Dono datum a Doct.re Fisico D. Aloysio Signo-relle Magàtena, quo amissi jam vel incuria, vel preteriti temporis calamitate ejusdem operis lacunam expleret. O factum bene! Quod ut ad perpetuam memoriam foret, heic adnotavit R. P. f. Joannes Baptista Pianese Bibliothecarius. A. D. 1572. die 1. Maji.

SANCTI
ZENONIS
EPISCOPI VERONENSIS
SERMONES

NUNC PRIMUM, QUA PAR ERAT, DILIGENTIA EDITI;
Alienis nimirum ſeparatis ac in Appendicem rejectis, Codicibusque compluribus conſultis, inter quos Remenſi ſcripto ante annos circiter mille, per Marchionem SCIPIONEM MAFFEJUM in Gallia conlato.

Recenſuerunt,

ET DISSERTATIONIBUS PERPETUISQUE ADNOTATIONIBUS
Illuſtrarunt

PETRUS ET HIERONYMUS FRATRES BALLERINII
PRESBYTERI VERONENSES.

EDITIO NOVISSIMA,
Cui acceſſere
OPUSCULA DUO
FRANCISCI BONACCHI
Sacerdotis Piſtorienſis.

AUGUSTÆ VINDELICORUM
Sumptibus IGNATII ADAMI & FRANCISCI ANTONII VEITH Bibliopolarum.
ANNO MDCCLVIII.

EMINENTISSIMO AC REVERENDISSIMO

PRINCIPI
DOMINICO PASSIONEO
S. R. E. CARDINALI.

PETRUS ET HIERONYMUS FRATRES BALLERINII
PRESBYTERI VERONENSES.

Sermonum Sancti Zenonis Episcopi Veronensis inter omnes Latinos Patres, quorum conciones supersunt, antiquissimi collectionem multis antea semper nominibus apud doctos & eruditos, nedum catholicos, sed heterodoxos etiam mirifice commendatam; nunc autem, quacumque per nos facultate ac diligentia licuit, plurium antiquorum codicum, quos invenire & conferre fortunate obtigit, ope a pluribus purgatam mendis, aliquot in lacunis suppletam, & segregatis genuinis a spuriis, primigeniae nativaeque fidei redditam, a non nullo-

a 2 *rum*

rum tandem censuris vindicatam luculenter, sistimus ante Te, EMINENTISSIME PRINCEPS; *& ut in eam conjicias humaniter oculos, eamdemque in patrocinium ac fidem tuam recipias, etiam atque etiam petimus & obsecramus. Si porro consilii nostri rationem aperire fas est, illud cogitavimus, ab editoribus librorum ejusmodi Patronos optari, qui non minus ob dignitatem & auctoritatem patrocinio sint, quam ob eruditionem atque doctrinam cognoscere & judicare de nova editione possint, susceptique patrocinii, si opus sit, rationem adferre. Sed duplicem hanc laudem desiderare quidem in uno facile est, sperare autem, & invenire difficillimum. Ejusmodi enim plerumque res humanæ sunt, ut qui ob egregiæ naturæ dotes optimis in studiis proficere, & ob dignitatum gradus iisdem patrocinari possent; ii alterum sane, ad patrocinium quod pertinet, facile præstent, alterum vero rerum gerendarum procuratione impediti æque præstare non possint. Nobis autem sedulo inquirentibus, numquis esset, qui nostra hac ætate utramque eam laudem sit consecutus, Tu statim occurristi, in quo summis cum dignitatibus eximius semper studiorum amor & cultus emicuit. Enimvero jam a prima adolescentia politioribus, ac subinde sacris præsertim in disciplinis versatus summa cum laude; in quibus multa ingenii ac doctrinæ specimina præbens, doctorum variæ*

quo-

quoque nationis hominum, queis utebaris familiariter, commendationem & amorem Tibi conciliasti, cum maximis muneribus obeundis apprime idoneus inventus esses, perdifficili provincia Tibi a Romano Pontifice statim commissa, in Belgium submissus es: ubi cum præconceptam de Te, & magnam quidem, spem non implevisses solum, at superasses; Legatio Apostolica primum apud Helvetios, dein apud Carolum VI. Cæsarem Augustum Tibi credita fuit; in qua dici vix potest, quot subjeris labores, quot prudentiæ & diligentiæ documenta reliqueris, quot denique & varietate dissimillima, & amplitudine difficillima, & rebus ipsis incurrentibus impeditissima negotia summa cum facilitate ac felicitate transegeris. Neque enim iis in muneribus honorem, vel otium, sed opus, sollicitudinem, curasque Tibi proponens, illud assidue volvebas animo, qua via posses aliquid in dies efficere, quod in Romanæ Sedis, in catholicæ Ecclesiæ, ac religionis decus & utilitatem rediret. Acta Apostolicæ Legationis Helveticæ Tugii edita An. MDCCXXIX. *in quibus priscorum Patrum zelus, gravitas, sanctitas, ac disciplina a Te impensius excultæ relucescunt, si quis attente legerit; specimen eorum, quæ innuimus, satis idoneum inveniet. At nihilo minus (quis crederet?) tot & tam diuturnæ, ac propemodum assiduæ cogitationes Te non ita distraxerunt, ut studiis quietum &*

*vacuum animum postulantibus, nihil tribueres: sed quidquid a muneribus publicis supererat temporis, Te totum in studia colligere, & nunc legendo, nunc commentando & scribendo proficere semper aliquid naviter studuisti, ut ex oratione in funere magni Eugenii Sabaudiæ Principis a Te lucubrata, summisque laudibus a litteratis doctisque viris suscepta, nec non ex laudatis nuper Legationis Helveticæ Actis aliquot insignia tui ingenii, eloquentiæ, doctrinæque monumenta continentibus conjicere licet. Hinc etiam nulli industriæ, nulli sumtui parcens, exquisitis undequaque cujusque generis & codicibus & editis libris, insignem, immensam, & ab ipso quidem * Bernardo de Montfaucon jam ante triginta annos, ob ducentos præsertim Græcos lectissimos Codices eximie commendatam, & subinde magis magisque au-*

ctam

---

* In Paleographia Græca editionis Parisiensis anni 1708. lib. IV. cap. V. pag. 290. hæc leguntur: *Prima Tabula specimina septem exhibet ex Bibliotheca Illustrissimi nobisque amicissimi viri, Dominici Passionei; qui annos viginti quatuor vix emensus, incredibili fulget rerum disciplinarumque notitia, Græcis Latinisque litteris adprime eruditus, Bibliothecamque numerosam Manuscriptorum editorumque exemplarium comparavit, librorum delectu cum paucis numerandam. Litteratorum commodis sic advigilans, ut quæ vel penes se habet, vel amicorum ope nancisci potest, quibusvis litterariæ rei operam dantibus, nec rogatus offerat.* Item in Præfatione pag. XXII. ubi recensentur variæ bibliothecæ, in quibus habentur Græci Codices. *Bibliotheca Illustrissimi Abbatis Dominici Passionei, librorum copia & delectu insignis, ducentos circiter Græcos Codices continet: aliquorum specimina dedimus lib. iv. & in Appendice Calligraphorum subscriptiones non nullas.* Similia leguntur in Appendice pag. 510.

ctam bibliothecam Tibi comparasti, non ad ostentationem & ornamentum, quemadmodum plerique magnae dignitatis viri id temporis faciunt, sed ut in ea subcisivis horis, somno potius quam officio decerptis, vitam traduceres: indeque pro egregia mentis tuae facultate miram plane non tam librorum, quam rerum, quae in iisdem continentur, notitiam prae Te fers, adeo ut, quod gravium virorum testimonio accepimus, ipsam bibliothecam, quam parasti, in tuam mentem transtulisse quodam modo videaris; ita promte & copiose non tam libros de quaque re tractantes indicas, quam ipsis etiam de rebus sermocinaris & disseris. Postquam vero Romam accitus, ad eminentissimum illud, unde toti Ecclesiae praefulges, fastigium evectus es, quo Te non antiquissimae ac celeberrimae tuae familiae nobilitas, non officia (his enim commendationibus, quae Tibi in Patrum doctrina apprime instructo nequaquam probantur, nihil indiguisti) sed tua in Christianam Rempublicam merita promoverunt; postquam, inquam, hoc in dignitatis gradu locatus es, etsi pluribus, quam umquam antea, publicis curis sis assidue distentus; non tamen propterea valedixisti penitus litteris, sed veterem morem retinens, in bibliotheca & in lectione frequens es, nihilque jucundius Tibi accidit, quam de libris, & humanioribus, eruditis, sacrisque

disci-

disciplinis cognoscere & scribere. Hæc itaque omnia fuerunt in caussa, cur nos hanc S. Zenonis editionem Tibi nuncupandam duxerimus, sperantes fore, ut Tu pro tam præclaro in optima studia ac libros præsertim antiquos amore munus hoc suscipias libentissime, & Te Patronum ejusmodi exhibere velis, qui & præ auctoritate patrocinium eidem accomodes, & præ doctrina legens atque intelligens Auctorem antiquum, disertum, elegantissimum, patrocinii quoq; rationem, si occasio incidat, sis allaturus. Unum illud nos haud modicum sollicitos habet, non Auctorem solum, de cujus probatione nihil ambigimus, sed ea pariter, quæ pro eodem sive vindicando, sive illustrando adjecta a nobis sunt, Te lectorem & judicem esse nactura. At cum hoc in metu nos recreat & reficit humanitas tua, præclaraq; illa indoles, quæ præstantibus quidquid possunt, animos acuit, opem & subsidium exhibet; tum vero quæ pro infirmitate nostra ad S. Antistitis vindicias vel explicationem huic editioni deerunt, ea per Te pro summa peritia tua posse cognosci & suppleri nihil dubium est. Accipe igitur, EMINENTISSIME PRINCEPS, *hoc quod Tibi exhibemus opus, obsequii nostri & devinctissimæ in Te voluntatis testem; idemq; si minus ex nostro, certe ex Auctoris nomine ac meritis dignum est, quod sicut olim* SIXTO V. SUMMO PONTIFICI, *cui primo dicatum fuit, ita nunc* TIBI CARDINALI AMPLISSIMO *approbetur.*

PRÆ-

PRÆFATIO.

I. INter antiquos Ecclesiæ Patres, quorum pauca quædam opera ad nos pervenerunt, perpauci admodum sunt, qui viris doctis ac eruditis æque laudentur ac S. Zeno Episcopus Veronensis, in cujus Sermonibus alii eloquentiæ vim ubertatemque dicendi admirantur, alii latinæ locutionis puritatem prædicant ac elegantiam, plerique vero omnes acumen ingenii, antiquitatem, gravitatem, pietatem, ac sententiarum doctrinæque præstantiam commendant. At vero Criticis ad vivum omnia & singula resecantibus, nemo unus est omnium, cujus operibus (ad Auctorem præcipue statuendum quod pertinet) tot difficultates objectæ fuerint, quot adversus eorumdem Sermonum collectionem hinc atque hinc eductas & propositas legimus: adeo ut, aliquot licet eruditi in iis dissolvendis naviter laboraverint, tamen non solum nihil potuerint conficere, sed conficiendi etiam quidpiam, quod ratum sit, spem aliis fere omnem præcidisse videantur. Id autem (quod hactenus nemini in suspicionem venisse deprehendimus) ex accuratæ editionis defectu originem ducit. Prodierunt quidem Zenonis tractatus primum Venetiis an. MDVIII. ex *vetustissimo* codice, quem jamdiu ante in Episcopii Veronensis bibliotheca Guarinus vir celeberrimus nactus fuerat; hæc enim in fronte ejus editionis leguntur: *Eximii & excellentis viri præclarissimique Doctoris Sancti Zenonis Episcopi Veronensis Sermonum elegantissimorum ad populum, excerptorum ex vetustissimo volumine Veronæ a Guarino Veronensi viro eloquentissimo in Episcopii Veronensis bibliotheca reperto.* In tres illa dispertita libros fuit, quorum primus sermones complectitur XVII. *qui sunt de virtutibus & vitiis*; secundus sermones XXXVIII. *qui sunt de rebus veteris testamenti*; tertius sermones L. *de rebus testamenti novi*: in hanc enim rationem suam quisque liber inscriptionem præfert. Subjectæ porro in eadem editione Zenonis tractatibus homiliæ S. Cæsarii Arelatensis, & alia quædam pauca: hæc autem mox clausula appenditur nobis nequaquam omittenda, cum verum editionis prodat auctorem, Guarinum a multis, qui ipsam editionem ob raritatem non viderant, perperam existimatum, nihilominus atque eum ante annos fermè quinquaginta obiisse aliunde constare potuerit. *Ad laudem & gloriam summæ & individuæ Tri-*

b ni-

nitatis, & beatissimæ Virginis Mariæ, & beatorum Pontificum Zenonis & Cæsarii & omnium Sanctorum, sermones in hoc volumine positi, & numquam alias impressi, solertissime recogniti, & studiosissime per venerabilem Patrem Albertum Castellanum Ordinis Prædicatorum correcti, ac per Magistrum Iacobum de Leuco impensis Domini Benedicti Fontana Venetiis diligentissime impressi anno Domini MCCCCCVIII. *die* XXIV. *Januarii feliciter expliciunt.* Hæc autem editio suscepta statim a multis, quamdiu non accurate perpensa fuit. At cum Sixtus Senensis *Bibliothecam* elaboraturus, in qua de singulis Ecclesiasticis Scriptoribus judicium tulit, editos Zenonis sermones ad calculos revocavit, tot difficultates eduxit, ut de editionis defectu nihil suspicatus, Zenonem ab Ecclesiasticorum Auctorum albo expungendum contenderit. Etenim cum ea editio tractatus aliquot aliorum Scriptorum inter Zenonianos insertos ac intermistos exhibeat, ita ut non solum nihil discriminis adferat, quo alteri ab alteris internosci queant, sed omnes etiam peræque pro Zenonis fetibus venditet uno excepto, qui S. Gaudentii Brixiani Episcopi nomine prænotatur; vehemens, seu potius evidens, quod pro quibusdam a Zenone abjudicandis sermonibus subolevit argumentum, causam satis æquam præbuit, ut ceteris quoque omnibus in dubium vocatis, ea moveretur quæstio, utrum S. Zeno Veronensis fuerit vere scriptor aliquorum sermonum inter Scriptores Ecclesiasticos recensendus, seu *cujusnam vere sint opera Sancti hujus nomini adscripta*, ut P. Mabillonius loquitur in Elencho præcipuarum difficultatum sæculi III. quas eximio operi *de studiis Monasticis* subjecit.

II. Hæ quidem editæ primum a Sixto Senensi, & dein ab aliis, qui in ejus transierunt sententiam, susceptæ atque inculcatæ difficultates ut diluerentur ab iis, qui pro S. Zenonis gloria laborabant, alia subinde ejusdem editio sub Cardinali Augustino Valerio Veronensi Antistite præstantissimo Veronæ curata fuit anno MDLXXXVI. quam Raphael Bagata & Baptista Perettus Auctores aliis operibus noti ad *codicis vetusti*, quem ter in præfatione appellant, exemplar alicubi emendatam, vindiciis satis susis præmuniendam putarunt: eaque mox in quatuor Bibliothecæ Patrum editionibus, at negligentius aliquanto, repetita fuit; ac tandem separato volumine enucleatius recusa Patavii an. MDCCX. At multa licet pro vindiciis scripta fuerint; cum tamen ipsa in editione præter alium sermonum ordinem, quo isti

isti in duos libros distributi cernuntur, nihil occurrat novi, sed omnes tractatus æque sint perturbati, permisti, ac pro Zenonianis divenditi, ii etiam, quos alienos esse Sixti argumenta manifestum fecerant: quæcumque in tam malæ caussæ patrocinium dici potuere, non solum nihil profecerunt, sed ad indignationem potius exstimularunt non nullorum animos, caussamque ipsam, quæ imbecillibus valde argumentis suffulciri ac sustentari debuit, imbecilliorem multo deterioremque esse, quam antea fuerat, aliquibus persuasere. Ad difficultatum porro cumulum hac in editione accessit etiam tempus, quo S. Zenonem floruisse editores statuerunt: quod cum aliquot sermonum testimoniis adversetur manifeste, pro sedandis repugnantium criticorum animis, eos in majora dissidia exacuerunt. His omnibus ad quæstionem de Auctore pertinentibus adde alia non nulla, quæ ad editionis ipsius decus extenuandum non minimum conferunt. Vetustus codex, quem ter in præfatione appellatum notavimus, idem ille videtur, quem inter testimonia *vetustum codicem manuscriptum monasterii Sancti Zenonis* editores vocant, cum ex eodem Anonymi fragmentum *de Veronæ laudibus* proferunt. Hic autem codex in ejusdem Monasterii Bibliotheca hactenus custoditus, præter quam quod recentioris multo est ætatis (scriptus enim fuit sæculo XV.) editoribus adeo modico usui fuisse deprehenditur, ut pauca quædam loca, quæ in prima editione erant corruptissima, emendare contenti, in aliis non solum nihil confecerint, sed cum eam sibi edendi rationem imitandam præstituerint, qua usi fuerant ii, qui sub auspiciis Sixti V. S. Ambrosii opera nuper ediderant (hæc autem cujusmodi fuerit, omnibus doctis viris jam notum est, atque ex novissima S. Ambrosii editione cognosci potest) & ipsius codicis & primæ editionis fidem in non nullis deserendam putarint, ut ex adnotandis suo loco palam fiet. Hinc ergo in Veronensi editione ac ceteris inde derivatis præter confusam perturbatamque alienorum tractatuum cum Zenonianis mistionem, arbitraria aliquot locorum interpolatio, nemini ceteroquin, quod hactenus viderimus, ob primæ editionis raritatem observata, plurimum offendere debet. Tandem alia cum primæ, tum reliquis editionibus communia identidem incidunt, quæ etsi ad Auctorem dignoscendum, vel editores reprehendendos, si quidem in culpa non fuerint, nihil pertineant, tamen accuratæ editionis com-

commendationi plurimum detrahunt, aliquot nimirum errata non levis momenti, quæ cognoscere facile est, corrigere ex Auctoris mente difficillimum, luxationes non paucæ, quæ nunc obscuram, nunc mancam & forte etiam alienam ab Auctore sententiam referunt; ut proinde dici jure possit, inter tot editiones, quæ Zenonis nomen præferunt, nullam hactenus prodiisse, quæ Zenonis editio vere sit ac appellari debeat.

III. His omnibus ut remedium adferretur, nova paranda fuerat editio, in qua, ut accuratarum editionum ratio postulat, separatis alienis a genuinis Zenonis sermonibus, suppletis lacunis, mendis correctis Sancto Episcopo sua opera redderentur, & auctoritas vindicaretur. Nos itaque editionem id generis a doctis jamdiu expetitam, & S. Zenonis honori in integrum restituendo pernecessariam parare, ante aliquot annos volvebamus in animo: at cum in rebus ejusmodi sine manuscriptis confici nihil possit, inter legendum autem in notitiam venissemus antiquissimi codicis, quem Remensium Benedictinorum bibliothecæ ante annos ferme nongentos ab Hincmaro Episcopo dono datum, P. Ruinartius in acta S. Arcadii, & P. Constantius in Veterum codicum vindiciis pag. 293. ac in editione Hilarii pag. 463. editionis Veronensis, aliique etiam alibi commemorant: illud cogitavimus, quæcumque diligentia in aliis recentioribus quidem multo manuscriptis libris a nobis collocaretur, eam nihili, vel minimi habitum iri, si tam antiquum codicem orbi litterario jam notum præteriret. Itaque tamdiu a præconcepto opere duximus supersedendum, quoad ejus codicis consulendi & conferendi copia per aliquem fieret. Interim contigit, ut Marchio Scipio Maffejus totius litterariæ Reipublicæ decus clarissimum, eruditum iter in Galliam susciperet. Hanc ergo occasionem peropportunam rati in spem venimus fore, ut ille codex quam diligentissime conferretur cum editis, indeque variantes lectiones ac cetera notatu digna describerentur. Itaque litteratus ille eximius omniumque politiorum artium ac disciplinarum fautor præstantissimus, ac S. Zenonis apprime studiosus, cui nostrum consilium maxime probabatur, cum Lutetiam Parisiorum accessisset, egit statim cum docto & pernobili viro Joanne *Levesques de Burigny*; is autem cum D. Francisco *Maullefer* a Bibliotheca Remensis monasterii, ut eum codicem liceret inspicere: & cum ejus legendi perhumanissime facta fuisset facultas, Maffejus noster

co-

eodem Joanne collationi opem ferente, variantes lectiones aliaque consideratu digna summa cum diligentia e codice descripsit, ac ut primum Veronam repetiit omnia nobis communicavit, & ut operi tandem manus imponeremus, acriter impulit. Dici vix potest qua alacritate depositum ac ferme abjectum jamdiu opus statim suscepimus. Alios codices, qui etsi recentiores, non nihil tamen adjumenti sæpissime adferunt, mox hinc atque hinc exquirendos, & cum editis conferendos curavimus; fortunateque accidit, ut multis huic editioni faventibus, alios octo non infimæ plerumque notæ libros præter omnem spem collatos acceperimus variis ex partibus, qui cum magnum huic editioni decus additurі sunt, tum nostrum in ea naviter elaborandi studium incitarunt. Heic autem antequam dicimus, quid per nos præstitum sit, de ipsis codicibus, ut omnes eruditi hisce in operibus desiderare solent, dicenda sunt aliqua: cumque inter hos antiquissimus Remensis totius fabricæ futurus sit veluti basis ac fundamentum, accuratiorem ejus descriptionem in primis exhibendam nobis esse intelligimus.

IV. Liber est membranaceus in folio parvo paginarum CXXXXX. caractere ad typographicum accedente scriptus, ac duplici manu, quarum altera totum librum primum, & item secundum usque ad tract. XXX. latioris diametri litteris descripsit, altera vero litteris diametri paullo angustioris reliquos tractatus undecim subjecit. Primo folio majusculis & grandioribus litteris hæc verba inscripta leguntur: *Hincmarus Archiepiscopus dedit Sancto Remigio*: ita tamen ut duo prima verba inscripta fuerint ad unius paginæ vacuæ calcem, tria vero reliqua ad calcem alterius, quæ e regione posita & scripta cernitur; eademque formula eodem caractere ac in eamdem rationem quater repetita alibi legitur, nimirum ter in operis decursu, postremum in fine. In fronte libri recentiori manu & minoribus litteris hæc scripta apparent: *Liber Sancti Remigii Remensis vol. xxxi.*, & dein alia, ac forte vetustiori manu: *Librum Sancti Remigii qui ei abstulerit, anathema sit.* Præcedit *sermo venerabilis Coronati notarii de Vita S. Episcopi & Confessoris Zenonis*, quam inter monumenta dabimus; & in hujus fine altera posteriorique manu additum: *Translatio ejus restat*: quæ verba translationem corporis S. Zenonis nono sæculo ineunte peractam, nec a Coronato in vita descriptam insinuant. Sequitur inscriptio Zenoniani operis his verbis: *Tractatus S. Zenonis Veronensis Episcopi.*

scopi. Tractatus autem in duos libros dispertiti sunt, præfixa singulis tractatuum tabula. Primus continet tract. LXII. secundus autem XLI. ex quibus undecim postremi alio minoris diametri caractere ab alio posteriori scriptore subjecti fuere, ut nunc nuper monuimus. Tituli autem majusculo rubroque caractere depicti sunt. In fine autem codicis memorata notatio litteris majusculis expressa legitur: *Hincmarus Archiepiscopus dedit S. Remigio.* Hæc descriptio codicis, caracterum autem specimen in insertis duabus paginis habes.

V. Nunc de codicis antiquitate & præstantia ut non nulla animadvertamus, rubricas quasdam marginales aliquot tractatibus antiqua, sed secunda manu appositas considerare maxime interest, quæ etsi suis quæque locis in subjectis adnotationibus recitabuntur explicabunturque, earum tamen heic catalogum oculis objicere, & gratum lectoribus, & nostro consilio perutile futurum putamus. Hæ nimirum ejusmodi sunt, ut eum codicem, antequam in Hincmari Remensis manus veniret, ad Ecclesiam Veronensem pertinuisse, ejusque in usu inter publica Ecclesiastica officia jamdiu fuisse exploratum faciant, quod ad commendandam hujusce codicis antiquitatem, originemque præstantissimam demonstrandam plurimum confert. Eas autem notas non pro tractatuum, quibus affixæ sunt, serie, sed pro festorum ac feriarum, in quibus aliquot Zenonis tractatus inter sacra officia recitandi notantur, ordine describemus, indicatis tractatibus, quibus easdem suo loco subjectas & commentariis illustratas invenies.

Tractatus III. lib. 2. hæc ad marginem habet: *In Natali Domini fratribus legenda in cubiculo post Diaconorum ingressionem ante Pontificem.*

Tractatus XIII. lib. 1. *In octava Domini, Pontificis nona lectio.*

Tractatus LXXII. lib. 2. *Sabbato primo primi mensis coram Pontifice ante processionem recitanda.*

Tractatus XXX. *In primo symbolo in ambone a Pontifice pueris recitanda.*

Tractatus XXXVI. *Recitanda pueris ante baptisma a Pontifice.*

Tractatus XXXVIII. *In pascha pueris post baptisma a Pontifice recitanda.*

Tractatus LV. *In paschate coram Pontifice in cubiculo recitanda post Diaconorum ingressionem ipso die paschatis.*

Tracta-

liber sc̄i Remigii Rem̄ ... xcm

tb ꝫ remigii a ei abstulit anathema sit

SERMO UENERABILIS CORONATI NOTARII DE UITA SCI EPI ET CONFESSORIS ZENONIS.

IN DIEBUS illis In prouincia Italie In ciuitate uerona qua beati zenonis acta claruerunt euolui mus tanti uiri uirtutes: Sic enim est humana mens ad Inuestigandas scōrum uitas tamquam quis ille sitiens ardore solis aeb ustus concupiscat fontium fluenta

DE ADVENTU DNI IIBI XXXVIIII

Sermonis usum dn̄s nobis qui nos creauit Indulsit proeo ut cordis sensus eius consilia. Inuicem nobis uerbi ministerio pandere mus Et pro communi Intellectu eorum affectione nature

HINCMAR ARCHIEPS

DED SCO REMIGIO

TRAC TA TVS SC̄IZE NONIS VERONENSIS EPIS COPI

INCIPIVNT CAPIT̄LA LIBRI

I	D	epudicitia
II	D	eré sur rectione
III	D	e circumcisione
IIII	D	epacientia
V	D	eauaritia
VI	I	tem praefatio
VII	D	egenesi
VIII	T	Ractatus exodi
VIIII	T	ractatur sequentiae exodi
X	T	Ractatur esaiae
XI	T	Ractatus danihelis
XII	T	Ractatus psalmi quadragesimi
XIII	T	ractactus de iuda
XIIII	T	Ractatus deauaritia

Tractatus XLV. *Recitanda in conventu a Diacone ipso die paschæ coram Pontifice, postquam ipse cum Diaconibus a cubiculo descenderit & sederit, porrectis secundum morem malis cum pace præstita dicente Pontifice: Surrexit Christus.* ℟. *aliis Et ill.*

Tractatus XLIV. *A Subdiacono in ambone recitanda, dum cum fratribus Pontifex in conventu sederit.*

Tractatus LII. *Secunda feria paschatis in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante stationem.*

Tractatus XLIII. *Ad S. Stephanum ad martyres secunda feria paschæ legenda in ambone, antequam Pontifex consignationem sancti Spiritus celebrare incipiat.*

Tractatus L. *Tertia feria paschæ in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante stationem.*

Tractatus LI. *In paschate quarta feria in conventu fratribus* &c. ut in superiori rubrica.

Tractatus XLVII. *Quinta feria paschæ in conventu* &c. ut supra.

Tractatus XXXV. *Recitanda pueris ante baptisma a Pontifice in Pentecoste.*

Tractatus LXX. *In festivitate Sanctorum Firmi & Rustici fratribus recitanda.*

Ex his rubricis perspicuum sane fit, Remensem codicem ad usum publicum fuisse alicujus Ecclesiæ, ut statis quibusdam diebus sacra lectio in sacris cœtibus habenda exinde peteretur. Ecclesiam autem, cui ille usui fuit, non aliam esse quam Veronensem, præter conjecturam, quæ ex ipso Zenone ejusdem urbis Episcopo duci potest, duæ præsertim rubricæ demonstrant, altera in tractatum 43. lib. 2. ubi memoratur Ecclesia *S. Stephani ad Martyres*, altera in tractatum 70. ubi *festivitatis SS. Firmi & Rustici* fit mentio; quæ duo simul juncta Veronensi Ecclesiæ unice conveniunt, in qua celebris & antiqua est Ecclesia *S. Stephani ad Martyres*, & Sanctorum Martyrum *Firmi & Rustici*, quorum corpora heic requiescunt, festus dies solenni ritu colitur, ut in observationibus ad easdem marginales rubricas suo loco fusius docebimus. Patet igitur codicem hunc Veronensis Ecclesiæ jamdiu inservisse, antequam Hincmarus eo potiretur. Hinc autem antiquitatem ejusdem codicis colligere licet. Si enim hic codex ante Hincmarum in usu

fuit

fuit Veronensis Ecclesiæ, jam etiam Archiepiscopi ætate antiquiorem fuisse palam est; neque enim codici, qui in Hincmari gratiam recens transcriberetur, eas rubricas marginales alia manu apponere necesse fuisset, uti sane appositæ aliis in codicibus non leguntur. Itaque aliquo saltem sæculo ante Hincmari ætatem idem codex videtur fuisse scriptus, ut proinde ad sæculum saltem octavum pertinere jure credatur: & hinc forte post S. Zenonis vitam a Coronato Notario scriptam translationis ab eo omissæ fit mentio illis verbis: *Translatio ejus restat*; quam additionem cum secunda, sed antiqua tamen manu, sæculo nono ineunte, cum vix peracta fuisset translatio, & antequam codex in Hincmari manus veniret, Veronæ appositam satis credibile est; tum vero ipse codex prima manu octavo saltem sæculo exaratus dici debet. Cum porro hac in Ecclesia, in qua S. Zeno sedit, tanto usui fuerit; maxima profecto cura ex exemplaribus antiquioribus exscriptus credendus est, quod præstantiam ejusdem cum tanta antiquitate conjunctam maxime commendat. De antiquissimo Remensi codice hactenus. Nunc de reliquis singillatim quidem, sed brevius.

VI. Cum apud Jacobum Philippum Thomasinum in Biblioth. Veneta MSS. pag. 57. mentionem nacti essemus codicis Zenoniani, qui in bibliotheca Clericorum Regularium Tolentinatum, uti Venetiis vocant, servabatur, rem indicavimus Jo. Francisco Seguierio Nemausensi, indiviso illi Marchionis Maffeji in litteratis itineribus comiti, qui cum nuper ea in urbe esset, opem ferente P. Francisco Berlendis Clerico Regulari ejusdem loci, illum cum editis diligentissime contulit. Membranaceus codex est pulcherrimique caracteris, quique ad XIII. circiter sæculum pertinere putatur. Lectiones ad Remensem multum accedunt, at a librario minus perito & indiligenti scriptus apparet, cum, eadem voce alicubi recurrente, frequentes saltus occurrant. Hoc porro codicis initium est. *Capitula libri primi Sanctissimi Zenonis bujus almæ civitatis Veronæ Episcopi & Doctoris eximii.* Vox *bujus* ipsum codicem aut scriptum Veronæ, aut à Veronensi aliquo antiquo codice derivatum prodit. Deest primi tractatus *de Pudicitia* prima pagina, & a verbis *lubrica utilitate* initium fit. In tractatum *de Patientia* uno contextu insertum est longum quatuor paginarum fragmentum ex tractatu *in Psalm.128.* quod subinde in hoc tractatu sub finem codicis descripto omittitur. Id

autem

autem ex eo videtur profectum, quod hic codex ex aliquo exemplo fuerit sumtus, in quo quaterniolum tractatus *in Psalm. 128.* extra suum locum transpositum, & tractatui *de Patientia* errore aliquo fuerit inligatum, ut ne id Tolentinatis manuscripti amanuensis adverterit. Equidem id ipsum plane in Ms. Vaticano accidisse videbimus paullo post. Liber secundus uno eodemque caractere, quo totus codex scriptus est, additionem habet undecim illorum tractatuum, quos in Remensi alia manu adjectos observavimus; & solum in his tractatus *de Livore & Invidia* divisus est in duos, quod ipsum in Vaticano deprehenditur. Hos tractatus undecim, qui ob memoratam divisionem evadunt duodecim, sequitur tractatus *de signo Sanctæ Crucis*: est autem hymnus octo stropharum, quem e Prudentii longiori hymno decerptum in præfatione ad Appendicem ostendemus: & hæc additio in duobus aliis Vaticano atque Pompejano codicibus reperitur. Tum vero secundus liber hac clausula terminatur. *Expliciunt S. Zenonis sanctissimi civitatis Veronensis Episcopi, & pastoris ipsius civitatis diligentissimi.* Hæc autem clausula in alio solum Monasterii S. Zenonis manuscripto legitur. Adduntur tandem in eo codice tractatus duo, qui in duobus aliis Zenonianis Mss. item describuntur, alter de Vita, alter de Translatione S. Zenonis, & sunt illa duo monumenta a quodam Monacho Zenoniano conscripta, quæ Marchio Scipio Maffejus inter alia diplomaticæ Historiæ subjecta edidit pag. 320. & utraque in Mss. Pompejano ac Zenoniano similiter prostant.

VII. In Vaticana bibliotheca quatuor S. Zenonis codices esse accepimus: at cum numeri, quibus notati sunt, non nisi duorum suppeterent, duorum tantum collationem nobis procuratam a P. Josepho Blanchinio accepimus, Vaticani 1235. & Vaticani Urbinatis 150. quos in editione S. Gaudentii indicaverat Paullus Galeardus Canonicus Brixianus, qui præterea testantibus sibi Francisco Blanchinio, & Carolo Majello Romanis Prælatis eruditissimis, eos XIII. sæculo scriptos affirmavit. Hos autem accurate collatos habere maximè intererat. Cum enim hi utrique insertum habeant sermonem S. Gaudentii, qui in prima quoque S. Zenonis editione libro tertio penultimum locum obtinet (unde codicem a Guarino in Episcopii Veronensis bibliotheca inventum duobus illis persimilem agnoscimus) maximum desiderium incessaret videndi, utrum illis in codicibus idem tractatuum ordo esset, an diversus,

ac in codicibus reliquis, idque cognoscere ad controversiam hac in re potissimam non temere decidendam plurimum pertinebat. Vaticanus, quem sæculo XIII. scriptum censet etiam P. Josephus Blanchinius, membranaceus est, & Veneto illo PP. Clericorum Regularium Tolentinatum multo emendatior, qui tamen cum eas quatuor paginas in sermonem *de Patientia* perperam trajectas, eumdemque Basilianum tractatum in duos dispertitum similiter referat, ex eodem Veneti illius codicis fonte profectus apparet. Idem ceteroqui in hoc, perinde ac in reliquis MSS. exsistit tractatuum ordo, & solum tractatibus undecim in Remensi alia manu sub finem descriptis, & tractatui *de signo Crucis* subjicitur pag. 197. memoratus sermo *S. Gaudentii Brisciani de Petro & Paullo*, tum pag. 198. alia additio sic: *Incipit S. Vigilii Episcopi de laudibus beatissimorum martyrum Sisinnii, Alexandri, & Martyrii, quorum reliquiæ per Jacobum virum illustrem ad Episcopum Joannem urbis Constantinopolitanæ pervenerunt.* Hæc S. Vigilii Episcopi Tridentini epistola illa est ad S. Joannem Chrysostomum scripta, quam Bollandistæ ex alio Vaticano codice 5374. ediderunt. Vaticani nostri initium hoc est: *Tractatus S. Zenonis nobilissimæ ac magnificæ civitatis hujus Veronensis Episcopi & Pastoris sanctissimi*, ex quibus is codex aut Veronensis, aut e Veronensi antiquiore olim descriptus agnoscitur.

VIII. Manuscriptus liber Urbinas 150. qui Vaticano hactenus descripto posterior aliquanto, & forte sæculo XIV. exaratus P. Josepho Blanchinio videtur, membranaceus item est, ac incipit sic: *Zenonis Veronensis Episcopi Viri sanctissimi atque doctissimi sermo I. de Pudicitia.* Alicubi paginæ quædam desiderantur; at idem prorsus tractatuum ordo, nec additio habetur Hymni *de signo Crucis*, sed hæc pag. 163. tergo sermo Sancti Gaudentii, & pag. 148. S. Vigilii Tridentini epistola iisdem cum titulis, quos ex Vaticano descripsimus, & præterea quinque opuscula S. Hieronymi nomine inscripta, quæ partim genuini ejus sunt fetus, partim supposititii: tum hæc clausula in fine libri apposita: *Finis Operis S. Zenonis Episcopi & quarumdam aliarum rerum.* Duæ hujus codicis rubricæ duobus S. Zenonis tractatibus præfixæ prætermittendæ non sunt. Prima in tractatum 14. lib. 2. *Dominica III. in Quadragesima Lectio I. II. III. Tractatus de Juda.* Altera in tract. 15. ejusdem lib. 2. *Tractatus de Job*

Lectio

Lectio B. Zenonis hujus Sedis Episcopi. Cum vero ex hac postrema rubrica liquet, hunc quoque codicem ad Veronensem Ecclesiam pertinuisse, vel potius exscriptum ex aliquo vetustiore, qui eidem Ecclesiæ usui esset: tum vero ex utrisque titulis palam est, hos sermones inter sacra officia fuisse aliquando in hac Ecclesia publice lectos, idque posterius invectum, quam scilicet Remensis codicis rubricæ, quæ inter plures id generis adnotationes nihil ejusmodi referunt, exsoleverint: & hinc forte Ratherius hujus Sedis Episcopus ex sermone *de Juda* ter quoddam Zenonis testimonium sumsit, ut adnotat. 32. in eum tractatum pluribus observabimus. Hisce duobus Romanis codicibus addendus Ms. Basilicæ S. Petri in Vaticano scriptus ineunte XIII. sæculo, vel ineunte XIV. signatus littera F. 33. quem cum postremum nobis suggesserit humanissime Josephus Blanchinius, nec procedente jam editione, totius operis collationem exspectare per tempus liceret, aliquot solum tractatuum & difficiliorum locorum variantes lectiones postulavimus & obtinuimus. Ceterum idem in hoc quoque codice tractatuum ordo cernitur, eadem Appendix ac in Remensi; tituli autem soli alicubi discrepant. De Mss. externis satis.

IX. De Veronensibus autem ut non nulla dicamus, inter Mss. Monasterii S. Zenonis ille inventus non est, quem Petrus Calo Ordinis Prædicatorum ineunte sæculo XIV. se ibidem vidisse in Mss. Collectaneis ab Henschenio laudatis testatur. Unum tamen posteriorem aliquanto ex membranis compactum, & scriptum, ut videtur, sæculo XV. in ejusdem Monasterii bibliotheca reperimus, & idem ille est, quem Editores Veronenses *vetustum* appellant, ut hac in præfatione paullo ante indicavimus. Idem in hoc codice ac in ceteris ordo, idem tractatuum additorum numerus ac in Remensi, & solum tituli, seu inscriptiones tractatuum alicubi variæ, cujusmodi plures in prima editione, non autem in Mss. memoratis leguntur. Tractatus excipit S. Zenonis Vita & Translationis historia, quam Zenonianus Monachus exaravit; deinde ea clausula, qualem in fine codicis Veneti innuimus; ac tandem aliena manu fragmentum apponitur Rhythmi *de Veronæ laudibus*, quem a quodam Anonymo scriptum Pipini temporibus alibi dicemus. P. Varescus ejusdem cœnobii Monachus & a bibliotheca codicis copiam fecit, eidemque conferrendo opem impendit.

X. Alius codex cartaceus ſub finem XV. ſæculi peſſimo caractere exaratus, miſcellanea quædam variorum auctorum continens, ſeptem ſermones ex aliquo codice Zenoniano excerptos primo loco exhibet, ex quibus ſex Zenonem habent auctorem, alius autem ex Appendice ſumtus fuit: hi autem ſunt hoc ordine ſcripti:

De *Adtende tibi* ex Appendice.
De *Pudicitia.*
De *Continentia.*
De *Nativitate Domini.*
De *Humilitate.*
De *Jona Propheta.*
De *Reſurrectione.*
} Omnes S. Zenonis.

XI. Manuſcriptus liber, quem Sparaverianum appellabimus, nobis inſpectus non fuit, ſed illum perceleber & nobilis vir Franciſcus Sparaverius olim cum editis contulit, variantesque ejus lectiones notavit in obſervationibus ad Zenonis ſermones, quas cum novam hujus Scriptoris editionem meditaretur, ſub vitæ exitum lucubravit, imperfectasque morte interceptus reliquit. Cujus ille codex fuerit, & ubi nunc ſit, ignoramus; niſi forte idem ille haberi debeat, qui in Sebaſtiani Piſani Junioris Veronenſis Epiſcopi, & Sparaverio coævi libris exſtitiſſe proditus eſt, nec tamen quo poſt ejus mortem tranſierit, invenire licuit. Sparaverii autem codex ejusdem fere generis fuiſſe videtur, ac membranaceus Monaſterii S. Zenonis, cum easdem ſæpe tractatuum inſcriptiones præferat. Cum tamen in aliquibus diſcrepet, & diverſas lectiones non nullibi exhibeat, ut in adnotationibus ſuo loco apponendis monebimus, e diverſo exemplo deſcriptus ſatis proditur. Hujus autem lectiones variantes Sparaverio debemus, ejusque ex obſervationibus in fine præſentis voluminis referendis illas excerpſimus.

XII. Tandem recentioris quidem ætatis, ſed accuratioris librarii codicem ſuppeditavit Comes Alexander Pompejus, ut proinde Pompejanus appellandus deinceps ſit. Ex Pellegrinæ Familiæ ſtemate, quod in fronte depictum affabre cernitur cum inſcriptione *Peregrini Peregrinii*, ad eum hujus familiæ illuſtrem virum olim pertinuiſſe cognoſcitur, qui poſt medium XV. ſæculum floruit,

&

& ſub idem tempus codex exaratus apparet. Ordo numerusque tractatuum idem ac in Remenſi. Additur hymnus *de ſigno Crucis*, qui tamen ſine ulla inſcriptione, uno contextu cum poſtremo addititio tractatu prima manu ſcriptus, ſecunda manu diſtinctus exhibetur. Præterea Vitam ac Translationem S. Zenonis a Monacho Zenoniano lucubratas, & Anonymi Pipiniani fragmentum, ut in Mſ. Monaſterii S. Zenonis, poſtremæ paginæ ſuggerunt. Mirum videri poſſit in præſtantiſſima Capituli Veronenſis bibliotheca, in qua tot vetuſti codices diligenter ſervantur, nullum S. Zenonis potuiſſe reperiri; at cum alii non pauci, quos olim ibidem exſtitiſſe memoriæ proditum eſt, viciſſitudine temporum deperierint, inter hos transvolaſſe Mſſ. libros S. Zenonis nihil ambigimus. Fuiſſe quidem ibidem aliquem id generis codicem non tantum conjici poteſt ex Joanne Presbytero manſionario Eccleſiæ Veronenſis, quem (ut pluribus adnotabimus diſſertatione prima c. 3 §. 1.) non alibi Zenonis codicem vidiſſe & legiſſe ſatis probabile eſt; ſed palam etiam fieri videtur ex editione Veneta S. Zenonis, quæ cum codicis meminerit a Guarino inventi *in Epiſcopii Veronenſis bibliotheca*, nec alia Epiſcopii bibliotheca tradita ſit, quam Capituli cathedralis eccleſiæ, in hac procul dubio codicem illum inventum exſtitiſſe arbitramur.

XIII. Novem itaque ſunt codices, quos habere contigit, & eo utiliores fuere, quod (ſi Zenonianum cartaceum excipias) omnes S. Zenonis ſermones ſinguli contineant, ſicque ſermones omnes cum octo codicibus conferre licuit, præter tractatus aliquot, quorum variantes nec Baſilicæ Vaticanæ codex ſero indicatus, nec Sparaverius, imperfectum opus relinquens, ſuppeditarunt. Etſi autem hi omnes codices, non modo eumdem, qui in antiquiſſimo Remenſi cernitur, ſermonum ordinem ſequantur, ſed uno etiam caractere tranſcriptos præferant tractatus, qui duplici manu in Remenſi exarati leguntur: nemo tamen ex hoc Remenſi tamquam ex fonte ceteros profluxiſſe idcirco exiſtimet. Immo vero cum in Remenſi præter variantes lectiones & titulos variantes, aliquot idemtidem ſententias ſuo quasque loco notandas librarius per ſaltum prætererit, quas in aliis manuſcriptis ſuppletas nacti ſumus; alios procul dubio codices integros & Remenſi antiquiores, ex quibus illæ ſupplerentur ſententiæ, ab aliquo ſaltem antiquo amanuenſi adhibitos palam eſt; quodquantum conferat tum ad collectionis hujus antiquitatem probandam, tum

ad oſtendendum veterum exemplarium numerum, nemo eſt qui non videat.

XIV. Quod ſi de ipſa collectionis origine valde probabiliter conjicere liceat, quod ad multa utile futurum eſt, eam paullo poſt S. Epiſcopi mortem ipſo quarto ſæculo exeunte, vel ineunte quinto ex ſchedis ejus Veronæ relictis eductam atque expreſſam credimus. Auctorem quidem eam nec paraſſe, nec edidiſſe, ſermones quidam imperfecti, repetiti, ac mutili prorſus ſuadent. Una nimirum vel præcipua apud veteres Eccleſiæ Patres cura fuit, opera adverſus Gentes, vel hæreticos lucubrata, aliaque hiſtorica, catechetica, vel aliis nominibus utilia ac neceſſaria litteris mandare & edere; de ſermonibus autem, qui a quovis Epiſcopo ad populum familiariter habebantur, non tanta exſtitit cogitatio, quippe quos nullis litteris conſignatos illi fere recitabant ex tempore, vel, ſi committerent litteris, non tanto ſtudio edolabant, ut in publicum emittendos cenſerent. Hinc inter infinitos propemodum Epiſcoporum, quos antiquitas eloquentiæ etiam laude commendat, ſermones, pauci admodum ſcripti ad nos pervenere, & ex iis non omnes ab ipſis Auctoribus collecti & editi; ſed quidam in ſchedis relicti, alios habuere, qui illos poſt Auctorum mortem colligendos & edendos curarunt. Illud autem inter ſermones collectos & editos ab ipſis Auctoribus, aut ab aliis intereſt, quod primi generis ſermones integri, æquales, elaborati, & perpoliti inveniuntur; cum nemo nihil niſi perfectum & enucleatius lucubratum emittere ſoleat: at alterius generis orationes ſæpe rudes, non numquam mutilæ imperfectæque cernuntur. Itaque etſi S. Zeno primus ſit Latinorum Patrum, cujus ſermones prodierunt, ut in proemio ad diſſert. 2. oſtendetur, ipſe tamen hanc collectionem haud paraſſe & edidiſſe credendus eſt; ſed quæ in uſum ſermonum, quos ad populum frequentiſſimos habuit, poſt mortem in ſchedis reliquit, ea ab aliis inventa, ob eximiam Sancti viri exiſtimationem colligenda naviter viſa ſunt, idque tanta factum diligentia, ut quidquid reperiri potuit, ſive perfectum, ſive minus, totum, collectione & editione dignum judicatum ſit, fragmentum licet exiguum eſſet, vel exordiolum, vel unica etiam periodus. Quæ animadverſio neceſſaria omnino fuit ad vindicanda non pauca, quæ in Zenonis tractatibus imperfecta, vel paucis additis, ſeu mutatis, totidem verbis repetita meminimus: quæ ſi ipſemet Auctor edenda cogitaſſet, nihil dubii eſt, quin

quin suppressisset repetita, cetera autem ad umbilicum perduxisset perpolissetque. Hinc etiam de corruptis non nullis locis, quibus nulli codices remedium adferre potuerunt, conjectatio exoritur, id non omnium amanuensium in eumdem errorem conspirantium vitio evenisse, sed quadam primi forte Collectoris necessitate, qui cum omnia Zenonis, quæcumque essent, etiam fragmenta, colligenda sibi sumsisset, idque ex schedis non nullibi deletis, vel in quibus superductæ, ut in primo exemplo fieri solet, essent voces, aut lineæ; alicubi necesse fuit exscribere, quæ non bene legerentur, vel in quibus deesset forte aliquid: quibus de rebus alicubi eumdem Collectorem errare, unam vocem pro alia legere, mutilum etiam sensum exhibere oportuit, quos defectus alii posteriores librarii exceperunt, ut spes nulla sit fore, ut ulli alii codices, qui forte alicubi exstant, quibusdam locis medeantur. Itaque si hac in editione pauca quædam loca minus satisfaciant, nemo id neque Auctori vitio det, ac si non ille sit disertissimus & perspicuus orator, qualem aliis ex tractatibus cognoscimus; nec nobis, qui si minus correximus, codicibus nihil opitulantibus, ex arbitrio manus inferre in textum nequaquam debuimus: sed ad collectionis rationem, quam diximus, animum revocet, & æquum cum de Auctore, tum de nobis, immo etiam de ipso antiquo Collectore judicium ferat.

XV. Hinc autem cognitis quæ ad codices pertinent, quantum nihilominus ex his profecerimus tum ad internoscendos genuinos S. Zenonis sermones a suppositititiis, tum ad multa loca emendanda, variantesque lectiones insigniores in adnotationibus cuique tractatui subjectis describendas, ex dissertationibus atque adnotationibus ipsis patebit. Nunc ut de totius editionis partitione ac ordine deque aliis per nos præstitis dicamus, si primo neque codicum, neque editorum divisionem ac ordinem secuti sumus, nemo succenseat. Editorum distributionem & ordinem si essemus secuti, spuria genuinis inserta edenda fuerant; illisque separatis, minus æqualis librorum moles erat futura: ac præterea tractatuum inscriptiones, quæ in editis mutatæ fuerant, exactæ ad codicum fidem, alium non numquam postulare ordinem videbantur. Codicum vero seriem, quæ in omnibus eadem est, ne teneremus, ea cogitatio deterruit, quod in MSS. non tantum breves tractatus cum longis admisti sint, quod non minimum videbatur offendere; sed tractatus etiam ejusdem tituli ac argumenti, qui

qui una edendi fuerant, hac illac disperfi ac feparati inveniantur, ut ne qua ratio cur id factum fuerit fatis occurrat, nifi quod primus Collector, quidquid quocumque ordine venit in manus, tranfcripfit, nulla alia in fcribendo ratione fibi præftituta, quam ut omnia Zenoniana in fchedis inventa referret in codicem. Igitur hac in deliberatione dubitatio non levis diu nos ancipites tenuit; cum præfertim quidquid aliam in rationem conftituendum menti obverfabatur, exorientibus mox variis undequaque difficultatibus, difplicere inciperet, nec fatis tuta aperiretur partitionis atque ordinis ratio, quæ nullo ex capite laboraret. Cum vero decidendum aliquid fuerit, ea minori reprehenfioni obnoxia ratio vifa eft, ut repetitis fere codicum infcriptionibus, quæ cuique tractatui præfiguntur, ejusdemque infcriptionis tractatibus in unum collectis univerfos fermones divideremus in libros duos. In primum longiores tractatus conjecimus (quibus fi inferuimus unum breviffimum *de Avaritia*, ideo inferuimus, quod illum a duobus ejusdem argumenti fejungere æquum non fuit) & hi funt omnes tractatus de virtutibus & vitiis, cum quatuor aliis longioribus, quos fub finem ejusdem libri dabimus. In fecundo autem libro breviores tractatus defcribentur, qui etfi plures numero, brevitatis tamen cauffa longioribus illis mole æquales fere funt: & primo quidem ponentur qui ad Chriftum Deum & hominem pertinent, tum illi de Sanctis veteris teftamenti, ac tandem tractatus de S. Arcadio, qui unus ex novi teftamenti Martyribus a S. Zenone laudatus invenitur. Sequentur tractatus non nulli in aliquod Scripturæ teftimonium; ac poftremo fubjicientur Pafchales multi & breves tractatus, quos præcipua Admonitione omnino legenda præmuniendos cenfuimus. Ne quis vero codicum & editionis Veronenfis, quæ vulgo allegatur, ordinem defideret, utrumque cum novo collatum diftinctis tabulis ante ipfos fermones dabimus.

XVI. Duos hofce libros, qui finceros Zenonis tractatus continent, excipiet Appendix, in quam undecim tractatus ipfi perperam adfcriptos, ac fuis Auctoribus reftitutos, quos ex peculiari præfatione cognofces, rejecimus. *Tractatuum* potius, quam fermonum, ut erat in antea editis, nomen ipfis fermonibus præfcripfimus, cum eam infcriptionem omnes codices conftanter præferant, eaque appellatio antiquæ Ecclefiafticæ locutioni propria, ac frequentius ufurpata

pata inveniatur. Etsi enim *tractatus* olim vocarentur Episcoporum collocutiones de aliquo Ecclesiæ negotio, ut liquet ex Cypriani epist. 51. & 52. apud Zenonem autem *tractatus* nonnumquam appellentur disputationes de fide per ea tempora scriptæ & editæ, ut palam fiet ex adnotatione 26. in tractatum 1. lib. 1. tamen sicuti *tractare* (*quod est Episcoporum*, ut Optatus testatur libro 7. in Parmenianum) a Cypriano primum epist. 56. ac dein ab aliis frequenter accipitur pro concionem habere in publicis Ecclesiæ cœtibus; ita *tractatus* vox pro Episcopali concione ad populum solenni formula invaluit, eodemque sensu passim quamplurium antiquorum Patrum concionibus præfigitur, ut ex SS. Gaudentii, Augustini, Leonis Magni &c. codicibus, & non nullis etiam exactis ad fidem codicum editionibus discimus. De adnotationibus porro, quas cuique tractatui subjecimus, illud Lectores præmonemus, nos nobismet haud proposuisse solummodo vel correctionum rationem adferre, vel selectas variantes lectiones apponere, vel difficiliora loca explicare, sed prospexisse etiam alia non nulla, quæ tum ad confirmandam Auctoris ætatem, tum ad Latinæ locutionis puritatem vindicandam necessaria fuerunt. Igitur in gratiam non nullorum, qui præjudiciis aliquot jam inolitis devincti tenentur, oportuit, pares quasdam aliorum IV. vel sequioris etiam sæculi Patrum sententias alicubi recitare, quibus aliquas Zenonis formulas, seu testimonia non nulla, antiquioris multo ætatis vulgo existimata, in quartum quoque, vel posterius etiam sæculum cadere probaretur. Voces, seu loquendi rationes aliquot minus usitatas, quæ exoticæ vel infimæ latinitatis videri possent, probatiorum, si fieri potuit, Scriptorum indicatis exemplis purgare studuimus, adeo ut perpaucæ illæ, quas apud neminem reperimus, satis ex ceteris vindicatæ maneant, cum præsertim non omnes Romanæ & antiquæ voces in libris veterum inveniantur. Quædam præterea non numquam attigimus, quæ cum peritis nota sint, prætereunda fortasse quispiam duxerit. Sed hunc, quisquis est, rogatum volumus, consideret, nos minus eruditis quoque, a quibus etiam Zenonis editio desideratur, debuisse consulere.

XVII. Trium porro dissertationum, quæ *prolegomena Zenoniana* conficiunt, ratio hæc est. In prima separatis genuinis Auctoris tractatibus a spuriis, genuinorum defensio ac vindiciæ suppetent adversus ea, quæ a Criticis objecta fuerunt, simulque certa Auctoris

ætas, unde difficultates potiores impactæ fuerunt, adeo luculenter, ut nobis quidem videtur, probabitur, ut nemo nisi morosus nimis judex non sit adsensurus. In altera præjactis in procemium non nullis de horum tractatuum ad dogmata veterisque disciplinæ præcipua quædam capita cognoscenda utilitate & præstantia, quæ nisi opportunum ibi locum nacta fuissent, heic non erant prætermittenda, his, inquam, præjactis quædam Auctoris paullo duriores vindicabuntur sententiæ; ibique præsertim Arianæ hæreseos Zenoni objecta a Petavio suspicio, explicatis nova quadam interpretatione aliquot ejus non bene hactenus intellectis testimoniis, luculentissime diluetur atque disjicietur. Tertia autem dissertatio, quidquid ad vitam, mortem, cultumque Sanctissimi Episcopi aliquo in lumine collocandum pertinebit, quatuor capitibus proponet. Ceterorum, quæ in hanc editionem perficiendam contulimus, rationem (cum ex ipsorum lectione obvia futura sit) ne morosiores simus, prætermittimus. Unum nunc restat, ut JOANNEM BRAGADENUM Episcopum nostrum meritissimum, & JOANNEM FRANCISCUM MUSELLIUM Cathedralis Ecclesiæ Archipresbyterum, qui huic editioni quam maxime faverunt, eamque ex Seminarii typographia, utrorumque consilio & ope recens instituta & exstructa, voluerunt prodire, honoris caussa nominemus, quos ut Deus Optimus Maximus non minus hujus Ecclesiæ, quam Rei litterariæ bono diu incolumes sospitesque conservet, adprecamur.

PROLE-

PROLEGOMENA
ZENONIANA
TRIBUS DISSERTATIONIBUS
COMPREHENSA.

INDEX

Eorum, quæ in ſequentibus Diſſertationibus continentur.

DISSERTATIO I.

De genuinis tractatibus S. Zenonis Epiſcopi Veronenſis, & de ejusdem ætate.

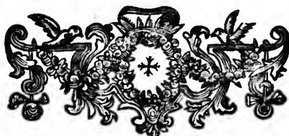
DISSERTATIO II.

Zenonianæ doctrinæ vindicias complectens.

CAPUT

DISSERTATIO III.

De Actis S. Zenonis, & de ejusdem cultu.

DISSER-

DISSERTATIO PRIMA
DE GENUINIS TRACTATIBUS
S. ZENONIS EPISCOPI VERONENSIS
ET DE EJUSDEM ÆTATE.

PROOEMIUM.

In quo variis Criticorum censuris ac difficultatibus recensitis, ac separatis subinde certo codicum indicio supposititiis tractatibus, qui potiorum difficultatum origo fuerunt, quidquid de ceteris genuinis hac in dissertatione statuendum est, proponitur.

ANtequam genuina S. Zenonis opera secernimus ab iis, quæ ipsi perperam tributa fuerunt, eumque certum ipsorum auctorem statuimus: quid hac super re eruditi homines senserint, quæque eos moverint argumenta, proponendum nobis esse intelligimus. A Sixto Senensi, qui difficultates non exiguas primus objecit, ceterisque facem prætulit, exordiendum. Hic ergo lib. 4. Bibliothecæ enumeratis sermonibus, qui in editione Veneta an. 1508. recensentur, hoc de iisdem judicium tulit: *Constat hos sermones majori ex parte collectos esse ex diversis auctoribus, qui ducentis pene annis fuere posteriores.* Hujus autem judicii rationem subjiciens ait: *Nam sermones, qui psalmos a nobis enumeratos* (79. 100. 126. 127. 128. 129. 130.) *exponunt, descripti sunt ex Commentariis Hilarii ne verbo quidem immutato: sermo de Attende tibi una cum alia concione de Livore & invidia, quæ in eodem volumine hunc subsequitur, D. Basilii est. Ceteri vero sermones, sive magis fragmenta sermonum, ob stili diversitatem varios arguunt auctores. Sed & Auctor sermonis de Continentia, qui hoc opere continetur, affirmat se a Christi ortu abfuisse annis quadringentis & eo amplius.* Idem porro fretus auctoritate Petri de Natalibus Equilini Episcopi, qui in Catalogo Sanctorum Zenonis vitam describit, nihil ambigit, quin idem Sanctus sub Imperatore Gallieno floruerit; & hac in hypothesi memoratos sermones indicatis jam rationibus ab eodem abjudicandos existimavit.

Post Sixtum Cæsar Baronius, postea Cardinalis, in prima Martyrologii Romani editione eadem persuasione occupatus, adeo ut secutus Galesinii sententiam, Zenonem martyribus, qui sub Gallieno passi sunt, in eodem Martyrologio accensendum nihil dubitaverit, non hunc, sed Zenonem alium Veronensi Ecclesiæ, ut putabat, cognitum, qui paullo ante S. Ambrosium vixerit (ut ex hujus epistolis colligi sibi videbatur) eorum sermonum auctorem censuit, cum præsertim serm. 5. lib. 3. ex prima Veneta editione, nunc autem tract. 7. lib. 2. Arii hæresis aperte notetur, id quod auctorem sæculo IV. citius adscribendum ostendit.

Hæc cum ita se haberent, S. Zenonis sermones Veronæ jubente Cardinali Augustino Valerio Raphaelis Bagatæ & Baptistæ Peretti studio iterum prodeunt; hi autem intelligentes *Veronensis Ecclesiæ perpetua traditione* nullum alium Zenonem Episcopum ei cognitum umquam fuisse *præter Zenonem Episcopum & martyrem*, ut hunc, qui sub Gallieno martyrium obiisse tradebatur, sermonum auctorem esse defenderent, Sixti Senensis aperte, Baronii autem suppresso nomine argumenta diluere in præfatione conati sunt. Ad id igitur, quod ex Ambrosii epistolis Baronius objecit, reposuerunt nihil esse, quod Zenonem ibidem memora-

mortuum Veronensem Episcopum esse convincat. Arianismi porro errores satis ajunt potuisse a Zenone impugnari adversus Origenem, qui ex Epiphanio Arii pater fuit. Quod autem ex quadrigentorum annorum notatione in tract. 5. de Continentia Sixtus Senensis collegit: mendum irrepsisse in numerum nihil dubitant, ac proinde eo in tractatu *ducentos* pro *quadringentos* supposuere. De quatuor vero sermonibus, qui inter S. Basilii homilias Græce scripti reperiuntur, argumenta sibi non deesse inquiunt, *quibus probare liceret eos quoque* Græcos *sermones ad S. Zenonem nostrum pertinere*, ex eo scilicet, quod hunc multo ante S. Basilium in Oriente prædicasse existiment. Sed hac re derelicta, quod *contentiosi esse nolint*, transeunt ad quinque tractatus, qui in S. Hilarii Commentariis totidem verbis recensentur; cumque præter hos quinque unus alius exstet *in psalmum* cxxx. ab ipsis inscriptus (a nobis autem ex MSS. *de Humilitate* tract. 7. lib. 1.) qui dubio procul Zenonianus est, quippe qui in Hilarii operibus non legitur; Zenonianum quoque esse alium tractatum similem in eumdem psalmum nequaquam ambigunt, propterea quod easdem sententias eademque non numquam verba refert, & sicut hunc, ita & alios quatuor eidem Auctori tribuendos colligunt, omnesque in Hilarii Commentarium ab aliquo fuisse insertos arbitrantur. Omnes vero tum Basilii, tum Hilarii, uti a censoribus vocabantur, tractatus, cum in vetusto, quem appellant, codice una cum Zenonianis repererint, *defraudare*, inquiunt, *S. Zenonem debitæ suæ laudis possessione ausi non fuimus*. Quæ porro objectio ex stilo & brevitate a Sixto urgetur, satis bene diluitur. Tandem confirmaturi Sanctum Zenonem III. sæculi auctorem eos sermones scripsisse, quædam ex iisdem antiquitatis indicia colligere studuerunt, quorum præcipuum persecutionum martyrumque mentionem spectat, Petrique de Natalibus Episcopi Equilini ac Flavii Blondi, qui primæ editioni præcesserunt, testimonia allegant. Perettus vero in Latinis Scholiis ad Zenonis vitam subinde editam an. 1597. suffragia addidit Guillelmi Pastrengi & Michaelis Fossati, qui omnes ante eamdem editionem Zenonis sermonum mentionem fecerant.

Hanc præfationem cum legisset Baronius, intelligens a Veronensi Ecclesia unum tantum agnosci Zenonem Episcopum, eumdemque esse illum, qui sub Gallieno martyr colitur, sermonumque auctor habetur, priorem repudiavit sententiam, decrevitque Martyrologii notationes ea in parte emendare, idque ipsum se facturum Cardinali Valerio Romæ tum degenti recepit, ut liquet ex hujus epistola ad editores Veronenses data die 17. Januarii An. 1587. cujus fragmentum Perettus in Scholiis ad vitam Zenonis edidit. Enimvero id, quod pollicitus est, præstitit in additionibus ad Martyrologii notationes, quæ secundæ editioni insertæ sunt, ubi Zenoni martyri sub Gallieno tractatus omnes ejusdem nomine inscriptos vindicare non ambigit, iis tantummodo exceptis, qui contra Arianos explorate disserunt, & hos quidem inter Zenonianos ab amanuensibus perperam intrusos opinatur, *cum novum non sit in operibus unius veteris Scriptoris aliquid alterius admisceri*. Hæc autem opinio ita Baronii animo inhæsit, ut scripserit, *errare certe illos sibi videri, qui unum adserentes Zenonem, eum Ambrosii temporibus vixisse volunt, eaque potissimum ratione, quod Auctor in serm. de Pudicitia* (melius de Continentia) *numeret ab Apostoli Paulli ad Corinth. primam scribentis epistolam tempore annos, ut ait, ferme CCCC. & eo amplius*. Cui oppositioni responsurus addit: *Certe si quis numeret annos quadringentos ab An. Domini 57. quo illam esse a Paullo scriptam in Annalibus demonstravimus; oportuit Auctorem eum scripsisse An. 457. post obitum vero Ambrosii, qui, ut habet Marcellinus in Chronico, obiit An. Domini 397. Quamobrem cum illa numeri nota nec, ut volunt, Ambrosii temporibus aptari possit, mendosam esse neminem puto jure posse negare*: & ita emendationem *ducentos* ab editoribus Veronensibus factam probat. Zenonem autem tertii, non quarti sæculi scriptorem fuisse tribus argumentis confirmare nititur. Primo quod Auctor invehatur vehementer in feminas Gentilibus nubentes, idolorumque templo tunc fuisse patentia, victimasque immolari solitas prodat, quæ ... Constantini & Constantii legibus vetita, & ab Ambrosii proinde ævo aliena Baronius censet. Dein idololatriæ signa ipsaque idola in nummis sculpta colligit ex serm. 2. de Avaritia, qui nunc est tr. 10. l. 1. quod ad ætatem, in qua Ethnici Imperatores dominarentur, referendum indubie

hic statuit: nam a *Constantino Magno*, inquit, *jussum esse, ut nummus Crucis signo imprimeretur, testatur Sozomenus lib.* 1. *cap.* 8. idque ex aliis aliorum Constantini successorum numismatibus, quæ exstant, multo luculentius demonstrari affirmat. Hanc tandem animadversionem tertio loco urget: *Cum Auctor in sermone de Spiritu Ædificat. domus Dei plane demonstret, eo tempore nullum templum, aut perrarum fuisse erectum, quod posset comparari cum ædibus idolorum, prorsus significat, se ante Constantini tempora claruisse, cujus opera certum est tam in Occidente, præsertim vero Romæ, quam in Oriente ut, Hierosolymis, Antiochiæ, & Constantinopoli, aliisque in locis augustissimas erectas esse basilicas.* Ejusmodi est postrema Cardinalis Baronii sententia, ut mirum sit maxime, hunc a P. Labbeo inter eos accenseri, qui Zenoni Veronensi hos sermones falso tribui opinati sunt. Vossius quidem de Hist. Latinit. lib. 3. p. 4. cap. 2. id exploratum habens, *Hic* Baronius *tamen*, inquit, *complures saltem sermones esse genuinos haud diffitetur*.

Ut Possevinum prætereamus omnia fere exscribentem ex Sixto, venimus ad Bellarminum, qui præmittit nullam de Zenone fieri mentionem sive ab Eusebio in Historia, sive a Hieronymo in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis; tum vero Hilarii Basiliique sermonibus notatis, de reliquis quid dicat, nihil habere se ait, præter aliorum brevitatem, & repetitionem aliorum ac obscuritatem. Illud tandem penes se omnium maxime valere testatur, *de his sermonibus nullam exstare apud veteres mentionem*, primumque, qui illos invenerit, esse Guarinum Oratorem Veronensem.

Barthius, qui Zenonis sermones legerat, eosdemque plurimi faciebat, censuit, lib. 42. cap. 18. Adversar. *tantam esse sermonum illorum diversitatem, ut multos inesse operi illi non solum non ejus eloquentissimi Antistitis existimet, sed etiam longe recentiores, quam quilibet de grege ceterarum concionum.*

Augustus Buchnerus, qui Zenonem item legit, diss. 389. pag. 257. non modo tractatus ejus laudat, sed vindicandos etiam pluribus contendit, adductis inter cetera testimoniis non solum Bagatæ & Peretti atque Cardinalis Baronii, *sed ipsius Casauboni etiam, qui hunc Zenonem vetustissimum Patrem nominat, & Deciorum tempore scripsisse diserte tradit.*

Robertus Cocus Heterodoxus Anglicanus in libro Londini edito An. 1623. cui titulus: *Censura quorumdam scriptorum, quæ sub nominibus Sanctorum Patrum & veterum auctorum citari solent* p. 84. dictatorio more hæc de Zenonis sermonibus pronuntiat: *Zeno Veronensis est supposititius*: Et Sixti, Baronii, Bellarminique difficultates inculcat.

Andreas Rivetus pariter Heterodoxus lib. 4. Critici sacri cum Sixti Senensis mentem non bene adsecutus esset, hoc unum de suo adjecit, quod *neque ejus Zenonis scriptorum aliquid exstabat ante An.* 1508. *quo tempore sub ejus nomine editi sunt sermones non pauci a Guarino Veronensi Oratore Venetiis*: ac si Guarinus eo anno vivens sermonum ejusmodi auctor & editor fuerit, quam sententiam alii subinde exscripsere.

Ughellius tom. 5. Italiæ sacræ in Veronensibus Episcopis antiquam Baronii opinionem repetens, duos Zenones recensuit, quorum alter sub Gallieno, alter vero Ambrosii ævo floruerit; & hunc postremum sermonum auctorem esse opinatus est.

P. Labbeus (ut mittamus reliquos intermedios, qui plerumque Sixtum, Baronium, ac Bellarminum sequuti, nihil novi intulerunt) etsi præviderit eos tractatus *a quibusdam doctis* Zenoni Veronensi adjudicari, nihilo tamen minus ea opinione impeditus, quod Gallieno imperante, Zeno vixisse traditur, editores Veronenses in adserendis eidem sermonibus *oleum operamque apud idoneos judices perdidisse*, nec ad eorum sententiam se posse accedere confessus est. Nonaginta eosdem sermones esse ait, cum sint multo plures, aliorumque criticorum censuras repetit & statuit, eo potissimum præjudicio innixus, quod Zeno obierit martyr sæculo III. Dein observat, & recte quidem, Zenonem Episcopum Veronensem illum videri, qui in Ambrosii epistola nominatur, quique idcirco ad tertium sæculum evehi non potest (id quod probavit etiam cum recentioribus pene omnibus P. Henschenius ad diem 12. Aprilis) at hoc satis probabilibus argumentis præter rem suam constituto, pro-

positi proprii velut oblitus, intactam reliquit controversiam, utrum huic sermones adjudicari possint, ac debeant nec ne.

Caveus Labbeum in omnibus sequitur. Solum postquam cum eo scripsit: *Nec de his umquam vel levissima mentio habita est, antequam eos primus ediderit Guarinus*, hæc adjecit de suo: *Nuperrime vero monente D. Alixio didici Zenonis Veronensis Episcopi sermonem laudari a Ratherio Veronensi decimi sæculi scriptore apud D. Acherium Spicileg. Tom. 2.* At subinde indecisum reliquit, an hic *ex illorum numero sit, qui sub ejus nomine hodie circumferuntur.*

Ludovici Ellies Dupinii censura omnium acerbissima totidem verbis exscribenda est ex Interpretatione Latina: *Certum est conciones, quæ sub nomine Zenonis exstant non posse esse illius, quem sub Gallieno martyrio fuisse affectum supponunt: earum enim Auctor in concione quinta* (hanc allegasse videtur ex Baronio, quæ nunc est tract. 7. lib. 2.) *loquitur de Divinitate Christi adversus hæreticos, qui Verbum esse Deum fatentes, non credebant Patri esse coæternum, putabantque tempus fuisse, quo non exstiterat, quod aperte ostendit Arianorum hæresim ejus temporibus jam tum obtinuisse. Hæ conciones ne quidem esse possunt Zenonis Veronensis, qui sub Constantio & Juliano vixit, quia fragmenta sunt ex multis auctoribus deprompta. Quatuor ex illis integræ Basilii sunt. Omnes homiliæ in Psalmos ad verbum ex Commentariis Hilarii depromtæ sunt*: id quod explicans in subjectis adnotationibus, *Conciones*, inquit, *in psalmos* 126. 127. 128. 129. & 130. *sunt Hilarii. Conciones in psalmos* 49. 79. & 100. *illius etiam esse possunt, quia hujus Patris Commentaria in hos Psalmos perierunt.* Tum sequitur in textu: *Unde liquet has conciones Zenoni Veronensi adscriptas, collectionem esse concionum plurimorum auctorum incomposite factam. Aliæ sunt brevissimæ, aliæ vero longæ; quædam stilo pleno & accurato, non nullæ demisso & incomto scriptæ sunt; aliæ sunt claræ, aliæ obscuræ; denique nihil inæqualius. In concione de Continentia plures quam* 400. *annos numerat, ex quo Paullus epistolam suam ad Corinthios scripserat, & tamen in aliis homiliis de templis, Martyribus* (sic reddendum, non autem *de templis Martyrum*, ut in interpretatione Parisiensi ob defectum virgulæ editionis Gallicæ legitur, quod in rem præsentem quid sit, nemo divinet) & *Catechumenis mentionem facit* (ac si catechumeni non ultra IV. etiam sæculum processerint). *Ex his omnibus patet has conciones, toti antiquitati ignotas, indigestam esse collectionem concionum ex pluribus auctoribus variorum temporum & regionum desumtarum ab aliquo imperito librario factam.* Heic autem in subjectis adnotationibus addit, conciones non nullas, quæ prolixæ sunt, *ex auctoribus Græcis desumtas, alias vero brevissimas ex auctoribus Latinis & homiliarum fragmentis.*

P. Coutantius Monachus Benedictinus editor Hilarii operum celebris in Admonitione, quam præmisit quinque tractatibus Hilarianis inter Zenonis opera editis pag. 463. tom. 1. edit. Veron. antiquam haud esse non inficiatur collectionem tractatuum, qui Zenoni tribuuntur, at Hilarii tamen ævo posteriorem affirmat, aut saltem, *si quis*, inquit, *contendes illam ejus Zenonis esse, qui Gallieno imperante vixerit, certe concedas necesse est, eam postmodum alienis opusculis auctam, cum non Hilarii modo, sed & Basilii tractatibus aliquot constare prudens quisque non negaturus sit.*

Agnovit Tillemontius Protestantium doctissimos maximi fecisse hosce tractatus ob Auctoris pietatem & elegantiam, iisdemque aperta inesse antiquitatis indicia; at ob sermones, qui Hilarium Basiliumque certos habent auctores, de auctore ceterorum pariter ambigit, nec quidquam esse ait, quod ullum tractatum Zenoni Veronensi explorate vindicandum persuadeat. Sic ille in Persecutione sub Valeriano art. 7. tom. 4. pag. 16. In adnotationibus porro pag. 587. adnot. 6. allatis fuse Baronii, Bellarmini, Labbei, Sixtique sententiis, miratur in editione Veronensi *ducentos* nullo codice suffragante emendatum pro *quadringentos*, Baroniique argumentum ex publicis Ethnicorum sacrificiis pro hac correctione statuenda allatum luculenter refellit. At concludit hos sermones collectionem esse ex diversis auctoribus IV. & V. sæculi, ex quibus aliqui Zenonis esse possunt, quos tamen internoscere & designare non licet.

Tan-

Tandem postremus omnium Jo. Albertus Fabricius tom. 3. Bibl. Latinæ lib. 4. cap. 3. pag. 420. etsi pugnantes Criticorum sententias paucis subindicet, & in Sixti Senensis sententiam inclinet, nimirum *hos sermones majori ex parte collectos esse ex variis auctoribus*; affirmare tamen non dubitat: *Sane quosdam illius Zenonis esse valde videtur credi-bile.*

Itaque inter tot & tam severas de Zenonianis tractatibus percelebrium Criticorum cen-suras, præter extremas utrinque & compugnantes illas, quæ Zenoni sermones omnes, vel nullos tribuendos contendunt, æquior multo & probabilior illa videtur eorum, qui ita eos tractatus collectionem esse censent ex variis auctoribus compactam, ut ne tamen idcirco Zenonem quorumdam saltem auctorem esse inficientur. Id judicium sane quantum ad ve-ritatem accesserit, ex dicendis hac in dissertatione patebit: adeo ut irrito conatu labora-turus semper sit, non minus qui Zenoni eripere conetur omnes tractatus, quam qui ei-dem omnes velit adserere. Interim vero ex tot Criticorum censuris injecta dubitatio plures movit, ut cum veros tractatus a spuriis internoscere non liceat, de singulis ambigant. Cur autem genuini Zenonis fetus a supposititiis dijudicari nec potuerint, nec possint, Edi-torum (ut in præfatione monuimus) vitio factum est, qui supposititios Zenonianis subje-ctos in fine codicum, haud separatim dedere, immo nec in manuscriptorum fine positos monuerunt quidem (quæ monitio ad omnem litem dirimendam eruditis satis fuisset) sed eos cum genuinis permistos, nullaque distinctos notatione exhibuere, ac uti Zenonianos promiscue venditarunt; iique cum Zenonem auctorem habere nequeant, omnes quoque Zenonianos in dubitationem conjecere. Hoc vitium nos ut declinaremus, præcideremus-que eodem tempore præjudicium gravissimum, Zenonianos codices octo, quotquot tum in Italia tum in Gallia reperire potuimus, vix consulturi adivimus, occurrit statim, non quin-que illos solum tractatus, qui Hilario, & quatuor, qui Basilio vindicandi creduntur, sed & duos præterea alios inter Hilarii & Basilii medios in fine omnium codicum constanter legi subjectos ceteris, quos Zenonianos indubie credimus. Quod etsi satis esse potest ad additionem posteriori manu factam manuscriptorum peritis persuadendam, cum fre-quens aliis quoque in codicibus acciderit, ut si quæ folia post descriptum aliquem aucto-rem vacarent, alienis opusculis replerentur: tamen nequid dubitationis hac de additione in Zenonianis MSS. superesset, codex Remensis antiquissimus eam alio posteriori caractere descriptam exhibuit, ut ex caracterum specimine in præfatione inserto, qui Basiliani tra-ctatus initium præfert, cuique perspicuum fiet. In Vaticano porro & Urbinate MSS. post memoratorum additionem tractatuum alius sermo legitur S. Gaudentii Brixiani, qui proin-de in Veneta Zenonis editione inter Zenonianos insertus reperitur, aliaque subinde alio-rum auctorum opuscula in utrisque sub finem addita inveniuntur, ut in præfatione monui-mus, ubi additionem aliam alterius tractatus, vel hymni *de signo Crucis* tribus in codicibus inventam pariter innuimus: adeo certum est Zenonianos codices ab additionibus ejusmodi immunes non fuisse. Illos autem variorum auctorum tractatus in fine codicum omnium additos, qui numero undecim sunt, in Appendicem rejecimus, eorumque auctores in præ-fatione, quam ibidem præmittemus, designabuntur, ac luculentissime statuentur. Itaque nunc, cum de genuinis Zenonis tractatibus sermo sit, difficultas de his XI. quos sic nullo vel ex ipsorum indicio codicum ultro ablegamus, nulla amplius est. De reliquis tantum controversia superesse potest. Hos autem ut Zenonianos plane esse statuamus, & coarguamus; cum ad tria capita redeant, quæcumque adversus illos objecta sunt, & objici pos-sunt, scilicet num unius omnes auctoris sint; cui ætati, vel sæculo congruant; ac tandem num auctor hujus, quodcumque fuerit, sæculi, sit S. Zeno Episcopus Veronensis: tria hæc tribus distinctis capitibus plenissime statuenda aggredimur; primo omnes tractatus LXXXXIII. qui præter undecim in Appendicem rejectos sunt reliqui, unius esse Scripto-ris, dein hunc ex iisdem tractatibus demonstrari scriptorem sæculi IV. demum hunc scripto-rem sæculi quarti eorum omnium tractatuum auctorem non alium esse, quam Sanctum Zenonem Episcopum Veronensem. Hæc tria si evidenter docuerimus rejectis, quæcun-

que adversus singula capita a Criticis objecta sunt, ad vindicanda S. Zenonis scripta nihil, ut videtur, desiderari amplius poterit; simulque diremta erit illa, quæ de S. Zenonis ætate vertitur quæstio, quæque fere diremta ex contrario vulgarique sensu Veronensis Ecclesiæ, uti fertur, traditioni innixo, maximum in hanc rem præjudicium apud eruditos creaverat.

CAPUT I.

Unum esse Auctorem tractatuum LXXXXIII. quos ab undecim additītiis separavimus, multis statuitur.

§. I.

Proponuntur argumenta ex codicibus petita.

TRactatus XCIII. qui in duos libros omnibus in codicibus distributi, unus post alium describuntur, unius auctoris esse, plura in iisdem codicibus indicia suadent. Extant nimirum tituli quibusque tractatibus præfixi cum quibusdam clausulis, & tabulæ etiam singulorum tractatuum in antiquissimo Ms. Remensi, ex quibus id palam conficitur. In titulis enim & tabulis, in quibus singulorum tractatuum tituli recitantur, quinque postremi tractatus libri secundi, qui additītios proxime antecedunt, alternatim inscribuntur sic: *Tractatus cujus supra.*

En ipsa tabulæ verba

xxvi. *Item Tractatus Paschæ cujus supra*, nunc est tract. LIIII. lib. II.
xxvii. *Tractatus Danielis in Pascha*, nunc tract. LXIX.
xxviii. *Invitatio fontis cujus supra*, nunc. tract. XXXI.
xxviiii. *Tractatus Paschalis*, nunc tract. XLII.
xxx. *De Genesi cujus supra*, nunc tract. XX.

Formula *cujus supra* aperte indicat non hos solum, sed intermedios quoque tractatus, nulla licet ejusmodi formula signatos, ejusdem auctoris esse, *cujus supra*, idest cujus vel initio librorum, vel in clausulis, de quibus mox dicemus, expressa mentio facta est, ac proinde omnes unicum eumdemque auctorem habere. Mirum fortassis erit, quod hæc formula istis postremis solum apposita sit, & in nullo ex præcedentibus LXXXVIII. occurrat. At id a primo amanuensi non casu, sed consulto factum videtur, cum finis esset tractatuum ejusdem auctoris. Ne scilicet dubitare in eo quispiam aliquando posset, ejusdemne omnes essent auctoris, an vero quidam, uti solet, ex aliis auctoribus additi essent; hos postremos ea formula, quæ dubium omne præcideret, notandos censuit. Porro hæc eadem formula in ipsis titulis, qui postremis tractatibus immediate præfiguntur, repetita legitur, non in Ms. solum Remensi, sed in aliis similiter; nec ea amplius occurrit in undecim tractatibus sequentibus (sic enim inscribuntur: *Interpretatio Psalmi* cxxvi. *de Psalmo* cxxvii. & similiter reliqui) quod satis indicio est, hos ejusdem auctoris ab amanuensibus non fuisse agnitos, uti cogniti fuerunt præcedentes, qui proinde a primo librario relative illa formula notati & in titulis, & in titulorum tabula fuerant. Quid quod sermo XXX. lib. II. quem omnium postremum esse ante additītios nunc nuper notavimus, in Remensi manuscripto præter memoratam tituli formam *de Genesi cujus supra* hac alia plane simili clauditur *Explicit de Genesi cujus supra* (supra autem aliis tractatibus hæc eadem clausula signato aliquoties ipso auctoris nomine subjicitur, ut ex adnotationibus in tractatus singulos suo loco monebimus) quæ clausula eumdem auctorem mirifice confirmans, in sequentibus non apparet;

appsret; concluduntur enim his verbis: *Finit Psalmus* cxxvIII. *Finit Psalmus* cxxix. *Finit Psalmus* cxxx. *feliciter*, quarum claufularum nullas in præcedentibus notatas reperire licebit. Obfervandum tandem eft aliquid præcipuum in Pompejano codice, quippe in titulo tractatus XXX. qui eft poftremus libri 2. ante additiones, hac fingulari & intacta alias formula utitur: *S. Zeno Veronenfis de Genefi*; qua monere librarius voluiffe videtur, omnes tractatus huc ufque defcriptos ad eumdem auctorem initio nominatum pertinere. Equidem inter undecim fequentes tractatus, quos trium effe auctorum in præfatione ad Appendicem videbimus, nimirum duos Potamii, quinque ex Hilario, ex Bafilio quatuor, omnes cujusque auctoris fimul defcriptos, non autem alios aliis infertos manufcripti præferunt: quod fi in ipfis additionibus conftanter fervatum eft, ceteros quoque duobus libris diftinctos unique auctori tributos, eamdem in rationem continue fcriptos multo eft probabilius.

§. II.

Urgetur argumentum ex ftilo. Proferuntur exempla ex iis præfertim tractatibus, quos Coutantius adjudicat Hilario. Hunc Auctor alicubi imitatus oftenditur. Infignium Scriptorum exempla, qui alios imitati, totidem quandoque verba exfcripfere.

HÆc omnia ex ftili fimilitudine, quæ inter hos univerfos intercedit, plane confirmantur. Qui enim ad varios adferendos auctores ftili difcrimen objecere, ii recte quidem, & jure hoc argumentum intenderunt, quamdiu Appendicis quoque tractatus uni auctori adfcribendi putabantur, quorum undecim tractatuum genus fcribendi non tam alienum multo eft a ftilo ceterorum XCIII. quam varium in ipfis quoque inter fe effe facile deprehenditur. Enimvero hi non unius, fed trium auctorum funt fetus, quorum alter Hilarius plano facilique ftilo delectabatur; Ruffinus vero, qui interpres quatuor Bafilii homiliarum a nobis probabitur, diligentiori liberiorique calamo ufus eft: Potamius tandem duorum tractatuum auctor ftilo plane inculto, obfcuro difficilique laborat, qualem in epiftola ab Acherio edita, & in Appendice recudenda cognofcere licet. Itaque cum hos omnes tam diverforum Scriptorum tractatus uni auctori tribuere & adferere ex editorum forma quidam conarentur; jufta de ftili difcrimine objectio ingefta eft, quam mirsmur quofdam feciffe minimi, aut leviffimis de cauffis eludendam putaffe. At fi undecim memorati tractatus fecernantur, ut nos hac in editione jam fecimus; quid objiciendum fuperfit de ftilo ceterorum, plane nihil eft. Si quis fane in iis volvendis ac revolvendis fe fe aliquandiu exerceat, ut Auctoris ingenium fcriptionifque genus incipiat dignoftare atque diftinguere; is profecto nihil inveniet, quod five in fententiarum, five in verborum, aut fyntaxeos ratione unum eumdemque auctorem ubique non referat.

Proferamus ex. gr. tractatus duos, olim in pfalm. C. & CXXX. nunc autem tract. 21. lib. 2. & tract. 7. lib. 1. quos P. Coutantius in Admonitione ad Hilarii Commentarium in pfalmos num. 23. huic Pictavienfi Epifcopo vindicandos fufpicatus eft, propterea quod eafdem quandoque, ac totidem non numquam verbis expreffas Hilarii fententias continent, quæ in ejus Commentario in eofdem pfalmos leguntur; *ex quo dijudicare*, inquit, *licet, qualis ille*, ideft Hilarius, *ad plebem fuam tractatus dixerit, qualesve poftmodum in commentarium redegerit.* Cum nimirum in Veronenfi editione duo tractatus recenferentur in pfalmum CXXX. quorum alterum iifdem verbis, ac in Commentario Hilarii continetur, expreffum, in noftrorumque codicum fine una cum aliis Hilarianis defcriptum, fuo auctori redditum in Appendicem rejecimus, alterum quoque fimilia continentem eidem auctori vindicandum Coutantius exiftimavit, id conjiciens, hunc prius fcriptum ab Hilario, ut eo *fermonis in morem ad Fratres* uteretur, alterum vero effe hunc eumdem, fed auctiorem factum ab eodem Hilario, cum varios tractatus ad populum habitos fuper pfalmos, in Commentarii corpus

corpus digessit. Id ipsum ergo alii tractatui in psalmum C. accidisse, opinio ejus est. At quod pertinet ad sententiarum verborumve similitudinem, quæ inter Hilarii Commentarium & nostri Auctoris tractatus in psalm. C. & CXXX. intercedit, capite sequenti ostendemus luculenter, nostrum Auctorem vixisse aliquanto post Hilarium sæculo IV. quod cum Coutantius ne cogitaverit quidem, ex eo præjudicio, quod de Zenonis antiquitate ferebatur, jam prævidere & suspicari non potuit, eumdem nostrum Auctorem præ oculis habere potuisse Hilarii Commentarium in psalmos, ex eoque non nihil profecisse, ut non sententias solum aliquas, sed eadem quandoque verba in suis tractatibus expresserit. Enimvero non in laudatis solum tractatibus 7. lib. 1. & 21. lib. 2. Auctor Hilarium in eam rationem imitatus invenitur, sed duobus etiam in aliis nimirum tract. 8. lib. 1. cui titulus *de Timore*, & tract. 17. lib. 2. qui *de Jona* inscribitur (ut in adnotationibus utrique tractatui subjectis, ubi Hilarii verba descripsimus, palam fiet) quos sane tractatus Hilarianos esse nemo umquam opinatus est; cumque Commentarium in psalmos non referant, sed aliquid ex psalmis obiter attingant, quod in Hilarii Commentario legitur; haud probabiliter haberi queunt tractatus ejusmodi, quales ab Hilario ad populum primo habitos, dein vero in Commentarium relatos Coutantius suspicatus est. Similiter quidem quatuor alios nostri Auctoris tractatus observavimus, nimirum tractatus 3. 12. & 16. lib. 1. ac tract. 2. lib. 2. in quibus aliquot ex Lactantio sententias, totidemque alicubi verba expressit, ut ne tamen hos ab ipso Lactantio scriptos quispiam dixerit, immo ne somniarit quidem. Quod si ex hoc satis perspicitur Auctoris indoles imitationem id generis haud quaquam refugientis; quis de simili imitatione ex Hilarii Commentario amplius ambigat?

Ne vero de uno eodemque omnium auctore dubitetur amplius, stilus idem in omnibus locupies testimonium præstat; de qua re hujus capitis maxime propria nunc fusius dicendum est. P. Coutantius Hilarium vindicaturus, quem ex Origene non nulla derivasse in Commentarium psalmorum notum est, hac excusatione utitur p. CLXVII. Admonitionis in idem Commentarium num. 13. *Aliud enim est imitari, aliud interpretari, aut exscribere: nec interpretis officio fungitur, qui alia addit, resecat alia, & cetera proprium in stilum convertit.* Notat præterea Hieronymum hac ipsa ratione eumdem ab ea censura purgasse, quod scilicet *Origenis libros ita exposuerit, ut in stilo proprio placens, pater verbi sit potius, quam interpres.* Id ipsum prorsus fecisse Auctor noster deprehenditur, cum ex Hilario, vel Lactantio quædam protulit. Aliis additis, resecatis aliis, quædam solum & pauca proprium in stilum convertit, ut in stilo proprio placens, pater verbi sit potius, quam servilis exscriptor. Quod de additis & resecatis diximus, ex collatione & adnotationibus nostris satis patebit. Stilum autem, qui lectis hinc Hilarii Commentario (de hoc enim uno movetur difficultas) hinc Auctoris nostri tractatibus, non statim distinguat, is omni Latinæ locutionis palato prorsus caret. Hilarii stilus planus, facilis, & fere concisus; Nostri autem sublimis quandoque, quandoque floridus & numeris certis cadens, ac allegoricis dictionibus libenter indulgens, potissimum autem syntaxi quadam singulari præditus, quam non in Hilario solum, sed ne in alio quidem scriptore Latino hactenus deprehendimus. Ad verborum sententiarumque exprimendarum flores, allegorias, ubertatemque dicendi multo fecundiorem, quod pertinet, nulla melior via ad id cognoscendum patet, quam utriusque lucubrationum collatio, de qua in adnotationibus ipso Auctoris textui subjectis satis indicasse nobis videmur. De syntaxi vero aliquot membra heic apponemus, quæ præcipuam Auctoris syntaxim aliis in tractatibus frequentem exhibent. Tract. 7. de Humilitate lib. 1. qui olim erat sermo in psal. 130. num 1. *De quibus Scriptura divina quid pronuntiet, audiamus, cujus ista sunt verba.* Num. 2. *Ut possimus merito mereri, Scriptura quod dicit*; pro *quod Scriptura dicit.* Rursum: *Dominus ipse vos pro promisso quid hortetur accipite.* Et item paullo post: *De quibus Joannes discipulis quid prædicet, omnibus est in usu.* Illa vero præcipue consideranda num. 5. *Intonat lingua, caret quæ numquam veneno serpentis*: ubi *quæ* relativum post verbum, quod regit, ponitur, sicut alibi frequens post aliam vocem collocatur. Sic tract. 3. num. 2. *Utraque cujus exaggerare opulentiam velocitate mira contendunt*, pro *cujus opulentiam utraque contendunt*

tendunt &c. Sic tract. 4. num. 6. *Quavis versutia qui fallitur numquam.* Tract. 5. num. 4. *Observantiæ qua perfectione Dei cultus debeat custodiri.* Tract. 12. num. 6. *Mortemque ipsam, peremus cui beatitudo succedat.* Tract. 7. lib. 2. num. 4. *Nec tamen desiit esse, ante quod fuerat:* cui simile illud tract. 16. lib. 1. num. 4. *Odit jam suæ caussa, ante quod amaverat.* Tract 62. lib. 2. *Propter vos qui est occisus.* Reliqua mittimus. Vide porro eodem tract. 7. lib. 1. de quo nunc loquimur, rarissimam syntaxim sub finem, quam in adnotationibus plane Zenonianam ostendemus. Similia aliquot deprehendes tr. 21. lib. 2. *de Psalmo Centesimo*, uti illud statim post initium: *Igitur in præsenti psalmo propheta cum dicat*, ac præsertim in tract. 8. lib. 1. *de Timore*, & tract. 17. lib. 2. *de Jona*, ubi idem syntaxeos genus, idem Auctoris ingenium ubique visitur. Quod si huic tam præcipuæ syntaxi addas ceteras locutionum, allegoriarum, sententiarumque proprietates ab Hilarianis plane dissimiles, nonne statim alium ab Hilariano istorum tractatuum stilum auctoremque cognosces, eumdemque sane, ac est stilus & auctor tractatuum reliquorum, in quibus eadem indoles, locutio, & syntaxis perpetuo elucescit?

Hinc jam evanescit profecto audax illa Dupinii opinatio, qui *conciones in psalmos 49. 79. & 100. Hilarii esse posse* affirmavit, *quia hujus Patris commentaria in hos psalmos perierunt.* Nam præter quam quod primi duo tractatus olim in ps. 49. & 79 (nunc autem 15. lib. 1. & 27. lib. 2. in MSS. omnibus non inscribuntur *de psalmo*, cui inscriptioni Dupinii argumentum innititur; etiamsi daremus, S. Hilarium in omnes psalmos Commentaria scripsisse, quæ injuria temporum intercciderint, ut satis probabilibus conjecturis Coutantius statuit: adhuc tamen omnes tractatus memorati aliam elocutionis rationem aliamque syntaxim adeo explorate exhibent, ut quantum ab Hilarianis absint, si quis non agnoscat, utriusque auctoris opera plane non legerit.

Sed heic fortasse quispiam non de sententiarum imitatione apud alios auctores frequenti, sed de transcriptione eorumdem verborum, quæ ex Hilario excerpta alicubi noscuntur, difficultatem movebit, si non ut unum omnium ejusmodi tractatuum auctorem statuat Hilarium (ubi enim stilus nimis aperte discrepat, quævis imitatio verborumque descriptio ad unum auctorem adferendum frustra confertur) saltem quod nostro id auctore minus dignum ac decorum existimet. At qui in antiquorum lectione versati sunt, id minime novum, nec a gravium quoque Scriptorum consuetudine alienum cognoscent. Dinoschum inter Græcos ex oratione Demosthenis contra Cononem in priorem suam adversus Cleomedontem multa ad verbum transtulisse notavit Porphyrius apud Eusebium lib. 10. cap. 3. de Præparatione Evangelica. Mittimus plura e Græcis, tacitis eorum nominibus, traducta, suisque operibus totidem verbis inserta a Tertulliano, Hieronymo, Ambrosio, & aliis Latinis, quæ in accuratis horum editionibus designantur. Ut autem dicamus de Latinis, qui ex aliis item Latinis auctoribus similiter profecerunt, antiquus auctor librorum *de Sacramentis* ex Ambrosii libro *de Mysteriis* non tam sententias, sed plerumque etiam verba delibavit, ut Benedictinus editor in præmissa *Admonitione* observavit. Sanctum quoque Maximum Taurinensem, cum laudati Ambrosii opera sedulo evolveret, magna fragmenta ex iisdem, ac potissimum ex *Commentario in Lucam* excerpta, suis sermonibus inseruisse, idem Benedictinus Ambrosii editor *in Admonitione* ad sermones huic Patri adscriptos animadvertit. Quid plura? S. Cyprianus licet disertus & doctus, nonne in opusculis, quæ contra Gentes lucubravit, ex Minucii Felicis libello quædam ad verbum exscripsit, uti propositis utrorumque sententiis ob oculos ponitur tom. 1. Apparatus ad Bibliothecam maximam Patrum a pag. 34. ad pag. 37. Quis itaque miretur amplius, si noster elegantissimus Auctor pauca quædam aliquando sumit ex Hilario, ex illo, inquam, magno ac celebri Episcopo, qui, ut Hieronymi verbis utamur ex epist. 34. ad Marcellam, *temporibus suis disertissimus, & confessionis merito & vitæ industria & eloquentiæ claritate, ubicumque Romanum nomen est, prædicabatur?*

§. III.

Aliæ objectiones explosæ.

ALia heic objectio diluenda est, quæ cum varietatem quamdam mirificam in hisce XCIII. tractatibus exaggeret, varios Auctores arguere videtur. Quibusdam nimirum Criticis visum est, hisce tractatibus nihil esse inæqualius. Alii longi, alii breves, plures repetiti, alii clari, obscuri alii; & Dupinius longiores e Græcis traductos, breves autem ex Latinis Auctoribus & homiliarum fragmentis compactos judicavit. At de brevitate aliorum, vel longitudine si quis urgeat, numquid id diversos Auctores statuit? Nonne S. Leo, qui sermones satis prolixos plures scripsit, breves etiam, & Auctori nostro fere pares habet? vide serm. 5. 6. 7. & 12. Nonne breves item leguntur in Augustino, qui ceteroqui longos plerosque lucubravit? Dicet fortasse quispiam, adeo breves, uti quidam ex nostris sunt, nullo alio exemplo uspiam reperiri. Quid ergo! Hoc si quid probat, non probat solum illos nostri Auctoris non esse, sed nulli etiam antiquo scriptori vindicandos probat; quo nihil dici potest absurdius. Quis crederet, S. Joannem Apostolum jam senem, ipso senio impeditum, conciones habuisse tam breves, ut diceret solum, *Filioli diligite alterutrum*, idemque sæpius repetivisse, nisi id S. Hieronymus ex antiquorum traditione litteris mandasset? Quid ni alii aliqua de caussa impediti, quominus longius concionarentur, breves sermones ad populum habere potuerint? qui si minus collecti inveniuntur, uti tractatus nostri Scriptoris, id forte eam habuit caussam, quod illi nihil tale scripserint, noster vero Auctor scripserit quoque hos, quos sane rebus gravissimis refertos & præcipuo studio elaboratos videmus, ejusque in schedis reperti ab antiquo Collectore digni sunt habiti, quos una cum aliis referret in codicem, posteritatique ob Scriptoris præsertim, quam obtinebat, existimationem mandaret. Cur autem Auctor brevitatem tam raram hisce in tractatibus secutus sit, in Admonitione ad tractatum XXX. lib. 2. fusius dicemus, ubi in hanc rem conjecimus plura, quibus hos præsertim tractatus præter ceteros Zenonis esse ex Ms. Remensis adnotationibus demonstrabitur. Nunc id unum in nostrum propositum adjiciemus, quod cum res ipsæ, quæ isti licet breves tractatus continent, antiquum Scriptorem præferant, nihil plane est, cur eos a ceterorum Auctore eripiamus, cum stilum eumdem apertissime exhibeant.

Quidam fragmenta sermonum sunt, non autem sermones: fatemur ultro, & in adnotationibus observatum est. Quid porro? Aliumne igitur auctorem habent? Quid quæso argumenti illud est? Inter S. Petri Chrysologi opera aliquot sermones mutili inveniuntur, quos tamen alteri Auctori idcirco addicendos suspicatus est nemo. De repetitionibus autem, quæ in pluribus id generis tractatibus observantur, quid addamus? Plura similium repetitionum exempla in aliis quoque Patribus suppetunt, quæ tamen nemo ad varios Auctores statuendos traduxit. S. Ambrosium aliquoties eadem ingerere, jamdiu observarunt editores Benedictini pag. 1045. tom. 2. *quod ei*, inquiunt, *subinde usuvenire animadvertimus*; & pag. 1048. *totidem pene verbis* eadem alicubi repetita commemorant. S. Leo magnus nonne integra quædam capita iisdem verbis ex uno in aliud opusculum non numquam transcripsit? Epistola celebris ad Flavianum cap. 3. & 4. plures sententias continet, quas ex variis sermonibus de Nativitate Christi desumtas ad verbum postremus editor ad marginem notavit. In epist. 97. ad Monachos Palæstinæ septem capitula habentur, quæ totidem verbis, paucis exceptis, leguntur in epistola 134. ad Leonem Augustum, & in utrisque his epistolis longus invenitur locus ex serm. 61. de Passione Domini, qui duo integra capita complectitur. Tandem, quod mirum maxime accidet, duæ epistolæ ad Pulcheriam epist. 27. & 30. pleraque repetita continent, quemadmodum & duæ ad Theodosium Aug. ep. 39. & 40. licet eisdem personis & exiguo quidem intervallo traditæ fuerint. Quod si hasce ob repetitiones alium ab Ambrosio, Leone, vel aliis id generis, quos bre-

vitatis gratia prætermittimus, repetitarum lucubrationum Auctorem nemo opinatus est; nemo item urgeat repetitionem & similitudinem aliquorum ex brevibus nostri Auctoris tractatibus, de qua videsis, quæ in Admonitione ad tract. 30. lib. 2. pag. 238. præterea observamus.

Venimus jam ad discrimen illud, quod ex aliorum perspicuitate tractatuum, aliorum obscuritate colligitur. Id autem totum ex argumenti, non ex Auctoris discrimine proficiscitur. Aliud est de virtutibus & vitiis, aliisque morum, vel sacræ historiæ argumentis agere, ubi fusior dicendi campus patet, & uberior calamo licentia conceditur; aliud autem tractare de mysteriis, quæ non simplici locutione, sed per allegorias & Scripturarum figuras exponere breviter placuit. In primi generis tractatibus apertior est Auctoris sermo; in secundo autem genere, quod Paschalium festorum lectiones functionesque, nec non Auctoris ingenium postulasse videntur, ne auditores eadem mysteria omnibus jam nota, si plano modo traderentur, fastidirent, ad eorum animos continendos & oblectandos, ea mysteria figuris & allegoriis exprimenda Auctor judicavit; ex quibus aliqua subinde obscuritas obtruditur. Hinc sane in rebus ipsis, non in verbis nec in stilo, qui ubique est æqualis, obscuritas inest; ex stili autem, ut sæpe diximus, non ex rerum discrimine varietas colligitur. Tandem ex his obscurioribus, seu, ut proprius loquamur, allegoricis tractatibus plerique ex illis sunt, quos æque ac alii ex nitidioribus atque accuratioribus, tamquam ejusdem Auctoris in hac Veronensi Ecclesia inter sacra officia ante nonum sæculum lectos in præfatione animadvertimus.

Unica jam objectio restat ex rebus, quæ in hisce tractatibus continentur, petita, ex quibus aliquæ cum nec uni sæculo, ita nec uni scriptori videntur posse congruere. Sed hanc objectionem latissime patentem dirimere sequentis erit capitis, in quo horum omnium tractatuum Auctorem, quem hactenus adseruimus unicum, quarti sæculi fuisse ostendemus; ibi enim quæcumque aliud tempus prospicere non nullis visa sunt, quatenus in idem sæculum commode cadant, statuendum erit.

CAPUT II.

Demonstratur Auctorem scripsisse quarto sæculo, eidemque omnia congruere, quæ in omnibus tractatibus continentur.

§. I.

Expenditur insignis locus, ubi quadringenti ferme anni *ab Auctore recensentur. Arbitraria editorum Veronensium emendatio notatur. Cardinalis Baronii objectio aliis exemplis diluitur: ac S. Philastrii testimonium arbitrarie item emendatum in editione Fabricii, ex fide codicum restituendum ostenditur. Alia quædam ejusdem loci verba considerantur.*

Cum de Auctoris ætate non aliunde cognosci, quam ex aliquot ipsorum tractatuum testimoniis possit, nec ea nisi singillatim adferri, & considerari queant; veremur, ne, dum ex aliquo tractatu argumenta elicientur, quæ quartum sæculum aperte prodant, si ex his subinde omnium tractatuum Auctorem eodem sæculo affigendum arguamus, illationem lectores non legitimam regerant. Hos itaque statim hoc initio præmonitos volumus, meminerint primo, nos jam superiori capite demonstrasse unum esse omnium tractatuum Auctorem, ita ut quidquid de unius tractatus Auctore probetur, satis probetur de Auctore

omnium; ac deinde consilii nostri esse, non ex unius tantum, sed ex plurium invicem concinentium tractatuum testimoniis, quæ subinde adferemus in medium, integram capitis demonstrationem conficere: quam tamen ipsam non plane confectum iri intendimus, nisi postea quam testimonia aliquor, quæ in aliud tempus transferenda putantur, eidem sæculo nihil repugnare sub finem capitis docuerimus.

Itaque *quadringentorum ferme annorum* notatio, qui a tradita Corinthiis epistola Paulli ad Auctoris ætatem recensentur tract. 5. lib. 1. evidens argumentum est eum sæcuculo quarto scripsisse: sic enim ibi habetur: *At cum ante annos ferme quadringentos, vel eo amplius Apostolicum hoc operetur edictum, quo & vivaciores fuere homines, & rarissimi Christiani; cur ego Christiano orbe ipso pene jam toto, hominumque vivacitate mundo senescente detrita, obtundam verbis palpantibus aciem veritatis &c.* Quæ quidem chronica notatio tum in MSS. omnibus tum in editione prima Veneta palam ac distincte posita est, nec nisi in posteriori editione Veronensi, ex qua aliæ profectæ sunt, ab Editoribus numerorum mendum incusantibus proprio Marte mutata eo uno præjudicio movente, quod Auctorem tertio sæculo vixisse opinarentur. *Quod objicitur*, inquiunt, *sermonem de Continentia non esse S. Zenonis martyris, cum in eo legatur Auctor abfuisse a S. Paulli doctrina divulgata annis quadringentis & eo amplius . . . . . dicimus textum, sicuti multis in locis est mendosus, ita, ut sæpe fit in numeris, ibi esse depravatum.* Quam corrigendi rationem nullo codice innixam, immo contra fidem codicum usurpatam (qui præterea non per numerales litteras CCCC. sed voce *quadringentos* numerum exprimunt) Tillemontius considerans adnot. 6. in persecutionem Valeriani, illam satis certam & tutam esse ait, ut se quis a gravissimis difficultatibus facile subducat atque expediat.

Hanc correctionem adeo arbitrariam atque nutantem ut suffulciret sustentaretque Cardinalis Baronius secundis in Martyrologium curis illud opposuit, quod si *quadringentos & eo amplius* retinendum sit, Auctoris ætas non ad quartum solum, sed ad medium circiter quintum sæculum proroganda erit: siquidem Paullus primam ad Corinthios epistolam circa medium primum sæculum scripsit. Ipsa Baronii verba in prooemio præsentis dissertationis recitata invenies. At qui hæc cum Baronio obtrudunt, non satis animadvertisse se ostendunt ejus quarti sæculi monumenta, in quibus eadem chronica notatio in eamdem, qua a nostro Auctore, rationem usurpata legitur. Arnobius, qui, Diocletiano imperante, idest sub initium quarti sæculi, floruit Hieronymo teste, nonne hæc Ethnicum adversus Christianos loquentem induxit lib. 2. pag. 94. *Ante quadringentos annos religio, inquit, vestra non fuit?* In formula fidei, quam Pseudo-synodus Antiochena scripsit An. 345. & recitatur ab Athanasio in libro de Synodis, hæc de Paullinianistis leguntur: *Christum autem ipsum & Filium Dei & mediatorem & imaginem non ante sæcula fuisse contendunt sed eo ex tempore eum Christum & filium Dei factum esse, ex quo nostram carnem ex Virgine adsumsit, non totis ab hinc quadringentis annis.* Eusebius Cæsariensis ejusdem sæculi scriptor, qui diem obiit An. 340. sic effatur lib. 2. contra Marcellum Ancyranum cap. 1. *In primis paradoxum illud est, incœpisse hoc Verbum non ab annis hinc retro quadringentis impletis.* Pseudo-synodus Sardicensis in decreto apud Hilarium fragm. 3 num. 2. tom. 2. pag. 648. editionis Veronensis eumdem Marcellum Ancyranum reprehendit inter cetera, propterea quod *initium*, inquit, *regnandi accepisse Dominum dicat ante quadringentos annos.* Hæc autem Pseudo-synodus habita est An. 347. S. Hilarius Pictaviensis libro 2. adversus Constantium scripto sub An. 355. vel 356. *Post quadringentos annos*, ait, num. 5. pag. 537. *postquam Dei Unigenitus generi pereunti subvenire dignatus est . . . . . novella nunc & teterrima lues . . . . . Ariana effusa est.* S. Philastrius Episcopus Brixianus, qui S. Ambrosio coætaneus scripsit ante An. 391. in omnibus editis ante editionem Hamburge sem a Jo. Alberto Fabricio elaboratam, hæc tradit cap. 111. *Et inde a Domino usque nunc anni CCCCXXX plus.* *Sed Philastrius*, addit mox in subjecta adnotatione Fabricius, *ante A. C. 391. scripsisse se significavit cap. 83. atque interfuit concilio Aquilejensi A. C. 387. . . . . Hinc numerum manifeste corruptum ita restituendum esse judicavit Latinius Latinius, cui alii viri eruditi adsentiuntur:* & in textu, proinde Hamburgensis editionis

nis emendavit sic: *Et inde a Domino usque nunc anni CCCLXXX. plus.* Hæc tamen ex non satis observata ejus sæculi consuetudine in annis adnotandis pendent. Equidem non hoc uno capite eadem notatione Philastrius usus legitur, sed & capite 106. pag. 206. ubi scribitur: *Quod contrarium invenitur, si ita qui senserint: nam quadringentos jam plus annos transisse cognovimus, ex quo venit Dominus, atque completos:* ubi arbitrarie nimis legendum Fabricius censet *quadringentos jam plus minus annos*, cum, si hoc significare voluisset S. Episcopus, haud addidisset *atque completos.* Hæc autem tam expressa additio priorem quoque chronicam notationem haud corrigendam confirmat, immo satis innuit eam opinionem in temporis vulgo obtinuisse, ut anni quadringenti a Christo nato ducti, ante annum 39., completi putarentur. Enimvero in antiquo Corbejensi codice, cujus variantes lectiones accurate descriptæ, in calce novissimæ editionis Brixianæ recitantur, pag. 163. palam legitur: *Et inde a Domino usque nunc anni CCCCXXX. plus minus.* Quæ formula *plus minus* cum Fabricii correctionem expungit, tum vero nostram interpretationem mirifice statuit. Cedimus jam aliud testimonium ex Hieronymi epistola 129. ad Dardanum num. 7. quod tametsi pertineat ad An. 414. quo ea epistola tradita fuit, tamen cum ab anno post Christum natum 70. *quadringentos annos paullo minus* numeret, eodem recidit: *Post eversionem*, inquit, *templi* (nimirum Tito imperante, post An. 70.) *paullo minus per quadringentos annos & urbis & templi ruina permanent.*

Ex his omnibus textibus aliisque, quæ in eamdem rationem adferri possent, perspicuum fit, quinquaginta annis circiter hanc quadringentorum annorum notationem excedere. Quem quidem excessum non hujus solum quarti sæculi proprium deprehendimus, sed cum aliis communem. Tertullianus adversus Nationes lib. 1. quem ineunte circiter tertio sæculo scripsit, *trecentos* ferme annos pro *ducentis* Christianæ religioni vindicat cap. 7. *Igitur ætati nostræ nondum anni CCC.* (sic scribendum ex testimonio sequenti, pro eo quod in editis est *CCL.* mutato *C* in *L*) & cap. 9. *Ut supradiximus ætati nostræ nondum anni trecenti.* S. Petrus Chrysologus, qui circa medium quintum sæculum floruit, serm. 145. de Generatione Christi in fine *annos quingentos circiter* a Christo nato enumerat: *Humanæ leges*, inquit, *intra triginta annos litigiosas interimunt quæstiones; & Christus circa quingentos annos nativitatis suæ caussas præstat, ortus sui lites patitur, status sui sustinet quæstiones.* In antiqua canonum Collectione, quam S. Leonis editor e duobus MS. publicavit, capiti 55. canonum concilii Chalcedonensis habiti An. 451. hæc chronica notatio præfigitur. *Anno quingentesimo ab Incarnatione Domini Indictione V.* Felix III. in tractatu seu epistola adversus Acacium, nunc primum a Marchione Maffejo nostro edita tom. 5. Conciliorum Venetæ editionis: *Post quingentos annos constituta Christi eos velle subvertere, cum triginta annorum lex humanum non possit abrumpi.* Accedimus alterius licet generis testimonium ex Procopio, qui medio circiter sexto sæculo historiam de Bello Gothico scribens, ab Appio Consule ad Belisarii ætatem *nongentos annos* exactos recenset, cum non nisi anni 863. excurrissent. *Ille Belisarius*, inquit lib. 1. cap. 14. *via Latina exercitum duxit relicta ad lævam Appia, quam Appius Consul Romanus ante annos nongentos munit, ac suo donavit nomine.*

Post tot scriptorum & diversi quidem sæculi testimonia, quæ in ea annorum computatione 40. circiter annorum excessu conveniunt, quem Baronii objectio amplius movent, ut in nostri Scripto in tract. 5. de Continentia per summum mendum *quadringentos* annos scriptos velit? Ea ætate, qua anni per Consules, non per certam a Christi nativitate epocham computabantur, in hac epocha notanda non ita accuratus calculus adhibebatur, sed rotundus aliquis numerus, qui ex vulgari opinione, vel traditione quinquaginta fere annis excessisse cognoscitur. Quamquam in Scriptore nostro præter rotundum numerum *quadringentos*, qui sæpissime non usi omnino accuratus scribitur, observandæ sunt etiam voces *ferme* & *vel eo amplius*; quæ contradicentes primo aspectu videri possunt: nam si anni sunt *ferme quadringenti*, nihil *eo amplius*, sed potius *eo minus* aliquid fuisse intelligitur. At ne in unius lineæ finibus contradictionem Auctori obrepsisse credamus, vel particula satis monet, ex qua palam est *ferme* & *vel eo amplius* scriptum ab Auctore fuisse pro *circiter*, ut signi-

significaret se non præcisam annorum notationem signare voluisse, sed pingui, ut ajunt, Minerva annos vulgo computatos circiter adnotasse, quos *quadringentos* quidem quarto sæculo ex vulgari quadam epocha a celebribus quoque Scriptoribus adnotatos vidimus.

Ab hoc autem Auctoris textu antequam transimus, alia non minoris momenti observatio subjicienda est, qua eadem ipsius ætas idemque sæculum confirmetur. Animadvertenda nimirum sunt verba, quibus orbem *pene jam totum Christianum* suo ævo fuisse pronuntiat; quod de Romano quidem Imperio acceptum, ut in adnotatione ostensum nobis est, non nisi in quartum sæculum cadit, cum data Ecclesiæ pace per Constantinum, Christiana fides per totum Romanum imperium palam propagata incrementum ubique maximum habuit. Cujus rei luculentissimam probationem si quis flagitet, adeat auctorem licet Ethnicum Ammianum Marcellinum, qui l. 21. c. 2. ipsos quoque Romani imperii milites Christianos fuisse prodit; unde Julianus Augustus in Galliis acclamatus, *ut omnes, nullo impediente, ad sui favorem inliceret, adhærere cultui Christiano fingebat*; *nam verebatur*, ait Zonaras lib. 13. num. 11. *milites, quos prope universos Christianos esse norat*. Neque moveat, quod Tertullianus in Apologetico cap. 37. suo tempore omnes Romanas urbes Christianis impletas testetur: nam ibi aperte ex contextu liquet, oratorie illum loqui, non ut Romanum *orbem pene jam totum* (quemadmodum ait Auctor noster) affirmet *Christianum*, sed ut in toto orbe Romano tot Christianos, licet dispersos, fuisse innuat, ex quibus adversus Ethnicos, si vi & armis uti voluissent, exercitus componi potuisset. Eamdem in sententiam in lib. contra Judæos cap. 7 variis in provinciis, quas recenset, *Christi nomen regnare* affirmans, non illas *totas* Christianas fuisse ait, sed in illis Christianos indicat, in quibus Christi nomen regnaret. Eadem interpretatione intelligendus Serapionis Antiocheni locus apud Eusebium lib. 5. cap. 19 ubi Christiana fides per *universum orbem* diffusa traditur, quemadmodum & testimonium Bardesanis apud eumdem lib. 6. de Præpar. Evangel. cap. 8. quo Christiani *in omni pene civitate* inventi feruntur. Hinc porro nihili facienda apparet violenta Editorum Veronensium interpretatio, qui argumentum ex nostri Auctoris textu ductum ut eliderent, seu potius eluderent: *Jam vero*, inquiunt in præfatione, *cum disseminatum per omnes provincias esset Evangelium a multis receptum, eo in loco Auctor posuit, ut fit, totum pro parte*; quam explicationem Auctoris verba nequaquam ferunt, cum præsertim is *totum pene orbem* stricte dixisse cognoscatur, non tropologice, ad Christianorum quidem multitudinem toto jam orbe florescentem significandam, ut illam *rarissimis* olim *Christianis*, quos ibidem appellat, opponeret.

§. II.

Auctor contra Arianos differens, sæculoque quarto proinde adjudicandus pluribus testimoniis convincitur. Editorum Veronensium responsio contrita.

Alterum argumentum, quod pro quarto sæculo validissimum, pluribusque tractatibus commune est, spectat voces sententiasque, *quas* (ut Baronii verbis utamur in primis ad Martyrologium notis die 12. Aprilis) *numquam ante auditas, quam post Arii emergentem hæresim, nemo est qui nesciat, qui illorum temporum res gestas calleat*. Hæc autem sunt ejusmodi, ut, si et idem auctor secundis in Martyrologium curis sententiam mutarit, adhuc tamen hac de caussa *negandum non esse, in quit, non nullos sermones inter opuscula S Zenonis impressos, martyri, qui sub Gallieno coronatus est, convenire non posse, in quibus arbitramur eos esse, qui Arii hæresim confutant manifeste; quod ni fallimur, multis rationibus & optimis conjecturis probari posset, si id notationis angustiæ paterentur*. Harum locutionum vocumque præcipuarum vis ut manifestior fiat, quid Ariani ex una parte senserint, quid ex alia Auctor contra regeret, certis quibusdam capitibus exponere perutile fuerit, unde vel illi, qui non plane eruditi in hisce materiis sunt, Auctorem contra Arianos ex proposito differentem agnoscant. Hi hæretici

ex

ex Athanasio in lib. de decretis Nicaenis num. 18. pag. 223. de Filio Dei loquentes, hujusmodi formulis utebantur: *Ex non exsistentibus, non erat antequam genitus est, fuit aliquando cum non esset*: quibus significare volebant, Divinum Verbum *ex non exsistentibus*, idest ex nihilo, ut ceterae creaturae, conditum, *non fuisse antequam genitus est*, unde & *fuit aliquando, cum non esset*. His ut contrairet noster Auctor cum Catholicis primum docuit tract. 3. lib. 2. Deum Patrem *altum se*, idest Filium Deum, *genuisse ex se ex innascibili sua illa substantia, in qua beatus manens in sempiternum, omnibus quae habet habentem Filium paria procreavit*; & tract. 2. lib. 2. *Totum se*, inquit, Pater *reciprocavit in Filium*; quibus Divinum Verbum non *ex nihilo*, seu *ex non exstantibus*, sed ex ipsa Patris substantia genitum aperte prodidit. Dein ut exploderet alteram formulam, *Non erat antequam nasceretur*, seu alteram eo recidentem, *Fuit aliquando, cum non esset*, quibus divinn Filio aeternitatem Ariani negabant, *coaeternitatis* vocem saepius inculcat, tr. 2. l. 2. *una originali coaeternitate*: tr. 6. l. 2. n. 4. *cum quo originalis perpetuique regni una possessio: coaeternitatis omnipotentis aeque una substantia, una aequalitas, una virtus majestatis augustae*. Huc etiam illa pertinent tract. 55. ubi Filium *paternae antiquitatis solum conscium*, idest coaeternum Patri fatetur, &, ut alia dimittamus, tract. 7. exploratissime eam haeresim notat, quae *modestius, sed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum, fuisseque tempus, quando non fuit*. Haec praecipue verba Baronium moverunt, cum Arianam haeresim directe feriant: nemo enim ante Arium similia docuit, nemo ante hoc tempus adeo expresse haeresim hujusmodi notavit & refellit, nec notare & refellere quidem potuit.

Ariani aequalitatem Filii cum Patre inficiabantur, inferioremque Patre Filium praedicabant. Auctor *aequalem* Patri Filium *in omnibus* tract. 3. & 4. lib. 2. *aequalitatemque* amborum *unam* urget tract. 6. n. 4. & formulis quidem adeo expressis, ac repetita saepius aliis vocibus statuit, ut non casu aliquo, sed ex consilio contra errorem jam dominantem haec se profiteri subindicet; unde tract. 1. lib. 2. *Deum Dei Filium aequalem Patri a Catholicis praedicari* distincte affirmat, quae praedicatio non nisi in quartum saeculum contra Arii haeresim cadit. Hanc porro aequalitatem non adseruit solum Auctor, sed pluribus tuere & confirmare etiam integris quandoque tractatibus voluit, objectiones rejiciens, quas Ariani solum commoverant. Vide totos tract. 1. & 6. lib. 2.

Nihil porro Arianis solennius, quam ὁμοούσιον Graecum, Latinum autem nomen *unam substantiam* refugere, quippe quod uno ictu ipsorum errorem praecidebat: unde ea ipsorum erat celebris lex, quam Phoebadius commemorat pag. 301. tom. 4. Biblioth PP. edit. Lugdunensis: *Nemo unam substantiam dicat*. Catholici e contra sicut apud Graecos voce ὁμοούσιον, ita apud Latinos *unius substantiae* confessione ab Arianis secernebantur; iisdemque ut se se objicerent, nullam potiorem formulam ingerebant. Hanc Latinam professionem ac formulam apud Auctorem saepe leges, & unam substantiam Patris ac Filii praecisis terminis explicatam etiam invenies; uti tract. 6. lib. 2. num. 4. verbis paullo ante recitatis, nec non tract. 7. num. 2. ubi haec habet: *Si enim verbum in Deo est, & Deus est verbum, & hoc est, in quo est, quod ille est, qui inest, duplex persona, duplex vocabulum: sed originalis perpetuitatis ac deitatis est una substantia*. Iterum tract. 12. num. 1. *unam substantiam, virtutem, deitatem, majestatem, voluntatemque Patris & Filii*. Tandem, ut alia sileamus, explicandae aliquatenus rei caussa tract. 2. duorum marium per fretum medium inter se se communicantium similitudinem ingerit, *quae licet sui proprietate locis vocabulisque discreta sint, tamen trini profundi vaporis una virtus, una substantia, una est fluenti natura*. Quod si *consubstantialis* vocem apud Auctorem non reperias, nihil refert: haec enim vox eo saeculo, cui Auctorem affigimus, inter Latinos vix, aut ne vix quidem reperies, nisi apud Marium Victorinum tom. 4. laudatae Bibliothecae PP. quem unum & primum omnium ea voce usum deprehendimus. Ceteri autem constanter per eam tempestatem Latine *unam substantiam* dixere, quod pro Nicaena & Graeca voce ὁμοούσιον redditum & acceptum fuit, ut videre est in ipsis Latinis interpretationibus Graecarum formularum fidei, quas in fragmentis S. Hilarius edidit. Hinc illud Luciferi Calaritani in libro *De non parcendo in Deum peccantibus* p. 237. tom. 4. Biblio-

thecae

thecæ PP. ejusdem editionis: *Homousion, quod Græci dicunt, nos vero Romani dicimus unius substantiæ cum Patre*: quod iterum repetit pag. 243. in libro *Moriendum esse pro Filio Dei*. Hilarius quoque lib. 4. de Trinit. num. 4. *Unius substantiæ, quod Græce Homousion dicitur*: cui similia prodit Auctor tractatus *de Fide orthodoxa* contra Arianos tom. 2. Appendicis Ambrosii pag. 345. & alii, quos vel allegare nimis esset longum. Itaque cum Auctor *unam substantiam* acriter inculcet, quam ceteri ejusdem ævi Patres adversus Arianos ex proposito dimicantes inculcarunt; consubstantialis licet vocem nequaquam adhibeat, satis se nihilominus adversus eam hæresim decertantem prodit. Sed pergamus ad alia.

Hanc unam substantiam ut Ariani de medio tollerent, objiciebant hac ratione de Patris substantia aliquid fuisse demtum, ut Filius gigneretur, sicque imminutum & imperfectum Patrem a Catholicis admittendum dictitabant. Quibus ut se se objiceret Auctor, tr. 2. hac locutione usus est: Pater *suo manente integro statu, totum se reciprocavit in filium, ne quid sibimet derogaret*. Et Tract. 5. *De Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri: alter renitet in altero, cujusvis gloria communis est honor, quia quod est Filii, Patris est: quod Patris amborum*: quod ipsum repetens tr. 3. alias formulas Arianis e diametro oppositas ingerit: *De toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus. Totum Patris habens, nihil derogans Patri* Item tract. 13. lib. 2. numer. 3. *Indeminutæ deitatis paterna substantia, paternaque virtus*. Et in fine tract. 2. lib. 1. *Tu cum in tribus una sis, nullo pacto divideris: nulla humanæ curiositatis calumnia commoveris. A paterno fonte in Filio tota refunderis; & tamen tota ubi refunderis nec recedis*. Præoccupaturus vero alteram Arianorum objectionem, qua Sabellianismum Catholicis impingebant, ac si unam substantiam indemininutam confitentes Patris & Filii, unam item utrorumque personam fateri deberent, præclare adversus Sabellium se se explicavit tract. 7. lib. 2. num. 9. ubi post allatum locum Joannis tr. 30. *Ego & pater unum sumus*, hæc addit: *Quod non utique sic ait, ut in unum duos redigendo confunderet, sed ut duorum unam divinitatis potestatisque esse omnipotentiam nos doceret*. Hæ & aliæ plures ejusdem generis formulæ, quas brevitatis gratia prætermittimus, pluribusque in tractatibus adversus Arianos ex proposito recitatis, ac in librum secundum ferme simul editis reperiuntur, frequentissimæ, nonne manifeste convincunt, nostrum Auctorem post natam Arii hæresim vixisse? Aliquæ sane ejusmodi locutiones in Antenicænis Patribus reperiri queunt, ut inter Latinos unus Tertullianus semel *unam substantiam* & *coæternitatem* scripsit, non in eam tamen vim, qua errorem aliquem ferire voluisse significet. At tot simul formulas, & Arianis erroribus e diametro ac directe oppositas, toties que repetitas in nemine Antenicæno quispiam ostenderit.

Editores Veronenses huic oppositioni se satisfecisse crediderunt, cum hæc scripta pronuntiarunt adversus errores Origenis, qui Arii pater ab Epiphanio traditur. Unumne Auctor noster notasset in Origene hæresim, quam nemo umquam ante Arianos in eo notasse reperitur; & tam repetitis in locis ac pro concione notasset, ac si Origenes, vel Origenistæ palam heic in Occidente apertam hæresim tuerentur, in quam invehere acriter Catholicis Episcopis necesse esset? Incredibile id sane est, si præsertim consideres, Origenis Græci antiquique scriptoris opera Occidentalibus ignota fuisse, antequam celebris controversia de Origenis libris sub finem prorsus quarti sæculi excitaretur. Illud autem certum est, hoc primum tempore non ab Epiphanio solum, sed a Theophylo Alexandrino aliisque compluribus Origenem tamquam Arii patrem traduci cœpisse; ante quod tempus cum nemo unus inventus sit, qui Origeni eum errorem affixerit, satis probabilis non nullis visa est eorum, qui Origeni patrocinium accommodarunt, excusatio, Origenis libros ab Arianis fuisse corruptos, sicuti adulterasse eos S. Methodii Symposion, eique Arianas opiniones inseruisse testatur Photius Cod. 223. idque ipsum accidisse suspicamur Theognosto, quem Arianis locutionibus scatentem idem Photius sua ætate reperit, cum eum inter locupletiores antiquos Catholici dogmatis testes adversus Arianos, adductis ejus verbis Athanasius allegaverit. Equidem si Origenes præcinuisset Arianis, qui potuissent aucto-

auctores adversus illum ante exortam Origenistarum controversiam multa scribentes, & accusantes in ejus operibus multa, uti Methodius, Eustathius Antiochenus, Apollinaris (hi duo postremi acerrimi fuere Arianorum impugnatores) qui potuissent, inquam, nihil ejusmodi notare, quod in Arianismi errores deflecteret. *Illum minime reprehenderunt*, inquit Socrates lib. 6. cap. 13. *tamquam de S. Trinitate male sentientem*; propterea quod, ut idem ait lib. 7. cap. 6. Origenes *passim in suis libris Filium Patri coaeternum confitetur*. Quid si Origenes Arianismum docuit, Aetius Eunomii praeceptor Arianorum ferocissimus illum contemsit eodem Socrate teste lib. 2. cap. 35. Quod si ex Arianis alii ejus libros ad suae haeresis, uti putabant, confirmationem allegare conati sunt, illos statim Basilius & Gregorius Nazianzenus *redarguerunt*, inquit idem Socrates lib. 4. cap. 26. *& Origenis doctrinam ab ipsis nequaquam intelligi demonstrarunt*. Immo Athanasius in epist. de Decretis Nicaenis num. 27. pag. 232. Origenem pro se appellare non dubitavit adversus Arianos sentientem, locumque ejus ibidem allegat, quo Arianismi fundamentum & basis, a nostro quoque Scriptore indicata tract. 7. lib. 2. num. 1. plane evellitur. *Intelligat enim* (Origenis verba sunt ab Athanasio recitata) *qui dicere audet, fuit aliquando, cum non esset Filius*.

Ex hoc solum Origenis testimonio potius intelligimus, fuisse id quoque temporis alium aliquem, qui id diceret, quod Ariani subinde docuere. In Ægypto quidem exstitit S. Dionysius Alexandrinus Origenis discipulus; qui non ut Arianis praecineret, sed ut Sabellianae haeresi in Lybia finitimisque locis grassanti se se opponeret, eam locutionem incaute usurpavit, ut liquet ex fragmento epistolae ejusdem ad Euphranonem & Ammonium, quod S. Athanasius recitat in epist. de sentent. Dionysii num. 4. pag. 246. *Etenim*, ait, *cum sit res facta, non erat antequam fieret*. Hac de caussa Dionysius Alexandrinus Romam delatus est ad S. Dionysium summum Pontificem, qui litteras statim rescripsit, in quibus eam locutionem valde reprehendit. *Non levis igitur, sed summa est impietas, Dominum aliquo modo manufactum dicere; nam si factus fuit Filius, fuit aliquando cum non esset; atqui fuit semper*: sic Dionysius Romanus in fragmento apud eumdem Athanasium de Decretis Nicaenis num. 26. pag. 232. Alexandrinus vero Apologiam mox reddidit, in qua consilium suum contra Sabellianos patefaciens, ut se ab eo errore, quem Ariani subinde arripuere, probaret alienum, multa scripsit, quae adversus Arianos catholicis magno usui fuere. Hac ergo ex historia exploratum fit, tertio quidem saeculo eam formulam a non nullis in sola quoque Ægypto adhibitam (unde paucis tantum in monumentis Alexandrinam Ecclesiam spectantibus legitur) & ea adhibitam mente, ut Sabellianam haeresim catholico sensu refellerent, non ut novam inducerent, atque defenderent; ex quo Dionysius Alexandrinus commonitus, eam formulam displicere, in Apologia catholicum dogma ita diserte confirmavit, ut qui ex antiquis Arii errorem Dionysio vehementius luculentiusque rejecerit, inventus sit nemo. Quis itaque contra hunc, vel alium aliquem ejusdem generis & loci hominem tamquam Arii errores propugnantem, istis in Occidentis regionibus unum nostrum Scriptorem pro concione pluries & acriter disseruisse existimet; & non potius intelligat, ab hoc palam impugnari Arianos saeculo quarto ubique, ac praesertim in hisce Italiae finibus duce Auxentio debacchantes; cum praesertim non eam solam, quae in S. Dionysio Alexandrino reprehensa fuit, sed alias plures locutiones ex proposito & saepius impugnet, ante Arium nemini umquam auditas? Socrates enim lib. 1, cap. 6. *novas & inauditas* Arii *adsertiones* vocavit, & Sozomenus lib. 1. cap. 15. *Quod a nemine umquam dictum fuerat, ipse in Ecclesia ausus fuerit praedicare*; ante quos utrosque Rufinus lib. 10. Hist. cap. 1. *Prava quaedam de fide Christi proferre, & quae antea in quaestionem numquam venerant, capit*: unde & Hilarius Arianam *novam haeresim* vocat lib. 7. de Trin. num. 3. *haeresim novellam* num. 5. *& novellam luem post quadringentos fere annos nuper inventam* lib. 1. ad Constantium num. 5. quam scilicet ante Arium docuit & propugnavit nemo; quidquid sit, si cuipiam similis aliqua formula, alio tamen & catholico sensu intellecta, adversus Sabellianos exciderit.

Sed ut Arianos, non autem antiquum aliquem errorem Auctorem nostrum impugnasse prorsus evidenter demonstretur, satis erit tractatum primum primi libri ejusque adnotationes legere: in eo enim Arianorum de altissimo divinæ generationis mysterio philosophicis rationibus disceptantium curiositatem nulli alii sectæ propriam (de quo videsis dissertat. 2. cap. 2.) explorate reprehendit; varias notat *fides*, seu fidei formulas, *tractatus* varios, qui fidem in sectas multas discinderent, quod ad unas Arianorum formulas atque tractatus referri potest: officia hæreticorum designat perspicue apud *Reges*, idest Imperatores eosque Christianos, ut ex contextu colligemus, apud *judices*, idest magistratus, apud *divites* & *aliquoticus* solum apud *Gentes*: quæ quatenus solis Arianis conveniant, ex adnotationibus simul sumtis cognosces. Quid pluribus opus est, ut Auctorem adversus Arianos tam præcise loquentem quarto sæculo floruisse intelligas?

§. III.

Aliæ quarti sæculi hæreses ab Auctore impugnatæ ætatem ejus confirmant.

ADdemus jam ad confirmationem alia, quibus alias hæreses quarto solum sæculo genitas idem Auctor impugnat. Primum tr. 1. num. 5. lib. 1. præter eos, qui in Dei Filium errores sparserunt, illos etiam reprehendit, qui in Spiritus sancti divinitatem subtilius ratiocinantes peccabant. *Sub sono legis*, inquit, *ac fidei*, *sæcularis amore jactantiæ accensus*, *nascentis Dei de Deo*, *Spiritusque sancti inæstimabilem incomprehensibilemque divinitatis perpetuitatem*, *jure ipso*, *quo ex se se est*, *argumentis te cogere*, *examinare*, *metiri*, *ac discernere posse præsumis.* Et contra hos Spiritus sancti æqualitati præjudicantes, tract. 13. num. 1. lib. 2. præclaram illam professionem edidit: *Spiritus sanctus* ..... *habens unam substantiam*, *virtutem*, *deitatem*, *majestatem*, *voluntatemque Patris & Filii.* Qui autem ex antiquioribus hæreticis Spiritui sancto detraherent atque decerperent una cum Filio, ut Auctoris textus fert, nemo unus est omnium. Ariani fuerunt primi, qui cum in Filium errarent, eodem argumento in Spiritum sanctum errare consequenter debebant. Quam tamen consecutionem primi Arianorum de uno Filio disputare contenti non inculcarunt; unde in eo errasse notati non sunt, nec in Nicæna synodo hic error damnatus. Posteriores solum Ariani, seu potius Semiariani id erroris invexere, quem proinde confutatum videre est apud Hilarium lib. 2. de Trinitate, & apud Ambrosium lib. 3. de Spiritu sancto, damnatumque in Constantinopolitana synodo An. 381. Hanc sane hæresim uno eodemque sæculo quarto, quo Ariana, & ex Ariana natam diserte affirmavit Sozomenus lib. 6. cap. 23. *Eodem tempore*, Valente scilicet imperante, inquit, *rursus nata est quæstio*, *utrum Spiritus sanctus ejusdem cum Patre & Filio substantiæ censendus esset*; *quæ quidem quæstio cum jampridem*, idest jam inde a Semiarianorum ortu, *cœpta fuisset*, *tunc maximum incrementum acceperat.* *Anomiani*, idest puri Ariani, & Semiariani *consenserunt.* *Utrique enim Spiritum sanctum ministrum esse*, *& ordine atque honore tertium*, *& substantia dissimilem adseverabant.* Itaque cum hos palam noster Auctor recitatis ex tract. 1. verbis pungat; procul dubio ante medium sæculum quartum scribere nequaquam potuit.

Est & hæresis alia, quam distincte notat tr. 7. lib. 2. his verbis: *Una denique adserit*, *Jesum Christum ab utero Virginis Mariæ sumsisse principium*, *Deumque exinde ob justitiam factum esse*, *non natum.* Immo subinde post impugnatos Arianos eam sub ejusdem tractatus finem ita confutat, ut utrasque hæreses eodem ævo vigentes satis ostendat. Idcirco adversus hanc iterum, antequam Arianos impugnat, sic effatur tract. 6. ejusdem lib. 2. *Si hominem solum*, *sicuti quidam putant*, *ab utero Virginis eum sumsisse principium*, *quæ spes &c.* ubi animadvertenda potissimum verba, *sicut quidam putant*, quæ hunc errorem æque ac Arianum præsentem indicant. Porro etsi hæreticorum veterum plures hunc errorem tradiderunt, de quibus vide adnot. 3. in tr. 6. nulli tamen eodem, quo Ariani sæculo, eum defensarunt,

nisi

nisi Photiniani, qui ut ab Arianis longe abirent, in eam hæresim incid re: unde non minus Ariani Photinianos, quam Photiniani Arianos aversabantur. Catholici autem inter utrosque medii utrumque errorem coarguebant, & hinc noster Auctor utrosque contraria docentes una reprehendens, sub utriusque hæresis post medium quartum fæculum simul compugnantis ætatem se vixisse prodit.

Quem auctorem habuerit error, quo Dei imago non in anima, sed in corpore collocabatur, illo Geneseos testimonio in hanc rem perperam traducto: *Faciamus hominem ad imaginem &c.* prodit Epiphanius hær. 70. Audium, vel Audæum nominans quarto sæculo viventem, quem quidem errorem eodem sæculo rejicit S. Hilarius in psalm. 129 & Philastrius c. 97. Hunc ergo errorem noster quoque Auctor non cursim, sed ex proposito & fuse refellens duobus in tractatibus 19. & 20. lib. 2. eodem procul dubio sæculo vixisse convincitur.

Tandem Mariam ante partum, in partu, & post partum virginem tr. 8. lib. 2. asserit præcisis adeo formulis, ut eas reperire non liceat in quopiam, antequam B. Mariæ virginitas quarto sæculo oppugnaretur. Vide in hanc rem plura adnot. 5. in tr. 5. lib. 1. ubi alia quoque Auctoris in eamdem rem testimonia alibi repetita indicantur, quæ ad catholicum dogma contra nascentem hæresim vindicandum, vel promovendum dicta fuisse videntur.

§. IV.

Novum argumentum ex publica urbana ecclesia petitum. Editorum Veronensium ac Baronii objectiones dilutæ. Alia conjiciuntur ex publicis Episcopi concionibus, quibus Gentes quoque aderant, & ex magna catechumenorum frequentia, qui quotannis baptizabantur in paschate.

INsigne in rem præsentem testimonium suppeditat etiam tractatus 14. l. 1. qui *de Ædificatione Domus Dei* inscriptus, procul dubio habitus ab Auctore fuit, cum nova ædificata in urbe ecclesia primum patuit. Hinc festivum illud principium: *Vellem, fratres dilectissimi, triumphali quodam modo uti sermone, novique operis arcem sacram laudibus geminare.* Rursus n. 2. *ædem istam novellam* memorat, eamque *ædificationem vestram* vocat, quod *divitum*, ut ait num. 5. *prærogationibus crebris deberetur.* Tandem num. 6. *sacræ orationis iste locus novus* appellatur, quem *terrestre domicilium* sub finem nominat. Porro etsi tribus primis Ecclesiæ sæculis Christiani quibusdam privatis in locis sacros cœtus haberent, quos ecclesias vocabant; *novas* tamen publicasque in eum usum ædes ædificare illis non licuit. Solum per Constantinum Imperatorem, qui Christo nomen dedit, publicarum ecclesiarum construendarum facultas quarto primum sæculo facta fuit: ac proinde Auctorem de nova publica ecclesia tam explorate disserentem ante id sæculum vixisse perperam dixeris. Miramur autem Editores Veronenses hæc in præfatione scribentes: *De spirituali ædificatione domus Dei Auctor demonstrat, tunc non fuisse jam templa Christianis constructa.* Si unum *templi* nomen Auctori non usurpatum dixissent, nihil repugnaremus: id enim nomen idolorum ædibus tribui solitum, Christiani ad ecclesias traducere veriti sunt ante S. Ambrosium atque Theodosium Juniorem, qui ea voce pro Christianorum ecclesiis significandis primum nisi inveniuntur, ut pluribus animadvertimus adnot. 26. in tract. 5. lib. 1. At cum de materiali ædificatione illi Editores intelligant, de qua tribus in testimoniis nuper recitatis tam aperta fit mentio; admiratio incessit plurima, quod illud inde argumentum intenderint, unde se plane devictos fateri debuissent. Quid porro si animadvertantur hæc alia ejusdem tractatus verba num. 1. *Aut nullum, aut perrarum est per omnem Ecclesiam Dei orationis loci membrum, quod possis quavis ruina in se mergentibus idololatriæ ædibus nunc usque aliquatenus comparari.* Auctor non negat *nullum* omnino, aut *perrarum* orationis locum, idest ecclesiam Chri-

Christianorum fuisse, sed multa potius orationis loca, seu ecclesias Christianis fuisse supponit, inter quas tamen *nulla*, aut *perrara* esset, quæ ob magnificentiam cum idololatriæ ædibus comparari posset.

Baronius in adnotationibus ad Martyrologium ex hoc testimonio colligit, Auctorem ante Constantini tempora claruisse, quippe quod hujus Imperatoris opera, Romæ præsertim, augustissimæ basilicæ erectæ fuerunt. Optime quidem, *si nullum* tantum *orationis locum* cum idolorum ædibus comparari posse Auctor affirmasset, non vero cum *vel perrarum* addidit: hinc enim aliquam alicubi ecclesiam magnificentissimis idolorum templis nequaquam cedere satis indigitat. Interim vero cum multas heic ecclesias, etsi non magnificas, variis in locis ædificatas ostendat; jam magis multo Veronensium Editorum halucinatio patet, qui hoc in tractatu nulla tunc templa a Christianis constructa videt unt: quod si vidissent, profecto Auctorem ante quartum sæculum collocari non posse facillime cognovissent.

Has autem ecclesias publicas fuisse vel inde patet, quod eo consilio ædificatæ palam fuerunt, ut essent ecclesiæ, cum olim privatæ ædes in Ecclesiasticorum conventuum usum clam fuissent traductæ, ut ne quid exterius in Gentium notitiam pateret. Publicæ quidem illæ saltem fuere, *perraræ* licet ecclesiæ, quæ cum idololatriæ templis conferri alicubi poterant, id quod alias quoque publicas, licet inferiores mole & magnificentia, fuisse suadet. Præterea tractatus 7. ab Auctore habitus profecto videtur, cum nova illa ecclesia primum patens dedicata fuit: quod ad ostendendam eam publicam plurinum confert. Huc quoque conducit locus ex tract. 10. lib. 1. num. 3. ubi mulieres *ad ecclesiam Dei totum inaurata corpus* palam processisse indicantur, nec non ille alius ex tract. 5. ejusdem libri num. 8. in quo de Christianis uxoribus Ethnico nuptis Auctor loquens, non minus illi idolorum templum, quam illi ecclesiam eodem die palam petita perinde notat, ut publica utraque æque fuisse intelligantur. Unum tandem extra omnem dubitationis aleam considerandum subjicimus ex tract. 3. lib. 1. ubi statim ab initio Auctor *doctos* viros sibi concionanti præsentes appellans, Ethnicos intelligit, quos facundia ejus captos ei interfuisse frequentes, dum sacras conciones haberet, ibidem adnot. 2. ostendimus, simulque colligimus Auctoris ætatem, qua Ethnicorum præsentiam nihil metueret; id quod solum accidit sæculo quarto, cum persecutionibus Gentium per Christianos Imperatores deletis, religionem Christianam sine ullo metu publicis in ecclesiis profiteri licuit, ut ad sacras conciones ipsi quoque Ethnici admitterentur. Neque moveat, quod tract. 5. num. 8. Pagani viri *sacrificium publicum* affirmet, uxoris autem Christianæ *secretum*: ex iis enim, quæ ibidem adnotavimus, liquet, vocem *secretum* ad ecclesias transferendam non esse, sed unum spectare Euchsristiæ sacramentum, quod ex antiqua disciplina, nedum a Paganis, ne a catechumenis quidem ipsis videri poterat, qui omnes post Evangelii lectionem concionemque ab ecclesia arcebantur; unde ibidem Auctor statim se se explicans subdit: *Illius*, idest Pagani conjugis, sacrificium *a quovis libere tractari potest: tuum* (uxorem Christianam alloquitur) *etiam a Christianis ipsis minime consecratis*, idest catechumenis, *sine sacrilegio videri non potest*.

Veronenses Editores, quos in neganda sacri templi, seu ecclesiæ constructione nimium multum deceptos vidimus, errorem errori addentes, exiguum Christianorum numerum eodem in tractatu 7. ab Auctore demonstratum produnt *Demonstrat tunc non fuisse jam templa Christianis constructa, sed novum populum, & minimum numero exstitisse*. Nihil falsum magis: siquidem eo loci etsi ecclesiam novam magno sumtu constructam in fidelium commodum valde *capacem* fateatur, *angustam* tamen adhuc ob incredibilem eorum multitudinem fuisse inventam palam affirmat. *Exsultate igitur, fratres; ædificationem vestram æde ipsa de novella cognoscite, cujus quoque capacitatem felici numero fecistis angustam*. Tantus autem fidelium numerus in quartum quoque sæculum commode cadit, quippe cum antea ob persecutiones impedimenti plurimum objectum esset, tum ne prædicatio perveniret in publicum, tum ne satis multi ad fidem transirent. In quam rem alia non levis confirmatio ex iis tractatibus suppetit, qui complures cujusque *generis*, *ætatis*, *sexus*, *conditionis*, immo & *nationis* catechumenos sacro baptismate ab Auctore in pa-

sciali

schali festo simul ablutos tradunt. Vide tractatus 33. & 38. 42. & 43. lib. 2., qui singuli cum idem circiter repetant, eum numerum singulis annis in paschate baptismatis lavacro tingi solitum insinuant; quod profecto non nisi post redditam Ecclesiæ pacem accidisse credibile est.

§. V.

Interdicta Gentilibus templorum ædificatio, & publicus nihilominus idololatriæ cultus, de quibus Auctor meminit, ætatem ejus post medium quartum sæculum certioribus limitibus definiunt. Baronii objectio explosa. Quid circa Ethnicum cultum a Juliani obitu decretum ad annum usque 391.

ARgumento ex publicis Christianorum ecclesiis ducto subjiciendum aliud sumtum ex idolorum templis, quæ etsi paterent, ædificari tamen Auctoris ævo nequaquam poterant. Is nimirum eodem tract. 7. num. 1. postquam *haud præcipuum* esse dixit de novæ ecclesiæ ædificatione *laudibus geminare*, quippe *quod id cum Gentibus, vel Judæis potest esse commune*; hanc hujus postremæ sententiæ rationem subdit: *Nam & illis si liceat, vel si velint, fortassis cultius synagogas ædificent, cultius erigant capitolia*; ubi *capitolia* scriptum pro *templo* adnotat. 3. in hunc tractatum probavimus. Nunc adverte duas sententias disjunctive positas, *si liceat, vel si velint*: quarum prima ad Judæos pertinere minime potest, siquidem *Judæorum secta nulla lege prohibita* traditur a Theodosio l. 9. *de Judæis* An. 393. & solum An 423. leg. 22. ejusdem tit. cautum fuit, *ne deinceps nullas facerent condi synagogas*: quod ipsum confirmatum legitur An. 423. lib. 25. & 27. Itaque Judæos respicit secunda sententia *si velint*; prima autem *si liceat* palam pertinet ad Gentiles, quibus proinde templa ædificare Auctoris ætate non licuisse exploratum est: quod non nisi in quartum sæculum cadere potest, cum per Christianos Imperatores idolorum templa vel ante Julianum interclusa fuerunt, vel post Julianum ita tolerata, ut nova tamen construi non permitterentur. Hoc autem postremum tempus post Juliani mortem ab Auctore spectari constat ex tract. 5. ubi non minus ecclesiæ a Christianis, quam templa ab Ethnicis publice adita, & illorum *sacrificium* quidem *publicum* traditur num. 8. Tempus nimirum aliud sub Christianis Imperatoribus, quo paterent templa idolorum, simulque ea ædificare non liceret, adsignari nullum potest.

Atqui hæc patentium templorum publicorumque sacrificiorum mentio Baronio de interdicta eorumdem templorum ædificatione nihil animadvertenti suasit, ut Auctorem ante quartum sæculum florentem defenderet: *Dum Auctor apertissime monstrat, idolorum templa tunc fuisse patentia, & victimas solitas immolari; aliud prorsus ab Ambrosii temporibus illud fuisse seculum Auctor aperte significat, cum constet jam olim non tantum a Constantino . . ., & a Constantio . . . . . victimas fuisse vetitas, & templa jussa claudi, sed eo tempore nec Romanos obtinere potuisse vel aram unam erigere Victoriæ, ut plurimum ad Valentinianum scribit Ambrosius, & adversus Symmachum disputat.* At quamquam sub Constantino & Constantio templa aperire ac sacrificare non licuerit; post Julianum tamen, qui Ethnicæ superstitionis cultum in integrum restituit, ad magnum Theodosium & Valentinianum Juniorem usque, qui omnem Ethnicum cultum iterum sustulere, non ita. Ne autem moveant quæ de Victoriæ ara ex Ambrosio & Symmacho Baronium moverunt, vel quæ adferri etiam possent ex Socrate & Theodoreto, quorum alter lib. 3. cap. 24. alter vero lib. 5. cap. 20. Hist. Joviano Juliani successore imperante templa ubique occlusa dicere scribunt; hanc propositionem, qua adhuc post Juliani mortem Ethnicum cultum aliquamdiu licuisse contra Baronii hypothesin affirmavimus, luculenter nobis statuendam intelligimus, cum præsertim exinde Auctoris ætatem certioribus limitibus circumscribere, maxime pendeat. Id autem ut statuatur, quidquid a Juliani morte ad Magnum Theodosium de templis ac sacrificiis decretum est, paucis colligere & animadvertere oportet.

 Jovia-

Jovianus optimus Christianus statim ac post Julianum Imperator renuntiatus fuit, *cum experimento didicisset*, inquit Sozomenus l. 6. cap. 3. *ira Dei ob decessoris sui impietatem invectas esse calamitates Imperio Romano, nihil cunctatus scripsit Rectoribus Provinciarum, ut in ecclesias convenirent, & divinum numen studiose colerent, solamque Christianorum fidem Romanis esse venerandam.* Cum hoc Sozomeni testimonio concinit, quod in Historia ad Athanasium ac res Alexandrinas pertinente & quarto sæculo scripta, quam e Ms. Capituli Veronensis concivis noster Maffejus publicavit tom. 3. Observat. Litter. num. 8. pag. 71. de hoc eodem Joviani edicto traditur his verbis: *Sequente mense Toth XVIII.* idest die 14. Septembris an. 363. *Imperatoris Joviani litteræ advenerunt ad Olympum Præfectum, ut tantum Deus excelsus colatur & Christus, & ut in ecclesiis colligentes se populi celebrent religionem.* Hæ autem Joviani literæ etsi pro Christianis datæ, non tamen lex adversus Paganos edita dici possunt, unde nihil ex illis in Theodosianum codicem titulo de *Paganis* insertum fuit. At Imperatoris mente satis hinc cognita, quantum scilicet Christianæ soli fidei adversus Ethnicum cultum deferret, fieri potuit, ut Gentiles adversum se leges ab eodem Imperatore brevi ferendas, vel veteres restituendas timerent; & hinc forte evenit, ut *eodem tempore*, (quod tradit Socrates libro 3. cap. 24. *cuncta Gentilium templa ubique occluderentur: ipsique dæmonum sacerdotes variis in locis, ubi quisque poterat, se se abderent*: quod tamen non sine exaggeratione aliqua dictum accipito; *cuncta* enim, & *ubique* stricte sumta falsissima sunt, ut ex dicendis patebit). Eadem quoque de caussa factum videtur, ut Christiani in honore essent, Pagani autem contemtui habiti, Ethnicaque templa non nullorum, ut opinamur, Christianorum zelo alicubi everterentur, uti Libanius orat. 12. memoriæ prodidit. Ceterum ut nulla id lege ab eo Imperatore adversus idolorum ædes lata factum pateat, Themistius Ethnicus orator oratione 5. ante ipsum Jovianum recitata, paullo ante quam is e vivis excederet, hanc inter ejus laudes ponit, quod legem promulgaverit, in qua cuique religionis, quæ magis placeret, facultatem fecerit, & unis magicis sacris, quæ maleficia continebant, interdictis, cetera sacrificia nequaquam prohibuerit. Quam sententiam repetit idem Socrates, quem templa sub Joviano clausa testantem audivimus; & hanc rationem præterea affert, nam Jovianus lib. 3. cap. 25. *id sibi proposuerat, ut dissidentium jurgia blanditiis & leni verborum persuasione exstingueret: ajebatque se nemini omnino, qualiscumque fidei esset, molestum exhibiturum.*

Anno nondum evoluto Jovianus diem obiit, eique Valentinianus suffectus, qui Valentem fratrem Imperii comitem assumsit. Ille autem teste Zosimo lib. 4. cap. 3. initio Imperii sui *nocturna sacra fieri prohibuit* (ut sane factum videmus primo Imperii ejus anno 364. lege 7. *de Maleficis & Mathematicis* Cod. Theod.) at hortante Prætextato *peragi ea rite, vi legis suæ cessante, permisit; ita tamen ut omnia secundum patrias consuetudines, quales ab initio fuissent, perficerentur.* Equidem Socrates lib. 4. cap. 29. Valentinianum *nulli sectæ, nec religioni molestiam exhibuisse* prodidit. Idem tradit expressius coætaneus Valentiniano scriptor Ammianus Marcellinus lib. 30. cap. 9. *Postremo hoc moderamine principatus inclaruit, quod inter religionum diversitates medius stetit, nec quemquam inquietavit, neque ut hoc coleretur imperavit, aut illud: nec interdictis minacibus subjectorum cervicem ad id quod ipse coluit, inclinabat, sed intemeratas reliquit has partes, ut reperit.* Quin ipse quoque Imperator L. 9. Cod. Theod. *de Malef. & Mathem. Haruspicinam*, inquit, *ego nullam cum maleficiorum caussis habere consortium judico: neque ipsam, aut aliam præterea concessam a majoribus religionem genus esse arbitror criminis. Testes sunt leges a me in exordio imperii mei datæ, quibus unicuique, quod animo imbibisset, colendi libera facultas tributa est.* Hinc laudatur a Symmacho Gentili homine in Relat. ad Valentinianum Juniorem num. 3 & 17. & S. Ambrosius epist. 17. num. 16. Valentiniano Seniori objectum refert, quod *Gentilibus conniventiam præstitisset*; & in ep. 18. Symmachi relationem refellens, qua Juniori Valentiniano prædecessorum conniventiam imitandam proposuerat, *Si enim*, inquit num. 39., *pro suis dumtaxat partibus eorum dissimulationem Principum prædicarunt, qui cum essent Christiani, decreta tamen Gentilium minime removerunt, quanto magis amori debes fraterno?* Valentiniani Junioris frater heic appellatus est Gratianus, Christiani autem

Prin-

Principes plurali numero vocari, quibus Occidens, de quo erat quæstio, pareret, non alii profecto esse possunt, quam Jovianus atque Valentinianus Senior, qui utrique *decreta Gentilium minime removisse* traduntur, Gentiumque cultum minime interdicentes, templa ac sacrificia permisisse convincuntur. Valens, cui a Valentiniano fratre Orientis Imperium tributum fuit, iisdem fratris vestigiis institit ad aliquod tempus; quoad Christianis præsertim monachis vehementer urgentibus, sacrificia ita abstulit, ut non tamen in eodem Oriente intercluserit penitus templa, nec turificationem interdixerit. Hinc Libanius in oratione pro Templis ad Theodosium magnum, qui post Valentem id temporis in solo Oriente imperabat pag. 473. inter Opera minora Jacobi Gothofredi: *Juliano mortuo apud Persas*, inquit, . . . *mansit certe sacrificiorum usus ad tempus aliquod. Novatoribus autem quibusdam exortis, a duobus equidem fratribus* (Valente & Valentiniano) *prohibitus fuit, at non & turificatio*: quin hanc ab ipso quoque Theodosio lege firmatam subdit. Equidem in Oriente ineunte Theodosii Imperio Gentes *adhuc facultatem habebant adeundi fana, patriisque ritibus numina placandi* Zosimo teste lib. 4. cap. 29. quo spectans in oratione memorata Libanius, Theodosium his alloquitur: *Tu igitur neque templa occludi, neque ullum aditu arceri jussisti, neque ignem, neque turificationem, neque alios fumigationum honores templis arisque ejecisti*: quibus nihil repugnant ejusdem Theodosii leges 7. & 9. tit. *de Paganis*, in quibus sola sacrificia vetita traduntur, & sacrificandi consilio templa fanaque adeuntes gravi pœna mulctantur.

Sed ab Oriente ad Occidentem revertamur. Valentiniano Seniore vita functo Occidentis Imperium ad Gratianum & Valentinianum Juniorem pervenit. Gratianus autem legem tulit ab Honorio laudatam L. 20. *de Paganis*, qua templis & sacrificiis intactis unum *publicum sumtum superstitioni deterrimæ exhiberi inhibuit*. Hinc S. Ambrosius epist. 18. ad Valentinianum II. num. 16. de Gratiani lege sermonem faciens, nihil per eam superstitioni Ethnicæ detractum testatur præter sumtus, qui e prædiis redibant. *Nemo tamen donaria delubris & legata haruspicibus denegavit, sola sublata sunt prædia* & num. 31. eodem imperante Gratiano, *sacrificia ubique concelebrata* palam docet. Quod si Victoriæ aram a Romana curia removit, id ex eo factum prodit ibidem Ambrosius, quod haud ferendum esset sacrificium, ubi *plures conveniunt Christiani*; plerique enim Senatorum Christo nomen dederant. Itaque sub Gratiano & Valentiniano fratribus in Occidente idolorum templa patuere; atque in his non turificatio sola, ut in Oriente contigit, sed & sacrificia celebrata fuerunt: unde Libanius in oratione laudata pag. 484. *Romæ* in Occidentis metropoli *sacrificia relicta* Theodosio Imperatori Orientis affirmavit. Hinc autem tota Baronii cadit objectio, qui ex una Victoriæ ara Romæ Gratiani jussu sublata, de qua nunc nuper diximus, sub Ambrosii quoque ætatem & templa clausa & sacrificia interdicta existimans, Auctorem nostrum templa & sacrificia commemorantem ab eo tempore excludendum certissime pronuntiavit.

Primus, qui in Occidente templis & sacrificiis bellum indixit, fuit Gratiano fratre jam exstincto Valentinianus Junior leg. 10. tit. *de Paganis* data An. 391. III. Kal. Martii; eodemque pariter anno XV. Kal. Julii Magnus Theodosius, qui ejus legis condendæ auctor fuisse videtur, id ipsum decrevit leg. 11. ejusdem tituli, quas utrasque in Theodosiano Codice legere poteris. Hæ porro leges anno sequenti, cum jam obiisset Valentinianus Junior, a Theodosio universum Romanum Imperium moderante confirmatæ fuerunt, novisque ac severissimis pœnis auctæ: quibus nemo idolorum ædes sive in urbibus, sive in pagis ingredi, sacrificiaque offerre nemo ne in itinere quidem poterat. Quæ leges cum alicubi non omnino observarentur (ut in quibusdam Africæ pagis remotissimis evenit, in quibus sacrificia celebrata liquet ex Augustino & can. 3. Concilii Carthaginensis An. 401.) novæ leges editæ subinde inveniuntur, quibus pagorum fana deleri jussum fuit, de quibus vide Cod. Theod. tit. *de Paganis*. Hæc de Ethnicorum templorum sacrificiorumque fato fuse dicenda fuerant, non tam ut Baronii hallucinatio pateret, quam ut nostri Auctoris certior ætas statueretur. Cum enim is ex una parte id temporis scripserit tractatum 14. lib. 1. quando Gentibus nova templa condere non licebat, quod soli Christianorum Imperatorum

gratiæ

ætati convenit: ex alia vero scripserit tract. 5. cum impune & templa adire & sacrificia celebrare Gentes possent (quæ quoque sacrificia in agris facta, ab eodem memorantur tr. 15. ejusdem libri num. 5.) quarum rerum potestas sub Christianis Imperatoribus saltem in Occidente facta est solum a Juliani obitu usque ad An. 391. quo templa clausa & sacrificia omnia ubique interdicta fuerunt: consequens fit hoc intermedio tempore laudatos tractatus ab Auctore scriptos fuisse, ex quibus ætas ejus certissima colligi potest. Quod siquis objiciat, sacrificia in Africæ pagis habita ineunte sæculo quinto ut nuper ex Augustino & Carthaginensi synodo monuimus: reponemus statim (ne hinc forte Auctoris ætatem post An. 391. posse protrudi quispiam suspicetur) quod etsi post id tempus in aliquo pago Ethnicorum quorumdam licentia eo devenerit, ut Imperatorum repetitas etiam leges contemnerent; nemo tamen inveniri poterat, qui de paganorum templorum jure legibus ageret, quibus non jus templorum modo, sed ipsa quoque templa, vel fana cum sacrificiis sublata jam fuerant. Porro Auctor tract. 15. nuper allegato præter sacrificia in pagorum fanis celebrata, lites quoque de templorum jure *quotidie* motas testatur, ut videre est ex adnot. 15. in ea verba: *Jus templorum ne quis vobis eripiat, quotidie litigatis.* Itaque licet ætas alterius auctoris, qui sacrificia commemoraret, prorogari possit ultra annum 391. nostri profecto non potest.

§. VI.

Auctor non tam Lactantium, sed & Hilarium imitatus, post medium quartum sæculum vixisse demonstratur.

Hisce temporis finibus, quos superiori paragrapho Auctori præscripsimus inter Juliani Imperium & an. 391. optime congruunt illa, quæ de Hilarii imitatione subjicimus: quod novum invictissimumque argumentum habendum est, ut idem Auctor quarto sæculo vindicetur. Ex adnotationibus in tr. 8. lib. 1. & tr. 17. ac 21. lib. 2. quos genuinos nostri Auctoris demonstrasse nobis videmur cap. 1. §. 2. perspicuum plane est, hunc, dum eosdem tractatus scripsit, præ oculis habuisse Hilarii Commentarium in Psalmos, ex quo ne dum sententias aliquot, sed eadem quandoque verba excerpsit. Porro hic Commentarius, Benedictinis editoribus probantibus, postremum Hilarii opus fuit, scriptum post annum 364. & ante annum 368. quo ille jam e vivis excesserat. Saltem post libros de Trinitate editos in exsilio ante annum 360. ille Commentarius lucubratus certissime fuit, postquam solutus exsilio ex Oriente in Occidentem rediit, quod ipso anno 360. factum est. Itaque noster Auctor, qui hunc Commentarium tam commode legit, ut ex eo quasdam sententias totidem non numquam verbis excerperit, post medium quartum sæculum collocandus est, quod temporis limitibus superiori paragrapho positis mirum in modum respondet. Ad quartum porro sæculum statuendum conducerent etiam, quæ de Lactantii imitatione eodem cap. 1 §. 2. innuimus, cum ad quartum quoque sæculum Lactantius pertineat. At cum imitatio Hilarii arctius & serius tempus prospiciat, ex ea hac loco argumentum præcipue ducendum rati sumus: quod adeo est evidens, ut nemo respondere probabiliter possit, nisi qui tres ab Auctore tractatus ableget, ut Hilario tribuat, quos ab Hilarii stilo nimis aperte discrepantes nostroque Auctori vindicandos ibidem ostendimus: eademque ratione quatuor alios tractatus ibidem recensitos, in quibus Auctor in eamdem rationem Lactantium imitatus, & totidem quandoque verbis secutus est, ab eodem erunt abjudicandi, ut tribuantur Lactantio; quod tamen si quis dixerit, ne Auctorem post Lactantii ætatem collocet, cum Lactantium e laico adversus Gentes scribente Episcopum concionantem faciet, eruditorum risu excipietur.

§. VII.

§. VII.

Insignis Auctoris locus de captivorum redemtione cum aliis duobus S. Ambrosii mirifice congruens, spectare ostenditur captos a barbaris post Hadrianopolitanam pugnam An. 378. Auctoris ætatem prorogari non posse ultra quartum sæculum aliquot argumentis statuitur.

Auctorem non quarto solum sæculo, sed post annum quoque 360. & ante annum 391. floruisse hactenus dicta convincunt. Nunc postremo loco factum aliud historicum ab Auctore indicatum animadvertendum proponimus, ex quo id ipsum tempus mirifice confirmabitur. In fine tract. 10. lib. 1. liberalitatem suorum auditorum Auctor commendans, *Sed hæc*, inquit, *non ad vos, fratres, quorum largitas provinciis omnibus nota est, quorum pia femina totius quodam modo orbis per membra jactantur: a vobis multi redemti: multi edictis feralibus liberati: multi conditionibus duris exsuti gratias agunt.* Heic de captivorum redemtione sermo est, quorum alii, nisi redimerentur, duris conditionibus premebantur, alii etiam edictis feralibus obnoxii mortem cogebantur oppetere, ut ibidem in adnotationibus statuimus. Hos porro captivos tot tantisque ex partibus dispersos esse oportebat, ut qui in ipsorum redemtionem conferrent, eorum *largitas provinciis omnibus nota esset*, eorumque *pia feminæ*, idest eleemosynæ, *totius quodam modo orbis per membra*, per provincias scilicet Romani Imperii, *jactarentur*. Sub Constantio quidem ac sub Valentiniano Seniore aliisque quarti sæculi Principibus barbaros subinde inruisse in Romani Imperii fines legimus, ex quibus Christianos ab iisdem in captivitatem subductos nihil dubii est; at inter varias id generis incursiones nulli illa congruere omnino possunt, quæ ab Auctore indicantur, nisi ei, quæ Hadrianopolitanam pugnam consecuta est, in qua una cum duplici exercitus parte ipse Valens Imperator miserrime periit. Ceteræ siquidem incursiones, ut ex Marcellino singulas accurate describente cognoscimus, leves & angusti spatii fuerunt, nec integras provincias deprædatæ sunt, citiusque a Romanis sopitæ, barbaris plerumque pacem petere coactis ea conditione, ut captivos in integrum restituerent, uti de quadam irruptione sub Juliano Zosimus expresse prodidit lib. 3. cap. 5. At non ita de illa, quam Valenti feralem diximus. Ex Ammiani Marcellini lib. 31. rem paucis describamus.

Cum Hunni Gothorum genti vastitatem intulissent, hi ut Hunnorum impetum diffugerent, domicilium ab omni illorum notitia remotum quæsituri, in Thraciam se se recipere cogitarunt. Oratoribus ad Valentem missis, multa pollicentibus Imperator annuit, ita tamen ut fine armorum deportatione in eam Romanam provinciam ingrederentur. Id quidem ita præstitum An. 376. At illi subinde ob ministrorum cupiditatem fame oppressi & ad rebellionem compulsi, ferociam induentes universam Thraciam non strage solum & incendiis, sed ingenti quoque captivorum numero depopulati sunt. Hoc audito Valens rebus quoquomodo compositis cum Parsarum gente, in Thraciam cito contendit, & An. 378. apud Hadrianopolim commisso cum barbaris prælio, res infelicissime cessit. Nam *constat*, inquit Marcellinus, *vix tertiam evasisse exercitus partem. Nec ulla annalibus præter Cannensem pugnam ita ad internecionem res legitur gesta.* Hac in victoria dici vix potest, quot variarum provinciarum milites captivitatem subjerint. Sed quid milites unos memoramus! Exinde enim Gothi elati, nec non Romanis magis terribiles, *digressi sunt effusorie per Arctoas provincias, quas peragravere licenter adusque radices Alpium Juliarum, quas Venetias appellabat antiquitas:* sunt ipsa Marcellini verba. Qua tot provinciarum in vastitate non Macedoniam solum atque Thessaliam, de quibus Zosimus lib. 4. cap. 31. subegere, sed præter internecionem quamplurium innumeros ex aliis quoque Marcellino memoratis provinciis deduxerunt captivos, ex quorum servitute, venditione, vel redemtione proficerent. Horum autem captivorum, qui a suis redimi non poterant, calamitas tanta erat, ut duræ servituti, vel

 morti

morti etiam addicerentur: cujus calamitatis tanta Christianis incessit miseratio, ut pecunis undique conferretur, in eamque rem non nulli quoque Ecclesiarum Antistites ipsa sacra vasa conflare non dubitarint, ex quorum venditione pecuniam cogerent, unde plures redimerentur. Recitanda hoc loco sunt duo S. Ambrosii testimonia ex lib. 2. *de Officiis Ministr.* quæ de hac redemtione certo loquuntur; & ex iis apparebit, quanta captivorum fuerit infelicitas, quantaque sit ejus scriptoris cum Auctore nostro consensio. Primum itaque S. Ambrosius cap. 15. num. 70. *Summa etiam liberalitas captos redimere, eripere ex hostium manibus, subtrahere neci homines, & maxime feminas turpitudini; reddere parentibus liberos, parentes liberis, cives patriæ restituere. Nota sunt hæc nimis Illyrici vastitate & Thraciæ: quanti ubique venales erant toto captivi orbe, quos si revoces, unius provinciæ numerum explere non possint?* Barbari enim (prosequitur num. 71.) *nihil deferebant humanitatis ad misericordiam, nisi quod avaritia reservaverat ad redemtionem.* Aliud testimonium cap. 28. num. 136. ejusdem libri 2. his verbis exprimitur: *Nos aliquando in invidiam incidimus, quod confregerimus vasa mystica, ut captivos redimeremus . . . . . . Quis autem est tam durus, immitis, ferreus, cui displiceat quod homo redimitur a morte, femina ab impuritatibus barbarorum, quæ graviores morte sunt: adolescentulæ vel pueruli vel infantes ab idolorum contagiis, quibus mortis metu inquinabantur?* Advertistin *toto captivos orbe*, quos qui redimeret, *subtraheret neci*? Quid cum Auctoris nostri verbis magis consentiens? Igitur ut ad argumenti summam tandem redeamus, cum noster Auctor liberalitatem suorum auditorum in redimendis captivis munificentissime demonstratam commendans, redemtionem eorumdem captivorum, de quibus scripsit Ambrosius, spectet, quæ una verum fieri potuit, ut id generis *largitas provinciis omnibus nota esset, ejusque pia femina totius quodam modo orbis per membra jactarentur*, ut idem Auctor prodit: haud dubie tractatus 10. lib. 2. habitus patet post annum 378. quo barbari tantum captivorum numerum partim ex Romanis militibus jam devictis, partim ex tot Romanis provinciis subactis deduxere.

Sed cum pro statuenda Auctoris ætate argumentorum finis tandem aliquis esse debeat; quam mirifice omnia ex variis licet tractatibus collecta temporis indicia in sæculum quartum conspirant, & quidem ita ut ex iis alia non ante medium idem sæculum, alia vero non sæculo posteriori Auctorem scripsisse plane convincant? In priorem partem, de qua una cum pluribus quæstio est, pleraque ex pluribus tractatibus conjecta sunt: de secunda autem, quam nemo impugnavit, aperta sunt, quæ ex Theodosiani Codicis legibus allegavimus §. 5. unde Auctor tractatum septimum libri primi scripsisse statuimus ante annum 391. quod testimonium etsi in re præsertim minime contentiosa satis superque esse debeat; nihilo tamen minus duas animadversiones paucis suggerere placet ex aliis tractatibus, ut cohærere omnes, idemque tempus omnes spectare cognoscas. Primo secundas nuptias Auctor persequitur acerbe tr. 5. & 16. lib. 1. quod antiquis licet sæculis frequens fuerit, non tamen ultra quartum sæculum adeo acriter reprehensum facile invenies. Exinde eodem libro tract. 4. num. 1. & tract. 5. num. 6. virginum apud Ethnicos tum florentium meminit, quas Vestales esse nihil dubii est. Has autem quarto quoque sæculo florentes ex aliis auctoribus in adnotationibus nostris ostendimus: at quinto sæculo nullæ fuerunt, cum post sublatos eisdem redditus, & prædia item sublata a Gratiano, post Theodosii Magni victoriam de Eugenio relatam An. 394. eodem Theodosio imperante unica *vetula quædam ex virginibus Vestalibus reliqua* memoretur a Zosimo lib. 5. cap. 38. ex quo Vestales animam traxisse ad ultimum usque Theodosii senioris ævum, tum vero exstinctas plane fuisse probat Lipsius in Syntagm. de Vestalibus cap. 14. Sed de argumentis, quæ pro definienda seu circumscribenda Auctoris ætate expiscari potuimus, jam nimis fortasse multa. Ad objectiones statim accedamus.

§. VIII.

§. VIII.

Objectio de persecutionibus & martyribus disjicitur. Brevis historia persecutionum quarti sæculi.

QUæ Baronium moverunt, cum ad res superioribus paragraphis agitatas pertineant, ibidem rejecta nobis sunt, uno illo excepto de Idololatriæ signis in numismatibus, quod tamen ex tract. 10. ductum adnotatione 11. satis dilutum invenies. Quæ porro Editores Veronenses in præfationem contulerunt argumenta, ut Auctorem antiquissimum persuaderent, omnia non tribus solum primis Ecclesiæ sæculis conveniunt, sed etiam quarto, & non nulla item quinto, quod partim ex dictis fit apertum, partim ex adnotationibus opportune apponendis patebit. Unum tantummodo, quod ex memoratis ab Auctore persecutionibus atque martyribus ducitur, vehementius videri cuipiam potest; ut ad istud subruendum non satis sint, quæ nostras in adnotationes conjecimus. Itaque de hoc non nulla. Non duobus tantum, quæ ab iisdem Editoribus allegantur, sed tribus in locis persecutionum, vel martyrum præsentis tum temporis occumbentium fit explorata mentio. Tr. 6. de Patientia lib. 1. num. 8. *Tu quotidiana martyrum mater es & corona.* Tract. 27. lib. 2. num. 3. *persecutionem* sub vindemiæ allegoria fuse depingit, & martyres memorat, quibus *violenta*, inquit, *infertur manus*, quique *ad supplicii locum deducuntur .... summa omnium contumelia illusi, a persecutoribus jugulantur &c.* Tandem tract. 45. ejusdem libri: *Autumnus quoque martyrii locus est, in quo non vitis, sed fossoris sanguis effunditur.* Quibus in locis cum persecutiones & martyres indicentur præsentes, immo & *quotidiani*, qui in quartum sæculum a Christianis Imperatoribus occupatum cadere nequaquam creduntur; Auctoris ætas ad persecutionum tempus evehenda colligitur.

At primo animadvertendum est, id generis locutiones in aliis quarti quoque sæculi auctoribus legi; inter quas audienda illa Hilarii ex Commentario in psalmum 122. num. 10. de fidelium injuriis loquentis: *Cædimur, maledicimur, fugamur, necamur ferro, flammis, profundo, desævitur in nostram verecundiam, desævitur in corpora: dolor nobis est injuriis.* Alia testimonia videsis adnot. 20. in tract. 27. lib. 2. Quid porro, si falsa inolevit opinio, nulles quarto sæculo persecutiones, martyres nullos fuisse? Nonne Constantio imperante magno Arianorum patrono dira in Catholicos Nicenæ fidei defensores persecutio desævit, qua alii in exsilium deportati, alii eculeo torti, alii etiam morte mulctati fuerunt? Hinc Hilarius in libro adversus Constantium num. 1. Catholicos ad martyrium hortatur; & Liberius in epistola ad *Confessores* ante exsilium suum scripta, quæ exstat apud Hilarium fragm. 6. his verbis utitur num. 1. *Jam ad futuram gloriam martyres vos designavit.* Similiter Athanasius in Apolog. ad Constat. num. 32. pag. 316. *Nam si ii, qui adversus me subscribere recusabant, tot tantisque malis sunt affecti; si laici, qui cum Arianis communicare noluerunt, capitis damnati sunt &c.* Quibus similia tradens Hilarius in libro adversus Constantium num. 11. Tolosanæ Ecclesiæ *clericos fustibus cæsos, diacones plumbo elisos* testatur. Huc revocandæ illæ cædes in Alexandrina Ecclesia Georgio invadente peractæ, quas Athanasius considerans in epist. ad Orthodoxos, *ne multus sim in scribendo*, inquit, *persecutio adest, qualis numquam antea adversus Ecclesiam oborta est*; unde eminentissimus Annalium parens Cardinalis Baronius iis relatis, quæ ad Constantii persecutionem pertinent, jure concludit num. 87. ad An. 355. *Ex iis, quæ dicta sunt de quarumdam Ecclesiarum vexatione, quid ceteræ passæ sint, licet potius existimare, quam scribere: si enim tot tantaque esse memorantur, quæ ex diversorum temporum scriptorum fragmentis collecta nuper recensuimus; qualia quantave reliqua fuisse putanda sunt, quæ sepulta silentio remanserunt, cum si vel unius Ecclesiæ, cui catholicus in communione catholica cleri at-*

que populi præesset Episcopus, res conscriptæ fuissent, grande volumen ex illatis ab Arianis cladibus procul dubio diligens historicus confecisset.

Deinde eodem Constantio imperante Sapor Persarum Rex Romanis infestus magnam adversus Christianos persecutionem commovit, in qua plura Christianorum millia obierunt, Hieronymo teste in Chronico. Sozomenus lib. 2. a capite primo ad decimum tertium hanc persecutionem fuse describit, pluresque e martyribus nominat, in eoque solummodo errat, quod illam ad Constantini ævum referat, dum ex antiquiori Hieronymi testimonio aliisque a Valesio adductis in notatione ad caput 13. exploratum est, id generis persecutionem cœpisse An. 347. productamque fuisse usque ad Regis ejus mortem, qui diem obiit An. 380. uti Ruinartius *in Actis sinceris* rectissime probat, ubi præter memorata a Sozomeno aliorum acta martyrum ea in persecutione functorum suppeditat.

Constantium Julianus excepit, qui tametsi nullam in Christianos apertam persecutionem indixit, non pauci tamen, ipso imperante, martyrii palmam consecuti probantur ex iis actis, quæ laudatus Ruinartius inter sincera publici juris fecit; ut illum proinde in persecutorum catalogum jure retulerit Augustinus lib. 18. de Civ. Dei cap. 52. Juliano interfecto An. 363. post breve Joviani imperium Valentinianus successit, qui subinde Valentem fratrem in imperii societatem assumsit. Hic autem postremus Constantio multo vehementior fuit in tuenda Arianorum hæresi, fideque catholica oppugnanda per Orientem, cui præerat; de qua persecutione Augustinus eodem libro cap. 52. hæc scripta reliquit: *Postremo nostra memoria Valens . . . Arianus, nonne magna persecutione per Orientis partes catholicam vastavit fidem*; & lib. 2. contra litteras Petiliani num. 206. *Quæratur quid Catholica in Oriente perpessa sit, quando Valens imperabat Arianus.* Hinc procul dubio S. Ambrosius lib. 2. de Fide cap. 16. persecutiones appellans, quas ab Arianorum perfidia, nimirum sub Constantio & Valente, Catholici passi sunt, num. 140. sic loquitur: *Non libet confessorum neces, tormenta, exsilia recordari*: & num. 141. *Sed jam satis superque, omnipotens Deus, nostro exitio nostroque sanguine confessorum neces, exsilia sacerdotum, & nefas tantæ impietatis eluimus*, bello scilicet Gothico, ex quo tanta in Romanum Imperium pernicies manavit: & lib. 3. de Fide cap. 15. num. 128. *Librum sacerdotalem* (idest Nicænam fidem) *quis nostrum resignare audeat, signatum a confessoribus, & multorum jam martyrio consecratum? quem . . . qui violare non ausi sunt, confessores & martyres exstiterunt. Quomodo fidem eorum possumus denegare, quorum victoriam prædicamus?*

Dum Valens Arianus in Oriente Catholicos persequebatur, Athalaricus Gothorum Rex in Occidente contra eosdem pugnabat. Habemus etiam nunc præstantissimas Ecclesiæ Gothicæ litteras ad Ecclesiam Cappadocem scriptas anno 372. in quibus S. Sabæ martyrium describitur. De hac persecutione a variis coævis auctoribus firmata, quorum testimonia Ruinartius in acta S. Sabæ martyris allegat, Augustinus libro 18. de Civitate Dei cap. 52. hæc scripsit: *Non est persecutio computanda, quando Rex Gothorum in ipsa Gothia persecutus est Christianos crudelitate mirabili, cum ibi non essent nisi Catholici, quorum plurimi martyrio coronati sunt?* Præterea Christianos barbarorum illorum captivos *idolorum contagiis metu mortis inquinatos*, didicimus ex Ambrosio lib. 2. de Offic. cap. 28. & ex his eos morti affectos intelligimus, qui Christianæ fidei non valedixissent, nec Idolis immolassent.

Tandem Pagani cum vel Imperatorum mandato, vel Christianorum zelo, templa idolorum everti, simulacra comminui, vel etiam propinquos veteri superstitione relicta Christo nomen dare, sibique quodam modo eripi viderunt, nonne furore quodam perciti, seditione facta, in Christianos quoslibet impetum fecere, pluresque interfecerunt? Legantur acta martyrum Anaunensium Vigilliique Tridentini Episcopi, qui sub finem quoque sæculi quarti in Anaunio Tridentino agro a Paganis occisi sunt. Huc spectant illa S. Ambro-

sii

sii lib. I. de Officiis ministrorum cap. 42. num. 17. *Cavendum etiam reor, ne dum aliqui nimia gloriæ cupiditate, insolentius abutantur potestatibus, & plerumque aversos a nobis animos Gentilium in studia persecutionis excitent atque inflamment ad iracundiam. Itaque illi ut perseverare possint, & supplicia vincere, quantos perire faciunt*? ubi persecutores & martyres indicatos vides. Quæ verba procul dubio persecutiones spectant excitatas a catholicis quibusdam Clericis, vel Monachis, qui dum nimio Christianæ religionis zelo *potestates* adversus idolorum templa, in Oriente præsertim, commovebant, Gentium indignationem adversus Christianos concitarunt, in quibus aliquos quidem per hæc tempora a Paganis tumultuose concurrentibus occisos sacri Annales testantur. Post tot persecutionum quarti sæculi testimonia quis persecutiones, vel martyres aliquot in tractatibus ab Auctore nostro memoratos urgere amplius ausit, ut contra evidentissima argumenta superioribus paragraphis proposita illum a quarto sæculo excludendum contendat?

CAPUT III.

Probatur Auctorem tractatuum, quem vixisse ostendimus sæculo IV. esse S. Zenonem Episcopum Veronensem.

§. I.

Memoratos tractatus huic Zenoni semper attributos & codicibus, & antiquis testibus, & Veronensis Ecclesiæ traditione ostenditur.

Sed jam tempus est, ut ad tertium controversiæ caput, quod propositi nostri potissimum est, accedamus: nimirum num Is, quem unicum omnium indicatorum tractatuum auctorem esse capite primo, & auctorem quidem quarti sæculi capite secundo hactenus demonstravimus, num ia, inquam, sit S. Zeno Episcopus Veronensis. Quod ut probetur, duo nobis probanda esse intelligimus; primum laudatos tractatus huic uni Zenoni semper fuisse attributos, tum vero ejus ætatem in quartum sæculum commode cadere. Ad primum autem quod pertinet, Zenoni quidem hos tractatus nominatim adscribunt manuscripti omnes codices non tam generali illa inscriptione, quæ codicibus præfigitur, quam non nullis formulis in capite, vel in fine aliquot tractatuum appositis, quibus unicus omnium auctor, quem cap. I. statuimus, S. Zeno aperte nominatur, ut ex dictis eodem capite §. I. colligere licet. Solum cum prima editio e Guarini schedis sumpta prodiisset An. 1508. nec codices essent cogniti; non nulli, qui nec codices modo, sed nec editionem ipsam viderunt, ex non bene intellectis Sixti Senensis verbis perperam opinati sunt, Guarinum ipsum hos tractatus Zenoni affixisse, eorumque procurasse editionem, unde de illis *nulla exstet apud veteres mentio*; quæ postrema animadversio Cardinali Bellarmino gravissima visa est, memoratis inter ceteros Eusebio atque Hieronymo, apud quos de Zenone Veronensi summum silentium.

At de somnio, quo tractatuum suppositio & editio Guarino impingitur, nihil attinet dicere, cum illud præter fidem codicum ipsa editionis verba in generali præfatione relata satis disjiciant. Quod vero Bellarminum movit Eusebii Hieronymique silentium, facile

 expun-

expungitur. Eusebius enim de Zenone non potuit scribere, cum is aliquanto post Eusebii ætatem floruerit. Ipse vero Hieronymus, qui de Scriptoribus Ecclesiasticis catalogum texuit An. 392. paullo post nostri Scriptoris obitum, responsionem fatis idoneam suppeditat in ejusdem operis prologo, ubi plures præsertim id ætatis Scriptores omissum iri præsentiens, ne ob id in invidiam devocaretur, his se se verbis excusat: *Si qui autem de his, qui usque hodie scriptitant, a me in hoc volumine prætermissi sunt, sibi magis, quam mihi debebunt imputare. Neque enim celantes scripta sua de his, qui longe sunt, nosse potui, & quod aliis forsitan sit notum, mihi in hoc terrarum angulo fuerit ignotum. Certe cum scriptis suis claruerint, non magnopere nostri silentii dispendia suspirabunt.* Enimvero quis spuria umquam venditavit Athenagoræ & Commodiani opera, de quibus Hieronymus nihil meminit? qui Julii item Firmici Materni & Philastrii libros ob materiam multo celebres eodem Auctoris nostri sæculo ac ætate scriptos præterivit, ut nemo tamen illos in dubium vocaverit. Adde quod tractatuum, seu concionum auctores ab antiquis raro nominari leguntur. Quis mentionem fecit S. Gaudentii Episcopi Brixiani, qui tamen ipse Zenoni suppar, tractatus magis elaboratos vivens collegit & edidit? Quis umquam meminerat sermonum S. Petri Chrysologi, antequam a P. Pezio ederetur Anonymus Mellicensis, qui unus ex antiquis eum idcirco inter Ecclesiasticos Scriptores retulit? Gennadius, qui epistolarum S. Leonis testimonium locuples profudit, de sermonibus ne verbum quidem. Alia id generis multa dimittimus, cum ad similia refellenda pluribus opus non sit.

Mirum porro maxime accidit inventos esse, qui de Zenone nostro scriberent, nullam sermonum ejus factam fuisse mentionem, antequam illi ederentur Venetiis An. 1508. cum a Veronensibus jamdiu aliquot antiquiores ea editione testes prolati fuerint. Baptista Perettus in Latinis scholiis ad Vitam S. Zenonis ab ipsomet Italice conscriptam edidit Carmen Michaelis Fossati lucubratum An. 1482. in quo hi versus leguntur:

Zeno sacer, patriæque pater, tua musa tuorum
Sermonum codex quanta docet fueris.

Ne vero ejus opusculi raritas obtrudatur, editores Veronenses in præfatione, quæ in Bibliothecis quoque Patrum Zenonis operibus præfigitur, duos alios testes allegarunt, Flavium Blondum sæculi XV. scriptorem in Ital. Ill. reg. 9. & Petrum de Natalibus Episcopum scriptorem sæculi XIV. lib. 1. Catalog. Sanctorum cap. 43. Perettus porro in scholiis memoratis addidit Guillelmum Pastrengum, qui medio circiter sæculo XIV. floruit. Hic autem in perraro opere in editis inscripto *de Originibus rerum*, sed perperam, dum (ut optime animadvertit Scipio Maffejus lib. 2. de Scriptoribus Veronensibus) hæc inscriptio ad secundum solummodo Pastrengi libellum pertinet; primus autem illi præmissus ex auctoris mente & materia ipsa de Viris Illustribus inscribendus fuerat; Pastrengus, inquam in hoc de Viris Illustribus libello pag. 77. S. Zenonis tractatibus recensitis, hæc subjicit: *Omnia hæc opuscula memorabilis Joannes presbyter, majoris ecclesiæ Mansionarius, se vidisse & legisse testatur.* Præter hos autem a Veronensibus allegatos testes alii antiquiores multo & omni exceptione majores suppetunt. Petrus Calo Ordinis Prædicatorum, qui duo volumina de Vitis Sanctorum collegit ineunte sæculo XIV. a Petro de Natalibus laudata, in fine Historiæ elevationis corporis S. Zenonis editæ ab Henschenio ex MS. Barberino tom. 2. Aprilis pag. 76. non solum memorat Zenonis tractatus, sed testatur etiam eos *pulchro & subtili stilo editos se vidisse in duobus voluminibus* (idest duobus libris dispertitos, ut in MSS. visuntur) *apud S. Zenonem de Verona*, idest in Monasterio S. Zenonis Veronensi. Eodem ineunte sæculo XIV. Imperialem Historiam, ex qua Panvinius noster in Antiquitatibus Veronensibus conscribendis non nihil profecit, Joannes quidam ab eodem Panvinio Diaconus Veronensis, a Pastrengo autem fere coævo *presbyter mansionarius* nuncupatus, scripsit. Is autem lib. 1. ejus

historiæ,

historiæ, ex qua adhuc nunc manuscripta Hieronymus Tartarotius quædam excerpta ad nos perhumaniter misit, eumdem tractatuum Zenonis indicem texit, quem tum Guillelmus Pastrengus, tum Petrus de Natalibus totidem verbis transcripsisse noscuntur, & addit: *Hæc ipsius scripta & tractatus ipse legi & vidi.* E regione hujus indicis hæc marginalis notatio in eodem codice legitur, quæ aliud Scriptoris nostri testimonium profert. *Hos omnes suprascriptos libros* (sermones S. Zenonis a Joanne presbytero designatos intelligit) *ego Leonardus Judex de Quinto de Verona habeo, qui sunt elegantissimo stilo.* Hic autem Leonardus Judex *de Quinto*, qui nominatur in documento Anni 1376. apud Ughellium tom. 5. pag. 885. Veronæ florentissimam bibliothecam habuit, quam sub An. 1388. Venetias transtulisse proditur a Mazzagagia in opere Mſ. Musellianæ bibliothecæ inscripto *de Modernis gestis* lib. 3. cap. 8. Ante hocce tempus in antiquissimo Veronensis Capituli manuscripto, qui Hieronymi & Gennadii catalogum continet *de Viris Illustribus*, Zenonis nomen posteriori manu additum legitur, propterea quod is scriptores inter Ecclesiasticos vel tum temporis recenseretur. Sæculo XI. aut ad summum XII. Anonymus quidam, Veronensis Cœnobii monachus, S. Zenonis vitam scribens, ejus sermones se legisse aperte ostendit; illum enim inducit loquentem duplici concione, quarum altera initium & finem tract. 6. *de Patientia* lib. 1. iisdem verbis exprimit, altera vero in eamdem rationem sumta est ex tract. 32. & 42. lib. 2. Vide monumenta Historiæ Diplomaticæ subjecta, & edita a Marchione Maffejo pag. 326. Sæculo decimo Ratherius Veronensis Episcopus plurium operum scriptor id temporis præstantissimus, S. Zenonem prædecessorem suum sermonum auctorem palam novit, quippe qui quater ex ipsius tractatu *de Juda* testimonium recitat, quod in eo quidem tractatu nunc 14. lib. 2. exhibetur; & hic tractatus ille est, quem in Veronensi Ecclesia olim publice lectum Dominica tertia Quadragesimæ ex Urbinate codice adnotat. 1. observavimus. His autem formulis Zenonem Ratherius appellat. Primo part. 1. *de Contemtu canonum* pag. 352. tom. 1. Spicilegii Acheriani novissimæ editionis: *Utar ut heic auctoritate Zenonis beati, in sermone videlicet, quem de Juda Patriarcha & Thamar nuru ipsius more suo luculentissime fecit, dicentis &c.* Rursum post pauca, *Ut Zeno sanctus affirmat*: Tertio in fine serm. 1. de Quadragesima pag. 391. *Zeno beatus ille e contrario ait*: ac tandem expressius in Synodica ad Presbyteros pag. 377. *Cum specialis noster Doctor atque provisor, Beatus utique Zeno, dicat &c.*

Sed quid in recensendis antiquis testibus immoramur diutius, si omnium vetustissimum præstantissimumque testimonium suppetit ex Mſ. Remensi, quem Hincmari Archiepiscopi nomine prænotatum, monasterioque S. Remigii dono traditum in præfatione vidimus? ubi etiam animadvertimus hunc codicem, antequam in Hincmari manus veniret, in Veronensis Ecclesiæ usum jamdiu fuisse, ut ipsa Hincmari ætate, idest sæculo IX. antiquior aliquanto habendus sit. In hoc autem perspicue, non minus ac in aliis posterioris ævi codicibus, & in inscriptione & in formulis paullo ante laudatis S. Zeno tractatuum auctor pluries adseritur. Quid quod hic idem codex in Veronensi Ecclesia olim adhibitus, ejusdem Ecclesiæ antiquam de S. Zenone auctore traditionem suppeditat? In pluribus nimirum ejus codicis adnotationibus antiquo caractere ad marginem appositis, quas in præfatione descripsimus plures tractatus jamdiu olim inter sacra Ecclesiastica officia a nostris Episcopis, vel Diaconibus ex eodem codice publice lecti traduntur. Quis porro in tam antiquo & explorato Veronensis Ecclesiæ ritu non plane agnoscat, horum tractatuum, qui tam præcipuo, vetusto, ac solenni liturgiæ Veronensis usu adoptati fuerunt, auctorem ab eadem Ecclesia semper habitum S. Zenonem Episcopum: cujus merita sicut eum huic urbi dederunt patronum, ita & sermones successoribus adeo commendarunt, ut ex iis plures in quasdam sacrorum mysteriorum formulas in annos singulos statis diebus recitandas transierint? Sane si alterius externi, vel minus digni Antistitis fuissent auctoris, incredibile plane est sub S. Zenonis nomine in propriam quodam modo hujus unius Ecclesiæ liturgiam potuisse commigrare, & diutius in eadem Ecclesia publice legi. Itaque quis dubitare amplius queat, tractatus XCI. quos

quos unius esse auctoris capite primo ostendimus, non alium habere auctorem, quam S. Zenonem Episcopum Veronensem, cui illos & tot variarum urbium ac provinciarum codices, & tot Scriptorum testimonia, & Veronensis etiam Ecclesiæ traditio vindicat?

§. II.

Vulgare præjudicium de S. Zenonis ævo sub Gallieno, quod unum hactenus constitutis opponitur, ad examen revocatur. Baronii Ughellique sententia de duplici Zenone, quorum alter sub Gallieno floruerit, alter quarto sæculo tractatuum auctor sit, omnino nova. Unus tantum Zeno Episcopus Veronensi Ecclesiæ ex omnibus documentis agnitus, unde Baronius sententiam retractavit. Præjudicii memorati origo & fundamentum.

His argumentis definito Auctore nihil de ætate ejus addere oporteret. Si enim auctor tractatuum quarto sæculo floruisse demonstratum nobis est evidenter cap. 2. palam sequitur Zenonem, quem tot & codicibus & testibus & Veronensis ipsius Ecclesiæ antiqua traditione eorumdem tractatuum auctorem esse hactenus ostendimus, quarto quoque sæculo florere debuisse, ac inter eos profecto ejusdem sæculi limites, quos ex certissimis tractatuum notis jam præstituimus. At huic argumento licet exploratissimo unum illud vulgare præjudicium opponitur, quo S. Zeno Gallieno imperante, seu tertio sæculo vixisse creditur; cui præjudico traditionis nomine Veronensis Ecclesiæ a non nullis divendito, ne se objicerent Cardinalis Baronius in prima editione Martyrologii, & Ferdinandus Ughellius tom. 5. Italiæ sacræ, duos Zenones Veronenses Episcopos admittendos putarunt, quorum alter sub Gallieno, uti tradebatur, obierit, alter vero, qui tractatuum sit auctor, floruerit sæculo quarto. At si exploratum omnino fecerimus, unicum Zenonem, cui sermones vindicari possint ac debeant, ab Ecclesia Veronensi semper agnitum, & hunc quidem non tertio, sed quarto sæculo claruisse; nihil erit amplius, quod reponatur.

Ante Baronium, (qui primus duos Zenones nullo documento intulit, eo solo argumento ductus, quod unum Zenonem quarti sæculi auctorem sermonum certissime cognosceret, alium autem sub Gallieno a Veronensi Ecclesia cultum de Veronensibus accepisset) de duobus Zenonibus hujus urbis Episcopis nemo umquam audierat. Huic quidem opinioni ipsa Veronensis Ecclesiæ traditio refragatur aperte, quæ non nisi unum Zenonem semper agnovit, & ita quidem ut, quem Sanctum & magnum urbis patronum coluit, eumdem quoque sermonum scriptorem perpetuo habuerit. Id liquet ex universis variorum sæculorum auctoribus, quos paullo ante allegavimus, & ex manuscriptis item omnibus, quorum tres decimo tertio sæculo scripti fuerunt, unus autem ante nonum exaratus fuit, ut Ecclesiæ ipsi Veronensi in publicis officiis usui esset. Inter hæc Veronensis Ecclesiæ testimonia animadvertenda præcipue sunt illa Ratherii, & Ms. Remensis, quæ majorem antiquitatem & auctoritatem præferunt. Ratherius ter, ut supra innuimus, Zenonem ejusdem tractatus auctorem allegat, & ubique eum aut *Beatum*, aut *Sanctum* appellat, quod is tum haberetur sermonum auctor, qui ab hac Ecclesia inter Sanctus colebatur. Advertenda autem potissimum illa Synodicæ: *Cum specialis noster Doctor atque provisor, Beatus utique Zeno, dicat in sermone utique, quem de Juda filio Jacob & Thamar nuru ipsius elegantissime composuit.* Hic autem Zeno *specialis Doctor & provisor* seu patronus *noster* & fuit semper, & adhuc est S. Zeno, quem id Ratherius simili formula in Apologetico pag. 366. tom. 1. Spicilegii Acheriani, ubi *basilicam* ejus memorat, *peculiarem nostrum patronum* appellat. Ex manuscripto porro Remensi, qui aliquot tractatus inter sacra Veronensis Ecclesiæ myste-

mysteria ab Episcopis, vel Diaconibus lectos memorat, nonne & Veronensem Episcopum, & Sanctum, ut ibidem inscribitur, auctorem ab eadem Ecclesia habitum palam cognoscimus? Neque vero audiendus Ferdinandus Ughellius, qui ut hæc forte conciliaret, secundum quoque Zenonem, auctorem, uti putatur, tractatuum, Sanctis adscripsit, cum unum tantum Zenonem inter Sanctos Episcopos Veronensis Ecclesia recensuerit semper, atque recenseat. Quin mirandum maxime est, quod cum ille alterum hunc Zenonem Veronensi Ecclesiæ incognitum, in Episcoporum Veronensium seriem intruserit Baronio duce, qui primus & unus hanc sententiam in prima Martyrologii editione indicaverat, eumdemque præterea ipse *Sanctum* ex arbitrio finxerit: Baronium potius ducem secutus non sit, qui Veronensis traditionis admonitus ab iis, qui Veronensem Zenonis editionem curarunt, priorem de duplici Zenone sententiam jamdiu abjecerat, & secundis in Martyrologium curis retractaverat his verbis: *Ex quo autem, ut accepimus, non recipit Veronensis Ecclesia duos Zenones, a priori nostra sententia haud inviti recedimus.*

Atqui huic Veronensi traditioni, quam hactenus ostendimus, alia opponi videtur ejusdem Ecclesiæ traditio, qua idem Zeno sub Gallieno martyr proditur, quod cum ætate Auctoris sermonum conciliari non potest. Zenonis martyrium heic expungere consilium nostrum non est, de quo plura dissert. 3. cap. 2. sed eam ætatem, quæ ad Gallieni imperium evehitur. Cui traditioni, seu potius præjudicio unus Coronatus Notarius septimi, vel octavi sæculi scriptor fundamentum posuit, ex quo alii subinde antiquitatem, non Zenoni solum, sed Veronensi etiam Ecclesiæ honorificam prædicarunt. Hoc vero Coronati fundamentum ut excindamus, duo antiqua monumenta omni exceptione majora primum consideranda proponemus, quibus Zeno, quem non nisi unicum Ecclesia Veronensis agnovit, vixisse ostenditur sæculo quarto: tum vero ipsius Coronati opusculo ad calculum revocato, ex pluribus ejus hac in historia lapsibus præsentis quoque fabellæ elevabimus fidem, ejusque occasionem vel originem, si fieri poterit, expiscari & indicare conabimur.

§. III.

S. Zenonem vixisse quarto sæculo convincitur ex S. Ambrosii epistola ad Syagrium. Id ipsum statuit antiquus ordo Episcoporum Veronensium, quem ex diptychis manasse palam est.

PRimum documentum sit epistola 5. S. Ambrosii ad Syagrium, quem Veronensem Episcopum tum fuisse, ipsius epistolæ contextus plane convincit. In hac autem epistola num. 1. Ambrosius Indiciæ virginis mentionem facit, quam *puellam Zenonis sanctæ memoriæ judicio probatam*, *ejusque sanctificatam benedictione* testatur. Hæc autem virgo, quæ Syagrii jurisdictioni subjecta tota epistola proditur, Veronensis utique virgo fuit; & *Zeno sanctæ memoriæ*, qui eam probavit & benedixit, est procul dubio S. Zeno Episcopus Veronensis, cum exploratum sit, non alium id temporis benedixisse ac sacrasse virgines, nisi qui summo Sacerdotio fungeretur. Neque opponat quispiam cum Editoribus Veronensibus, Indiciam alius urbis civem ab alio Zenone velari, subindeque Veronam accedere potuisse, ut una cum sorore, quæ Maximo Veronensi nupserat, vitam exigeret. Hæc enim dicere facile est, probare autem non item. Si vero cum adversus præjudicia quædam apertum aliquod documentum profertur, ejusdem commenta in præjudicii gratiam liceret ingerere, quid adeo firmum & certum umquam esset, ut evelli & eludi hac ratione non posset? Jure itaque hoc argumentum, quod ex Ambrosii epistola ducitur, post P. Labbeum omnino convincens, & evidens omnibus visum est, ut nihili faciendam putarint Editorum

i Vero-

Veronensium responsionem, eamque ne mentione quidem dignam eruditi judicarint. Quid si ex iis ipsis, quæ in Ambrosii epistola narrantur, Indiciam virginem Veronensem fuisse luculentius confirmemus? Etenim Maximus sororis vir, postquam lite adversus Indiciam mota, de quibusdam bonis *judicia attentasset*; cum vehementer angeretur, *quod virgo in agro affinitatis suæ refugisset consortium*, *muro interjecto* (in eadem utique domo) *discretas ædes uxoris suæ ac virginis*, *divisamque germanitatis inter sorores societatem* esse jusserat, uti traditur num. 17. pag. 769. quod argumentum est evidens, mediæ domus partem ad Indiciam spectasse; si enim ex alia urbe Veronam advenisset, Maximus pro hostili & averso in illam animo eam domo & urbe pellere, ac in suam patriam remittere potuisset. Sed transeamus ad alia.

Secundum documentum colligitur ex antiqua octo priorum Veronensium Antistitum serie, quam pluribus monumentis custoditam diligenter accepimus, quoad ex præjudicata Zenonia ævo sententia aliam seriem recentiores proprio marte compingere non dubitarunt. Ea series Panvinio teste Antiquit. Ver. lib. 4. cap. 3. legebatur in Historia imperiali Joannis, cujus §. 1. mentionem fecimus; & pars quidem ejus in rem nostram præcipua, quæ posteriorum quinque Episcoporum ordinem prodit, continetur in eo fragmento, quod ex illa imperiali Historia manuscripta nobis excerpsit Hieronymus Tartarotius in hæc verba: *Beatus Zeno Episcopus Veronensis, doctor egregius, octavus ejusdem civitatis Episcopus. Nam post S. Proculum, qui quartus fuit Episcopus, pontificatum suscepit S. Saturninus, cui Lucillus successit, post quem S. Gricinus Doctor, cui B. Zeno successit.* Hunc eumdem ordinem in vetustiori auctore legimus, qui Rhythmum de Veronæ laudibus scripsit. Id opusculum in Ms. Lobiensis monasterii inventum (quo allatum credi potest a Ratherio Episcopo, cum a Verona exsul in illud monasterium, unde exierat, sese recepit) primus in solutæ orationis rationem publici juris fecit Mabillonius in Analectis, tum vero noster Marchio Maffejus in Rhythmi formam recusit inter monumenta, quæ ad calcem diplomaticæ Historiæ edidit. Hic Rhythmus integer erat etiam in Ms. cœnobii Ariminensis Cœlestinorum, ejusque fragmentum (ad Zenonem ordinemque quod pertinet) transcriptum cernitur in fine codicis monasterii Zenoniani Sancti Zenonis tractatus continentis; & integer item Veronæ habebatur in alio codice apud Jesuatos monasterium S. Bartholomæi in monte olim incolentes, scriptus in fine Pentateuchi, quem in codice membranaceo litteris antiquissimis exaratum Bagata & Perettus testantur in libro inscripto *Sanctorum Episcoporum Veronensium antiqua monumenta* pag. 14 & ex eodem codice priorem Rhythmi ejus partem Hieronymus a Curte in Historiæ Veronensis librum 1. transtulit. In Ms. Zenoniano hic Rhythmus *ex Isidori dictis* sumtus traditur, idque se credere Hieronymus a Curte, nec non Bagata & Perettus memorati satis insinuant; cui errori illud occasionem dedisse videtur, quod in secundo Rhythmi versu *Isidorus* nominetur. At Rhythmus multo post Isidorum scriptus palam prodit ex contextu, dum scilicet Veronæ Pipinus degeret, idest octavo sæculo exeunte, vel saltem ineunte sæculo IX. (Pipinus enim Italiæ Rex dictus fuit An. 781. & diem obiit supremum An. 810.) unde Anonymum Pipinianum hujus Rhythmi auctorem nominaturi deinceps sumus. Itaque hic Anonymus his versibus octo priorum Veronensium Episcoporum ordinem prodit:

Primum Veronæ prædicavit Euprepus Episcopus,
Secundus Dimidrianus, tertius Simplicius,
Quartus Proculus Confessor Pastor egregius,
Quintus fuit Saturninus, & sextus Lucilius,
Septimus fuit Gricinus Doctor & Episcopus,
Octavus Pastor & Confessor Zeno Martyr inclitus.

Hæc

Hæc Episcoporum series plurimi facienda est, quippe cum custodire diligenter Ecclesiis maximæ curæ fuit, cum illos in diptychis ex ordine scribere, & inter missarum solennia ad secundum *Memento* omnes, etiam Sanctos, recitare ex antiqua disciplina mos fuerit tum in Oriente, tum in Occidente in eam fere rationem, quam dist inus ex libro Sacramentorum S. Gregorii edito a Menardo e Ms. Corbejensi ubi hæc habentur *in Missa pro Defuncto Episcopo, infra actionem* tom. 3. operum S. Gregorii pag. 215. *Super dypticha. Memento etiam Domine famulorum tuorum Ill. qui nos præcesserunt, & dormiunt in somno pacis.* Post quæ nomina scripta in diptychis recitabantur; unde sequitur: *Item post lectionem*, nimirum diptychorum. *Istis Domine & omnibus in Christo quiescentibus &c.* Hic autem ritus post Anonymi quoque Pipiniani ætatem viguit, ut ex testimoniis liquet allatis a P. Martene tom. 1. de antiquis Ecclesiæ Ritibus lib. 1. cap. 4. art. 7. num. 24. pag 408. Inter hæc maxime memorandum videtur illud ex Romano Ordine Ecclesiæ Ambianensis anni 1120. ubi scriptum legitur: *Memento Domine & eorum, nempe Firmini &c.* ubi XXXI. Episcoporum ejusdem urbis nomina recensentur; nec non aliud ex Missali Mozzarabico Cardinalis Ximenii, in quo longa Toletanorum Antistitum series describitur apud eumdem Martene art. 12. pag. 460. Neque difficultatem faciat, si non in omnibus Missalium antiquorum Canonibus ad *Memento* omnium cujusque Ecclesiæ Antistitum nomina describantur: nam alibi plerumque adnotas *Ill. & Ill. memento* insertas, pro quibus nunc *N. & N.* suffectum est, ex diptychis ipsis, vel alio simili monumento nominabantur ejus loci omnes propriæ Sedis Episcopi, unde in Ms. Colbertino 2585. apud eumdem Martene post hæc verba, *Memento etiam Domine famulorum famularumque tuarum Ill & Ill.* additur, *Episcoporum præsentis Ecclesiæ.* Ex ejusmodi diptychorum Ordine Anonymus Pipinianus genuinam priorum Veronensium Antistitum seriem referre & scribere potuit, sicut illam descripsisse credimus Rampertum Episcopum Brixianum, qui sequiori ævo in sermone de Translatione S. Philastrii longiorem multo Episcoporum Brixianorum ordinem, ex diptychis utique cognitum, solis nominibus prodidit. Hæ igitur ejusmodi quoque monumentorum series, quæ ex ritu tam antiquo ac simplici proficiscuntur, non uti in posterioris ævi catalogis inventæ, sed perinde ac si ex ipsis antiquis diptychis essent sumtæ, verum antiquorum quoque Episcoporum sibi succedentium ordinem continere credendæ sunt, ac ex iisdem plures errores corrigi tutissime possunt, uti correxisse quidem nobis videmur recentiorem Ravennatum Episcoporum ordinem tom. 4. Operum Card. Norisii, pag. 976. aliaque jamdiu emendavimus in aliis aliorum Episcoporum ordinibus in opere *de Originibus antiquiorum Italiæ Ecclesiarum ac Metropoleon*, quod multos ante annos lucubratum, cum licebit perficere, publici juris faciemus, ibique de ejusmodi catalogorum ac diptychorum auctoritate & usu plura fuse disputata invenies. Neque vero siquæ falsa posterioribus catalogis inserta sunt, objiciantur, ut ex iis ordinis etiam Episcoporum fides elevetur; nam sola Episcoporum nomina in ordinem distributa sumi potuerunt ex diptychis, in quibus nihil præter eorum nomina legebantur, ut proinde hæc series satis tuta & vera habenda sit; ad historica autem facta vel chronicas etiam notas quod pertinet, cum hæc aliunde sumi debuerint, pro monumentorum, e quibus ea petita fuerunt, ratione, vel vera, vel fabulosa Episcoporum ordini potuerunt interseri, & sæpe ex opinione vulgi fabulis leviter adsentienti intrusa sunt non nulla, quæ ab eruditis falsissima demonstrantur. Quod monitum præcipue volumus, ne quis omnibus præter Episcoporum ordinem Anonymi Pipiniani dictis fidem accommodandam existimet; cum ea, quæ de Gallieni Cæsaris filia interuit, falsa sint, ut sequenti paragrapho ostendemus.

Ceterum hujus Anonymi seriem e diptychis derivatam ne quis amplius dubitet, luculentissimo, ut nobis quidem videtur, argumento confirmare placet. In ea serie S. Proculus ante S. Zenonem ponitur: in recentiorum vero sententia, ut Zeno ad Gallieni ætatem pertingat, hic ante S. Proculum statuendus est, cum Gallieno posterior S. Proculi ætas aliunde statuatur, ut mox videbimus. Porro S. Proculum ante Zenonem semper agnitum pluribus aliis hujus Ecclesiæ monumentis liquet: quippe S. Proculus ante S. Zenonem memoratur

moratur constanter in omnibus antiquis Missarum Canonibus, orationibus, epigrammatis, ac litaniis. Ita ex. gr. in Canone quatuor vetustorum codicum nostræ Veronensis Ecclesiæ *Proculi & Zenonis*; in litaniis autem alterius Ms. Capitularis ejusdem Ecclesiæ *S. Procule, S. Zeno, S. Theodore &c.* Eodem ordine iidem Sancti describuntur in quibusdam orationibus, quas hic postremus capitularis codex exhibet, nec non in Romano Ordine sæculi noni, quem ex alio Ms. Capituli Veronensis Franciscus Blanchinius edidit in Prologomenis ad Anastasium tom. 3. pag. 51. ac tandem in inscriptione ejusdem ætatis in S. Helenæ templo adhuc exsistente, quam apud Ughellium legere quisque poterit tomo quinto pag. 781. Idem ordo deprehenditur etiam in antiquis litaniis e Ms. Floriacensi nongentorum annorum editis a P. Martene part. 3. de Antiq. Ecclesiæ Ritibus lib 3. cap. 15. pag. 592. Id autem cur factum fuerit, nulla alia occurrere potest ratio, nisi quod S. Proculus ætate præcesserit S. Zenonem, qui ceteroqui cum Veronensis civitatis sit magnus patronus, & universa in Ecclesia multo celebrior, ut dissert. 3. ostendemus, si non impedisset ætas, nominari primo loco debuisset. Ex his Missarum Canonibus & litaniis fragmenta huc pertinentia dabimus eadem dissert. 3. cap. 4. ubi ad cultum Zenonis ostendendum opportunior erit locus. Hoc autem argumentum, quod ex antiqua quidem traditione & vero ordine originem ducit, Anonymi quoque Pipiniani seriem genuinam confirmat mirifice, & eos apertæ novitatis & erroris coarguit, qui veteri hoc ordine derelicto vel contemto, novum alium ad præjudicia tuenda invehendum putarunt.

Porro ut ad Zenonis ætatem ex hac Anonymi serie statuendam veniamus, S. Proculus ibidem quartus est, sextus autem S. Lucillus, quorum utrorumque ætatem ex aliis monumentis exploratam habemus. S. Proculus quarto sæculo ineunte in vivis erat, cum Maximiano Imperante Veronam ducti fuere SS. Firmus & Rusticus, qui subinde martyrio coronati sunt, ut palam fit ex antiquis ipsorum Actis a Marchione Maffejo editis in calce diplomaticæ Historiæ pag. 303. In non nullis quidem actorum Mss. pro Maximiano Maximinus legitur, ad cujus proinde imperium Proculi ætatem evehendam quidam opinati sunt: at cum ex Actis pateat imperatorem id temporis Mediolani fuisse, Maximinus autem ea in urbe numquam fuerit, quippe qui vix Italiam ingressus, in Aquilejæ obsidione mortem oppetiit, ut recte probavit noster P. Petrus Paduanus ex ordine Conventualium apud Ughellium tom. 5. Italiæ Sacræ pag. 685. cumque pluribus exemplis liqueat, hæc duo nomina Maximiani & Maximini in codicibus promiscue scribi facileque confundi; potior, immo & genuina apparet aliorum codicum *Maximianum* scribentium lectio, quæ quidem in antiquis Mss. quos viderunt & allegarunt Bollandi socii ad diem 24. Martii in S. Proculi, inventa est; Maximianum enim Mediolani fuisse, persecutionemque intendisse adversus Christianos notissimum est: ac jure propterea *S.* Proculus & SS. Firmus ac Rusticus in antiquis Martyrologiis omnibus, nec non in Romano referuntur ad Diocletiani Maximianique persecutionem, quæ desævire cœpit An. 303. Quartus itaque Veronensis Episcopus quarto ineunte sæculo floruit.

Accedamus ad sextum, cui nomen Lucillus, seu ut in metri Rhythmici caussam scripsit Anonymus Pipinianus Lucillius, sicut *Isidorius* pro *Isidorus* eadem de caussa scribendum versu tertio Maffejus noster ostendit. Apud S. Hilarium in Fragmento 2. pag. 632. post synodicam Sardicensem ad Julium Papam leguntur subscriptiones Episcoporum LIX. in quibus vigesimo loco *Lucius ab Italia de Verona.* Idem habetur inter subscriptiones ab iisdem Sardicensibus Episcopis subjectas S. Athanasii litteris ad clerum Mareotidis, quas ex antiquissimo Ms. Capituli Veronensis clarissimus doctissimusque noster civis nuperrime produxit in lucem tom. 3. Observat. Litterar. pag. 38. *Lucii* pro *Lucilli* nomen ne moveat, S. Athanasius eumdem, qui in synodicis subscribitur Lucius, duobus in locis *Lucillum* appellavit: in Apologia ad Constantium numer. 3. pag. 297. Λουκίλλος ὁ ἐν Βερώνῃ *Lucillus Veronæ*, quam urbem licet non designet in altera Apologia num. 50. pag. 168. tamen *Lucillus* ibidem

dem nono loco appellatus inter eos Episcopos, qui Sardicensi vel interfuerunt, vel consenserunt, Veronensis esse cognoscitur, distinctus a *Lucio*, qui sexagesimo loco descriptus, est alterius urbis Episcopus, ut in ipsa quidem synodica Sardicensi alter a Veronensi eodem nomine subscribitur. Igitur Lucius hic (Lucillus forte ob parvam staturam diminutive vulgo dictus) inter Sardicenses Patres fuit An. 347. immo ex Athanasianæ Apologiæ verbis ad Constantium inter vivos adhuc fuisse videtur, cum Athanasius eum librum scripsit, idest anno 356. vel saltem id temporis eum Athanasius vivum appellans, de ejus morte nihil audierat. *Hujusce rei testis est*, inquit, *Fortunatianus Aquilejæ Episcopus. Hoc ipsum potest patris Hosii testimonio confirmari. Testis item Crispinus Patavii, Lucillus Veronæ, Dionysius Leidis, & Vincentius in Campanio Episcopus. Et quia defuncti sunt Maximinus &c.* quibus Athanasius Lucillum a defunctis distinguens, vivum aperte credidit. Nunc si quartus Veronensis Episcopus Proculus ineunte quarto sæculo floruit, sextus autem Lucillus vivebat adhuc post medium idem sæculum anno 356. quis non statim intelligat (cum de catalogi ordine ambigendum ex dictis non sit) Zenonem, qui octavus recensetur, aliquanto post hunc annum, ut intermedio septimo Antisti Gricino aliquid temporis licet brevissimi tribuatur, in Veronensem cathedram adscendisse; quod sane tempus optime congruit cum ætate ejus Zenonis, qui a S. Ambrosio memoratur, & cum ea, quam tractatuum Auctori superiori capite adserendam evidentissime demonstravimus; ac propterea error manifestus esse cognoscitur ille, quo Zenonis ejusdem ætas ad Gallieni imperium evehitur. Quem errorem, cum Coronatus Notarius, ex quo ceteri acceperunt, primus sparserit, ut superius monuimus; ne quem auctoritas hujus vel leviter moveat, etsi satis esse deberent, quæ documentis hactenus propositis constituimus; majoris tamen roboris gratia ipsius historiam huc pertinentem ad examen vocare libet: quam si aliis capitibus fabulosam & falsam evidenter ostendemus, palam profecto fiet ebibisse eum ex turbido aliquo fonte, ut nihil ei cogamur fidere in chronica temporis notatione, cum præsertim hac in parte tot antiqua documenta jam considerata palam repugnent.

§. IV.

Coronati Notarii narratio, qua Gallieni Imperatoris ætas Zenoni attribuitur, expensa, fabulis scatere ostenditur.

Coronatum Notarium vitam S. Zenonis septimo, vel octavo sæculo scripsisse in Admonitione ad monumenta videbimus. Hic autem de S. Zenonis vita proprie sumta nihil fere prodit, adeo ut de Zenonis ipsius gestis nihil litteris traditum accepisse videatur. Sed quemadmodum Ratherius decimi sæculi Episcopus Veronensis de S. Metrone aliquid dicturus, de quo nihil scriptum fuisse conqueritur, id dicere coactus fuit, *quod plebs indocta canebat*, ut liquet ex opusculo ejusdem Ratherii novissime edito in calce *Libri Juris civilis urbis Veronæ*; ita Coronatus scripturus aliqua de S. Zenone, de quo nihil exaratum calamo repererat, ea solum prodere debuit, quæ ob celebritatem & admirationem populi animis impressa, populari quadam traditione ferebantur, quædam nimirum insignia miracula, de quibus diuturnior vigere solet memoria, quæ tamen ipsa ex populi ingenio multis additis, aliis demtis, vel mutatis a nativo statu multum deficere, & falsis non nullis additamentis ita contaminari consueverunt, ut quid verum falsumve sit, internosci & statui sæpissime nequeat. Hanc Coronati narrationem, quæ Gallienum tangit, legere poteris num. 4. & seq. in ipsa Vita, quam inter monumenta integram primo loco dabimus. In eam vero, ut

quam improbabilia multa contineat, quisque perspiciat, hæc nunc adnotare placet. Primo mirum illud factum, quo unica Gallieni filia, Zenone ad Imperatorem per nuntios accito, a dæmone liberata mirifice traditur, adeo insigne & solenne esse debuit, ut incredibile plane sit, quod per quinque circiter sæcula nihil de illo litteris quispiam prodiderit, primusque qui ejus fecerit mentionem, septimo vel octavo sæculo Coronatus Notarius fuerit. Dein num. 5. monasterium, in quo S. Zeno cum pluribus aliis & eodem quidem Zenonis nomine appellatis degeret, Veronæ publicum fuisse indicatur, quod de tribus primis sæculis, cum Christiani persecutionum caussa latitantes, nihil publicæ ædificationis præferebant, incredibile omnino est. Præterea Imperatoris nomine Zeno rogatus, ut filiam ejus a dæmone vexatam sanaret, cum eo profectus ejecisset dæmonium, *coronam regalem*, quam ipse Gallienus Imperator *capite suo gestabat*, ab eodem accepisse traditur, quam mox pauperibus distribuit: cum ante Aurelianum id generis ornamentum Romanis Imperatoribus non fuerit in usu. Quis dein mereri probabiliter poterit, Ethnicum Imperatorem Zenoni concessisse, ut *idola omnia destrueret*, *& in Christi nomine ecclesias fabricaret*; idque, cum is Veronam repetiisset, factum fuisse? ita ut cum ne una quidem publica alibi Christianis ecclesia fuerit, Veronæ per Zenonem Imperatoris ejus mandato plures fuerint constructæ, uti proditur num. 7. Sed plura alia, quæ considerari possent, omittamus: hæc enim ad narrationis hujus figmentum demonstrandum apud idoneos judices satis superque sunt. Si vero aliquid veri inter improbabilia latet, illud unum conjicere possumus, hæc Coronatum ex vulgi traditione sine ullo examine iterata prodidisse. Traditum fortassis fuerat antiquitus, Zenonem cujusdam Gallieni filiam a dæmone liberasse; & cum vulgo notus esset Gallienus Imperator, Gallieni Imperatoris filiam a Zenone liberatam tradi cœpit. In Scriptoribus ævi posterioris ejusmodi lapsus frequentes occurrunt, ut cum quædam ex. gr. Præsidum nomina Imperatorum nominibus similia repererint, Imperatores ex Præsidibus fecerint. Forte Gallienus ille, cujus *unicam* filiam S. Zeno curavit, *Palatii* (locus est inter Tridentum & Veronam in Antonini Itinerario memoratus) degebat, ut Marchio Scipio Maffejus in epistola ad Coletum inserta tom. 5. Italiæ sacræ pag. 675 observavit: & cum idem ille ob nominis similitudinem ex additione vulgi in Imperatorem migrasset, alia improbabilia ei historiæ subinde fuerunt addita, quæ a Coronato suscepta & scripta inveniuntur. Sed plura in his conjectationibus insumere, vanum plane & indignum credimus. Quidquid igitur est de origine hujus fabulæ, quæ Gallienum Imperatorem inculcat; ceteri omnes licet quamplures, at ævo quidem posteriores, qui illam e Coronato excepisse noscuntur (ita ut ex eodem totidem sæpe verbis repetatur, ac in ipsas antiphonas, responsoria, & hymnos inde immigraverit) non majorem fidem merentur: & hac ratione evulsum tandem & eversum penitus vices fundamentum, cui inolitum de Zenonis ætate Gallieni imperium attingente præjudicium innititur. Hoc autem posito, quis hac narratione atque præjudicio neglectis, non magis adsentiendum putet iis documentis, quibus S. Zeno sæculo quarto vixisse convincitur? ut sic altero Zenone excluso, quem Veronensis Ecclesia numquam agnovit, ille eorum tractatuum auctor habeatur, cui isti & in MSS. & a pluribus Scriptoribus, & ipsius Ecclesiæ Veronensis traditione constantissime vindicantur.

§. V.

§. V.

S. Zenonis ætas certis finibus clausa, qua cum omnia convenire monstrantur.

Ex hactenus constitutis Scriptoris nostri Episcopatum certioribus annorum limitibus circumscribere licet. Sextum Veronensem Episcopum Lucillum vixisse An. 356. aut saltem (siquidem objerit paullo ante) vivum eo anno ab Athanasio judicatum fuisse luculenter probavimus §. 3. Lucillo autem Gricinus, seu Grichinus ex catalogorum ordine septimus successit: hunc autem octavus excepit S. Zeno, quem quidem Brichini, uti appellat, successorem ipse etiam Andreas Dandulus in Chronico prouidit lib. 4. cap. 5. tom. 12. Rerum Italic. pag. 35. Porro Zenonem vita jam functum, cum S. Ambrosius ad Syagrium scripsit, eadem tertia paragrapho ostendimus. Hanc autem Ambrosii epistolam editores Benedictini affigunt anno circiter 380. ita tamen ut in ordine chronologico epistolarum advertant, eos, qui hunc annum ingerunt & inculcant, *nullam opinionis suæ rationem reddere.* Nos quidem aliquanto post hunc annum, non autem citius, eas litteras ab Ambrosio datas inde conjicimus, quod Zenonis mors non citius, sed serius collocanda aliunde videatur. Non citius, ut idoneum statuatur tempus, quo S. Episcopus Veronensium liberalitatem in captivorum redemtione insignem commendare potuerit tract. 12. lib. 1. quæ quidem redemtio tam celebris executioni mandari non potuit, nisi aliquamdiu post Hadrianopolitanam pugnam, in qua Valens diem obiit mense Augusto anni 378. ut ex disputatis cap. 2. §. 7. colligere quisque potest. Serius vero eo An. 380. vel anno sequenti Zenonis mortem accidisse illud non improbabiliter suadet, quod in frequentissimo Occidentis Concilio Aquilejæ habito An. 381. ubi plures finitimarum præsertim urbium Episcopi interfuerunt, Veronensis non apparet: quod etsi aliis de caussis evenire potuit, quin ad mortem referamus (alii enim aliquot similiter abfuere) tamen id eam forte habuit caussam, quod Zenone mortuo id temporis hæc sedes vacaret. Sic enim æquum memoratæ redemtioni tempus relinquitur. Quidquid autem id est, procul dubio inter annum 356. & 380. circiter Zenonis Episcopi ætas statuenda est.

Huic ætati quam belle congruant omnia, quæ præsertim ex tractatibus aliqua temporis nota signatia animadvertimus capite secundo, antequam declaramus, liceat, quæso, sine ulla audaciæ censura Episcopatus ejus initium (de fine enim certiora documenta suggessimus) conjectatione quadam, quæ menti occurrit, indicare, ita tamen ut non affirmare quidquam velimus, sed id unice proponere, quod alii consultius examinent, melioribusque, si repererint, edocti monumentis, sive respuant, sive confirment. Ex memorata Ambrosii epistola num. 21. patet, Indiciam virginem jam benedictam a Zenone Episcopo, *habitasse* una cum Marcellina ipsius Ambrosii sorore *Romæ in domo nostra*, inquit Ambrosius, *nobis absentibus*; idest cum Ambrosius nondum Episcopus Romanas ædes domum suam agnosceret, in quibus habitare de more soleret; secus præteriisset & formulas *in domo nostra*, cum domus Episcopi non alia sit, nisi episcopalis domus; & illas *absentibus nobis*, quibus indicare videtur, se ab ea domo tum veluti casu abfuisse, quod non nisi in tempus ante episcopatum ejus cadit. Atqui S. Ambrosius episcopatum adiit An. 374. Igitur ante annum 374. Indicia a Zenone Episcopo consecrata, Romæ fuerat. Itaque Zenonis Episcopi initia ante hunc annum 374. collocanda sunt; ac præterea, ut æquum tempus detur & Romano indiciæ itineri ac moræ in Ambrosii ædibus, & insuper consecrationi ac probationi ejusdem Veronæ per Zenonem, ut ne a Zenone vix creato Antistite paucis men-

mensibus probata, & virginali velo imposito benedicta fuerit, quod Ambrosii verba sensusque non recipiunt; Zeno aliquanto ante annum quoque 373. episcopatum adeptus dici debet. Dein in omnibus antiquis Veronensis Ecclesiæ libris trea notantur dies, in quibus Zenonis memoria sacris officiis celebrabatur: *Pridie Idus Aprilis depositio* S. *Zenonis*, *XII. Kal. Junii Translatio S. Zenonis*, *VI. Id. Decembris dedicatio ecclesiæ S. Zenonis*. In uno monasterio basilicæ S. Zenonis monumenta omnia, quæ reliqua sunt, licet non multum antiqua, quatuor dies festos adnotant; additur enim festum Ordinationis S. Zenonis, hoc uno discrimine, ut quo die *VI Id. Dec.* alii signant *dedicationem ecclesiæ S. Zenonis*, hi libri, qui ad eamdem basilicam pertinent, majusque de ejus dedicatione officium celebrare, ceterisque præferre debuissent, celebrandam notent *Ordinationem S. Zenonis*, & duobus diebus post, idest *IV. Id. Decembris* basilicæ dedicationem designent. Vide paschalem Cyclum solarem mobilem An. 1455. compositum, qui in ambulacro ejus monasterii visitur, nec non breviarium monasticum Ms. qui in ejusdem bibliotheca servatur, & libros membranaceos, qui choro inserviunt, quique ceteris monumentis videntur antiquiores. Quid, amabo, soli Zenoniani monachi, ad quos ea basilica pertinebat, ipsius dedicationis festum, quod ceteris præferendum erat, transferebant in aliam diem, ut locum darent officio de Ordinatione S. Zenonis, de qua alii nihil celebritatis peragerent? Si id antiquo peculiari aliquo ex ritu manabat, nec noviter fuerat inventum (antiquum sane insinuant, quæ subjiciemus) profecto ita dedicatio ecclesiæ S. Zenonis VI. Id. Decembris collocanda est, ut in eumdem quoque diem ejus Ordinatio inciderit, quam sane nunc eo die ex postrema Romani Martyrologii recensione Veronensis Ecclesia celebrat. Equidem in pariete chori nunc nuper demoliti antiquæ insignis parochiæ Brixianæ S. Zenonis, quæ patroni festum jam inde ab antiquis temporibus ad nostrorum memoriam hominum celebrabat VI. Id. Decembris ritu Confessoris Pontificis, pictura cernebatur sæculi circiter XIV. quæ consecrationem, seu Ordinationem S. Zenonis referebat cum hisce subjectis versiculis:

Sacratur Zeno, renovat solennia templum.
Vos date tura pii: sint pia tura preces.

Quibus duobus picturæ & versiculorum testimoniis eam diem S. Zenonis Ordinationi sacram vetusta traditione fuisse habitam plane significatur. Quid quod in veteri librosacramentorum ecclesiæ Ambrosianæ, quem Pamelius edidit, cum VI. Idus Decembris S. Zenonis missa describitur, tum in ea oratio legitur pag. 438. quæ de Ordinatione ejusdem S. Episcopi meminit apertissime his verbis: *Omnipotens sempiterne Deus, qui Beatum Zenonem Confessorem tuum Pontificalibus infulis decorasti &c.* Eodem quoque die Ordinationis festum notabatur in Ms. martyrologio Veronensis Ecclesiæ An. 1274. quod Bagata & Perettus allegant in Monumentis antiquis SS. Episcoporum Veronensium pag. 16. & præterea in ipsis vetustioribus hujus Ecclesiæ monumentis, qui eodem die basilicæ dedicationem notant, non omnia in sacris officiis de ecclesiæ dedicatione sunt, ut fere solent in ceteris libris, cum dedicationem alicujus ecclesiæ celebrandam designant, quod videre est in monumentis a Venerabili Thomasio editis, & in Sacramentario S. Gregorii: sed pleraque, ac præsertim Missa eo ipso die signata ac recitata, ad Zenonis Episcopi festum pertinent, ut ex documentis post dissertationes subjiciendis patebit. *Missa* quidem *S. Zenonis* (*S. Zenonis*, inquam, non *dedicationis basilicæ*) *quod est de mense Decembris* memoratur in duabus chartis An. 922, pag.

pag. 732. apud Ughellium tom. 5. & An. 1038. pag. 754. & *festivitas S. Zenonis mense Decembri* in alia charta An. 865. pag. 721. Tandem, quod pluris est omnium, in libro sacramentorum, quem sub Ottone Rege scriptum in *Admonitione ad monumenta* videbimus, nec non in alio Vaticano 3806. sæculi circiter IX. de quo ibidem erit sermo, duæ orationes diei VIII. Decembris adsignatæ, initi a S. Zenone Pontificatus, seu Ordinationis, mentionem similiter faciunt; In *Secreta* enim sic habetur: *Deus, qui fulgentibus margaritis clarum lumen infers mundo, qui beato Pontificato* (sic in laudatis manuscriptis, in editione autem Romana Sacramentarii Gregoriani ab Angelo Rocca procurata, ubi hæc eadem Missa continetur, *Pontificatui*) *Zenonis æternam in cælis coronam gloriæ præparasti &c.* apertius autem in oratione *ad Communionem*: *Deus, qui tali Ecclesiæ fecisti Pontificem*, nimirum S. Zenonem Pontificem consecrasti: integras hasce orationes in Missis inferius describendis leges. Ex his autem erit non nemo, qui illud conjiciat, quod olim forte, antequam S. Zenonis basilica dedicaretur sæculo nono, VI. Kal. Decembris Ordinationis memoria in sacris officiis fieret. At eodem die consecrata subinde basilica, de qua facienda esset quotannis mentio, ita utriusque festi celebritas juncta fuisse videtur, ut aliquid quidem de dedicatione basilicæ diceretur in officiis, pleraque tamen adhuc de Ordinatione, seu de Zenone uti Episcopo retinerentur: interim vero dedicationis festum utpote recentius in libris ritualibus notari cœpit, ut a titulis & Calendariis Ordinationis mentio sensim deciderit. In ipsa autem basilica Zenoniana cum præcipuum dedicationis officium, non commemoratio simplex agenda esset; retento ea antiqua die Ordinationis officio, officium dedicationis in diem aliam translatum fuit, quemadmodum aliis exemplis fieri solitum probare possemus. Quæ conjectatio si cui probetur, posito jam quod S. Zenonis Ordinatio in diem VI. Id. Decembris incurrerit, eumdem An. 362. ordinatum Veronensem Episcopum colligere licet. Enimvero Ordinationes Episcoporum Dominica die peractas exploratum est. Porro inter An. 356. & annum circiter 380. quo intervallo ex dictis collocari Zenonis episcopatus potest, in VI. Id. Decembris Dominica dies ter incidit, nimirum ipso An. 356. An. 362. An. 373. Zeno autem ordinari Episcopus non potuit An. 356. cum eo anno Lucillus viveret, vel ei mortuo vix Gricinus successerit; non anno 373. quippe ex Ambrosii epistola aliquanto ante hunc annum Indiciam consecraverat, ut superius ostendimus. Itaque solo An. 362. Imp. Juliani postremo VI. Id. Decembris S. Zenonem Episcopum consecratum fuisse satis credibile est.

Sed hæc, ut paullo ante diximus, per conjecturam, quam aliis examinandam, & respuendam, vel confirmandam relinquimus. Dum vero stet, quod ab initio paragraphi hujus posuimus, Zenonis ætatem pluribus documentis firmatam, inter annum 356. & 380. circiter esse constituendam; optime conveniunt omnia, ut nihil melius. Juliani imperium episcopatus ejus initia potuerunt attingere, quo tempore patebant idolorum templa, & de jure templorum licebat contendere, ut traditur tractat. 15. lib. 1. quod tamen ipsum in aliorum quoque Imperatorum ætatem cadere potuit ad annum usque 391. quo idolorum cultum severissimis legibus ubique plane sublatum vidimus cap. 2. §. 5. Post Juliani mortem sub Christianis Imperatoribus nova ecclesia ædificari & patere palam potuit, in cujus dedicatione vel initiatione, quæcumque fuerit, S. Zeno tractatum 14. lib. 1. habuit. Potuerunt Zenoni concionanti interesse Gentiles, ut nihil metus inde injiceretur, quod tr. 3. ejusdem lib. 1. traditum vidimus. Ingens illa catechumenorum cujusque ætatis, sexus, conditionis, & nationis copia, quam quotannis baptismalibus undis dilatam plures tractatus testantur, & ingens ille Christianorum quotidie excrescentium numerus, cui capiendo nova licet & ampla ecclesia, esset nimis angusta ex tract. 14. lib. 1. num 2. non est incredibilis.

Confer reliqua, quæ notam aliquam chronicam præferre queunt; & si non omnia cum hac ætate concurrant, cum alia concurrant; nostram de Zenonis ævo sententiam abjicias, aliumque ab eo omnium tractatuum auctorem statuas per nos licet. Si vero huic ætati conveniant omnia, alii ætati non congruant; nihil superesse intelligimus, quo minus S. Zenonem Episcopum Veronensem, eadem ætate florentem, verum tractatuum, quos genuinos unius fetus secrevimus, agnoscas & fatearis auctorem, finisque tandem imponatur iis controversiis, quæ de Zenonis scriptis & ætate tot jam annis litteratorum animos distinuerunt.

DIS-

DISSERTATIO SECUNDA
ZENONIANÆ DOCTRINÆ
VINDICIAS COMPLECTENS.

PROOEMIUM.

In quo de Zenonianorum tractatuum præstantia pauca quædam præmonentur.

Etiamsi cum de Patrum concionibus sermo est, opus concipi soleat non magni momenti, nec tale quidem, ut excitare eruditorum attentionem, & continere ipsorum animos utiliter possit: tamen cum sermones antiquorum præsertim Patrum ii sint, in quibus & disciplina vetus, & morum fideique doctrina Christianis antiquis tradita custoditur (quibus rebus præstabilius nihil esse potest) profecto rem ipsam diligentius consideranti concionibus ejusmodi præclarius nihil esse judicabitur. Quod si omnium id generis tractatuum hæc ratio habenda est, maxima haud dubie habeatur oportet eorum, qui ab antiquiori Scriptore lucubrati, primam & vetustissimam sermonum collectionem exhibeant. Ejusmodi autem esse tractatus, quos nunc edimus, ut exploratum habeas Lector, illud considera; quod etsi jam inde ab Apostolis omnes Episcopi in pascendis divino verbo ovibus sedulam operam ponerent; nulla tamen sermonum id generis collectio suppetit, quam ob auctoris tempus nostra hac antiquiorem ostendere possis. Conciones nimirum veterum ex tempore pronuntiatæ, non scriptæ, aut a Notariis saltem exceptæ fuerunt: vel si quid illi elaboratum attulerunt in medium, quod colligi posset; ipsi ex pluribus ejusdem sermonibus, qui aliquod argumentum spectarent, unum vel plures libros compegerunt, ut concionis vetus forma plane perierit. Sic Clementis Alexandrini opera ex multis concionibus ab ipso auctore simul subinde contextis & editis constant; & similiter Commentaria S. Hilarii in psalmos, pleraque S. Ambrosii opera de Ministrorum Officiis, de Mysteriis &c. eadem ratione ex variis tractatibus digesta noscuntur. Hi itaque Zenonis Veronensis tractatus antiquissimi sunt omnium inter Latinos, eoque nomine hæc collectio præter ceteras facienda maximi est.

Ad res vero ipsas, quæ aliquo in opere continentur, si animum adjiciendum putes, ut nihil dicamus de iis, quæ profanam ad eruditionem pertinent, e quibus multa in adnotationibus subinde considerabuntur; præclarum veteris disciplinæ imaginem ac insignia dogmatum præstantissimorum testimonia hisce in tractatibus prostant, e quibus & ecclesiasticæ disciplinæ scriptores, & fidei vindices proficere non modicum possint. Quam eximia illa disciplinæ capita, quibus & peccatorum confessionem nec non pœnitentiam aliquam baptismatis sacramento olim præmitti solitam prodit, & aquam baptismi calefactam, ac per canales continuo decurrentem in sacrum fontem, & denarium singulari plane testimonio baptizatis traditum indicat, præter alia multa, quæ ad catechumenorum examen certo dierum numero definitum, ad sal, oleum, lac, vestem albam, aliaque apud alios in baptismatis ritu celebria pertinent. Eucharistiam sub utraque specie traditam, & domum adhuc eo sæculo deportatam sub specie panis, solennitatis paschalis cæremonias affabre descriptas, jejuniorum Quadragesimalium observantiam, conjugum id temporis continentiam, cadavera Christianorum in ecclesiis palam exposita, dum sacra officiis peragerentur, & plura id generis multa prætermittimus, quæ ex Indice facillime colliges. Vide præsertim, quæ de

 ritu

ritu ordinandi ministros, ac reconciliandi pœnitentes in paschate, antiquissimo plane omnium testimonio, immo & unico proditur tract. 50. lib. 2. unde ignota hactenus disciplinæ Ecclesiasticæ notitia elicitur, qua eruditorum aliquot communes ceteroqui sententiæ evertuntur, vel exceptione aliqua notandæ sunt.

Sed quæ ad insignia dogmata constituenda conferunt, frequentiora sunt. Pro peccato originali adserendo ita expresse, licet per figuras, loquitur, ut si S. Augustinus horum tractatuum habuisset exemplar, nihil dubitandum sit, quin contra Pelagii hæresim hunc Patrem gravissimum auctoritatis ac traditionis gratia objecisset. Vide tract. 16. lib 1. num. 3. adnot. 16. ubi omnium pœnarum temporalium caussam in priorum parentum culpam apertissime refert, & tract. 15. ejusdem libri num. 12. ac præsertim tract. 39. & 42. lib. 2. ubi *mortuos* primum, qui ad baptisma accedunt, dein vero *vivos* redditos in baptismate affirmans, veterisque hominis in baptismate necati mentionem faciens, de originali culpa animam occidente aperte testatur. Exploratiora sunt, quæ de baptismatis virtute, in quo omnia quævis peccata plane delentur, de charactere, qui in baptismo animæ imprimitur, nec deleri umquam potest (unde iterari id sacramentum nequit) de gratia, quæ in baptismate non eadem omnibus, sed pro vario meritorum discrimine major & minor confertur, de puerorum & infantium baptismo, de communione Sanctorum, de virtute clavium Ecclesiæ, de sacrificio pro mortuis, de exomologesi, seu confessione & pœnitentia peccatorum, de perpetua B. Virginis Mariæ virginitate, aliisque id generis pluribus Ecclesiæ dogmatibus frequentia & luculenta suppetunt testimonia, ut recensere jam pigeat. Sed hæc indicasse sufficiat: plura inveniet, qui legerit.

Inter tot autem ac tam præstantia catholicæ fidei testimonia, negari non potest, quin aliqua occurrant paullo duriora, quæ offendere non nullos potuere. At hoc cum omnibus antiquis commune est. Cum enim alia aliis temporibus & locis verba ac locutiones adhiberentur, nec exortæ essent hæreses, quæ cautiores reddiderunt Patres, fixasque loquendi formulas invexere; liberius loquentibus non nulla exciderunt, quæ tum temporis nihil offenderent, post natas vero hæreses fixasque formulas displicent, ac detorqueri in malum sensum possunt. Hinc in vindicandis exponendisque id generis locutionibus cum catholicorum magna semper cura fuit, tum Editorum ea censetur præcipua, adeo ut si quis, ubi sit opus, ab ea deficiat, imperfectæ editionis jure accusetur. Itaque Zenonis locutiones ac sententias aliquas vindicare dissertationis hujus erit, quam pro vindicandarum numero in decem capita distinximus.

CAPUT

CAPUT I.

Quædam de æterna Verbi Dei generatione S. Zenonis formulæ a Petavii censura vindicantur, earumdemque sententia exponitur.

§. I.

Proponitur Petavii censura.

SI eam locutionem, qua divinum Verbum a Patre tum processisse traditum est, cum de creatione mundi consilium captum fuit, P. Dionysius Petavius Societatis Jesu insigne ornamentum apud unum vel alterum ex Antenicænis Patribus nactus esset; adhuc, quoad fieri licet, fuisset interpretanda, ne Arianum sensum continere videretur: vel si dubium esse potuisset, ne Arianæ sententiæ unus aut alter quibusdam locutionibus præcinuisset; cum non omnes iis primis temporibus definitæ & enucleate expositæ fuerint formulæ, quibus catholici de generatione Verbi loquentes uterentur, parcendum Petavio crederemus, si errorem aut erroris periculum non excusans, sed prodens, cavendum monuisset. At cum non unus aut alter, sed plures Antenicæni iidemque præstantissimi Patres eam locutionem usurpasse inventi fuerint: abstinendum ipsi omnino erat ab ea nota, quæ, si quid valeret, traditionis & Patrum auctoritati plurimum detraheret, nec aperiendus hæreticis aditus, ut hoc catholici doctissimique theologi testimonio adversus traditionem & Patres non sine magno catholicorum dogmatum præjudicio insurgerent. Cum porro non Antenicæni solum aliquot Patres, sed non nulli etiam Nicæna synodo posteriores, qui adversus Arianos pro recta fide acerrime dimicarunt, eadem loquendi formula usi deprehendantur; videre profecto debeat, ei locutioni rectum catholicumque sensum inesse oportere, qui ab Ariana hæresi plurimum distet; & cum in eo laborare debebat, ut hunc sensum, quicumque sit, erueret, tum vero in eamdem sententiam tot Antenicænos Patres interpretari, non vero Ariani ferme erroris præcentores omnes traducere. At Petavius Antenicænis aliquot Patribus male traductis, cum venit ad S. Zenonem Episcopum Veronensem, eum, quem post Nicænam synodum florentem subindicat, nec non adversus Arianos testimonium dicentem alicubi allegat, una cum Mario Victorino ejusdem sæculi scriptore ob aliquot ejus generis locutiones in ejusdem erroris suspicionem inducere nihil dubitat. Recitemus totam ejus longiorem licet censuram, ne quid videamur importere, cum præsertim ea hoc capite refellenda nobis sit. Itaque consideratis Patrum antiquiorum, quibus succensuit, testimoniis, Athenagoræ, Tatiani, Theophili Antiocheni, Tertulliani, atque Lactantii, hæc de Zenone similia loquente mox subjicit lib. 1. de Trinitate cap. 5. num. 7. *Ac de antiquioribus quidem istis minus est mirandum, sic eos de divini Verbi productione sensisse. Zenonem Veronensem Episcopum satis admirari nequeo, qui sermone tertio de æterna Filii Dei generatione* (nunc tract. 5. lib. 2.) *eadem cum priscis illis existimasse videtur*: Principium fratres, *inquit*, Dominus noster incontanter est Christus: quem ante omnia sæcula Pater adhuc utcumque in semet ipso Deus, beatæ perpetuitatis indiscreta spiritus plenitudine nescio qua sua conscientia velatum, Filii non sine affectu, sed sine discrimine amplectebatur. Sed excogitatarum ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehensibilisque sapientia e regione cordis eructat verbum, omnipotentia se propagat. De Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri &c. Quomodo autem generatus sit, qui processit, dementia est opinari. Namque temperat se propter rerum naturam Filius, ne æternæ majestatis Dominum non possit mundi istius mediocritas sustinere. Cum imperat

 Pater

Pater orbem fieri, opus cum dicto completur a Filio. *Heic Zeno Verbum Dei ex omni æternitate in Patris sinu & essentia, velut indiscretum & affixum hæsisse, latuisseque demonstrat: postea vero cum designatam a se rerum universitatem moliri vellet, eum ipsum ex se propagasse ac genuisse dicit; atque hanc primam e duabus esse nativitatibus, quam in sequentibus sermonibus* (nunc tract. 7. & 8. lib. 2) *exponit. Id ipsum & antecedentibus duobus sermonibus* (qui nunc sunt tract. 3. & 4. ejusdem libri 2.) *aperit, qui de æterna Filii Dei generatione inscripti sunt. Nam in primo* (nunc tract. 3.) *paullulum immutatis verbis, post quam principium dixit esse Christum, ita loquitur:* Quem ante omnia sæcula Pater in profundo suæ sacræ mentis arcano insuspicabili, ac soli sibi nota conscientia Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplectebatur. Igitur ineffabilis illa incomprehensibilisque sapientia sapientiam, omnipotentia omnipotentiam propagat. De Deo nascitur Deus: de ingenito unigenitus: de solo solus: de toto totus: de vero verus: de perfecto perfectus: totum Patris habens, nihil derogans Patri. Procedit in nativitatem, qui erat antequam nasceretur in Patre. *Ergo Filium, antequam a Patre gigneretur, in Patre exstitisse significat: generatio vero & nativitas tum fuit, cum res omnes procreare voluit, quod in secundo sermone* (nunc tract. 4.) *declarat:* Cujus ex ore ut rerum natura, quæ non erat fingeretur, prodivit unigenitus Filius cordis ejus nobilis inquilinus, exinde visibilis effectus, quia humanum genus visitaturus erat &c. *Cujusmodi antiquorum fuit a nobis explicata illa sententia.* Hactenus Petavi censura, qui cum postremis verbis *antiquorum* appellat sententiam, eorum nuper memoratorum sententiam appellat, qua *ii*, ut eodem num. 7. dixerat, *ævo, dignitate, ac potentia superiorem esse Verbo Patrem arbitrati sunt, ac tametsi de Patris esse substantia, sive natura, Filium adsererent, qua una se ab ceteris, quæ creaturæ proprie vocantur, illius conditionem diversam faciebant: non minus tamen quam creaturas initium habuisse, hoc est minime ex æterno distinctam hypostasim fuisse putarunt:* ex quibus antiqui illi Patres, & Zeno cum ipsis contentiens, Dei Filium in tempore genitum, Petavio interprete, prodiderunt.

At quod is mirari se affirmat de Zenone, qui *eadem cum priscis existimasse videtur*, seu ut Victorini loca consideraturus ait num. 8. *esse etiam inter catholicos posterioresque Nicæna synodo Scriptores aliquos, qui in eadem esse caussa videntur*; id mirari nos æquius dixerimus de Petavio, qui Patres Arianam etiam hæresim impugnantes, ejusdem erroris, quem impugnant, reos traduxerit. Neque ad hunc tot Patrum censorem plane purgandum ea declaratio sufficit, quam Præfationi inseruit cap. 1. num. 12. ubi Patres, quos ita perstringit, non re, sed *loquendi dumtaxat modo dissidere ab usitata præscriptione contendit:* quod idem fusius profitetur lib. 1. cap. 6. num. 4. Quid enim profuit id semel & iterum monere, si ipsa illorum testimonia allegans, earum locutionum interpretandarum rationem non subjicit, sed ita ea recitat atque ingerit, ac si re, non loquendi dumtaxat modo illi dissentire videri possint? Hæretici quidem recentiores, qui extremis hisce temporibus Arianam hæresim jamdiu sepultam exsuscitarunt, non ea, quam locis laudatis Petavius indidit, declaratione utuntur, quo eosdem Patres re sibi contrarios & solo loquendi modo faventes præferant, sed ipsas eorum locutiones, quas Petavius toto in lumine exposuit, unas arripiunt, ut eos, ipso Petavio teste, secum sensisse suadeant. Nostrarum quidem partium id tantummodo esset, unum Zenonem ab horum manibus eripere, ejusque locutiones vindicare; idque ipsum pauca proponere satis esset, siquidem quæ ab aliis in ejus vindicias scripta sunt, cum Nicænæ fidei traditionem defenderunt, ex Zenonis mente scripta fuissent. At cum ea non adamussim referant Auctoris sententiam, nec plane vindicent omnes ejus locutiones; longiori disputatione nobis erit utendum. Cum porro eædem fere locutiones, sint ceterorum Patrum, quos Petavius pungit; jam ex interpretatione, quam dabimus, Zenone vindicato ceteros quoque una vindicatos habebis: idque ut clarius perspiciatur, de singulis sub finem dicenda erunt non nulla, ut collatione testimoniorum alteri ex alteris illustrentur & confirmentur.

§. II.

§. II.

S. Zenonis testimonia, quibus Nicænum dogma adversus Arianam hæresim diserte adseritur, indicantur.

AD Zenonem igitur quod attinet, illud principio Petavium rogatum volumus, quidni explorata illa ejus testimonia præmiserit, quibus eum catholicam doctrinam tenuisse palam est, illa autem tria tantum attulerit in medium, quæ difficultatem facessunt? Si quis nimirum, postquam multa legit collecta, quæ manifestam ejus catholicam mentem produnt, in unum vel alterum testimonium paullo difficilius incurrat, nihil movebitur, cum hoc ex illis explicandum intelligat. At si hæc tria tantum legantur, nec alia clariora suppetere ex omissione quispiam colligat; dubia valde Auctoris sententia statim redditur, Arianisque eum favisse suspicio obtruditur. Itaque obscuriores Zenonis sententias antequam vindicamus, aperta ejus testimonia, quibus cum Nicænis Patribus pariter sensit, nobis heic recitanda intelligimus. At ætatem Auctoris probaturi, pleraque & insigniora collegimus dissertatione prima cap. 2. §. 2. ut Auctorem adversus Arianos apertissime dimicantem, quarto sæculo floruisse statueremus. Igitur ne actum agamus, ea ut hoc loco repetas ac relegas, Lector, abs te etiam atque etiam petimus: non solum enim ejus ætatem, sed catholicam etiam, quam heic defendendam suscepimus, ejusdem sententiam plane demonstrant. Videbis enim eum præcipuis Arianorum effatibus contraria opponentem, inter quæ illa præsertim invenies disertissime proposita, quæ objectæ per Petavium erroris suspicioni e diametro adversantur, cujusmodi profecto sunt ea, quibus Filium ab æterno a Patre genitum defendens, non tam coæternum & coæqualem Patri confitetur, sed & unius cum Patre substantiæ; hæcque ita expresse ac ex proposito statuit, ut objecta etiam ab Arianis palam refellat ac diluat. Unum hoc loco ibidem prætermissum apponemus testimonium, quo nihil illustrius exsistit, ut Zenonem ab impacta Ariani dogmatis suspicione alienissimum cognoscas. Innuisse nimirum Auctor Petavio videtur, Dei Filium non ab æterno genitum, sed in tempore, ante quam scilicet aliam ullam creaturam conderet. At nonne tract. 7. lib. 2. eos confutaturus, qui hoc ipsum tradiderunt, qui nimirum, ut ipse ait num. 1. *dicunt quidem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum, fuisse tempus, quando non fuit*, quam sententiam *hæreseos* aperte notat: nonne, inquam, hocce *tempus*, quod nativitati Filii tribuitur, palam rejicit num. 3. his verbis: *Videamus nunc, optime Christiane* (sic per ironiam Arianum appellat) *quemadmodum inter Patrem & Filium tempus infulcias?* Credibilene est adsertum uspiam alibi a Zenone hoc idem tempus, quod tam expresse hæreseos reprehendit? Quod si huic testimonio cetera addas in superioris dissertationis caput 2. §. 2. conjecta, quibus & hunc errorem & alias Arianorum locutiones Auctor ex catholico sensu rejicit; cum ex omnibus palam fiet, eum disertissime catholicam adversus Arianos docuisse ac propugnasse doctrinam; jam iis in testimoniis, quæ Petavius una recensuit, alienam & ad Arianos accedentem contineri sententiam nemo suspicari jure possit, nisi eumdem Auctorem sibi ipsi adversum & contradicentem existimet: sed potius cum universim pauca quædam obscura loca ex pluribus ac manifestis explicanda sint, non autem e contra; ex tot ac tam apertis S. Zenonis testimoniis evidens esse debet, alium prorsus, quam qui a Petavio tribus illis locis subjicitur, sensum subesse, quem nunc quidem expiscandum & exponendum aggredimur.

§. III.

Objecti a Petavio textus expenduntur. Interpretatio Bulli proposita & expensa.

PEtavii criminatio fuit, eam Zenonis fuisse sententiam: *Verbum Dei ex omni æternitate in Patris sinu & essentia velut indiscretum & affixum hæsisse latuisseque: postea vero cum* (Pater) *designatam a se rerum universitatem molliri vellet, eum ipsum ex se se propagasse & genuisse, atque hanc primam e duabus esse nativitatem, quam S. Zeno in sequentibus sermonibus exponit.* Hæc ille; quæ censura duo complectitur, primum Zenoni haud agnitam fuisse æternam divini Verbi generationem, quippe qui docuit, idem Verbum ab æterno in Patre quidem fuisse, sed ita indiscretum, ut una cum Patre non solum substantia, sed etiam persona fuerit unum & idem: alterum vero eumdem Auctorem existimasse, Verbum divinum tum solum processisse ex Patre, cum is mundum creare instituit, ut illo tamquam creationis ministro uteretur, quæ Arii & Arianorum sententia fuit: & hanc temporalem Filii processionem a Patre, quæ res creatas tantum spectat, eam Filii nativitatem esse Petavius existimat, quam Zeno tractatu præsertim octavo *primam* vocat, ubi distinctis duabus Christi nativitatibus ait: *Prima itaque nativitatis Domini nostri in Patris & Filii tantum conscientia manet; nec quidquam habet interjectum, neque conscium, quod ex paterni oris affectu processit uno consensu.* At hæc duo censuræ capita etsi videntur diversa, re tamen colligata sunt, alterumque ab altero ita pendet, ut qui primum ex ipso Zenone refellerit, satis refellerit & alterum, catholicumque sancti Antistitis mentem doctrinamque ab Ariano dogmate vindicatam præstiterit. Si enim primum statuas, probesque æternam ac propriam divini Verbi generationem a Zenone satis declaratam, dum idem Verbum adhuc in conscientia Patris velatum & abditum affirmavit; statim sequetur, alteram generationem, quæ eidem Verbo a Zenone tribuitur, primam non esse, eamque perinde explicandam, ut primæ æternæ generationi nihil repugnet, & Arianis nihil suffragii ferat.

Itaque ad primum quod pertinet, illud ipsum in primis testimonium ex tractatu octavo, quod *primam* Christi nativitatem ingerens, Petavius pro temporali allegavit, ad æternam statuendam luculenter conducit. Cum enim ibidem *prima* Christi nativitas illa esse dicatur, quæ *in Patris & Filii tantum conscientia manet, nec quidquam habet interjectum & conscium*; nativitas profecto indicatur divini Verbi pro eo æterno statu, cum *illum ante omnia sæcula Pater adhuc utrimque in semet ipso Deus, beatæ perpetuitatis indiscreta spiritus plenitudine, nescio qua sua conscientia velatum, Filii non sine affectu, sed sine discrimine amplectebatur*, ut Zeno ait in priori textu, quem Petavius objecit ex tractatu 5. seu, ut loquitur secundo textu ex tract. 4. cum *erat ante omnia manens unus, & idem alter ex semet ipso in semet ipsum Deus, secreti sui solus conscius*: quibus utrisque in locis eamdem occultæ generationis sententiam inculcatam vides, quæ in tractatu 8. ubi proinde hanc priorem nativitatem *tibi non licet quærere*, inquit: quod scilicet ea Filio *Patris conscientia velato* ex tr. 5. Deoque *secreti sui solo conscio* ex tract. 4. *in Patris & Filii tantum conscientia manseris* ex tr. 8. Itaque S. Zeno hoc tr. 8. explicans verba tractatuum 4. & 5. Petavio ipso non indicante, iis in verbis *primam* Filii nativitatem agnoscit, quam Petavius ex Zenone non novit; nec illam *primam* innuit, quam Petavius *primam* intellexit, cum scilicet *excogitatarum ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehensibilisque sapientia e regione cordis eructasse Verbum* proditur, sed illam, qua Filius *in Patris* licet *conscientia velatus*, a Patre tamen *Filii non sine affectu* amplexus diserte traditur. His porro ex verbis argumentum contra Petavium invincibile elicitur. Cum enim divinum Verbum pro eo *æterno* statu (*ante omnia sæcula*, inquit) utique antequam *excogitatarum ordo instrueretur rerum*, idest ante quam (*prioritatem rationis*, ut scholæ vocant, intellige) de creando orbe decretum fieret; cum, inquam, pro hoc æterno statu divinum Verbum, tametsi Patris conscientia velatum, affirmetur *Filius*; vere genitus, veraque generatio procul dubio adseritur: nam, ut idem fatetur Petavius lib.

lib. 5. de Trinitate cap. 9. num. 11. *Filius sine generatione nullus est*; seu, ut loquitur Augustinus lib. 5. de Trin. num. 7. *Ideo quippe Filius, quia genitus; & quia Filius, utique genitus.* Si ergo Filius ab æterno, & Filius quidem genitus ex Zenonis sententia extitit divinum Verbum; utique a Patre fuit etiam distinctum: & hinc jam tum *unum & alterum*, idest personas duas, Filium Patremque exstitisse idem Zeno palam fatetur tractatu 4. in quæ verba pluribus egimus adnot. 2. Hæc ex ipsis locis, quæ a Petavio objiciuntur, satis aperta. His autem si addas reliqua testimonia superiori paragrapho indicata, quibus Auctor divinum Filium Patri coæternum, æqualem, ejusdemque substantiæ luculenter defendit; jam ad confirmandam, seu potius demonstrandam satis licet obviam explicationem horum textuum, ex quibus idem Filius a Patre ab æterno genitus solumque latens in Patris conscientia probatus nobis est, nihil prætetea desiderabis.

At enim difficultatem Petavio fecerunt illa, quibus Pater Filium *indiscreta spiritus plenitudine & sine discrimine amplexus* eodem tract. 5. traditur. Sed hæc non unitatem personæ pro eo æterno statu, seu potius prioritate illa rationis insinuant, ut Petavii argumentum postularet (secus, Patrem & Filium vocare non potuisset, nisi forte in Sabellianorum & Patripassianorum sententiam, qui Patrem & Filium vocibus, non re distinctos tradidere: quo casu duarum inter se se pugnantium hæreseon adsertor uno eodemque tractatu S. Zeno argueretur a Petavio, Sabellianæ & Arianæ, quod nec possibile videtur, nec alteri contigisse umquam ullo exemplo probabitur) sed illud tantum innuunt, ita fuisse hanc Filii generationem abditam & velatam, ut pro ea rationis prioritate, antequam de orbe condendo deliberaretur, Filius nullo *discrimine* extrinsecus prodire potuerit; ac propterea quidem, quod tract. 5. effertur per verba *sine discrimine*, id ipsum plane tract. 3. exponitur per hæc *sine revelamine*: quod ipsum luculentius confirmatur ex tractatu 4. ubi non alia de caussa latentem in Patre ab æterno illo rationis signo divinum Filium agnoscit, quam quod nullo adhuc concepto condendi orbis decreto, visibilis esse non poterat, uti sane ex eo decreto *visibilis necessario* fieri debuit: *Cujus ex ore*, inquit, *ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, prodivit unigenitus Filius, cordis ejus nobilis inquilinus, exinde visibilis necessario effectus, quia orbem terræ erat ipse facturus, humanumque visitaturus genus*: sic textum integrum ex omnibus MSS. & editione prima dedimus. Hinc porro ad explicandum alterum Petavianæ censuræ caput, Zenonisque mentem doctrinamque aperiendam aditus amplior patet. Cum enim hisce in verbis nativitatem quamdam divino Verbo tribuat in creandi orbis consilium, inquiens: *Prodivit unigenitus Filius &c.* quibus concinunt alia ex tr. 5. *Excogitatarum ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehensibilisque sapientia e regione cordis eructat verbum, omnipotentia se propagat*; cum, inquam, hisce in verbis nova quædam nativitas divino Verbo tribuatur in creandi orbis consilium, præter illam, quam in sinu Patris latentem aliis præmissis verbis confessus est: duas quodam modo nativitates Verbi agnovisse videtur.

Itaque Georgius Bullus in defensione Fidei Nicænæ sect. 3. cap. 9. §. 6. cum æternam Dei Filii generationem prioribus verbis a Zenone adsertam contendit; tum vero posterioribus descriptam putat *nativitatem illam* in tempore, qua Filius ex Patre processit ad condendum universa: *Et hæc*, inquit, *nihil aliud est, quam Filii, quem Pater apud se & sibi soli, ut ita dicam, ex æterno amplectebatur, revelatio, sive ejus ex Patre egressio & processio .... ad res, quæ non erant, procreandum, seque rebus creatis, Angelis nempe & hominibus, manifestandum.* Hanc quidem temporalem divini Verbi manifestationem aliis a Patribus etiam post Nicænum concilium nativitatem ac processionem quamdam fuisse vocatam, inficiari non possumus; inter quos exploratissimæ omnium Auctor tractatus de Fide Orthodoxa contra Arianos in Appendice Ambrosii operum inserti, qui Gregorius Bæticus probabiliter creditur, explicans illud Prov. 8. *Dominus creavit, vel condidit me in initio viarum suarum*, hæc scribit cap. 2. pag. 349. App. tom. 2. Ambrosii. *Non ita Deus sapientiam suam condidit, quasi aliquando sine sapientia fuerit; sed cum initium viarum suarum dicat, initium motus operis alicujus ostendit, ut hoc initium habeat sapientia Dei, quod de Deo processit ad creanda omnia*.

nia . . . . Creata est ergo sapientia, immo genita, non sibi, quae semper erat, sed his, quae ab ea fieri oportebat. Et similiter etiam Prudentius hymno 11. de ipsa creatione mundi aperte differens,

Ex ore, inquit, *quamlibet Patris*
Sis ortus & verbo editus;
Tamen paterno in pectore,
Sophia calebat prius,

Quibus cum divinum Verbum *sophiae* nomine designatum, in Patris pectore, antequam *ex ore Patris oriretur, & ederetur* in creatione mundi, jam ab aeterno fuisse insinuet, juxta Bulli interpretationem cum Zenone videtur plane concinere.

Sed hanc generationem seu manifestationem externam a Zenone laudatis a Petavio locis ex tract. 4. & 5. fuisse appellatam, ut putavit Bullus, adsentiri non possumus. Si quis enim totos textus, quos ex MSS. praesertim integros edidimus, legerit; profecto Zenonem de aeterna quadam ejusdem Verbi generatione, quae alteri latenti prioribus verbis adseritae hactenusque nobis demonstratae non repugnet, utroque in tractatu quarto & quinto sermonem facere, exploratissime liquebit. Nam primum tractatu 5. agitur de illa nativitate Verbi, non solum qua *omnipotentia* quidem *se propagat*, vel, ut alii codices legunt, *repropagat*; sed simul qua *de Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri &c.* Haec autem manifestationi mere externae & temporali non congruunt, planeque respondent cum iis, quae totidem fere verbis de aeterna procul dubio generatione recitantur tr. 3. *Igitur ineffabilis illa incomprehensibilisque sapientia sapientiam, omnipotentia omnipotentiam propagat. De Deo nascitur Deus, de ingenito unigenitus, de solo solus, de toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus, totum Patris habens, nihil derogans Patri*; haec enim verba & formulae Patrum catholicorum propriae, identitatemque substantialem Patris & Filii palam prodentes, sicut cadere nequeunt in creaturam, quae prima omnium in creationem orbis condita sit, ut Ariani sentiebant, eademque de caussa convenire non possunt prolatitio verbo, quod ersi fuisset in creatione prolatum, ut non nulli existimasse videntur (de quo vide quae dicentur sub initium paragraphi sequentis) creatum tamen aliquid fuit: ita neque temporali & externae congruere possunt aeterni Verbi manifestationi, quae cum externum aliquid significat, tum vero ut per id externum Filius Dei processisse dici potuerit ad creandum universa, non tamen affirmari perinde potuit *Deus natus de Deo, totus de toto, totum Patris habens &c.* quae locutiones iisdemque subjectae sententiae ad intimam consubstantialemque Filii aequalitatem cum Patre adstruendam a catholicis usurpatae, uti ostendimus adnot. 6. in eumdem tract. 3 procul dubio ad internam aeternamque ac proprie dictam divini Verbi generationem pertinent. Vide hac de re apud Petavium plura lib. 6. de Trin. cap. 10. Deinde Zenonem loqui de illa generatione, qua idem Verbum prodivit, *excogitatarum ut ordinem instrueret rerum*, palam est ex tractatu 5. Hanc autem generationem fuisse aeternam, non solum indicat illa vox *instrueret*, qua non ipsa mundi creatio, quae in tempore accidit, sed consilium decretumque de creando orbe, quod ab aeterno utique captum fuit, satis innuitur; sed apertius convincunt illa tractatus 4. ubi postquam divinus Filius hac generatione prodiisse traditus est: *Ut rerum natura quae non erat, fingeretur, prodivit unigenitus Filius, cordis ejus nobilis inquilinus*; non statim idem Filius manifestatus idcirco affirmatur, uti Bulli hypothesis postularet (si quidem ea generatio idem, ac manifestatio fuerit) sed *exinde*, additur, *visibilis necessario effectus, quia orbem terrae erat ipse facturus &c.* ubi voces *exinde visibilis* manifestationem exinde consequentem, voces autem *erat facturus* manifestationem in creando postmodum orbe, seu stato tempore futuram satis declarant. Enimvero si generatio heic adseritur, ex qua Dei Filius in creando subinde mundo *visibilis* fieri debuit, *visibilis* autem & *manifestatus* idem sunt: generatio haud dubie adseritur, ex qua ipsa externa manifestatio subinde profecta est, & quae idcirco ante ipsam manifestationem in ipsa creatione mundi effectam (neque enim ante res creatas, sed creatis jam re-

bus

bus Dei Filius manifestari seu visibilis esse potuit) evenit. Equidem hanc eamdem generationem Auctor respiciens tract. 6. lib. 2. ait: *Unigenitus prodiendo de Patre ante originem rerum &c.* ubi τὸ *ante* Verbi generationem, quæcumque illa sit, *origini*, seu creationi *rerum* prævlam aperte prodit. Non ergo generationis nomine ipsam manifestationem, sed aliquid ab ea diversum Auctor accepit. Hæc si quis ex Arianis æternam Filii Dei generationem negantibus affirmasset, intelligerentur facillime de creatione Verbi, quod cum illi ab æterno genitum, & consubstantiale Patri negarent, creaturam prædicarunt quidem, sed ita ut primogenitum ante ceterarum omnium rerum originem creatum dicerent. At in catholico Antistite, qui æternam Verbi generationem consubstantialitatemque cum Patre disertis testimoniis constituit, ut de Auctore nostro vidimus; nativitati id generis, seu verius creationi locus amplius non est: neque enim idem Verbum æternum & consubstantiale Patri nulla assumta natura creari initio temporis simul potuit, quippe uti Deus verus & æternus, sicuti desinere nequit esse quod est, ita nec initium habere in tempore, neque in creaturam intrinsece mutari atque progigni. Itaque per hanc nativitatem aliud profecto ab Arianorum sensu alienum Auctor intellexit, quod tamen cum creationi ac proinde manifestationi externæ præcesserit, ab ipsa etiam manifestatione diversum esse necesse est. Si porro ex his non modo creationem Verbi, quam Ariani finxerunt, sed & manifestationem externam, quam Bullus subintellexit, excludas; temporale quidpiam nihil suppetit, cui hæc a Zenone adserta generatio, neque prolatitio verbo, ut paullo ante monuimus, congruens, tribuatur. Aliquid igitur æternum, & a prima illa generatione abdita & latente aliquatenus diversum accipiendum est, & tale quidem, ut idem divinum Verbum, etsi vere genitum, ut Filius Patris, in condendi tamen orbis consilium prodire potuerit, ut *exinde visibilis necessario efficeretur* in tempore, cum scilicet *orbem terræ erat ipse facturus*. Quibus si addas, quod Dei Filius *exinde*, quod prodiit e Patre, *visibilis necessario* effectus dicitur, non minus *quia orbem terræ erat ipse facturus*, quam quia *humanum visitaturus erat genus*, cum scilicet humanam naturam induit: profecto in eo, per quod Dei Filius prodivit e Patre, nihil in creatione orbis genitum, vel prolatum, aut manifestatum, sed æternum aliquid adstruendum cognosces, unde non minus creatio mundi, quam incarnatio Verbi derivaverit. Id autem æternum creationem præsertim orbis spectans, de qua & S. Zeno expressius ac repetite loquitur, & cum Arianis præcipua versabatur quæstio, & a Petavio contra Zenonem potissima difficultas ingesta est, id, inquam, æternum cujusmodi sit, inquirere & constituere sequentibus paragraphis nitemur, interpretationem adferentes ex antiquorum quidem Patrum doctrina petitam, sed quæ non satis explicata ab aliis, per nos latius aliquanto exponenda est.

De hac vero ne quid præfidenter dicamus, subtiliorem quidem eam non nullis videri posse sentimus, quæ in Zenonis mentem haud cecidisse, cum scripsit, primo adspectu credatur. Si vero non Theologicam quamdam exquisitamque ejus explicationis declarandæ rationem, quæ recentiorum Theologorum formulis ac methodo magis, quam veterum Patrum simplicitati congruit, sed rem ipsam, quæ sub hac explicatione designabitur, quamque unam a Zenone, aliis licet verbis, præconceptam satisque indicatam ostendemus, diligentius consideres, Lector; idem & illud æternum creatione mundi prospiciens, quod manifestationi quidem externæ caussam dedit, at ab ipsa externa manifestatione distinctum est, antiquis Patribus cognitum, & pro ipso divino Verbo, ac pro divina quadam Verbi generatione habitum perspicies, quod partim §. 4. sequenti præsertim ex Augustino, partim §. 7. & 8. ex aliis Patribus palam fiet: nihil difficultatis esse poterit, quo minus S. Zenonem similia sensisse ac tradidisse tibi persuadeas, cum potissimum ejus verba alia (ut mox diximus, & paullo post patebit etiam luculentius) explicari ratione non possint. Ceterum si quis adhuc Bulli interpretationem præferre malit, cum hæc satis in tuto ponat Catholicam Auctoris sententiam, haud morosius reluctabimur. Explicatio tamen nostra haud inutilis pro illis fuerit, qui Bullo ex propositis per nos difficultatibus nequaquam acquiescendum existiment.

 §. IV.

§. IV.

Vera Zenonianæ locutionis interpretatio exponitur.

HUic interpretationi lucem præferant duæ illæ, quibus S. Zeno utitur, formulæ, quibus hanc secundam, ut ita dicamus, nativitatem explicat: altera tractatu 4. *Patris ex ore prodivit*, altera tract. 5. *Pater e regione cordis eructat Verbum*. Hæ formulæ apud alios quoque Patres, cum de divino Verbo loquuntur, usitatæ, ex duplici sacræ Scripturæ testimonio, quod aperte in rem suam Zeno idem allegat tract. 7. num. 1. originem ducunt, prima ex illo Ecclesiastici 24. vers. 5. *Ego*, idest Sapientia, *ex ore altissimi prodivi*, altera ex illo psal. 44. vers. 1. *Eructavit cor meum verbum bonum*. Quem utrumque locum cum sancti Patres interpretari fere solent de æterno Dei Filio, qui Patris sapientia & verbum est; tum vero ad condendarum rerum creationem, de qua aperte Ecclesiastici præsertim est sermo, utrumque frequenter referunt. Et sane cum per divinum Patris Verbum omnia sint condita, ut sacræ paginæ pluribus in locis testantur; tum *ex ore altissimi prodiisse* hoc Verbum jure dicitur, quo Pater per ipsum *dixit*, & *facta sunt*, & hoc verbum *fiat*, quod *ex corde eructavit*, est illud in quo & per quod omnia facta sunt. Porro ut hoc verbum sit ipse Filius Dei, non illud prolatitium verbum *fiat*, quod quidem a Deo in mundi creatione prolatum non nulli opinati sunt, externum sane, creatum, & tempore circumscriptum verbum, esse Dei Filium Sancti Patres accepisse credendi sunt, ut recte monuit ac probavit Petavius lib. 6. de Trinitate cap. 1. num. 7. (Paulli enim Samosateni hæc hæresis fuit, *prolatitium*, *non substantivum verbum* Dei Filium dicere, ut patet ex Philastrio cap. 64. Epiphanio hæres. 65. Mario Mercatore in epist. de discrimine Paulli & Nestorii) sed intellexisse dicendi sunt aliud verbum interius, & *substantivum*, uti vocat Phœbadius libro contra Arianos pag. 304. tom. 4. Bibl. P. P. quo scilicet Pater secum ipse in Filio loquens, de creando mundo ab æterno deliberavit: ex hujus enim mandati æterni locutione factum est, ut stato subinde tempore mundus crearetur, ac Deus ipse ac Dei Verbum eidem mundo manifestaretur. Hoc vero decreti æterni Verbum *ex ore altissimi prodiisse* per analogiam ceterorum verborum dicitur; sed ex interno mentis, ut ita loquamur, ore prolatum, nihil est dubitandum; ex eo scilicet ore divinæ mentis, ad quam Sapientia pertinet, cum scilicet Pater mundum conditurus, Sapientiam illam, quæ in mundi creatione maxime eluxit, quodam modo emisit, decretum illud, si ita loqui fas est, pronuntians, ut ex æternis illis rationibus & in eum ordinem, quem divinæ Sapientia Verbo præcipue tributa protulit (de qua re lege Origenem tom. 2. in Jo. pag. 165.) mundus crearetur. Hoc porro Sapientiæ Divinæ decretum *ex corde eructatum* jure etiam dicitur, cum quæcumque divina decreta res contingentes spectant, ex libera Dei voluntate prodeant, ac proinde cordi tribuantur.

Ne vero arbitrarium hoc nostrum inventum putes, Lector, cum divinum hoc mandatum Dei Filium a Zenone habitum interpretati sumus; illud primo considera non alia (ut nobis quidem videtur) quam hac explicari ratione melius posse, quod in Scripturis sæpius ingeritur, omnia facta fuisse in Verbo & per Verbum, quod & ex ore altissimi prodiisse, & ex corde Patris eructatum ex indicatis item Scripturæ testimoniis quamplures Patres cum Zenone affirmarunt. Deinde notum est Theologis, non ea solum, quæ Sapientiæ sunt, præcipua ratione tribui divino illo Verbo, quod Patris Sapientia in sacris litteris dicitur (unde illud psalmi 103. *Omnia in Sapientia fecisti* plures interpretantur *in Filio*, quem quidem *Sapientiam omnium artificem* Sap. 7. 21. appellatum intelligunt) sed illa quoque, quæ ad potentiam pertinent, eidem Verbo vindicari, ut proinde omnia non modo *in ipso*, uti *Sapientia Dei* est, sed *per ipsum* etiam, uti *virtus* est Dei, condita in Scripturis dicantur, illudque propterea Apostolus Paullus 1. Cor. 1. 24. *Dei virtutem*, & *Dei sapientiam* speciali quodam nomine appellet. Plura Patrum testimonia in utriusque appellationis confirma-

firmationem vide apud Petavium lib. 5. de Deo cap. 8. num. 3. ubi de potentia differit, & lib. 4. cap. 2. nec non lib. 6. de Trinitate cap. 9. ubi disputat de Sapientia; unde etiam rationem colliges, cur hæc duo divinæ naturæ attributa tribus personis communia, divino Verbo præcipue tribuantur. Porro si mandatum illud æternum de creando mundo in *Sapientia* constitutum fuit, & *virtutem* habuit, qua omnia in tempore condita sunt; facile profecto intelligitur, divinum Verbum, quod *Dei virtus Deique sapientia* speciali ratione dicitur, præcipuo pariter nomine *mandatum* illud posse appellari, quod cum Pater ab æterno edidit, divinum Verbum quodam modo edidisse ac genuisse dici queat. Enim vero Augustinus serm. 120. num. 6. probat Dei Filium esse ipsum Patris mandatum, *non a tempore datum, sed mandatum natum. Quomodo enim non est mandatum Patris*, inquit, *quod est Verbum Patris*? Et tractatu 21. in Joannem num. 4. *Dicendo enim in Filio, quod facturus erat per Filium, ipsum Filium genuit, per quem faceret omnia.* Rursum in libro contra sermonem Arianorum cap. 3. testatur *jussionem Patris, ut fierent omnia, non esse nisi Verbum, per quod facta sunt omnia*: & lib. 1. de Trinitate cap. 12. num. 26. *Non aliud est mandatum Patris, aliud Verbum Patris*: & lib. 2. in Paulum cap. 5. *Christus Verbum Dei est, in quo, antequam essent, dicta sunt omnia*: & lib. 2. in Maximinum cap. 24. *Ipse Filius est mandatum Patris, quia ipse est Verbum Patris.* Mittimus alios ejusdem generis textus, in quibus idem S. Doctor divinum Verbum & mandatum esse Patris, & a Patre genitum pronuntiat. Huc respiciens Antiochena Synodus contra Paullum Samosatenum in epistola Synodica divinum Verbum *genitum* a Patre prodit tamquam *viventem actionem & subsistentem, efficientem omnia in omnibus*: quod sane ad mandatum illud, de quo hactenus, diximus, pertinet. Pari ratione S. Jo. Chrysostomus homil. 2. in epistolam ad Hebræos Patrem *genuisse creatorem* ipsum Verbum affirmat; & S. Gregorius Magnus lib. 23. Moralium cap. 19. *Loqui Dei*, inquiens, *est Verbum genuisse*, procul dubio locutionem illam complectitur, qua Pater de creatione mundi mandavit, Verbumque, cum de ea mandavit, genuit. Eodem pertinent illæ aliorum Patrum sententiæ collectæ diligenter a Petavio lib. 5. de Deo cap. 8. a n. 5. quibus ipsi mundi creationem spectantes, Dei Filium ipsam Dei *volitionem* Deique *consilium*, Græce autem βουλὴν, sæpissime vocant: quod utrumque innuit decretum illud æternum, *mandatum* ab aliis vocatum, quo omnia stato tempore in Filio & per Filium condita sunt: & sicut hoc decretum, ita & ipsum Verbum tum *de corde eructatum*, tum *ex ore Altissimi prodiisse* dici potuit. Utralibet autem formula utaris, processio & generatio quædam Verbi significabitur, propterea quod per hoc decretum Filius Dei relationem habuit ad creaturas, quam uti merus Filius in sinu Patris latens non habuit, vel habuisse non concipitur, de quo plura paragrapho sequenti: cujus æterni decreti virtute cum divinum Verbum nobis manifestatum sit suo tempore, hanc externam quoque manifestationem alii Patres generationem nativitatemque quamdam Verbi appellandam duxere, Chrysologo scribente serm. 62. de Symbolo: *Pater Filium generat nobis, dum nobis revelat.*

Itaque ut ad Auctorem revertamur, S. Zeno ea locutione, qua Patris Filium genitum licet a Patre, in condendi tamen orbis consilium prodiisse tradit ex Patris ore & corde, ut *exinde necessario visibilis effectus sit, quia orbem terræ erat ipse facturus*, respexisse videtur ad hoc condendi orbis decretum; (& sane cum non prolatitii verbi, quod in creatione mundi editum probabilius nullum fuit, sed decreti æterni virtute mundus creatus fuerit, ut paullo ante monuimus, τὸ *exinde* unum hoc decretum respicere potest) & hoc ipsum decretum in Patrum sententiam, quam hactenus explicavimus, ab eodem Zenone habitum Dei Verbum apparet. Igitur hoc decretum in Verbo dictum a Patre, & per Verbum executioni mandatum suo tempore, ex quo idem Filius in condendo mundo *visibilis necessario* fuit, nativitatem quamdam eidem Verbo tribuit, æternam tamen illam & intimam Deo, ob quam *Deus de Deo* prodiisse a Zenone dici potuit, cum hoc æternum divinum Verbum vere sit Deus. Hinc porro etiam intelligere licet, quam percommode huc profecto respiciens Auctor scripserit tract. 4. eumdem Dei Filium *exinde*, seu ex eo quod e Patre *prodivit*, *visibilem necessario* fuisse *effectum*, non solum *quia orbem*

terræ erat ipse facturus, fed etiam quod *humanum visitaturus erat genus*, cum fcilicet homo factus eft, ut fuperiori paragrapho innuimus. In alia explicatione atque fententia, quam Bullus præfertim ingeffit, nemo id æque percipiet; in noftra facillime & proprie: nam in decreto illo æterno, quo prodiiffe Filium diximus, cum omnia futura dicta fuerunt, non minus creatio mundi, quam ipfa Verbi incarnatio dicta fuit; ac idcirco hæc una, quæ per decretum explicetur, ejufdem Verbi æterna proceffio illa effe cognofcitur, ex qua utraque res, uti a Zenone traditur, derivaverit. Unum illud huic interpretationi ex Zenone ipfo objici poteft, quod Petavii animadverfionem vindicare & confirmare videtur, nimirum quod fi fecundam hanc æternam divini Verbi generationem ea locutione, quam confideravimus, fignificare Auctor voluiffet, non unam tantum Filii nativitatem æternam primo loco recenfuiffet tractatu feptimo & octavo, fed duas, alteram quæ in Patris confcientia velatus latuit, alteram quæ prodiit in creandi orbis confilium, de qua una Petavius difficultatem ingerit, nec fecundam utrobique pofuiffet illam, qua in tempore de matre genitus fuit. Cum itaque utroque in tractatu unam tantum Filii nativitatem ex Patre, alteram ex matre conftanter recenfeat; duas ejufdem ex Patre nativitates hactenus defcriptas non novit, fed illam unam tantum *primam* ab eo appellatam videtur agnoviffe, quæ in condendi orbis deliberationem ex ore Patris prodiiffe, & e regione cordis eructatus traditur. Hæc etfi contra Zenonem modicum vel potius nihilum valeant, quippe quæ ex aliis ejufdem fententiis nativitatem Chrifti æternam ac in finu Patris abditam diferte ftatuentibus fatis fuperque diluantur; tamen ne in rem noftram quidquam defit, ad aliam ejus locutionis explicandæ rationem, quæ hanc primam non deftruet quidem, fed potius ftatuet, luculentiufque explicabit, progrediamur, unde omnis difficultas plane disjicietur.

§. V.

Eadem Zenonianæ locutionis interpretatio alia ratione explicatur apertius, atque ftatuitur.

Inter plures voces, quibus fecunda Trinitatis perfona ex Sacrarum litterarum auctoritate præcipuo nomine appellatur a Patribus, tres illæ tantum funt ejufdem perfonæ ita propriæ & fingulares, ut alteri ex divinis perfonis non conveniant, nimirum *Filius*, *Verbum*, *Imago*, ut diferte ftatuit Auguftinus lib. 5. de Trinitate num. 14. & lib. 7. num. 1. & feqq. De *Filii* nomine aperta res eft, quippe *Filius* relativus eft terminus fecundæ perfonæ ita proprius, ut aliarum nemini congruat. Id ipfum autem de *Verbi* & *Imaginis* appellatione fentiendum palam ex eo fit, quod non minus *Filius* terminus fit relativus, quam *Imago*, quam *Verbum*. Nam *Verbum non ad fe dicitur*, ait Auguftinus lib. 7. de Trinitate num. 3. *fed tantum relative ad eum, cujus Verbum eft*; & fimiliter de *Imagine* loquens Hilarius in lib. de Synodis num. 13. *Neque enim ipfe fibi quifquam imago eft, fed eum, cujus imago eft, neceffe eft ut imago demonftret.* Tria autem hæc nomina, quibus fecunda perfona fignificatur, re unum idemque funt, non folum quod unus idemque eft ille, qui tribus hifce nominibus appellatur, fed etiam quod fecunda Trinitatis perfona idcirco eft Patris Filius, quia Imago & Verbum eft Patris; ideo Imago, quia Verbum & Filius; ideo tandem Verbum, quia Filius & Imago Patris eft: neque enim aliud Pater genuit, cum genuit Filium, quam hoc Verbum, hanc Imaginem genuit, ut proinde non minus Filio, quam Verbo, & Imagini nativitas tribuatur. Porro Verbum dicitur Filius, quatenus Pater in eo gignendo dixit omnia: & hoc Verbum, quod dixit, cum dixit omnia, eft ille Filius, quem genuit. Imago autem Patris idem Filius eft, quatenus perfecta cum fimilitudine, quæ in res creatas non cadit, omnia Patris exprimit ac repræfentat: & hæc Imago, quæ adeo perfecte omnia Patris repræfentat ac exprimit, eft *Imago genita Filius*, ut S. Bafilius loquitur libro 2. contra Eune-

Eunomium, seu *Imago nata*, ut ait Augustinus lib. 7. de Trinitate cap. 7. Hoc tandem Verbum, quo Pater dixit omnia, omnia pariter perfecte repræsentat: ac proinde hoc Verbum est Imago, & hæc Imago est Verbum, utrumque autem Filius a Patre genitus est.

His præmissis illud hac super re quæri jam potest, utrum hic Filius sit Verbum Patris, quatenus divina omnia in eo dicta sunt, an etiam quatenus in eo dicta sunt, quæ creanda fuere (quod ipsum ad Filium uti Imaginem divina & creanda repræsentantem transferri potest) ubi si possibilium mentionem omittimus, nemo succenseat; nam præterquam quod de possibilibus SS. Patres adversus Arianos disputantes non ita diserte ac distincte locuti inveniuntur, uti de divinis atque creatis; cum possibilia cognita dictaque necessario fuerint ex ipsis attributis divinis, cognita & dicta in attributorum divinorum rationem aliquatenus computari queunt. De Filio itaque, uti Verbum est, reponit Augustinus in libro Quæstionum 83. quæst. 63. omnia in Verbo dici debuisse a Patre, non tam quæ Patris sunt, quam quæ ad res creatas pertinent; & idcirco quidem *Verbum* appellari Filium Dei melius, quam *rationem* testatur, *ut significetur*, inquit, *non solum ad Patrem respectus, sed ad illa etiam, quæ per Verbum facta sunt, operativa potentia: ratio autem, etsi nihil per illam facit, recte ratio dicitur.* Nihil igitur est, quod Pater in Filio non dixerit, sive ad essentiam ac attributa notionesque alias divinas, sive ad res creandas spectet: secus si quid non dixisset in Filio, aliud Verbum a Filio distinctum genuisset Pater, in quo ea, quæ in Filio non dixit, dicerentur; & ita alium Filium habuisset, non unicum; *quia si multa verba, multi & Filii*, inquit Ambrosius de Incarnatione Domini cap. 2. Porro etsi in æternitate nihil sit prius ac posterius, pro nostræ tamen mentis intelligentia prius quiddam & posterius concipiendum est. Prius enim quam Pater creandas res in Filio diceret, quæ a tota Trinitate libero decreto constitutæ fuerunt, concipiendus est Pater genuisse Verbum, quod cum genuit, dixit omnia divina, ac divina omnia repræsentavit: & hoc priori rationis signo Filius, Imago, & Verbum Patris natus vere fuit, at in uno Patris conscientia latebat, quod nihil foris creandum repræsentaret, nec diceret. Postea vero ut creandi orbis decretum ferretur, dixit Pater, quæ creari volebat, & tum e paterno, in quo delitescebat sinu, prodivit Verbum creanda dicens atque respiciens, in quo omnia creanda repræsentabantur. Illud prius fuit Verbum Patris natum soli Deo, istud posterius fuit item Patris Verbum, sed genitum, quodam modo nobis, ut Gregorii Bædci formula §. 3. recitata utamur. Cum vero hoc prius ac posterius, quod pro captu nostro duplex diximus Verbum, alterum divina, alterum creata respiciens (quam duplicem respectus distinctionem Augustinus nunc nuper laudatus suggessit) in divino Filio, qui simplicissimus est, non sit duplex Verbum, sed unum (*quia Verbi, quo se dicit, & Verbi, quo creaturam dicit, una substantia est*, inquit Anselmus in Monol. cap. 31. nunc 33.) hinc unus Filius, nativitas æterna unica, non duplex jure & stricte a Zenone memoratur tract. 7. & 8. licet pro humana facultate loquens tract 4. & 5. distinctione quadam usus videri possit. Nunc quæ de divino creandi orbis decreto ex Augustino aliisque Patribus superiori paragrapho collegimus, huc transfer, si placet; & invenies ea de caussa decretum illud dici Filium & Verbum Dei, quatenus in Verbo & Filio Dei dicta sunt omnia, quæ creanda fuere, ut jam hæc paragraphus non alteri illi contradicat (quod primo adspectu videtur) sed explicatio sit ejus melior, quæ tamen ex ibidem dictis illustrari mutuo lumine potest. Neque vero illud heic opponas, decretum istud divinum, in quo divini Verbi proprie dictam generationem agnovimus, initiatum quidem in cognitione, at in amore fuisse completum, adeo ut non tam in repræsentatione Verbi eluceat, quam in Verbo & Patre amorem notionalem, ut ajunt, spirantibus, ac in ipso Spiritu sancto, qui amor est notionalis. Nam præterquam quod Patres, cum adversus Arianos Dei Filium impugnantes agerent, ad ejusdem Filii æqualitatem adstruendam non nulla ipsi attribuere, quæ ceteris personis communia sunt, ac si ejus essent propria, ut ex ipsis Scripturis peculiari modo mundi creatio per Verbum patrata dicitur: etsi decretum illud tres divinas personas vere pertingat; idem tamen quatenus decretum

cretum genitum, seu notionalem generationem dicit, uni Dei Filio potest congruere, qui solus genitus fuit; ut propterea Patres uni Filio jure tribuerint, quæ in decreto Filium, sive Filii, seu Verbi proprie dictam generationem significant. Sed his omissis, cum hoc Verbum, quo creandæ res a Patre dictæ fuere, idem sit illud verbum, quo Pater omnia divina dixit; eademque sit utriusque Verbi nativitas, licet ratione quadam humana duplex Verbum, duplex nativitas distinguatur: jam profecto intelliges, quo jure S. Zeno Verbi res creandas spectantis generationem commemorans dixerit tract. 5. *Nascitur Deus de Deo, totum Patris habens, nihil derogans Patri &c.* quæ generationi Verbi divinas res dicentis peræque conveniunt.

Illud tandem inquirere nobis liceat, quod ad pleniorem rei præsentis confirmationem vel declarationem confert, cur S. Zeno utramque Verbi relationem tum ad divina, tum ad creata tractat. 4. & 5. tangens, institerit nihilominus magis & expressius in statuenda generatione Verbi, quatenus res creatas respexit, ut de hac sola locutus non nullis videri potuerit. Hoc autem ex Arianorum, quos præcipue sibi impugnandos sumserat, imperitionibus factum credimus. Illi enim, ut æternitatem, eamdemque Filio substantiam adimerent, hæc prædicare frequenter solebant, Hilario teste in Fragmento 2. num. 26. *Patrem Deum instituendi orbis caussa genuisse Filium, & pro potestate sui ex nihilo in substantiam novam & alteram Deum novum alterumque fecisse*, quæ eadem commemorat Athanasius orat. 2. contra Arianos num. 24. & 25. Itaque cum in inculcanda *instituendi orbis caussa* Ariani laborarent, quo Filium Dei æternum æqualemque Patri inficiarentur; Zeno ut illis se se e diametro objiceret, in ea *instituendum orbem* spectante divini Filii generatione explicanda sibi potissimum insistendum ratus est, certus quod si hac in parte Arianos vinceret, ex altera parte, quæ generationem Verbi in sinu Patris latentem spectat, nihil esset, quod metueret amplius. In priorem autem partem animadvertenda hoc prostremo loco maxime sunt, quæ post adsertam in creandi orbis consilium divini Verbi generationem utrisque in tractatibus subjiciuntur. Ea enim sunt ejusmodi, ut æqualitatem consubstantialitatemque Filii cum Patre, quas præsertim exinde læsas Ariani contendebant, Auctor diserte adserat atque defendat; eaque mens ejus in hac generatione potissimum urgenda fuisse proditur, ut Arianorum præcipuum conatum eliderer. Lege ipsa Auctoris verba, & quod dicimus palam fiet: simulque exploratius multo erit, eumdem Auctorem, qui in ea nativitate Filii adserenda tam ex proposito ipsius cum Patre æqualitatem consubstantialitatemque propugnat, longissime abesse ab ea nativitate ibidem adstruenda (ut Petavius credidit) qua nec æqualis Patri Filius fuisset, nec ejusdem substantiæ; sed eam potius ab eo adsertam liquet, qua idem Filius ita in creandi orbis consilium genitus, ejusdemque consilii exsecutor proditur, ut nihil inde præjudicii in æqualitatem & consubstantialitatem redeat. Hinc quidem tract. 1. lib. 2. num. 2. eadem objectione Arianorum proposita, qua ex creato per Filium mundo, eum Patre inferiorem prædicabant: *At ille, cui jubetur, est, inquis, inferior*; exsecutorem quidem Filium fatetur, *Unde processit, paterni cordis est exsecutor*: at æqualem nihilominus defendens, hanc rationem subdit: *Non enim minus est facere magna, quam dicere*, & præterea addit: *Quamvis & quod dictum est a Patre, vel dici potest, quia Verbum est Filius, sine Filio non est*, &c. In prioribus illis verbis, quibus Auctor concedit Filium *exsecutorem esse paterni cordis, unde processit*, τὸ *inde* processionem, seu nativitatem indicat Filii *e corde* Patris, quæ non alia esse cognoscitur, quam in eo æterno decreto, quo Deus dixit in Filio seu in Verbo quæcumque creanda fuerunt, sicque ipsum decretum seu dictum æternum a nostro quoque Scriptore insinuatur ipse esse Dei Filius; qui subinde decretum illud, vi cujus e paterno corde processit, exsecutus est stato tempore, cum quæ facienda in Filio seu Verbo Pater dixerat, ipse Filius *exsecutor* fecit, nam *omnia per ipsum facta sunt*. Deinde responsionem adverte, qua ut hunc Filium exsecutorem licet operis, Patri tamen haud inferiorem Auctor probet, non tam ea ratione utitur, quia *non minus est facere magna, quam dicere*, sed illa in rem no-

stram

stram præcipua, nam *quod dictum est a Patre, vel dici potest, quia Verbum est Filius, sine Filio non est*: quibus Filium uti *verbum* Patris ipsum esse dictum seu decretum æternum Patris satis innuitur, quod cum Patre unus idemque Deus est; quæ omnem Arianæ cavillationis impetitionem prorsus retundunt ac diriment, interpretationesque a nobis hactenus expositas ex Zenonis mente esse plane confirmant.

§. VI.

Explicatur quædam difficilis Zenonis locutio, unde proposita interpretatio mirifice confirmabitur.

ADdemus jam duriusculam quamdam Zenonis formulam, ex tractatu 3. lib. 2. de æterna divini Verbi generatione loquentem, quæ in altero ex objectis a Petavio testimoniis continetur. Hæc autem sicut alia in sententia explicatu difficilis contradictionem videtur involvere, ita in nostra non solum facili negotio exponitur, sed ipsam interpretationem allatam hactenus, quacum una aperte congruit, mirifice statuit atque confirmat. Verba autem S. Zenonis de divino Filio hæc sunt: *Procedit in nativitatem, qui erat, antequam nasceretur, in patre æqualis in omnibus.* Sermonem hoc loco esse de ea Christi nativitate, qua natus de Virgine est, aliqui existimarunt, ut sic intelligeretur eum ab æterno *fuisse*, *antequam* de Virgine scilicet *nasceretur*, *in Patre*. At cum toto eo tractatu, & ante & post recitata verba, de una nativitate Christi sermo sit, qua de Deo Patre processit; procul dubio illa *procedit in nativitatem* ad eamdem Verbi generationem e Patre pertinent, ut ne generationi de Virgine sit locus. Sed hoc opus, hic labor. Quid enim isthuc rei est: *erat antequam nasceretur*? Si Dei Filius erat, ergo natus erat, ac falsum est, quod fuerit *antequam nasceretur*? Si vero nondum erat natus, *antequam nasceretur*; jam nullo modo *erat in Patre*. Sed hæc in tractatu 4. & 5. in eam, quam exposuimus, sententiam facile conciliantur. *Processisse* enim dicitur *in nativitatem*, qua *ex ore* Patris *prodivit unigenitus Filius, ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur*, cum scilicet Pater *excogitatarum ut ordinem instrueret rerum, e regione cordis eructavit Verbum*, ut superiori paragrapho explicavimus: *erat* autem nihilominus idem Filius, *antequam* sic *nasceretur*, *in Patre*, quatenus illum, uti Zeno hoc ipso tr. 3. ait, *ante omnia sæcula Pater in profundo sua sacræ mentis, arcano insuspicabili, ac sibi soli nota conscientia, Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplectebatur*, quibus similia initio tractatuum 4. & 5. recitantur. Itaque duas illas Verbi nativitates, quas nos superius pro communi intelligentia a Zenone distinctas adnotavimus tract. 4. & 5. hac formula indicatas vides; illam, qua erat in Patris conscientia Filius verus, sed Deo Patri revelatus, non nobis; alteram, qua in rerum creationem nobis natus subinde concipitur, cum de creando orbe Verbum Pater dixit: & *erat in Patre* ex prima, *antequam nasceretur* seu natus a nobis conciperetur ex secunda nativitate, quas licet distinctas nostra quadam ratione, re tamen una sunt nativitas, sicut & Verbum, quo in priori, ut ita loquamur, nativitate omnia divina & necessaria dicta sunt, & Verbum, quo in nativitate altera dicta sunt omnia creanda, est unum; ut pluribus superius ostendimus.

Ut autem, qua S. Zeno mente, quo sensu hac formula usus sit, magis magisque intelligatur, exploratumque plane fiat, hoc ipsum testimonium ad declarandam catholicam Zenonis mentem ab Arianorum dogmate maxime alienam valere plurimum; simulque præcidatur omnis, quæ cuipiam oboriri fortasse posset suspicio, idcirco ab Auctore dictum *erat, antequam nasceretur, in Patre*, quod crediderit Filium in sinu Patris primum fuisse indiscretum, ut nondum *natus* seu distinctus fuerit, dein vero fuisse natum in tempore, ut Pater in creandis rebus illo uteretur, quæ fuit Petavii censura: ut hæc, inquam, omnia præstentur, animadvertendum est, solennem fuisse apud Arianos formulam de Divino Filio:

Filio: *Non erat, antequam nasceretur*, ut legitur in Anathematismo Niceno. Cujus formulæ verbis intelligebant, Dei Filium non fuisse ab æterno, sed tum solum, cum in mundi creatione a Patre conditus seu genitus fuit: id quod explicabant alia formula celebri eodem in Anathematismo pariter recitata: *Fuit aliquando, cum non esset.* Hinc Arius apud Anathasium in Orat. 1. contra Arianos num. 5. pag. 409. *Nec erat*, inquit, *antequam fieret: sed habuit quoque creationis initium. Erat enim solus Deus, nondumque erat Verbum & Sapientia. Cum autem nos postea voluit creare, tunc profecto unum quemdam fecit, quem & Verbum & Sapientiam & Filium nominavit, ut nos per ipsum crearet*: quibus concinens Eunomius in fidei Confessione edita tom. 1. Antiq. Lect. Canisii novissimæ editionis pag. 178. *Non, antequam esset*, inquit, *sine generatione Filium nominavit.* Neque vero dubitabant affirmare, illum *ante omnia sæcula* genitum; sed id non ita accipiebant, ac si ab æterno genitus fuerit, sed ita ut *factus* fuerit *ante* constitutionem mundi, in principio scilicet temporis; *res autem facta, non erat antequam fieret*, objiciebant ex Dionysii Alexandrini epistola, cujus fragmentum Athanasius in hanc rem considerat in epist. de sententia Dionysii num. 4. p. 246. Huic ergo formulæ, cui anathema dixerat Nicæna Synodus, anathema quidem dicere non dubitavit Eusebius Cæsariensis in epistola recitata ab Athanasio in calce libri de Decretis synodi Nicænæ, sed ita subinde se se explicavit, ut nihil ab Arianis alienum diceret: *Nec item*, inquit num. 9. *absurdum putavimus, his vocibus, non erat antequam genitus est, anathema dicere, cum omnes fateantur Filium Dei fuisse, priusquam secundum carnem nasceretur*: cum quo stare poterat, quod Ariani sentiebant, eumdem Filium Patri coæternum non fuisse, cum eum ipsi quoque traderent genitum ante omnes creaturas, ut in his creandis eo ministro uteretur. Imperator Constantinus alia ratione Arianæ ejus formulæ proscriptioni adsensus proditur ab eodem Eusebio in epistola memorata, ut affirmarit num. 10. eum fuisse antequam nasceretur in Patre, *quandoquidem antequam actu fuisset genitus, ipse potentia erat in Patre, licet non gigneretur*; quæ locutio Dei Filium non semper *actu* fuisse, nec proinde genitum ab æterno significans, Arianis favet apertissime: nisi forte de illo priori originis accipiatur ea propositio, quo Filius in Patre prius *potentia*, dein *actu*, sed utrumque ab æterno fuisse concipitur. Alii e contra Arianis ut se se opponerent, eamdem, quæ heic a Zenone usurpatur, protulere formulam, *Erat, antequam nasceretur, in Patre*: sed ea interpretatione utebantur, qua dum unam (ut notavit Philastrius cap. 124.) evadere conabantur hæresim, æternitatem unitatemque substantiæ divino Verbo detrahentem, incidebant in aliam, qua eum ingenitum ac proinde Filium ab æterno non fuisse affirmabant, quam hæresim sic Augustinus ex eodem Philastrio brevius describit Hær. 80. pag. 23. tom 8. *Alia sempiterne natum non intelligens Filium, putat illam nativitatem sumsisse a tempore initium: & tamen volens coæternum Patri Filium confiteri, apud illum fuisse, antequam de illo nasceretur, existimat; hoc est, semper eum fuisse, verum tamen semper eum Filium non fuisse, sed ex quo de illo natus est, Filium esse cœpisse.* Itaque catholico viro catholicam adversus Arianos professionem edenti, vel omittenda prorsus hæc dicendi formula, licet eisdem opposita videri possit, ut placuit Hilario lib. 12. de Trinitate num. 31. vel cum de nativitate esset cum Arianis quæstio, ita de eadem explorate erat profitendum, ut ne quid suspicionis, vel ambiguitatis adferretur. In hoc autem duo prospicienda maxime fuerunt; primum ut ita Filius ab æterno traderetur fuisse in Patre, ut simul fuerit distinctus a Patre, & Patris Filius fuisse indicaretur aperte; præterea vero ut affirmaretur æqualis Patri ejusdemque cum Patre substantiæ, ut ne quis inferiorem Patri Filium colligere posset. Utrumque autem Auctor hoc ipso, cui hæc formula inserta est, in tractatu præstitit. Primum satis in tuto posuit prima periodo, cum Filium in sinu Patris adhuc latentem, *Filium* vere fuisse affirmavit, eum a Patre ante omnia, *Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplexum* scribens; qua sane formula Filium in Patre fuisse vere Filium docuit, ac proinde Filium *actu*, non *potentia*, nec non Filium a Patre vere genitum atque distinctum, quem uti talem Pater *amplexus* dici potuerit. Ab altero autem satis superque cavit per illa, quibus eumdem tradidit *fuisse, antequam*, secunda scilicet nativitate, *nasceretur*, *in Patre æqualem in omnibus.*

His

His enim postremis verbis ad primam nativitatem pertinentibus & a Petavio omissis præter quam quod affirmans Filium *æqualem Patri*, eumdem a Patre distinctum affirmat (nemo enim sibi ipsi æqualis dici potest, cum æqualitas alterum necessario respiciat) addens subinde eumdem Patri æqualem *in omnibus*, profecto eamdem Patris æternitatem eamdemque substantiam Filio vindicat, sine quibus hic Patri æqualis *in omnibus* non fuisset. Quia cum hic Arianæ controversiæ scopus & caput esset, S. Zeno, ne quis sua de sententia posset ambigere, locupletem hanc adsertæ æqualitatis rationem statim adjecit: *Quia Pater in ipsum alium se genuit ex se, ex innascibili scilicet sua illa substantia, in qua beatus manens in sempiternum, omnibus, quæ habet, habentem Filium paria procreavit.* Audin Zenonem aperte fatentem Filium, distinctum a Patre, & unius cum Patre substantiæ exsistere; quippe quem Pater *alium se genuit ex se*, videlicet *ex innascibili substantia* Patris, quæ si *innascibilis* est, & ex eadem nihilominus a Patre genitus fuit Filius, eadem procul dubio substantia communicari Filio debuit, alia nec debuit, nec potuit: unde *alium se* vere *genuisse* cognoscitur, *alium* scilicet, non *aliud*, quorum alterum τὸ *alium* personæ distinctionem innuit, alterum autem τὸ *se* adstruit identitatem, ut vocant, divinæ naturæ. Hinc quoque Pater procreasse traditur Filium *paria habentem in omnibus, quæ Pater habet*; ubi *paria* pro *eadem* dictum est, idque est *eamdem* plane Filii Patrisque *substantiam* confiteri, quam aliis testimoniis aperte declaratam a Zenone alibi ostendimus.

Dum porro tota hæc ratio atque præclara Zenonianæ confessionis professio ad eam Filii nativitatem pertineat, de qua dixerat: *Erat, antequam nasceretur, in Patre æqualis in omnibus*; hic autem status ille idem sit, ac qui a Zenone aliis verbis exponitur tract. 4. & 5. quum Filium in Patris conscientia velatum atque latentem prodidit: jam palam tandem est, Filium hisce quoque in tractatibus pro eo quoque statu & vere genitum atque distinctum a Patre, & Patri æqualem ac ejusdem plane substantiæ a Zenone se se hoc loco satis superque explicante habitum adsertumque fuisse. Eat nunc Petavius, & post recitatum textum: *Procedit in nativitatem, qui erat, antequam nasceretur, in Patre*, hanc consequentiam obtrudat: *Ergo Filium, antequam a Patre gigneretur, in Patre exstitisse significat; generatio vero & nativitas tum fuit, cum res omnes procreare voluit* &c. Integrum si recitasset & considerasset textum, nec omisisset verba ad eum statum, quo Filius in Patre exstitit, pertinentia, nimirum *æqualis in omnibus*, nec subjectam mox præteriisset hujus æqualitatis rationem: *Quia Pater in ipsum alium se genuit ex se*: jam veram ac proprie dictam generationem pro illo quoque statu, quo Filius in Patre fuit, facillime cognovisset; nec per verba, *Procedit in nativitatem*, vel per illa, *antequam nasceretur*, primam, sed alteram quamdam a nobis explicatam Filii nativitatem, quæ primæ nihil repugnat, significatam intellexisset. Quod si quis ea verba: *Quia Pater in ipso alium se genuit ex se* cum reliquis, non eorum rationem esse velit (uti nos hactenus præsumsimus) postremorum verborum ad primam occultamque Filii nativitatem pertinentium: *Erat, antequam nasceretur in Patre æqualis in omnibus*; sed illorum *Procedit in nativitatem*, in alteram scilicet, qua Filius in creandi orbis consilium ex ore, vel corde Patris processisse duobus aliis tractatibus 4. & 5. traditur: cum prima illa nativitas aliis ex verbis defensa satis fuerit, id nihil offendet, immo vero favebit multo magis; palam enim fiet, eumdem Filium, quem ex prima illa nativitate non minus a Patre distinctum, quam *æqualem in omnibus* Patri aliunde deprehendimus, ex hac quoque altera nativitate æternum & æqualem Patri, ejusdemque cum Patre substantiæ ab Auctore pariter agnitum, ut ejus rationis verba ac sententiæ nuper animadversæ declarant: quo ad revincendam totam Petavii censuram, nostramque interpretationem constituendam luculentius adferri nihil potest.

§. VII.

Antenicænorum Patrum a Petavii censuris breves vindiciæ.

DE Zenone jam satis superque. Nihil præterea de aliis Patribus, quia a Petavio similli censura perstringuntur, addere instituti nostri ratio postularet. At quoniam non solum interpretatio nostra aliis quoque Patribus explicandis plerumque inserviet; sed etiam ex simili tot Patrum locutione, quæ easdem ferme Zenonis formulas continet, nec aliam quam nostram explicationem identidem patitur, manifestum plane futurum est, & quo ex fonte Zenonis locutio manarit, & nostram interpretationem non ex ingenio eductam, sed re ipsa, si non verbis totidem, aliquot Patrum testimoniis traditam, iisdemque exponendis peropportunam, ne dicamus necessariam, habendam esse: de singulis aliqua paucissimis, quam licet, verbis animadvertere placuit. Petavii accusatio adversus Patres, qui Nicænæ Synodo præcessere, eidem fere nititur formulæ, ac quæ in Zenone reprehensa fuit. Audi ipsum de omnibus una loquentem lib. 1. de Trinitate cap. 5. num. 7. postquam eorum testimonia consideravit. *Igitur non nulli veterum . . . tum a supremo Deo ac Patre productum esse dixerunt* Filium, *cum hanc rerum universitatem condere statuit, ut illum velut ministrum adhiberet: quam sententiam alii clarius, obscurius alii significant, sed isti fere, Athenagoras, Tatianus, Theophilus, Tertullianus, & Lactantius.* Pro Athenagora satis loquitur idem ille textus, quem Petavius opposuit lib. 1. de Trinit. cap 3. num. 4. Ibidem enim diserte adseruit Deum habere Filium, qui est *Verbum Patris in idea & efficientia*, ubi *idea* dicta est de Verbo, quatenus in eo omnia ab æterno dicta sunt, *efficentia* autem de actu externo, quo omnia per idem Verbum sunt condita. Illa vero, quæ urget Petavius, quibus Athenagoras hunc Filium vocat *primogeniam Patris progeniem, non quasi factus sit (a principio quippe Deus, qui est æterna mens, habebat in se ipso λόγον, idest rationem, cum æternum sit rationalis) sed ita ut cum materia concreta omnia, informisque natura, atque terra instar vehiculi subjicerentur, in iisque crassiora levioribus admista fuit, ad hoc ut idea & actus illorum esset, prodierit*: hæc, inquam, nobis favent mirifice. In primis enim Filium hunc λόγον appellatum, quem *rationem* interpretatur, ab æterno in Patre fuisse affirmat, ut Pater *æternum rationalis* fuisse dicatur; quo eodem argumento & Athanasius & Gregorius Nyssenus & alii Patres usi sunt, ut divinum Verbum æternum fuisse Arianis demonstrarent: sed rursus prodiisse illud, inquit, creandi orbis caussa, veluti *ideam* rerum creandarum, quæ ab æterno profecto fuit, cum Pater ab æterno dixerit in Verbo, quæcumque creanda deliberavit, & sine qua *actus* illorum esse non poterat, cum actum consequi, seu creari nihil potuerit sine Verbo, per quod omnia ab æterno dicenda, & in tempore creanda fuere. Quid ex his cum antea dictis non plane convenit? Cum Athenagoras Filium λόγον in Patre ab æterno fuisse scribit, ut Pater esset rationalis; Filium utique accipit pro eo statu, in quo Pater se ipsum ac divina omnia in Filio cognovit: ac proinde λόγον *rationem* interpretatur, non *Verbum*, propterea quod hoc in statu Pater consideretur uti rationalis, seu cognoscens omnia, quæcumque Deum respiciunt; at ad res creandas, quod attinet, nihil hactenus concipiatur; qua sola de caussa λόγον *Verbum* melius, quam *rationem* interpretandum Augustinus censuit, ut vidimus §. 5. Cum porro eumdem Filium Athenagoras ad res creatas refert; *ideam* illum appellat, qua scilicet in Filio res creandæ præconceptæ, æternumque in Verbo dictæ fuere: vi cujus dicti stato deinde tempore cum effectæ fuerint per Verbum, jure earum *efficientiam* ipsum Verbum appellat. Hæc si mente teneas, Petavii objecta legere poteris, & cuncta sua sponte cadere statim invenies, ut nihil præterea addere necesse sit.

Id

Id ipsum plane ex illo Tatiani testimonio colligere licet, quem Petavius eodem capite latine reddit sic num. 5. *Deus erat in principio; principium autem rationis esse potentiam accepimus. Etenim Dominus omnium cum ipse totius esset universi substantia, quatenus nulla adhuc erat facta creatura, solus exstabat. Quatenus vero tota vis & potentia, ac tam eorum, quae videri possunt, quam quae videri nequeunt, substantia erat ipse, cum eo erant omnia. Nam cum ipso per rationalem vim λόγος ipse, qui in illo erat, produxit. Voluntate porro simplicitatis ipsius λόγος erupit, qui quidem non in vacuum emanans, primogenium opus Patris fuit.* Cum Tatianus *principium* in Græco textu definiat λόγου δύναμιν, vox autem λόγου, quam *rationis* vocabulo Petavius vertit, *Verbum* ipsum significet (unde *Verbi potentiam* vulgatus Interpres reddidit pro *rationis potentiam*, & melius, siquidem vox Græca λόγος, cum res creatas respicit, *Verbum* potius, quam *ratio* reddenda est ex Augustino nuper laudato) palam fit, *principii* nomine, uti a Tatiano explicatur, ipsum *Verbum* oportere intelligi, cujus quidem *potentia*, seu *virtute* (utrumque enim vox Græca δύναμις significare potest) omnia condita sunt, ut in Scripturis traditur; unde & *principium* rerum omnium rectissime dicitur, quod nomen ad *rerum originem* referri ipse Petavius observat. Itaque ubi Tatianus ait *Deum* fuisse *in principio*, cum *principium* sit ipsum *Verbum*; *Dei* nomine Patrem intelligens, hunc utique *in Verbo* fuisse fatetur, sicuti mox λόγον, idest *Verbum in ipso* Deo Patre fuisse aperte tradit; quibus utrumque & semper, & ejusdem substantiæ fuisse palam insinuat. Ita porro dictum heic a Tatiano & Patrem in Verbo, & Verbum in Patre *per Verbi virtutem* semper fuisse, quemadmodum superius Athenagoras probavit Patrem semper habuisse λόγον, quia semper rationalis fuit. Fuit nimirum semper Pater in Verbo, cum sine Verbo non fuisset Pater: & principium ipse rerum fuit *per virtutem Verbi* omnia creanda dicens in Verbo, quo si caruisset, nihil dixisset creandum, ac proinde principium rerum creandarum numquam fuisset. Porro loquitur, uti diximus, hoc in textu Tatianus de Verbo tamquam rerum creandarum principio; ac proinde præsumit, omnia, quæ creanda fuerunt, in hoc Verbo dicta ab æterno fuisse. Sic quidem intelligitur, quam idonea sit ejus dicti ratio *Cum eo*, Deo scilicet, *erant omnia*, dum inquit: *Cum ipso enim per rationalem virtutem ipsum quoque Verbum, quod in ipso erat, produxit*, produxit scilicet omnia, quæ idcirco cum Deo fuerunt ab æterno, ut probandum Auctor sumserat: recte, nam cum *per rationalem*, seu *loquutivam virtutem* omnia, quæ postea facta sunt, a Deo Patre dicta & ita quodammodo producta fuerint in hoc Verbo, omnia in hoc Verbo erant cum Deo, & simul cum Deo erant & Pater, qui dixit omnia, & Verbum, in quo omnia dicta sunt. Quod si hæc æternitatem spectant, natum itaque a Patre Tatianus præsumsit ab æterno hoc Verbum, sine quo non solum nihil creandum, sed nec Verbum fuisset, nec Pater. Et hæc quidem productio æterna rerum in Verbo illam Verbi generationem subindicat, quæ non rerum, sed Verbi propria generatio est, cum non tam divinorum, quam creandorum Verbum sit illud, quod Pater ab æterno proprie genuit, cum & divina & creanda dixit: quod utrumque etsi simul ab æterno dictum fuit, humano tamen loquendi more prius alterum, alterum posterius dictum concipitur, ut in Zenone explicavimus. Cum porro hæc generatio non rerum, sed Verbi propria sit; etsi res per illam ab æterno productæ, seu dictæ in Verbo, tum non *actu*, sed *virtute* solum exstiterint, quatenus per hujus Verbi ab æterno actu & vere editi virtutem creandæ fuerunt in tempore; ipsum tamen Verbum non peræque *virtute* solum, ut Petavio visum est, sed *actu* a Patre editum ab æterno Tatianus censuit, uti ex toto contextu hactenus explicato liquet. Id autem, quod dein addit: *Voluntate porro simplicitatis ipsius λόγος*, seu *Verbum erupit*, nihil moveat: heic enim illam externi verbi prolationem prospicit, quam in mundo creando editam non nulli putarunt per sensibilem quamdam vocem, qua ipse Deus *dixit*, *& facta sunt*: id quod ad aliam quæstionem pertinet. Quod si hoc Verbum non in vacuum emanans *primogenium opus Patris* fuisse idem Tatianus subdit; id spectat, ut videtur, ad sensibilem illam verbi prolationem, quæ si fuit rerum omnium caussa, primum Dei opus fuit. Si vero non prolatitium, sed intimum Patris Verbum foras emanasse aliquo modo credidit; ex-

ternam eidem Verbo generationem tribuit, quæ nihil est aliud, quam externa ejusdem manifestatio, qua divina virtus jam inde ab æterno intime latens in Deo, foras tandem prodiit, unde illud Verbum *participatione*, non *abscissione* natum subinde affirmavit (*μερισμὸν* enim non divisionem puto significare, ut vertit interpres, ait ipse Petavius) ut *ne tamen Patrem sine Verbo relinqueret*; quibus verbis Tatianus se credidisse confirmat, Patrem semper fuisse cum Verbo, nec ab hoc se se communicante rebus creatis tam multis fuisse relictum, quippe quod ea communicatio Verbi, qua in tot res creatas manavit exterius, non *abscissio* fuerit ejusdem Verbi a Patre, seu divisio intimæ ejus substantiæ, qua, Verbum in Patre, & Pater in Verbo semper exstitit, sed mera fuerit ejusdem *participatio*, qua ipsum Verbum, & per Verbum Deus ipse in creatis rebus elucet. Sed de Tatiano nimis fortasse multa.

A Thenphilo Antiocheno, quem Petavius suo modo commentatur eodem cap. 5. num. 6. brevius nos expediemus: nam λόγον *intimum in visceribus suis* Patrem habuisse palam fatetur; quem λόγον si *genitum* addit *cum sapientia sua eructantem ante omnia*; non idcirco ingenitum illum primum λόγον putavit, aut indiscretum in patre, & solum genitum, cum in creationem mundi omnia in Verbo dicta sunt, ut interpretatur Petavius; sed λόγον illum priorem accepit de Verbo, quod erat intimum in Patre, in quo omnia divina Pater dixit, istum autem de Verbo res creandas dicente accepit, ut in Zenone pluribus explicavimus. Idem porro aliam quamdam *prolatitii λόγου* generationem, quam in Tatiano consideravimus, adstruit, quæ generationi æternæ nihil officit, ut ibidem innuimus, & confirmant etiam, quæ idem Theophilus subdit: Pater *hunc λόγον genuit prolatitium, primogenitum omnis creaturæ, non ut Verbo vacuus ipse fieret, sed ut verbum gigneret*, idest prolatitium, *& cum Verbo suo*, idest intimo, *perpetuo versaretur*.

Eodem spectant illa Tertulliani lib. contra Praxeam cap. 5. quæ Petavius recitat cap. 5. num. 2 Cum enim λόγον, seu *rationem* ab æterno penes Deum fuisse testatur, Verbum utique Dei intimum ab æterno genitum prodit, in quo Pater utique *rationalis ante principium*, idest ab æterno, secum ipse loquebatur, quæ Dei sunt; hanc enim putamus *rationem*, quam *suam* Tertullianus appellat. Cum porro idem Deus de creando mundo deliberans *cum ratione sua*, idest Filio, vel Verbo, *cogitabat* atque *disponebat sermonem*, seu, ut paullo ante explicatius dixerat, *cum ipsa & in ipsa ratione*, quam *intra* semet ipsum *habebat*, *tacite cogitabat & disponebat secum*, *quæ per sermonem erat dicturus*, cum scilicet mundum creandum præcepit; cum hæc, inquam, Deus secum in ratione seu Verbo cogitasse & disposuisse traditur, innuitur profecto ea generatio Verbi, qua Pater creanda in Verbo tacite ab æterno dixit atque decrevit. Tandem prolatirium verbum in ipsa creatione editum Tertullianus insinuat cap. 6. & 7. & hac formula nihil aliud, nisi externam Verbi manifestationem significat, quam in Tatiano explicavimus. Hanc tamen postremam & externam nativitatem Verbi, quæ initio temporis contigit, primam & unicam a Tertulliano adsertam Petavius opinatur, id quod hisce ejus verbis confici existimat ex cap. 6. *Nam ut primum Deus voluit ea, quæ cum Sophiæ ratione & sermone disposuerat intra se, in substantias & species suas edere, ipsum primum protulit sermonem habentem in se individuas rationes Sophiam, ut per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata atque disposita, immo & facta jam, quantum in Dei sensu. Hoc enim eis deerat, ut coram quoque in suis speciebus atque substantiis cognoscerentur, & tenerentur. Tunc igitur etiam ipse sermo speciem & ornatum suum sumit, sonum & vocem, cum dixit Deus, Fiat lux.* Sed hæc commovere potuisse hominem eruditum miramur vehementer: nam primum cap. 5. jam ante diserte Tertullianus confessus fuerat, Deum ante mundum creandum jam inde ab æterno non fuisse *solum*, hac ratione addita: *Habebat enim secum, quam habebat in semet ipso, rationem suam scilicet*, quibus aperte *rationem*, idest Verbum, a Deo Patre distinctam ab æterno fuisse palam insinuat, secus *solus* fuisset Deus ab æterno, quod ille hac ratione negandum putavit. Hinc caput istud concludens: *Possum itaque*, inquit,

guit, *non temere præstruxisse*, *& tunc Deum ante universitatis constitutionem solum non fuisse, habentem in semet ipso proinde rationem*, *& in ratione sermonem*, *quem secundum a se faceret*, idest secundam personam, *agitanda intra se*; ubi secundæ personæ a Patre distinctæ & ante mundi constitutionem genitæ disertissime meminit. Præterea haud scimus, an Petavius ea scribens, adverterit hæc Tertulliani verba, quæ post objectum abs se testimonium immediate leguntur, quæque ab eodem Petavio recitata invenimus eodem num. 2. cap. 3. *Hæc est nativitas perfecta sermonis (qua nimirum*, commentatur Petavius, *sermonem ipsum in specie ornatuque sua protulit, cum dixit, Fiat lux) dum ex Deo procedit conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiæ:* Dominus condidit me in initium viarum suarum: *dehinc generatus ad effectum*: Cum pararet cælum, aderam illi simul. *Exinde eum parem sibi faciens, de quo procedendo Filius factus est*; *primogenitus, ut ante omnia genitus*; *& unigenitus, ut solus ex Deo genitus, proprie de vulva cordis ipsius.* Notavimus apertam distinctionem, *conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiæ*, dehinc *generatus ad effectum*? Heic profecto duplicem Filii Dei nativitatem Tertullianus palam discernit, alteram, qua Pater in ipso de creandis rebus *cogitatu*, uti appellat, *sermonem* seu *Verbum Sophiæ nomine* edidit (*processit conditus*, inquit) & hæc nativitas est proprie dicta Verbi, quam *primam* appellat, cum ab æterno omnia creanda a Patre in Verbo dicta sunt: alteram vero, qua Deus in ipsa mundi creatione verbum *ad effectum* protulit; quæ etsi generatio sit Verbi minus proprie dicta, tamen nativitas *perfecta* idcirco appellatur, quod illa prior, licet propria nativitas, intra Deum latuit; hæc autem extra Deum prodiens, priorem illam latentem eduxit quodam modo, cum Verbum ipsum creaturis manifestum fecit; & hac ratione Dei Filius in creatione mundi *speciem & ornatum*, seu *sonum & vocem* quamdam accepit, sicque *perfecta* fuit ejus nativitas, non quoad Deum, in quo semper fuit perfectissima, sed quoad nos, quibus illa primum agnosci cœpit. Hanc eamdem duplicis nativitatis distinctionem idem Tertullianus non obscure subindicat lib. 2. adversus Marcionem cap. 27. de hoc sermone inquiens, *quem ex semet ipso proferendo Filium fecit*, *& exinde dispositioni suæ voluntatique præfecit*. Cum ait *ex semet ipso proferendo Filium fecit*, utique *prolationem*, seu nativitatem Filii æternam significat; secus duos Deos adstruxisset unum æternum, non æternum alterum, atque ita in eum, quem in Marcione coarguit, errorem incidisset. Hanc quidem nativitatem spectans Apologetici capite 21 *Hunc*, similiter inquit, *ex Deo prolatum didicimus*, *& prolatione generatum*, *& idcirco Filium Dei*, *& Deum dictum ex unitate substantiæ*; quæ postrema verba præsertim ostendunt, agi de *prolatione* illa & nativitate interna Filii, qua *unam* cum Patre *substantiam* adeptus est, non de externa, cui hæc substantiæ paternæ *unitas* non convenit. Aliis porro verbis *& exinde dispositioni suæ voluntatique præfecit*, indicari nihil dubitamus nativitatem externam, de qua nunc nuper dictum est, eamque Tertullianus ipso adverbio *exinde* a priori satis distinguit. Ceterum aliis in locis a Petavio memoratis num. 4. quæque fusius explicantur a P. Le Nourry tom. 2. Apparat. ad Bibliothecam vet. P. P. diss. 4. in Tertullianum cap. 8. adeo explorate Filium a Patre distinctum, *unius que* nihilo secius cum Patre *substantiæ* affirmat, ut in tuto omnino esse debeat nostra explicatio, quam obscurioribus testimoniis hactenus consideratis dedimus, & ex his apertis locis saltem Petavius moveri debuit, ne obscuriora quædam testimonia in alienum & contrarium plane sensum interpretanda putaret.

Tandem Lactantius a Petavio postremum accusatus cap. 3. num. 6. cum lib. 2. Institut. cap. 8. *similem sui spiritum* a Deo Patre *productum* tradit, *antequam ordiretur hoc opus mundi*, *ut ab eo bono tamquam rivus oriretur*, *semperque profflueret*; loquitur aperte de ea Verbi generatione, qua Pater *ab æterno* dixit in Verbo, quæcumque per idem Verbum subinde, divinæ bonitatis participatione, facta sunt. Equidem cum Verbum *consiliatorem* a Patre adhibitum ibidem testatur; hoc sane Verbum æternum fuisse significat, cum Dei consilium ac decretum æternum fuerit. Immo si *consiliatorem* illum habuit ab æterno, antequam quidquam de creando orbe decerneret; supponit illud Verbum verum Filium exstitisse in Patre, antequam is quidquam creandum in eodem Verbo decerneret, ac proinde generatio-

nem

nem illam Verbi supponit, qua Pater se ipsum in Verbo dixit, antequam res creandas in ipso diceret. Quod si hoc Verbum Patri *similem spiritum* vocat, nemo offendatur; cum *similem spiritum* appellet eo sensu, quo id Verbum *imago Dei*, *& figura substantiæ ejus* in Scripturis vocatur, quod cum unitate substantiæ ab ipso Lactantio aliis testimoniis adsertæ nihil pugnat. Addit præterea aliquid lib. 4. cap. 8. & 9. de prolatitio quodam *sermone*, seu *vocali spiritu*, uti vocat, quem pro externo sono Petavius accepit. At cum *vocalem hunc spiritum, non utero, sed mente conceptum*, & conceptum quidem a Patre *inexcogitabili quadam majestatis suæ virtute ac potentia* Lactantius palam affirmet; procul dubio generationem ejusdem Verbi non externam, sed intimam, ac Verbi æterni propriam aperte significat, quam quidem *nativitatem spiritalem* appellat cap. 13. & *nativitati carnali* opponit, quamque *inexcogitabilem* plane esse ipso capitis 8. initio monuit: unde & lib. 2. cap. 8. eum *ineffabiliter* a Patre *æternum* genitum prodit. Porro ex cap. 25. lib. 4. manifestum fit *Deum de Deo* habitum a Lactantio hunc, quem *prolatione vocis ac spiritus generari* potuisse censuit; & vocem ac spiritum illum ab eo vocatum liquet locutione prophetarum, qui *sermonis* ac *spiritus* nominibus Dei Filium indicarunt. Itaque nihil vetat, quin *vocalis* quoque *spiritus* nomine, quo Petavius vocem sonantem accepit, Dei Filium Deum de Deo vere intelligamus in scriptis Lactantii, ac præsertim lib. 4. cap. 8. & 9. ubi sane huic *vocali spiritui*, quem Pater *non utero, sed mente conceperat*, Dei Patris *effigiem*, seu *imaginem* tribuit cum Paullo, & substantialem quidem imaginem, quippe quæ, inquit, *proprio sensu ac sapientia vigeat*, quod in vocem sonantem a Petavio intellectam non cadit. Comparatio porro illa duplicis humani spiritus, quorum alterum homines e naribus tacitum emittunt, alterum ex ore cum strepitu edunt, cum loquuntur, valet quidem ad explicandum discrimen a Lactantio intentum inter spiritus angelicos, qui tamquam spiritus e naribus ductus, non ad docendum, sed ad ministrandum tacite conditi sunt, & spiritum Verbi, qui, tamquam spiritus ex ore prodiens, docere homines debebat: at in reliquis nihil valet; neque enim comparationem perfectam & adæquatam instituere ibidem Lactantius voluit: unde irrideri hanc ob comparationem a Petavio non debuit: neque *sonum vocalem*, quem ea in comparatione adhibet, transfert ad Verbum, quatenus e Patris mente ab æterno genitum fuit, sed *ea ratione*, inquit, *quia voce ejus ad populum fuerat usurus, idest, quod ille magister futurus esset doctrinæ Dei & cælestis arcani ad homines perferendi*, quod spectat ad illam doctrinam, quam divinum Verbum humana subinde natura indutum expressis vocibus tradidit. Sed de Antenicænis Patribus hactenus, quos cum eidem omnes formulæ insistentes audisti, quam Zeno usurpavit, duo hæc statuta intelliges, hunc non nova, sed veteri usum formula, quam scilicet a tot Patribus traditam acceperat, in eorumque libris didicerat; illos autem non eam in sententiam adhibuisse hanc formulam, qua Arianis præcinerent, ut existimavit Petavius, sed in eam, qua Zeno Arianorum impugnator acerrimus, ipsos legens adeo recte intelligendos putavit, ut eadem formula sibi quoque utendum nihil ambigeret.

§. VIII.

Marius Victorinus a Petavii censura vindicatus.

De Mario Victorino, qui *in eadem esse caussa* Petavio visus est, quid attinet dicere, cum ille adeo ex proposito totis quatuor adversus Arium libris catholicum dogma disertis verbis sententiisque defendat, ut si cui aliquam ob formulam a Petavio notatam videatur sensisse, divinum Verbum *tum foras generatione prodiisse, quando mundum procreavit Deus*, ut idem Auctor ex allatis abs se textibus colligit; is aut Victorini libros non legerit, aut si legit, sparsis a Petavio præjudiciis fortasse impeditus, non intellexerit sane ejus sententiam, quæ clarissimis aliis testimoniis explicata satis videtur. Cum enim generationem Verbi æternam pluribus locis disertissime fateatur, jam sicubi ejusdem Verbi generationem manife-

manifestationem appellat, seu *declarationem intus potentiæ*, ita ut *Pater* sit, *qui intus*, *Filius*, *qui foris*, (quæ fere sunt notatæ a Petavio formulæ): vel de eadem generatione æterna hæ formulæ intelligantur necesse est, vel ita sint de externa generatione accipiendæ, ut generatio hæc exterior in tempore, quæ manifestatio est, generationi illi intimæ & æternæ nihil præjudicii creet. Utroque sane modo Scriptor ille eas formulas accipit. Primo modo generationem internam & æternam Verbi *manifestationem* vocat, quatenus Deus volens semet ipsum videre & cognoscere, imaginem sui, in qua se videret, genuit, & hanc imaginem, quæ utique Verbum est, *manifestationem* vocat, eamque *foris a Patre*, idest a Patre distinctam habuit, uti a Patre distinctus persona Filius est, licet semper in Patre fuerit. Hoc expresse docet lib. I. pag. 269. lit. h. tom. 4. Biblioth. P. P. Deo, quem *vitam perfectam* definit, *volente*, inquit, *videre semet ipsum*, *hoc est*, potentiam suam, Patrem scilicet (Patrem enim *potentiam* appellavit) *facta est ipsa manifestatio* sui (ubi *manifestationem* aperte vocat *imaginem Patris*, in qua Patris substantia manifesta fit ipsi Patri) *quæ generatio est & dicitur*, *& juxta hoc foris exsistens*: *omnis enim cognoscentia*, *secundum quod cognoscentia est*, *foris est ab illo*, *qui cupit cognoscere*: *foris autem dico sicut in inspectione*, *secundum quod est videre semet ipsum*. Intimam ergo æternamque hanc *manifestationem* & *generationem* agnoscit, sicut intima & æterna fuit Patris cognitio, qua se ipsum in Filio cognovit: quod luculenter probat multis in locis tum præsertim lib. 2. pag. 273. f. Id ipsum fusius statuit lib. 3. pag. 275. f. & g. ex quo hæc pauca transcribimus: *Intelligentia quod intelligit foris est*, *& id quod intelligit intus*. Hinc Patrem, qui intelligit, posuit *intus*, Filium autem, quem intelligit, seu in quo se ipsum intelligit, *foris*. Hac ratione motum quemdam in Patre agnoscit *interiorem* & *in se conversum*, ex quo Filius generatur: quem in rem præsentem explicat sic: *Semper motus ex substantia*, *& in substantia*, *vel potius ipsa substantia*; *qui cum foras spectat*, *hoc est autem foras spectare*, *motum vel motionem esse*; *quod ipsum hoc illud est se videre*, *se intelligere*, *ac nosse velle*: *cum autem se videt*, *geminus exsistit*, *& intelligitur videns*, *& quod videtur*, *ipse qui videt*, *ipsum quod videtur*: *quia se videt*, *hoc est foras spectans*, *foris genitus*, *vel exsistens*, *ut quid sit intelligat*. *Ergo si foris est*, *& si genitus*, *Filius*: quem tamen eadem cum Patre substantia præditum demonstrat. Hunc tandem motum, quo Pater Filium genuit, *operationem* & *actionem* vocat, & addit: *Hic partus*, *hic natalis*. Alia ejusdem generis plura adferre possemus præsertim ex libro 4. pag. 287. e. & 288. cap. sed hæc satis visa sunt, ut quisque intelligat, *manifestationem operationemque*, qua *intus* Pater, & Filius *foris* esse traditur, ad generationem æternam intimamque Deo ex Victorini sententia referendam. Altero autem modo cum *manifestationem* & *actionem* idem Victorinus refert ad rerum creationem, animadvertendum est, eam ita referri, ut Filius Dei ab æterno fuerit λόγος *omnium quæ sunt* ex lib. I. pag. 260. h. f. cum scilicet Pater omnia futura decrevit in Verbo; *non enim*, inquit pag. 262. h. λόγος *locutio quædam est*, *sed potentia ad creandum aliquid confabulans iis*, *quibus futurum est esse*. vide p. 270. d. Hinc autem Filium relate ad creaturas λόγον *& voluntatem Patris* ibidem vocat, quem ab æterno & unius cum Patre substantiæ fuisse adserit pag. 263. a. Tandem *voluntatem* hanc Dei stato tempore *progressam* tradit in *actuosam potentiam*, ibidem, cum scilicet *in effectionem eorum*, *quæ sunt*, progressa est p. 266. e. Qua in re cum manifestatum nobis sit Verbum, hæc manifestatio, seu *apparentia*, uti vocat, exterior Victorino natalis & generatio quædam habetur: inquit enim lib. 4. pag. 284. d. *Apparentia vero ab occultis ortus est*, *& ab occultis ortus*, *& natalis est*, *& ejus natalis*, *qui & antequam sic oriretur*, *exstiterit*, ubi expresse generationem metaphoricam Verbo tribuit in ipsa rerum creatione; & *antequam sic oriretur*, affirmat, ipsum ab æterno exstitisse ex illa generatione æterna & intima, de qua in superioribus satis dictum est. Negari quidem nequit hæc subtilius & obscurius scripta a Victorino, atque ex dialectices, in qua plurimum delectabatur, regulis derivata, id quod in eo reprehendit S. Hieronymus: sed aliud est obscuritatem dialecticenque in ejus libris adversus Arianos perstringere, aliud obscuras quasdam ipsius formulas deflectere in sententiam, quam disertissimis verbis ille totis quatuor iisdem libris impugnat, quod fecit Petavius, ut ne de interpretatione cogitaverit quidem. Vides interim,

Lector optime, qua cautione versandum sit in antiquorum voluminibus, ne quæ fallamur ipsorum locutione, quam ex nostra vulgarive sententia explicandam putemus, cum illi non numquam aliam vel ævi vel scholæ alicujus propriam ei locutioni subjecerint: id quod tum præsertim suspicari par est, cum ex obvia explicatione indignum aliquid eruitur, quod in errorem & dedecus sapientissimorum, vel etiam sanctissimorum hominum cedat. Hoc principio nos S. Zenonem, quem in perniciosi nimium erroris suspicionem devocatum a Petavio legeramus, accuratiori examine pervolventes, genuinam ejus sententiam satis eduxisse & explicasse nobis videmur, quæ ad Antenicænorum quoque Patrum Victorinique vindicias comparandas non nihilum contulit.

CAPUT II.

Quo consilio S. Zeno de æterna Filii Dei generatione haud scribendum duxerit, quosque fidei tractatus & quas formulas reprehenderit.

Difficultatem non modicam quibusdam injiciunt non nullæ sententiæ in tract. 1. *de Fide*, quibus primo adspectu videtur S. Zeno & fidei didascaliam negare, & reprehendere nec non impugnare illos, qui in tractatibus fidem exponunt, atque argumentis confirmant. Sed si quis S. Zenonis mentem, ac tractatus ejus scribendi occasionem probe calleat, quæcumque in hanc rem duriora occurrunt, facile intelliget. In concilio Sardicensi ad compescendam Arianorum audaciam, qui Nicænæ fidei formula non contenti, novas subinde explicationes, additiones, correctionesque commentabantur, illud cautum fuit, quod refert S. Athanasius in tomo ad Antiochenos, qui tamquam concilii Alexandrini synodica habetur. *Quamvis*, inquit num. 5. pag. 772. *non nulli postularint, ut quædam de fide scriberentur, quasi aliquid Nicænæ Synodo deesset, atque id obtinere conati temere fuerint; Synodus tamen Sardicæ coacta rem indigne tulit, sancivitque, ut nullum ultra de fide ederetur rescriptum, sed sufficeret fides a Patribus Nicææ promulgata, quippe quæ in nullo deficeret, sed plena pietatis esset; statuitque, ne altera ederetur fidei professio, ne quæ Nicææ scripta fuerat, imperfecta reputaretur, neque occasio iis daretur, qui sæpe numero de fide scribere ac definire volunt.* At hac cautione ab Arianis contemta, in eo quotidie laborabatur, ut quo quisquis suas partes (in quas ipsi inter se quoque erant divisi) augeret, simplicioresque deciperet; varias ederet *fides*, seu *tractatus fidei*, in quibus suam quisque sententiam & errorem multis ratiocinationibus & argumentis statueret.

Harum formularum & horum tractatuum multiplicitatem ac pugnam præclare depingit coævus auctor S. Hilarius lib. 2. ad Constantium num. 4. pag. 545. ubi postquam affirmavit Arianos, dum fidem requisiti, *sua scribunt, & dum quæ Dei sunt prædicant, orbem æternum erroris & redeuntis in se semper certaminis circumtulisse. Sub cujus necessitatis tamquam improbabili occasione, scribendæ atque innovandæ fidei exinde usus inolevit. Qui postquam nova potius cæpit condere, quam accepta retinere; nec veterata defendit, nec innovata firmavit: & facta est fides temporum, potius quam Evangeliorum, dum & secundum annos describitur, & secundum confessionem baptismi non tenetur. Periculosum nobis admodum atque etiam miserabile est, tot nunc fides existere, quot voluntates; & tot nobis doctrinas esse, quot mores; & tot caussas blasphemiarum pullulare, quot vitia sunt: dum aut ita fides scribuntur, ut volumus, aut ita, ut volumus, intelliguntur.*

guntur. Et cum, secundum unum Deum & unum Dominum & unum baptisma, etiam fides una sit, excedimus ab ea fide, quæ sola est: & dum plures fiunt, ad id cœperunt esse, ne ulla sit: & num. 5. ubi contradictionum exempla subjicit: *Conscii enim nobis*, inquit, *invicem sumus, post Nicæni conventus Synodum, nihil aliud quam fidem scribi. Dum in verbis pugna est, dum de novitatibus quæstio est, dum de ambiguis occasio est, dum de auctoribus querela est, dum de studiis certamen est, dum in consensu difficultas est, dum alter alteri anathema esse cœpit: prope jam nemo Christi est. Incerto enim doctrinarum vento vagamur: & aut dum docemus, perturbamus; aut dum docemur, erramus. Jam vero proximi anni fides, quid jam de immutatione in se habet? Primum, quæ homousion decernit taceri: sequens rursum, quæ homousion decernit, & prædicat: tertium deinceps, quæ usiam simpliciter a Patribus præsumtam, per indulgentiam excusat: postremum quartum, quæ non excusat, sed condemnat.* Et post pauca: *Annuas atque menstruas* (adeo frequenter mutabantur, & novæ subinde edebantur) *de Deo fides decernimus, decretis pœnitemus, pœnitentes defendimus, defensos anathematizamus; aut in nostris aliena, aut in alienis nostra damnamus; & mordentes invicem, jam absumti sumus ab invicem.* Erant quippe plures fidei formulæ, tum variis Arianorum & Semiarianorum in Synodis editæ, tum quæ a quibusdam Episcopis in suæ sectæ defensionem promulgabantur. Hæ itaque sunt *illi multi tractatus, multæ fides, & quidem novellæ, & litis labore & favore nutritæ*, quas S. Zeno commemorat tractat. 1. num. 3. lib. 1.

In his autem quanta subtilitate ingenii, quantaque argumentationum vi uterentur hæretici magno cum legentium periculo, patet ex Athanasii epistola ad Episcopos Ægypti & Libyæ pag. 278. num. 8. ubi catholicos ab ejusmodi scriptorum lectione deterrere conatur his verbis: *Nam etiamsi voces ex Scripturis mutuentur, scribentes nihilominus repellite, licet orthodoxæ fidei verba protulerint, nec sic loquutures velitis attendere. Nec etiam recta mente loquuntur, sed his verbis velut ovium pelle induti, intus eadem ac Arius sentiunt . . . . . . Itaque si quæ scriberent, ea scriberent orthodoxi, ut magnus Hosius &c.* (alios catholicos recenset). . . . . *Si illi* (Ariani) *his* (catholicis) *essent similes, nullus profecto in illorum scriptis esset suspicionis locus: simplex enim ac candidum est virorum Apostolicorum ingenium.* Et numero 9. *Quia vero scripta auctores eos habent, qui pro propugnanda hæresis caussa mercede sunt conducti . . . . . evigilandum & cavendum est, fratres . . . . . . ne qua fraus ex verborum elegantia astutiaque oriatur.* Hanc Arianorum in rebus fidei perperam philosophantium calliditatem alii quoque Patres testantur. Vide plura Gregorii Nysseni, Nazianzeni, Basilii, Epiphanii, Faustini, Cyrilli, & Ambrosii testimonia a Petavio collecta in Prologomenis cap. 3. a num. 3. Hanc vero sophisticam calliditatem & humanam argumentorum ratiocinationem, quæ Arianos in tot errores sententiasque distraxerat, utpote periculi plenam catholici Patres maxime fugiendam putarunt: & hinc jam patet, quid in caussa fuerit, cur S. Zeno fidei tractatus fieri prohiberet. *Frater* ille, quem tractatu 1. alloquitur, is erat, qui *ipsum fontem divinitatis philosophicis argumentis exhaurire conabatur* num. 5. *qui sub sono legis ac fidei sæcularis amore jactantiæ accensus, nascentis Dei de Deo Spiritusque sancti inæstimabilem incomprehensibilemque divinitatis perpetuitatem, jure ipso, quo ex se est, argumentis cogere, examinare, metiri, ac discernere posse præsumebat.* Huic ergo, licet fortassis non mala mente hanc disputationem aggredi vellet, ut ab hocce curioso studio avocaret, periculum ejusmodi disputationum ante oculos posuit: & hac occasione tractatus fidei, qui similibus ratiocinationibus ab Arianis in dies edebantur, in invidiam vocat, quippe qui fidem, quam explicandam & argumentis confirmandam sibi sumserant, discidisse & destruxisse convincebantur. In hanc rem *credulitatem*, seu fidem simplicem præ subtili doctrina commendat, quod ea una universim necessaria sit, hæc autem præsumtionis & periculi plena; unde ait num. 1. *Manifestissimum puto, nimis astuto esse simplicem meliorem: quia simplex omnibus Dei verbis simpliciter credit; astutus autem nimia sapientia infatuatus, inquisitionibus variis semet ipsum confundit.* Non itaque simplicem didascaliam fidei S. Zeno hoc loco reprehendit, quam non negat necessariam, ut quis sciat, quidquid credere debet; sed argutas fidei disputationes, quas vocat, seu nimium in fide

acumen, curiositatem, dialecticenque pluribus perniciosam unice condemnat: *Disputatio enim*, inquit n. 2. *sicut excolit fidem*; *ita*, *si versuta sit*, *eradicat fidem*, ut in Arianorum disputationibus atque tractatibus experientia docebat. Itaque similis, ac alii Patres, S. Zeno tradidit sive hoc sermone 1. *de fide*, quem hactenus commentati sumus, sive alibi, & pluribus quidem in locis, quæ enumerare nimis esset longum; cum scilicet Arianorum petulans ingenium coercere, & nimiam arcanorum fidei investigandorum curiositatem reprimere studens, credendum quidem esse docuit, quidquid de Filii nativitate traditur; at *argumentari omibus vanis opinari velle*, *non colentis*, *sed dementis esse* affirmavit. Vide tract. 8. lib. 2. num. 1.

Quod si S. Zeno tract. fidei a catholicis etiam hominibus scripti adversatus vere fuit, fecit, quod ceteri Occidentales faciebant Episcopi, qui prolude de Orientalibus non bene sentiebant, cum de fidei formulis seu tractatibus per eosdem editis auditum fuit. Hinc S. Hilarius ut catholicos Orientales Occidentalibus ea de re indignatis conciliaret, eorum mentem consiliumque ex necessitate purgare studuit in lib. de Synodis ad Episcopos Galliæ num. 63. *Nihil autem mirum videri vobis debet*, *Fratres carissimi*, *quod tam frequenter exponi fides coeptæ sunt*: *necessitatem hanc furor hæreticus imponit*. Et mox: *Atque utinam penitus nescirent*, *cum procliviore enim venia ignorarent*, *quam obtrectarent*. *Sed horum Episcoporum dolor se intra silentium non continens*, *unitatem fidei hujus quærit*, *quæ jam pridem per alios amisit*. Interim tamen ipsos Gallicanos Episcopos commendat, tamquam *beatos in Domino & gloriosos*, *qui*, ait, *perfectam atque Apostolicam fidem conscientiæ professione retinentes*, *conscriptas fides hucusque nescitis*: quibus Zenonis mens Occidentalibus communis, & ipsi etiam Hilario pro Orientalibus differenti commendata cognoscitur.

Verum displicebit fortasse, quod sub finem tr. *De Fide* inculcatur, ubi non modo universam divinorum mysteriorum investigationem disputationemque, sed ipsam pariter illorum adversus hæreticos defensionem improbare videtur. *Disputare devita*. *Negat quodam modo Deum*, *quisquis adseris* (idest vindicat & defendit) *Deum*: *defensio enim non nisi imbecilli præstatur*. Verum heic non aliam defensionem reprehendit, quam quæ philosophicis argumentis in Arianorum rationem hic frater aggredi volebat: eam vero, quæ ratiocinationibus omissis totum ingenium ad vindicandam fidem, & auctoritatem sacram explicandam transferebat, nequaquam reprobavit; nam num. 5. ait: *Si peritiam legis ostendere cupis*, *lectionum nubila differens*. *Doce eam sibi non esse contrariam*. *Doce omnia*, *quæ canis*, *esse credenda*. Uni auctoritati sacræ in tractatibus, quos probat, voluit insisti; & solum repudiavit ratiocinationem philosophicam Arianis usitatam, ac errorum fontem; quæ, ut eadem in caussa notavit Ambrosius lib. 1. de Fide cap. 5. num. 42. *non adstruendi vim habet*, *sed studium destruendi*. Quod si ad Arianorum tela retundenda ratiocinatione liqua subtiliori uti opus esset; heic quoque S. Zenonem minime adsentientem ex periculi metu inveniremus: quem sane metum ipse Hilarius incussum videmus, cum ea necessitate ductus, inter Occidentales primus libros de Trinitate concinnare coactus est. *Compellimur*, inquit lib. 2. de Trin. num. 2. *hæreticorum blasphemantium vitiis*, *inlicita agere*, *ardua scandere*, *ineffabilia eloqui*, *inconcessa præsumere*. *Et cum sola fide expleri*, *quæ præcepta sunt*, *oporteret*, *adorare videlicet & venerari cum eo Filium*, *sancto Spiritu abundare*; *cogimur sermonis nostri humilitatem ad ea*, *quæ inenarrabilia sunt*, *extendere*, *& in vitium vitio coarctamur alieno*: *ut quæ contineri religione mentium oportuissent*, *nunc in periculum humani eloquii proferantur*. Et num. 5. *Horum igitur infidelitas in anceps nos ac periculum protrahit*, *ut necesse sit de tantis ac tam reconditis rebus aliquid ultra præscriptum cæleste proferre*. . . . . . *Immensum est autem*, *quod exigitur*, *incomprehensibile est*, *quod audetur*, *ut ultra præfinitionem Dei sermo de Deo sit*. *Posuit naturæ nomina Patrem*, *Filium*, *Spiritum sanctum*. *Extra significantiam sermonis est*, *extra sensus intentionem*, *extra intelligentiæ conceptionem quidquid ultra quæritur*: *non enuntiatur*, *non attingitur*, *non tenetur*. *Verborum significantiam rei ipsius natura consumit*, *sensus contemplationem imperspicabile lumen obcæcat*, *intelligentiæ capacitatem*, *quid quid fine nullo continetur*, *excedit*. *Sed nos necessitatis hujus ab eo*, *qui hæc omnia est*, *veniam*

veniam deprecantes, audebimus, quæremus, loquemur. Si hac ſcriptione ſe Hilarius rem *illicitam agere, in vitium cantare, in anceps & periculum protrahi* confitetur; & Eccleſiaſtica licet neceſſitate premeretur, eam nihilominus non ſine *venia deprecanda*, nec ſine tam longa excuſatione arripiendam duxit; quis jam hinc non pervideat, quo jure S. Zeno fratrem non ea utique neceſſitate, qua Hilarius premebatur, ſed ſola, uti apparet, curioſitate ad diſputandum adductum, ab hac ſcriptione deterrere & avertere conatus eſt; non quod vere illicitum putaret de myſteriis divinis ſana ſententia diſſerere, ſed quod quotidiano Arianorum experimento edoctus, ex hujuſmodi diſputationibus hæreſeos incurrendæ periculum immineret; quod nemo prudens ne dum non reprehenderit, ſed commendatione potius dignum putarit, vel ea ratione, quam idem S. Zeno ſuggerit num. 5. *ſit quippe tutius imperitum videri, quam eſſe ſacrilegum.* Quod quidem conſilium etiam poſt Zenonem harum quoque in partium Epiſcopis præſtitiſſe cognoſcimus cum ex multis, tum præſertim ex S. Gaudentio, qui paullo poſt Zenonis obitum Brixianam rexit Eccleſiam: is enim ſer. 14. pag. 169. hæc ſcripta reliquit: *Credere itaque nos oportet non aliter eſſe Deum, quam ſe ipſe proprio ſermone revelavit eſſe credendum. Facta quoque ejus non debemus rebelli ſpiritu diſcutere, ſed fideli ſtudio admirari; quoniam rectus eſt ſermo Domini, & omnia opera ejus in fide..... Definamus ergo fide neglecta contumelioſis quæſtionibus divinum pulſare myſterium.* S. Petrus Chryſologus Ravennas Archiepiſcopus ſerm. 62. de Symbolo, *Adtende homo*, inquit, *qua reverentia ſibi fides inſinuatur & traditur; audi Patrem, ut ſentias, intelligas, credas; non diſcutias Filium: & quia eſt confiteaaris; non unde & quando & quomodo ſit, temerarius inquiras.* Plura ejuſdem generis occurrunt, quæ referre nec vacat, nec opus eſt, cum ſatis ex dictis Zenoniana ſententia explicata & vindicata videatur.

CAPUT III.

Variæ Zenonis de incarnatione Chriſti formulæ vindicantur.

QUæ de æterna divini Verbi generatione duriores viſæ ſunt Zenonis formulæ, capite primo explicatæ nobis ſunt: nunc quæ ad temporalem ejuſdem generationem pertinent, explanandæ ſuperſunt. Tres autem hæ fere ſunt. Prima cum Dei Filium *induiſſe, ſuſcepiſſe, geſtaſſe, vel adſumſiſſe hominem* pluries dixit; quæ locutio idcirco reprehenditur, quod *hominis* nomine non tam natura, quam perſona humana comprehendi ſolet, quam poſtremam a divino Verbo adſumtam nemo, niſi Neſtorianus affirmat. Huic videtur accedere alia formula ex tractatu 16. lib. 1. num. 14. ubi *perſonæ hominis* mentio fit: *Dominus ex perſona hominis, quem adſumſerat.* Altera ex tract. 6. lib. 2. num. 1. cum Dei Filium *hominem miſtum* vocat, ac ſi divina & humana natura in unum miſtum coaluerint, quæ Eutychetis hæreſis fuit. Cui locutioni accedit illa tract. 8. ejuſdem lib. 2. num 2. *Miſtus itaque humanæ carni ſe fingit infantem.* Tertia ex tractatu 2. lib. 1. num. 9. cum Deum *in hominem demutatum* Auctor tradit, & tract. 12. *in homine incluſum*, ſeu *in tegumento carnis incluſum*, ut tract. 9. ejuſdem libri loquitur num. 1. Sed duæ priores formulæ, ſi rigide accipiendæ ſunt, contradictoriæ inveniuntur, & contrariis plane hæreſibus Neſtorianæ & Eutychianæ favent. Hoc autem ipſum ſatis innuit, alio plane ſenſu, quam quem verba rigide accepta referunt, pronuntiatas fuiſſe. Id porro antiquitatem noſtri Scriptoris maxime ſtatuit: cum nondum natis ſæculo V. Neſtorii & Eutychetis hæreſibus, quibus illæ formulæ videntur favere, Sancti Patres tutius loquerentur (quod ſæpe, alia licet occaſione, Auguſtinus advertit) ut de hæretico ſenſu, qui eiſdem poſtea ſubjectus fuit, ne cogitarent

gitarent quidem: unde modo hac, modo illa etsi contraria formula liberius, in catholicum tamen eumdemque sensum utebantur.

Prima locutio *hominem adsumsit*, *suscepit &c.* solum post Nestorium displicuit, cum antea a Sanctis Patribus recto sensu adhiberetur, ut animadvertit Agobardus adversus Felicem num. 8. *Videtur mihi etiam vestra caritas admonenda de hoc, quod Felix frequenter gaudet dicere hominem adsumtum vel formam servi. Quamquam enim & pie dici potuit, sicuti & frequentissime dictum a Sanctis Patribus invenitur; tamen considerandum est, quod in Nestorio hæc verba nostris displicuerunt*: quod sane verissimum est, si Victorinum excipias, qui ante Nestorii ætatem lib. 2. adversus Arium pag. 272. tom. 4. Bibl. P. P. novissimæ editionis Lugdun. non *hominem*, sed *carnem* a Verbo adsumtam dici voluit. Ceterum antiquos Patres, qui eadem formula catholice usi sunt, si recensere omnes vellemus, nimis esset longum. Satis sit indicare Tertullianum, Lactantium, Hilarium, Hieronymum, Augustinum, &, quod pluris est, ipsum quoque S. Leonem, qui accerrimus licet Nestorianæ hæresis impugnator, sermone tamen 94. de Transfig. cap. 2. *suscepti hominis*, & serm. 33. seu 4. de Epiphania *unitus homini* scripsit. *Hominis* autem nomine hi omnes Patres *naturam*, non *personam hominis* acceperunt. Hinc S. Augustinus de Prædest. Sanctorum num. 31. postquam *susceptum hominem* dixit, addit mox *susceptam naturam hominis*. Similiter Hilarius, qui in cap. 3. Matthæi num. 2. *hominem, quem adsumserat*, scripsit; in psal. 65. num. 12. *adsumta ex Virgine carnis naturam*, in ps. 124. num. 4. *adsumtionem carnis nostræ*, & in cap. 4. Matth. num. 14. *materiem adsumti corporis* memorat. Zeno pariter tract. 8. lib. 2. num. 2. in fine ait: *Carnem ideo dignatus est induere*. Ceterum *adsumti*, vel *suscepti hominis* locutio eo minus in antiquis reprehendenda, quod in posterioribus Nestorio adhuc eo recto, quo diximus, sensu usurpata invenitur in ipsis quoque fidei formulis, uti est illa a Martene edita tom. 1. de Antiq. Eccles. Rit. pag. 163. in Hymno *Te Deum*, qui Ambrosio & Augustino vulgo tribuitur, & apud plures Scriptores, uti patet, vel ex uno Facundi Hermianensis testimonio sic scribentis lib. 9. prope finem. *Antiqui Doctores dixerunt, quoniam Deus Verbum sit principaliter & secundum essentiam unigenitus Filius Dei: homo vero adsumtus ex unitate ejus personæ accepit, ut unigenitus Filius semper esset, & diceretur*: in quibus adeo perspicue *adsumtum hominem* de sola natura humana intellexit, ut unicam personam in Christo extitisse diserte adierat. Quod vero Zeno ait *ex persona hominis*, vocem personæ non scholastico, sed vulgari sensu Latinis sacris Scriptoribus usitato accepit pro eo, quod dici alias solet *uti homo*, seu *tamquam homo*, quod aliis aliorum Patrum exemplis statuimus adnot. 75. in tract. 16. lib. 1.

Altera autem formula *mistionem* exprimens, Patribus ante Eutychen frequens est; adeoque in ea nihil hæreseos deprehenderunt, ut Augustinus ep. 137. al. 3. num. 11. Verbi incarnationem definire non dubitarit: *Mistum Dei & hominis*. *Miscendi* autem verbum hoc loco divinæ humanæque naturæ non confusionem, sed unionem, seu conjunctionem significat in persona Verbi; unde Augustinus propositæ ibidem quæstioni, *quomodo Deus homini permistus sit* (hac enim voce utitur) postquam prius respondit per aliam quæstionem, *quomodo misceatur anima corpori*, eidem comparationi insistens reponit secundo sic: *Sicut in unitate personæ anima unitur corpori, ut homo sit; ita in unitate personæ Deus unitur homini, ut Christus sit*: ubi *uniendi* verbum pro eo, quod in quæstione propositum fuerat, *miscendi* supposuit tamquam unum & idem: & dein monet, hoc audito nomine *recedendum a consuetudine corporum, qua solent duo liquores ita commisceri, ut neuter servet integritatem suam &c.* Leporius in libello *Emendationis* conjunctionem hanc miscendi verbo significatam intelligens, *Novit enim*, inquit, *sine corruptione misceri, & tamen in veritate misceri*. Eodem verbo in eamdem sententiam usi fuere Irenæus, Tertullianus, Cyprianus, Firmicus, Hilarius, &, ut mittamus ceteros, S. Leo Eutychetis damnator serm. 22. de Nativit. 3. cap. 1. *Ut naturæ alteri altera misceretur*, & serm. 33. de Epiph. 4. cap. 4. *Naturæ carnis immistus*, nec non Vigi-

Vigilius lib. 1. contra Eutychen adhuc post hujus hæresis ortum, a qua hoc *mistionis* nomen alia significatione acceptum male audire cœperat. Perspicue autem Zeno mistionem pro conjunctione, quæ naturæ divinæ & humanæ integritatem non læderet, accepisse patet vel ex ipso tract. 8. lib. 2. num. 2. ubi *mistum* quidem humanæ carni Dei Filium tradit, sed ita ut integra esset utraque natura: *Ibidemque salvo*, inquit, *quod erat*, *meditatur esse quod non erat*: quibus similia habet tract. 9. num. 2. & tract. 7. in fine. Christum porro *hominem mistum* aperte dixit tract. 6. lib. 2. num. 1. eo consilio, ut nec purum hominem, nec Deum purum (quod duæ volebant hæreses ibidem notatæ) sed ex naturæ utriusque conjunctione compositum quoddam, seu ut, quod Lactantius ait lib. 4. cap. 13. *& Deum fuisse & hominem ex utroque genere permistum* doceret (*ex utroque genere concretum* dixerat Cyprianus lib. 2. Testim. cap. 10.) in quo egregia catholicæ fidei professio continetur.

Tertii generis formulæ, singulæ licet separatim duriusculæ sibique invicem aliquatenus adversantes videantur, cum tamen professioni nunc expositæ, qua *salvum* in incarnatione declaratur, *quod erat*, ex Auctoris mente haud opponi dicendæ sint; eo sane spectare nequeunt, ut mutatam in humanam insinuent divinam naturam, quæ est immutabilis, & ex ipso Zenone *salva*, idest integra, exstitit, nec *inclusam* illam *in homine*, quam *mundus mundique non capit magnitudo*, idem ipse testatur tract. 9. lib. 2. num. 1. Eo igitur solum pertinent, ut Dei Filium vere hominem factum intelligamus, perinde ac si purus homo videri possit; abdita quodam modo *in carnis tegumento* divina illa majestate, quam, ut tr. 5. libri ejusdem insinuat, *non potest mundi istius mediocritas sustinere*. Hoc eodem sensu divinum Verbum *breviatum* vocavit cum Apostolo Paullo cap. 9. ad Rom. v. 28. *Tu eum breviatum paullisper ab majestatis suæ immensitate peregrinari fecisti*, tract. 2. lib. 1. num. 9. Et tract. 8. lib. 2. num. 2. *Dei Filius tempore constituto, dissimulata interim majestate, ab aetherea sede profectus, in prædestinatæ Virginis templo sibimet castra metatur, quibus latenter infunditur in hominem gigniturus, ibidemque salvo, quod erat, meditatur esse quod non erat*: quæ adeo sunt aperta, ut nihil amplius addere necesse sit.

CAPUT IV.

De priorum parentum peccato quid Auctor tradiderit.

Sanctum Zenonem cum communi Patrum sententia, quæ litterali Geneseos interpretationi prorsus convenit, priorum parentum peccatum in esu fructus vetiti collocasse palam est ex tract. 6. lib. 1. num. 3. ubi Adam *sacræ arboris pomum male dulce delibasse* affirmavit: & similiter cum in tract. 13. ejusdem libri per letale lignum, quod *sola mulier contigit*, mortem in Adam & in Evam derivasse docet, idem confirmat. At hoc eodem tract. 13. num. 5. peccasse Adam indicat per virile, quod circumciditur, membrum: *Adam enim*, inquit, *cum inlicitum pomum hoc membro decerpsit, sic in genus humanum jus mortis induxit*; & Hebræorum populo circumcisionem idcirco præceptam subdit, ut *locum matricalis culpæ*, idest originalis, *cum denotat; etiam alia crimina fugienda cognoscat*. Id ipsum pressius exponit tract. 2. num. 8. cum de cupidine loquens, *Hic*, inquit, *facibus suis Evæ pectus incendit*; quibus verbis satis aperte innuit, priorum parentum culpam in venereæ conjunctionis voluptate sitam fuisse, ac si lignum & pomum, quod ipsis a Deo vetitum est, fuerit ipsa conjunctio, quam illi contra vetitum præcipientes, peccarint graviter, & omne genus humanum in peccatum induxerint. Hoc autem quam & a litterali Geneseos sensu, & a Patrum

trum interpretatione sit alienum, nemo non videt: idque tanto magis absonum videri debet, quanto est certum, concupiscentiæ carnali in paradiso terrestri nullum fuisse locum, ut pluribus in libris adversus Pelagianos Augustinus luculenter demonstrat. Hæc cum nos animo volveremus, Zenonianæ sententiæ originem indagaturi, comperimus simile quidpiam legi apud Clementem Alexandrinum lib. 3. Strom. pag 466. ubi impugnans Cassianum quemdam Valentini discipulum & Docitarum principem, non nullosque alios eidem hæresi addictos, qui cum Tatiano nuptias damnabant, hæc scripta reliquit: *Certum est Dominum quoque venisse . . . . ad eos, qui sensibus seu cogitationibus aberraverunt, ad nos, inquam, venit Servator: quæ quidem ex nostra in præceptis inobedientia corrupta sunt, dum nimis avide voluptatem persequeremur, cum forsitan protoplastus noster tempus prævenisset, & non in tempore matrimonii gratiam appetivisset, & aberrasset*: & paullo post pag. 470. *Esto*, inquit, *cum ex brutis animantibus insidiosi consilii rationem cepisset serpens, & persuasisset, dicas Adam adsensum esse cum Eva conjunctioni, nempe quod hac natura alias usi non essent protoplasti, ut non nulli existimant; rursus maledictis incessitur creatio, ut quæ rationis expertum animantium natura homines fecerit imbecilliores, quos consecuti sunt, qui a Deo primi formati fuere. Sint autem natura quidem eos, sicut bruta, deduxit ad filiorum procreationem; moti autem sunt citius, quam oportuit fraude inducti, cum adhuc essent juvenes; justum quidem est Dei judicium in eos, qui non exspectarunt voluntatem.* Docet itaque Clemens ex non nullorum, quos sine propriis nominibus appellat, sententia, Adam & Evam in eo peccasse, quod nimis avide voluptatem appetentes, *non voluntatem* divinam, qua conjunctio præciperetur, exspectassent, sed *citius quam oportuit, matrimonii gratiam appetivissent. Non nulli*, qui hanc sententiam ingererent, ipsi, quos refellit, forte fuerunt hæretici; quos tamen hac in re non omnino rejicit, sed per particulam *forsitan* eamdem sententiam posse defendi non abnuit, & solum nihil exinde colligi posse contendit, unde illi nuptias malas esse convincant. Unde porro sive illi, sive Clemens hanc sententiam collegerit, ignotum plane est; at ex libro aliquo apocrypho, vel potius ex Hebræorum quorumdam interpretatione dimanasse videtur, quos quidem indicatos putamus a Moyse Bareepha Syro Episcopo, cum parte prima Commentar. *de Situ Paradisi* cap. 19. pag 464. tomi 17. Biblioth. P. P. editionis Lugdunensis hæc scribit: *Sunt quidam, qui existiment non fuisse arborem id, de quo gustavit Adam, sed venereum amplexum, quo cum uxore ille corpus miscuit . . . . . neque aliud voluisse illud præceptum, ne edatis de illa arbore, quam non coeatis, sed sancte & absque omni venere vivatis, & quo die de illa ederitis, morte moriemini, id esse, quo die corpora miscebitis* Huic sane interpretationi non nullos posterioris quoque ætatis Rabbinos subscripsisse satis colligimus ex Dialogo 3. *de Amore* circa medium, quem Leo Hebræus Mutinensis sæculo XVI. Italice edidit. Ut autem ex Hebræorum libris, aut certe ex Hebræorum id temporis sensibus hanc interpretationem ab Auctore nostro deductam probabilius judicemus, illud suadet, quod ille tract. 13. lib. 1. *de Circumcisione* adversus Hebræos disserat, & ex præcipuis, ut videtur, ipsorum sententia circumcisionem explodere nitatur. Equidem si non alienam, sed suam heic protulisset sententiam, qui tract. 6. num. 3. lib. 1. vulgatæ, ut initio monuimus, subscripsisset explicationi, qua Adam *sacræ arboris pomum male dulce delibasse* traditur? qui eodem tract. 13. lib. 1. num. 10. *letale lignum a sola muliere* tactum prodidisset, si in vetita, uti putabatur, matrimonii conjunctione utrique lignum & pomum attigissent? Itaque propterea hac interpretatione S. Zenonem usum esse nobis credibile est, ut Hebræos propria eorum hypothesi fortius convinceret. Cum vero hanc eamdem sententiam innuat tract. 2. lib. 1. ubi tamen adversus Hebræos nihil est; hanc sententiam non tantum Hebræorum, sed aliquorum etiam Christianorum propriam licet agnoscere, ita ut S. Zeno hanc prætermittendam non duxerit, ubi de perniciosis venerei amoris effectibus sermonem instituerat, licet ipse aliam veramque sententiam sequeretur.

CAPUT

CAPUT V.

Quam recte de divina Gratia S. Zeno senserit.

HOc præcipuum caput est, in quo cum S. Zeno alicubi duriuscule locutus videretur iis, qui Veronensem editionem curarunt, eam sibi licentiam sumsere, ut non nullis verbis in textum insertis, quibus catholicus sensus perspicuus referretur, aliquot loca emollirent, seu explicarent, quemadmodum per eadem tempora evenit Romanis S. Ambrosii editoribus, quos illi in exemplum sibi proposuisse in præfatione fatentur. Duriora in primis visa sunt illa tract. 1. lib. 1. num. 1. ubi fidei naturam talem & tantam esse testatur, *ut unicuique homini non ab alio commodetur, sed ejus ex voluntate nascatur*; quibus cum voluntati totum videretur tribuere, ut ne divinam gratiam adstrueret, in editione Veronensi impressum fuit sic: *ut unicuique homini non ab alio, sed ejus ex voluntate, præveniente Spiritus sancti inspiratione atque ejus adjutorio, nascatur*. Similiter tract. 2. ejusdem libri num. 3. illa sententia: *Fides itaque vel maxime res propria nostra est*, supplenda visa est in eadem editione hoc modo: *Fides itaque donum Dei vel maxime res propria nostra est*. Tandem tract. 12. libri ejusdem num. 4. duplicem vitam distinguens corporis & animi: *Hanc*, inquit, *nos nobis ipsi hac in vita per fidem sacri fontis vivo de gurgite comparamus*; quæ cum timerentur accipienda, ut gratia exclusa, tota justificationis vis nobis tribueretur, edita similiter fuere cum additione, *nos nobis ipsi Deo movente & adjuvante . . . . . comparamus*. Sed his emendationibus, quæ catholicos in invidiam vocant (sæpe enim aliquas id generis correctiones, quibus pauci quidam editores vano metu indulserunt, hæreticos nobis exprobrantes vidimus, ac si Patrum opera corrupissemus: quod catholicæ veritati magno præjudicio fuit) his, inquam, correctionibus nihil opus erat, cum satis ex quæstione, quæ id temporis agebatur, hæc loca, ut nihil gratiæ obsint, commode explicentur; aliis autem ex locis Zeno se recte de gratia sentientem prodat.

Itaque primum testimonium, quo sensu prolatum sit, ex quæstione, quæ tum agebatur, patebit. Eo in tract. 1. lib. 1. *de Fide* non illud quærebatur, utrum fides ex gratia, an ex voluntate sit, nec ne: quæ quæstio Zenoni ne in mentem quidem venit, & multo post a Pelagianis excitata fuit. In Arianos tota erat sancti Antistitis contentio, qui fidem variis tractatibus & argumentis exponendam rati, adeo in iis lucubrandis, edendis, legendisque laborabant, ac si absque hoc studio concipi fides non posset. Hos ergo ut refelleret S. Zeno, fidem homini *non ab alio* utique homine per tractatus memoratos *commodari, sed ejus ex voluntate nasci* prodidit: quibus unum improbum & periculosum tractatuum studium excludere mens illi & consilium fuit, ut ex sermone reliquo liquet; nihil vero contra gratiæ necessitatem voluit affirmare. Qui nimirum voluntatem laodat, quæ ad fidem concipiendam sane concurrit, non proinde gratiam excludere judicandus est; sicut qui gratiam adstruit, non idcirco voluntatem excludit. Solam autem voluntatem, non vero gratiam memoravit S. Zeno, quod nulla tum esset hoc ex capite quæstio, error nullus, cujus ex periculo tantum acui solet animus, ut in scribendo ac loquendo cautiores simus. Similis est interpretatio tertii testimonii, in quo vita animæ a nobismet ipsis comparata perinde dicitur, ac fidem ex nostra voluntate esse superius dixit: & idem est de testimonio secundo, quo fides *res maxime propria nostra esse* affirmatur. Quamquam heic *nostram* dixit, ut *alienæ* opponeret; subdit enim statim: *Igitur si nostra est, servemus ut nostram; ut jure speremus aliena*; quod ad controversiam de gratia nihil pertinet. Ceterum alii quoque Patres, qui ante Pelagiana tempora floruere, cum nondum ex hostium furore admoniti fuissent, ut cautius loquerentur, similes formulas, ut notavit Augustinus, non numquam usurparunt: quæ cum solius voluntatis meminerint, ad contun-

dendos quidem hæreticos nequeunt converti, at cum gratiam non proinde excludant, iisdem favere non possunt. Quid? Nonne & ipse Augustinus de se ipso testatur, se, antequam Pelagiana hæresis erumperet, pari locutione usum, quæ sano quidem sensu accipi poterat, sed cum Pelagianis similia loqui videbatur? Hinc cum in eamdem locutionem in Expositionibus Epistolæ Paulli ad Romanos scripsisset: *Quod ergo credimus, nostrum est*, &, *nostrum est credere & velle;* nata subinde Pelagianorum hæresi, cui hasce locutiones favere judicari poterant, has cum minus recte scriptas affirmat lib. 1. Retract. cap. 23. tum vero ibidem notat, easdem posse recte explicari & intelligi; nam & credere & operari, ut ait num. 2. *utrumque nostrum est, propter arbitrium voluntatis; & utrumque tamen datum est per spiritum fidei & caritatis;* & num. 3. *Verum est quidem, sed eadem regula; & utrumque ipsius est, quia ipse præparat voluntatem; & utrumque nostrum, quia non fit nisi volentibus nobis.*

In hanc autem rationem cum ceteros Patres, tum vero etiam S. Zenonem voluntatis humanæ vim commendasse, ex aliis locis, quibus gratia commendatur & præfertur, manifestum est. Præclarum sane illud, quod legitur tract. 6. lib. 1. sub finem, ubi postquam Auctor plurium Sanctorum egregia opera commendavit, omnia Dei dono, idest divinæ gratiæ referenda perspicue confitetur his verbis: *Omnes omnino memorati, omnesque felices ejus* (Dei) *dono sunt tales.* Sed præstantissimum omnium, & mille testimoniis æquivalens est illud ex eodem ipso tractatu 1. lib. 1. ubi voluntati ortum fidei attribuit his verbis num. 1. *Non sub lege*, inquit, *sed sub gratia sumus, quæ nos diligere Deum, ac soli illi servire in sacramento semel creditæ unicæ Trinitatis non argumentis, non necessitate, sed voluntate compellit.* Quot verba, tot sententiæ. Hoc testimonio & fidem & caritatem & universa Christiana opera, quibus Deo servimus, complectitur; & hæc omnia gratiæ tribuit, quæ hæc præstare voluntatem *compellit.* Hoc autem verbo *compellit*, ne nimium gratiæ tribuere videretur, ac si necessitate illata, libertatem voluntatis adimeret, explicavit se se inquiens: *non argumentis, non necessitate, sed voluntate compellit;* quibus insinuatur gratiæ efficacia, & simul libertas intacta relinquitur. Cum porro eodem tractatu de fide ex proposito sit sermo, hoc quoque testimonio, cum *argumenta & necessitatem* excludens *voluntatem* adserit, de fide potissimum loquitur, quam non argumentis, idest non ratione, non scientia, quæ necessitatem inferat, sed *voluntate* excipiendam intelligit eodem plane sensu, quo initio dixerat eam *non ab alio* per argumenta *commodari, sed ex voluntate nasci.* Cum ergo quæ voluntatem ad fidem citra necessitatem & rationes compellit, a S. Zenone esse dicatur gratia; in eamdem plane sententiam primus quoque textus interpretandus est, ut ne gratia idcirco prætermissa credatur, ac si illam S. Zeno necessariam non agnoverit, sed quod illam ingerere opus semper non fuit, ut aliis quoque Patribus accidit.

Addemus etiam aliud, quod non levis fortasse momenti habebitur. Cum S. Episcopus, sicubi antithetibus utitur, *voluntatem necessitati* semper opponat, *voluntatem* pro *libertate* accepisse videtur, ita ut penes ipsum idem sit *voluntate, non necessitate*, ac *libere, non necessario.* Præter locum nunc nuper allatum ex num. 1. tract. 1. *de Fide*, ubi in hanc sententiam gratia ad fidem compellere traditur *non necessitate, sed voluntate*, tractatu 8. lib. 1. *de Timore* num. 1. duos timores distinguens, alterum, qui naturali vi necessario excitatur ob ea, quæ impendent pericula, mortem &c. alterum, qui Dei timor est, & non *in trepidatione* naturali, sed *in doctrinæ ratione* libere a nobis concipitur, illum necessarium, hunc vero liberum significaturus, his verbis utitur; de primo quidem num. 2. *Non devotionis, sed necessitatis est quod timetur;* de secundo autem num. ultimo: *Qui timet arte, non casu, voluntate, non necessitate;* ubi perspicue *voluntas* pro *ea libertate*, quæ *necessitati* contraria est, accipitur. Et *voluntatem* sane pro *libertate* Auctor jure accepisse cognoscitur, quatenus quæ libera sunt, ea ex ipsiusmet voluntatis motu nascuntur: unde ad id significandum de eodem libero Dei timore dixerat paullo ante: *Qui voluntate sua se parit*, idest nulla

la vi externa cogitur, nulla necessitate compellitur. Similiter ergo cum fidem *ex voluntate nasci* docuit, libere genitam unice voluit innuere, quin propterea ad gratiam negandam, sed potius ad statuendam arbitrii libertatem ejus testimonium traduci possit.

CAPUT VI.

Num S. Zeno de fide vel caritate loquens excesserit.

ALii tres tractatus exstant, in quibus nunc de fide, nunc de caritate duriuscule scripsisse visus est, & contraria ferme sententia; quæ loca ne occasionem erroris adferrent, Veronenses Editores vel mutatis vel additis terminis explicanda duxerunt. Fidem primo duobus tractatibus ita extulit solam, ac si sola ad salutem satis esset: nam tract. 12. lib. 2. de Abraham num. 2. *Sola*, inquit, *fides præferenda*; & tract. 33. ac si sola sufficeret ad beatitudinem consequendam, addidit: *Quantum quis crediderit, tantum beatitudinis & habebit.* Utroque loco Editores additionem inseruere, qua opera quoque necessaria esse explicaretur, sicque intelligeretur fides illa viva, quæ, ut ait Apostolus, *per caritatem operatur*: unde primum textum sic edidere: *Sola fides præferenda, idest operibus ornata*; *qualis fuit Abrahæ*: secundum autem sic: *Quantum quis crediderit, & operatus fuerit, tantum beatitudinis & habebit.* Miramur autem non addidisse etiam aliquid tract. 31. lib. 2. ubi soli fidei gratiæ augmentum Auctor videtur tribuere: *Qui plus crediderit, nobiliorem se ipse præstabit.*

Si porro hisce in locis fidem Zeno nimium extulisse videri potest, ac si sola vim salutis habeat; contraria plane ratione tract. 2. lib 1. caritatem ita effert, ut non solum nec fidem nec spem sine caritate quidquam posse affirmet (quod recte dici potuisset, quatenus illæ si caritate non ornentur, ad salutem nihil conferunt) sed etiam stare utrasque nequaquam posse sine illa bis pronuntiet, de fide & spe inquiens num. 1. *Quibus si desuerit caritatem, utræque cessabunt*; & num. 5. *Utræque non stabunt.* Editores autem Veronenses liberiori manu pro *cessabunt* primo loco supposuerunt *inutiles erunt*, & pro *non stabunt* secundo loco scripsere *non proderunt.* Sed hæc tam libera Editorum correctio, vel additio Zenonem non vindicat, sed potius accusat, ac si illum sine additionibus, vel correctione æquam in sententiam explicare non liceat; idque hæreticis, quibus errandi occasionem subripere Editores putarunt, criminandi ansam adversus nos maximam dedit, ac si Patres, quos contrarios nobis sentimus, studiose corruperimus, ne contrarii nobis viderentur. Itaque alia ratio ineunda, qua S. Zeno per se ipsum satis explicetur. Primo autem hæc ipsa apparens sententiarum ejus pugna, qui modo fidei, modo caritati nimis tribuere videtur, satis argumento esset debet, nec fidei, nec caritati id dari, quod primo adspectu videtur, sed innui aliud quidpiam, ut ne contradictio inde redeat.

Porro ut de fide primum dicamus, cum ex tract. 3. lib. 1. num. 4. certum est, iis solum immortalitatis præmium a Venone attribui, qui veram justitiam colunt, obtritisque seculi voluptatibus *Dei præcepta custodiunt*; tum ex tract. 1. ejusdem libri palam est, Zenonem non aliam fidem saluti æternæ utilem commendare, quam quæ per caritatem operatur; perspicue enim num. 2. de fide loquens, eos, qui sine operibus inveniuntur, a fide damnatos testatur: *Qui ad se*, inquit, idest ad fidem, *veniunt*, *professionem credulitatis ab eis solam ideo, quia eorum fidem videre non potest*, *exigit*: *quam si abesse ex moribus deprehenderit*, con-

confestim, ut perfidum, punit irata, quem docuit; & paullo post eodem num. 2. fidem illam commendat, quæ non opera externa solum, sed etiam conscientiæ internæ munditiem præstat: *Fides conscientiam medullitus mundat, ne quid reatui vel intrinsecus debeat.* Videndus ejusdem tractatus finis, ubi se, quotiens fidem commendat, eam commendare semper insinuat, qua quis *Deo fideliter servit, in ipso sola fiduciam geris*; nam *a fidelitate & fiducia*, inquit, *fidelem se vocari cognoscat*. Itaque si fidelem eum vere ac perfecte habet, qui *fiducia*, idest spe, & *fidelitate*, idest fideli mandatorum observantia, se fidelem præstat; eam *solam fidem* utique laudat ac præfert, quæ a fiducia seu spe, & a fidelitate seu operibus disjuncta non est: & hinc sane tract. 13. lib. 1. num. 11. *solam observantiam voluntatis Dei esse fideliter viventibus necessariam* disertissime affirmat. Ceterum tract. 2. num. 4. lib. 1. caritatis elogium scribens, hanc *ita rebus universis præditam*, seu prælatam affirmat, *ut sit omnium jure ipso regina* (*divinarum omnium virtutem substantiam* vocat paullo post num. 5.) quod de fide dici non potuit in tractatu de Abraham, nisi fidem ibi eam accepisset, quæ caritate circumsepta est atque vestita. Similiter igitur de hac pariter fide loquitur tract. 16. lib. 1. num. 12. cum *meræ fidei* victoriam tribuit, vel *præmium*, uti tract. 2. num. 2. unde tract. 12. num. 4. ea ipsa in periodo, ubi *vitam per fidem comparatam* testatur, de fide cum operibus conjuncta id cupiens intelligi, hanc ejus dicti rationem subjicit; *quia animus, qui vicerit mundum, agnoscendo ac servando religionem veram veramque justitiam, immortalitatis necesse est pro laboris sui munere immortali beatitudine perfruatur.*

Quod vero tract. 2. lib. 1. caritatem nimium efferre videtur, quatenus sine illa ceteras virtutes, ac præcipue fidem & spem *cessare*, vel *non stare* Auctor pronuntiat, duplici responsione explicatur. Primo *utræque*, idest fides & spes, *cessabunt*, a Zenone dictum patet, non quod perire semper illas putarit, si caritas abeat, sed quod, caritate deficiente, non numquam illæ deficiunt, uti probat hoc eodem tractatu num. 6. proposito Judæ exemplo, qui *& spem, & fidem perdidit, quia caritas in ipso non mansit.* Vide quæ in eamdem rem ibidem subjiciuntur num. 4. Ceterum posse fidem, posse alias virtutes sine caritate consistere, ita tamen ut ad salutem nihil prosint, Auctor satis novit & docuit ex Paullo num. 6. qua eadem ratione de spei laudibus disserens, non negavit spe deficiente fidem non posse subsistere, sed utilem nihil esse, & vix reperiri posse in eo, qui mercedem æterni præmii nullam fore confidit: nam *quid Christianus* (inquit num. 1. spei necessitatem comprobaturus) *credis in Christum, si promissum sibi ab eo perpetuæ felicitatis tempus non credis esse venturum?* Lege quæ ibidem sequuntur, ubi Zenonem de hac spe æterni præmii, quod per fidem cognoscitur, loquentem pluribus invenies. Quæ interpretatio Zenonianæ mentis si recte teneatur, alia multa subinde obscuriora facile intelligemus. Deinde aliam rationem, quæ in Zenonis sententiam æquissima est, adferre possumus, cur sine caritate spes & fides vere *non stent*, *cessent*, *moriantur*: omnibus enim hisce verbis ille utitur. Cum scilicet nihil sine amore in hominis animo subsistere queat; profecto fides & spes, si non amentur, *non poterunt stare*; ac proinde sine omni amore *cessabunt* atque *morientur*: sicuti sine *fflent*, utique amantur, & aliqua semper in corde caritas seu amor est. Quem in sententiam etiam S. Ambrosius serm. 9. in psalm. 118. num. 3. *Quis est*, inquit, *qui speras, nisi qui, quod speras, optas & diligis.* Hac porro mente, hac notione Zenonem locutum, ita ut caritatis nomine non illam stricte acceperit, qua diligitur Deus vel proximus, sed aliam longe latius patentem, qua nos quidlibet, & ipsam etiam fidem ac spem suscipimus, & amamus aliquatenus, dum suscipimus; immo latiorem præterea multo, ut rerum etiam, quæ nullius veri amoris capaces sunt, metaphoricum quemdam amorem complectatur, palam ostendimus ex eodem tractatu incipientes a testimonio, quod difficultatem non levem sine hac caritatis præcipua notione injiceret. Scribit ergo num. 4. *Fides paucorum est, caritas omnium.* Hunc locum cum de caritate Christiana accipiendum putasset Sparaverius, corrigendum duxit, ut contrario prorsus sensu legeretur: *Fides omnium est, caritas paucorum*; nam Christiana caritas in paucioribus est, quam fides. Sed præterquam quod fides

fides omnium dici non potuit, cum non omnes Christianam fidem teneant; Zeno autem de universis hominibus loquatur, ut ne de solis Christianis se loqui vel uno verbo subindicet; huic emendationi nulli codices, nullæ editiones suffragantur. Itaque alia notione Zenonem verissime locutum putamus, quod vere fides in paucis sit, quia Christiani pauci sunt præ ceteris infidelibus, qui licet fide careant, caritatem tamen aliquam habent, cum nemo sine aliquo amore esse possit; unde & Gentes se se invicem diligere, ac benefacere pluribus leguntur. Non itaque apud Zenonem de vera & Christiana caritate sermo est, sed de caritate pro amore aliquo latissime sumta. Equidem id notionis in Auctoris mente insedisse, dum hæc scriberet, illud plane convincit, quod caritatis laudes fusius expositurus, quam late ea pateat ostendit, & *caritatis* nomine ubique utens, primo quidem illas ejus dotes commendat, quæ in Christiana caritate enitent, at dein eas quoque subjicit, quæ omnium gentium, imo etiam & belluarum ac insensibilium pariter rerum caritati cuidam congruunt; unde num. 5. commemorata quadam caritatis specie, quæ ipsis elementis, dum inter se se continentur, inesse concipitur, concludit hac generali sententia: *Nihil est prorsus, quod sine hac caritate gratum, sine hac pacificum, sine hac fidele, sine hac securum, sine hac gloriosum, sine hac Deo junctum, sine hac possit esse perfectum.* Hinc itaque cognoscitur quanta circumspectione in explicandis antiquis Scriptoribus utendum sit, ne forte vocum notiones, quæ nostris temporibus obtinent, in ipsorum quoque tempora transferentes, ex iisque eorum voces interpretandas judicantes, errasse illos, vel scripturam codicum corruptam, ac ex nostro usu loquendi corrigendam putemus. Itaque si caritatem tam late S. Zeno accepit, ut quemcumque amorem belluis etiam & inanimatis rebus communem intelligeret; jure sine caritate deficere alias virtutes, idest fidem ac spem, affirmavit, quas sine aliquo ipsarum amore nec suscipi, nec foveri posse manifestum est; in qua caritatis notione S. Zeno cum S. Ambrosio similiter loquens, nullam erroris notam incurrere potest.

CAPUT VII.

De secundis nuptiis, & de Christianorum cum infidelibus conjugio.

INter errores, quos ad infringendam, si fieri posset, SS. Patrum auctoritatem, Heterodoxorum non nulli ex ipsorum scriptis agglomerare & objicere student, ille est non minimus, quod a nonnullis secundæ, & multo magis tertiæ, quartæ, & plures, successivæ licet, nuptiæ veluti criminosæ traduci videantur. Inter hos autem Patres cum S. Zeno in easdem acriter peroraverit tractatu præsertim 5. lib. 1. hujusce capitis vindiciæ prætermittendæ nobis non sunt: cum potissimum ex rationibus ab eo allatis aliquid novi adferri possit, unde sanum non tam ejus, quam ceterorum quoque Patrum consilium, ac satis æquæ vindiciæ colligantur, quibus omnes acquiescant, qui non præjudicato in Patres animo, sed ratione ducantur. Verum ut de nostro Auctore in primis ac præcipue dicamus, hic cum tract. 5. continentiam commendandam sibi sumsisset; contemtis plurium oblocutionibus, quas adnotatione 2. explicavimus, primo virginitatem persuadere studet; tum vero vidualem continentiam promoturus, contra secundas quidem nuptias num. 4. & 5. differit aliquid; at eas rationes tantum inculcat, quibus eas viduæ, quæ filios habeat, quæque virum ex corde, non ficte dilexerit & conclamaverit, minus congruas, nec necessarias ostendat,

 non

non quibus inlicitas flatuat. Immo vero fub initium num. 4. unum locum Paulli opponens, ubi nihil nifi ex confilio præcipitur, unam *obfervantiæ perfectionem* in divino cultu cuftodiendam commendat; & ineunte num. 6. inter es *prope fanas* fecundas nuptias aperte refert, in quibus immorari diutius noluit: ubi *τὸ prope* neminem moveat, cum id non nuptiarum earumdem culpam fpectet, fed incontinentiæ defectum, qui cum ejufmodi nuptiarum cauffa effe plerumque foleat, eafdem non omnino fanas reddit: qua etiam ratione vel primæ nuptiæ, fi ob incontinentiæ remedium adfumantur, defectu aliquo prorfus non vacant, ut S. Auguftinus ex Paulli epiftolis palam convincit. Nihil itaque adverfus fecundas nuptias S. Zeno ingerit, quod non fanam fententiam contineat.

In hoc alii aliquot Patres durius multo locuti inveniuntur, nam Athenagoras in Legatione pro Chriftianis paullo ante finem poftquam de fuæ ætatis Chriftianis tradit: *Vel, ut natus eft unusquifque noftrum, manet, vel in unicis nuptiis*; fubdit adverfus fecundas a Chriftianis alienas: *Secundæ quippe fpeciofum funt adulterium*; ait enim: *Quicumque dimiferit uxorem fuam, & duxerit aliam, mœchatur: neque illam dimittere concederis, cujus deleberis virginitatem, nec aliam ducere: nam qui fe ipfum priori uxore privat, licet mortua, adulter occultus eft.* Non minus æquus fecundis nuptiis non nullis vifus eft S. Irenæus, cum lib. 3. de Hæref. c. 19. fcriptum reliquit: *Samaritanæ illi prævaricatrici, quæ in uno viro non manfit, fed fornicata eft multis nuptiis*, fed perperam; nam de Samaritana illa Evangelica heic fermo eft, quæ non plures fucceffivas nuptias inivit, fed plures viros fimul habuit, quorum nemini nupferat, ac proinde non fecundas vel multiplices nuptias ibi reprehendit, fed mulierem plurium fornicationum ream: licet Auctor quæft. 59. ad Antiochum inter opera S. Athanafii, quinque priores ejus viros legitimos putet. Ad de quod pro *nuptiis* alii codices legunt *impiis*, quo magis multo difficultas eliditur. Athenagoræ propius concinere videtur Clemens Alexandrinus, qui lib. 2. Stromat. pag. 421. *Matrimonium eft*, inquit, *prima, & fecundum legem viri & mulieris conjunctio*; & lib. 3. pag. 457. *Unusquifque noftrum habet, fi velit, poteftatem uxorem legitime ducendi, in primis inquam nuptiis*; ex quibus locis apparet ei *primam* folum *conjunctionem* matrimonium haberi legitimum, non fecundum, unde pag. 464. *Fornicatio eft, ab uno matrimonio ad plura prolapfio.* Minucius Felix non abfimiliter inter *adulteria* Gentium recenfere videtur plures nuptias, quas non nulli apud illos iuibant; fic enim in Dialogo poft medium num. 24. *Alia facra coronat univira, alia multivira, & magna religione conquiritur, quæ plura poffit adulteria numerare*; ac num. 31. Chriftianos *unico* conjugio, aut *nullo* uti teftatur. His addendus antiquus Auctor Operis imperfecti in Matth. homil. 32. in cap. 19. qui fecundas nuptias *veram fornicationem* appellat, feu *fornicationem honeftam*; fic enim ait: *Apoftoli præceperunt fecundas adire nuptias propter incontinentiam hominum: nam fecundam quidem accipere, fecundum præceptum Apoftoli eft; fecundum autem veritatis rationem vere fornicatio eft: fed dum permittente Deo publice & licenter committitur, fit honefta fornicatio.* Neque prætereundus effet Origenes homil. 17. in Lucam, cum bigamos & poligamos fucceffivos a *Dei regno* exclufos tradit, inquiens: *Nunc vero & fecundæ & tertiæ & quartæ nuptiæ, ut de pluribus taceam, reperiuntur; & non ignoramus, quod tale conjugium ejiciet nos de regno Dei.* Sed fi legantur cetera; ftatim apparebit, Origenem *regni Dei* nomine intelligere perfectionem illam & coronam, quæ propria eft virginum & continentium, qui unum conjugium fervarunt; nam fequitur: *Puto enim monogamum & virginem & eum, qui in caftimonia perfeverat, effe de Ecclefia Dei; eum vero, qui fit bigamus, licet bonam habeat converfationem, & ceteris virtutibus polleat, tamen non effe de Ecclefia, & de eo numero, qui non habet rugam aut maculam aut aliquid iftiufmodi, fed effe de fecundo gradu, & de his, qui invocant nomen Domini, & qui falvantur quidem in nomine Jefu Chrifti, nequaquam tamen coronantur ab eo* &c. Hine homil. 19. in Jerem. non æterno addicendum tradit fupplicio bigamum, fed falutis alicujus participem, non tamen tantæ, quantam qui continens vixerit, adfequetur. Vide etiam tom. 27. in Joannem. Inter P. P. catholicos Tertullianum tandem non appellavimus, qui in libro de Monogamia bigamiam aperte damnat: nam, ut obfervavit S. Hieronymus

nymus in cap. 1. epist. ad Titum, cum librum Tertullianus scripsit, cum esset hæreticus Montanista, cujus sectæ hic inter ceteros error fuit eodem Hieronymo teste, ut *secunda matrimonia ab Ecclesiæ communione prohibenda* putarentur. Præterquam quod Tertulliano hæretico Tertullianus catholicus opponendus est, qui in lib. 2. ad uxorem, ipsi, si continere post suum obitum non posset, ut secundas nuptias adiret, auctor fuit; dummodo illas cum catholico, non cum Pagano iniret. Non nullos movere possunt, quæ tradit Ratramnus lib. 4. contra Græcos cap. 2. tom. 1. Spicilegii Acheriani pag. 109. & 111. cum ex Socrate refert, *Constantinopolitanos . . . . in recipiendo vel rejiciendo binubos non idem sentire, sed esse divisos; quibusdam sentientibus eorum receptionem, quibusdam dissentientibus ratam esse.* Verum qui a Socrate lib. 5. cap. 22. secundis nuptiis inimici memorantur, non sunt catholici, sed hæretici Novatiani, qui binubos non recipiebant. Itaque ex catholicis adversum secundas nuptias quatuor illi Patres tantum, quos memoravimus, acerbius aliquanto locuti inveniuntur, de quorum tamen sententia non nihil postea dicturi sumus: ceteri vero Patres cum catholica Ecclesia secundas quidem nuptias non bene acceperunt, iidemque quibuscumque possent argumentis, ab illis avocare conati sunt Christianos, ut S. Zeno studuit; non tamen eas per se illicitas ac inhonestas judicarunt umquam; immo vero Montanistas primum, dein Novatianos, qui eas condemnabant, tamquam hæreticos habuerunt & proscripserunt.

Plures vero Patres, perinde ac S. Zeno, durius multo agendum putarunt cum iis, qui tertias & eo plures nuptias sequerentur. S. Zeno quidem num. 6. cum ait: *Sed sic ego in rebus demoror prope sanis* (nimirum in secundis nuptiis) *quasi quæ vere exsecranda sint, jam correcta sint crimina*; ubi sermonem adversus tertias ac plures nuptias aggreditur, quas *crimina vere exsecranda* appellatas vides. Non multo absimiliter S. Basilius epistola prima canonica ad Amphilochium can. 4. quid quid nuptiarum post bigamiam contrahitur, *non conjugium, sed castigatam fornicationem* vocat; & can. 50. hasce multiplices nuptias *Ecclesiæ inquinamenta* nominat. S. Gregorius Nazianzenus orat. 37. in illud Evangelii: *Cum consummasset Jesus hos sermones*, expendens hæc Apostoli verba ad Ephes. 5. *Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo & in Ecclesia*, ait: *Hac oratione secundas nuptias mihi deprecari videtur. Si enim duo Christi sunt, duo quoque viri; si autem unus Christus unum Ecclesiæ caput, una etiam caro sit, secunda autem repuatur. Quod si secundum prohibet, de tertia quid dicendum est? Primum lex est, secundum venia & indulgentia, tertium iniquitas: qui autem hunc numerum excedit, porcinus plane est.* Viden secundas quidem nuptias primo reprehendi, at *venia & indulgentia* dignas censeri, tertias autem *iniquitati* verti, & de reliquis pejus multo judicari? ex quo Nazianzeni testimonio nihil dubitamus, quin eam sententiam mutuatus sit Leo Sapiens in lege, quæ inscribitur *Feminæ C. de secundis nuptiis*: *Primæ nuptiæ lex, secundæ indulgentia, tertiæ porcina illegalitas, quartæ belluina vita.* Neque heic prætereundus Heraldus Turonensis Archiepiscopus, qui inter capitula ex antiquis Scriptoribus excepta An. 858. hoc recenset cap. 3. *Nullus laicorum plusquam duas uxores habeat: quod vero extra est, ad adulterium pertinet.* Ipse S. Ambrosius, qui pro secundis nuptiis contra Novatianos calculum posuit, plures nuptias reprobare videtur lib. de Viduis cap. 11. num. 68. *Neque enim prohibemus secundas nuptias, sed non suademus . . . . plus dico, non prohibemus secundas nuptias, sed non probamus sæpe repetitas.* Videmus quidem aliud esse non probari, aliud reprobari, quorum alterum rei est non prorsus bonæ, alterum plane malæ; sed hoc satis ostendit, quo animo in Ecclesia nuptiæ tertiæ & repetitæ ferrentur, quas neque illi, qui has licitas defendebant, temperare sibi possent, quin sibi minus probatas prædicarent.

Hinc autem gradus patet ad Patrum mentem adsequendam, cum illas adulterio, vel fornicationi deputarunt. Hoc nomine non eas per se malas esse volebant intelligi, unde

unde non absolute adulterii, aut fornicationis accusarunt; sed immoderatam in ipsis quamdam libidinem sibi videbantur deprehendere, quæ etsi dum in nuptiis consisteret, verum adulterium aut fornicatio dici non poterat; tamen ob indomitum voluptatis affectum simile quidpiam præferre videbatur, ut *adulterium*, sed *decorum* cum Athenagora, *fornicatio*, sed *castigata* cum Basilio, & *honesta* cum operis imperfecti Auctore posset appellari, ut ne tamen idcirco seu bigamia, seu repetitæ nuptiæ vere ab iis Patribus damnatæ credantur. Qui enim, si malas ac damnatas putassent, *decoras*, *castigatas*, & *honestas* potuissent affirmare? Argumentum id perspicuum est, fornicationis & adulterii vocibus eos usos formula antiquis usitata, qua non semper exprimebatur verum delictum, quale illis verbis proprie acceptis intelligi solet, sed significabatur quandoque matrimonium non multum probatum; qua ratione adulteria videmus appellatæ primæ etiam nuptiæ, quas quis, servatis legitimis formulis, cum inferioris gradus muliere contraxisset, unde etiam concubinæ nuncupatæ inveniuntur privatæ ejusmodi mulieres, etsi quis eas uti uxores duxisset. Antequam de antiquorum testimoniis sententiam quispiam ferat; oportet consideret & intelligat verba, nec eis illam subjiciat sententiam, quam hodie præferunt, sed diligenter observet opus est, quam olim, cum a Scriptore prolata sunt, haberent, & quo consilio edita fuerint præterea cogitet: quod si minus fiat, multiplices in errores labamur necesse est, & intelligamus plane nihil, cum omnia intellexisse nobis videmur. Id totum ut in rem nostram plane liqueat, considerandus est præter ceteros Clemens Alexandrinus, cujus adversus secundas nuptias testimonia dedimus paullo ante, in quorum postremo *fornicatio* expresse nominatur *ab uno matrimonio ad plura prolapsio*, In primis certum est ex lib. I. Stromatum pag. 428. eum secundas nuptias non condemnare: laudata enim monogamiæ honestate, *de secundis nuptiis* ait: *Si uraris, inquit Apostolus, jungere matrimonio*; & pag. 461. diserte fatetur ab Apostolo *propter intemperantiam & ustionem secundum concedi matrimonium: non hic quoque non peccat quidem ex Testamento, non est enim ex lege prohibitum; non implet tamen universam illam perfectionem, quæ agitur ex Evangelio.* Quid lucuientius adferri posset, ut secundæ nuptiæ *sine peccato* contrahi persuaderentur? Cum itaque eas *fornicationem* appellat, *fornicationis* nomine aliud aliquid innuit, quam quod vulgo intelligi solet. Id autem quid sit, ex toto contextu cognosci potest. Sic autem ait pag. 464. *Ad eos autem pudore afficiendos & reprimendos, qui sunt proclives ad secundas nuptias, apte Apostolus alto quodam tono eloquitur. Inquit enim: Ecce omne peccatum est extra corpus: qui autem fornicatur, in proprium corpus peccat. Si quis autem matrimonium audet dicere fornicationem, rursus legem & Dominum infestans, maledictis impetit. Quemadmodum enim avaritia & plura habendi cupiditas dicitur fornicatio; ut quæ adversetur sufficientiæ; & ut idololatria est ex uno in multos Dei attributio; ita fornicatio est ab uno matrimonio ad plura prolapsio.* Quid exploratius *fornicationis* significationem non stricte, sed late hoc loco acceptam declarare potest? quod ipsum & de adulterii voce sentiendum est; nam, ut idem Clemens notat, *fornicatio* & *adulterium* eodem sensu ab Apostolo mutuo sumuntur. Tria autem sunt, eodem Clemente auctore, quæ ab Apostolo *fornicationis* nomine appellantur. Primo avaritia, qua quis sufficientibus non contentus, pluribus inhiat; secundo idololatria, qua unius Dei quis non satis habens, plures constituit; ac tandem eadem ratione bigamia *fornicatio* appellatur, qua quispiam ex unis nuptiis in plures dilabitur. Viden latum *fornicationis* sensum, quem hac in re Patres præcepere, cum secundas aut plures nuptias fornicationem aut adulterium appellarunt: ut ne eas tamquam per se malas & inlicitas condemnarent: sicuti neque eas damnavit Apostolus, licet fornicationis nomine illas donasse tradatur.

Sed ut ad S. Zenonem, a quo paullulum divertimus, revertamur, cum is repetitas supra bigamiam nuptias inter *crimina vere exsecranda* recensuit, omnium acerbissime locutus videbitur, ut ægerrime interpretari possimus. Sed *crimina exsecranda* eas perinde appellavit, ut *iniquitatem* illas dixit Gregorius Nazianzenus; qui tamen quo minus eas damnaverit,

palam

palam fit ex orat. 39. quæ *in sancta Lumina* inscribitur, ubi illas contra Novatianos aperte defendit. Hieronymum similiter si quis legat de secundis nuptiis differentem in epist. 79. num. 11. ad Salvinam, ubi eas appellat *digamiæ præcepta non bona*, & *justificationes pessimas*, bigamiam verum crimen ab illo habitam judicabit. At nonne aperte eam se non condemnare subdidit in Apologetico librorum contra Jovinianum, seu in epist. 48. pag. 228. & 229. editionis Veronensis! Nonne in cap. 1. epist. ad Titum eam Tertulliani hæresim notavit, quod digamiam condemnandam putaverit? Quin in epistola 123. ad Ageruchiam nonne se eo consilio in bigamos tam multa dixisse insinuat, ut continentiam suaderet, non quod plures nuptias malas opinaretur? Idem vero consilium S. Zenoni fuisse, licet expressa verba non prodat, colligi facile ex dictis ejus potest, cum postquam num. 7. adversus nuptias cum infidelibus initas acrius disputasset, ut ab iis Christianas mulieres deterreret, tandem sub finem ita ad continentiam easdem hortatur, ut si minus continere possint, quin nubant, & pluries etiam nubant, nubant Christiano, non Infideli. *Itaque deinceps fuge virgo, fuge vidua nuptias tales*, idest cum infideli, *si continens esse non poteris, saltem noli tuas nuptias fenerare*, idest multiplicare supra binas: *ne in illo resurrectionis die inter plurimos maritos non possis, cujus fueris uxor, agnoscere.* Hæc contra plures nuptias, nulla tamen criminis nota. Sequitur autem hanc unam nuptiis pluribus, si contrahendæ sint, regulam præcipiens, ut ab infidelium conjugio caveant. *Noli esse sacrilega, noli proditrix legis. Profano cur nubas, cum possis nubere Christiano?* Hoc itaque unum inlicitum Zeno putavit, hoc maxime cavendum præmonuit. Quid, quod si consideremus, quæ in plures nuptias n. 6. disseruit, nihil occurret, unde veri nominis crimen arguatur. In primis advertendum est Zenonem non mulieres juniores alloqui, quibus sicuti ob incontinentiæ periculum ipse Paullus secundas nuptias permisit, ita etiam tertiæ & plures etiam æquius sunt permittendæ, si quidem vigente adhuc ætate binis, vel pluribus maritis orbentur, & idem incontinentiæ periculum subeant (quo quidem nomine S. Hieronymus in cap. 1. Epist. ad Titum eas excusat, & quandoque majori laude dignas posse inveniri probat, quam quæ unis nuptiis ad senectutem usque potitæ sunt) sed *anus* alloquitur noster S. Antistes, *quæ sæpe videntur novæ nuptæ*, in quibus incontinentiæ periculum considerari non solet, sed merus libidinis amor, qui dubio procul damnandus est, & ob ipsum ejusmodi nuptiæ *vere exsecranda crimina* dici quodam modo potuere. Cetera porro, quæ addit, caussæ congruæ & probabilis limites non egrediuntur, quibus honestas quædam civilis; non autem divina lex ab illis violata convincatur.

Unum sub finem considerandum maxime est, quod insignem ad Patres vindicandos aditum nobis aperuit. Postquam enim S. Episcopus contra repetitas ejusmodi nuptias disputavit, affectu quodam inopinato percitus num. 6. in hæc erumpit. *Quid agam, quo me vertam, nescio: non enim video, quid in exhortationibus Divini ac veri cultus Gentibus prædicem. Felicitatemne virginitatis? at habent suas virgines: etsi non felices, habent tamen ... Sin vero ad viduitatis sudorem gloriosum palmamque provocavero; nobis fortassis insultent, quia nostræ sacræ virgines viduæque magna pro immortalitatis præmio, suæ autem gratis laborent. Verum hoc est solum, nos in quo vincimus, quia pro sua sanctitate Christianæ plus nubunt.* Hæc autem nobis indicare videntur caussam, cur Sancti Patres tanto studio per ea tempora adversus bigamiam & plures nuptias declamaverint; & cur, ut his obicem ponerent, pluribus canonibus laborarint, quibus bigami (1) & sacerdotio interdixere, & pœnitentiæ (2) subjecere, &, quod ex Hieronymo (3) discimus, prohibuere Ecclesiastici stipe, quæ in Christianorum subsidium distri-

(1) Sic etiam apud Gentiles sacerdotes bigami esse non poterant. Servius in 4. Æneidon, Tertullianus de Monogamia cap. 17.

(2) Concil. Neocæs. can. 3. Basilius ep. 2. canonic. ad Amphilochium can. 4.

(3) Lib. adversus Jovinianum num. 14. pag. 263. tom. 2. edit. Ver. & epist. 123. ad Ageruchiam num. 7.

(1) Concil.

distribuebatur; vetitumque praeterea fuerit, ne ipsorum conviviis (1) adessent presbyteri, & ne sacra oblatio, benedictio, & corona seu velamen, quibus univirarum nuptiae (2) sanctificabantur, iisdem adhiberetur. Apud Gentes nimirum ita sancte conjugalis tori castitas observabatur, ut post primi viri mortem alii nequaquam nubere mulieres religioni haberent. Exemplum hujusce rei luculentum est in Penelope, quae ad secundas nuptias a multis sollicitata, strenue restitit, cum & mariti fidem & populi famam vereretur, ut ex ipsius verbis liquet apud Homerum Odyss. 16. Quam in sententiam Dido, apud Virgilium Æneid. 4. ut significaret se non nupturam amplius post primi conjugis obitum, multa adversum se primo imprecatur vers. 27.

Ante pudor quam te violem, aut tua jura resolvam.

Tum haec de conjuge subjicit vers. 28.

Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores
Abstulit: ille habeat secum, servetque sepulcro:

Eaque tam fortis in hoc proposito fuit, ut cum *regis nuptias* ultro optare debuisset, ne tamen secundas eas experiretur, maluerit e contrario *uri quam nubere*, ut ex historicis a Servio allegatis Tertullianus memorat lib. de Monogamia cap. 17. qui praeterea addit alias apud Ethnicos fuisse, *quae pro viris mori mallent, quam alteri nubere.* Vide etiam S. Hieronymum epist. 123. edit. Veron. ad Ageruchiam num. 8. In antiquis Germaniae populis licet barbaris plures civitates commemorantur a Tacito in libro de morib. Germanorum n. 6. *in quibus tantum virgines nuberent*, & secundae nuptiae nullae audiebantur; nam *sic*, inquit, *unum accipiunt maritum, quomodo unum corpus, unam vitam, nec ulla cogitatio ultra, nec longior cupiditas.* Insigne in hanc rem Theutonicarum mulierum prodit exemplum laudatus Hieronymus loco allegato, quae ne secundo nubere cogerentur, mortem sibimet ipsis consciverunt: quod ipsorum testatur Valerius Maximus lib. 6. cap. 1 Pausanias in Corinthiacis l. 2, c. 21. hoc olim apud Graecos *sanctum & solemne feminis fuisse* prodit, ut *priore viro mortuo secundis nuptiis abstinerent*; & similiter Euripides in Alcest. vers. 464. turpe & exosum apud eosdem fuisse ostendit, si vir uxore mortua aliam sibi junxisset; sic enim ibi chorus loquens inducitur:

Si autem novum elegerit maritus torum,
Sane perquam mihi fueris exosus.

Id ipsum penes Romanos antiquos viguisse refert Valerius Maximus lib. 2. cap. 1. num. 3. ubi matronis univiris pudicitiae coronam ab antiquis impositam tradit; e contra vero intemperantiae notam ac lasciviam eas subjisse refert, quae ad secundas nuptias transissent. *Quae uno contentae matrimonio fuerant, corona pudicitiae honorabantur; existimabant enim eum praecipue matronae sincera fide incorruptum esse animum, qui post depositae virginitatis cubile, in publicum egredi nesciret, multorum matrimoniorum experientiam, quasi legitimae cujusdam intemperantiae signum esse credentes.* Idem etiam sensisse Romanos suae aetatis satis indicat Publius Syrus versu 284.

Habent locum maledicti crebrae nuptiae

& versu 482.

Mulier quae multis nubit, multis non placet.

Hos nimirum minus pudicas fuisse a Romanis habitas inde colligere licet, quod positum Romae pudicitiae signum attingere vetarentur. Nam *pudicitiae signum*, inquit Festus v. *Pudicitia, nefas est attingi, nisi ab ea, quae semel nupsit.* Apertius Martialis mulierum ejusmodi plusies nubentium intemperantiam *adulterii* nota inurere non dubitavit Epigr. 5. lib. 6.

Quae toties nubit, non nubit, adultera lege est;
Offendar moecha simpliciore minus.

Et similiter Quinctilianus declamat. 306. plures nuptias *nubendi quamdam impudicitiam* appellat. Haec igitur cum apud Ethnicos adversus plures nuptias vigeret opinio; SS. Patribus, qui ju-stitiam

(1) Concil. Neocaes. can. 7.

(2) Tertullianus l. 2. ad uxor. c. 9. Ambrosius ep. 19.

ctiam multo Ethnicis perfectiorem ex Christiana lege excolendam intelligebant, turpe nimium videbatur, si penes suos secunda ac repetita conjugia Ethnicis ipsis male visa dominarentur, ac proinde primis quatuor illis præsertim Ecclesiæ sæculis, quibus Christiani cum Ethnicis erant permisti, multo vehementius ejusmodi connubia ab iisdem avertere & sermonibus & scriptis & canonicis etiam pœnis conati sunt, ne (quod magno Gentibus fuisset scandalo) plurium nuptiarum intemperantiam, seu, uti vocabant, adulteria probare ac fovere viderentur. Itaque quæ in coercendis repetitis Christianorum nuptiis S. Zenonis aliorumque Patrum mens fuerit, jam tandem liquere arbitramur: & quam in sententiam adulterii, fornicationis, aut criminis nominibus apud Gentes usitatis uterentur, hinc magis magisque cognoscimus. Sed de secundis nuptiis nimis fortasse multa.

Quæ porro eodem tractatu 6. lib. 1. num. 7. S. Zeno de matrimonio cum infidelibus conjungendo vehementius urget, apologia non indigent; nam non solum fuit constans Patrum sententia, ejusmodi connubia post baptisma cogi non posse, cum in his peccandi periculum, quod potissimum a S. Zenone effertur, plerumque immineat; sed ea ob periculum ejusmodi vel in ipsa veteri lege interdicta leguntur Deut. 7. 3. *Neque sociabis cum eis conjugia. Filiam tuam non dabis filio ejus, nec filiam illius accipies filio tuo, quia seducet filium tuum, ne sequatur me.* Idem habetur Exodi 24. v. 16. Quin non nulli censuere nuptias ejusmodi absolute ab Apostolo esse interdictas, tum cum 1. Cor. 7. v. 39. ait: *Cui vult nubat, tantum in Domino*, idest, ut plerique explicant, *cum Christiano tantum*, in quam rem legendus Hieronymus l. 1. in Jovinianum num. 10. tum etiam cum 2. Cor. cap. 6. v. 14. præcepit. *Nolite jugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio justitiæ cum iniquitate? aut quæ societas lucis ad tenebras? quæ autem conventio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli? qui autem consensus templo Dei cum idolis? Vos enim estis templum Dei vivi* &c. quam sane sententiam prospexit S. Zeno, ut adnotatione 25. animadvertimus. Hoc etiam spectans S. Cyprianus in libro de Lapsis, inter crimina, ob quæ Deus indignatus, ut Ecclesia persecutione afficeretur, permisit, hoc commemoravit, observante Augustino in libro de Fide & operibus cap. 19. quod Christiani cum infidelibus matrimonium inirent, idque affirmabat *nihil aliud esse, quam prostituere Gentilibus membra Christi.* Adde quod Conciliis ejusmodi nuptias interdixerant etiam ante Zenonis ætatem, ut Eliberitanum can. 15. & 17. Laodicenum can. 10. & 13. & Arelatense 1. can. 11. Solum in Africa, & forte etiam alibi, ex quadam non Episcoporum quidem, sed populi sive simplicitate, sive ignorantia, sive alia quacumque de causa multo post S. Cyprianum sensim invaluit opinio, hæc conjugia licere, adeo ut vel non putarentur esse peccata, vel ut dubia res derelicta esset, ut loco allegato Augustinus testatur; & per hocce tempus S. Monica infideli marito nupsit, ex quo Augustinum ipsum concepit. At nuptiis istiusmodi nihilominus restitit idem S. Doctor libro 1. de Adulterinis conjugiis cap. 21. tametsi eas divino jure prohibitas non auderet definire cap. 25. & mox Carthaginensis Synodus an. 397. can. 12. quo ad clericorum filios & filias easdem prohibuit, idque ratum habitum est pluribus aliis in synodis, & præsertim in Chalcedonensi can. 13. ac tandem universim dirimens impedimentum inde fuit matrimonio oppositum, cujus initia explorate statuere non licet. Hisce quidem in regionibus sub nostri Auctoris ætatem id matrimonii genus Episcopis adeo displicuit, ut S. Ambrosius a S. Vigilio Tridentino rogatus, ut pro suæ Ecclesiæ regimine, quæ necessaria vel utilia viderentur, commoneret, rescripserit ep. 19. id præter cetera maxime cavendum, ne Christiani cum infidelibus conjugio copularentur. Itaque cum S. Zeno in hæc vehementer pro concione disseruit, & pericula quidem, quibus obnoxia sunt, ob oculos posuit, id effecit, quod ceteros Catholicos Antistites fecisse deprehendimus.

CAPUT VIII.

Singulare S. Zenonis testimonium de quibusdam energumenis expensum.

QUanta libertate usi sint Editores Veronenses in tract. 16. lib. 1. num. 3. *de Resurrectione* alia dementes, addentes alia, alia transponentes & efferentes, ut placuit; suo loco diligenter adnotavimus. Offendit autem ipsos, ut videtur, vel alios posse offendere crediderе, quod hoc loco S. Zeno singulari plane sententia tradit, spiritus, qui energumenorum corpora obsident, non esse semper veros dæmones, sed animas non numquam esse hominum, *quos*, inquit, *in idololatria commorantes super vel maxime vi aliqua obiisse meminerimus*. Id autem Editores movisse inde patet, quod hoc testimonium ita emolliendum putarint, ut rem a dæmonibus fictam ingererent, detractis vel mutatis iis, quibus S. Zeno id factum a dæmonibus minime fictum indicavit. Quid autem offensionis hæc contineant, ignoramus. Non crediderimus veritos illos esse, ne si quædam malorum animæ energumenorum corpora invadere proderentur, eas inferni pœnis ante extremi judicii diem haud puniri quispiam putaret: nam eadem esset de dæmonibus difficultas, qui *uri* se quidem confessi traduntur a Lactantio lib. 2. cap. 15. & lib. 5. cap. 21. nec non a Firmico de Errore profanæ religionis pag. 100. at *orationis incendiis*, ut ait Minucius in Octavio cap. 27. & *sine ignibus uri*, ut Hilarius affirmat in libro contra Constantium num. 8. ut ne tamen proprio etiam supplicio careant, quod adjurationibus adauctum prodidit S. Cyprianus de Idolorum vanitate pag. 451. Igitur si quædam impiorum animæ, Deo permittente, quædam corpora invadunt, poterunt ibi, uti dæmones, pœnas propriis reatibus congruentes similiter pati, nihilominus atque in inferno aliquamdiu non degant. Numquid Editores illi timuerunt, ne Zenonis ea crederetur sententia, quam inter Tertulliani hæreses S. Augustinus recenset in lib. de hæresibus cap. 86. *Dicit sane etiam ipse animas hominum pessimas post mortem in dæmones verti*? Hæc opinatio e Platonicis, ut videtur, derivata (nam simile quiddam Plotinus tradidit ex Augustino lib. 9. de Civit. Dei cap. 11.) quam apud Tertullianum reperire non licuit, sed Origeni quodam modo adscribitur a S. Hieronymo epist. 59. ad Avitum, error quidem est, siquidem malorum animæ post mortem naturam propriam exuere atque abjicere, & in dæmonum naturam immutari credantur: quo sensu hæc sententia tamquam hæresis damnata legitur a Philastrio cap. 121. nam *animæ natura non vertitur in naturam alteram*. At nihil tale Zenonis verba subindicant: immo tantum is absuit ab ea sententia, qua scelestorum animæ in dæmones converti feruntur, ut animas eas vere esse, dum energumenos occupant, non autem dæmones, argumentum ejus evidenter ponat, cum exinde animarum immortalitatem, ac subinde resurrectionem colligat; quod tamen ipsum fictione dæmonum, qui se pro animabus gerant, fieri posse non omnino inficiatur scribens: *At dicis hæc dæmones fingunt. Eo probatio melior* &c. Ceterum si veras impiorum animas energumenos quandoque invadere, loco dæmonum, posse sensit; quid, quæso, erroris huic sententiæ subest? Scimus magnam esse inter sacros Scriptores controversiam, num in iis visibus, in quibus piorum animæ viventibus apparuisse traduntur, animæ ipsæ sub alia specie se se illis objecerint, an Angelorum opera omnia evenerint. De qua controversia Augustinus disserens in lib. de Cura pro mortuis cap. 10. 11. 15. & 16. inficiari verum visum non audet, nam *hæc si falsa esse responderimus*, *contra quorumdam scripta fidelium* (exempli gratia S. Ambrosii referentis inventionem corporum SS. Gervasii & Protasii, & Luciani illam corporis S. Stephani) & *contra eorum sensus, qui talia sibi accidisse confirmant*, *impudenter venire videbimur*; & post multa utrinque disputata, rem sub dubio relinquit, nec abnuit utrumque fieri potuisse, ut modo illa per ipsas justorum animas, modo per angelos fierent. Itaque cum tam exploratum Zenonis testimonium, quo res proditur, quæ eos ipsos habebat testes, qui ipsi dicenti aderant, quis sine temeritate factum neget? Sicut enim animæ piorum ad viventium utilitatem, Deo volente, poterant ex Augustini sententia hominibus apparere, & quædam edicere, confirmare, ostendere;

quidni,

quidni, eodem permittente Deo, quædam impiorum animæ dæmonum vicem agere potuerunt, ut ex earum testimonio fidei ipsius veritas confirmaretur, ut sane ex iisdem resurrectionis veritatem S. Zeno confirmat? Factum saltem negari nequit, ac proinde nihil S. Zenoni potest succenseri, qui ex facto apud auditores explorato in rem suam argumentum fortissimum sumserit, cum præsertim de fictione dæmonum sub finem numeri suspicionem injiciat; quam in rem videndus etiam, si placet, Æneas Gazæus in dialogo, qui *Theophrastus* inscribitur, ubi de animarum statu luculentissime disputans, differensque de operibus quibusdam, quæ sub animarum nomine circa sepulchra gerebantur, contendit p. 662. tom. 8. Biblioth. P. P. edit. Lugdunensis ea, quæ id gererent, *esse mala dæmonia humanas animas repræsentantia*; quod S. Zenonis suspicionem confirmat.

CAPUT IX.

Quid Auctor senserit de novissimo judicio.

De judicio novissimo Zeno non bene sensisse ex tract. 21. lib. 2. in psalmum centesimum videri potest, quippe qui ibidem tum fideles, tum infideles ab eo judicio liberos facit. Recitatis enim ex Evangelio Joannis 3. vers. 18. Christi verbis: *Qui credit in me, non judicabitur: qui autem non credit, jam judicatus est*; hæc subdit: *Hæc dicendo exemit judicio fideles, non admisit ad judicium infideles*; quod deinceps luculentius confirmat, primo de fidelibus: *Quid enim necesse est judicare credentem? Judicium enim ex ambiguis rebus exsistit; adempta ambiguitate, judicii non desideratur examen.* Tum de infidelibus: *Ex quo nec infideles necesse est judicare; quia jam sua sunt incredulitate damnati*, id quod comprobat ex illo psal. 1. *Non resurgent impii in judicio, neque peccatores in consilio justorum.* Et deinceps plura disserit, quibus judicium iis solum manere insinuat, qui inter infideles vel impios, & fideles seu sanctos medii sunt, *quorum obliquæ ancipitisque vitæ necessario sunt discutienda secreta.*

Sed hæc ne quem offendant, animadvertendum primo est, plures antiquos similia tradidisse. Neque eos memorabimus, quos *simplicitatis* accusat Origenes tom. 1 pag. 42. eo quod ex verbis psal. 1. *Non resurgent impii in judicium*, negarunt *malos resurrectionis compotes futuros, aut Dei judicio dignandos.* Patres Ecclesiæ doctissimos appellamus, quos ea simplicitate succensendos non credimus, quique vel ante Zenonem vixere, vel ei suppares ætate fuerunt, vel etiam postea similia docuere. Primo memorandus venit Lactantius, qui lib. 7. Institut. cap. 20. postquam omnes in fine mundi resurrecturos affirmavit, *de quibus judicium magnum idem ipse rex ac Deus faciet*, num. 5. addit: *Nec tamen universi tunc a Deo judicabuntur . . . . . . nam qui Deum non agnoverunt, quoniam sententia de his in absolutionem ferri non potest, jam judicati damnatique sunt, sanctis Litteris contestantibus non resurrecturos esse impios in judicium.* S. Hilarius in psal. 1. eadem ferme ac Zeno habet, adeo ut hunc ex eodem pleraque id generis in suum tractatum transtulisse in adnotationibus monuerimus. Sanctus item Ambrosius in eumdem psalmum ad ea verba: *Quoniam non resurgent impii in judicio*, similiter ait num. 51. Non enim dixit, non resurgent, *sed ait, resurgunt quidem, sed non in judicio. Qui autem resurgit, est utique & manet, sed quia non credidit in Christum, jam judicatus est, & ideo non venit in judicium, quem peracti jam manet pœna judicii . . . . . De eo autem, quod ait. Non resurgunt impii in judicio, secundum Evangelium absoluta sententia, quia non omnes judicabuntur*; & allato textu Paulli: *Omnes autem oportet nos stare ante tribunal Christi*, quod contrarium putabatur, respondet Christum de infidelibus locutum, *qui non crediderunt in Dominum Jesum*; & Apostolus *etsi dixit omnes, de iis utique dixit, qui crediderunt.* Hieronymus in Dialogo contra Pelagianos num. 28. textu psalmi ejusdem allato ait: *Jam enim in perditionem sunt prædjudicati.* Auctor Breviarii in psal 1. inter Hieronymi Opera tom. 7. Appendicis edit. Veron. cap. 4. *Non quia non resurgunt, sed* quia

quia in judicio non resurgunt, jam enim de iis præjudicatum est. Auctor alterius Commentarii Hieronymo adscripti in codice Bobiensi eodem tom. 7. pag. 27. in præfatione ad laudatum Breviarium: *Non dixit absolute non resurgunt, sed addidit in judicio; licet non resurgent ad examinationem, sed resurgent, ut statim sententiam damnationis accipiant*: rationem dedit paullo ante: *Impii ad pœnam resurgentes, non illam dilationem habebunt, quæ solet judicii vi in quæstionibus admoveri.* S. Paullinus Nolanus Poem. 7. pag. 346. edit. Veronensis.

Idcirco tali dividentur ordine
Hominum per orbem dissipatorum greges,
Ut judicandi non resurgant impii,
Qui denegarunt debitum cultum Deo,
Sed puniendi: nam suum crimen videns
Non indigebit quæstione detegi;
Quoniam imminentem præferens mortis notam,
Signum salutis non gerentes frontibus.
Peccator autem, & non impius tamen,
Quæ magna turba est, non resurget gloriæ,
Verum resurget deputanda examini;
Nec enim sedere cum piis judex potest,
Caussam suorum redditurus actuum,
Variisque gestis aut probandus, aut reus.

Tandem, ut alios mittamus, S. Cæsarius serm. 77. Append. Augustini num. 4. *Ad judicium enim non veniunt nec pagani, nec heretici, nec Judæi, quia de ipsis scriptum est: Qui non credit, jam judicatus est.*

Quis tot Patres similia tradentes erroris accusare audeat, & non potius intelliget eam in sententiam eorum testimonia explicanda esse, ut vere non exemerint ab extremo judicio impios vel infideles, quos Deo judicanti adfuturos confessi sunt, sed aliud quidpiam innuerint, quod cum catholico dogmate non repugnet? Id sane sententiæ ex omnium testimoniorum collatione facile elicitur. Primo nec piorum nec impiorum resurrectionem negant, sed resurrecturos quidem ajunt, non tamen in judicium, quod de impiis diserte affirmant. Resurrectionem porro tum justorum, tum scelestorum hominum noster Auctor luculenter adserit lib. 1. tract. 16. num. 11. Porro judicium cum negant, non illud negant, justos vel impios in novissimi judicii die ante Christi tribunal adfuturos, nec in eo alteros in æternam gloriam, in supplicium sempiternum alteros concessuros: sed *judicium* pro *caussæ dubiæ examine* sumentes, hoc affirmant unum, in caussa certa tum justorum fidelium, tum infidelium impiorum, *judicio* seu *examine* opus non futurum, quod ratio Zenoniana aperte probat: *Judicium enim ex ambiguis rebus exsistit* &c. Hinc num. 2. jam inde a morte *justos vitæ perpetuæ, impios æterno supplicio destinatos* affirmans, *nulla eos*, inquit, *cognitio exspectat ulterior, ubi cognitio* judicii genus, quod negatur necessarium, palam significat, & id ipsum confirmant, quæ traduntur de peccatoribus mediis, quos ob ancipitem vitam examine *discutiendos* necessario pronuntiat: *Ambiguitas enim nisi fuerit discussa, jure non potest mereri sententiam.* Huc quoque aliorum Patrum sententiæ pertinent.

Itaque ex horum Patrum ac Zenonis mente resurgent quidem omnes, & omnes etiam ante Christi tribunal stabunt, justi, impii, & medii, & omnes etiam vel præmium æternum, quod pro meritis acquisierint, adibunt, vel pœnam; sed non omnes, ut hæc sententia justissima constet, judicio & examine indigebunt, nec justi nimirum, nec impii, quorum caussa notissima est, sed medii solum, quorum vita dubia cum fuerit (dubia tamen non Deo, cui nihil latere potest, sed hominibus) ad vindicandam coram omnibus divinæ sententiæ justitiam, de his judicium seu examen & cognitio distincta habenda erit. Interim vero omnibus judex suum tribuet, justis, quos *honorabit ut filios*; impiis, quos *carnifici destinabit statim, non audiendos, sed competentibus pœnis amandandos*; peccatores autem medios ponderabit, non quod horum gesta statim post mortem ponderata non fuerint, nec tum sententiam sibi debitam retulerint (nam tract. 16. lib. 1. num. 2. *animas nostras suorum cor-*

porum

porum exfuviis exfutos pro qualitate factorum, quæ fane judicium de factis fupponunt, *quofdam locis pœnalibus relegari, quafdam placidis fedibus refoveri* tradit) fed quod in totius mundi confpectu hæc eadem juftitiæ divinæ æquitas publico judicii examine patere debeat. *Ita erit*, ipfe S. Zeno concludit, *ut*, in ipfo fcilicet extremi judicii die, *juftis corona, peccatoribus aut excufatis, aut emendatis indulgentia, impiis autem æterna pœna tribuatur.* In quibus fi peccatorum tantum fit mentio, queis excufatis, vel emendatis *indulgentiam* tributum iri affirmatur, nemo idcirco peccatores medios inter juftos & impios, vel, ut ex contextu liquet, Chriftianos peccatores indulgentiam in judicii die adfecuturos Zenonem fenfiffe colligat; quod in alium aliorum errorem declinaret: nam ex iisdem *peccatoribus*, feu Chriftianis mediis plures futuros, qui nec excufati, nec emendati implorum, feu incredulorum finem adibunt, Auctor fe novifse palam prodit tract. 16. lib. 1. num. 11. cum de injuftorum refurrectione loquens, eam effe ait, *quæ impios cum peccatoribus univerfifque incredulis gentibus perenni deftinat pœnæ.* Perfpicua etiam funt, quæ de operibus & caritate una cum fide a Chriftiano jungendis, *ut immortali beatitudine perfruatur*, alibi docet: quæ cum cap. 6. præfentis differtationis indicata a nobis fuerint, eo Lectorem remittimus.

CAPUT X.

Sententia S. Zenonis de juftarum animarum ftatu poft mortem.

EX conftitutis fuperiori capite una dubitatio fuboriri poteft, utrum Auctor, qui ita juftis in judicii die *coronam tribuendam* affirmavit tract. 21. lib. 2. num. 3. ut eorum animas poft mortem *placidis fedibus refoveri* tradiderit tract. 16. lib. 1. num. 2. utrum, inquam, ad eorum acceflerit fententiam ab heterodoxis quibusdam noftri temporis excitatam, qui juftis poft refurrectionem tantum præmium æternum in cælis cum Dei vifione impertiendum docuere, interim vero eorum animas placido aliquo in domicilio requiefcere, quoad extremi judicii dies cælum eifdem patefaciat. Huc conferri etiam videri poteft aliud Zenonis teftimonium ex tract. 12. lib. 1. in fine, ubi *Dubium non eft*, inquit, *voluntatem noftram, cui fe junxerit parti, præbere victoriam, ejufque in refurrectione aut præmio perfrui perenni, aut confimili pœna puniri.* At hic poftremus locus ex hæreticorum manibus facile eripitur, fi confideremus primo de juftorum præmio perinde fcribi, ac de pœna impiorum, quorum tamen animas ftatim poft mortem *locis pœnalibus relegari* tract. 16. lib. 1. num. 2. Auctor apertiffime pronuntiavit. Deinde ut hujus mens atque fcopus intelligatur, animadvertendum eft eo in tractatu 12. fermonem effe non de anima, fed de carne, vel corpore, & affirmari fore ut ejus (utique corporis) *in refurrectione* voluntas noftra ut pœnas luat, aut præmio potiatur, propterea quod debitam corpori pœnam, vel præmium in corpore ante non fenferit, quæ ante refurrectionem fine corpore, in anima tantum cruciatus fenfit, vel præmio perfuncta eft, ut aliis in locis mox indicandis Auctor aperte docuit. Quod autem pertinet ad alterum locum, ubi juftorum animas exfuviis corporum folutas placidis fedibus refoveri fcripfit, antiquis Patribus bene plurimis folenne fuit, cum *finum Abrahæ, fedes placidas*, & alia id generis juftorum animabus poft mortem vindicant, Paradifum intelligere, ut Ludovicus Muratorius multis ftatuit in noviffimo opere de Paradifo. Equidem placidas hafce fedes eadem fignificatione apud Zenonem locum effe deliciarum, verbum *refoveri* fatis infinuat: quin Paradifum eafdem effe innuit num. 5. ubi Latroni e cruce pendenti una cum Chrifto Paradifum poft mortem conferendum ab eodem Chrifto promiffum tradit, & num. 6. cum reprehenderit eos, qui mortuos deflent, *in meliora*, ideft beatitudinis locum, *migrantes* haud planctibus profequendos monuit. Adde quod tract. 21. lib. 2. juftos & impios ftatim poft mortem aut præmium & quidem æternum, aut æternam pœnam pro meritis, vel peccatis adire & fuftinere pronuntiat. *Ex hac enim*

enim vita, inquit, *quis secum aut coronam portet, aut pœnam*: & ne dilatum quidpiam credi possit, subjicit post pauca: *Justi vitæ perpetuæ, impii æterno sunt destinati supplicio.* Apertius tract. 27. lib. 2. in fine proponens, quid martyribus post mortem accidat, his verbis utitur: *Martyr dominicæ habitationis in recondita adsumitur, ut ibidem ex homine in angelum transfusus, æterna vitæ beatitudine glorietur.* Id ipsum confirmari potest ex tract. 18. ejusdem libri, ubi S. Arcadius martyr post mortem in cælum adscendisse traditur. *O dignus gloriosi exitus finis! Adscensurus altitudinem cæli* (cum scilicet in eo esset, ut moreretur, quod ex contextu liquet) *corporis sui impedimenta præmittit, & exsequias funeris sui ipse præcedit...... Arcadius beatissimus martyr adhuc demoratur in sæculo* (nimirum corpore) *& jam martyr recitatur in cælo*, quæ postrema verba respiciunt, ut videtur, illa Paulli Rom. 12. 23. ubi *primitivi*, idest electi, *conscripti dicuntur in cælis*, quamdiu in terra degunt; cum autem hinc per mortem in cælum adscendunt, eorum nomina ibidem recitari & celebrari non desinunt. At ne quis hoc de solis martyribus Zenonem sensisse existimet, ut alii proprium martyrum privilegium id esse perperam opinati sunt, eumdem Episcopum de omnibus justis universim loquentem, perspicueque se se explicantem audiamus tr. 12. ejusdem libri 2. n. 4. ubi Angelos, quos Jacob per scalam in cælum adscendentes vidit, justos in cælum adscendentes interpretatur sic: *Adscendentes vero sunt justi, qui probis moribus per gradus divinorum observantiæ præceptorum quotidie spiritualis itineris gloria feruntur in cælum*: in quibus observandum præsertim adverbium *quotidie*, quod accipiendum profecto de iis justis, qui de die in diem post mortem in cælum abeunt, non nisi iniquus judex negaverit. Igitur *placidas sedes*, in quibus justorum animas *refoveri* S. Zeno prodidit, ex hujus mente ipsam esse cælestem patriam, in qua Deus cernitur, nihil est dubitandum: quam in sententiam tract. 3. lib. 1. num. 4. *liberas e carnis nexibus* (idest post mortem, & ante judicii ac resurrectionis diem) eorum animas, *qui præcepta Dei custodiunt*, idest omnium justorum, beatitudine repromissa, quæ utique in cælis ex Dei visione proveniet, perfruituras pronuntiat. *Dei præcepta custodiens, hujusmodi officiis sæculares obterens voluptates, cum fuerit victor carnisque nexibus liber, repromissæ immortalitatis inæstimabili beatitudine perfruetur*, & luculentissime eodem Tract. 16 lib. 1. qui objectum testimonium continet, num. 14. *Cum autem mors, quæ putatur metuenda, gustatur; tunc ei*, id est animæ, *in æternum manentis gloriæ beatis in sedibus, nullas deinceps ærumnas mundi sensura, repromissa felicitas exhibetur.* Ubi & *sedes beatæ gloriæ in æternum manentis* sunt procul dubio cælestis gloriæ locus, non autem sinus ille Abrahæ, in quo ad extremum usque judicii diem animabus manendum sit; & hæ quidem post gustatam mortem adeundæ designantur; cujus rei rationem Auctor dederat paullo ante eodem num. 14. *Aliter enim immortalitatis stola illa non sumitur, nisi primo istud carnale spolium, blandum animæ venenum, secundum Dei sententiam, unde sumtum est, refundatur.*

DIS-

DISSERTATIO TERTIA
DE ACTIS
S. ZENONIS EPISCOPI VERONENSIS
ET DE EJUSDEM CULTU.

PROOEMIUM.

ETsi duæ satis prolixæ S. Zenonis vitæ prodierunt in lucem, quarum alteram scripsit Coronatus Notarius, qui ante IX. sæculum floruit, alteram vero Monachus Zenonianus, qui vixit sæculo circiter XI. modicum tamen ac fere nihil scire nos de nostri Auctoris gestis si quis pronuntiet, reprehendi non poterit. Enimvero inter ea, quæ Coronatus litteris consignavit, multa quidem de miris quibusdam, quæ per Zenonem Deus gessit prodigia, luculenter exposuit, at pauca prorsus de vita & virtutibus ejus tetigit; adeo ut palam sit, nihil eum ex antiquis monumentis hausisse, sed ea tantum perscripsisse, quæ ob prodigii celebritatem infixa memoriæ (1) populari fama tradebantur; unde etiam factum est, ut hæc ipsa falsis aliquot adjunctis circumvestita inveniantur, ut ex adnotationibus in eam vitam inter monumenta inferius collocandam liquebit. Monachus Zenonianus per Marchionem Maffejum editus, a Coronato, etsi illum non nominet, omnia accepit, nihilque eidem addidit præter alia miracula, quæ ad vitam cognoscendam nihil conferunt. Inter Zenonis vitas non retulimus Jacobi Veronensis presbyteri carmen, quod versibus hexametris ducentis & quadraginta quatuor lucubratum ex MS. Zenonisni monasterii edidit P. Henschenius tom. 2. Aprilis pag. 76. non enim is S. Antistitis vitam, sed miracula describenda sibi proposuit, eadem plane quæ in Zenonisno Anonymo monacho soluta oratione leguntur, præter tria quæ subinde perpetrata illis subjiciuntur. Anonymus Pipinianus IX. sæculi scriptor in Rhythmo de Veronæ laudibus paucis versibus pauca quidem de Zenone cecinit, sed quæ præmemoratis vitis pluris haberi queunt, ut ex dicendis constabit. Itaque in tanta probabilium monumentorum penuria Zenonis vitam nemo a nobis requirat: neque enim imitari placet Baptistam Perettum, qui in vita Italice scripta & Latinis cum scholiis Veronæ primum edita an. 1597. & dein an. 1710. Patavinæ S. Zenonis editioni subjecta, nihil aliud effecit, quam Zenonianum Monachum Italica lingua referre, & alia ex ingenio, vel populari fama adjicere, quæ minori fundamento nituntur. Ne tamen lectorum desiderium omnino fraudetur, quidquid ex tractatibus Zenonianis aliisque antiquis documentis colligere licuit, exponendum aggredimur.

(1) Vide Admonit. in Monumenta num. 1. in fin. & adnot. 3. in ipsam vitam.

CAPUT I.

De Actis S. Zenonis ad mortem usque.

§. I.

Conjecturæ de S. Zenonis patria.

IN primis de Zenonis patria conjicere placet. Baptista Perettus primo schollo Latine ad vitam nunc nuper memoratam, Veronensem eum fuisse statuit ex Petro de Natalibus Episcopo Equilino lib. 1. Catalogi Sanctorum, & ex lectionibus quæ in festo ejus Ordinationis die 8. Decembris legebantur Mediolani in Ecclesia Cathedrali. At hæc recentiorum testimonia de rebus antiquis cum nihil probent, ut recte notavit Cardinalis Baronius num. 12. tom. 1. Annalium pag. 59. edit. Coloniensis, nullusque ante Petrum de Natalibus hoc sibindicasse inventus sit; Peretti sententiæ nemo prudens acquieverit, integrumque nobis relinquitur conjecturas nostras literatorum oculis atque censuræ subjicere. Zenonis nomen inter Græcos receptum ac frequens, Græcum eum demonstrare videtur; & Græcum quidem illum censuit cum Buchnero Tillemontius adnot. 5. in Valeriani persecutionem tom. 4. pag. 587. ante quos Blasius Rosettus in Ms. Saibanteo 658. Historiam Episcoporum continente id verum ratus, hanc rationem adjecit (quam totidem verbis exscripsit Panvinius Antiquitatum Veron. lib. 4. cap. 6. cum hanc non nullorum allegavit sententiam) *quippe cujus sermonum phrasis*, inquit, *græcanicum nescio quid ac peregrinum redolere videtur.* Immo ex Anonymo Pipiniano colligere quispiam posset, cujus provinciæ fuerit, nimirum ex Syria, in qua Græcum quidem sermonem id temporis viguisse certissimum est; inquit enim ille:

Non queo narrare hujus sancti opera,
Quæ a Syria veniendo usque in Italiam,
Per ipsum omnipotens Deus ostendit mirabilia.

Cui sententiæ respexisse videtur Auctor hymni, quem ex duobus Mss. breviarii Benedictini codicibus Editores Veronenses edidere, cum S. Zeno *gentes penetrasse marinas* ibidem tradatur.

Huic opinioni nostros quoque calculos facile adjiceremus, nisi duæ animadversiones obsisterent. Græcus auctor perinde Latine ac pure loqui & scribere nequit, ac S. Zeno, cujus stilus etsi identidem turgeat, ac pluribus flosculis inspergatur; a puritate tamen Latinæ locutionis nihilum deficit, tum si verba singula, tum si verborum collocatio & syntaxis consideretur, adeo ut a teneris unguiculis in Latinis auctoribus exercitatus, & inter Latine loquentes educatus, & Latinis in scholis excultus appareat. Versatissimum sane se prodit in poetis Latinis, quorum formulas & carmina ita commode adhibet, ut non per vim expressa, sed in succum sanguinemque ejus conversa cognoscantur. Virgilium legere assuetus proditur, cujus versus non numquam ejus decidisse e calamo intelliguntur, cujus generis auctores explicabantur & legebantur a pueris, ut Latina puriori lingua & locutione vividiore potirentur. Nemo sane ex ipsis Latinis quarti sæculi Scriptoribus Latinæ puritate eidem par, vel magis Latinus invenitur, adeo ut latinitatem ejus jure commendarint plures eruditi, & *elegantissimum* affirmarint Casaubonus & alii; Basilius autem Faber, qui *Thesaurum eruditionis* summo studio & infinita propemodum Latinorum lectione digessit.

fit, ut Latinas quasque voces ex probatis Auctoribus excerptas, & ad radices revocatas Latinæ linguæ studiosis accurata & perutili methodo proponeret, non dubitavit Zenonem sæpe allegare, eoque uno Auctore aliquot voces inter probatas inferere. Ex multis saltem Græcis, qui Latine aliquid scripsere, non solum nemo unus est, qui cum Zenone possit conferri, sed cum aliena, non nativa lingua scripserint, omnes parum Latine scripsisse inveniuntur, nec ambigendum quin S. Zeno scripsisset similiter, si eamdem Græcam originem & educationem sortitus fuisset. Hæc prima conjectatio vehemens satis nobis videtur, ut Auctor a Latinis parentibus ortus, vel inter Latinos saltem educatus ac institutus probetur. Aliam nunc adjiciamus, qua certior provincia statuatur. Exstat Auctoris tractatus de S. Arcadio martyre, cujus apud ceteros antiquos memoria nulla invenitur. Illum autem in Cæsarea Mauritaniæ passum ex Zenonianis codicibus liquet. Quid unus inter omnes Veronensis Episcopus Zeno tanta cum religione natalitium ejus diem celebraret, nisi quod præcipua quadam devotione eidem esset addictus, & ex eadem forte provincia, in qua ille mortem oppetiit, originem duceret? Africanorum quidem Scriptorum stilum in nostro Auctore deprehenderunt ii, qui ejus tractatus diligentiori cura evolverunt. Gaspar Barthius inter hos *Christianum Appulejum* in Zenone perspicere sibi visus est, ut fidem facit lib. 43. Adversar. cap. 10. pag. 1944. & lib. 5. in Statii Silvam pag. 446. Enim vero plures Appuleji Afri locutiones, & verba item plura ejus ac aliorum Africanorum propria, Tertulliani, Cypriani &c. in ejus tractatibus reperiuntur, quæ in aliis aliarum Latinarum provinciarum Scriptoribus frustra requiras. Neque Africanum Veronæ Episcopum creatum mireris; per id enim tempus Episcopi & clerus sæpe ex alienis provinciis dabantur. Eodem sæculo Fortunatianum Episcopum Aquilejensem Afrum fuisse ex Hieronymo discimus. Donatus natione Afer nonne Mediolanensis Ecclesiæ presbyter fuit adhuc post Ambrosii mortem, ut Paullinus in hujus vita testatur num. 54. Neque Anonymi Pipiniani sententia moveat; potuit enim Zeno licet Afer e Syria Veronam proficisci, cum iter in Orientem ea tempestate frequens esset. S. Philastrius Brixianus Episcopus, cum esset presbyter, *circumiens universum pene ambitum Romani orbis dominicum prædicasse verbum* similiter traditur a S. Gaudentio in tractatu de S. Philastrio pag. 241. & idem quoque Gaudentius se Philastrio in eamdem Brixianam cathedram suffectum, dum in Oriente versaretur, diserte prodit tum in sermone de ordinatione sui pag. 181. tum in sermone de dedicatione Basilicæ pag. 191. Zenonis tandem nomen, etsi inter Græcos frequens, ab Africanis nihilominus alienum non fuit. Zenonem martyrem Decio imperante inter Africanos reperimus, cujus corpus cum translatum fuerit Byzantium, ejus memoria apud Græcos celebrata legitur. Vide Acta Sanctorum Bollandi die 10. Aprilis tom. 1.

§. II.

Episcopatus S. Zenonis initia, ordinatioque ejus VI. Idus Decembris peracta statuitur. Ejusdem in convertendis ad fidem Gentibus felicitas. In Arianis refellendis atque comprimendis quantum laboraverit. Verona ad Christianam religionem ab eodem conversa.

ITaque post Orientis iter, cui se se ante Episcopatum Zeno commisisse credendum est (Episcopi enim non nisi gravissimis de caussis proprias sedes relinquebant) Veronensi Ecclesiæ post Cricinum præpositus fuit, idque sexto Idus Decembris An. 362. postremo Juliani anno, ut satis probabiliter conjecimus dissert. 1. cap. 3. §. 5. Cum vero de anno palam fit, si de die constet, ut ibidem ostendimus; ad hunc diem statuendum præter ea, quæ ibidem attulimus, alia argumenta novis subinde documentis & considerationibus indicata in confirmationem heic adjicere placet. Primo plures ecclesias per Italiam & alibi S. Zenonis

nonis nomine dedicatas, festum ejus VI. Idus Decembris celebrare cap. 4. videbimus. Porro hanc diem emortualem S. Antistitis non fuisse ostendemus § 3. Cum vero in transferendis festis Sanctorum ea cautio adhibita fuerit, ut impedito emortuali die, festum traduceretur in diem alium, quo vel translatio Sancti corporis, vel dedicatio basilicæ, vel ordinatio colebatur, ut ea paragrapho notabimus: etsi en die VI. Idus Decembris dedicatio ecclesiæ S. Zenonis in nostris libris signetur; tamen ob ordinationem ejusdem potius, quam ob Ecclesiæ dedicationem festum ejus aliis in Ecclesiis eidem diei fere adsignatum verisimillimum est, propterea quod ex Rabano & Wandelberto sæculi IX. scriptoribus, nec non ex Ms. Vaticano 3806. ejusdem sæculi variis in locis ea dies celebris appareat jam inde a sæculo IX. cum S. Zenonis basilica vix tum temporis dedicata fuerit. Quod si consideres Cæsenæ & Pistorii S. Zenonem ante nonum & octavum etiam sæculum magnum Patronum, vel titularem, uti vocant, electum, eadem die cultum fuisse unico vel præcipuo festo, cujusmodi nunc quidem ex immemorabili earum Ecclesiarum consuetudine peragitur: jam ergo ante nonum & octavum etiam sæculum ea dies celebris erat, non utique ob dedicationem quæ posterius contigit, sed ob ordinationem quam proinde eo die apud Veronam quoque celebratam fuisse hoc argumento evidenter convincitur. His adde aliam observationem ex ipsis nostræ Ecclesiæ libris, e quibus id ipsum confirmatur. Licet enim in Calendariis non nullis eo die notetur *dedicatio ecclesiæ S. Zenonis*, in ipsis tamen Ecclesiasticis libris, & missa & officium de S. Zenone Episcopo, non autem de dedicatione ecclesiæ designantur & describuntur. De Missa satis attigimus diss. 1. cap. 3. §. 5. & luculentius patebit ex Admonitione ad monumenta num. 5. Nunc ut de officio dicamus, in Ms. Capitulari sæculi XIII. qui orationes, lectiones, & antiphonas de Sanctis per annum in Ecclesia Veronensi usitatas continet, & cum aliis Mss. vetustioribus plane concinit, eædem antiphonæ, quæ uti propriæ S. Zenonis in tribus aliis libris ad *Laudes* dicendæ adsignantur, describuntur dicendæ etiam ad *Horas*, & describuntur quidem mense Decembri cum oratione *Deus qui nos* S. Zenonis Episcopi item propria. Hinc autem colligere licet in Veronensi Ecclesia, cui ille codex publicis in officiis serviebat, mense quoque Decembri non missam solum, sed & officium de S. Zenone Episcopo, non autem de dedicatione celebratum fuisse, adeo ut Ordinatio S. Zenonis, non autem dedicatio basilicæ VI. Idus Decembris ab ipsa Veronensi Ecclesia celebrata appareat; uti apud Monachos Zenonianos distincte eo die celebratam loco laudato diss. 1. meminimus. Itaque cum dedicatio basilicæ S. Zenonis, etsi eo die in aliquot Mss. Calendariis notata, nullo tamen officio præcipuo celebrata probari apud Ecclesiam Veronensem possit; vel apud solos celebrabatur Monachos duobus diebus post, seu (ut aliis in codicibus legitur) die sequenti, vel a Veronensi Ecclesia eo die sola commemoratione celebrabatur; & ad hanc commemorationem pertinere unice potest antiphona & responsorium, quæ in Carpso notantur sic: *In dedicatione S. Zenonis a & r de dedicatione.* Quod si minus placeat, cum Carpsi rubrica pugnet cum alio rituali Ecclesiæ Veronensis libro, nec cum Missis aliorum concordet, qui de uno S. Zenone, non de dedicatione ecclesiæ & officium & missam VI. Idus Decembris præferunt; Carpsi error apertus est, cujusmodi alii errores alibi in eodem libro notantur. Ex his autem si stet S. Zenonis ordinationem VI. Id. Decembris celebratam & peractam fuisse, S. Zenonem hoc die an. 362. Juliani postremo ordinatum ex dictis diss. 1. c. 3. §. 5. palam omnino erit. Transeamus ad alia.

Hoc Imperatore vita functo anno sequenti 363. cum Romanum imperium pervenisset ad eos, qui etsi idololatriam plane non sustulerunt, unam tamen Christianam religionem colebant, eidemque impense patrocinabantur; latus Zenoni aditus patuit, eamdem religionem Veronæ palam excolendi, & cum pietate, tum doctrina in ea excolenda profecit mirum in modum. Multi id temporis erant Pagani; inter Christianos autem Ariani non pauci propter eam persecutionem, quam Constantius Juliani præcessor in catholicos & muneribus & fraudibus & minis adeo impense promoverat Valente & Ursatio Arianis Episco-

Episcopis impellentibus, ut totum orbem concusserit, & hisce in regionibus corruperit Fortunatianum Aquilejensem, ac in Mediolanensem sedem intruserit Auxentium, qui non hanc solum Ecclesiam ad An. 374. per annos viginti occupavit, sed totius etiam Italiæ fidem sua hæresi inficere ac discerpere studuit. S. Zeno Veronensi cathedræ insidens, frequentibus concionibus ac institutionibus Paganorum æque ac Arianorum impietati se se objecit. Quam naviter atque feliciter S. Episcopus laboraverit in Gentibus, ex quibus etiam *doctos* facundia ac zelo ejus illectos ipsi concionanti interfuisse colligimus ex tract. 3. lib. 1. adnot. 1. luculenter probat ingens ille hominum numerus, qui quot annis baptismate abluebantur. Tract. 33. & 42. lib. 2. *genere*, *ætate*, *sexu*, *conditione*, &, ut additur tract. 38. *natione diversi* memorantur, qui in paschalibus festis sacra undis simul diluti sunt: cumque hi aliique tractatus diversis annis recitati id ipsum circiter repetant, magnam annis singulis baptizandorum fuisse frequentiam demonstrant: quod ad declarandum Episcopi ea in re procuranda laborem & diligentiam mirifice confert. Id ipsum etiam statuitur ex ea ecclesia, quam ab eodem Veronæ ædificatam dicemus: licet enim per se satis esset ampla & capax, tamen præ Christianorum, qui nimium multum excreverat, numero facta erat *angusta*, ut ipse prodit tract. 14. lib. 1. num. 2. Itaque ea traditio, quam Anonymus Pipinianus litteris commisit, cum scripsit de Zenone:

Qui Veronam prædicando perduxit ad baptismum,

antiqua & genuina ex hisce tractatibus convincitur. Addit idem Anonymus *multa idola destruxit*. Cum in urbe, quam Christianæ fidei acquisivit, id fecisse eum probabile est, tum vero est probabilius multo in pagis, ubi plura erant privata fana & simulacra, adversus quæ eum declamasse legimus tract. 15. lib. 1. num. 5. Neque Ethnicum solum cultum exstirpare ab his, quos ad fidem convertebat, sedulo studit; sed pravos etiam, quos ex Ethnica educatione mores contraxerant, ut pluribus ex tractatibus deprehendere licet.

Adversus Arianos porro frequentes sermones ex proposito habuit, ex quibus aliquot adhuc supersunt. Vide tractatum primum lib. 1. & plures initio libri 2. His autem concionibus non nullos illorum interfuisse palam est ex tractat. 77. & colligi etiam potest ex tractat. 1. lib. 2. ac tract. 7. & 8. ejusdem libri. Quamquam vero quidam ex iisdem Arianis Veronæ adhuc fuerint sub Syagrio Zenonis successore, cum *invidiam ab Hæreticis* Indiciæ Virgini, quam S. Zeno consecraverat, post hujus obitum conflatam tradat Ambrosius epist. 5. num. 1. ad eumdem Syagrium: tamen plerosque a Zenone ad fidem revocatos verisimillimum est, ut dici de illo possit, quod de S. Philastrio testatur S. Gaudentius in sermone de ordinatione sui pag. 183. *Vox* Zenonis *per gratiam Spiritus sancti large effluens, hanc Ecclesiam in fide Trinitatis adorandæ fundavit, in vera spe & caritate perfecta constituit.* Etenim sicut S. Philastrius septimus Episcopus Brixianus, teste eodem Gaudentio in serm. de vita Philastrii pag. 241. *non solum contra Gentiles & Judæos, verum etiam contra hæreses omnes, & maxime contra furentem eo tempore Arianam perfidiam* pugnavit: ita S. Zeno octavus Veronensis Episcopus ac Philastrio coævus, non minus contra idololatriam, quam contra hæreses ac præcipue Arianam acriter dimicavit. Ita hic Veronam erroribus purgasse, & ad veram religionem perduxisse cognoscitur, quemadmodum Brixia sub idem tempus per Philastrium erroribus purgata & ad catholicam fidem traducta legitur.

Quod ne mirum videatur iis, qui Italiæ præsertim urbes primis Ecclesiæ sæculis Christo nomen dedisse opinantur, considerent quæso (ne pluribus distrahamur) finitimas præsertim civitates Novocomum, Mutinam, Tridentum, idemque his invenient accidisse, quod Veronæ ac Brixiæ contigisse hactenus diximus. S. Felix Zenoni pene suppar Comensis primus Episcopus (ut cognoscimus ex hymno de S. Abundio secundo ejusdem urbis Epi-

scopo apud Ughellium tom. 5. pag. 258. & ex alio veteri hymno de S. Amantio tertio Comensi Episcopo apud eumdem pag. 259.) primus quoque fuit, qui Novocomi ædificavit ecclesias, ac primus item qui Christi fidem ibidem seminavit hominesque Christo lucratus est, ut ex epist. 4. S. Ambrosii ad eumdem cognoscitur, ubi hæc scripta leges n. 7. *Multa messis Christi*, inquit, *sed pauci operarii*, *& difficile reperiuntur qui adjuvent . . . . . Certe in illo ordine Comensium jam plerique coeperunt credere magisterio tuo*, *& doctrina tua verbum Dei receperunt : sed qui dedit credentes*, *& adjutores dabit &c.* De S. Vigilio Tridentino Præsule, qui post Zenonem aliquamdiu vixit, non ne hæc traduntur in Actis apud Bollandi socios tom. 5. Junii pag. 165. *Ubi totam civitatem catholice convertit*, *ecclesiam* (quod ante nulla fuisset) *infra muros civitatis Domino collocavit*? Auctor vitæ S. Geminiani Mutinensis Antistitis editæ ex MS. Veronensi tom. 2. part. 2. Rerum Italicarum, nonne hæc de illo, qui Zenoni plane coævus fuit, scripta reliquit pag 691. *Sane ad Christi culturam toto mundo confluente*, *jam dicta civitas* (Mutina) *per Apostolorum successores Domini fidem recipiens*, *vanam Idolorum respuit fœditatem*, *ac sanctorum prædicatione Sacerdotum amissam diu cæli recipere cœpit hereditatem. In quorum catalogo confessorum Beatissimum Geminianum . . . . eadem*, *Domino jubente*, *suscepit civitas Mutinensium*, *temporibus Joviani Augusti totius Reipublicæ Principis. A quo cælestis vitæ pabulo recreata*, *sanctæque purificationis fonte purgata*, *superfluam Idolorum servitutem reliquit*, *& suavi jugo Christi colla subegit.* In quæ verba animadvertens clarissimus Editor, si alia simul aliarum urbium exempla prospexisset, quibus id ipsum plane contigisse deprehenditur ; profecto hæc in præfationem non conjecisset pag. 687. *Quod est ad ejuratam a Mutinensibus Gentilium superstitionem sub Joviano tantum Augusta* (Geminiani Episcopi opera) *id nulla veritatis aut verisimilitudinis fulcro nititur atque ad fabulas amandandum.* Si vitæ Auctor sub Joviano tantum religionem Christianam a Mutinensibus per Geminianum primo susceptam prodidisset ; jure quidem ab Editore reprehenderetur. At non id ille innuit, immo per alios Episcopos Apostolorum successores fidem Mutinenses recepisse tradit : & solum sub Joviani imperium Geminiani laboribus idololatriam reliquisse eos narrat, quæ res illud unice insinuat, Mutinam, quæ jamdiu ante susceperat in aliquibus paucis fidem, per hanc tempestatem, qua libera fuit Christianæ professionis amplectendæ facultas, Christo, eversis prorsus Idolis, pene totam (quod ante non contigerat) nomen dedisse; quæ res eo minus reprehendenda est, quo magis ex aliis quamplurium civitatum Ecclesiis, quibus id ipsum obvenisse confirmatur. Ceterum fabulæ in res id generis populari fama invectæ & traditæ, ad elevandam, non vero minuendam alicujus Ecclesiæ antiquitatem & laudem pertinent : adeo ut quæ remissius ac minus gloriose de aliqua Ecclesia feruntur, ea nullius popularis fabulæ suspicionem ingerant, ratissimaque præter cetera haberi debeant.

§. III.

Nova Ecclesia Veronæ ædificata. De Zenonis Clero. Duplex Virginum species Veronæ. Monasterium Veronæ primum in toto Occidente a Zenone institutum. Crapulæ & ebrietas in martyrum festis sublatæ.

CEterum Zenonem nostrum novam ecclesiam hac in urbe e fundamentis erexisse, primumque ea aperta Christianorum conventum magna cum celebritate prosecutum patet ex tract. 14. lib. 1. & forte prima fuit in urbe ecclesia, quæ eum in usum ædificata fuit, cum antea in privatis ædibus huic usui accommodatis, vel saltem extra urbis pomerium sacra peragerentur. Veronensium divitum liberalitas se se hoc in opere commendavit, quippe quod *crebris & largis* illorum *prærogationibus* referatur num. 3. Quamquam non hac solum, sed aliis quoque in occasionibus hi, Episcopo præsertim impellente, liberales se se

præ-

præbuerunt, uti potissimum factum est in ea captivorum redemtione, quam ab ipso Zenone eximiis laudibus pro concione prædicatam videre poteris tract. 10. num. 5. lib. 1.

Ceterum Episcopus paupertatem profitebatur ex tract. 44. lib. 2. ex quo etiam clerum illi fuisse patet; cujusdam enim rei testes appellat *operarios qui mecum sunt*, inquit. Hinc tract. 16. lib. 1. num. 6. sacerdotes memorat, qui solennibus divinis quiescentium animas Deo commendare solebant, & tract. 50. lib. 2. mentionem facit ministrorum, qui Episcopo inserviebant in sacris, nec non sacrarum ordinationum, quibus paschali tempore inferiores ministri ad superiorem ordinem promovebantur; piis autem sacerdotibus per idem tempus mercedem præstitam affirmans, piorum sane sibi cooperantium sacerdotum industriam indicat sive in instituendis catechumenis, sive in pœnitentibus præparandis, cujus merces ipsum erat baptismum, & reconciliatio, quæ paschali tempore solenni ritu peragebantur. In hanc quoque rem confert etiam locus S. Ambrosii ex epist. 5. ad Syagrium Zenonis successorem, in qua cum Indiciam ab hoc benedictam *sacerdotes* invisisse tradantur, hoc sacerdotum Zenonis ævo ordinatorum non obscurum testimonium videtur. Horum quoque sacerdotum pudicitiam ac cælibatum ab Auctore laudari tract. 5. l. 1. n. 7. satis credibile est.

Sed quis de clero in bonam disciplinam per Zenonem instituto dubitet, cum virginum quoque disciplinam ab eodem excultam ex eadem Ambrosii epistola manifestum sit? Ex ea nimirum palam colligitur Zenonis ætate Veronæ non solum fuisse virgines, quæ virginalis pudicitiæ voto obstrictæ post probationem velatæ suis in domibus pudice versabantur, cujusmodi Indicia fuit, de qua plura diximus diss. 1. cap. 3. §. 3. sed virgines etiam fuisse, quæ virginitatem professæ communem in monasterio vitam degebant; accusata enim, ut Ambrosius narrat, per calumniam Indicia, criminatores ejus impositum crimen perinde divulgatum ferebant ex num. 19. *Cucurrisse mulieres viles ad monasterium, jactasse partum virginis, & necem pignoris, de monasterio rumorem per populos sparsum.* Quamquam vero sub hujus quarti sæculi finem virginum monasteria in Occidente aliqua fuerint, ut ex aliis ejusdem Ambrosii locis colligitur; hoc tamen, quod Veronæ a Zenone institutum fuisse videtur, primum esse omnium creuimus, vel primum saltem inter illa, quorum memoria litteris prodita superest. Ex hoc porro tanto Virginum Veronensium numero, quæ partim in monasterio, partim privatis in domibus virginitatem colebant, Zenonis sermonum, quibus virginitas maxime commendabatur (uti nunc est tractatus 5. lib. 1.) fructum cognoscimus. Hunc eumdem Antistitem inter eos accensendum opinamur Italiæ Episcopos a S. Augustino epist. 22. num. 4. laudatos, qui cum agapes in subsidium pauperum, martyrumque cultum institutas, in crapulas subinde & ebrietatem & luxuriam conversas animadvertissent, in eas perorarunt adeo feliciter, ut ex suis Ecclesiis totaque Italia illas excluserint, uti observavimus adnot. 18. in tract. 15. lib. 1. ubi Auctor adversus illas invehitur, qui ut commessationibus & ebrietati impudicitiæque frequentius indulgerent, martyres sibi fingebant, in quorum cœmeteriis agapes agerent. Nec prætermittendum hoc loco videtur, quod tres XVI. sæculi Auctores prodiderunt, Paulus de Mildeburgo Episcopus Forosempronienfis in præfatione libri inscripti *Paullina de recta paschæ celebratione* editi An. 1513. nec non ejusdem operis lib. primo; Joannes Stoefflerus in Calendario Romano edito An. 1518. prop. 17. & ex his Onuphrius Panvinius Antiquit. Veron. lib. 4. cap. 6. Hi nimirum paschalem canonem a Zenone editum vel restitutum produnt; quo autem documento plane ignoramus: quin id inter fabulas referendum nihil ambigimus.

§. IV.

§. IV.

S. Zeno ob miracula celeber. De ejusdem emortuali die.

NOn a Coronato solum, sed ab Anonymo etiam Pipiniano magna fuisse Zenoni in dæmones potestas traditur:

Et quidem multos liberavit ab hoste pestifero.

Duo miracula describit Coronatus, quæ ex multis per illum patratis celebriora fuisse videntur, quæque impressa profundius in populi mentibus, vanis subinde circumvestita adjunctis fuere, ut fit in iis, quæ a nemine scripta, per populum feruntur; & hisce cum adjunctis ab eodem Coronato excepta ac litteris prodita, non ita ob additiones falsas spernenda sunt, ut exinde veritas ipsa, quæ in rebus miris inesse aliqua solet (etsi discerni non facile possit) plane rejiciatur. Eadem repetit Anonymus Pipinianus tertio insigni miraculo addito; & is (si unum *Cæsaris* verbum demas) Coronato melius multo & sine ullis additis, quæ Criticis difficultatem ingerant, illa paucis describit. En ipsius integra verba, uti leguntur in calce MSS. Zenoniani ac Pompejani; nam in manuscripto Lobiensi, ex quo P. Mabillonius ejusdem Anonymi opusculum edidit, lacuna est aperta, ut recte monuit Marchio Scipio Maffejus pag. 179. Historiæ diplomaticæ, quam nos ex laudatis MSS. supplemus.

Octavus Pastor & Confessor Zeno martyr inclitus,
Qui Veronam prædicando reduxit ad baptismum,
A malo spiritu sanavit Gallieni Cæsaris filiam,
Boves cum homine vergente reduxit a pelago.
Et quidem multos liberavit ab hoste pestifero,
E fluvio exemtum suscitavit mortuum,
Multa idola destruxit per crebra jejunia.
Non queo multa narrare hujus sancti opera,
Quæ a Syria veniendo usque in Italiam,
Per ipsum omnipotens Deus ostendit mirabilia.

Hæc autem aliaque mira Zenonis gesta, quæ plura quidem fuisse putamus, licet memoriæ populorum dilabente custodita ac tradita non fuerint; celebrem tamen eum jam inde ab antiquis temporibus apud quamplures externas etiam urbes, provincias, ac nationes exhibuere, de quo plura capite quarto.

Ut autem ad eum statum, quem diximus, Ethnicis Arianisque obsistentibus, Veronensem Ecclesiam perduceret, aliquamdiu illam regere profecto debuit; ex iis autem, quæ dissertatione I. c. 3. §. 5. conjecimus, non improbabile quidem videtur eidem Ecclesiæ præfuisse per annos XVIII. ab anno scilicet 362. usque ad annum circiter 380. quo in cælum translatus, laborum suorum præmio donatus fuit, ut Veronæ ipsi, quam in Christiana religione aluerat, in patrocinium susceptæ præsto esset; unde factum etiam est, ut illa beneficiorum non immemor ipsum mox magnum Patronum sibi adscisceret atque deprecaretur. De anno nihil præterea laborandum ducimus, adjiciendum nihil; nisi forte indicare quispiam aveat illorum recentiorum sententiam, qui nullo allato documento Zenonem mortuum prodidere An. 301. de quo plura in *Admonitione* ad monumenta num. 3. Diem vero obitus Coronatus Notarius antiquissimus omnium, qui de ejusdem morte fecerunt mentionem, nequaquam signat. Solum memorans percelebre miraculum, quo aquæ fluvii

fluvii Athesis ad magnam altitudinem repente exundantis, apertam ecclesiæ S. Zenonis Portam ac fenestras non ingressa est, quod miraculum a S. Gregorio Magno descriptum lib. 3. Dialogorum cap. 19 quinquennio ante acciderat, nimirum An. 589. relatum autem eidem Pontifici fuerat a Joanne Tribuno, qui cum Pronulpho Comite ipsi miraculo adfuerat, hoc, inquam, miraculum Coronatus commemorans, Auctoris obitum in eamdem hujus miraculi diem non obscure conjicit, inquiens num. 9. *Dum die sancto natalis ipsius* (Zenonis) . . . . *convenirent ad missarum solennia &c.* Rabanus Maurus, qui sub medium nonum sæculum floruit, in Martyrologio per Canisium edito tom. 2. part. 2. novissimæ editionis hæc tradit: *VI. Idus Decembris. In Civitate Verona Natale S. Zenonis martyris, quando aquæ fluminis Athesis usque ad superiores tecti fenestras ecclesiæ illius excreverunt, nec in eam intrare potuerunt, virtutem martyris ostendentes.* At Paullus Diaconus Rabano antiquior, quippe qui Carolo Magno imperante sub initium ejusdem sæculi scripsit, lib. 3. de Gestis Langobardorum cap. 23. idem miraculum affigit *sexto decimo Cal. Novembris*: & quamquam in MS. Medoetiensi, ac in editione Lindebrogii legatur *Cal. Novembris*; omissas tamen fuisse numerales litteras XVI. quæ in aliis MSS. & editionibus cernuntur, palam est, idque ipsum confirmatur ex Landulfo in Additione ad Miscellam nuperrime editam tom. I. Rerum Italicarum pag. 181. qui Paullum Diaconum secutus, immo exscribens, XVI. Cal. Novembris posuit. Verum hæc dies, in qua Athesis miraculum contigit, S. Zenonis emortualis esse, ut Coronatus innuit, nullo modo potest; cum hanc diem Zenonis festam nulla documenta signent, quæ cetoroquin dies alios Zenonis memoriæ dedicatos ac festos commemorant. Hinc quoque agnoscere licet, quæ Coronato auctoritas tribuenda sit: nec mirum esse debet, si Monachus Zenonianus, qui sanctum Episcopum *pridie Idus Aprilis animam creatori suo reddidisse* scripsit, eumdem Athesis coerciti diem *natalitium* paullo post appellavit; id enim, perinde ac alia multa, eum ex Coronato sumsisse exploratum est. *Pag. 329. Hist. Diplom. Maffeji.*

In multis Martyrologiis & Calendariis, nec non in Ecclesiis multis, quæ Zenonis festum quotannis celebrant, huic festo adscripta est dies VI. Id. Decembris. At non hac idcirco die ille obiisse credendus est, ut videtur significare Rabanus laudatus: is enim emortualem Zenonis diem in eodem Martyrologio notaverat pridie Idus Aprilis. Neque nova hæc Rabani repetitio; nam postquam Translationem S. Zenonis posuerat XII. Kal. Junii, quo die cetera omnia monumenta illam consignant, aperto lapsu eamdem iterum signavit XII. Kal. Augusti, quod festum omnibus etiam Veronensibus monumentis ignotum est. Universa porro Veronensis Ecclesiæ documenta cum aliis aliorum Auctorum & Ecclesiarum S. Zenonis mortem pridie Idus Aprilis constanter describunt, quæ sane dies uti emortualis Protectoris nostri nunc quoque a nostra Ecclesia celebratur. Die autem VI. Idus Decembris in plerisque antiquis Veronensibus manuscriptis & in parvo Martyrologio (quod Franciscus Maria Florentinius ex MS. Lucensi Hieronymiano Martyrologio subjectum publici juris fecit) adnotatur *dedicatio ecclesiæ S. Zenonis*: in paucis autem *S. Zenonis dedicatio*, vel *Consecratio S. Zenonis*; & solum in Zenoniani monasterii monumentis, quæ decimum quartum sæculum non excedunt, ea die signatur *Ordinatio S. Zenonis*, & duobus diebus post *dedicatio ecclesiæ S. Zenonis*: de quo plura dissertatione I cap. 3. §. 5. Difficultatem itaque nullam ingerant Ecclesiæ, quæ hac die VI. Id. Decembris Zenonis festum peragunt. Cum enim dies XII. Aprilis in Quadragesimam vel Paschalia festa sæpissime incidat, quibus diebus Sanctorum natalitia olim non celebrabantur; hæc transferri consueverunt in alium diem, qui scilicet propria in Ecclesia vel translationi, vel ordinationi, vel dedicationi ecclesiæ ipsius esset adsignatus. Sic quidem Radulfo teste de Observ. can. cap. 16. *Solennitas S. Gregorii olim in diem, qua fuerat ordinatus, solebat transferri.* Id ipsum confirmatur tum ab auctore vitæ S. Rudperti Episcopi Salisburgensis scriptæ sæculo XII. tum ex auctore capitis 24. quod adjectum fuit libello *de Donationibus* ejusdem Ecclesiæ: utrique enim loquentes de festa die ipsiusmet S. Rudperti, qui e vivis excesserat VI. Cal. Aprilis, eam a S. Virgilio institutam monent pro diœcesi quidem die VIII. Calendarum Octobris, in quo *Pag. 284. tom. 3. part. 2. Antiq. Lect. Canisii. Ibid. pag. 475.*

quo Rudperti corpus ipse transtulerat, in urbe autem die VII. Calendarum ejusdem mensis, cum octava Calendarum dies occupata esset festo dedicationis ecclesiæ, in qua ejus Sancti corpus quiescit; & transducti hujusce festi extra obitus diem hanc adsignant caussam, quod hæc dies *propter officia Quadragesimæ vel ipsius Paschæ raro, sicuti dignum est, contigisset celebrari*: verba sunt Auctoris vitæ, qui dein addit: *Etiam congruum ac religiosum est, ut quidquid alia observatio illius celebrationis diebus dormitionis illius ob reverentiam quadragesimalis officii, vel paschalis observantiam gaudii ademit, qui auctor Sedis & Apostolus exstitit religionis, hic saltem in domo requiei suæ illa adsumta die translationis suppleatur.* Tandem ut exemplum intimum & æquale omnino proferamus, S. Proculus quartus Veronensis Episcopus eadem concurrentis Quadragesimæ vel Paschatis caussa in multis aliarum Ecclesiarum Martyrologiis & Calendariis, sicut & in Romano; nec non Venetiis, ubi ipsius nomine dicata exstat ecclesia, signatus legitur V. Id. Decembris, cum in antiquis monumentis X. Kal. Aprilis notetur *Depositio S. Proculi Confessoris*, quinto autem Idus Decembris *Dedicatio ecclesiæ S. Proculi*: & eadem plane de caussa (ut id etiam addamus) festum S. Ambrosii, qui obiit pridie Nonas Aprilis, ubique præter Mediolanensem Ecclesiam celebratur VII. Idus Decembris, in quem ejusdem ordinatio incidit. Hinc ergo præclarum & verissimum illud Cardinalis Baronii monitum in adnotationibus ad Martyrologium die 18. Martii: *Nec mirum, si quod sæpe accedit, alio die in Romano Martyrologio, alio vero alibi de eodem agitur Sancto, siquidem alicubi translatio, vel ejus ecclesiæ dedicatio, vel, quod de Episcopis accidit, ordinatio celebratur.* Hoc igitur exterarum Ecclesiarum ritu S. Zenonis natale celebrantium die 8. Decembris nihil impediente, eum die XII. Aprilis vita functum, ut omnia Veronensis Ecclesiæ monumenta cultusque annis singulis referri solitus testantur, nihil est dubitandum. Nunc ad illud caput accedendum est, in quo de mortis genere quæritur, num scilicet S. Zeno Martyr, an confessor obierit; quod cum longiorem disputationem postulet, distincto capite digerendum est.

CAPUT II.

Controversia de martyrio S. Zenonis utrinque expensa.

DE martyris titulo, quo S. Zeno insigniri solet, disputaturi, rem invidiæ plenam ingredimur; in qua si affirmaveris martyrem, & non satis idoneis testimoniis probaveris, vulgatam opinionem fovere voluisse videberis, nec doctorum hominum reprehensionem effugies, & religiosorum multo minus, quippe quibus rem dubiam in iis, quæ ad Sanctorum prærogativas id generis pertinent, certo promovere piaculum est; si vero e contra negaveris martyrem, majorem fortassis non solum vulgi, quam piorum quamplurium offensionem paries, qui te & S. Protectoris cultui inimicum, & plurium sæculorum traditioni, uti vocant, nec non Veronensis Ecclesiæ officiis adversum, temeritatis reum, novitatis fautorem, & forte etiam religionis ac pietatis violatorem traducent. Hæc nos pericula utrinque impendentia diligenter considerantes, num ab hac disputatione abstinere oporteret, primo quidem aliquamdiu dubitavimus: tum vero cum id fieri non posse sensimus, ut ne celebri controversia intacta relinqueretur, & diffe ratio de vita S. Antistitis imperfecta prodiret; quo utrumque declinaremus periculum, eam tandem ineundam duximus viam, ut allatis in medium documentis, quæ pro utraque parte suppetunt, eisque toto in lumine collocatis, nos decidamus nihil, sed lectorum judicio, quod non difficile ferri poterit, omnia remittamus.

§. I.

§. I.

Proponuntur argumenta pro vindicando S. Zenonis martyrio, & contraria refelluntur.

IN primis quæ pro martyrio sunt, monumenta considerentur. S. Gregorius Magnus omnium testium antiquissimus, S. Zenonem *martyrem* bis appellat lib. 3. Dialogorum c. 19. ubi indicatum Athesis exundantis, & ad januam ecclesiæ S. Zenonis apertam stantis miraculum describit. Primo his verbis: *Apud Veronensem urbem fluvius Athesis excrescens ad B. Zenonis martyris atque Pontificis ecclesiam venit.* Deinde: *Stans autem ante januam, ad ostendendum cunctis meritum martyris, & aqua erat* &c. Hæc omnium tum editorum, cum MSS. est lectio; inter codices autem memorandus præsertim pervetustus ille nostræ bibliothecæ Capitularis, in quo *martyris* nomen palam legitur. Cum S. Gregorio neque ob antiquitatem, neque ob auctoritatem conferendus est Coronatus Notarius, qui aliis in rebus non nulla falsa & incredibilia inseruit; ejusque testimonium, quo Zenonem non solum non appellat *martyrem*, sed *in pace receptum* (quæ formula confessorum mortem significare solet) testatur, nihil contra Gregorium potest, ac proinde nihilum pariter valent, quæ ex simili locutione sive Monachi Zenoniani, sive Petri de Natalibus, sive aliorum, qui a Coronato palam sumserunt, colligi & obtrudi possent.

Paullus Diaconus, qui ineunte IX. sæculo scripsit, idem Athesis miraculum describens lib. 3. de Gestis Langobardorum cap. 23. S. Gregorii Magni auctoritatem, quam allegat, secutus, S. Zenonem *martyrem* pariter vocat: & similiter Joannes Diaconus in vita ejusdem Gregorii post medium nonum sæculum exarata, lib. 1. num. 35. totidem Gregorii verbis *S. Zenonem martyrem atque pontificem* nominat. Rabanus in Martyrologio quater Zenonis meminit, quaterque *martyris* nomine eumdem nuncupat. Wandelbertus in Martyrologio Metrico scripto An. 842. quod integrum editum est tom. 2. Spicilegii Acheriani die 8. Decembris Zenonem nostrum appellans, *martyrem* vocat. Eodem sæculo Notkerius in Martyrologio per Canisium promulgato tom. 2. Antiq. Lect. part. 3. novissimæ editionis tum priedie Idus Aprilis, tum XI. Cal. Junii S. Zenonis mentionem faciens, el *martyris* titulum semper apponit. Usuardus ex MS. S. Germani *martyrem* pariter vocat, in quo tamen Bollandistæ non levibus argumentis repugnant. Cum enim contendunt illum MS. non esse ipsum autographum, uti vulgo traditur, Usuardi librum; tum vero ex alio vetustiori codice additiones MS. Sangermanensi ab aliis insertas volunt, & inter has S. Zenonis nomen nec non martyris titulum Zenoni appositum recensent, putantque Usuardum hujus Sancti nullam mentionem fecisse, sicuti nullam faciunt nec Florus, nec genuinus Ado a Rosweido editus tom. 16. Bibliothecæ Patrum, nec authenticum Bedæ Martyrologium ab iisdem Bollandistis vulgatum, id quod confirmatur ex antiquo Capituli Veronensis codice idem Bedæ Martyrologium continente, in quo secunda manu S. Zenonis nomen additum liquet. Martyris tamen nomen legitur apud Auctorem Martyrologii, quod Bedæ vulgo tribuitur, & die 8. Decembris in additionibus ad Martyrologium Adonis, & in plerisque codicibus, qui auctum & interpollatum præferunt Usuardi Martyrologium. In Calendario cœnobii Cassinensis edito tom. 7. Rerum Italicarum pag. 936. mense Aprili Zeno *martyrio coronatus* dicitur; & similiter in alio Calendario, quod præmittitur Sacramentario Gregoriano MS. sæculi IX. inter Vatican. num. 3806. eadem mense legitur *Sancti Zenonis martyris.*

Hactenus constitutis magna opponi solet objectio, quæ maximam præter ceteras vim habere videtur. Dicitur ergo Veronensis Ecclesia, quæ de sui Patroni ac Episcopi martyrio (si quidem martyr obiisset) præ omnibus rescire debuit, eum confessorem semper appellasse, non martyrem, & uti confessorem in officiis atque in missis coluit ad Aloy-

fium Lippomanum Episcopum usque, qui circa medium sæculum XVI. veteri ritu commutato, officia & missas de martyre celebrandas primus instituit: eidemque veteri ritu se se conformantes aliquot externæ quoque Ecclesiæ cap. 4. §. 2. & 3. indicandæ, quæ diem S. Zenonis festum singulis annis ex antiqua disciplina concelebrant, confessoris, non vero martyris officia & missas id quoque temporis peragunt. At huic objectioni ductæ ex Veronensis præsertim Ecclesiæ ritu, quem alias Ecclesias subsecutas apparet, facilis responsio est. Nam præter quam quod in Carpso MS. Veronensis Ecclesiæ nunc nuper memorando antiphonæ ad Introitum, Offertorium, & Communionem pro festo S. Zenonis in missa recitandæ, ex indicantur, quæ vel nunc in missis martyrum Paschali tempore dici solent, & similiter in Lectionario S. Euphemiæ laudato in Scholiis a Baptista Peretto, pro die translationis S. Zenonis adsignatur Evangelium *Ego sum vitis vera*, quod hodie pariter in iisdem missis Paschalibus martyrum recitamus, in eamdemque rem ex alio MS. Missali monasterii S. Zenonis discimus, idem Evangelium lectum fuisse, cum quæpiam ejusdem Sancti festivitas in Paschale tempus incidisset: præter hæc, inquam, nostra Veronensis Ecclesia eum antiquum tenuisse ritum videtur, quem Micrologus notavit in libro de Ecclesiasticis observationibus cap. 43. testimonium indicante Baptista Peretto in iisdem Scholiis ad Vitam S. Zenonis, legitur autem tom. 18. Bibliothecæ Patrum pag. 485. *Nota autem*, inquit, *S. Gregorium Papam primum in Graduali libro de his martyribus* (Romanis Pontificibus) *ficut de confessoribus Pontificalia instituisse officia, ut de S. Marcello Antiph. Statuit, & de S. Felice Antiph. Sacerdotes, & hoc utique satis congrue propter excellentiam dignitatis Apostolicæ. Hoc etiam attendendo majores nostri de iisdem sanctis confessorum officia ad cursum diei & noctis leguntur observasse: quæ & Pontificis dignitatem eodem modo insinuant, nec tamen in aliquo eorum martyrio præjudicant. Idem de S. Appollinare observandum esse Gradualis liber demonstrat.* Hactenus Micrologus. Equidem hunc ritum in hac præsertim Veronensi Ecclesia viguisse illud demonstrat, quod in antiquis ejusdem Ecclesiæ ritualibus libris Episcopi, etsi martyres, confessores tamen nominantur; & officium de confessoribus recitandum innuitur. Ut autem omittamus pauca eorum, qui ibidem recensentur, Romanorum Pontificum nomina, quorum martyrium certis documentis non probatur, eos tantum Episcopos commemorabimus, quos fuisse martyres exploratum est: & ne singulos hujus Ecclesiæ rituales libros percurramus, satis erit MS. illum considerare *Carpsum* appellatum, qui post præfationem Auctoris a Scipione Maffejo editam in Addendis postremæ partis Veronæ illustratæ, Calendarium exhibet, notatque subinde officiorum hac in Ecclesia celebrandorum ritum, nec non antiphonarum, responsoriorum, psalmorum initia, quæ cuique officio conveniunt. Hoc *Carpsum* a Stephano presbytero & Cantore ejusdem Ecclesiæ scriptum fuit ante medium sæculum XII. cum in Calendario quinque hæ chronicæ adnotationes alia manu in margine adjectæ legantur inter dies VIII. VII. & VI. Cal. Julii: *Heic emergitur Oprandus Archipresbyter MCLXVI.*

VI. Id. Augusti ☉ Beatrix MCLXXI.
V. Id. Octobris Nat. S. Placidiæ V. & in margine *Institutio . . . . MCLXXV.*
IV. Id. Aprilis electio Adriani Archipresbyteri MCLXXXVI.
VII. Id. Junii consecratio Adriani Archipresbyteri in presbyterum MCLXXXVI.

In hujus ergo *Carpsi* Calendario hæc in rem nostram scribuntur.

IIII. Nonas Febr. Sancti Blasii conf.
VIII Cal. Maji S. Adalberti conf.
Non Junii S. Bonifacii Epi. & conf.
VI. Cal. Julii. Nat. Sс. Joannis & Paulli m. & S. Vigilii conf.

Hi itaque omnes certissimi martyres, ut aliunde supponimus, in ipsius *Carpsi* Calendario confessores vocantur. Porro licet in eo Calendario legatur: *VIII. Idus Augusti Natale Sixti, Felicissimi, & Agapiti martyrum*; tamen in *Carpso* S. Sixti officium notatur *de Confessore Pontifice*, aliorum autem duorum antiphonæ *de Martyribus*. Itaque apud Veronensem Ecclesiam is ritus obtinuisse apparet, ut confessores dicerentur, qui ceteroqui veri sunt martyres, & de iisdem non uti martyribus, sed uti confessoribus officia celebrarentur. Ex ipso Ughellio pag. 781. Veronensem inscriptionem referente id ipsum eruditi suspicari & conjicere poterant: in illa enim, quæ temporibus Andreæ Patriarchæ Aquilejensis, idest sæculo IX. in templo olim S. Georgii, nunc autem vulgo *S. Helenæ* in dedicationis monumentum erecta adhuc cernitur, inter Sanctorum, quæ ibidem continentur, reliquias hæ recensentur *S. Vigilii confes. S. Proculi confes. S. Zenonis confes.* ubi non tam S. Zenonem cum Proculo, quam S. Vigilium utique Tridentinum episcopum, qui indubie martyr occubuit, confessores peræque appellatos vides, quam appellationem officiorum ac missarum ritus sequebatur. Ex hoc porro Veronensis Ecclesiæ ritu illud dimanasse videtur, ut S. Zeno in aliis quoque ejusdem Ecclesiæ monumentis confessor inscribatur, non martyr; ut ne tamen id ad martyrium inficiandum traduci possit.

Etsi vero in plerisque monumentis Veronensibus unus confessoris titulus eidem vindicetur; tamen quædam non desunt, in quibus martyr diserte adseritur. Henricus Imperator in privilegio, quod An. 1055. Abbati monasterii S. Zenonis concessum fuit, pag. 763. tom. 5. Italiæ Sacræ Ughellii bis *martyrem* illum vocat: & in alio privilegio, quod rogante Vitali Episcopo Vicetino Berengarius eidem S. Zenonis monasterio tradidit An. 901. quamquam bis appelletur confessor, tamen & *martyr* semel nominatur. Vide Ughellium in Vicetinis Episcopis tom. 5. pag. 1031. Anonymus Pipinianus, qui de Veronæ laudibus Rhythmum lucubravit, peritus quidem ejus Veronensis ritus, quem diximus, nonne adhuc S. Zenonem & confessorem & martyrem simul affirmandum putavit?

Octavus pastor & confessor Zeno martyr inclitus.

Guillelmus Pastrengus Veronensis inter sæculi XIV. Scriptores eruditissimus, cui eum ritum latuisse incredibile plane est, nonne de Zenone scripsit aperte *martyrium patitur*?

Neque opponatur S. Zenonem martyrio coronari non potuisse, si post Juliani imperium vixit, ut dissert. 1. ostendimus. Etsi enim post Julianum nullas in Italia adversus Christianos persecutiones fuisse conceditur, de quo satis eadem dissert. cap. 2. §. ultimo; adhuc nihilominus S. Zeno occidi potuit in aliquo Paganorum, quibus se se imperterrite objecit, tumultu, quemadmodum simili de caussa non multos post annos in finitimis Tridentinis vallibus gloriosam pro Christo mortem oppetierunt tres sancti martyres Anaunenses, & subinde S. Vigilius Episcopus: vel tot tantasque pro fide propaganda persecutiones potuit obire & pati, quot quantasque passus fuit coævus Brixiæ Episcopus sanctus Philastrius, de quo hæc litteris prodidit successor ejus S. Gaudentius in sermone de vita S. Philastrii pag. 241. & 242. *Contra Gentiles atque Judæos . . . & maxime . . . Arianam perfidiam tanto vigore pugnavit, ut etiam verberibus subderetur, & in corpore suo stigmata Domini nostri Jesu Christi portaret.* In hanc sententiam Joannes Veronensis Ecclesiæ presbyter mansionarius in Imperiali Historia manuscripta hæc de Zenone scribit: *Post multa supplicia quievit in Christo II. Idus Aprilis.* Licet enim mortem in illis persecutionibus atque suppliciis non obierit, nihil tamen id refert, quo minus martyr appelletur, unde *martyres* a S. Cypriano appellantur & illi confessores, qui multa pro Christo passi nondum in suppliciis excesserant, & martyr æque ac confessor vocatur a S. Paullino Felix Nolanus, & martyres item prædicantur, ac officio martyris coluntur idem S. Felix Nolanus, S. Eusebius Vercellensis, atque alii, qui ceteroquin quædam solum pro fide passi, in pace mortui deinceps sunt.

funt. Itaque cum Aloyfius Lippomanus an. 1554. (Peretto tefte in Latinis fcholiis ad vitam S. Zenonis) univerfo clero Veronenfis diœcefis præcepit, ut de uno martyre Pontifice officium celebraretur, quod antea de uno confeffore Pontifice celebratum fuerat, haud reprehendendus eft, neque iis fuccenfendum Ecclefiis, quæ ut ad Veronenfis exemplum fe fe conformarent, hunc eumdem ritum fubinde arripuiffe fatis credibile nobis eft, de quibus capite quarto dicemus. Hæc funt, quæcumque pro martyrii Zenoniani fententia colligere potuimus, & hæc quidem majori, qua per nos licuit vi, propofita atque inculcata Lector vides, ut ne quid roboris huic parti, quam Veronenfis Ecclefia nunc fequitur, decerperetur. Nunc de iis, quæ pro contraria fententia fuppetunt.

§. II.

Adferuntur argumenta contrariæ fententiæ.

ANtiquiffimus omnium, qui Zenonis meminerunt, teftis eft S. Ambrofius Archiepifcopus Mediolanenfis, auctor cum pluribus nominibus accuratiffimus & maximæ fidei, tum vero Zenoni fuppar, quem proinde Zenonis non latuiffet martyrium, fiquidem is, ipfo jam Epifcopo, pro Chriftiana fide gloriofam mortem oppetiiffet. Ambrofius ergo delata ad fe Indiciæ Virginis a S. Zenone olim probatæ ac benedictæ cauffa, cum pro illa multa fcripfit ad Syagrium Zenonis fucceſſorem, tum vero hujus Sancti, qui illam adprobaverat, judicium proferens, martyris titulum, qui ad auctoritatem contuliffet plurimum, procul dubio non omififfet. At Zenonem *fanctæ memoriæ* Epifcopum unice appellat, non martyrem, inquiens: *Tu autem fine alicujus fratris confilio hoc judicium præjudicium feceris, ut puellam, Zenonis fanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque fanctificatam benedictione, poft tot annos fine auctore criminationis, fine accufatore, fine profeffore delationis, in periculum reatus deducendam arbitrarere.* Itaque nihil de martyrio ejus Ambrofium cognoviffe palam videtur: et fi Ambrofius nihil de illo refcivit, jam Zenonem non martyrio: fed naturali morte in pace functum probabiliffimum eft, nifi quo paris ætatis atque auctoritatis documento Ambrofii teftimonium elidatur. Præ hoc autem Ambrofii teftimonio fequior nimis eft S. Gregorii Magni, quæ pro martyrio antiquior fuppetit, auctoritas. Is enim qui duobus poft fæculis vixit, cum Athefis miraculum recitans, martyrem illum appellavit, fieri potuit, ut memoria lapfus eum martyrem dictum crediderit, quem Joannes, a quo de miraculo fuerat inftructus, fimplicem Epifcopum & confefforem pronuntiaverat: nifi forte ipfe Joannes eo in titulo lapfus probabilius credatur. In S. Gregorio quidem defectus id generis fine exemplo non funt: nam Molano animadvertente in fecunda Ufuardi editione, S. Juvenalis Narnienfis Epifcopus, cujus fefta dies V. Nonas Maji in Romano martyrologio fignatur, martyr dicitur lib. 4. cap. 12. a S. Gregorio, cum merus confeffor fuerit. Aliud nos exemplum adferimus ex epiftola olim 73. lib. 9. nunc 62. l. 6. ubi idem Pontifex *beatiffimum martyrem* vocat S. Leucium Epifcopum Brundufinum, qui in laudato Martyrologio nec non in Calendario Mf. Bibliothecæ Cafanatenfis fcripto ineunte fæculo VIII. ad monafterium quoddam Beneventanum olim pertinente, III. Idus Januarii *Epifcopus & confeffor* nominatur, atque uti confeffor quidem in ipfa ejus Ecclefia Brundufina nunc quoque temporis colitur. Verum quidem eft Leontium in editionibus poft Romanam illum appellari, non Leucium: at cum ejus corpus Brundufii requiefcens ibidem tradatur, Brundufina autem urbs nullum cujufquam Sancti Leontii corpus apud fe requiefcens umquam agnoverit, ut illud S. Leucii Epifcopi olim habuit, antequam Beneventum transferretur: melior videtur lectio priorum Gregorii editionum, quæ cum quinque Mff. in Benedictina allegatis Leucium præferunt. Ex his autem duobus S. Pontificis lapfibus in martyris titulo Confefforibus tributo, haud temere fimilis lapfus fufpicio exoritur, cum idem S. Pontifex Zenonem martyrem fcripfit, quem S. Ambrofius martyrem non agnovit. Coronati Notarii vita cum pluribus improbabilibus, quæ alibi confideravimus, adjunctis fcateat,

tent, leviffimæ quidem eft fidei; at negari illud non poteft, quod cum ille de Zenone affirmavit *receptus eft in pace*, inter tot improbabilia, quæ ad exaggerandam S. Epifcopi gloriam ex ipfa populari fama congeffit, nihil de martyrio ejufdem audierat, nihilque id temporis, feptimo fcilicet vel octavo fæculo, non multo poft S. Gregorii obitum, hac ipfa in Veronenfi Ecclefia de eo lem ferebatur. Adde quod Coronati vitæ, quæ in perantiquo Remenfi Codice legitur, ubi exponitur miraculum Athefis, inferta apparent ipfa S. Gregorii verba, ut in adnotatione 10. ad eamdem vitam dicemus: & in his pro eo quod apud S. Gregorium fcribitur *ad oftendendum meritum martyris*, ibidem pofitum fuit *ad oftendendum meritum confefforis*; unde fufpicio eft Veronenfem, quicumque fuerit, qui eam additionem in Mf. illo olim Veronenfi, nunc autem Remenfi appofuit ex Gregorii verbis, *martyrem* in *confefforem* correxiffe, fanctumque Pontificem in eo lapfum putaffe, quod S. Zeno Veronæ *confeffor* haberetur, non *martyr*: quia eadem de caufsa Monachus Zenonianus Gregorium appellans, ejufque verba recitans, martyris nomine prætermiffo *Sancti* fuppofuit fcribens, *ad oftendendum meritum Sancti*, vel, ut in Mf. lectionario Brixiano legitur, cujus mentionem facit Mattejus nofter in præfatione ad Monachum Zenonianum pag. 317. Hift. diplom. *ad oftendendum meritum confefforis*: nifi forte hoc Mf. lectionarium Brixianum ipfam Coronati vitam ex fimili exemplo Remenfi fumtam contineat, uti fane illam continet lectionarium aliud Mf. Ecclefiæ Tridentinæ, quod eamdem additionem & formulam Gregorii verbis præfert. Si porro ex his probabile fit S. Gregorium, dum Zenonem appellavit martyrem, unius nominis errore defeciffe, nihil profunt Paulli Diaconi, Joannis item Diaconi, Rabani Mauri, Notkerii teftimonia, quippe quos ex S. Gregorii Dialogis ficuti miraculum Athefis, quod memorant, ita & martyris titulum, quem Zenoni affigunt, derivaffe manifeftum eft. Eadem ratione cadunt etiam ceteri pofteriores Wandelbertus, Ufuardus, aut potius Ufuardi additamentorum & Adonis Auctores, & alii, qui adferri folent, quos vel ex S. Gregorio, vel ex aliis Gregorii affeclis profeciffe fatis credibile eft. Duos tantum codices præcipua confideratione dignos in confirmationem adferre libet, Vaticanum 3806. fuperiori paragrapho allegatum, & alium Veronenfem Monafterii S. Spiritus. Vaticanus, qui Aprili menfe *S. Zenonis martyris* in Calendario meminit, eodem menfe in Sacramentario nihil ponit, & folum menfe Decembri, in quo Calendarium de eodem Sancto nihil notat, ipfius miffam exhibet, eamdem quæ in noftris codicibus legitur, & in ea ille *confeffor Pontifex* unice dicitur, ut ex tertia miffa videre poteris. Hæc non aliunde videntur profecta, quam quod martyris nomen menfe Aprili in Calendario infertum, e S. Gregorio vel ex alio ejus exfcriptore fumtum fuit; miffa autem derivavit e Veronenfi fonte, cui id nomen ignoratum mox videbimus. Simili plane ratione in Mf. Martyrologio Monafterii Veronenfis S Spiritus, menfe Aprili brevis martyrii S. Zenonis defcriptio fit in Martyrologiorum formam iifdem fere verbis, quæ in vulgato Ufuardo leguntur, martyriique teftimonium e S. Gregorii auctoritate ab aliis Martyrologiorum fcriptoribus excepta deduxerunt; at fubinde in duobus aliis feftis S. Zenonis menfe Majo & Decembri, quæ ex folis Veronenfibus libris notata funt, ille confeffor Pontifex folummodo appellatur.

Argumentum, quod ex antiquo Veronenfis Ecclefiæ ritu ducebatur, ut S. Zeno, cujus fefta dies ad Lippomanum ufque confefforis, non martyris officio ac miffa celebrabatur, & celebratur adhuc ex antiqua confuetudine apud plures externas Ecclefias, uti c. 4. videbimus, hoc, inquam, argumentum ex Veronenfis præfertim Ecclefiæ ritu ductum, etfi ad martyrium a Zenone abjudicandum non tanti eft, quanti illud plures cum Henfchenio fecerunt & faciunt, quod fuperiori paragrapho latius oftendimus: certe tamen quæ ibidem attulimus in medium, non funt ejufmodi, ut, cum aliquot certi martyres hac in Ecclefia confefforum ritu culti fuerint, martyr etiam convincatur S. Zeno, nifi aliunde probetur. Negari quidem non poteft antiphonas miffæ S. Zenonis pro pafchali tempore in Carpfo indicatas, nec non Evangelium ejufdem temporis duobus aliis in codicibus defcriptum ejufmodi effe, quæ per id tempus de martyribus dici foleut; at ea anti-

antiquis temporibus paschalis quidem temporis, non tamen martyrum propria fuisse videntur. Enim vero in *Antiquis Missarum libris* a Venerabili Cardin. Thomasio editis hæc rubrica, *In communi unius martyris, vel confessoris* apposita legitur tum in Antiphonario pag. 281. tum in Lectionario pag. 80. tum in Capitulare Evangeliorum pag. 217. & id ipsum quoque notatur in Responsoriale & Antiphonario pro officio temporis paschalis pag. 314. & pro officio communi pag. 361. adeo ut quod ex id generis antiphonis & Evangeliis eruitur argumentum, ad statuendum cultum martyris potius, quam confessoris traduci non possit. Illud autem, quod ex missis certum elicere possumus cultus testimonium, sunt orationes, vel gradale responsorium, siquidem proprium Sancti nomen præferat; ibi enim martyris vel confessoris titulus nomini proprio additus, utrum confessor an martyr habitus fuerit, tute indicabit. Omnes vero orationes, quas in sex Mss. Veronensis Ecclesiæ libris, & in omnibus quidem S. Zenonis missis inferius describendis legere licet, unum confessoris Pontificis, non autem martyris titulum constanter ingerunt; & responsorium gradale subjectum Epistolæ ipso in Carpso designatum, non alio titulo eumdem Sanctum appellat: *Sancte confessor Zeno* &c. Quis ergo ex antiphonis & Evangelio, quæ pro martyre vel confessore olim communia fuisse deprehenduntur, contra expressum orationum testimonium pro martyrio statuendo arguere velit? Immo hinc potius confirmare licet, eas antiphonas & Evangelium paschalis missæ S. Zenonis, quæ martyrum propriæ nunc habentur, confessoribus etiam communia olim fuisse, cum præsertim idem Carpsum & alii rituales libri officium etiam paschale S. Zenonis totum de confessore Pontifice recitandum exhibeant, quod non fecissent profecto, si paschalis missa, quæ cum officio concordare debebat, martyris propria judicata fuisset. Hinc porro quod oppositum superiori paragrapho fuit ex Micrologo scribente officia Romanorum Pontificum ceteroquin martyrum propter *excellentiam dignitatis Apostolicæ* peracta fuisse *de confessoribus*, inane prorsus cognoscitur: illi enim martyres explorate dicebantur in orationibus, ac præterea de iisdem, uti ipse Micrologus eodem loco notat, in officio *hymnus*, *invatorium*, *versus Gloria & honore*, *Posuisti eum Domine*, *magna est gloria ejus cantantur ut de martyribus*; cum e contra in S. Zenonis officio inter monumenta referendo, hymnus ipse, invitatorium, versus, omnia denique de confessore dicerentur. Equidem illi Pontifices, qui certi sunt martyres, in orationibus quoque Sacramentariorum nostræ Veronensis Ecclesiæ martyres nominantur, & martyr, non autem confessor inter ceteros vocatur S. Sixtus in orationibus, quæ leguntur sane distinctæ ab illis SS. Felicissimi & Agapiti martyrum, perinde ac Carpsum distinctas ipsorum antiphonas potuit. Similiter etiam S. Blasius, qui confessor dicitur non tam in Calendario Carpsi, quam in alio alterius libri Sacramentorum sæculi XI. præter quam quod in aliis Calendariis Mss. martyr inscribitur, in orationibus certe omnium librorum martyris appellatione constanter donatur. De ceteris autem tribus martyribus Adalberto, Bonifacio, Vigilio, quos confessoribus accenset Calendarium Carpsi, Vigilium autem inscriptio in S. Helenæ, rationem adferre nullam possumus, utrum in orationibus martyres dicerentur nec ne, cum in tribus memoratis Sacramentorum libris nullibi memorentur. Neque illud prætermittendum, quod in Carpso, unde totum argumentum pendet, aliquot errores occurrant, qui fidem ejus non nihil extenuant. Unum in rem præsentem commodum exempli gratia proponamus. In præmisso Calendario: *XV. Cal. Augusti Nat. S. Mamæ & Filastri m.* & in ipso Carpso: *In Nat. Sanctorum Mamæ & Filastri a. & ps. & R. & totum officium de pluribus martyribus.* In his mirum profecto accidere debet, S. Philastrium, qui & Brixiæ & ubique semper confessoris cultu prosecutus fuit, & *confessor* item appellatur a S. Gaudentio, qui eidem successit, & a Ramperto etiam Brixiano Antistite, nec non in inscriptione nuper memorata Veronensis Ecclesiæ in S. Helenæ, ubi legitur *S. Philastriu confess.* hunc eumdem, inquam, S. Philastrium inter *martyres* nihilominus recenseri in Carpso, & in eo quidem Carpso, qui non nullos Pontifices certo martyres confessorum nomine designat. Id ab errore purgari posse

se nemo dixerit. In hac autem parte si Carpsi auctor erravit, quis in aliis errare similiter potuisse non statim intelliget? Sed transeamus ad alia.

Duo documenta Veronensis Ecclesiæ superiori paragrapho allegata pro martyrii titulo quis cum aliis quam pluribus contrariis comparet? His iisdem, quæ contrariam ejusdem Ecceliæ traditionem luculentissime videntur statuere, infirmari quoque seu potius elidi videtur Anonymi Pipiniani & Guillelmi Pastrengi Scriptorum licet Veronensium auctoritas, quos in appellatione *martyris* unum S. Gregorium secutos credibile est. Quia Anonymus Pipinianus cum S. Zenonem *martyrem* una & *confessorem* appellet, vel ex hoc apparet, eum inscium, martyrne, an confessor S. Zeno fuerit, utrique, quæ ferebatur, appellationi, ne erraret, voluisse satis facere, & idcirco *martyris* titulum a S. Gregorio ita sumsisse, ut *confessoris* tamen nomen ex antiqua totque testimoniis firmata suæ Ecclesiæ traditione prætermittendum nequaquam putaret: qua eadem de caussa accidisse quispiam existimet, ut tum in Ms. Medoetiensi Paulli Diaconi tom. 1. Rerum Italic. pag. 447. tum in uno e duobus objectis documentis utrumque nomen pariter jungatur. Monumenta autem Veronensis Ecclesiæ, quæ cum unum *confessoris* titulum præferant, traditionis Ecclesiæ ejusdem testes exsistunt, plura suppetunt apud Ughellium tom. 5. Italiæ sacræ a pag. 705. & alia non pauca, quæ ex archiviis addi possent: quibus omnibus antiquitate præstat charta anno 769. in vico Campelione Mediolanensis diœcesis scripta, & edita a Marchione Maffejo inter monumenta, quæ ipsi in Veronensi historia illustranda usui fuerunt part. 1. pag. 375. in hac autem memoratur *Basilica beatissimi & confessoris Christi Zenonis.* His adde inscriptiones. Præter illam in S. Helenæ superius allegatam idem Scipio Maffejus aliam publici juris fecit tom. 2. Veronæ Illustr. pag. 515. quæ anno 1123. in ipso S. Zenonis monasterio collocata confessorem Zenonem solummodo nominat. Aliam addere licet in ecclesia Montis Aurei diœcesis Veronensis sitam, quam nondum hactenus editam, & a P. Josepho Blanchinio olim diligenter exscriptam heic appingendam putamus.

AN. D. M. LX. IND. XIII. C

SECR. E. H. ÆCCLA. XVI. CAL.

SEP. AD HON. S. + ET S. MHL.

ET. SCOR. MAR. CASTORII.

ET. VICTORIS. ET. SCOR. CF

MARTINI. ZENONIS

ET. REMIGII. A. T. V. EPO

idest *Anno Domini* 1060. *indictione* 13. *consecrata est hac ecclesia* 16. *Cal. Septembris ad honorem Sanctæ Crucis & S. Michaelis*, *& Sanctorum martyrum Castorii & Victoris*, *& Sanctorum Confessorum Martini, Zenonis*, *& Remigii a Teopaldo Veronensi Episcopo.* Præterea in lectionibus, quæ ante Lippomanum in S. Zenonis festo lectæ fuerunt, nulla martyrii occurrit mentio; & solum ibidem legitur: *Requievit*, aut *receptus est in pace.* In Veronensis civitatis Statutis, & in iis, quæ adhuc vigent, cum S. Zeno magnus urbis Patronus nominatur, *Confessor* tantum dicitur, id ipsumque accidit in ceteris Civitatis decretis, quæ pro ejus cultu lata fuerunt. In omnibus litaniis tum nostræ tum aliarum Ecclesiarum, quas capite quarto

 indi-

indicabimus, ille inter confessores constanter recensetur, & in illis quoque litaniis adhuc post Lippomanum in commendatione animæ recitari solitis in Ecclesia Veronensi, quæ a Joanne Matthæo Giberto an. 1536. primum impressæ in *libro catechumenorum ad usum Ecclesiæ cathedralis Veronæ*, anno subinde 1573. Augustino Valerio Episcopo nihilum immutante recusæ fuerunt: quam quidem mutationem solum anno 1609. sub Alberto Valerio factam legimus in Rituali Veronensis Ecclesiæ, S. Zenone a confessoribus ad martyres in iisdem litaniis traducto pag. 86. & iterum in aliis post Psalmos pœnitentiales pag. 209. Quatuor præterea Sacramentorum libri Veronensis Ecclesiæ, nimirum tres Capitulares, & unus Sodalitii S. Mariæ de Domo, in Canone missæ S. Zenonem inter confessores referunt, & tres ex his, nimirum Capitulares, ita S. Zenonem confessoribus addunt, ut SS. Firmum & Rusticum inter martyres recitent sic: *Communicantes . . . . Laurentii, Firmi & Rustici, Grysogoni, Joannis & Paulli, Cosmæ & Damiani, Hilarii, Martini, Augustini, Gregorii, Hieronymi, atque Benedicti, Proculi & Zenonis* &c. Nullum, ut credimus, exemplum afferre quispiam poterit, quo aliquis martyr sive in litaniis, sive in Canone missæ inter confessores positus ostendatur: et si S. Zeno noster vere fuisset martyr, sicut Sanctos Firmum & Rusticum inter martyres inserere non dubitarunt, ita S. Zenonem magnum Patronum inter eosdem multo magis recensendum judicassent. Simili quidem ratione in suffragiis, quæ vel olim hac in Ecclesia inter officia recitabantur, etsi Tebaldus An. 1305. in ipsa constitutione ab Episcopo Petro Scaligero eodem sæculo confirmata, qua eadem suffragia indixit, de S. Zenone Patre & Patrono hujus Civitatis primum honorificentissimam mentionem faciat, tum vero SS. martyrum Georgii & Firmi ac Rustici; tamen suffragiorum ordinem adsignans, SS. martyrum primo loco, dein S. Zenonis commemorationem agendam insinuat, quod sane factum non fuisset, nisi quod hac in Ecclesia confessor haberetur S Zeno, non martyr: commemorationes autem martyrum, confessorum commemorationibus semper præeunt. Hinc in vetustiori quoque codice Capitulari sæculi circiter XIII. in quo orationes, lectiones, & antiphonæ per annum & propriæ & communes Sanctorum continentur, hæc suffragia eodem ordine præscripta reperiuntur in matutinis & vesperis: ut primum de Cruce, tum de pace, dein de S. Maria (cujus quotidie mutabatur Antiphona) postea de S. Georgio, de SS. Hermagora & Fortunato, Firmo & Rustico, subinde de S. Zenone, & tandem de omnibus Sanctis; & in ipsis quidem suffragiis, quæ ex eodem codice dabimus, S. Zeno solo *Confessoris* nomine gaudet. Adde quod nec Ratherius, qui S. Zenonem suis in operibus & honorificis quidem titulis allegat, nec manuscripti tractatus ejus continentes, inter quos Remensis antiquissimus huic ipsi Ecclesiæ inter sacra officia inservivit, nec Calendaria sive nostra, sive aliena, quorum plura vidit indicatque P. Henschenius cap. 1. num. 3. pag. 70. *martyrem* illum vocant, sed solo *confessoris* titulo insigniunt.

Videtur etiam difficile, S. Zenonem, qui Gratiano, Valentiniano Juniore, & Theodosio Imperantibus e vivis excessit, persecutionibus jam consopitis, passum fuisse martyrium: quod si a Paganis tumultantibus illi obvenisset, ut Anaunensibus martyribus ac *S.* Vigilio Tridentino Episcopo accidit, id factum non minus fuisset celebre, quam in Tridentinis illis martyribus exstitit, ejusque mentio aliqua, ad genus mortis quod pertinet, posteritati transmissa fuisset. Probabile quidem est illum, ut Veronam ad fidem perduceret, dum sese Paganorum superstitioni fortiter opponens, idola destruenda faneque subvertenda curavit, ab Ethnicis præsertim rusticis multa fuisse perpessum, vel etiam ab Arianis, dum eorum artes detegere, impetusque reprimere, eorumque pestem a sua diœcesi arcere naviter laboravit, ut *S.* Philastrio Episcopo Brixiano evenisse S. Gaudentius commemorat. At sicut *S.* Philastrius numquam idcirco martyr est habitus, ita nec S. Zeno; unde ab Ambrosio *martyr* dictus non fuit. Neque Carpsi opponatur auctoritas, qui eumdem Philastrium martyrem prodit; is enim, ut vidimus paullo ante, manifestus est error, quem ad Philastrii martyrium statuendum transferre non licet, & multo minus ad martyrium S. Zenonis,

nonis, qui eodem in Carpso confessor solummodo traditur. Sed ut finis aliquis huic disputationi imponatur, hæc sunt argumenta, quæ utrinque adferri queunt, inter quæ nostrum judicium ne exquiras Lector; nobis enim hac in controversia illud unum jam ab initio propofuimus, omnia, quæ in utramque partem suppetunt, colligere & explicare, non autem sententiam dicere: ac proinde Patris Henschenii prudens consilium secuti, his ejus verbis concludimus, quæ ille propositis aliquot utrinque argumentis scripta reliquit sub finem cap. 2. pag. 73. *Nos omnia judicio prudentium virorum permittimus.* Solum historicæ notitiæ caussa addemus Franciscum Mariam de Aste Archiepiscopum Hydruntinum, qui luculentissimas disceptationes in Martyrologium Romanum Beneventi edidit an. 1716. sub auspiciis Cardinalis Ursini, qui postea fuit Benedictus XIII. hoc in opere laudato disertis litteris Clementis XI. tum regnantis, Henschenii argumentis motum, noluisse controversiam decidere, & hoc interim tutius suggessisse consilium, ut in eodem Martyrologio *ad instar Molani*, inquit, *enuncietur: Veronæ S. Zenonis Episcopi, qui inter procellas persecutionis eam Ecclesiam rexit, & multa passus vitam finivit*; quibus verbis & vocem *passio*, & has *Gallieni tempore martyrio coronatus est* ita subducendas putavit, ut *multa* tamen Sanctus noster *passus* non negetur. Sed hæc quoque cum eodem Archiepiscopo *saniorum placita* subjicimus.

CAPUT III.

De iis, quæ post S. Zenonis obitum insigniora feruntur.

CUm ea, quæ ad mortem usque S. Zenonis contigerunt, hactenus prosecuti simus, subjicienda nunc sunt, quæ ipsius mortem excepere. Sancto itaque vita functo, cum non tam anteactæ vitæ merita, quam prodigia ac signa ipso cum vivente, tum mortuo peracta maximam eidem celebritatem peperissent; statim a morte ecclesia, ubi corpus ejus quiesceret, exstructa fuit *a quodam*, ut Coronatus appellat num. 8. *ex genere Gallieni*, ejus nimirum Gallieni, cujus filiam S. Zeno a dæmone vexatam sanaverat: id quod verisimile satis est, si intelligatur consanguineus ejus Gallieni quarto sæculo viventis, de quo conjecimus aliquid diss. 1. c. 3. §. 4. si vero intelligendus sit consanguineus Gallieni Imperatoris, quem Coronatus perperam appellat, incredibile omnino fuerit iis, qui totam ejus Imperatoris progeniem una cum ipso internecione deletam ex Aurelio Victore norunt. Hæc ecclesia Coronati ipsius ætate, septimo scilicet vel octavo sæculo, *haud procul a fluvio Athesi* sita erat, & *extra Veronensis urbis muros*, ut a Paullo Diacono traditur lib. 3. de Gestis Langobardorum cap. 23. quam cùm non nulli eam fuisse censent, quæ nunc *S. Zenonis in Oratorio* vocatur, perperam opinantur, ut inferius videbimus, cum de Translatione erit sermo.

Ad illam autem ecclesiam, quam Athesi proximam e Coronato didicimus, duobus circiter sæculis post S. Episcopi obitum contigit percelebre illud miraculum, quod S. Gregorius Magnus ex Joannis Tribuni, qui cum Rege Authari & Pronulpho Comite præsens aderat, testimonio auditum dialogorum lib. 3. cap. 19. inseruit. Cum scilicet quodam die eam in ecclesiam frequens populus convenisset, Athesis repente supra aggeres excrescens & erumpens, ad eamdem ecclesiam magno impetu pervenit, nec tamen in apertas fores ingressus est: quin ad fenestras usque ecclesiæ sensim adscendens, januam quidem totam aqua occupavit, atque interclusit, sed, ac si solida esset, nequaquam difluit. Integram hujus miraculi descriptionem ipsis S. Pontificis verbis inter selecta testimonia dabimus. Porro

 hujus

hujus miraculi diem fuisse XVI. Cal. Novembris, quo quidem tempore exundationes fluminum solent contingere, ex Paullo Diacono statutum nobis est hac ipsa in dissertatione cap. I. §. 4. Annus vero ut statuatur, cum S. Gregorius in eo miraculo describendo affirmet id evenisse *ante hoc ferme quinquennium*, quinque ferme annis, antequam dialogorum libros ederet, miraculum evenisse exploratum est, eaque de caussa cum dialogorum libros editos P. Henschenius existimet an. 593. Athesis miraculum affigit anno 588. Verum etsi detur dialogorum libros anno 593. fuisse perfectos & editos; tamen Athesis miraculum XVI. Cal. Novembris an. 589. contigisse nihil dubitamus, a quo quidem tempore ad an. 593. *ferme quinquennium*, idest quinquennium inceptum, non completum excurrit. Hunc autem annum alia Gregorianæ descriptionis nota certissime figit: tradit enim eam exundationem Athesis evenisse, *quando apud hanc Romanam urbem alveum suum Tiberis egressus est, tantum crescens, ut ejus unda super muros urbis influeret, atque inde jam magnas regiones occuparet*. Porro hujus Tiberinæ exundationis annum aperte colligimus ex coævo auctore Gregorio Turonensi, qui lib. 10. Hist. Franc. cap. 1. eam *mensi nono*, seu Novembris an. 389. distinctis characteribus tribuit. Itaque si in idem tempus Athesis exundatio ex Gregorio magno incidit, profecto XVI. Cal. Novembris an. 389. adjudicanda est.

Hoc Athesis miraculum, multaque alia in dies perpetrata cum Sanctum Episcopum quotidie magis celebrem reddiderunt, tum Pipinum Italiæ Regem Caroli magni filium, & Rotaldum nostrum Episcopum moverunt, ut de ejus corpore in decentiorem locum transferendo cogitarent, quod ex Zenoniano monacho Auctore opusculi *de Translatione S. Zenonis* intelligimus. Utrique enim dum *quadam die pariter S. Zenonis ædem ingrederentur, & tam de auditis, quam de visis mirabilibus hujus loquerentur, rationabiliter & digne propofuerunt, ut magnum thesaurum humilius, quam oporteret, positum, decentius & sublimius locarent, & ecclesiæ angustiam dilatarent*. Itaque amplam ac magnificentiorem inchoarunt ecclesiam, ac in ea *antrum opacum* (ut idem Auctor appellat *Confessionem*, seu subterraneum illud, in quo nunc quoque Sanctum corpus jacet) *columnis fulnixum, & lapidibus pavimentatum construxerunt, ubi eminentem aggerem* (sic vocat ipsum tumulum) *expolitis marmoribus ediderunt, quem sacrosancti tumulum corporis devoverunt*. Hac autem subterranea ædificatione perfecta, antequam ipsa perficeretur ecclesia (nam aliquid pecuniæ sibi ab Imperatore traditum, *ex quo perficere deberent Basilicam S. Zenonis*, Ratherius duobus ferme sæculis post in Apologetico pag. 366. tom. 1. Spicileg. Acheriani testatur) ipsa sacri corporis translatio peracta est. Etsi vero hujus translationis Scriptor posterior sit aliquanto, quippe qui sæculo XI. exeunte vel ineunte XII. vixit, ut in Admonitione ad monumenta statuemus, in eadem autem describenda non nihil falsi potuerit inserere, ut in ejusmodi scriptis perfacile accidit: ex antiquo tamen documento rei ipsius substantia proficiscitur eamdem plane in rationem, qua vita S. Zenonis ab eodem concinnata, a Coronato Notario in partem maximam sumta est, ut ne tamen ejus mentionem uspiam fecerit. Equidem antiquo tempore eamdem translationem ab aliquo scriptam, subindicat manuscriptus liber Remensis, qui post medium IX. sæculum, idest L. circiter post translationem annos, in Galliam transiit: ibi enim post descriptam S. Zenonis vitam, quam Coronatus lucubravit, hæc altera manu adjecta leguntur: *Translatio ejus restat*, quæ verba S. Zenonis translationem id temporis scriptam, eamque in vita a Coronato lucubrata, ac ibidem descripta desiderari, ac subjiciendam superesse satis insinuant. Itaque translationis tempus, quod ab eo Auctore definitur, Pipino scilicet regnante, ac Rotaldo, confirmant aliqua documenta apud Ughellium, in quibus unum an. 865. pag. 721. suse recitatum festivitatem S. Zenonis memorans *de mense Madio*, translationem procul dubio respicit, quæ ex omnibus nostræ Ecclesiæ Calendariis ac ritualibus libris diei 21. Maji affigitur, eodemque die a Rabano & Notkerio ejusdem sæculi IX. auctoribus in martyrologiis signatur. Hinc probabilia etiam fiunt, quæ de Pipino ac Rotaldo in id opus consentientibus traduntur. Quod porro Auctor narrat Benignum & Carum pios ac sanctos viros prope Benacum in angusto & abrupto loco vitam degentes, ad transferendum sacrum corpus

pus fuisse accitos, ab antiquo monumento manare videtur; reliqua vero, quibus historia ejusmodi circumvestitur, cum quædam fabulosa perperam inserta præferant, heic prætermittenda duximus, quæ tamen in ipso monumento deinceps ponendo legere quisque poterit. Illa Zenoniani monachi de ipsa sacri corporis elevatione, *Dum circa ecclesiam gestaretur*, idem corpus ab aliquo vicino loco in novam ecclesiam traductum suadent; sicque vulgatam explodunt opinionem, qua illud ab ecclesia S. Zenonis *in Oratorio* appellata translatum creditur. Hæc opinio, seu potius hic error ineunte XIV. sæculo obtinuisse videtur, cum Joannes Veronensis in Imperiali historia Mſ. lib. 1. hæc scribat: *Cujus corpus primo in monasterio apud civitatem Veronam sepultum fuit, deinde tempore Pipini Regis Italiæ filii Caroli Magni Imperatoris ad ecclesiam S. Zenonis majoris cum gloria est reconditum.* Id ex eo præjudicio habuit originem, quo basilica S. Zenonis e fundamentis de novo erecta creditur, ubi ante nihil ecclesiæ fuerit, cum tamen *renovatam*, non de novo ædificatam constet ex Ludovici & Lotharii privilegio anni 847. apud Ughellium pag. 718. *Qualiter Pipinus gloriosus Rex cum Rotaldo ipsius sedis Episcopo ecclesiam S. Zenonis confessoris Christi renovasset:* quæ cum Monachi Zenoniani verbis mirifice congruunt, scribentis Pipinum & Rotaldum Episcopum edificandæ ecclesiæ consilium iniisse, non ut novam alicubi construerent, sed *ut ecclesiæ*, utique veteris, *angustiam dilatarent.* Quin nec ecclesia solum, sed monasterium quoque eidem adjacens *reædificatum fuisse ac renovatum* proditur ex alio Ludovici pii Pipini fratris diplomate pag. 705. ex quibus veteri illi ecclesiæ, in qua Zenonis exsuviæ primum quiescebant, antiquis quoque temporibus monasterium adjectum fuisse cognoscimus, quod de ecclesia S. Zenonis *in Oratorio* suspicari nemo potest. Neque difficultatem urgeas ex miraculo Athesis, ac si non alia ecclesia, quam quæ S Zenonis *in Oratorio* appellatur, prope Athesim sita, ejusdem exundantis fluctibus obnoxia haberi queat. Nam præter quam quod in documento apud Ughellium pag. 699. nominatur *monasterium S. Zenonis positum foris civitatem Veronæ juxta ripam Athesis*, quod documentum etsi falsum habeatur, tamen ante sæculum XI. confictum atque scriptum creditur: Athesis, quæ cursu rapido multa corrodens, in unam partem inclinat aliquantulum, declinat ab altera, ante decem vel undecim sæcula prope veterem S. Zenonis ecclesiam, cum eo nondum essent producta urbis mœnia, adfluere non difficile poterat; ipsaque præterea vetus ecclesia, in qua S. Zenonis corpus primum jacebat, humiliori ac magis demisso, quam nunc nova basilica est, in solo consistere potuit, ut Athesis undæ in magna ingluvie ad ejus ecclesiæ fenestras commode pervenerint. Ceterum credibile est ecclesiam S. Zenonis *in Oratorio* illam esse, quæ in inscriptione Pacifici inter ecclesias ab eodem conditas vel renovatas recensetur:

Ecclesiarum fundator, renovator optimus
Zenonis, Proculi, Viti, Petri & Laurentii &c.

Pacificus autem Cathedralis nostræ ecclesiæ Archidiaconus celeberrimus diem obiit anno 846. cum eodem jam ineunte sæculo S. Zenonis translatio contigisset. Porro omittendum non est hanc sacri corporis translationem, cum ex eodem, sed humiliori loco, ad altiorem & magnificentiorem facta fuerit, *elevationem* æquius appellari, unde ex Petri Calî Miscellaneis sic illam inscripsit P. Henschenius pag. 75. *Historia elevati corporis S. Zenonis:* quamquam exempla non desint, quibus translatio nuncupata fuit, quæ mera alicujus sacri corporis fuit elevatio. Tandem ecclesiam, ad quam S. Episcopi corpus translatum fuit, eodem translationis sæculo, vel paullo post dedicatam fuisse eo ipso die VI. Id. Decembris, quo ejusdem Sancti ordinatio celebrabatur, ex pluribus antiquis Calendariis liquet, de quibus satis dictum est dissert. 1. cap. 3. §. 5. & hac ipsa dissertatione cap 1. §. 2. Heic autem prætermittimus aliquot miracula, quæ sive in ipsa translatione, sive post evenisse memorantur; ea enim partim apud Monachum Zenonianum, partim apud Jacobum

bam Presbyterum, inter monumenta, quæ huic dissertationi subjicientur, legere quisque poterit.

Addemus solum non nulla, quæ ad S. Zenonis corpus pertinent. Primo Panvinius, qui plurima monumenta vicissitudinibus temporum nunc jam deperdita legit, & non pauca sumsit ex Historia Imperiali Joannis Veronensis, lib. 5. Antiquitat. Veronensium cap. 25. *Sub hoc Episcopo, idest Adelberto*, inquit, *Hungarorum gens Italiam consumsit, Veronam magno impetu invasit, ejusque suburbiis ferro flammaque consumtis, in his Basilicas divorum Zenonis, Proculi, Stephani, Nazarii & Celsi incendio consumsit. In qua trepidatione, Abbas divi Zenonis & monachi cum eo corpus ejusdem divi penes se conditum (quod ne furto subriperetur magnopere metuerunt) una cum calice cruceque aurea maximi pretii, Pipini dono monasterio concessa, in ædem divæ Mariæ Majoris, in ejus sacrario asservanda deportarunt. Verum Veronæ rebus aliquot post annis in tranquillo constitutis, contra Canonicorum voluntatem, in priorem basilicam sunt reportata, ubi usque in hodiernam diem fuit in locis integra asservantur.* Hoc idem factum memorat etiam Hieronymus a Curte lib. 4. Hist. Veron. pag. 209. Porro triplex Hungarorum irruptio in Italiam a Luitprando coævo auctore describitur; prima quæ incidit in mensem Martium an. 900. ex lib. 2. cap. 4. Hist. tom. 2. Rer. Italicar. pag. 435. eam enim subjicit post Arnulfi mortem, quæ contigerat sub finem Novembris an. 899. Altera, quæ accidit biennio post ex eodem Luitprandi libro cap. 11. hanc enim subsecutam prodit statim post Ludovici Bosonis filii obcæcationem, quæ Veronæ evenit an. 902. Tert a post mortem Berengarii I. vita functi an. 924. quo anno Hungaros Ticinum incendisse prodit libro 3. cap. 2. Cum vero harum irruptionum celeberrima sit prima, de qua quidem una an. 900. mentionem faciunt Annales Bertiniani eodem tom. 2. Rer Italicar. pag. 576. & alii Scriptores a Pagio memorati ad An. 900. num. 17. & seqq. cumque in ea Hungaros *Veronam pervenisse* Luitprandus ipse testetur: hoc anno 900. S. Zenonis corpus ad ecclesiam Cathedralem traductum opinamur: quo anno rexerit nec ne hanc Ecclesiam Adelbertus Episcopus, ut e Panvinio proditur, inquirere & definire nostrum non est. Quo autem tempore idem sacrum corpus in suum locum restitutum fuerit, constituere non licet. Solum paucos post annos ibidem fuisse, & exinde ad hæc usque tempora eodem in loco fuisse religiose servatum, aliquot monumenta apud Ughellium locuples testimonium præbent, quæ indicare non inutile fuerit. Pag. 728. in Norkerii Episcopi testamento an. 922. memoratur cœnobium S. Zenonis, *ubi ejus corpus humatum quiescit*. Pag. 727. in diplomate Hugonis Regis Italiæ an. 926. confirmantur jura eidem monasterio concessa, *ubi corpus ejus sanctum quiescit humatum*. Similis formula pariter legitur in documento an. 1021. apud Muratorium Antiquit. Estens. pag. 129. nec non in aliis compluribus, de quibus mentionem facit Marchio Maffejus tom. 1. Veronæ Illustratæ pag. 670. adeo ut in Missali monasterii S. Zenonis scripto sæculo XIV. de eodem Sancto testimonium prodatur, *qui in præsenti requiescit Ecclesia*. Initio libri *Juris Civilis Veronæ* scripti an. 1228. & e MS. Capituli Veronensis nuper edili a Bartholomæo Campagnola S. Cæciliæ Arch presbytero hæc sunt: *Ad honorem Dei & gloriosissimæ ejus Genitricis, & Beatissimi Zenonis, cujus sacratissimi corporis consolatione gaudemus &c.* Hæc eadem sententia aliis verbis repetita legitur in proœmio *Statutorum Veronensium*, quod a Silvestro Lando Veronensis Civitatis Cancellario an. 1450 exaratum fuit: ut mittamus alia testimonia, quæ constantem ejusdem corporis Veronæ in ecclesia S. Zenonis servati traditionem ad nostram usque ætatem perducunt.

Hæc tamen omnia nihil prohibent, quo minus aliquæ S. Zenonis reliquiæ alio pervenire potuerint. Ut prætereamus illas, quas aliquot in ecclesiis Veronensibus Bagata & Perettus commemorant in opere inscripto: *SS. Episcoporum Veronensium antiqua monumenta*; Hermanus Contractus in Chronico ad An. 1052. tom. 3. part. 1. pag 272 Canisii Antiquarum Lectionum ait: *Reliquiæ beati Zenonis Confessoris ex Walsario Veronensi Episcopo in Alamaniam ad villam Ulmæ allatæ, plurimis per hæc tempora claruerunt miraculis*. Ita ille coævus & Germanus

nus Scriptor, qui duobus annis post, ideft an. 1054. e vivis excessit: cui testi plus sane fidei habendum, quam posteriori cuiquam, qui ejus narrationem adaugens, pro reliquiis ipsum corpus Ulmam allatum supposuit. In ecclesia S. Salvatoris de Monte Amiato diœceseos Clusinæ S. Zenonis reliquiæ una cum reliquiis S. Proculi aliorumque Sanctorum an. 1036. in ejus basilicæ dedicatione conditæ traduntur in documento apud Ughellium tom. 3. pag. 624. Tarvisina inscriptio an. 1088. ab eodem Ughellio edita pag. 515. tom. 5. inter plurium Sanctorum reliquias in ecclesiam S. Nicolai apud Tarvisium conditas, recensentur etiam reliquiæ *S. Zenonis confessoris*. In diario reliquiarum, quæ in Pragensi Metropolitana ecclesia custodiuntur, notatur, testante P. Henschenio in additionibus ad tom. 2. Aprilis pag. 958. *S. Zenonis Episcopi frustum insigne allatum per Carolum Imperatorem an.* 1370. Ticini in Sancti Thomæ reliquias *S. Zenonis Episcopi*, quem S. Zenonem Veronensem esse ex dicendis capite sequenti nihil dubii erit, inter alias aliorum Sanctorum servatas tradit P. Romualdus a S. Maria in *Papia Sacra* part. 3. pag. 85. Cæsenæ brachium S. Zenonis in antiquissima parochiali ecclesia de ipsius nomine appellata servari dicitur in Chronologia Cæsenæ Bernardini Manzonii pag. 62. Alia id generis notare & inquirere non vacavit. Ad insignem autem sanctissimi Episcopi cultum demonstrandum quod pertinet, diligentiori cura & inquisitione usi sumus; & is cum nostro Auctori maxime gloriosus futurus sit, separato capite fusius statuendus visus est.

CAPUT IV.

De antiquissimo ac late pervagato S. Zenonis cultu.

§. I.

Antiquitas & propagatio cultus ad eximia Sanctorum merita celebritatemque cognoscendam quantum conferant. Cultus S. Zenonis apud Veronensem Ecclesiam primum exponitur.

SI quis antiquorum Sanctorum virtutes & merita, quæ ex ipsis rebus gestis ob Actorum defectum cognoscere minime liceat, aliunde velit colligere; nullum certius & insignius monumentum suppetit, quam si antiquum longiusque pervagatum eorumdem cultum ostendere quispiam possit. Etsi enim Sancti viri semper in tota Ecclesia venerationi fuerint, ibique præsertim, ubi præclaris laboribus pro Deo & Ecclesia functi sunt, obitus ipsorum dies solenni ritu celebrata sit; antiquis tamen temporibus non ita præcipuus eorum exstitit cultus, ut statim post mortem invaluerit, & extra solum proprium longius prodiret, nisi præcipua admodum ipsorum sanctitas & celebritas fuerit, quæ eo major esse debuit, quo & citius a morte, & latius eorum cultus propagatus invenitur. Hinc plurium Episcoporum, quos quævis antiqua Sedes inter Sanctos colit, memoria intra exiguos fines circumscripta olim fuit, nec nisi admodum paucis, qui celebriores fuere, contigit, ut aliis quoque in urbibus atque provinciis colerentur. Ne cuipiam Sanctorum ex comparatione injuria fiat, neminem nominamus: at quod affirmavimus, antiquitatum Ecclesiasticarum peritis exploratissimum est. Illud unum in rem nostram nemini injuriosum constituere hujus est capitis, S. Zenonem inter illos fuisse, quos omnibus præcipui cultus testimoniis antiquitas longe lateque prosecuta

cuta est: quod eo majorem ejus in gloriam cedit, si confessor tantum, non martyr fuit, cum vix ulli confessori, sed solum non nullis martyribus fere contigerit, ut antiquis temporibus cultus extra proprium solum latiores limites produceret. Inter cultus testimonia, quæ plura recenseri queunt, hæc præcipua sunt: ecclesiarum in Sancti nomine dedicatio, officia ac missæ propriæ, ejus nomen in Canonem ac litanias insertum, & id generis alia: quæ si de Zenone nostro omnia jam inde ab antiquis temporibus & Veronæ & alibi latissime propagata non nullis antiquis & certis documentis statuerimus; ad cultum & sanctitatem ejus insignem demonstrandam nihil desiderabitur. De ejus cultu apud Veronam primum dicamus.

Multæ in primis ecclesiæ tum in urbe, tum in diœcesi Veronensi S. Zenonis titulo nuncupantur, quas numerare nimis esset longum. Præterea tres festi dies in ejusdem Sancti memoriam celebres per plura sæcula in antiquis monumentis notantur, quos solenni ritu Veronensis Ecclesia quotannis peregit. Pridie Idus Aprilis *depositio S. Zenonis*, XII. Cal. Junii ejusdem *Translatio*, & VI. Id. Decembris in aliquibus monumentis *S. Zenonis dedicatio*, vel *consecratio*, in plerisque autem *dedicatio basilicæ S. Zenonis*: in hac autem basilica quartum festum *Ordinationis* adjectum, quod nunc dedicationis festo subrogatum celebratur, qua de re pluribus diss. 1. cap. 3. §. 5. & hac diss. cap. 1. §. 2. Missæ, hymni, antiphonæ, benedictiones, suffragia, responsoriaque leguntur propria in nostræ Ecclesiæ MSS. libris, quæ inter monumenta inferius describentur. In Sacramentariis autem tribus X. sæculi missa S. Zenonis propria cum propria item ipsius præfatione continetur, quorum unum Rege Othone & Wolfango Episcopo scriptum, missam S. Zenonis primo loco positam aureis characteribus descriptam præfert. Zenonis nomen Canoni inter confessores insertum quatuor Sacramentorum libri exhibent, quorum mentionem fecimus cap. 2. §. 2. & tres ex his Capitulares non tam in *Communicantes*, quam post orationem Dominicam eumdem invocant sic: *Libera nos quæsumus Domine* &c. *& Sanctis Apostolis tuis Petro & Paullo atque Andrea*, *& Beatis confessoribus tuis Martino*, *Proculo*, *Zenone*, *atque Benedicto cum omnibus Sanctis* &c. In litaniis quoque, quas aliquot in MSS. XIII. & XIV. sæculi tum in bibliotheca Capituli Veronensis, tum alibi legimus, nec non in quibusdam orationibus ac benedictionibus, quæ iisdem in MSS. continentur, S. Zeno inter ceteros Sanctos confessores invocatur. In Romano Ordine Capitulari scripto temporibus Ludovicii & Lotharii Augustorum & Ermingardis Augustæ, quem edidit Franciscus Blanchinius in Prolegomenis ad Anastasium tom. 3. pag. 51. hæc leguntur: *Exaudi Christe* . . . . . . *nostro ill. a Deo electo Pontifice Vita. III. S. Firme. Respondetur: Tu illum adjuva. S. Procule. Respondetur: Tu illum adjuva. Sancte Zeno. Tu illum adjuva.* Hunc Veronenses olim patronum sibi maximum elegerunt, unde a Ratherio Episcopo in Apologetico pag. 366. tom. 1. Spicilegii Acheriani *peculiaris noster patronus*; & in synodica ad Presbyteros pag. 377. *specialis noster doctor atque provisor* vocatur. *Civitatis Veronæ patronus atque gubernator* similiter dicitur in Othonis Imperatoris privilegio an. 988. apud Ughellium pag. 745. uti & in alio an. 996. pag. 749. in quibus utrique Veronensis Episcopus *Vicarius S. Zenonis* honoris caussa nominatur. In proœmio Statutorum Veronensium *patroni*, *protectoris*, & *defensoris* nominibus appellatur; magnusque eidem cultus aliquot in capitibus ejusdem Statuti aliisque in *partibus*, uti vocant, quas in Civitatis cancellaria videre licet, decretus semper fuit. Tandem præcipuum Veronensis Ecclesiæ ritum nunc quoque vigentem notare libet, nimirum S. Zenonis commemorationem fieri a Clericis sæcularibus, & a Regularibus utriusque sexus in Matutinis & Vesperis, cum suffragia recitantur, nec non in Collecta *A cunctis* post Apostolorum Petri & Paulli commemorationem: qui ritus præceptus a Jo. Matthæo Giberto Episcopo in Constitutionibus tit. 2. cap. 2. duobus sæculis ante & eo amplius in Synodalibus MSS. Thebaldi Episcopi constitutionibus a Petro Scaligero in alia Synodo confirmatis præscriptus legitur, ut ex monumentis subjiciendis patebit. Ex his satis, ut credimus, colligi potest, quanto in honore S. Zeno apud Veronenses olim fuerit; eumdemque cultum nunc quoque iidem confoventes, processiones cum oblationibus ad

ejus

ejus basilicam, ubi sacrum corpus quiescit, statis diebus faciunt, ac identidem eo tota civitas magna cum frequentia confluit, ut magni patroni opem sibi in egestatibus apud Deum interponat.

§. II.

Cultus S. Zenonis quam late in aliis Italiæ Ecclesiis propagatus sit.

AT non Veronæ solum, de qua rebus præclare gestis benemeritissimus fuit, præcipuo cultu S. Zeno prosecutus est, sed apud alias non tam finitimas, quam remotas etiam civitates atque provincias, jam inde ab antiquis temporibus insignem cultum est consecutus, quo ad sanctitatis ejus magnitudinem celebritatemque comprobandam nihil reperiri potest illustrius. Cum Coronatus Notarius descripto miraculo Athesis, cujus alibi mentionem fecimus, scribat: *Unde accrevit veneratio & timor circa Christi sacerdotem*; post id miraculum quod a S. Gregorio Pontifice in dialogis promulgatum fuit, cultum ejus extra Veronam propagari cœptum non nulli fortasse existiment. Pistorii in Hetruria quidem Cathedralis ecclesia S. Zenonis nomine dedicata traditur ab Ughellio post an. 595. cum ejus urbis flumen exundans, Zenone invocato, coercitus mirifice fuit. Vide tom. 3. Italiæ sacræ pag. 284. ubi Pistorienses ad invocandum eo in casu S. Zenonem ex recenti & divulgato vix id temporis miraculo Athesis excitati videntur. Sed Pistoriensis Auctor, ex quo additiones in Ughellium excerptæ sunt, cum Ughellii sententiam nullo fundamento subnixam affirmare non dubitavit; & cum in ejus narratione quædam reprehendit, quæ heic referre nihil interest, tum vero antiquius aliquanto eam ecclesiam Zenoni fuisse sacram pronuntiat, ex quo factum subinde fuit, ut Pistorienses S. Zenonem sibi patronum delegerint, ejusque memoriam duobus diebus adhuc quoque colant, Prid. Id. Aprilis, & solenniori festo VI. Id. Decembris, quod quam nostro Antistiti perhonorificum sit, nemo non videt. Equidem etsi post miraculum Athesis, quod incidit in an. 589. S. Zenonis cultum magis multo promotum fuisse nihil sit ambigendum: tamen ante id quoque tempus memoriam ejus cultumque extra Veronam late pervasisse illud demonstrat, quod tradit Agnellus in Pontificali Ravennate edito primum a P. Bacchinio, nuper autem inserto Rerum Italicarum tomo secundo. Ne quid dubitationis ingeratur, res ab initio repetenda est. Gothi Arianæ sectæ homines Ravennam occupaverant an. 493. Licet autem eam urbem an. 540. Belisarius recuperaverit; tamen paullo post in Gothorum potestatem rediit, sub eorumque ditione stetit usque ad an. 552. Anno sequenti Agnellus catholicæ fidei Antistes in ejus urbis cathedram adscendit, eique Justinianus Imperator *quidquid ad eorum* Gothorum *jus, vel ritum pertinere potuit, condonavit & concessit*. Recenset autem inter cetera *aras & templa*. Tum vero hæc Historicus subjicit cap. 2. pag. 113. *Igitur iste beatissimus omnes Gothorum ecclesias reconciliavit, quæ Gothorum temporibus, vel Regis Theodorici constructæ sunt.* Porro hasce ecclesias tum urbanas, tum rusticanas enumerans, recenset inter ceteras ecclesiam *Beati Zenonis in Cæsarea*. Hanc eamdem esse ac illam, quam Urbanus IV. in Bulla an. 1262. ad Canonicos Cardinales Ravennæ apud Rubeum lib. 6. Hist. Raven. pag. 438. edit. 2. *ecclesiam S. Zenonis ad puteum* vocat, illud indicio est, quod eodem in loco, ubi olim exstitit Cæsarea, via adhuc sit, quæ *puteorum* nominatur. Porro S. Zenonem, cui hæc ecclesia nuncupata fuit, esse S. Zenonem Episcopum Veronensem, etsi nulla documenta hactenus nobis cognita explorate tradant, colligere tamen licet ex eo quod veteres aliæ ecclesiæ, quæ alibi per finitimas Italiæ provincias de S. Zenonis nomine appellantur, omnes non alium quam Veronensem Episcopum patronum agnoscant, ut ex dicendis patebit: ac præterea in eadem Ravennate diœcesi alia extra Hadrianam portam S. Zenonis ecclesia exstitit, quam eumdem nostrum Episcopum patronum habuisse Jo. Ferretus Ravennas Lavellinatium Episcopus diserte testatur. Is enim, qui sub medium XVI. sæculum e vivis excessit, decades Historiæ Ravennatis ab Ughellio lectas, & memoratas tom. 7. pag. 743. in schedis reliquit, ex quibus

t

bus nunc (quod sciamus) nihil superest nisi index, qui in bibliotheca Vaticana servatur cod. 5833. & in indice Decadis secundæ pag. 281. habetur; *De templis D. Mercurialis Episcopi Liviensis & Zenonis Veronensis extra portam Hadrianam.* Si vero ex his probabile sit *ecclesiam* quoque *S. Zenonis in Cæsarea* de eodem Veronensi Episcopo nuncupatam fuisse; cum hæc ab Agnello Archiepiscopo reconciliata tradatur, fuit procul dubio sub Gothorum potestate, ac inter eas quidem, quas Ariani Gothi, ac præsertim Theodoricus Gothorum primus in Italia Rex ædificasse traditur. Itaque inter annum 493. quo Gothi Ravennam primo occuparunt, & annum 552. quo ab ea urbe penitus fuerunt exclusi, Ravennæ in Cæsarea in S. Zenonis Veronensis honorem ecclesia Deo dicata fuit; & forte Theodorico ipsi, qui Veronæ aliquamdiu regnavit, & ipso anno 493. Ravennam cœpit, ea ædificatio referenda est. Neque opponas credibile videri, Arianum regem ædificasse ecclesiam ejus nomine, qui Arianos impugnaverat acerrime; nam & S. Martino Arianorum item impugnatori præstantissimo ecclesia ab eodem Rege Ravennæ exstructa, & ab Agnello similiter reconciliata eodem capite cit. traditur. Itaque centum annos & paullo amplius post S. Zenonis mortem, & ante ipsum Athesis miraculum ipsius S. Zenonis cultus extra Veronam late propagatus est: quod cum nemini aliorum Confessorum contigerit præter S. Martinum Turonensem, cujus cultum Vita ejus a Sulpicio scripta promovisse plurimum credibile est (unde nemini alii confessori, sed solis martyribus reliquiæ Ravennates ecclesiæ sacræ traduntur) jam S. Zenonem, si præsertim confessor unice fuit, multo per se se celebrem cognoscere licet, qui ad similem cultum pervenit, ut ne ulla Vitæ commendatione proveheretur. Quo respicere videntur illa Ratherii in Proloquiorum lib. 5. pag. 330. tom. 9. noviss. Collect. vet. Script. P. Martene, quibus non nullos loquentes inducens, qui Sanctum aliquem celeberrimum nominare vellent, S Zenonem ac S. Martinum nuncupare solitos prodit, ac si æquali celebritate in ore vulgi utrique versarentur. *Hic est, dicent, novellus propheta, recens apostolus, subito angelus effectus. Iste Sanctus Martinus, Zeno est iste Sanctus, modo de cælis emissus.*

Sed a Ravennate urbe alio transeamus; plures enim ecclesiæ S. Zenoni alibi sacræ leguntur, quarum initia etsi non perinde constant, ut de Ravennate statuimus, tamen cum ab immemorabili pleræque conditæ fuerint, satis credibile est ad idem ferme tempus quasdam saltem pertingere. Cæsenæ quidem monasterium SS. Laurentii & Zenonis nominatur a S. Gregorio, ac ante VII. proinde sæculum ædificatum fuisse discimus ex epist. 6. lib. 14. ejusdem Gregorii an. 604. ad Marinianum Episcopum Ravennatem perscripta, ubi hæc habentur pag. 1264. tom. 2. edit. novissimæ: *Fortunatus itaque lator præsentium, in monasterio Sanctorum Laurentii & Zenonis, quod in Cæsenati castro est constitutum, a Natali quondam Episcopo officium sibi Abbatis adserens esse commissum* &c. Idem hoc SS. Laurentii & Zenonis monasterium memoratum pariter legitur in quibusdam documentis sæculo XI. & deinceps scriptis apud Ughellium in Episcopis Cæsenatibus tom. 2. Italiæ sacræ. Hunc porro S. Zenonem, qui cum S. Laurentio celeberrimo martyre copulatur (quod ad ejus celebritatem demonstrandam plurimum confert) non alium fuisse quam Zenonem Veronensem Episcopum, non solum eam ratio suadet, quam pro Ravennate ecclesia S. Zenonis in Cæsarea allegavimus paullo ante; sed præterea Cæsenæ nunc quoque exstat ecclesia parochialis nostro Sancto nuncupata, cujus Bernardinus Manzonius meminit in Chronologia Cæsenæ pag. 62. quæ cum olim monasterium fuisse tradatur in aliquot monumentis Cæsenatibus, eadem illa profecto est, ac illa quæ S. Gregorii ævo celebris, de SS. Laurentii ac Zenonis nominibus appellabatur. Alia item erat ecclesia S. Zenonis extra portam, quæ Cerviam ducit, memoratæ parochiali subjecta; quæ subinde titulo Visitationis B. Mariæ Virginis nuncupata fuit. Tres in laudata parochiali festi S. Zenonis dies nunc quoque celebrantur, quorum tamen præcipuus sexto Id. Decembris peragitur.

Pisis opulentissimum monasterium olim fuisse accepimus, quod S. Zenonis titulo donatur in documento sæculi XI. tom. 3. Ughellii pag. 364. Hujus autem monasterii ecclesia sub-

subinde in parochiam migravit, quæ eodem titulo nunc quoque gaudet, atque ut Zenonis nostri esse palam sit, diem festum celebrat VI. Id. Decembris ritu confessoris Pontificis, quæ dies nostro Episcopo sacra est. Neque vero Pisis eo solo in monasterio, nunc autem parochia, Zenonis memoria culta fuit, vel colitur, sed tota in Pisana Ecclesia die sequenti sub ritu semiduplici nunc celebratur, translato hujus Episcopi officio, ut Conceptionis S. Mariæ festo locus detur, quod profecto ex antiquissimo Sancti Zenonis apud eam Ecclesiam cultu originem ducit.

Capella S. Zenonis posita in Castro Montis Casuli diœcesis Regiensis in Æmilia nominatur in documento Anselmi Archiep. Ravennatis an. 1156. tom. 2. Ughellii pag. 37.

Clusii in veteri ecclesia monasterii S. Salvatoris de monte Amiato S. Zenonem cultum fuisse verisimile est, cum an. 1036. ejusdem Sancti reliquias ibidem conditas observavimus cap. 3. in fine, ac præterea ex ejus monasterii lectionario Ms. Ughellius ediderit S. Zenonis Vitam a Coronato Notario exaratam, quæ inter sacri officii lectiones ex ipsius codicis ratione recitata apparet.

Ticini ecclesiam exsistere S. Zenonis Langobardorum saltem ætate exstructam tradit P. Romualdus a S. Maria in *Papia sacra* part. 3. pag. 86. *Ubi dicitur in porta Palatii*, inquit, *adsurgere cernitur antiquum delubrum hoc, quod licet ex Breventano habeatur opus fuisse nobilium Ticinensium de Mediabarba Hist. Pap. fol. 95. id censendum est de restauratione . . . . . constans siquidem est apud Hieronymum Calcagnum Hist. manuscripta, Langobardorum tempore exstitisse, quod frequenter devote adibant.* Monet porro hanc ecclesiam olim nuncupatam titulo Sanctorum Zenonis & Vitalis; *nunc vero temporis*, inquit, *de S. Zenonis duntaxat nomine appellatur.* Probat tandem ibi fuisse insigne Canonicorum collegium, cui Præpositus præsidebat, & cartas allegat sæculi X. in quibus hujus ecclesiæ mentio est. In diœcesi porro Ticinensi in loco, qui Lardiragus vocatur, exstat adhuc ecclesia S. Zenonis, cujus festum die 8. Decembris celebratur.

Mediolanensis Ecclesiæ cultum ut exponamus, ab ecclesiis est exordiendum. Ex Mediolanensi archivio PP. Cistercienslum S. Ambrosii Marchio Maffejus noster in Veronæ illustratæ parte I. duo documenta IV. & V. edidit, quorum alterum Aistulfi Langobardorum Regis anno VIII. idest an. 757. alterum vero Desiderii anno XIII. & Adelchii anno XI. idest an. 769. scriptum fuit: & in utrisque mentio fit *basilicæ beatissimi & confessoris Christi Zenonis in vico Campellione* vulgo *Campione*, quam in Mediolanensi diœcesi Magneradæ parentes ædificaverant, non nullis autem subinde redditibus ipsamet Magnerada & Valderata ditaverant. Fortunate porro accidit inventum fuisse in bibliotheca Capituli metropolitani codicem membranaceum inscriptum: *De viis, ecclesiis, & memoralibus ecclesiæ & diœcesis Mediolanensis* Auctore Goffrido de Buxero parocho Rodelli in Plebe Appiani, qui vixisse traditur circa annum 1300. in quo codice num. 456. exstat *Memoria ecclesiarum S. Zenonis*, quæ his verbis recensentur: *Decino ecclesia S. Zenonis. In plebe Roxate loco Vermezo ecclesia S. Zenonis. In plebe Cornaliano loco Albignano ecclesia S. Zenonis. In plebe Olzate loco Cayrate altare S. Zenonis & Syri in ecclesia S. Petri. In plebe Vatisio loco Lixago ecclesia S. Zenonis. In plebe Gallarate loco Crenna ecclesia S. Zenonis. Gerenzano altare S. Zenonis. In plebe Vilmercato loco Uxinate ecclesia S. Zenonis & Margaritæ. Vonate altare S. Zenonis in ecclesia S. Paulli. Marliano ecclesia S. Zenonis. Calugo ecclesia S. Zenonis. In plebe Alliate loco Zuccorino ecclesia S. Zenonis. In plebe Dayrago loco Castano ecclesia S. Zenonis. In plebe Travalia loco Locimo ecclesia S. Zenonis. In plebe Incino loco Serzana ecclesia S. Zenonis. In plebe Brivio loco Porchera ecclesia S. Zenonis. In plebe Missalia loco Massaliora ecclesia S. Zenonis. In plebe Bollate loco Garbagnate ecclesia S. Zenonis. In plebe Pontirolo loco Oxio ecclesia S. Zenonis. Trezio altare S. Zenonis in ecclesia S. Protaxii. Item Mediolani ecclesiæ duæ.*

Itaque præter altaria quatuor, duæ tum temporis erant ecclesiæ in urbe Mediolanensi S. Zenonis nomine dicatæ, in diœcesi autem viginti: cum modo mutatis subinde, ut in novis ædificationibus, vel restaurationibus fieri non numquam solet, titularibus, ut vocant, non nisi una ecclesia reperiatur in urbe, & in diœcesi novem, inter quas una posterius ædificata in recitato catalogo non continetur; sicuti neque illa, quam *in vico Campellione* sitam duo VIII. sæculi documenta testantur. Hinc porro non solum colligere licet, quantus, & quam antiquæ originis fuerit hujus Sancti cultus, cui tot ecclesiæ in una diœcesi olim nuncupatæ inveniuntur, sed etiam nihil dubitamus, quin, si pates aliarum Ecclesiarum codices ad nos fuissent transmissi, ecclesias Zenoni nostro dicatas plures similiter invenire liceret, quam quæ nunc ejus de nomine appellantur. Sed præter ecclesias alia antiqui cultus monumenta apud Mediolanum suppetunt. Ludovicus Muratorius tom. 2. Rer. Italicarum part. 2. duo Mediolanensis Ecclesiæ Calendaria edidit, in quibus utrisque S. Zenonis festum notatur; & in primo quidem pag. 1029. II. *Id. Aprilis S. Zenonis Episcopi*; in altero pag. 1041. VI. *Id. Decembris S. Zenonis.* P. Mabillonius tom. 1. Musæi Italici part. 2. pag. 107. mentionem faciens Ms. Antiphonarii bibliothecæ Ambrosianæ, in quo universorum Sanctorum festivitates in Mediolanensi Ecclesia celebrandæ recensentur, has inter ceteras ibidem notatas se legisse testatur. *Decembris die VII. Ordinatio S. Ambrosii, postea S. Zenonis, S. Syri, S. Thomæ*; quibus satis innuitur, S. Zenonis festum VI. Idus, seu die VIII. Decembris Mediolani peractum, ut in uno e Calendariis a Muratorio editis signatur, post quod S. Syri festum V. Id. Decembris agebatur. Cum porro hæc tantum quatuor festa mense Decembri ante diem Natalis Domini eo in Antiphonario notata fuerint, ac perpauca similiter aliis in mensibus describantur; paucissimos olim fuisse Sanctos, quorum dies festi in Ecclesia Mediolanensi olim celebrarentur, observatu dignum censuit Mabillonius: *Minutiora sunt hæc*, inquit pag. 109. *& quæ fortasse relatu indigna quibusdam videbuntur; sed ex his saltem facile intelligitur, quantum creverint postremis temporibus solennitates, quæ longe pauciores erant in Ecclesia Mediolanensi ante quingentos annos, quo tempore codex ille calamo exaratus est.* At inter illos paucissimos S. Zenonem inveniri, nonne eximium præcipuæ celebritatis ejus testimonium est? Sexto item Idus Decembris Zenonis nostri officium tribus cum lectionibus peragendum in antiquis ejusdem Ecclesiæ Breviariis præcipitur. Antiqui etiam missarum libri tum Mediolani editi an. 1522. 1548. & 1560. tum ille a Pamelio publicatus tom. 1. Liturg. qui maximi penditur, nec non Ms. Vaticano-Palatinus 506. XIII. sæculo exaratus, eamdem omnes missam S. Zenonis propriam propria cum præfatione exhibent. Vide pag. 438 edit. Pamelii. Romæ autem in bibliotheca PP. Cistercientium S. Crucis exstat Missale Ambrosianum editum apud Christophorum de Ratispona an. 1482. in quo pariter eo Decemb. die nostri Episcopi orationes & præfatio leguntur propriæ; sed præfatio saltem, quod memoriæ nunc suggeritur, longe est alia ab ea, quam Pamelius edidit, cum de Gallieni filia nihil prodatur. Heic tamen observatione dignum est, quod notatur in Breviario Ambrosiano edito an. 1549. in quo hæc VII. Idus Decembris post secundas S. Ambrosii vesperas leguntur pag. 129. *Deinde fit commemoratio S. Zenonis. Alii faciunt de Conceptione Virginis, ut in nativitate ejus tum psallen. S. Ambrosii, & psallen. S. Zenonis, unusquisque juxta devotionem suam faciat.* Ex his igitur patet, cur S. Zenonis officium, quod VI. Idus Decembris olim peragebatur, in commemorationem sensim transierit, cum officio Conceptionis B. M. V. locus dari cœpit; quod ipsum aliis in Ecclesiis usuvenit, & idcirco quidem in posterioribus officiis, atque in missa sola S. Zenonis commemoratio notatur, qualis nunc quoque legitur in Missalibus Mediolanensibus, atque in Ordinario ejusdem Ecclesiæ præcipitur, hoc etiam recens mutato, quod S. Zeno martyris titulo insignitur.

Novocomensis diœcesis tres Zenonis ecclesias nunc recenset, primam parochialem eo in loco, qui *Mons Olompini* dicitur, alteram Mandeli, ac tertiam parochialem Salorini sub Helvetiorum ditione, ubi dies festus VI. Idus Decembris sub ritu confessoris Pontificis, Balernæ Canonicis convenientibus, magna cum celebritate peragitur.

De

De Brixiana urbe ac diœcesi si vellemus fuse dicere, quam latus campus pateret? Quindecim diœceseos ecclesiæ S. Zenonem patronum agnoscunt, nimirum ecclesiæ Honi, Oduli, Hæni, Goleoni inferioris, Brioni, Burgi S. Zenonis, Maclodii, Boldenigæ, Monticelli de Brusatis, Caini, Pastirani, Ronchi, Scarpizoli, Gratacasoli, & Salarum Marasini. Ex his primæ novem confessoris ritu diem festum peragunt VI. Id. Decembris, reliquæ ritu martyris Pridie Id. Aprilis. In ipsa porro urbe Brixiana duæ sunt S. Zenonis ecclesiæ, quarum altera olim parochialis antiqua, altera autem est adhuc insignis parochia, in qua ejus officium Confessoris ritu VI. Id. Decembris celebratum, paucos vero ante annos in diem XII. Aprilis translatum, confessoris ritu in ritum martyris commutato, traditur. At licet ad Veronensis Ecclesiæ exemplum non multo ante illa parochialis ecclesia ritum mutaverit, in Rogationum tamen stationibus Cathedralis Ecclesia eo accedens, nunc quoque temporis de confessore collectam cum Antiphonis recitat. In hac autem sepultum fertur Corpus S. Rusticiani Episcopi Brixiensis vita functi an. 585. qui si ibi jam inde ab obitu sepultus fuit, vetustissima multum hæc ecclesia & S. Zenonis ibidem cultus vetustissimus exstitit.

In Tridentina diœcesi septem ecclesiæ Zenonem nostrum patronum venerantur; una Tassuli in valle Anaunensi, in villa quæ de patroni nomine appellatur; secunda Lomasi in villa Flavei; tertia Thennii in villa *Cologna*, quæ omnes die octava Decembris festum cum solenni missa, frequentique populorum processione concelebrant. Duæ præterea ecclesiæ in parœcia Muriensi extant, & ad alteram istarum in loco, qui dicitur *il Palu*, populus Muriensis ingruente calamitate aliqua, ac præsertim cum pluvia opus est, per æstatem processione indicta frequens confluit, & Sancti patrocinium sibi adesse experitur. Tandem in villa, quæ Nomi appellatur, nec non in parœcia Nogareti prope Roboretum aliæ duæ perantiquæ S. Zenonis Episcopi Veronensis ecclesiæ visuntur; & ad harum postremam Rector Pomarolí una cum populo sibi concredito, sacro processionis ritu, die S. Andistid sacra proficiscitur. Pater Benedictus a Cavalesio Strictioris observantiæ S. Francisci, qui nobis hasce notitias communicavit, monuit etiam in villa, quæ dicitur *Aldegno*, haud procul a Tridento sita occidentalem plagam versus, tametsi alio titulari Sancto nunc gaudeat, olim tamen veluti patronum principem agnovisse & coluisse S. Zenonem Episcopum Veronensem, ut nuperus ejus ecclesiæ Rector per litteras consultus adseruit: quod aliis quoque ecclesiis accidisse probabilissimum est, ut in ecclesiis Mediolanensibus notavimus. Idem porro P. Benedictus in bibliotheca Episcopali diligenti inquisitione usus, præterea affirmavit ibidem reperiri Ms. Breviarium cum hac notatione: *Iste liber fuit olim Domini Georgii de Liechtenstain Episcopi Tridentini* 1420. Huic autem Breviario Calendarium præmittitur, in quo secunda manu bis S. Zenonis fit mentio: *Pridie Idus Aprilis S. Zenonis Episcopi Veronensis dies obitus ejus sive depositionis*, & *VI. Idus Decembris S. Zenonis Episcopi Veronensis translatio*, ubi per errorem *translatio*, pro *ordinatione*, vel *dedicatione* scriptum fuit. Id ipsum legitur in alio Ms. Breviario, quod an. 1449. Joannis Inderbach Ep. Tridentini fuit, nec non in aliis tum Breviariis, tum Missalibus Mss. quæ in laudata bibliotheca servantur. In Martyrologio quoque Ms. ad usum ecclesiæ S. Vigilii scripto an. 1435. iisdem diebus notatur festum *S. Zenonis Episcopi & confessoris*, ut ne tamen ulla translationis fiat mentio. Ex duobus porro monumentis in Tridentina Ecclesia S. Zenonis festum fuisse peractum liquet; primum ex Lectionario Ms. Archivii Capitularis, in quo S. Zenonis Vita in IX. lectiones distributa legitur cum hac inscriptione: *In festo S. Zenonis Episcopi & confessoris*; alterum ex Calendario perpetuo ad Tridentinæ Ecclesiæ usum edito an. 1554. a Donato Fætio, jubente Cardinali Christophoro Madrucio Episcopo ejusdem Ecclesiæ, quod in regulas XXXV. divisum concinnatumque, hæc die 16. Decembris singulis regulis constanter repetit a fol. 11. ad fol. 250. *Zenonis Episcopi & confessoris* 8. *hujus*, *scilicet Decembris*, quæ ejus festum a die octava ad XVI. Decembris transferendum notant. Denique S. Episcopi memoriam in litaniis ejusdem Ecclesiæ inter SS. Confessores Pontifices peractam codex Episcopalis bibliothecæ fidem facit.

Bergomi quinque ecclesias in S. Zenonis honorem dedicatas postremis his diebus accepimus: quatuor parochiales, Cœni, Tresollii, Albiveri, Senici, & quintum oratorium in parœcia Curnascensi.

In Vicetina diœcesi tres parochiales ecclesiæ, Coltii, Resegæ, & S. Zenonis in Bassanensi agro eidem Sancto nuncupatæ jam ab antiquo præter omnem memoriam hominum inveniuntur; & duo præterea oratoria, alterum perantiquum in rupe cujusdam montis ad Costam Fabricam insculptum, alterum campestre Arzignani parochiæ subjectum eodem titulo gaudent.

Neque Patavium S. Episcopi cultum ignorat, nam quinque antiquas ecclesias ejus nomine dicatas in Patavina diœcesi reperimus, Molvenæ, Montagnanæ Zoliani, Altichieri, & Montis Silicis, cujus postremi loci parochialis *S. Thomæ Apostoli & S. Zenonis Confessoris Christi* memoratur in pluribus documentis ad Venetum S. Zachariæ monasterium pertinentibus, eorumque vetustissimum an. 994. recitat Ludovicus Muratorius antiquit. Estens. pag. 128. In tota porro Patavina ecclesia ex antiquo utique cultu S. Zenonis officium ritu confessoris Pontificis nunc quoque temporis peragitur, adsignata die 8. Decembris, a quo tamen ob Conceptionis B. Mariæ festum in primam diem non impeditam transfertur.

Mantuæ existit S. Zenonis parochialis ecclesia, quam a Mathilde exstructam in Mantuanæ Ecclesiæ Historia tradit P. Donismondius part. 1. lib. 4. pag. 225. qui etiam observat ante Mathildem, idest ante sæculum XI. hoc in loco fuisse oratorium de ejusdem Sancti nomine nuncupatum, in quo S. Andreæ monachi officia celebrabant.

Ex Tarvisinæ Ecclesiæ monumentis a V. Cl. Antonio Scotto Canonico editis in additionibus ad Ughellium, ecclesias tres in Tarvisina diœcesi S. Zenoni olim dicatas cognovimus. Subinde vero idem Canonicus, qui novis plurimisque documentis Tarvisinorum Episcoporum seriem est illustraturus, monuit duas præterea S. Zenonis ecclesias in eadem diœcesi reperiri, aliaque documenta ad singulas quinque ejusdem Sancti ecclesias pertinentia suggessit, quæ prætermittenda non sunt. In litteris Eugenii Papæ III. ad Bonifacium Episcopum Tarvisinum an. 1152. apud Ughellium pag. 527. memoratur *plebs S. Zenonis de Ruvico*, qui pagus est ad Anassi ripas, atque ab immemorabili S. Zenonis patroni festum celebrat die 12. Aprilis de confessore Pontifice. Altera ecclesia in ejusdem Eugenii III. litteris memorata in Asulano sita est, *castroque S. Zenonis* nomen dedit, in quo obsidione cinctus captusque fuit Albericus a Romano Ezzelini frater, quod Rolandinus narrat lib. 12. cap. 13. 14. & 15. Ea ecclesia est parochialis in Zenonis nostri honorem dicata, cujus solennis festus dies VI. Id. Decembris ritu confessoris Pontificis colitur. Die autem XII. Aprilis devotionis, uti vocatur, festum peragitur in mortis ejusdem patroni memoriam, sicut & XII. Cal. Junii in memoriam translationis simile festum celebratur, cum antea utroque die & officium & missæ solenni ritu fierent. In Brevi Alexandri III. an. 1170. pro Tarvisinæ ecclesiæ Capitulo apud Ughellium pag. 526. nominantur *terræ vicinæ, quas habetis*, inquit, *in S. Zenone*: at hujus ecclesiæ nulla nunc memoria superest. Intra fines parochialis ecclesiæ S. Martini, quæ a Tarvisio distat passibus ferme mille, invenitur adhuc parva ecclesia S. Zenoni sacra. Hanc autem perantiquam esse, & monasterium quondam fuisse Virginum, quæ Abbati magni Cœnobii S. Zenonis Veronæ existentis suberat, colligitur ex charta an. 1238. a laudato Canonico indicata, in qua *Domina Agnes* ejus Tarvisini monasterii S. Zenonis monialis, eodem Abbate consentiente *Fratri Matthæo Priori totius ordinis fratrum Heremitanorum* eas omnes rationes donavit, quæ in ea S. Zenonis ecclesia sibi erant, uno usufructu sibi, quoad viveret, retento, ita ut solum post ipsius mortem Heremitani fratres in earum rationum possessionem venirent: quod quidem suo tempore

pore

pore factum, ex alia charta ab eodem Canonico inventa atque collecta manifestum est. In hac porro ecclesia hodie quoque sacra de Confessore Pontifice peraguntur. Postumae Tarvisinae pariter dioecesis S. Zenonis ecclesia superest, in qua Pridie Idus Aprilis festum celebratur. Ibi autem idem Sanctus praecipuo honore populorumque finitimorum religione quadam singulari colitur, quippe singulis quartis Dominicis cujusque mensis per aestatem, processione indicta, ad eam ecclesiam frequentissimi confluunt, ut ejus apud Deum patrocinium pro agrorum reditibus sibi deprecentur.

Gradi saeculo nono ecclesiam S. Zenonis jamdiu fabricatam testatur documentum e Ms. editum in novissima Ughelli editione tom. 5. pag. 1102. ubi Fortunatus Patriarcha Gradensis, qui obiit an. 826. memorans, *quae legavit ac fecit*, recenset inter cetera *in S. Zenone in circuitu altare & desuper palcum unum.*

Torcelli S. Zenonis cultum demonstrat ecclesia ejus de nomine nuncupata in diplomate Friderici I. dato Leonardo Torcellano Episcopo an. 1177. pag. 3. prodromi praefixi codici juris gentium diplomatico, quem Leibnitius edidit. Heic etiam addemus observationem non praetermittendam ex Ms. membranaceo S. Mariae de Domo urbis Veronensis. Hic enim codex scriptus, ut certis ex indiciis liquet, saeculo XI. etsi Veronae nobis inventus fuit, ex Sanctis tamen, qui in Calendario praefixo ac in latiniis memorantur, patet proprium fuisse Ecclesiae Torcellanae, aut alterius ex iis, quae in aestuariis Venetorum positae erant. Hic ergo liber non solum S. Zenonis festum ea in Ecclesia seu Torcelli, seu alterius aestuariorum Venetorum urbis celebratum prodit VI. Id. Decembris; sed ejusdem etiam nomen in litaniis inter Confessores insertum exhibet in Ordine ad dandam poenitentiam sic: *S. Augustine, S. Nicolae, S. Zeno, S. Procule* &c. quibus in litaniis cum temporum ordo in aliis Sanctis recensendis nequaquam teneatur, nihil mirum, si S. Zeno praeter aliarum litaniarum rationem S. Proculo praefertur. Cum porro in laudato Calendario *VI. Id. Decembris* Zenonis Episcopi festum ponatur; inde factum credimus, ut Petrus de Natalibus Episcopus Equilinus iis in partibus degens, cum observasset in Ecclesiis sibi notis ejus Sancti memoriam eo die notatam, putaverit eumdem diem Zenonis emortualem fuisse, ac proinde in catalogo SS. lib. 1. cap. 43. scripserit: *In pace migravit ad Dominum VI. Id. Decembris.*

In Canali Forojuliensi pago sub Imperatoris ditione S. Zenonis ecclesia exstat; & Breviarium Ms. saeculi XIV. quod ad Forojuliensem ecclesiam pertinet, VI. Idus Decembris haec in Calendario notata praefert: *Conceptio S. Mariae Virg. Zenonis Episcopi & confessoris*, ex quibus ea Ecclesia Sancti ejusdem commemorationem post inductam Conceptionis festivitatem fecisse cognoscitur, cum antea (ut alibi accidit) de S. Zenone officium celebraret.

Quid de Aquilejensi Ecclesia dicamus, in cujus antiquo Calendario die VIII. Decembris *festum S. Zenonis Episcopi & confessoris cum tribus ad Matutinum lectionibus* celebrandum notari observavit P. Henschenius pag. 70. Venetiis quoque simile quiddam olim peractum ad saeculum usque XVI. ex Peretto liquet, qui Veneta Calendaria typis data allegat in Scholiis Latinis ad Vitam S. Zenonis pag. 81. edit. 1598. ubi item alia Calendaria Brixiae & aliarum Civitatum appellat etiam impressa, quae die XII. Aprilis praeferebant *S. Zenonis Episcopi Veronensis.* Canonicus Scottus, cujus nuper meminimus, per epistolas significavit, in manuscripto suae Tarvisinae Ecclesiae Calendario an. 1525. quod ab antiquiore exscriptum monet, die octava Decembris haec legi: *S. Zenonis Episcopi & confessoris IX. lectio, Conceptio Beatae Mariae duplex.* Mutinensis Ecclesiae Calendarium scriptum ineunte saeculo XI. editum a Bachinio post Agnellum, novissime autem recusum tom.

tom. 2. part. I. Rer. Italicar. pag. 218. *VI. Id. Dec. Dalmatii & Zenonis* festum notans, officia de his Mutinæ habita satis indicat. In Monasterio quoque montis Cassini nostri Sancti memoria in sacris officiis fiebat, ut ex Calendario ad illud Monasterium pertinente, & edito tom. 7. Rer. Italicarum pag. 936. in quo ejus festum notatur, licet cognoscere. Quin in universa Congregatione Montis Cassini ejusdem Sancti memoriam peractam didicimus ex Calendario, quod præfixum vidimus *Psalterio Monastico ordinis S. Benedicti Congregationis Cassinensis S. Justinæ de Padua* Venetiis edito an. 1606. in quo hæc leguntur mense Decembri die octavo: *Conceptio B. Mariæ Virginis duplex majus, & Zenonis Episcopi & martyris commemoratio*: quæ quidem commemoratio, sed cum solo *Sacerdotis & confessoris* titulo, item legitur eodem die in MS. Breviario Benedictino scripto circa initium XV. sæculi, quod ad Ticinense monasterium pertinebat. Hoc autem loco omittere nolumus in Calendario quoque Breviarii MS. Fratrum Minorum, quod in Tridentinæ Ecclesiæ bibliotheca prostat, similiter legi: *VIII. Dec. Conceptio S. Mariæ Virginis, & S. Zenonis confessoris*: ex quibus ab Ordine etiam Fratrum Minorum S. Episcopum extra Veronam cultum fuisse cognoscimus. Cum vero illud Breviarium MS. a celeberrimo Bernardo Cletio Cardinali & Episcopo Tridentino emtum fuerit Augustæ Vindelicorum: probabile est, Breviarium illud ad aliquem Fratrum minorum conventum in Germania pertinuisse, ut hoc testimonium ad S. Zenonis cultum extra Italiam propagatum constituendum propius spectet, de quo in sequenti paragrapho erit sermo. Sed ut ad scopum revertamur, Breviaria & Calendaria, non autem Martyrologia allegavimus; nam in Calendaria & Breviaria Ecclesiarum, vel Religiosorum ordinum plerumque eorum solummodo Sanctorum nomina relata fuerunt, quorum officia ibidem peragebantur (ex quo plerique dies in illis vacant, quo feriarum officia dicerentur) cum e contra in Martyrologiis describerentur plerique, quibus nihil præcipui cultus deferretur. Cum itaque S. Zeno non solum in iis Ecclesiis, vel Civitatibus, quarum erat patronus, sed in aliis & Civitatibus, & Ecclesiis, & Religiosorum ordinum Congregationibus universim vel officio proprio, vel propria saltem commemoratione (quam in Conceptionis Beatæ Mariæ gratiam veteri S. Zenonis officio suffectam credibile est) coleretur: quis præcipuum ejus cultum celebritatemque mirificam tanti Episcopi non statim intelligat?

Hæc sunt, quæ partim ex editis Italiæ monumentis, partim per litteras a non nullis amicis de cultu S. Zenonis per Italiam colligere potuimus; nihilque dubitamus, quin si majorem in exquirendo diligentiam collocare per tempus vel per amicos licuisset, aliis quoque in civitatibus ac provinciis, in quibus nulla inquirendi occasio, nec idoneum tempus patuit, aliæ Zenonis invenirentur ecclesiæ, aliaque antiqui cultus testimonia suppeterent, cum inter eas civitates, e quibus petitæ a nobis fuerunt notitiæ, nulla hactenus fuerit inventa, quæ aliquot id generis monumenta non suggesserit. Ex his igitur, quæ de paucis Italiæ urbibus attigimus, reliqua Lectores per se colligant: & cum antiquum lateque tota Italia pervagatum S. Zenonis cultum agnoscent, tum vero antiquam, perraram, paucisque Sanctis communem Patroni nostri celebritatem admirentur.

§. III.

De cultu S. Zenonis extra Italiam pervagato.

QUid si non intra Italiæ solum, amplissimos ceteroquin fines, sed extra ipsos Sancti Zenonis fama cultusque jam inde ab antiquis temporibus longe lateque propagatus est? Displicet quidem commodum non fuisse litterarum communicatione variis e partibus notitias exquirere, quibus eum & plurium ecclesiarum patronum & pluribus etiam in Calendariis vel litaniis insertum nos nacturos fuisse nihil ambigimus. Ex iis tamen pauca, quæ e non nullis editis libris collegimus, arguere quisque poterit, quanto plura adferre possemus, si plurium extra Italiam ecclesiarum monumenta licuisset inspicere. Zenonis sane cultum

cultum in Germaniam olim pervagatum ex Frisingensi ecclesia in primis cognoscimus. S. Corbinianus primus Episcopus Frisingensis, qui diem obiit an. 730. teste Aribone quarto Frisingensi Episcopo ejusdem sæculi octavi in ejus Vita apud Mabillonium Act. SS. sæculi III. part. 1. cap. 20. pag. 48. Venetæ editionis, S. Corbinianus, inquam, apud Majas Frisingensis diœcesis in Bajoaria *Basilicam ædificavit, & Valentini atque B. Zenonis in ea patrocinia collocavit, & in eorum dedicavit honorem*: & hinc *factum est*, animadvertente P. Meichelbeck tom. 1. Hist. Frisingensis in vita S. Corbiniani §. 8. pag. 16. *ut S. Zeno Episcopus Veronensis a Corbiniano in Evergetam suum electus, in hunc usque diem annuo officio in Frisingensi Ecclesia colatur.* Neque S. Corbinianus solus in Germania exstitit, qui S. Zenonem tam præcipuo honore coluerit: nam Josephus Tertius Frisingensis Episcopus electus an. 749. monasterium Isanense in honorem S. Zenonis Veronensis Episcopi erexit, uti prodit idem P. Meichelbeck pag. 50. & seqq. ubi duas donationum paginas recitat, quæ S. Zenonis ecclesiæ traditæ fuerunt. Ad locum quod attinet, animadvertit pag. 52. *Nostra ætate Isana est municipium Frisingense; & divi Zenonis Collegiatam, ut vocant, ecclesiam jam sæculares Canonici a multis sæculis obtinent.*

Dein Hallæ in diœcesi Salisburgensi, qui locus nunc dicitur Reichenhall, est celebre monasterium S. Zenonis, de quo plura Vigulejus Hundius tom. 1. pag. 9. Metropolis Salisburgensis, & tom. 3. pag. 505. nec non PP. Franciscus & Paullus Mezgerii in Historia Salisburgensi lib. 4. cap. 10. pag. 383. & lib. 6. pag. 1255. non nulla vero P. Hansizius tom. 2. Germaniæ Sacræ. Olim erat parochia, quæ subinde, instituta Præpositura, a Conrado I. Archiepiscopo Salisburgensi, qui e vivis excessit an. 1147. Canonicis Regularibus tradita fuit, ut idem Hansizius demonstrat. In hoc autem monasterio tres dies festi S. Zenonis hodie quoque celebrantur cum peculiaribus orationibus inter Monumenta describendis, quæ ab antiquis tribus missis propriis originem ducunt. Exstat præterea ibidem argentea S. Zenonis statua an. 1480. constructa, in cujus pectore pars quædam notabilis sacrarum reliquiarum ejusdem Episcopi continetur cum hac epigraphe: *Mandibula cum uno dente S. Zenonis Episcopi.*

Nostri Antistitis nomen ad Helvetios etiam pervenit. Hartmannus enim monachus Sangallensis, qui Sæculo IX. floruit, litanias versibus scripsit, quæ diebus Dominicis ad processionem canerentur. Edidit has primo Henricus Canisius Antiquarum Lectionum tom. 5. pag. 732. in novissima editione tom. 2. part. 2. pag. 193. Easdem non Echeterdus solum memorat in Notkerii Vita, sed Merzlerus etiam Sangallensis Monachus Canisii amicus, qui suo quoque tempore easdem statis diebus adhibitas testatur: *Has litanias*, inquit, *canonizavit Nicolaus III. P. M. & nostri* (monachi Sangallenses) *in Rogationum diebus publice canunt.* Easdem rursum *hymni* nomine typis dedit Venerabilis Cardinalis Thomasius ex Ms. Ordine Vallicellano in opere inscripto, *Antiqui libri Missarum Ecclesiæ Romanæ*, ad feriam secundam in litania minore pag. 118. In his autem litaniis S. Zeno inter Confessores cum S. Proculo nostro item Episcopo recensetur; & si S. Proculus Zenoni postponitur, id metri, non ætatis caussa factum nemo dubitet. En ipsa litaniarum verba:

Silvester, Damasus, Gregorius, Ambrosiusque,
Hilarius, Zeno, Maximus, atque Leo.
Martinus, Proculus, Cæsarius, Eusebiusque
Or... pro nostris criminibus variis.
Ordo Sacratus Confessorum præcipuorum
Auxilio tutos undique redde tuos.

Neque Gallos Zenonis celebritas latuit. In monasterio S. Benedicti Floriacensi nongentorum & eo amplius annorum codex reperitur, e quo P. Martene part. 3. de Antiquis Ecclesiæ ritibus lib. 3. cap. 15. edidit ordinem inter varios ritus ad juvandos morientes, & in eo litaniæ continentur, quæ in agone recitandæ præcipiuntur. His autem in litaniis cum Proculo prædecessore suo Zeno insertus legitur; & ut ad usum Ecclesiæ Galli-

Gallicanæ ille codex fuisse probetur, refertur inter Episcopos Galliæ hoc ordine: *S. Remigi*, *S. Procule*, *S. Zeno*, *S. Anniane*, *S. Audoene* &c. Reliqua, si placet, videsis apud Martene pag. 592.

Cum ad Ecclesiam Andegavensem pertineret, ipsiusque usui esset Missale MS. in quo specialis missa S. Zenonis legitur (hujus codicis notitiam in *Admonitione ad Monumenta* fusius dabimus) S. Zenonis cultum eo propagatum non sit improbabile.

Alia aliarum regionum documenta, quæ possimus consulere, vel nondum sunt edita, vel ad manus nostras non pervenere: nec ex quo primum tempore hujus argumenti tractandi consilium cepimus, ea ipsa, quæ Veronæ sunt, documenta adire omnia, cum typographi urgeant, potuimus. Illud addimus in eorum subsidium, qui aliquando addere forte alia huic capiti velint, quod sicubi S. Zenonis ecclesiam vel documentum aliquod cultus in Occidente reperiatur; ut ad Zenonem nostrum hæc spectare certo concludat, non in illud solum adtendat, quamplurimas S. Zenonis per Occidentem ecclesias a nobis hactenus inventas non fuisse, nisi S. Zenonis Episcopi Veronensis, & similiter S. Zenonem litaniis insertum alium non fuisse: sed ad ecclesias quod pertinet, festum diem in iisdem celebratum, si fieri potest, exquirat, & inveniet incidere vel in diem XII. Aprilis, vel in diem VIII. Decembris, vel forte alicubi in diem XXI. Maji, qui tres dies non alii Zenoni quam nostro sacri sunt: in litaniis autem vel aliis similibus precibus cum S. Proculo Veronensi Episcopo inter Confessores copulatus plerumque recensebitur; vel si solius S. Zenonis Episcopi, seu Confessoris reperiatur mentio, ex tot monumentis in unius Zenonis Veronensis cultum conspirantibus concludi haud temere poterit, eum quoque non alium Zenonem esse habendum; uti sane affirmare simili ratione ooo dubitamus de iis altaribus, quæ variis in ecclesiis de S. Zenonis nomine appellata accepimus, a quibus tamen inquirendis ac referendis, ne longius nimis procederet caput, supersedendum putavimus.

Interim ut eo, unde egressa est, redeat oratio, seu potius ut exitum habeat, si cultus S. Zenonis tam est antiquus, ut hujus monumenta sæculo circiter post mortem tradita reperire licuerit; hæcque non Veronæ solum, sed aliis in civitatibus provinciisque Italiæ, in Germania, in Helvetiis, in Gallia, ubi ecclesias percelebres, eximia monasteria, Canonicorum Collegia de S. Zenone nuncupata, patrocinium ejus in litaniis ac publicis precibus apud Deum interpositum, eumdem pagorum urbiumque ipsarum præcipuum patronum ab antiquis temporibus adscitum, officiis, processionibus, ac aliis piæ religionis significationibus, non in dicatis ejus nomine ecclesiis solum, sed in totis diœcesibus cultum nacti sumus, quæ præsertim aliis Sanctis Confessoribus non nisi valde celebribus & paucissimis contigisse inveniuntur; quis non maximam de S. Zenonis Veronensis sanctitate ac celebritate tot veteris pervagati multiplicisque cultus testimoniis probata opinionem induat? &, si eum vulgari quadam formula cum S. Martino Episcopo Turonensi inter celeberrimos Sanctos semper habito copulatum sæculo decimo apud Ratherium in testimonio, quod superiori paragrapho recitavimus, repetet, nimium multum eidem a vulgo tributum nequaquam sentiet. Hæc diligentius considerare, atque considerandæ proponere nobis curæ fuit, non ut quidpiam gloriæ ac venerationi alicui ceterorum Sanctorum decerptum sit, sed ut excitetur promoveaturque tanti Patroni cultus, qui sensim, ut fieri solet in rebus antiquis, apud non nullos vetustæ celebritatis minus conscios refriguit.

FINIS.

MONU-

MONUMENTA
DE S. ZENONE
EPISCOPO VERONENSI.

ADMONITIO.

I. *ANtequam monumenta ad S. Zenonis vitam pertinentia cum missis & hymnis aliisque documentis liturgicis propriis ejusdem Sancti, quæ in antiquis libris reperimus, damus, non nulla de aliquibus minus notis præfari libet. Coronatus Notarius primi monumenti auctor primus fuit, qui S. Zenonis Vitam litteris tradidit. Perettus in latinis scholiis ad Vitam S. Zenonis, illum recentioribus scriptoribus accensuit, & fere parem fecit Petro de Natalibus, qui sæculo XIV. floruit. At eumdem vixisse ante translationem corporis S. Zenonis, quæ sæculo IX. ineunte facta fuit, non ex eo solum colligitur, quod ejusdem translationis nullam faciat mentionem, sed ex eo potissimum, quod & sacrum Zenonis corpus sua adhuc ætate requiescens prodit num.* 8. *in ea basilica, in qua primo post mortem conditum fuerat, & Vita ab ipso scripta invenitur in Remensi codice, quem exaratum ante sæculum IX. in generali præfatione ostendimus. Cum porro miraculum Athesis inundationem spectans a S. Gregorio Magno descriptum referat, quod contigit Anno* 589. *septimo vel octavo sæculo eum floruisse cum P. Henschenio statuendum est.* Venerabilis *nuncupatione donatur non tam in Ms. Remensi, quam in Lobiensi, quem Molanus vidit; & in hoc postremo* Christianissimus *præterea appellatur, sicut & a Joanne Veronensis Ecclesiæ presbytero & Mansionario, qui in Manuscripta Imperialis Historiæ l.* 1. *ejus meminit his verbis:* Coronatus vir Christianissimus Veronæ claruit, qui Vitam beati Zenonis mediocri stilo composuit. *Hæc Vita antiquis Lectionariis inserta legitur, uti in Tridentino Capitulari membranaceo & in duobus Vallicellanis III. & VII. eaque in usu erat, antequam locupletiorem Vitam scriberet Monachus Zenonianus, de quo mox dicemus plura. Molanus in adnotationibus ad Usuardum eum Lobii se vidisse testatur:* Lobii exstat narratio Venerabilis Coronati Christianissimi Notarii; *& forte eo allata fuit a Ratherio Episcopo Veronensi, qui sæculo X. Lobii se se recepit. Equidem cum hæc scripta a nobis fuissent, venerunt a Lobio litteræ ad Scipionem Maffejum, quibus in codice ipsa ejusdem Ratherii manu exarato inter multa* Sermo de Vita S. Zenonis Episcopi *contineri traditur. Petrus Calo eamdem in sua Collectanea conjecerat, ut P. Henschenius in Ms. Barberino adnotavit pag.* 73. *Boninus Mombritius viginti circiter annos ante sæculi XVI. initium primus illam edidit tom.* 2. *Vitarum SS. Deinde an.* 1653. *tom.* 5. *Italiæ sacræ ex Ms. Abbatiæ S. Salvatoris Montis Amiati eamdem recusit Ferdinandus Ughellius. Tandem e Mss. septem*

ptem P. Henschenius ipsam inseruit tom. 2. Aprilis pag. 70. Nos Remensis codicis antiquissimi lectionem secuti plerumque sumus. In hoc autem Ms. sicut & in Lobiensi per Ratherium scripto, haec Vita inscribitur Sermo, sed minus proprie. Coronati vero aetate parum admodum de S. Zenonis vita, quae nullo antiquiore documento prodita fuerat, universim cognitum, ac populorum memoria conservatum fuisse satis superque probat illud, quod ille nihil fere de Zenone scribat nisi miracula quaedam pauca, & haec ipsa vulgari traditione prolata, ut ex adnotatione 3. satis colliges: unde paucis vix attactis primo numero de vita Sancti, statim ad miracula fit transitus, his sub ejusdem numeri finem perscriptis: Audiant populi omnes, qui ejus cupiunt miracula; & rursum in fine ex Mss. Henschenii, Ughellii, & Mombritii: Ecce de multis ejus miraculis ego inutilis Coronatus Notarius quod compertum tenui &c. quae tamen, uti a populo conservata & relata, addititiis saepe fabellis infarta esse solent. Dum antiquiora & magis genuina non suppetunt documenta, hoc omittendum nobis non fuerat. Postremo adnotationes, quas in proœmio diss. 3. nos huic Vitae apposituros recepimus, paucis dabuntur, ex quibus incredibilia quaedam, vel falsa ex populari rumore suscepta & veris immista cognoscentur, simulque palam fiet, quam pusilla auctoritate nitantur, qui ex hoc monumento Gallieno Imperatori coaevum S. Zenonem inculcant.

II. Haec, quam Coronatus scripsit, S. Zenonis Vita ut primum apparuit in lucem, novitate sua rapuit statim & illexit hominum animos, qui nihil ad id usque tempus de S. Episcopo litteris consignatum legerant, & proinde illam judicarunt dignam, quam non solum in Lectionaria referrent, ex eaque antiphonas sacrorum officiorum decerperent, sed quam etiam quispiam ignotus Scriptor exponeret Rhythmo, quem, nullo licet versuum discrimine, in Ms. Capitulari saeculi noni repertum communicavit Bartholomaeus Campagnola ejusdem Capituli Cancellarius, a quo alia item e Mss. Capitularibus ostensa nobis fuerunt. Hic autem Rhythmus cum eadem repetat, quae Coronatus, Auctorque eadem saepe Coronati verba in Rhythmi formam deflectens, parum felici calamo usus sit, amanuensemque sit sortitus valde negligentem, qui non nulla corrupisse videtur, & duas fortassis etiam strophas (quot desunt, ut totidem strophae totidem litteris alphabeti sibi ab Auctore in Rhythmo lucubrando praestituti respondeant) his, inquam, de caussis id generis Rhythmus haud imprimendus videbatur. At ut manifestum fiat, quaecumque de Gallieni aevo Zenonem attingente prodita sunt litteris, ea a Coronato excepta fuisse; omittendum hoc antiquum ignotum hactenus documentum non putavimus, cujus Auctor Coronatum adamussim secutus apparebit, ut id ipsum de aliis quoque sequioris aevi monumentis sit judicandum. Ignotas Patrias legendum apud Coronatum, ut ex Remensi codice edemus, hic hymnus probat. Juverit etiam quaedam Italicae linguae semina ibidem deprehendere, uti particulam perque, quam Italice perchè efferimus. Notanda praeterea erunt quaedam praecipua, uti cum Imperii, Imperium, &c. pro Imperatoris, Imperator constanter scribitur.

III. Se-

III. *Sequitur historia Translationis S. Zenonis, quae nono ineunte saeculo perfecta fuit. Hujus historiae Auctor, qui S. Zenonis Vitam praemisit, monachum se prodere videtur, qui aliquamdiu in ipso S. Zenonis monasterio vixerit; inquit enim paullo post initium Vitae:* Neque praetereunda sunt, quae religiosi viri, quibus cum stetimus, fidelibus oculis viderunt; *& hinc etiam peritum se in iis documentis ostendit, quae non nisi in eodem monasterio legere potuerat: nec alia forte de caussa in ejusdem coenobii laudes eum excurrisse credibile est, quam quod id plurimum ad se pertineret. Solum verba* quibus cum stetimus, & locus ille, *quibus ipsum S. Zenonis monasterium intelligit, suspicionem ingerunt, eum, cum haec scriberet, eodem in monasterio amplius non fuisse: quae tamen conciliari cum superioribus animadversionibus ea ratione possunt, si dicamus fuisse quidem eum monasterii Zenoniani monachum, at subinde in aliqua eidem Monasterio subjecta coenobiola migrasse, ubi hoc opusculum lucubrarit. His autem argumentis ducti, opusculi memorati Auctorem, ut distingueremus, Zenonianum monachum appellandum censuimus, ut ne tamen hac de re, si quis contra sentiat, velimus laborare. Ad statuendum vero hujus Auctoris tempus, duo characteres manu ducunt.* Nostros Imperatores *primo appellans, si Veronae opusculum scripsit, ut probabiliter credimus, vixisse se prodit, cum Verona sub Imperatorum ditione esset, a qua subducta fuit sub finem saeculi XII. Dein postremum miraculum narrans, mentionem facit inventi Mantuae Sanguinis Christi, qui bis inventus traditur, primum an.* 804. *& rursus an.* 1049. *Vide Donesmondi Hist. Eccl. Mant. lib.* 3. *pag.* 139. *& seqq. & pag.* 195. *& seqq. Cum autem ad primum tempus, quo forte S. Zenonis translatio nondum contigerat, illud miraculum post translationem patratum pertinere nequeat, & minus multo Monachi aetas, qui plurium Imperatorum dona post Pipinum S. Zenonis monasterio tradita memorat; jam alteram sanguinis inventionem postremum illud miraculum spectat. Equidem idem miraculum Auctor narrans, meminit* excelsae turris, quae aedificabatur: *hujus autem turris aedificari coeptae tempus perspicue docet inscriptio in ejusdem turris calce posita, in qua ea anno* 1045. inchoata *notatur, quod cum an.* 1049. *dum adhuc aedificatio procederet, optime congruit. Itaque Monachi aetas inter medium XI. saeculum, & ante finem XII. collocanda est. Quod si postremum saltem illud miraculum ex illis fuit, quae religiosi, quibuscum steterat, suismet oculis viderunt; aequius in finem saeculi XI. ipsius aetas referenda videtur. Haec quidem duo Monachi opuscula descripta leguntur in Ms. Lectionario saeculi XII. quod Bartholomaeus Campagnola S. Caeciliae Archipresbyter possidet. Quod si Zeno ille praepositus monasterii,* quem ob religionis & sapientiae meritum Salomonem agnominabant (*ut in uno e miraculis proditur*) *est ille Salomon, qui memoratur in inscriptione basilicae S. Zenonis sculpta an.* 1178. *ac sita in pariete, ubi insigne vas prophyreticum servatur; sequior aliquanto hujus Monachi aetas collocanda esset. At alius a Zenone praeposito hic Salomon esse potest; & si in ordinem temporum miracula ab Auctore prodita sunt, Zeno Salomon ab hoc memoratus, ante an.* 1049. *cum Mantuae Christi Sanguis inventus est, postremumque Zenone intercedente miraculum contigit, vivere debuit. Sed de Monachi aetate satis. Translationis historiae Auctor vitam S. Zenonis praemisit, quae e Coronato Notario in partem maximam sumta, in Mss. S. Zenonis, & in sacris officiis pro Coronati vita locum fere occupavit. Legitur scilicet multis in Mss. post sermones S. Zeno-*

S. Zenonis in Tolentinate, Zenoniano, Pompejano, ac in duobus item Vaticanis 1233. *&* 1234. *quorum notitiam nuper habuimus, ac præterea in Mss. alterius generis Musselliano, Saibanteo, Maffejano, &, ut mittamus alios codices, in Lectionario Bartholomæi Campagnolæ, ac in altero Monialium S. Mariæ de Campo Martio. In Lectionario Campagnolæ, cum ad marginem octo numeri appositi cernantur, Vita in octo lectiones divisa apparet: in Ms. autem Monialium ordinis S. Francisci in lectiones novem Vita, & in totidem Translatio dispertita legitur: ubi tamen advertendum est, in id generis libris omisso Auctoris prologo, qui in aliis Mss. legitur, Vitæ initium aliud esse in Ms. Monialium, in Ms. Campagnolæ aliud, illud autem, quod prostat in Ms. Monialium, idem omnino reperiri in alio Lectionario Brixiano, cujus meminit Scipio Maffejus pag.* 316. *Hist. Diplomaticæ, nec non in Lectionario Vallicellano signato num. III. quod sæculo XIII. scriptum existimatur, atque in pervetusto Lectionario membranaceo, quod in archivio Capituli Ecclesiæ Tridentinæ servatur: quæ tamen tria Lectionaria S. Zenonis Vitam a Coronato, non autem a Monacho scriptam exhibent. Hanc Monachi Vitam eadem e Coronato repetentem recudere nimium esset molestum. Satis itaque erit monere, quæ Monachus præter Coronatum adjecit. Non Gallieni Imperatoris solum, sed S. Dionysii Romani Pontificis etiam temporibus Zenonem florentem prodit, & miraculum referens, quo filia Gallieni a dæmone liberata fuit, non nulla fusiori calamo addit, uti illud trium piscium, quos S. Episcopus e piscando redux, legatis ab Imperatore missis dono dedit, & quarti per eosdem sublati, qui cum ceteris coqui non potuit. Mortuum fluvio abreptum vitæ redditum memorat, cujus miraculi, a Coronato licet prætermissi, testimonium profert Anonymus Pipinianus, ut nos ex duobus Mss. restituimus. Tum Sanctum inducit loquentem, descripto pro prima concione toto tractatu* 32. *lib.* 2. *& fragmento tractatus* 42. *ejusdem libri, pro secunda autem initio & fine tractatus* 6. *lib.* 1. *Tandem multa sub vitæ exitum ab eo ad suos dicta fuse commemorat, eumdemque, quem Gallieno supparem fecit, obiisse prodit ex editione Maffejana* Pridie Idus Aprilis anno Domini trecentesimo primo; *quæ tamen anni adnotatio cum in codice Bartholomæi Compagnolæ nec non in Musselliano desit, in Pompejani autem margine apposita posteriori manu legatur; eam non ab ipso Monacho auctore scriptam, sed ex margine in textum aliquorum Mss. irrepsisse satis credibile est, uti legitur in eo, quo Maffejus est usus, nec non in Vaticano* 1233. *Heic vero adnotare obiter libet, quod si etiam ab aliis hæc adnotatio adjecta fuit, ut probabilius videtur, & in aliis etiam aliorum inferioris quidem Auctorum codicibus eam nos legisse meminimus (uti in opere Ms. Saibanteo* 658. *quod Blasius Rossetus* de Episcopis Veronensibus *ad Petrum Lippomanum inscripsit, ubi in Zenone hæc habet:* Obiit egregius Pontifex & Pater patriæ die sabbati Pridie Idus Aprilis anno a Christo nato CCCI. *& similiter in antiquiore Ms. Monasterii S. Zenonis scripto circa medium XV. sæculum, in catalogo SS. Episcoporum Veronensium hæc alterius posterioris manus adnotatio legitur:* Moritur an. 301. cujus corpus requiescit in ea) *non omnino constans igitur exstitit de ætate S. Zenonis Gallieni imperium attingentis sententia, quin alii aliter senserint. Hinc etiam in Ms. Bibliothecæ Mussellianæ, qui inter cetera Ferreti carmen continet, quod exinde in Rerum Italicarum tom.* 9. *editum est, S. Zeno Veronensis Ecclesiæ* Episcopus octavus circa annum 322. *vixisse traditur ab Auctore operis, quod*

quod ducentarum urbium brevem notitiam exhibet; ubi cum Irenæi Pacifici (non illius veteris Archidiaconi, ut non nulli crediderunt, sed alterius multo posterioris, quem Mansionarium Ecclesiæ majoris Veronæ *appellat*) *Lexicon quoddam, & Chronicon allegatur; tum vero non satis perspicitur, utrum quæ de S. Zenone traduntur ad ipsius testimonium ex Lexico ibidem recitatum pertineant, nec ne. Præterea duos sæculi XV. Auctores reperimus, qui S. Zenonem quarto sæculo viventem, & Ambrosii coævum prodidere, nimirum Flavium Blondum, qui in Italia Illustrata regione 9. illius scripta* Ambrosianam, quam imitatus est, eloquentiam redolentia *pronuntiat, & S. Bernardinum Senensem, qui serm. 47. art. 2. cap. 3. pag. 244. tom. 1. edit. Lugdun. lepidum quoddam* (*) *exemplum recitans, quod S. Zenoni attribuit, hunc* S. Ambrosii clericum *ante Episcopatum vocat: quæ duo testimonia etsi Zenonem, quam par est, juniorem efficiant; ad ostendendum tamen, sæculi XV. de S. Zenonis ætate sententiam non eam fuisse, quæ illum Gallieno imperante vixisse prædicat, multum conferunt. Sed ut ad Zenonianum Monachum revertamur, si quis ea, quæ paullo ante indicavimus, & apud Coronatum non leguntur, penes ipsum Monachum legere cupiat, adire poterit Historiam Diplomaticam Maffeji nostri: qui hujus Monachi opusculum Zenonis Vitam ac Translationem complectens, inter aliquot monumenta integrum edidit, omissis postremis miraculis, quæ ab Henschenio ex Petri Calo Collectaneis edita fuerant. Nos solam Translationis historiam, quæ in Coronato deest, cum duobus MSS. Musselliano & Pompejano collatam & suppletam dabimus. De hac Translatione fusius dictum nobis est diss. 3. cap. 3. ubi Monachus antiquiori aliquo documento usum conjecimus, etsi non nulla minus credibilia vel fabulosa ex vulgi fama adjecerit, uti illud de merula; cui fabellæ occasionem dedisse antiquam christianam lucernam ex metallo, in columbæ formam in subterraneo Meisinensis ecclesiæ servatam, de qua vulgus adhuc fabulas nectit, Marchio Maffejus satis probabiliter collegit pag.* 319.

IV. *Cum porro post Zenonianum Monachum* Miracula S. Zenonis *exametro carmine Jacobus presbyter scripserit, in quibus præter ea, quæ ab eodem Monacho recensentur, adduntur alia tria, quæ subinde evenerunt; ne quid desiderari queat, quod ad Zenonem pertineat, fragmentum illud, quod tria hæc miracula continet, subjiciemus. Hunc*

(*) S. Bernardini verba heic apponenda ducimus, cum exemplum nullo alio documento, quod sciamus, indicatum proferant: non quod ei, saltem saltem de discipulatu S. Ambrosii hypothesi innixo, fides habenda sit, sed ne quid, quod ad S. Zenonem pertinet, ab aliis memoratum prætermittamus. *S. Zeno Episcopus Veronensis*, inquit, *cum esset B. Ambrosii clericus & adolescentulus sanctus & purus, beatumque Ambrosium sequeretur per civitatem, cum esset morum gravitate maturus, insolita levitate risum fecit. Quod cum advertens S. Antistes, & miraretur, caussam levitatis quæsivit. Cui innocens adolescentulus ait: Vidi, Pater, dæmonem super caudam illius mulieris, quæ nos antecessit, dormientem. Dumque illa, ut in transitu illo lutoso inficeretur, caudam levares, dæmon dormiens in lutum devolutus est, totumque coinquinatum prospicit eum. Quod considerans S. Ambrosius, munditiam cordis & perspicaciam intellectus in clerico suo cognoscens, Deo gratias egit, seque talem perspicaciam in videndo dæmonem non habuisse humiliter recognovit.* Hinc forte S. Episcopus Zeno ridenti vultu insculpi & pingi solet.

Hunc autem Jacobum presbyterum auctorem esse sæculi XV. manifestum fit ex secundo, quod adferremus, miraculo, ubi mentionem facit litis, quam quidam Veronensis apud Senatum Venetum prosecutus, in ea victoriam obtinuit: hinc enim Veronam jam id temporis sub Venetæ Reipublicæ ditione fuisse liquet, quod non nisi sæculo XV. accidit. Ex his etiam conjici potest, Benedictum & Catharinam Saracenam, quos tertium miraculum memorat, esse parentes, vel consanguineos ejus Antonii Zenonis Saraceni, quem ex Veronensi clerico Sixtus IV. Archidiaconum elegit an. 1475. *ex documento apud Ughellium pag.* 945. *Jacobi porro integrum carmen constans ex versibus* 244. *in tabula inscriptum olim fuerat; tum a Patre Cherubino Lazzaronio editum in libro, cui titulus* Pastor Veronensis, *nec non a'A Henschenio tom.* 2. *Aprilis pag.* 76.

V. *His monumentis ad vitam & miracula S. Zenonis pertinentibus subjiciemus Missas & alia ad diurnum nocturnumque officium spectantia, quæ S. Zenonis propria in liturgicis libris reperimus, de quibus indicare quædam necesse est. Missas sex nacti sumus. Prima legitur in tribus MSS. vetustis libris Sacramentorum Veronensis Ecclesiæ in Capitulari bibliotheca custoditis, quorum unus inter ceteros integer & perdiligenter elaboratus, cum in quadam oratione* Regem nostrum Othonem *nominet, ante undecimum sæculum scriptus agnoscitur, missamque S. Zenonis primo loco, & aureis litteris elegantissime descriptam exhibet. Eadem missa at sine præfatione & oratione ultima, invenitur etiam in alio libro Sacramentorum cujusdam scholæ S. Mariæ de Domo nuncupatæ pag. CIII. die XII. Aprilis, qui liber ex non nullis characteribus exaratus apparet sæculo XI. Etenim pag. II. describitur paschalis tabula, quæ cum incipiat ab anno* 1064. *circa eumdem annum scripta censeri potest: ut simili ratione Venerabilis Cardinalis Thomasius pag.* 40. *tempus constituit, quo MS. Antiphonarium bibliothecæ Angelicæ Augustinianorum lucubratum fuit. Equidem in margine ejusdem paginæ recentiori charactere adnotatio apposita legitur, in qua fit mentio Pecorarii, qui fuit Veronæ Potestas anno* 1223. *his verbis:* Anni Domini ducenti mille erunt viginti & tres, cum ille regit Veronam. *Hæc quoque missa continetur sine præfatione pariter & sine ultima oratione in alia Missali Capituli Veronensis scripto sub finem sæculi XII. & ponitur die VIII. Decembris sub hoc titulo:* Dedicatio S. Zenonis, *nec in eo Missali aliæ Missæ alibi uspiam de S. Zenone reperiuntur, propterea quod cum hæc dies VI. Idus Decembris prima sit ex illis tribus, quæ S. Zenoni consecratæ sunt (Missale enim incipit ab Adventu) hæc eadem missa aliis quoque diebus legebatur. Exstat quoque Missale MS. sæculi XIV. circiter, pertinens ad Monasterium S. Zenonis majoris, in quo quatuor missæ ejusdem Sancti exhibentur, nimirum tres pro tribus diebus festis, una pro die Depositionis, altera pro die Translationis, tertia pro die Ordinationis, quarta vero nulli festo adsignata, communis satis proditur. In hoc autem prima hæc missa diei Depositionis attribuitur cum titulo* Depositio S. Zenonis. *Itaque hæc prima Missa manuscriptis in sex libris Sacramentorum Veronensis Ecclesiæ continetur, ac proinde illa esse cognoscitur, quæ universim in nostra Ecclesia adhibita fuit. Missam secundam in* Translatione S. Zenonis *in solo MS. Missali Monasterii Zenoniani reperimus. Missa vero tertia in Sacramentario sæculi X. Othone Rege, ut antea diximus, scripto, & die quidem VI. Idus Decembris legitur, cui*

cui præfigitur inscriptio: VI. Idus Decembris Natalis S. Zenonis; *cum tamen ex die in Calendario præmisso adnotetur*: S. Zenonis Confessoris & Episcopi dedicatio. *Reperitur etiam multo emendatior in laudato Missali monasterii S. Zenonis cum hac inscriptione*: In festo S. Zenonis in Adventu Domini nostri Jesu Christi. *Hæc eadem Missa per errorem* V. Idus *pro* VI. Idus Decembris *adsignata, eodem titulo, quo in Capitulari manuscripto, habetur etiam in codice Vaticano* 3806. *qui auro minioque conscriptus, uti judicatur, sæculo circiter IX. hanc inscriptionem præfert*: Liber Sacramentorum expositus a S. Gregorio Papa Romano, editus ex authentico bibliothecæ cubiculi: *& hunc codicem eum fuisse credimus, quo usus est Angelus Rocca, cum Sacramentarium Gregorianum ex antiquissimo, uti vocat, Ms. Vaticano in Romana S. Gregorii editione publicavit, ubi fane eodem errore eadem S. Zenonis Missa* V. Idus Decembris *legitur tom.* 5. *pag.* 265. *Hinc porro colligitur, hanc Missam, erroribus licet non nullis vitiatam, valde antiquam esse, & ab aliis etiam Ecclesiis, ubi S. Zeno colebatur fuisse susceptam. In hac autem Missa adnotandum præcipue est, quod S. Zenonis pontificatus memoratur, ac si ea die S. Episcopi ordinatio celebraretur. Quartam Missam suppetit idem Missale monasterii S. Zenonis, quæ communis fuisse cognoscitur; tum quod nullo titulo prænotata, nulli diei nullique festo adjudicatur, tum etiam quod prima ejus oratio* Propitiare *in alio Ms. ejusdem monasterii S. Lupicino Episcopo Veronensi in S. Zenonis basilica sepulto attribuitur; & in Ms. Capitulari XIII. sæculi, qui lectiones, orationes, & antiphonas de Sanctis & per annum recitandas exhibet, eadem oratio legitur ante commune Confessorum cum hac inscriptione*: S. Zenonis vel alterius oratio. *Quinta Missa in uno Ms. scholæ S. Mariæ de Domo inter Sanctos Decembris descripta, spectare cognoscitur ad diem octavam ejusdem mensis. Antequam a Veronensis Ecclesiæ Missis ad alia transimus, subjicientur reliqua in Missis dicenda, quæ ex Ms. toties laudato Zenoniano tribus prioribus Missis subjecta, iisdem videntur fuisse communia. At monachorum apparent propria; Ecclesia enim Veronensis alio introitu &c. usa cognoscitur ex Carpso pluries memorato, qui ad diem depositionis hæc habet*: Ad introitum. a. (*idest antiphona*) Protexisti me Domine: p. (*idest psalmus*) Exaudi or. cum *deprecor*: all. de resurrectione. all. all. ℟. (*responsorium*) Sancte confessor Zeno: off. (*offertorium*) Posuisti Domine. co. (*communio*) Lætabitur justus. *Hæc excipiet Missa Ambrosiana, quam excerpsimus ex Missali Ambrosiano edito a Jacobo Pamelio tom.* 1. *Liturgicon Ecclesiæ Latinæ pag.* 438. *nec non ex aliis tribus Missalibus Ambrosianis editis an.* 1522. 1548. & 1560. *P. Josephus Blanchinius, qui pro sua eximia in Patronum nostrum pietate in procurandis transmittendisque ad nos variis documentis ex non nullis sacris codicibus, Romanis præsertim, naviter laboravit, hanc sextam Missam reperiri significavit in Ms. Vaticano Palatino* 506. *scripto circa sæculum XIII. cui hic est titulus*: Missale Yemale & æstivum Ambrosianum ad honorem beati Maurilii, *qui natione Mediolanensis, S. Ambrosii discipulus fuisse traditur. Hunc autem codicem pertinuisse ad Ecclesiam Andegavensem duo suadent. Primum in præfixo Calendario die* 13. *Septembris hæc leguntur*: Depositio S. Maurilii Episcopi & Confessoris. Et jacet in Civitate Andegavensi, quæ est in confinibus inter Franziam & Britaneam, cujus est istud Missale. *Dein in calce libri recentiori manu hæc adnotatio apposita est*: Ego presbyter Gervasius de Bruzano Cappellanus

Ecclesiæ S. Maurilii, & Maziconius Sanctæ Mariæ Majoris devovo hoc meum Missale ecclesiæ Sancti Maurilii pro utilitate canendi Missam, eo tenore, ut officiales presbyteri hujus ecclesiæ semper habeant memoriam hoc parum beneficium factum a me, & non sit licentia alicui Episcopo, sacerdoti, nec viciniis donandi, vendendi, pignorare, nec transmutare *&c. ex quibus in usu ejusdem Andegavensis Ecclesiæ hoc Missale fuisse videtur. Heic autem illud præterea adnotare libet, duas primas hujus sextæ Missæ orationes legi in Breviario Ambrosiano anni* 1549. *Addemus tandem orationes tres, quæ in tribus festis S. Zenonis in Collegio Canonicorum Regularium S. Augustini* Reichenhall *nuncupato nunc quoque recitantur, & ex antiquis Missalibus videntur excerptæ, ut diss.* 3. *cap.* 4. §. 3. *monuimus.*

VI. *De Missis hactenus. Ad officium vero quod attinet, primum dabimus antiphonas cum responsoriis ex Ms. Capitulari sæculi circiter X. quæ eædem in Ms. sæculi XV. Monialium S. Mariæ de Campo Martio continentur, indicanturque etiam in Carpso: in quibus, si quid erit diversum, in subjectis adnotationibus innuetur. Dein ex alio Ms. Capitulari sæculi X. breves lectiones & hymnos duos S. Zenonis proprios, ac nostra in Ecclesia usitatos subjiciemus. Tum ex Ms. monasterii S. Zenonis sæculi XV. tres hymnos addemus; qui Benedictinis Monachis usui fuere, & hi sunt, qui paucis mutatis nunc in Veronensi officio adhibentur: tertium vero e duobus Mss. Breviariis Monialium S. Luciæ jam promulgatum ab Editoribus Veronensibus, codicibus tractatuum S. Zenonis præmissum Barthius perperam credidit lib.* 2. *Adverʃ. cap.* 12. *& lib.* 14. *cap.* 20. *Alium subinde edemus hymnum, qui in Ms. Vaticano* 1235. *S. Zenonis tractatibus subjectus legitur. Orationem porro in Veronensis Ecclesiæ officio recitari solitam haud dabimus; hæc enim etsi in laudatis Mss. non indicetur, ex alio tamen Ms. Capitulari, qui orationes ad horas continet, & ex Martyrologio Monialium de Campo Martio colligitur fuisse oratio* Deus qui nos, *quæ in prima Missa secundo loco describitur. Monachos vero Zenonianos primam orationem cujusque Missæ pro quoque festo propriam inter officia dixisse cognoscimus ex duobus Mss. qui ad officia sacra monasterii Zenoniani spectant. Tandem dabimus antiqua suffragia de S. Zenone, ac alia non nulla; quæ unde sumta fuerint, suo loco dicemus.*

SER-

SERMO VENERABILIS

CORONATI NOTARII

DE VITA

S. EPISCOPI ET CONFESSORIS

ZENONIS.

I. IN diebus illis (1) in provincia (2) Italia, in Civitate Verona, in qua beati Zenonis acta claruerunt, (3) evolvimus tanti viri virtutes. Sic enim est humana mens ad investigandas Sanctorum vitas, tamquam quis ille sitiens ardore solis adustus, concupiscat fontium fluenta, aut quis desideratissimum nuntium audire cupiat, vel etiam quis deliciarum epulis enutritus, in quodam longinquo itinere positus, ad rem pervenire suæ mentis satietatem cupiat. Ita & ego tanti viri, quamvis ad omnia quæque egit vel in conversatione vel etiam in miraculis, explere non valeo; attamen quantum adtingere pro parte possum, enarrare non desisto, ne quis ille lector deroget, aut audiens legentem desidioso animo detrahat, cum scriptum sit: *Qui retribuunt mihi mala pro bonis, detrahunt mihi.* Et quia ipse Dominus dixit bona operantibus; *Priusquam te formarem in utero novi te, & antequam exires de ventre sanctificavi te.* Ille enim a cuna-

bulis

(1) Ab hoc discrepat prologus apud Ughellium & Henschenium, qui postremus observat, eumdem in plerisque Mss. diversa phrasi, sed absque ullo historiæ detrimento proponi. Lectio prologi apud Mombritium ad Ms. Remensem plerumque accedit.

(2) Apud Mombritium perperam *Tuscia*.

(3) Cave, ne ex hac voce *evolvimus* scriptum aliquid ante Coronatum existimes de Zenonis gestis, unde is, quæ litteris consignavit, ebiberit. Nam præterquam quod incertum est, an hic prologus ipsius Coronati sit, cum in aliis Mss. & editis nihil tale legatur, *evolvimus* pro *descripsimus* ex barbaro quodam loquendi genere positum videtur, ut ex contextu colligi potest. Ceterum in procemio apud Ughellium tom. 5. Italiæ Sacræ pag. 680. alia prorsus ratione nihil scriptum palam proditur, nisi in populi mentibus, e quibus tantum eruta, seu (ut memorato verbo utamur) *evoluta* apparent, quæ in hanc Vitam Coronatus conjecit. Integra ejus procemii verba heic appendimus, cum præterea satis insinuent, confirmentque, quæ alibi diximus, nihil de S. Zenonis virtutibus proditum fuisse, sed de miraculis tantum, de quibus tamen ipsa sola populi memoria supererat. *B. Zenonis Veronensium Præsulis, licet omnia miracula, quibus claruit, idonei non inveniamur posse vobis narrari ac tradere competenti, magis tamen ut videretur ratum est, ut sermonis offensa serie, aliqua ex eo dicamus, quam tacitis virtutibus ejus, unde quondam satis micuerat, ignorantiæ tenebris habeatur obscurus. Scimus quippe, eum Sanctorum cœtui jure deberi, sed multo magis humanis obsequiis honorari, cum*

 popu-

bulis benedictus, & (4) a ventre sanctificatus erat, & ad hoc pertingere meruit, ut per vitam sanctam pastor in populo esse mereretur; & ideo quia in omnem terram exiit sonus conversationis ejus, & sanctitas emicuit: audiant populi omnes, qui ejus cupiunt miracula.

II. Erat enim sedens in (5) monasterio in secretiori parte in oppido Veronensi, continuis jejuniis & crebris orationibus a Domino petens, ut sibi dignaretur aditum prædicationis in populos aperire. Denique ad convertendos in Christi amorem animos hominum de die in diem deditus erat. Revera quia in ipso Spiritus sanctus doctor erat, sicut ipsa veritas per se loquitur dicens: Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis. Et illud: Ego sum pastor bonus, & animam meam pono pro ovibus meis. Ita ergo in sermone affabilis erat, & in mansuetudine, & in habitu mitis, ut Deus in ipso conlaudaretur ab omnibus venientibus ad se; & ita alacer, ut mox relictis idolis Domino Jesu Christo crederent.

III. Per idem vero tempus cum juxta civitatem Veronam, quæ in propinquo erat itinere, egrediente eodem viro a monasterio, in fluvio Athesi piscationem (6) dum ageret, erectis sursum oculis vidit de contra quemdam hominem, in plaustro sedentem, bubus subjunctis mergi in flumine. Tanta enim velocitate ferebatur; ut omnibus demonstraretur diaboli arte fuisse gestum. Et quidem Sanctus vir, elevans oculos dum vidisset, co-

---

populorum intellectui ejus facta scripta fuerint, quæ debeant recitari.

(4) Hæc apud Ughellium desunt: similia tamen apud alios leguntur, quæ nemini docto persuasum iri confidimus.

(5) Monasterium hoc, de quo pluries inferius mentio fiet, si Coronato credendum sit, multis monachis una cum S. Episcopo degentibus frequens erat. Monasteria autem cum non nisi quarto sæculo cœperint, Gallieni imperio non conveniunt. Neque vero IV. sæculo S. Zenonem in monasterio degisse putamus. Licet enim mulierum monasterium Veronæ id temporis per Zenonem fuerit conditum, uti dissertatione 3. cap. 1. §. 3. ostendimus: nihil tamen de monasterio virorum traditum accepimus: nec Episcopus tamquam monasterii Abbatem se gessisse, sed cum suo clero ad summum extitisse dici potest. Neque opponat quis, in Actis SS. Firmi & Rustici *monasterii* esse mentionem, in quo S. Proculus S. Zenonis prædecessor sub ipsam Diocletiani & Maximiani persecutionem latitasse proditur: nam ibi monasterium locum remotum significat, in quo unus solitariam vitam exigebat: quam antiquam significationem Ducangius ex S. Hieronymo, Cassiano, & aliis confirmat. Oratoria etiam privata monasterii nomine nuncupata Marchio Maffejus ex Agnello animadvertit. Heic autem Coronatus monasterii nomen ingessit ea forte de caussa, quod illi ecclesiæ, in qua sacrum Corpus ante translationem suo ævo quiescebat, monasterium adjecerit, quod, ut vulgus est ad antiquitatem prætexendam pronus, ipse S. Zeno condidisse & incoluisse diceretur; & cum ætate posteriori plures ex iis, qui huic monasterio se se devoverunt, in S. Episcopi honorem Zenones appellarentur, Coronatus paullo post, ex vulgari certe fama, plures ejusdem nominis monachos una cum S. Zenone in eo monasterio viventes prodidit num. 12.

(6) Hinc S. Episcopus pingi solet cum pisce, qui e pastorali baculo vel ex piscatoria arun-

cognovit hoc factum diaboli esse. Elevata sursum manu fecit sanctæ Crucis signum frequenti vice dicens: Revertere retro Satanas, ne perimas hominem, quem Deus creavit. Quod signum diabolus ut vidit, evanuit velut fumus, ita ut clamoribus ac stridore nefando, quasi de alta rupe inruperit, dicens: Etsi quidem nunc me non permittis animas hominum lucrari, tamen paratus sum in patrias (7) ignotas, quæ circumquaque sunt, ire ad impedimentum tuum. Tunc Sanctus Dei Zeno ait: (8) Non te permittat Dominus agere adversus servum suum.

IV. His ita actis, cum ululatu & clamore discessit. Festinans dæmon ingressus est (9) domum Palatii Gallieni, comprehensam filiam ejus, quæ eo tempore parentibus (10) unica erat, cœpit crudeliter vexare. Tunc miserabilis pater simulque tota domus regia in tristitiam versa cruciatu affligebantur, eo quod sic crudeliter suffocaretur. Quæ dum crudeli vexatione correpta esset, cœpit per os infantulæ (11) Imperatoris filiæ dæmon clamare dicens: Non egrediar a corpore isto, nisi Zeno Episcopus venerit, ac per ipsius imperium egrediar. Mox vero ut hoc Imperator Gallienus audivit, missis apparitoribus ad perquirendum Sanctum virum, cœpit sollicite investigare. Tunc ex jussu Imperatoris milites pergunt ad virum Dei. Ille enim sedebat super lapidem, qui in proximo monasterii erat, & piscabatur in flumine. Venientes vero milites, quia inscius illis erat, cœperunt sollicite interrogare sanctum Dei Sacerdotem dicentes: Quis es tu homo Dei? Indica nobis, si vidisti Zenonem Episcopum, quem nos ex jussu Imperatoris perquirimus. At ille respondit dicens: Quamvis (12) plura sint nomina in mo-

arundine pendet. Neque id omnino rejiciendum. Forte enim paupertatem excolens, ut patet ex tract. 44. lib. 2. num. 2. piscatione, sicut Paullus labore manuum, victum quærebat, illud forsitan recolens, Apostolos adhuc post Christi resurrectionem, piscandis piscibus, Domino quoque approbante, operam impendisse.

(7) *Notas* apud Mombritium, Ughellium, Monachum Zenonianum Coronati exscriptorem, & in omnibus MSS. ab Henschenio laudatis. In Remensi autem *notas* quidem erat, sed eodem charactere superadditum fuit *ig*. ut *ignotas* legeretur.

(8) *Nonne* in Remensi perperam; ex aliis editis correximus.

(9) *Palatium* inter Tridentum & Veronam in Antonini Itinerario memoratum, in quo quidam præesset *Gallienus*, intelligi hoc loco posse conjecimus dissertat. 1. cap. 3. §. 4. Tum *domus Palatii* erit *domus* ejus Gallieni, qui in *Palatio* illo præsidebat.

(10) Gallieni Imperatoris binos filios plures memorant: filiam autem ex inscriptione Gruteriana pag. 275. tantum cognovimus. Cum porro hanc filiam Coronatus ita *unicam* ter appellet, ac si tum præter illam Gallienus nihil prolis habuerit; id sane de Imperatore Gallieno verum esse non potest, qui, ex quo tempore Imperator fuit, ad mortem usque filios in Scriptoribus & in nummis inscriptionibusque memoratos habuit. Hæc ergo *filiæ unicæ* notatio, si vero aliquo fundamento nititur, alium ab Imperatore Gallienum pa am adstruit.

(11) In ceteris MSS. & editis plerumque *Regis*, & deinceps *Rex* &c. scribitur.

(12) Apud Ughellium *plures sint homines.* vide adnot. 5.

x 3 (13) Ex-

monasterio nostro de nomine isto, quem vos dicitis; tamen quod missi estis dicite. Ego enim, quamvis tantillus, servus tamen Christi sum, Zeno vocor. Tunc vero conferentes milites ad invicem dicebant inter se: Quid multa conloquimur? Indicemus pro qua re missi sumus ad virum istum. Respondentes vero dixerunt: Rogat te Imperator, & te vult videre. Respondit Zeno: Quid meam vult humilitatem videre Imperator, qui omnium Christianorum inimicus esse non desistit? At illi dixerunt: Ita enim rogat te Imperator, ut filiam ipsius, quæ a dæmonio vexatur, sanam reddas, quæ unica illi est. Ille vero dixit eis: Dominus Jesus Christus omnipotens est. Ite, inquit, ecce ego subsequor vos, quia Dei mirabilia oportet ut omnibus manifestentur. Quo dicto abierunt milites.

V. (13) Exsurgens vero sanctus Sacerdos fecit orationem, & perrexit ad Palatium, ubi cruciabatur & affligebatur pro sua filia Imperator: (14) quo S. Dei Episcopus, dum iter ageret, ante pervenit, quam hi, qui missi fuerant milites. Facto vero Crucis signo, ingrediente Christi Sacerdote Palatium, cœpit mox per os infantulæ dæmon clamare dicens: Ecce tu Zeno venisti ad expellendum me, & ego propter tuam sanctitatem stare non possum. Quo dicto tenens Sacerdos manum puellæ (15) dixit: In nomine Domini Jesu Christi præcipio tibi, exi ab ea dæmon. At ille publica voce cœpit clamare dicens: Etsi hinc a te expulsus fuero, eo Veronam: invenies me & eos, in quibus habitem, stantes in platea exspectantes te. Christi itaque Sacerdos sanam restituit Imperatoris filiam.

VI. Quod vero factum ut vidit Imperator Gallienus, admiratione comprehensus, (16) coronam regalem, quam capite suo gestabat, sancto Sacerdoti obtulit dicens: Tali medico, qui sanam unicam filiam meam restituit, nullis aliis muneribus placere possum, nisi ei ipsam, quam habeo, coronam meam offeram. Quod factum dum gereretur, videns multitudo populi, qui ad Palatium convenerat, ab errore conversa gentili crediderunt in Christum Jesum Dominum nostrum petentes Sacerdotem Christi, ut docerentur viam salutis, & baptismum in remissionem perciperent peccatorum. At ubi Sacerdos accepit coronam Imperatoris, statim distribuit pauperibus dicens: Si Dominus operatur excelsa, ipsi referatur & gloria.

VII. His ita gestis petiit beatissimus Zeno, ut ei licentia tribueretur, omnia idola destruendi, & in Christi nomine ecclesias fabricandi. Cujus precibus (17) ad-

(13) *Exsurgens sanctus Sacerdos . . perrexit ad Palatium*: ac si paullulum a Veronensi urbe distaret, quod conjectationem nostram adnot. 9. indicatam confirmat.

(14) Legebatur in Remensi *quia*: ex Ughellio emendavimus.

(15) Sic ex Henschenio: in Remensi *dicens*.

(16) Gallieni ætate Imperatores pretiosam coronam nondum sumserant, ac multo minus in capite gestabant, de quo vide laudatam dissertationem I. cap. 3. §. 4.

(17) Ethni-

(17) adquievit Imperator omnibus, (18) quæ ille poposcerat. Post hæc ingressus Sacerdos Veronam civitatem intrepidus prædicabat in Christi nomine verbum, ut diaboli idola destruerentur, & in Christi nomine construerentur ecclesiæ. Quo facto multitudo populi paganorum sæviens incessanter agebat, ut impedimentum Christi famulus pateretur. Sed vigilans in suis servis Christus vincebat mendacium, quod pura fides tenebat in corde.

VIII. Perfectis igitur his agebat salutaria pro populi intercessione, quod ab ineunte ætate in Christi amore solitus erat. Qui dum hoc instanter ageret, Dei voluntate non multo post receptus in pace est. Et quia in miraculis omni populo claruit, in honore Dei & in ipsius sancti Sacerdotis (19) quidam ex genere Gallieni fecit Sancto nomini ipsius basilicam haud procul a fluvio, ubi nunc sanctum ipsius corpus requiescit, qui etiam venerabilis locus in Christi nomine miraculis coruscat.

IX. Post vero aliquod tempus apud eamdem Veronensem urbem cum (20) die Sancti natalitii ipsius devote populus una cum clero vel sacerdotibus ad Missarum solennia convenissent, fluvius Athesis, ubi super ripam ejus reconditum esse dignoscitur corpus, subito tanta inundatione excrevit, ut aqua fluminis usque ad fenestras, vel tectum ascenderet. Cujus ecclesiæ dum essent januæ apertæ, aqua in eam minime intravit, sicque stans aqua ecclesiæ januam clausit, ac si illud elementum liquidum in soliditatem parietis fuisset immutatum. Quod etiam factum videns populus admiratione comprehensus, qui illic ac honorem Dei & sancti Sacerdotis convenerant, fame sitique se perire acclamabat. Cum ergo essent multi interius inventi, & aquarum multitudine ecclesia omnis circumdata, & ipsi in quam possint partem egredi non haberent, ibique se siti & fame deficere formidarent; ad ecclesiæ januam veniebant ad bibendum, hauriebant aquam, quæ, ut prædixi, usque ad fenestras excreverat, & tamen intra ecclesiam nullo modo diffluebat. Hauriri itaque ut aqua poterat, sed diffluere ut aqua non poterat. Stans autem ante januam ad ostendendum cunctismeritum Confessoris, & aqua erat ad adjutorium, & quasi aqua non erat ad invadendum locum. Et dum tanta esset inundatio aquæ, velut murus circumquaque ecclesiæ erectus erat, & intus aqua minime ingrediebatur. Quanta enim putamus virtus orationis

(17) Ethnicum ne Imperatorem huic rei acquievisse credibile est? Fabulam eadem paragrapho 4 ostendimus.

(18) Ita apud Henschenium: in Remensi *quod*.

(19) *Quidam* ex Mombritio & Henschenio addere necesse fuit; quorum postremus ad hæc verba notat: *Ita pleraque Mss.* Quidam ex genere Gallieni, *aut*, Quidam timens Deum *cum Mombritio*, *aut*, Quidam nobilissimus ex genere Gallieni. *At Ughellii exemplar & nostrum Ms.* Rex Gallienus fecit Basilicam. Utrumque autem peræque falsum, sive de Gallieno Imperatore, sive de aliquo ejusdem Imperatoris consanguineo id factum accipias, cum omnes ejus propinqui ipso extincto necati fuerint, ut Aurelius Victor memoriæ prodidit.

(20) Mombritius & Ughellius *die sancto Natali*,

nis ipsius apud Deum obtinere poterat, cum & aqua in specie muri erecta erat, & ingredi locum venerabilem non audebat. Unde adcrevit veneratio & timor circa Christi Sacerdotem, ut etiam si fide exigat, infirmi curentur, dæmoniaci veniant, & liberentur. Et si quis ex vera fide sanctum ejus nomen invocaverit, sine dubio ejus petitioni annuitur. Multi etenim de longinquis regionibus venientes obsessa infirmitate corpora ad ejus sepulchrum jacentes per ipsius intercessionem ad propria cum sanitate & gaudio revertuntur. (21) Præstante Domino nostro Jesu Christo, cui est honor & gloria in sæcula sæculorum. Amen.

RHYTH-

Natali, Henschenius *die sancto Natalium*: error apertus, cum Sanctus Episcopus objerit die 12. Aprilis, hoc autem miraculum mense Octobri contigerit, de quo plura in dissert. 3. cap. 1. §. 4. In margine porro Ms. Remensis ad hanc miraculi narrationem hæ tres litteræ appositæ cernuntur: *G. P. C.* linea singulis superducta: quarum duabus primis *G. P. Gregorium Papam* significari nihil ambigimus (de tertis alii conjiciant) cum ex ejus dialogis totidem sæpe verbis ea narratio expressa deprehendatur; quæ tamen verba, quatenus a S. Gregorio sumta, cum ab aliis Mss. Mombritii, Ughellii, & Henschenii absint, in Coronati textum intrusa videri possunt. Eadem tamen additio iisdem plane verbis inserta pariter legitur in antiquo Lectionario Ecclesiæ Tridentinæ, qui eamdem Coronati vitam in novem lectiones dispertitam exhibet.

(21) Apud Mombritium, Ughellium, & Henschenium hæc adduntur: *Ecce de multis ejus miraculis ego inutilis Coronatus Notarius, quod compertum tenui, in parvo conclusi, ne legentibus vel audientibus fastidium generarem.*

(1) Ms.

RHYTHMUS
DE S. ZENONE

Ex codice Capitulari Sæculi circiter IX.

Audiant (1) Principes, audiant populi, 1
Quanta peracta ſunt de Sancto homine,
Quanta Deus concedit (2) in ſe credentibus.
Benignus (3) ac mitis Zeno Epiſcopus, 4
Confeſſor Domini & Paſtor Populi.
Quantas ille meruit a Deo gratias.
Caſtus permanſerat Zeno Epiſcopus, 7
Sedens in (4) lapide, piſcans in Adiſe.
Quanta Deus.
De (5) contra boves cum in plauſtro proſpicit, 10
Simul & hominem mergentem in flumine,
Quantas ille.
Elevans oculos, fecit ſignaculum: 13
Retro (6) te Satanas, ne lucres animas.
Quanta Deus.
Fortiter exclamat quam voce (7) maxima: 16
Quam voce maxima dæmon (8) prædixerat.
- - - - - *Deſideratur repetitio* Quantas ille.
Girans (9) girabo per ignotas patrias: 19
Perque (10) me non licet lucrare animas.
Quantas (11) Deus concedit; a Deo gratias.

Heju-

(1) Mſ. *Audient Principes, audiens populi.* Coronatus in fine num. 1. *Audiant populi, qui ejus cupiunt miracula.*
(2) Mſ. *condedit.*
(3) Mſ. *Benignus amitte Zeno Epiſcopus.* Correximus *mitis* ex Coronato num. 2.
(4) Mſ. *in lapidem.*
(5) In codice *De contra proſpicit boves cum in plauſtro*: tranſpoſuimus *proſpicit* metri Rhythmici cauſſa; ſemper enim dactylo verſus finitur.
(6) Forſan *Retrocede.*
(7) *Quam vocem* in Mſ.
(8) Pro *prædixit* rhythmi gratia.
(9) *Girans giravi* in cod.
(10) *Perque* ſcriptum pro *quoniam*, ut patet ex narratione Coronati.
(11) Heic amanuenſis ex duobus repetitis verſibus unum confecit, primam partem ſumens a primo, ſecundam ab altero.

y (12) Mſ.

Hejulans exclamat (12) de alto nimio 22
Usque ad folium Imperii (13) filia.
. . . .
In (14) quam ingreditur in casto corpore 25
. . . .
Quanta per
Kasta permanserat Imperii filia:
Ubsque (15) a folio Zenonem invocat. 28
Quanta ille.
Læsa (16) ego fui, de isto corpore,
Si Zeno venerit, tum (17) dæmon exiet 31
Quanta Deus.
Misit (18) milites per ignotas patrias 34
Quærere hominem Zenonem nomine.
Quanta per.
N 37
. . . .
. . . .
hOmo qui sedens in lapide, (19) piscans in Adise, 40
Tu nobis indica Zenonem nomine.
Quanta Deus.
Plura (20) sunt nomina per monasteria, (21) 43
Nam si vult dicere, hic est, quem quaritis.
Quanta ille.
Quid dicimus, aut quid tabescimus? 46
Jussionem Imperii perque (22) non dicimus?
. . . .
Rogat (23) te Imperium, ad se (24) te convocat 49
Pro sua filia, quam (25) Dæmon suffocat.
Quanta Deus.
S . . . . . . i . 52
. . . .
. . . .

Tunc

(12) Ms. *exclamans.*
(13) *Imperio filia.* *Imperii* pro *Imperatoris* perpetuo usurpat Rhythmi auctor; & hinc patet *Imperatorem* legisse apud Coronatum, ex quo hæc excerpsit, ut in Remensi legitur.
(14) Ms. *in quem.*
(15) *Ad folium.*
(16) *Lesus.*
(17) *Quem dæmon.*
(18) *Militibus.*
(19) *In lapidem, in Adisem.*
(20) *Plure.*
(21) *Monasteriola.*
(22) *Perque* pro eo, quod Italice dicitur *perchè*: *perque* tamen heic scripsimus, uti supra versu 20.
(23) *Rogare.*
(24) *A se te.*
(25) *Quem.*

(26) Per

Tunc Dæmon exclamat per os (26) infantulæ : 55
Zeno jam prope eſt, & ego fugio.
Quanta peracta.
Venit Epiſcopus vir (27) ſanctiſſimus, 58
Signaculo (28) fugavit fantaſmata.
Quanta ille.
X feſtinans adhuc in Veronam veniens, (29) 61
Invenit (30) impium ſtantem in plateis.
Quanta Deus.
Y Chriſto (31) laus detur in auſtro poſito, 64
Corona Imperii donetur medico.
Quanta per.
Zeno Epiſcopus, audiant (32) populi, 67
Deſtruxit idola, (33) fecit baſilicas.
Quanta.

(26) *Per ore.*

(27) *Virum ſanctiſſimus.*

(28) *Signacula.*

(29) Coronatus, ex quo rhythmi auctor ſumſit, narrat dæmonem, dum ex Gallieni filia ejiceretur, minatum S. Epiſcopo, ſe Veronam iturum, ibique inventum iri a Zenone in platea ſtantem, cum eo rediret, & dein ejecto dæmone coronam Zenoni ab Imperatore datam fuiſſe. Auctor vero Rhythmi, ordine hiſtoriæ turbato, Zenonem Veronam accedentem inveniſſe dæmonem in platea, & ſubinde ab Imperatore corona donatum perperam prodit.

(30) *Inveni veniebas impio* in Mſ.

(31) *Criſtallo diac. in auſtro poſito.* Correctionem ſuggeſſit Coronati narratio tradentis, Zenonem, dum coronam accepit pauperibusque diſtribuit, dixiſſe: *Si Dominus operatur excelſa, ipſi referatur & gloria.*

(32) *Audiam.*

(33) *Idolas.*

HISTORIA TRANSLATIONIS

S. ZENONIS

Subjecta Vitæ ejusdem Sancti ab ANONYMO scripta.

NUnc necessarium nobis videtur Translationis B. Zenonis seriem notificare, quia in gestione hujus negotii quædam memoratu digna claruerunt. Quæ translatio acta est, cum Rotaldus, vir attributis personæ præstantissimus, pastoralem curam Veronæ gerebat, & Pipinus Rex Caroli Magni filius, quem Adrianus Papa baptizavit, Regnum Italicum regebat. Rex vero Veronam regali situ præditam plus ceteris urbibus diligebat, & cum Episcopo sibi dilecto frequens colloquium habebat: qui dum quadam die pariter S. Zenonis ædem ingrederentur, & tam de auditis, quam de visis mirabilibus hujus loquerentur, rationabiliter, & digne proposuerunt, ut magnum thesaurum humilius, quam oporteret, positum, decentius, & sublimius locarent, & ecclesiæ angustiam dilatarent. Ædificantes ergo ecclesiam, antrum opacum, columnis subnixum, & lapidibus pavimentatum construxerunt; ubi eminentem aggerem ex politis marmoribus ediderunt, quem sacrosancti (*) tumulo corporis devoverunt. Deinde Rex cum Præsule congregatis Sacerdotibus, & aliis sacris Ordinibus, in quibus respectum bonitatis speraverant, per multimodas orationes Sanctum prius demulcentes, ne ab illis (*) motus irasceretur, cum ingenti timore cubiculum aperuerunt: qui adeo sunt perterrefacti, ut nullus tanti collegii tangere ossa sancta præsumeret; nam divinum quiddam, & valde timendum videbatur inde exhalare, quod horrorem inspiraverat, & omnes circumstantes exanimaverat. Mox claudentes sepulcrum abjerunt. Tunc cum Rex & Pontifex quid acturi essent, ambigerent, ex multis quas ventilabant conjecturis, hæc placuit; ut per quadraginta dies ter in hebdomada omnis ordo utriusque sexus sæcularis, & ecclesiasticus, cum ipso Rege, & Episcopo ad specum sanctum reverenter, ac solenniter convenirent, & Dei, atque Confessoris clementiam uno voto efflagitarent, ut cui tam reverenda motio conveniret, instillaret.

(*) al. tumulum.

(*) in duobus mss. ab deest.

Dum hæc diligenti cura agerentur, fama cujusdam solitarii viri, herbusculis & aqua paucoque pane pasti, Regi innotuit; quod dum alacriter audivit, Episcopum vocavit celeriter. Elegerunt igitur nuntios (*) industrios & providos, quibus hanc curam committerent; qui venientes ad lacum, qui Benacus dicitur, ad remoti viri latibulum in eminenti specula situm, angusto & periculoso calle aspirarunt. Intuentes autem virum Benignum nomine, & discipulum ejus, qui Carus vocabatur, gavisi sunt gaudio magno. Audita legatione Regis & Episcopi, ait legatis: *Revertimini in pace, resalutantes* (*) *do-*

(*) al. industres.

(*) al. Dominum vestrum.

minos vestros carissimi: ego non parum tripudio, quod ad illam solennitatem vocor, & post paullulum vos subsequor. (*) Mox ædiculam Oraculi ingressus, auxilium divinum imploravit; deinde ad itineris exercitium se expedivit. (*) Cum autem non longe a cellula progrederetur, ecce merula alis cœpit strepere, voce zinzulare, & sæpissime callem transvolitare, & quasi sinistrum omen significare, ut virum Dei ab incepto revocaret. Sed vir ille non ignorans hoc esse apparatum dæmonis, merulam adjuravit, ut nullum motum faceret, donec ipse rediret. Ibi merula stetit immobilis, velut esset insensibilis. Cum autem appropinquaret, & Rex cum Episcopo & honestis viris illi obviaret, honorifice susceptus, quid Rex vellet audivit; tunc ait: Cum vota vestra a justo proposito pendeant, Deum inveni tis placabilem, & successum bonæ (*) petitionis ferentem. Tunc ipsi cum electis aditum introeuntes, lapidem removerunt. Nullus orationibus parcebat, & eorum qui intus aderant, & qui præ foribus manserant. Sed heremita quamvis suis meritis, & omnium adjutus precibus, tamen tremebundus intravit, & ossa beatissima bajulavit, atque in mundissimo locello tali usui præparato singula ordinabiliter posuit. Tunc tanta vis odoris fragaverat, ut ne no illorum tam suavem ante persenserit. Tunc Rex sua & suorum instigatione permotus reliquiarum aliquid postulavit, quod Episcopus fieri denegavit. At Rex magis ac magis insistere, & magna munera cœpit promittere. Tandem Præsul non paucis neque parvis victus precibus acquievit, integritate membrorum servata, nervorum, & cineris, ac vestimentorum particulas tribuit; alia autem firmiter circumsepta, anuloque sigillata, condidit.

(*) al. Post (*) al. Dum. (*) alias opinionis.

Ad vocem psallentium Athesis litus resonuit, intonuere campestria, & ipsam aulam Omnipotentis credimus esse gavisam. Dum circa ecclesiam gestaretur, ut fieri solet, prædicta præconia resultabant, multi languores corpora diu obsessa (*) relinquebant, ingens lætitia orta est in die illa, cujus similem nullus illius temporis viderat: quia omnigenarum curationum genera brevi acta sunt tempore, & prolixior facta processio fuit pro visione signorum. Sed Rex & Episcopus atque rupis incola, pavidi sancta membra introduxerunt, & in parato mausoleo posuerunt. Postquam Pontifex Missam reverenter celebravit, Rex dote nobili Dei sponsam ditavit. Dedit ei proprietario jure monasterium S. Petri, qui Mauratica dicitur, cum omnibus possessionibus inibi pertinentibus. Ecclesiam quoque S. Andreæ Apostoli, quæ (*) Incavi nuncupatur, cum familiis, montibus, & silvis, pratis, & vineis, arvis, & stationalibus, & cunctis appendicibus; nec non Ecclesiam S. Zenonis, quæ juxta lacum posita erat, cum omnibus reditibus subjecit; silvam quoque Mantico tradidit; vasorum argenteorum, & aureorum anaglifa plurima, Evangelium gemmarum, atque margaritarum compositura, & speciosa auri celatura editum donavit, & alia quibus regalis dignitas affluebat. Cujus exempli sequaces nostri Imperatores præfatum locum semper dilexerunt, ac sua munera obtulerunt.

(*) al. relinquerunt. (*) Intas.

Rotaldus Præſul, dives poſſeſſionum, ſuis omnibus eccleſiam heredavit; nam & nobilium plurimi magnas portiones ſuarum facultatum certatim
(*) f. ad. tribuerunt. (*) adhibuerunt, unde antequam ſol occumberet, illa eccleſia ditiſſima facta eſt. Aſt vir Dei avidus redeundi ad heremum, iter ſuum accelerabat. Hic dum domicilio appropinquaret, vidit merulam in præciſa rupe jacentem, quam ratus quieſcere, & ſuum adventum præſtolari, acceſſit ut excitaret, & eundi licentiam daret: at illa jam exſpiraverat. Vir bonus compatiens ei dixit: Hæc avicula Dæmonis inſtinctu deliquit, & quia irrationabilis erat, & ignoranter offendit, venia, non morte digna fuit. Hac occaſione quadraginta dies arctiſſimum jejunium ſibi indixit, unde ænea imago merulæ fuſili arte facta ibi hucuſque dependet.

Videntes autem Rex, & Pontifex virtutes Zenonis increbeſcere, & res ejus velut amnem liquefacta nive creſcere, ut tutores & fidei procuratores, ſumma ope nitebantur, ne locus fortunatus copia, fieret macilentus orationis inopia. Ergo pari voto, ut gemelli fratres, monaſterium olim
(*) al. actum. (*) auctum, augere ſanxerunt. Erat illis communis cura probatæ vitæ monachos ibi habitantes ad meliora provehere; ſicut artifex coronam acturus, præſtantes gemmas, ac margaritas exornat, quibus opus cœptum perficiat.
(*) al. Deo. Non multo poſt (*) eodem clavum gubernante, ſeniores illos cum Abbate eadem inſtitutio, & moralis gravitas tales exhibuit, quibus gubernaculum
(*) al. formulæ. cœnobialis regulæ mirifice ſervaretur, & (*) formula, atque ſpeculum ſequacibus eſſent, & ut boni patres bonos heredes efficerent. Jocundatur Rex, jocundatur Epiſcopus, pullulantis ſegetis uberem fructum ſpectantes. Urbs, & ſuburbana communiter hujuſmodi contubernio gaudebant: unde plures fal-
(*) al. conterini. lacis ſæculi umbratilem auram vitantes, ut (*) contermini tantorum virorum fierent, ſatagebant; quos non penuria id facere cogebat, ſed eſuriei & ſiti ſanctæ converſationis inhiantes, non minimas opes Zenoni ferentes, mona-
(*) al. induerunt. ſticum habitum (*) induebant. Hoc modo locus ille fortunatior, & religioſior factus, ſub cujuſque Cæſaris alis protectus eſt. Sed beatiſſimus Confeſſor vires a Domino datas quam ſæpe excitans, multa memoratu digna perfi-
(*) unus mſ. nationibus; al. regionibus ciens, ex longinquis (*) partibus plures vocaverat, alios religione motos, alios ægritudinis neceſſitate coactos. (*) Et ne prætereamus omnia, ſuorum per hoc opuſculum differamus aliqua miraculorum.

(*) al. Sed. Quemdam Tridentinum dæmon ingreſſus, corporis & animi ſibi vires vindicavit; nam nullum membrorum officium ſuum exercebat, cujus ſpumo-
(*) al. dum. ſum os non hominem ſonabat, & apertis oculis non videbat; ad quos (*) cum hoſtis ſæviens evolabat, ſanguineos reddebat, & horribiles. Occulta hominum fatebatur, & multa, quæ humanitatis non erant, operabatur: erat omnibus mirabile ſpectaculum. Quem dum Presbyter, ut moris eſt, adjuravit, dæmon eunuchum illum appellavit, quod vitium nondum notum erat
(*) al. turpitudinem. circumſtantibus. Tunc ille (*) turpitudine inlati improperii erubuit, & exivit. Ecce quidam diaconus dæmonem adivit, & quaſi ad ultionem Presbyteri cum

eum gravius adjuravit. Hunc dæmon quasi notissimum agnovit, & ex nomine vocavit, & ridiculus proditor plura, quæ Levita commiserat, indicavit: unde aliquot sibi conscii non audebant accedere; sic dæmon quasi victoriosus sua ludibria excitabat. Mox quidam Zeno præpositus monasterii, quem ob religionis & sapientiæ meritum Salomonem agnominabant, non ferens dæmonis superbiam, dolens proditionis contumeliam, plus etiam invasi plasmatis injuriam, aram Sancti Zenonis amplexus, visceribus commotus, lacrimis irrigatus, orationem fudit, ne dæmoniaca insultatio impunita transiret. Protinus dæmon vim orationis persensit, & vas diu injuratum invitus reliquit. Homo ille ingentes & illustres Deo ac Sancto Zenoni gratias referens, damnosum hospitem fugatum esse gaudebat.

Præterea Wilielmus aridus & contractus, qui sicut quadrupes pronus, manibus terram calcaverat, postquam præconia multiplicis curaturæ audivit, lectica illuc se vehere rogavit. Dum appropinquaret vestibulo templi, alienis susceptus ulnis humi depositus est. Pectus pugnis tundebat, vocem singultibus implebat, deterius dignum se esse dicebat. Tunc luminaria (*) fecit accendere, & curvus ut bestia, quia rectus non valebat, genibus & palmis adversum altare cœpit repere. Protinus divina virtus & ossa & nervos ejus ingressa, arteticum morbum tetigit. Ille velut exanimis in terram corruit, & diutius quasi sine spiritu jacuit, ut jam crederetur mortuus. Repente consolidata sunt lineamenta corporis, & flexuræ, & bases, nodique omnes restituti. Confestim erigitur, & ad aram cito proficiscitur. Fit concursus popularis: fit laus ac jubilatio spiritalis. Deo refertur gloria & omnipotentia, & inclito Zenoni clementia & magnificentia.

(*) al. *just.*

Cum fama virtutis nuntia circumquaque abiret, undique turba non minima maturabat, ceu greges ad agrum compascuum ubertatis plenum solent. Duo viri, unus erat Joannes, alter erat Calvus, huc devecti, paralytici jacebant, socii itineris, socii passionis & curationis, quos diutina mora jam notos pluribus commendabat. Hi assidui januas ecclesiæ observabant, & S. Zenonis nunc communibus, nunc alternis precibus auxilium implorabant. Illos dum nox & somnum opprimeret, pariter viderunt senem aspectus pulcherrimi, coloris vividi, quem canities instar nivis illustrabat, ex interioris templi aditu exeuntem, virgamque in manu ferentem, quam erexit, ambosque pulsavit, & ait: Satis diu in his cubiculis jacuistis, surgite, & Deum Salvatorem laudate. Mox abiit. Evigilantes mutua narratione quod viderant, invicem conferebant. Confestim se sanitati redditos consenserunt. Protinus velociter surgentes, grandisonis laudibus Deo jubilarunt: qui timentes, si cito redirent, ne Deus illis ingratitudinem imputaret, diebus aliquot remanserunt, & quod illis evenerat, fideliter notificabant.

Nec quoddam memorabile præteribimus, quod Alberto Cenedensi contigit. Hunc dum feroces caperent hostes non capturæ contenti gloria, nec aliis

aliis fatiati flagitiis, contra jus & fas inlatis, ignito ferro lumina combusserunt. Orbatus luce fedebat in tenebris repentinæ privationis querulus, importunus nocte dieque Deum judicem plorando implorabat. Dum consuetudo mali jam verecundiam minueret, a latebris prodire cœpit, alieno ductus regimine, & non parvo tempore fuum fequebatur ducem. Jam erat gravis atque odibilis fuis, ut fæpe Deum rogaret, ut fibi infelicem vitam truncaret. Cui repente fuit cordi ad S. Zenonis præfidium feftinare: tunc a cognatis, & amicis fubfidium itineris exigebat. At illi eum amentem vocabant, & ei pro tali petitione infultabant. Omiffis reliquis prævium fuum, olim fibi pædagogum, mifericorditer rogavit, ut fuis cœptis annueret. Mox ille paruit, & quod herus fuus vellet, fe acturum fpopondit. Incipit iter hilaris: fed alii ex fuis humaniter agentes, fecum profecti funt. Ductus eft ad antrum, in quo prius Zeno quievit. Stratus humi flebilibus modis invocat, ad quem venerat, ut confuetæ medicinæ juvamen præberet. Cum *Miferere* frequenter iteraret, inopinate circumftantes vidit. Repente fe videre clamavit. Cumque qui fecum venerant, non crederent, alter alterum præfentabat, & quis effet, & quid indueret, explorabat. Dum index inquifitorum effet, omnes cœperunt plaudere, & Deum & fidelem ejus Zenonem laudare. Hoc audientes tortores illius, ducti pœnitentia, cum audacter aggreffi funt, ut pro ejus amore illis daret veniam, a quo & ipfe confecutus eft mifericordiam. Ille impiger pepercit culpam, nullamque recepit multam. Abbatem S. Zenonis adiit, & loricam S. Benedicti induit, ibique per quatuor luftra fideliter militavit.

Neque te filebo, Wezilla dæmone capta, adhuc puella, quo fub teneris membris modo latente, modo furente facta eft juvencula. Hæc parentibus debuerat effe folatium, fed erat illis inconfolabile fpectaculum: quos dæmon fæpe fefellerat, fe exiturum jurans, fi ad illius, aut illius Sancti duceretur aram. Sic multo tempore fpem illorum luferat, & eorum ftudiofam curam fatigaverat. Sed ea tempeftate, qua Sanguis Chrifti Mantuæ inventus effe ferebatur, dum illuc a parentibus duceretur, digreffionem ad Zenonis ædem fecerunt. Dum ingrederetur, dæmon atrocius folito puellam concutiebat, velut eurus arbufculam: & ut erat terminus rogationum, magnus illuc populus pfallendo præcedebat. Qui cum cerneret caput rotare, capillos volitare, manus & brachia vibrare, pedes faltare, plures viros in una muliercula tenenda laborare; palmis erectis in aera omnes uno ore, *Auxiliare Deus*, clamarunt. Nullus tantæ multitudinis hujusmodi ftudii abftinebat. Videres alios pronos orare, alios mifericorditer plorare, alios facerdotes ad officium inftigare, qua commotione omnis regia intonuit. Confeftim fortior armatus venit, & a domo propria abufive eliminavit. O Dæmon cum quanto dolore & quam magno clamore & quam fulfureo fœtore lapfus eft! Stetit in medio populi puella, pallida, perterrita, tremula, fatigata. Vix fari poterat, quæ dudum omnes voce fuperabat; pedibus & omnibus membris vacillabat, quæ dudum fortes viros fatigabat. Aberat ille qui vexavit, & vires ingentes infpiravit. O quam magna laus & gloria, & quanta ibi edita funt præconia!

Cum

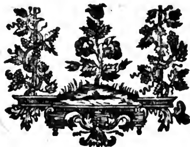
Cum ille iniquus ſpiritus abiret, circumiens quem devoret, videt Monachum manentem juxta celſam turrim, quæ tunc ædificabatur, ſuper quem de eminenti pinna lapidem devolvit, & in vertice graviter vulneravit: inde quaſi mortuus a fratribus eſt ſublatus, & hoc habetur memoriale, quod tam patens vulnus non fuit exitiale. Protinus velut ſagitta præcipitavit ſe in menſam cujuſdam indigenæ, & quidquid erat in ea, eminus, velut nimboſus turbo, diſperſit. Deinde citius dicto irruit in plauſtrum onuſtum ſpinis, quod nec ullum animal movebat, nec venti ulla vis erat. Tum perverſus auriga huc rotabat, illuc exagitabat, ac ſi feroces tauri & indomiti, juncti jugo forent. His actis ludibriis illico impulit gubernatorem navis transvehentis lapides ad ſpectabile ædificium S. Zenonis, ratus & hominem in flumine demergere, & navim naufragare. At ille infra puppim ruit, & navis ſine jactura portum tenuit. Eodem momento ab Atheſi ad amnem, qui (*) Flubius dicitur, ſe intulit, aratoribus prope amœnam ripam meridiantibus; ubi dum pacifice ſua tractarent, nihilque rixarum apud illos eſſet, ſatan illorum præcordia titillare cœpit, unde quidam illorum inſolenter locuti & arroganter, ſocios & familiares amicos ad contumeliam verba exagitarunt. Extemplo hoſtiliter animati baculis graviter conflixerunt, & ſi militaria arma præſto forent, mutua ſtrage perirent. Sed forte ſacerdotes ibi aderant, qui mediaſtini attrociter ſaucios dirimerunt. In ſe reverſi alter alterius vulnera adhuc ſtillantia, quæ ipſi fecerant, lavabant, & ex veſtibus ligaturas præcidentes, cum caritate & lacrimis plagas vinciebant. Deinde clam magis, quam palam artifex dirus nocuit, qui magis dolis & tecnis, quam viribus confidit. Protinus ſacerdotes apertis indiciis ſatan inter filios Dei veniſſe cognoverunt.

(*) id eſt *Filius* amnis.

Fragmentum Carminis de miraculis S. Zenonis ſcripti a Jacobo Presbytero.

VIr clarus, dum feſta dies Zenonis adeſſet,
Bis ſex pauperibus ſolvebat laute quotannis
Prandia; cui miſero, facienti talia, patri
Ecce ferunt, natum diris Acheronta petiſſe
Vulneribus. Sed cœpta pater, licet unicus eſſet
Filius ille ſibi, nec tali morte reliquit:
At ſibi præſidio Zenonem ſemper adeſſe
Prædixit, clauſitque pater convivia lætus:
Exhibitiſque Deo, Zenoni, ac civibus altis
Laudibus immenſis, confeſtim Zeno parenti:
Morte ſua, veluti ſomno, revocavit alumnum.
Quid quod de caſtello cum ſuperatus ab hoſte
Quidam Veronæ Venetam volitaſſet ad urbem,
Et ſibi crudeles injuſte cerneret omnes,
Supplex vota tulit Zenoni, talia dicens:
Tu mihi, Zeno, pius, precor, adſis jure Patronus,

Quem primo Verona ducem veneratur honore.
En fubito Venetum populus totufque Senatus
Ejus jura videns, tum denique fronte benigna
Zenonis famulum victorem fecit; & ipfe
Retulit ore fuo, quod Zeno fcripferat illa,
Quæ jam cauflidici fibi doctoresque negabant
Prævidiffe, licet cribraffent fingula dudum:
Sic voti compofque fuit, memor, atque recepit.
Te Catharina, precor, Saracena fatere petenti,
Zeno quanta tibi multis jam menfibus ægræ
Munera grata tulit; nam vir Benedictus & ipfe
Teftis adeft, quod febris ei capitifque dolorem
Abftulit in vifu dicens: Lætare fidelis,
Sofpes eris, capiti fi digna umbracula nudo
Zenonis facies: nam nudus fic tibi vifus
Ille fuit, cui cuncta nitent fincera; grabatum
Incolumifque, domo tota jubilante, relinques
Quam primum: haud fruftra mater Zenonis ad aures
Vota fuis precibus fudit, curata podagris.

MISSÆ

MISSÆ
S. ZENONIS

e vetustis Mss. Sacramentorum libris Veronensis Ecclesiæ.

MISSA I.

(1) SAncti Zenonis Sacerdotis & Confessoris tui Domine veneranda hodiernæ festivitatis illuminati congratulantes lætamur; concede propitius dignis ejus precibus exoratus, ut spiritalis alimoniæ jocunditate refecti, salutis, quam docuit, imitando viam sectemur. Per Dominum.

Alia.

(2) Deus qui nos Sancti Zenonis Sacerdotis & Confessoris tui annua beatæ confessionis solennitate lætificas, præsta quæsumus, ut callidaj hostis incursione, tua freti virtute, devicta, pervenire ad gaudia ipso intercedente mereamur æterna. Per.

Secreta.

Oblatis tibi muneribus quæsumus Deus pater omnipotens propitiatus intende, & intercedente B. Zenone Sacerdote atque Confessore tuo & ab occulta insidiatoris impulsione fragilitatem nostram tueantur illæsam, & Angelicis devote manibus suscepta sacratis ante conspectum gloriosæ & tremendæ majestatis tuæ in odorem suavitatis alacriter deferantur. Per.

Præfatio.

Vere dignum. Qui B. Zenonem tui sancti nominis copiosa amoris dulcedine uberius satiatum, ad contemplandam Deitatis tuæ desideratam perducere dignatus es claritatem: quem ita miserationis tuæ invicta pietatis clementia inter mundanas validius reddidit pompas illæsum, ut nec blanda prosperitatis magnitudine tumeret, nec adversitatum undosa procellosæ falsitatis incur-

(1) Hac oratione Monachi monasterii S. Zenonis in Cursu seu Officio utebantur eo die, quo festum *depositionis* celebrabatur, ut ex duobus libris Mss. ritualibus ejusdem monasterii discimus.

(2) Ecclesia Veronensis hac oratione singulis S. Zenonis festis, in Officiis usa apparet ex Ms. Capitulari, & alio Monialium S. Mariæ de Campo Martio.

incursione flecteretur: in fide enim stabilis, in caritate longanimis, in castimoniæ puritatis vivacitate decorus, & in virtutum miraculis exstitit famosissimus operator salutis, nec non etiam in commissa sibi dominicæ dignitatis exsequenda doctrina, cotidiana populos erudiendo reficiebat divini sermonis alimonia vitæ, & quod fideliter cælestis prædicabat miles sequendum decorus, hoc opere adimplere indesinenter mirabilis dispensator curabat devotus. Ideoque te Domine omnipotens rerum omnium auctor bonorum supplices exoramus, ut cujus pretiosæ mortis celeberrimum hodiernæ festivitatis recolimus diem, sacratissimis ejus precibus nobis exoratus concedas, ut & a peccatorum nostrorum nexibus absoluti, & ab hostium callida impugnationis ferocitate defensi, cælorum mereamur te ducente pervenire ad regna. Per Christum.

Ad Communionem.

Sumtis Domine sacrosanctæ redemtionis mysteriis deprecamur, ut (3) & salutaris hujus remedii plenitudine roborati, & (4) S. Sacerdotis & Confessoris tui Zenonis saluberrimis beatæ intercessionis præsidiis suffulti, ad plenæ festivitatis gaudia pervenire mereamur æterna. Per.

Alia.

Custodi nos quæsumus Domine Sanctorum tuorum natalitia frequentantes, & ad salutifera mandatorum tuorum exsequenda præcepta nostras semper excita voluntates. Per.

(3) τὸ & desideratur in MS. Missali Zen.

(4) In aliis MS. sic: & *S. Zenonis saluberrimæ beatæ intercessionis præsidio fulti.*

MISSA II.

(1) Deus, qui es tuorum Antistitum potentissimus illustrator, tribue quæsumus, ut beatissimi Sacerdotis, & Confessoris tui Zenonis magnificis exemplis informati, sæculi istius caliginem sine periculo transeamus. Per.

Secreta.

Oremus omnipotens Deus: culparum nostrarum apud te veniam beati Zenonis impetret grata precatio. Per.

Post

(1) Hæc oratio non solum a Monachis Zenonianis in Cursu diei festi Translationis S. Zenonis adhibebatur, ut patet ex ipsorum libris ritualibus MS. sed etiam a Benedictinis cujusdam Monasterii Ticinensis in festo VI. Id. Decembris, ut constat ex MS. Breviario pergameno XV. sæculi, ubi in secundis vesperis Conceptionis B. M. V. hæc legun-

Post Com.

Concede quæsumus omnipotens Deus, ut qui venerandam gloriosi Confessoris tui Zenonis translationem annuis frequentamus excubiis, digne ipsius conversationem sectando, gaudiorum ejus mereamur esse participes. Per.

guntur: *Et fit commemoratio de SS. Zenone & Syro. In S. Zenonis Episcopi & Confessoris oratio. Deus, qui es &c.* Ex Ms. Capitulari apparet, hanc orationem paucis immutatis ab Ecclesia Veronensi adhibitam fuisse ad preces sive suffragia Sanctorum in commemoratione S. Zenonis.

MISSA III.

Venerabilem diem B. (1) Confessoris tui Zenonis devotione sancta hodie celebrantes, te Domine (2) conservatorem omnium fideliter deprecemur, ut pius nostris precibus (3) clemens ac propitius aspiras, sicut & (4) illi misericordiam largiaris. Per.

Secreta.

Deus, qui (5) fulgentibus margaritis clarum lumen (6) inferis mundo, (7) qui beato (8) Pontificato Zenonis æternam in cælis coronam (9) præparasti, (10) & nobis quoque famulis tuis adstantibus ante conspectum majestatis tuæ (11) adesse digneris. Per.

(12) *Ad*

(1) Hæc missa in Mss. Vaticano, & Veronensi erroribus scatet: in editione Romana Sacramentarii S. Gregorii aliquibus locis emendata legitur, sed multo correctius in Ms. Missali monasterii S. Zenonis; & hæc oratio pariter correctior habetur in duobus aliis Mss. ejusdem monasterii, cum ea festo die Ordinationis S. Zenonis a Monachis ejusdem cœnobii in Curtis adhibita fuerit. In Mss. itaque Zenonianis heic legitur: *beati Pontificis & Confessoris.*

(2) In Mss. Zenonianis *bonorum omnium auctorem fideliter deprecamur*: in editione Romana pariter correctum est *deprecamur.*

(3) Vox *clemens* suppleta est e Ms. Vaticano & edit. Rom.

(4) *Ut illius precibus exoratus misericordiam tuam heic & in sempiternum nobis largiaris* in Mss. Zenonianis.

(5) In Missali Zenoniano *Deus, qui velut fulgentibus.*

(6) Ibidem *lumen sacerdotum infers mundo.* In edit. Rom. quoque *infers.*

(7) *Quique Beato Pontifici Zenoni*, in Missali Zenoniano.

(8) *Pontificatui* in edit. Rom. in Ms. Veronensi autem *Pontificatu.*

(9) *Gloriæ contulisti* in Ms. Zen.

(10) Conjunctio & desideratur in eodem Ms.

(11) *Majestatis tuæ gratiæ tuæ lumen perfrui concede. Per.* sic in Missali Zenoniano.

(12) In

(12) *Ad Complendum.*

Deus, qui (13) tali Ecclesiæ fecisti Pontificem, (14) ut talem nostris temporibus constituisti Sacerdotem, qui purissimam & immaculatam (15) hostiam possit offerre. (16) Per.

(12) In Mſ. Ver. *Ad Com.* in Mſ. Zenoniano *Post Com.*

(13) *Deus, qui talem Ecclesiæ tuæ*, in Missali Zenoniano.

(14) Edit. Rom. *vitalem*: Missale Zenonianum *& talem*, optime.

(15) Missale Zenonianum: *qui purissimam & immaculatam tibi hostiam possit.*

(16) Idem Missale hæc præterea addit: *fac nos ejusdem Pontificis & Sacerdotis patrociniis adjuvari. Per.*

MISSA IV.

Omnipotens sempiterne Deus, qui es Sanctorum tuorum splendor mirabilis, quique hodierna die beatum Confessorem tuum Zenonem beatitudinis æternæ gloria sublimasti; concede propitius, ut cujus festa veneramur in terris, intercessionis auxilio apud tuam misericordiam muniamur in cælis. Per.

Secreta.

Oblatis tibi &c. *ut in Secreta I. Missæ.*

Ad Communionem.

Sancti Zenonis Sacerdotis tui &c. *ut in prima oratione primæ Missæ; hoc solo discrimine in postremis verbis*: salutis viam quam docuit, imitando, veniam consequamur. Per.

MISSA V.

Oratio.

(1) Propitiare quæsumus Deus famulis tuis per Sancti Zenonis Confessoris tui atque Pontificis, (2) qui in præsenti requiescit ecclesia, merita gloriosa, & ejus pia intercessione ab omnibus protegamur adversis. Per.

Secre-

(1) Hæc missa post tres alias legitur in laudato Missali Zenoniano, ex alio autem Mſ. ejusdem monasterii primam orationem saltem patet adhibitam fuisse in Missa & Cursu die festo S. Lupicini Episcopi Veronensis, cujus corpus eadem in basilica requiescit. Hæc pariter oratio in Mſ. Capitulari habetur ante Commune Confessorum hac rubrica: *Sancti Zenonis vel alterius Oratio. Propitiare &c.*

(2) Hæc clausula deest in Mſ. Capitulari, cum sit propria basilicæ S. Zenonis, in qua sacrum S. Zenonis corpus requiescit.

(1) Vi-

Secreta.

Suscipiat clementia tua omnipotens Deus de manibus nostris munus oblatum, & per hujus Sancti Zenonis Confessoris tui atque Pontificis orationes ab omnibus nos absolve peccatis.

Post Communio.

Divina libantes mysteria, Domine, quæ pro hujus Sancti Zenonis Confessoris tui atque Pontificis venerandæ tuæ obtulimus majestati; præsta, quæsumus, ut per ea veniam mereamur peccatorum, & cælestis gratiæ donis reficiamur.

ALIA (1) COMMUNIA

Ad Missas S. Zenonis pertinentia ex Ms. Veronensi Monasterii S. Zenonis.

Introitus.

Statuit ei Dominus testamentum pacis, & principem fecit eum, ut sit illi sacerdotii dignitas in æternum. Psalmus. Misericordias Domini in æternum cantabo. ℣. Gloria.

(2) *Lectio libri Sapientiæ.*

Ecce sacerdos magnus *usque ad illa verba* in odorem suavitatis, *quæ brevitati consulentes duximus prætermittenda* ℟. Ecce sacerdos magnus, qui in diebus suis placuit Deo. ℣. Non est inventus similis illi, qui conservarit legem excelsi. Alleluja. ℣. Ecce confessor Zeno pastor Domini intercede pro devoto populo Dei.

(3) *Secundum Lucam.*

In illo tempore dixit Jesus discipulis suis. Nemo lucernam accendit &c. *usque ad ea verba* & sicut lucerna fulgoris illuminabit te.

(4) *Tem-*

(1) Vide admonitionem præcedentem num. 5.

(2) In Missali Capituli Veronensis sub finem XII. sæculi exarato, in quo Epistolæ & Evangelia suis locis scripta sunt, in missa S. Zenonis legitur lectio ex *Epistola B. Paulli Apostoli ad Hebræos: Fratres omnis Pontifex* usque ad ea *tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.*

(3) In eodem Missali, quod unicam missam S. Zenonis præfert, Evangelium est secundum *Lucam. Homo quidam* usque ad verba *auferetur ab eo.* Idem Evangelium, Peretto referente in scholiis ad vitam S. Zenonis, erat in membranaceo Lectionario S. Euphemiæ.

(4) Hoc

(4) *Tempore Paschali Domini. Secundum Joannem.*

In illo tempore dixit Jesus discipulis suis. Ego sum vitis vera &c. *usque ad verba* & gaudium vestrum impleatur.

Off.

Veritas mea & misericordia mea cum ipso & in nomine meo exaltabitur cornu ejus.

Com.

Domine quinque talenta tradidisti mihi: ecce alia quinque superlucratus sum. Euge serve bone & fidelis, quia in pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam, intra in gaudium Domini tui.

(4) Hoc ipsum Evangelium in Lectionario per Perettum laudato paschali tempore legendum indicabatur.

MISSA VI.

Ex Missalibus Ambrosianis MSS. & editis.

In Festo S. Zenonis Episcopi VIII. Decembris. (1)

Super populum.

Omnipotens sempiterne Deus, qui beatum Zenonem Confessorem tuum pontificalibus infulis decorasti, fac nos quæsumus, ejus exemplo & magnifico interventu, mundi gloriam mente despicere, & cælum semper ambire. Per Dominum. (2)

Super Sindonem.

Deus, qui præsentem diem beati Zenonis Pontificis tui glorioso (3) exitu fecisti solennem, præsta ipsius nos apud te continuis adjuvari suffragiis, & magnificis (4) intercessionibus confoveri. Per Dominum.

Super

(1) Hanc inscriptionem præfert Missale Ambrosianum a Pamelio editum. In MS. Vaticano Palatino 506. sic: *VI. Idus Decembris Natalis S. Zenonis Episcopi & Confessoris.*

(2) Post hanc orationem in MS. Vaticano Palatino hæc rubrica legitur: *Epistolam & Evangelium require de Confessoribus.* In editione autem Missalis Mediolanensis 1548. hæc adduntur: *Post Evang. Zeno Episcopus bonus & sanctissimus sedebat super lapidem, & piscabatur in Atice.*

(3) *Excessu* in MS. Vaticano Palatino, & in editis 1548. & 1560.

(4) Editi: *jugiter intercessionibus consolari.*

(5) Idem

Super oblata.

Adsit Ecclesiæ tuæ Deus præclara B. Zenonis intercessio, quæ & munera nostra oculis tuæ majestatis acceptabilia faciat, & te nobis placabilem reddat. Per Dominum.

Præfatio.

Æterne Deus, Beati Pontificis & Confessoris tui Zenonis (5) merita recolentes, quem tua gratuita benignitate in pontificatus officio & fidei munere sublimare dignatus es, ut & immensis virtutibus coruscaret, & sanctæ humilitatis propositum non desereret. Nam & Gallieni Principis filiam a potestate dæmonis eripuit, & multorum languores potenti virtute curavit. Præsentit etiam Athesis fluvius, quod tanti valeat Præsulis virtus, dum suum ultra morem excedens litus, templi sacrati non ausus est ingredi aditus. Digne igitur in tuo nomine ipsius præconia non tacemus; digne ipsius miracula festivis laudibus conclamamus: digne cum ipso tibi, Domine, bonorum omnium largitori gratiarum vota persolvimus. Per Christum Dominum.

Post Communionem.

Beati Pontificis & Confessoris tui Zenonis, quæsumus Domine, a malis omnibus gloriosa nos semper merita tueantur, in cujus solennitate percipimus tua Sancta lætantes. Per Dominum.

(5) Idem Ms. cum editis: *Zenonis præferenda merita.*

ORATIONES (1) TRES

Ex monumentis Monasterii S. Zenonis Hallensis in Diœcesi Salisburgensi

DIE XII. APRILIS.

In Festo S. Zenonis Episcopi & Martyris

Oremus.

Omnipotens sempiterne Deus, qui Beatum Zenonem Veronensis Ecclesiæ Præsulem ab utero sanctificasti, eique contra humani generis hostem ubique

(1) Has orationes typis damus, uti a Canonico Regulari monasterii Hallensis ad P. Benedictum de Cavalesio strictioris observantiæ S. Francisci Tridentinum, ab hoc autem

ubique victoriam contulisti; concede propitius, ut nos peccatores ejus meritis & precibus ad te convertamur, & latentem contra inimicum semper victoria potiri mereamur. Per Dominum.

DIE XXI. MAJI.

In Festo Translationis S. Zenonis Episcopi & Martyris.

Oremus.

Venerabilem diem Translationis B. Zenonis Martyris tui atque Pontificis devotione sancta celebrantes, clementiam tuam humili prece deposcimus, ut sicut illi pro meritis gloriam, ita nobis, illo pro peccatis nostris intercedunte, veniam largiri digneris. Per Dominum.

DIE IX. (2) DECEMBRIS.

In Festo Ordinationis S. Zenonis Episcopi.

Oremus.

Deus, qui B. Zenonem Confessorem tuum atque Pontificem, doctorem præcipuum, Catholicæque fidei prædicatorem eligere dignatus es, præsta quæsumus, ut ipso pro nobis interveniente peccatorum nostrorum maculis exsuamur, & tibi, Domine, sinceris mentibus placere mereamur. Per Dominum.

ANTI-

tem ad nos transmissæ fuerunt, cujusmodi scilicet hodie tribus festis S. Zenonis in eodem monasterio recitantur. Nihil porro ambigimus, quin *Martyris* nomen recens fuerit inductum, quemadmodum & apud Frisingensem Ecclesiam; postquam videlicet cultum de S. Zenonis martyrio Veronensis Ecclesia invexit, cujus ad exemplum alias non nullas se se conformasse diss. 3. cap. 2. & 4. §. 2. observavimus. Si quis ejus monasterii codices, e quibus hasce orationes derivare certissime credimus, consulat; quidquid id est, exploratius cognoscet.

(2) In hanc diem Ordinatio Sancti Zenonis translata, uti & apud nostram Ecclesiam, cum dies octava Conceptionis B. M. V. festo impedita sit.

(1) In

ANTIPHONÆ ET RESPONSORIA

Officii S. Zenonis propria ex duobus MSS. Veronensibus.

In Nat. S. Zenonis.

Ad Vesperas. (1)

Dum Zeno Pontificatus honore valde polleret, meritis non paucis exsistentibus Gallieni Cæsaris filiam a ruinosa peste Dei virtute sanavit. allelu.
Confessor Sancte, Sacerdos magne, Beate Zeno intercede pro nobis.

Super Venite.

Confessorum Regem (2). *Psalmus*: Venite.

Antiph. Ab utero matris fuit sanctificatus beatus Zeno, & a cunabulis benedictus. allelu. *Psalmus*: Beatus vir.

Ant. Probitatis & scientiæ jugibus incrementis ad hoc pertingere meruit, ut per sacerrimam vitam Pastor in populis efficeretur. *Psalmus*: Quare fremuerunt.

Ant. Continuis jejuniis & orationibus crebris a Domino petebat, ut sibi aditum prædicationis in populos aperiret. allelu.

Psalmus: Domine quid multiplicati. *Versus*: Voce mea.

Resp. Hic est sacer Antistes Zeno, quem gemina virtute Dominus sanctitatis & sapientiæ decoravit, cujus præclara fulserunt in mundum miracula, & in cælis adeptus est Angelorum commercia. allel. ℣. Iste est, qui ante Deum magnas virtutes operatus est, & omnis terra doctrina ejus repleta est. Et in cælis.

℟. Ab utero sanctificatus beatus Zeno, & a cunabulis benedictus ad hoc pertingere meruit, ut Pastor in populis per sacerrimam vitam efficeretur. allel. allel.

℣. In

(1) In MS. monasterii S. Zenonis, in quo officium proprium ejusdem Sancti reperitur, responsorium, versus, & antiphona ad Magnificat alia sunt ac in Antiphonario Capitulari, quæ heic exscribere placet. *Resp. Summe Dei præsul Beate Zeno tuam catervam protege, namque credimus tuis laudibus nos semper esse salvandos. Versus. Qui filiam Gallieni Cæsaris a dæmonio liberasti, tuis laudibus instantem conserva plebem. Ad Magnificat antiph. Clementissime Christi Confessor Domini, beatissime Zeno, te suppliciter petimus, ne nos derelinquas, sed apud Dominum pius semper pro nobis intercessor exsistas, quo, te opitulante, ad gaudia æternæ vitæ pervenire mereamur.* Hæc eadem antiphona in MS. monialium S. Mariæ de Campo Maritio legitur in secundis vesperis.

(2) In MSS. Zenoniano, & monialium superiori adnotatione laudatis hoc legitur Invitatorium :

Æternum trinumque Deum laudemus & unum,
Qui sibi Zenonem transvexit in æthera Sanctum.

(3) In

℣. In omnem terram sonus exiit conversationis ejus, & sanctitas luculenter emicuit. Per sacerrimam.

℟. In secretiori parte oratorii continuis jejuniis & crebris orationibus a Domino petebat, ut sibi dignaretur aditum prædicationis in populis aperire. allel. allel.

℣. Ad convertendas in amore Christi animas hominum die noctuque deditus erat. Ut sibi.

Antiph. Affabilis ita erat in sermonibus, & in habitu mitis, ut Deus in ipso collaudaretur ab omnibus venientibus ad se. *Psalmus:* Cum invocarem.

Dum exercitio piscationis fungeretur in fluvio, vidit quemdam hominem in plaustro sedentem per præceps in amne demergi. allel.

Psalmus: Verba mea.

Vir Dei elevata sursum manu fecit signum crucis dicens: Revertere retro satanas, ne perimas hominem, quem Deus creavit. allel.

Psalmus: Domine, Dominus noster. *Versus*: Justum deduxit Dominus. (3)

℟. Affabilis ita erat in sermone, & mansuetudine atque habitu mitis, ut Deus in ipso collaudaretur ab omnibus ad se venientibus. allel. allel. ℣. Ita exsistebat alacer, ut mox ad eum properarent, relictis idolis Domino crederent Jesu Christo. Ut Deus in.

℟. Dum in fluvio Athesis piscationis exercitio fungeretur, erectis sursum oculis, vidit quemdam hominem in plaustro sedentem bubus subjunctis in amnem demergi. allel. allel. ℣. Tanta enim velocitate ferebatur, ut cunctis ostenderetur antiqui hostis arte peractum. Vidit.

℟. Elevata sursum manu beatus Zeno fecit sanctæ crucis signum, frequenti voce & dixit: Revertere retro satanas, ne perimas hominem, quem Deus creavit. allel. allel. allel.

℣. Quod signum ut vidit dæmon, evanuit velut fumus cum clamoribus ac stridore nefando. Revertere.

Ant. Beatus Zeno dixit: Non te permittit Dominus aliquid agere adversus servum suum. allel.

Psalmus: Domine quis habitabit.

Miserabilis Pater totaque domus regia mœrore affligebatur, eo quod acriter puella suffocaretur. allel. *Psalmus:* Domine in virtute.

Sacerdos Dei Zeno sedebat super lapidem, & artis Apostolicæ documenta sequens piscabatur in flumine. allel. *Psalmus:* Domini est terra. ℣. Amavit eum Dominus.

℟. Festinans itaque dæmon ingressus est Palatium Cæsaris Gallieni & comprehensam ejus unicam filiam cœpit eam crudeliter vexare. allel. allel.

℣. Mi-

(3) In Carpso alius versus indicatur sic: *Posuisti Domine sup. cap. ejus.*

(4) In

℣. Miserabilis pater, simulque tota domus ejus cruciatu ac mœrore affligebatur. Et comprehensam.

℟. Ingrediente Christi Sacerdote Palatium, & facto crucis signo mox cœpit dæmon clamare dicens: Tu Zeno me expellis; & ego propter tuam sanctitatem stare non possum. allel. allel. allel. ℣. Et si hinc abjero, eo Veronam, ibique invenies me. Et ego.

(4) ℟. Sancte Zeno Confessor Christi audi rogantes servulos; & impetratam cælitus tu Deus fer indulgentiam. ℣. O sancte Zeno sidus aureum, Domini gratia, servorum gemitus solita suscipe clementia.

In Matut. Laudib.

Ant. Dominus Jesus Christus omnipotens est, oportet enim, ut mirabilia Dei manifestentur. allel.

Exsurgens beatus Sacerdos fecit orationem, perrexitque ad Palatium, ubi affligebatur pro sua filia Rex. allel.

Ingrediente Christi confessore Palatium, facto crucis signo per os puellæ dæmon clamavit dicens: Tu Zeno venisti ad expellendum me, & propter tuam sanctitatem stare non possum. allel.

Tenens beatus Zeno manum puellæ dicens: In nomine Domini mei Jesu Christi præcipio tibi exi ab ea dæmon. allel.

Christi namque Sacerdos ab omni dæmoniacæ incursionis ludificatione sanam restituit filiam Regis. allel.

℣. Elegit eum.

In Evangel.

Acceptam beatus Zeno coronam a Rege distribuit pauperibus dicens: Si Dominus operatur excelsa, ipsi perpetuæ laudes referantur & gloria. allel.

(5) *Ant.* Sancte confessor Zeno Pastor dominici gregis te deprecamur intercede pro nobis, ut mereamur tecum esse in cælis. allel. allel. allel.

(4) In Antiphonario Capitulari: *Sancte Zeno, require in Sancti Martini.* In Carpso autem ℟. *Sancte Zeno.* ℣. *O Sancte Zeno.* Supplev us ex Ms. monialium S. Mariæ de Campo Martio.

(5) Ex eodem Carpso apparet hanc antiphonam in secundis Vesperis recitatam fuisse; in eo enim sic habetur: *Ad vesp. a. Sancte Confessor Zeno.*

Lectiones breves & Hymni ex Ms. Capituli Veronensis.

In Sancti Zenonis Episcopi ad vesperas Lect.

Statuit Dominus Sancto suo Zenoni testamentum sempiternum, & dedit illi sacerdotium magnum.

℟. Ab utero sanctificatus. ℣. In omnem terram.

HYMNUS.

ZEno Pontifex inclite,
Christi athleta splendide,
Adesto nostris vocibus,
Quas pie tibi fundimus.
O gloriose Patrone,
Nostræ salutis opifex,
Ut digne demus cantica,
Nostra dirumpe crimina.
Adesse tuis famulis
Dignare dux amabilis:
Sentiant nostra pectora
Semperque tua numina.
Tu es nostrum refugium,
Tu robur potentissimum,
Tu salus & protectio
Nostraque jubilatio.
O Pastor pie & clare
Nobis benigne (*) succurre,
Nosque supplices respice,
Vota servorum suscipe.
Deo Patri sit gloria
Ejusque soli Filio
Cum Spiritu Paraclito
Et nunc & in perpetuum. Amen.

(*) Cor. *subveni.*

Ad Noct. Hymnus.

Jesu Redemtor omnium. Require in Nat. Confessorum.

In Laudibus Lectio.

Cognovit Dominus Sanctum suum Zenonem in benedictionibus suis, conservavit illi misericordiam suam, & invenit gratiam coram oculis Domini.

℟. Ama-

℟. Amavit eum Dominus & ornavit eum.
℣. Stolam gloriam induit eum. Et ornavit.
Gloria Patri, & Filio, & Spiritui ſancto.

HYMNUS.

DEus tuorum militum
Corona, ſpes, & præmium,
Adtende pronis auribus
Indignis noſtris vocibus.
Qui Zenonem Epiſcopum
Ab omni purum crimine
Eductum carnis cavea
Locaſti ſuper æthera.
Ob ejus alma merita
Noſtra relaxa crimina
Hic libera de noxiis
Et in futuris ſæculis.
Te cuncta laudant pariter,
Summe cunctorum arbiter,
Eſt cujus regnum ſtabile
Per ævum ſine tempore Amen.
℣. Tu es ſacerdos in æternum.

HYMNI

Ex Mſſ. Breviariis Benedictinis Monachorum & Monialium Veronenſium.

S. Zenonis ad Veſperas Hymnus.

Effulget orbis ſpeculum
Zeno Præſul mirificus,
Cujus feſta ſolennia
Anni nobis fert orbita.
Qui Chriſti fide fervidus
Hoc præſens ſpernens ſæculum,
Flore virtutum præditus
Cæli poſſedit præmium.
Hic onus carnis bajulans
Plura fecit miracula,
Ut floret lux clariſſima,
Cæcas fugavit tenebras.

Nempe

Nempe piſcans in flumine
Vidit plauſtro præcipitem
Cum bobus ſuum ruſticum
Ad amnis ima mergere.

Quod hoſtis hoc nequiſſimus
Patraſſet , cernens vir pius,
Preces fudit ad Dominum,
Ejus poſcens auxilium.

Subvenit Chriſti gratia,
Quid ſe credentes munerat,
Hunc liberavit hominem,
Reddens ſalutem priſtinam.

Deo Patri ſit gloria &c.

Ad Noctur. Hymnus.

POſt hæc curavit filiam
Imperatoris unicam,
Quam fecerat hoſpitium
Dæmon ſibi tunc peſſimus.

Atheſis amnis alveus
Excreſcens ultra ſolitum,
Conſcendit ad eximium
Eccleſiæ faſtigium.

Confeſtim fulgent merita
Viri ſancti digniſſima,
Nam manſit aqua ſolida,
Cum ſit natura fluida.

Precamur ergo ſupplices,
Zeno Præſul ſanctiſſime,
Ut cæli nobis Dominum
Efficias propitium.

Quo poſt abluta crimina
Fruamur ejus gloria,
Habituri felicia
In æternum ſolennia.

Præſta Pater piiſſime &c.

Ad

Ad laudes Hymnus.

PRæſulis Sancti redeunt colenda
Feſta Zenonis Dominum ſequentis,
Qui diem nobis celebrem ſacravit
Fine beato.

Magnus excelſi fuerat ſacerdos,
Prædicans, gentes penetrans marinas:
Inde Veronam Deus hunc ad urbem
Mittere curat.

Qua Deo multum populum lucratus,
Inſtruit verbis, ſolidavit actis:
Pro Deo tandem patiendo mortem
Vivit in ævum.

Nunc in æternum meritis coruſcat
Clarus, & mundo manifeſtus omni:
Qui Deo ſoli ſtuduit placere
Corpore vivens.

Paſtor æterno radians triumpho,
Servulos audi tibi ſupplicantes,
Præmium juſtis, (1) veniamque poſce
Crimine lapſis.

Quo Dei magna miſeratione
Ordinem cæli decimum replentes
Ipſius vultum videamus omni
Tempore ſæcli.

Gloriam Patri reſonemus omnes,
Et tibi Chriſto genito ſuperne,
Cum quibus Sanctus ſimul & creator
Spiritus exſtat. Amen.

(1) Antea legebatur *veniam poſcentes*: emendavimus ex ipſis Bagata & Peretto, qui in libro inſcripto: *SS. Epiſcoporum Veronenſium antiqua monumenta* pag. 15. eumdem hymnum ex Mſſ. correctius ediderant. Mſ. Zenonianus: *veniam depoſce*.

HYMNUS.

In Natale Sancti Zenonis.

Ex Codice Vaticano num. 1235.

SAncti Zenonis Præsulis
Hymnum Christo deferimus,
Qui contemsit sæculum,
Mercavit Christi præmium.

Qui in adolescentia
Dei precepta tenuit,
Stipem. larga jugiter
Erogavit pauperibus.

Piscandi arte usus est,
Dogma sequens orthodoxum,
Meruit manum in gurgite,
Piscavit Dei gratia.

Instar Petri Apostoli
Digna sortitus merita,
Pastorque Veronensium
Summus Sacerdos rutilans.

Crebris quoque jejuniis
Carnis repulit vitia,
Sæpe docendo populum
Destruxit Mundi idola.

Magnus exsistens medicus,
Infirma sanans corpora,
Sæpe liberans animas
Obsessas a diabolo.

Tanta repletus gratia
Obiit in Christi requiem,
Et nobis semper maxima
Ostendit mirabilia.

Rogemus ergo populi
Confessorem Altissimi,
Ut ipse nobis impetret
Pacem & indulgentiam.

COMME-

COMMEMORATIO S. ZENONIS.

Ad preces seu suffragia in Vesperis & laudibus.

Ex Ms. Capituli Veronensis sæculi XIII.

De Sancto Zenone ad Vesperas Ant.

Ab utero matris fuit sanctificatus beatus Zeno, & a cunabulis benedictus.

℣. Amavit eum Dominus.

Ad Matutinam Antiphona. Scilicet *ad Matutinas Laudes.*

Acceptam beatus Zeno coronam a Rege pauperibus distribuit dicens: si Dominus operatur excelsa; ipsi perpetuæ laudes referantur & gloria. ℣. Tu es Sacerdos.

Oratio.

Deus; qui es tuorum Antistitum potentissimus illustrator, concede propitius, ut intercessione beatissimi Sacerdotis & Confessoris tui Zenonis magnificis exemplis informati, sæculi istius caliginem sine periculo transeamus.

(1) BENEDICTIO

In festo S. Zenonis Episcopi & Confessoris.

Ex codice XV. sæculi Sodalitii S. Mariæ de Domo inscripto.

Benedictiones Pontificales.

Omnipotens Deus & Dominus det vobis copiam benedictionis, qui beatum Zenonem sibi adscivit virtute confessionis. Amen.

Et qui illum fecit coruscare miraculis, vos exornet bonorum operum incrementis. Amen.

Quo ejus exemplis eruditi, & intercessione muniti, cujus depositionis diem celebratis, illi possitis in cælesti regione adjungi. Amen.

Quod ipse præstare dignetur, cujus. Amen.

(1) Hæc eadem benedictio in Sacramentario S. Gregorii edito per Menardum legitur in *Natali unius Confessoris* tom. 3. Operum ejusdem Sancti pag. 161. & post præfationem ante orationem ad communionem describitur.

 Theo-

Theobaldus Episcopus Veronensis.

In constitutionibus ab eodem editis An. 1305. *postea ab Episcopo Petro Scaligero repetitis.*

Ex MSS. Capituli Veronensis.

Cap. LXI. de Festivitatibus Sancti Zenonis, Sanctorum Firmi & Rustici celebratione.

CUpientes devotione congrua, & debitis honoribus gloriosum Confessorem beatum Zenonem, Patrem & Patronum hujus civitatis & diœcesis Veronensis, & beatos Georgium, Firmum & Rusticum Martyres a grege nobis credito venerari, ut eorum apud Deum meritis adjuvemur; festum ipsorum per civitatem & diœcesim Veronensem a populo & clero annue præcipimus solenniter celebrari, ac per ecclesias ejusdem civitatis & diœcesis universas singulis diebus ferialibus in Matutinis & Vesperis eorum commemorationem fieri cum eorum antiphona & collecta legendis in ecclesiis prælibatis. Itaque pro tribus Martyribus dicatur una Antiphona communis & oratio: Deus qui nos concedis sanctorum tuorum Georgii, Firmi & Rustici Martyrum tuorum memoriam agere &c.

Eamdem commemorationem subinde præcepit Joannes Matthæus Gibertus Episcopus Veronensis Constitutionum tit. 2. lib. 2. cap. 2. & 3. non tam in Laudibus & Vesperis, sed etiam in Missis in collecta *A cunctis*: quod vel hodie servatur.

TESTI-

TESTIMONIA SELECTA DE SANCTO ZENONE VERONENSI EPISCOPO.

S. Ambrosius Epistola V. ad Syagrium Episcopum Veronensem num. 1.

TU autem sine alicujus fratris consilio hoc judicium tibi solum vindicandum putaris: in quo tamen ante judicium præjudicium feceris, ut puellam Zenonis sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione post tot annos sine auctore criminationis, sine accusatore, sine professore delationis in periculum reatus deducendam arbitrarere.

S. Gregorius magnus lib. 3. *Dialogorum cap.* 19.

Nuper Joannes Tribunus revelatione sua me docuit, quod Pronulphus Comes cum illi adesset, se cum Rege Authari eodem tempore in loco eodem, ubi mira res contigit, affuisse, eamque rem cognovisse testatus est. Prædictus enim Tribunus narravit dicens: Quia ante hoc ferme quinquennium, quando apud hanc Romanam urbem alveum suum Tiberis egressus est, tantum crescens, ut ejus unda super muros Urbis influeret, atque inde jam maximas regiones occuparet: apud Veronensem urbem fluvius Athesis excrescens, ad beati Zenonis Martyris atque Pontificis ecclesiam venit; cujus ecclesiæ dum essent januæ apertæ, aqua in eam minime intravit, quæ paullisper crescens usque ad fenestras ecclesiæ, quæ erant tectis proximæ, pervenit, sicque stans aqua ecclesiæ januam clausit, ac si illud elementum liquidum in soliditatem parietis fuisset mutatum: cumque essent multi inventi interius, sed aquarum multitudine omni ecclesia circumdata, qua possent egredi, non haberent, ibique se siti, ac fame deficere formidarent; ad Ecclesiæ januam veniebant, ad bibendum hauriebant aquam, quæ, ut prædixi, usque ad fenestras excreverat, & tamen intra ecclesiam nullo modo diffluebat. Hauriri itaque, ut aqua poterat, sed diffluere, ut aqua, non poterat. Stans autem ante januam ad ostendendum cunctis meritum Martyris, & aqua erat ad adjutorium, & quasi aqua non erat, ad invadendum locum.

Anonymus Pipinianus in Rhythmo de Veronæ laudibus.

Octavus Paſtor & Confeſſor Zeno Martyr inclitus,
Qui Veronam prædicando reduxit ad baptiſmium,
A malo ſpiritu ſanavit (1) Gallieni filiam,
Boves cum homine mergentes reduxit a pelago,
Et quidem multos liberavit ab hoſte peſtifero,
Mortuum reſuſcitavit ereptum e fluvio,
Multa Idola deſtruxit per crebra jejunia.
Non queo multa narrare hujus Sancti opera,
Quæ a Syria veniendo uſque in Italiam
Per ipſum omnipotens Deus oſtendit mirabilia.

Ratherius Epiſcopus Veronenſis de Contemtu canonum part 1. *pag.* 352. *tom.* 1. *Spicilegii Acheriani noviſſimæ editionis.*

Utar ut heic auctoritate Zenonis beati, in ſermone videlicet, quem de Juda Patriarcha & Thamar nuru ipſius more ſuo luculentiſſime fecit dicentis: *Omnium corrupte viventium Diabolus pater eſt.*

Idem Ratherius in Synodica ad Presbyteros pag. 377. *col.* 2.

Et cum ſpecialis noſter doctor atque proviſor, beatus utique Zeno dicat, in ſermone utique, quem de Juda filio Jacob, & Thamar nuru ipſius elegantiſſime compoſuit. &c.

Joannes Presbyter, Manſionarius Eccleſiæ Veronenſis, qui an. 1320. *ſcribebat Hiſtoriarum Imperialium lib.* 1. *Mſ.*

Floruerunt in Eccleſia Dei illuſtres Doctores, inter quos B. Zeno Epiſcopus Veronenſis, Doctor egregius, octavus ejuſdem civitatis Epiſcopus .... Scrip-

(1) Cum diſſertationis tertiæ cap. 1. in quo hoc Anonymi Pipiniani teſtimonium exhibuimus, editum a nobis fuiſſet, e Lobio tranſmiſſum accepimus accurate deſcriptum Rhythmum integrum e Mſ. qui ipſa Ratherii Epiſcopi Veronenſis manu exaratus fuit. In hoc autem non *Galli*, ut Mabillonius ediderat, nec *Gallieni Cæſaris*, ut nos e duobus poſterioris ævi Mſſ. loco laudato ſcripſimus, ſed *Gallieni filiam* palam legitur, quam lectionem uti vetuſtioris codicis & Scriptoris noti præferendam heic duximus, & ex ea illa difficultas ſimul adimitur, quam unam in Anonymo Pipiniano ineſſe putabamus, quaſi Gallieni Imperatoris fabulam ebibiſſet. Hinc etiam confirmari poſſe videtur, quod diſſert. 1. cap. 3. §. 4. ſuſpicati ſumus, eum, cujus filiam S. Zeno ſanavit a dæmone, fuiſſe vere Gallienum aliquem, qui per non nullos in Imperatorem migravit. Alia pauca ad fidem ejuſdem codicis emendavimus.

(1) Poe

Scripsit autem hic Doctor egregius Zeno de Pudicitia, Patientia, Fide, Spe, & Caritate tractatus tres: de Justitia tractatum unum: De Timore unum: De Spiritu & corpore unum: de Eo quod scriptum est: *Cum tradiderit regnum Deo & Patri* sermonem unum: de Ædificatione Domus Dei a Salomone, expositionem pulcherrimam: de Continentia tractatum unum: de Baptismo tractatus tres: de Nativitate Domini & majestate unum: super Danielem in Pascha quos: super Psalmos XL. XLI. CXXVI. CXXVII. CXXVIII. CXXIX. CXXX. tractatus septem: de Livore & invidia tractatum unum: de hoc verbo: *Adtende tibi, ne forte fiat in te sermo absconsus in corde tuo iniquitas*, tractatum unum valde prolixum: de Jejunio quatuor temporum, super (1) Psalmo LXXX. tractatum unum: de Avaro & divite unum: de Avaritia tres: de Circumcisione unum: super Genesim tractatus (2) novem: super Exodum novem: super Isaiam septem: super Danielem tres: super Job unum: de festo Paschæ octo: de Invitatione ad fontes tractatus quinque: de Somnio Jacob sermonem unum: de XII. signis cæli ad Neophytos tractatum unum: item ad Neophytos duos: de Fide duos: super Jonam unum: super Historiam Susannæ tractatum brevem: de Die Dominico tractatus duos: de Abraham duos: de Nativitate Domini tractatus duos: Epistolam de passione Martyris Arcadii, qui eodem tempore passus est II. Idus Januarii apud Mauritaniam . . . Hæc ipsius scripta & tractatus ipse legi & vidi.

Petrus Calo Ord. Prædicatorum in Miscellaneis MSS. apud Henschenium pag. 76. tom. 2. Aprilis.

Scripsit autem S. Zeno tractatus octoginta super Psalmos, & Prophetas, & de Nativitate Domini, & diversis aliis materiis, & epistolas, ac expositiones plures, ac vitam S. Arcadii Martyris, qui eodem tempore passus est, quam posui pridie Idus Januarii, quos tractatus, & epistolas, & expositiones

(1) Per errorem allegatur tract. super Psalmum LXXX. pro tractatu super Psalmum C. qui inter Zenonis tractatus legitur, & in hoc Indice Joannis Veronensis non recensetur.

(2) Pastrengus & Petrus de Natalibus in Indice, quem e Joanne Veronensi similiter exscripserunt, referunt *super Genesim tract. VIII.* non vero *IX.* cum tamen in MSS. non nisi sex hoc titulo prænotati inveniantur. Sed non omnino exactum tractatuum indicem ab eodem Joanne ex MSS. collectum palam fit ex eo, quod tractatus solum 87. admissis etiam suppositiis, recenseat, cum genuini ipsi plures sint; ac inter ceteros omiserit tractatum *de Juda*, quem Ratherius quater allegavit. At cum ejusdem tituli tractatus hac illac in MSS. dispersos colligere sibi sumserit, labi in computando facile fuit; & hac de caussa sicuti quosdam ejusdem inscriptionis tractatus v. g. de Exodo, &c. pauciores notavit, quam in MSS. sunt; ita e contra illos de Genesi plures recensuit, quod forte bis vel ter eumdem tractatum, codicis titulos excurrens, numeravit.

ſitiones pulchro & ſubtili ſtilo editos ego vidi in duobus voluminibus apud S. Zenonem de Verona

Guillelmus Paſtrengus Judex Veronenſis in libro de Viris illuſtribus pag. 77.

Zeno Veronenſis Epiſcopus Gallieni Imperatoris tempore inſignis habetur, & martyrium patitur. Scripſit autem hic Dei venerandus Antiſtes libros de Patientia, Pudicitia, Fide, Spe, Caritate III. &c. *exſcribit enim laudatum Joannem Veronenſem; deinde addit:* omnia hæc opuſcula memorabilis vir Joannes, Presbyter majoris Veronenſis Eccleſiæ Manſionarius, ſe vidiſſe & legiſſe teſtatur.

Petrus de Natalibus Epiſcopus Equilinus in Catalogo Sanctorum lib. 1. cap. 43.

Zeno Veronenſis Epiſcopus & doctor claruit tempore Gallieni Imperatoris . . . Scripſit autem hic venerandus Antiſtes libros de Patientia, *& cetera totidem plane verbis ut apud Guillelmum Paſtrengum.*

Jacobus Presbyter in Carmine de Miraculis S. Zenonis apud Henſchenium num. 4. pag. 76. tom. 2. Aprilis, de cujus Scriptoris ætate vide Admonitionem Monumentis præmiſſam.

Sed cum verba Dei tunc primo ſancta dediſſet
Intrepidus populo, dignus Patronus habetur
Veronæ, fuerit licet ipſe octavus in illa
Antiſtes: ſacras nam docuit pectora leges
Noſtra Pater, florebat enim ſermone polito:
Et patriis monitis inſtabat ſemper, ut ipſi
Atque uni trinoque Deo conjungeret omnes.
Innumeros Jeſu vivo de fonte redemit
Hic populos, & magna Dei ſacravit honori
Fana Pater.

Et numero 17. pag. 77.

O præclara nimis quot quantaque facta relucent
Pontificis, Verona, tui, cui plurima debes!
Nam tibi quis fidei primus fundator habetur?
Quæ tenebris lux prima tuis e cordibus arcet?
In ſermone pater quis natis gratior illo?
Cui decus eloquii magis & facundia luxit.

Flavius

Flavius Blondus Ital. Illustrata reg. 9. pag. 376. edit. Basileensis.

Zeno, ficut religionem Chriftianam, & fuam ipfius decet fanctitatem, primus erit, qui Veronæ præful celebris fanctimoniæ multa fcripfit exftantia, facras utriufque Teftamenti litteras declarantia, & Ambrofianam, quam imitatus eft, eloquentiam redolentia.

Michael Foffatus Veronenfis in Carmine de laudibus Veronæ anno 1482. *confcripto ac edito a Baptifta Peretto in Scholiis Latinis ad Vitam S. Zenonis pag.* 60.

Zeno facer, patriæque Pater, tua mufa tuorum
Sermonum codex quanta docet fuerit.

Onuphrius Panvinius Antiquitatum Veronenfium lib. 4. *cap.* 6.

Vir fuit & in rebus gerendis vehemens valde, & divinis Scripturis explicandis eloquens, quique quamdiu Pontifex vixit, in eam affidue curam incubuit, ut civium animos ad amplectendam veram Chrifti pietatem, fimulacrorum cultu rejecto, convertet inflammaretque . . . . Sermones edidit luculentos ac magna doctrina refertos.

Idem lib. 6. *pag.* 152.

Hic cum pietate, fide, & religione clariffimus, tum multiplici doctrina illuftriffimus habitus eft. Multa enim fcripfit Chriftiano Antiftite digna, quorum hæc ad noftram pervenere notitiam, de Patientia, Pudicitia, Fide, Spe, & Caritate libros III. *& cetera, uti fere apud Joannem Veronenfem, cujus Hiftoria manufcripta ufus eft.*

Ifaacus Cafaubonus in Spartianum pag. 34.

Zeno Veronenfis Patrum Latinorum, meo judicio, elegantiffimus.

Idem Exercitat. 16. *num.* 43.

Zeno Veronenfis fcriptor vetuftiffimus & elegantiffimus.

Gafpar Barthius Adverfariorum lib. 42. *cap.* 15.

Zeno eruditione & pietate admirandus Scriptor.

Idem lib. 43. *cap.* 10.

Cum Zenonis Veronenfium quondam Antiftitis fermones lego, Chriftianum quemdam Appulejum legere mihi videor: adeo eruditus eft & denfus in fignificandis per pauca multis is nobiliffimus Scriptor.

Doctiffimus Præful dicitur ab eodem Barthio lib. 42. cap. 5. *Antiftes elegantiffimus* lib. 42. cap. 18. *Scriptor doctiffimus* lib. 42. cap. 15. & lib. 46. cap. 7. *Acutiffimus* ad 2. Theb. Papinii ver. 231.

Augustus Buchnerus Dissertatione CCCLXXXVIIII. pag. 528.

Est quidem Zenonis dictio erudita, florida, elegans; nam & præstantissimorum Auctorum lectionem redolet, ac Virgilii cum primis, & non sine cura coloribus variis picta & interstincta, præterea propriis & valde significantibus vocabulis constat, pluraque ingeniose, atque acute dicta habet sic, ut nihil capitalius dici posse videatur. *Et pag.* 529. Nemo operam luserit, qui ejus sermones eruditissimos pariter ac sanctissimos legere animum inducat. Præter quam enim quod passim præclaris ac præstantissimis sententiis & ad religionem instruant animos, & ad veram pietatem invitent ac ducant; plura certe ibi elegantissime & venustissime dicta observare licet, quæ mirum in modum augere & cumulare eloquentiæ possunt opes.

Claudius Salmasius in Lampridium pag. 193.

Elegans ac pius Auctor Zeno Veronensis.

Emanuel Schelstratius de Disciplina arcani cap. 4. *art. un.* §. 5.

Auctor antiquissimus ac doctissimus Zeno Veronensis Episcopus.

Marchio Scipio Maffejus lib. I. de Scriptoribus Veronensibus.

Parte II. Veronæ Illustratæ.

SANTO ZENONE.

Adverf. 43 10. *ad Spart. Zeno Veronensis Patrum Latinorum meo judicio elogantissimus.*

DI questo nostro Vescovo molti Sermoni abbiamo, per li quali tra i Santi Padri meritamente tien luogo. Citano, ed approvano questi Sermoni non pochi dotti stranieri; Paolo Vescovo di Fossombrone, Bulengero, Salmasio, Valesio, Bucnero, Daumio, Barzio, cui pareva il nostro Autore un Apulejo Cristiano, il gran Casaubono, che lo giudicò tra i Latini elegantissimo sopra tutti, e molt' altri. Il P. Bollando adduce il suo Sermone sopra Sant' Arcadio, come autentica vita di quel Martire: così fa il P. Ruinart negli Atti scelti. Ma come di questo Santo il temo, il grado, le azioni, e fin l'essere va in controversia; così più di tutto ci vanno i Sermoni, che da lunga schiera di valenti Critici son rigettati aspramente. Sisto da Siena fu il primo, siccome quello che francamente scrisse, aver Guarino dati fuori come de Zenone Sermoni presi *la più parte da varj autori:* alcuni esser di Sant' Ilario, e di S. Basilio, gli altri o sian Sermoni, *o frammenti, per la diversità dello stile ben palesarsi d' autori diversi.* Tutto questo fu puntualmente trascritto prima da Possevino, Bellarmino, Baronio, Molano, e Mireo; indi da Riveto, Coco, Vossio, Cave, Labbe, Oudino, Placcio, Dupino, che dubita se questo Zenone fosse al mondo mai, e da più altri; benchè d'ordinario come sentimenti lor proprj, e senza pur nominare Sisto Sanese. Ricalcati da gli ultimi singolarmente il punto dell' essere stati messi insieme, e finti, e publicati dal nostro Guarino questi Sermoni, e il non essersene prima avuta mai noti-

zia,

zia, o menzione alcuna. La qual cosa con tutto il consenso di tanti, quanto sia erronica e falsa, con poche parole faremo conoscere.

Falso è prima, che dal Guarino venisse l'edizione di questi Sermoni, non dati in luce prima del 1508. che vuol dire intorno a cinquant' anni dopo la morte di lui. Bensì per publicargli si dicon *trascritti da volume antichissimo trovato in Verona dal Guarino nella Biblioteca del Vescovado.* Ma per vedere quanto sia lontano dal vero, che da niuno si mentovassero i Sermoni di Zenone avanti Guarino, basta legger l' operetta di Guglielmo Pastrengo contemporaneo del Petrarca; perch'egli non solamente l'annovera tra gli Scrittori, ma recita il catalogo de' suoi Sermoni, e cita di essi testimonio più vecchio di lui, cioè Giovanni Prete Mansionario della Chiesa Cattedrale, il quale *attestava d' avergli letti tutti.* Coetaneo a questo fu Pier de' Natali, che parlando del nostro Zenone annoverò parimente i Sermoni; ed alquanto anteriore fu Pietro Calo, che raccolse, e compendiò in due gran volumi le vite de' Santi. Dagli scritti di lui trassero i Padri Bollandisti una leggenda della traslazione e miracoli, a piè della quale così egli notò: *Scripsit autem S. Zeno tractatus ultra octoginta* &c. e di poi: *Quos tractatus & epistolas, ac expositiones pulcbro & subtili stilo editas ego vidi in duobus voluminibus apud S. Zenonem de Verona.* Non dunque solo fu Guarino, e non primo, e non fu unico il codice trovato poi da lui nella libreria Capitolare, ma altro ve n'era in quella del Monasterio di S. Zenone. Anche Giacopo Prete, i versi del quale tratti da un Ms. Zenoniano sono stati publicati da' Bollandisti, lodò in que' tempi il Santo singolarmente per l'eloquenza. Ora una sua vita abbiam noi di nuovo data fuori a piè dell' Istoria de' Diplomi, l'autor della quale può congetturarsi vivesse nel secolo del 1100. o in quel torno. In questa s'introduce il santo Vescovo parlante al popolo, e gli si fanno dire alcuni pezzi de gli stessi Sermoni suoi. Ma questo non basta. Fiorì nel secolo del 900. Raterio Vescovo nostro, e per gli scritti celebre, e per la vita. Questi in tre delle sue operette cita un passo dal Sermone sopra Giuda Patriarca, e nell' Epistola Sinodica lo cita con premetter queste parole: *Et cum specialis noster Doctor atque provisor, beatus utique Zeno dicat in Sermone, quem de Juda filio Jacob, & Thamar nuru ipsius elegantissime composuit &c.* Ci è di meglio ancora. Hincmaro, creato Vescovo di Rems nel 845. fece dono alla libreria di S. Remigio d'un codice contenente questi Sermoni con titolo di *Trattati di S. Zenone Vescovo Veronese;* il qual prezioso codice conservarsi ancora oggi giorno, fanno fede i dotti Benedettini editori di Sant' Ilario, e altresì il P. Ruinart. Non solamente adunque fin nel secolo dell' ottocento i Sermoni di Zenon Veronese anche in lontani paesi eran noti, ma non è da credere si sopettassero punto apocrifi, quà e là rapiti, e falsamente denominati, poichè un Prelato di tante lettere, qual fu Hincmaro, gli stimò meritevoli d'esser da lui donati a un'insigne Biblioteca. Ecco però quante testimonianze, e quanto anteriori a Guarino. Nè io dubito punto, ch'altra ancora non ne avessimo più antica, e più manifesta, se il libro trovato da lui nella biblioteca Capitolare non si fosse miseramente smarrito, poichè afferma il P. Castellani, primo editor de i Sermoni, com' era antichissimo; e fu d'una libreria, nella

pag. 1.

pag. 77.

XII. Aprilis.

Cui decus eloquii magis &c.

pag 411.

nella quale quasi tutti i codici erano in carattere majuscolo, ed anche molti secoli fa riputati antichi.

Io credo però giustificata a bastanza l'autenticità in genere de' Sermoni del nostro Vescovo. Che tra essi ve n'abbia, che suoi non sono, è destino alle raccolte di Sermoni commune: che alcuni sien pezzi informi, e potè venire dalla confusione, ed arbitrio de'copisti, e dall' esser talvolta raccolti dalla sua voce anche pochi periodi in qualche funzione proferiti. La diversità di stile, che si decanta, non si verifica generalmente, perchè in gran parte di questi monumenti l'istesso genio apparisce, e l'istesso modo. Le difficoltà sopra alcuni passi si risolvono con abbandonar l' errore di chi l'ha creduto del terzo secolo, e de' tempi di Gallieno, sopra di che veggasi l'Epistola aggiunta da noi a' Vescovi Veronesi nella nuova edizion dell' Ughelli. Che vivesse verso la fine del quarto secolo, si rende patente a chi ben considera in primo luogo la condizion di que' tempi in quest parti, e l' uniformità de' fatti ne' paesi adjacenti. Si rende indubitato poi dall' esser Santo Zenone succeduto a Gricino, e questi a Lucillo, che nel 347. soscrisse al Concilio Sardicese. Niente men forte è l'argomento, che si trae dall' Epistola di Sant' Ambrogio al nostro Vescovo Siagrio, perchè lo riprende in essa di non aver avuto per innocente una sacra vergine assolta già, e santificata dalla benedizio- (*lib. 6. ep. 1.*) ne di *Zenone di santa memoria*: con che si fa chiarissimo, che Zenone era stato suo antecessore. Ma che occorrono altre pruove, quando dice egli stesso nel Sermone della Continenza, come gl' insegnamenti Apostolici correano quasi già *da quattrocent' anni*? Così leggono i Manuscritti, e così la prima sincera edizione. Nè bisogna però prender questo numero troppo a rigore, come lo prese il Vossio, (*de Hist. Lat. lib. 3. cap. 2.*) ben sapendosi l'uso de' numeri rotondi, di che esempj si hanno infiniti. *Post quingentos annos* disse assolutamente Felice III. in Epistola da noi ora di nuovo publicata, e inserita nel tomo quinto de' Concilj, benchè scritta come abbiam quivi dimostrato avanti l'anno 489. Nè S. Zenone prende quivi il tempo dell' Epistola a Corintj, di cui fa menzione, ma de' tempi Cristiani generalmente, e dalla nascita di Cristo. Il ribatter l'objezione del silenzio degli Antichi, e l'entrare nel particolar esame di ciascun Sermone, e nella quistione se fosse Martire o no, ed in altre tali, non è del presente instituto, e sarà peso di chi finalmente è per intraprendere una sana edizione di questo Padre. Niun' altro n' ha maggior bisogno, e per riunire, e per distinguere, e per indicare i fonti, e per dichiarare, e per emendare ancora. Se questo Santo fosse nativo del nostro paese o no, nè si potrebbe asserir, nè impugnare: il nome veramente l'indica più tosto Greco, e l'Anonimo, di cui parleremo fra poco, sembra accennare, che quà venisse dalle parti di Siria.

IN-

INDEX
SCRIPTURARUM
QUÆ A S. ZENONE ADFERUNTUR.

ECCLESIASTES.

SAPIENTIÆ.

&

& nemo revertitur. Venite ergo, fruamur bonis, quæ sunt: & utamur creatura, tamquam in juventute celeriter; vino pretioso & unguentis nos impleamus: & non prætereat nos flos temporis. Coronemus nos rosis ante, quam marcescant. Nullum pratum sit, quod non transeat luxuria nostra. Ubique relinquamus signa lætitiæ, quoniam hæc est pars nostra, & hæc sors. 95. 96

Cap. III. 4. 5. 6. 7. 8. Et si coram hominibus tormenta passi fuerunt, spes eorum immortalitate plena est: & in paucis vexati, in multis bene disponentur; quoniam Deus tentavit illos, & invenit illos dignos se. Tamquam aurum in fornace probavit illos, & quasi holocaustomata accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Judicabunt nationes,& dominabuntur populis, & regnabit Dominus illorum in perpetuum. 160

V. 8. 9. Quid profuit nobis superbia? aut quid divitiarum ambitio contulit nobis? transierunt ista omnia tamquam umbra. 81

ECCLESIASTICI.

Cap. III. 22. Altiora te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fis. Quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper; & in pluribus operibus illorum non eris curiosus. 17

26. Multos enim seduxit suspicio illorum, & in vanitate detinuit sensus illorum. *Ibid.*

XV. 18. Ante hominem bonum & nequam, mors & vita: quod elegerit, hoc dabitur ei. 98

XVI. 1. 2. 3. Et si multiplicentur filii, non oblecteris in illis: si non est timor Domini cum illis, non corrideas animæ illorum; melior est enim unus timens Deum, quam mille filii impii. 55

XIX. 21. Melior, qui deficit sensu in timore, quam qui abundat astutia, & transgreditur legem. 15

XXIV. 5. Ego ex ore Altissimi prodivi ante omnem creaturam. 164

XXXIV. 23. Dona iniquorum non probat Altissimus. 120

ISAIÆ.

Cap. I. 2. Audi cælum, & percipe auribus terra, quoniam Dominus locutus est. Filios genui, & exaltavi, ipsi autem me spreverunt. 224

8. Et derelinquetur filis Sion. 227

II. 12. Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? plenus sum holocaustomatis arietum, & pingusmine agnorum. Sanguinem taurorum & hircorum nolo: quis enim exquisivit ista de manibus vestris? 118. 297

VII. 9. Nisi credideritis, neque intelligetis. 36

13. 14. 15. Audite itaque domus David: Non pusillum vobis certamen cum hominibus; quoniam Deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus vobis signum. Ecce virgo in utero accipiet, & pariet Filium, & vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum & mel manducabit prius, quam cognoscat puer bonum, aut malum. 167

XL. 3. Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri. 167

XLV. 14. 15. Dominus Deus Sabaoth: Fatigatra est Ægyptus, & mercatus Æthiopum: ex Saba viri excelsi ad te transibunt, & tui erunt servi, & sequentur te alligati compedibus, & adorabunt te, & in te præcabuntur, quoniam in te Deus est, & non est Deus alius præter te. 166

LIII. 8. Nativitatem ejus quis enarrabit? 164

LIV. 1. Exsulta sterilis, quæ non pariebas; erumpe & clama, quæ non parturis, quoniam multi filii desertæ. 180

LIX. 3. Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra injustitiam meditatur. 103

LXVI. 1. 2. Cælum mihi thronus, & terra suppedaneum pedum meorum. Quam mihi ædificabitis domum? aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista fecit manus mea. 110

LXVI. 15. Deus sicut ignis veniet, & sicut procella currus ejus: retribuere in ira vindictam. 174

JERE-

ACT. APOSTOLORUM.

AD ROMANOS.

I. AD CORINTHIOS.

II. AD CORINTHIOS.

AD GALATAS.

AD EPHESIOS.

AD PHILIPPENSES.

AD COLOSSENSES.

I. AD THESSALONICENSES.

IN-

INDEX I.
TRACTATUUM SANCTI ZENONIS

Secundum ordinem præsentis editionis.

LIBER I.

LIBER II.

INDEX

INDEX II.

Tractatuum Sancti Zenonis Episcopi Veronensis, exhibens ordinem antea vulgatum conlatum cum novo.

de

de

INDEX

(*) INDEX III.

Tractatuum S. Zenonis secundum MSS. omnium ordinem.

XXII.

(*) Duplex ratio nobis suasit, ut indicem ex codicibus descriptum heic appenderemus: primum ut constans omnium MSS. ordo appareat, ex quo alieni tractatus in fine additi cognoscantur; dein ut tituli, qui in codicibus leguntur, innotescant. Sicubi vero tituli in MSS. varient, in adnotationibus indicabuntur. Tabulam autem Remensi antiquissimo codici præfixam potissimum secuti sumus.

(1) In codice Basilicæ Vaticanæ & in Tabula MS. Remensis ponitur per errorem *quadragesimi*, cum in titulo ejusdem Remensis & in MS. Vaticano, Tolentinate, atque Urbin. habeatur: *Tractatus Psalmi XLI.* in Pompejano autem ac Zenoniano legitur: *Invitatio fontis.*

(2) In Zenoniano: *de Æterna Filii generatione*; in editionibus vero: *de Æterna Filii Dei generatione.*

(3) *De Judæis* in Zenoniano & Sparaveriano.

XLIV.

riano, quod additum est in editione Veneta reliquis de Exodo, & tractatibus de Isaia.

(4) Tractatibus de Daniele præter unum additur in MS. Sparv. & Zenon. titulus *de tribus pueris*, qui titulus tantum legitur in editione Veneta

(5) In MS. Zenoniano cum editis: *Invitatio fontis*, vel *ad fontem.*

(6) Sic in omnibus MSS. præter Zenonianum, qui cum editione Veneta hunc titulum præfert: *de Triplici genere sacrificiorum.* Veronenses editores huic alium addidere: *de Psalmo XLIX.*

(7) In Zenoniano sine titulo: Veronensis editio : *de Pascha.*

(8) Verba *de XII. signis* in Zenoniano, ac editione Veronensi omittuntur.

(9) Zenonianus & editio princeps : *ad Neophytos.*

(10) Item *ad Neophytos* in Zenoniano & prima editione.

(11) In

VI.

(11) In tabula Mſ. Remenſis deeſt tractatus, qui in omnibus Mſſ. legitur num. XLVI. & inſcribitur: *Incipit de Exodo*; nunc autem noſtro in ordine eſt Tract. LXII. de Exodo IX. pag. 291. Obſervandum tamen eſt, poſt Tractatum 46. in omnibus Mſſ. haberi Tractatum inſcriptum *Sequentia Exodi* nullo numero ſignatum, & eum eſſe, qui in Tabula numero XLVI. indicatur.

(12) Ita legitur in omnibus Mſſ. præter Zenonianum, qui cum editionibus hunc titulum præfert: *de Æterna Filii generatione.*

(13) Zenonianus & Speraverianus *de Fide*, editi: *de Æterna Filii Dei generatione.*

(14) *de Chriſto* in Zenoniano; editi, *de adventu Chriſti in mundum.*

(15) Mſ. Zenonianus cum editione Veronenſi *de Fide*: Pompejanus *de Tractatu fidei*: Editio Veneta, & tabula Mſ. Zenoniani: *de Fidei commendatione.*

Ordo antiquus Codicum.	*Ordo novus.*		
VI. de Ædificatione domus Dei a Salomone (16)	LIB. I. Tract.	XIV.	109
VII. de Continentia.		V.	52
VIII. de Nativitate Domini.	LIB. II.	V. I.	163
IX. de Humilitate (17)	LIB. I.	VII.	70
X. de Baptismo (18)	LIB. II.	XXXIX.	253
XI. Tractatus de Esaia (19)		XXVII.	231
XII. de Nativitate Domini & Majestate.		IX.	172
XIII. Tractatus Paschæ (20)		LIII.	279
XIV. Tractatus Paschæ, vel Invitatio fontis.		XXXVII.	249
XV. item Invitatio fontis (21)		LXXV.	302
XVI. Tractatus Exodi.		LVIII.	285
XVII. de Die Paschæ (22)		LXVII.	296
XVIII. Tractatus Danielis in Pascha (23)		LXXVII.	303
XIX. item In die Paschæ.		XLIX.	275
XX. item De die Paschæ.		LXV.	294
XXI. Tract. de Esaia.		XXVI.	230
XXII. Tract. Danielis.		LXXVI.	303
XXIII. de Baptismo.		XXXIV.	245
XXIV. item Tractatus de Baptismo (24)		XL.	255
XXV. Tract. Paschæ (25)		LXVIII.	296
XXVI. item Tractatus Paschæ cujus supra.		LIV.	281
XXVII. Tractatus Danielis in Pascha.		LXIX.	297
XXVIII. Invitatio fontis cujus supra.		XXXII.	243
XXIX. Tractatus Paschalis.		XLII.	259
XXX. de Genesi cujus supra.		XX.	219

XXXI.

(16) Editio Veneta: *de Ædificatione domus Dei.*

(17) Ita MSS. omnes & prima editio Veneta, in editione Veronensi additum est: *de Psalmo CXXX.*

(18) In Zenoniano & editione Veneta: *Post traditum baptisma.*

(19) Ita in MSS. præter Zenonianum, in quo habetur: *Comparatio vineæ*, & in editis: *de Psalmo LXXIX.*

(20) In Zenoniano: *Præfatio Paschalis pro baptizandis*: *Præfatio Paschalis* quoque legitur in editione Veneta.

(21) MS. Zenonianus & editio Veneta: *de Tribus pueris.*

(22) In Zenoniano: *de Pascha & Judæis*; in editione autem Veneta: *de Judæis.*

(23) *Pro fidei veritate* in Zenoniano & editis.

(24) *Post traditum baptisma* in Zenoniano & editione Veneta.

(25) *De Pascha & Judæis* Zenonianus, *de Judæis* tantum editio Veneta.

(26) In

Ordo antiquus Codicum.	*Ordo novus.*
XXXI. Interpretatio Pſalmi CXXVI. (26)	LIB. II. Tr. *S. Hilarii I. in Appendice.* 322
XXXII. de Pſalmo CXXVII.	*S. Hilarii II. in Appendice.* 330
XXXIII. de Pſalmo CXXVIII.	*S. Hilarii III. in Appendice.* 337
XXXIV. de Pſalmo CXXIX.	*S. Hilarii IV. in Appendice.* 344
XXXV. Interpretatio Pſalmi CXXX.	*S. Hilarii V. in Appendice.* 350
XXXVI. Tractatus de Lazaro.	*Potamii I. in Appendice.* 313
XXXVII. Tractatus de Eſaia. (27)	*Potamii II. in Appendice.* 317
XXXVIII. de Livore & Invidia. (28)	*S. Baſilii I. Rufino Aquilejenſi interprete in Appendice.* 353
XXXIX. de Adtende tibi.	*S. Baſilii II. Rufino interprete in Appendice.* 362
XL. de Jejunio.	*S. Baſilii III. Rufino interp. in Appendice.* 374
XLI. de Avaro divite. (29)	*S. Baſilii IV. Rufino interprete in Appendice.* 378

(26) In vetuſtiſſimo codice Remenſi hic & ſequentes decem ſermones, quos in Appendicem rejecimus, alia manu additi & deſcripti cernuntur.

(27) Zenonianus cum editis: *de Martyrio Iſaiæ Prophetæ.*

(28) Hic ſermo in duos dividitur in Mſſ. Tolentin. & Vaticano.

(29) Zenonianus & editi: *de Duplici tentationum ſpecie*; in Vaticano autem, Tolent. & Pompejano poſt hunc ſermonem additus titulus: *de ſigno Crucis.*

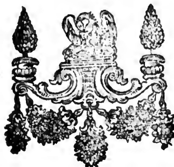

MANU-

MANUSCRIPTI CODICES ET EDITIONES,

Quibuſcum tractatus S. Zenonis conlati ſunt, & notæ quibus in adnotationibus indicabuntur.

Rem. Mſ. Monaſterii S. Remigii Remenſis vetuſtiſſimus octavo ſaltem ſæculo exaratus.
Vat. Mſ. Bibliothecæ Vaticanæ 1235. ſæculi XIII.
Tol. Mſ. Venetus Bibliothecæ PP. Clericorum Regularium S. Nicolai Tolentinatis ejuſdem ſæculi.
Baſ.Vat. Mſ. Archivii Baſilicæ Vaticanæ 33. ejuſdem circiter ætatis.
Urb. Mſ. Vaticanæ bibliothecæ inter Urbinates num. 150. ſæculi XIV.
Zen. Mſſ. duo Monaſterii Veronenſis S. Zenonis, alter membranaceus, alter chartaceus ſæculi XV.
Sp. Mſ. a Franciſco Sparaverio Veronenſi olim recognitus.
Pomp. Mſ. Comitum Pompejorum Veronenſium Sæculi XV.
Edit. Ven. Editio Veneta anni 1508.
Edit. Ver. Editio Veronenſis anni 1586.
Edit. Pat. Editio Patavina anni 1710.

S. ZENONIS

SANCTI ZENONIS
EPISCOPI VERONENSIS
TRACTATUS.

*TRACTATUUM SANCTI ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS

LIBER PRIMUS.

TRACTATUS I.

(1) *De Fide.*

I. CHristianæ (2) fidelitatis felicitas maxima est fidei nosse naturam, quæ talis ac tanta est, ut unicuique

ADNOTATIONES.

* *Sermones* appellantur in editis: codicum nostrorum appellationem prætulimus, quæ apud alios quoque Patres usitatissima est, & in eorum codicibus frequentior, ut in Præfatione animadvertimus.

(1) Retinuimus titulum editionis Veronensis & Mss. Monasterii S. Zenonis: & sane hic est unus e duobus tractatibus, quos *de Fide* a S. Zenone perscriptos commemorat Joannes presbyter Veronensis historicus ineuntis sæculi XIV. necnon Guillelmus Pastrengus & Petrus de Natalibus, qui eumdem Joannem secuti sunt. Prima editio Veneta an. 1508. & Tabula seu Index l. 2. in eodem Ms. Zen. hanc inscriptionem præferunt, *de Fidei commendatione*. In codicibus autem ceteris inscribitur, *Tractatus fidei*: & solum in Indice, qui Ms. Pomp. præfigitur, hic titulus notatur, *de Tractatu fidei*, qui non omnino despiciendus est, cum S. Zeno hoc primo tractatu id agat, non ut fidem commendet, vel explicet, sed ut ne Tractatus Fidei scribantur: id quod intellexit de illis tractatibus, in quibus Trinitatis mysterium humanis ratiocinationibus explanare quispiam audeat, ut pluribus ostendimus diss. 2. c. 2. quod ad præsentis tractatus intelligentiam legendum omnino est. Unum illud movebat, ne hunc primum Zenonianis tractatibus accenseremus, quod epistola potius ad quemdam, quem *Fratrem* appellat, tradita, quam tractatus ad populum habitus videatur: eum enim perpetuo alloquitur, multisque argumentis ab ejusmodi Tractatuum scriptione, quæ plena erat periculi, deterrere & amovere conatur. Accedit, quod Petrus Calo Ordinis Prædicatorum, qui vixit ineunte sæculo XIV. in Mss. collectaneis apud Henschenium tom. 2. April. pag. 76. opera commemorans S. Zenonis, quæ se vidisse ait *in Ms. Monast. S. Zenonis de Verona*, non *tractatus* solum *octoginta*, sed & *epistolas* se in eo legisse affirmat. Inter opera vero S. Zenonis nulli melius *epistolæ* nomen, quam huic tractatui convenire potest. Sed a codicum fide discedendum non putavimus: notum autem est, in tractatibus ad populum singularem personam SS. Patres non numquam allocutos fuisse, ut vitium in uno reprehendentes, multitudini parcerent, & communi periculo satis prospicerent. Illud interim prætereundum non est, hunc tractatum Germanica lingua redditum a Gotfrido Arnoldo, inter alia selectiora Patrum, præcipue Græcorum, opuscula Germanice item translata, fuisse editum primo Lipsiæ an. 1696. dein bis Goslariæ an. 1702. & 1716. uti discimus ex Fabricio vol. 7. Bibl. Græc. pag. 493.

(2) Codex Pomp. cum Urbinate habet *felicita-*

que (3) homini non ab alio commodetur, ſed ejus ex voluntate naſcatur. Ceterum ſi, ut quidam putant, (4) docentis pendet ex ore, procul dubio eodem aut ceſſante, aut aliter docente conſumitur. Huc accedit, quod, niſi (5) inſinuationem legis omni devotione ſuccincta præcedens amplectatur fides, quæ tam ſibi, quam illi credendo præſtet

licitatis, ſed in margine ejuſdem Mſ. Pompejani emendatum eſt *fidelitatis*, quod in aliis codicibus legitur.

(3) Sic reſtituimus ex Mſſ. & edit. Ven. cum in poſterioribus aperte ſuppoſitum ſit, *homini non ab alio, ſed ejus ex voluntate, præveniente Spiritus ſancti inſpiratione atque ejus adjutorio, naſcatur*; de cujus ſuppoſitionis cauſſa ſatis diximus diſſert. 2. c. 5. Solum aliqui codices poſt vocem *homini* addunt *ſuo*. Ait igitur S. Antiſtes, fidem nemini fidelium commodari ab alio, qui ſcilicet fidem illi proponat & probet, ſed ex cujuſque voluntate naſci: quod cum S. Zeno dixit, illud unum in animo habuit, non ut gratiam excluderet, de qua tum non agebatur, quamque & paullo poſt & alibi ſatis luculenter adſtruit, ſed ut eos refelleret, qui argumentis & tractatibus fidem exponere conabantur, ac ſi ejuſmodi induſtria fides cordibus inſereretur. Vide diſſert. 2. cap. 2. ex quo occaſio & argumentum hujus tractatus, ac non nullarum formularum, quæ hoc in tractatu acerbiores videntur, explicatio & vindicatio petenda eſt. Simili ratione S. Zeno tract. 2. hujus libri n. 5. de caritate agens: *Quoniam*, inquit, *ex lege*, ideſt doctrina (ut patebit adnot. 5.) *diſcitur, ſed in mentibus naſcitur*.

(4) Zenonis conſilium, quod proxima adnotatione innuimus, ſi quis recte teneat, hiſce verbis nihilum offendetur. S. Antiſtes illos non damnat, qui prædicationis neceſſitatem ad fidem ſuſcipiendam inculcant: & ſane *inſinuationem legis*, ſeu didaſcaliam fidei eum admittentem legimus: vide inferius agnot. 49. Solum ergo in illos invehitur, qui in fide argumentis ſtatuenda perinde laborarent, ac ſi ab hac induſtria fidei inſitio ac propagatio penderet, quam in ſententiam dixerat paullo ante, fidem *non commodari ab alio, ſed ex voluntate naſci*, cujus adſenſus ſi deſit (nam *non omnes obediunt Evangelio*. Rom. 10. 16.) irritus erit omnis labor ejus, qui docuit.

(5) *Lex* hoc in tractatu nunc quidem pro præceptis legis ſumitur, uti cum n. 2. dicitur: *Per ipſam Dei voluntas populis intimatur, per ipſam diſciplina cæleſtis colligitur &c.* at ſere accipitur pro ipſis fidei dogmatibus atque doctrina, ut cum ſcribitur: *Erras, quiſquis diſputationem legis æſtimat fidem*, ubi *diſputationem legis* idem eſſe, ac diſputationem de dogmatibus fidei, patet ex eo quod ſubditur, diſputationem hujuſmodi, ſi *verſuta* ſit, eradicare fidem, *quia fides profecto non eſt, ubi quæritur fides*, ſeu ubi de fide per diſputationem movetur quæſtio. Similiter doctrinam fidei S. Antiſtes *legem* appellat, cum n. 5. ait: *Cur legem lege diſtringis? cur ſub imagine fidei fidem deponis?* & aliis id generis locis. Hanc *legis* ſignificationem, quæ fortaſſis ab ea locutione Paulli originem ducit, qua ad Rom. 3. 27. *legem fidei* vocat, indicat etiam S. Auguſt. *de Geſt. Pelag.* n. 4. ubi hujus dictum de *legis ſcientia* conſiderans, *Si forte Pelagius*, inquit, *reſponderet, hanc ipſam ſe dixiſſe ſcientiam legis . . ., quæ per doctrinam fidei neophytis, atque in Chriſto parvulis traditur, qua etiam baptizandi catechizantur, ut ſymbolum noverint; non quidem iſta intelligi ſolet, quando habere quiſquam ſcientiam legis dicitur*; quibus verbis non id a conſuetudine loquendi alienum notat, quod *lex* pro *doctrina fidei* accipiatur, ſed quod *doctrina fidei*, quæ catechumenis traditur, appelletur ſcientia: nam *ſcientia*, ſubdit, *vocatur illa, ſecundum quam legis periti appellantur*. Hoc quoque in tractatu S. Zeno ex eorum, quos impugnat, ſententia, *legem* non tam pro ſimplici dogmatum fidei doctrina, quam pro ipſa ſcientia & peritia fidei plerumque accepit, pro ea nimirum fidei peritia, quam illi neceſſariam profitebantur, qui obſcuriora fidei dogmata de Trinitate tractatibus explicare, & *argumentis pro ingenii qualitate adſerere* conabantur: unde

ſtet effectum; inſinuatio inanis erit: quia incredulo credentis fructum præſtare non poterit. Denique Abraham placuit Deo (6) credulitate ſine lege, & Judaicus populus diſplicuit Deo incredulitate cum lege. Unde dubium non eſt, legem non poſſe ſine fide, fidem poſſe ſine lege: alioquin (7) iſthæc innumerabilis ſimplicitate ſua felicior turba Gal. 3. 6.

adhuc

unde hos, perinde ac Auguſtinus Pelagium, refellit allata in medium ſimpliciorum turba, quæ *adhuc mortis imperio ſubjaceret, ſi legis periti tantum juſtificari meruiſſent*, pro quibus n. 4. ait: *Non habens ergo fidem, qui litteras neſciunt:* & ſimiliter n. 5. *imperitos* legis laudat, ſeque *minus peritum* profiteri non dubitat, non quod Trinitatis fidem non calleret, ſed quod nec tractatus de illa edere, nec ratione eam ſcrutari & explicare, ut Ariani audebant, ſe poſſe crederet. Hanc quidem *legem*, quam *fidei* mox opponit, & a *fide* diſtinguit, cum ait *legem non poſſe ſine fide, fidem poſſe ſine lege*, n. 4. *doctrinam* vocat, eamque *credulitati*, ideſt ſimplici fidei in eamdem plane, quam expoſuimus ſententiam, ex oppoſito ſtatuit, ita ut idem hoc loco ſit *lex*, quod ibi *doctrina*, & idem heic ſit *fides*, ac quod ibi *credulitatem* vocat, de qua voce plura adnot. ſequenti. Variam hanc *legis* acceptionem hoc in tractatu promiſcue uſurpatam animadvertere, & diſtinguere maxime intereſt. Hoc itaque loco *inſinuatio legis* pro fidei didaſcalia accipi videtur: quam idcirco *fides præcedens amplectatur* oportet, quod niſi quis ſe ei, qui fidei præcepta tradit, docilem præbeat, inanis plane omnis *inſinuationis* ſeu didaſcaliæ labor futurus ſit. Hæc autem in rem ſuam S. Zeno inculcat, non ut didaſcaliam neceſſariam neget, ſed ut (quod dixerat paullo ante) *fidem non ab alio commodari*, ſed *propria ex voluntate naſci* confirmet.

(6) *Credulitas* noſtro Auctori pluries memorata, neque ſumitur pro nimia facilitate credendi, quæ vitio non caret, neque pro opinione infirma & imbecilli, quæ in fidei dogmatibus ſine gravi crimine locum non habet, ſed pro ſimplici *fide*, quæ auctoritati *ſine lege*, ideſt ſine ratione adhibetur, quails ſane Abrahæ fides fuit, qui non ſolum nulla petita ratione credidit Deo, ſed etiam, ut Rom. 4. 18. monet Apoſtolus, Deo credidit *contra ſpem*, quam ratio naturalis injiceret. Hoc tamen in loco, ubi de fide proprie dicta ſermo eſt, illa potius Abrahæ fides *credulitatis* nomine commendata videtur, qua ille Chriſto ex ſuo ſemine gignendo divina fide credidit, antequam de hoc dogmate tractatus ulli, quos *legem* auctor nominat, per Arianos aut alios quoslibet ederentur: qua ſane de cauſſa S. Ambroſius lib. 1. de Abraham cap. 3. n. 21. hunc laudat, *quia rationem non quæſivit, ſed promptiſſima fide credidit*, quæ plane idem ſunt, ac apud noſtrum Antiſtitem *credulitas ſine lege*. Hac de fide Abrahæ plura inferius adnot. 34. Ceterum in eamdem ſententian alii quoque Scriptores idem *credulitatis* nomen pro *fide* accepere. Nemeſianus, Dativus, & Victor martyres ad S. Cyprianum epiſt. 78. *Dum non deſinis tractatibus tuis ſacramenta occulta nudare, ſic nos in fide facis creſcere, & de ſæculo homines ad credulitatem accedere.* Arnobius lib. 2. adverſus Gentes p. 47. *Ridere noſtram fidem conſueſtis, atque ipſam credulitatem.* Concilium Eliberitanum c. 42. *Ad fidem primum credulitatis accedunt*, & c. 44. *Si poſtmodum ad credulitatem venerint.* Sedulius l. 1. Operis Paſchalis c. 2. *Hac eſt vera fides & firma credulitas.* Exſtant in antiquis Ordinibus fidei formulæ inſcriptæ *Formulæ credulitatis.* Utque alia multa id generis teſtimonia prætermittamus, Ratherius noſter Epiſcopus in Synodica ad presbyteros: *Fides autem*, inquit, *ideſt credulitas Dei.* Hæc dicenda erant fuſius, non quod hic locus id poſtulet, ſed ut hac præmonitione lector intelligat, quæ in ſequentibus obſcuriora fuiſſent, ubi eadem vox, ſenſu non ita explorato, repetita invenietur.

(7) Sic Mſ. Pomp. cum alii Codd. habeant *iſta*: illud autem præeligendum putavimus, ut impediretur æquivocatio, & id pronomen ad *turbam* referendum pateret.

 (8) MſC

adhuc mortis imperio subjaceret, si legis periti tantum justificari me-
2. Cor. 3. ruissent. At cum scriptum sit, *Littera occidit*, *spiritus autem vivificat*,
6. quia non sub lege, sed sub gratia sumus, quæ nos diligere Deum, ac
soli illi servire in sacramento semel creditæ (8) unicæ Trinitatis, non
argumento, non necessitate, sed voluntate compellit; manifestissimum
puto, nimis (9) astuto esse simplicem meliorem: quia simplex omni-
bus Dei verbis simpliciter credit; astutus autem nimia sapientia infa-
tuatus, inquisitionibus vanis semetipsum confundit.

II. Sed dicet aliquis: si ita est, nulli ergo (10) lex prodest. Ab-
sit. Prodest, & quidem plurimum: nam per ipsam Dei voluntas po-
Rom. 3. pulis intimatur: per ipsam disciplina cælestis (11) colligitur, ac tene-
20. & 7. tur: per ipsam, inquam, genus omne peccati, ne quis imprudens in-
7. tereat, diffamatur. Semper monere non desinit, ignorantia ne quis
reatum excuset: nunc severa, nunc blanda (12) demonstrat præmium,
demonstrat & gladium, unicuique, quod elegerit, tributura, ut jure
possit implere, quod gerit. Qui (13) ad se veniunt, professionem
credulitatis ab eis solam ideo, quia eorum fidem videre non potest,
exigit: quam si abesse ex moribus deprehenderit, confestim ut perfi-
dum punit irata, quem docuit: nullamque aliam ob caussam promul-
gatam se esse testatur, nisi ut fides de infidelibus vindicetur. Deni-
1. Tim. 1. que tolle peccatum; cessat legis imperium. *Lex* enim, sicut scri-
9. Gal. 3. ptum est, *justo posita non est*, *sed peccatori*: quia *justus ex fide vivit*, in-
11. fidelis injuste. Errat igitur, quisquis disputationem legis æstimat fi-
dem: (14) quisquis duo in unum diversa confundit. Disputatio enim
sicut

(8) Mss. Pomp. & Zen. *unitæ*.

(9) Hæc Ms. Pomp. lectio melior visa est, ut ex contextu apparet: tametsi idem codex in margine correctionem præferat *acuto*, quod in editis & Mss. est.

(10) Heic *legem* proprie sumit pro doctrina legis; hæc enim est, per quam *Dei voluntas populis intimatur*, *disciplina cælestis colligitur*, *genus omne peccati diffamatur*, &c. At post pauca pro doctrina fidei iterum accipit, immo etiam pro utroque.

(11) In Veneta edit. & Mss. Pomp. ac Tolent. perperam legitur *corrigitur*, quod tamen in ipsius Pomp. codicis margine emendatum est ita, ut in textu scripsimus ex aliis Mss. & editionibus. *Diffamari* autem omne peccati genus per legem dicitur pro eo, quod Paullus ad Rom. 3. 20. ait: *Per legem enim cognitio peccati.*

(12) Probamus repetitionem plane Zenonianam verbi *demonstrat*, quæ occurrit in Ms. Urb. & edit. Ven.

(13) Idest qui ad fidem accedunt: ubi *legem* accipit pro Fide catholica, quæ ab iis, qui ad se accedunt, *professionem credulitatis*, idest simplicis fidei, *exigit*.

(14) Ex antiquissimis manuscriptis Rem. Tol. Vat. & edit. Ven. addidimus *quisquis*, pro quo tamen melius legendum videtur *quippe qui*. Cod. Pomp alia interpunctione scribit: *infidelis injuste errat. Igitur quisquis disputationem legis æstimat fidem, duo in unum diversa confundit*: quæ interpunctio adeo placet, ut nisi antiquiorum codicum lectioni adver-

ſicut excolit legem, ita, ſi (15) verſuta ſit, eradicat fidem: quia fides profecto non eſt, ubi (16) quæritur fides. (17) Deinde quia lex communis eſt, fides vero privata: quia lex ſemper manat ex libro (18) genitali, fides autem tenaciter inhæret ſuo ſoli propoſito. Lex ab alio tranſit in alium, fides interit, ſi (19) a ſuo ſtatu aliquando vel aliquo declinaverit. Lex hominis conſcientiam alloqui tantum poteſt, videre autem non poteſt: fides conſcientiam medullitus (20) mundat, ne quid reatui vel intrinſecus debeat: qui enim ſuam conſcientiam non timet, is eſt, qui Deum non timet. (21) Adde, quod lex (22) partibus & diſcitur & docetur Adde, quod tota nec intelligitur, nec (23) tenetur. Adde, quod a quolibet pro ingenii qualitate argumentis adſeritur. Adde, quod ab omnibus appetitur, (24) & a nullo completur. Adde, quod index (25) Dei voluntatis eſt, non Dei originis, aut naturæ.

III. Se-

adverſaretur, eam textui libentiſſime inſeruiſſemus.

(15) *Verſuta diſputatio legis*, quæ heic appellatur, ſunt illi tractatus fidei mox recenſendi adnot. 26. & ſeqq. quibus Ariani *nimia ſapientia infatuati, inquiſitionibus vanis ſeipſos confundebant*, ut n. 1. ait Zeno: & hi tractatus erant, qui non *excolebant* fidem, ſed *eradicabant*.

(16) Pungit Arianos ſuperiori adnotatione memoratos, quos, dum variis tractatibus quærebant, quænam fides inter multiplices ab iiſdem editas fidei formulas tenenda eſſet; fidem non habere convincit.

(17) Mſſ. duo: *Denique quia*, &c. *Legem* porro vocat didaſcaliam legis, quæ cum in publicis Eccleſiæ cœtibus habeatur, communis eſt omnibus: eique fidem cordis opponit, ac proinde illam *communem*, hanc *privatam* appellat.

(18) *Genitalis liber* dicitur liber ille legis, quem a genitoribus ad ſe transmiſſum acceperunt Judæi, qui deinde ad nos Chriſtianos una cum ſacris Codicibus tranſiit, unde additur: *Lex ab alio tranſit in alium.*

(19) Mſ. Pomp. *ab ſuo.* Paullo poſt pro *aliquo* Mſ. Vat. *in aliquo*, & editio Ven. *in quo.*

(20) Ideſt purgat ita *medullitus* & intime, ut non ſolum nihil exterius propter verba, vel opera, ſed nihil etiam interius propter cogitationes *reatui debeatur*, ſeu peccetur.

(21) Mſ. Rem. heic & in ſequentibus repetitionibus ſcribit *Addo.*

(22) Ideſt per partes traditur & diſcitur.

(23) Edit. Ven. habet *docetur*, ſed minus placet, cum inepta ſit proximæ ſententiæ repetitio. Totam autem legem, quæ pro fidei doctrina heic accipitur, nec intelligi affirmat, quod in fide plura ſint obſcura, nec totam teneri, quod non omnia dogmata Ariani crederent: id enim contra Arianos objicitur: unde n. 5. *Si ejus partem probes, reprobes partem. . . . cum univerſa non credis.*

(24) Edit. Veron. *ut* pro &. Edit. Ven. *complectitur* pro *completur*. Cum de lege, ſeu ſcientia fidei in toto contextu ſermo ſit, mallemus *complectitur*, eo quod omnes hanc ſcientiam appetant, complectatur nemo, etſi tractatibus & ratiocinationibus eam adſequi contendat. At citra fidem codicum mutare noluimus: cum fortaſſis de lege morum loqui ſanctus Zeno voluerit, quam *voluntatis Dei indicem* mox affirmat. Quamquam & ipſam fidei ſcientiam a nemine compleri dicere potuit in eam ſententiam, qua n. 4. de Arianis doctrinam legis, ſeu fidei præ ſe ferentibus, & per tractatus acquirere conantibus loquens, *Legis ſcientiam*, inquit, *ad perfectionem perducere nullis rationibus poſſunt*: quod idem eſt atque heic *a nullo completur*, ideſt a nullo *ad perfectionem perducitur.*

(25) *Index* divinæ voluntatis eſt lex proprie

III. Sequitur, ut ſcire debeamus, utrum (26) tractatum fidei, an (27) fidem tractatus debeamus adſerere. Si tractatum fidei dixerimus; vehementer errabimus: ſubjici enim ſe loquacitatis artificio fidei natura non patitur, a qua nihil aliud laboratur, niſi ut ſuis ſibi tantum virtutibus approbetur: non enim poteſt eſſe perfectum, quod aliunde exſpectat ſibi aliquid neceſſarium. Si vero fidem tractatus dicere cœperimus; erit profecto nec (28) noſtra, nec ſua, ſed nec ejus, cujus eſſe dicetur: quia tractatus fidem cum adſtruit, ex eo ipſo eam, quo adſtruit, deſtruit: nec ulli dabit, quod non habet; ſed potius, ut non habeat, adhuc ipſe diſquirit. Video præterea, ſicut (29) adſertorum indicant nomina (quæ ſi aufe-

ras,

prie dicta, quæ morum præcepta continet: at intelligi etiam poteſt lex fidei, quatenus indicat, quid Deus nos credere velit, ut ne tamen credendorum originem & rationem patefaciat, quam Ariani tractatibus & argumentis exponere conabantur.

(26) Cum tractare dicerentur Epiſcopi de Eccleſiaſticis negotiis agentes, ut exploratum fit ex S. Cypriani epiſt. 51. & 52. ubi *tractatus* inter Epiſcopos habiti commemorantur; expoſitiones, ſeu formulæ fidei ab Epiſcopis in Concilio tractantibus editæ, *Tractatus Fidei*, ſeu etiam ſolum *Tractatus* appellari ſolebant. Formula fidei Nicænæ *Tractatus Nicææ* vocatur in definitione Synodi Ariminenſis fragm. 7. apud Hilar. n. 3. & 4. nec non in epiſtola ejuſdem Synodi ad Conſtantium fragm. 8. n. 1. & apud Ambroſium lib. 3. de Fide cap. 15. n. 125. nec non ab Auctore tractatus *de Fide Orthodoxa contra Arianos* c. 8. quo reſpiciens Marius Victorinus loquens de voce Ὁμοούσιον: *At enim*, inquit, *quia non intelligitur, & ſcandalum facit, tollendum eſt de Fide & Tractatu, aut certe &c.* Vide tom. 4. Bibl. PP. edit. Lugd. p. 273. Heic autem S. Zeno non Nicænum tractatum intelligit, ſed eos, qui poſt Nicænum ab Arianis conſcripti fuerunt, quos poſt pauca *multos tractatus* appellat, propterea quod plures tum in pſeudoſynodis, tum etiam a non nullis Epiſcopis ſeparatim editi fuere. Hos Arianorum *tractatus* memorant S. Hilarius lib. 2. ad Conſtantium num. 4. & 5. Marius Victorinus in oratione *de recipiendo ὁμοούσιον* pag. 295. laudatæ editionis, Phœbadius in libro contra Arianos p. 300. & alii. Animadvertendum vero eſt, non ſimplices fidei formulas ab Arianis emiſſas *tractatus* hoc loco dici, quas *fides* nominatas mox videbimus; ſed fuſiores expoſitiones fidei, in quibus ſuam quiſque fidei ſententiam argumentis & rationibus adſtruere conabatur, ut ex contextu exploratum eſt.

(27) *Fidem tractatus* appellat fidem, quam quis tractatuum ſeu argumentorum vi concipere velit, eo quod nolit credere, niſi quæ ſibi argumentis & tractatibus perſuadeantur.

(28) Tractatuum fidem nullibi eſſe oſtendit, quippe quæ cum in tractatibus quæratur, nec illis poſſit ineſſe, & eſſe *ſua*, nec nobis per tractatus inſeri poſſit, & eſſe *noſtra*, nec in ipſo tractatus Auctore, qui dubiam quæſtionem movit, reperiri queat: & ſic fidem tractatuum deſtruere fidem pronuntiat: nam, ut dixerat paullo ante, *fides profecto non eſt, ubi quæritur fides.* Quibus ſimiliter Hilarius lib. 2. ad Conſtantium n. 6. *Fides deinde quæritur, quaſi fides nulla ſit.*

(29) *Nomina adſertorum* tractatibus inſcripta, ſunt nomina Arianorum & Semiarianorum inſcripta, ut credibile eſt, pſeudoſynodicis fidei formulis, ſeu *tractatibus, quos ipſi emiſerunt*, uti loquitur Marius Victorinus in libro *de recipiendo ὁμοούσιον* p. 295. ubi non de Arianis ſolum, ſed & de Semiarianis teſtatur: appellat enim Baſilium Ancyranum, qui inter Semiarianos aliquando fuit. Videntur etiam quidam tractatus extra Synodos a non nullis hæreticis ſuis nominibus editi, cujuſmodi fuit illa Potamii epiſtola,

quæ,

ras, (30) nulla fortassis est pugna) multos fuisse tractatus, multas (31) fides, & quidem novellas, & litis labore ac favore nutritas: quas, quia vera vix potest inveniri, credo, ne populi penuria laborarent, (32) venales esse propositas. Verumtamen ex his omnibus eligendum quid sit, non potest nosci, aut comprehendi: quia non erit (33) nec proprium, nec firmum, quod habet statum semper incertum:

quæ, Phœbadio teste pag. 301. tomi laudati, *ab Oriente & Occidente transfuisse est*.

(30) *Nulla fortassis est pugna*, inquit, *si adsertorum*, idest auctorum, nomina *auferas*, quod aliquæ fidei formulæ, quas Semiariani emisere, recte intelligi possent, nec ullam hæreseos suspicionem ingererent, nisi quæ ex auctorum nominibus manat, quos dolo malo quædam verba usurpasse, alia autem omisisse notum erat. Hinc sane Hilarius aliquot ex iisdem formulis catholice posse accipi insinuat toto libro *de Synodis*.

(31) *Fides* idem ac fidei formula. *Incipit fides apud Nicæam conscripta*, Hilarius fragm. 2. n. 27. & lib. *de Synodis* n. 84. *Ipsam quidem religiose tum scriptam fidem*. Vide quoque libellum precum Marcellini & Faustini ad Theodosium tom. 1. Sirmondi, ubi *fides* eamdem in sententiam sæpius usurpatur, sicuti & in confessione fidei Faustini t. 2. operum S. Leonis p. 138. In plurali vero numero pro Arianorum formulis apud Hilarium adversus Constantium n. 7. *Condis fides contra fidem vivens*, quo loco *fides* intelligit varias fidei formulas, quæ Constantio imperatore favente vel præsente, ab Arianis scriptæ fuerunt, aut etiam libros illos, quos Lucifer Calaritanus veluti a Constantio contra Catholicam fidem scriptos refert in libro *de non parcendo in Deum delinquentibus*. Iterum Hilarius lib. 2. in Constantium n. 4. *Miserabile est tot nunc fides existere, quot voluntates*. S. Athanasius in lib. de Synodis undecim fidei formulas ad Antiochenam usque an. 361. ab Arianis promulgatas memorat. Harum multitudinem Socrates notans lib. 2. c. 41. λαβύρινθον, *labyrinthum*, appellat, earumque præcipuas recenset. Has porro *novellas* vocat S Zeno, propterea quod novæ in dies formulæ ederentur. Quod autem ait, hasce fides *litis labore & favore nutritas*, vide adnot. 38. & 39.

(32) Formulas Arianorum *venales* appellat, quippe quod Ariani, ut suarum partium numerum augerent, & ad hæreseos subscriptionem, seu adsensum plures adducerent, præmiis uterentur. Hilarius quidem in libro contra Constantium n. 5. persecutionem *ditando* & *auro* eum commovisse teterrimam prodit. *At nunc pugnamus contra persecutorem fallentem .... qui non dorsa cædit, sed ventrem palpat; non proscribit ad vitam, sed ditat in mortem; non trudit carcere ad libertatem, sed intra palatium honorat ad servitutem; non latera vexat, sed cor occupat; non caput gladio desecat, sed animam auro occidit*. Multi quidem *munera anteponentes*, ut inquit Liberius apud Theodoretum lib. 2. hist. c. 6. hac ratione corrupti sunt: quos proinde *quæstu circumventos*, & *auri magis, quam Christi amantes* vocat Gregorius Nazianzenus n. 14. orat. 21. de laudibus Athanasii: & inter hos a Faustino ac Marcellino in libello precum ad Imperatorem apud Sirmondum tom. 1. p. 142. refertur Potamius fidei catholicæ olim defensor, q*ui præmio fundi fiscalis, quem habere concupierat fidem prævaricatus est*. Similia habet Gregorius Nazianzenus laudata orat. 21. de laudibus Athanasii, ubi pauperum bona in malum ejusmodi usum ab Arianis consumpta testatur. Hinc iterum S. Zeno *divitum patrocinia* ab iisdem in subsidium advocata tradit: eorumque opibus plures corruptos docebimus adnot. 39. Huc forte prospiciens S. Ambrosius in Apolog. David cap. 4. n. 17. allato veteris testamenti exemplo, de Sacerdotibus scriptum reliquit: *Quo indicio claruit auri cupiditatem materiam esse perfidiæ, & avaritiæ studio sacrilegia solere generari*.

(33) *Nec* abest a Mss. Pomp. & Zen. Ut autem intelligantur, quæ de vago incertoque fidei Arianorum statu id loci traduntur, simulque confirmetur dilucide, hasce S. Zenonis

certum: quippe cum unius electio ſit alterius reprobatio: vel ſi omnes omnino amplectendæ ſint, ut tot quis habeat fides, quot non habet verba, multo magis nihil habebit, quia tractatus, qui eas genuit, vel quotidie generat, adhuc poteſt generare: e diverſo provocatus, rurſus eas pro ingeniorum argumentorumque viribus retractando ac refellendo conſumit. Sin vero, ſicut neceſſe eſt, una eſt illa nobilis & (34) antiqua, quæ non dicam tractatu, ſed ipſius nativitate porro

---

nonis ſententias cum hujus temporis hiſtoria probe congruere, adeo ut nihil ſimile ſuperioribus ſæculis, quibus illum vixiſſe nonnulli exiſtimant, afferri queat, cui illæ peræque reſpondeant; recitanda putamus aliquot inſignia Patrum loca, quæ cum præſenti mirifice concinunt. Primum Athanaſ. in epiſt. ad Epiſcopos Ægypti & Libyæ n. 6. p. 275. t. 1. *Itaque omnia moventes & conturbant, nec tamen ſuis decretis ipſi ſunt contenti: nam ſingulis annis, velut qui pacta ſcribunt, ipſi quoque conveniunt, & de fide ſtatuere ſimulant, ut etiam inde nihil niſi riſum & dedecus referant: quippe quorum decreta non ab aliis, ſed ab ipſis reſcindantur. Si enim hi, quæ prius definierunt, conſiderarent, nollent profecto alia definire, nec rurſus illis dimiſſis, ea nunc definirent, quæ, ut ipſi certe meditantur, poſt aliquod tempus ſunt immutaturi . . . . . Hinc ergo numquam ceſſant ſcribere, atque ita ſua perpetuo mutantes, incertam fidem, vel potius certam manifeſtamque infidelitatem & pravitatem habent.* Præterea in lib. *de Synodis* n. 14. p 727. *Etenim ipſi inter ſe mutuo diſſident: & cum a Patribus defecerint, nequaquam una eademque ſunt mente, ſed variis diverſiſque ſententiis fluctuant: diſceptanteſque adverſus Nicænam Synodum, multas & ipſi Synodos celebrarunt, in quarum ſingulis cum fidem expoſuerint, nulli tamen ſtetere profeſſioni: nec alio umquam modo acturi ſunt: male quippe quærendo, quam oderunt ſapientiam, numquam invenient.* Tandem Hilarius lib. 2. ad Conſtantium n. 4. id ſui ſolum temporis proprium, & antiquis inauditum tradit, ut tot fides ſcriberentur. *Sub cujus neceſſitatis*, inquit, *tamquam improbabili occaſione ſcribendæ atque innovandæ fidei exinde uſus inolevit:* & n. 5. *Conſcii enim nobis invicem ſumus poſt Nicæni conventus Synodum nihil aliud quam fidem ſcribi . . . . . Annuas atque menſtruas de Deo fides decernimus, decretis pœnitemus, pœnitentes defendimus, defenſas anathematizamus &c.* Quod Hilarius ait decerni fides *annuas & menſtruas*, S. Zeno dixit *tractatus, qui eas genuit, vel quotidie generat:* ex quo etiam patet, *fides a tractatibus* diſtingui, quatenus tractatus dicerentur diſputationes, quibus, ut idem ait Zeno, *pro ingeniorum argumentorumque viribus* ſuam quiſque fidem defenderet, alienamque refelleret; fides autem nuncuparentur fidei formulæ, quæ ex contrariorum tractatuum opinionibus genitæ, multiplices in variis Synodis editæ ſunt. De hac Arianorum & Semiarianorum pugna inter ſe videndus etiam locus Ambroſii *de Fide* lib 1. c. 6. n. 44. & 45.

(34) Hæc ſpectant *antiquam* Abrahæ fidem, quam Paullus laudat ad Rom. 4. & ad Gal. 3. quæque non ſolum Arianorum tractatus, ſed ipſam etiam præceſſit legem decalogi, ſeu promulgationem Chriſtianæ fidei, quam *legis* nomine S. Zeno hoc loco appellare videtur: unde addit: *Quæ credere non didicit, ſed præſumpſit.* Eſt enim *præſumo* ante tempus ſumo. Abraham autem vera fide, qua nos Chriſtiani ſumus, fuiſſe potitum, certum eſt ex Apoſtolo, qui hanc ob fidem & Abraham vocat *patrem omnium noſtrum*, eorum ſcilicet, *qui ſectantur veſtigia fidei*, Rom. 4. v. 12. 16. & quotquot eamdem fidem tenent, ejus filios appellat: *Qui ex fide ſunt, ii ſunt filii Abrahæ*, Gal. 3. 7. Hinc Patres adverſus Arianos Abraham eamdem ac nos Dei atque Trinitatis fidem habuiſſe, ex Paullo demonſtrarunt. *Denique Abraham fidem provocat Apoſtolus, probans, auctoritate uſus ſacrarum litterarum, ſic credidiſſe Abraham, quomodo nunc fuerit credens Paullus:* ſic Lucifer Calaritanus in lib. 1. pro S. Athanaſio p. 198. tom. 4. Biblioth. PP. edit. Lugdun. & alibi ſæpius eadem re . . tit, ac præſertim lib. *De*

non

porro (35) major eſt legis, quæ Deum Deo credendo promeruit, quæque credere non didicit, ſed præſumpſit; edicat mihi pernicioſa iſta adinventio tractatus ſui, quo proficit pugna? Ne fides, inquit, intereat, cum male aut creditur, aut docetur. Quod malum eſt iſta ratio, mox videbimus.

IV. Nunc ſcire cupio, fides ex (36) doctrina conſtet, an ex credulitate, an ex utroque. Si ex doctrina conſtat; non habent ergo fidem, qui litteras neſciunt, ſed nec ipſi, qui ſciunt: quia legis ſcientiam obſervantiamque ad perfectionem perducere nullis rationibus poſſunt. Si ex credulitate, non ei opus eſt ulla interpretatio: quia ſicut ſemel creditur, ita ſemel ex eo ipſo, quod creditum eſt, conſummata fides, ultra nec minuitur, nec augetur. Sin vero ex utroque; Patriarcharum (37) ſemenſa fides eſt: ac per hoc illis conſtitutionis noſtræ videlicet

non parcendo in Deum delinquentibus pag. 228. ubi alios omnes Patriarchas poſt Abraham eamdem fidem coluiſſe ſtatuit: *Si enim non ita crediderint Apoſtoli, ut crediderunt Patriarchæ; cur B. Apoſtolus omnes ad Abraham comprehendendam provocat fidem?* De hac Abrahæ fide contra Arianorum errorem inculcata vide plura apud Hilarium lib. 4. de Trinit. n. 27. & ſeqq. De eadem autem omnium juſtorum fide ante Chriſtum legendus Philaſtrius cap. 108. & 109. atque Auguſtinus lib. 18. *de Civit. Dei* cap. 47.

(35) Edit. Ven. habet *magis* pro *major*, *quamque* pro *quæque* (ubi Mſ. Pompejanus ſcribit *quæ*) & *promeruit* pro *præſumpſit*, ſicuti apud Hier. in cap. 3. epiſt. ad Galat. tom. 7. pag. 423. edit. Ver. *Legis opera ſupergreſſus, Deum non metu, ſed dilectione promeruit;* qua voce eodem fere ſenſu uſus eſt Zeno lib. 2. tract. 10. qui eſt tractatus primus *de Abraham*, n. 3. Heic tamen legendum *præſumpſit*, cum ſermo ſit de fide, quam ille *ante* Chriſtianæ fidei promulgationem *ſumpſit*: ut enim monuimus, *præſumo* apud probatos Scriptores eſt *anticipare*, ſeu *prius ſumo*

(36) *Doctrinam* heic vocat ſcientiam, ſeu peritiam de Trinitatis myſterio, quam Ariani ſe tenere, & tractatibus digerere jactitabant: hæcque idem plane eſt, ac illa, quam *legem* fidei ſuperius appellatam animadvertimus adnot. 5. *De credulitate* vero pro ſimplici fide, quæ ſine doctrina ſeu ratione auctoritati defertur, ſatis dictum eſt adnot. 6. Poſt pauca, ubi legitur *ſi ex credulitate*, in editis erat *ſi vero ex credulitate*: particulam autem *vero*, quæ abeſt a Mſſ. Pomp. & Zenon. duximus omittendam, cum ea mox repetatur. In Mſ. Tolent. hæc periodus ſequenti perperam poſtponitur.

(37) *Semenſus*, ſicut *dimenſus*, *emenſus*, &c. a menſura originem ducit, & de iis dicitur, quæ menſuram dimidiam referunt, uti *ſemodiale* a *ſemodio*, quod modii dimidium continet. Eam porro vocem, quam probe Latinam nihil dubitamus, apud unum Zenonem reperire hactenus licuit, niſi apud Ambroſium lib. 2. de pœnit. cap. 1. *ſemenſas epulas* legendum ſit pro *ſemeſas*, cum de convivio allegorice deſcripto loquatur, in quod non pridianæ *ſemeſæ* epulæ inferendæ erant, ſed novæ adjiciendæ, ut ex utriſque convivium integrum conſtaret; unde ſine illis epulæ pridie allatæ, dimidia convivii pars, *ſemenſæ* fuiſſent. *Semenſa* porro a Zenone dicitur Patriarcharum veterum fides, propterea quod ex duabus fidei, quæ ab Arianis ſupponuntur, partibus, credulitate nimirum & doctrina, illi unam tantum, ac proinde dimidiam fidem habuerint, quippe qui ex ſola credulitate, non vero ex tractatuum, qui ab iiſdem Arianis poſtea ſcripti ſunt, doctrina crediderunt. Id autem per ironiam dictum eſt, quam alia ratione, nec valde diſſimi-

delicet decernendi ſunt libri, ut poſſint eſſe perfecti. O quam miſera eſt fides, quam verba concinnant! O quam debilis, cujus quotidie diſſipantur variis argumentationibus membra! O quam indefenſa, quæ (38) regum, (39) judicum, divitum, aliquoties etiam, quod pejus

pejus

diſſimili ſententia in eoſdem convertit Athanaſius in l. *de Synodis* n. 4. *Quod ſi ex illorum* (Arianorum) *ſenſu a præſenti conſulatu* (quo ſignata fuerat Ariminenſis formula) *fides babet initium, quid acturi Patres ſunt, & beati martyres? Immo quid illi ipſi facient erga eos, qui a ſe in Chriſtiana religione inſtituti ante hunc conſulatum obdormierunt? &c.*

(38) *Regum* nomine Imperatores, Zenonis quoque ſæculo, vocatos infinitis prope teſtimoniis liquet. Vide libellum precum Marcellini & Fauſtini ad Theodoſium, Luciferi Calaritani opera paſſim, Hilarium de Synodis n. 78. Ambroſium Apolog. David c. 6. n. 26. Sulpicium Severum lib. 2. Philaſtrium, & alios, qui Imperatorem frequenter appellant *Regem*; uti *Regina* pariter nominatur Juſtina Valentiniani ſenioris uxor in Ambroſii vita num. 11. quam Paullinus ad Auguſtinum ſcripſit, & aliæ item aliorum Imperatorum uxores *Reginæ* dicuntur a Lampridio in Alexandro Severo, ab Ammiano Marcellino l. 14. & 15. &c. Similiter a Græcis Patribus nomen Βασιλεὺς, quod *Rex* latine redditur, ſæpiſſime ab hujus ævi Scriptoribus ad eoſdem Imperatores ſignificandos uſurpatur. De hoc porro Regum ſeu Imperatorum patrocinio ab Arianis ſtudioſe quæſito præclare Ambroſius l. 8. in Luc. n. 17. *Pone nunc ante conſpectum ſæcularibus Arianos ſtudiis intentos, qui ſocietatem potentiæ regalis affectant, ut armis militaribus impugnent Eccleſiæ veritatem.* Reges autem Zenoni memoratos eſſe Chriſtianos patet ex contextu, cum hos a Gentibus perſpicue diſtinguat ſcribens, hæreticos præter ſuffragia *Regum*, deſideraſſe etiam *judicum, divitum, aliquoties etiam, quod pejus eſt, Gentium patrocinia*: quibus aperte Reges abs ſe inter Gentes non recenſitos inſinuat, ſecus enim jam in illis ſatis Gentium præſidia quæſita fuiſſent. Plurali dein numero *Reges* appellans, non Conſtantium modo, ſed & Valentem innuere videtur, quos Arianis impenſe faviſſe exploratum eſt; quod ſi cui probetur, jam hic primus tractatus lucubratus fuiſſet poſt diem 4. Kal. Aprilis an. 364. quo Valens regnare cœpit.

(39) Mſ. Rem. habet *judicium*, quæ lectio ſi genuina habenda eſſet, referretur ad Imperatores, ſpectaretque, quod tradit Hilarius *de Synodis* n. 78. *Fefellerunt enim ignorantem Regem, ut iſtiuſmodi perfidiæ fidem bellis occupatus exponeret, & credendi formam Eccleſiæ nondum regnaturus imponeret*: quod fuſius explicat Sulpicius Severus lib. 2. At cum non Imperatorum tantum, ſed & magiſtratuum quorumcumque auctoritatem Ariani ſibi in ſubſidium advocarint (nam *quas non exſeruit falſæ religionis blandimento ſæculi poteſtates?* inquit ibidem Hilarius) *judicum* ex aliis manuſcriptis & editis retinere maluimus, cum præſertim ſecus enumeratio a Zenone inchoata, manca nimis & interrupta appareret. *Judices* autem vocabantur quicumque magiſtratus & Præſides provinciarum, qui eo nomine paſſim appellantur in Theodoſiano codice. Vide etiam, ſi placet, Ambroſium lib. 1. de exceſſu Satyri n. 58. Paullinum in Ambroſii vita n. 8. &c. Horum vero *judicum* auctoritatem ab Arianis contra Catholicos interpoſitam luculenter docet Hilarius lib. 1. ad Conſtantium n. 1. *Provideat & decernat clementia tua, ut omnes ubique judices, quibus provinciarum adminiſtrationes creditæ ſunt, ad quos ſola cura & ſollicitudo publicorum negotiorum pertinere debet, a religioſa ſe obſervantia abſtineant: neque poſtea præſumant atque uſurpent, & putent ſe cauſſas cognoſcere clericorum, & innocentes homines variis afflictationibus, minis, violentia, terroribus frangere atque vexare.* Et n. 2. *Præcipe, ut non ſtudium, non gratiam, non favorem locorum rectores graviſſimis hæreticis præſtent*: ubi *locorum rectores* vocat, quos ſupra *judices* appellaverat. Vim tandem per hoſce judices Chriſtianis illatam fuſe deſcribit n. 6. ubi *judiciorum ſubſidia* commemorat. Athanaſius quoque in hiſtoria Arianorum ad Monachos n. 15. *Orientales vero pædagogos advocatosque*

toſque

pejus est, (40) Gentium desiderat per momenta patrocinia! O quam turpis ac lubrica, de qua (41) ludit aliena sententia! O quam (42) adultera, quæ non agnoscit, quo auctore sit nata! O quam ridicu-

rosque secum adducebant Macedonianum Comitem & Hesychium Castrensem, quorum ope freti, alacri animo accessere, rati se omnia deinceps eorum potentia acturos: eo enim modo, & ejusmodi opitulatoribus subnixi, se se, quibus libuit, terribiles exhibuere, ac quibus placuit, insidiati sunt. Cum vero ad hæc perpetranda nummis bene multis opus esset, *divitum* quoque *patrocinia* advocata traduntur; & hac ratione multas illas *fides*, de quibus diximus n. 31. *litis labore & favore nutritas, venalesque propositas* Zeno tradidit. Hinc etiam Georgium Arianum, qui Alexandrinam Ecclesiam invaserat, *proceres sibi pecunia comparasse* ait Gregorius Nazianzenus de laudibus Athanasii num. 12. numero autem 13. loquens de Arianis ac eorum formulis, *pretio conductos sycophantas* & *sententias stata mercede pronuntiatas* tradit.

(40) Inter judices & proceres, quos sibi advocarunt Ariani, plures Ethnicos fuisse nihil dubii est. Id in Georgio nuper memorato Gregorius Nazianzenus explorate reprehendit orat. 21. de laudib. Athan. n. 13. ubi *profanos Sanctorum judices* appellatos, Ethnicos magistratus intelligit. In libello supplici Marcellini & Faustini memoratur Clementinus Vicarius Hispaniæ Ethnicus, qui contra Gregorium Bæticum Episcopum catholicum Constantii mandata exsequutus est. Athanasius in encyclica ad Episcopos n. 2. Ethnicos & Judæos a Philagrio Præfecto Ægypti contra Catholicos in Ecclesiam immissos, ac in ipsum baptisterium ingressos queritur; & n. 3. allegat acta contra se ad Imperatorem transmissa, quæ *qui scripsit*, ait, *transfuga est ex Christianis, qui idola turpiter adorat: qui autem subscripsere, sunt Ethnici & idolorum æditui, ac cum ipsis Ariani.* In Synodica Alexandrina apud Athanasium p. 135. de pseudosynodi Tyriæ legatis hæc traduntur: *At illi sacros quidem ministros adesse non concessere, sed coram Ethnicis de Ecclesia, de calice, de mensa, de sacris rebus inquisitionem fecerunt*

(41) Lusisse dicitur aliena sententia, quod alii ex Arianis in alios, quos anathemati subjecerant (plures enim diversa sentientes diversisque subscribentes formulis, se se invicem anathemate perculerunt) ludicre scribentes, in re gravissima fidei luderent; vel etiam quod ex hisce dissidiis fides apud Ethnicos ludibrio esset, de quo adnot. 44. Numquid etiam spectatur hoc loco Arii liber *Thalia* inscriptus, *effeminatis ac ridiculis modis* contextus, teste Athanasio in epist. de sententia Dionysii n. 6. idemque Sotadicis canticis non absimilis, ut cum eodem Athanasio tradunt Socrates lib. 1. c. 9. & Sozomenus l. 1. c. 20. quod scribendi genus quam esset turpe, & ipsis Gentibus perosum, idem Athanasius indicat orat. 1. contra Arianos num. 2. & 4. *Turpis* hinc, ac *lubrica*, seu, ut legere placet, *ludicra* vocari fides potuit, de qua tam dissolutis canticis vulgus fortasse luderet. Arii quidem Thaliam, seu alias ejusdem generis lucubrationes a vulgo tritis cantilenis elatas apud Photium memorat Philostorgius lib. 2. n. 2. Arius, cum ab Ecclesia recessit, *cantica*, inquit, *nautica & molendinaria & viatoria conscripsit, aliaque ejusmodi composuit, quæ certis modulationibus aptavit. Turpi* quoque dicendi genere, *impuro*, & *ad ridiculum characterem pertinente* usus est Eunomius Arianus in sermone, quem Constantinopoli in ipso Theophaniorum festo ad populum habuit ex eodem Philostorgio l. 6. num. 2. & de hoc pariter *ludere* quispiam potuit.

(42) *Adulter* pro adulterino non numquam sumitur, adeo ut ipsi fetus ex adulterio concepti, *adulteri* dicti inveniantur. Vide Solinum cap. 27. qui *partus adulteros* vocat. Per allegoriam vero Plinius lib. 33. c. 7. *minium adulterum* nominat pro immundo & impuro; & apud Tertullianum *adulter sapor* legitur. Hinc ergo Arianorum fides, variis erroribus vitiata & permixta, *adultera* Zenoni appellatur. Forte etiam id nomen sortita est, quod errorum, quibus corrupta erat, certos auctores & quasi parentes (quod spuriis sæpe accidit) non agnosceret: auctores autem idcirco non erant cogniti, quod in conden-

ridiculosa, quæ duobus confligentibus Christianis, ab altero eorum, si non transducitur, (43) perfidia, cum transducta fuerit, fides vocatur! O quam non vera, si factionibus pollet! O quam (44) publicana, cujus fabulantur etiam profani secreta! O quam præsumta, quæ

dis reformandisque variis fidei formulis tot mutationes subinde factæ fuerint, aliis verbis additis, aliis detractis, ut quinam essent formularum auctores, dijudicari non posset. Adde etiam, quod non nullæ formulæ sine auctorum nominibus prodierunt, aliæ item alienis nominibus editæ; quod quantam de auctoribus controversiam moveret, facile intelliges. Huc forte spectant illa Hilarii lib. 2. ad Constantium n. 5. *De auctoribus quæstio est.*

(43) Sic restitutum ex quinque MSS. cum antea legeretur *perfida*. *Perfidiæ* autem nomen prætulimus, non solum ex auctoritate plurium præstantissimorumque codicum, sed etiam quod sic appellari solebat, quidquid præferens fidei formulam, a vera fide esset alienum, ut palam fit ex illo Hilarii in Constantium num. 24. *Quidquid præter fidem unam* (Nicænam intellige) *est*, *perfidia*, *non fides est*. Hinc fragm. 2. n. 29. loquens de formula fidei Sirmiensis ab Arianis concinnata: *Hæc perfidia*, inquit, *non fides*; & fragm. 6. n. 7. eamdem Sirmii formulam *perfidiam apud Sirmium descriptam* appellat. Phœbadius in libro contra Arianos hanc eamdem formulam impugnaturus, *Incipientes*, inquit, *ab ipso capite perfidiæ*, *non fidei*. p. 300. t. 4. Biblioth. PP. edit Lugdun. lit. D. & post pauca: *Integrum illis est in hac sua perfidia*, *non fide*. Arianam formulam ab Arianis Episcopis Constantii nomine editam (de qua Sulpicius lib. 2.) S. Hilarius in lib. de Synodis n. 78. *perfidiæ fidem* vocat. Legatur etiam fragm. 8. n. 4. & Ambrosius lib. 3. *de Fide* n. 129. & Chrysologus serm. 48. 52. 61. 64. 87. ubi *fides*, & *perfidia* opponuntur, sicut & apud Ambrosium enarratione in ps. 36. num. 28. ita tamen ut *perfidia* heic latius sumatur de omni errore etiam Philosophorum Ethnicorumque fidei catholicæ opposito; Sophistas enim cum catholicis Episcopis Ambrosius conferens: *Illi*, inquit, *multis loquuntur perfidiam*, *isti paucis fidem adserunt*.

(44) MI. Rem. *publica*, alii codices & editi *publicana*, quod præterquam quod apud Zenonem idem est ac *publica* (unde tract. 15. lib. 1. n. 4 *publicanas mulieres* pro mulieribus publice expositis accipit) melius hoc loco dici videtur, cum sermo sit de fide, de qua veluti de publicana muliere profani propalam fabulabantur. *Profanos* a Patribus appellatos Ethnicos, ut plura omittam, satis suadetur vel ex illo nostri Auctoris testimonio tract. 5. lib. 1. num. 9. in fine, ubi Christianas mulieres alloquens, ait: *Profano cur nubas*, *cum possis nubere Christiano?* Notum porro est, qua cautione olim uterentur Catholici, ne sacra mysteria & difficiliora fidei capita in Ethnicorum notitiam venirent: quin multa ne Catechumenis quidem aperiebantur. Vide Schelestratii dissertationem *de Disciplina arcani*. Occasione autem contentionum, quæ inter Catholicos & Arianos excitatæ fuerant, hi, ut Ethnicorum patrocinium sibi adsciscerent, violata secreti disciplina, iisdem Ethnicis totam caussam patefacere non dubitarunt, tum editis in vulgum tractatibus, quibus arcanum & præcipuum Trinitatis mysterium Gentibus irrisum explicabatur, tum etiam cum illos in Ecclesias admisere, ubi secretiora quæque cernerent & inquirerent. Hinc Athanasius in Apologia contra Arianos n. 72. p. 189. queritur de *Præfecto Ægypti Philagrio apostata Ethnicisque militibus admissis ad ea disquirenda*, *quæ ne Catechumenos quidem conspicere decuit*. *Sacra mysteria ab Ethnicis direpta*, & *in terram projecta* in ordinatione Gregorii Alexandrini contra Athanasium meminit Synodica Julii Papæ ad Eusebianos relata ab Athanasio in eadem Apologia pag 149. *Profanos Sanctorum*, idest fidelium, *judices*, & *novam ac inusitatam mixtionem*, *mysticas nempe quæstiones spectante vulgo tractatas* dolet Gregorius Nazianzenus in orat. de laudibus Athanasii num. 13. quæ res quanto esset scandalo tum Catechumenis, tum Ethnicis, colligitur ex Athanasio *de Synodis* n. 2. p. 717. *Hoc autem Catechumenis* haud

quæ (45) mavult magis novellæ traditioni ſuæ credi, quam antiquitati,
quam Deo Domino dicenti: *Rejicitis mandatum Dei, ut traditiones* Marc. 7. 9.
veſtras ſtatuatis. Sed non eo dico, ut ingratum faciam doctrinæ beneficium, ſed ut ſciat unuſquisque, aliud eſſe fidem, aliud eſſe tractatum: nec fidem per tractatum poſſe vel dari, vel noſci, vel deſtrui. Dari non poteſt; quia ſi verbis dari poteſt, poterit & verbis auferri. Noſci adæque non poteſt; quia fieri poteſt, ut quis aliud geſtet in (46) labiis, aliud in penetralibus cordis. Similiter ne deſtrui quidem; quia ſi vera fides eſt, aliud eſſe non poteſt, quam quod eſt. Igitur cum poſſibilitatis humanæ non ſit, fidei videre ſecreta, nuſquam, frater, tua curioſitas, nuſquam tua proficit pugna: quia quem putas vel de tuis ipſis ſtudioſis fideliſſimum, hic infidelis; & quem putaveris infidelem, hic fidelis eſt. (47) Forte in eo ſe quis æſtimet fideliorem, ſi loquatur argute; cum magis verus ſit ille fidelis, qui ſacra in prædicatione non ultra, quam licitum eſt, aciem ſuæ tetenderit mentis: eo enim res deducta eſt, ut fides noſtra per Dei (48) requiratur injuriam. Quod futurum Salomon enuntiavit, &
cavendum quid ſit, his verbis edocuit: *Melior, qui deficit ſenſu in ti-* Eccli. 19.
more, quam qui abundat aſtutia, & tranſgreditur legem. Et iterum: 21.
Noli eſſe ſapiens multum; & noli argumentari plus, quam oporteat. Simi- Eccleſ. 7.
liter Paullus: *Noli altum ſapere, ſed time.* 17.

V. Cum Rom. 11. 20.

---

haud levis offenſionis anſam, Ethnicis vero non modicam, ſed effuſam riſus materiam præbuit; quod Chriſtiani veluti ex ſomno nunc excitati quærant, qua ratione in Chriſtum credere oporteat. Quod porro S. Zeno ait *fabulantur*, indicare videtur non tam quod Ethnici de arcanis Chriſtianæ fidei vulgo loquerentur, eademque inter ſe ſe in ridiculum traducerent, ſed forte etiam quod magno cum religionis contemtu de eiſdem myſteriis fabulas in theatris agerent; quemadmodum hoc quidem de cauſſa accidiſſe traditur Alexandriæ ante ipſam Nicænam Synodum, Euſebio ſic ſcribente lib. 2. *de vita Conſtantini* cap. 61. *Porro rerum, quæ gerebantur, ſpectaculum eo uſque proceſſit indignitatis, ut in mediis infidelium theatris divinæ prædicationis venerabilis doctrina riſu ac ludibrio traduceretur.*

(45) In codice Pompejano *magis* deeſt. Sed ſicuti apud Plautum Stich. 1. 2. 13 & apud Terentium Adelph. 2. 2. 14. per pleonaſmum *malo* legitur cum *potius*, ita & cum *magis* a Zenone potuit uſurpari: *magis* enim pro *potius* a probatis auctoribus non numquam uſurpatum videtur, uti a Catullo carm. 67. verſ. 30. *Non eſt turpe, magis miſerum*; a Virgilio Eclog. 1. verſ. 11. *Non equidem invideo, miror magis.* Alia, quæ afferri poſſunt, ejuſdem generis exempla prætermittimus. Poſt pauca *adæque* pro *peræque* legitur in Plauto quater, & apud Livium lib. 4. dec. 1.

(46) Mſſ. Tol. & Zen. *labris*. In membro autem ſequenti ad verba *aliud eſſe non poteſt*, infinitum *eſſe* in codice Rem. deſideratur.

(47) Mſſ. Vat. Urb & edit. Ven. *Forte nec in eo.* A Pompejano codice abeſt *ſe*. *Æſtimet* poſuimus pro *æſtimat*, ex Mſſ. quatuor.

(48) Requirebantur nimirum Arianorum ſtudio profeſſio & ſubſcriptiones formularum Ariani dogmatis, quod in Dei injuriam cedebat.

(49) Pe-

V. Cum hæc ita ſint, cur legem lege diſtringis? Cur ſub imagine fidei fidem deponis? Cur ipſum fontem divinitatis philoſophicis argumentis exhaurire conaris? Si (49) peritiam legis oſtendere cupis, lectionum nubila diſſerena. Doce eam ſibi non eſſe contrariam: doce omnia, quæ canit, eſſe credenda. Ceterum ſi ejus partem probes, reprobes partem; quomodo per hanc fidem quæris, quam etiam ipſam inſidelitatis ream conſtituis, (50) cum univerſa non credis? Sin vero fidem ſpiritus calles, aliquam demonſtra virtutem. Impera montibus, ut tranſferant ſe ſe. In admirationem tui rictu blandiente leonum rabies evaneſcat. Sub greſſibus tuis maris unda pingueſcens, marmoreo ſtupore ſolidetur. Cetina cymba inter æſtuantis pelagi ſollicitos ſinus (51) fidem tuam fideliter portet. Solis curſus ac Lunæ ab occidui carceris receptaculo orationis fræno refræna. Anhelantis camini ignis exæſtuans, victa natura, ſentiat per te tecum & ipſe refrigerium. Mortuorum in poſtliminium vitæ animas reductas inſpira. Diſcute laborantibus morbos, cura languores, in tentationibus gaude & in tormentis pro nomine Domini. Si obvenerint dura, fidem, tamquam granum ſinapis, te habere demonſtra. Sin vero, quod

(49) Peritorum in lege fidei, de qua heic ſermo eſt, officia a catholicis Patribus exculta, tria hæc fuiſſe ex præſenti Zenonis teſtimonio cognoſcimus; nimirum obſcura Scripturæ, quæ inter ſacra myſteria legebatur, loca explicare; ſententias, quæ contrariæ viderentur, conciliare & componere; ac tandem articulos, qui *canuntur*, ideſt prædicantur a fide, etſi humanæ mentis intelligentiam ſuperent, creditu neceſſarios oſtendere atque convincere. Equidem in hiſce tribus tota verſabatur Epiſcoporum cura, ad fidem quod pertinet; & hæc ſi peritus quilibet aggrederetur, laborem ejus ſe nequaquam improbaturum S. Zeno ſignificat: ſolam enim eorum reprehendit audaciam, qui, ut mox ait, *ſub ſono legis & fidei, ſæcularis amore jactantiæ accenſi*, incomprehenſibile Trinitatis myſterium *argumentis ſe cogere, examinare, metiri, ac diſcernere poſſe præſumunt. Canit* autem pro *prædicat* interpretati ſumus, ut apud Martialem de Spect. epigr. 1. *Quidquid fama canit*. Poteſt etiam accipi pro *vaticinari*, uti ſæpe verbum *cano* a Latinis uſurpatum reperies, eo quod Sibyllæ apud illos prophetiæ, uti putabantur, dono præditæ, omnia vaticinia carminibus edidiſſe traderentur. Prophetias autem ſacræ Scripturæ, quæ difficiliora continent, S. Zenonem ſpectaſſe, inde fit credibilius, quod *carmen* pro *libro prophetico* bis alibi dixerit. Quod ſi quis a lectionibus, quæ primo Auctoris membro indicantur, diſtincte memorata conſiderans ea, quæ *cani* traduntur, lectionibus quidem ſacram Scripturam, quæ in Eccleſiaſticis cœtibus legebatur, cantu autem traditionem, quæ verbo prædicabatur, a Zenone ſignificatam velit; alius vero primo loco eam Scripturæ partem, quæ in ſacris conventibus legebatur, ſecundo vero eam, quæ canebatur, ſpectatas malit; non diutius repugnabimus.

(50) Mſſ. Vat. & Tol. *canentis cum univerſa non credis.*

(51) Cod. Urb. *ab occiduis fidem tuam fideliter portet*; quæ lectio ſi germana eſt, indicare videtur, fidem non ab Arianis Orientem occupantibus, ſed ab Occidentalibus, qui plerique erant catholici, eſſe ſumendam. At aliis a Mſſ. *ab occiduis* abeſt, & librarii oſcitantia repetita videtur ex ſequenti membro, ubi ab *occidui* pariter legitur. Poſt pauca *Solis currus* pro *Solis curſus* habent codd. Pomp. & Zen.

52. Non

quod magis eſt, ſub ſono legis ac fidei, ſæcularis amore jactantiæ accenſus, naſcentis Dei de Deo (52) Spirituſque ſancti inæſtimabilem incomprehenſibilemque divinitatis perpetuitatem, jure ipſo, quo ex ſe ſe eſt, argumentis te cogere, (53) examinare, metiri, ac diſcernere poſſe præſumis; heic tibi ego reſpondere non audeo: ſit quippe cum tutius (54) imperitum videri, quam eſſe ſacrilegum. Et tamen habeo, qui pro me tibi (55) obſiſtat: nam lex, per quam me forte minus peritum peccare compellis, ipſa te magnopere retundens ac redarguens confutabit, Salomone dicente: *Altiora te ne quæſieris, & fortiora te (56) ne ſcrutatus ſis. Quæ præcepit tibi Deus, illa cogita ſemper; & in plurimis operibus illorum non eris curioſus: multos enim ſeduxit ſuſpicio illorum, (57) & in vanitate detinuit ſenſus illorum.* Eccli. 3. 22. &c. Similiter Paullus curioſo reſcribit dicens: *O altitudo divitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei! quam inexquiſita ſunt judicia illius, & quam inveſtigabiles viæ illius! Quis enim cognovit cogitationem Dei?* Rom. 11. 33. 34. Et tu ejus naturam quæris? Sed & alio loco hoc, quod agitur, evidenter expreſſit, cum ad Timotheum

(52) Non tam circa Dei Filium, ſed circa Spiritum ſanctum etiam Arianos erraſſe, cum Hilarius univerſim confirmat l. 2. de Trinit. & Ambroſius *de Spiritu ſancto* lib. 3. n. 101. tum vero ex Macedonii præſertim hæreſi conſtat, quæ in Conſtantinopolitano primo Concilio damnata fuit anno 381. Vide Philaſtrium hæreſ. 67. de Semiarianis, quo nomine Macedonianos intelligit, & hæreſ. 68. de Eunomianis. Cum tamen Macedonianos *de Patre & Filio bene ſenſiſſe* tradat Philaſtrius hæreſ. 67. & ſolum erraſſe illos prodat circa Spiritum ſanctum, quem *nec Deum verum, ſed factum atque creatum* prædicabant: hoc autem loco S. Zeno illos perſtringat, qui non in unius Spiritus ſancti, ſed & in Filii dogmate errabant: jam ab hoc non Macedoniani puncti videntur, ſed Ariani, qui utroque in dogmate ſimul peccarunt. Ad illud Philaſtrii teſtimonium de Macedonianis ævi ſequioris verum eſt, non de antiquioribus, quos Zeno ſuppares habuit: hi enim Semiariani vere fuerunt, & primi qui in Spiritum ſanctum non minus, quam in Filium hæreticam doctrinam inſimul effutiere; ac propterea ad hos proprie hocce Zenonis teſtimonium pertinet.

(53) Mſſ. Rem. & Urb. *exhaurire*. Inferius pro *cum tutius* cod. Pomp. *tum tutius*.

(54) Mſ. Vat. *audebo*. Poſt pauca *imperium* pro *imperitum* cod. Tol. perperam exhibet. Imperitum porro cur ſe appellet S. Zeno, facile intelligere licet. Cum Ariani ingenio nimium indulgentes, curioſaque inquiſitione de æterna divini Filii generatione audentes diſſerere, in varios errores incidiſſent; Catholicorum hoc proprium erat, tanti myſterii imperitiam profiteri potius, quam tanto cum periculo de eodem ſubtiliter inquirere, quippe quod humanæ mentis aciem nimium multum excederet. Qua de cauſſa imperitiam quoque profeſſus S. Hilarius lib. 3. de Trin. n. 20. p. 62. Arianos peritiam jactantes his compeſcuit: *Sed te, quiſquis es, inveſtigabilia ſectantem, & divinorum ſecretorum atque virtutum gravem arbitrum conſulo, ut mihi imperito, & tantum de omnibus Deo, ut ſunt ab eo dicta, credenti rationem ſaltem facti iſtius afferas, &c.* Porro *imperitiam* ſimplici cum fide ſequendam, fuſius ſuadet num. 26.

(55) Mſ. Pomp. *obſtet*. Paulo poſt pro *minus peritum*. Mſ. Vat. *minus paratum*.

(56) *Ne* ſcripſimus e Mſſ. Rem. Pomp. & Zen. cum in editis eſſet *non*.

(57) Hæc verba & *in vanitate detinuit ſenſus illorum*, quæ in edit. Ver. & ſeqq. aberant, reſtituimus e Mſſ. ac edit. Ven.

(58) In-

1. Tim. 1. 3. 4. theum loquitur instruendum his verbis: *Hortatus sum,* (58) *ut denuntiares quibusdam, ne perversa doctrina uterentur, neque attenderent fabulis & genealogiis, quæ sine fine sunt, quæ magis quæstiones præstant, quam veram rationem Dei, quæ est in fide. Definitio autem jussionis est caritas ex corde puro & conscientia bona, ex fide simplici.*

VI. Igitur si Dei servus es, stultas & ineruditas quæstiones evita, sciens, quia lites generant. Servum autem Dei non oportet litigare; quia lis & caritatis est hostis, & fidei: quas si quis amiserit, nec divina ille profecto, nec humana cognoscit. Hæc, si religiosus es, serva: si vere timoratus, custodi: de eo, quod modum humani sensus excedit, disputare devita. Negat quodammodo Deum, quisquis (59) adserit Deum: defensio enim non nisi imbecilli præstatur; nec potest eum revereri, qui ingenii sui putat esse, quod ille fuerit æstimatus. Ceterum illa est fidei generositas vera, ut Deo fideliter serviat; in solo ipso fiduciam gerat; a fidelitate & fiducia (60) fidelem se vocari cognoscat; inculpatis moribus vivat; (61) conscientia eum bona, non loquacitate, quæ mater profecto peccati est, nosse præsumat; Trinitatisque unam potentiæ plenitudinem, quæ una mente, una credulitate concipitur, non violet, sed honoret (62).

Prov. 10. 10.

TRA-

(58) Interjectum erat, *inquit* sed delevimus uti superfluum ex MSS. Pompejan. & Zenonian.

(59) *Adserere* heic accipitur non pro *affirmare*, sed pro *vindicare*, & vindicare quidem rationibus adversus Arianos excogitatis, ut ejus sane videtur fuisse consilium, quem hoc loco S. Antistes a tanto ausu, periculo proposito, abducere conatur; unde statim subdit: *Defensio enim non nisi imbecilli præstatur, nec potest eum revereri, qui ingenii sui putat esse, &c.* Veronensis editionis auctoribus verbum *adserit* posse offendere visum est, ac proinde supposuere hæc verba, quibus Zenonis mentem citra æquivocationis periculum exprimerent: *quisquis rationibus humanis Deum metiri conatur: defensio, &c.* Nos e MSS. & prima edit. germanum textum restituimus.

(60) MS. Pomp. *fidem.*

(61) MS. Vat. *sapientia cum bona.*

(62) MS. Urb. cum cod. Pomp. & editione prima addit *Amen.*

TRACTATUS II.

De Spe, Fide, & Caritate.

I. TRibus in rebus Chriſtiani culminis fundamenta conſiſtunt, ideſt in ſpe, in fide, (1) & in caritate: quæ ita invicem ſibi videntur eſſe connexa, ut ſint alii alia neceſſaria. Spes enim niſi præcedat, cui laborat fides? fides ſi non ſit, quomodo ſpes ipſa naſcetur? quibus ſi deneges caritatem, utræque (2) ceſſabunt: quia neque fides ſine caritate, neque ſpes poterit operari ſine fide. Itaque Chriſtianus tribus in rebus, ſi cupit eſſe perfectus, debet eſſe conſtructus: ſi quid enim ei ex his defuerit, perfectionem ſui operis non habebit. Unde primo omnium ſpes nobis proponenda eſt futurorum, ſine qua nec præſentia quidem ipſa ſtare poſſe perſpicimus. (3) Adeo tolle ſpem, torpet humanitas tota. Tolle ſpem, artes virtuteſque univerſæ ceſſabunt. Tolle ſpem, & interempta ſunt omnia. Quid facit ad litteratorem puer, ſi litterarum non ſperat fructum? Quid ratem profundo gurgiti nauta committit, ſi ei numquam lucrum, numquam portus deſideratus occurrit? Quid miles, non dicam horridæ hyemis, aut torridæ æſtatis injurias, ſed ſeipſum contemnit, ſi gloriæ ſpem futuræ non gerit? Quid agricola ſemina ſpargit, ſi ſudoris ſui præmium non colligit meſſem? Quid Chriſtianus credit in Chriſtum, ſi promiſſum ſibi ab eo perpetuæ felicitatis tempus non credit eſſe venturum?

II. Sed ſpes ex fide eſt, quæ quamvis in futuro ſit poſita, fidei tamen eſt jure ſubjecta: ubi enim fides non eſt, nec ſpes eſt; fides enim ſpei (4) ſubſtantia eſt, & ſpes fidei gloria: quoniam præmium, quod ſpes habet, fides meretur: quæ quidem pro ſpe pugnat, ſed ſibi vincit. Amplectenda eſt igitur, fratres, tenaciter nobis, & omni genere cuſto-

(1) *Et* deeſt in Mſſ. Pomp. & Zen. *invicem* a Mſſ. Vat. & Tol. abeſt. Poſt pauca, *aliis aliæ neceſſariæ* ſcriptum eſt in codd. Urb. Vat. Rem. Pomp. & edit. Ven. pro *alii alia neceſſaria*, quod poſt editionem Ver. retinuimus.

(2) In edit. Ver. pro *ceſſabunt*, quod eſt in omnibus codd. & editione prima, ſuppoſitum fuit *inutiles erunt*, ne una cum caritate ſpes ac fides ceſſare, ideſt perire & nihil operari poſſe viderentur. Similiter n. 4. ubi legitur, *utræque non ſtabunt*, poſitum fuit, *utraque non proderunt*. At hiſce emendationibus opus non eſſe ad vindicandam Zenonis ſententiam, ſatis oſtendimus diſſert. 2. cap. 6. ubi hæc teſtimonia ſuſe explicavimus.

(3) *A Deo* eſt in cod. Rem.

(4) Spectatur hoc loco illud Paulli ad Hebræos 11. verſ. 1. *Fides eſt autem ſperandarum ſubſtantia rerum, argumentum non apparentium*: & in ſequentibus, *præmium fides meretur*, proſpiciuntur illa, quibus fides in Chriſtum totius meriti initium ſtatuitur.

 (5) Mſſ.

(5) custodienda virtutum: in hanc fortiter incumbendum: ipsa est enim vitæ nostræ immobile fundamentum, invictum adversus diaboli impetus propugnaculum pariter, ac telum, animæ nostræ impenetrabilis lorica, legis compendiosa ac vera scientia, dæmonum terror, martyrum virtus, Ecclesiæ pulchritudo, vel murus, Dei ministra, (6) Christi amica, Spiritus sancti conviva. Huic & præsentia subjacent & futura: ista, quia contemnit: illa, quia sua esse (7) præsumit. Nec spes timet, ne non veniant: quia ea semper secum suis in
Rom. 4. 18. virtutibus portat. Hoc est, quod Abraham *contra spem in spem credidit*
Deo, ut fieret pater multarum gentium. Contra spem autem est, quod
impossibile est, ac (8) non videtur: sed possibile hac spe fit, cum
Dei dicto indubitanter ac fortiter creditur: dicit enim Dominus:
Marc. 9. 22. *Omnia possibilia credenti.* Unde *Abraham credidit Deo, & reputatum*
Gen. 15. 6. *est illi ad justitiam:* qui ideo justus, quia fidelis; *justus enim ex fide vi-*
Gal. 3. 6. *vit:* ideo fidelis, quia credidit Deo; quia nisi credidisset, neque ju-
Rom. 4. 9. Rom. 1. 17. stus, neque pater gentium esse potuisset. Quapropter manifestum
est, spei ac fidei unam inseparabilemque esse naturam: quia in homine ex his quæcumque defecerit, (9) ambæ moriuntur.

III. Fides (10) itaque vel maxime res propria nostra est, Domi-
Marc. 10. 52. no ipso dicente: *Fides tua te salvum fecit.* Igitur si nostra est, servemus ut nostram, ut jure speremus (11) aliena: nemo enim censum (12) decoctori committit, nec desertorem præmiis triumphalibus honorabit,

5. MSS. Vat. & Tolent. *custodienda spes virtutum.* Dein MS. Pomp. *in hac*, Vat. & *in hac.*

(6) MS. Tol. *vel Christi.*

(7) *Præsumo* heic & alibi sæpius a nostro Auctore sumitur pro *certissime spero*, vel *anticipate scio*: sicuti ostendunt illa num. 6. *Deus proximi dilectionem commendat, quoniam solam præsumit*, idest certo scit, *servare posse, quod præcipit.* Similiter *præsumtio* non numquam pro *anticipata certa notitia & fiducia* accipitur, uti apud Spartianum in Hadriani vita cap. 2. *Habuit autem præsumtionem Imperii ex Jovis responso.* Pro *ne non veniant*, in MS. Pompejan. est, *ut non veniat*, sed pro *ut* alia manu scriptum est *ne.*

(8) In editis post *non videtur* additur, *esse possibile*: quæ tamen verba ab omnibus, quos vidimus, MSS. codd. absunt, & abesse item etiam debent, si S. Zeno hoc loco respexit illa Paulli ad Rom. 8. v. 25. *Quod non videmus, speramus; nam quod videt quis, quid sperat?* vers. 24. quam in sententiam superius S. Zeno dixit, spei substantiam esse fidem, & spem fidei esse subjectam affirmavit, quod ea, quæ futura esse creduntur, nec modo apparent, spe prosequamur.

(9) Dictum heic *ambæ moriuntur*, uti supra *utræque cessabunt*, de quo satis multa differt. 2. cap. 6.

(10) In Veron. edit. *Fides itaque donum Dei.* De hac additione, quæ abest a codd. & edit. prima, vide quæ notavimus eadem differt. 2. cap. 5.

(11) Nimirum cœlestia, quæ Dei sunt, quæque per fidem futura credimus, & exspectamus.

(12) Ita MSS. Rem. Pomp. Urb. & edit. Ven. alibi autem legitur *debitori*, quæ vox etiam in margine Pompejani cod. notatur.

(13) MS.

rabit, maxime cum ſcriptum ſit: *Qui habet, dabitur illi, & abundabit:* *Matth.* 13.
qui autem non habet, etiam id, quod habet, auferetur ab eo. Per hanc, 12.
fratres, a Deo Henoch meruit (13) cum corpore contra legem natu- *Heb.* 11. 5.
ræ transferri. Per hanc evadens Noe non invenit, cum quo dilu- *Heb. v.* 7.
vium fuiſſe conferret. Per hanc Abraham ad Dei pervenit amicitiam. *v.* 11.
Per hanc Iſaac præter ceteros enituit. Per hanc Jacob Deo colluċta- *v.* 20. *Gen.* 32.
ri (14) prævaluit. Per hanc Joſeph Ægyptum ſuæ ditioni ſubjecit. *Gen.* 41.
Hæc Moyſi in mari rubro terram vitream fecit. Hæc, ut curſus ſoliti *Exod.* 14.
contemta menſura Jeſu Nave deſiderio pareretur, Soli, Lunæque 22. *Joſ.* 10.
ſuos frenos induxit. Hæc de armato Golia David inermi triumphos 13.
attulit. Hæc in Job inter crebra & ingentia mala non deſperavit. 1. *Reg.* 17.
Hæc in Tobiæ cæcitate medica fuit. Hæc in Daniele ora leonibus *Job.* 1. & 2.
alligavit. Hæc in Jona cetum in cymbam convertit. Hæc in Ma- *Tob.* 11.
chabæicæ germanitatis exercitu ſola vicit. Hæc in tribus pueris ignes *Dan.* 6.
amœnos effecit. Hæc mare pedibus ambulari poſſe in Petro præſum- *Jon.* 2. 2. *Mach.* 7.
ſit. Per hanc Apoſtoli multos in nitidam cutem lepræ deformis con- *Dan.* 3.
tagioſis (15) ſcabioſiſque craſſantium ulcerum ſpoliavere verticibus. *Matth.* 14. 29.
Per hanc, inquam, cæcos videre, ſurdos audire, mutos loqui, claudos currere, paralyticos reformari, de obſeſſis dæmones fugere, mortuoſque ſæpe ipſos a ſepulcris cum ſuis ſibi (16) exſequiis reverti juſſerunt, ut omnes mirarentur fieri lacrymas gaudii, quæ (17) nunc fuerant orbitatis.

IV. Sed

(13) Mſſ. Vat. & Tol. inſerunt *de fide Henoch & Noe & Abraham cum corpore &c.* Sed videtur gloſſema, quod e margine in textum irrepſerit, in quo notatum fuit agi hoc loco de fide Henoch, Noe &c. Sane ſolus Henoch cum corpore translatus fuit.

(14) Mſ. Pomp. legit *pervaluit*, uti apud Lucretium lib. 6. v. 956. ubi tamen *prævalet*, legendum eſſe aliqui exiſtimant.

(15) *Scabroſis* eſt in Mſſ. Pomp. & Zen. At in margine Pomp. notatur, *ſcabioſis*. Contagioſi autem dicti Lepræ vertices, quod illa contactu contrahatur; *Scabioſis* autem ad ulcerum vertices referri videtur.

(16) Sparaverius pro *exſequiis* mallet legere *exuviis*: at *exſequiis*, relinquendum patet ex Arnobio lib. 1 adverſus Gentes pag. 30. qui de Apoſtolorum miraculis loquens, ſimili formula uſus eſt: *Ab tumulis remeare defunctos exſequiarum converſione juſſerunt.* Et ſane exſequias a Zenone ſumi pro funeris comitatu ex ſequentibus patet, ubi comitatus luctum in gaudium verſum commemoret. Similiter etiam Ambroſius lib. 5. in Luc. cap. 7. exſequiarum turbam appellans, *exſequias* pro turba filii viduæ funus comitante aperte ſumſit. In antiquis nimirum funeribus cadaver ſequebantur homines funeream pompam comitantes; unde Terentianum illud: *Funus interim procedit, nos ſequimur*: & ex hoc quidem *exſequias* dictas, quod populus ſequeretur, Donatus notavit. Interim hoc loco S. Zeno Arnobium imitatus cognoſcitur.

(17) *Nunc reus erat*, dixit Cic. ad Attic. lib. 2. *Nunc videbam*, de Claris orat. Similiter etiam *modo erat*, apud Ovid. l. 1. Triſt. Eleg. 3. Iterum S. Zeno tract. 5. lib. 1. num. 4. *Nunc clamabas, nunc reddebas &c.*

(18) Præ-

IV. Sed longum eſt, fratres, ire per ſingula, maxime quia caritas ſua ingerit fortiora: quæ eſt ita rebus univerſis (18) prædita, ut ſit omnium jure ipſo regina. Triumphet licet, quibus vult virtutibus, fides, ac ſpes multa & magna proponat; tamen ſine hac utræque (19) non ſtabunt; fides primo omnium ſi ſeipſam non amet, ſpes ſi non ametur. Adde, quod fides ſibi ſoli prodeſt; caritas omnibus. Adde, quod fides non gratis pugnat; caritas autem etiam ingratis conferre conſuevit. Adde, quod fides non tranſit in alium; caritas, parum eſt dicere, tranſit in alium, quæ (20) tranſit in populum. Adde,
1. Cor. 13. quod (21) fides paucorum eſt; caritas omnium. Adde, quod ſpes ac fides tempus habent; caritas autem finem non habet, momentis omnibus creſcit, quantoque ab ea diligentibus invicem creditur, tanto invicem plus debetur. Non quemquam pro perſona diligit, adulari quia neſcit; non pro honore, quia ambitioſa non eſt; non pro ſexu, quoniam illi unus eſt ambo; non pro tempore, quia varia non eſt; non æmulatur, quia invidia quid ſit, ignorat; non inflatur, quia humilitatem colit; non malum cogitat, quia ſimplex eſt; non iraſcitur, quia etiam injurias libenter amplectitur; non fallit, quia fidem ipſa cuſtodit; non ulla re indiget, quia ei præter quod eſt, nihil eſt neceſſarium. Hæc rura, urbes ac populos, (22) compoſita paciſque conſer-

(18) *Præclara* legitur in Mſſ. Pomp. Tol. & Vat. At in margine Mſ. Pomp. notatur *prædita*. *Prædita* autem pro *prælata* invenitur in Appulejo de Deo Socratis, & in gloſſis antiquis apud Ducangium in Gloſſario.

(19) In edit. Ver. emendatum erat *non proderunt*, de quo ſatis adnot. 2.

(20) Tranſire in populum caritas dicitur, quod omnibus proſit: fides autem prodeſt illi ſoli, qui fidem concipit: ſicuti paullo ante dixerat: *Fides ſibi ſoli prodeſt, caritas omnibus.*

(21) Fidem paucorum eſſe, caritatem vero omnium, eam in ſententiam vere dici potuiſſe arbitramur, quod fides in paucis ſit, quia Chriſtiani ſunt pauci præ ceteris infidelibus, qui licet fide careant, caritatem tamen aliquam habent, cum nemo ſine aliquo amore eſſe poſſit; unde & Gentes ſe ſe invicem diligere, & benefacere pluribus leguntur. Non itaque heic de vera & Chriſtiana caritate ſermo eſt; ſecus admittenda eſſet Sparaverii emendatio: *Fides omnium eſt, caritas paucorum.* Sed cum huic emendationi nulli codices, nullæ editiones ſuffragentur; de caritate late ſumta hic locus accipiendus & interpretandus videtur: de quo plura diſſert. 2. cap. 5.

(22) Ita ex Mſſ. Rem. Vat. & Pomp. In hujus poſtremi margine, & in Ven. edit. pro *paciſque* habetur *paceſque*: in edit. Veron. *paceque*: in Patav. *pace* deleto *que* ex emendatione, uti apparet Sparaverii, cujus adnot. in fine referentur. Hæc lectio nobis quoque placeret, ſi cui codici vel editioni niteretur. At cum *que* ubique legatur, lectionem quatuor codicum ceteris præpoſuimus, quæ a Zenoniana ſyntaxi non diſcrepat: non numquam enim conjunctionem *que* ſecundæ poſt virgulam voci Auctor appoſuit. *Compoſita* autem *pacis* pro pacta in concilianda pace compoſita dixit, & ellipſi uſus eſt illius ſimili: *Amara curarum* apud Horatium, *abdita montium*, & alia id generis plura apud Lucretium, Tacitum, Appulejum & alios.

(23) *Fal-*

conſervat. Hæc circa Regum latera ſecuros gladios (23) facit. Hæc bella premit, lites tollit, jura evacuat, fora compeſcit, odia eradicat, iras extinguit. Hæc mare penetrat, (24) orbem circuit, commercio nationibus neceſſaria ſubminiſtrat. Potentiam, fratres, cito ejus edicam. Quidquid locis natura negaverit, caritas (25) reddit. Hæc conjugalis affectus duos homines ſacramento venerabili unam cogit in carnem. Hæc humanitati præſtat eſſe, quod naſcitur. Hujus eſt munus, quod cara uxor, quod (26) generoſi liberi, quod veri ſunt patres. Hujus eſt munus, quod alii, ut nos, aut pluſquam nos, proximi, vel amici ſunt nobis. Hujus eſt munus, quod diligimus ſervos, ut filios; ac nos illi colunt libenter, ut dominos. Hujus eſt munus, ut, non dicam (27) notos, aut amicos, ſed ſæpe etiam eos, quos numquam vidimus, diligamus. Hujus eſt munus, quod antiquorum aut virtutes ex libris, aut ex virtutibus libros agnoſcimus.

V. Sed quid ego diutius demorer in humanis, quaſi ſola iſto affectu ſint prædita? Nonne videmus omne animantium genus congregatione, concordia teſtari caritatem; atque ita omnes motus quaſi uno ſenſu magiſtra dilectione converti, ut quivis intelligat, hoc fieri non poſſe ſine naturalis amicitiæ diſciplina? Quid autem pro ſe in neceſſitatibus gerant, omnibus nota porcorum quotidiana propemodum tam jucundi certaminis exempla declarant: quia aliquis eorum cum forte de numero audacis lupi rabie (28) rotatus, in præſens periculum

(23) *Fallis* in pleriſque codicibus & editione Ven. legitur. Solum in Mſſ. Pomp. Zen. & in ceteris editis *facis*, quod retinuimus.

(24) *Urbem* pro *orbem* facili unius litteræ mutatione perperam in manuſcriptis & editis ſcriptum eſt. Emendationem ſenſus perſuaſit. *Commercio* reſtituimus ex Mſſ. Rem. Pomp. & edit. Ven. cum alio ſenſu legeretur ſic: *urbem circuit*: *commercia nationibus neceſſaria ſubminiſtrat*.

(25) *Reddis* pro *dat*; nam ut notat Celſus J. C. *de verborum ſignificatione*, L. *verbum* l. 20. Dig. *Reddendi verbum quamquam ſignificationem habet retro dandi; accipit tamen & per ſe dandi ſignificationem*. Sic *reddere epiſtolam*, *jus reddere* pro *dare* ſæpius apud probatos Auctores invenies. Quamquam cum de commercio heic ſermo ſit; *reddo* ſtricte accipi potuit, quatenus per commercium commutatis mercibus, aliud pro alio, quod accipitur, redditur.

(26) Generoſi hoc loco dicuntur non degeneres liberi, qui recte factis ſui generis decus tuentur, idque potiſſimum caritate præſtatur, quatenus hæc ad generis ejuſdem decus conſervandum ipſo impellit.

(27) In Mſſ. Rem. & Urb. *ignotos*, aut *inimicos*: *ignotos* etiam legitur in codice Pomp. ſed male; nam *ignoti* ſequenti verſu comprehenduntur. Paullo poſt pro *demorer* in margine Mſ. Pomp. & edit. Ven. legitur *demoror*, & *ſunt* pro *ſint*.

(28) Mſſ. Vat. & Urb. *denotatus*: Zen. Pomp. & Spar. *devoratus*: Tol. *denotatur*, qui mox *cum capis* pro *ceperis*.

(29) In-

lum cœperit (29) infeſtationibus tyrannicis duci, omnes repente concelerant; laboranti ſubveniunt; pene armis ipſis inimici certatim ſe (30) crebro ſubjiciunt; ingenti fragore confundunt; exſertiſque mucronibus ſordidis, velut teſtudine quadam, reſiſtunt; vincuntque facilius caritate, quod ſigillatim nuda vix poſſunt ſuperare virtute. Elementa quoque ipſa, fratres, ſatis diverſa ſatiſque repugnantia olim deprehendiſſet interitus, niſi ea invicem mutuis æqualibuſque temperantiæ dotata muneribus, perennis connubii fideli propagine benigna caritas illigaſſet. Nihil eſt prorſus, quod ſine hac gratum, ſine hac pacificum, ſine hac fidele, ſine hac ſecurum, ſine hac glorioſum, ſine hac Deo junctum, ſine hac poſſit eſſe perfectum. Denique cum Dominus interrogaretur, quod eſſet ſummum legis ſacræ præceptum,
Matth.22. v. 37. 39. 40. ſic ait dicens: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, & ex tota virtute tua. Et ſecundum ſimile huic: Diliges proximum tuum, tamquam teipſum. In his duobus* (31) *præceptis pendet omnis lex, & prophetæ.* Unde manifeſtum eſt, dilectionem virtutum omnium divinarum eſſe ſubſtantiam naturalemque magiſtram: quoniam ex lege diſcitur, ſed in mentibus naſcitur: lex enim pendet ex cari-
1. Tim. 1. 9. Rom. 4. 15. tate, non caritas pendet ex lege, ſacra Scriptura dicente: *Juſto lex poſita non eſt, ſed peccatori.* Peccator autem ille eſt, qui caritatem non habet Dei: ac per hoc (32) operanti iram recte ſubjacet legi. Atqui forte aliquis dicat, lex ſpernenda eſt, quia juſto neceſſaria non eſt, peccatori vero moleſta eſt. Abſit, fratres: immo potius veneranda eſt, quia veritatis ſpeculum, quia rigida quædam dilectionis eſt
Vid. tract. 1. num. 2. forma: quidquid enim a juſto didicit, id facere injuſtum quoque compellit: (33) bifarie inclyta, unum glorificando, alium corrigendo.

VI. Conſtat ergo omne Chriſtianitatis magis in caritate, quam in ſpe, vel fide eſſe depoſitum: ſicut evidens teſtatur exemplum. Judas

(29) *Infeſtatio* eſt apud Tertullianum Apolog. cap. 1.

(30) Edit. Ven. & Mſſ. Pomp. in margine habent *cerebro.*

(31) In editis & in Pomp. Mſſ. margine *mandatis*; at in textu nec non in codicibus Rem. Tol. Zen. *præceptis.*

(32) In edit. Patav. *operans*, ſed perperam: ſpectatur enim Paulli locus: *lex enim iram operatur*, ad Rom. 4. verſ. 15. emendavimus autem ex Mſſ. & ceteris editis. Solus Urbin. codex habet *operantium.* Mſſ. Tol. paullo poſt: *quia & juſto.*

(33) *Bifariam* Scriptores Latini optimæ notæ habent, ſicuti *trifariam*, *quadrifariam*, *multifariam* &c. *Trifarie* tamen habet Diomedes grammaticus, *multifarie* Plinius 18. 7. & Solinus cap. 18. ex quibus Zenonis locutio ſatis vindicata videtur. Mſſ. Tol. & Urb. *indita* pro *inclyta.*

(34) Mſſ.

das (34) Iſcariotes traditor Domini, & ſpem & fidem perdidit: quia caritas in ipſo non manſit: nam & hæreſes & ſchiſmata ſic diſſeminantur, cum inflata fides ac ſpes, dilectionis a fundamento velluntur. Quid autem ſine caritate ſint non tantum iſtæ, ſed & aliæ quoque virtutes, indice Paullo cognoſcite: *Et ſi habuero*, inquit, *omnem fidem, ita ut montes transferam, caritatem non habeam, nihil ſum. Et ſi in cibos pauperum diſtribuero omnia mea, & ſi tradidero corpus meum, ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil proficio.* Caritas enim, fratres, omnia diligit, *omnia credit, omnia ſperat, omnia ſuſtinet. Caritas numquam excidit.* Igitur non immerito Dominus Deus proximi dilectionem commendat: quoniam ſolam (35) præſumit ſervare poſſe, quod præcipit. 1. Cor. 13. 2. 3. v. 7. 8.

VII. Primum eſt itaque dilectionis officium, Deo refundere, quod nati ſumus: ſolique debere, quod vivimus: nihilque prorſus cordis noſtri in penetralibus retinere, quod (36) alieno jure ſervemus. At cum ab eodem hujus devotionis invitatione inhabitari, ſeu nos in ipſo habitare cœperimus, ſicut Joannes dicit: *Deus caritas eſt, qui manet in caritate, in Deo manet, & Deus in illo manet;* tunc demum, fratres, caritatem per ſemetipſum ei condigne reddemus, quia facta commutatione, quod ejus eſt, fit pro partibus (37) noſtris. Sequens eſt, ut etiam proximos eo affectu, quo nos ipſos diligimus, diligamus: maxime cum cognationis ipſa hoc exigant jura: clamat enim propheta: *Deus unus creavit vos. Nonne pater unus eſt omnium veſtrum?* Quiſquis igitur nobilitatis ſuæ conſcientiam retinet, diligit fratrem: nec aliquid audire (38) exſpectat ex lege, ne admonitione, pietati aliquid derogetur: tantumque ſe in ipſo amat, ut oderit ſe ſine ipſo. Accedit ad cumulum, quod ideo Deus hominem ad imaginem & ſimilitudinem ſuam fecit, ut contemplatione imaginis pateremur reverentiam veritatis; in eaque res conditione dimiſſa eſt, ut ſi quid mali, vel 1. Jon. 4. 16. Mal. 2. 10.

(34) Mſſ. Pomp. & Zen. *Scharioces*, ſicuti & Mſſ. Hieronymi in cap. 10. Matth. pag. 57. ſimiliter ſcribunt, & Hilarius in pſ. 128. in pleriſque noſtrorum Mſſ. *Scarioth.*

(35) Heic *præſumo* aperte pro *certo cognoſco*, ut monuimus adnot. 6.

(36) Non quod nihil debeamus diligere præter Deum, cum proximum quoque Deus amare nos jubeat; ſed quod nihil ſit diligendum, niſi eo jure ac ratione, quam nobis Deus ipſe præſtituit, ita ut ipſum Deum in omnibus, quæ diligimus, diligamus.

(37) Sparaverius mallet legere *noſtrum. Sequens eſt, officium* ſubintelligitur, ideſt *ſecundum officium*; de primo enim hactenus dixerat.

(38) Mſſ. Tol. Urb. Zen. & Pomp. *exſpectavit.*

vel boni cuiquam fecerimus, Deo fecisse videamur; propter quod non immerito Joannes peculiaris arcanorum Domini consultor constan-
1. Joan. 4. 20. ter edicit: *Si quis dixerit, quoniam diligo Deum, & fratrem suum odit, mendax est: qui enim non diligit fratrem suum, quem videt, Deum, quem non videt, non potest diligere.* Decertemus igitur, fratres, inter nos mutui amoris æmulatione gloriosa; imaginemque Dei dignissime venerando, declaremus quid ipsi veritati debeamus, scientes, quoniam si quis imaginem læserit, in (39) exitium suæ animæ incitat veritatem. Nec est dicto longe probatio. Si inclyti cujusquam Regis (hominis tamen) (40) vultus, quivis ulla violaverit ratione; nonne continuo velut sacrilegii commissi capitales pœnas luit? quanto magis in Dei caussa fortius præcavendum est, quem solum veretur, quidquid in (41) virtutibus naturæ a Regibus ipsis quoque metuitur?

VIII. Sed necessario unicuique sinceri amoris est noscenda proprietas, ne sub sono nominis (42) committatur regula veritatis; est enim & alius amor sane saluti nostræ contrarius; cui recte hominis forma tribuitur, quia temporalis ac fragilis esse cognoscitur. Ideo lineamento puerili depingitur, quia ejus lasciva lubricitas nec annis senilibus

(39) In margine Ms. Pomp. *exitum.*

(40) *Vultus* pro imaginibus dicti a Trebellio in Claudii, a Vopisco in Probi, a Capitolino in Maximi & Balbini vitis, nec non in L. Cod. *de publ. læt. mun.* ubi Imperatorum imagines publico cultui expositas liquet. Hunc morem S. Zenonis ævo apud Christianos quoque obtinuisse ex hoc testimonio discimus; *Reges* enim Imperatores appellat, ut ostendimus tractat. I. adnot. 38. Patet etiam ex Ambrosio serm. 10. in ps. 118. num. 25. *Qui coronat imaginem Imperatoris, utique illum honorat, cujus imaginem coronavit: & qui statuam contempserit Imperatoris, Imperatori utique, cujus statuam consputaverit, fecisse videtur injuriam.* Et lib. 6. Hexameron cap. 9. num. 57. *Ære fusa Principum capita, & ducti vultus de ære vel de marmore ab hominibus adorantur.* Quod porro de capitali pœna in imaginum violatores tradit Zeno, spectat legem *Juliam majestatis* allegatam D. l. 48. tit. 4. L. 5. & 6. S. Methodius apud Damascenum relatus testimonio ultimo post Or. 3. de *imaginibus* tom. 1. pag. 390. eos condemnatos testatur, qui in Principum imagines probra conjecissent, ac si in ipsos Principes peccassent. Similia habet S. Basilius Enarrat. in Isaiam cap. 13. apud eumdem Damascenum pag. 366. Spartianus quoque in Caracallæ vita pag. 87. *Damnati sunt eo tempore, qui urinam in eo loco fecerunt, in quo statuæ, aut imagines erant Principis.* Celebris item est Imperialium statuarum historia, quæ Antiochiæ dejectæ magnam ibidem perturbationem severissimæ punitionis metu excitarunt; qua occasione S. Joannes Chrysostomus plures orationes habuit ad populum, quæ *de statuis* inscribuntur. Mittimus alia plura.

(41) *Virtutes naturæ* heic vocantur fulmina, terræmotus, morbi, seu (ut loquamur Psalmistæ verbis, ad quæ S. Zeno respexisse videtur) *ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum*: & sensus est, haice *naturæ virtutes*, quæ ipsis Regibus metum incutiunt, neminem vereri, nisi *solum* Deum, cujus nutibus parent; nam *faciunt verbum ejus.*

(42) Ea *committi* dicuntur, quæ in discrimen ac certamen quoddam conjiciuntur. Sic apud Juvenalem Sat. 6. v. 435. legitur *committit* vates, & *comparat*, propterea quod ex compa-

bus temperatur. Ideo nudus, quia voluntas ejus eſt turpitudo. Ideo pennatus, quia in quæcumque conceperit, velociter ruit. Ideo telis facibuſque conſtructus, quia illicitis ardoribus ſemper junctus eſt gladius. Ideo autem cæcus, quia cum exarſerit, non ætatem conſiderat, non formam, non ſexum, non gradum, non ſacroſanctum illum (43) ſaltem ſanæ pietatis affectum. Hic facibus ſuis (44) Evæ pectus incendit. Hic Adam ſuis telis occidit. Hic Suſannam conatus eſt duorum ſeniorum aut prodigioſis ignibus ſubjicere, aut parricidali gladio jugulare. Hic Joſeph mulieri (45) flagitat eſſe violentum; quem etiam, dum denudat, eſſe non invenit impudicum. Hic (46) ſynagogam expugnavit, cum ſua illi arma concedit. Hic ubique turbulentus, ubique fertur inſanus. Promittit, (47) fallit, dat, tollit: nunc triſtis, nunc hilaris, nunc humilis, unc elatus, nunc ebrius, nunc jejunus, nunc accuſator, nunc reus. Jocatur, ludit, pallet, taber, ſuſpirat, (48) celat, obſequitur: aut tentat, aut decipit, (49) pejuſque blanditur, quam furit. Occaſionem ullam prorſus nocendi non præterit. Vultis ſcire, quod malum ſit? in ipſo fructu ſuo etiam ipſe ſe odit. Venenis ejus quotidie totus exæſtuat mundus: peſtiferiſque voluptatibus ita corrupta ſunt omnia, ut quidquid in eo geritur, non debere diligi a nobis ſacris vocibus dum jubetur, recte ſapientibus execrabilis eſſe videatur, Joanne dicente: *Nolite diligere mundum, neque ea, quæ in mundo ſunt. Si quis dilexerit mundum, non eſt caritas patris in illo: quoniam omne, quod in* 1. Jo. 2. 15. 16.
mun-

comparatione periculum ipſorum fiat. Itaque *ne ſub ſono nominis committatur regula veritatis*, idem eſt ac ne ob nominis ſimilitudinem in diſcrimen & periculum conjiciatur. At forte cuipiam magis arrideat lectio Mſ. Urb. in quo ſcribitur *commutetur*.

(43) Mſſ. Vat, Pomp. *ſaltim* & cum Urb. *ſuæ*. In margine autem Pompejani codicis, *ſaltem ſane*.

(44) Quid hoc loco innuat S. Zeno, dictum eſt latius differt. 2. cap. 4. ubi ſimilem locum ex tract. 13. lib. 1. pluribus explicavimus.

(45) *Flagitare* pro *infamare* & *accuſare* legitur apud probatos Scriptores. Vide Feſtum voce *intercutem*, & Tacit. lib. 1. cap. 53. Eſt autem *flagita* præſertim de infamia rerum turpium, ſicut etiam uſurpatur pro *petere*, ſeu *agere ſtuprum*; & ſimiliter *flagitium* pro ſtupro. Amor autem Joſephum infamavit intentati turpis flagitii, ac ſi violentiam, quam paſſus fuerat, ipſe mulieri intuliſſet. Mſ. Vat. pro *flagitat eſſe* habet *flagitaſſe*.

(46) Sparaverius indicari heic cenſet hiſtoriam deſcriptam Numer. 25. Jud. 20. 21.

(47) Reſtituimus *fallit* ex Mſſ. & editione prima, quod verbum a ceteris editionibus aberat.

(48) Mſ. Urb. *zelat*, quo verbo uſus eſt Tertullianus in carmine contra Marcionem & Interpres vulgatus pſalm. 73. v. 3. At Zeno tract. 4. n. 2. *zelatur* pro *zelat* ſcripſit.

(49) Mſ. Pomp. *priuſque*.

 (50) Idem

mundo est, concupiscentia est carnis & concupiscentia oculorum & ambitio sæculi: quæ non est a patre, sed ex concupiscentia mundi: per hanc enim diabolus cum (50) diverse hominum mentes (51) capit ac decipit, sic cupido vocitari a luxuriosis suis, sibi cultoribus, cœpit.

IX. Nunc ergo videamus, unde vera caritas veniat, ubi nam consistat, cui vel maxime debeatur. Utique illi, qui hominem fecit; qui ei munus perpetuæ caritatis similitudinem suam tradidit; qui orbem terræ donavit; qui omnia elementa mundi cum animantibus suis ejus potestati subjecit; qui ei annos, tempora, menses, noctes, dies, clarissimosque duos regalium orbium currus (52) munerifero semper vicissitudinis delectamento servire præcepit; qui eum supradicti amoris (53) male dulcibus venenis occisum, infernæque sedi submersum, majestatis suæ (54) sacramento vivificatum, insuper regni cælestis participatione ditavit. O caritas, quam pia & quam opulenta! o quam potens! nihil habet, qui te non habet. Tu Deum in hominem (55) demutare valuisti. Tu eum breviatum, paulisper
Rom. 9. 28. ab majestatis suæ immensitate peregrinari fecisti. Tu virginali carceri novem mensibus religasti. Tu Evam in Mariam (56) redintegrasti. Tu Adam in Christo renovasti. Tu sacram crucem in salutem perdito jam (57) mundo providisti. Tu mortem Deum mori docendo vacuasti. Tuum est, quod cum occiditur ab hominibus Deus omnipotentis Dei filius, nullus irascitur de duobus. Tu populi cælestis animam tenes, cum ornas pacem, fidem custodis, amplecteris innocentiam, veritatem colis, patientiam diligis, spem repræsentas. Tu

(50) Idem Mf. *diversa*: dein Urb. *mentes captas decipit.*

(51) *Suis* ab editis aberat; retinuimus ex Mss. Rem. & Pomp.

(52) Legebatur *numerifero*: at placuit lectio Mss. Pomp. Tol. & Urb. quippe Sol & Luna, dum delectant, etiam prosunt.

(53) Mf. Vat. *valde dulcibus.*

(54) Incarnationem divini Verbi SS. Patres sæpe *sacramentum*, seu mysterium appellant ex Paullo 1. Tim. 3. 16. Hinc noster Episcopus tract. 12. lib. 1. num. 1. loquens de Christo, qui dicitur tum Dei, tum hominis filius, *Dei Filius*, inquit, *ad ineffabilem originem pertinet, hominis ad sacramentum*, idest ad incarnationem. Sic etiam Chrysologi sermo 147. *de Incarnationis sacramento* inscribitur. *Sacramentum* autem pro *mysterio* accipi ostendemus lib. 2. tract. 9. adnot. 12.

(55) Hæc formula, quæ post Eutychianam hæresim exclusa fuit, Zenonis ævo inculpate & Catholico sensu poterat usurpari, ut latius diximus dissert. 2. c. 1. §. 3. *Breviatum* participium ex *brevio*, *as*, quod verbum adhibet Quintilianus lib. 1. cap. 9. Manilius lib. 3. vers. 461. Lactantius in Epitome c. 8. *Breviatis gradibus adscendere* apud Sidonium lib. 2. ep. 2.

(56) Mf. Pomp. & edit. Ven. *reintegrasti*: tota vero hæc sententia deest in Mf. Vat.

(57) Mf. Rem. addit *in mundo*; sed dativus est, qui a verbo *providisti* regitur. Dein Mf. Vat. *Tu mortem Domini mori.*

(58) *Tibi*

Tu diversos homines moribus, ætatibus, ditione, ex una natura unum spiritum, unum efficis corpus. Tu martyres gloriosos a confessione Christiani nominis nullis tormentis, nulla novitate mortis, nullis præmiis, nullis amicitiis, nullis affectibus, omni sane tortore pietatis mordacitate pejoribus, separari permittis. Tu, ut nudum vestias, nuda esse contenta es. Tibi fames saginatio est. Si panem tuum inops esuriens manducaverit, tuus census est, totum in misericordiam habere, quod habes. Tu sola rogari non nosti. Tu oppressos vel cum dispendio tui incunctanter eripis in qualibet angustia constitutos. Tu cæcorum oculus. Tu pes claudorum. Tu scutum fidelissimum viduarum. Tu melior pupillorum, plus quam uterque, parens. Tibi oculos numquam siccos esse aut misericordia permittit, aut gaudium. Tu tuos ita diligis inimicos, ut inter eos carosque tibi quid distet, nemo discernat. Tu, inquam, cælestia humanis, humana cælestibus jungis arcana. Tu divina custodis. Tu in Patre imperas. Tu (58) tibi in Filio obtemperas. Tu in Spiritu Sancto exsultas. Tu cum in tribus una sis, nullo pacto divideris; nulla humanæ curiositatis calumnia commoveris. A Paterno fonte (59) in Filio tota refunderis; & tamen tota ubi refunderis, nec recedis. Recte Deus diceris: quia Trinitatis (60) potentiam sola convertis.

TRA-

(58) *Tibi* restitutum ex Mss. Rem. Vat. Pomp. & Zen. Quomodo autem Pater imperet, & Filius obtemperet, explicat S. Zeno lib. 2. tract. 1. & 6. Pater autem obtemperare sibi imperanti in Filio dicitur, quatenus quæ Filius facit, eadem efficit & Pater. Jo. 14. 10. *Pater autem in me manens & ipse facit opera.*

(59) *In Filio* pro *in Filium* dixisse videtur S. Zeno. Vide adnot. 7. in tr. 16. l. 2.

(60) Ms. Rem. *potentia.* Ms. Tol. *sola Trinitatis potentia.* Idem habet & codex Vat. qui pro *convertis* scribit *convenistis.* Hic locus corruptus, ut videtur, & obscurus. Deum quidem a potentia actu operatrice appellari, patet ex aliquot Patrum sententiis, quæ videsis apud Dionysium Petavium tom. 1. *de Theologicis dogmatibus* lib. 8. cap. 8. Quid autem caritas Deus dicatur ratione potentiæ, quam *sola* caritas *convertit*, non plane intelligas, nisi explices sic, nimirum solam caritatem, qua Deus se & nos diligit, effecisse, ut is se se foras communicaturus, potentiam in mundi creatione exerceret, ut scilicet ii essent, in quibus divinæ perfectiones elucescerent, quosque suæ bonitatis participes faceret.

TRACTATUS III.

De Justitia.

I. FOrtaſſis de circumſtantibus (1) doctis quiſpiam in cachinnos erumpat, quod homo imperitiſſimus & elinguis, aliquid audeam de juſtitia diſputare, de cujus proprietate excellentes ingenio & doctrina (2) viri nihil certi libris ingentibus prodiderunt. Sed ego non

(1) *Doctos* Zenonis ſermonibus adfuiſſe hinc colligimus: qui autem hi fuerint, paucis conjiciamus. Cum hoc in ſermone eam juſtitiam S. Antiſtes commendet, quæ a Gentibus ex Philoſophorum placitis ſtultitia audiebat; eam vero reprobet juſtitiam ſæcularem, quæ ſiojuſta quidem, ſed ſapientia a Gentibus prædicabatur; *doctos*, qui Zenonis ſermonem cachinnis exciperent, ipſos Ethnicos fuiſſe quiſpiam exiſtimet; quippe qui ex falſa juſtitia, quam colebant, ſapientes ſe vere eſſe, Chriſtianos autem huic juſtitiæ inimicos, ſtultos ac imperitos putabant. Sed alia fortaſſe de cauſſa ipſos Ethnicos *doctos* heic appellari crediderimus, cum cachinnos ex hiſce doctis hominibus metuat, ob *ſermonem non fucatum*, qui ab ipſis *quæritur*, a ſe autem *elingui* & *imperitiſſimo* abeſſe affirmat. Vulgata nimirum erat apud Ethnicos opinio, ſe ſolos, qui politioribus litteris & philoſophiæ vacabant, doctos eſſe; Chriſtianos autem ab hiſce ſtudiis alienos, rudes & imperitos nuncupabant. Hinc Cæcilius Ethnicus apud Minucium Felicem in Octavio p. 32. adverſus Chriſtianos ſic loquens inducitur: *Indignandum omnibus indoleſcendumque eſt, audire quoſdam, & hos ſtudiorum rudes, litterarum profanos, expertes artium etiam ſordidarum, certum aliquid de ſumma rerum ac majeſtate decernere, de qua tot omnibus ſæculis ſectarum plurimarum uſque adhuc ipſa philoſophia deliberat.* Similia Celſus oggerit apud Origenem lib. 3. pag. 144. *illiterariſſimos & ruſticiſſimos vocans* Chriſtianos; & Julianus Apoſtata eadem ſcripſiſſe fertur ex orat. 4. Nazianzeni in Julianum, & a Cyrillo Alexandrino lib. 6. contra eumdem. Legenda etiam, ſi liber, quæ ex Gentium ſenſu refert Arnobius lib. 1. pag. 45. Interim cogita, Lector, quantæ Zeno eloquentiæ & doctrinæ fuerit, cum & docti Ethnici ad eum audiendum convenirent. Ex his porro eccleſiam patuiſſe omnibus, non Catechumenis ſolum & Hæreticis, ſed Ethnicis etiam, dum ſacra concio haberetur, plane convincitur; quod aliis ejuſdem & ſequioris ævi monumentis aperte decretum invenitur. Vide Concil. Valent. c. 1. Cartag. IV. c. 84. Tertulliani tamen ætate id Catholicis minus probatum fuiſſe videtur ex libro *de Præſcript.* c. 41. ubi Hæreticorum morem a Catholicorum ſaltem Africæ diſciplina alienum reprehendens ait: *In primis quis Catechumenus, quis fidelis, incertum eſt: pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant; etiam Ethnici ſi ſupervenerint, Sanctum canibus, & porcis margaritas, licet non veras, jactabunt.. Simplicitatem volunt eſſe proſtrationem diſciplinæ, cujus penes nos curam lenocinium vocant.* At quæ diſciplina tribus primis ſæculis, dum ob perſecutiones latendum erat, Catholicis diſplicuit; ea poſt redditam Eccleſiæ pacem, dum nihil ab advenientibus Ethnicis erat metuendum, eoſque diſcernere & ſtato tempore excludere licebat una cum Catechumenis, ne Sanctum canibus præberetur, placuit. Sic etiam Judæi coram omnibus legem interpretabantur, de quo multa Valeſius in notis ad Euſebii hiſtoriam lib. 2. cap. 6. Hac porro in Zenoniana periodo pro *audeam* Mſ. Pomp. habet *audeat.*

(2) *Nos veri juris germanæque juſtitiæ ſolidam & expreſſam effigiem nullam tenemus; umbra & imaginibus utimur:* ita Cicero ingenue confeſſus eſt lib. 3. *de Officiis*, Ethnicorum Philoſophorum perſonam gerens; qui multa licet

non curem, de me quemadmodum quis jocetur: non enim in Ecclesia Dei fucatus quæritur sermo, & non veritas pura; a qua longe omnes illi non immerito aberraverunt, qui justitiam Dei manere in (3) eloquentiæ viribus æstimabant. Denique cum eam comprehendere non possent (neque enim poterant sine magisterio (4) divinæ sapientiæ, cujus notitiam non habebant) duas asseruere justitias, (5) unam civilem,

licet de justitia tradiderint, nihil tamen eos solidi, nihil veri attigisse fuse probat Lactantius lib. 5. *Divin. institut.* ex quo S. Zeno in hunc tractatum non pauca derivavit, ut mox videbimus. Id ipsum Poetæ quoque Ethnici intellexerunt; ac proinde *finxerunt*, inquit idem Lactantius lib. 4 cap. 5. *justitiam offensam vitiis hominum cessisse e terra, in cœlumque migrasse.* In sequenti periodo edit. Ven. *non curo* pro *non curem*, & Ms. Urb. *jocatur* pro *jocetur*.

(3) Philosophos heic & Oratores Ethnicos S. Zeno notat. Philosophi Ethnici, qui in scholis publicis philosophiam tradebant Ambrosii quoque tempore, ut discimus ex lib. 1. *de Fide* cap. 13. *in sermone divites sunt*, ait idem auctor enar. in psal. 36. num. 28. & ex his *plerosque phaleratis sermonibus artem suam jactare prudentiæ* notat lib. 7. *in Lucam* num 66. Sophistæ autem præcipue indicantur, quorum mos erat paratos esse semper, ut de quacumque re subito disserent, teste Cic. l. 2. *de Finibus*; & in hoc fictam quamdam vanamque sapientiæ speciem jactitabant, eamque *ostentationis, aut quæstus caussa* profitebantur, ut idem ait *Academicarum quæstionum* lib. 4. cap. 23. Cum porro apud Gentes justitia diceretur, quidquid in proprium commodum utilitatemque cederet, ut ex dicendis constabit; hinc S. Zeno in hac Sophistarum vaniloquentia ipsorum justitiam sitam esse non abs re affirmat. De hoc propterea memoratus Ambrosius lib. 2. *de Abraham* c. 10. n. 76. *Sæculi istius Sophistæ*, inquit, *traxerunt definitionem hujusmodi, quod sapiens vir bonus dicendi peritus sit*: ubi *sapientem* & *bonum* pro eodem accipi, utrumque autem in dicendi peritia a Sophistis positum vides. De Oratoribus vero Ethnicis in Sophistarum schola eruditis, qui eloquentiæ sapientiam præ se ferentes injustis quæstubus inhiabant, vide quæ a nostro Auctore dicentur num. 2. Edit. Ven. pro *in eloquentiæ viribus* habet *in eloquentia & viribus*.

(4) Quod nimirum sola illa, quæ per fidem discitur, est vera sapientia veraque justitia, unde S. Zeno num. 4. *Nisi credideritis non intelligetis*, & Lactant. lib. 6. *Institut.* cap. 9. *Qui Deum ignorat, & ipsam justitiam ignoret necesse est.*

(5) Inter Sophistas celebris Carneades, ille, qui duas Romæ de justitia orationes habuit, alteram qua illam statuere contendit, alteram qua eamdem evertere ac nullam esse probare conatus est: Sophistarum enim laus erat maxima in utramque partem disputare. In Oratione autem, quam contra justitiam recitavit, distinctionis, quæ heic a Zenone indicatur, semina continebantur; hujus enim Orationis fragmenta aliquot cum recitasset Lactantius lib. 6. *Institut.* c. 16. *Ita ergo justitiam*, inquit, *cum in duas partes divisisset, alteram civilem esse dicens, alteram naturalem, utramque subvertit, quod illa civilis sapientia sit quidem, sed justitia non sit; naturalis autem illa justitia sit quidem, sed non sit sapientia.* Hoc ex fonte S. Zenonem ebibisse nihil dubitamus. Justitiam porro *civilem*, quam sapientiam quidem, non autem justitiam esse fatebatur Carneades, vocabat *jura, quæ sibi homines pro utilitate sanxerunt*; cum scilicet suis commodis, suæ sanitati & vitæ studerent magis, quam alienæ, immo etiam eum alienarum & fortunarum & vitæ si opus esset, injuria, idque sapiens esse dicebat, etsi justum dici non possit: justitiam vero *naturalem* illam esse ajebat, qua homo neminem læderet, suum cuique tribueret, & pati ipse potius in bonis ac vita eligeret, quam cuipiam vim ac injuriam inferre; & hæc apud Carneadem habebatur summa stultitia, etsi justitiam vere esse negare non posset. Hæc ex memoratis fragmentis fusius præmittenda nobis erant, ut cetera, quæ huic fundamento

lem, alteram naturalem: quarum fecit apertiſſime, cum ad Romanos
Rom. 10. 3. loqueretur Apoſtolus, mentionem dicens: *Nam juſtitiam Dei ignorantes, & ſuam volentes conſtituere, juſtitiæ Dei non obedierunt.* Sed cum de (6) futuro nihil opinantes, præſentis tantum vitæ commoda inſpiciunt, falſamque adverſus veram pro vera defendunt; ſic utramque mediis e manibus, oculis patentibus, perdiderunt: Dei, cum (7) ſtultam putant, quod elaboret diſpendio ſuæ, non dicam facultatis, ſed etiam, ſi opus ſit, & ſalutis, alii magis prodeſſe, quam ſibi: ſuam, quia quamvis ſit ſapientiæ nomine falſo veſtita, tamen ſuis commodis conſulendo, quod ſine alienis incommodis omnino non poteſt procurari, a quovis vere ſtultiſſimo negari non poſſit (8) injuſta.

II. Ce-

mento a Zenone ſuperſtructa ſunt, facilius intelligantur.

(6) Ethnici illi Philoſophi, conta quos heic agitur, *cum de virtute diſputant*, inquit Lactantius lib. 5. cap. 17. *expetendam eſſe ajunt ſua cauſſa; ejus enim præmia, quæ ſunt æterna & immortalia, nullo modo vident.* Equidem præter honorem virtuti redditum nullam aliam æternam illi mercedem fore putarunt. Hinc apud Ciceronem, ut ex dialogo *de Republica* jam deperdito notat idem Lactantius lib. 5. cap. 18. *Idem ille juſtitiæ defenſor Lælius, Vult, inquit, plane virtus honorem, nec virtutis ulla alia merces.* Huc autem tota refertur cauſſa, cur illi veram juſtitiam ſapientiamque non noverint, ſed hanc potius maximam ſtultitiam judicarint. *Si enim*, inquit idem Lactantius, *poſt mortem nihil ſumus; profecto ſtultiſſimi eſt hominis non huic vitæ conſulere, ut ſit quam diutina & commodis omnibus plena*, vide etiam cap. 15. Poſt pauca pro *utramque* Mſ. Urb. *utraque.*

(7) Hoc loco proſpiciuntur illa Carneadis in oratione adverſus juſtitiam, ubi cum illud ſibi probandum ſumſiſſet, *aut nullam eſſe juſtitiam, aut, ſi ſit aliqua, ſummam eſſe ſtultitiam, quoniam ſibi noceret, alienis commodis conſulens*: id argumentis partim ad bonorum fortunæ, partim ad vitæ diſpendium pertinentibus confirmare ſtuduit; quæ Zenonem legiſſe apud Lactantium cap. 16. & habuiſſe in animo, cum hæc ſcriberet, nobis ſatis credibile eſt; unde, ut Auctoris ſententia penitus intelligatur, ea proferre non piget. Primum de bonis fortunæ ſic: *Bonus vir ſi habeat ſervum fugitivum, vel domum inſalubrem ac peſtilentem, quæ vitia ſolus ſciat, & ideo proſcribat, ut vendat; utrumne profitebitur fugitivum ſervum ac peſtilentem domum ſe vendere, an celabit emtorem? Si profitebitur, bonus quidem, quia non fallet, ſed tamen ſtultus judicabitur, quia vel parvo vendet, vel omnino non vendet.* Cedit ſubinde aliud exemplum hominis reperientis aliquem, *qui aurichalcum ſe putet vendere, cum ſit aurum*; & quæſtione propoſita, *Tacebitne*, inquit, *ut id parvo emat, an indicabit, ut magno*? reſpondet: *Stultum plane vis detur malle magno.* De bonis autem vitæ ſic: *Juſtitia eſt hominem non occidere, alienum prorſus non attingere. Quid ergo juſtus faciet, ſi forte naufragium fecerit, & aliquis imbecillior viribus tabulam ceperit? Nonne illum tabula deturbabit, ut ipſe conſcendat, eaque nixus evadat, maxime cum ſit nullus medio mari teſtis? Si ſapiens eſt, faciet: ipſi enim pereundum eſt, niſi fecerit. Si autem mori maluerit, quam manus inferre alteri; jam non injuſtus ille, ſed ſtultus eſt, qui vitæ ſuæ non parcat, dum parcit alienæ.* Et alio ſimili allato exemplo concludit, *Si non fecerit juſtus, ſed idem ſtultus ſit neceſſe eſt.* Hactenus ex oratione Carneadis Lactantius.

(8) Ipſe Carneades in ea oratione, qua veram juſtitiam impugnaturus, civilem alteram defendit, quam ſapientiam vocavit, injuſtitiam cum hac conjunctam inficiari non auſus eſt, immo ſatis ultro conceſſit, cum loquens de eo, qui vitium rei celans rem majori pretio vendit; *Si celaverit*, inquit, *erit quidem ſapiens, quia rei conſulet, ſed idem malus*, ideſt injuſtus, *quia fallet.*

II. Ceterum si scire potuissent veram justitiam, cujus est immortalitas merces, propterea simulatæ stultitiæ velamine adopertam, ut res magna magnis virtutibus magnisque laboribus quæreretur; incunctanter optarent stulti judicare se justi, quam sapientes injusti: maxime cum jam sit eorum fraus omnis in medio, non enim (9) rem valuerunt transferre, sed nomina, justitiam stultitiæ, injustitiam sapientiæ vocabulis infamantes: quæ si ad sua corrigas propriisque sedibus reddas, invenies injustitiæ magis stultitiam, justitiæ sapientiam convenire; quod etiam sacræ legis testimoniis probare non desinam, cujus
ista sunt verba: *Nam quia sapientiam Dei non cognovit sæculum per sa-* 1. *Cor.* 1.
pientiam, Deus optimum existimavit per stultitiam prædicationis salvos fa- 21.
cere credentes. Et iterum manifestius: *Si quis inter vos videtur sapiens* 1. *Cor.* 3.
esse in hoc sæculo, stultus fiat, ut sit prudens: nam hujus mundi sapientia 18. 19.
stultitia est apud Deum. Ob quam caussam idem Deus per prophe-
tam hactenus protestatur: *Non glorietur sapiens in sua sapientia, neque* *Jerem.* 9.
glorietur fortis in fortitudine sua, neque dives in divitiis suis, sed in hoc 23. 24.
glorietur, qui gloriatur, intelligere & scire, quia ego sum Dominus, qui facio misericordiam & judicium & justitiam super terram. O quam paucissimis verbis omne hoc mundi, enixe quod geritur negotium, peroravit: his enim tribus rebus, quæ fundamenta sunt omnium vitiorum, violentis quasi quibusdam tempestatibus naufragatum momentis universis in interitionem cogitur omne genus humanum. Namque sapientia densis (10) exæstuans argumentis, suasorio ac delectabili luculentæ orationis comta mendacio, armata vocis tuba & gladio linguæ, omnes actus ad se trahit, congregat turbas, concionatur; lites sic discernit, ut seminet; pravos ac lubricos colligit mores; legibus
suis

fallet. His similia in alio apud Lactantium fragmento reperiuntur. Apertius loquitur Cicero in dialogo *de Republica*, ubi Furium pro Carneade, Lælium autem contra disputantem induxit. Licet enim Furius civilem mundi justitiam, quam *suam* S. Zeno vocat, propugnaret acerrime; eam tamen, inquit Lactantius cap. 16. *sapientiam quidem esse concesserat, sed injustam*

(9) Similiter Lactantius lib. 6. cap. 16. *Nomina tantummodo immutant, res ipsæ manent.*

(10) Ita MSS. Rem. Tol. Pomp. alibi autem & in editis *æstuans*. Heic vero Auctor Ethnicorum Oratorum perstringit sapientiam in eloquentia constitutam, qua auditores & judices in propriam adducerent sententiam, non ratione aliqua, sed affectibus, qui sæpe contra rationem & leges, si ita ferret commodum, excitandi a Rhetoribus tradebantur. Inter multa id generis præcepta unum cedimus ex Cicerone lib. 2. *de Orat.* pag. 70. *Nihil est enim in dicendo majus, quam ut faveat Oratori is, qui audiet, utque ipse sic moveatur, ut impetu quodam animi & perturbatione magis, quam judicio aut consilio regatur. Plura enim multo homines judicant odio, aut amore, aut cupiditate,*

ſuis ſuas leges impugnat: jus jure (11) diſtringit. Quis non videat numquam recti aliquid illam facere vel feciſſe, quod fecerit? Vultis ſcire, quam juſta ſit? miſeram ſe putat, niſi everterit veritatem. Ceterum fortitudo, quæ hominibus eſt cum feritate communis, omne jus in viribus habet; quod facere prævaluerit, æſtimat rectum: (12) ideoque ſine ulla reverentia divinæ atque humanæ religionis delet abrupte igni ferroque cum ſua ſibi tota ſubſtantia incolas, civitates, & rura, nihil omnino metuens amicæ mortis fiducia; denique quod ſapientia legibus per induſtriam colligit, uno impetu aliquotiens (13) clusis oculis illa diſpergit. Tertio dives eſt avaritia, utræque cujus exaggerare opulentiam velocitate mira contendunt; cui totus militat mundus; ætas cui univerſa deſervit. Proh nefas! quæ iſtæ ſunt tenebræ? ineſt omnibus, & ab omnibus, quaſi non ſit, arguitur. Accuſatur, & tamen colitur: jugulat, & amatur. Invincibile profecto calamitatis eſt genus, cui, ſubjugata ſapientia, ſerviet virtus.

III. Videtiſne jam manifeſte ſapientiam hujus mundi non eſſe juſtitiam? & quidem nec veram ſapientiam: quia fieri non poteſt, ut verus ſapiens non ſit & juſtus: juſtus adæque verus non ſit & ſapiens: quia juſtus eſſe non poteſt ſtultus, neque ſapiens injuſtus, ipſa ratione docente: (14) qui enim ſtultus eſt, quid ſit bonum ac malum, neſcit;

---

aut iracundia, aut dolore, aut lætitia, aut ſpe, aut timore, aut errore, aut aliqua permotione mentis, quam veritate, aut præſcripto, aut juris norma aliqua, aut judicii formula, aut legibus. Vide quæ contra id genus eloquentiæ differuntur in dialogo *de Cauſſis corruptæ eloquentiæ* num. 25. quem alii Senecæ, alii Quinctiliano, alii aliis tribunt; unde in editis variorum Auctorum operibus ſubjectus legitur. Paullo poſt pro *colligit* Mſ. Urb. *congerit*.

(11) Ita in Mſſ. Rem. Tol. Pomp. Vat. alibi vero & in editis *diſtinguis*. *Diſtringo* heic eſt pro *deleo, deſtruo, everto*, ſicut apud Florum lib. 4. cap. 1. *diſtringere incendiis urbem*, & apud Frontinum libri primi caput nonum eodem ſenſu inſcribitur *de diſtringendis hoſtibus*.

(12) In editis *adeo, quod*; in Mſ. Rem. *ideo*: in Pomp. *quod* deeſt. Placuit ex his ſcribere *ideoque*. Textui porro lucem afferre poteſt locus Lactantii ex lib. 6. cap. 6. ubi ab Ethnicis fortes viros pro patria morti ſe ſe ſubjicientes ſummis laudibus elatos prodit, *qui everſis civitatibus gentibusque deletis patriæ proſpicerent, fines propagarent &c.* & cap. 9. *Populus ipſe Romanus per Feciales bella indicendo & legitime injurias faciendo ſemperque aliena cupiendo atque rapiendo poſſeſſionem totius orbis comparavit.*

(13) In editis *clauſis*. Porro tum in Mſſ. tum in editis hic locus uno contextu effertur, ita ut plane intelligi nequeat. Sic enim ſcribitur: *clusis oculis illa tertio dives eſt avaritia.* Correximus ut in textu, ubi cum verbum *diſpergit* aperte ſupplendum fuit, ut ſenſus conſtaret, tum vero punctum affigendum, poſt quod tertia orationis a Paullo propoſitæ pars, quæ avaritiam ſpectat, a Zenone exponitur illis verbis: *Tertio dives eſt avaritia &c.* Ita commodo intelligitur *utræque* referri ad eloquentiam & fortitudinem avaritiæ faventes, de quibus Auctor hactenus differuerat.

(14) Lactantius lib. 5. cap. 17. eadem fere habet, adeo, ut ex iis Zenonem profeciſſe, & non

nescit; nec potest scire, quid reprobet, quid teneat; & ideo semper peccat, quod est justitiæ contrarium: justus autem ab omni peccato se abstinet: quod propterea facit, quia pravi bonique notitiam gerit, quod est utique sapientis. Unde fit, ut numquam justus possit esse, qui stultus est: neque sapiens, qui fuerit injustus. Ceterum sive justo, sive sapienti si alterum defuerit ex duobus, quod illi putaverunt, nec sapiens profecto erit ille, nec justus.

IV. Satis, ut opinor, præstigiæ mundanæ patuerunt: in quibus cum peritius agant universi homines, quam dici potest, superfluum est demorari. Unde nunc ad veram justitiam veniamus, omnium (15) fontem matremque virtutum: quæ præter ceteras tota se ad alienas utilitates colligit atque explicat, sciens, quid Deo principaliter debeatur, nihil sibi ipsa concilians, nihil proprium derelinquens, nisi quod fideliter sine ulla jactantia ejus fungitur voluntate. Est autem in publicum tota prominens atque diffusa: sic tamen, ut sentiri se magis cupiat, quam videri: plane cauta, ne quam declinet in partem, ne in aliquo se ipsa reprehendat, ne opere cœpto umquam deficiat. Hæc captivorum (16) juga redemtionibus frangit: incarceratis medendo plus carcerem novit blanda pervigil cura: ægritudinem cum ægro (17) partitur: abjecta cadavera intecta inhumataque esse non patitur: in pauperos miserosque sua necessitate neglecta (18) pietatis largiter & furtim semina spargit: nec rogari se permittit, nec vicaria laudis remunerari mercede: hoc damnum grave: hoc æstimat crimen: nam nihil relinquendo

non nulla etiam ad verbum descripsisse appareat. *Denique*, inquit Lactantius, *ut concludam disputationem, non posse eumdem justum esse ac stultum, eumdem sapientem & injustum, docet ipsa ratio. Qui enim stultus est, quid sit justum & bonum, nescit, & ideo semper peccat. Ducitur enim quasi captivus a vitiis, nec resistere ullo modo potest, quia caret virtute, quam nescit. Justus autem ab omni peccato se abstinet, quod aliter facere non potest, quam si habeat recti pravique notitiam. Rectum autem discernere a pravo quis potest, nisi sapiens? Ita fit ut numquam possit esse justus, qui stultus est; neque sapiens, qui fuerit injustus.* Edit. Ven. pro *bonum ac malum* habet *bonum aut malum.*

(15) *Justitia fons est ipsa virtutis.* Lactantius lib. 5. cap. 5. Post pauca pro *colligis* MSS. Rem. Tol. & Zen. *corrigit.*

(16) *Jugum* pro captivitate, seu pro instrumento, quo captivi ligantur, sumtum liquet, ad similitudinem veri jugi, quo boves ligantur invicem & servituti subjiciuntur. Cic. Philip. 1. cap. 2. *Cujus a cervicibus jugum servile dejecerant;* & Plinius in Paneg. cap. 11. *jugum excusserant.* Lactantius lib. 6. cap. 12. eadem fere exponit misericordiæ & justitiæ opera quæ heic pressius a Zenone recensentur.

(17) MS. Pomp. *patitur*; sed *patitur* repetitur paullo post.

(18) Erat in edit. Ver. *pietates largitur: furtim semina spargit &c.* in Ven. *pietatis largitur: furtum &c.* in MSS. Rem. Tol. & Pomp. *pietatis largiter furtim semina spargit.* Hanc lectionem secuti sumus, interjecta inter adverbia *largiter* & *furtim* conjunctione &, sine qua durior nimium & a Zenonis stilo aliena videtur

 locu-

quendo ſibi, beata cupiditate antecedit avaritiam: homines enim illa poſſidet; iſta Deum. Adhuc accipite, ad propriam ſedem palmamque propoſitam quanto amore, qua devotione feſtinet. Si quis eam provocat in judicium, ut ejus auferat tunicam, libens illi pallium quoque concedit; maledicitur, & benedicit: cæditur, & gratias agit: jugulatur, & non repugnat: pro percuſſoribus ſuis Deum inſuper exorat. Una illi ſola principalis ſollicitudo ac maxima eſt cautio, ne quid mundo debeat, ne quid horum digne patiatur. Hanc, qui divinas litteras aut non legerunt, aut lectas (19) irritas putaverunt, beneficio abje-
Iſ. 7. v. 9. ex LXX. Interp. cti impolitique ſermonis, tamen dicentis: *Niſi credideritis, neque intelligetis*, ſtultam putant, irridentque quaſi vanam; quod cum poſſit bonis frui mundi, ac negligat, ſponte ſe faciat infelicem, non credentes, quia Dei præcepta cuſtodiens, hujuſmodi officiis ſæculares obterens voluptates, cum fuerit victor carniſque nexibus liber, repromiſſæ immortalitatis inæſtimabili beatitudine perfruetur.

V. Sed quid ad nos, quid illi dicant? inſignis vir ſicut ait (20)
Pſ. 93. 11. noſter: *Novit Deus cogitationes ſapientium, quia ſunt ſtultæ.* Noſtram nobis ſtultitiam derelinquant: habeant ſecum ſapientiam ſuam: cujus quidem ſectatores pene omnes conſpicor Chriſtianos, qui perfectam putant eſſe juſtitiam, propria tueri, aliena non quærere, ſapientiæ veræ negligentes imperium, quod verbis hujuſmodi conti-
Matth. 19. 21. netur: *Si vis perfectus eſſe, vade & vende omnia tua: & da pauperibus, & tolle crucem tuam, & veni, ſequere me.* De hoc neſcio, quid poſſit quiſ-

locutio: facile enim ob *et* poſtremis litteris vocis *largiter* tranſcurri a librariis *et* conjunctio potuit. Ceterum *pietatis ſemina* non male vocantur eleemoſynæ, quas *pia ſemina* Auctor ſimiliter appellat tract. 10. lib. 1. num. 5.

(19) Lactantius lib. 5. cap. 1. *Hæc in primis cauſſa eſt, cur apud ſapientes & doctos & Principes hujus ſæculi Scriptura ſancta fide careat; quod Prophetæ communi & ſimplici ſermone, ut ad populum, ſunt locuti. Contemnuntur itaque ab iis, qui nihil audire, vel legere, niſi expolitum ac diſertum volunt.* Similiter Cyrillus Alexandrinus lib. 7. in Julianum hanc Ethnicorum objectionem proponit, qua illi ſacros libros *ob abjectum & impolitum ſermonem*, ut S. Zeno loquitur, deſpiciebant, eiſque præferebant ſuos auctores, qui politiori & luculentiori ſtilo uſi ſunt. *At enim, inquiet forſan aliquis, Scriptura ſacra vulgare, plebejum ac protritum dicendi genus continet: Græcorum autem ſcripta ſuavitatem habent ac præterea venuſtate dicendi abundant & gratia.* Hæc Cyrillus pag. 232. editio Lipſiæ 1696. Hinc Amelius Platonicus apud eumdem Cyrillum pag. 283. S. Joannem eodem nomine *barbarum* vocat. Quæ in eoſdem ſacrorum librorum auctores evomerint alii Ethnicorum, vide apud Hieronymum in præfat. *de Script. Eccleſiaſticis*, vide etiam epiſt. 8. Ambroſii, qua eadem in ſacros Scriptores accuſatio diluitur.

(20) In editis inſertum *Pſalmiſta noſter*, quod in MSſ. Rem. Pomp. & Zen. non legitur. Paullo ante pro *quid illi*, MS. Pomp. ſcribit *quod illi*.

(21) *Sunt*

quiſpiam promovere; unum tamen ſcio, quia nullus eſt noſtrum, qui non momentis omnibus elaboret, ut plus habeat, quam habebat; quod cum nititur, avaritiæ utique partes agit, quæ eſt inimica juſtitiæ. Adeo inde eſt, quod frumento paucorum horrea plena (21) ſunt, inanis plurimorum venter. Inde populis deteriora menſuris pretia, quam inopia. Inde fraus, perjurium, rapinæ, lites ac bella: quotidie mugitibus alienis quæritur lucrum; & (22) proſcriptio induſtria vocitatur: & appetitio rei alienæ ſub prætextu propriæ defenſionis ac diligentiæ callidiſſimis argumentis urgetur, ut quis indefenſus, aut innocens, quod habet, (23) legibus perdat; quod eſt omni violentia deterius: quia illud, quod vi eripitur, non numquam repeti poteſt: quod legum circumſcriptionibus, non poteſt. Glorietur, qui volet, iſta juſtitia: verumtamen ſciat, quia miſero eſt miſerior, qui miſeriis ditatur alienis. Quiſquamne juſtum putet, qui utilitatem rei familiaris pietati præponit? qui, hominibus fame laborantibus ac nuditate, paſcit tineas, curculiones, ac vermes? qui quod habet, infelici tenacitate non aliis tantum, ſed etiam ſibi ipſi ſubducit?

VI. Sed, inquies, juſtum eſt, ut mea ſervem, aliena non quæram. Hoc etiam Gentes dicere (24) conſueverunt. Ceterum apud Deum quam ſit injuſtum, mox videbimus. Nunc primo omnium, optime Chriſtiane, ſcire cupio, quæ ſint tua, cum ſint (25) timentibus Deum univerſa communia? ſicut ſcriptum eſt: *Turba autem eorum, qui crediderant, animo ac mente una agebant:* nec fuit inter illos diſcrimen ullum, *nec quidquam ſuum ex bonis putabant, quæ eis erant: ſed erant illis omnia communia*, ſicut dies, ſol, nox, pluvia, naſcendi atque moriendi conditio: quæ humano generi, ſine perſonarum aliqua exce- Act. 4. 32.

(21) *Sunt* repoſuimus ex MſT. & editione Ven. In aliis editionib. *eſt inanis*. Sequenti membro Mſ. Tol. *in menſuris*.

(22) In edit. Ver. perperam *præſcriptio*, cum de proſcriptione ſeu publicatione bonorum ſit ſermo.

(23) *Legibus perdat* idem eſt, ac quod num. 2. de eloquentiæ circumſcriptionibus dictum fuerat: *Legibus ſuis ſuas leges impugnat, jus jure diſtringit.*

(24) Edit. Ver. *conſuerunt*.

(25) Hæc S. Zeno dixit, ut æquabilitatem illam inſinuaret, de qua pluribus agit Lactantius lib. 5. cap. 14. & 15. ubi omnes ex divina inſtitutione pares eſſe probat; non quod nulli divites eſſe debeant, pauperes nulli; ſed quod apud eos, qui Deum timent, veramque juſtitiam colunt, æqualitate quadam divitiæ diſtribuantur, ut quæ pauperibus opus ſunt, ea divites liberaliter ſubminiſtrent. *Ita iſti divites ſunt*, inquit, *non quia divitias habent, ſed quia utuntur illis ad opera juſtitiæ: & qui pauperes videntur, eo tamen divites ſunt, quia & non egent, & nihil concupiſcunt.* Hanc æquabilitatem S. Zeno unice perſuadere reliqua hujuſce tractatus parte nititur, cum divitum duritiem in pauperes perſtringit, liberalitatemque commendat.

(26) Quod

exceptione, æquabiliter justitia est divina largita. Cum hæc ita sint, proculdubio non est a Tyranno dissimilis, qui solus habet, quod potest prodesse commodis plurimorum. Quid? (26) quod paupere quotidie moriente oppressione, fame, frigore, injuria, amicum tibi excolis aurum: custodis argentum: vestem pretiosam ornamentaque superba & supervacanea pro sacrosancto habes, sicut idolum: te per momenta componis, dives in publico, ditior in secreto: nec intelligis, quia homini inopia morienti, tantis opibus qui cum possit subvenire, non subvenit, ipse eum videtur occidere? O quantarum neces animarum in phaleris pendent ornatæ matronæ: ornamentum cujus unum si solvas in pretium, distribuasque necessitatibus singulorum, ex eorum respiratione cognosces, quantorum malo ille constat ornatus.

VII. Filios, inquit, habeo, quos nudare non debeo. (27) Ista est infidelitatis excusatio, quam Spiritus sanctus per prophetam retun-
Ps.36.25. dit hactenus dicens: *Adolescentior fui, & senui: & numquàm vidi justum*
Ps.33.11. *derelictum, nec semen ejus quærens panem:* Et iterum, *Divites eguerunt & esurierunt, requirentes autem Dominum non minuentur omnibus bonis:*
3.Reg.17. quod probare exemplo perfacile est. Meminimus in (28) Regnorum proditum libris, famis tempore, quo totus passim populus moriebatur, Eliæ alimenta poscenti memorabilem viduam ultimam victus sui filiorumque substantiam non partitam, sed totam dedisse, maluisseque se cum liberis suis emori, quam justitiam præterire: pro quo tam illustri facinore cibos a Deo immortales accepit, quos edacitas delibare (29) nequiret: sua enim deminutione crescebant. Integer horum denique vasis semper in plenis manebat status, quantumque eis impensæ diuturnæ necessitas demserat, tantum rediviva fecunditas reponebat. Quapropter si pater bonus, si providus, si utilis esse desideras, sicut ille Abraham, Deum plus debes amare, quam filios, ut habere merearis integros, incolumes, ac beatos. Stulta autem res est, illis te

velle

(26) *Quod* abest a Mf. Pomp. Inferius pro *amicum tibi excolis* MSS. Rem. & Tol. habent *inimicum tibi excolis.* Dein pro *homini inopia morienti* Mf. Var. *homini inopi morienti*; & Mf. Urb. pro *ornatæ matronæ* habet *contimoratæ matronæ.*

(27) Post verbum *debeo* in Mf. Rem. vacua apparet linea cum dimidio, & mox sequitur *ista hæc* pro *ista est*, & in Mf. Tol. *ista & infidelitatis est.* Infidelitatis autem excusatio heic dicitur pro eo quod num. 6. *Hoc etiam Gentes dicere consueverunt.*

(28) *Regnorum* pro *Regum* habetur etiam apud Hilarium in Prologo in psal. pag. 4. apud Ambrosium lib. 1. de Abel. cap. 2. in Apologia David c. 1. serm. 21. in ps. 118. num. 20. & apud alios veteres Patres. In Mf. Urb. *feriebatur* pro *moriebatur.*

(29) Mf. Urb. *nequisset.*

(30) In

velle vitæ ſubſtantiam providere, quibus nec nativitatem dederis, nec animas inſpiraveris, nec ſalutem præſtare poſſis. Unde vel ſero ſacrilegam vocem comprime, humanæ fragilitatis memor, qui in hoc ipſo, quod loquimur, quid poſſit contingere, ignoras: excuſationiſque vanæ depone fallaciam. (30) Ingratis avaritiam peccato condis. Solius Dei poteſtas eſt futurorum commodis providere.

(30) In correctione marginali Mſ. Pomp. *ingratus.*

TRACTATUS IV.

De (1) *Pudicitia.*

I. PUdicitiam qui colit, quantæ nobilitatis ſit, facillime (2) agnoſcit: eſt etenim tantæ virtutis, ut ſit honorabilis etiam (3) hoſtibus ſuis.

(1) In edit. Ven. hic titulus legitur: *De pudicitiæ laudibus & impudicitiæ deteſtabili fructu.* Nos inſcriptionem codicum & aliarum editionum retinuimus.

(2) Editi habent *cognoſcit; eſt enim.*

(3) Pudicitiæ hoſtes, qui heic appellantur, ſunt præcipue Gentes, quæ & turpi impudicorum Deorum Dearumque cultu & ſpectaculis item turpibus a noſtro Auctore ſubinde notatis apertum pudicitiæ bellum intulerunt: ut omittamus legem Juliam & Papiam, quæ adverſus cælibatum & viduitatem, quocumque licet ſive ærarii augendi, ſive fecunditatis promovendæ conſilio lata, re tamen ipſa duo pudicitiæ potiſſima capita abſcindere ſtuduit; quo reſpiciens S. Ambroſius in libro *de Viduitate* cap. 14 num. 84. *Illi*, inquit, *qui Deorum ſuorum adulteria & probra venerantur, cælibatus & viduitatis ſtatuere pœnas, ut æmuli criminum, multarent ſtudia virtutum, ſpecie quidem, qua fecunditatem quærerent, ſed ſtudio, quo propoſitum caſtitatis abolerent.* Quanto nihilominus in honore apud ipſos Ethnicos eſſet pudicitia, ex cultu, quem non tam pudicitiæ univerſim ſumtæ, quam virginitati virginibuſque detulerunt, cognoſcere licet. Pudicitiam quidem inter Deas a Romanis cultam indicat Plinius l. 9. c. 7. eique ſtatuam in foro Boario poſitam Feſtus teſtatur. S. Ambroſius *de Virgin.* c. 3. n. 13. *Certe ipſis Gentilibus inter aras & focos venerabilis ſolet eſſe virginitas.* Diana, ut hic ipſe monet lib. 3. *de Virgin.* c. 2. num. 6. Minerva, & præcipue Veſta uti virgines prædicabantur: & *in honorem pudicitiæ conſervatæ* ſacris Veſtalibus ſolemnia ab iiſdem Romanis celebrata diſcimus ex Lactantio lib. 1. Inſtit. cap. 21. apud quem c. 22. Faunæ pudicitiam maxime laudatam Varro tradit, adeo ut ob ejus pudicitiæ famam *illi mulieres in operto ſacrificent, inquit, & bonam Deam nominent.* De honore porro Veſtalibus ob virginitatem delato, ac de earumdem privilegiis & præmiis legatur Juſtus Lipſius in Syntagmate *de Veſtalibus* cap. 11. ibidemque non tam inſcriptiones eiſdem poſitas, quibus ipſarum caſtimonia commendatur, ſed ſtatuas etiam *propter egregiam pudicitiam* collocatas cap. 15. reperies. Hinc etiam Athanaſius in Apologia ad Conſtantium num. 33. de Chriſtianis virginibus loquens, *Has*, inquit, *Ethnici cum vident, ut templum Veſtæ admirantur*; & ſimiliter S. Jo. Chryſoſtomus in tractatu, *quod Canonicæ viris cohabitare non debeant* tom. 1. novæ edit. p. 249. teſtatur, Gentes *fateri, virginitatem rem ſupra naturam eſſe & non humanam, & ea propter illis omnibus ſummæ admirationi fuimus.* Tandem ipſorum quoque

ſuis. Hæc totius humani generis fundamenta confirmat: hæc nominum proprietates univerſis (4) affectibus præſtat: hæc parentum, conjugum, liberorumque ſacra jura cuſtodit: hæc in utroque ſexu conſpicua, in omni ætate miranda, in quavis conditione non dubia, ſoli ſibi devota, ſemper bene conſcia, prorſus nulli rei ſubjecta, unum tantummodo metuens, ne ſit amplius (5) quæ vocatur. Denique in ſolitudine, quæ a (6) metuentibus vocatur occaſio, ſe tamquam arbitrum timet: omneque ſecretum plus, quam publicum reveretur. Peſtiferas odit blanditias carnis inimicæ: & quidquid ingeſſerit mundus voluptatis, aut muneris, totum reſpuit, præſumens totum ſe habere, ſi pura ſit. Neminem fœde deſiderat: nec ulli ſimiliter ſe deſiderabilem præſtat. In ſuo ſtatu omni loco, omni tempore manet, plus honeſtati conſulens, quam utilitati. Vultis ſcire, quantæ felicitatis ſit? Si te amet; qui habet, diligit: & qui non habet, diligit. Si ergo exſultat gloria ejus ſæpe in Gentibus (quamvis illic (7) fructuoſa, vel vera eſſe non poſſit, quia ſub impudico

---

quoque impudicorum in pudicitiam cultum illa Zenonis inſinuant n. 2. *Odit pudicitiam, & tamen hoc cupit videri, quod illa eſt.*

(4) Affectuum proprietates a pudicitia nominantur, ut cum dicitur *pudica fides &c.*

(5) Scriptum erat *ne ſit amplius quam vocatur*: at id cum non ſatis obvium ſenſum præferat, *quæ* pro *quam* ſcripſimus. Quod ſi *ne* in rebus optabilibus cum verbis timendi haud reperiri contendas, niſi vitio codicum etiam omnium Tullii ex. gr. epiſt. 1. lib. 6. ad Famil. Terentii, & aliorum, quorum textus in editis fere correcti; eadem heic erroris ſuſpicio, legendumque *ne non*: vel *quam* pro *quæ* reponendum.

(6) Mſ. Rem. habet *amo & antibus*: ceteri codd. & editi *a metuentibus*. *Arbitrum* porro dixit pro *judicem* vel *ſpeculatorem*; utroque enim ſenſu id nomen a latinis Scriptoribus non raro uſurpatur.

(7) Quod de virginitate a quibuſdam Ethnicis culta ſcripſit S. Ambroſius, hunc locum illuſtrat, ubi de pudicitia univerſim ſumta & apud ipſos glorioſa ſermo eſt. ille igitur *de Virginit.* cap. 3. num. 13. loquens de Gentibus: *In quibus*, inquit, *nulla meritorum eſt pietas, nulla mentis integritas; in iis tamen carnis virginitas prædicatur.* Quod Zeno apud Gentes pudicitiam *fructuoſam* negat, hujuſce rei Ambroſius cauſſam allegat, quod in Gentibus *nulla meritorum eſt pietas*; ubi pietatis nomine intelligit fidem cum Dei caritate conjunctam, ſine qua, ſicuti impoſſibile eſt placere Deo, ita nullum vitæ æternæ meritum exſiſtere poteſt. De hac pietate pro fide Chriſtiana accepta pluribus agit Lactantius lib. 5. inſtitut. c. 14. Quod porro S. Zeno pudicitiam apud Ethnicos *veram* non fuiſſe ſubdit, explicatur hac Ambroſii ratione, quod nimirum in illis *nulla mentis integritas fuit*. Pudicitiam enim licet quidam foverent corpore, animo tamen ex his plures erant impudici: quædam etiam eorum virgines palam ſolum erant pudicæ, clam vero impudicitiæ ſerviebant, unde non paucas ex ipſis Veſtalibus in culpa deprehenſas ſeveris pœnis multatas legimus. Teſtimonia id generis aliquot congerit Lipſius in Syntagmate *de Veſtalibus* cap. 13. Adde quod, Ambroſio teſtante in libro laudato n. 13. aliæ Veſtalium ad virginitatis profeſſionem vi adigebantur, aliæ præmiis: *Illic præmiis revocantur a nuptiis .... illic violentia fit, ut capiantur*: pudicitia autem violenta vel illecta præmiis, non voluntate delecta, a *vera* pudicitia quantum abſit, nemo non videt.

Proinde

pudico prædone versatur) quanto (8) magis debet esse gloriosior in populo Christiano, qui ejus sanctificatori inviolabili deservit Deo? Nam si Ecclesia ideo Christi sponsa est, quia pudica; ideo jugo thalami cælestis honorata, quia etiam post nuptias manet postmodum virgo perpetua: nos, qui nascimur de tanto conjugio, omnifarie (9) conniti debemus, quemadmodum prosapiæ nostræ nobilitatem non relatione tantum, sed etiam fide similitudinis adprobemus. Unde tamen præ me fero, fratres dilectissimi, quod ista, & non ambigua in vobis (10) renitet adsertio: Deum enim patrem vos & habere & possidere monstratis, cum pudicitiam, in qua Deus habitat, non dicam, diligitis, sed luculentis moribus adornatis. Magna igitur gloria est ornare, per quod orneris: servare, per quod & ipse (11) serveris. Postremo æquiparatur laus vestra laudi pudicitiæ: illa enim vobis exhibet sanctitatem, vos ei amorem. Per hanc attingitis Christum: immo illa per vos vobiscum complectitur Christum. Per hanc

a Deo

Proinde idem Ambrosius epist. 18. ad Valentinianum: *Non est virginitas*, inquit, *quæ pretio emitur, non virtutis studio possidetur.* Notat præterea lib. 1. *de Virgin.* c. 3. n. 45. Vestallum virginitatem ætate solitam præscribi, quod virgines esse deberent certo annorum spatio; postea autem permitterentur a virginitate desciscere & nubere, immo etiam docerentur. *Ipsi docent virgines suas non debere perseverare, nec posse, qui virginitati finem dederunt.* Dixerat autem paullo ante: *Quæ ista est non morum pudicitia, sed annorum, quæ non perpetuitate, sed ætate præscribitur?* Tandem cum deesset Gentibus Dei fides & spes rerum futurarum, de qua S. Zeno satis disseruit tractatu superiori; sicuti vera justitia apud ipsas esse non poterat, ita nec vera virtus ulla (ut fuse probat Lactantius lib. 6. cap. 5. & 9.) ac proinde nulla *vera* pudicitia, si præsertim hanc non virtutis amore colerent, sed terrena quadam voluptate vel superbia, quam in Gentium virtutibus non ex gratia divina, sed naturali vi elicitis dominari Augustinus probavit. Vide lib. 1. *de Nupt. & concup.* cap. 3. & lib. 4. in Julian. cap. 3. Hinc ergo de virginitate jure scripsit Athanasius in Apolog. ad Constant. n 33. *Certum quippe est, nusquam hanc venerandam ac cælestem professionem pudicitiæ excoli, nisi duntaxat apud nos Christianos.* Infidelitas itaque, quæ cum superbia, avaritia, aliisque vitiis apud Gentes etiam in pudicitia excolenda viguit, est *prædo ille impudicus*, cujus noster Episcopus meminit, qui pudicitiam ipsarum vitio aliquo corrumpens (unde *impudicus* appellatur) omneque deprædans meritum effecit, ut illa *fructuosa, vel vera esse non posset.*

(8) *Magis gloriosior* pleonasmus est, sicut & illud tract. 7. num. 2. *magis admirabilior.* Sic apud Plautum in Mænechmis Prol. v. 55. *magis dulcius*, apud Virgil. in Culice v. 78. *magis beatior &c.* Inferius *sanctificator* reperitur apud Tertullianum in Praxeam cap. 2.

(9) Scribere maluimus *conniti* ex MSS. Rem. & Vat. pro *adniti.* *Prosapiæ* est in MSS., in editis vero *prosapiei.*

(10) In editis *retinet*; in MS. Rem. *renitet*: in MSS. Pomp. & Vat. *renitet*, quod placuit, & sententiæ magis congruere visum est; heic enim S. Zeno *præ se ferre* seu gloriari se ait, istam *adsertionem*, qua Deo similes per pudicitiam nos præbemus, in suis auditoribus *non ambigue renitere*, quippe quos pudicitiam studiose colere palam erat.

(11) In MSS. Pomp. Zen. & in edit. Ver. *serveris*; & paullo post pro *ei amorem* quinque MSS. *& amorem.*

F (12) MSS.

a Deo patre, quod petitis, impetratis: immo illa per vos impetrat, pro qua sollicite laboratis, ne, dum aliquid postulat, erubescat. Beata, cum (12) adludit in pueris: beatior, cum adolescentibus lapsus feliciter timet: beatissima, cum in juvenibus carnalia exstinguere laborat incendia. Sane in senibus ut est honoranda, ita miranda non est: quia licet sit victrix, tamen triumphi sui palmam senectutis cum rigore (13) partitur: cessat enim concupiscentiæ pugna, ubi subcrebrescentibus morbis ipsa necessitate etiam impudicorum pudica fiunt membra.

II. Age nunc ejus æmulæ rabiem breviter, etiam (14) ex comparatione nominum publicemus, ut quid adpetendum, quidve fugiendum sit, facillime possit agnosci. Sub velamine Christi nominis, fratres, se adserere conatur Antichristus similiter pudicum, uti fallat: pudicitiæ nominis sonum post se trahit; sed quos fructus habeat ejus auctor ostendit. Discurrit quippe vesana per populos: hominumque lubricas mentes libidinum flagrantibus stimulis præcipitat in furorem, non sexui parcens, non ætati, non pietati, non sibi, quia pudorem alienum qui adpetit, primo suum perdit. Pure non nox illi diesque succedit, semper enim cænosi gurgitis sui procella submergitur, dum semper exæstuans libidinis turpitudo aut (15) veritate aut imagine perpetratur. Præmia aut tradit, aut accipit, corrumpit, aut corrumpitur; injicit amorem, paullo post odium de-

(12) MSS. Rem. Vat & Pomp. *adludet*, Urb. *alludet*: & pro *lapsus* MS. Rem. *lapsis*, Vat. *lapsos*.

(13) MS. Rem. *patitur*, non placet. *Partitur* autem dictum est, propterea quod victoriæ & triumphi pars senectutis *rigori* debeatur, ut sequens ratio suadet. *Rigore* autem ex MS. Zen. posuimus pro *vigore*, cum rigor, qui ex frigore contrahitur, senectutis sit proprius, & ex rigore membrorum, non ex vigore, concupiscentiæ pugna in senibus debilitetur, vincendique facilitas prodeat. Post pauca pro *pugna*, *ubi* MSS. Rem. Vat. & Urb. perperam *pugna. At ubi.* Ex Rem. cod. *fiunt* pro *fiunt*, quod erat in editis, vel *fint*, quod est in Vat. & Urb. reponere satius duximus.

(14) MSS. Rem. & Urb. *ex ratione nominum publicemus*. In Pomp. & Zen. *ex comparatione non minus publicemus*. MS. Vat. *exercitatione nominum*. Editi cum MS. Tol. *ex comparatione nominum*; quæ lectio probabilior visa est; huc enim respicere videntur, quæ de Antichristo *Christi nomen* mentiente, & de impudicitia *pudicitiæ nominis sonum* præferente mox subjiciuntur; vel etiam *nominum* dictum est pro pudicitia & impudicitia, quæ ex comparatione magis elucent. Forte quispiam paucis transpositis scribendum existimet: *Age nunc ejus æmulæ rabiem breviter publicemus, ut quid adpetendum, quidve fugiendum sit, etiam ex comparatione nominum facillime possit agnosci*. Scripsimus *agnosci* pro *cognosci* ex MSS. quatuor.

(15) *Veritate* pro re ipsa & ipso facto Auctor heic usurpat; qua plane significatione apud Lampridium in prima editione & pluribus in MSS. a Salmasio laudatibus pag. 183.

de amore factura. Seminat (16) inlicitos heredes, crimenque noſcens nominibus pietatis excuſat. Proprios aut (17) necat, aut denudat affectu. Nihil prorſus exiſtimat turpe nec pati, nec facere, dummodo in effectu (18) conata ſuccedant. Verumtamen in ipſo fructu ſuo, quo expugnati pudoris alieni labe gaudere conſuevit, ſemper infelix eſt. Denique poſt negotium perpetratum odit & ſeipſam cum illo, quem vicerit. Hæc ſæpe indixit quietis gentibus bellum; hæc aliquotiens robuſta regna ſubvertit; hæc aut ſub turpibus, aut ſub crudelibus factis ſub-

in vita Elagabali habetur *veritate vendere*, & apud Arnobium lib. 5. *in veritate promiſerat.* Similiter *imagine* pro *cogitatione*, ſicuti apud Lactantium ſcribitur lib. 6. cap. 23 *Adulteram fieri mentem, ſi vel imaginem voluptatis ſibi ipſa depinxeris.*

(16) Etſi *inliciti heredes* vocari poſſint univerſum ſpurii ex damnato coitu progeniti, nimirum ex adulterio, vel inceſtu, quippe quibus nihil hereditatis paternæ adire ex legibus licebat, cum ad alios illegitimos ſexta pars perveniret, immo tota etiam hereditas poſſet iiſdem contingere, ſi legitimi fierent; tamen hoc loco S Zeno de iis filiis loqui videtur, qui hereditatem inlicite, ſeu non ſuam adire ſinuntur, cujuſmodi ſunt ii, qui ex aliena uxore generati, hereditatem alienam inire permittuntur, ac ſi ex vero illius conjuge, non ex adulterio ſuſcepti ſint. Hoc crimen *pietatis nominibus* excuſari dicitur, eo ſcilicet nomine, ut & famæ mulieris, & ſi ii etiam opinioni ac ſuſtentationi commode proſpiciatur. Mſſ. Rem & Urb pro *noſcens* habent *naſcentes*: edit. Ven *naſcens*; & hoc poſtremum non diſplicet, quatenus inlicitus heres poſt nativitatem patris non ſui fortunis uti permittitur, idque pietatis nominibus excuſatur.

(17) Hic locus varie in codd legitur Plerique *negat*; Zen. & Pomp. *necat* Si hoc membrum ad ſuperiorem ſententiam referendum eſſet, placeret *negat*, quo ſignificetur impudicos, ut ſe ſubtrahrent ab alendis pueris, quos ex aliena conjuge procreaſſent, hos *proprios*, ideſt ſuos, inficiari. Sed quomodo in hac noti criminis excuſatione *pietatis* nomen obtineat, non facile intelliges. Itaque hæc ſententia ad filios vere *proprios* videtur pertinere, quos quia ex propria uxore, vel concubina ſuſcepit, proat opponuntur illis, quos in aliena conjuge ſeminatos, *inlicitos heredes* proximo teſtimonio S. Epiſcopus appellavit. Huic autem ſententiæ accommodatior eſt lectio *necat*; qui enim non prolis gignendæ cauſſa, ſed impudicitiæ & voluptatis ſtudio uxore utebantur, vel concubinam alebant; ii olim filios ſolebant necare, vel, ut mitius agerent, exponere, ut pluribus ex teſtimoniis liquet. Minutius Felix in Octavio n. 30. *Video vos procreatos filios nunc feris & avibus exponere, nunc adſtrangulatos miſero mortis genere elidere. Sunt qui in ipſis viſceribus, medicaminibus epotis, originem futuri hominis extinguunt, & parricidium faciunt, antequam pariunt.* Tertullianus in Apologetico cap. 9. *Qui natos ſibi liberos enecant. Siquidem & de genere necis differt. Utique crudelius in aqua ſpiritum extorqueris, aut frigori & fami & canibus exponitis.* Lactantius lib. 1. cap. 9. *Qui natos ex ſe pueros, aut ſtrangulent, aut, ſi nimium pii fuerint, exponant.* Vide etiam lib. 6. cap. 20. & Clementem Alexandrinum in Pædagogo lib. 3 c.3. & 4. & Ambroſium epiſt. 5. n. 12. Hanc malam impudicorum conſuetudinem S. Zeno perſtrinxiſſe videtur hoc textu, unde duplici commate effertur, *vel necat, vel denudat affectu*; ubi *affectu* ſcribere maluimus pro *affectus*, ut ſenſus conſtet: & ſignificatur, impudicos id generis homines, filios proprios, qui alienam hereditatem adire non poterant, vel necaſſe ſive in utero, ſive poſtquam nati fuerant, vel eoſdem, ac ſi non proprii, ſed alieni eſſent, omni affectu alimentoque nudatos expoſuiſſe, aut ſaltem neglexiſſe.

(18) *Conata* in plurali generis n utrius a probatis Auctoribus uſurpatur. Cornelius Nepos in vita Dionyſii cap. 8. *conata perficere.* Vellejus Paterculus lib. 2. cap. 29. *conata exſecutus.* Poſt pauca Mſ. Vat. *aliena labe.*

subjugatos thalamos triumphavit alienos; hæc (19) viros ardore vesano femineo stipendio ipsis feminis sic incognito inopinate dispungens, suam docuit expugnare naturam; hæc libidinis mercedem vel maxime parentum, filiorum, maritorum, uxorumque in mortibus posuit; hæc nomina (20) pietatis non numquam concubitu prodigioso delevit, pudicos quidem persequens, sed impudicos tantum congruenter occidens; hæc, inquam, (21) per momenta & parit omne, quod malum est, & peperit omne, quod pejus; nam in idolis (22) dea est, in cultoribus vero eorum (23) ministra. Venerandam se procurat in templis, hilarem in theatris, importunam in publicis, opportunam in quibuscumque secretis. Lasciva, non linguis, non oculis, non auribus parcens, jocatur, sperat, ambit, obsequitur, zelatur, insanit, armatur precibus, armatur & ira, similiter non numquam vi extorquens, quod blandimentis impetrare non potuit. Libidinum commutatione varia gaudet

(19) Erant nimirum viri, qui tamquam scorda mascula virorum libidini, stipendio meretricibus dari solito, se prostituebant. De his mentionem facit Salvianus lib. 7 *de Gubernat.* cum ait: *Viri in semetipsos feminas profitebantur.* Vide Clementem Alexandrinum lib. 3. Pædag. & Justinum in Apologet. Proprium horum nomen *cinædi* & *exoleti*, quos interdicere Severus in animo habuit, & Philippus præstitit, Lampridio teste in vita Alexandri Severi. In Justinianeo cod. lib. 9. tit. 9. lex 31. Constantii & Constantis inscribitur *de Venere mascula*, quæ huc spectat; & id generis homines habitu feminineo usos exinde patet.

(20) Incestus quilibet inter eos, quibus pietas debetur, pietati opponitur. Cum vero *prodigiosum* proprie dicatur, quidquid præter naturæ leges & ordinem est; concubitus præter vel contra naturam, *prodigiosus* a Zenone dici potuit. At n. 5 *prodigio uno incensos* affirmat senes qui Susannam turpiter deperierunt, etsi noncontra naturam peccare cuperent. Forte vero *prodigium* vocavit hanc senum impudicitiam, propterea quod tanti amoris conspiratio & accensio in senibus mirifica videretur. Paullo post MS Urb. *tantummodo incongruenter* pro *tantum congruenter*.

(21) Eadem formula usus est S. Zeno tract. 1. num. 4 *Desiderat per momenta patrocinia. Momentis quibus velis* dixit tr. 53. l. 2. pro *tempore quocumque velis.* Itaque *per momenta* idem est apud Zenonem ac *per tempus*, seu ut opportunitas fert.

(22) Venus, inter Deas relata ab Ethnicis, meretrix fuisse traditur ab Arnobio lib. 4. pag. 143. a Firmico *de Errore profanæ Relig.* pag. 34. & ab aliis. Erant & aliæ *Veneres Deæ*, quas *libidinis & voluptatis Deas* idem Arnobius memorat lib. 6. pag. 207. & in aliis præterea Diis Gentium impudicitia colebatur, *quorum adulteria & stupra in mares & feminas non tantum doctis viris nota sunt, sed exprimuntur etiam in theatris.* Lactantii verba sunt lib. 1. Institut. Vide Clementem Alexandrinum in Protreptico, Minutium Felicem, & alios, qui cum adversus Gentes scriberent, eorum, quos tamquam Deos illæ colebant, lascivias indicarunt.

(23) Deorum impudicorum ministram agebat impudicitia in pluribus & sacris & ludis impudicis, qui in impudicitiæ eorumdem Deorum cultum statis temporibus celebrabantur, quos vel innuere piget & pudet. Unus Ambrosii locus audiatur lib. 1. *de Virgin.* cap. 4 num. 16. *Quid de sacris Phrygiis loquar, in quibus impudicitia disciplina est, atque utinam sexus fragilioris? quid de Orgiis Liberi, ubi Religionis mysterium est incentivum libidinis? Qualis igitur potest esse ibi vita Sacerdotum, ubi colitur stuprum Deorum?* Adeo vero fœda dictu erant, quæ in quibusdam sacris peragebantur, ut quosdam Deo-

gaudet ſemper, & pœnitet, ad ſatietatem numquam lubrica (24) utilitate perveniens. Deſiderat facere, quod timeat publicari; (25) totum prorſus tentat, ut ſibi vendicet totum. Novum prodigii genus eſt. Odit pudicitiam; & tamen hoc cupit videri, quod illa eſt.

III. Interea miris excolit artibus ſe ſe, faciemque ſuam in ſe, quam non habet, quærit. Pingit ſe in ſeipſam, & lenocinante vario magiſtri medicaminis fuco, vultum ſuum vultibus veſtit alienis, hoc futura, non quod natura præſtitit, ſed quod ei ad examen ſpeculi arbitrium temporale dictaverit. Nunc emendat, nunc delet, quas amaverat ſpecies, nunc ſubjicit alias, nunc parturit novas. Manibus ſuis facta hydra formarum procax ſemper incedit, quia erubeſcere alienis ſub coloribus neſcit, (26) non domeſticis, non affinibus, non maritis nota, non ſibi, quia non poteſt eſſe notum, nec verum, quod eſt ſemper incertum. Præterea numquam diligit Deum, quem ſcit operibus ſuis eſſe contrarium. Diaboli eſt ſane mancipium, ejus enim poſſidet regnum; nam (27) deos ipſa genuit, ipſa intulit mundo, per quos, aut in quibus diabolus colitur, quorum in actibus origo monſtratur. Ipſa Jovem innumerabilibus, variis magniſque criminibus maximum fecit.

Deorum, in quorum ſacris nimis turpia gererentur, *Capitolio*, id eſt *Deorum Curia* pepulerint Piſo & Gabinius Conſſ. eorumdemque aras everterint, non alio conſilio, quam ut *turpium & otioſarum ſuperſtitionum vitia cobiberent*: quod Tertullianus memoriæ prodidit Apolog. cap. 6. Vide etiam Auguſtinum lib. 6. *de Civitate Dei* cap. 9. Idem vero Tertullianus eorum ſtatuas & ſacra ſubinde *per vim popularium reſtituta* commemorat lib. 1. ad Nationes cap. 10. cui tamen conatui Gabinius laudatus vehementer intercеſſit.

(24) *Utilitas* hoc loco pro *uſu* ſumi videtur, ſicut apud Plautum Epid. 5. 1. 28. *utilitatem oculorum* legimus pro *oculorum uſu*. *Satin ego oculis utilitatem obtineo?* Niſi apud Zenonem *utilitatem* accipere mavis pro voluptate, quæ actuum ejuſmodi utilitas eſt.

(25) *Totum* pro *omnia* apud noſtrum Auctorem paſſim occurrit. Tract. 7. lib. 1 num. 4. *Propheta modeſtus totum poteſt, a toto diſſimulat*. Vide tract. 6. num. 8. & tract 10. num. 3. Similiter Spartianus in Severo: *Totum fuiſti, totum viciſti.* Mitto alia in ſequioris ævi Auctoribus frequentia. Mſſ. Tol. & Zen. *temptat* pro *tentat*.

(26) Quinque Mſſ. *non domeſticis affectibus, non maritis*. Totam porro hanc deſcriptionem Zenonis ſi S. Auguſtinus legiſſet, eam profecto lib. 4. *de Doctrina Chriſtiana* cap. 21. num. 49. retuliſſet inter illa *dictionis grandis exempla*, quæ eodem in argumento ex Cypriano atque Ambroſio recitat.

(27) Quampluriu m Deorum Dearumque origo, ſi quis vel ipſa Ethn corum ſcripta conſulat, e turpibus libidinibus manat. *Enim vero* Juppiter, inquit Athanaſius in orat. contra Gentes, *non ſtupra tantum commiſit, ſed etiam quos ex ſtupris procreavit liberos, inter Deos retulit, divinitatis ſpecie ad ſuam pravitatem tegendam abuſus. Horum e numero ſunt Bacchus, Hercules, Dioſcuri, Mercurius, Perſeus & Soſpita.* Plures alios non tam Jovis, ſed aliorum etiam Deorum filios turpiter genitos, ac divinis honoribus donatos fuſe recenſet Arnob. lib. 4. De his etiam Minutius Felix in Octavio, Clemens Alexandrinus, Lactantius, Gregorius Nazianzenus, Firmicus & alii in operibus, quæ adverſus Gentium ſuperſtitionem edidere.

cit. Ipsa (28) Herculem, noverca deterior, in Omphalis libidine turpiter vicit, quem terribilis turba monstrorum superare non potuit. Ipsa Venerem membris omnibus denudatam, (29) convexis manibus se tegere conantem, immo animi sui vitium & corporis demonstrantem, post multa adulteria spectaculo totius mundi quoque prostituit. Non opus est ire per singula, quamvis & hæc non fuerint dictu digna, tamen ad exprimendam vim impudicitiæ visa sunt necessaria, ut sciat unusquisque (30) ad idololatriam pertinere luxuriam. Ipsa, inquam, (31) mortuorum sepulcra convertit in templa, tumulos in altaria, cadavera in simulacra, parentalia in sacrificia, mores in sacra. Sic sic genus humanum a Dei cultura rapuit, dum blanda festivitate facinorosa facinorosorum & colenda crimina & imitanda persuadet.

IV. Adeo

(28) In editis & Mf. Pomp. erat: *Ipsa Herculem noverca deterior facibus libidinum turpiter vicit.* In Mff. Rem. Tol. & Urb. *Ipsa Herculem noverca deteriori non falis libidinum turpiter vicit.* *Deteriori* item habet Mf. Vat. Hæc scriptura, licet errore librariorum corrupta, genuinæ tamen lectionis, quam textui inseruimus, indicium præbuit. Etenim ex *deteriori non falis libidinum* facile fit *deterior in Omphalis* (*f* pro *ph* frequens in Mff.) *libidinem*, vel *libidine turpiter vicit*; quæ lectio ceteris præferenda visa est, non tam quod pluribus & antiquissimis codd. magis congruit, quam quod hoc loco S. Zeno indicare voluisse videtur libidinem Herculis in Omphalim, quam ceteri Patres, impudicitiam Deorum Gentium exsecrantes, commemorant. Vide Patres in superiori adnotatione allegatos. Ita etiam perspicuum fit, cur impudicitiam *noverca deteriorem* S. Episcopus dixerit. Quam male enim Juno Herculis noverca cum ipso egerit, ex Poetis liquet. Hac autem deterius multo cum eodem egit impudicitia, quippe quæ Herculem Omphalis amore captum diræ servituti subegit, eoque etiam adduxit, ut Omphali jubente nendo daret operam & fusum volveret ea manu, qua monstra edomuerat, quod Herculi plane indignum Juno numquam præceperat. Vide Fulgentium lib. 2. Mithol. cap. 5. pag. 182. Lactantium lib. 1. cap. 9. Donatum in Eunuchum Terent. 5. 7. Huc autem *S. Zenonem* spectasse nihil dubitamus.

(29) Ita ex Mff. Rem. Vat. Pomp. & Urb. In editis *convexis manibus se tergere.* Cod. Tol. *tegere* item scribit. Dein Mff. Rem. Tol. & Urb. *per post multa* pro *post multa.*

(30) Ad idololatriam luxuria pertinet, tum quod in Paganorum Diis impudicitia colitur, unde illud Ambrosii lib. 1. *de Virgin.* cap. 4. num. 16. *Colitur stuprum Deorum*; & de Viduis cap. 14. num. 84. *Deorum suorum adulteria & probra venerantur*: tum quod sacra & ludi turpes in Deorum Dearumque impudicarum honorem instituti sunt, de quibus satis adnotat. 23. tum etiam quod impudicis hominibus & feminis divini honores tributi sunt impudicitiæ caussa, ut scilicet haberent homines, unde suas libidines Deorum exemplo excusarent & laudi etiam verterent, cum per illas se Deos imitari prosciperent: qua ratione avaritiam quoque & cupiditates eos coluisse, ut Deos se amare & imitari ostenderent prodit Lactantius lib. 2. cap. 6. & satis indicat Minutius in Octavio num. 31. Vide insigne in hanc rem Chrysologi testimonium sermon. 155. Mff. *idolatriam* pro *idololatriam* scribunt.

(31) Dubium in primis fuit, num S. Zeno heic spectaret illa tract. 15. num 5 ubi illos commemorat, *qui per sepulcra discurrunt, qui fœterosis prandia cadaveribus sacrificant mortuorum, qui amore luxuriandi &c.* At considerato diligentius præsentis loci contextu, cum & ante & post de Deorum impudicitiis cultui & imitationi hominum propositis sermo sit; illud innuere S. Zenonem credimus, impudicos homines (uti Juppiter, Venus, aliique olim fuisse ferun-

IV. Adeo viris contra Dei legem Deique justitiam evagandi extra legitimum thorum peregrinæ luxuriæ inspirat infeliciter quasi liberam facultatem, ac sic eorum quoque feminas a pudore divellit, quæ desertæ, ardore, seu dolore compulsæ, si talia (32) gerunt, putant se aut imitari, aut vindicari. Propter quod in præceptis Dominus ait, *Qui dimiserit uxorem suam, excepta caussa adulterii, facit eam mœchari.* Quid heic respondere possint lubrici mariti, non video; qui humanarum (33) legum iniqua impunitate decepti, justitiam veram

ferruntur) idcirco inter Deos a Gentibus accensitos fuisse, conversis *in templa* ipsorum *sepulcris, in altaria tumulis, cadaveribus in simulacra &c.* ut hac religione inpudicitiæ faverent, & *blanda festivitate facinorosa facinorosorum & colenda crimina & imitanda* persuaderent. Simile consilium alii quoque Patres Ethnicis Idolorum cultoribus objecisse leguntur, ut apud laudatos adnot. 27. reperire licet. Prima quidem idololatriæ *templa* fuisse mortuorum *sepulcra*, explorate affirmat Clemens Alexandrinus in Protreptico: *Templa (nam nec ipsa prætoribo) speciosa quidem nomine templa dicuntur; fuerunt autem sepulcra, hoc est sepulcra ipsa vocata fuerunt templa &c.* Quo respiciens Prudentius l. 1. in Symmachum:

> *Et tot templa Deum Romæ, quot in urbe fuerunt*
> *Heroum, numerare licet:*

A quibus nihil abhorrens Tullius lib. 1. *de Divinat.* loquens de Jove Capitolino, idem fuisse indicat ejus templum Capitolinum, quod sepulcrum fuerat:

> *Ipse suos quondam tumulos & templa petivit.*

Hinc Nonius, *Templum*, ait, *& sepulcrum dici potest veterum auctoritate.* Lege Arnobium lib. 6. contra Gentes p. 193. ubi *multa templa* probat *functorum esse corporum sepulturas*; Cyprianum *de Idolorum vanitate* initio, nec non Commodianum Instruct. 2. & 20. qui defunctis hominibus honores divinos delatos similiter produnt. *Parentalia* autem, quæ *in sacrificia* traduntur conversa, erant libationes, epulæ, & alia id generis, quæ in defunctorum memoriam quotannis celebrabantur: *sacrificia* vero divinum cultum spectant. Illa porro *mores in sacra* videntur indicare quoddam cultus genus, quo impudicos mores & ludos in Deorum cultum Ethnici converterant, de quo satis adn. 23.

(32) Quatuor MSS. *gerant.*

(33) Non est heic sermo de hominibus, qui cum aliena conjuge peccarent: hi enim non minus, quam ipsæ feminæ humanis legibus puniebantur. *Adulteria legibus vindicant, & capitalibus afficiunt eos pœnis, quos in aliena comprehenderint fœdera genialis lectuli expugnatione gessisse;* ita Arnobius lib. 4. pag. 142. Vide Ammianum Marcellinum lib. 28. Theodoretum serm. 3. contra Græcos, Cujacium lib. 6. Observ. cap. 11. Brissonium ad legem Juliam *de Adulteriis* pag. 91. & legem 33. Constantini ad eamdem legem Juliam, ubi *sacrilegos nuptiarum temeratores* id generis homines appellat. Itaque de hominibus heic locus accipi debet, qui præter uxorem alia muliere libera, sive concubina, sive meretrice, utebantur, quibus nullam legibus civilibus decretam fuisse pœnam alii Patres confirmant, cum, perinde ac S. Zeno, Christianos monent, ne impunitate legum citra adulterii crimen sibi licitum putent, quod uxoribus non licet. Lactantius lib. 6. cap. 23. *Non enim, sicuti juris publici ratio est, solum mulier adultera est, quæ habet alium; maritus autem, etiamsi plures habeat, a crimine adulterii solutus est.* S. Augustinus lib. 14. *de Civit. Dei* cap. 18. scortorum turpitudinem nulla terrenæ civitatis lege puniri tradit; & *solo stupro*, inquit Hieronymus epist. 84 ad Oceanum, *& adulterio condemnato passim per lupanaria & ancillulas libido permittitur.* Videtur apud Gentes frequens fuisse plures uxores ducere, cum Tacitus de Germanorum moribus num. 6. illud mirabundus animadvertat: *Prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt,*

ram nec ex sua ipsa voluntate noscentes, quod pati nolunt, libenter efficiunt: (34) qui profanæ libidinis detestabili furto distracti, turpibus jam non contenti (35) latibulis, aliquotiens (proh nefas!) sub ipsis obtutibus matronarum vesana congressione desudant, non advertentes miseri, quoniam in tali negotio, judice Deo, quod non licet uxoribus, non licet (36) nec maritis; sicut præscribens talibus Paullus

---

sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine, sed ob nobilitatem pluribus nuptiis ambiuntur. Sed pellices, vel concubinas, quæ plures a Romanis ducebantur, uxorum nomine significasse videtur; quippe apud ipsos plures uxores una ducere olim a Prætore infamiæ nota inustum fuit, uti testantur Diocletianus & Maximianus lib. 2. cod *de Infam. & inst. turpe. Neminem qui sub ditione sit Romani nominis, binas uxores habere posse vulgo patet, cum etiam in edicto Prætoris hujusmodi viri infamia notati sint, quam rem competens judex inultam non patietur.* Vide etiam lib. 18. codicis ad legem 1. Jul. *de adult.* Lex autem concubinas & meretrices permittens, quæ heic a Zenone & alibi ab aliis Patribus appellatur, ipsa est lex Julia *de adulteriis*, quæ allegatur in cod. l. 9. tit 9. lege 22. & 23. Hanc legem minus æquam ipse Vulpianus notavit in Digest. leg. 48. tit. 5. leg. Jul. 13. *de adult.* § 3. *Periniquum videtur esse, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipse non exhibeat:* id quod etiam inculcat Seneca epist. 94. Sed iniquæ hujusce sanctionis caussam attigisse videtur S. Gregorius Nazianzenus in illud Evangelistæ dictum: *Cum consummasset Jesus hos sermones;* quod nimirum *eam*, inquit, *mares tulerunt, ideo feminas tantum insequitur & incessit.*

(34) Mf. Pomp. *quia* pro *qui*. *Profanæ* autem *libidinis* eadem ratione dicitur, qua paullo ante dictum est *peregrinæ*, idest extra legitimum thorum quæsitæ; eaque *furtum* vocatur, propterea quod detrahatur propriæ uxori, quidquid peregrinis feminis tribuitur; unde paullo post: *Alter alteri tenetur obnoxius*, idest non minus mulier viro, quam vir mulieri. Maritis vero hanc erroneam opinionem id temporis fuisse, ut, si ab adulterio cum aliena conjuge abstinerent, quidquid cum solutis feminis committerent, liceret, testatur Ambrosius lib. 2. de Abraham cap. 11. num. 78. *Viri licito se peccare credunt, si solo se abstineant adulterio; meretricios autem usus tamquam legi naturæ suppetere putant.* Similem quoque errorem, at non de meretricibus, sed de concubinis tantum, sua ætate viguisse indicat Augustinus serm. 224. num. 3. *Dixit nescio quis: Meretrix non est, quam habeo, concubina mea est. Sancte Episcope meretricem fecisti concubinam meam?* & post pauca: *Dicis, Ancilla mea concubina mea est, numquid ad uxorem alienam vado? numquid ad meretricem publicam vado? an non licet mihi &c.* Salviani quoque temporibus simile quidpiam obtinebat; hæc enim ille scripta reliquit lib 4. de Gubernat. Dei: *Hoc in comparatione supradictorum genus castitatis est, uxoribus paucis esse contentum. & juxta certum conjugii numerum frenos libidinum continere. Conjugium dixi, quia ad tantam res impudentiam venit, ut ancillas suas multi uxores putent; atque utinam sicut putantur esse quasi conjuges, ita solæ haberentur uxores.* Similia habet & Cæsarius hom. 16. monens id ex consuetudine adeo invaluisse, *ut nec peccatum esse crederetur.* Putabatur autem *licere hoc viris, & feminis non licere.* Ex impunitate autem legum civilium hunc errorem homines vel invexisse, vel confirmasse videntur; unde S. Ambrosius, perinde ac S. Zeno, Christianos monuit lib. 1. de Abraham cap. 4. num. 25. ne quis *sibi blandiatur de legibus hominum: nam omne stuprum, inquit, adulterium est, nec viro licet, quod mulieri non licet.*

(35) *Latibula turpia* erant loca quædam subterranea, in quibus meretrices degebant, quæ S. Ambrosius epist. 30. ad Irenæum num 1. *hypogæa* vocat. *Luxuriosum est hypogæa quærere . . . . & ideo requirunt tenebrosa penetralia, vel quod desidiosi ignava sub terris agant otia, denique quod tenebrosa illos & opaca delectent magis, quibus operiri flagitia sua credant.*

(36) *Nec* supplevimus ex Mf. Rem. Pro *talibus* editi *tabulis*. Dein *Sic igitur* pro *Si igitur*

lus Apostolus dicit: *Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir: similiter & vir sui corporis potestatem non habet, sed uxor.* (1. Cor. 7. 4.) Sic igitur, quoniam una sunt caro, unum divini operis Sacramentum, quoniam femina de viro suo facta est, alterque alteri tenetur obnoxius, ac per hoc jure legis quoque (37) linea una tanguntur, dubium non est horrendi supplicii perennibus (38) absumtum iri tormentis eum, qui prævaricatus fuerit e duobus. Sed nec illis impune succedit, qui sine uxoribus, amore peccandi liberius, (39) incertas atque inhonestas sibimet redimunt libidinum merces, non advertentes esse infelix & impudicum, quidquid legitimum fuerit extra conjugium: Christiano enim, fratres, ultra licere non puto, quam ut sit aut continens, aut maritus.

V. Venio nunc ad exempla, quæ sunt negotio vel maxime necessaria; quia plus est, quod geritur, quam quod dicitur, ut & impudicitiæ malum & bonum pudicitiæ uno eodemque (40) suggestu facillime possit agnosci. Joseph Hebræus adolescens, clarus genere, clarior pulchritudine, morum quoque clarissimus probitate, fuit inter filios Jacob ætate minor, sed spiritu major. (Gen. 39.) Hic invidæ germanitatis impulsu in Ægyptum est delatus atque distractus a fratribus, quem domini sui uxor pejus amare cœperat, quam oderant fratres: nam cum medullitus mulier ardoris insani conflagraret incendio, in suadelam sacrilegam argumentis vehementer armata captat solitudinem, secretum captat & locum, in quali etiam non (41) irritata adolescentia invitis feminis sæpe violenta esse consuevit. At ubi in destinata prorumpens, neque blandimenta, neque promissa sibimet prodesse cognoscit; conserta manu, inversa vice, adorta est in suum fomitem ado-

---

igitur, ne sensus esset suspensus, correximus.

(37) Linea apud Jurisconsultos est ordo graduum consanguinitatis vel affinitatis &c. quibus personæ conjunguntur: in eadem autem conjunctionis linea ex ipsis legibus est vir & uxor, seu pater & mater. Paullus lib. 4. Recept. Sentent. tit. 11. *Primo gradu superiori linea continetur pater & mater.*

(38) MSS. Vat. & Tol. *absumturum.* Rem. & Urbin. *absumturi.*

(39) *Incestas* editi; at MS. Rem. *incertas* & bene: notantur enim illi, qui a conjugibus soluti licere sibi putabant, non *incestas* quidem libidines, sed *incertas*, quas scilicet pretio soluto a meretricibus vage mercabantur.

(40) MS. Remense habet *suggestio*; sed in margine apposita nota *R* dubium locum significat. *Suggestu* in aliis MSS. & edit. & *suggestus* pro *suggestione*, seu additione, vel narratione sumitur. Ulpianus *de Magist. rat. conven.* lib. 1. Digest. *Si ex suggestu eorum, vel nominibus ab eis acceptis Præses dederit.*

(41) MS. Rem. *incitata*; & post pauca pro *derivare* idem MS. nec non Urbin. & Zen. *derivari.*

 (42) Ma-

adolescentis ignem totis viribus derivare. At ille in repugnatione vestem sibi violenter extortam relinquens, ex impudicitiæ fovea nudus aufugit: sed pudicitiæ splendore vestitus post calumniosam damnationem & liberatus a Deo est & honoratus. Denique rex jure secundus factus est regni, qui insignis rex erat jam ante pudoris. *Gen.* 41.

Daniel 13. VI. Susannam quoque columen (42) matronatus inaffectatæ formæ pulchrius suæ pulchritudinis ornamentum, insigne pudicitiæ testimonium, e senioribus duo, sed uno incensi prodigio, secus quam decuerat, deperire cœperant: quam cum adverterent muro castitatis, quæ certe (43) vera est & æterna formositas, in paradisi solitudine circumseptam, ubi Evam ab auctore operis sui meminerant esse deceptam; hac re ipsa nacto consilio, capere dolo aggrediuntur, ac nisi culpa succumbat, veluti adulteræ deprehensæ magnum minitantur exitium. At illa non (44) Eva ancipitis quidem metus contemplatione præclusa, cujus aut pudor esset jugulandus, aut anima, conscientiæ suæ conscium solum contestans Deum, honestam potius elegit mortem, quam vitam turpem, melius credens hominibus se ream (45) præbere, quam Deo. Interea instant illi ex amatoribus accusatores effecti, crimenque suum in simplicitatem circumventæ transfusum artificiose dum exaggerant, exinde jam priores seipsi condemnant. Verum (proh nefas!) creditur ætati, creditur auctoritati: exsultant adulteri: damnatur integritas. Jam jamque Susanna ad supplicium immerens trahebatur: jam totus populus in ejus sanguine tumescebat: jam sui quoque familiares novæ rei atrocitate perculsi, misera-

(42) *Matronatus* legitur in Appulejo lib. 4. Metam. *Inaffectatus* apud Quinctilianum lib. 11. cap. 1. & Tertullianum de Pallio cap. 4.

(43) *Vera est* abest a Mſ. Rem. *est* a Mſſ. Pomp. & Urbin. Paullo post Mſ. Rem. *in solitudine, ubi Eva.* Mſ. Pomp. priori scriptura *in solitudinem*, posteriori autem *in solitudine, ubi Evam.* Hæc item lectio habetur in codd. Tolent. Vat. & Zen. Mſ. autem Urb. *in solitudine, ubi Eva.* Hinc vox *circumseptam* in editis videtur inserta, ut ne voces *muro castitatis* suspensæ starent. Hac de caussa *circumseptam* retinuimus. Post pauca in editis *culpæ succumbat*, in Mſ. Rem. *culpa succumbat.*

(44) Editi *Evæ*, ex Mſſ. *Eva* correximus. Ex *ancipiti metu* scripsimus *ancipitis metus*, ut sententia constet. Anceps autem Susannæ metus fuit, ne aut diffamaretur ut adultera, si renueret, ex quo pudor ejus jugulabatur: aut peccaret, si obsequeretur, quod animam læderet.

(45) In edit. & aliquot Mſſ. *præbere debere*: postremam vocem ut nimis redundantem, auctoritate Mſ. Pomp., delendam judicavimus.

(46) Mſſ.

miserabiliter ingemiscentes, dimissis capitibus omne studium defensionis (46) abjecerant. Jam etiam ipsa pudoris (47) compendio mortis oderat moras, omnibus displicens, sed soli suæ conscientiæ placens. Cum subito, quavis versutia qui fallitur numquam, confestim adest in Daniele puero Deus. Omnem repente malitiæ scenam diripuit: (48) profectitium crimen propere recluditur: scelus suos reddit in auctores: purgaturque per innocentiam pudor. Sicque Susannam, quam, impudicitia mentiente, in publicum traxerant, probatam & vindicatam ad mariti thalamum cum ingenti triumpho victrix pudicitia reportavit.

VII. Sed o quantum es miranda pudicitia, quæ aliter laudari te non vis, quam ut custodiaris, solo bonæ conscientiæ ornamento contenta! Tu in virginibus felix, in viduis fortis, (49) in conjugiis fidelis, in sacerdotibus pura, in martyribus gloriosa, in Angelis clara, in omnibus vero regina Tu numquam carni, numquam ulli subjaces legi. De voluntate nasceris, sed bono puritatis voluntatem ipsam paris: quia voluntas fit voluptas postmodum tua, cum per eam quotidie tricenos, sexagenos, centenosque colligis fructus. Tu in pauperibus dives, in divitibus ditior, æqualis in omnibus (50) consummaris. Tu es honor corporum. Tu thesaurus animarum. Tu fundamentum, (51) culmen, ac fructus omnium coæquarum. Tu tui (52) propositi insolubilis nodus æternus. Per te legitima

(46) MSS. Urbin. & Pomp. *abjecerunt*.

(47) *Compendium* non tam de parsimonia, quam de brevitate dicitur; unde *compendium viæ* pro breviori via apud Plinium lib. 5. cap. 5. *docendi compendia* apud Quinctilianum lib. 1. cap. 1. pro brevitate præceptorum reperitur. Ita etiam Susanna mortis odisse moras traditur *pudoris compendio*, nimirum ut brevior esset pudor, quo nimis moleste angebatur.

(48) *Profictitium* ediri; MSS. Rem. Pomp. Urbin. *profectitium*, & bene: profectitium enim dicitur, quod aliunde provenit, ut Susannæ quidem impositum crimen a senum calumnia processit. In MS. Tol. *Profecti cum crimen proprie redditur, sed scelus suum laudant auctores*. Similia habent MSS. Vat. & Urb. Codex autem Rem. cum Pomp. *Profectitium crimen propria redditur: sed scelus suos laudant auctores*. Post pauca *impudicitiam renitentem* in MS. Rem. *enitentem* in Urbin pro *impudicitia mentiente*: & item post MSS. quatuor pro *thalamum* scribunt *thalamos*.

(49) Mallemus legere *conjugibus*, vel *conjugis* ablat. plurali a *conjugus*, *gi*, quod nomen apud Plinium & alios reperitur. Notari videtur in sequenti sententia Christianorum Sacerdotum ejus quoque temporis continentia & cælibatus.

(50) Utrique MSS. Zen. *consummatis*.

(51) Aliquibus placet *columen* legere, sicuti supra num. 5. *columen matronatus*. Post non nulla *quoæquarum* scribitur in MS. Rem. pro *coæquarum*. *Coæqua pars* apud Plinium lib. 6. cap. 28.

(52) *Propositum* virginitatis votum dicitur, uti penes Ambrosium & alios Patres sæpissime. Vide præsertim Augustinum *de bono viduitatis*

ma (53) jejunia celebrantur. Per te (54) allegatæ, priusquam fundantur, acceptantur preces. Tu es sacrificium Deo carum: tu legitimum Dei templum: sacrarium pudoris. (55) In te corruptio intrare non novit. Per te sæculum vincitur, concupiscentia omnis eliditur, Diabolus subjugatur, Antichristus non timetur, Spiritus sanctus inducitur, glorificatur Christus, Deus pater omnipotens propitiatur. Postremo ille felix in futurum regnabit, qui tecum illo pervenerit. (56)

duitatis cap. 9. & Leonem Magnum epist. 2. ad Rusticum Narbonensem inquisit. 15. ubi *propositum virginitatis* cum habitu etiam virgineo conjunctum a consecratione virginum distinguit. Sic etiam *proponere* virginitatem idem est ac *vovere* apud S. Augustinum serm. 225. num. 2.

(53) Jejunii nimirum tempore etiam conjuges continentiam servare oportebat, ut a Paullo monitum plures Patres animadverterunt. Lege Augustinum serm. 208. n. 1. 209. n. 3. Cæsarium serm. 10. & 142. appendic. Augustin. & alios: quæ disciplina hac in Ecclesia Veronensi diutius viguisse cognoscitur ex Rhaterio Episcopo in Synodica ad Presbyteros ejusdem Ecclesiæ.

(54) Mirum fortasse videbitur, quod preces *allegatæ* dicantur, antequam fusæ sint: cum perinde accipi soleat *allegare preces*, ac *fundere*. At *allegare* proprie heic est pro *dirigere*, quemadmodum Appulejus de Deo Socratis pag 61. *Cui igitur preces allegabo?* Itaque preces vix *allegatæ*, idest ad Deum mente, vel etiam cum incipiuntur, directæ, statim *antequam funduntur*, a continentia commendatæ, acceptæ sunt.

(55) Sic Ms. Urbin. At Tolent. *Tu es*, Rem. *Tui*, editi cum aliis Mss. *Te*.

(56) Ms. Pomp. in fine apponit. *Amen*.

TRACTATUS V.

De Continentia.

I. SI cui forte asperum videtur ac durum, quod fiducialiter loquimur, fratres, (1) rem pene contra naturam; jam jamque desinat permoveri, intelligens Christianæ virtutis hanc esse maximam gloriam

(1) *Res pene contra naturam*, seu, ut ait S. Jo. Chrysostomus laudatus n. 3. tract. 4. *supra naturam & non humana* videbatur virginitas, quam persuadendam hoc in tractatu S. Zeno sibi potissimum sumsit. Hac in re promovenda quantum studii posuerit, quantumque res ipsa illi feliciter cesserit, inde colligimus, quod Veronæ, ubi primus fortassis fidem intra mœnia statuit, & publicam Ecclesiam ædificavit, ut alibi ostendimus, exstruxit etiam virginum Monasterium, pluresque alias præterea virgines in privatis domibus degentes satis probabiliter consecravit, de quibus diximus aliquid dissert. 2. cap. 1. §. 3.

(2) Ho-

gloriam ipsam calcare naturam. Sed quia virtus voluptates semper offuscat, nihilque unicuique, nisi quod amaverit, rectum est, maxime quod uno desiderio omnes excolunt populi; dubium non est, quia aut (2) hostis publicus, aut certe judicatur insanus, quisquis nuptias dissuaserit. At ego non pertimescam, sermonis publici quae de me fabuletur invidia: non enim nuptias condemno, sed nuptiis meliora præpono: & quidem etiam Apostolo hortante sic Paullo: *Dico* 1. Cor 7.
autem innuptis & viduis, bonum est illis, si sic perseveraverint, sicut ego. v. 8. 9.
Si autem non fuerint continentes, nubant: melius est enim nubere, quam uri. Alio autem loco ait: *Hoc dico secundum veniam, non secundum jussum:* v. 6. 7.
volo autem omnes vos esse, sicut & me: ac per hoc ideo nubere melius, quia uri deterius. Omnia quidem licent, sed non omnia expediunt. Jam (3) heic, Christiane, cognosce; elige, quid velis, remedium, an sanitatem.

II. Denique si videtur, conferamus, quæ sit inter virginem nuptamque discretio. Nupta cogitat, quemadmodum placeat marito: virgo, quemadmodum Deo. Hæc (4) extrariis ornamentis ornatur: longe illa ornatior, aliunde quia nescit ornari. Hæc variis unguentis & odoribus fragrat: illa unici floris sui quovis prato jucundior

(2) Hominum etiam Christianorum oblocutiones adversum eos, qui virginitatem persuaderent, si quis velit cognoscere, Ambrosium adeat, qui iisdem S. Zenonis vestigiis insistens, cum pro virginitate multa dissereret, invidiam quampluriun in se convertit, quam non uno loco declinare & compescere studuit. Lege præsertim librum *de Virginitate* cap. 5. & seq. Inter odii & invidiæ caussas, quas plures commemorat, est potissimum illa, qua explicatur, cur (quod Zeno tradit) *hostis publicus* haberetur, *quisquis nuptias dissuaserit. Non nullos enim*, inquit cap. 7. num. 35., *dixisse audivi, quod periit mundus, defecit genus humanum, conjugia labefacta sunt.* Quod porro addit noster Episcopus, *aut certe judicatur insanus*, id spectat vel Ethnicæ philosophiæ placita, quibus stultitia vocabatur quidquid Christianæ sapientiæ probaretur, uti vidimus tract. 3. adnot. 2. vel potius quod ipsi insaniæ verteretur se se opponere nuptiis, *quas*, ut ait, *uno consensu omnes excolunt populi*, & persuadere rem, quam & civiles leges pœnis multabant ex adnot. 3. in tract. 4. & plerique hominum exsecrabantur, ipsique etiam parentes, qui ut filias ab hoc proposito deterrerent, dotem non numquam se illis negaturos minitabantur, ut colligimus ex Ambrosii lib. 1. *de Virgin.* cap. 11. num. 62.

(3) In editis, & non nullis Mss. *te heic*: ubi delevimus *te* auctoritate manuscripti Remensis.

(4) *Extraneis* habent Mss. Tolent. Vat. & Urbin. ceteri codices & editi *extrariis*. Extrarium autem pro extraneo, ex alia nimirum terra oriundo & advecto, legimus apud Terentium Phorm. 1. 4. 13. Svetonium in Vespasiano cap. 5. & alios. Hinc autem nostras quoque mulieres vestes & ornamenta e remotis regionibus procurasse liquet, quod in feminis reprehendit non solum Clemens Alexandrinus in Pædag. lib. 2. cap. 10. & 11. cum aliis Patribus, verum etiam Seneca in Consolat. ad Albinam cap. 11. & lib. 7. de Beneficiis cap. 9.

 (5) Hoc

dior in cælum ipſum honore læto reſpirat. Hæc liberis gaudet: at illa liberorum non timet orbitatem. Hæc eorumdem blanditiis vernantibus paſcitur, & incrementis adoleſcentibus quotidie delectatur: at illa ægra faſtidio novem menſium non bajulat pondus: ſub incerto partu, parientis naſcentiſque de ſalute non gemit, nulliuſque momentis omnibus variæ ſollicitudinis cura torquetur.

III. Sed dicet aliquis: etiam Maria virgo & nupſit & peperit. Sit aliqua talis, & cedo. Ceterum (5) illa fuit virgo poſt connubium, virgo poſt conceptum, virgo poſt filium. Denique ſi eſſet aliquid virginitate melius, Dei filius hoc magis potuerat ſuæ matri præſtare, cui (6) præſtiterit, ut divinæ virginitatis honore polleret. Itaque in ſtatu, quo nata es, permanens virgo gloriare, ſanctique pudoris florem nulli legi ſubjecta fidei theſaurum cuſtodi: eſto ſancta & corpore & ſpiritu: amore Chriſti ignem carnis exſtingue: ut de reſurrectionis gloria, quam heic jam tibi vendicas, taceam, in
Matth. 22. qua ut Dominus ait, *Neque (7) nubunt, neque nubentur, ſed ſicut An-*
30. *geli erunt.* Magnum conſequere beneficium, ſi Deo vivas puris moribus libera, & hominis non ſis (8) ancilla.

IV. At tu vidua (9) ſecundas cur deſideras nuptias, cum tempe-
1. Cor. 7. rare videas Apoſtolum primas? cujus iſta ſunt verba: *Tempus coarcta-*
29. & 31. *tum eſt: ſupereſt, ut, qui habent uxores, ſic ſint, quaſi non habentes, præterit enim figura hujus mundi.* At cum ante annos ferme (10) quadrin-

(5) Hoc tam præciſum pro Mariæ virginitatis teſtimonium, quod repetitur lib. 2. tract. 8. maximi faciendum eſt, cum nullum ex Patribus Zenone antiquiorem formula adeo præciſa & nunc jam celebri uſum reperire licuerit. Id autem adverſus quoſdam B. Mariæ virginitati detrahentes adeo expreſſe dictum videtur. Sane circa hoc idem tempus S. Hilarius in cap. 1. Matth. num. 3. notat *plures irreligioſos & a ſpirtali doctrina admodum alienos occaſionem ex eo occupaſſe turpiter de Maria opinandi, quod dictum ſit: Priuſquam convenirent &c.* Idem monet de non nullis Epiphanius hæreſ. 78. num. 7. tametſi ab hoc appellari potuerint Helvidius & Jovinianus, qui Zenonis ætatem conſecuti ſunt. Fuit tamen Zenonis ævo Eunomius, qui in Theophaniorum die, Eudoxio Ariano Epiſcopo non diſſentiente, vel etiam jubente, Mariam a Joſepho poſt Divini Verbi partum cognitam pro concione affirmavit, ut tradit Philoſtorgius in excerpris a Photio lib. 6. §. 2. ad an. 361.

(6) Mſſ. Pomp. Zen. Vat. & edit. Ven. *præſtitit*. Pro *divinæ* Mſſ. Pomp. Zen. Var. & Urb. *redivivæ*, edit. Ven. *re divinæ*.

(7) Edit. Ven. *nubent*: & item poſt, *Angeli Dei erunt*.

(8) Nam *mulieres viris ſuis ſubditæ ſunt ſicut Domino* Epheſ. 5. 22.

(9) Zenonis ſententiam de ſecundis nuptiis, Patribus antiquis conſonam, quæ tamquam antiquitatis nota haberi poteſt, explicavimus & vindicavimus latius diſſert. 2. cap. 7. Mſ. Tolent. pro *temperare* habet *temptare*.

(10) Ita ex omnibus Mſſ. & editione prima; ſolum in edit. Ver. ſuppoſitum fuit *ducentos*, quod in alias editiones migravit; cujus

dringentos, vel eo amplius, apoſtolicum hoc operetur edictum, quo & vivaciores fuere homines, & rariſſimi Chriſtiani; cur ego Chriſtiano (11) orbe ipſo pene jam toto, hominumque vivacitate mundo ſeneſcente detrita, obtundam verbis palpantibus aciem veritatis, ac non plene denuntiem, obſervantiæ qua perfectione Dei cultus debeat cuſtodiri? apud Salomonem maxime cum ſcriptum ſit: *Et ſi multiplicentur filii, non oblecteris in illis: ſi non eſt timor Domini cum illis, non conrideas animæ illorum: melior eſt enim unus timens Deum, quam mille filii impii.* Cum hæc ita ſint, age vidua, quæ ſicut innocens virgo nubere ſæpe feſtinas, interroganti reſponde, bonumne amiſeris maritum, an malum? Si malum & deſideras nubere; digna es, quam pejor affligat. Si bonum; fidei ſerva ſignaculum: pati non meretur injuriam ipſe cui perhibes teſtimonium. Ubi eſt ille, qui invicem deſiderantibus vobis tardior ceteris videbatur primus matrimonii dies? Ubi pretioſæ virginitatis feſta, (12) utriſque dulcis, occiſio? Ubi amor, qui in æquo unitoque conjugio, e duobus altero ſuperante, non moritur? Tune non illa es, quæ mariti corpus (13) expoſitum laviſti

Eccl. 16. 1. 2. 3.

jus arbitrariæ emendationis conſilium fuſe explicavimus, & rejecimus differt. 1. cap. 2. §. 1.

(11) *Orbis* nomine accipi poteſt totum Romanum imperium, quod orbis dici ſolebat, ut liquet ex pluribus teſtibus, ac præſertim ex Firmico, qui expreſſe id tradit, & ex antiquo Auctore libri de Mortibus perſecutorum, ubi *orbem terræ* pro Romano imperio dictum ſæpiſſime invenies. Nepos in Attici vita num. 25. de Cæſare & Antonio loquens, *Cum ſe*, ait, *uterque Principem non ſolum urbis Romanæ, ſed orbis terrarum eſſe cuperet.* Virgil. Eccl. 1. verſ. 67. *Toto diviſos orbe Britannos.* Spartianus in Hadriano pag. 3. *Adeptus imperium . . . . tenendæ per orbem terrarum paci operam impendit.* Vide Ovid. lib. 1. Triſt. 4. verſ. 69. Tacitum de moribus Germanorum cap. 1. Ambroſium epiſt. 17. num. 5. Symmachum in Relatione num. 9. & tractatum 10. Zenonianum hujus libri 1. num. 5. Hinc Minutius num. 12. Romanos *fuſos orbe toto* affirmare non dubitavit.

(12) Edit. Ven. *utriuſque*, & poſtea *ſeparanse* pro *ſuperante*. Mſ. Vat. pro *occiſio* habet *occaſio*, Rem. *occioſio*.

(13) Morem exponendi mortuorum cadavera indicant illa Virgilii Eneid. 6.

Tum membra thoro defleta reponunt:

in quæ Servius: *Servabantur cadavera octo diebus &c. Depoſitum* pro *expoſitum* dixit Ovid. 3. Triſt.

Depoſitum nec me qui fleat, ullus erit.

A paganis quidem corpora exponebantur in ædium veſtibulo, ut colligimus ex Luciano *περὶ πένθους*, & Dione de Liviæ exceſſu, & ex Svetonio in Auguſti vita cap. 100. In Eccleſiis autem expoſita fuiſſe Chriſtianorum cadavera (ut ſane de Paullæ cadavere in ejus epitaphio tradit Hieronymus: *In media Eccleſia ſpeluncæ Salvatoris eſt poſita*) ibique etiam mulieres virorum ſuorum corpora lacrimis diluiſſe, colligi poſſe videtur ex tract. 16. num. 5. ubi hæc a mulieribus geſta Auctor perbelle commemorat, cum Sacerdotes *ſolemnia divina* de more peragerent, ut demortui animam Deo commendarent, quod ſane in Eccleſia fieri debuit. Pro *laviſti*, quod eſt in omnibus Mſſ. & edit. Ven. editi habent *lavaſti*. Quod porro dicitur, mulieres *corpus expoſitum crinium damno velaſſe* (idipſum repetitur tract. 16. num. 5.) funeris mos

erat

lavisti lacrimis, osculis detersisti, crinium damno velasti, scissis genis, livore fœdatis uberibus, sordido plus pulvere tecta, quam veste? Tu, inquam, non es, quæ (14) nunc cælum ipsum ululatibus rumpens, post talem maritum puncto temporis vivere te non posse clamabas? Nunc clusis dolore genitibus, sæpe inter affines mortua spiritu, labentibus membris ad terram, incertas reddebas exsequias: cui magis lacrimas commodarent, mortuone, an morienti? Post hæc, si libet nubere, omnia illa mentita es. Quid hoc est? Ecce rursus ad lenocinia redis, colorem de pyxide mutuaris paullo ante damnatum. Ecce indulgenter excolis crinem; odorato pulvere luctus pulverem mutas; (15) in stibio fletus includis; ornamento ligas, quod (16) suspendio voveras, collum; ab speculo oracula inquiris, quam commode possis circumscribere (17) petitorem. Quidquid feceris, virgo jam non eris: unum tamen scio, quia nihil distat a prodigio, quisquis alterius caussa & formam mutat & mores.

V. Sed dicis: ardor me teneræ compellit ætatis. Credo. Ecce nupsisti. Ut de fragilitate humanitatis, casibus ut de ceteris taceam, ecce maritum tuum postridie aliqua necessitas rapit, quæ a te longe distractum decennio, vel eo amplius, ut adsolet fieri, detineat relegatum. Quid facies? observabisne redeuntem, an ardori quæres

aliunde

erat tum apud Græcos, tum apud Latinos usitatus; comam enim illæ sibi demebant cadaverique crines injiciebant, ut liquet ex Homero, Herodiano, Plutarcho & aliis, quos allegat Everardus Feithius Antiquitatum Homeric. l. 1. cap. 13. De more item fiebant reliqua, quæ tum heic, tum tract. 16. similiter recensentur, ut ne mirum sit, quod mulieres consuetudini potius, quam amori obsequentes, *omnia illa mentiri* potuerint.

(14) De particula *nunc* pro tempore præterito, vix tamen elapso, accepta vide tr. 2. adnotat. 17. Infra *pro clusis* editi post Ver. perperam habent *elusis*. *Inter affines* supplevimus ex Mf. Pomp. & significatur, uxores in maritorum exsequiis sæpe præ defectione spiritus cecidisse in terram, ita ut incertum esset affinibus, qui aderant, cui magis exsequiæ & lacrimæ deberentur, Edit. Ven. pro *morienti* habet *morituro*.

(15) *Stibium* a Plinio memoratum lib. 33. cap. 6. num. 34. metalli quoddam genus est (quod *nigrum pulverem* Tertullianus de Habitu feminarum appellat, alii vocant *alabastrum*) sic dictum græcanice a στίβω, seu στείβω *adstringo*, quod adstringendi vim habeat, eoque cum uterentur mulieres in fucanda facie oculisque perpoliendis, vel, ut Tertullianus ait de Cultu femin. *porrigendis*; de quo videsis Georgium Agricolam lib. 10. de Natura fossilium cap. 11.) jure S. Zeno fletus muliebres *in stibio*, quo oculi deterguntur, inclusos prodit. Objicit similiter stibii usum mulieribus viduis Commodianus Instruct. 59. vers. 7.

(16) Respiciuntur hoc loco imprecationes, quibus mulieres viduæ præ dolore sibi mortem & suspendium sæpe adprecantur.

(17) *Petitor* heic pro illo, qui viduam sibi uxorem petit.

(18) Mf.

aliunde remedium? Si obſervantiam (18) pollicere; ſine dubio fal'is, cujus impatientiæ profeſſio jam tenetur. Si es autem ſumtura remedium; dubium non eſt, hoc eſſe ſolum, ut flammas tuas maritalis gladii contemplatione compeſcas. Mihi crede, non habet concupiſcentia locum, ubi patientia dominatur, ubi vivitur ſobrie, ubi mors timetur. Itaque hanc obſervantiam, hunc timorem, quod eſt verius atque juſtius, transfer ad Deum, & quale libet illud ſit, repente exſtinguetur incendium.

VI. Sed ſic ego in rebus demoror (19) prope ſanis, quaſi quæ vere exſecranda ſint, jam correcta ſint crimina. Pudet me dicere in populo gravi, anus ſæpe videri novas (20) nuptas, quarum pene plures ſint nuptiæ, quam natales: quæ non rogantur, ut nubant, ſed ut dormiant, invitantur propiores ſepulcro, quam thalamo: quæ ipſæ cum (21) pereunt, deteſtabili exemplo adoleſcentulas quoque perire compellunt. Quis has diligat filius? quis maritus? confundentes ſanguinis jura, delentes merita maritorum, adulantes vivis, mortuis ſuſpirantes, nunc odientes veteres, nunc novos filios ſimiliter & maritos? At e diverſo ipſæ æſtiment (22) quid ſit, quod in tam ſolennibus votis ſæpe contingit, ut nec filios habeant, nec maritos. Talis eſt etiam cauſſa maritorum, ad quos aliquid loqui ſuperfluum eſt, quia ſi uxor & maritus in carne ſunt una, dubium non eſt, quia quod alter audit, amborum eſt. Quid agam, quo me vertam, neſcio: non enim video, quid in exhortationibus divini ac veri cultus Gentibus prædicem. Felicitatemne virginitatis? at habent (23) ſuas virgines: & ſi

(18) Mſ. Pomp. *polliceare*. Sub finem numeri *quale libet* ſcripſimus pro *quale velit*; ubi forte *livet* ſcriptum pro *libet* migravit in *velit*: *quale libet* autem idem ac *qualecumque*. v. Cic. 2. *de Nat*. c. 37.

(19) *Prope ſanæ* dicuntur ſecundæ nuptiæ præ nuptiis tertiis, quartis &c. quæ antiquis exſecrandæ viſæ ſunt: de quo plura diſſert. 2. cap. 7.

(20) Mſ. Pomp. *nuptias* in margine corrigit. Poſt pauca Mſ. Rem. *plus* pro *plures*.

(21) *Pereunt* dicitur non de vera culpa, ſed de continentiæ jactura, quam viduæ ſæpius nubentes ſubeunt; quo fit, ut ſuo exemplo adoleſcentulas virgines *perire*, ideſt virginitatis jacturam facere, compellant.

(22) Mſ. Tolent. *quid ſint*, *quibus in tam ſolennibus*. Paullo poſt Mſ Rem. *contigit* pro *contingit*; & poſt pauca cum edit. Ven. *ſiunt una* pro *ſunt una*.

(23) Non Veſtales ſolum, ſed aliæ quoque Gentium virgines a Tertulliano memorantur in exhortat. caſtit. cap. 13. *Noveram virgines Veſtæ & Junonis apud Achajæ oppidum, & Apollinis apud Delphos, & Minervæ & Dianæ quibuſdam locis*: quibus ſimilia repetit lib. 1. ad uxorem cap. 6. Pauſanias lib. 3. cap. 16. meminit virginum, quæ Hilariæ & Phœbes erant Sacerdotes, atque *Leucipides* dicebantur. Veſtalium ſuo quoque tempore florentium mentionem facit Symmachus Præfectus Urbis in relatione ad Valentinianum.

& si non felices, habent tamen. Sin vero ad viduitatis sudorem gloriosum palmamque provocavero; nobis fortassis insultent, quia nostræ sacræ virgines viduæque magno pro immortalitatis præmio, suæ autem gratis laborent. Verum hoc est solum, nos in quo vincimus, quia pro sua sanctitate Christianæ plus nubunt. Adde quod (24) Gentibus: quod sine dolore magno, vel gemitu non potest dici.

VII. Quæ enim vox, quæ increpatio has condigne possit arguere?
1. Cor. 6. 19. quæ dedecus suum sacrilegio dotantes, membra Christi dæmoniorum
2. Cor. 6. 16. servis addicunt; Dei templum profanis patefaciunt; (25) sacraria usque ipsa denudant; sacra confundunt, amissa luce lætantes in tenebris, habentes fana, non domos. Digne digne jugulantur, quæ Christi ingratæ beneficiis, sponte ad mortem, de qua evaserant, revertuntur. Cum igitur semper insidietur se non quærentibus diabolus, æstimate, quid faciat invitatus: cui omnes nocendi aditus reserati, præstant sine pugna, sine ullo labore victoriam: non enim conabitur in ditionem redigere suam, quæ esse ejus ambivit ancilla. In domo denique quæ geruntur, sed & ipsis in fanis, Christiana fidelis, sine te esse non poterunt:

num, Theodosium, & Arcadium n. 11. nec non S. Ambrosius lib. 1. *de Virginitate* cap. 4. epist. 18. num. 11.

(24) Conjugia Christianarum feminarum cum viris paganis quam reprobata semper in Ecclesia fuerint, ob periculum prætertim, quod heic a Zenone tangitur, multa alia Patrum testimonia demonstrant. Tertullianus lib. 2. ad uxorem totus in eo est, ut si illa post ipsius mortem a secundis nuptiis abstinere ægerrime nequeat, saltem a matrimonio cum Gentili jungendo caveat; ibique argumenta urget iis plane simillia, quæ noster Auctor pressius quidem, sed non minus vehementer & eleganter effert. Legatur Ambrosius l. 1. de Abraham cap. 9. num. 84. & epist. 19. ad Vigilium, cui jam Episcopo Tridentino institutionem poscenti hoc primum monitum dedit, videret ne qua fidelis cum infidell matrimonio jungeretur. Vide plura differt. 2. cap. 7.

(25) Tota hæc periodus nuptiarum celebrationem cum infideli videtur prospicere, in qua sicut *membra Christi*, idest mulieris corpus, *dæmoniorum servis*, idest Ethnicis viris, *addicta*, & *Dei* item *templum profanis patefactum* intelligit ipsam mulierem Christianam, cujus membra *Dei templum* pariter vocavit Cyprianus in tract. de Habitu virginum (unde ipse S. Zeno lib. 2. tract. 42. ex celebri Paulli formula, *Dei templa* appellat baptizatos, quos, cum essent Gentiles, *idololatriæ fana* vocaverat: *Quem noveris idololatriæ fanum, gaudeas Dei templum*) ita etiam *sacraria* per quamdam gradationem eodem pertinere nihil ambigimus. *Sacra* autem *confusa* quid Zeno dixerit, ignoramus; nisi forte spectet sacra illa, quæ inlatis a marito Gentili in novæ nuptæ cubiculum idolis, ex Paganorum ritu primo nuptiarum die peragebantur; ex quo *domus in fanum* mutata dici potuit. Forte etiam domus *fana* vocari potuere, quod in privatis Paganorum domibus essent idola, quæ divinis honoribus colebantur: nam, ut ait Tertullianus lib. 2. ad uxorem cap. 6. *Moratur Dei ancilla cum Laribus alienis, & inter illos omnibus honoribus dæmonum, omnibus solennibus Regum, incipiente anno, incipiente mense, nidore thuris agitabitur, & procedet de janua laureata & lucernata.* His profanis viri sacris Christiana mulier debebat alia ex propria religione objicere, nimirum sacras ad Deum preces, & fortassis etiam sumtionem Eucharistiæ, quam Christianos domum attulisse, domi-

runt: quia uxor infelix es, si nescis, quid agatur in domo: infelicior certe, si scieris.

VIII. Proponamus itaque, ut sæpe contingit, in unum sibimet convenire diversæ religionis diem, quo tibi Ecclesia, illi adeunda sint (26) templa. Quo genere unusquisque suum sacrificium procurabitis?

domique servasse, patebit ex adnot. 29. Probabilius tamen est, hoc loco spectari illa Pauli 2. Cor. cap. 6. vers. 14 quibus nuptias cum infidelibus ab Apostolo interdictas plerique Patrum interpretantur: *Nolite jugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio justitiæ cum iniquitate? aut quæ societas lucis ad tenebras? quæ autem conventio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli? qui autem consensus templo Dei cum idolis? vos enim estis templum Dei vivi.*

(26) Hinc colligi potest, Zenonis ætate idolorum ædes proprio *templi*, ædes autem sacras Christianorum proprio *Ecclesiæ* nomine appellatas fuisse, ut nec istæ *templa*, nec illæ appellarentur *Ecclesiæ*. Equidem Christianorum Ecclesias *templi* nomine appellatas primo invenimus apud S. Ambrosium epist. 20. n. 2. ut Gothofredus animadvertit in notis ad titulum *de Paganis* prope finem pag. 253 Unum tamen vetustius S. Hilarii testimonium suppetit in psal. 126. num. 3. ubi, *Conventus Ecclesiarum,* inquit, *consuetudo nostra vel domum Dei solita est nuncupare, vel templum*: quibus verbis significari videtur, Hilarii quoque ævo, cum sub vitæ finem hunc Commentarium in psalmos scriberet paullo ante an 367. hanc locutionem consuetudine receptam, qua Ecclesiasticæ ædes vel *Dei domus*, vel *templa* vocarentur. Errorem tamen heic loci subesse, & *vel templum* glossema esse, quod e margine in textum irrepserit, quispiam existimet Quod si hoc minus placeat, integer textus si consideretur, non eam ejus loci esse sententiam apparebit. Ita vero ibi scribitur: *Conventus Ecclesiarum, sive tum templi, quos ad secretam Sacramentorum religionem ædificiorum septa concludunt, consuetudo nostra vel domum Dei solita est nuncupare, vel templum*: ubi animadvertenda præsertim est in primo membro particula *tum*, quæ voci *templi* præfigitur. Sermo autem ibidem est de ædificatione templi Salomonis, de qua in eo psalmo agitur, & ad hanc unam ædificationem refertur illud *sive tum templi.* Quod si cum Zenonianis codicibus in Appendice memorandis (ibi enim hic Hilarianus tractatus dabitur) sine *tum* legendum putes, adhuc nihil obest: quum universas sive veteris, sive novi Testamenti ædificationes complexurus, *Ecclesiarum* nomine intelligere Hilarius potuerit Christianorum ædes, quas *domus Dei* appellatas notat, *templi* autem nomine Salomonis ædificium, quippe quod, sicut nostris quoque temporibus, uno *templi*, non autem *Ecclesiæ* nomine appellari solet; ita Hilarii ævo idem unum ex omnibus ædibus vero Deo dicatis *templi* nomine ex communi locutione nuncupabatur: unde & S. Zeno, qui christianas ædificationes sacras numquam vocat *templa* serm 14. num. 1. Salomonis ædificium eo nomine perspicue designat. Hanc ergo appellationem apud Hilarium si quis ad Christianos conventus transferat, mirifice fallitur. Notum est quantum Christiani veteres a *templi* nuncupatione suis cætibus adducenda abhorrerent. *Templa* nimirum nuncupari cernebant magnificas idolorum ædes, quibus carnales homines plurimum deferebant. Hæc ergo ejusmodi hominibus necessaria esse dicebant, non sibi, qui Dei templum vivum in semetipsis gererent, ut sæpius inculcabant ex Paullo Apostolo: & sicut olim fervescentibus persecutionibus non pauci templa sibi nulla esse protestati sunt, de quo vide adnot. 6. in tract. 14. ita postea quoque id nomen non nisi idolorum ædibus dedere, vel etiam Salomonis ædificationi, quæ carnali Judæorum populo necessaria, ob structuræ & materiei pretium magnificentissime prædicabatur. Conventus porro suos Christiani cum appellarent, ut innuerent fideles ipsos potius, qui conveniebant, quam locum, in quo convenirent, *Ecclesias* vocarunt; vel si locum ipsum notare voluerunt, *domum orationis*, vel cum Zenone tract. 14. n. 1. *orationis locum* nominarunt. Hæc fusius dicenda fuerunt, non solum ut hic locus, in quem animadvertimus, illustraretur, sed etiam

tis? quo sumtu? quibus vasis? quibusve ministris? At si discrete fiunt ista, nihil prodest: ex uno enim proficiscendo & in unum remeando, si non confusione, vel errore fiunt una. Quid, quod illius sacrificium publicum est, tuum (27) secretum? illius a quovis libere tractari potest, tuum etiam a Christianis ipsis minime (28) consecratis sine sacrilegio videri non potest. Postremo detestabilis est vivendi conditio, ubi non licet facere uxori, quod marito placet; ubi proponis, quia nihil te gerere finit, nisi, quæ disposuerit, prior ipse compleverit. Quod si factum non fuerit, factumve displicuerit; tum tota mugiet litibus domus, blasphemabitur Deus, arreptoque forsitan ipso (29) sacrificio tuo, tuum pectus obtundet, tuam faciem deformabit, præstans aliquan-

etiam ut explicarentur alia, quæ aliis intelligendis utilia, vel necessaria futura sunt.

(27) *Secretum* vocat, quippe quod ex Arcani disciplina sacrificium, seu Eucharistiæ mysterium non paganos solum, sed ipsos etiam Catechumenos accurate celandum esset.

(28) Legebatur in editis *consecrati*: correximus ex Mss. Pomp. & duobus Zenonianis. *Consecrati* autem dicebantur, qui baptisma susceperant. Itaque *minime consecrati* sunt Catechumeni, qui alia formula *minime initiati* dicebantur, de quibus ex memorata disciplina Arcani cautum erat adeo diligenter, ne in Eucharistiæ sacramentum oculos conjicerent, ut Satyrus S. Ambrosii frater adhuc Catechumenus, cum in quodam naufragii periculo Eucharistiam sibi dari ab *initiatis* postulasset, eam, *ne curiosos oculos inferret arcanis*, in orario involutam acceperit, ut idem Sanctus notavit lib. 1. de excessu ejusdem Satyri num. 43. Tillemontius adnot. 6. in art. 7. de persecutione Valeriani titul. 4. animadvertens hos *minime consecratos* a Zenone appellari *Christianos*, baptizatos, non autem Catechumenos heic vocari existimat, quibus, *nisi*, ut interpretatur, *in clerum consecrati essent*, sacrificium intueri non licebat; in occidente enim velum tendebatur, quo laici impediebantur, ne in sacra mysteria oculos intenderent. Ita Ille. At *sacrificium* hoc loco dictum Eucharistiæ sacramentum, non autem Missarum sacrificium (quod Tillemontium fefellit) ex adnotat. sequenti palam fiet. Porro *consecratos* dictos fuisse etiam Catechumenos ex non nullis testibus patet, inter quos vide Paschasini Lilybetani epist. ad Leonem cap. 3. In qua Catechumenos indicaturus, bis eo nomine utitur. *Christianos* porro ferre quidem dictos, qui baptismate initiati sunt, haud inficiamur; quibus idcirco Catechumenos opposuit Augustinus tract. 11. in Jo. cap. 3 n. 4. *Nesciunt Catechumeni, quid accipiant Christiani.* Sed Catechumenos quoque *Christianos* non numquam, Zenonis præsertim ævo, appellatos, eo quod in Christum crederent, liquet ex Theodosiano Cod. l. 16. lit. 7. Leg. 2. Theodosii Senioris an. 383. aliisque patet exemplis, quibus Constantinus & Valentinianus Junior licet Catechumeni, *Christiani* tamen principes appellati inveniuntur. Id autem in rem Zenonis maxime intererat, qui *Christianos* dixit fideles quoslibet, quatenus infidelibus opponuntur, quo sane in numero Catechumeni censebantur. His quidem solis, non autem baptizatis vetitum fuisse cernere Eucharistiæ sacramentum, vel ex eo patet, quod istud baptizati & palam sumerent in Ecclesia, & domum etiam afferrent, ut eodem, cum opus esset, semetipsos communicarent, quod sine ipsius visu fieri non poterat.

(29) *Sacrificium* heic aperte accipitur pro Eucharistiæ sacramento (sicut etiam tract. 15. num. 5. *sacrificium sumas*) quod domum inferre mos erat, ne dum primis Ecclesiæ sæculis, dum persecutiones ingruerent, sed Zenonis quoque ætate, immo aliquanto etiam post, ut liquet ex Basilio epist. 289. ad Cæsarium, & ex Hieronymo epist. 48. ad Pammachium. Basilii coævi Auctoris verba recitare placet,

Unus.

quando & beneficium, cum te jubet ad Ecclesiam non venire. Sed multo pejus est, si places marito: neque enim sine sacrilegio possis placere sacrilego. Ut rem compendio transigam, utique a templo regrediens necessario enarrabit tibi sciscitanti, sibi de utriusque salute, vel unanimitate Deorum quæ fuere responsa. Si terribilia, consternata metu, forsitan, ipso cessante, inlicita eis vota donabis, quod maritis etiam sub fidelibus multæ fecere pejores Evæ non discipulæ, sed magistræ; illa enim decepta, hæ sua sponte se diabolo dediderunt. Sin vero pacifica & salutaria; profecto lætaberis, eique tanto pro nuntio morigera conjux pacem si non ingeris, nec negabis.

IX. Quid agis misera? quid vesana lætaris? non est (30) pax ista, sed bellum; non osculum, sed venenum. Proh nefas, adhuc fumantia (31) busto complecteris membra, sudoremque sordidarum vaporis ararum carne tua detergis, jocaris, blandiris, obsequeris; si quod forte acceptum, relatumve fuerit a (32) fanatico solenne mysterium, ipsa

Unusquisque etiam ex laicis ut plurimum habet domi suæ communionem, & cum vult, per semetipsum communicat. Memoratu dignum est etiam, quod discimus ex Ambrosio lib. 1. *de excessu Satyri* num. 43. ubi traditur hunc jam Catechumenum in naufragii periculo *ab iis, quos initiatos esse cognoverat, divinum illud fidelium Sacramentum poposcisse, non ut curiosos oculos inferret arcanis, sed ut fidei suæ consequeretur auxilium; etenim ligari fecit in orario, & orarium involvit collo*, ac ita in mare prosiliens, incolumis evasit: ex quibus Eucharistiam a quibusdam Satyri comitibus baptizatis etiam in maritimo itinere secum allatam constat, ut id vel Satyro, licet Catechumeno, notum esset. Difficultatem fortassis movebit, quod a Zenone additur, *sacrificio tuum pectus obtundet*: sed præterquam quod poterat esse panis mole crassior, qui ictum faceret, hunc in *ligno* custoditum, & domum allatum colligemus ex tract. 14. adnot. 18.

(30) Ms. Tol. *pax tibi ista.*

(31) Hoc nomen apud Ciceronem & alios frequens legituri & sepulcrum translate plerumque significat; proprie autem indicat ipsum corpus, quod antequam sepeliretur, comburi olim solebat, corpus, inquam, ipsum jam combustum: *diciturque bustum*, ait Festus, *quasi bene ustum.* Hac significatione *bustum* hoc loco dicitur victima idolis oblata & usta; qua ratione etiam Ambrosius similiter dixit *fumus ex busto* in epist. 17. ad Valentinianum n. 9. qui locus significationis confirmandæ caussa recitandus est. *Si hodie*, inquit, *Gentilis aliquis Imperator, quod absit, aram statueret simulacris, & eo convenire cogeret Christianos, ut sacrificantibus interessent, ut oppleret anhelitus & ora fidelium cinis & ara, favilla de sacrilegio, fumus ex busto &c.*

(32) Horatii Scholiastes in artem poeticam pag. 628. *Fanatici dicuntur, qui lymphatico spiritu agitantur, & phrenesim patiuntur.* Hi ita dicti per metaphoram; proprie enim *fanaticus* a fano, sicut ab aris *aridus*, & significat Sacerdotum genus, qui æstu quodam divino, ut Gentiles putabant, perciti, e Deorum fanis responsa vaticinabantur, de quibus Juvenalis Sat. 4. vers. 123.

Sed ut fanaticus œstro
Percussus Bellona tuo divinat:

& Prudentius.

Non spumat anhelus
Fata Sibyllinis fanaticus edita libris.

Horum mentio reperitur apud Ciceronem *pro domo sua*, Arnob. lib. 1. pag. 13. & alios plures. *Fanaticus* ἱερατικὸς ἱερόδουλος dicitur in Glossis. Verum *fanaticum* heic appellatum intelligimus, quicumque a fanis redux aliquid inde affer-

ipſa ſuſcipis, ipſa reponis, ipſa cuſtodis. Una (33) cibum præterea capis, reliquas poculi propinati lambendo labris exhauris, futurique hauſtus quaſi quaſdam primitias auſpicaris, totum prorſus iniquitatis ſpiritum libens concipis per maritum: infelix jam plus in te eſt, quam in templo remanſit. At ſi te ſerves atque contineas, æſtimabit non amore divini cultus, ſed alterius alicujus deſiderio in ſuam hoc contumeliam procurari: caſtitatis obſervantiæque virtutem devocabit in crimen. Quid enim ille mali (34) non ſuſpicetur, non efficiat, Diis crudelibus, Diis adulteris ſerviens? Itaque deinceps fuge virgo, fuge vidua nuptias tales. Excuſatio prorſus nulla competit tibi. Si continens eſſe non poteris, ſaltem noli tuas nuptias (35) fenerare: ne in illo reſurrectionis die inter plurimos maritos non poſſis, cujus fueris uxor, agnoſcere. Noli eſſe ſacrilega: (36) noli proditrix legis. Profano cur nubas, cum poſſis nubere Chriſtiano?

TRA-

afferret, referretve ac præſertim qui Sacerdotum reſponſa, ob quæ iſti *fanatici* ſunt appellati, repeteret, cujuſmodi fuiſſe videmus eum, de quo S. Zeno loquitur. *Fanaticos* quidem S. Auguſtinus in pſal. 40. num. 1. pag. 345. nominat eos Paganos, qui de ruina Chriſtianorum tamquam ex oraculo inter ſe ſe reſpondebant.

(33) Reprehendit non ſimplicia cibi ſumtionem cum infideli conjuge, ſed ſumtionem cibi ex idolorum ſacrificio domum a marito adlati, nec non alias id generis ſuperſtitiones in cibo & potu ſtatis diebus uſitatas, de quibus Chriſtiana mulier ſine idololatriæ labe participare non poterat. Vide de his plura apud Tertullianum in libro *de Idololatria*.

(34) Notat Tertullianus lib. 2. ad uxorem cap. 5. Paganos viros, ſi Chriſtianas mulieres ſe ſe continere & ſua ſacra celare inſpicerent, in ſuſpicionem veniſſe, ne magiæ darent operam, aut venenum ſibi parare meditarentur. *Adulterorum* autem, & *crudelium Deorum* idcirco S. Zeno meminit; quod qui adulteria & homicidia Deorum colit, de adultero uxoris amore, vel de homicidio ſibi intentando ſuſpicari non difficile poſſit.

(35) *Fenero* heic pro multiplicare, ſeu plures nuptias inire. Similiter Ambroſius lib. 3. *de Officiis* cap. 6. num. 40. *feneratos proventus* pro *multiplicatos* dixit.

(36) Edit. Ven. *non proditrix*.

(1) Hic

TRACTATUS VI.

De (1) *Patientia.*

I. Etsi beata diversis vita virtutibus quæritur, cujus (2) cupidine flagrans humanitas per momenta suspirat; tamen omnes uno eodemque consensu quasi quemdam patientiæ deferuntur in portum, sine qua nec audiri, nec concipi, nec disci quidquam poterit, nec doceri. Nam profecto sola est, ad quam prorsus res omnis (3) adspectet: dubium quippe cum non sit, spem, fidem, justitiam, humilitatem, castitatem, probitatem, concordiam, caritatem, omnes artes omnesque virtutes, ipsa quoque elementa (4) constare non posse sine ejus eruditione vel freno. Est enim (5) matura semper, humilis, cauta, prudens, provida, omni necessitate contenta, quavis turbationum tempestate tranquilla. Serenitatem suam (6) nebulis turbulentare non novit. Pœnitentiam nescit: (7) altercatio quid sit, ignorat: omnes aut devitat, aut portat injurias. Incertum est utrum impassibilis judicetur, cum aliquid passa, quasi nihil passa sit, invenitur. Postremo impossibile est, fratres, ejus æstimare virtutem, cujus vinci victoria est. Non illam loco vis ulla detorquet, non labor, non fames, non nuditas, non persecutio, non metus, non periculum, non mors, non tormenta morte ipsa graviora, non potestas, non ambitio, non felicitas. Semper immobilis manet, alta quadam ac divina temperantia robuste (8) librata universas permotiones animorum placida moderatio-

(1) Hic tractatus *gravissimus* dicitur a Casaubono in Spartiani Severum pag. 122. a. In prima Ven. edit. inscribitur, *de Patientiæ laudibus & impatientiæ malis.* Hujus tractatus initium & finis inserti sunt vitæ S. Zenonis scriptæ ab antiquo Monacho Zenoniani Veronensis cœnobii, quam Marchio Scipio Maffejus edidit inter monumenta, quæ subjecit *Historiæ diplomaticæ* editæ an. 1727. Ex hac Vita aliquot varias lectiones non contemnendas adhibuimus, quæ suis locis notabuntur.

(2) Ex Vita emendavimus, cum legeretur *cupidinem.* Mſ. Pomp. *cupiditate.*

(3) Mſſ. Rem. Tolent. *expectet:* Vita *Spectet.*

(4) In editis & Mſſ. hoc loco inferitur *ejus*, quod auctoritate Vitæ transtulimus ad illud, *sine ejus eruditione.*

(5) In vita *patientia matura*, quod nomen nescimus, an a Vitæ Scriptore pro faciliori intelligentia insertum fuerit, cum certe necessarium non sit.

(6) Mſ. Pomp. corrigit *nobis turbulentare;* in Mſ. Zen. & edit. Ven. *nobilis turbulentare.*

(7) In editis *alteratio:* in Mſſ. vero & Vita, nec non ex correctione marginali editionis Ver. *altercatio*, quam vocem textui inferendam duximus.

(8) Mſſ. Rem. Tolent. Vat. *liberata;* & pro *permotiones* Mſ. Pompejan. *promotiones.*

(9) Non

deratione compescens; & ut omnia (9) non magnopere devincat, se primo vincit.

II. Non virtutes possunt esse virtutes, non perennes elementorum (10) status, non tempora cognata connexione in solennes reditus commearent, nisi rerum disciplinam conversionemque, quasi quædam sollicita mater, patientia custodiret. Sol denique quamvis mira celeritate alternas mundi metas illustret, tamen numquam dilectam verecundamque antevertit auroram: qui, quod majus est, duodenis non dicam spatiis, sed momentis horarum, (11) æquabiliter se partiri non posset, si impatientia suos cursus urgeret. Luna quoque, quæ quibusdam videtur errare curriculo menstruali, solennes suæ ignes ætatis quod numquam prærogat importune, nec derogat; quid aliud intelligi datur, quam sui opificis moderationi deserviens peritissima insignis patientiæ disciplina? Sed & mare ventis lacessitum, cum irascitur, quamvis reciproca vicissitudine, nunc pulsantibus cælum, nunc requirentibus terram æstuantibus undique vitreis armatum montibus, violentis undarum sævientium cumulis, toto corpore insaniat; tamen extremorum pallido ex recursu voluminum, quasi jus terræ cognoscens, ac violare devitans, mira patientia in se frangitur, iisdemque fluctibus, quibus cogitur, refrenatur. Hæc germinantibus pratis, messibus flavis, vitibus curvis, semipallidis olivis & felicitatem præstat & gratiam; cum uniuscujusque temporis fetus partu crudo in alterius contumeliam (12) impatientia non sinit præcipitare. Quid avium diver-

(9) *Non magnopere* idem heic est, ac *non magno opere*, quod in Mſ. Zen. legitur, seu *facile*; quo sensu a Zenone alibi accipitur, quemadmodum *magnopere* usurpat pro *magno opere*, seu labore vel industria magna tract. 8. num. 2.

(10) Mſ. Pomp. corrigit *flatus*.

(11) In edit. Ver. & Mſſ. *æquabiliter se*: in Ven. *æquabili se*. Forte legendum est solum *æquabiliter*, ita ut *partior* passive sumatur, sicut lib. 3. de Oratore cap. 30. a Cicerone usurpatur. Licet autem apud antiquos dies late acceptus spatium horarum 24. complecteretur, tamen stricte sumtus pro eo tempore, quod ab ortu ad occasum Solis excurrit, non nisi duodenas æquales horas continebat. Hic enim apud veteres mos fuit, ut dies noctesque tum æstate, tum hyeme in horas duodecim ita æqualiter dividerentur, ut diei æstivi horæ longiores essent, hyemalis autem breviores; & e contra noctes per æstatem horas haberent breviores, per hyemem longiores: semper tamen inter ejusdem diei, vel noctis horas æqualitas servaretur. Vide Censorinum de Die natali cap. 18.

(12) *Patientia* in Mſſ. Pomp. & Zen. Ceteri codd. cum editis *impatientia*. Utrumque licet contrarium ablativo casu elatum sententiæ potest congruere, si nimirum *impatientia* referatur ad verbum *præcipitare*, *patientia* ad *non finit*. Plurium tamen & præstantiorum codd. lectionem retinuimus. *Contumelia* vero dicitur non tam de verbis, quam de factis; unde legimus non minus *dicere contumeliam*, quam *facere*.

diversarum decora commercia, (13) litterataque? Quid arduis volatibus aereæ grues? Quid piscium dissimilium cum suis sibi ductoribus (14) gradatæ ætatis innumerabiles cunei? Nonne cum invitationi temporum parent, solennisque remigis specioso discursu vel aquas sulcant, vel aera distinguunt, & patienter veniunt, & patienter excedunt?

III. Solus homo præceps, solus impatiens, pravis quotidie mobilitatibus gaudet: varietatibus studet: miserum se putat, si ipse sit: nec intelligit rem dementiæ esse consimilem, in statu suo (15) animum non manere. Impatientia enim quid est, nisi mens lubrica, permotionibus crebris & rapidis se semper expugnans; animus infidelis; etiam sibi actus improvidus, instabilis, cæcus, incautus, inconstans, totus concitans in ruinam; res sine substantia, negotium sine persona: omnia cito tentat, omnia momento disturbat, mater criminum, curiositatis magistra, acumen temeritatis, auctor detestabilium pariter ac magistra malorum: hominis namque salutem ab incunabulis mundi mors ut jugularet ac jugulet, ab ipsa prorupit. Denique Adam in arce *Gen.* 2. cum esset adhuc paradisi constitutus, beatissimusque beati orbis imperio potiretur; tamdiu felix, tamdiu inexterminabilis vixit, quamdiu imperata regalis edicti continuit. At ubi sinistro consensu invidi (16) *Cap.* 3. ex lubricitate serpentis est impatientiam mutuatus, sacræque arboris pomum male dulce delibavit; lacrimas reperit, dolores & gemitus, spinas & tribulos sibimet comparavit; ultimoque sudore turbatus, posteris hereditatem indigestæ mortis, quæ homicidium mox peperit, dereliquit. Denique nec mora est. Impatienter fraterni invidus muneris *Cap.* 4.

in

facere. Heic ergo *alterius contumelia* intelligitur de damno, quod immaturi fructus comedentibus afferre solent, nisi patientia ab edendo contineat.

(13) in edit. Ver. *littoreaque*, in Ven. *littorataque*. Melius e MSS. *litterataque*, (Tolent. & Urbin. per Amanuensis errorem *litteras æque*) nam aves canentes, dum transmittunt, litterata quædam commercia exercent. In MSS. & edit. Ven. *commertia* cum *t*; & pro *arduis volatibus* MS. Rem. *arduus volatilibus*; Pomp. & edit. Ven. *arduis volatilibus*.

(14) *Gradatim* apud Plinium l. 13. c. 4. pro eo quod in graduum formam distributum est. Pisces itaque aliqui, perinde ac grues, ducem quemdam secuti, secundum ætatis gradus in cunei figuram ab uno loco ad alium pro temporum vicissitudine transeunt.

(15) *Animum* restituimus ex MSS. & edit. Ven. Aliquanto post in MS. Zen. *factus improvidus* pro *actus improvidus*. Infra *totus concitus*, vel *concitatus* pro *totus concitans* quispiam malit; sive *totum concitans*, *to totum* sumtum pro *omnia*, ut apud Auctorem frequens est.

(16) MS. Pomp. & *lubrici serpentis*. Inferius pro *mox peperit* quatuor MSS. & edit. Ven. *mox ut peperit*.

(17) Fre-

in fratris Cain anhelat exitium; & Deo ſpectante negotium (17) parricida eſt: nec ejus ſaltem coercentis voce comprimitur, ſed eo magis ac magis inſtat, donec effuſione ſanguinis conceptum piaculum duplicetur. Miratur orbis vacuus ſe duobus anguſtum. Mirantur elementa hominem, qui factus ſit ad imaginem & ſimilitudinem Dei, poſſe jugulari, & hoc a fratre. Erubeſcit rudis terra pio ſanguine (18) impiata. Solus Cain exſultat infelix; (19) & quod teſte caret, putat ſe caruiſſe facinore: quem Deus vidit, quem conſcientia redarguit, quem
Gen cap. 10. fratris ſanguis accuſat. Quid (20) impatientium Sodomorum? Ubi inlicite viri opprimebantur a viris, prodigioſæ libidinis ignes ignis (21) divinus incendit: inteſtinique facinoris fœdus, quo infeliciores ſubactis, infami haſta perſequentes, hoſpitum terga depopulabantur, e cælo imber fuſus a Domino, flammis & ſulphure armatus, pœnali procella delevit. Judæi concinionibus tument; altaria divina
Exod. 14. 10. cum venerantur evertunt: varia cæde Prophetas elidunt: Moyſen amore nimio lapidare conantur: adverſus Dominum ſemper ingrati variis molitionibus pugnant, multiſque Diis, ac regibus ſervire geſtiunt, qui uni Deo per impatientiam ſervire minime potuerunt.

IV. Sed impatientiæ hactenus exempla prolata ſint; neque enim eſt ſtudioſe, ut arbitror, memorandum, quod optaveris compeſcendum; maxime cum ejus natura ſit talis, ut numquam moretur in propriis, ſed in publicum tota diffuſa ſit: diffamationibus vigeat: huc atque illuc æſtuans varie cæca prorumpat: victa ſit autem, ſi diſſimulatio celebritatem ejus obſcuret. Nunc ad patientiæ revertamur virtutem, quæ majoribus noſtris (22) illuſtri virtute perennem gloriam

(17) Frequentius apud Scriptores Cain *fratricida* appellatur, ut probat Baluzius num. 14. in librum Cypriani de bono Patientiæ. At *parricidæ* nomen late patere oſtendit illud Hieronymi in dialogis adverſus Pelagianos, ubi parricidam vocat eum, qui cum hominem de morte liberare queat, non liberat. Ad necem vero fratri inlatam ſignificandam idem nomen traductum patet ex Ambroſio epiſt. 30. num. 2. & aliis Patribus, qui Abſalon, vel Cain ſimiliter *parricidas* vocarunt. Quin Cic. pro Cluentio cap. 11. *fraternum parricidium* appellat. Item S. Zeno tract. 7. num. 4. de David ait: *Parricidalibus filiis parcis.*

(18) *Impiati thalami facinore*, Seneca Hippolyt. verſ. 1180. *Me impiatum*, Appulejus lib. 1. Metam. Utrobique *pollutum* ſonat.

(19) *Et* ſuppletum ex Mſſ. Rem. Pomp. Vat. Zen. & edit. Ven.

(20) Legeret fortaſſe quiſpiam *impatientiam Sodomorum.* Sed ſubaudiri poteſt *meminerim*, quod verbum cum genitivo commode jungitur.

(21) In editis erat *divinitus.*

(22) Mſſ. Pomp. Vat. & edit. Ven. *illuſtris.* Poſtea pro *quia juſtus* Mſ. Vat. *quia illuſtris & juſtus.*

(23) *Pra-*

riam peperit & salutem. Abel ideo martyr, quia justus; ideo justus, quia pa- *Matth.* 23.
tiens; a quo pati martyres didicerunt, patiendo libenter, quod non meren- 35.
tur. Noe cataclysmum, quo omnis caro funditus deleretur, denuntiante *Gen.* 3. *Gen.* 6.
Deo, imminere per momenta & credit & timet: arcamque, cum suis 7.
ut salvus foret, quam jussus est facere, non præcipiti festinatione compingit: nec tantum munus quasi (23) præsumtor, aut demens rapit, sed patienter ædificat, patienter exornat, patienter variis animantibus replet. Quando ingredi jubeatur, quando januam claudere, patienter exspectat; dignus evadere, qui in tanto orbis metu non festinavit evadere.

V. Nunc mihi Abrahæ memoranda est mira illa tentatio, quæ *Gen.* 22.
eum aut sacrilegum fecerat, si contemneret Deum, aut crudelem, si occideret filium; nisi quadam singulari ac vere divina patientia inter religionem pietatemque negotium temperaret, in spe non denegans *Rom.* 4.
Deo, quod contra spem acceperat a Deo. Igitur Isaac sibi dulcissi- 18.
mum filium, Deo victimam dulciorem, contemnit, ut servet; destinat jugulare, ne jugulet, securus illo se non posse displicere facinore, quod Deo gerebatur auctore. O novum spectaculum, ac vere Deo dignum! in quo definire difficile est, utrum sit patientior sacerdos, an victima. Non percussoris, non percutiendi claudicat color: non membra tremore vibrantur: non demissi, non torvi sunt oculi. Nemo rogat, nemo trepidat, nemo se excusat; nemo turbatur, ne vere sit parricidium. (24) Ille lignum, quo inuratur, sibi præportat; ille aram struit. Ille exserit gladium, ille cervicem uno voto, una devotione; ne quid profanum sit, diligenter, ac patienter geritur, quod ab altero celebratur. Sub tanto, non dicam, humanitatis, sed potius ipsius naturæ metu læti sunt. Soli cedit affectus pietati, pietas religioni; favet utrisque religio. Medius stupet gladius nullo impedimento suspensus, mactatione terribili gloriam se præstitisse, non crimen. Quid hoc est? Ecce immanitas in fidem, & scelus transit in sacramentum: parricida incruentus redit, & qui immolatus est, vivit.

(23) *Præsumtor* apud Tertullianum *de Pœnitentia* cap. 6. Ammianum Marcellinum 26. 8. Sedulium num. 4. & significat eum, qui ante tempus aliquid capit, seu præripit.

(24) In Ms. Pomp. deerant verba, *Ille lignum, quo inuratur, sibi præportat; ille aram struit:* in margine autem sequenti periodo subjicienda notantur post verbum *celebratur*. Hoc loco inserta sunt in editis, sed perperam, cum prius ara constructa fuerit, quam a patre gladius exsereretur. Igitur auctoritatem Ms. Rem. secuti, suum in locum sententiam restituimus.

(25) In

vivit. (25) Ambo sibi gloria, ambo claritatis exemplum, ambo Dei cultus admirabile sæculis testimonium. Felix orbis fuerat, fratres, si omnes sic fierent parricidæ.

Gen. 27. VI. Jacob per patientiam & benedictionem lucratus (26) & fratrem: dat iracundiæ locum securus, ut redeat domum: patri commendat, sensim mitisque discedit, ut probet se & meruisse & non ambisse, quod meruit. Ac ne quis hanc patientiam timiditatis nomine
Cap. 29. obscuret, in ducendis quoque uxoribus talis est conditio. Libens excipit: prolixa tempora observat: omnia soceri libens tolerat imperata: qui si esset impatiens, astu circumscriptus, pro Rachel postmodum
Cap. 37. tempore numquam reparato serviret. Similiter Joseph patiens invenitur, (27) e pascuo cum a fratribus rapitur, patiens, cum in pu-
Cap. 39. Cap. 42. teum demittitur, patiens, dura cum (28) hasta distrahitur, patiens
& 43. in carcere, in regno patientior, patientissimus, (29) desideratos cum fratres agnosceret: & ubi jactantia se non potest continere, positus in honore continuit. Cælestis profecto est ista patientia, quam a suo statu non ærumna, non felicitas, non affectus potuit commovere.

Job. cap. 1. & 2. VII. Adversus Job diabolus, qui non fertur blandus, æstimare licet, quid moliri potuerit incitatus; maxime cum a Deo acceperit facultatem, ut atrocitatis inveteratæ in examen justi, quibus possit armis, quibus possit viribus, niteretur. Igitur novum ac pene incredibile committitur prœlium. Ultra morem diabolus pugnat, sed Job
Cap. 1. dissimulando plus pugnat. Ille ejus magnum atque opulentissimum censum uno momento disperdit: cohortemque florentissimam dulcium liberorum, atrocissimo impulsu, tectis parietum cum ruina confusis, nimia crudelitate festinus sepelit ante quam juguiet. Ipsum postremo, quem divitiis exspoliaverat magnis, magnis vestit ulceribus, quibus
Cap. 2. insuper vermes immittit edaces, ut in tormenta morientis cum homine
Cap. 42. adventitium vulnus inquilino vulnere finiretur. At Job cunctis viribus

(25) In Ven. editione, *Ambo igitur gloria claritatis exemplum.*

(26) In editis & MSS. plerisque *lucratus est*. & vero pro *est* docuit MS. Rem. & melius; nam Jacob per patientiam lucratus vere est, non fratrem solum, sed & benedictionem & fratrem.

(27) MSS. Rem. Tol. & Vat. *e pascua*, ceteri *e pascuo*. *Pascuum* apud Columellam 3. 14. *pascua* vero apud Tertullianum Apolog. cap. 22

(28) Cum quid publica auctione venderetur, erigebatur hasta, in quam rem vide singularem dissertationem Junii Rabirii *de hastarum & auctionum origine* apud Grævium tom. 3. pag. 19. Itaque Joseph hasta distractus dicitur, quod auctione quadam plus offerenti divenditus sit.

(29) MS. Tolent. *desideratus.*

(30) MS.

bus adversæ partis exspectatione placida profligatis, in semet fortior nimis, omnibus, quæcumque deleverat bellum, recuperatis in melius, felicitatis pristinæ statum dissimulando non perdidit, sed mutavit. Heic ego patientiam Domini memorare non (30) audeo, ne quam Deus inter homines deputatus patiatur injuriam; idonea laus enim non est, (31) cui principatum adimit peræquatio. At cum omnes omnino memorati, omnesque felices ejus dono sint tales, contumelia est laudare Dominum, cujus condigne laudare non queas servum.

VIII. Sed o quam vellem te, si possim, rerum omnium regina patientia, magis moribus concelebrare! Scio enim, quia libentius in tuis moribus, tuis fundamentis, tuisque consiliis, quam in alienis nudisque sermonibus conquiescis, neque tantam in multiplicandis virtutibus laudem ponis, quantam in (32) finiendis. Tu virginitati præstas, ne flos ejus ullo morbo, ullo tempore deflorescat. Tu variarum semper in tempestatum crebris turbinibus (33) constitutæ fidissimus viduitatis es portus. Tu sanctissimo conjugali jugo rudi cervice (34) subeuntes, in nisum laboris, (35) vel amoris æqualem, retinaculis blandis, quasi quidam peritus auriga, componis. Tu amicitiam idem velle atque idem nolle docuisti. Tu servituti unica ac fortissima consolatio sæpe libertatem paris. Tu paupertati præstas, ut habeat totum sui contenta, cum sustinet totum. (36) Tu Prophetas provexisti: Christo tu Apostolos glutinasti. Tu (37) quotidiana martyrum & mater es & corona. Tu murus fidei, fructus spei, (38) amica caritatis. Tu (39) specialiter omnem populum, divinasque virtutes, quasi crines effusos in unius verticis nodum, honorem

(30) Ms. Vat. *audebo.*

(31) Ms. Pomp. *cum principatum.*

(32) In Vita Zenonis, quam adnotat. 1. laudavimus, *fruendis* legitur.

(33) Ita ex eadem Vita, cum alibi sit: *constituta fidissimus miserandæ viduitatis es portus.* Vitæ lectio maxime congrua magis adrisit.

(34) Eadem Vita addit *binos subeuntes*. Porro *subire jugo* cum dativo, sicut apud Ovidium lib. 4. de Ponto eleg. 15. *subire animo.*

(35) *Vel* copulativa particula hoc loco videtur posita pro *&*, quem ad modum lib. 2. Æneid. vers. 769. & lib. 1. Livii cap. 42. & alibi apud alios probatioris ævi Scriptores.

(36) Mss. Tolent. Pomp. & Vat. *Tu Prophetas provexisti a Christo. Tu Apostolos &c.* Ms. Zen. & Vita: *Tu Christo Apostolos &c.*

(37) De hujusce loci interpretatione, quo persecutiones Zenonis ævo viguisse insinuatur, multa diximus dissert. 1. c. 2. §. 8. & non nulla etiam attingemus adnot. 19. in tract. 27. lib. 2.

(38) Mss. Tolent. Vat. *anima.*

(39) *Specialiter* legitur in Appulejo de Mundo & apud Columellam lib. 3. cap. 9.

rem decoremque conducis. (40) Felix, æternumque felix eſt, qui ſemper te habuerit in ſe. (41).

(40) In Vita *Felix eſt, qui ſemper te habuerit, in ſe.*

(41) Non nulli Mſſ. libri & editio Ven. claudunt cum *Amen*. Mſ. Rem. apponit ſeparatim, *Sancti Zenonis Epiſcopi.*

TRACTATUS VII.

De (1) *Humilitate.*

I. Sapientes (2), ut videri volunt, Græciæ viri, præter ceteros curioſi, otioſo negotio cor ſuum, ultra quam licitum eſt, argumentis inſolentibus extulerunt. Hi, cum adſcendunt verbis in cælum; cum Deum perſuadent hoc eſſe, quod volunt; cum adſimulant ſe noſſe rerum naturæ ſecreta; cum ſtellis nomina, Soli labores imponunt; cum errores ſuos lunari circulo adſcribunt; cum ingenii ſui carmen

(1) In edit. Ver. & ſequentibus duplex huic tractatui titulus præfigitur, primus *Sermo primus de Pſalmo* 130. ſecundus *de Humilitate.* Hic alter tantum titulus in Mſſ. & edit. Ven. reperitur, nec non apud Jo. Presbyterum Veronen. & Guilielmum Paſtrengum. Ille autem primus a Veronenſibus editoribus idcirco adjectus fuiſſe videtur, quod non nulla heic inſerta animadverterint ex altero tractatu in pſal. 130. quem illi quidem Zenonis, nos autem Hilarii fœtum eſſe ex ejuſdem Commentario in pſalmos excerptum in præfatione ad Appendicem oſtendemus. Hunc autem unum tractatum, *de Humilitate* inſcriptum, Zenoni vindicandum nihil ambigimus, ut nihil obſtet, ſi ex illo Hilarii tres, vel quatuor ſententiæ partim iiſdem, partem aliis verbis heic repetitæ legantur, cum id nihil probet aliud, niſi S. Zenonem Hilarii ſermonem, vel Commentarium vidiſſe, & non nulla, ſuis locis mox indicanda, huc tranſtuliſſe, quem ad modum ex Lactantio in tract. 3. *de Juſtitia* quædam traduxiſſe notavimus. Vide plura diſſert. 1. cap. 1. §. 2.

(2) Sapientes Græci, qui heic nominantur, ſunt philoſophi præſertim Græci, e quibus philoſophandi ratio ad Romanos tranſiit. Hi enim apud SS. Patres male audiere, quod ex philoſophorum placitis pleræque hæreſes ortum habuerint. Lege inter cetera Tertulliani librum de Præſcriptionibus, cujus caput ſeptimum in eo totum verſatur, ut philoſophiam hæreſeon eſſe originem ſuadeat. Hæreticorum alii ex Stoicorum, alii ex Pythagoreorum, alii ex Platonicorum, plerique ex Peripateticorum ſcholis prodiiſſe feruntur. Vide Launojum de *Varia Ariſtotelis Fortuna*, ubi plura Patrum teſtimonia adverſus Ariſtotelicam præſertim diſciplinam collecta invenies. In tanto Patrum adverſus Ethnicam philoſophiam odio nihil mirum, ſi S. Zeno heic & alibi philoſophos perſtringat; cum potiſſimum ſuo ævo Ariani philoſophia plurimum abuterentur, ut innuimus diſſertatione 2. cap. 2. Præter philoſophos noſter Auctor tangere videtur etiam poetas (quamquam poetæ olim fere iidem ac philoſophi) quorum memorat *carmen*, ſeu poeticas fabulas, in quibus de Diis Deabuſque differen-

men coli vel maxime cupiunt; sic se, & alios perdiderunt: nam (3) mu-
tato nomine & cultu, quasi promota sit somniis, illas scholares
calumnias Dei usque ad Ecclesiam transmiserunt, ut in ipsa quoque,
si insanire cuiquam libeat, Deus illi non colendus sit, sed quærendus.
Quod nunc faciunt infideles, de quibus Scriptura divina quid pro-
nuntiet, audiamus: cujus ista sunt verba: *Deminuerunt veritatem a fi-* Ps. 11. v. 1.
liis hominum. Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum: labia dolosa, & seq.
*in corde locuti sunt mala. Disperdat Deus universa labia dolosa & linguam
magniloquam. Qui dixerunt, linguam nostram magnificabimus, labia no-
stra* (4) *a nobis sunt: quis noster Dominus est?*

II. Hanc superbiam Propheta tumidi cordis evitans, sic inquit
ad Dominum: *Domine non est exaltatum cor meum*; cum scriptum Ps. 130. 1.
sciat: (5) *Homo videt in facie, Deus in corde.* Nonne injuriosum, vel 1. Reg. 16.
supervacaneum putabitur, Deo indicare quod noverit? Absit, indi-
cat ille, sed nobis; quos cupit, quod facit ac prædicat, imitari. Er-
go inquit, *Non est exaltatum cor meum*, docens (6) optimum esse sa- Ps. 50. 29.
crificium Deo cor contribulatum. Quapropter, fratres, efferendum
non est prosperis rebus, sed timore Dei intra mansuetudinis metas
verecundiæ freno cohibendum: ut possimus merito mereri, Scriptura
quod dicit: *Proximus est Deus contribulatis corde, & humiles spiritu sal-* Ps. 33. 18.
vabit. Sed & Dominus ipse nos pio promisso quid hortetur, accipi-
te. *Venite*, inquit, *qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos.* Matth 11.
Tollite jugum meum super vos, & discite a me, quia mitis sum & humilis v. 28. 29.
corde: & invenietis requiem animabus vestris. Deus noster, fratres,
humilis

---

differentes, errorum venena carminis dulcedine illinita in animos hominum facilius instillarunt.

(3) Ariani quidem heic innuuntur; qui enim philosophi nomine & cultu mutato suas scholares calumnias, seu deceptiones & argutias in scholis philosophorum genitas in Ecclesiam transtulere, Ariani profecto sunt: & horum tractatibus cum quæreretur fides, ut tract. 1. num. 2. & alibi Zeno tradidit; verum fiebat, quod si cui cum istis libuisset insanire, *Deus illi non colendus esset, sed quærendus.* Paullo post in iis verbis, quæ ad Ecclesiam referuntur, *quasi permota sit somniis*, verbum *sit* abest a Mss. Tolent. Pomp. Sparav. Zenonian. & edit. Venet. sed perperam.

(4) A Mss. Pomp. & duplici Zen. præpositio *a* abest.

(5) Eadem plane est interpretatio in tribus Gaudentii codicibus Serm. 11. p. 140. edit. Patav. an. 1720. quam Paullus Galeardus Canonicus Brixianus curavit. Vide ibidem adnot. 3.

(6) Apud Hilarium: *Optimum enim sacrificium Deo cor contribulatum. Non cor secundis rebus efferendum est, sed Dei metu intra mansuetudinis fines humilitate cohibendum.* Hæc prima & potior, quam Zeno imitatus est Hilarii sententiam, quæ tamen non omnino ad verbum descripta dici potest. Post pauca in tractatu Zenoniano, ubi legitur *ipse nos pio* Ms. Pomp. habet *ipse pio*; *hortetur* autem pro *hortatur* ex eodem Ms. scripsimus.

(7) In

humilis corde eſt: & ineffabilis (7) ejus illa ſapientiæ ac virtutis poteſtas intra (8) hominem ſuſceptum jacet magis admirabilior, quia tantus eſt & talis. Et homo curioſus cor ſuum extollit, conaturque ejus comprehendere altitudinem, cujus non ſequitur humilitatem?

Pſ. 130. 1. III. Sequitur, ac dicit: *Neque elati ſunt oculi mei.* Oculorum pejor eſt cauſſa: quia exaltatio cordis ad paucos pertinet, oculorum elatio ad omnes; de quibus Joannes diſcipulis quid prædicet, omnibus eſt in (9) uſu. *Nolite*, inquit, *diligere mundum*, *neque ea, quæ in mundo ſunt.*
1. Joan 2. v. 15. 16. *Si quis dilexerit mundum, non eſt caritas patris in eo: quoniam omne, quod in mundo eſt, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, & ambitio ſæculi*: his enim auctoribus concipitur, his ducibus geritur, his miniſtris impletur, quidquid quotidie concupiſcentia, ambitione, avaritia ardet in ſæculo. Quare utraque ſunt vana: quia & cordis exaltatio nullos fructus invenit, & oculorum extollentia de alio in aliud elata, quidquid viderit, mobilitate fugaci ſtatim deperdit.

Pſ. 130. 2. IV. (10) Dehinc ſequitur: *Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus ſuper me.* Magna eloquia Dei ſunt; ipſe mirabilis in excelſis. Cum in periculis eſſet, ſi in his Propheta non (11) ambularet: quomodo bonum inſuper ſibi opus adſignat ab illis recedendo, in quibus oportuerat ambulari? Prioribus, fratres, poſteriora reſpondent: de rebus enim loquitur ſæcularibus. In magnis & mirabilibus ſe dicit non ambulaſſe, utique non Dei, ſed in illis, quæ magna ab hominibus hoc putantur in ſæculo. At cum addidit, *Super me*, oſtendit numquam ſe elatum fuiſſe, cum poſſet: nulli enim facilius efferuntur, niſi quos inopinati honoris culmen extollit. (12) David quippe humilis, abje-

(7) In Bibliotheca Patrum, & exinde Deſiderius Heraldus in animadverſionibus ad librum 2. Arnobii pag. 113. pro *ejus* legit *vis*, quam vocem ſi Mſſ. probarent, textui inſeruiſſemus.

(8) *Hominem ſuſcipere* pro humanitatem ſuſcipere plures Patres ante Neſtorii hæreſim dixere & non nulli etiam poſt, de qua formula ſatis præfati ſumus diſſ 2. c. 3.

(9) Edit. Patav. repugnantibus Mſſ. & ceteris editis, *in viſu*.

(10) Hic alter eſt locus, in quo Auctor Hilarium, aliis tamen plerumque verbis aliaque ſyntaxi, imitatus videtur; ſic enim apud Hilarium: *Dehinc ſequitur; Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus ſuper me. Magni periculi res eſt, ſi in modicis ambulamus, & ſi non in mirabilibus demoramur. Magna eloquia Dei ſunt; ipſe mirabilis in excelſis eſt: & quomodo tanquam bonum opus de ſe propheta præfert, quod in magnis & in mirabilibus non ambulet?*

(11) Contextus perſuaſit, ut *ambularet* ſcriberemus ex Mſ. Tolent. & edit Patav cum in ceteris & Mſſ. & editis legatur *ambulet*.

(12) Tertiam hanc ſententiam ita effert Hilarius. *David enim & propheta & Rex, erat humilis antea & abjectus, neque convivio patris ſui dignus, ſed Deo complacuit: unctus in Regem eſt, adſpiratus eſt in prophetam. Non inſoleſcit in Regno, non odiis commovetur, perſequentem ſe amat,* inimi-

abjectus, ignobilis fui jacebat in domo patris, oves femper pafcendo, propemodum peregrinus, innocens cum innocentibus deputatus. Hic placuit Deo, unctus in regem, fpiratus in vatem: non infolefcit in regno: (13) obumbrat neminem prophetæ terrore: injurias fuas non exfequitur regia poteftate: odientes fe diligit: inimicis (14) parcit: parricidalibus filiis ignofcit: perfecutorem fuum, &, quod magis eft, Regem aliquotiens a Deo in manus traditum fibi, mavult femper timere, quam occidere: inverfo gratus officio, Deo, Dei munus retinendo, placiturus. Rex manfuetus: pater pius: propheta modeftus: totum poteft: a toto diffimulat: magnis ac mirabilibus fæculi non immutatur: mitem humilemque retinet ubique paftorem.

V. Poft adjecit: *Si non humiliter fentiebam, fed exaltavi animam meam.* Videamus, ne forte Propheta ipfe fe impugnet exaltando animam fuam, qui cor fuum fe non exaltaffe gloriatur. Non fibi repugnat, fed oftendit animæ effe fublimitatem fuperiora viciffe: quia, qui *Matth.* fe exaltaverit, humiliatur, & qui fe humiliaverit, exaltatur: animæ enim *23. 12.* depreffio cor elatum eft: cor cohibitum promotio eft animæ. Hujus rei teftes funt nobis duo homines propheticum (15) carmen fuis actibus exponentes, Pharifæus & Publicanus Dei ftantes in templo. Pha- *Luc. 18.* rifæus infulfe manus tendit in cælum, quæ cædis fæpe, fæpe miniftræ funt rapinarum. Oculos impudenter extollit, quorum lenocinio mundus infelix eft. Intonat lingua, (16) caret quæ numquam veneno ferpen-

inimicorum mortes honorat, incestuofis, & parricidalibus filiis parcit. Imperator contemnitur, pater læditur, propheta vexatur: ultionem non ut propheta orat, vindictam non ut pater fumit, contumeliam non ut Imperator exfequitur. Viden' quanta apud Zenonem & verborum & ftili mutatio?

(13) Hic locus Sparaverium turbavit, qui legere maluiffet, *neminem profecto terrore*; *obumbrat* vero quid fit, fe non adfequi profeffus eft. At Zeno aliis verbis exprimere voluit illa, quæ recitavimus ex Hilario, *ultionem non ut propheta orat*; unde *prophetæ* nomen haud quaquam eft immutandum. *Obumbrat* autem *terrore* eft terrore circumfundit, terrorem ingerit.

(14) Mff. Urb. Zen. & Pomp. *pepercit*. In hujus poftremi margine emendatum *parcit*, quod in ceteris Mff. & editis legitur.

(15) *Carmen propheticum* vocatur pfal. 130. de quo hactenus fermo factus fuit.

(16) Edit. Ven. & Mf. Pomp. *caretque*, fed male; cum non ad *Pharifæum* referatur fententia, fed ad *linguam*, quæ idcirco numquam carere dicitur veneno ferpentis, quod ferpentis lingua in Evam virus transfuderit: quo fi fpectare credantur hæc Zenonis verba (ut probabile quidem videtur) jam placebit Sparaverii emendatio, qui in fuperiori fententia pro *in flore* fupponendum cenfuit *infelix*, ac fi S. Antiftes Evæ culpam refpexerit oculorum lenocinio promotam, ex qua mundi infelicitas derivata eft. Ita fane fcripfimus in textu, cum τὸ *in flore* æquum fenfum non reddat. Syntaxis porro *caret quæ* Zenonis propria, ut tr. 3. n. 2. *utræque cujus exaggerare opulentiam*, tr. 4. n. 5. *quavis verfutia qui fallitur numquam* &c.

ſerpentis; &, quod omni eſt majus inſania, Deo ſe laudat. Publicanus autem non (17) membratim Deum, ſed totus exorat: quia timore totus eſt humilis, ſua peccata conteſtans, ſecundum Domini dictum, *Matth. 15. 19.* (18) a quo procedunt univerſa genera peccatorum, pectus crebro percutiens, quodam modo cor ſuum manu verecunde caſtigat, poſtulatque tantum veniam delictorum taciturnitate, non voce. Quorum quis quid ſit conſecutus, accipite. Qui totum ſibi ipſe promiſerat, inanis: qui nihil præſumſit, juſtificatus de templo diſceſſit. (19)

(17) Ideſt non ſolis manibus in cælum ſublatis, non oculis & lingua tantum, ut Pharifæus animo ſuperbe ſentiens factitabat, ſed toto & corpore & ſpiritu Deum ſibi propitium humiliter precabatur.

(18) Relativum *a quo*, non ad *Dominum* refertur, ſed ad *cor*, poſterius licet nominatum, *a quo* quidem *ſecundum Domini dictum* Matth. 15. verſ. 19. *exeunt cogitationes malæ* &c. Itaque hic locus ſic conſtruatur: *Percutiens crebro pectus, manu verecunda caſtigat quodam modo cor ſuum, a quo ſecundum Domini dictum univerſa genera peccatorum procedunt, & poſtulat &c.* Textus rara ſyntaxis cum aliena ab Hilario eſt, tum perſpicue Zenonem præfert. Paullo poſt *omnia* pro *univerſa* in Mſ. Urbin.

(19) Mſ. Pomp. addit *Amen.* In Mſ. autem Rem. hæc clauſula prærerea legitur: *Explicit de humilitate tractatus S. Zenonis feliciter.*

TRACTATUS VIII.

De (1) *Timore.*

I. Timoris quidem, fratres dilectiſſimi, vocabulum eſt unum; ſed accedente ratione timor diſcernitur a timore: fiunt enim duo; unus Dei, alter, qui naturæ ſit: naturæ, in homine naſcitur: Dei (2) autem & diſcitur & docetur: quia non in trepidatione, ſed in doctri- *Pſ. 33. 12.* næ ratione conſiſtit; ſicut ſcriptum eſt: *Venite filii, audite me: timorem Dei docebo vos.* (3) Naturalis ergo non diſcitur, ſed impulſu nobis noſtræ

(1) Ex Hilarii commentario in pſal. 127. aliquot ſententiæ a Zenone in hunc tractatum conjunctæ ſunt, alio tamen ordine & locutione plane Zenoniana, quæ quantum ab Hilarii ſtilo diſtet, ex ipſa comparatione ſententiarum, quæ ex Hilario ſubjecturi ſumus, quiſque facile intelligat.

(2) S. Hilarius poſt recitatum verſiculum pſalmi, *Venite filii audite me, timorem Domini docebo vos*, hæc ſubjicit: *Diſcendus ergo timor eſt, quia docetur; non enim in terrore, ſed in ratione doctrinæ eſt.* Hinc Zeno præſentem ſententiam alium in locum tranſlatam derivavit.

(3) Hilarius ante memoratum pſalmi verſiculum ſimilia habet; de timore enim naturali loquens, ait: *Hic ergo timor non docetur, ſed ex naturæ infirmitate occurrit.*

(4) Dil-

nostræ infirmitatis occurrit: (4) quia non artis est timere, quod metuas: metuis autem, quod tibi nolis accidere. (5) Exsistit quippe diversis ex modis, cum aut exæstuat aliquo reatu conscientia: aut cum hostilis imminens manus gladio salutem premit: aut cum (6) viantis itineri erectus in morsum, ardentibus squamis incensus, tumidus se se anguis opponit: aut dorsa fugientis, affectans cædem, vicino fremitu ferina rabies onerare tentaverit: vel cum amissis gubernaculis inter compugnantes fluctus ac flatus gemens parturit carina naufragium. Inter hæc omnia deterior est conscientiæ timor, quia, quæ diximus & alia his similia, cum (7) passibilitate sui transeunt: timor conscientiæ non deletur.

II. Nunc videamus, intelligendum quemadmodum nobis sit, Propheta quod ait: *Beati omnes, qui timent Dominum.* Si omnes, qui timent Dominum beati sunt, non beatus est nullus: quia nulla gens est, nulla sunt pecora, animantium denique nulla natura, quæ non timeat Deum. (8) Cum gravamur rumpentibus sonis, concussis undique cardinibus; cum præter morem terrifico fragore intonans concrepat cælum; cum inter cæcas pinguibus conductas nubibus tenebras, crebræ micantes curvis ignibus flammæ intercepti diei lumen (9) incunctanter adsimilant; cum ardent plura fulminibus; cum terra vel tremit, vel hiatu se recipit in se; nullus heic beatitudinis locus est, ubi non devotionis, sed necessitatis est, quod timetur. Itaque audiamus Scripturam, quid dicat, cujus ista sunt monita: *Et nunc Israel quid Dominus Deus tuus postulat a te, nisi ut timeas Dominum Deum tuum, & ambules in omnibus viis ejus, & diligas eum, & custodias præcepta ejus ex toto corde tuo & ex tota anima tua,* (10) *& bene sit tibi?* Videtisne hunc

Ps. 127. 1.

Deut. 10 12. 13.

(4) Duplex membrum, quod sequitur; duobus sejunctis locis apud Hilarium effertur; primum sic; *Neque enim quid timendum sit discimus*: alterum vero sic *metuentis est id perpeti, quod sibi nolit accidere.*

(5) Pressius apud Hilarium: *Exsistit autem & commovetur in nobis de reatus conscientia, de jure potioris, de impetu fortioris, de ægritudinis casu, de feræ occursu, de omnis mali passione.* Quanto luculentius hæc omnia explicantur a Zenone, & stilo quidem, qui vividum Auctoris ingenium palam refert.

(6) *Viantium* apud Solinum cap. 42. & Appulejum Floridor. initio.

(7) *Passibilitate* scripsit Arnobius l. 2. p. 62.

(8) Aliquid simile habet paucis item verbis Hilarius. *Nam si idcirco Deus timendus est, quia plura fulminibus arserint, tonitru prostrata sint, terræ nunc motu conciderint, nunc hiatu recepta sint, nullum fidei meritum in timore est, qui ex terrore accidentium commovetur.* Conferatur nunc Zenonis & Hilarii locutio; & quis utrosque non plane distinguat, nisi is, cui non dicam vel Hilarii vel Zenonis stilus sit plane ignotus, sed legendi & intelligendi facultas desit?

(9) Tres MSS. *inconstanter* scribunt.

(10) MS. Pomp. *ut bene*; & post pauca *nobis necessario necessarium*, quod item legitur in MS. Vat.

(11 Quæ)

hunc timorem nobis neceſſarium? (11) qui in Dei amore conſiſtit; qui voluntate ſua ſe parit; divinæ legis agnitione conſtruit decorem; ad omnia genera virtutum intrepidus (12) corrigit; præceptis omnibus fideliter obtemperat; inchoatus innocenter vivit; juſtitiam percolit; ſine fine ſtudet timere, ne quid præter Deum, quem diligit, timeat.

Dan. 14. III. Denique hujus ſuffragio Daniel populis terribilem inermis draconem necat: leonibus objectus in periculo prandet, qui ſolet extra periculum jejunare. *Jon.* 1. & 2. Et Jonas timens Dominum ſpontaneum non timet adire naufragium: ceto inhiante miſerabilius ſepelitur, quam præcipitatur; & tamen litus, quo tendebat, invenit ante, quam videat: felix magis ſepulcro, quam navi. In oratione mons tremit: *Matth.* 14. *v.* 29. 30. monti, non Apoſtolis trepidatio eſt. Petrus æſtu marino fertur non naufragus, ſed viator: timet profundum intercipere non timentem: nec tamen in toto diſſimulat, ne per mare pedibus ſe ambulaſſe non credat. Adverſus (13) Theclam accuſator acerrimus linguæ exſerit gladium:

(11) Quæ heic S. Zeno una periodo commemorat, duplici & breviori Hilarius ſic: *Nobis autem timor Domini omnis in amore eſt, non in metu. Dilectionis autem noſtræ hoc proprium officium eſt, parere monitis, ſtatutis obtemperare, pollicitis confidere.*

(12) Ita Mſſ. & editi, quos vidimus. In ſola edit. Patav. pro *corrigit* ſcriptum fuit *pergit*; qua autem auctoritate, latet. *Corrigo* autem idem quandoque eſt ac *dirigo*, cum quid minus rectum, vel in obliquum tendens dirigitur. Sic Plinius lib. 7. c. 20. *digitum corrigere.* Seneca in ludo de morte Claudii pag. 23. *curva corriget.* Auguſtus apud Macrobium Saturnalium 2. 4. cauſidico gibboſo petenti, ut ſe corrigeret, ſiquid male dictum excidiſſet, per jocum reſpondiſſe fertur: *Ego te monere poſſum, corrigere non poſſum.* Forte etiam legi poſſet *corripit* pro ſe ſe celeriter recipit.

(13) Hunc locum affert in Annalibus Cardinalis Baronius ad an. 47. num. 8. ut oſtendat acta S. Theclæ, quæ nunc circumferuntur, eadem eſſe ac quæ S. Zeno legit, eaque proinde eſſe diverſa ab illis, quæ a quodam Aſiæ Presbytero, ipſo convicto & confitente, conſtructa & nomine Paulli edita Tertullianus commemorat, quæque Gelaſius inter apocrypha retulit. Sed cum nihil affertur, quod hæc ab illis differre perſuadeat; tum vero S. Zenonis auctoritas (adde etiam & Ambroſii, qui inter Occidentales ejuſdem rei facit ſæpe mentionem, præſertim l. 2. de Virgin. num. 30.) non omnino convincit. Nam Patres id quoque ætatis, immo etiam antiquioris, non numquam apocryphis uſi ſunt, ut patet inter ceteros de S. Ignatio martyre & Papia Hierapolitano, quorum primus in epiſt. ad Smirneos num. 3. locum allegat Evangelii juxta Hebræos, alter vero in libris de Interpretatione oraculorum Domini ab Euſebio laudatis lib. 3. cap. 39. hiſtoriam quamdam ex eodem Evangelio explanavit: de Zenone vero ipſe fatetur Baronius in Apparatu ad annales num. 7. obſtetricis fabulam tract. 8. lib. 2. memoratam ex apocryphis eum hauſiſſe, de qua ſuo loco plura adnotabimus. Illud potius obſervare malumus, quod etſi Tertulliano teſte de Baptiſmo c. 7. Aſiaticus ille Presbyter, Jo. Apoſtolo adhuc vivente, ſcripturam memoratam conſtruxit, unde ab eodem Apoſtolo de gradu motus fuit; tamen non idcirco quidquid de S. Thecla ibidem narra-

gladium: cum suis sibi ministris publicæ leges insaniunt: stimulis acuitur (14) feritas in ferocitatem, & tamen hominibus mitior invenitur. Ne quid scenæ tam diræ humanitatis deesse videatur, immittuntur etiam (15) marina monstra: (16) laciniis omnibus spoliatur puella, (17) vestitur incendio. Inter tot instrumenta mortis, spectatore

narratur, totum fictitium esse convincitur, sed aliqua tantum, quæ a Tertulliano & Hieronymo in ea scriptura notantur. Neque enim credibile est, illum Presbyterum eo stultitiæ devenisse, ut sub finem primi sæculi, quo vixit, vel sub initium secundi, tam celebre Theclæ martyrium ausus sit totum confingere, nihil metuens, quin fictionis reus a quopiam convinceretur. Adde quod vix de quopiam martyre tam frequens & antiqua in Græcis præsertim Ecclesiis mentio, quam de S. Thecla, ut videre licet ex pluribus testibus, quos Jo. Ernestus Grabius allegat tom. I. Spicilegii Patrum sæculi primi in adnot. ad acta Theclæ. Credibilene est tantam in Ecclesia S. Theclæ celebritatem cultumque primis quoque sæculis exstitisse, si quidquid de ea traditum est, id totum ab Asiatico illo Presbytero, & publice quidem per Jo. Apostolum eam ob caussam damnato, confictum fuisset, quod commentum ex tam solenni damnatione omnibus patere debuerat; & non potius cognoscendum est, Theclæ personam & martyrium non omnino fuisse conficta, sed vera esse pleraque, quæ de illa traduntur, iisque Asiaticum Presbyterum usum, *scripturam de periodo Theclæ & Pauli* construxisse, in qua veris falsa quædam inseruit a Jo. Apostolo reprobata. Quidquid id est, nulla de S. Theclæ martyrio acta exstitisse videntur præter illa, quæ a memorato Presbytero lucubrata fuere, unde & istorum tantum habemus præter Græcum textum antiquissimam interpretationem Latinam, quam ex Bodlejano codice laudatus Grabius edidit. In hac quidem, sicut & in Græco textu, continentur quæcumque de ipsa martyre afferuntur a Patribus (qui a reprobatis tamen abstinent) exceptis paucis, quæ in aliam rationem a Zenone recensentur, ut ex subjectis adnotationibus patebit: quæ nihilominus non tanta esse videntur, ut proinde alia olim exstitisse S. Theclæ acta cum Baronio sentiendum sit: hæc enim genuina potius, quam corrupta Asiatici Presbyteri acta & illorum citius, quam istorum interpretationem ad posteros antiquitas transmisisset.

(14) *Feritas hominibus mitior* dicitur; quippe quod Thecla bestiis tradatur objecta quidem, at *videres quadam naturæ transfusione*, ut Ambrosius præclare explicat loco laudato, *homines feritatem indutos sævitiam imperare bestiæ, bestiam exosculantem pedes Virginis docere, quid homines deberent.*

(15) In perantiqua actorum Theclæ interpretatione apud Grabium t. I. p. 125. post descriptam Martyris de feris victoriam hæc subjiciuntur: *Et tum complures bestias dimiserunt ei. Illa autem extensis manibus orabat Dominum, & cum consummavit orationem, convertit se, & vidit piscinam magnam plenam aqua, ubi erant bestiæ marinæ, ad quas cogitabant mittere Theclam.* Narratur autem, Theclam se se in eam aquam immisisse, ut in illa baptizaretur, & monstra nihil obfuisse, quod cælesti fulgore necata fuerint. Hæc marina monstra in Græcis actis φῶκαι *phocæ* vocantur, idest vituli, vel canes marini, qui in aqua natabant. Hoc primum Zenonianæ narrationis discrimen ab actis, de quo alii judicent.

(16) *Laciniis* hoc loco pro *vestibus*, uti penes Appulejum lib. I. Met. *Unam e duabus laciniis meis exsuo.*

(17) Quod dicitur *vestitur incendio*, si incendium illud significat, quod in Theclam accensum, antequam hæc feris objiceretur, acta præferunt; S. Zeno narrationis ordinem præterivit. Si vero illud incendium innuitur, quod postremo in certamine taurorum funes accendisse in actis traditur; servatur quidem a Zenone rerum ordo, sed incendium ejusmodi haud tantum fuisse ex actis colligitur, ut Theclam velare potuerit: quod alterum Zenonianæ narrationis discrimen est.

tore metuente, secura calcat genera universa terrorum: incolumis, quasi orbe subacto, de illo feralis (18) caveæ jam non miserabilis, sed mirabilis funereo ambitu excedit, victi sæculi triumphum reportans, quam tot suppliciis omnes crediderant perituram. O necessarius timor! qui nihil aliud agit, nisi ut beatos efficiat: qui timet arte, non casu; voluntate, non necessitate; religione, non culpa: qui Deum metuit, non naturam. Vultis scire, cujus proprietatis sit? omnes timores, quoscumque invaserint, incremento conficiunt: hic solus ad hoc crescit, ut immortalem, quem possederit, faciat.

(18) *Caveam* significare non solum septum, quo aves, vel feræ clauduntur, nec non graduum, seu subselliorum ordines sive in theatro, sive in amphitheatro, in quibus auditores, vel spectatores sedebant, unde primæ, secundæ, & tertiæ caveæ occurrit sæpe mentio; sed significare etiam ipsum amphitheatrum, vel imam amphitheatri partem, ubi S. Thecla leonibus objecta excessisse traditur, ex hoc Zenonis testimonio colligimus. *Caveam* quidem pro *arena*, in qua gladiatores pugnabant, Tertullianus usurpat in Apolog. cap. 15. & in libro ad Nationes cap. 10. ac *utramque caveam* cum memorat in libro de Spectaculis cap. 30. & distinctam quidem *a circo* & *stadio*, theatrum procul dubio, & amphitheatrum eo nomine appellari solitum innuit. Salvianus lib. 6. de Guber. Dei pro amphitheatro aperte accipit, & de hoc sane Zenonem loqui, inde potest cognosci, quod caveæ *ambitum* nominet, qui non nisi amphitheatro congruebat. *Theatrum* nihilominus appellat antiquus auctor homiliæ de Cæco nato editæ tom. 8. S. Jo. Chrysostomi in Appendice pag. 63. *Quid primæ martyri Theclæ nocuit nudam in theatro certare?* In antiqua vero actorum versione, qua in parte Græcus textus deest, pag. 108. *amphitheatrum* & *cavea* & *arena* memorantur. *In amphitheatro posita est, in cavea, in qua erat leæna sævissima, & introivit in arenam pompa spectaculi.* Amphitheatrum quoque vocat Cyprianus Antiochenus in Appendice Cyprianica pag. 30.

TRACTATUS IX.

De (1) *Avaritia*. I.

I. NEc singulare, nec (2) frivolum crimen est, fratres, vel maxime Christianum cupiditatis compedibus alligari, profundæque noctis feralibus tenebris obcæcatum miserabiliter ad ima deferri. Sed quia inexstinguibilis pestis incendio totus mundus exarsit; avaritia,

(1) Hæc manuscriptorum & editorum inscriptio præter edit. Ven. in qua sic legitur: *De avaritiæ & cupiditatis detestabili vitio.*

(2) Mf. Rem. *fribulum*. *Frivolo* tamen legimus tract. 10. num. 1. sine ulla variante lectione. *Fribolum* apud Isidorum lib. 10. cap. 8. singulari prorsus significatione, quæ antiquiorem auctorem non habet. Utroque autem Zenonis loco sumitur pro levi, inani, fragili, futili & nullius momenti, sicuti apud Plinium lib. 7. cap. 7. *frivola origo*, apud Svetonium in Nervæ vita cap. 12. *frivolum auspicium*.

(3) Mf.

tia, ut putatur, crimen esse desiit; quia neminem, qui se possit arguere, derelinquit: omnes enim passim furore insatiabili turpes præcipitantur in quæstus: nec quisquam prorsus inveniri potest, qui ei saltem vel uno momento justitiæ frenos inponat. Inquieta semper exæstuat, sævit, pugnat, rapit, congregat, servat, sui tenax, appetens alieni, non suo, non alieno, non ipso orbe contenta: totum possidet, & de inopia queritur semper. Denique ad sua numquam pervenit vota. Quantum fuerit auctior, fit tanto miserior: (3) expers otii, expers satietatis. Per fas atque nefas, artibus multis, modis, ac versutiis armata bacchatur, salutis suæ alienæque contemtrix: solum metuens, ne desit ulli, quod radat. Inde est, quod universæ nationes mutuis cadunt per momenta vulneribus: concussæ gemunt urbes: deleta rura respirare non possunt: maria plus prædonibus sæva sunt, quam natura. Obseratæ gladiis viæ humano cruore pinguescunt: testamenta heredes incognitos ex se se recitari mirantur: (4) amicæ sub fallacia manus innoxias animas secure conficit ebibita veneni tempestas: sepelitur nova odii rabie ante, quam nascatur, matris jam non in utero, sed sepulcro incognitum (5) pecus, quod legitimam nec mortem potuit sentire, nec vitam. Recte igitur Apostolus ait: *Radix omnium malorum est avaritia*: hac enim matre eademque magistra, universa quæ diximus, sed & alia multa, immo omnia undique sine pausa, quæ scaturiunt, mala nascuntur atque concelebrantur, quæ condemnare falso humanitas gestit: (6) camelum enim glutiens, culicem liquat, rejicit stillas criminum, & avaritiæ, unde criminum fluenta funduntur, ebibit fontem. I. Tim. 6. 10.

II. Huic non jura, non leges, non honor ullus obsistit; quia quidquid aut emitur, aut distrahitur, liberum non est: non nobilitas; quia per hanc credit, hanc excolit, per hanc hoc sibi nomen invenit: non sanctitas, non munitio; quia nihil est tam sanctum, quod non violari, nihil tam munitum, quod non expugnari pecunia possit: non necessitudo sanguinis, non amicitia; quia non suo merito, sed

(3) Ms. Pomp. *& expers.*

(4) Legebatur *amica*: at corrigendum *amicæ*, ut referatur ad *manus*, sententia persuasit.

(5) *Pecus* heic accipitur pro *fetu* in matris utero concepto, cui potione aliqua mors inferatur.

(6) Proverbium est apud Patres usitatum, ut videre licet in Lucifero Calaritano lib. 2. ad Constantium pag. 209. tom. 4. Biblioth. PP. edit. Lugdun. & in Hieronymo in caput 7. Matth. tom. 7. edit. Ver. pag. 38. & in cap. 23. pag. 184.

(7) Iri-

ſed auri, argenti facultatumque beneficio quis aut amatur, aut odio eſt. Denique hæc eſt cauſſa, quod fratrum pia nomina plerumque magis gladiis amica videmus eſſe, quam ſibi: quod parentes opulenti, abolita ſui nominis ſanctitate, filios ſuos non ſine utriuſque dedecore patiuntur errare ſtipi (7) triviali ſubjectos: quod liberi parentum vitam ſua damna judicantes, injecta violenter manu (8) ipſi naturæ, invaſis hereditatibus ante tempus, parentes ſuos compellunt vivere miſeriæ, facultatibus mori. Proh nefas! Quid tibi tua tollis infelix? Quid extraneo facias, qui in te avarus es? O deteſtabili deteſtabilius malum! invicem dum exſpoliant, perſequuntur, fallunt, hoſtes probant, prædones laudant, latrones excuſant: nec ſui umquam venit
Luc. 11. in mentem, non eſſe humanæ poteſtatis craſtinum diem, ac ne ipſum,
20. *Jacob.* 4. quo res agitur; quia quod volvitur ſemper, in momento quid adferat,
14. dubium eſt. Sed (9) oculis patentibus cæci dilatant horrea, (10) ter-
Luc. 12. ras anguſtant, jungunt ſaltibus ſaltus, & ſi orbem totum poſſideant,
18. fines oderunt: inlicitum putant habere vicinum. (11) Conſtruunt prædia, ſepulcra defodiunt, timent omen, qui non timent mortem. Sic

(7) *Triviale* proprie eſt, quod in triviis geritur, vel ad trivia quodammodo pertinet. Hinc Quinctilianus lib. 1. cap. 4. Grammaticam *trivialem ſcientiam* vocat, quia in triviis diſcebatur. *Stipi* igitur *triviali* dictum eſt, propterea quod in triviis potiſſimum populo frequentioribus mendici ſtipem quærerent; unde Appulejus lib. 1. Met. pag. 44. *ſtipes in triviis erogatas* memorat. Heic autem S. Zeno notat quorumdam patrum avaritiam, qui ne filios alerent, eos ſtipem in triviis emendicare cogebant.

(8) Mſ. Tolent *ipſi immaturæ invaſis*; Urbin. *ipſi etiam naturæ invaſis.*

(9) Mſ. Rem. *oculi parentibus.*

(10) Idem Mſ. *teſtes anguſtant*, *urgent ſaltibus ſaltus.* *Urgent* quoque in Mſſ. Tol & Vat. *Terras* pro *teſtes* ex quinque Mſſ. & editis ſcripſimus: *jungunt* pro *urgent* ex tribus Mſſ. & editis. Sententia commodior hanc ſcriptionem ſuaſit. Paullo poſt Mſ. Urb. *poſſiderent* pro *poſſideant.*

(11) Mſ. Rem. *Conſtruunt prælia, ſepulcra detiment, omnemque non timent mortem.* Similiter in codicibus Tol. & Baſilicæ Vaticanæ *prælia* pro *prædia*, quæ lectio ſi genuina eſſet, avaros illos ſpectaret, qui agrorum ſuorum fines protendere cupientes, vicinorum agros uſurpare nituntur, & in eam rem *conſtruunt*, non *prædia*, ſed *prælia*, quæ ſæpe ob fines uſurpatos committuntur, & *ſepulcra detiment*, ideſt, minus timent, vel ſpernunt (*de* enim præpoſitio in compoſitis minuendi ſæpe vim habet, ut *detumeſcere*, *detonare* &c.) *omnemque mortem* hæc ob prœlia civilia ſubire *non timent*: & huc quoque referenda eſſent ſequentia: *Sic ſic interemti plerumque jacent canibus* &c. quod in civilibus illis, ſeu ruſticanis prœliis, quæ pro agrorum finibus excitantur, *plerumque* ſane contigiſſe luculenter probat peculiare S. Gregorii Nyſſæni teſtimonium ſerm. 1. *de Oratione*, ubi avaritiæ quidem effectum deſcribens ait: *Agricola agriculturam neceſſariis uſibus non metitur, ſed ad plura ſtudium ſemper intendens, dum alienis finibus uſurpandis ſuos agros latius profert, magnum aditum peccato adverſus illud ſtudium atque inſtitutum vitæ patefacit. Unde ſedatu atque compoſitu difficiles oriuntur contentiones & lites, de finibus agrorum inter ſe mutuas controverſias excitantibus iis, qui ſimili avaritiæ morbo tenentur. Hinc iræ, hinc impetus ad malum: hinc aliorum ad-*

verſus

Sic sic interemti plerumque jacent canibus, alitibus, ferisque donati, ubique dispersi, utrobique deperditi, semesis ossibus, etiam suis carnibus nudi. Conspicite rem avaro condignam. Ille ille, amplum qui habuit censum, exiguum non habet tumulum, quos Propheta egregius hactenus increpat dicens: *Quid profuit nobis superbia? aut quid divitiarum ambitio contulit nobis? transierunt ista omnia tamquam umbra.* Sap. 5. 8. 9. Sed & Dominus ipse dicit: *Quid prodest unicuique lucrari mundum & animæ suæ pati detrimentum?* Matth. 16. 26.

III. I nunc insatiabilis homo, & in detestabilis congestionis lucra letifera etiam ipsa elementa novis artibus coge. Licet radient tibi pretiosorum lapidum discoloribus formis referta penetralia, gemat terra sub pondere argenti, auro ardens tota domus pugnet sua flamma cum Sole, honorumque exinanitus a te gradus non inveniat, (12) quid tibi

---

versus alios conatus a sanguine & cæde sæpe numero initium sumunt. Quid illustrius, ut trium codicum antiquissimorum lectio *prælia* in memoratam sententiam confirmetur? Adde præterea, quod non satis apparet, quomodo frequentes interemtiones sepulcrorum effossoribus, quorum vulgata lectio meminit, *plerumque* evenerint, quibus etsi ea de caussa mortem Romanæ olim leges inferebant, non tamen eorum corpora feris alitibusque earumdem legum præceptione tradita feruntur. Immo vero illud supplicium humilioris tantum conditionis hominibus olim decretum Leg. 11. tit. 12. lib. 47. D. Zenoniano ævo jam fuerat sublatum, morte in pecuniariam multam commutata Leg. 2. tit 17. lib. 9. Codicis Theodosiani. At cum in hac Remensis lectione non nulla insint, quæ a Zenonianæ locutionis proprietate ac puritate abesse videntur, cumque in hujus Zenoniani sæculi legibus tit. 17. lib. 9. laudati Codicis frequens occurrat eorum reprehensio, qui sepulcra *demoliuntur* Leg. 1. ejusdem tituli, *dejiciunt* Leg. 2. *subvertunt* Leg. 3. *destruunt* Leg. 4. quæ idem sunt, ac apud Auctorem *defodiunt*: vulgatam lectionem, quæ ceterorum item est codicum, nihilum immutandam credidimus. Sermo itaque heic est de illis, qui avaritiæ studio sepulcra defodiebant, vel ut agros suos dilatarent (sepulcra enim agrorum partem occupabant) vel, quod præsertim reprehenditur in laudatis Codicis Theodosiani legibus, ut sepulcrorum columnas, marmora, ceteramque ædificationibus utilem materiem aliis venderent, vel in proprium usum transferrent. De *omine* autem quod additur, Heraldus in Animadversionibus ad Arnobium pag. 100. mendum heic latere judicat: *Legendum enim dubio procul*, inquit, *timeant omen, qui non timent mortem; idest si mortem non timent, qui talia agunt, saltem omen timeant; nam sepulcra cum defodiunt, omen sibi faciunt detestandæ post mortem sortis, & in ipsis Zenonis verbis omen inest*: quasi ex defossis aliorum sepulcris, quo fiebat, ut aliorum ossa & cineres dispergerentur, id omen esset ejus, quod quidem id generis hominibus accidere, quacumque de caussa, solebat, ut interemti sine tumulo essent. At cum *omen* ex idololatriæ superstitione, quam Patres exsecrabantur, originem duceret; haud credimus S. Episcopum ejus ominis metum, etsi per ridiculum, voluisse præcipere. Igitur *timent omen* reliquimus, uti est in editis & Mss. omnibus: & forte innuitur quædam defossorum ejusmodi excusatio, quod ex sepulcrorum propinquitate *omen* mortis metuerent; cum ceterum re ipsa mortem obire timerent nullam. *Sic sic* repetitio Zenoni familiaris (ut videre est in tract. 4. num. 3. & alibi) ex Mss. reddita, cum legeretur *si sic*.

(12) Placuit ex Ms. Tolent. *quid* scribere pro *quod*; & nisi liberior esset emendatio, scripsis-

tibi præstet; meminisse tamen debes, quia mors non timet nec divitias, nec honores. O cæca mens hominum! quam varie, unam tamen contendit in mortem, pauper, cum opes infeliciter quærit, quas feliciter non habet, dives, cum divitias putat se non habere, quas habet: in uno (13) nititur avaritia, bacchatur in alio, in utroque crescit, in utroque non desinit. Verumtamen eos uno momento exigua humus & peræquat & (14) satiat, quod cum tota ambitione sua non potest aurum.

IV. Hinc unus pecuniam suam tamquam (15) hamum proponit, ut facultates ad se adtrahat alienas, quam peregrinantem ferali supputatione nutrire non desinit, ut summam quærat, non quam commodatio dedit, sed quam ei (16) pepererint armati numero (17) dies, (18) menses,

---

scripsissemus etiam, *exinaniti a se gradus non inveniant, quid sibi præstent.*

(13) Ms. Urbin. *patitur.*

(14) Ms. Rem. *satiat in bormen, quia cum.* Mss. Pomp. & Zen. *satiat in ormen quod cum.* Tandem Mss Tol. & Urb. *satiat in ormen, quam quod cum.* Hæc manuscriptorum concordia in scribenda voce *in bormen* valde movet, ut de ea voce, quam non facile intelligas, ab editoribus abjecta suspicemur. Abundare certe videtur. *Hormum* legitur in Apulejo lib. 10. Met. pag. 592. ex Græco ὁρμὴ, quod impetum subitumque impulsum significat, & *hormum canebat bellicosum* dixit pro *classicum canebat.* Num hele quoque *satiat in hormen* (quæ scriptura Græcæ magis congruit, quam hormum) est satiat in impetu, seu ictu oculi, ut solemus vulgo dicere? sed ita in *hormen* idem esset ac *uno momento,* vana prorsus repetitione elatum. Potius facili mutatione scribendum videretur *in eo omne*, ut significetur tumulum uno momento pauperem una, & divitem æquare & satiare *in eo omni quod aurum non potest.* At quo minus hoc inseramus textui, durities quædam a Zenoniano stilo aliena in caussa est. Addemus tandem aliam conjectationem. Fortassis posita virgula post verbum *satiat* scribendum est *enorme quod* &c. ut referatur ad *aurum*, & construendum sit, *quod aurum enorme*, idest quantitatis enormis, *non potest cum tota magnitudine sua.* Similiter quidem *inormi* pro *enormi* in duobus codicibus scriptum legitur tract. 57. lib. 2. & *lucrorum enormitas* pro magno lucri excessu adhibetur tract. 10. num. 1. Sed alii feliciores alia meliora conjiciant.

(15) Edit. Ven. *humanum*, alii editi & Mss. *humum*: nihil dubitamus, quin legendum sit *hamum*, ut sententia efflagitat.

(16) Hæc locutio fenebris pecuniæ propria: fenus enim a pariendo dicitur Varrone teste lib. 3. de ling. lat. ex quo Gellius lib. 6. cap. 12. *Fenus autem dictum a fetu, & quasi a fetura quadam pecuniæ parientis atque increscentis.* Id ipsum etiam affirmat Nonnius cap. 1. qui præterea notavit, fenus a Græcis τόκος appellari ἀπὸ τοῦ τίκτειν quod est *parere.*

(17) *Dies* nominantur, cum hoc pecuniæ fenebris proprium sit, ut parere incipiat a primo die, quo fenebris contractus stipulatus est, ut animadverterunt S. Basilius hom. in psal. 14. tom. 1. pag. 139. & S. Ambrosius de Tobia cap. 12. Vide etiam Paullum Jurisconsultum in fin. Leg. 40. Dig. *de rebus creditis.* Hinc lib. 18. Cod. Theod. *de lustrali conlatione* usura dicitur *crescentis in dies singulos pecuniæ accessio.*

(18) *Menses* videntur memorari, quod usuræ olim fere in menses singulos penderentur, unde Ambrosius de Tob. c. 12. *Veniunt Kalendæ, parit sors centesimam; veniunt menses singuli, generantur usuræ.* Hinc etiam liber, in quo usuræ solutæ, vel solvendæ describebantur, *Kalendarium* dici solebat, quod

ses, & (19) digiti. At plerumque cum sua sibi industria fenerator etiam ipse nudatur, ei cum casu aliquo fraus, inopia, fuga, mors extorserint debitorem: (20) avaritiæ enim naturale est, ut avariorem faciat: plerumque plus (21) tulit avaro, quam præstat: ac sic sæpe contingit, ut merito perdat etiam sua, qui desiderat aliena. Illic alius vias viantibus cludit: arcet ab herbis, arcet a silvis, arcet ab aquis. Et quidem (22) copiosis vacantibus plurimis, negat hominibus, quod avibus, serpentibus, feris non potest denegare. Mera profecto vesania est, beneficiis invidere naturæ. Alius inde rerum omnium captat annonam, aucupatur distrahendi tempus, minor in mensura, major in pretio: negat se habere, quod distrahat, ut rogetur, ut jugulet: atque utinam incorrupta species venderetur. Ingemiscit præterea, si annus est sterilis, multo magis, si fertilis fuerit: illic, quia parum distrahit, heic, quia non solus. Vultis scire, quantis sit tenebris obvolutus? irascitur Deo, si non semper fiat publicis luctibus dives. Bene bene, cum quis quærit aurum, invenit gladium.

V. Inter hæc nemo considerat conditionem fragilitatis humanæ, nemo hostem, nemo fiscum, nemo latronem, nemo domesticum, qui cognitione secreti est omnium pejor, nemo imminentes diei judicii flammas, per quas omnes nudi transituri sumus. Solum colitur, de quo dictum est: *Idola gentium argentum & aurum*, pro quo quis aut jugulatur, aut jugulat. Vellem scire tamen, tanta ejus rabies quid voluptа- Psal. 113. 4. Psal. 134. 15.

quod Kalendarum dies usuris menstruis solvendis dictus esset. Huc spectant illa Horatii Epod. 2. *Quærit Kalendis ponere*; & Ambrosii c. 3. *Kalendis feneratori usuras dabis.*

(19) Cur *digiti* appellentur, indicat S. Ambrosius eodem lib. de Tob num. 25. inquiens: *Ambobus in digitis usurarum repetitur sæpius calculatio.* Mos nimirum erat digitis uti ad computandum quantum quis deberet; unde solennis apud Scriptores Latinos formula, *computare in digitos.* Huc pertinet etiam illud Luciani in Gallo prope finem: *Vides hunc quoque curis invigilantem & usurarum rationem iterantem digitis contortis.*

(20) Mf. Pomp. *naturalis est*, in margine autem additur *res.* Mf. Tolent. *avaritia enim naturalis est, ut* &c. Melius in Urbin. *avaritia enim natura talis est, ut* &c.

(21) *Ferre* pro *auferre* apud Latinos Scriptores non raro invenies. Virgil. Eclog. 9. 51. *Omnia fert ætas, animum quoque.* Ovidius l. 1. Trist. Eleg. 2. *Quodque dedit, cum volet, ipse feret.*

(22) *Copiis* legendum videtur. Sed si *copiosis* legas, ut in Mff. & editis scribitur, *copiosi* intelligendi sunt *divites*, sicut apud Marcellinum lib. 28. cap. 4. *Subsidunt aliqui copiosos homines . . . . ad voluntates cendendas alljicientes.* Divites autem *vacantes* dici videntur, qui divitias otiosas habent; & sensus est, quod licet plures divites bonis pluribus iisdemque otiosis utantur; *avaritia* tamen *negat hominibus* (utique indigentibus) *quæ avibus, serpentibus, feris non potest denegare.* Id autem ad superiorem, ut apparet, sententiam refertur, qua scriptum fuerat: *Alius vias viantibus claudit, arcet ab herbis, arcet a silvis, arcet ab aquis*; & notantur illi, qui timentes, ne quid detrimenti ca- piant

luptatis habeat, suo cultori quid præstet? Febrem non exstinguit, morbos non discutit, vulneribus non medetur, dolores non tollit, mortem non repellit, nisi quod sanos occidit: nec manducatur aliquando certe, nec bibitur, nec (23) in inferno cum suo prædone descendet, solum quod oculos infelices inanemque conscientiam ad hoc in maligni fulgoris cupidinem diram spe potiundi præcipitat, ne gratis homo videatur occisus.

VI. Sed nos non ad avaros, sed de avaris sermonem fecimus, fratres: alioquin solis divinis exemplis oportuerat perorare, esset si quis heic talis. Sed quia in vobis fides & pietas, quæ est idonea expultrix avaritiæ, manet atque gloriatur, digni estis universi aurum argentumque non tam habere, quam esse; nam vos estis aurum vivum Dei, Christi vos argentum, vos Spiritus sancti divitiæ, vos, si terrena metalla contemseritis, longe his vitæ vestræ thesaurus. Vobis auro constructa ætheria illa civitas destinata est: nulla intrare volentibus mora: patent duodecim portæ, habitacula præparata sunt infinita, nemo sit de mansione sollicitus. Certæ gloriæ nostræ insignis res erit, si Dei civitatem felicitate nostri numeri fecerimus angustam. Itaque estote securi: nihil in illa deest umquam, nihil ab suo statu aut tollitur, aut declinat: omnia bona, atque perpetua exuberant passim. Certe quod primum est, nemo eget, nemo invidet, nemo furatur, nemo rapit, nemo proscribit, nemo jugulat, moritur nemo: omnes felices, omnes unanimes, omnes immortales, omnes sunt semper æquales: quod unius est, omnium est, quod omnium, singulorum. Vultis scire, quæ illic beatitudo versetur? nemo suam vestem, nemo suas margaritas abscondit, nemo lapides pretiosos, nemo aurum, nemo argentum, & tamen (24) nullus timet furtum.

TRA-

piant in prædiis, vel ea augere cupientes, vias omnibus patentes occupant, vel claudunt sepibus, ex quo fit, ne quis homo herbas tangat, vel silvas adeat, seu etiam ne aquas in prædiis scaturientes adtingat; quod animalibus ipsis prohibere potest nemo.

(23) *In inferno* pro *in infernum* aliis antiquorum probæ notæ Scriptorum exemplis confirmab tur adnot. 7. in tract. 16 lib. 2.

(24) Mss. Rem. Tolent. Vat. Urbin. *nullus non timet ferrum.* Ms. Pomp. *nullus non timet portum*; ubi tamen manu posteriori deleta est particula *non*. Edit. Ven. *nullus non timet furtum.* Vulgata lectio sententiæ magis congrua visa est.

(1) In

TRACTATUS X.

De (1) *Avaritia* II.

I. AVaritia quam facile arguitur ab (2) omnibus, utinam poſſit tam facile non amari: eſt enim artifex ac dulce malum, & hominibus univerſis ſemper infeſtum. Denique non habentibus divitias, habendi injicit cupiditatem: habentibus (3) adimit ſatietatem. Ita omnes in rabiem una tempeſtate præcipitat, ut ubinam ſit major, ignores. Eſt autem ſimilis igni arida pabula depaſcenti, quæ niſi finiant, non finitur. Hanc mediocres fraudibus excolunt, divites (4) impotentia, judices gratia, diſerti mercenaria ac duplici lingua, reges ſuperbia, negotiatores aſtutia, inani pauperes voto, cultores Dei odio ſimulato, totæ autem gentes univerſæque nationes gladio. Per orbem totum veſana bacchatur, novis ac variis artibus fervens: numquam quieta, non die, non nocte, non bello, non pace: numquam ſatura: lucrorum enormitate miſerior. Novum calamitatis eſt genus, quod tantummodo creſcit, ſeneſcere ignorat. Non illam parentum pietas frangit, non dulcedo liberorum, non conjugalis affectus, non cara germanitas, non jus amicitiæ, non tener pupillus, non dura viduitas, non miſeranda paupertas, non Dei contemplatio: ecce enim his omnibus, prout poteſt, variis artibus aut adulatur, aut nocet, ſi quid habuerint, tantum ut tollat. Cui autem parcat, quæ (5) & mori momentis omnibus, etiam frivolo ac turpi lucro, feſtinat

II. Quid igitur miſer homo (6) auri argentique metalli incenſus vana cupiditate, vana cura torqueris? Quid talentorum magnas ſtrues conge-

(1) Inſcriptio edit. Ven. eſt hæc: *De Avaritiæ inſatiabilitate, & de mulierum ſuperfluo cultu, & maritorum contemtu.* Hunc autem tractatum ab Auctore ſcriptum fuiſſe poſt an. 378. latius probavimus differt. 1. cap. 2. §. 7.

(2) Mſſ. Pomp. Urbin. *hominibus.*

(3) Mſ. Pomp. poſteriori manu inſerit *non.*

(4) Edit. Ven. & Ver. cum Mſſ. pleriſque *in potentia.* Mſ. Urbin. *potentia*, ſed probe edit. Patav. *impotentia* pro *immoderata potentia*, uti apud Vellejum lib. 2. cap. 29. & ita apud Cornelium in Lyſandro num. 1. *impotens* pro *præpotente.*

(5) Notantur heic vel gladiatores, qui ob lucrum morti ſe ſe objiciunt, vel illi, qui eadem de cauſſa mari cum vitæ diſcrimine ſe ſe committunt

(6) Legendum videtur *aurei argenteique metalli.* In edit. Ven. & Mſ. Pomp. perperam *metallo.* Paulo poſt *ſtrues congeris* ſcripſimus ex Mſ. Rem. In ceteris & Mſſ. & editis *ſtruis congeries.* Dein pro *caſſa* Mſ. Urb. *caſſas*, Vat. *caſſatur.*

L 3 (7) *Ma-*

congeris? Quid heic remanſura, pervigil ſollicitudine caſſa, nec tibi ipſi inde aliquid concedendo, illibata cuſtodis? Inſuper de inopia quereris, qui, quod habes, neſcis. Quidquid feceris, nihil horum tecum ad inferna portabis; quod enim naturæ eſt, de loco ad locum transferri poteſt, ei autem ſubtrahi non poteſt. Denique aurum argentumque penitus quod eruitur (7) magnopere terræ viſceribus, iterum celandum terræ mandatur: etenim res eſt, quam habere falſum eſt gaudium, certiſſimum periculum publicare. Sed non opus eſt ire per ſingula; cum uno exemplo noſcantur univerſa ejus mala, Propheta dicente: *Idola gentium argentum & aurum.* Unde apparet eum, qui diligit aurum & argentum, non tantum Deos colere, ſed eorum mores & actus imitari, cujus rei facilis probatio (8) eſt. Illa interim, quæ noſtra ſunt, videamus.

Pſal. 113. 4.

III. Aurum argentumque, (9) Chriſtiane, ſi vera dicenda ſunt, exſecraris in ſimulacris ſolis, non in penetralibus tuis; nam & illic aureis argenteiſque innumerabilibus veluti templis tereti (10) moneta percuſſis ineſſe ſimiliter Regum vultus ſignaque cognoſcis; nihilque aliud diſtat, niſi quod in tua domo minuta ſunt, in templo majora: quæ ſi erogaveris, pecunia eſt, ſi ſervaveris, (11) ſimulacra. Ancilla Chriſti falſum idolum reſpuis: mihi crede, in te colis, cujus ornatum, cujus imaginem non deponis. Ad Eccleſiam Dei opere vario (12) totum inaurata corpus, exſecrabili

(7) *Magnopere* pro *magno opere*, *labore* &c. de quo vide tract. 6. adnot. 9.

(8) Legebatur in editis: *eſt illa, cum interim, quam noſtra ſunt, videmus.* Ut æquior ſenſus redderetur, interpunctionem mutavimus, delevimus *cum* ex Mſſ. Rem. & Pomp. *quæ* pro *quam* ſcripſimus ex edit. Ven. nam *videamus* pro *videmus* ſententia poſtulare viſa eſt probatione, quæ *facilis* dicitur, omiſſa, tranſitus fit ad ea, quæ noſtra ſunt. In Mſ. Rem. pro *eſt illa* habetur *& illa.* Forte melius ſcribendum poſt *eſt*: *Sed illa interim* &c.

(9) Mſſ. Pomp. & Urbin. alia ratione hanc ſententiam efferunt ſic: *Quod Chriſtiane, ſi vera dicenda ſunt, exſecraris in ſimulacris, colis in penetralibus tuis.* In Zen. quoque & in edit. Ven. *non* deſideratur.

(10) Nummi aurei argenteique, qui monetæ in quotidianos uſus impendendæ inſerviebant, *Regum* ideſt Imperatorum vultus habebant inſculptos: unde addit Zeno, *quæ ſi erogaveris, pecunia eſt.*

(11) *Simulacra* non erant idola quædam vera in nummis ſculpta, uti hunc locum perperam accepit Cardinalis Baronius in adnot. ad Martyrologium ſecundæ editionis die 12. Aprilis; ſed nummos ipſos, qui vultus Imperatorum aliaque ſigna nummis inſculpi ſolita præferebant, ſimulacrorum nomine Zeno appellat; hi enim ſi non *erogentur*, ut de monetis fieri ſolet, ſed *ſerventur*, uti per avaritiam fit, *idola* jure vocantur ex illo pſal. 133. *Idola Gentium argentum & aurum* &c. Ita Zeno avaros idololatriæ reos quodam modo convincit, eademque ratione tract. 3. num. 6. *idolum* vocavit veſtes pretioſas & ornamenta ſuperba, quæ a quibuſdam *pro ſacroſancto habentur.*

(12) Antiquarum veſtium luxum, auro partim intexto, partim aſſuto potiſſimum emicuiſſe,

bili metallo procedis onusta, ubique delicata, sub (13) monilibus fortis. Denique ipso cultus (14) rigore in oratione non flecteris, non (15) manus tendis, tumidum monilibus pectus prosternere dedignaris. Sane (16) cervicem curvas, non religione, sed pondere.

Quan-

isse, plurium Auctorum testimoniis liquet. Antiquus Auctor libri de Bono pudicitiæ in Appendice Cypriani pag. 6. *auri insuti* meminit. *Pallium auro sparsum* nominat Spartianus in Alexandro Severo, cum tradit, hunc Imperatorem, ut luxum in auri usu coerceret, præcepisse, ut solæ regiæ matronæ contentæ essent *unico pallio auro sparso & cyclade, quæ sex unciis auri plus non haberet.* Aureis etiam assutis loris, vel fasciis, quas *galloni* nostrates vocant, vestes fulgebant, quæ *paragaudæ auratæ* appellantur in Leg. 11. *de vest. oloveris*, unde discimus fuisse *paragaudas* quoque *sericas auro intextas.* Plures autem ex his paragaudis adhibitas patet ex Vopisco, qui vestes *dilores, trilores &c.* idest binis, ternis &c. loris, seu fasciis ornatas memorat. Chronicon Alexandrinum mentionem facit *clavorum aureorum*, quibus vestes erant distinctæ. Præter aurum in vestibus micans, aurum etiam e collo & in brachiis fulgebat, ut dicemus adnotatione sequenti & 16. Auro quoque ornata sandalia & crepidæ, adeo ut aureos clavos crepidis subjectos notaverit Plinius lib. 33. cap. 3. & Valerius Maximus lib. 9. cap. 4. Hinc ergo intelligitur, qui *totum inaurata corpus* femina dici a S. Zenone potuerit.

(13) In editis pro *monilibus* male legebatur *mollibus*. Monile autem colli ornamentum proprie significat, ut liquet ex Virgilio Eneid. 1. 658. & Ovidio Metam. 10. 264. Late tamen *monilia uno sermone omnia ornamenta significans*, inquit Hieronymus in cap. 3. Isa. v. 17. Indicat autem Zeno ornamentorum auri præcipue & gemmarum pondus, quo feminæ, etsi *onerarentur*, ut loquitur Ambrosius lib. de Nabuth. cap. 5. num. 25. Gaudentius tract. 13. pag. 161. & Hieronymus in epist. ad Lætham; tamen ei ferendo *fortes* erant, quæ in ceteris delicatæ inveniebantur: unde & Auctor operis de Bono pudicitiæ pag. 6. append. Cyprian. *Mulieres*, inquit, *ad omnia delicatæ, ad vitiorum sarcinas* (de gemmis & cetero femineo ornatu loquitur) *fortiores sunt viris.*

(14) *Rigor* pro corporis immobili statu; heic autem *rigorem* ex auro, quo feminæ onerabantur, præsertim effluxisse, colligimus ex Lampridio, qui de Severo ait: *In linea autem*, idest interula lini, *aurum mitti etiam dementium judicabat, cum asperitati adderetur rigor.* Lineæ interulæ clavabantur purpura vel auro: has clavi purpurei reddebant *asperas*; unde ipse Severus lineis interulis purpuram adhibere noluit, hanc rationem adferre solitus: *Si lintei idcirco sunt, ut nihil asperum habeant, quid opus est purpura?* aurei vero clavi reddebant insuper *rigidas*; unde idem Severus dementes judicabat eos, qui non contenti asperitate purpuræ, auro præterea utebantur, ut sic ad asperitatem rigor accederet. Huc etiam pertinet illud Virgilii lib. 1. Æneid. vers. 649.

Pallam signis auroque rigentem;

ex quo satis rigor auri proprius colligitur: unde Auctor libri de Bono pudicitiæ loco nuper laudato, postquam *aurum vestibus intextum* reprehendit, *Quid*, ait, *inter fila flamina delicata, rigida faciunt metalla?* Rigorem porro mulierum, qui a Zenone tribuitur auro, Ambrosius lib. 1. de Virgin. cap. 9. perpulchre videtur depingere, cum illas *pomparum ferculis similes incedere* animadvertit.

(15) Notetur mos antiquus sustollendarum in oratione manuum, uti nunc Sacerdotes inter Missarum solennia faciunt. Vide Tertullianum de Orat. *Auro manus oneratas*, ne sustolli facile possent, ex Ambrosio item cognoscimus l. de Nabuth. cap. 5. num. 25.

(16) Hæc satis innuunt mirificum auri pondus, quod e mulierum collo pendebat, quibus concinens Ambrosius l. 2. de Pœnitent. cap. 9. num. 88. *Videas feminas margaritis onerare aures, curvare cervices, quas bene Christo, non auro curvarent.* Lege Clementem Alexandrinum lib. 2. Pædag. cap. 12. & Commodianum Instruct. 60.

(17) Ist-

Quando (17) exomologesim facies, quæ plus pro ornatu es, quam pro salute sollicita? Quid autem a Deo impetrare te posse credis, quæ eum per id, (18) per quod irascitur, deprecaris? Aperi tandem oculos cordis, invenies te insultare potius, quam rogare. Postremo, fratres, non potest timere maritum, quæ non timet Christum.

IV. Inde est, quod conjuges nuptiali sanctissimo repugnantes jugo, pro se quisque nitentes, amore videlicet nimio, (19) hereditatem captat alter alterius; quod parentes filios, filii parentes oderunt; quod amicitia magis in facie adludit, quam in cordibus commoratur: quod omne genus humanum suo interitu suisque calamitatibus delectatur, viliorem habens animam, quam pecuniam. Inde est, quod justitia, honestas, pietas, fides, veritas perit; quod Deus ipse momentis omnibus patitur contumeliam, cujus præcepta contemnuntur, cui cultus, cui amor mundi præponitur, quodvis etenim piaculum, scelus, dedecus, nefas libenter admittit, cujus præcordia implacabilis cupiditas pestifera flamma repleverit.

V. Sed hæc non ad vos, fratres, quorum largitas provinciis omnibus nota est, quorum pia femina totius quodam modo orbis per mem-

(17) Isthæc vox Latinis litteris scribitur in MSS. & cum in vulgari ad populum sermone latinitate donata sit, scribi debuit Latine, non Græce, ut in editis habetur. Plura de hac voce, quæ pœnitentiam, & confessionem peccatorum significat, disserentur adnot. 40. in tract. 14. lib. 2. ubi S. Episcopus *exomologeseos* iterum meminit.

(18) *Per* deest in MS. Pomp.

(19) Heredipetæ hi vocantur a Petronio Arbitro cap. 124. Hujusce generis homines non solum SS. Patres damnarunt, sed ipsi etiam ethnici, inter quos Tullius lib. 3. Offic. *Mihi quidem*, inquit, *etiam veræ hereditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione quæsitæ*: ex quibus in eos, qui *hereditates aucupio quærunt*; similiter invehitur S. Ambrosius lib. 3. de Offic. cap. 9. num. 58. Qua vero arte conjuges, præsertim a conjugibus hereditatem captare hoc Zenonis ævo solerent, conjici potest ex eo, quod coævus auctor Ammianus Marcellinus hac eadem in re de Romanis prodit lib. 28. cap. 4. *Uxor, ut proverbium loquitur vetus, eandem incudem diu noctuque tundendo maritum testari compellit, hocque idem ut faciat uxor, urgere & maritus instanter: & periti juris* (idest qui testamenti formam suggererent) *altrinsecus adsciscuntur, unus in cubiculo, alter ejus æmulus in triclinio, repugnantia tractaturi; iisdemque subseruntur genitalium extorum interpretes controversi, hinc præfecturas profusius largientes, & sepulturas divitum matronarum; inde ad exsequias virorum jam jam adventantes necessaria parari oportere innuentes.* Itaque alter conjux ab altero hereditatem ita captabat, ut singuli advocarent & jurisperitos, qui contraria tractarent, & aruspices extorum interpretes, qui singulis spem afferrent fore, ut alter conjugum citius moreretur. Aliam artem indicat Hieronymus in epist. ad Furiam. *Scribuntur tibi nunc sponsales tabulæ, ut postmodum testamentum facere compellaris. Simulabitur mariti infirmitas, & quod te morituram facere volet, ipse victurus faciet.* Lucianus in Dialogis mortuorum aliena verbis, & Quinctilianus declam. 325. aliam aliorum captandæ hereditatis rationem insinuant, cum scilicet alteri alter testamentum ostendebat, quo ipsum instituerat here-dem

membra (20) jactantur. A vobis multi (21) redemti, multi (22) edictis feralibus liberati, multi (23) conditionibus duris exsuti gratias agunt. Vestræ domus peregrinis omnibus patent; sub vobis vivus (24) mortuusque diu numquam visus est nudus. Jam pauperes nostri alimenta rogare non norunt. Jam viduæ, atque inopes testamenta conficiunt. Plura ad laudem hujus beatitudinis vestræ

---

dem, ut idem plane ab ipso secum esse faciendum moneretur.

(20) Mſ. Rem. & edit. Ven. *intuemur.* Mſſ. Pomp. Vat. *lætantur* Urbin. *lætentur.* Tolent. *lactantur*. *Vobis &c.* Editionis Veronensis lectio placuit; tametsi & Mſ. Rem. editionisque Ven. scriptura non displiceat.

(21) Capti in bello a barbaris post Hadrianopolitanam pugnam an. 378. heic indicari videntur; de quibus Ambrosius lib. 2. de Offic. n. 70. Sed de hoc plura differt. 1. cap. 2. §. 8. disputata invenies.

(22) *Edicta feralia* passim apud Scriptores sunt edicta, quibus mors inferenda mandabatur. Sic *edicta feralia iniqui Regis* a S. Gaudentio serm. 17 pag. 194. dicuntur Diocletiani edicta, quibus persecutio in Christianos decreta fuit. Simili sententia S. Cyprianus epist. 52. ad Antonianum pag. 151. & epist. 56. ad Thibaritanos pag. 200. *edicta feralia* contra Christianos lata commemorat. Vide etiam Macrobium Donatistam in Appendice Optati pag. 308. edit. Dupinii *Ferale decretum* vocat Ambrosius tom. 1. p. 232. edit. Benedict. Hinc Salmasius in notis ad Capitolinum in vit. Antonini Pii p. 64. Zenonem tamquam persecutionibus Paganorum coævum de iis edictis loqui putat, *quibus jubentur Christiani Diis immolare*. At cum S. Zeno sub Christianis Imperatoribus sæculo quarto floruerit, ut ostendimus differt. 1. cap. 2. & 3. jam de aliis edictis feralibus heic sermonem esse convincitur. Lucifer quidem Calaritanus in libro *de moriendo pro Dei Filio.* pag. 246. t. 4. Biblioth. PP. *edicta feralia* appellat; at ea non edita meminit, sed potius ad præferendam rectæ fidei fortitudinem, Constantium Arianis faventem ad ea edenda quodam modo excitat. *Adhuc addas constituendo sæviores carnifices, ferociores ultores, qui devotos Dei milites adversus edicta feralia tua resistentes . . . . possint vel gladio invadere, vel crucifigere, vel igni torrere, vel quolibet inaudito genere pœnarum viscera nostra ac membra laniare.* Verum etsi persecutiones aliquot sub hocce Arianorum tempus in Catholicos motas, in quibus alii mortem oppetiere, alii exilio multati sunt variisque suppliciis vexati, pluribus ostendimus laudata dissertatione; nihilo tamen minus non edicta feralia hisce in persecutionibus lata, quæ nullis largitionibus declinare Catholici poterant, sed alia in captivos jam memoratos alicubi edita Zenonem spectasse, ex toto contextu credimus. Equidem S. Ambrosius lib. 2. de Offic. n. 70. inter liberalitatis opera recenset *subtrahere neci homines*: loquitur autem de captivis apud barbaros, quorum non nulli, nisi redimerentur, morti subjiciebantur. Vide num. 137. ejusdem lib. 2. de Officiis.

(23) *Duris* supplevimus e Mſſ. Tolent. Pomp. Vat. Urbin. Zen. & edit. Ven. *Conditio* autem *dura* improbi captivorum labores, quibus illi opprimebantur, nuncupari videntur; quam sane in sententiam Auctor tract. 57. Hebræos *a Rege Pharaone duris conditionibus*, idest laboribus improbis in Ægypto vexatos affirmat In eamdem rationem servitus quoque *conditio* appellata invenitur, quod servi dura laborandi conditione in servitutem emerentur. Hinc Arnobius lib. 3. pag. 115. *servitutis conditionem imponere;* ex quo explicatur illud Tertulliani de Idololatria cap. 12. *conditionalis eram*, idest certis operibus ex conditione servitutis eram addictus.

(24) Mortuorum cadavera veste aliqua obvolvere, ne nuda sepelirentur, religioni semper fuit. Eccleſ. 38. *Fili in mortuum produc lacrimas. . . . contege corpus illius.* De hoc eodem ritu apud Gentes quoque celebri vide Lactantium l. 2. c. 4. Appulejum

 in

vestræ possem dicere, nisi essetis mei. Unum tamen præ gaudio tacere non possum, fenerando pauperibus, omnes copias (25) avaritiæ subactas vestrum sine invidia transfertis in censum. Quid enim esse potest ditius homine, cujus profitetur Deus se esse debitorem? qui est benedictus in sæcula sæculorum.

in Floridis lib. 1. Arnobium lib. 5. pag. 160. Juvenalem Satyr. 3. & alios. De Christianis autem illud Prudentii accipi solet, quo & genus, & colorem vestis usitatum prodit:

Candore nitentia claro
Prætendere lineæ mos est.

Lege Hieronymum in vita S. Paulli primi heremitæ.

(25) March. Scipio Maffejus tom. 1. Veronæ illustratæ lib. 8. pag. 408. in 8. hunc locum in Veronensium liberalitatis commendationem recitans legendum putat *avaritia subacta*.

TRACTATUS XI.

De (1) *Avaritia.* III.

I. REcte, fratres, sicut (2) audistis, Deus odit avaritiam: est enim libido profunda, cupiditas cæca, tempestas insana, rapacitas sine fine, sollicitudo sine requie, ad sua numquam perveniens vota, quia satiari non novit: fidem frangit: caritatem negligit: justitiam negat: (3) non cognoscit affectus: jura divina contemnit: humana versutis argumentis excludit, orbem totum, si possit, ut rapiat. Vultis scire, quale calamitatis sit genus? sane plus in eum, qui eam dilexerit, sævit: quam qui vicerit, habebit vitam æternam.

TRA-

(1) Edit. Ven. hanc inscriptionem habet: *De avaritiæ malis*. Brevis fortasse nimium hic tractatus videbitur, ut tractatus fragmentum potius, quam tractatus appellandus sit. Sed cum sermo ex initio & fine satis appareat integer, brevitas autem aliquorum Zenonis tractatuum aliunde constet, nihil affirmare audemus.

(2) Si hoc verbo sermones contra avaritiam superius recensiti non indicantur; profecto innuitur præmissa sacræ Scripturæ lectio, in qua avaritia Deo odibilis inculcata fuerit.

(3) *Non* abest a MSS. Tolent. & Vat. & in edit. Ven. At in MS. Urbin. *nescit* pro *non cognoscit*.

(1) Sa-

TRACTATUS. XII.

De Spiritu, & Corpore.

I. SI quis studio vel noscendæ, vel (1) impugnandæ sacræ (2) legis naturæ nativitatis Moysi librum lectitando sæpius (3) replicaverit; fortassis, ut sunt ingenia, quotidie quæ videmus, versutis contentionibus

(1) *Sacræ legis* nomine indicatur sacra Scriptura, quam non nullos Ethnicorum impugnasse exploratum est. Patricius Junius in adnotationibus ad Epist. I. S. Clementis ad Cor. n. 47. scite notavit, *Evangelii* vocem non numquam ita fuisse usurpatam, ut non solum Evangelia proprie dicta, sed alios quoque novi Testamenti libros complectatur: qua ratione S. Clemens loco allegato *Evangelium* vocat primam Paulli epist. ad Cor. & similiter S. Gregorius Nyssenus ad Theophilum Alexandrinum contra Apollinarem scribens, locum ex epist. Joannis eodem *Evangelii* nomine appellat: idemque confirmat Cotelerius ex l. I. constitutionum Apostolicarum c. 5. & ex Origene in præfatione comment. in Joannem, & in comment. ad c. 21. Matth. v. 45. Sic pariter non Pentateucum tantummodo Moysis, sed universum Testamentum vetus *legem* vocari palam est ex illo Joannis 10. v. 34 ubi *lex* appellatur locus psal. 81. *Nonne scriptum est in lege vestra, quia ego dixi dii estis*? & c. 15. v. 25. *Sermo, qui in lege eorum scriptus est, quia odio habuerunt me gratis*, ex psal. 34. v. 19. Similiter Paullus I. Cor. 14. 21. Isaiæ locum allegans, *In lege scriptum est*, inquit. Ex hoc autem Zenonis testimonio totam non tam veteris, quam novi Testamenti scripturam *sacræ legis* nomine appellatam discimus, cum Ethnicorum quidam, qui heic ab eo perstringuntur, non vetus modo, sed novum etiam Testamentum pari conatu impugnare niterentur. Similiter quidem tract. 3. præsentis libri n. 2. duplex Paulli testimonium Auctor allegaturus ex Testamento novo, *sacram legem* appellat, inquiens: *Quod etiam sacræ legis testimoniis probare non desinam, cujus ista sunt verba;* & mox duo Apostoli testimonia subjicit. Ethnicorum porro in impugnandis utriusque testamenti libris studium impendentium, quos respicere Zeno potuerit, si quæras nomina, præter Celsum, Porphyrium, & Julianum, qui contra sacras Scripturas stilum acuisse memorantur a S. Hieronymo in præfatione ad librum de Scriptoribus Ecclesiasticis & in opere de Optimo genere interpretandi c. 3. Lactantius l. 5. divinarum institutionum c. 3. nominat quemdam Ethnicum *persecutionis auctorem*, qui duos libelios ad Christianos scripsit, *in quibus*, inquit, *ita falsitatem Scripturæ sacræ arguere conatus est, tamquam sibi esset contraria. Nam quædam capita, quæ repugnare sibi videbantur, exposuit, adeo multa, adeo intima enumerans, ut aliquando ex eadem disciplina esse videatur.* Ex libello autem de Mortibus persecutorum c. 16. intelligimus hunc *persecutionis auctorem* esse Hieroclem, qui Diocletiano excitandæ in Christianos persecutionis auctor fuit. Utrum vero ex his quempiam S. Zeno perstrinxerit, an alium aliquem, ex quo etiam excerpta fuerit objectio, quæ inter Geneseos & Paulli textus ingeritur, & ab Auctore dissolvitur, definire non licet.

(2) *Nativitatis librum* Zeno dixit pro libro Geneseos, cujus Moyses auctor fuit: & si *naturæ* nomen non ad *legis*, sed ad *nativitatis librum* refertur, S. Zeno significare profecto voluit, loqui se de ea Geneseos parte, in qua *naturæ* origo describitur; ad quam sane partem spectant, quæ de creatione primi hominis disseruntur. Philastrius cap. 108. eumdem Genèseos librum allegat hoc titulo, qui a Zenoniano non multum discrepat: *In libro creaturæ mundi, idest in Genesi;* & iterum cap. 79. *In libro Geneseos, idest creaturæ mundi. Moysi* pro *Moysis* in MSS. scribitur.

(3) In editis & MSS. non nullis *replicavit*: replico

nibus læta, de Apoſtoli dicto calumnioſam nobis inferat quæſtionem,
1. Cor. 15. qui ait: *Primus homo e limo terræ, ſecundus e cælo*: (4) dubium cum non
47. ſit, unum hominem tantum e limo terræ a Deo fictum, eique ejus ex late-
Gen. 2. re mulierem conjugale ſolamen (5) excuſſam, a quibus omne genus ma-
* In Geneſ. navit humanum; cæleſtem vero * ibidem nec memoratum, nec factum
poſſe doceri, nec natum. Huc accedit etiam ipſa præpoſtera memoratio: quoniam res eſt diſconveniens & abſurda, ut ſecundus ſit immortalis, & qui mortalis eſt, primus: cum immortalitas in ſe ordinem temporis non recipiat, mortalitas capiat: vel ſi cæleſtis eſt primus, quid opus erat, ut fieret quoque terrenus? Simile dictum Evangelicum illud conſentanea poteſt argumentatione pulſari; ſcriptum eſt
Joan. 3. enim: *Nemo adſcendit in cælum, niſi qui de cælo deſcendit, filius hominis,*
13. *qui erat in cælo.* Quomodo filius hominis, vel cujus hominis naſci poſſet in cælo, ut de cælo deſcenderet, cum humanitatis a cælo & poſſeſſio longe dimota ſit, & natura? Age excita ſenſum, (6) lector, invenies veritatem. Qui erat in cælo, de cælo deſcendit: qui deſcendit,
Ephеſ. 4. ipſe eſt, & qui aſcendit in cælum filius hominis, qui erat in cælo; filius
9. 10. hominis vocabulo, non natura: non enim bis carnem induit Dominus: ſed ſic oportuit prædicari, quia primo ante, quam eſſet, (7) quod ſe fieri voluiſſet, tam figura, quam oraculis frequentibus (8) publicavit. Igitur Dei filius ad ineffabilem originem pertinet, hominis ad (9) ſacramentum; cujus ſacramenti arcanum evidenti ratione, quaſi quadam clavi, aperire conabor: ut (10) & providentiam Dei, & vim conſociationis carnis & animæ, & hominis ſummum bonum ubi nam ſit conſtitutum, quivis facillime poſſit agnoſcere.

II. Poſtea quam Deus, fratres, hunc mundum, quaſi quamdam futuri humani generis domum, (11) multipliciter aptatum diſtinctumque elementis, opibus, animantibus, alimoniis, utilitatibuſque diverſis, magnis & plurimis, habitatori ulla ne querela ſubeſſet, ſolertia mira perfecit,

replico autem pro legere & evolvere uſurpavit Cicero in orat. pro Sylla c. 9. & alibi.

(4) Edit. Ven. *dubiumque non*; ceteræ editiones & aliqui codices *dubium quoque*. Sententiæ autem magis congruum exiſtimavimus *cum* ſcribere pro *quoque*, vel *que*.

(5) Aliqui codices *excuſſum*.

(6) *Lector*, qui heic appellatur, ille intelligendus eſt, de quo initio tractatus eſt ſermo; qui nimirum ſacros libros *lectitando ſæpius replicavit*.

(7) Edit. Ven. *quid ſi fieri*.

(8) In edit. Veron. & Mſſ. Tol. ac Zen. *publicatur*: in Urb. *prædicatur*. Correximus ex Mſſ. Rem. Pomp. & edit. Ven.

(9) *Sacramentum* hoc loco aperte incarnationem Verbi ſignificat. Vide tract. 2. adnot. 54.

(10) Addidimus & ex Mſſ. & edit. Ven.

(11) Mſſ. Rem. Tol. Pomp. *non multipliciter*, male.

(12) In

cit; tunc ad imaginem & ſimilitudinem ſuam (12) fecit ſibi ipſe ſimulacrum ſenſibile atque intelligens: ſumto quippe limo terræ hominem figuravit, eique animam, qua ſpiramus, infudit (13) e proprio fonte ſpiritus ſui: cui ab (14) humo homo nomen impoſuit: credo, ſicut res ipſa docet, ut contemplatione opificis ac materiæ, ſemper ſuum & vereretur & veneraretur artificem. Poſt hæc ſubjecit ei omnia bona mundi: & quia erat jam ſapientia conditus, ſenſibus ſtipatus eligendi mortem vitamve, præcepti eruditione commonitus, eum propriæ voluntati commiſit. At lividus ille (15) criminator, qui, quod ſenſim ſerpat, ſerpentis nomen accepit, deteſtabili accenſus invidia, eum, quia per ſe non valebat, aliena forma blanditus, per mulierem tranſgreſſionem præcepti Dei perſuadendo miſerabiliter jugulavit: & exinde (16) hereditaria conditione confectum, uniformiter interibat omne genus humanum. Nec fuit ullus

Gen. 1. 2.

Gen. 2.

(12) In hoc tractatu ſcribendo videtur S. Zeno ob oculos habuiſſe Lactantium, cujus ex libris Inſtitutionum aliquot ſententias totidem quandoque verbis huc conjecit: modo ne ex diuturna lectione infixis in Zenonis animo Lactantii ſententiis, illi nec animadvertenti exciderint, dum hunc tractatum ſcriberet. Singula, quæ imitationem aliquam præferunt, diligenter in adnotationibus ſignare operæ pretium duximus. Præcipuus autem locus eſt hic, in quem modo animadvertimus: ſic enim Lactantius lib. 2. cap. 10. *Tum fecit ipſe Deus ſibi ſimulacrum ſenſibile atque intelligens; ideſt ad imaginis ſuæ formam, qua nihil poteſt eſſe perfectius, hominem figuravit ex limo terræ.* Simulacrum autem hoc *ſenſibile*, ideſt quod ſentit, (utroque enim modo tum pro eo, quod ſentit, tum pro eo, quod ſentitur. *ſenſibile* accipitur) *& intelligens* eſt anima, non autem corpus, de quo plura S. Zeno luculenter diſſeret lib. 2. tract. 19.

(13) *E proprio fonte ſpiritus ſui* ſupplevimus ex Mſſ. & edit. Ven. Non tamen idcirco animam divinæ naturæ portionem a Deo veluti præciſam Auctor credidit, quam alibi a Deo infundi & creari perſpicue docuit, quamque paullo poſt Dei ſimulacrum appellat; ſed cum ex Scripturæ formula Deus eam *inſpiraſſe* dicatur, e proprio divini ſpiritus fonte infuſam affirmavit. Simili formula Lactantius lib. 2. cap. 12. n. 3. *Ficto enim corpore ſpiravit ei animam de vitali fonte ſpiritus ſui*: ex quibus Zenonem ebibiſſe nihil ambigendum videtur. Idem vero Lactantius, qui creationem animæ pluribus in locis acriter & diſerte propugnat, lib. 7. cap. 5. paullo durius ſcripſit: Deus *ſpiritum ſuum terreno corpore induit & involvit.*

(14) Hæc etymologia deducta fuit ex Lactantio, qui lib. 2. Inſtit. c. 10. n. 3. *Homo*, inquit, *nuncupatus eſt, quod ſit factus ex humo*: & rurſus de Ira Dei c. 10. n. 43. *Corpus hominis ex humo factum; unde homo nomen accepit.* Subſcribunt huic etymologiæ Ambroſius l. 3. de Offic. c. 3. n. 16. Iſidorus l. 11. Orig. c. 1. eamque adverſus Quinctilianum defendit Voſſius Etymolog. v. *homo*, nec non Cœlius Rodiginus lib. 2. Lection. antiq. c. 10. Vide etiam Andream Maſium in præfat. ad commentarium in Joſuæ librum p. 4. Hæc eadem etymologia probatur in antiquo tractatu de Lazaro, quem inter Zenonianos editum in appendicem rejecimus, & Potamio Catholico Epiſcopo tribuendum in præfatione probabiliter oſtendemus.

(15) Similem ſententiam paullo aliter Lactantius lib. 2. Inſtit. c. 12. n. 17. *Criminator ille invidens operibus Dei, omnes fallacias & calliditates ſuas ad decipiendum hominem intendit*: ex quibus ſane vox *criminator* a Zenone petita videtur. Poſt pauca pro *accepit* Mſ. Pomp. habet *accipit*.

(16) Egregium hoc pro peccati originalis traditione teſtimonium, quod quidem peccatum hereditaria conditione contractum, ſ omnium poena-

lus ulliusque solatii locus: nam hominem vivum, ut adhuc usque, consumebat labor, gemitus, impietas, dolor, ægritudo, miseria: mortui quippe corpus figuramque illam florentissimam edax in æternum terra delebat: animam quoque ferabilibus tenebris (17) relegatam perpetui carceris pœna perpetua implacabilis affligebat infernus. Non superi, non inferi parcebant simulacro Dei: etenim mortis imperium sibimet vindicaverat totum.

III. Hæc cum diù sic haberentur, solertissimus ille artifex rerum filius Dei, cujus sapientia non habet finem, nec fortitudo mensuram, amore imaginis suæ de cælo descendit: uteri virginalis illustrat hospitium: ibidemque in homine (18) includit Deum. Utitur & (19) figura & conditione mortali. Justitiam docet immortalitatis esse comparatricem: factis præcepta consummat. Postremo suscepit mortem, ut, ea devicta, resurgens homini per hominem, quem gerebat, & spem vincendæ mortis adferret, & eum ad præmia immoralitatis admitteret.
Rom. 5. 18. Sic factum est, ut quomodo per (20) unius damnationem in omnes homines damnatio, sic per unius justificationem in omnes homines justificatio æternæ decurreret vitæ. Videtisne jam manifeste in homine suscipiendo fuisse providentiam, in passione sacramentum, in resurrectione summum bonum?

IV. Hic nunc primum omnium scire debemus, hominis fabricam (21) ex duobus diversis ac repugnantibus comparatam, discordique concordia esse connexam, animamque lineamentis corporis circumseptam. Unde duæ quoque vitæ a Deo attributæ sunt nobis: una, qua nescientes communi cum pecudibus lege fundimur a natura; (22) quæ

pœnarum hujus vitæ est caussa, nec non perpetua inferni pœna luendum erat, nisi Dei Filius nos redemisset.

(17) Ms. Pomp. *religatam*.

(18) De hac formula vide differt. 2. c. 3.

(19) Heic quoque S. Zeno ex Lactantii lib. 6. cap. 10. n. 1. non nulla iisdem quandoque verbis in suum succum sanguinemque convertit. De incarnatione enim Verbi loquens Lactantius, illud in terram descendisse ait *in figura hominis, & conditione mortali; ut cum magisterio functus fuisset, traderetur in manus impiorum, mortemque susciperet, ut ea quoque per virtutem domita resurgeret, & homini, quem induerat, quem gerebat, & spem vincendæ mortis adferret, & ad præmia immortalitatis admitteret.* In Zenonis textu pro *postremo suscepit mortem* Ms. Pomp. scribit *postremam suscipit mortem*.

(20) *Unius hominis* in Mss. Tol. Pom. Zen. & edit. Ven.

(21) Hæc paucis Lactantius lib. 2. Instit. cap. 12. n. 7. *Ex rebus igitur diversis ac repugnantibus homo factus est . . . . quæ duo inter se pugnare in homine præcepit, ut si anima superaverit, quæ ex Deo oritur, sit immortalis, & in perpetua luce versetur: si autem corpus vicerit animam ditionique subjecerit, sit in tenebris & in morte.* Ex prioribus verbis duo, vel tria S. Episcopus delibavit; ceterorum autem sententia

tractatui

(22) quæ eſt corporalis, ac per hoc etiam brevis; alia vero animi, quam nos nobis (23) ipſi hac in vita per fidem ſacri fontis vivo de gurgite comparamus, nobilis & æterna: quia animus, qui vicerit mundum agnoſcendo ac ſervando religionem veram veramque juſtitiam, immortalitatis neceſſe eſt pro laboris ſui munere immortali beatitudine perfruatur. Inde eſt, quod intra hominem clandeſtinum fremit momentis omnibus bellum, cum unaquæque pars nititur alteram ſubjugare, Apoſtolo ſic dicente: *Caro concupiſcit adverſus ſpiritum, & ſpiritus adverſus carnem, hæc duo invicem adverſantur ſibi.* Gal. 5. 17.

V. Hinc caro tota deliciis fluens, variis temporum redimita muneribus, opes multimodas ac profundas promittit, oſtentat, objicit, donat, ſpeciem proponit ſuam: faciemque, in quas illi libuerit figuras, ſpeculo conciliante ſemper incertam, quotidie peregrinis coloribus mutat: gulæ labore culta, lavacro nitida, unguentis oblita, veſtitu varia, monilibus tota diſtincta, conviviorum celebritate jucunda, vino madida, gemmis ſeu floribus redimita, oculorum jocorumque feſtivitate laſciva, avaritia cæca, libidine percita, delicate tumentis ac (24) reflabilis tori plumeo ſepulcro ſuperba: jactat ſe ludibunda per nemora, fontes, prata, (25) Bajas, civitates, ac rura: univerſis voluptatibus ſepta, in cupidinem ſui utrumque ſexum, omnes animas omnes ætates iſto (26) carmine invitans: *Exiguum, & cum tædio eſt tempus* Sapient. 2. v. 1. & ſeq.

---

tractatui reliquo argumentum præbet, quod iſte fuſe ſuo ſtilo diſſertiſſime expoſuit.

(22) Pro *quæ eſt* in edit. Ver. legebatur perperam *& quia eſt*. Ex editione Ven. & Mſ. Pomp. emendavimus.

(23) In edit. Ver. poſt vocem *ipſi* addita fuere præter primæ editionis & Mſſ fidem hæc: *Deo movente & adjuvante*, de qua additione, nec non de recto ſententiæ intellectu plura diſſert. 2. cap. 5.

(24) *Reflabile* dicitur, quod facile cedit. Cœl. Aurel Tand. 4. 1. 6. *Tibi facile reflabiles. Reflatilis tori* apud Zenonem legit Salmaſius in hiſtoriam Auguſtam p 193. & explicat ſic: *Ita enim tori plumei ſolent, illi præſertim, qui tenuiſſima delicatiſſimaque pluma referti ſunt, cum ſedendo premuntur, ſubſidunt, & quaſi reflantur. Elegans* hic Zenonis locus appellatur a Lindembrogio in obſervationibus ad lib. 16. Ammiani Marcellini pag. 48.

(25) Bajæ Campaniæ oppidum ſitu amœniſſimum, & aquarum calidarum tum ad voluptatem, tum ad valetudinem procurandam accommodatiſſimum: & ex eo loca quævis amœna ac deliciis affluentia, Bajæ, uti heic a Zenone, dici conſuevere. Similiter Cicero pro Cœl. cap. 16. *Quæ* mulier *haberet palam decretum ſemper aliquem, cujus in hortum, domum, Bajas jure ſuo libidines omnes commearent.* Romanos in hortis habuiſſe delicatos lacus per aqueductus derivatos, in quibus animi relaxandi cauſſa natarent, eoſdemque Bajas appellaſſe hoc ex loco Tullii Hottomanus collegit. Ex Tibullo quidem omnes aquæ calidæ Bajæ nominatæ apparent: ſic enim ille lib. 3. 5. 3.

Sacris Bajarum maxima lymphis;

& Martialis 10. epigr 13.

Strataque non unas cingant triclinia Bajas.

(26) Apud Latinos probæ notæ Scriptores *carmen* appellatæ inveniuntur ſolennes quædam formulæ conceptis verbis expreſſæ, quæ a Juriſconſultis, Prætoribus, Saliis, Fetialibus aliiſ-

tempus vitæ nostræ: & non est refrigerium in fine hominis: & non est, qui agnitus sit reversus ab inferis: quia ex nihilo nati sumus, & post hoc erimus, tamquam qui non fuerimus: & non est reversio finis (27) nostræ: v.6. & seq. *quoniam consignata est, & nemo revertitur.* Et infra: *Venite ergo, fruamur bonis, quæ sunt: & utamur creatura, tamquam (28) in juventute celeriter: vino pretioso & unguentis nos impleamus: & non prætereat nos flos temporis. Coronemus nos rosis ante, quam marcescant. Nullum pratum sit, quod non transeat luxuria nostra. Ubique relinquamus signa lætitiæ: quoniam hæc est pars nostra, & hæc sors.*

VI. Illinc spiritus, quasi quidam dux peritissimus, horum omnium prædicit fugam, in armis expeditissime standum, vigilandum diligenter, undique castra munienda, defensanda regalia fortiter ac tenaciter signa; æstus, frigus, famem, sitim, universaque discrimina æquanimiter perferenda: mundum abdicatione calcandum, mortemque ipsam, perennis cui beatitudo succedat, præmium victoriæ magis esse, quam mortem. 1. Joan. 2. v. 15. & seq. Luculenta oratione per Joannem hactenus concionatur: *Nolite diligere mundum, neque ea, quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in illo: quoniam omne, quod in mundo est, concupiscentia carnis est, concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est a patre, sed ex concupiscentia sæculi: & mundus transibit, & concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quomodo & Deus manet in æternum.*

VII. Sed dicit aliquis, si ita est, cur in se ipse potissimum superatur? Primo quia genus humanum magis voluptati, quam virtuti consentit: denique quia delicias plus diligit, quam laborem. Huc accedit, quia bona carnis invenit, non requirit: mavultque potiori vel parvis præsentibus bonis, quam bonis ingentibus tardis. At vero spiritus bona non tantum sunt invisibilia, tarda, & abscondita, sed etiam nimis in arduo constituta, ut ad ea, nisi cum summa difficultate, laboribus ac periculis magnis non possit ab aliquo perveniri. Adde, quod illa

aliisque pronuntiabantur. Livius lib. 2. cap. 24. *carmen* dixit solennes fœderum & jurisjurandi formulas. & cap. 26. sententiam capitis *carmen* vocat, sicut & Cicero pro Rabir. cap. 4. Plinius in Paneg. Trajani cap. 63. & 92. Comitiorum precationem *carmen* nominat. Hæc itaque ex Sapientiæ libro descripta libertinorum erat festiva & celebris formula, quæ proinde a S. Zenone *carmen* latine dici potuit.

(27) Edit. Ven. *nostri* generis masculini; sed *finis* feminini etiam generis invenitur apud Ciceronem & alios.

(28) Mf. Rem. *quam juventutem*: Mf. Pomp. *tamquam juventute.*

(29) Mf.

illa in solo genitali versatur: ille peregrinus est. Illa sine contemplatione meritorum quibuslibet passim sua munera infulcit, maxime indignis, ut ad se colligat turbas: ille numquam remunerat quemquam, nisi primo quis victor mortis jura prætereat. Quæ res efficit, ut sive metu, sive incredulitate præponantur præsentia futuris, mala bonis, fragilia solidis, falsa veris, terrena cælestibus, temporalia sempiternis.

VIII. O cæca mens hominum! quid præsentium carnalium rerum fugaci illuderis blandimento? quid deteriori meliorem (29) subjacere compellis? scriptum quippe cum noveris: *Omnis caro fenum, & gloria* 1. Pet. 1. 24.
ejus, sicut flos feni: cujus si curam geris, pecuinam te esse cognoscis. Is. 40. 6.
An ejus virtutem diligis? frangit ac subigit illam quivis dolor. An pulchritudinem? (30) levis & commutabilis res est, & quæ una febri, vel qualibet facillime deleatur injuria. Ecce procuratores vel gubernatores ejus oculi, aliquo ictu exstincti subsidunt. Nonne cadaver est (31) vivum? Ecce tabidus pulmo pinguibus (32) sputamentis exesus detestabili macie omnia gestatoris sui ossa denudat. Nonne horrebit etiam sibi quodammodo illa (33) excarnata umbra tractabilis? Longum est ire per singula. Ecce peremptorius aliquis morbus totam machinam lecto prosternit. Ecce tempestas undique mortis incumbit. Nonne statim illa, quæ erat domina voluptatum, fit præda morborum? Postremo jacentes reliquias mors vindicat sibi, insuper ei pœnas gehennæ (34) paritura. Tunc carnalis (35) mimus ille finitur, exanguique nihil jam suffragantia tota illa ornamenta medentur, nisi quod a false plangentibus adhuc viventi rapiuntur.

IX. Unde, fratres, sicut veri Christiani, *quasi hospites & peregrini*, 1. Petri 2. 11.
abstinete vos a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam: nec

vestrum

(29) Ms Urbin. *subjicere* Paullo post pro *pecuinam* edit. Ven. *pecudem* scribit: Sed retinenda cum Mss. prior lectio; refertur enim ad mentem, quam Zeno alloquitur. *Pecuina* reperitur in Appulejo lib. 8. Metam. sub finem.

(30) Ita e Mss. correximus, cum in editis post *pulchritudinem* addatur *ejus? & commutabilis*

(31) In editis perperam *unum*: & post pauca *omnia macie*, quod in editis transpositum, e Mss. restituimus.

(32) *Sputamentum* dicit Tertullianus de Spectaculis c. ult.

(33) Sicut *concarnatus* a *concarno* legitur in eodem Tertulliano de Carne Christi cap. 20. & *decarno* reperitur apud Apicium 7. 9. & Vegetium de Re veter. 2. 27. ita *excarnata* ab *excarno* Zeno latine scribere potuit.

(34) Ms Urbin. *paratura*.

(35) Cum in *mimis* omnia ficta essent & simulata, *mimi* vox translata legitur ad alia, quæ plus speciei & simulationis habent, quam veritatis. Svetonius in Calig. c. 45. *mimum* vocat fictum falsumque triumphum. Ipse Augustus jam jam moriturus apud eumdem Svetonium cap. 99. nec non Seneca epist. 81. *me-*

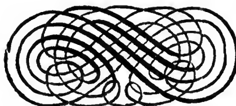
vestrum frangat affectum, quod ejus secretum figuramque nescitis: quam si propterea contemnitis, quia non videtis, Deum quoque, qui est invisibilis, contemnere similiter poteritis: qui enim non diligit ejus (36) similitudinem, sequitur, ut oderit veritatem. Inde est, quod
Ephes. 4. stulti præponunt corpus animæ, idolum Deo. Sed nos, qui Adam
22. abjecimus, Christum induimus; qui, quæ vis, qui exitus, quæ merces
Gal. 3. 27. carnis sit, quæve animæ, Deo magistro, didicimus; qui non ignoramus victoria carnis ambas exstingui, animæ victoria utramque servari; meliora sequamur, saltem vel eo studio, quo sequimur mala. Nulla ulli competit excusatio, maxime cum res nostræ commissa sit voluntati,
Eccles. 15. Propheta dicente: *Ante hominem bonum & nequam, mors & vita: quod*
18. *elegerit, hoc dabitur ei.* Unde dubium non est, voluntatem nostram, cui se junxerit parti, præbere (37) victoriam: ejusque in resurrectione aut præmio perfrui perenni, aut consimili pœna puniri.

TRA-

81. *minum* appellarunt humanæ vitæ curriculum.

(36) *Similitudinem* Dei animam vocat, quæ in Scripturis ad Dei imaginem creata traditur.

(37) In editis *justitiam*: ex Mss. *victoriam* suppofuimus. Quod porro Auctor ait *in resurrectione* luendam pœnam, & præmio perfruendum; vide ne suspiceris S Zenonem cum iis sensisse, qui per magnum errorem utramque rem ad diem judicii retulerunt: sermo enim heic est de corpore tantum, & *ejus in resurrectione* anima pœnam luitura, vel præmlo perfunctura traditur, propterea quod debitam corpori pœnam, vel præmium in corpore ante non sentiet. De Zenonis autem catholica in hoc dogmate sententia pluribus egimus differt. 2. c. 10.

(1) Edit.

TRACTATUS XIII.

De (1) Circumcisione.

I. Diligentissime, fratres carissimi, circumcisionis, cujus non tantum in præsenti (2) lectione, sed & aliquot in locis fecit Paullus beatissimus mentionem, ratio videtur esse reddenda, ut & Christianus veritatem, & Judæus suum cognoscat errorem. Solet enim magnis cum vociferationibus sæpe jactare, hanc esse gentis suæ nobilitatem, hanc cælestis sacramenti virtutem, hanc æternæ vitæ legitimam genetricem, hanc perpetuam futuri regni consortem, sine qua nemo possit omnino ad Dei notitiam pervenire. Unde primo omnium deffiniendum puto, quid sit circumcisio, ut tunc demum, qualis sit, jure possit agnosci. Circumcisio est, fratres, in damnum rotundi vulneris ferro (3) circulata cicatrix. Quam si Judæus æstimat gloriam; ut de ceteris taceam, major est ejus, (4) qui in honorem

(1) Edit. Ven. hanc inscriptionem præfert: *De duplici circumcisione, carnali videlicet, quæ est in præcisione præputii, & spirituali, quæ est per baptismum.* In margine Ms. Rem. hæc nota apposita legitur: *In octaba Domini, Pontificis nona lectio.* Erat autem hic codex ad usum Ecclesiæ Veronensis, & in octava nativitatis Christi hic sermo inter sacra officia ab ipso Pontifice recitabatur. De peculiaris vero lectionis nono loco positæ apud aliquas saltem Ecclesias antiquitate hinc cognosce, quam tamen in vigiliis solum celebriorum festorum lectam existimamus, & in Dominicis diebus post psalmos, qui per vigilias noctis canebantur; de quibus sane dierum Dominicorum vigiliis hoc præceptum reperitur in antiquo ordine Cameracensis & Atrebatensis Ecclesiæ ex Pithœi schedis edito in appendice ad codicem canonum Ecclesiæ Romanæ: *Cum omni honestate lectiones tractim legantur, & responsoria decantentur: nona autem lectio sit Evangelica ex homiliis Patrum. Homilia ipsius Evangelii a Diacono, vel a Presbytero, aut Episcopo* (uti Veronæ quidem hac saltem nocte fiebat) *tota lectio legatur, nisi forte aurora interveniens, hoc distulerit.* Non est itaque mirum si tractatus Zenonis de circumcisione, qui non est adeo brevis, totus legendus sumeretur hac in Ecclesia, cum adveniente aurora abrumpere illum liceret.

(2) Tractatum hunc præcesserat lectio: lectio autem sumta fuisse videtur ex aliqua Paulli epistola, ubi de circumcisione pluribus agitur, ac præsertim ex epistola ad Romanos, vel Galatas.

(3) *Circulata* passive a verbo *circulo, as*, ex quo *circulantem* dixit Tullius de clar. Orat. cap. 54. & Appulejus lib. 2. Flor. *circulaverat.* Seneca epist. 88. *circulatus est* activa significatione adhibuit.

(4) *Sacerdotes Cybellis* (Idæa etiam hæc dicebatur ac Mater Deum) Galli nuncupati a Gallo Phrygiæ flumine testibus Festo v. *Galli* & Herodiano lib. 1. c. 11. quibus qui præerat Archigallus vocabatur, uti traditur a Tertulliano Apolog. cap. 25. in honorem suæ Deæ virilia sibi amputabant. *Viri quoque propriam ementiti naturam, nec amplius mares se esse patientes, in feminas se converterunt, pergratum & honorificum matri Deorum se ita facturos arbitrati*: sic Athanasius contra Gentes num. 26. pag. 24. Bardesanes Syrus Auctor, Marco Aurelio imperante, celeber in dialogo de Fato ad Antonium apud Eusebium lib. 6. de præparat. Evangelic. cap. 8. *In Syria*, inquit, *& Osrhoenæ sunt etiam Galli,*

rem deæ ſuæ (5) (ſane anus turpis atque (6) amatricis) non parvam cutem ejuſdem membri, ſed ipſum membrum radicitus abſciſſum (7) myſteriis turpioribus immolavit: illa videlicet ratione, quia Judæus poſt ſacramentum per hanc partem peccare poteſt, ille autem deinceps per hanc partem peccare jam non poteſt.

II. Conſequens eſt, ut profiteatur, utrum hanc carnalem, an ſpiritalem eſſe defendat. Si ſpiritalem, cur de carne gloriatur? Si
1. Cor. 15. carnalem, animæ prodeſſe non poterit: quia *caro & ſanguis regnum Dei*
50. *poſſidere non poſſunt*. Accedit, quod circumciſio (8) adverſus ſabbatum pugnat, quod violandum ullo opere in toto non eſſe præconat. Etenim plerumque contingit, ut ei naſcatur ſabbatis filius, quem octavo die, ideſt veniente ſabbato, ſi non ſecundum legem circumcidat, de populo ſuo infantis anima peritura eſt. Hic, fratres cariſſimi, eligat, utrum velit, circumcidat, an differat. Si circumcidit, ſabbatum corrumpit: ſi non circumcidit, cum innocentis animæ interitu præſtitutæ circumciſionis jura (9) vacuavit, quia ſolus octavus dies a Deo circumciſionis privilegium, non ſeptimus, non nonus accepit, ac per hoc neceſſe eſt, ut utrumque inane ſit, ſi infirmari poteſt alterum de duobus.

III. Quid,

& in Phrygia Matri Deorum multi abſcindebantur; & Ovidius in Ibim,

Attonituſque ſeces, & quos Cytbereja mater
Incitat, ad Phrygios vilia membra modos.

Id ipſum traditur a Plinio lib. 11. cap. 49. Juvenali Sat. 6. prope medium, S. Juſtino in Apolog. 1. vulgo ſecunda dicta, Herodiano loc. laud. Prudentio de Coron. hym. 10. & Auguſtino lib. 7. de Civit. Dei cap. 10.

(5) *Sane* ſupplevimus ex Mſſ. & edit. Ven.

(6) *Amatricem* Zeno Cybellem appellat, quod amore incenſa, ex deſiderio Atys juvenis formoſiſſimi inſaniit, ut ſcribit Diodorus lib. 4. cap. 5. Vide Catullum in carm. de Berecynthia & Aty.

(7) Edit. Ven. *miniſteriis*.

(8) Sabbati violati reus vere non erat, qui ea die, præcepto urgente, puerum circumcideret. At de violatione quadam *materiali*, ut ſcholæ loquuntur, S. Zeno intelligit, non de *formali*; quippequod circumciſio per ſe inter opera ſervilia cenſetur, quæ ſabbatum vere violarent, niſi neceſſitas cogeret. Qua quidem ratione antiquus Auctor quæſtionum & reſponſionum apud S. Juſtinum qu. 27. etſi licuiſſe oſtendat die ſabbati circumcidere, circumciſionem nihilominus ejuſmodi eſſe fatetur, *quæ ſabbati violationem continet*. Id ipſum ergo S. Zeno ſimiliter affirmavit, non quod circumciſio vere *adverſus ſabbatum pugnet*, cum in honorem Dei vergat, & neceſſitatis ac præcepti divini cauſſa fiat; ſed quod per ſe, ex Judæorum præſertim notione, qua illi ſabbatum quovis manuum opere violari ſibi fingunt, ad ejuſdem violationem pertineat. *Præconat*, quod infra legitur, eſt verbum a *præcone* originem ducens, & ſignificat aliquid elata voce, ut præcones ſolent, edicere. Per præcones autem leges promulgabantur. Aperta vero lex eſt, quæ ſabbato feriandum ab omni opere præcepit, & ſolenni ritu promulgata fuit, ut diſcimus ex Exodo cap. 31.

(9) Mſ. Rem. *vacavit*.

(10) *Eſt*

III. Quid, quod Abel justus (10) est sine hoc vulnere inventus? *Gen.* 4.
Quid, quod Henoch a Deo integer legitur esse translatus? Quid, *Ibid.* 5.
quod Noe incircumcisus, sæviente diluvio, divina providentia huma- *Ibid.* 6. 7. 8.
no generi heres & pater est constitutus? Quid, quod Melchisedech *Ibid.* 14.
summus ille sacerdos Deo acceptissimus hujus fuit cicatricis ignarus?
Quid, quod cum præputio Ninivitarum populus Dei indulgentia est *Jon.* 3.
liberatus? Quos utique omnes circumcidi præcepisset, si carnis circumcisionem eorumdem saluti, quos amabat, necessariam prævideret. Certe Adam ipsum sic ante fecisset.

IV. At fortasse quispiam dicat: peccator ergo fuit Abraham, ut circumcideretur; an justus, & circumcidi non debuit? Abraham, fratres, & vir justus fuit, & tamen (11) necessario circumcisus. Quid enim Scriptura dicit? *Abraham credidit Deo, & deputatum est illi* *Rom.* 4. 3.
ad justitiam. Numquidnam dixit, Abraham circumcisus est, & deputatum est illi ad justitiam? Cum igitur (12) Abraham integer, sicut Henoch & ceteri, sit justificatus, & postea circumcisus; manifestum est, circumcisionem non Abrahæ fuisse necessariam, sed in (13) designa-

---

(10) *Est* ab editionibus aberat: suppletum e Mss. Rem. Zen. & Pomp.

(11) *Necessario* in Ms. Vat. desideratur.

(12) *Abraham* non legitur in Mss. Vat. Zen. & Pomp.

(13) Circumcisionem Judæis solius signi loco fuisse, quo a ceteris populis distinguerentur, non vero justitiam exinde eos accepisse, nec peccatum originale per illam deletum, S. Zeno sensisse videtur, quemadmodum & S. Justinus Martyr, qui in dialogo cum Triphone hæc similiter scripsit pag. 243. *Abraham circumcisionem in signum, non ad justitiam accepit.* Et pag. 366. *Ista vestra circumcisio in signum data est, & non ad justitiæ peragendæ opus.* Augustino & aliis Patribus secus est visum, qui in circumcisione peccatum originale deletum tradidere, de quo plura videsis apud Estium in 4. Sent. dist. 1. Sed aliud est justitiam in circumcisione olim Judæis fuisse a Deo traditam, aliud est eos virtute circumcisionis consecutos fuisse justitiam. Primum verissimum est, nec a Zenone, sive Justino negatur. Alterum est falsum, cum constans sit Catholicorum sententia, sacramenta veteris & novæ legis non in eo tantum differre, quod utrorumque *ceremoniæ sunt aliæ & alii ritus externi*, quam sententiam ob tò tantum proscripsit Tridentina Synodus sess. 7. can. 11. sed in eo præsertim, ut ante aliquanto explicaverat Eugenius IV. in decreto Armenis dato, quod *illa non causabant gratiam, sed eam solum per passionem Christi dandam figurabant: hæc vero nostra & continent gratiam, & ipsam digne suscipientibus conferunt.* Sane Augustinus enarrat. in ps. 73. num. 2. *Si enim discernimus,* inquit, *duo Testamenta vetus & novum; non sunt eadem sacramenta . . . . quia alia sunt sacramenta dantia salutem, alia promittentia Salvatorem. Sacramenta novi Testamenti dant salutem, sacramenta veteris Testamenti promiserunt Salvatorem.* Vide etiam l. 19. contra Faustum cap. 13. & 14. ubi illa veteris Testamenti *sacramenta prænuntiativa* vocat, quippe quibus Salvator tantummodo promitteretur, non quæ producerent gratiam nisi per fidem, qua in futurum Salvatorem iis sacramentis prænuntiatum credebatur, ut pluribus idem S. Doctor ostendit. Hoc unum ergo S. Zeno post Justinum martyrem circumcisioni denegavit, quod veram per se se justitiam pareret; id

ſignationem Judaici populi, qui carnalis futurus fuerat, procuratam. Denique nihil illi contulit: quia Deo ante, non poſtea quam circumciſus eſt, placuit: præmiumque non circumciſionis, ſed (14) in acrobuſtia meritæ repromiſſionis accepit. Unde manifeſtum eſt, Abraham gemini populi typum in ſemetipſo portaſſe, ut circumciſionis nota exprimeret Judæum, (15) credulitatis juſtitia Chriſtianum.

V. Adde, quod circumciſio iſta non tam ſalutem (16) non pollicetur, quam (17) locum caputque criminis monſtrat. Adam etenim cum (18) inlicitum pomum hoc membro decerpſit, ſic in genus humanum jus mortis induxit. Neceſſario ergo luxurioſo populo Deus hoc ſignum dedit: ut, locum matricalis culpæ cum denotat, etiam alia crimina fugienda cognoſcat. Ore tuo te, inquit, Chriſtiane, viciſti. Inde eſt, quod & ego æternam vitam me poſſidere contendo, quia ſpecialiter (19) curam mortis mihi a Deo præſtitam recognoſco. Recte Judæus hoc diceret, fratres, ſi iſta cura (20) ſexui utrique prodeſſe

enim ſolis novæ legis ſacramentis convenit: unde a catholico & ſano ceterorum Patrum ſenſu noſtrum Auctorem nihilum diſceſciſſe cognoſcimus.

(14) In editis erat *in hac robuſta merita*. In Mſ. Pomp. *in ac robuſti, ac meritæ*. In Rem. & Vat. *in hac robuſtia meritæ*: *robuſtia* pariter legitur in Zen. Legendum procul dubio *in acrobuſtia meritæ*; nam *acrobuſtia*, ſeu *acrobyſtia* a nomine Græco apud Paullum Apoſtolum frequenti *ἀκροβυστία*, quod *præputium* latine redditur, latinis litteris, ut alia non nulla, efferri potuit, & ſententia ſic optima elicitur: innuitur enim Abraham *accepiſſe non circumciſionis, ſed repromiſſionis in acrobuſtia, ſeu præputio meritæ præmium*; cum ſcilicet fides, qua adhuc in præputio credidit Deo, deputata eſt illi ad juſtitiam. Reſpicitur autem ille Paulli locus ad Romanos 4. v. 9. & 10. *Reputata eſt Abrahæ fides ad juſtitiam. Quomodo ergo reputata eſt? in circumciſione, an in præputio? non in circumciſione, ſed in præputio.* Utrobique autem, ſicut alibi ſemper, *ἀκροβυστία* in Græco Paulli textu legitur.

(15) *Credulitas* heic quoque pro fide: vide adnot. 6. in tract. 1.

(16) Ex Mſſ. Vat. & Urbin. adjecimus *non*, quippe quod hæc particula a Zenone num. 6. cum eodem verbo & in eamdem ſententiam copulatur. *Hujuſmodi circumciſio*, inquit, *Deus non tantum ſalutem non pollicetur* &c. De ſenſu porro hujus loci vide adnot. 13.

(17) Hoc de teſtimonio, quo Adæ peccatum carnali voluptati contra vetitum perceptæ tribuitur, quid ſentiendum ſit, & quo ex fonte hæc ſententia fluxerit, plura tradidimus diſſert. 2. cap. 4.

(18) In edit. Ver. contra manuſcriptorum auctoritatem verba tranſpoſita fuerunt ſic: *Cum hoc membro inlicitum pomum decerpſit*. Idem in edit. Patav. quæ ſolum *decerpſit* cum Mſ. Zenon. ſcribit.

(19) *Cura* pro curatione, ſeu medicina heic adhibetur, ut ex ſequentibus explorate liquet. Similiter uſurpata invenitur apud Gratium in Cyneg. v. 366. Celſum de re med. cap. 10. Petronium Arbitrum in frag. pag. 668. novæ edit. Claudianum de Bello Get. v. 120. In editis *adnexam curam*. Mſſ. Pomp. Tolent. Vat. Zen. *anxiam* pro *adnexam* ſcribunt. Utrumque deeſt in antiquo cod. Rem. in quo *cura præſtita* ablativo caſu effertur, ſed male. *Mortis* pro peccato, vel damnatione dici optime notavit Sparaverius.

(20) Hoc idem argumentum adverſus circumciſionem urget etiam Juſtinus Martyr in dialogo contra Triphonem pag. 32. *Præterea*

cum

prodesse potuisset. Cum enim gravior caussa supersit: periturum se, nisi (21) veritatem requirat, agnoscit: si enim Adam curat; certe (22) in qua delicti omnis est summa, isto remedio curare non potest Evam. Quid, quod nec ipsi viro aliquid eam prodesse perspicio? quia hujus circumscriptio characteris potestati subjacet cordis, quod nisi veræ circumcisionis spiritali fuerit sacramento purgatum, in æternum homo, de quo agitur, periturus est: caro enim damnum pati potest, animo autem imperare non potest: ipse enim regalis potestatis imperio subjectum sibi corpus servilibus officiis suæ compellit implere desideria voluntatis; qui si fuerit vitiosus, quot habet unusquisque membra, poterit perpetrare tot crimina.

VI. Denique hoc genere Judæos Scriptura denotat ab auribus incipiens: *Clamavi*, inquit, *ad eos, & non audiverunt, clamabunt ad me, & non erit, qui exaudiat eos.* Similiter & de manibus dicit: *Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra injustitiam meditatur.* Is. 59. 3.
Et iterum de ceteris membris: *Sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose egerunt, venenum aspidum sub labiis eorum, quorum os maledicto & (23) amaritudine plenum est, veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: contritio & miseria in viis eorum, & iter pacis non cognoverunt, non* Psal. 13. 3.

---

cum non possit femineum genus carnalem circumcisionem adsumere, satis apparet in signum datam circumcisionem, non tamquam opus justitiæ. Quidquid enim ad justitiam virtutemque pertinet, etiam feminis Deus dedit. Idipsum brevius Cyprianus lib. 1. Testim. cap. 8. ubi observare præterea licet, eadem Adæ, Abel, Henoch, Noe, Melchisedech exempla congeri, quæ heic a Zenone fusius exponuntur; quod idem animadvertimus apud memoratum Justinum loco laudato, nec non apud Tertullianum adversus Judæos cap. 2. & sequent. ut nihil dubium sit, quin hæc penes antiquos Patres solennia fuerint argumenta, quibus *circumcisio*, ut Cyprianus ait, *prima carnalis evacuata* probaretur.

(21) Sparaverio placeret scribere *remedium*; nam, inquit, quid isthic loci habeat *veritatem* non video. At sine MSS. nec ipse, nec nos corrigere audemus; & fortassis *veritatem* pro *veram medicinam* a circumcisione diversam, quæ utrumque sexum vere curet, Auctor accepit.

(22) Editi habebant *in quo*, ut ad Adam referretur, & *in quo* corrigendum pariter notavit quispiam in margine MS. Pomp. Sane in Adam *delicti omnis summa* reperitur verius, quam in Eva, cum ex illo potissimum, tamquam ex capite, originale peccatum in posteros dimanaverit. Sed ut *in qua* poneremus, fecit non solum MSS. Rem. & Pomp. auctoritas, sed ea præsertim consideratio, quod sententia ex contextu ad Evam commodius referenda videtur. In hac autem *delicti summa* dici potuit, quatenus ipsa peccatum Adæ suasit, & nihilominus illi circumcisionis remedium nihil proficit. *Evam* autem dixit S. Antistes pro universis feminis, quibus circumcisio data non fuit, sicut *Adam* pro viris omnibus nominavit.

(23) MSS. Zen. & Pomp. cum edit. Ven. *amaritudinis*. Dein pro *contritio* MS. Urbin. *contentio*.

(24) Scri-

non est timor Dei ante oculos eorum. Et de ipsa circumcisione in (24) sym-
Os. 4. 12. bolis inquit: *Interrogabant, & in virgis suis annuntiabant, spiritu meretricio seducti sunt, & fornicati sunt a Deo suo.* Agnosce igitur, Judæe, vel sero erroris tui (25) miserum dolendumque discrimen, & dic nobis, utrum circumcisionem observes, an legem. Si circumcisionem; non est tibi lex necessaria, quia justus Abraham, qui ex fide vixit, Deum credulitate, non lege promeruit. Si legem; contemne tuam istam circumcisionem, quam evacuatam videmus a lege (26) sic
Jer. 4. 3. 4. Jeremia dicente: *Hæc dicit Dominus viris Juda & omnibus, qui habitant in Jerusalem. Renovate inter vos novitatem, & ne seminaveritis in spinis. Circumcumcidite præputium cordis vestri, ne exeat sicut ignis ira mea, & exurat, & non sit, qui exstinguat.* (27) Videtis ergo, fratres, quod huiusmodi circumcisis Deus non tantum salutem non pollicetur, sed etiam, nisi legitime corde circumcidantur, ignis inexstinguibilis supplicium comminatur. Sed & Moyses ipse, cujus adferunt se sæpe
Deut. 30. 6. discipulos, eodem spiritu ad Israel loquitur dicens: *Novissimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor seminis tui ad Don.u.um Deum tuum amandum.*

VII. Hinc nunc vobis iterum dicam. Pharisæe responde, ubi cor habeas constitutum. Si in regione pectoris; quid deformi vulnere (28) inferna metiris? Si, quod quidem recte æstimas, in infernis; procul dubio omnes sacrilegos antecedis, qui Moysis reprobans dictum, per hanc injuriosam corporis stipem Deo placere te posse præsumis. Jam completa est, inquit, in me per Jesum Nave, Domino jubente, secunda, quam Moyses annuntiaverat, circumcisio: scriptum est enim:
Jos. 5. 2. *Et dixit Deus ad Jesum, Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos: & (29) adside,*

(24) Scriptum est *in symbolis*, ut significetur, circumcisionem apud Oseam sub figurata locutione, quam textus præfert, indicatam: *symbolum* enim pro signo obscuro & metaphorico sumi ab antiquis solet, ut apud Basilium Fabrum videre est in Thesauro erudit. v. *Symbolum.* Similiter *symbolice* pro *figurate* dixit Gell. l. 4. c. 11.

(25) Mf. Vat. *miserrimum* Post pauca pro & *dic* Mff. Rem. Vat. Pomp. *Edic.*

(26) *Sic* e Mff. & edit. Ven. restitutum.

(27) Mf. Urbin. *Videte.* Mox *quia* pro *quod* in Mf. Zen.

(28) *Inferna metiris* dicit Zeno pro *præputium in inferiori parte situm circumcidis.* Idem præputium paullo post *injuriosam corporis stipem* Deo tributi loco oblatam vocat. Post pauca *existimas* pro *æstimas* in Mf. Tolent. Sed *æstimo* pro *existimo* apud Zenonem frequens invenles.

(29) In edit. Ver. legebatur *abscinde:* in edit. Ven. *abscides*; in Mff. Pomp. Zen. *abscide* & *circumcide.* Ex cod. autem Rem. *adside* placuit scribere, cum hæc lectio conveniat cum textu Interpretum LXX. ex quibus hæc Latine reddita sunt. Lactantius etiam, qui similiter hunc textum recitat lib. 4. Instit. cap. 17. habet & *sede.* Cyprianus quoque

ſide, *circumcideque* (30) *ſecundo filios Iſrael.* Videamus nunc ergo, fratres cariſſimi, ſecunda illa circumciſio ab Jeſu Nave, quo genere celebrata ſit petrinis illis cultris: cor, an præputium circumciderit. Etenim ſi ſecundum ipſos nos quoque carnaliter ſentiamus, ambo prophetæ tenebuntur in crimine, ut aut Moyſes fallax ſit, ſi (31) circumciſio circumciditur rurſum, ut hoc idem faciat, aut ut, quod non habeat, perdat; aut certe Jeſus Nave parricida ſit, ſi cultris corda hominum deſecat.

VIII. Sed abſit, fratres, ut ſpiritales viros ullo tangamus errore, maxime cum prophetia ad ſui dicti jam pervenerit veritatem: Jeſus enim Nave Chriſti imaginem præferebat, qui verus omnium ſalvator eſſe cognoſcitur & factis & nomine: hic enim, quia ipſe dictus eſt etiam petra, recte cultellos petrinos fecit (unde non ſine ratione *1. Cor. 10. 4.*
& Simoni, ſuper quem ædificavit Eccleſiam, *Petrus* nomen impoſuit) *Marc. 3. 16.*
ideſt ſua doctrina (32) formatos, & Spiritus Sancti lima acuminatos conſtituit viros Apoſtolos omneſque diſcipulos: quorum ſalutaria monita canentibus linguis, quaſi quibuſdam ſpiritalibus cultris credentium populorum, ſecundum Moyſis dictum, non in damnum ho- *Deut. 30. 6.*
minis

que lib. 1. Teſtimon. cap. 8. & *adſidens circumcide.*

(30) Omnes jam Interpretes unicam tantum circumciſionem hoc Scripturæ loco Judæis præceptam & peractam quidem agnoſcunt; poſtquam hi ex eremo in terram pollicitationis pervenere; cum Hebræos in eremo circumciſionem non adhibuiſſe, exploratum ſit ex iis, quæ eodem Joſue capite ſubjiciuntur verſ. 6. & 7. Cur nihilominus dictum ſit *circumcide ſecundo*, cum ea, quæ præcipiebatur, prima circumciſio fuerit, percommode explicat Andræas Maſius in hunc locum, quem videre Lector poteris Ceterum Zenonis interpretatio ſecundam hanc circumciſionem ad circumciſionem cordis idcirco retulit, non quod primam illos jam ante ſubiiſſe putaret, ſed quod in illa, quæ prima vere erat, ſecundam cordis circumciſionem præſignificatam ſolennis ferebat Patrum antiquorum ſententia, ac præſertim Juſtini, Cypriani, & Lactantii, quos Zenonem ſequutum nihil ambigimus. Quin & S. Hieronymus in cap. 3. epiſt. ad Gal. pag. 424. tom. 7. edic. Ver. etſi Hebræos antehac in eremo incircumciſos fateatur, circumciſionem tamen *ſecundo* præceptam ſpiritalem cordis circumciſionem ſpectaſſe perſpicue confirmat. *Denique per quadraginta annos in eremo nullus eſt circumciſus: ſoli quippe ſine gentis alterius admixtione vivebant. Statim ut Jordanis ripam tranſgreſſus eſt populus, & in Palæſtinæ terram Judæum ſe examen infudit, circumciſio neceſſaria futuro ex commixtione gentium providit errori. Quod autem a Jeſu duce ſecundo ſcribitur populus circumciſus; ſignificat & in eremo ceſſaſſe circumciſionem, quæ in Ægypto rationabiliter exercebatur, & a Domino Jeſu Chriſto ſpirituali circumciſione credentes eſſe mundandos.*

(31) Edit. Ven. *circumciſione*. Mſ. Zen. *circumciſio recircumciditur rurſum.* Dein *non habet* pro *non habeat.* De hujus loci intellectu ſi ambigis, vide præclare interpretantem Franciſcum Sparaverium in obſervationibus, quas poſt Appendicem addemus.

(32) Mſ. Rem. *formatur Spiritus Sancti;* Mſſ. Tol. & Zen. cum editione Ven. *formatus Spiritus Sancti.*

O (33) *Opor-*

minis præputium carnis, ſed in augmentum hominis præputium facinoroſi cordis incidit.

IX. At fortaſſe adhuc quiſpiam dicat, cur ipſe quoque ſignaculum carnis accepit, ſi ei neceſſarium non fuit? Hujus propoſitionis quæ ſit ratio, fratres, accipite. Igitur qui venerat hominem vivificare, per hominem neceſſe habuit, ne phantaſma putaretur, edicta legis univerſa complere: non enim aut finis legis, aut verus Chriſtus eſſe potuiſſet, ſi quid prætermitteret, quod ab alio ſaluti hominum præſtari (33) potuiſſet. Eo accedit, quod ſecundum carnem David filius futurus eſſe canebatur; qui niſi paterno generis ſignaculo reſponderet; neque David filius eſſet, neque niſi in filium David Chriſtus venire potuiſſet, qui ideo circumciſus eſt, quia Judæis erat promiſſus, ideo cum præputio natus, quia in æternum incircumciſis gentibus fuerat profuturus.

X. Diximus de prima circumciſione carnali, quæ Judæorum eſt: nunc breviter de ſecunda ſpiritali, quæ noſtra eſt, edicamus, quæ tantum poteſtatis gerit, ut (34) a femina cœperit, quod priori impoſſibile fuit. Denique a muliere, quæ prior peccaverat, circumciſionis incipit cura. Et quia (35) ſuaſione per aurem irrepens diabolus, Evam vulnerans interemerat; per aurem intrans Chriſtus in Mariam, univerſa cordis deſecat vitia: vulnuſque mulieris, dum de virgine naſcitur, curat. Signum ſalutis accipite. Corruptelam integritas, partum eſt ſecuta virginitas. Adam ſimiliter dominica circumciditur cruce, & quia per mulierem, quæ ſola lignum letale contigerat, exceperat uterque ſexus interitum; e diverſo per virum ligno ſuſpenſum vivificatum eſt omne genus humanum. Ac ne non ex integro principium ſuo ſtatui redditum videretur, prior vir conſummatur in cruce: atque eo feliciter ſoporato, ſimiliter de ejus latere ictu lanceæ non coſta divellitur, ſed per aquam & ſanguinem, quod eſt baptiſmum atque (36) martyrium, ſpiritale corpus ſpiritalis feminæ effunditur, ut legitime Adam per Chriſtum, Eva per Eccleſiam renovaretur.

XI. Hoc

(33) *Oportuiſſet* in edit. Ven.

(34) Nimirum a M. Virgine, genitrice ejus, *qui univerſa cordis deſecat vitia*, ut in ſequentibus Auctor explicat. Solenne autem eſt Patribus M Virgini ſalutis exordium tribuere, ſicuti ab Eva perditionis initium profectum agnoſcunt. Vide Irenæum inter ceteros lib. 3. c. 33. & lib. 5. cap. 19. nec non Tertullianum de Carne Chriſti cap. 17.

(35) Edit. Ver. *ſuaſionem*: melior autem viſa eſt Mſſ. Pomp. Zen. & edit. Venetæ lectio.

(36) Martyrium baptiſmatis vicem ſupplere, cum baptiſma aquæ conſequi quiſpiam nequeat,

XI. Hoc nos, fratres, sacramento tam viri, quam feminæ circumcidimur: hoc Spiritus Sancti non (37) signaculo, sed signo censemur. Hac circumcisione non aliquid perdimus, sed crescere nos augmentis cælestibus invenimus: non sanguinem sterili solennitate dimittimus, sed pudoris sanguinem retinemus, quem ambitiose plerumque effundimus, cum in persecutione pro nomine Domini diabolum moriendo vastamus. Postremo abscindimus, (38) quod habuisse non deberemus, quod ab inimico hominibus superadditum recognoscimus, Domino sic dicente: *Simile est regnum cælorum homini, qui seminavit in* Matth. 13. *suo agro bonum semen: dormientibus autem hominibus, venit inimicus ejus,* 24. & 25. *& superseminavit zizania in triticum.* Quæ necessario radicitus circumcisione divellimus; ut diri seminis contagione purgati, integri in ubertate paterni seminis maneamus. Hæc, inquam, non die, non nocte, non hora, non sexu, non ætate, non conditione, non loco, non genere (39) tribuenda homini salute depellitur, sed gloriosa semper

nequeat, & hoc quidem aquæ baptisma per aquam, illud autem per sanguinem, qui de Christi latere fluxerunt, significatum fuisse, hoc testimonio confirmari potest: id quod similiter alii Patres testantur, ex quibus unum Tertulliani locum recitare placet ex libro de Baptis. cap. 16. *Est quidem nobis etiam secundum lavacrum, & ipsum sanguinis scilicet, de quo Dominus: Habeo, inquit, baptismo tingi, cum jam tinctus fuisset. Venerat enim per aquam & sanguinem, sicut Joannes scripsit, ut aqua tingeretur, sanguine glorificaretur: proinde nos faceret aqua vocatos, sanguine electos. Hos duos baptismos de vulnere perfossi lateris emisit, quatenus qui in sanguinem ejus crederent, aqua lavarentur; qui aqua lavissent, etiam sanguinem potarent. Hic est baptismus, qui lavacrum & non acceptum representat, & perditum reddit.*

(37) *Signaculum* de circumcisione corporali dicitur, quam licet *signum* appellet vulgatus Paulli Interpres, quatenus corpus vere signat, tamen ad spiritum quod pertinet, *signaculum justitiæ* vocatur. *Signum* autem spirituale ex Patrum lingua non est, nisi quod animum afficit & signat; qua ratione *signa* dicuntur novæ legis sacramenta, quæ gratiam non tam significant, sed etiam producunt: illa vero Testamenti veteris, quæ gratiam mere significabant, cum ad spiritualem notionem referrentur, tum *signacula* tantum appellata inveniuntur. Porro S. Cyprianus lib. 1. Test. cap. 8. *signaculum* de circumcisione carnali, *signum* vero de spirituali, perinde ac S. Zeno, accipit. *Illud signaculum feminis non proficit: signo autem Domini omnes signantur.* Similiter Minucius Felix cap. 35. *notaculum corporis* illam vocat, hanc vero *innocentiæ ac modestiæ signum*, quo Christianos *facile dignosci* ait, uti eodem *censeri* S. Zeno dixit. Forte autem heic *signi* nomine baptismum intelligit, de quo adnotat. sequenti.

(38) *Quod habuisse non deberemus*, hoc loco præcipue est originale peccatum, quod per *signum Spiritus Sancti*, idest per baptisma abscissum, eoque proinde cor circumcisum patet; unde baptisma *spiritualem circumcisionem* esse Cyprianus defendit epist. 59. De originali autem culpa sermonem heic præcipue fieri, inde confirmatur, quod mox *diri seminis contagio* memoretur, quæ sane contagio peccatum innuit per generationem propagatum, a quo nos eo signo, seu ea spirituali circumcisione *purgari* tradimur. Vide adnot. 40.

(39) In editis & plerisque Mss. *ad tribuendam homini salutem.* Correximus ex antiquissimo

ſemper in omnibus invenitur. Denique prior circumciſio deſecat carnem, ſecunda animi deſecat vitia: illa ferro, hæc ſpiritu; illa portionem, hæc hominem totum; illa maſculum ſolum, hæc utrumque ſexum; illa præputium parvæ cutis, hæc præputium totius concupiſcentiæ ſæcularis. Illa octavo deſervit diei, (40) huic deſerviunt tempora, dies, horæ univerſaque momenta. Illa ante octavum, vel poſt octavum diem nec ipſi morienti puero ſubvenit; hæc a cunis ipſis infantiæ uſque ad ſupremos exitus cujuſvis ætatis utrique generi ſalutare munus impertit. Illa ſanguine gaudet, hæc gratia; illa imagine, hæc veritate; illa damno, hæc lucro; illa agit captiva ſub lege, hæc omnibus præſtat in Chriſto bonæ fidei libertatem. Igitur vos, qui circumciſi eſtis circumciſione non manu facta in ſpoliationem carnis, ſed circumciſione Domini noſtri Jeſu Chriſti, elaborate, ne veſtra integritas mutiletur; ne ingruentium peccatorum rurſum ſicut Adæ & Evæ ſpiritale præputium male repetita nuditas condemnetur; ne novus homo quidquam Judæi habere (41) videatur, aut Gentis. Ambo enim illi carnales ſunt, ambo ſine fructu. Unde dubium non eſt, neque præputium aliquid eſſe, neque circumciſionem, ſed (42) ſolam obſervationem voluntatis Dei eſſe fideliter viventibus neceſſariam.*

TRA-

ſimo Mſ. Rem. Poſt pauca *gloria* pro *glorioſa* in Mſ. Vat.

(40) Perſpicue de baptiſmo heic ſermo eſt, qui proinde *S. Spiritus ſignum* ſuperius appellatus confirmatur. Quæ enim, amabo, alia ſpiritualis circumciſio quibuſcumque tum viris, tum mulieribus, tum pueris proficiens, quacumque die poteſt adhiberi, niſi baptiſma? Fuit quidem Fidi cujuſdam Africani opinio Cypriani temporibus, neminem niſi octava die baptizari oportere, ut lex circumciſioni ſtatuta ſervaretur. At hunc errorem, concilio habito, S. Cyprianus diſpulit, de quo is plura agit epiſt. 59.

(41) Mſ. Rem. *videantur*.

(42) In editis & aliquot Mſſ. *ſolum*: lectio autem Mſ. Rem. præferenda viſa eſt. Idem Mſ. Rem. cum Pomp. & edit. Ven. in finem addunt *Amen*.

(1) Hic

TRACTATUS XIV.

De (1) *spirituali ædificatione domus Dei.*

I. VEllem, fratres dilectissimi, triumphali quodam modo uti sermone, novique operis arcem sacram laudibus geminare. Sed quamvis sit optimum laudare, quæ Dei sunt; tamen præcipuum non est, quod cum Gentibus, vel Judæis potest esse commune: nam & illis si (2) liceat, vel si velint, fortassis cultius synagogas ædificent, cultius erigant (3) capitolia: sed in his omnibus operibus vero judicio structores magis possunt placere, quam sacerdotes. Quid, quod aut nullum, aut perrarum est per omnem Ecclesiam Dei orationis (4) loci mem-

(1) Hic tractatus recitatus videtur in dedicatione templi, quod Veronæ constructum fuerat, ut pluribus animadvertimus dissert. 1. cap. 2 §. 4. Manuscripti titulum hunc præferunt: *De ædificatione Domus Dei a Salomone:* & hunc tractatum eodem titulo prænotatum *explicationem pulcherrimam* vocant Joannes Presbyter Veronensis in Historia Imperiali MS. & ex eo Gullielmus Pastrengus & Petrus de Natalibus. Placuit vulgata inscriptio, cum ex occasione ædificati templi ad spiritualem Dei domus ædificationem persuadendam Zenonianus sermo ita deflectat, ut hoc unum Zenonem sibi proposuisse quisque intelligat.

(2) Cum *si liceat, vel si velint* disjunctive posita sint, haud opus est utrumque tum de Judæis, tum de Gentibus intelligere, ac si utrisque interdictum fuerit hoc tempore, quo S. Zeno hunc tractatum recitavit, ne alteri synagogas ædificarent, alteri erigerent capitolia. Nullæ quidem adversus Hebræos ante Theodosium juniorem leges latæ inveniuntur, quibus novarum synagogarum ædificatio iisdem prohibeatur: immo vero ex his, quæ id vetant, nihil tale antea vetitum fuisse palam colligitur; dequo plura dissert. 1. cap. 2. De solis ergo Gentium templis verbum *licuit* accipiendum est, quibus etsi sub Juliano Apostata omnis fuit restituta potestas, quam Constantinus & Constantius Imperatores eisdem ademerant, lege lata ne idolorum templa aperirent, nedum nova ne erigerent: tamen sub Joviano Juliani successore ædificandorum saltem novorum templorum facultatem Gentibus ademtam nihil ambigimus. Solum vero sub Valentiniano iisdem permissus suæ religionis usus, ut ne mirum sit, si palam patentes saltem in agris idolorum ædes a Zenone insinuentur tract. 5. lib. 1. num. 8. ubi de viro infideli templa idolorum petenti sermo est, & tract. 15. num. 5. ubi de rusticanis templis Ethnicorum agitur.

(3) *Capitolium, idest curia Deorum*, ut explicat Tertullianus in Apolog. cap. 6. pro idolorum fano, vel templo frequenter usurpatum legimus. Eumenius in Panegyrico *Apollinis templum, & capitolium* Augustodunі condita appellat *fana longe omnium in hac urbe pulcherrima.* Synodus Eliberitana can. 59. prohibet, ne quis Christianus *ad idolum capitolii* sacrificandi caussa adscendat. Vide Cyprianum de Lapsis pag. 380. & Lactantium lib. 1. cap. 12. & 21. nec non lib. 3. cap. 17. ubi Ciceronis locum allegat.

(4) *Loca orationis* dici solebant Christianorum templa, unde *oratorii* nomen subinde inolevit; & similiter sub tractatus finem *sacræ orationis iste locus.* *Ecclesiam* nihilominus S. Zeno non semel appellat: *templum* autem ipsos Christianos solum ex Paulio Apostolo appellandos in decursu sermonis contendit. Vide de hoc adnot. 26. in tract. 5. Hinc porro intelligitur quam pusilla & minimæ artis id temporis fere fuerint Christianarum Ecclesiarum ædificia, ita ut nulla, vel rara possent, ne dum cum Gentilium templis, sed ne cum ipsorum quidem, quæ supererant templorum ruinis comparari. Cum nimi-

membrum, quod possit quavis (5) ruina in se mergentibus idololatriæ ædibus nunc usque aliquatenus comparari? Nam & Salomonis accepimus templum luculento opere fuisse constructum, atque ita elaboratum, ut nesciret inspector, in eo quid potissimum miraretur, magnitudinem, opus, ornatum, an ne materiam: ita enim in unum decorem universa convenerant, ut legitima domus Dei caduca illa ambitio putaretur. Quod si ita esset, inter memorata impar cultu semper Ecclesia inveniretur.

II. Sed hæc sæcularia sine legitimo ac devoto cultore nec sufficien-
Isa. 66. 1. tia, nec necessaria honori suo protestatur Deus hactenus dicens: *Cæ-*
2. *lum mihi thronus, & terra suppedaneum pedum meorum. Quam mihi ædifi-*
cabitis domum? aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista fecit ma-
Matth. 23. *nus mea.* In Evangelio quoque sic dicit: *Hierusalem, Hierusalem, quæ*
37. 38. *interficis prophetas, & lapidas missos ad te, quotiens volui colligere filios tuos,*
sicut gallina pullos suos sub alas, & noluisti? Ecce remittetur vobis domus vestra.
Matth. Et iterum: *Non relinquetur in templo lapis super lapidem, qui non dissol-*
24. 2. *Marc.* 13. *vatur.* Reprobat ergo tam immensum, tam insigne, tam opulens
2. templum, quia in eo verum non erat templum: etenim hominum
Luc. 2. 5. (6) conciliabulum est contextio ista parietum; fidelis autem populus Dei

nimirum sub Constantino primum Ecelesias publicas aperire Christianis llcuit; illis initiis vel privatas domos in Fcclesiæ usum transtulere, vel, si ædificarunt loca orationis, præsenti necessitati prospicientes, ædificasse credendl sunt sacras ædes rudi, ut ajunt, minerva, quæ satis essent Ecelesiasticis eonventibus, nee cum sumtuosis idolorum templis de magnificentia contenderent.

(5) *Runia quavis idololatriæ ædium* hoc loco memorata haud intelligi potest illa, quam Imperatores legibus intulere, cum idolorum templa deleri jusserunt (id enim serius accidit, quam quod ad Zenonis ætatem referri queat) sed illa, quam eædem ædes quovis casu, aut vetustate corrosæ minabantur; & sententia est, adeo pusilla esse loca orationis apud Christianos, ut ne dum cum stantibus idolorum templis, sed ne cum ruinosis quibuscumque (sic enim explicanda putamus illa *ruina quavis in se mergentibus*, idest collabescentibus) conferri queant.

(6) Hinc aperte *conciliabulum* dictus patet locus, in quo sacri eonventus habebantur, quem ad modum & apud Livium 7. 5. *conciliabula obire.* Auctor operis de Mortibus persecutorum cap. 15. *conventicula* ipsos *parietes* Ecclesiarum cum Arnobio sub finem lib. 4. aperte vocat. Confer Prudentium Apoth. v. 778. Cum ergo Patres antiqui Christianis templa esse negabant, non negabant his esse certa loca, in quibus sacros cœtus agerent (nam iisdem in operibus, ln quibus negarunt sibi esse templa, sacros cœtus statis diebus a se habitos diserte affirmarunt, ut liquet ex Justini Apolog. &c.) at hæc loca, in quibus collectæ fierent, pro templis non habebant, quibus Deus, perinde ac idola Gentium, indigeret, sed tamquam mera loca hominibus congregandis idonea considerabant, unde *conciliabula*, non *templa* S. Zeno satis commodo illa vocavit. Quod autem ait in eo Hierosolymorum templo *verum templum non fuisse*, forte adludit ad illa Apoc. 21. vers. 22. ubi Joannes loquens de nova Hierusalem (quam Ezechiel similiter prænuntiaverat, cum novam novi templi ædificationem

Dei (7) templum, Apostolo dicente: *Vos estis templum Dei, & spiritus Dei habitat in vobis.* Et verum est; nam sicut idolis insensatis similia templa conveniunt, ita viventi Deo viva templa sunt necessaria: in his enim solis sacerdotum Dei structura & propria est & perennis: qua & Judæos & Gentes vel ceteros antecedimus. Incomparabilis autem gloria, ac vere Deo digna, cum uno consensu, una fide, alter alterum commendans, devotione consimili convertuntur ad Deum & sacerdos & templum. Exsultate igitur, fratres: ædificationemque vestram ædem istam de novella cognoscite, cujus quoque capacitatem felici numero fecistis (8) angustam: ex eo enim ipso, quod (9) nos non capit locus, exinde intelligitur, quia fides vestra capit Deum. Igitur ne quis operationem a me forte disquirat, paucis insinuabo. 2. Cor. 6. 16.

III. In totius fabricæ fundamentis, non sicut in Judææ templo plurimi, sed magnus, præclarus, pretiosus, ac speciosus unus est lapis, qui (10) quadræ turris totam solus sustinet molem: cui non innumerabilis Ephes. 2. 20.

tionem prospexit) inquit: *Templum non vidi in ea.*

(7) Solemne, ut mox innuimus, antiquis Patribus fuit protestari, Deo vivo opus non esse templis e materia constructis, sed ipsius templum vivum esse Christianum populum & Ecclesiam ipsam fidelium. Vide inter ceteros Lactantium lib. 1. Instit. cap. 10. & lib. 4. cap. 15. Auctorem libri de Mortibus persecutorum cap. 15. Minutium Felicem, Arnobium &c. Hoc vivum templum profecto significare voluit S. Zeno, cum paullo post ait: *Devotione consimili convertuntur ad Deum & sacerdos & templum,* idest viva fidelium Ecclesia, quæ una cum sacerdotibus Deo laudes & sacrificium offerebat.

(8) Non rudes solum (ut vidimus adnot. 4.) sed & angustas initio quarti sæculi fere fuisse Christianorum ecclesias, cum pro paucitate illa fidelium, qui sub persecutiones fidem Catholicam amplexi fuerant, non valde amplis basilicis opus esset; & solum aucto subinde post redditam Ecclesiæ pacem fidelium numero, novas ampliores ecclesias ædificandas fuisse, ex Athanasio liquet, qui in Apologia ad Constantium Alexandriæ in urbe totius Ægypti principe angustissimas fuisse tradit ecclesias usque ad an. 356. quæ cum capiendis fidelibus in dies crescentibus pares non essent, nova amplior exstructa fuerat ecclesia, in qua, populo rogante, ante petitam ab Imperatore facultatem ipso die paschatis convenire necesse fuit. vide n. 14. pag. 303. Veronæ quoque simile quidpiam accidisse cognoscimus. Quin heic tantum excrevisse patet fidelium multitudinem, ut nova quoque ecclesia, quæ per se satis ampla & capax fuisse traditur, sola populi frequentia facta esset *angusta.* Tam ingentem vero Christianorum numerum S. Zenonis laboribus potissimum tribuendum putamus, ut verum sit, quod de ipso cecinit Anonymus Pipinianus: *Veronam perduxit ad baptismum.*

(9) Ms. Pomp. *vos.*

(10) *Quadraturis* legitur apud Casaubonum, qui hocce testimonium allegat exercit. 15. ad Annales Baronii n. 13. p 360. quod nomen occurrit apud Higinum de Limit. & Vopiscum in Firmi vita. Indicaret autem Zeno quadros lapides, qui in ædificiis fortissimis adhiberi solebant ex Isaia 9. vers. 10. Ezechiel 40. vers. 42. Judith. 1. vers. 2. Herma lib. 1. Vis. 3. &c. unde primus, qui in fundamentis ecclesiarum vel olim jacebatur lapis, quadræ erat figuræ, ut intelligimus ex antiqua inscriptione Narbonensi apud Gruterum p 1058. in qua Rusticus Episcopus Leonis Magni coævus, qui novam basilicam Narbonæ ædificavit, *quadratum in fundamento posuisse* traditur: qui mos

3. Reg. 7. 23 lis (11) varie famulatur acies validissima columnarum, quia illi (12) se-
2. Paralip. c. 4. 2. ptem solæ sufficiunt: non æneum inhæret mare, quia illi perennis fontis sui vivum inest (13) mare: non quod naufragos faciat, sed quod naufragos ad vitam suavem perducat: non aurum, non argentum; quia in suis martyribus computat totum. Non fenestrarum lumen implorat; quia (14) sol æternus in eo manet. Inæstimabilia unius plenitudinis (15) tria illi sunt membra, unum (16) secretarium, & patentes semper duodecim portæ, quas ab hostili defendit impulsu in modum

mos etiam apud Romanos in Deorum templis construendis viguit, ut discimus ex Livio l. 6. c. 5. qui *Capitolium* insigne Romæ omnium Deorum templum *saxo quadrato substructum* prodit. Sed præter codicum & editionum fidem sine necessitate immutare quidquam noluimus; cum præsertim Ecclesiæ spirituale ædificium, de quo heic sermo est, *turris* a Zenone subinde appelletur, primum num. 4. ubi *turris complete* meminit, & rursus n. 5. sim'lique sensu *arx sacra* initio nominatur. Quadra autem figura mystice satis est celebris, quippe quæ novæ civitati Hierusalem tribuitur tum in Apoc. 21. vers. 16. tum in Ezech. cap. 1. *Turris* item frequens est in Scripturis mentio, & apud Hermam lib. 3. cap. 19. ut ne plura animadvertere necesse sit. Vide Hieronymum in c. 9 Isaiæ vers. 10. ubi *turrim* pro *templo* interpretatur.

(11) Ms. Pomp corrigit *varietatis*. Si ex arbitrio liceret corrigere, legeremus potius *innumerabili varietate*. Relativum *cui* & quæ sequuntur non ad lapidem angularem, sed ad *molem*, seu ecclesiam refertur.

(12) Num septem heic sacramenta indicantur, quibus tamquam columnis suam Christus Ecclesiam sulfulcit? num septem dona Spiritus sancti? de quibus Isaias cap. 11. vers. 21. an virtutes septem? an septem ordinum gradus? De septennario numero plura symbolice Ambrosius epist. 44. & ante ipsum Cyprianus ad Fortunatum de Martyrii laudibus cap. 11. quod testimonium Hieronymus epist. 50. ad Pammachium laudat.

(13) Hoc *mare*, quod naufragos ad vitam perducit, procul dubio est baptismatis lavacrum; qui enim baptizabantur, tamquam naufragi olim immergebantur sacris undis, ut aliunde notissimum est. *Suavem* abest a Ms. Rem. pro quo in Tol. *suam vere*.

(14) Tum heic, tum in aliquot ex sequentibus Apocalypseos allegoriam, qua nova Hierusalem describitur, S. Zeno imitatus videtur; nam Apoc. 21. vers. 23. *Et civitas non eget sole, neque luna, ut luceant in ea: nam claritas Dei illuminavit eam.* Duodecim portæ ibidem memorantur vers. 12. nec non apud Ezech. 48. vers. 31.

(15) Quæ tria ista spiritualis Ecclesiæ sint membra, non facile affirmarimus. Æquius videntur innui tres Ecclesiæ partes, quas Militantem, Triumphantem, & Purgantem vulgo nominant: ex quibus totius Ecclesiæ plenitudo conficitur. Alia, sed minus probabilia suppetunt, quæ referre non vacat. Suum cuique judicium esto. Ceterum *tria unius plenitudinis membra*, quæ S. Zeno a materiali ad spiritualem Ecclesiam per allegoriam traducit, re ipsa sunt, ut videtur, tres ecclesiarum partes duobus interjectis columnarum ordinibus distinctæ, quæ tamen unam ecclesiam conficiunt: quod si probetur novam Veronensem ecclesiam in hanc formam, uti ceteræ antiquæ, constructam credibile est, ut præsentis ædificationis exemplo S. Antistes uteretur.

(16) *Secretarium* dicebatur ædicula templo adjuncta, ubi sacra vasa & vestes recondebantur. At non numquam pro ipso sanctuario & presbyterio id nomen acceptum observat Mabillonius in Commentario ad ordines Romanos tom 1. Musei Italici pag. 22. §. 3. *Secretarium* Romanis appellabatur locus, ubi Senatus cogebatur; & hinc *secretaria* a Christianis frequenter dicta inveniuntur loca, ubi Episcopi conveniebant, ut ex pluribus conciliis & conciliorum actis liquet; id quod tum de presby-

dum (17) Tau litteræ prominens lignum. O res vere miranda! Quotidie ædificatur & quotidie dedicatur: floribus perpetuis ac diversis gemmis, lapidibus, margaritis per momenta distinguitur: & quia opus est vivum, tectum non habet, nisi cælum.

IV. Dicam præterea, quæ quotidie merces, quæ impendatur annona. Omnibus peræque unus panis cum (18) ligno datur,

presbyteriis, tum de ædiculis memoratis intelligi potuit. Forte heic accipitur ille templi locus, qui lib. 3. Reg. cap. 6. *oraculum* vocatur, & fanctuarium quidem erat in Hierosolymorum templo unicum.

(17) Crucem hæc vox significat, & spectatur Ezechielis prophetia cap. 48. v. 31. ubi ii, quorum in frontibus *Tau* littera signata fuisset, ab internecione liberandi præcipiuntur. Hanc autem litteram *Tau* crucis imaginem prætulisse, solennis est Patrum antiquorum sententia. Vide Tertullian. lib. 3. ad versus Marcionem c. 22. & Hieronymum lib. 3. in Ezechielem cap. 9. vers. 4. ubi præterea cruces in *Tau* litteræ similitudinem constructas testatur. Pamelius quidem n. 174. in laudatum Tertulliani locum notat, in antiquis MSS. missalibus, uti appellant, initio canonis, qui a *Tau* littera incipit, se vidisse in ea depictam Crucifixi imaginem, cui ipsa littera *Tau* crucis loco erat. Porro crux e portis ecclesiæ duodecim prominebat loco Cherubin, qui apud eumdem Ezechielem cap. 41. vers. 25. in *bostiis templi* cælati traduntur.

(18) Eucharistia heic procul dubio innuitur, quæ fidelibus domum deferenda tradebatur, ut convincitur ex alio Zenonis testimonio tract. 5. num. 8. in quem vide adnot. 29. Quid porro ea *cum ligno* tradita dicatur, si quis ex nobis quærat, monebimus primo, forte legendum esse *cum lino*, non ob linum feminarum, quæ communicaturæ Eucharistiam in *linteaminibus* accipiebant, cum soli viri eam nudis manibus reciperent, de quo fuse P. Edmundus Martene de Antiquis Ecclesiæ rit. lib. 1. part. 1. cap. 4. art. 10. num. 8. non ob linum feminarum, inquam (nam S. Zeno universim loquens, ritum cum feminis, tum viris commune complectitur) sed ob lineam syndonem, vel sacculum, quo Eucharistiam involutam viri perinde ac feminæ domum adferebant. Cardinalis Bona lib. 1. Rerum liturgicarum cap. 25. §. 12. meminit sacculorum & syndonum, quibus oblationes reciperentur. Sed Eucharistiam in linteolis pariter distributam suadent acta S. Birini apud Surium die 3. Decembris, in quibus traditur, Honorium Pontificem eidem dedisse *pallam, super quam corpus Christi conservabat, & in qua corpus Dominicum involutum & ad collum suspensum semper secum ferebat.* Similiter S. Adalbertus Pragensis Episcopus, ut prodit ejus vita sæculo V. Benedictino inserta num. 37. cum quondam sacrificium obtulisset, quidquid e sua & baptizatorum communione superelat, colligi jussit, & *mundissimo panno involutum sibi servavit.* Propius ad Zenonis ætatem est, quod tradit S. Ambrosius lib. 1. de excessu Satyri num. 43. quod nimirum is adhuc catechumenus in naufragii periculo Eucharistiam a Christianis secum iter habentibus postulavit, eamque *ligari fecit in orario, & orarium involvit collo*; orarium autem erat linteum, seu sudarium, ut multis apud Ducangium videre est. Græci vero in sacculo, quem muris appendebant, Eucharistiam in ecclesiis servabant, ut discimus ex variis monumentis recitatis lib. 3. ejus operis, quod Perpetua Ecclesiæ fides circa Eucharistiam inscribitur. Sed hæc expresse ad Eucharistiam in itinere delatam, vel in ecclesiis custoditam pertinent: num eadem ratione quibusque Christianis domum petentibus Eucharistia traderetur, nihil explorate affirmat. Aliunde nulli Codd. editiones nullæ *cum lino* habent. Itaque *cum ligno* retinendum duximus, id quod insinuat, Eucharistiam arcæ ligneæ inclusam, fidelibus fuisse traditam, ut sic cautius eam deferrent domum, ne quid fragmenti decideret. Ex hoc sane commodius intelligitur, quod

P S. Zeno

tur, (19) aqua cum vino, (20) ſal, ignis, & oleum, tunica rudis, & unus (21) denarius, quem qui libens acceperit, acceptumque non ſpre-

S. Zeno tract. 5. n. 8. de Gentili viro cum Chriſtiana femina conjuncto affirmat. *Arrepta*, inquit, *forſitan ſacrificio tuo tuum pectus obtundet, tuam faciem deformabit*: capſulis enim ligneis, in quibus *ſacrificium*, ideſt Euchariſtia condebatur, ictus & vis ejuſmodi facile congruit, ut & pectus obtundere, & faciem deformare poſſent. Huc forte ſpectat Cyprianus in libro de Lapſis pag. 381. mentionem faciens mulieris, quæ *arcam ſuam, in qua Domini ſacramentum fuit*, cum indigne aperire tentaſſet, igne inde erumpente deterrita eſt, ne auderet attingere. Neque mirum ſi tam vilis *ligni* materies Euchariſtiæ recipiendæ adhiberetur. S. Hieronymus epiſt. 4. ad Ruſticum Auguſtodunenſem corpus Chriſti in *viminco caniſtro* ab Exſuperio Tolerano diſtributum prodit. Eorumdem caniſtrorum in diſtribuenda Euchariſtia uſum teſtantur Joannes Epiſcopus & Epiphanius presbyter in iodiculo directo ad Hormiſdam Pontificem tom. 5. Concil. pag. 655. edit. Venetæ, cum *caniſtra* (virgultis & viminibus ſane contexta, ut ex Palladio & Iſidoro liquet) *plena* Euchariſtiæ ſacramento omnibus Theſſalonicæ diſtributa commemorant. Temporibus quoque Gregorii XI. Euchariſtia Romæ ſervabatur *in cophino* ex cæremoniali Petri Amelii cap. 51. & 131. Græci quidam adhuc nunc, Furero tradente in Itinerario pag. 74. panem Euchariſticum *e cophino accipiunt*. Cophinus autem licet antiquis menſura eſſet, quæ non tam res ſiccas, quam liquores metiebatur ex Polluce lib. 4. cap. 23. num. 168. qui locum inſignem antiqui Poetæ in confirmationem adducit; tamen poſteriori ævo ex Gloſſis accipiebatur pro *corbe*, quæ *curvatis virgis* contexebatur ex Iſidoro 20. 9. Synodus Trullana can. 101. memorat vaſcula non tam ex auro, quam *ex alia materia*, quibus Euchariſtia recipiebatur; & cum divites ex pretioſa, tum pauperes ex vili materia arculas adhibuiſſe credibile eſt. Sub Zenonis itaque tempus arcas ligneas in uſu fuiſſe hoc teſtimonium demonſtrat.

(19) Calicis potio hiſce verbis exprimitur, cujus uſum in ipſa quoque Romana Eccleſia obtinuiſſe ad initium uſque ſæculi XII. oſtendit Mabillonius in Comment. ad Roman. ord. tom. 1. Muſei Italici §. 9. pag. 61. *Aqua cum vino* potius, quam *vinum cum aqua* venuſtatis gratia dictum videtur, ut cum ſuperioribus *panis cum ligno* concentus fieret; ac propterea nihil hinc inferre licet, ut aqua in ſacrificio adhibita, aut potiori, aut æquali fere parte cum vino ſumta credatur. Juſtinus in Apologia 2. ſcripſit *vinum & aquam*. Cum antiqui Patres ob arcani diſciplinam hiſce formulis utebantur libenter, ut ne proinde eorum id generis teſtimonia ab Heterodoxis accipi queant, ex quibus Chriſti præſentiam in Euchariſtia antiquis incognitam blatterent, quæ ſatis aliis ex teſtimoniis convincitur; tum vero iiſdem uti præter ceteros mirifice delectabatur Zenonis ingenium, quod in allegoriis ejuſmodi frequens verſabatur, ut aliis ex tractatibus manifeſtum eſt. Advertendum præterea eſt, quod forte hoc loco *aqua & vinum* ſimul dicta ſunt, ut indicetur baptiſma & calix, ex quo vel pueruli vix baptizati participabant: vide adnot. 7. in tract. 32. lib. 2.

(20) *Sal, ignis, oleum, & tunica rudis* ad baptiſmum pertinent: ubi ignis indicat *lumina neophytorum ſplendida*, quæ vel olim in baptiſmo adhibita teſtatur S. Ambroſius libro de lapſu virginis c. 5. Fortaſſis etiam *ignis* nomine illum ignem Zeno indicat, quo aqua in baptiſmate adhibita temperari ſolebat, ut docebimus ex tract. 35. lib. 2. adnot. 3. *Tunica rudis* eſt alba veſtis, quam tunicam item vocat Marcellinus in Chronico ad an. 419. *Rudis* vocatur, eo quod eſſet nova, nec uſu detrita: vide adnot. 12. in tract. 8. lib. 2.

(21) Heic denarius in Eccleſia conlatus, & baptiſmalibus cæremoniis a Zenone ſubjectus, ad baptiſma profecto pertinet. Singulare id quidem teſtimonium apud unum noſtrum Auctorem reperire licuit; ſed bis ejuſdem denarii alibi meminit, ut nihil dubii in eo oboriri queat. Tract. 35. l. 2. ait: *Jam balneator præcinctus exſpectat, quod unctui,* quod

ſpreverit, ſed in labore uſque ad ultimum perduraverit, turri completa, inæſtimabiles divitias in ea commanens poſſidebit.

V. Memorandum quoque neceſſario eſt etiam illud, a quo quid agatur in templo. Sacerdos vocat, oſtium credulitas aperit, ſimplicitas introducit, intellectus invitat, veritas perſuadet, timor excubat, diſciplina coercet, continentia ſe refrenat. Stat in anguſto fides, in ſecreto pudicitia, in primo innocentia, æquitas in medio, in fine patientia. Pax colligit, caritas ligat, ſollicitudo cuſtodit, juſtitia diſtribuit, pietas miniſtrat, puritas ſupplicat, ſpiritus poſtulat, ſpes promittit, ſapientia domus domina prærogat munera. Exſultate ſeniores, (22) vos eſtis hujus operis firmamenta. Exſultate juvenes, vos eſtis lapidibus adamantinis meliores. Exſultate pueri, ſacræ turris dulces, ac ſine pretio margaritæ. Felicia exſultate conjugia: (23) meliores

quod tersui opus eſt, præbiturus, ſed & denarium aureum triplicis numiſmatis unione ſignatum: ad baptizandos autem loquitur. Rurſum tract. 42. ad neophytos de Divina providentia hæc habet: *Ne quem plus amare videatur, aut minus, unam nativitatem, unum lac, unum ſtipendium, unam Spiritus ſancti præſtat omnibus dignitatem*: ubi *ſtipendium* pro *denario* poſitum apparet. Num quis verus denarius in baptiſmate neophytis tradebatur? P. Edmundus Martene part. 1. de Antiquis Eccleſiæ ritibus lib. 1. cap. 1. art. 18. duos baptiſmi ordines publici juris fecit, alterum n. VI. ex libro Sacramentorum Gellonenſis monaſterii, alterum n. VIII. ex Mſ. codice S. Remigii ante annum milleſimum exarato; & in utriſque *decem ſilicæ* neophytis una cum albis datæ traduntur. Alius ordo Romanus VII. a Mabillonio vulgatus tom. 2. Muſei Italici pag. 83. *decem ſyclos* ſcribit, ſed *decem ſilicas* legendum nihil dubitamus, vel *ſiliquas*, quod ſane ſcribitur in ordine Romano I. pag. 27. ejuſdem Muſei. *Silicas* autem denarii ſpeciem fuiſſe conſtat ex Gregorio Magno lib. 9. epiſt. 14. & ex Charta plenariæ ſecuritatis apud Briſſonium de Formulis lib. 6. quibus in locis *ſiliquæ aureæ* pluries nominantur. vide etiam S. Iſidorum lib. 16. de Orig. cap. 24. Hæc quidem teſtimonia nimis ſera ſunt, quam quæ ad Zenonis ætatem porrigi queant. At cum hanc cæremoniam non de novo inventam mediis illis temporibus, ſed ex ritu antiquo derivatam atque illis in eccleſiis cuſtoditam ſatis credibile ſit; forte ex hoc ritu, qui a Zenone heic indicatur, & in Veronenſi eccleſia vigebat, vel ex alio aliquo ſimili originem duxit. Neque difficultatem moveat, quod huic denario myſtica interpretatio a Zenone ſubjiciatur: nam ſingulæ ceremoniæ ſacræ ſemper aliquid myſticum exhibent, uti liquet ex eccleſiaſticis formulis, quibus veſtis alba, ſal &c. baptizatis traduntur. Immo vero cum conſtans denarii, numiſmatis, vel ſtipendii mentio fiat in Zenonis tractatibus; denarius aliquis, quod myſtice quidpiam innueret, perinde ac ſal, veſtis alba &c. traditus vere fuiſſe dicendus videtur, cujus ſignificationem alibi, ubi opportunior erit locus, diligentius explorabimus. Numquid enim, cum omnia, quæ heic Zeno commemorat, baptizatis vere traderentur, ſolus denarius non tradebatur? Id ſane perſuadere nobis non poſſumus.

(22) In edit. Ver. typographi per ſaltum ab hiſce vocibus *vos eſtis* ad alias ſimiles in altera ſententia poſitas tranſcurrentes, integram lineam omiſerant, quam ex Mſſ. & edit. Ven. ſupplevimus. Solum in Mſ. Urb. *fundamenta* pro *firmamenta*.

(23) *Gemmæ meliores* appellantur filii, quos Chriſtiani conjuges gemmarum ad inſtar ſculpunt, dum eos ſancte inſtituunt. *Meliores* autem, quam ipſi conjuges, vocantur, quod

liores ornatui gemmas sculpitis, quam vos estis. Exsultate viduæ: quadratura vestræ virtutis angularis lapidis conjugio cohæretis. Exsultate virgines: omnem istam celebritatem honore vestri floris ornatis. Exsultate divites (24) prærogationibus crebris & justis veri divites facti: promotioni etenim cælestis vestræ dignitatis debetur divini operis perennis ista laudatio. Exsultate pauperes spiritu: per vos, & in vobis Dei major est domus: nam & omnibus æquales estis & (25) pedaturas omnes vestri corporis ambitu superatis. Denique sancti divites pauci sunt, vos plures estis.

VI. Hæc sunt, dilectissimi fratres, carismata vestra: hæ virtutes, quibus Hierusalem spiritalis instruitur, quibus sacræ orationis iste locus novus & populus quotidie Christi Dei & Domini nostri providentia comparatur. Hic labor noster illustris: hæc gloria omnium sacerdotum: hoc mysterium Deo, hoc opus carum, hoc opus vivum carnaliter geritur, sed spiritaliter promovetur. Præstabit autem Deus pater omnipotens, ut quomodo isto in terrestri domicilio ei gratias agimus, ita in cælestibus regnis uberiores sanctis cum omnibus referamus. (26)

TRA-

quod in ipsa pueritia, dum educantur, & virgines & innocentes esse soleant.

(24) Divitum nimirum prærogationibus nova ecclesia ædificata fuerat. *Promotio* autem (qua voce post pauca Zeno utitur) in Asconio Pediano & Lampridio occurrit.

(25) In editis & MSS. aliquot *prædaturas*, sed male: correximus ex MS. Rem. *Pedatura* autem est spatium certo pedum numero finitum, nec non ipsa per pedes dimensio. Vide Goesii Indiculum & Frontinum de Coloniis pag. 333. 338. & 358.

(26) MSS. Urbin. Pomp. & edit. Ven. addunt *Amen*.

(1) In

TRACTATUS XV.

(1) *De triplici genere sacrificiorum.*

I. IN omni negotio, fratres dilectissimi, nisi quis ante personam noscat, & rationem, ejus non potest nosse veritatem: hæc enim res & fecit, & facit, ut Judæus, & Judæo deterior (2) Christianus, Dei filium Deum esse non credant: quos vellem adesse paullisper, aurenque præsenti commodare (3) lectioni, ut edicerent nobis, quinam sit Deus iste, qui dicit: *Audi populus meus, & loquar,* *Ps. 49.*
Israel, & testificabor tibi: quoniam Deus Deus tuus ego sum. Et infra:

Meus

(1) In plerisque MSS. nullus huic tractatui titulus præfigitur, sed solum: *Incipit alius tractatus.* Tantum descripsimus ex solo MS. Zen. & edit. Ven. in aliis autem editionibus hæc alia inscriptio præterea apponitur: *De psalmo XLIX.* Hic autem tractatus ad neophytos potissimum habitus apparet tum ex his verbis n. 2. *Novelle disce Christiane*, tum ex iis sub finem: *Itaque dulcissimi flores mei*; ex quibus etiam colligimus hunc tractatum recitatum fuisse tempore paschali, quo ad neophytos plures alii sermones a Zenone habiti, sequenti libro recitabuntur. Hunc autem in hoc primo libro idcirco posuimus, quod & longior sit multo, quam ceteri, & de sacrificiorum genere susius differat, quod ad primi libri tractatus commode pertinet.

(2) *Christiani Judæo deteriores*, qui hoc loco perstringuntur, sunt Ariani; hi enim, perinde ac Judæi, sed graviori multo crimine Dei filium Deum esse inficiabantur.

(3) Mirum cuipiam fortassis videbitur, quod *legi* dicantur psalmi, quos in Ecclesia cantu elatos certum est. At non Zeno unus psalmos fuisse lectos tradit & hoc loco & tract. 27. lib. 2. ubi n. 1. *psalmi lecti* meminit, sed alii etiam Patres, inter quos suppar Zenoni auctor Ambrosius, non semel ex lectione psalmi sermocinandi occasionem sumsit. Sic exemp. gr. l. 1. de Offic. c. 3. n. 13. *Audistis hodie lectum: Irascimini, nolite peccare &c.* & epist. 22. recitans sermonem habitum in inventione corporum SS. martyrum Gervasii & Protasii, postquam in exordio affirmavit, imparem se primum sensisse dicendo, subdit n. 3. *Sed ubi sanctarum legi cœpit series Scripturarum, largitus est Spiritus sanctus, qui locutus est in Prophetis, quod dignum aliquid tanto cœtu . . . proferamus*: memorat autem n. 4. psal. 18. *fortuita lectione* recitatum, ac dein *alius psalmus lectus*, inquit n. 7. & fuit psalmus 118. Itaque hoc sæculo, cum nondum statuta fuisse videtur certa Scripturarum lectio (unde Gregorius Turonensis lib. 4. Hist. Franc. c. 16. *Unusquisque ait, in libro quod primum aperiebat, hoc ad Missas etiam legeret*: quibus simile quiddam de psalmorum cantu tradit Augustinus serm. 352. n. 1.) tum vero præter psalmos, quos cantu recitatos nihil ambigimus, alii quoque psalmi vel præcipiente Episcopo, vel fortuita lectione ante concionem lecti fuisse cognoscuntur, quos non numquam etiam populus repeteret, ut vel maxime liquet ex Athanasii Apolog. *de Fuga sua* prope finem, ubi scribitur: *Residens in sede præcepit, ut Diaconus psalmum legeret, populi responderent: Quoniam in æternum misericordia ejus.* Quod si quis velit, hac quoque tempestate inductam fuisse consuetudinem, quam Augustini ævo in Africa jam vigentem pluribus testimoniis confirmat pissimus æque ac doctissimus Cardinalis Thomasius in præfatione ad Psalmos pag. 19. ut scilicet psalmos membratim prælegeret lector, eosdemque populus respondendo cantaret, nihil laborabimus: id enim ad explicandum Zenonis locum satis est.

(4) MSS.

Ps. 49. 12. & seq. *Meus est orbis terræ & plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo? Immola Deo sacrificium laudis, & redde Altissimo vota tua. Et invoca me* (4) *in die tribulationis tuæ, & eripiam te, & magnificabis me.* Si pater loquitur, fratres, quis est iste, cui tantum defert? Quis est, quem *Altissimum* dicit, cum ipse sit solus, a quo alius altior non sit? Sin vero omni honorificentia deferentis Patri verba sunt Filii, debetis agnoscere, quantis catenis vincta tenebrarum mens laboret incredulorum.

II. *Immola*, inquit, *Deo sacrificium laudis.* Primo omnium, sacrificiorum tria esse genera novelle disce Christiane, ne quo seducaris errore. Unum est enim detestabile, alterum reprobum, tertium mundum. Detestabile est Gentium, reprobum Judæorum, populi Christiani mundum. Igitur Gentium sacrificium quam exsecrabile est, tam (5) inane: colunt enim vani vana figmenta in quaslibet formas, vultus, sexus, ætates, auri argentique detrimento matris limæ moderato dente figurata. Quæ est ergo ista dementia? sacrificium nescientibus procurare, lumen cæcis inferre, tura non spirantibus concremare, allegare preces surdis: ab his custodiam petere, quos fur non
Hier. 25. 6. timet involare. Quibus recte Deus irascitur dicens: *Nolite ambulare post deos alienos, ut serviatis eis; & ne adoraveritis eos: ne quando incitetis me in operibus manuum vestrarum, & disperdam vos.* Quæ autem sint ista opera manus humanæ, Spiritus sanctus in psalmo nonagesimo
Ps. 95. 5. quinto declarat dicens: *Omnes dii Gentium dæmonia; Dominus autem*
Deut. 32. 17. *cælos fecit.* Et in Deuteronomio: *Sacrificaverunt dæmoniis, & non Deo.* Ac ne quis sacrilegium existimaret sibi impune esse cessurum,
Exod. 22. 20. Scriptura iterum ibidem dicit: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli.* Hæc (6) Gentibus, nisi convertantur, manet divina sententia: quæ nec Deum, nec sacrificium etiam ipsæ cognoscunt se habere legitimum.

III. Nunc Judæorum quoque sacrificia a Deo repudiata cogno-
Is. 1. 11. scite, qui dicit ad eos in Isaiæ libro: *Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? plenus sum holocaustomatis arietum & pinguamine agnorum.* Sangui-

(4) Mss. Zen. & Pomp. *in tribulatione tua*, uti sane legitur inferius n. 3.

(5) *Inane est* editi cum aliquot Mss. At substantivum *est* delevimus auctoritate codicum Tolent. Pomp. Zen.

(6) Secuti sumus lectionem antiquissimi Ms. Rem. cum alibi *Gentes* legatur; nam *maneo* recte cum dativo, non minus quam cum accusativo construitur. Virgilius Æneid. 1. v. 257. *Manent immota tuorum fata tibi*; & Vellejus 1. 4. 2. *Aliis ritus patrii mansit custodia.*

(7) Mss.

Sanguinem taurorum & hircorum nolo: quis enim exquisivit ista de manibus v. 12.
vestris? Per alium adæque Prophetam Spiritus sanctus clamat, & di-
cit: *Præcingite vos, & plangite sacerdotes, lugete omnes, qui deservitis* Joel. 1. 13.
altari: quoniam ablata est de domo (7) *Domini vestri hostia & immolatio.*
Multa sunt, quæ dici possunt: sed satis otiosum est in his demorari,
quæ in toto jam (8) non sunt.

IV. Unum sane necessario proferemus exemplum, quod & Judæi
odiosum, & Christiani sacrificium approbet Deo gratum. Apud Ma-
lachiam prophetam: *Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus: &* Malac. 1.
sacrificium acceptum non habeo ex manibus vestris: quoniam a solis ortu usque 10.
in occasum clarificatum est nomen meum apud Gentes, & in omni loco odores
incensi offeruntur nomini meo, & sacrificium mundum: quoniam magnum est
nomen meum apud Gentes, dicit Dominus. Immola Deo sacrificium laudis. Ps. 49.
Immola, inquit, *Deo*, (9) non dæmoniis, *sacrificium laudis*, non vitu- 14.
perationis: & *redde Altissimo vota tua.* Honorem totum refundit in
patrem, ex quo omnia. Et *invoca me in tribulatione tua, & eripiam* v. 15.
te dicendo, ostendit, quoniam per se omnia prosecutus est. *Et magni-*
ficabis me: quod dictum, fratres, non sic debetis accipere, ut operis
sui laudem sibimet soli deberi testatus sit, qui in Evangelio dicit: *Si* Jo. 10. 37.
non facio facta patris mei, nolite mihi credere: sed si mihi credere non vultis, 38.
factis credite; & cognoscite, quoniam in me est pater, & ego in illo: dictum
significatione unica majestatis, & affectu individuo pietatis; quia laus
filii est patris, & laus patris amborum.

V. Nunc sacrificii nostri proprietatem nos convenit nosse, quæ facile ex adverso cognoscitur: nam si diis corporalibus sacrificium convenit corporale, utique & spiritali Deo sacrificium est necessarium spiritale; quod non ex sacculo, sed ex corde profertur; quod non (10) bromosis pecudibus, sed suavissimis moribus comparatur; quod non cruentis manibus, sed sensibus mundis offertur; quod non jugu-

(7) Mss. Tolent. Pomp. *Dei.*

(8) Quia scilicet Hierosolymitanum deletum est templum; hoc autem deleto Judæis amplius sacrificare non licet, de qua re iterum Zeno tract. 60. & seqq. lib. 2.

(9) Editi ac Mss. aliquot *&* *non*: conjunctionem *&* tribus codicibus ignotam abjecimus.

(10) In edit. Ven. *brumosis*; in edition. Ver. *bramosis*; sed male. *Bromosis* autem ex Mss. supposuimus, quamquam & *brumosum* promiscue apud Auctores legatur. *Bromosus* vero, seu *brumosus* est grave olens, injucundum, a voce Græca *βρῶμος graveolentia*, *βρωμώδης fœtidus.* Id nomen sic accipiendum patet ex Rufino l. 3. de Vitis Patrum n. 39. *Et cum fœteret brumosa aqua odore, non permittebat, ut aliam aquam mutarent.* Cœlius Aurelianus l. 3. Tard. pass. c. 2. *Corruptio acceptorum cum acore in bromosam, vel in fumosam transeunt-*

jugulatur ut pereat, sed, sicut Isaac, immolatur, ut vivat, Apo-
Rom. 12. 1. stolo hortante nos Paullo, cujus ista sunt verba: *Exhibete corpora vestra hostiam* (11) *viventem, sanctam, placentem Deo*: hoc enim placitum est Domino, ubi seipsum candidus animus immolaverit Domino; (12) cetera autem nihil proderunt, si colentis pura mens non
Ecclesiastic. 34. 23. sit, in Ecclesiastico Salomone clamante: *Dona iniquorum non probat Altissimus.*

VI. Heic quærite, Christiani, sacrificium vestrum an esse possit acceptum, qui vicinarum possessionum omnes (13) glebulas, lapillos, & surculos nostis; in prædiis autem vestris fumantia undique sola fana non nostis, quæ (si vera dicenda sunt) (14) dissimulando subtiliter custoditis. Probatio longe non est. (15) Jus templorum ne quis vobis

---

transeuntium qualitatem &c. Hinc corrigendum putamus S. Gaudentii locum serm. 2. p. 44. qui sic editus est. *Quod autem sacramenta corporis sui & sanguinis in specie panis & vini offerenda constituit, duplex ratio est: primum ut immaculatus Dei agnus hostiam mundam mundato populo traderet celebrandam sine ustione, sine sanguine, sine brodio, idest jure carnium &c.* In voce *brodio* Ferrarius & Menagius similis Italicæ vocis originem deprehendisse sibi visi sunt. At cum in omnibus Gaudentii MSS. quos editor in notatione allegat, scribatur constanter *sine bromo*; nihil erat, quod hæc correctio non insereretur textui (*bromus* enim est gravis odor seu fœtor; qua voce usus Rufinus in interpretatione Recognitionum l. 2. n. 2. scripsit: *Nec ferre possum bromum & molestiam maris*; sic enim legeremus ex tribus codicibus a Cotelerio laudatis p. 505.) & multo melius a textu excludenda erat vox *brodium*, cujus nullum exemplum in tota antiquitate invenire licet: & perinde etiam expungenda illa *idest jure carnium*, quæ in MSS. pariter desunt.

(11) Mt. Pomp. *vivam.*

(12) Sic ex editione Patav. reliquæ cum MSS. *ceterum.*

(13) MSS. Tolent. Zen *glebas.*

(14) Hæc ad quartum sæculum, ut dissertatione prima c. 2. adnotavimus, perspicue pertinent; cum ob Imperatorum leges vetitis sacrificiis in urbibus, solis in pagis fana frequentari tolerarentur, unde & idolorum cultores *Pagani* appellari cœperunt. Illud autem non sine magna dominorum, qui Christiani erant, culpa permissum fuisse alii ejusdem ævi Patres docuere. Satis sit unum laudare finitimæ urbis Episcopum ac Zenoni supparem S. Gaudentium Brixianum, ut ne quis morem hunc a sæculo quarto alienum existimans, S. Zenonem antiquiorem multo esse vel hinc contendat. Hæc itaque Gaudentius similiter tradidit serm. 13. pag. 160. *An existimatis, quod Deum diligat tepidus ac negligens Christianus, qui idola in possessionibus suis coli permittit, qui fanum dæmonis & aram diaboli stare in contumeliam Dei patitur?*

(15) De jure templorum, quæ essent in urbibus, hic locus non loquitur, cum hæc templa eorumque jura ad privatos non pertinerent, ad quos heic Zeno aperte sermonem habuit; sed loquitur de jure templorum rusticanorum, quæ in privatorum prædiis & dominio erant. Porro *templorum jura* pro redditibus, qui templis debebantur, accepta invenies apud Ambrosium epist. 18. ad Valentinianum n. 19. *Et certe ante plurimos annos templorum jura toto orbe sublata sunt*: ubi significari redditus, seu publicos illos sumtus, in templorum usum redeuntes, quos quidem Constantinus primum ex orat. Libanii pro templis p. 473. edit. Gothofredi, dein vero restitutos a Juliano Apostata Gratianus plane sustulit ex L. 20. Honorii *de Paganis* Cod. Theodosiani, satis ex ipso Ambrosianæ epistolæ contextu liquet: vide etiam L. 8.

bis eripiat, quotidie litigatis. Non ii solum, qui tales sunt, displicent Deo, sed & illi, qui per (16) sepulcra discurrunt; qui fœterosis (17) prandia cadaveribus sacrificant mortuorum; qui amore luxuriandi atque bibendi, in infamibus locis lagenis & calicibus, subito sibi (18) martyres pepererunt; qui dies observant; qui

L. 8. *de Jure fisci* l. 10. tit. 1. Cod. Theodos. Zenoni autem hoc loco *jus templorum* aliter accipitur, nimirum pro jure privatorum in templa, vel fana in ipsorum prædiis constructa, in quibus Ethnicos sacrificasse ex superioribus constat. Lex autem 12. Theodosiani Codicis tit. *de Paganis* huic juri explicando lucem præferet. In hac Magnus Theodosius omnia etiam privata sacrificia idolorum interdicit, domoque ipsa, seu possessione eos multari jubet, ut fisco addicerentur, qui ibidem sacrificasse comperti essent, *si tamen*, inquit §. 3. *ea loca in jure fuisse turificantium probabuntur*. En aperte dominorum turificantium jus. Sequitur §. 4. *Sin vero in templis, fanisve publicis, aut in ædibus agrisque alienis tale quispiam sacrificandi genus exercere tentaverit, si ignorante domino usurpata constiterit, XXV. librarum auri multæ nomine cogetur inferre: conniventem vero huic sceleri par ac sacrificantem pœna retinebit* Ubi verba illa *si ignorante domino* jus dominorum satis insinuant, pro quo tuendo quotidie litigatum fuisse ea forte de caussa, quod quidem nulla petita a dominis facultate in iisdem templis sacrificare ausi essent, ex Zenone colligi videtur. Saltem vero cum domini pro templorum jure adeo subtiliter litigarent, nec eadem demoliri vellent, ut poterant, quæ alii nulla petita, vel obtenta venia sacrificaturi subinde adibant; illi *dissimulando fana subtiliter*, idest per lites *custodire* dicuntur: quæ dissimulatio quam magno dominis vitio esset, cum & prohibere sacrificia pro suo jure possent, & fanis demoliendis impedire, facile cognoscimus.

(16) *Per sepulcra*, idest in cœmeteriis, in quibus collocata & distributa per agros erant mortuorum sepulcra, & in quibus sane peracta etiam cetera, quæ heic subjiciuntur, ac præsertim prandia, liquet ex Augustino epist. 29. vide adnot. sequentem, & 18.

(17) Legebatur *prandiis*, sed male: parentalia autem heic indicantur, quæ cum sacrificii quoddam essent genus, a Christianis usurpata jure damnantur. Ab his proinde ut neophyti maxime caverent, S. Gaudentius sedulo monuit serm. 4. p. 57. & idem monitum repetit Auctor sermonis 190. p. 318. Append. Augustin. n. 2. Exstat Lex 19. Codicis Theod. tit. *de Paganis*, quæ ait: *Non liceat . . . . funestioribus locis exercere convivia*. Gothofredus τὸ *funestioribus locis* accipit de templis; sed de locis sepulcrorum, seu cœmeteriis accipiendum ex hoc Zenonis testimonio discimus.

(18) Christianis solenne olim erat in cœmeteriis sacra peragere tum propter persecutiones, tum propter reverentiam Martyrum, qui illic quiescebant; unde Valeriani aliorumque Imperatorum edicta exstiterunt, quibus illi prohibiti fuerunt cœmeteria adire, eoque in officio deprehensi morte multati sunt. Reddita porro ecclesiis pace, ad eadem cœmeteria magnus & frequens Christianorum concursus, & in Martyrum festis epulæ pauperibus distributæ, quas *agapes* vocabant. Cursu porro temporis caritate refrigescente, in crapulas & impudicitias tam pia institutio deflexit. Ut autem Christiani eluones & libidinosi suas comissationes libidinesque honesto aliquo titulo excusarent, occasionemque licentiæ pietatis ac religionis nomine defenderent; defunctos, quos in cœmeteriis, vel sepulcris convenirent, & prandiis tamquam agapibus colerent, *Martyres* esse prædicabant. Hanc excusationem hoc loco S. Zeno detegit & elidit. Indigne porro Episcopi ferebant, quod *agapes*, quæ in ipsa Martyrum festa caritatis nomine olim invectæ fuerant (qui sane mos improbari non poterat: unde Pammachius, qui in uxoris suæ funere an. circiter 397. pauperibus convivium instruxerat, profusioris liberalitatis laudatur a S. Paullino in epistola, quam ad

qui (19) Ægyptiacos de candidis faciunt; qui auguria captant ſalutem-

ipſum tradidit) indigne, inquam, ferebant Epiſcopi, quod *agapes* ejuſmodi ſenſim ad luxuriam & crapulam traductæ fuiſſent: quam in rem audiendus S. Ambroſius libro de Elia & Jejunio c. 17. n. 62. ubi illos coarguit, qui *calices ad ſepulcra Martyrum deferunt, atque illic in veſperam bibunt, & aliter ſe exaudiri poſſe non credunt. O ſtultitiam hominum, qui ebrietatem ſacrificium putant, qui æſtimant illis ebrietatem placere, qui jejunio paſſionem ſuſtinere didicerunt!* Eadem ferme inculcat S. Auguſtinus l. 20. contra Fauſtum c. 21. Hic porro l. 6. Confeſſ. c. 2. nec non epiſt. 29. & potiſſimum epiſt. 22. Italiæ Epiſcopos laudat, qui in hoc depravato more ex ſuis eccleſiis eliminando ſedulam operam, & felici quidem cum exitu collocaverant; inter quos ſane S. Zenonem fuiſſe nemo inficias ibit.

(19) Lectio vulgata erat *Ægyptia corde candidis*, nullo ſenſu, qui ſatisfaceret. Speraverius legendum credidit *Ægyptiaca die candidis*: nos ſcribendum duximus ut in textu, quæ lectio cum optimam reddit ſententiam, tum vero unius ſyllabæ disjunctione, & mutato *r* in *s* ab editis & Mſſ. nihil differt; immo perſpicue in Mſ. Tolent. ſubinde inventa eſt. In veteri Kalendario, quod a Lambecio cum notis editum eſt, & ſub Imperatore Conſtantio Zenonis ætate ſcriptum fuit, nec non in aliis duobus plane ſimilibus editis a Muratorio tom. 2. Rerum Italic. part. 2. dierum Ægyptiacorum frequens occurrit mentio: duo enim ejuſmodi dies ſingulis menſibus notantur Januario excepto, qui tres ſignatos exhibet. Quid porro hi dies ſignificarint, idem Lambecius ſibi nondum ſatis liquere ingenue profeſſus eſt. Ex Ambroſio autem, & Auguſtino diſcimus fuiſſe dies, qui infauſti, & rebus aggrediendis minus idonei ſuperſtitione & obſervantia quadam vana putabantur. Ambroſius epiſt. 23. n. 4. *Plerique poſteros dies, vel Ægyptiacos declinare conſueverunt.* Sicut dies poſteri, qui poſtridie Kal. Non. vel Idus erant, Romanis *infauſti* habebantur teſte Gellio l. 5. c. 17. ita & Ægyptiaci, de quibus ſic Auguſtinus in Commentario epiſt. ad Galatas n. 35. *Plena ſunt conventicula noſtra hominibus, qui tempora rerum agendarum a mathematicis accipiunt. Jam vero ne aliquid inchoetur aut ædificiorum, aut hujuſmodi quorumlibet operum diebus, quos Ægyptiacos vocant, ſæpe etiam nos monere non dubitant.* Hinc in veteri Mſ. membranaceo, quem penes ſe exſiſtentem commemorat Lindembrogius in obſervat. ad librum 28. Ammiani Marcellini p. 184. Ægyptiaci dies ex ordine deſcripti hunc titulum præferebant: *Incipiunt dies Ægyptiaci, in quibus nulla opera incipere debes.* Dies id generis in vulgaribus Kalendariis, quæ ephemerides a Latinis vocabantur, notati fuiſſe videntur, ut cum quid agere opus eſſet, inſpecta ephemeride, facile cognoſceretur, num dies agendo eſſet opportunus nec ne: homines enim, qui Ægyptiacos dies obſervabant, ſpectans Auguſtinus loco allegato, *ex ephemeride vitam naufragam gubernantes* affirmavit; & non abſimiliter Ammianus Marcellinus l. 28. p. 400. *ephemeridem ſcrupuloſe ſciſcitatam* prodit; & ante hos Juvenalis ſatyra 6. *Tritas cernis ephemerides*, & *Hora ſumitur ex libro.* Ægyptiaci vero cur dicerentur ejuſmodi dies, ut putabantur, infauſti, ex Zenonis textu colligi poteſt: nimirum quod Romani *Ægyptiacos* dicerent, ut ſignificarent *nigros*, illiſque proinde dies *candidos* opponebant. *Ægyptium* quidem pro *nigro* a Latinis item & Græcis adhibitum reperire non numquam licet, de quo vide Baſilium Fabrum in Erudit. Theſauro. Itaque eo hominum ſuperſtitio invaluerat, ut de candidis, ſeu fauſtis diebus infauſtos, ſeu Ægyptiacos effecerint. Diſſimulare tamen nolumus id nomen derivari potuiſſe ab Ægyptiis, qui obſervationum id generis innuuntur auctores a Marino in Procli vita, ubi ſcribit: *Qui apud Ægyptios habentur ἀποφράδες infauſti dies, ſervabat.* Quamquam Auguſtinus Chaldæis id referre videtur loco laudato, cum hos *ab aſtrologis, & Chaldæis notatos dies* appellat. Sed præter quam quod *Chaldæos* appellare Auguſtinus potuit pro mathematicis, quippe quod Chaldæorum nomen non genti, ſed arti vulgus detulerat, ut colligimus ex Tullio l. 1. de Divin. c. 1. & ex tit. de Maleficis & mathemat. Cod. Theodoſiani

temque (20) ſuam pecudum violenter ſciſſis in ventribus quærunt; qui conjugale exaſperant jugum, affectuque calcato (21) ſubdititiis perſonis, ut obumbrent furta turpiſſimæ utilitatis, rem familiarem tuendam committunt, amore non fidei, ſed libidinis; qui (22) publicanas mulieres cum vi ſubjiciunt ſibi, viliores ſe eſſe, quam illæ ſunt, produnt; qui iracundia tument, qui litibus fremunt, qui calumnias pariunt; qui pauperes, qui viduas, qui pupillos exſpoliant; qui profanis fabulis, neglecta Dei (23) ſecta, alios non bene (24) avocantes divina ſacramenta contaminant. Jam videat unuſquiſque, quemadmodum ſacrificium aut ſumat, aut offerat; ſicut enim

doſiani: ſolenne eſt, cum de rerum inventoribus quæritur, alios ab aliis adſignari, ut plures animadverterunt. Vide not. 18. in l. 5. Recognitionum pag. 545. edit. Coteleri.

(20) *Suam* reſtituimus e Mſſ. & edition. Ven. Sermo autem heic eſt de haruſpicibus, qui inſpectis animalium extis de rebus futuris ominabantur.

(21) Mſ. Urbin. *ſubditis*. *Subdititius* vero (quod nomen & apud Ciceronem orat. 3. in Verrem n. 27. & apud Plautum in Pſeudolo 2. 4. 62. legitur) ſuppoſititium ſignificat. Heic autem indicari videtur, quoſdam rei familiaris curam & adminiſtrationem perſonis externis commiſiſſe loco domeſticarum eo quidem nomine, ut per illas res familiaris melius adminiſtraretur, ſed vere eo conſilio, ut hac occaſione iiſdem *ſubdititiis perſonis*, ſive eſſent ancillæ, ſive libertæ, turpiter uterentur, & hac negotiorum domeſticorum ſimulatione adulteria velarent. *Furta* autem pro *adulteria* ſumi obſervavimus tract. 4. adnot. 34. *Utilitatis* vero dici pro *uſus* (ut ne *voluptatis* ſcribendum ſit, quod Sparaverio placeret) item monuimus eodem tractatu adnot. 24. Editi & Mſſ. aliquot ſcribunt *non amore fidei, ſed libidinis*; at ſyntaxim codicis Rem. retinuimus.

(22) *Publicanæ* proprie erant mulieres publicis vectigalibus exigendis propoſitæ; ſicut *publicani* dicebantur, qui eadem vectigalia publica conducebant atque tractabant. Huc ſpectare creditur illud M. Tulii orat. 3. in Verrem. n. 34. *Mulieri publicanæ noluit ex decumis nimium lucri dare.* *Publicanas* tamen dictum etiam pro *publicas* ex hoc Zenonis loco perſpicuum fit, adeo ut quæcumque mulieres publico eſſent expoſitæ, ſive ad vectigalia exigenda, ſive ad ſui corporis quæſtum, ſive alia etiam de cauſſa, *ex publicanæ* dicerentur. Hoc quidem ſenſu S. Epiſcopus tract. 1. n. 4. *publicanam* vocavit ipſam catholicam fidem, quippe quæ per Arianos propalam expoſita, profanorum, ſeu Gentium dicteriis objecta erat. Quin mulieres, quæ hoc loco ab Auctore per vim ſubjectæ traduntur, meretrices publicæ, quibuſcum nulla vi opus eſt, haud dicendæ videntur, ſed aliæ omnino, quæ publicum aliquod munus exercentes, per vim ab impudicis opprimebantur. Viles tamen has fuiſſe indicant illa: *Viliores ſe eſſe, quam illæ ſunt, produnt.*

(23) Cyprianus quoque ter *ſectæ* nomen Chriſtianæ religioni attribuit. Epiſt. 22. *timore ſectæ noſtræ verecundus*. Lib. de Bono patientiæ paulo poſt initium, *fidei noſtræ ſecta dirigitur*. Tandem in præfatione lib. Teſtimoniorum *ad religioſam ſectæ noſtræ diſciplinam*. Tertullianus ſimiliter Apolog. c. 39. *Dei ſecta*, cap. 40. *Chriſtiana ſecta*, & cap. 46. *Incredulitas dum de bono ſectæ hujus obducitur*. Vide etiam lib. 1. ad Nationes c. 10. Prudentius in Roman. v. 125. *Chriſti ſecta*. Itaque *ſectæ* acceptio pro eorum cœtibus ſignificandis, qui erroneam religionem ſequuntur, recentior eſt.

(24) Mſ. Pomp. & edit. Ven. *vocantes*. Heic autem eos fortaſſis Zeno notat, qui profanis fabulis, id eſt comœdiis, Chriſtianos avocabant; quibus Chriſtianæ religionis ſacramenta, queis in

enim indigne offerre (25) facrilegum eft, ita indigne manducare morti-
Levit. 7. 6. ferum, in Levitico fcriptura dicente: *Omnis mundus manducabit car-*
v. 20. *nem. Anima autem, quæcumque manducaverit de carne facrificii falutaris, quod eft Domini, & immunditia ejus fuper ipfum eft, peribit anima illa de populo fuo.* Hæc, fratres, ficut cavenda funt nobis, ita quæ bona, quæ pura, quæ fimplicia, quæ pia, quæ fancta funt, ficut facitis, amplectenda: ut videntes homines opera veftra bona magnificent Patrem veftrum, qui eft in cælis. Itaque dulciffimi (26) flores mei talia facrificia procurate, quæ fanctus Spiritus libenter offerat, Pater probet, Filius, qui magifter eft nofter, probata (27) glorietur per eumdem, qui eft benedictus in fæcula fæculorum. TRA-

---

in baptifmate præfertim fe obligaverant, cum diaboli pompis & fpectaculis renunciarunt, turpiffime contaminari, concors Patrum fententia fuit. *Sacramentum* nimirum, quemadmodum apud Romanos, pro jurejurando accipitur; ita & a Patribus vocabatur folennis illa profeffio, qua Chrifti militiæ nomen daturi, fuam fidem obligabant. Tertullianus ad Martyres cap. 3. *Vocati fumus ad militiam Dei vivi jam tunc, cum in facramenti verba refpondimus*, ideft in baptifmo, ut ipfe explicat in lib. de Spect. cap. 3. Hieronymus in ep. ad Heliodorum: *Recordare tirocinii tui diem, quo Chrifto in baptifmate confepultus, in facramenti verba jurafti.*

(25) *Sacrilegum* ex Mff. Tolent. Pomp. libenter emendavimus, quod egregie concinit cum illo fententiæ fequentis adjectivo *mortiferum*. In editis & aliquot Mff. erat *facrilegium*. Hinc porro luculenter exploditur Matthæi Larroque adnimadverfio, qui hoc ex Zenoniano tractatu, olim infcripto in pfalmum XLIX. hæc notavit in opere, cui titulus Hiftoire de l' Euchariftie Amftelodami 1671. p. 187. *Zenon de Verone*, inquit, *ayant poſè, qu' il y avoit trois fortes des facrifices, celui des Gentils, celui des Juifs, & celui des Chretiens, il entend le facrifice des derniers de celui, dont parle Malachie, & l' explique d' un facrifice de louange, & d' un facrifice fpirituel des nous memes.* Sacrifiez, *dit il*, a Dieu un facrifice de louange, e prefentez vos corps en facrifice vivant & agreable a Dieu. At quam hæc perperam fcripta fint, non ex eo folum patet, quod ad id ftatuendum duo diverfa Scripturæ teftimonia Malachiæ, & Paulli a Zenone fuperius feparatim allegata tamquam ipfius Zenonis verba recitet, & in unum compingat; eaque perinde explicet, ac fi laudis facrificium, quod ibidem innuitur, folum effe affirmetur, & omne aliud excludatur, quod nec Scripturæ, nec Zenonis verba ferunt: fed ex hoc præfertim, in quem nunc animadvertimus, loco exploratum plane fit. Etenim cum heic S. Antiftes de facrificio diferte loquatur, quod *fumant* homines, atque *manducant*; aliud procul dubio facrificium a facrificio laudis diftinctum Auctori cognitum fuit, palamque eft hoc loco intelligi Euchariftici panis facramentum, quod & *indigne offerre facrilegum eft, & indigne manducare mortiferum.* Hoc quidem Euchariſticum facramentum alibi ab Auctore *facrificium* appellatum evidenti teftimonio oftendimus adnot. 29. in tract. 5. unde etiam hoc idem facramentum tanti habitum liquet, ut *a Chriftianis ipfis minime confecratis*, ideft a catechumenis *videri non poffet*. vide ibidem adnot 28. Quis heic facrificium laudis, in quod oculi intenderentur, intelligendum contendat? Sed in his diluendis, quæ imbecillitatem cauffæ, cui adverfarius patrocinari ftuduit, demonftrant, nimis multa. Solum advertimus hoc idem argumentum licet inane urgeri ab alio quoque heterodoxo Joanne Enrico Ottio in *Examine* perpetuo in Annales Card. Baronii Centuria 3. §. 7. pag. 204.

(26) *Flores mei*, ut adnot. 1. monuimus, funt neophyti; unde nihil neceffe eft *fratres* fupponere, quemadmodum Sparaverio videtur. Illos quidem e Competentibus neophytos factos, in *flores* converfos Auctor affirmat lib. 2. tract. 53.

(27) Mf. Urbin. *glorificet*.

(1) Hunc

TRACTATUS XVI.

De (1) *Resurrectione.*

I. QUisquis resurrectionem negat, vitam (2) suam sequemet ipse condemnat: cur enim mereatur felicitatem futuri temporis cernere, quem videas sacrilega incredulitate Dei potentiæ derogare? Sed hoc amore criminum faciunt, ut putent impunita fore, quæ clanculo gerunt: nam si judicii diei (3) appropinquare jam cursus adverterent, procul

(1) Hunc tractatum Gaspar Barthius tribus in locis Adversariorum illustrare totum studuit, lib. 43. cap. 10. lib. 42. cap. 5. & 15. Ex hoc quidquid profecerimus, in adnotationibus auctori ingenue referremus. Edit. Ven. hoc titulo utitur: *Quod erit corporum resurrectio, & de animæ immortalitate.* Frequens apud antiquos Patres fuit, etiam post Zenonis ætatem, resurrectionis dogma ipsis in sermonibus constituere, quippe cui tota futurorum spes & ipsius proinde vitæ Christianæ cardo potissimum innitatur. Id autem cur tantopere & tam frequenter inculcaretur, eam habuit caussam, quod pro ea tempestate, in qua cum Christianis Ethnici erant commixti, non Christiani solum, sed plures etiam ex Gentibus, Episcopis populum alloquentibus aderant, ut liquet ex adnot. 2. in tract. 3. Gentibus porro quam improbabilis videretur resurrectionis doctrina, notum est vel ex eo quod Paullo Apostolo hac de re Athenis differenti contigit. Arnobius lib. 2. pag. 51. Gentes alloquens, *Audetis*, inquit, *ridere nos, quod mortuorum dicamus resurrectionem.* At S. Zeno non adversus Ethnicos hunc tractatum ex proposito habuisse videtur, cum semper alloquatur Christianos, eorumque non nullos velut ambigentes subindicet. Id autem vel ex eo factum est, quod quidam e Christianis Gentium, quibuscum familiariter utebantur, sermonibus in dubitationem fuerint adducti; vel quod aliqui hisce in regionibus existerent, si non ex Seleucianis, Hermianis, vel Proclanitis, qui a Philastrio & Augustino, certe ex Marcionitis, qui a Justino in Dialog cum Triphone resurrectionem carnis negasse memorantur. Hos quidem Marcionitas viguisse adhuc sæculo quarto testatus Patianus Barcinonensis ad Sympronianum Novatianum *de Catholico nomine* p. 306. tom. 4. Biblioth. PP. edit. Lugdun. Quin plures ex iisdem exstitisse pariter sæculo sequenti colligimus ex Theodoreto, qui decem Marcionitarum millia abs sese undis sacris tincta refert epist. 81. ad Tamum consularem, & epist. 145. ad Monachos Cyprios. Joannes Philoponus ætatis multo sequioris librum edidit contra resurrectionis doctrinam, cujus meminit Photius cod. 21. in quem librum scripsisse fertur Theodosius cod. 22. aliique subinde post Chalcedonensem quoque synodum idem dogma convellere conati sunt. Nihil itaque mirum si Episcopi frequentes de resurrectione sermones habuere, ut hos ad sanum consilium revocarent: quemadmodum quidem post Zenonem hisce in partibus fecit S. Ambrosius, & alibi alii. In Italia sane plures Marcionitas sua ætate fuisse Zenoni coævus tradit Epiphanius hær. 42. *Ejus* Marcionis *hæresis adhuc etiam nunc est Romæ & in Italia*; quod confirmari potest ex constitutione, paullo licet antiquiori, Constantini Magni, quam Eusebius refert lib. 3. Vitæ ejusdem cap. 64 Priscillianistas vero, qui resurrectionem non credebant, a nostro Auctore pungi potuisse, quorum reliquiæ adhuc erant in Hispania S. Leonis Magni ætate ex epist. 15. cap. 7. haud credibile est.

(2) In editis *suammetipse* MSS. Rem. Tol. *suam semetipse.* Correximus ex MS. Pomp. ubi *sequemet* pro *& semet.*

(3) Non mediæ solum, sed antiquæ etiam ætatis Patribus in more fuit judicii diem tamquam proximum prænuntiare, ut omnibus notum est. MS. Urb. *Nam si lucidi diei procul dubio*

procul dubio & præſentia odiſſent, & futura crediđiſſent, pariterque metuiſſent: nemo eſt enim tam vel ab iſtius mundi ſapientiæ guſtu jejunus, qui audeat dicere animas cum corporibus interire, cæleſtia cum terrenis abſumi; præſertim cum eorumdem (4) ille ſapientiſſimus dicat, hanc eſſe mortem, cum corpore animus tamquam carcere clauſus tenetur; illam eſſe veram (5) vitam, cum idem animus cuſtodia carceris liberatus ad eum locum, unde (6) venerit, revertatur. Si ergo hoc ille ſenſit, qui non noverat Chriſtum; cur dubitet Chriſtianus, qui reſurrectionem futuram & (7) audit, & ſperat, & repoſitam ſibi præſumit de Chriſto?

II. Igitur primum omnium probandum puto, animas noſtras ſuorum corporum exuviis, nec cum labe carnalis hujuſce domicilii iſta prima morte diſſolvi; ſed pro qualitate ſactorum quaſdam locis pœnalibus relegari, quaſdam placidis (8) ſedibus refoveri: ut tunc demum credi poſſit reſurgere, quod omnibus palam ſit non penitus interire. Gen-

bio appropinquare jam curſus adverterent, & præſentia &c. Paulo poſt *vel* in Mſ. Vat. abeſt ab illis *tam vel ab iſtius.*

(4) Platonem intelligit, qui, ut ait Cicero de Amicitia, *Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt judicatus.* Hunc autem de immortalitate animorum præclare loquentem plures Patres allegarunt. Vide Tertullianum de Reſurrect carnis cap. 3. Lactantium lib. 7. cap. 9. S. Athanaſium in orat. adverſus Gentes, & Auguſtinum ſerm. 240. 241. 242. Pluribus autem in locis animorum immortalitatem Plato ſtatuit, ac præcipue in Phædone & in dialog. 10. de Rep. in quibus ſententiæ heic a Zenone indicatæ occurrunt. Leguntur quidem illæ apud Tullium partim in Somnio Scipionis, partim in dialogo de Senectute & in altero de Amicitia. At Ciceronem eas a Platone ſumſiſſe, & non numquam etiam totidem verbis latine reddidiſſe, præter Lactantium lib 1. Inſtitut. cap. 5. diſerte teſtatur Macrobius lib 2. de Somnio Scipionis pag. 82. Lactantius porro lib. 7. cap. 8. hæc ex Platone recitat, ex quibus S. Zeno fortaſſe ſumſit: *Quia origo animi, qui tanta capiat, & tanta contineat, nulla reperiatur in terra: ſiquidem ex concretione terrena nihil habeat admixtum: ſed neceſſe eſſe in terra reſolvi, quod eſt in homine ponderoſum & diſſolubile; quod autem tenue atque ſublime, id vero eſſe individuum, ac domicilio corporis velut carcere liberatum, ad cælum & ad naturam ſuam pervolare. hæc fere Platonis collecta breviter, quæ apud ipſum late copioſeque explicantur.* Legendus Plato in Phædone pag. 53. in Menone pag. 415. & lib. 10. de Rep. pag. 757.

(5) Reddamus ſimilem ex Platone ſententiam apud Tullium in Somnio Scipionis, ubi de optimis viris, qui cum ex hac vita exceſſiſſent, mortui putabantur, *Immo vero,* inquit, *hi vivunt, qui ex corporum vinculis tamquam ex carcere evolarunt* &c. Similia ex eodem fonte derivavit Lactantius lib. 7. cap. 9.

(6) Cod. Pomp. *deveneris.*

(7) *Vidit* legebatur in editis & aliquot Mſſ. Melior viſa eſt lectio Mſ. Pomp. Dein *præſumis* pro *anteſumis*, ſeu, ut Barthius expoſuit, *prægustas.* Spectat autem S. Zeno locum Paulli. 1. Cor. cap. 25. ubi reſurrectionis fidem ex Chriſti reſurrectione confirmat.

(8) Nollemus heic quemquam ſuſpicari Auctorem inter eos fuiſſe, qui juſtorum animas in Abrahæ ſinu proprie dicto adhuc requieſcere, nec ante extremi judicii diem paradiſi beatitudine, & Dei viſione perfruituras exiſtimarunt Ejus enim catholicam ſententiam multis ſtatuimus diſſert. 2. cap. 10. ubi hunc quoque locum ex aliis locis explicavimus.

(9) De

Gentes, quæ ista non credunt, tamen cum (9) libamine infausto ad sepulcra concurrunt, & (10) a mortuis, quos in quiete tacitæ noctis agnoverint, expeti a se aliquotiens alimenta contendunt: ac sic fidem rei, quam reprobant, faciunt. (11) Philosophi de anima varia dixerunt: sed tamen hanc esse immortalem, (12) Epicuri, Dicæarchi, Democritique vanitatem argumentatione manifesta convincunt. (13) Poetæ autem melius, qui duplicem viam apud inferos ponunt: impiorum unam,

(9) De Gentium libationibus, quæ ad mortuorum sepulcra fiebant, vide Cardinalem Norisium in Cenotaphiis Pisanis dissert. 3. cap. 5. Hoc idem argumentum pro immortalitate adstruenda urget idem Cicero in Dialog. de Amic. ubi ait: *Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt, quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur.* Idem argumentum adversus Gentes inculcarunt alii Patres, Tertullianus de Resur. carnis cap. 1. & de Testim. Animæ cap. 4. Epiphanius in Ancorato & alii De hoc more sua quoque ætate adhuc vigente non nihil attigit S. Zeno tractatu superiori, in quem vide adnot. 17.

(10) Præpositio *a* deest in Mſ. Rem. & forte melius, ut fugiatur ejusdem præpositionis repetitio; nam eadem in sententia *a se* subjicitur. Paulo post pro *in quiete* Mſ. Pomp. habet *inquietæ &*, sed perperam.

(11) Non Plato solum, sed & Zeno & Pherecides & Pythagoras animam immortalem esse docuere, ut tradit Lactantius lib. 8. cap. 7. ubi Pherecidis & Zenonis Cittiæi, nec non c. 8. ubi Pythagoræ meminit *Pherecidem Syrum primum dixisse animos hominum esse sempiternos* prodit Cicero Tusculanarum quæstionum lib. 1. cap. 16. Hic Pythagoræ præceptor fuisse traditur a Lactantio lib. 7 cap. 8. unde eamdem utriusque de animæ immortalitate fuisse sententiam nihil dubii est. De Zenone vero Philosopho ac Stoicis, qui ab eo originem duxerunt, exploratum est, quod Tertullianus scribit in libro de Anima cap. 54. *Stoici Sapientum animas in supernis mansionibus collocant.* Quid vero sit illud, quod *S.* Episcopus ait, hosce philosophos *de anima varia dixisse*; explicatur insigni ejusdem Tertulliani loco eodem libro & capite: *Apud Platonem*, inquit, *in ætherem sublimantur animæ sapientes, apud Arium in aerem, apud Stoicos sub Lunam.* De Pythagoreorum opinione nihil attinet dicere, cum vulgatissima sit. Mittimus alia plura, quæ in hanc rem congeri possent: nam quæ hactenus delibavimus, ad Zenonianæ sententiæ intelligentiam sufficiunt. Mſſ. Urb. & Vat. *differunt* pro *dixerunt.*

(12) *Contra hanc* (de animorum scilicet immortalitate) *sententiam*, inquit Lactantius lib. 7. cap. 8. *disserebant Dicæarchus primo, deinde Democritus, postremo Epicurus.* De Dicæarcho hæc Cicero lib. 1. Tuscul. quæst. *Dicæarchus contra hanc immortalitatem disseruit; is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mitilenis sermo habetur, in quibus vult efficere animos esse mortales. Contendebat nimirum nihil prorsus esse animam, nisi corpus unum & simplex, ita figuratum, ut temperatione naturæ vigeat & sentiat.* Nec dissimiliter Democritus eodem teste ibidem: *De levibus & rotundis corpusculis efficit animam concursu quodam fortuito: nam apud eum nihil erat, quod atomorum turba non confecerit.* Tandem Epicurus eisdem vestigiis insistens traditur & a Laertio lib. 10. in ejus vita §. 128. & 139. & ab Aulo Gellio lib. 2. Noctium Attic. cap. 8.

(13) Ex hactenus dictis Lactantium hoc in sermone S. Zeno præ manibus habuisse videtur, cum & illum alibi imitatus fuerit, & eadem heic aliis verbis inculcet. Clarius id apparet ex hoc, quod nunc consideramus, testimonio: Lactantius enim cum lib. 6. cap. 3. bivium quoddam a Pythagora, uti ab Ausonio in Monosyllabis traditur, cognitum memorasset, cujus una semita ad felicitatem, altera ad miseriam, sed uno vitæ tempore circumscriptam, adducit, sequitur his verbis, quibuscum Zeno plane concinit: *Poetæ fortasse melius, qui hoc bivium apud inferos esse voluerunt;* & c. 4. post-

nam, quæ ducit in Tartarum: piorum (14) aliam, quæ ducit ad Elysium; eo fortius addentes, quod defunctorum ibidem non tam formæ, quam facta noscantur, ac necessario recipiant, secundum quod mundanæ administrationis suis in actibus portant, recte dicentes:

Æneid. 6. v. 743. (15) *Quisque suos patimur manes.*

III. Nos vero, fratres, quos non ingeniosa suspicio, sed Deus magister instruxit, propter nos in semetipso probando, quod docuit, vivere animas mortuorum non tam dicere, quam oculatis rebus sufficimus approbare. Denique vagi atque immundi (16) spiritus utriusque sexus humani dolosa blanditiarum captione, seu violentia viventium domos corporales infringunt, & latibulum sibi (17) perniciosis eorum in captivitatibus quærunt. At ubi ventum fuerit ad divini certaminis campum, cœperintque sacri nominis telo pulsari; (18) tunc cum alium noveris, alium certari misereris. Discoloratur per momenta color,

---

postquam innuit bonorum vitam, *quæ fert in Elysios campos; ut poetæ loquuntur*, recitat Virgilii versus ex lib. 6. Æneid v. 542.

. . . . . . Ex læva malorum
Exercet pœnas, & ad impia Tartara mittit.

& lib. 7. cap. 20. & 21. alios ex eodem Poeta versus huc pertinentes describit. S. Augustinus serm. 241. in eamdem rem duos ejusdem Virgilii versus recitat.

(14) In editis cum MSS. Tol. Zen. *alteram.* Ad ea porro verba, *suis in actibus portant*, hæc notat Barthius lib. 42. advers. cap. 5. *Nam indicia actorum in ipsis umbris mortuorum exstare, & inde eas apud inferos judicari ajunt philosophantes poetæ. Rhadamantus apud Claudianum de Ruffino,*

Quid demens manifesta negas? en pectus inustæ
Deformant maculæ, vitiisque inolevit imago.

Administrationem autem etiam de sapientia Gentili sumsit Zeno, cum de ea verba faciat; nam hominum quemlibet velut dispensatorem in partem suam collocatum a supremo Domino dicebant. Persius Sat. 3. Hactenus Barthius.

(15) Hunc versum Lactantius non adfert, & ex hoc Zenonem in ipso Virgilio exercitatum colligimus. *Manes* autem Virgilius appellasse fertur Genios, quos cuique comites & vitæ testes adesse Plato docuerat Appulejo tradente *de Deo Socratis*, *quibus adsistentibus*, ut in eum locum notat Servius, *post mortem aut adserimur in meliorem vitam, aut condemnamur in deteriorem.* Ita quocumque modo animam immortalem agnovit. *Patitur* pro *patimur* legitur in MS. Urb. Inferius *suspicionem* accipi pro *opinione & scientia tenui* notavit Barthius ex Cyrilli Glossis: & de hoc nos plura egimus adnot. 4. in tract. 2. lib. 2.

(16) Hoc in numero Veronenses editores liberiori manu usi sunt, alia ex arbitrio addentes, alia detrahentes, & non nulla etiam ex uno loco traducentes in alium, quæ nos ex MSS. & edit. Ven. restituimus. Heic autem scripserant *spiritus sub prætextu animarum utriusque &c.* quæ additio in MSS & editione memorata non appatet. Hos spiritus, qui *vagi & immundi* traduntur a Zenone, *insinceros & vagos* appellat Cyprianus de Idolorum vanitate pag. 450. & item *immundos & erraticos* in epist. ad Donatum pag. 3. *Spiritus contaminati ac perditi per omnes terras vagantes* dicuntur a Lactantio l. 2. cap. 14. *vagi, impotentes, sordidi* a Prudentio in carm. de S. Vincentio. MSS. Tolent. & Vat. pro *blanditiarum captione* habent *blanditia ex captione.*

(17) Edit. Ver. & MSS. Urb. Pomp. Zen. *perniciosum.*

(18) Eadem editio *tunc ceteram certari miserearis.*

lor, figura fua tollitur a natura, in obliquos horrores infani vertuntur orbes oculorum, acies dentium fpumofis horrida globis inter labra liventia ftridit, intorta omnia paffim membra tremore vibrantur, gemit, flet: denuntiatum pavet judicii diem, pellique fe plangit: (19) confitetur fexum, confitetur aggrefuræ tempus & locum, & nomen proprium confitetur, difceffumque: vel qui fit, fignis evidentibus docet, ut plerumque aliquos nofcamus (20) eos effe, quos in idololatria commorantes nuper, vel maxime vi aliqua obiiffe meminerimus. (21) Heic nunc mihi refponde, qui hominis poft mortem nihil fupereffe contendis, (22) quemadmodum per alium locutus fit mortuus ille, quem noveris? At dicis: Hæc dæmones fingunt. Eo probatio melior, quod etiam fallaces teftimonium perhibent veritati.

fereris. Corruptum hunc locum novit Barthius, & emendare illum contendit. Nos fupplevimus e Mff. & editione Ven. Solum in Mff. aliquot pro *mifereris* legitur *miferis*, fed male. *Enim* in editis infertum poft verbum *difcoloratur*, auctoritate Mff. delevimus. *Horrores*, quod pro *horroris* legendum monuerat Barthius, emendavimus ex Mff. Urb. & Zen.

(19) *Confitetur fexum* fublata fuerant ab editoribus Veronenfibus. Sexum autem Zeno dixit, quod fcilicet animæ fe utriufque fexus hominum effe confiterentur, de quo vide adnot. 20. Mf. Rem. pro *confitetur aggreffuræ tempus* fcribit *confitetur & egreffum*, fed perperam, cum *difceffum* mox fubjiciatur. *Aggreffura* vero legitur apud Ulpianum l. 3. §. 4. *De Senatu Confulto Syllano & Claudiano.* Bis alibi Auctor eadem voce utitur, ut ex indice verborum liquebit. Ad ea & *nomen* fupplevimus & particulam ex edit. Ven. & Mff. *Proprium fingit* pro *proprium confitetur* in Ver. editione fcriptum fuit, ut dæmonum confeffio ficta infinuaretur.

(20) In edit. Ver. *nofcamus effe nominatas, quos &c.* repugnantibus Mff. & editione Ven. Ceterum fua dæmones non numquam prodidiffe nomina tradit etiam Lactantius l. 5. Inftitut. cap. 21. *Interrogati qui fint, quando venerint, quomodo in hominem irrepferint, confitentur.* Alii porro Patres, rem explicatius produnt, dum narrant, eofdem dæmones affirmaffe, fe effe vel Jovem, vel Mercurium, vel Saturnum, vel alium aliquem ex iis, qui tamquam Dii a Gentibus colebantur, de quo poteris legere differentes Minucium Felicem in Octavio cap. 27. & Sulpicium Severum Dialog. 3. At qui fe impiorum effe ac interfectorum animas faterentur, nemo, quod hactenus reperire potuimus, præter Zenonem fubindicat. Solum de improborum ac eorum hominum animabus, qui violenta morte perierunt invenimus fenfiffe quofdam, eas circa fua corpora & fepulcra hærere & pervagari aliquamdiu, ut videre eft apud Porphyrium lib. 11. *de Abftinentia* pag. 89. cui fententiæ favet etiam Macrobius lib. 1. in fomnium Scipionis cap. 13. Sed miffa hac Ethnicorum fabella, fingularis narratio de energumenis, quos Zeno memorat, nequem offendat, ut offendiffe quidem vifa eft editores Veronenfes, qui eam alicubi corrigendem cenfuerunt, vindicata nobis eft pluribus differt. 2. cap. 8.

(21) Ante particulam *heic* Veronenfes editores integram inferuerant fententiam, eamque aliquot verbis detractis, vel immutatis: quæ in Mff. & edit. Ven. paullo inferius legitur, uti à nobis fuo loco proponetur. Sententia autem inferta effertur ab iifdem fic. *At cum Divina adjuratione in eculeo fpirituali torquentur, nolentes & inviti difcedere compelluntur. Heic nunc &c.*

(22) Pro verbis, quæ tum ex codicibus, tum ex editione Ven. exfcripfimus, hæc in editione Veronenfi & fequentibus fuppofita fuerunt:

tati. (23) Cur autem fingant nomina, quorum est confessio in ceteris vera, aut qua ratione isto argumento nitantur, quod hominibus, quos perditos cupiunt, magis proficiat ad Dei timorem, & ipsis nihil prosit ad utilitatem? Sane recte hoc facere existimarentur, si sub prætextu alieni nominis invasa obtinere potuissent. At cum divina adjuratione in eculeo spiritali & qui sint nolentes edicant, & inviti discedant; procul dubio hoc sunt, quod se se esse unicuique confitentur.

IV. Accipe & alia exempla & quidem certiora. Primo in (24) libro verborum Samuel egregius ille (25) sacerdos mortis jam lege

1. Reg. c. 28. dispunctus, Sauli regi se desideranti sine ambiguitate non tantum suam (26) præsentiam exhibet, sed etiam ad consulta respondet, liberius-

fuerunt: *contendis, quo argumento dæmones nitantur, si non vivant animæ mortuorum? At dicis* &c. *Hoc dæmones* pro *hæc dæmones* in MSS. Pomp. duobus Zen. & edit. Ven. Huic porro objectioni respondetur in editis & MSS. sic: *Oprobatio melior!* quæ exclamatio plane inepta videtur. Emendatio Barthii satis tuta & inferenda textui visa est.

(23) Quidquid in textu posuimus post vocem *veritati* usque ad *Accipe & alia* a Veronensibus editoribus detruncatum fuit, sola postrema sententia in locum non suum aliquibus immutatis translata, ut adnotatione 21. monuimus. Manuscriptorum, & editionis Venetæ scripturam edidimus. MSS. Rem. Urb. Vat. cum editione Venet. *capiunt* scribunt pro *cupiunt*, sed male, cum de dæmonibus sermo sit, qui hominum animas lucrari expetunt. Ceterum hoc argumentum, quo Auctor utitur, ut dæmonum confessioni contra se ipsos late credendum esse suadeat, alii quoque Patres exhibuere. Tertullianus in Apolog. c. 23. *Credite illis, cum verum de se loquuntur, qui mentientibus creditis. Nemo ad suum dedecus mentitur, quin potius ad honorem. Magis fides proxima est adversus semet ipsos confitentes, quam pro se ipsis negantes.* Minucius item in Octavio c. 27. *Ipse Saturnus & Serapis & Juppiter & quidquid dæmonum colitis, victi dolore quid sint eloquuntur, nec utique in turpitudinem sui, non nullis præsertim vestrum adsistentibus mentiuntur. Ipsis testibus esse eos dæmonas de se verum confitentibus credite.*

(24) Nullibi hoc titulo primum Regum librum inscriptum legimus, sed *primum Samuel.*

(25) Etsi non nulli Patres sacerdotium a Samuele abjudicent cum Hieronymo l. 1. in Jovinianum; *Sacerdos* nihilominus vocatur a Lucifero Calaritano in libro *de non parcendo in Deum peccantibus* p. 227. tom. 4. Biblioth. PP. & in Constitutionibus Apostolicis lib. 8. cap. 1. *ἀρχιερεὺς summus Sacerdos*, & cap. 5. *ἱερεὺς Sacerdos*, & similiter alii, ad quos S. Zeno accessit. Quod heic dicitur *mortis lege dispunctus*, Africanorum locutio videtur, pro qua Tertullianus de Testimonio Animæ c. 4. *vitæ dispunctionem* dixit.

(26) Magna inter Patres de Samuele vertitur quæstio, utrum ipsius anima Sauli vere apparuerit. Negantem sententiam sequuntur Tertullianus de Anima cap. 57. Auctor quæstionum inter Justini opera quæstion. 52. S. Pionius in exhortatione suis actis inserta n. 14. Eustathius Antiochenus in Dissert. contra Origenem ab Allatio edita. S. Hieronymus in c. 13. Ezech. Auctor quæstionum veteris & novi Testamenti apud Augustinum quæst. 27. & apud eumdem Auctor operis de mirabilibus sacræ Scripturæ l. 2. cap. 11. Affirmantem vero sententiam cum Zenone nostro plerique tum veterum, tum recentiorum tuentur, Josephus lib. 6. antiquitatum cap. 15. S. Methodius Episc. & martyr apud Photium cod. 234. S. Justinus in dialogo cum Triphone p. 72. Origenes in cap. 28. lib. 1. Regum, S. Basi-

beriusque canit mortuus, quam canere consueverat vivus; unde libet exclamare: (27) Profectus potius est iste, quam mortuus. In Evangelio quoque Petrus filiique Zebedæi cum Domino adstare fulgentes *Matth.* 17. Moysen Eliamque, quos (28) propter tunc impedimentum carnis videre non possent, libertate spiritus vident, exinde intelligentes in (29) thesauro naturæ depositum incolume requiescere, quod in hoc mundo ad tempus perspicitur interire. Similiter in inferno dives ille tenacissimus, quem chaos immensum a pauperis felicitate discernit, *Lucæ c.* 16. ardoribus suis implorando refrigerium, Lazarum verum divitem sero cognoscit: cupitque mortuus vel uno digito illis contingi manibus, quibus stipem denegaverat vivus. Odit jam sine caussa ante quod amaverat: probat felicius esse, quod oderat. (30) Gemit instanti pœnæ aliquid de facultatibus notis mederi non posse, pro uno puncto requiei incunctanter tota, si liceat, paratus offerre. Superstitibus fratribus saltem cupit esse consultum. Abraham patrem deprecatur obnixe, ut aliquis nuntius pergat, qui eos tanti negotii certos efficiat, cui

---

S. Basilius epist. 8. ad Eustachium, S. Ambrosius in cap. 1. Lucæ, & alii. S. Augustinus in utramque partem hanc quæstionem fusius agitat quæst. 3. ad Simplic. & quæst. 6. ad Dulcitium: at in libro *de cura pro mortuis gerenda* in Zenonis sententiam propendet, cui etiam favere videtur Ecclesiasticus cap. 46. v. 23.

(27) Solennis hæc Patrum formula, ut mortis, quæ justis advenit, horrorem elevarent. Tertullianus in libro de Patientia cap. 9. *Profectio est, quam putas mortem.* Hieronymus epist. 84. ad Julianum: *Quod sanctissimam conjugem tuam non quasi mortuam, sed quasi proficiscentem deduxeris*; & epist. 3. de morte Nepotiani: *Intelligeres illum non emori, sed emigrare.* Huc etiam pertinet illud, cum mors *transitus* appellari solet; unde in psal. 140. vers. 10. *Singulariter sum ego, donec transeam*; & Hieronymus l. 1. in Jovin. cap. 14. *Ex quo ostenditur virginitatem non mori, sed manere cum Christo, & dormitionem ejus transitum esse, non mortem.*

(28) Codd. Rem. & Vat. *præter tunc impedimento*: Mss. Pomp. & Urb. *impedimento* item habent.

(29) *Thesaurus naturæ* adhibetur heic pro sepulcro, in quo defunctorum corpora in resurrectionem custodiuntur: *thesaurus* enim proprie loculamentum significat, ubi quidpiam servandi caussa conditur. Vide Basilium Fabrum in Thesauro Erudit. tom. 2 pag. 983. Addemus & notationem Barthii ex lib. 2. cap. 15. *Pulcherrime per thesaurum naturæ universum τὸ πᾶν intelligit, quod recondantur in illud vere conditorium omnia, quæ intereunt, & mutatis tamen formis redeunt in vitam; cum nimirum sit hujus interitus alterius vita, hujus vita alterius interitus, & ita orbis quidam rerum sibi succedentium, quod infra dicit*: Omnia suis mortibus vivere; *& eleganter lateque docet Victorinus* l. 4. *contra Arianos . . . Hunc thesaurum sæpius adludunt sacræ litteræ, cum colligi in eum* & ad Patres suos *dicunt, qui in Domino moriuntur . . nec minus docte infra Zeno noster* secretum naturæ *appellat.*

(30) Ms. Tol. *cernis.* Ex eodem cod. nec non ex Vat. & Urb. scripsimus *tota, si liceat,* pro *tota scilicet.* Porro *tota* pro *omnia* usurpatur, sicut *totum* eodem sensu, de quo tract. 4. adnot. 25. Similiter Virgilius primo Æneidon vers. 189 *Tota armenta sequuntur*, & Juvenalis 10. vers. 237. *Bona tota.* *Totis ripis* dixit etiam Cæsar de Bel. civili lib. 1. cap. 1. *Toti Dii* Appulejus Meteor. 6. &c. Paullo post

Luc. 16. cui ille respondit: *Habent Moysen & prophetas, quibus si non credunt, ne-*
29. 31. *que illi, qui hinc missus fuerit, credituri sunt*, evidenter ostendens, non in
oculis esse carnalibus verum, sed in fide credentium constitutum.

V. Nam & Dominus ista exempla confirmans uni ex latronibus in
se credenti, qui (31) cum eo de patibulo dextra lævaque pendebant,
Luc. 33. ait: *Amen amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Itaque si homo
43. mortuus in æternum perit; ergo mentitus est Dominus, qui ei dein-
ceps nihil futuro paradisum repromisit. Sed & homo ipse, quem
Dominus adsumserat, perit, si Jesus non resurrexit. At si resurre-
xit, humano generi formam dedit, quoniam ad hoc Deus pro homi-
ne mortis jura gustavit, ut homo per Deum jus immortalitatis reci-
1. Thessal. peret, quod amisit. Propter quod Paullus beatissimus ait: *Nolumus*
4. 12. 13. *autem ignorare vos, fratres, de dormientibus, ne contristemini, sicut ce-*
teri, qui spem non habent: si enim credimus, quia Jesus mortuus est, &
resurrexit, sic & Deus eos, qui dormierunt in Jesum, adducet cum eo.
Ezech. 37. Nam & Deus per Ezechielem prophetam loquitur, dicens: *Ecce ego*
12. & seq. *aperio monumenta vestra, & educam vos de monumentis vestris, & indu-*
cam vos in terram Israel: dabo spiritum meum in vos, & vivetis.

VI. Cum hæc ita sint, resurrectionem futuram cur Christiane
non credis? Cur (32) de hujus mundi labe in meliora migrantes
tam pertinaciter plangis? Proh nefas! Hinc mater scissa veste, lania-
tis crinibus, laniatis & genis, totum crebris ictibus livida pectus,
1. Mach. 7. gentili vanitate circa amissi cadaver bacchatur insana, nec Macha-
bææ matris memoriam recolit, quæ spe succincta futurorum, Antio-
cho (33) sæviente, libenter semel septem filios, non dicam extulit,
sed ipsa potius feliciter suis hortamentis occidit, religiose confidens
Deo filios se genuisse, non mundo. Hinc uxor amissi mariti desola-
tionem se ferre non posse testatur: frigidumque latus male dila-
tato queritur lecto; (34) invidiosis vocibus Deo concinnat invi-
diam;

---

post e Mss. reposuimus *saltem*, pro *salutem*, quod in editis perperam legebatur.

(31) Ut ex τὸ *cum eodem*, quod erat & in codicibus & in editis, corrigeremus *cum eo de*, sententiæ contextus suasit. Repetivimus *amen* ex Mss. Rem. & Pomp.

(32) Editi & Mss. aliquot libri *de hujusmodi*. Placuit lectio codicum Tol. Vat. Urb. Dein pro *migrantes*, quod cum aliquot Mss. habent editi, codex Rem. *migrantis*, Tol. *migraturus*, & Urb. *migratus*. At sermo est de vivis, qui morientes, vel mortuos plangunt, ut ex subjectis matrum & uxorum exemplis liquet.

(33) Editi cum aliquot Mss. *sævienti*. Correximus ex Mss. Rem. Pomp. & edit. Ven.

(34) *Invidiosis vocibus* Zeno utitur pro *querulis*, & *concinnare invidiam* pro *lamentari*, eo quod questubus & obtrectationibus in odium & invidiam is, de quo conquerimur, adducatur.

diam; (35) solennia ipsa divina, quibus a sacerdotibus Dei quiescentes commendari consueverunt, profanis aliquotiens ululatibus rumpit; tetraque illuvie suum totum deformans cultum, cadaver amplectitur (36) conclamatum; frigentia tepefacit crebris osculis labra; totum corpus imbribus relavat lacrimarum, crinium suorum damno cooperiens; miserandis affatibus in uberiores fletus incendit etiam eos, quos caussa non tangit, tanto ambitiosior in dolore, (37) quanto ditior, sane post momentum misera (atque utinam (38) semel) nimio dolore nuptura. Heic heic quemadmodum se quis possit excusare non video; non deest enim, qui dicere possit: Si est resurrectio, quare plangis? si amore mariti facis, cur posthmodum nubis? Exsecrabilis res est, fratres, nec conjugio servare caritatem, nec Deo fidem. Hæc etiam viros reprehensio manet.

VII. Christianus ergo in toto dubitare non debet, in statum pristinum mortuos excitari: talesque legitima die ante conspectum Dei ex illo naturæ (39) secreto produci, quales fuerint pro sua quique qualitate suscepti, Apostolo dicente: *Omnes nos manifestari oportet ante tribu-* 2. Cor. 6. 10.

catur. Similiter mater filii obitum lugens *Diis facit invidiam*, inquit Quinctilianus Declam. 8. 14. Silius Italicus lib. 6. *Ibat & invidiam cælo divisque ferebat.* Seneca in Hercule Oeteo: *Expedi in planctus tamen defessa quamquam brachia, ut invidiam Diis lugendo facias.* Et S. Zeno tract 15. lib. 2. n. 1. *Quo nuntio accepto Dei servus scidit vestimenta sua, non ut Deo invidiam faceret, sed &c.*

(35) Insigne hoc est de more antiquo offerendi pro mortuis sacrificii testimonium, cui similia occurrunt apud Cyprianum epistol. 66. Tertullianum de Monog. cap. 10. de Corona militis cap. 3. in Exhortatione ad castit. cap. 11. & apud alios. Veronensis editio cum duobus MSS Zen. paullo post *terraque illuvie* pro *tetraque illuvie* per errorem, ut videtur, typographi, aut amanuensis.

(36) Formula hæc erat apud Romanos in re funerea celebris. Cum scilicet quispiam efflasset animam, pluries conclamabatur ejus cadaver, ut notat Servius ad illa Virgilii 6. Æneidon vers. 218. *Pars calidos latices &c. Servabantur*, inquit, *cadavera octo diebus, & calida abluebantur, & post ultimam conclamationem abluebantur.* Lucanus 2. 22. *Corpora nondum conclamata jacent.* Appulejus lib. 1. Metam. *Jam defletus & conclamatus es*, & lib. 11. *Ecce jam ultimum defletus atque conclamatus processerat mortuus.* Itaque *conclamatum* apud Zenonem ultimam conclamationem significat, uti similiter apud Terentium Eunuch 2. 3. 56.

Desine jam, conclamatum est.

(37) Ms. Rem. *quam.*

(38) *Semel* dicit, propterea quod mulieres aliquæ bis, ter & pluries etiam nuberent. Zenonem autem, perinde ac veteres plerosque Patres, secundis nuptiis infensum, ac multo acerbius contra nuptias pluries repetitas differentem notavimus tract. 5. & fusius dissert. 2. cap. 7. ubi ejus sententiam uberrime vindicasse nobis videmur. Post pauca pro *nimio dolore* Barthius legendum putat *mimico dolore*: mimicum enim omnes auctores id dicunt, quod simulatum est, & inani quapiam pompa veritatem mentitur. Sed *nimio* Auctor dicere potuit ironice; cumque MSS. libri nihil suffragii ferant, nihil pariter immutandum judicavimus.

(39) *Secretum naturæ* vocat sepulcrum, sicuti

tribunal Christi, *ut recipiat unusquisque corporis sui merita secundum ea*, *quæ gessit*, *sive bona*, *sive mala*. Etenim, fratres, facilius est (40) reformari, quod fuerit, quam institui, quod ante non fuit: quod si non fuit, & est, multo magis poterit esse, quod fuit; quippe cum illius potentissimi artificis rerum omnium conditoris ipse sit usus, impossibilium (41) possibilitatem adserere, ex eoque, quod non est, facere, quod est, naturam creare (42) extra naturam, nihil prorsus habere difficile, solumque ei hoc deesse, quod nolit esse; hæc est enim proprietas Dei id operari, quod non potest credi.

VIII. Igitur non homines tantum, sed pene omnia suis mortibus vivunt. Unde pauca de multis attingam, ut omnium probationem haud dubie in paucis expediam. (43) Stellæ præcipites labuntur e cælo, & a tergo longo flammarum albescentium tractu funereæ facis solennitate in occasus suos, quasi quibusdam deducuntur exsequiis: quas si per plagas, unde refixæ sunt, quæras, redivivi luminis lege suis sedibus resurrexisse agnoscas. Sol quotidie nascitur, eademque die, qua nascitur, moritur; nec tamen instantis finis sorte terretur, suos

cuti *thesaurum naturæ* superius appellavit. Vide adnot. 29.

(40) Sic ex Mf. Pomp. quod mirifice concinit cum *institui*: alibi autem legebatur *reformare*.

(41) Non quod ea, quæ vere impossibilia sunt, Deus possibilia efficiat, sed quod ipsi sunt possibilia, quæ hominibus videntur & creduntur impossibilia, uti est mortuos ad vitam revocare: in quam sententiam post pauca Zeno subjicit: *Hæc est enim proprietas Dei id operari, quod non potest credi*; id quod disertius explicavit Marius Victorinus l. 1. de Opificio Mundi

. . . . *Plus sit tibi credere semper*
Posse Deum quidquid fieri non posse putatur.

Et Arnobius lib. 2. pag. 67. *Quod impossibile nobis est factu, illi possibile atque admodum exsequutioni paratum*; & rationem adferens: *Numquid*, ait, *nostris ex divisionibus colligemus, quid aut fieri possit, aut non possit?* Ubi non illud insinuat posse vere a Deo fieri, quod revera impossibile sit, sed id unum reprehendit, credi impossibilia Deo, quæ nobis factu impossibilia sunt, & rationibus humanis velle nos metiri ac decidere, quæ Deo sint, vel non sint impossibilia. Simili itaque sensu accipiendum, quod veteri inculcatum proverbio est, cujus meminit Synesius epist. 11. *Deo omnia possibilia sunt, etiam impossibilia.* quod ipsum affirmanti Platoni concedit Augustinus serm. 242. n. 7. Mf. Urb. pro *impossibilium possibilitatem adserere* habet *impossibilium possibilitate se adserere*, idest suam potentiam ostendere: quæ lectio eodem recidens nequaquam displicet.

(42) *Extra naturam* creare, est extra omnes naturæ vires creare, cum ex nihilo aliquid educere nullæ naturæ vires possint. Potest etiam intelligi *extra naturam*, quod scilicet, quæ creantur, nullam præexistentem naturam habeant, ex qua tamquam ex materia fiant: nihil enim erant, quæ creantur ex nihilo.

(43) Easdem fere similitudines ad resurrectionem statuendam, vel explicandam urgent plures antiqui Patres, Tertullianus de Resurrect. cap. 12. & 13. & in Apologet. cap. 48. Minucius Felix in Octavio num. 5. Theophilus ad Autolicum lib. 2. Ambrosius lib. 5. Hexamer. c. 22. 23. & lib. 2. de Fide resurrect. c. 53. &c.

(44) Ap-

ſuos ut (44) repigret curſus, ut horas ac momenta producat, ut ſaltem paullo diutius diei ſui demoretur in vita; ſed fidelis ſemper, ſemper intrepidus, ad ſepulcrum noctis cognatæ contendit, ſcius in ipſo ſe habere, quod vivit: denique adimitur ei ortus, ſi ei (45) auferatur occaſus. Luna quoque, quæ vere (46) rationis humanæ omnia in ſe lineamenta depingit, nata (47) ſanguineæ teneritudinis, dubio cornu primo quaſi de cunis apparet, paullatimque creſcendo jam puella, jam virgo, pro quotidianæ ætatis incremento progrediens, laſcivi curſus ambagibus carpit penſa mundana. At ubi matura aureo igne flagrantis luciflui aurigæ, par laboribus fratris (48) auguſtis circulis argenteum compleverit globum, paullatim devergit in ſenium, donec ultima ſenectute conſumta, ſua morte reviviſcens, menſtrualis ignis ſolenni germine accenſo ſumat rurſus de fine principium.

IX. Similiter (49) Phœnix avis illa pretioſa reſurrectionis evidenter nos edocet jura, quæ nobilitatem generis ſui non a parentibus

(44) Appulejus Metamor. 8. *repigratur impetus*, ideſt remittit, & lib. 1. *repigrato fetu*. Mſ. Urb. *currus* pro *curſus*; & inferius Mſ. Tol. *cognitæ* pro *cognatæ*; idem cum Mſ. Urb. *ſciens* pro *ſcius*.

(45) Sic Mſſ. Rem. Tol. Pomp. Vat. Urb. Editi vero cum Mſ. Zen. *aufertur*.

(46) Apponemus heic notam Barthii ex lib. 43. cap. 10. *Quid Lunæ cum ratione humana? vere legendum* nationis *a naſcendo*, *aut* ſationis *a ſucceſſione humanarum ſtirpium*. Sed *ratio* pro methodo, ſeu ordine naturæ accipi potuit.

(47) Alia ejuſdem Barthii obſervatio ſubjicienda. *Sanguinea teneritudo primum tempus a nativitate deſignat. Sic* ſanguinolenti *in Codice* primum nati. *Conſtantinus Imperator* lib. 2. *de Patribus, qui filios ſuos deſtruxerint*: Si quis propter nimiam paupertatem egeſtatemque victus cauſſa filium filiamve ſanguinolentos deſtruxerit; & *in inſcriptione de infantibus expoſitis* Leg. 8. Cod. Juſtinianæi.

(48) Mſſ. quidam libri & editi *anguſtis*. Magis adriſit lectio codicis Rem. Mſ. Urb. *anguſti circuli*.

(49) Zenoni ſuccenſebunt fortaſſe quidam critici, quod fabulam de Phœnice tam luculenter extulerit. Sed ii, velimus, meminerint Phœnicem a ſacris Scriptoribus ad varia myſteria explicanda frequenter adhibitam, & ad virgineum partum, & ad reſurrectionem Domini ac noſtram, & ad mores item non numquam productam, ſicuti ea uſi etiam inveniuntur non nulli ad falſa dogmata ſtatuenda, ut videre poteris apud Auguſtinum lib. 4. de Anima & ejus origine cap. 20. De Phœnice autem tamquam reſurrectionis ſymbolo, quod ipſis in Chriſtianorum antiquorum ſepulcris inſculptum reperitur, incredibile eſt, quot Patres tum Græci, tum Latini teſtimonium ponant. Præter Jobi locum c. 29. verſ. 18. ubi Phœnicis mentionem fieri ex quadam Hebraici textus punctatione non nulli contendunt, & ex LXX. Interpretibus alii confirmant, nec non ex ambigua lectione eorumdem Interpretum pſal. 91. v. 13. explorati ſunt paſſus S. Clementis Papæ in epiſt. ad Corinth. 25. Tertulliani, Origenis, Euſebii, Lactantii, Cyrilli Hieroſolymitani, Gregorii Nazianzeni, Epiphanii, Hieronymi, Ambroſii & aliorum, quos vel recenſere piget. Quid quod plures quoque Ethnici auctores eam uti veram prodiderunt hiſtoriam, Herodotus, Dio, Ovidius, Tacitus, Plutarchus,

bus (50) accipit, non liberis tradit: ipsa est sibi uterque sexus, ipsa omnis affectus, ipsa genus, ipsa finis, ipsa principium: non ex coitu nascitur, nec officio alieno nutritur: non invita, non imprudens moritur, sed cum maturum leti tempus advenerit, a semetipsa (51) invitatis sacris ignibus libentissime concrematur. Sepulcrum nidus est illi, favillæ nutrices, cinis propagandi corporis semen, mors natalitius dies. Denique post momentum festo exsultat in tumulo, non umbra, sed veritas, non imago, sed Phœnix, non alia, sed quamvis melior alia, tamen prior ipsa. Erubesce Christiana conscientia; vel tot ac tantis ex rebus, (52) quemadmodum rursum eadem, quæ es, sis melior futura, cognosce.

X. Præterea granum uniuscujusque frumenti conditum terræ interit, & tamen in eo id, quod intus est, reviviscit, nec mortem medullitus capit, sed suum sibi genitale in germen exspirans, vetusti corporis superficie deleta, immo in melioris naturæ jura transmissa, felix caput comis virentibus redimitum, quasi ab inferis emensum in superna sustollit, perennitatis gloriam fructu populoso tenturum; hoc ha-
1. Cor. 16. 36. ctenus Paullo firmante: *Stulte tu, quod seminas, non vivificatur, nisi mortuum*

chus, Plinius, Solinus, Aristides, Claudianus, & alii? Cum itaque Christianis Patribus adversus Gentes esset agendum, quis iisdem crimini det, si ex Phœnicis, quæ certa apud Gentes habebatur historia, exemplum sumsere, quo propositum confirmarent? Grotius, etsi heterodoxus, hac animadversione motus fuit, ut Patres a quorumdam criticorum censura satis purgatos fateretur, hæc scribens in epistola ad Bignonium, quam refert & laudat Joachinus Joannes Maderus in præfatione ad epist. S. Clementis ad Corinthios: *De Phœnice rem fuisse eo tempore eruditis creditam, nec eo argumento uti Clementem, ut probet τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν, sed ut ostendat ex credita re non esse eam τῶν ἀδυνάτων.*

(50) MSS. Pomp. Urb. & duplex Zen. *accepit*. Phœnix porro *ipsa sibi uterque sexus* dicitur, quod sibi sit & pater & mater; *ipsa* autem *omnis affectus*, quia unica esse fertur, quam in sua specie amare possit.

(51) *Invitati* sacri ignes sunt, quos a sole ad se trahere dicitur a poetis, cum nido suo jam jam moritura Phœnix incubuerit. Barthius tamen dubitat, an non melius *initiatis* legendum sit: *nullum enim*, inquit lib. 42. cap. 10. *quam ex se ipsa principium ei concedit Zeno noster*; at nullis in codicibus sic scribitur.

(52) Legebatur cum in MSS. tum in editis *quemadmodum rursum eademque esses melior &c.* Correctionem felicissimam suggessit Barthius loco laudato, cujus hæc verba sunt: *Ultima verba, quæ Christianos conveniunt, non carent etiam macula, sed acutius exsculpenda: nam illa* quemadmodum rursum eademque esses, *speciem veritatis in lectione præferunt, sed pessime sunt turpata; nam nihil certius, quam scripsisse Zenonem* . . . . rursum eadem, quæ es, sis melior futura. *Sic demum comparatio suis modis concinna erit inter Christianorum & Phœnicis restaurationem. Idem enim corpus utrisque post ignem isti, post quamlibet consumationem alteri, homini scilicet Christiano reparabitur; ita tamen idem, ut cum aliud minime sit, melius tamen sit illo, quod idem fuit. Hæc certissima est restitutio, & sic de Phœnice modo clarissime dixit*: Non alia, sed quamvis melior alia, tamen prior ipsa.

(53) In

mortuum fuerit: Et subjecit dicens: *Sic & resurrectio mortuorum: se- v. 42. & seq.*
minatur in interitum, resurgit in perpetuitatem: seminatur in (53) *humilitatem, resurgit in gloriam: seminatur in infirmitatem, resurgit in virtutem: seminatur corpus animale, resurgit spiritale.* Satis, ut opinor, resurrectionis veritas omnibus claret.

XI. Sed necessario differendum est, quæ sit in ea injustorum justorumque discretio, ne generalitas nominis in comparatione malorum attrahat gloriam Christianæ felicitatis. Duplex itaque forma surgendi est: prima Sanctorum, in qua illud beatitudinis regnum primæ tubæ regali (54) tessera convocati capient cum ingenti triumpho æterno rege sub Christo: secunda vero, quæ (55) impios cum peccatoribus universisque incredulis gentibus perenni destinat pœnæ, in psalmis Spiritu sancto dicente: *Ideo non resurgunt impii in judicio, neque peccato-* Ps. 1. 5. 6
res in consilio justorum; quoniam scit Dominus viam justorum, & iter impiorum peribit.

XII. Consequens est, ut scire nos par sit, in quo habitu regnaturus sit homo iste noster, qui tendit ad cælum: ne forte cum carne depereat vana (56) spe, si captus fuerit caduca atque carnali, de qua Apostolus dicit: *Caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt.* 1. Cor. 15.
At e diverso videor mihi audire proclamantem: Si hæc est conditio 50.
carnis, quid est ergo, quod credimus in Ecclesia (57) remissam peccatorum ac resurrectionem carnis? facile, fratres, pugna ista concordat, statusque futuri qualitas aperitur, fides si illibata teneatur. Unde rem paucis expediam. Omnis caro, quamdiu flagitiosis illecebris hujus mundi, ac tenebris feralibus agitatur, profecto (58) pecuina est, ac misero, fragili detestabilique versatur in (59) jure.

At

(53) In editis repetitione & errore, ut videtur, typographorum, vel librariorum *infirmitatem.*

(54) *Tessera* dicebatur signum quodcumque militibus præcipue datum, ex quo tamquam symbolo inter se se cognoscerentur; unde illud Silii Italici 15. vers. 478.

. . . . *Tacitum dat tessera signum.*

Pro signo, quod in extremi judicii die tuba præcinente dabitur, heic accipitur.

(55) Impios a peccatoribus distinguens, respicit distinctionem psalmi, qui subjicitur, de qua agemus pluribus tract. 21. lib. 2. & differt. 2. cap 10.

(56) Heic adnotare videtur illos, qui in alia vita carnis voluptates sibi pollicebantur, & hac vana spe ducti peribant. Barthius lib. 43. cap. 10. suspicatur legendum *vana specie*, vel *vana spes, specie si captus est &c.*

(57) Mſ. Rem. habet *remissa peccatorum & resurrectio carnis. Remissa, remissæ* pro *remissionis* passim apud Tertullianum & Cyprianum. Vide hujus epist. 6. ad Magnum, & epist. 9. ad Januarium, nec non Optatum lib. 1. At *remissionem* habent MSſ. Vat & Zen. *Remissam* tamen iterum Zeno tract. 50. lib. 2.

(58) *Pecuina caro*, quæ pecudibus inest. Similiter Appulejus lib. 8. Metamor. *pecuina ossa.*

(59) *Jus* hoc loco pro statu, vel conditione, quemadmodum apud Ciceronem Agrar. 3. 2. *Optimo enim jure sunt profecto prædia, quæ optima conditione sunt. Libera meliore*

S

liore

At cum (60) mera fide credentis ſalutari fuerit necata baptiſmate, nova paterni ſacro reſurgit fontis ex gurgite, jam pura, jam libera, jam a converſatione mundi hujus extranea, jam morte ſuperior, jam cæleſtia adſpirans, jam, non dicam ſæculi ludibria, ſed ut ſit honoratior, ſeipſam contemnens, jam veritatem, non imaginem quærens,
1. Cor. 15. jam ſpiritalia, non ſua deſiderans, de qua Paullus ait: *Non omnis caro*
39. 40. *eadem eſt caro: alia eſt hominis,* (61) *alia jumenti, alia caro volucrum, alia piſcium. Et corpora ſunt cæleſtia, ſunt & terreſtria.* Itaque immor-
Virgil. Æneid. 6. talitatis ſemine, de quo etiam Poeta ſapientiſſimus præſagivit dicens:

730. *Igneus eſt ollis vigor, & cæleſtis origo*
Seminibus:

ſcilicet Spiritus ſancti conceptione inſita fit ante fecunda, ut cum diſſolutionis ejus ac legitimæ reparationis tempus advenerit, ſuo ſemini reſpondens jure poſſit mereri, quod credimus. Nec res in ambiguo eſt; quemadmodum etenim ille princeps iniquitatis ſuo ſemine per invidiam protoplaſtos (62) ex Angelis in homines derivavit;
Matth. 23. ita Dominus omnes in ſe credentes Sancti ſpiritus ſemine a mortuis
30. rurſus glorioſos in Angelos excitabit.

XIII.

liore jure ſunt, quam ſerva. Et 2. in Ver. n. 27. *Hoc jure ſunt ſocii, ut iis ne deplorare quidem de ſuis incommodis liceat.*

(60) Mſſ. Rem. & Urb. *macra fide credentes;* alii codices *mera fide credentis*, & idem habent editi Forte tamen legendum *vera* pro *mera*, aut *ſacra* pro *macra*, vel aliquid ſimile. Plurium vero codicum lectionem retinuimus in textu, hæcque lectio non aliud ſignificat, quam baptiſma utile eſſe per fidem, per eam, inquam, fidem, quam non niſi per caritatem operari Auctor alibi docet, ut vidimus pluribus differt. 2. cap. 6. *Necata* porro traditur in baptiſmate caro veteris hominis, ut *nova* in Chriſto reſurgat; de quo in ſequentibus plura.

(61) Mſſ. Tol. Vat. *alia eſt jumenti.*

(62) Putat Barthius lib. 42. cap. 10. *alludi hoc loco ad eam non nullorum ſententiam, qui tradiderunt, homines, cum lapſi eſſent Angeli, in ipſorum locum conſtitutos fuiſſe.* At non id ferre videntur Zenonis verba: loquitur de priorum parentum lapſu, quos diabolus per invidiam traxit in culpam; & ſicut *Angelos* procul dubio illos vocavit in eo ſtatu innocentiæ, in quo immortalitatis & gratiæ donis præditi ad Angelorum gloriam accedebant, de quibus dictum eſt per Pſalmiſtam: *Minuiſti eum paullo minus ab Angelis* (unde tractat. 27. lib. 2. in fine martyrem *ex homine in Angelum transfuſum* ſimiliter dixit) ita *homines* pro mortalibus & peccatoribus, in quem ſtatum per culpam miſerrime tranſierunt, appellavit. Itaque ſenſus eſt, *principem iniquitatis* diabolum invidia exſtimulatum *ſuo ſemine*, quod tentando ſeminavit, *protoplaſtos*, ideſt primos parentes, *ex Angelis* innocentibus & immortalibus *in homines* peccatores & mortales *derivaſſe*, ſeu convertiſſe: *derivo* enim translate eſt aliorſum traducere, vel deflectere. Sic Cicero 3. in Ver. num. 56. *derivare alio reſponſionem ſuam*, & 4. in eumdem num. 20. *culpam derivare in aliquem* dixit. Ex his ea, quæ ſequuntur, facile intelliges. *Protoplaſtos* vox, quæ *primo creatos* ſignificat, apud Tertullianum quoque in Exhortatione Caſt. cap. 2. & apud alios Patres pro primis parentibus vulgo accipitur. *Primoplaſtos* dixit Prudentius in Hymno omnis horæ v. 17. Mſſ. Tol. *ſurſum* pro *rurſus*: in Urb. autem *ſurſus in Angelos.*

(63)

XIII. Ad hoc unum evidens adhuc (63) proferamus exemplum, quamvis non poſſit veriſimile tantam vim habere, quam veritas. Oleaſter ſua infelix & amarus eſt in natura; ſed cum fuerit periſſimi agricolæ artificis manu neceſſaria proviſione truncatus, nobilitate alieni ſeminis gravidatur, nutriturque ab eo ipſo, quod nutrit, donec hoſpitis germinis adoptiva pinguedine aſſumtus, immo pinguedo ipſe factus, totuſque (64) acceptum translatus in honorem novæ frondis promotione ramis reſurgeſcentibus ornatus, jam non oleaſter ſit, ſed oliva: cum & oleaſter ſit, & tamen oleaſtrum (65) ſe non eſſe, quodam modo etiam ipſe miretur. Igitur ſi homo poteſt facere, ut ſit arbor, quod non fuit, ſalvo, quod fuit; quanto magis Deus hominem poterit (66) excitare, antequam peccaſſet in pa- *Gal.* 6. 8.
radiſo, in id, quod fuit? Quam rationem ſeminum etiam beatiſſimus Paullus ſubtiliter prodidit dicens: *Qui ſeminat ſecundum carnem, de carne ſua metet* (67) *interitum; qui autem ſeminat in ſpiritu de ſpiritu metet* *Matth.* 13.
vitam æternam. At vero Dominus evidenter hoc edocens ſic ad di- 24. 25.
ſcipulos ait: *Simile eſt regnum cælorum homini, qui ſeminavit bonum ſemen in agro ſuo: dormientibus autem hominibus venit inimicus ejus, & ſuperſeminavit zizania in triticum.*

XIV. At fortaſſe adhuc quiſpiam dicat: Si caro perit, unde cognoſcitur ille, qui reſurgit? Caro, fratres, quaſi quoddam eſt ſpeculum intuentis plenitudine (68) gravidatum, quod non tam imaginem ſuam, quam (69) ejus, cujus eſt in uſibus, gerit. Denique tot efficit vultus, 1. *Cor.* 13.
quot ille intrinſecus triſtes, ſeu hilares ſuos fecerit motus, hanc rationem 12.
docente nos Paullo: *Videmus*, inquit, *autem modo per ſpeculum in ænigmate, tunc autem facies ad faciem erit.* Unde dubium non eſt in corporibus noſtris

(63) Prætulimus manuſcriptorum lectionem: in editis *proponamus*.

(64) Editi cum pleriſque Mſſ. *in acceptum translatus in honore novæ frondis promotione.* Barthius corrigendum cenſuit *in acceptum translatus, in honora novæ frondis promotione.* At Mſ. Rem. antiquiſſimus codex æquiorem, ut viſa eſt, lectionem ſuppeditavit, deleta tantummodo prima particula *in*, quæ item abeſt a Mſſ Vat. & Urb. mutatoque *honore* in *honorem*. *Promotionis* porro nomine utuntur Lampridius in Anton. Diad. cap. 2. Julius Firmicus de Cert. ſtel. poſit. 3. 7. & 5. &c. Ex eodem codice Remenſi *reſurgeſcentibus* pro *reſurgentibus* ſcripſimus.

(65) Mſ. Vat. *ſe jam non eſſe.* Dein Urb. *quodammodo & ipſe.*

(66) Rara ſyntaxis conſtruenda ſic: *excitare in id, quod fuit, antequam peccaſſet in paradiſo*, ideſt excitare in vitam immortalem.

(67) Mſ. Rem. *in interitu*: deſideratur autem in hoc codice *in ſpiritu*. Edit. Ver. *omiſit de ſpiritu.* Supplevimus ex pleriſque Mſſ. & editione Venet. Poſt pauca pro *hoc edocens* Mſ. Tol. *hoc ſe docens*; Urb. autem *hoc & docens.*

(68) Mſſ. Pomp. *gravatum.* Terram *gravidatam* ſeminibus dixit Tullius de Nat. Deor. lib. 2. num. 32.

(69) Ideſt ſpiritus, qui corpori unitus carne utitur. Imaginem autem ſpiritus idcirco carnem vocat, quod varii motus animi & affectus in corpore ſæpe eluceſcunt, ut ex ſequentibus liquet.

ſtris, dum mortis lege ſeminantur, non ſubſtantiam, non imaginem, ſed
illud tantum, quod inutile eſt, diſcuti, quod teritur, demutari, ſicut
1.Cor.c.15 ſcriptum eſt: *Oportet enim corruptivum hoc induere incorruptionem, & mor-*
53. *tale hoc induere immortalitatem*: aliter (70) enim immortalitatis ſtola illa
non ſumitur, niſi primo iſtud carnale ſpolium, blandum animæ venenum,
Gen.3.17. ſecundum Dei ſententiam, unde ſumtum eſt, refundatur, dicit enim
& ſeq. Deus ad Adam: *Maledicta terra erit in omnibus operibus tuis, in triſtitia ge-*
mitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ: ſpinas & tribulos ejiciet tibi, & edes
Matth.26. *pabulum agri: in ſudore vultus tui edes panem tuum, donec revertaris in terram.*
38. Sed & Dominus (71) ex perſona hominis, quem aſſumſerat, ait: *Tri-*
ſtis eſt anima mea uſque ad mortem. Quod dictum non tam timentis, quam
Jo.10.18. exſultantis ac docentis eſt. Utique: non enim quidquam timere poterat,
qui mortuos excitabat, qui poteſtatem habuit ponendi eam, & iterum
reſumendi eam; ſed ut doceret, quoniam cum vivit in hoc mundo, ſem-
per in tribulatione, ſemper juſtus in pœna eſt. Cum autem mors, quæ
putatur metuenda, guſtatur; tunc ei in æternum manentis gloriæ beatis in
Pſ.114.7. ſedibus, nullas deinceps ærumnas mundi ſenſura, repromiſſa felicitas ex-
& ſeq. hibetur, David ſancto dicente: *Convertere anima mea in requiem tuam,*
quia Dominus benefecit mihi, quia liberavit animam meam a morte, oculos meos
a lacrimis, pedes meos a lapſu: placebo Domino in regione vivorum. Hæc nos
felicitas manet, hoc munus exſpectat. Sic ergo vivamus, ut bonis ope-
ribus decorati, nos quoque (72) Deo Patri placere mereamur, Domino
juvante nos Chriſto, qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum.

TRA-

---

liquet. Hoc idem egregie Tertullianus de Reſur. cap 15. *Volutet aliquid anima, vultus operatur indicium, facies intentionum omnium ſpeculum eſt.* Vide plura apud Plinium l. 2. c. 37. & lege etiam, ſi placet, Nazarium & Pacatum in Panegyrico, ac Hieronymum in epiſt. ad Furiam. Mſſ. Tol. Vat. Urbin. *quærit* pro *gerit*.

(70) Mſ. Pomp. *etenim*

(71) *Ex perſona hominis* perinde dicitur, ac tamquam homo, quod ſcilicet Chriſtus ſe in illis verbis non uti Deum gerere ac præferre vellet, ſed ut hominem; quo ſenſu *perſonam* veteres ſæpe appellarunt, ut cum dixere *perſonam patris, fratris, principis, amici &c.* pro *tamquam pater, frater, princeps, amicus &c.* De hac Zenonis locutione non nulla attigimus diſſert. 2. cap. 3. Eadem prorſus formula uſus legitur S. Hilarius in pſal. 54. pag. 118. & in pſal. 138. pag. 565. S. Ambroſius lib. 2. de Fide cap. 8. n. 61. l. 4. c. 6 n. 69. & l. 5. c. 10. n. 124. Similiter Phœbadius in libro contra Arianos pag. 303. t. 4. Biblioth. PP. Salomonis dictum quoddam tribuit *ex perſona ſapientiæ*, quod ſapientia in eo loqueretur, ac ſi ipſe eſſet ſapientia. Itaque heic *perſona hominis* non in eo ſenſu accipitur, quo humana Chriſto perſona cum Neſtorio tribuatur, ſed in eo, quo ipſi uti vero homini humanæ actiones paſſioneſque congruebant.

(72) *Deo* adjecimus ex Mſſ. Rem. Urb. Zen. in quo poſtremo vox *Domino* deſideratur.

FINIS LIBRI PRIMI.

TRACTATUUM SANCTI ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS

LIBER SECUNDUS.

TRACTATUS I.

De (1) *Genesi.*

Contra Arianos.

I. CArnalis mentis homines, fratres dilectissimi, scandalum patiuntur, non studio noscendæ, sed frustrandæ veritatis, quotiens Deus Dei filius, qui Patris maxima est gloria, æqualis Patri a Catholicis prædicatur. (2) Denique inde est, quod (3) legis fundamenta temnentes, versuta disputatione, prætermisso Deo de Deo exeunte, ad communia humanitatis nomina, quæ possunt argumentis attingi, (4) Patris & Filii festinant: nec intelligunt, quia in exordio (5) carminis sacri Deus Deo sua sibi & divinitate & nomine comparatus, omnes humani sensus opinationes excludit: quippe cum dicat,

ADNOTATIONES.

(1) In MSS. *Incipit de Genesi.* Hæc inscriptio in editis retenta, a nobis immutanda non fuit. Zeno autem totus heic est in defendenda æterni Verbi divinitate contra Arianos, sicut & in duobus mox subjiciendis tractatibus, qui eumdem titulum in MSS. præferunt.

(2) *Denique* non semper enumerationis particula est, quæ in postremo enumerationis membro statuatur, ut *tandem* significet; sed interdum post unicum membrum, uti heic a Zenone, ponitur, vel etiam cum nihil præcesserit, uti ab eodem adhibetur tract. 6. hujus libri, ubi enumerationis initium inchoat. Tum vero idem fere sonat, ac *paucis dicam*, de quo vide Schultingerum in notis ad declamat. 1. Quinctiliani p. 15. Exempla suppetunt apud Nepotem 12. 1. Florum 1. 16. Justinum, Papinianum & alios, quos Freinshemius in Florum laudat.

(3) *Legem* pro Sacra Scriptura a Zenone adhibitam vidimus tract. 12. l. 1. adn. 1.

(4) Ad *communia* scilicet nomina Patris & Filii, uti apud homines usurpantur, Ariani *festinabant*, ut Filium Patre inferiorem, velut inter homines usuvenit, ostenderent. *Argumentis* autem *attingi* ait, quod Ariani philosophia plurimum uterentur, seu potius abuterentur, ut plurium Patrum testimoniis statutum nobis est dissert. 3. c. 2.

(5) *Carmen sacrum* Geneseos liber appellatur, licet historicus sit. Similiter *Isaiæ carmen*

Gen. 1. 26. dicat, *Faciamus hominem ad imaginem*, *& similitudinem nostram*; non inquit, *fac ad tuam*, sed ait, *faciamus ad nostram* : (6) ne quam Filius hominem induturus pati videretur injuriam. Videtisne, fratres dilectissimi, quia nullus (7) exserte heic alteri jubet, in opere nullus otiosus est? O sancta (8) æqualitas, ac sibi soli dignissima individuæ deitatis! Unus homo ad (9) duorum imaginem & similitudinem fingitur: nec tamen in eo, quid cujus sit, invenitur. Si igitur in opere extraneo paritas sacra distingui non potest; Deus in alio se inferior esse quemadmodum potest? quidquid enim uni ex duobus indiscrete in omnibus sibimet (10) similantibus detraxeris, cui detraxeris, (11) nescis. II. At

---

men tract. 23. & tract. 26. *divinum carmen* ejusdem Isaiæ liber vocatur. De hac voce *carmen* Sparaverius plura. Inferius *dicat* scripsimus ex MSS. Tolent. Urbin. Pomp. & Zen. pro eo, quod editi cum aliis MSS. *dicit*.

(6) Numquid hoc loco S. Zeno Tertulliani interpretationem pungere voluit, qua hominem ad Christi imaginem factum tradidit? Sic enim is l. 5. contra Marcion. c. 8. *Ille Pater Christum sermonem suum intuens futurum*. Faciamus, *inquit*, hominem &c. Et lib. de Resurrectione carnis c. 6. *Et fecit hominem Deus*, *id utique quod finxit*, *ad imaginem Dei fecit illum*, *scilicet Christi* : qua interpretatione etsi Tertullianus, qui de Filii divinitate recte sensit, nihil injuriæ eidem Filio fecerit; inde tamen periculum non leve impendebat, ne id Ariani ad elevandam, vel negandam Filii divinitatem transferrent, ac si æqualis Patri esse non possit, cui Pater dixisse non tradebatur, *Faciamus ad nostram*, qua æquales sumus, imaginem, sed *Fac ad tuam*, quam nimirum homo factus præferes.

(7) *Exserte* reperitur apud Tertullianum l. 1. ad Uxorem cap. 1. *Apostolus non suadet*, *sed exserte jubet*, idest aperte & distincte. Appulejus Metamor. 1. *exserte clamitans*.

(8) Quamplurium lectionem codicum & editorum prætulimus, quæ etiam occurrit tract. 6. l. 2. MSS. non nulli habent *æquabilitas*. Inferius *dealitatis* pro *deitatis* MS. Rem. scribit; quod nomen hoc Zenoniano sæculo usurpatum reperimus tum ab Hilario in libro de synodis, tum a Lucifero Calaritano l. 1. pro Athanasio pag. 193 d.

(9) *Duorum* vox abest a MS. Pomp. ac si duo illa, ad quæ *unus homo* finctus traditur, sint *imago* & *similitudo*, cum haud dubie sint Pater & Filius, de quibus in Genesi dictum est *ad nostram*, & quorum imaginem ac similitudinem unus homo ita exhibet, ut quid sit Patris, quid Filii, in eo distinguere nequaquam liceat: ex quo argumentum non imbecille adversus Arianos sumitur.

(10) *Similo* legitur apud Martialem l. 2. epigr. 35. & apud Marcellum Empyricum c. 8. Sed apud Martialem alii legunt *simulo*; & Burmannus in Quinctil lib. 7. c. 10. & in Ovid. Metamorph. l. 3. v. 158 *similare* & *assimilare* Latine non recte dici contendit. At jam hæc vox Zenonianorum codicum auctoritate satis vindicata videtur, qui *similantibus* a *similo* deductum aperte scribunt. *Similantes* autem *sibimet in omnibus* cum Zeno assi mat Patrem & Filium, quam procul absit a Semiarianorum sententia, qui *similem substantiam* Dei Filium vocabant, ex toto contextu liquet. Dixit autem *similantes*, ut comparationi insisteret, quam ex homine ad Patris & Filii similitudinem condito instituerat: addens vero *in omnibus* ostendit aperte, similitudinem se admittere perfectissimam omnium, cujusmodi est inter eos, qui unius ejusdemque substantiæ sunt, uti sane Patrem & Filium esse pluribus in locis dissert. 1. indicatis c. 2. §. 2. disertissime affirmat.

(11) In editis *nescio* codicum lectionem secuti sumus.

(12) MSS.

II. At ille, cui jubetur, est, (12) inquis, inferior. Quid? quod inde non esse approbatur inferior: quia unde processit, paterni cordis est (13) exsecutor; non enim minus est facere magna, quam dicere. Quamvis & quod dictum est a Patre, vel dici potest, quia verbum est Filius, sine Filio non est: & quod factum est a Filio, vel fieri potest, sine dignatione paterna non est; quia Filius sine Patre non est, ipso dicente: *Si non facio facta Patris, nolite mihi credere:* Joan. 10. 37. 38.

(12) MSS. Vat. & Zen. *inquis*. Objectio hæc est Arianorum celebris, cui duplex a Zenone responsio subjicitur, quam quidem utramque apud ceteros Patres invenire licet. Alii enim confessi sunt præceptum Patris ad Filium, quo tamen nihil æqualitati inter ipsos præjudicii creetur, ut cognosci potest ex Irenæo lib. 3. cap. 8. Tertulliano adversus Praxeam cap. 12. Origene t. 2. in Jo. p. 61. edit Huetii, Basilio l. de Spir. Sanct. c. 16. Cyrillo l. 29. Thesauri p. 225. Athanasio l. de Decretis Nicænæ Synodi ad ea ps. 33. verba: *Ipse mandavit, & creata sunt*, Mario Victorino l. 1. de Rerum creatione, ac tandem Hilario l. 4. de Trinit. num. 16. quibus omnibus in locis & Patris præcipientis & Filii exsequentis aperta fit mentio. Quomodo vero id sine Filii offensione fit, paucis recte explicat Zeno, cum *non minus sit magna facere*, scilicet creare mundum, quod profecto solius Dei omnipotentis est, *quam dicere*, idest præcipere, ut mundus creetur. Neque heic notare prætermittimus Hilarium l. 3. de Trinit. n. 12. videri quidem concedere inferiorem Patri Filium hoc nomine, quod Patri præcipienti obedivit. *Et quis*, inquit, *non Patrem potiorem confitebitur, ut ingenitum a genito, ut Patrem a Filio, ut eum, qui miserit, ab eo, qui missus sit, ut volentem ab eo, qui obediat.* At quam in sententiam appellet *potiorem* hoc loco Patrem, ut ne quid Filii divinitati & æqualitati detrahatur, ipse luculenter explicat in ps. 138. n. 17. inquiens: *Est enim Pater major Filio, sed ut Pater Filio, generatione, non genere*: quibus pariter concinens Athanasius orat. 2. in Ari. Patrem *majorem* Filio fateri non dubitat, *non magnitudine aliqua, vel tempore, sed propter generationem ex ipso Patre.* Ne quis tamen hac prima ex responsione cum æqualitatis præjudicio Filium Patris ministrum inferioremque conciperet, aliam responsionem Zeno subjicit, quam se priori illi præferre non obscure significat, quod scilicet ipse Filius, quatenus Verbum est Patris, sit ipsum Patris mandatum, quo præceptum est, ut omnia fierent, & sit etiam via illa, qua omnia a Patre per Filium condita sunt. Hinc illa tract. 4. l. 2. *Quidquid enim Pater præcepit, ut fieret, Filius, utpote Dei virtus Deique sapientia, omnia illa opere mirifico ejus cum dicto complevit.* Similiter alii Patres præcipiendi & obediendi formulas vel non probarunt omnino, vel eatenus probarunt, quatenus ipsum præceptum & mandatum Patris idem Filius esse cognoscatur, creandi autem & faciendi exsecutio vim indicet Patris in Filio. Lege Athanasium orat. 3. in Arian. Cyrillum l. 1. in Jo. cap. 5. Hilarium l. 4. n. 27. & seqq. ac Augustinum, qui l. 2. de Genes. ad lit. c. 6. *jussionis* vocem reprehendit; & nihilominus tract. 21. in Jo. nec non in libro contra serm. Arian. cap. 3. ipsam Patris *jussionem* ipsum esse Patris Filium ostendit. Quanta cum brevitate & energia hæc omnia Zeno complectitur! vide quæ hanc eamdem in rem notabuntur tract. 4. seq. adnot. 6. ubi Patris præceptum exsecutionemque Filii iterum memorat, æqualitatem autem amborum insigni testimonio & argumento confirmat.

(13) Qua auctoritate editores Veronenses scripserint *excultor*, ignoramus. *Exsecutor* autem, quod in MSS. & edit. Ven. legitur, innuit Filium eum fuisse, per quem omnia, quæ Pater voluit, creata sunt, de quo plenius agetur tract. 4 ibique notabimus plura. Animadvertatur porro syntaxis, quæ sic construenda

credere: sed si mihi credere non vultis, factis credite: & cognoscite, quoniam in me est Pater, & ego in illo. Constat ergo æqualem esse, (14) quod invicem se capit cum Spiritu sancto.

struenda est: *Quia est exsecutor paterni cordis, unde processit.* Quod vero Filius ex Patris corde processisse traditur, spectat illud ps. 44. v. 1. *Eructavit cor meum verbum bonum:* hæc enim a Patre dicta de Filio antiqui aliquot Patres interpretati sunt; unde Tertullianus adversus Praxeam c. 8. *De quo Patre procedendo Filius factus est, primogenitus ut ante omnia genitus, & unigenitus ut solus ex Deo genitus proprie de vulva cordis ipsius, secundum quod & Pater ejus testatur: Eructavit cor meum* &c. Frequens hujus testimonii in eamdem sententiam allegatio apud illos quoque Patres, qui Arianos impugnarunt, ut vel Augustinus notavit Enarrat. in ps. 44. num. 4. Forte huc etiam pertinent illa ps. 109. v. 3. *Ex utero ante Luciferum genui te*; quorum explicationem cedit Augustinus l. 1. contra Maximin. c. 7. & l. 2. c. 18. Hæc Filii ex corde Patris generatio cujusmodi sit, fusius docuimus dissert. 2. cap. 1. §. 3. & seqq.

(14) Ita legunt MSS. & edit. Ven. Cum vero in editione Vet. scriptum esset *q*, in Patavina scriptum est *qui*.

TRACTATUS II.

De Genesi.

NIsi quis hostem, a quo impugnatur, expugnet, numquam bonis suis poterit uti securus: sunt enim (1) multi, qui adserere conantur chaos in principio fuisse, idest informem, indigestamque latentis naturæ congeriem, acervo quodam magnitudinis suæ per se in

ADNOTATIONES.

(1) Inter hæreticos non nulli materiam Deo coæternam & increatam posuere. Ita Hermogenes, quem non Tertullianus solum refellit in libris adversus eumdem, qui supersunt, sed & Theophilus Antiochenus apud Eusebium l. 4. cap. 24. & Maximus apud eumdem l. 5. cap. 27. Manichæi pariter teste Hieronymo in cap. 1. epist. ad Ephesios v. 4. eumdem cum Hermogene errorem adoptarunt. Seleucianos & Hermianos eadem hæresi implicitos testantur Philastrius hæres. 55. & ex ipso Augustinus hær. 59. Alios ejusdem erroris auctores memorat Procopius in Commentario in Genesim, qui in ejus patrocinium Moysis verba in principio Geneseos posita deflexerunt. Utrum hos perstringere voluerit S. Antistes Zeno, non audemus affirmare. Immo potius arbitramur eum appellare hoc loco poetas & philosophos Gentium, qui eumdem errorem jamdiu ante docuerant: hujus enim tractatus initio S. Zeno imitatus apparet Lactantium l. 2. Instit. cap. 8. ex quo non nulla iisdem fere verbis expressit, ut mox videbimus. Is autem Ethnicos tum poetas tum philosophos explorare appellat. De poetis primo sic: *Neque audiendi sunt poetæ, qui ajunt chaos in principio fuisse, idest confusionem rerum & elementorum; postea vero Deum diremisse omnem illam congeriem, singulisque rebus* ex

in se (2) manentem: postea vero Deum hanc diremisse, ex eaque constituisse mundum pariter & ornasse. Igitur si, ut volunt, Deus materiam, qua usus est, non fecit, sed æterna sit, ut ipse est; duo sunt (3) ergo principia, & quidem repugnantia: ac per hoc necessario requirendum nobis erit, (4) quid sit fortius de duobus, illud quod sensibile est, an quod caret sensu. Verum quis dubitet, illud fortius esse, quod sentit, quod sapit, quod cogitat, quod (5) movet, quod movetur, quod mira providentia chaos ipsum, ut chaos non esset, effecit, quod ejus membra discrevit, ratione disposuit, coloribus decoravit, determinavit mensura, officiisque competentibus servire præcepit? Unde non est principium, quod senescit; quod opus factum est alienum; quod non est in sua positum potestate; quod a sua substantia tollitur; quod mutatur; quod alieno movetur pulsu; quod, quid sit, quid fuerit, quid fururum sit, non potest aliquando sentire. Solus Deus est itaque principium, qui (6) ex se

ex confuso acervo separatis in ordinemque descriptis, instruxisse mundum pariter & ornasse: ex quibus Zenonem primam periodum scribentem non nihil profecisse palam est. Ovidius l. 1. Metam. & Græci quidam poetæ hæc eadem perspicue docuere. Recitat porro Lactantius ex philosophis insigne M. Tullii testimonium, in quo ea expressa sententia traditur, & est fragmentum libri de Natura Deorum, qui vel mutilus ad nos pervenit, vel plane intercidit: ubi tam ille non suam, sed alterius philosophi opinionem descripsisse videtur, cum alibi rectam de mundi creatione sententiam tulerit. Vide Theodoretum de Hæresibus libro 5. capite 6. & Sanctum Basilium homilia 1. in Hexamer.

(2) Ms. Tol. *manente*. Idem codex *Dominum* pro *Deum*, & *diremsisse* pro *diremisse*.

(3) *Ergo* abest a Mss. Pomp. Zen. & Sp. *Repugnantia* porro cur appellentur hæc duo principia, dicemus adnot. seq.

(4) Heic quoque ex Lactantio non nulla sumta videntur: sic enim is l. 2. Instit. c. 8. alio licet argumenti genere, quod tamen eodem fere recidit: *Itaque aut Deus ex materia ortus est, aut materia ex Deo. Quid horum sit verius, facile est intelligi: ex his enim duobus alterum sensibile est, alterum caret sensu* (ob id S. Zeno hæc duo principia *repugnantia* vocavit). *Potestas faciendi aliquid non potest esse nisi in eo, quod sentit, quod sapit, quod cogitat, quod movetur*; quæ postrema præsertim verba noster Auctor usurpat.

(5) Putabit fortasse quispiam legendum esse, *quod movet, quod non movetur*, ut ne de eodem contraria tradi videantur. Similiter anima ex Platone apud Ambrosium ep. 34. n. 1. id esse dicitur, *quod ipsum se movet, & non movetur ab alio*. Sed sine contradictione *movet*, & *movetur* optime dixit Zeno spectans eam philosophorum sententiam, quam luculenter exponit Cicero in Somnio Scipionis, ubi Deum rerum omnium principium probaturus, esse illum statuit, qui *se se movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit; quin etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi*. Itaque *movet* ad alios pertinet, *movetur* ad se. Vide Tullii locum, ex quo alia ad Deum principium rerum omnium statuendum brevi epilogo huc a Zenone traducta invenies.

(6) Præclare Lactantius l. 1. Instit. c. 7. *Verum quia fieri non potest, quin id quod sit, aliquando esse cœperit; consequens est, ut quando nihil ante illum fuit, ipse ante omnia ex se ipso sit procreatus, ideoque ab Apolline αὐτοφυὴς, a*

ſe ipſo dedit ſibi ipſe principium. Solus ante omnia & poſt omnia, quoniam in ejus manu incluſa ſunt omnia, ex ſe eſt, quod eſt. Solus ſui conſcius, quantus & qualis eſt. Solus perfectus; quia non poteſt illi aliquid nec addi, nec minui. Solus omnipotens; quia ex nihilo univerſa conſtituit, virtute regit, majeſtate cuſtodit. Solus indemutabilis, ac ſemper æqualis; quia in ſe non admittit ætatem. Solus ſempiternus: quia immortalitatis eſt Dominus. Hic eſt Deus noſter, qui ſe (7) digeſſit in Deum. Hic Pater, qui ſuo manente (8) integro ſtatu, totum ſe (9) reciprocavit in Filium, ne quid ſibimet derogaret. Denique alter in altero (10) exſultat, cum Spiritus ſancti plenitudine una originali coæternitate renitens. Quemadmodum (ſi dicere dignum eſt) (11) duo maria, quæ in ſemet recumbunt, freto æſtus alternos in unum conferente, connexa, quæ licet ſui proprietate, locis vocabuliſque diſcreta ſint, tamen trini profundi (12) vaporis una virtus, una ſubſtantia, una eſt fluendi natura; nec poteſt incomprehenſibilis, communiſque (13) undæ dividi magni-

---

Sibylla *αὐτογενὴς*, & *ἀγένητος*, & *ἀποίητος* *nominatur. . . . Deus ipſe ſe fecit.* Frequens apud Patres formula hæc eſt, quam ex Orpheo memorat Cyrillus l. 1. contra Julianum. *Unus eſt ex ſe ipſo genitus.* Et Hieronymus in c. 3. epiſt. ad Epheſ. *Deus vero, qui ſemper eſt, non habet aliunde principium, & ipſe ſui origo eſt.* Lege alios apud Petavium l. 5. de Trinit. c. 5. n. 14. Quæ locutio etſi minime propria eſt, nam *nemo ſibi ipſi & munerator & munus eſt*, ut notavit Hilarius l. 2. n. 7. tamen recte intelligi poteſt, ut *dedit ſibi ipſi principium* idem ſit, ac a nullo alio principio ſubſtantiam communicatam accepit.

(7) Generationem Filii a Patre heic Zeno ſubindicat, de qua in ſequentibus apertius ſtatuit.

(8) Hæc notare Auctor voluit, ne quis fortaſſe ex generatione Filii imminutam Patris ſubſtantiam putaret: Ariani enim Catholicis eamdem Patris & Filii ſubſtantiam confitentibus exprobrabant, hac ratione Filium particulam eſſe divinæ ſubſtantiæ, quæ per generationem a Patre ſeparata fuerit. Vide Hilarium l. 4. de Trinit. n. 4.

(9) *Reciprocavit* ſe ad explicandam Zenonis ſententiam optime poſitum eſt: *reciprocum* enim dicitur, quod aliunde profectum, eo relabitur, unde profectum eſt. Ita ergo *ſe reciprocaſſe* Pater in Filium dicitur, quod ſe totum Filio ita communicarit, ut nihilominus totum retinuerit, ac ſi totum dum communicavit, receperit: quod alia formula Auctor expreſſit tr. 2. l. 1. n. 9. *A paterno fonte in Filio tota refunderis; & tamen tota ubi refunderis, nec recedis.*

(10) Indicat heic procul dubio S. Spiritus proceſſionem, quæ ex mutuo Patris & Filii amore renitet; unde tract. 2. lib. 1. num. 9. de caritate loquens dixit: *Tu in Spiritu ſancto exſultas.*

(11) Has aliaſque id generis ſimilitudines a rebus terrenis ad divinas explicandas traductas, etſi haud pares eſſe monuit Hilarius lib. 1. de Trin. num. 19. & lib. 4. n. 2. utiles tamen eſſe non diffiſus eſt, ut mentis noſtræ imbecillitati conſulatur.

(12) Mſſ. Rem. Tol. Vat. & Urb. *saporis*. Dein Mſ. Tol. *fluenti* pro *fluendi*.

(13) Varias hoc loco ſcripturas ſinguli fere codices præferunt. Alii *unda & dividi magnitudo, & utrumque in utrumque commeando*: alii, *undæ & dividi magnitudo, in utrumque commeando*: alii, *undæ dividi magnitudo, & tamen utrumque commeando*; alii tandem, *undæ dividi*

nitudo, utroque in utrumque commeando largiflua, utrisque propria, nulli privata: etenim damnum patientur ubertatis & gratiæ, si adimatur, quod uno eodemque æstu alterum ex altero decoratur.

---

vidi magnitudo, *& utroque in utrumque* &c. & postremam hanc lectionem, deleta conjunctione &, quæ superfluit, præponendam putavimus.

TRACTATUS III.

De (1) *Genesi*
seu
De æterna Filii Dei generatione.

PRincipium (2), fratres dilectissimi, Dominus noster (3) in-

---

(1) Prima hæc inscriptio est in MSS. omnibus præter Zenonianum, qui una cum editis alteram præfert. Præclara porro marginalis notatio literis majusculis exarata, & huic tractatui apposita in MS. Rem. legitur his verbis: *In Natali Domini fratribus legenda in cubiculo post Diaconorum ingressionem ante Pontificem.* Heic porro id observandum videtur, Diaconorum fuisse, ad Pontificem, seu Episcopum ingredi, quotiens illi e cubiculo ad sacra officia procedendum erat. Quotiens enim in aliis marginalibus id generis notationibus *cubiculi* mentio fit; semper Diacones vel ingressi ad suscipiendum Pontificem, vel e cubiculo cum eodem egressi traduntur. Hi autem Diacones illi esse videntur, qui plures una sacris induti vestibus Episcopo sacra facienti solenni ritu ministrare solebant, uti discimus ex pluribus Ordinibus a Martene editis t. 1. de Antiqu. Eccl. rit. p. 568. 573. 613. edit. Paris.

(2) Christum esse *principium*, ipse de se perspicue affirmavit Jo. 8. 25. Judæis enim quærentibus, *Tu quis es?* respondit: *Principium, qui & loquor vobis.* Quo autem sensu Christus Dei Filius sit *principium*, explicat Theophilus Antiochenus ad Autholicum lib. 2. ubi de divino Verbo disserens, *Hoc*, inquit, *appellatur principium, quoniam primatum & dominatum habet in omnia, quæ per ipsum fabricata sunt.* Licet autem Pater principium eadem ratione appellari queat; peculiari tamen modo id dicitur de Filio, quatenus Filius est illud verbum, per quod *omnia facta* speciali quadam ratione in Scripturis sacris traduntur, de quo plura dissert. 2. c. 1. §. 4. & 5. Quin hæc apud antiquos solennis & pervulgata sententia est, *principii* nomine, quod 1. Genes. v. 1. occurrit, idem divinum Verbum significari. Immo *in Filio* pro *in principio fecit Deus cælum & terram*, in Hebræis codicibus legi affirmarunt non nulli, uti refert Hieronymus initio Hebraicarum quæstionum, qui & Tertullianum in libro contra Praxeam auctorem allegat. Hic sane eo libro cap. 5. eo argumento utitur ad divinarum personarum distinctionem confirmandam contra illum errorem, qui Sabelliano præfulsit: sed is non ex suo, sed ex aliorum potius sensu loquitur: *Ajunt quidem & Genesim in Hebraico ita incipere: In principio fecit sibi Filium*, Verum hic error ab Hebrai-

(3) incunctanter est Christus, quem ante omnia sæcula pater in profundo suæ (4) sacræ mentis, arcano insuspicabili, ac soli sibi nota conscientia, Filii non sine affectu, sed (5) sine revelamine amplectebatur. Igitur ineffabilis illa incomprehensibilisque sapientia sapientiam, omnipotentia omnipotentiam propagat. (6) De Deo nascitur Deus,

Hebraicæ linguæ peritis facile dispellitur. Alii vero Patres etsi non in Hebræo ita legi putarent, Filium tamen ibidem *principii* vocabulo intelligendum indicarunt. Perspicue Origenes hom. 1. in Gen. postquam dixit, Filium *esse omnium principium; In hoc ergo*, inquit, *principio, hoc est in Verbo suo, Deus cælum & terram fecit.* Cui interpretationi favent Clemens Alexandrinus lib. 6. Stromat. pag. 644. Hilarius in psalm. 2. Ambrosius lib. 1. Hexamer. c. 2. Augustinus lib. 1. de Gen. ad lit. c. 5. lib. 11. Confess. cap. 9. ac præsertim lib. 12. cap. 19. 20. & 28. ubi similiter *in principio* exponit constanter *in Verbo, in Filio, in Sapientia*; ita ut idcirco Deus omnia creârit in Filio, quod omnia in sapientia creârit, quæ quidem *omnium artifex sapientia* Proverb. cap. 8. vocatur. Ab hac sententia, nihilum discrepant, qui *principii* nomine σοφίαν Græce, ut Methodius apud Photium Cod. 235. & Latine etiam *sophiam*, ut Tertullianus in Hermogenem cap. 20. appellarunt: & hinc Proclus orat. 2. pag. 102. Filium, qui Patris sapientia dicitur; vocat αὐθέντην δημιουργὸν *principalem opificem*. Sed quidquid id est, de Filio rerum omnium principio, per quod & in quo omnia sunt condita, Zenonem loqui, patet ex tract. 5. hujus libri, ubi eadem, quæ heic, totidem fere verbis repetens, de creatione mundi non nulla subjicit.

(3) Editorum lectio *incontanter*, quæ tamen in MSS. non apparet. Promiscue tamen *incuntanter*, & *incontanter* scriptum reperitur. *Incuntanter* apud Lactantium lib. 6. cap. 12. *incontanter* penes Appulejum lib. 11. post initium. Similiter *cuntari*, & *contari*. Porro sicuti *contor*, vel *cuntor* non tam morari & procrastinare, quam quæstionem movere, vel suspensum tenere animum significat (unde *contabunda*, idest anceps & suspensa, *rimatur*, dixit Appulejus Met 8. *Cuntabundus loquitur* eodem sensu usurpat Tacitus An. 1. 7. Appulejus Met. 7. *Nec mora*, nec *contatio*, vel, ut alii legunt, *cuntatio*; ubi *cuntationem a mora* distinguens pro suspensione animi, vel quæstione accepit: & similiter Paullinus carm. 23. de S. Felice vers. 416. *Pavidæ cuntamine mentis*, in eamdem sententiam usurpavit) ita *incuntanter*, seu *incontanter* apud Zenonem perinde accipiendum, ac sine quæstione, sine controversia, sine dubitatione, non autem sine mora, ut primo adspectu videri potest, nisi moram suspensi animi intelligas. Sic forte *incuntante fide* pro fide non ambigente dixit Paullinus Petrocorius lib. 5. vers 132.

(4) MS. Pomp. *sacra mentis arcana*. *Insuspicabile* autem *arcanum* dicitur, quod penetrari & cognosci neque per conjecturas potest. *Suspicio* enim apud Zenonem tract. 16. lib. 1. num. 3. non minus ac in Cyrilli Glossario, opinio tenuis & cognitio est incerta, & *suspicabile* apud Arnobium est id, quod cognitione incerta & conjectationibus adsequimur; unde medicinam *artem suspicabilem*, *& conjecturarum æstimationibus nutantem* vocavit l. 1. pag. 28. Hac eadem voce *insuspicabilis* in eamdem sententiam usus est vulgatus Interpres Ecclesiastici cap. 11. vers. 5. & cap. 25. vers. 9.

(5) *Sine revelamine*, inquit; quia Pater cum ab æterno Filium genuit, illum *in profundo suæ sacræ mentis arcano* celatum non revelavit, nec manifestavit exterius, quod fieri cœpit per creationem, cum *omnia per ipsum facta sunt* Jo. 1., & per incarnationem, cum inter homines conversatus est Baruch. 3. 38. de quibus plura differt. 2. cap. 1. §. 3. Similiter Chrysologus ser. 67. in fine: *Semper Dei Filius in Dei patris mansit arcano.*

(6) Solennes hæ apud Patres sunt formulæ, quibus divinum Verbum Patri omnino æquale significetur adversus Arianos, qui illas ægerrime audientes in crimen devocabant.

Deus, de ingenito unigenitus, de ſolo ſolus, de toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus. Totum Patris habens, nihil derogans Patri. (7) Procedit in nativitatem, qui erat, (8) ante quam naſcere-

bant. *Sunt enim plures*, inquit de iſtis Hilarius lib. 3. de Trin. n. 8. *ſæculi prudentes, quorum prudentia Deo ſtultitia eſt, qui cum audiunt Deum de Deo, verum a vero, perfectum a perfecto, unum ab uno natum eſſe, tanquam impoſſibilia nobis prædicantibus contradicunt.* Similes locutiones leguntur in formula fidei Synodi Antiochenæ relata ab eodem Hilario in libro de Synodis n. 29. *Deum de Deo, totum ex toto, unum ex uno, perfectum ex perfecto*; nec non apud antiquum auctorem tract. de fide orthodoxa contra Arianos, qui eſſe videtur Gregorius Bæticus tom. 2. Append. Ambroſ. pagina 347. a. *De ſolo* autem *ſolus* aptiſſime dicitur ad refellendos eos, qui illa apud Jo. 17. 3. ubi Chriſtus Patrem ita alloquitur: *Hæc eſt autem vita æterna, ut cognoſcant te ſolum verum Deum, & quem miſiſti Jeſum Chriſtum*, hæc, inquam, perinde acceperunt, ac ſi Pater *ſolus* Deus a Chriſto affirmetur. Patres porro ea de Patre *ſolo vero Deo* Chriſtum dixiſſe interpretantur, non ut ſemet ipſum a divinitate eximeret, ſed *ad eos de medio tollendos, qui natura ſua non ſunt veri*, ut ait Athanaſius lib. 4. contra Arian. ſeu, ut Ambroſius inquit l. 5. de Fide cap. 1. num. 20. *ne duos Deos dicere videretur.* Simili ergo ratione *ſolum de ſolo* Zeno affirmavit; niſi forte *ſolum de ſolo* dixit pro *unum ex uno*, ut, quod explicat Hilarius de Synodis num. 33. *paſſiones humani partus & conceptionis excludat*, Cur porro *totus de toto* dicatur, ſicut dixit etiam Hilarius lib. 3. de Trin. num. 4. & lib. 6. num. 10. ſatis declarant illa, quæ Zeno ſubjicit: *Totum Patris habens, nihil derogans Patri*, ſeu, ut explicat loco poſtremum laudato Hilarius: *Tota plenitudo deitatis in Filio eſt*, ut nihil ex eadem deſit Patri; nec minus luculenter Zeno tract. 6. num. 4. *Totum Pater, totum poſſidet Filius: unius eſt, quod amborum eſt, quod unus poſſidet, ſingulorum.* Vide Phœbadium in lib. contra Arianos pag. 302. e. t. 4. Bibl. PP. edit. Lugd. qui & formulam *perfectus de perfecto* fuſe exponit & ibidem g. & pag. 303. g.

(7) De qua nativitate hoc loco ſit ſermo, & genuinam hujus loci ſententiam, quam alii non probe ſunt adſecuti, late explicavimus diſſert. 2. cap. 1. §. 6. Satis nunc ſit innuere, non de nativitate illa Chriſti Zenonem loqui, qua natus de Virgine eſt, ſed de illa, qua de Patre proceſſit ab æterno, non quidem nativitate illa *inſuſpicabile*, ut Auctor vocat, qua Filium Pater *in profundo ſuæ ſacræ mentis ſine revelamine complectebatur*, ſed illa, qua *ex* Patris ejuſdem *ore*, *ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, prodivit unigenitus Filius*, ut idem Auctor loquitur tractatu ſequenti; cum ſcilicet Pater condendi mundi decretum ſanxit, quod decretum ipſum Verbum appellari ex plurium Patrum teſtimoniis loco laudato vidimus. Ita Filius erat genitus a Patre, ante quam in ferendo decreto naſceretur, quod intelligendum de *prioritate*, ut ſcholæ loquuntur, *rationis*, non temporis: prius enim concipitur Filius genitus in Patre, quam concipiatur decretum orbis creandi, quod in eodem Filio uti Verbo Patris dictum fuit.

(8) *Penes quem erat, ante quam naſceretur*, dixit etiam Hilarius in c. 31. Matth. n. 3. Contrariam formulam Ariani uſurpabant: *Non fuit, ante quam naſceretur*, quam Hilarius impugnans l. 12. de Trin. ut ne forte ex priori formula, quam ipſe in dictis commentariis catholico ſenſu adhibuerat, in pravam detorquerent ſententiam, ac ſi cogitari poſſet tempus, quo Filius nondum natus, penes Patrem velut in radice extitiſſet, quod Arianis faviſſet quam maxime; neutrum dici voluit n. 31. fuiſſe, vel non fuiſſe Filium penes Patrem, ante quam naſceretur, cum & Pater, & Filius ab æterno ita ſimul extiterint, ut nec Filius umquam ſine Patre, nec ſine Filio Pater aliquando fuerit. Singularem porro Zenoniani hujus teſtimonii ſententiam adnotatione ſuperiori indicavimus, eademque fuſius explicatur atque ſtatuitur laudata diſſert. 2. cap. 1. §. 6.

 (9) In

fceretur, in Patre æqualis in omnibus; quia Pater (9) in ipſum alium ſe genuit ex ſe, ex innaſcibili ſcilicet ſua illa ſubſtantia, in qua beatus manens in ſempiternum omnibus, quæ habet, habentem Filium paria (10) procreavit, qui eſt Deus benedictus in ſæcula ſæculorum.

(9) *In ipſum* pro *in ipſo* non numquam dictum aliis aliorum auctorum exemplis probare poſſumus, quæ tamen opportunius adferentur adnot. 5. in tract. 15. l. 2. Heic autem energiæ cauſſa dictum videtur, ut ſignificatio ſit, Patrem, cum genuit Filium, ob communicationem ejuſdem ſubſtantiæ ſe *in ipſum* quodam modo transfudiſſe; & ita gignens Filium dicitur *alium ſe genuiſſe ex ſe*, quod *Deum de Deo* genuit, *ſolum de ſolo*, *totum de toto*, *perfectum de perfecto* &c. ut idem Zeno eſt paullo ante locutus.

(10) *Procreare* pro *gignere* paſſim a Latinis uſurpatur. Et eodem quidem ſenſu adhiberi in litteris ſacris ad divini Verbi generationem explicandam Patres non pauci animadverterunt in illa Prov. 8. 22. ſic e Græco reddita: *Dominus creavit me* ἔκτισέ με, quæ de divino Filio prolata plures voluere. Itaque ſenſus eſt: Pater genuit *Filium habentem paria*, ſcilicet *omnibus*, *quæ* ipſe *habet*; ubi *paria* dictum eſt eodem ſenſu, quo Filius *par*, ſeu *æqualis* Patri dicitur. Heic ergo Filius *habere* dicitur *paria omnibus*, *quæ habet* Pater, ſicuti paullo ante dictus fuit *æqualis in omnibus*.

TRACTATUS. IV.

De (1) Geneſi, ſeu *De æterna filii Dei generatione.*

SIcut ſacra Scriptura teſtatur, erat ante omnia manens (2) unus & idem alter ex ſemet ipſo in ſemet ipſum

(1) Hic titulus eſt in omnibus Mſſ. præter Zen. in quo cum editis alter legitur.

(2) Ita in Mſſ. Rem. Tol. Vat. Urbin. Baſilicæ Vat. & edit. Ven. Alii codices recentiores Zen. Pomp. & Sp. pro *& idem alter* ſcribunt *æternaliter*; quæ lectio minus adridet, tum quod hæc vox Latine non facile reperietur, niſi apud valde ſequioris ævi Scriptores, tum quod videtur redundare; per illa enim, *erat ante omnia manens*, id ipſum ſatis exprimitur: cum præſertim ea Auctori ſit mens, innuere non illam æternitatis, ſi dicere liceat, partem, quæ ante orbis creationem concipitur, ſed illam *prioritatem*, ut Scholaſtici appellant, *rationis*, qua Deus prius in ſe exſiſtens *ante omnia* cogitatur, quam quidquam de creandarum rerum natura ab æterno decerneret: cui ſententiæ explicandæ ſatis erat innuiſſe, Deum fuiſſe ante omnia, ac explicaſſe quis fuerit; *æternalis* autem durationis, quæ ad creatarum rerum initium referri ſolet, meminiſſe nihil intererat. His adde Mſſ. vetuſtiſſimorum auctoritatem, quæ tota noſtra eſt; & præterea cogita, credibilius

ipsum Deus, (3) secreti sui solus conscius, cujus ex ore, (4) ut

lius multo esse ex & *idem alter* ab exscriptoribus sententiam non adsequentibus scriptum fuisse uno verbo *aeternaliter*, quam ex *aeternaliter* scriptum & *idem alter*. Veronensis autem editio nullo codice suffragante ex utraque lectione aliquid sumens, tertiam composuit sic: & *idem aeternaliter*. Ad sententiam porro Auctoris quod pertinet, *unus & idem alter ex semetipso in semetipsum Deus* dixisse videtur, ut Patrem Filiumque duas personas distinctas, & unum nihilominus Deum contra Arianos adsereret. Cum *unum & alterum* memorat, discrimen personarum profecto insinuat; quas tamen unum Deum esse satis indicat, non solum cum ait Deum hunc esse *unum*, & eumdem hunc unum simul *alterum* esse, quod aliter nequit intelligi, nisi duplicis personae *una* natura sit; sed multo magis cum hic unus idemque alter *ex semetipso in semetipsum Deus* esse traditur, qui nimirum ex eodem Deo uno in eumdem Deum genitus est: quod clarius explicat tractatu sequenti inquiens: *Laetatur Pater in alio se, quem genuit ex se.* Hic ergo *alius ipsemet, quem Pater genuit ex se*, ille est *unus ac idem alter ex semetipso in semetipsum Deus*, cujus heic mentio est. Huc forte spectant illa tract. 2. praecedentis: *Solus Deus est itaque principium, qui ex se ipso dedit sibi ipsi principium*, quae non tam indicare possunt Deum esse *ens a se*, ut Scholae loquuntur, quod a nullo externo principio originem ducat; sed etiam Deum Patrem ex sua substantia Filium genuisse, qui non minus principium est, quam Pater. Praeclara porro haec de divinitate Filii adversus Arianos confessio est, qua divinum Verbum Patri aequale, & ante saecula, immo antequam (*prioritate* scilicet *rationis*) de creando orbe decretum fieret, secreto genitum ostenditur; cui nativitati nihil officit altera, quam eidem Filio S. Zeno cum aliis Patribus tribuit, qua in decreto creationis, iterum quodam modo genitus, in ipsa subinde creatione *visibilis*, ut illi ajunt, foras processit: de qua nativitate S. Zeno periodo altera plenius loquitur, nec non initio tractatus sequentis, & nos plura dissert. 2. cap. 1. Ex his porro intelligitur, sacram Scripturam, quae testari traditur, *erat ante omnia manens unus* &c. ut de divino Verbo apud Deum Patrem manente sit sermo, esse vel Jo. 1. vel Ecclesiastic. 1. vers. 1. vel aliquid simile.

(3) Heic Filius profecto innuitur, *quem*, ut aperte ait tract. 3. *ante omnia saecula Pater in profundo suae sacrae mentis, arcano insuspicabili, ac sibi soli nota conscientia, Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplectebatur.* Notanda prae ceteris verba *sibi soli nota conscientia*, quibus concinunt alia tract. seq. num. 1. *nescio qua sua conscientia velatum*, & item alia ejusdem generis tract. 8. lib. 2. num. 1. Haec constans similium locutionum repetitio, quibuscum sane convenit, quod heic scribitur, *secreti sui solus conscius*, palam suadent sermonem hoc loco esse de Filio, qui a Patre in *secreto*, seu *profundo* cordis *velatus*, *sola sibi nota conscientia cognoscebatur*, antequam quidpiam de orbe, cui manifestaretur, condendo decerneretur. Neque aliam observationem praeteribimus, *secretum* heic vocari ipsam Filii generationem (ut palam fiet ex tract. seq. adnot. 17.) quippe quae hominibus ineffabilis, solique Deo nota a Patribus traditur, de quo vide adnot. 8. Locutione Zenonianae persimili alii quoque Patres loquuti. Ambrosius lib. 1. de Fide num. 64. *Mihi enim impossibile est generationis scire secretum.* Prudentius in Apotheosi Arianos reprehendens: *Pergunt ulterius scrutantes quid sit ipsum gignere . . . . usque ad secretum.* Petrus Chrysologus serm. 61. *Quod natus est, confitendum est: quomodo natus est, tacendum est; quia quod secretum est, sciri non potest.* Adeo vero hujus *secreti* solus Deus conscius a ceteris Patribus traditur, ut neque Angelis plene cognita divini Verbi generatio affirmetur. Gregorius Nazianzenus orat. 1. de Fil. *Quo autem modo genitus sit, ne ipsis quidem Angelis, ne dum tibi intelligere concesserim.* S. Ambrosius l. 1. de Fide n. 64. nuper laudatis verbis haec subjicit: *Mens deficit, vox silet, non mea tantum, sed & Angelorum. Supra Potestates, supra Angelos, supra Cherubim, supra Seraphim, supra omnem sensum est.* Ante hos omnes Irenaeus lib. 2. cap. 48. *Generationem ejus inenarrabilem exsistentem nemo novit, . . . neque Angeli,*

(4) ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, prodivit unigenitus Filius, cordis ejus nobilis inquilinus, exinde visibilis (5) necessario effectus, quia orbem terræ erat ipse facturus, humanumque visitaturus genus, alias æqualis in omnibus Patri: quidquid enim Pater (6) præcepit, ut fieret; Filius, utpote Dei virtus Deique

geli neque Archangeli, nec Principes, nec Potestates, nisi solus, qui generavit, Pater, & qui natus est, Filius. Ita prorsus vindicatam vides Zenonis sententiam; & si hinc apertum est *secreti* nomine æternam Filii generationem esse accipiendam, confirmatur mirifice illa lectio, de qua adnot. 2. *unus & idem alter* &c. ubi distinctam Patris & Filii mentionem a Zenone factam ostendimus.

(4) Divinum Verbum, quod ex Auctoris sententia hactenus exposita a Patre *ex semetipso in semetipsum* fuit genitum nativitate illa æterna, quam Catholici omnes fatentur; divinum, inquam, hoc Verbum quomodo ex ore Dei *prodierit unigenitus Filius, ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur*, facile intelligitur, si præter nativitatem illam ejusdem Verbi propriam & occultam, ex aliquot Patrum locutione nativitatem aliam minus propriam & exterius manifestandam admittamus, qualis est illa, cum scilicet Deus decrevit orbem condere, id quod cum in Verbo decreverit, & per Verbum exsequendum fuerit (ut differt. 2. cap. 1. demonstratum est) recte altera quodam modo divini Verbi processio, quæ foras stato tempore prodiit, potuit appellari, cum ex priori illa *in profundo* paternæ *sacræ mentis* Filius ita latuerit ac lateat, ut cuivis creaturæ *insuspicabilis incomprehensibilisque* penitus sit, idemque foras haud processurus fuisset umquam, nisi orbis creandi decretum latum fuisset. Hoc autem decretum, quod in Verbo a Patre dictum ab æterno fuit, ipsum Verbum nova quadam generatione natum a Zenone dicitur, de quo similiter tract. seq ait: *Excogitatarum ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehensibilisque Sapientia e regione cordis eructat Verbum, omnipotentia se propagat, de Deo nascitur Deus* &c. Sed de hoc plura differt. 2. c. 1. ubi hanc, quam paucis hoc loco innuimus, interpretationem luculenter statutam ac explicatam invenies. Quod si quem præterea moveat vox *ex ore*, quæ heic legitur, adeat tract. 5. adnot. 5.

(5) Mirifice detruncatus & corruptus hic locus in Veronensi editione & seqq. in quibus hæc solum leguntur: *visibilis effectus, quia humanum genus visitaturus erat, alias* &c. Cum genuinum Auctoris sensum Veronenses editores non tenerent, offensionem ex integris verbis metuentes, ita scripsisse videntur. Cetrum omnes codices & editio Veneta scribunt, uti a nobis editum est. Sententia autem ex præmissis satis liquet. *Necessario* adverbium expungendum non est, cum lato decreto, cujus meminimus, necesse plane fuerit, ut Filius, in quo decretum factum diximus, *visibilis* fieret, & duplici quidem ratione, primo in ipsa creatione, cum *omnia per ipsum facta sunt*, dein in incarnatione eo decreto comprehensa, quo non sola creatio, sed totus *rerum excogitatarum*, ut Zeno loquitur tract. 5. num. 1. *ordo*, ac proinde incarnatio decreta fuit, de qua heic dictum accipimus, *humanumque visitaturus genus.* Adverte autem diligenter, quod non has externas processiones Verbi, quibus vel mundus per Verbum conditus fuit, vel Verbum humanam naturam induit, nativitatem ejusdem Verbi heic appellat S. Zeno, qua *ex ore Patris prodierit unigenitus Filius*, & *de Deo natus sit Deus*; ac si hæc nativitas in ipsa rerum creatione & incarnatione, & proinde in tempore divino Verbo contigerit: sed decretum ipsum ab æterno latum in Verbo, processionem quamdam Verbi appellat in eam rationem, quam pluribus exposuimus laudata differt. 2. cap. 1. Id tandem quam longe absit ab Arianorum impietate, qui Filium primam Dei Patris creaturam initio temporis conditam volebant, ut eo ministro in ceterarum rerum creatione uteretur, omnes intelligunt.

(6) Hoc, quod Filio Pater præcepisse traditur,

que sapientia, omnia illa opere mirifico ejus (7) cum dicto complevit. Hunc (8) curiosi opinationibus (9) vanis violare conantur; nec intelligunt miseri, quoniam curiositas (10) reum efficit, non peritum.

TRA-

ditur, quomodo amborum æqualitatem nihil lædat, vide tract. 1. lib. 2. adnot. 11.

(7) *Cum* additum e MSS. & Veneta editione. Id ipsum legitur in tractatu seq. ubi ab editoribus Ver. prætermissum non fuit: *Opus cum dicto completur a Filio. Dictum* autem, quo opus creationis completum fuit, profecto est imperium illud in sacris litteris expressum per vocem *fiat;* quæ licet prolatitia, divino tamen Verbo tribuitur, non quod verbum hoc prolatitium sit Filius Dei (Zeno enim hunc Filium *Dei virtutem Deique sapientiam* vocat,) sed quod Verbum Dei est illud, de quo ob *virtutem sapientiamque* Scriptura testatur: *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.*

(8) Hi sunt Ariani, quos ideo Auctor perstringit, quia subtilibus disputationibus inscrutabilem Filii nativitatem scrutari & explicare conantes, in varios errores *opinationibus vanis* dilabebantur. Solenne porro aliis quoque Patribus fuit, hanc curiosam tanti mysterii investigationem eodem sensu reprehendere, quos videsis apud Petavium tom. 2. lib. 5. de Trinit. cap 6. num. 2. & 3. Quin Ethnicus quoque vir Ammianus Marcellinus huc respiciens lib. 21. sub finem, Imperatorem ipsum Constantium ejusdem curiositatis coarguit, quippe qui *in Christiana religione scrutanda,* idest in fovendis Arianorum disputationibus, *excitavit dissidia plurima, quæ progressa fusius aluit concertatione verborum*, ubi indicat illas fidei formulas variis verbis sententiisque Arianorum studio editas, de quibus non pauca diximus dissert. 2. c. 2. & in tract. 1. lib. 1.

(9) MS. Tol. *variis.*

(10) Reum curiositas efficit, propterea quod errandi periculo exponit, & in errores etiam sæpissime inducit; unde vulgata apud Patres illa, quam ex Ambrosio referemus, sententia lib. 1. de Fide n. 65. *Scrutari non licet superiora mysteria; licet scire quod natus sit, non licet discutere quemadmodum natus sit. Illud negare mihi non licet, hoc quærere metus est.*

V (1) Hæc

TRACTATUS V.

De (1) Fide,
seu
De æterna Filii Dei generatione.

I. PRincipium, fratres, Dominus noster (2) incunctanter est Christus, quem ante omnia sæcula Pater adhuc (3) utrinque in semet ipso Deus, beatæ perpetuitatis indiscreta spiritus plenitudine, nescio qua sua conscientia velatum, Filii non sine affectu, sed sine discrimine amplectebatur. Sed excogitatarum (4) ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehensibilis-
Pf. 44. 1. que sapientia e regione (5) cordis eructat verbum, omnipotentia

(1) Hæc quoque prima inscriptio est in MSS. nullo excepto, hoc uno discrimine, quod in plerisque legitur *Tractatus Fidei*, in aliis *De Fide*. Hic ergo est alter tractatus de Fide e duobus, quos memorant Jo. Veronensis, Pastrengus, & Petrus de Natalibus, de quibus abunde locuti sumus adnot. 1. in tract. 1. l. 1. Altera inscriptio in editis omnibus occurrit, quam idcirco duximus retinendam, quod tractatus argumentum magis expresse declarat. Prima periodus cum prima tract. 3. periodo multum congruit, & adnotationes ibidem positæ heic consulendæ.

(2) Alii legunt *inconstanter*. Significationem collige ex adnot. 3. in tract. 3.

(3) Multum negotii hic locus facessit. Legebatur *utrumque*, quod initio videbatur referri posse ad Patrem & Filium, similemque formulam continere, ac illa tractatus superioris, *unus & idem alter*, de qua ibidem adnot. 2. Sed cum subinde æquus non occurreret sensus, quo id perinde accipi posset; legendum tandem duximus vel *utcumque*, quæ lectio indicat Patrem omni *quocumque modo possibili* plenissime Deum in semet ipso fuisse una cum Filio, etiam cum eumdem indiscreta spiritus plenitudine in sua conscientia velatum amplectebatur; vel potius *utrinque*, ut significetur Patrem tum ex sua, tum ex Filii persona unum fuisse in semet ipso Deum, cum non in alio, quam in Patre, Filius sit Deus; & hanc lectionem, uti æquiorem multo, textui inseruimus. Si alii lectionem meliorem suggererent, libentes excipiemus. *Sine discrimine*, quod mox subjicitur, idem significat ac *indiscreta spiritus plenitudine*, non quod Pater & Filius una eademque fuerint persona, quæ Sabellii hæresis fuit (nam per Zenonem & Pater erat, & Filius, quem ille *Filii non sine affectu* diligebat) sed quod Pater & Filius unus idemque Deus semper exstitere. Tandem quod ait *sine discrimine amplectebatur*, tract. 3. effertur & explicatur alio modo, *sine revelamine amplectebatur*, de quo uberius dissert. 2. c. 1. §. 3.

(4) De hoc testimonio, quod Petavius lib. 1. de Trin. cap. 5. num. 7. non bene adsecutus acerbius notavit, satis disseruimus tract. 4. adnot. 4. & plura etiam dissert. 2. cap. 1. per plures paragraphos.

(5) *Cordis* inquit hoc loco, cum tract. 4. dixerit *ex ore*. Diversa vero Scripturarum testimonia diversis in locis Auctor respicit. Cum inquit *ex ore*, spectavit illud Ecclesiastic. 24. v. 5. *Ego ex ore altissimi prodivi*, quam sententiam de sapientia pronuntiatam, divino Verbo,

tia (6) se propagat. De (7) Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri. Alter (8) renitet in altero, cujusvis gloria communis est honor: quia, quod est Filii, Patris est: (9) quod Patris, amborum. Lætatur Pater in alio se, quem genuit ex se. Quomodo autem generatus sit, qui processit, (10) dementis est opinari; namque temperat se propter rerum naturam Filius, ne (11) exsertæ majestatis Dominum non possit mundi istius mediocritas

Verbo, qui Patris sapientia est, passim a Patribus tributam invenies. Cum vero heic dicitur *ex regione cordis*, prospiciuntur illa psal. 44. vers. 1. *Eructavit cor meum verbum bonum*, quæ de divino item Verbo ab antiquis præsertim Patribus accepta & explicata animadvertit Augustinus enarrat. in eumdem psalmum. Neque hæc pugnant inter se; cum sicut verbum in corde primum concipitur, tum per os manifestatur; ita decretum divini cordis de creando mundo ab æterno primum latum & dictum *in Verbo*, æternam quamdam eidem Verbo generationem, quam adnot. 4. tract. 4. explicavimus, attribuit: quæ tamen foras perfecte non prodivit, nisi cum ex ore, ut ita loquuntur, Dei manavit verbum Ipsum *fiat*, vi cujus omnia *per Verbum* creata sunt.

(6) Ms. Pomp. *repropagat*.

(7) Ms. Rem. *Domino*.

(8) In edit. Ver. & Ms. Tol. *retinet*.

(9) *Quod Patris, amborum*, deerat ab edit. Ven. in Mss. & reliquis editionibus legitur.

(10) Pungit heic non eos, qui divini Verbi generationem credunt, sed qui generationis modum scrutantes, *vanis*, ut tr. 4. scribit, *opinationibus violare conantur*, quod ad Arianorum disputationes pertinet. Sicuti porro tract. 4. eos perstringit, qui non de illa solum generatione quærunt, qua Dei Filius in Patris conscientia latuit, sed de illa etiam, qua in orbis creationem ex ore Patris prodivit; ita etiam heic dementiæ coarguit, utraque in parte velle opinari: unde in Zenoniana formula *quom lo generatus sit, qui processit*, verbum *processit* processionem Filii a Patre significat, de qua simili verbo Chrysologus serm. 57. de Symb. *De Patre processit Filius*. Verbum autem *generatus sit* generationem indicare videtur ejusdem Filii in creationis decreto, quam quatenus æterna est, & una cum altera, quæ prior nobis concipitur, uti dissert. 2. ostendimus cap. 1. §. 5. humanæ menti superiorem Auctor novit, ut de hac quoque velle opinari stultitiæ deputarit. Licet enim hæc secunda, ut ita dicamus, Filii generatio in creatione foras prodierit; tamen cum temperarit se in ea externa manifestatione Filius, uti Zeno mox subdit, jam de generatione hac æterna velle opinari, eamdemque quodam modo ex externa manifestatione metiri, summæ dementiæ est.

(11) Ita nunc emendavimus ex Mss. Rem. Tol. & Vatic. cum alibi scribatur *æternæ*. *Exserta* autem, idest detecta & palam exposita dicitur divina majestas, seu divinitas (*majestas* enim apud Zenonem *divinitatem* exprimit ex adnot. 1. in tract. 9. lib. 2.) ut significetur, eam, si *exserta* ostendatur, non posse ab hominibus sustineri: quem sensum ut constructio referat, animadvertere particulam *ne* referri ad *possit* non vero ad *sustinere* sic: *ne mediocritas istius mundi possit non sustinere Dominum majestatis exsertæ*; quam in rationem scripsit item Tullius pro Mil. cap 1. *Ne non timere quidem sine aliquo timore possimus*, ubi *non* ad *timere*, ad *possimus* autem *ne* particula referenda est. Porro ad sententiam vocis *temperat* quod attinet, Tertullianus adversus Praxeam c. 14. *invisibilem Patrem* prodidit *pro plenitudine majestatis, visibilem vero Filium pro modulo derivationis*; exemploque solis ac radii confirmat, Patrem tamquam solem videri non potuisse, Filium vero tamquam radium *pro temperatura* potuisse. Magnam hinc adversus Tertullianum criminationem Petavius intendit lib. 1. de Trin. cap. 5. ac si Filium Patre inferiorem multo constituerit. At cum ad Tertulliani vindicias con-

critas sustinere. Cum imperat Pater orbem fieri, opus cum (12) dicto completur a Filio. Quomodo autem, quantus, aut qualis fieri debeat,

conferri multa ex aliis ejus libris possent; tum vero satis illud nunc esse videtur, quod *temperaturæ* nomine non aliud intellexerit, quam Filium se se hominibus præbuisse visibilem, non in propria divina substantia, cui videndæ homines impares novit, sed ut eodem cap. 14. loquitur, *in speculo, in ænigmate, in visione, in somnio, & forma imaginaria*, quod divinitati Filii, qua æqualem eum Patri fatetur, nihil præjudicii creat. Lege ejusdem Tertulliani librum 2. adversus Marcionem cap. 27. ubi hæc in rem præsentem insignia, Zenonique intelligendo perutilia scribit: *Deum non potuisse humanos congressus inire, nisi humanos & sensus & affectus suscepisset, per quod vim majestatis suæ intolerabilem utique humanæ mediocritati humilitate temperaret.* Similia alii Patres tradidere non solum ante Nicænam Synodum, sed etiam post. Videndus præter ceteros Auctor operis de Fide Orthodoxa contra Arianos tom. 2. Append. Ambrosianæ p. 354. Constans nimirum apud omnes fere Patres, qui Augustinum præcessere, fuisse videtur opinio, in multis, quæ antiquis Patriarchis contigere visa, Filium se se illis videndum obtulisse, eorumque testimonia diligenter Petavius recenset lib. 8. de Trin. cap. 2. a num. 3. Huic sententiæ si qui contrarium docerent, eos Synodus Sirmiensis an. 351. contra Photinum anathemati subjiciendos putavit. Sed cum hac in re fraudem subinde moliti essent Ariani, ut Filium visibilem a Patre invisibili natura dissimilem prædicarent, inquientes apud Augustinum serm. 7. num. 4. *Filius visus est a Patribus, Pater non est visus: invisibilis, & visibilis diversa natura est* &c. aliam viam ineundam idem Augustinus censuit in visis testamenti veteris explicandis, ac proinde illa Angelis esse tribuenda probabilius existimavit, ut videre licet lib. 2 & 3. de Trinitate. Veterum nihilominus Patrum interpretationem etiam post Augustinum plures secuti sunt, ut S. Leo epist. 27. Cassianus lib. 4. de Incarn. cap. 9. S. Isidorus lib. de Nativ. Domini cap. 1. & alii. Quin & Augustinus ipsum Deum antiquis Patriarchis visum non nullis in locis adsensus est, ea tamen cautione, a qua antiqui Patres nihilum discrepant, ut *divinitatem*, inquit ille lib. 2. contra Maximinum cap. 26. n. 12. *non per substantiam suam, in qua invisibilis & immutabilis est, sed per creaturam sibi subjectam mortalium oculis apparuerit, cum voluit*. Quod autem heic ait *per creaturam subjectam*, idem est, ac quod alii dixerunt *in speculo, in ænigmate*, seu, ut Hilarius notavit lib. 12. de Trin. num. 45. 46. nunc *in habitu humano*, nunc *in figura ignis*, & similibus. Explorate autem idem Augustinus epist. 147. num. 20. Deum Moysi sese præbuisse *in ea specie*, qua illi apparuit, confitetur. Ad ea enim Moysis verba: *Ostende mihi temet ipsum*, hæc notat: *Quid ergo? Ille ipse non erat? Si non esset ipse, non ei diceret: Ostende mihi temetipsum, sed, Ostende Deum . . . Ipse ergo erat in ea specie, qua apparere voluerat, non autem ipse apparebat in natura propria, quam Moyses videre cupiebat.* Quid quod cum Angelos Patriarchis se stitisse alibi docet, ipsum Deum illis se stitisse simul docuit, quod in Angelis Deus ipse loqueretur? Sic enim lib. 2. contra Maxim. num. 11. de rubo, in quo celebre Moysi visum contigit, loquitur: *Illic Angelum apparuisse Scriptura ipsa declarat . . . In Angelo autem Deum fuisse quis dubitet?* Idipsum ante Augustinum tradiderat Athanasius orat. 4. contra Arianos p. 467. in quam rem videre etiam poteris Hieronymum in cap. 3. ad Gal. & Gregorium Magnum in præfatione ad Comment. in Job. cap. 1. Cum itaque tanto consensu (quocumque tandem modo explicare placeat) Deus antiquis Patribus apparuerit; cur porro Filium potius, quam Patrem, aut Spiritum sanctum visibilem se præbuisse iidem Patres docuerint, cum non minus Pater, quam Filius in speculo, in ænigmate cerni potuerit: luculenter exponit Petavius loco laudato. Hinc interim quo sensu S. Zeno intelligendus sit, palam factum credimus.

(12) Similis est sententia tract. 4. vide adnot. 7.

(13. Huic

debeat, nemo (13) præcipit, interrogat nemo; neque enim ſine Patris eſſe poſſit injuria, ſi hac neceſſitate opus eſſet illi, qui in ſinu Patris commanens voluntatis ejus perfectionem non didicerat, ſed habebat.

II. Igitur orbe perfecto, poſtremus digito Dei manuque e limo terræ fingitur homo. Conſtruitur mobile, totumque (14) ſe neſciens ſimulacrum: &, ut imago (15) ſit Dei, inſpiratur a Deo in animam viventem. Concepit ſpiritum (16) adæque, quem neſcit; intrantem non videt: exeuntem non poteſt prohibere: & æſtimat quiſquam Dei ſe poſſe ſcire (17) ſecretum, qui ſui corporis neſcit arcanum? Quare, fratres, propter quod facti & nati ſumus, timeamus, amemus, & honorificemus, quem invenimus, Deum. Sane quærant illum, qui eum non habent ſecum.

TRA-

(13) Huic teſtimonio lucem adferet præclarus S. Athanaſii locus orat. 2. contra Arianos num. 31. pag. 429. qui adverſus eoſdem oſtenſurus, *Verbum Dei propter nos non eſſe factum*, quod illi volebant, *ut illo intermedio facto, ita deinceps omnia per ipſum poſſent fieri* p. 432. ait, quod licet per ipſum facta ſint omnia, & ſine illo fieri nihil potuerit; tamen non eo uſus eſt Deus tamquam miniſtro, cui nec præcepit, nec interrogatio ulla facta eſt, ac ſi quid Pater vellet, neſciret, cum Filius ſit idem ac Pater, & in ipſo eadem omnino noverit. Citato itaque teſtimonio Geneſeos, *Fiat lux*, & illo pſ. 38. *Ipſe dixit, & facta ſunt; ipſe præcepit, & creata ſunt*, ait: *Dixit, inquam, non ut, quemadmodum apud homines fieri ſolet, tamquam miniſter aliquis audiret, ac ubi loquentis didiciſſet voluntatem, ad opus peragendum properaret: hoc enim rerum creatarum proprium eſt. . . . Hinc ſane divina Scriptura non dicit ipſum audiviſſe, aut reſpondiſſe, quonam modo, & quales vellet eſſe res factas; ſed dixit tantum Deus*, Fiat: *deindeque ſubditur*, & factum eſt ita. Et paullo poſt: *Cum autem ipſum Verbum agit & creat, nulla ibi eſt interrogatio, nulla reſponſio; in illo enim eſt Pater, & Verbum in Patre, ſed ut opus fiat, voluiſſe ſatis eſt, ita ut hoc verbum* dixit *ſit noſtri gratia divinæ voluntatis indicium; his autem verbis*, & factum eſt ita, *opus per Verbum & ſapientiam factum ſignificetur, quæ quidem in ſapientia eſt etiam Patris voluntas.* Hinc ergo S. Zeno ſimiliter dixit, Filio perſpectam fuiſſe voluntatem Patris, cum in Patre idem eſſet, adeo ut *nemo interrogaret, præciperet nemo.* Vide quæ in hanc rem Zeno diſſerit tract. 1. l. 2. adnot. 12. & 13.

(14) Homo *ſimulacrum* vocatur, quatenus per animam, de qua mox ſubjicitur, imago eſt Dei. *Simulacrum* autem *ſe neſciens* vocatur, quod *concipit ſpiritum, quem neſcit.* De hac imagine Dei in hominis anima plura diſſerentur tract. 19.

(15) Hæc Verba *ſit Dei* abſunt a Mſ. Pompejano.

(16) Ita Mſſ. Rem. Tol. Urb. & Zen. adverbium Zenoni familiare: Cod. Pomp. *Adæ quod*: in editis *Adam.*

(17) *Secretum* heic aperte eſt divinum Verbum, vel divini Verbi generatio, de quo plura tract. 4. adnot. 3. Argumentum autem inſtituitur ſatis vehemens, ut audax Arianorum in ſcrutanda ejuſdem Verbi generatione curioſitas reprimatur. Si enim imago Dei, quam homo in ſemet ipſo gerit, ipſi explorata non eſt; quantæ arrogantiæ convincuntur, qui Verbum Patris imaginem, quæ in Patris ſecreto latet, *ſcire ſe poſſe præſumunt.*

TRACTATUS VI.

Cor.15. v. 24. (1) *De eo, quod scriptum est:* Cum tradiderit regnum Deo & Patri.

I. SCriptura divina, cum de Dei loquitur Filio, non sibi repugnat;
sed inter Deum hominémque, quem sumsit, necessaria modera-
tione distinguit. Si enim Deum (2) purum jugiter prædicaret;
passionis resurrectionisque vacaret locus, & nihil Christus mundo præ-
stiterat: si hominem solum, sicut (3) quidam putant, ab utero vir-
ginis eum sumsisse principium; quæ spes futuræ beatitudinis credenti,
Jer.17.5. cum scriptum sit: *Maledictus homo, qui spem habet in homine?* Ergo
Gen.1.27. ubi purum Deum significat, sic dicit in Genesi: *Et fecit Deus ho-*
Ps.73.12. *minem ad imaginem & similitudinem Dei:* & in psalmis: *Deus autem*
rex noster ante sæcula operatus est salutem in medio terræ: &
Ps.92.2. alio loco: *Parata sedes tua Deus, ex tunc, & a sæculis tu es.*
Zacch.9.9. Ubi hominem (4) mistum, sic prosequitur: *Dicite filiæ Sion; Ec-*
Is.62.11. *ce rex tuus venit tibi justus, sanctus, & salvans, mitis, sedens su-*
Ps. 23. 7. *per asinum novellum;* & iterum: *Tollite portas principes vestras, &*
elevamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ; & iterum Magi:
Matth. 2. 2. *Ubi est,* inquiunt, *qui natus est rex Judæorum?*

II. Hic est, fratres, qui venturus (5) denuntiatus est per prophetas: qui secundum carnem natus in tempore est; qui est excelsus in excelsis, humilis in terris; sæculorum genitor, filius virginis, immortalis sibi, (6) homini moriturus: mortem gustat, ut mortem devincat;

(1) In edit. Ver. & seq. præter hunc titulum alia inscriptio huic tractatui apponitur: *Sermo de Epistola B. Paulli ad Corinthios prima.* Hunc porro tractatum huc rejecimus, quod cum divini Verbi generationem vindicet, ab iis non erat disjungendus, qui ad idem argumentum pertinent.

(2) Gnosticorum, Saturnianorum, Basilidianorum, aliorumque id generis hæreticorum hic error fuit, Christum *purum Deum* dicere, qui solam hominis figuram assumserit.

(3) Contrarium hunc errorem undecim tenuerunt heterodoxorum sectæ a Theodoreto nominatæ lib. 2. adversus hæreses, nimirum Ebionitæ, Nazaræni, Cerinthiani, Artemon, Theodotus, Melchisedeciani, Helcesæi, Paullus Samosatenus, Sabellius, Marcellus, Photiniani: quibus addendæ aliæ duæ Carpocratianorum ex Irenæo lib. 1. cap. 24. & Beryllus ex Eusebio lib. 6. cap. 21. Photiniani omnium novissimi, quos ipsi Ariani condemnarunt, hoc loco a Zenone indicari videntur ex ea præsentis temporis formula, *ut quidam putant.*

(4) De hac formula satis dissert. 2. c. 3. in textu sequenti deest *sanctus* in MSS. Tol. Pomp. & Zen.

(5) MS. Pomp. *nuntiatus.*

(6) MS. Rem. *in homine*, quæ lectio divinum Verbum per se immortale, ex natura humana mortem oppetiisse insinuat. Post pauca

devincat: (7) inferos-penetrat, ut mortuos vivos inde reducat. Unigenitus prodiendo de patre ante originem rerum: *primogenitus a* Coloſ. 1. 18
mortuis, ut ait Apoſtolus, poſt multorum obitus populorum. Hic eſt, cui data eſt poteſtas in cælo & in terra, (8) nomini ejus nova a Deo ſuo, ipſo dicente: *Ego te clarificavi in terra: opus perfeci*, Jo. 17. 4.
quod dediſti mihi, ut facerem. Et nunc tu clarifica me apud te ipſum clari- 5.
tate, quam habui apud te prius, quam mundus fieret. Qui (9) reſur- Matth. 11.
gens ait: *Omnia mihi tradita ſunt a Patre meo.* Hic, qui purus de 27. Luc. 10.
cælo deſcendit, (10) carnatus aſcendit in cælum. Hic, inquam, de 22.
quo Paullus ait: *Qui accipit regnum, regnat, & tradet Deo & Patri*, 1. Cor. 1.
& cetera. 24.

III. Quid (11) heic ſcandalum pateris Chriſtiane, ex tuaque natura opinaris (12) proviſionis piæ divina myſteria? Si minus ſentis de Filio, quia regnum traditur Patri; major Patris injuria eſt, ſi eſt aliquando ſine regno. Accedit, quod oramus quotidie, ut adveniat Matth. 6.
regnum Patris; ſperamus & Filii. Vacat ergo præſentis temporis re- 10. 2. Pet. 1.
gimen utroque ceſſante: actumque eſt de mundo mundique tota ſub- 11.
ſtantia, ſi vel uno momento divinitatis ceſſat imperium. At ſi, ut 2. Tim 4. 1.
ratio ipſa proclamat, ceſſare nullo pacto poteſt (13) varietas iſta regni a legis conditore; homini a Deo aſſumto juſtiſque ejus eſt deputata rebus diſpoſitis, non Deo, non ſempiterno rectori, ma- Luc. 1. 32
xime cum in Evangelio ſic dicatur: *Dabit illi Dominus Deus thronum David patris ſui, & regnabit ſuper domum Jacob in ſæcula, & regni ejus non erit finis.* Salomon in Sapientia ſimiliter dicit, cum de

ejus

pauca in editis *geſtat* pro *guſtat*, præter Mſſ. fidem.

(7) Sic alii quoque Patres contra hæreticorum ſententiam Chriſtum ad inferos vere deſcendiſſe crediderunt.

(8) In margine edit. Ver. *homini*.

(9) Memoria lapſus videtur Auctor, cum hæc ante paſſionem dicta fuerint.

(10) *Carno as*, ex quo *carnatus*, verbum ſatis antiquum docent multa, quæ ex eo compoſita ſunt, uti *concarno*, *excarno*, *decarno*, *incarno* &c. *Carnatum corpus oſtendere* dixit item Cœlius Aurel 1. 4. 95.

(11) Mſſ. Tol. & Zen. *hinc*.

(12) Quæ a Zenone appellatur *proviſio*, divini Verbi incarnatio intelligenda eſt, eamque *οἰκονομίαν* Græci Patres, Latini autem *diſpenſationem*, non numquam etiam *œconomiam* Græcanice nominant. *Proviſionem* Latine dixit Tullius 3. Tuſcul. 14. Cum porro S. Antiſtes hactenus contra eos diſſeruerit, qui Chriſtum vel purum Deum cum Gnoſticis aliiſque antiquis hæreticis, vel purum hominem cum Photinianis dicebant: nunc ex poſtremo Paulli teſtimonio Arianorum objectionem ingerit, qua illos quidem uſos, ut ſubjectum & minorem Patris Filium ſuaderent, patet ex Athanaſio, Hilario, aliiſque Patribus, qui perinde adverſus Arianos illud teſtimonium explicare conati ſunt.

(13) Valde corruptum & mutilum totum hunc textum Sparaverius putavit: & cum *vaſtitas* legi mavult pro *varietas*, ac ſi in eo ſit Auctor, ut Patris ac Filii regnum unum & indiviſum ſuadeat; tum in reliquis puncta lacunarum indicia interſerenda alicubi cen-

ſuit.

Sap. 3. v. 4. & seq. ejus loquitur servis: *Et si coram hominibus tormenta passi* (14) *fuerunt, spes eorum immortalitate plena est : & in paucis vexati, in multis bene disponentur ; quoniam Deus tentavit illos, & invenit illos dignos se: Tamquam aurum in fornace probavit illos, & quasi holocaustomata accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Judicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus illorum in perpetuum.* Quid hoc est ? Si in perpetuum regnat, Paullus erravit : si traditurus est regnum, isti mentiuntur. Absit. Nullus heic error, diversitas nulla est. Paullus enim de hominis assumti temporali locutus est regno,

fuit, quæ tamen sine Mss. ex arbitrio suppleri nec deberent, nec possent. Nobis vero etsi licuit plures Mss. libros consulere, nihil tamen ad hoc testimonium restituendum contulit ; quod nihil mirum esse debet, quod omnes ex eodem antiquo fonte profluant. Nos vero perinde ac si corruptum nihil, nihil hiulcum sit, obscuram conabimur explicare sententiam, isque constus non improbabilis fortasse videbitur, si ad ea, quæ præeunt, quæque subjiciuntur, animum intendas. Quæstionem S. Antistes movet in illud Paulli 1. ad Corinth. c. 15 v. 24. ubi regnum a Filio acceptum, Patri tradendum affirmatur. Mota primum difficultate contra divinitatem Filii, ac si is traditurus regnum Patri, absque regno aliquando futurus sit, eaque mox diluta, propterea quod magna hinc in Patrem quoque injuria cederet, si is sine regno aliquamdiu esset, antequam illud de Filio acciperet ; illud addit, orare nos, ut regnum Patris adveniat, & Filii quoque regnum nos exspectare, quibus Patris & Filii regnum idem esse confirmatur. Sed cum dicta hactenus Paulli textum non explicant, tum vero novæ difficultatis caussam præbent. Si enim Patris & Filii regnum est venturum, num, inquit, *præsentis temporis*, idest hujus mundi, *regimen* ita vacat, ut nec a Patre, nec a Filio regatur? Rejicit id ex absurdo, quod sequeretur : *Actum enim esset de mundo totaque mundi substantia, si vel uno momento divinitatis cessat imperium.* Itaque non tam in futuro, quod exspectamus, quam in præsenti regno Deus regnare convincitur. Hoc autem duplex regnum non modo varium inter se, sed etiam unum post alterum succedens, *varietas ista regni* ab Auctore vocatur, quæ *si cessare nullo pacto potest a legis conditore*, idest a Deo, qui utrique huic regno legem præfinivit, & penes quem utrumque regnum, licet varium nobis, unum & constans est : eadem profecto *varietas non Deo*, ut *sempiterno rectori*, *deputata est*, sed *homini a Deo assumto*, idest redemtori, *& justis ejus* (hi mox *servi ejus* dicuntur) *rebus dispositis*, seu ex ipsa dispositione rerum, quam lex conditoris præstituit: quatenus scilicet in temporali regno (de quo uno Paullus loquitur, ut Auctor notavit) Christum *hominem assumtum cum servis suis*, quos ad finem usque mundi sibi adjunget, *regnare oportet*, *sicuti lectio universa*, seu Paulli contextus v. 25. *testatur*: dein vero finito, seu completo priori hoc temporali regno, cum subactis inferni potestatibus, ac ipsa morte devicta in ipso judicii die, nemo amplius ad Christi regnum accedere poterit, idem servorum suorum regnum jam completum Christus tradet Patri, a quo perpetuum regnum illi suscipient. Christus autem, qui ut Dei Filius *in* Patris *perpetuitate commanens, regnum nec accepit aliquando, nec posuit*, in illis perpetuo regnabit, ut duobus Evangelii & Salomonis testimoniis exprimitur ; ac ita tandem cum Paulli mens palam claret, tum apparens istius cum illis contradictio evanescit, cum hic de temporali Christi regno, illi autem de æterno, quod priori illi post judicium completo succedet, accipiendi sint.

(14) Mss. Pomp. & edit. Ven. *fuerint*, nec non *immortalitatis* pro *immortalitate*. Dein pro *& quasi holocaustomata* edit. Ven. *& tamquam*

gno, in quo venturus & judicaturus eſt vivos & mortuos, ſicut 2.Tim.4.1.
lectio univerſa teſtatur, quæ prædicat Chriſtum oportere regnare
cum ſanctis ſuis, donec (15) evacuatis omni principatu & poteſtate &
virtute & dominatione, ponantur omnes inimici ejus ſub pedibus ejus, 1. Cor. 15.
inimicaque deſtruatur mors. (16) Hi autem ad principalem vim retu- 24. & ſeq.
lerunt, in cujus perpetuitate commanens in æternum, a Patre Filius
regnum nec (17) accepit aliquando, nec poſuit; ſemper enim cum
ipſo regnavit, (18) cata Joannem, ipſo dicente: *Regnum meum non* Jo.18.36.
eſt de hoc mundo. Apertius autem hoc Paullus expreſſit dicens: *Hoc* Ephеſ.5.5.
*enim ſcire debetis, quoniam omnis fornicarius, aut impudicus, aut frauda-
tor, quod eſt idolorum ſervitus, non* (19) *habet hereditatem in regno Dei
& Chriſti*, oſtendens unum eſſe regnum Patris & Filii.

IV. Recte igitur Patri tradet regnum, qui dixit (20) in monitis, Luc.11.17
regnum non ſtare diviſum. Unde non ſic ſentiendum eſt, fratres, 18.
ut Pater accepturus ſit, quod non habuerit, aut Filius tradendo,
quod (21) habeat, perditurus; cum & Pater, quod accepturus eſt,
habeat; & Filius non careat, quod daturus. Totum Pater, totum
poſſidet Filius; unius eſt, quod amborum eſt, quod unus poſſidet,
ſingulorum (22) eſt, Domino ipſo dicente: *Omnia quæcumque ha-* Jo.16.15.
bet

quam holocauſtomata. Ex hac edit. & ex Mſſ. Pomp. ac Zen. particulam & ſupplevimus.

(15) Legebatur *vocatis.* Correximus ex loco epiſt. 1. ad Cor. cap. 15. v. 24. unde hæc ſumta ſunt, ubi legitur: *Cum evacuaverit omnem principatum & poteſtatem & virtutem &c.* ideſt inferni principatum &c. plane ſubegerit, v. adnot. 13.

(16) *Hi*, ſcilicet Lucas & Salomon, quorum teſtimonia Paullo, ut videbantur, contraria poſtremum recitaverat. Vide adnot. 13.

(17) Mſſ. Pomp. Vat. Urb. & Zen. ſic ſcribunt: editi cum aliis Mſſ. *accipit.*

(18) In edit. Veron. κατὰ Græce ſcriptum fuit repugnantibus Mſſ. & editione prima. Ita etiam *cata*, cum Evangeliſtæ allegantur. Latinis litteris apud Latinos Scriptores effertur in Mſſ. quam ſæpiſſime, uti de Mſſ. Cypriani teſtatur Baluzius, & ita quoque in editis ſcriptum reperies. Vide tres *Teſtimoniorum* libros pluribus in locis, & Auctorem Catalogi hæreticorum, qui poſt Tertulliani librum *de Præſcriptionibus* ponitur, ubi hæreticorum doctrina ab iiſdem ad Evangeliorum ſimilitudinem *cata Proclum, cata Æſchinem* dicta traditur. Apud Hieronymum vero lib. 3. in cap. 6. epiſt. ad Epheſios pag. 678. edit. Veron. κατὰ Λοῦκαν Græcis litteris editum eſt. At Sirmondus in præcepto Stephani II. de hoſpitali Romano tom. 2. Concil. Gal. pag. 38. *cata Galla patricia* Latinis litteris edidit, & ſimiliter *illorum cata normam* Latine ſcripſit Sanctimonialis Heidenheimenſis in Hodeporico S. Wilibaldi apud Caniſium tom. 4. Antiq. Lect. pag. 512. edit. Ingolſtadienſis.

(19) Mſ. Pomp. *habens.*

(20) Sicut tract. 4. lib. 1. num. 3. S. Zeno ſcripſit, *in præceptis Dominus ait*, ita heic *in monitis.* Similiter S. Leo ſerm. 9. de Quadrag. c. 1. *Dominus enim in exhortationibus ſuis dixit.* His ergo formulis Evangelia quandoque allegantur.

(21) In editis perperam *non habeat*: correximus ex Mſſ. Pomp. Sp. & Zen.

(22) *Eſt* a quibuſdam Mſſ. abeſt.

Jo.17.10. bet *Pater, mea sunt*; & iterum: *Pater, omnia mea tua sunt, & tua omnia mea*: quia Pater in Filio, & Filius manet in Patre, cui affectu, non conditione, caritate, non necessitate, decore (23) subjicitur,
Ib.10.30 per quem Pater semper honoratur. Denique inquit: *Ego & Pater unum sumus*. Unde non diminutiva, sed religiosa, ut dixi, subjectione est Filius Patri subjectus; cum quo originalis perpetuique regni una possessio, coæternitatis omnipotentiæque una substantia, una (24) æqualitas, una virtus majestatis augustæ, (25) unico in lumine una dignitas retinetur: si quid enim Filio detraxeris, ad Patris, cujus habet totum, (26) injuriam pertinebit; nec est in illo aliquid, quod sit inferius, quia sicut Pater, nec plus potest habere, nec minus: alter enim in alterius plenitudine infusus est, ut sit omnia in omnibus Deus benedictus Pater in Filio, Filius in Patre cum Spiritu sancto. Amen.

TRA-

(23) *Subjicitur*, inquit, *non conditione*, idest servitute (id enim *conditio* apud Zenonem significat, ut videre est ex adnot. 23. in tract. 10. lib. 1.) quæ necessitatem parit, sed *caritate* & *affectu*: respicit autem creationem mundi, nam *omnia per ipsum facta sunt*; in quo etsi Pater imperavit, Filius vero exsecutus opus traditur; caritas tamen in utrisque una fuit, quæ vel *in Patre imperavit*, vel *obtemperavit in Filio*, ut scite monet tract. 2. lib. 1. num. 9. De his plura tract. 1. lib. 2. adnot. 12. & 13. nec non tract. 5. adnot. 13. ubi S. Zeno hoc idem argumentum pertractat, ne quis ex creatione mundi, quæ Filio tribuitur, inferiorem Patri Filium existimet. Hanc vero Filii subjectionem, quæ ex caritate, non ex servili necessitate ducitur, *religiosam, non diminutivam* mox appellat, quod nihil inde Filii æqualitati dignitatique detrahatur.

(24) Ms. Pomp. *æquabilitas*. Similiter tract. 1. lib. 2. *æquabilitas* scribitur in Mss. aliquot, cum alibi *æqualitas* legatur.

(25) Quidam Mss. & editi *unito*: editio prima *unico*, idque sententiæ magis congruere visum est.

(26) Ita Ms. Pomp. ceteri *injuria*. *Ad injuriam* autem Patris pertinet, quid quid Filio detrahitur, vel quia degeneris Filii Pater prædicatur, ut sæpe insinuat Hilarius, & late probat Augustinus serm. 139. num. 5. & Ambrosius lib. 1. de Fide c. 6. vel dum aliquando sine verbo & sapientia fuisse traditur, ita ut ea aliunde debuerit accipere, quod orat. 2. in Arianos Athanasius demonstrat.

(1) In

TRACTATUS VII.

De (1) *Nativitate Domini.* I.

I. Licet sectæ sint plures, quæ injuriam Christi fabulari nitantur, tamen tres sunt quodam modo principales: e quibus duæ ejus, quem cupiant depravatum, simulant se esse (2) cultrices. (3) Una (4) denique adserit, Jesum Christum ab utero Virginis Mariæ sumsisse principium, Deumque exinde ob justitiam factum esse, non natum. (5) Alia modestius, sed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum; fuisse-

(1) In editis & in Mss. Urb. *De nativitate Christi sermo primus*, ceteri Mss. *de nativitate Domini*. Sequens autem tum in editis, tum in Mss. inscribitur *De nativitate Christi*. Hunc & duos sequentes tractatus cum castigationibus Gasparis Barthii Christianus Daumius inseruit inter homilias Patrum, uti memorat Fabritius in Bibliotheca Latina Vol. 3. p. 421. & Vol. 12 pag. 797. Bibl. Græc. quam homiliarum editionem rarissimam videre nondum potuimus.

(2) Edit. Ven. *cultores*.

(3) Ter supra decem hæreseos capita huc pertinentia recensuimus tract. superiori adnot. 3. quatenus Christum hominem tantum esse, ac e Mariæ utero principium sumsisse prodiderunt. Quatenus vero idem *ob justitiam* Deus factus traditur, fuit quidem hic Nestorii celebris error, at qui jamdiu ante a Paullo Samosateno & Photino prædicatus fuerat, hoc tamen discrimine, quod Nestorius notante Garnerio dissert. 7. de ortu & incrementis hæresis Pelagianæ c. 7. docuit, Christum hominem non ex meritis, sed ex divina gratia jam inde a matris utero a Divino Verbo assumtum fuisse; cum Paullus Samosatenus & Photinus eumdem Christum hominem natum dixerint, qui ex virtutum merito (*justitiam* Zeno vocat) in Deum profecerit. Vide anathematismum 3. libelli de nomine Rufini, quem eodem tempore Norisius & Garnerius ediderunt. Huic errori præcinuisse videtur Origenes l. 2. Periarchon c. 6. *Virtutum suarum*, inquiens, *merito anima Christi cum Verbo Dei unum efficitur.* Photinianos autem, quos alii Zenonianæ ætatis Patres passim refellunt, nostrum Auctorem voluisse perstringere, facile intelliges.

(4) *Denique* heic est idem ac *paucis*, quam in sententiam alii quoque Scriptores eadem particula usi sunt. Vide adnot. 2. in tract. 1. l. 2.

(5) Hæc est hæresis Arianorum, qui etsi Christum Dei Filium prædicarent, non tamen ab æterno, sed in tempore genitum prodidere, unde effatum illud apud ipsos solemne: *Fuit tempus, quando non fuit.* Videsis Athanasium de decretis Nicænis n. 18. Hilarium l. 4. & 6. de Trinitate, ubi ipsam Arii epistolam allegat, in qua eadem formula inculcatur. Neque mireris, quod hic Filius *Deus* dici potuerit, & nihilominus negari Patri coæternus & æqualis: nam illum *Deum* abusive fatebantur Ariani, non proprie, ut ex Hilarii Fragm. n. 26. & aliunde notum est, Veronensis editionis Auctores, cum Zenonem sæculo III. vixisse contendant, eumdem errorem affigunt Origeni, qui tamen illum expresse reprehendit in fragmento, quod recitat Athanasius de decretis Nicænis n. 27. *Intelligat enim*, inquit ille, *qui dicere audet, fuit aliquando, cum non esset Filius.* Hinc quidem probatur, alios quosdam hunc errorem id temporis docuisse, quem Origenes reprehenderet. Dionysius quoque Alexandrinus Origenis discipulus in epist. ad Euphranorem

 & Am-

fuiſſeque tempus, quando non fuit. Tertia Judæa eſt vere cæca, quæ cum in (6) lege (ut dicere ſolet) ſua legat ubique, duas Patris & Filii deſignari perſonas, tamen nunc uſque contendit Deum Filium non habere. Quibus omnibus exempla, vel ratio, quam proſecuturi ſumus, argumentationis totius uno ictu omnes nervos abſcindet. Quapropter duas eſſe nativitates Domini noſtri Jeſu Chriſti neceſſario ſcire debet populus Chriſtianus, ne quem patiatur errorem: unam, qua natus eſt, alteram, qua renatus. Sed ſicut eſt ſpiritalis prima ſine matre, ita ſine patre ſecunda carnalis. Hæc miranda, inenarrabilis
Iſ. 53. 8. illa, propheta dicente: *Nativitatem* (7) *ejus quis enarrabit?* Cur autem ſit inenarrabilis, Patre loquente noſcamus. Dominus ipſe nos edo-
Pſ. 44. 2. cet: *Eructavit* (8) *cor meum verbum bonum*, &c. Et apud Salomo-
Eccleſiaſtic. 24. 5. nem hactenus dicens: *Ego ex ore Altiſſimi prodivi ante omnem creaturam.*

II. Cum hæc ita ſint, humanitas te verſuta cognoſce vel ſero, & (9) intemperanti linguæ ſilentii (10) frenos impone. Dementiæ genus eſt, inviſibilis incomprehenſibiliſque (11) velle opinari ſecretum, ejuſque interna diſcutere, cujus extraria nequeat ſuſpicari: quia
Exod. 3. 14. Deus hoc eſt, quod eſt: quod vero homo definiendum putaverit, (12) non eſt. Nam & Joannes Apoſtolus in Evangelio quid prædi-

& Ammonium, cujus fragmentum ſuppeditat Athanaſii epiſtola de ſententia Dionyſii n. 4. Sabellianos impugnans, *Etenim*, ait, *cum ſit res facta, non erat, antequam fieret.* At ea de cauſſa ad Dionyſium Romanum ille delatus, & ab eodem reprehenſus, apologia ſe ſe purgavit, in quam multa conjecit, quibus eum errorem rejicit, quem ſubinde Ariani excepère: unde cum hi ejus auctoritatem pro ſe allegarent, Athanaſius loco memorato num. 9. prædeceſſoris ſui ſententiam optime vindicat, auctoritatemque ex inimicorum manibus naviter eripit. Itaque etſi quidam olim Alexandriæ eum errorem docuerint, quem Origenes perſtringit; non hos tamen, qui nihil ad nos pertinebant, ſed Arianos, qui hiſce quoque in locis eam formulam evulgaverant, S. Zeno ferire voluiſſe cognoſcitur.

(6) *Lex* igitur ex Hebræorum lingua univerſum vetus teſtamentum vocabatur, in quod vide adnot. 1. in tract. 12. l. 1. Indicantur heic porro ea veteris teſtamenti loca, ex quibus tria mox a Zenone allegantur.

(7) Mſ. Pomp. & duplex Zen. addunt *autem. Inenarrabilis* porro Divini Verbi nativitas dicitur, non quoad factum, quod per fidem notum eſt, non ignotum, ut quidam Arianorum perperam jactarunt; ſed quoad modum naſcendi, ut pluribus explicant Victorinus atque Phœbadius.

(8) Iidem codices cum Vat. & edit. Ven. *Eructavit*, inquit &c.

(9) Placuit lectio duorum Mſſ. Zen. cum alibi legeretur *intemperati.*

(10) Licet *frenum* in ſingulari non inveniatur, niſi generis neutrius; in plurali tamen etiam maſculini generis declinationem patitur, ut apud Virgilium 3. Georgic. Livium l. 34. c. 2. Valerium Maximum &c.

(11) Codex Pomp. addit *Dei.* Paullo poſt *ſecretum* ad generationem præcipue divini Verbi pertinet, de qua ab homine non temere eſſe inquirendum Auctor ſæpiſſime monet. Vide tract. 4. adnot. 3.

(12) Solennis & frequens apud Patres ſenten-

prædicet, fratres, accipite: *In principio*, inquit, *erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum.* Jo. 1. 1. Admirabilis gratia, fratres dilectissimi, conspicuæ veritatis, quæ dum secerni potest, tamen sibimet externa esse non potest. Si enim Verbum in Deo est, & Deus est Verbum, & hoc est, in quo est, quod ille est, qui inest; duplex persona, duplex (13) vocabulum, sed originalis perpetuitatis, ac deitatis est una substantia, Domino ipso dicente: *Ego & Pater unum sumus:* Jo. 10. 30. quod non utique sic ait, ut in unum duos redigendo confunderet, sed ut duorum unam divinitatis potestatisque esse omnipotentiam nos doceret. Sequitur, ac dicit: *Omnia per ipsum facta sunt, ac sine ipso* Jo. 1. 3. *factum est nihil.*

III. Videamus nunc, optime Christiane, quemadmodum inter Patrem Filiumque tempus (14) infulcias: si enim tempori, non sibi debent, quod est alter alteri obnoxius; procul dubio, ut tu vis, major est natura, quam Deus. At cum naturam ex nihilo fecerit Christus; sit autem ex natura tempus; ineptum satis est, opus suo præponere

sententia est, quid quid dicatur de Deo, id Deum vere non esse: *homines enim*, ut scite animadvertit Fulgentius in libro contra serm. Fast. c. 5. *carnalibus sensibus dediti etiam ipsum Deum non possunt, nisi carnaliter cogitare. Tales autem dum in luto carnis animas volvunt, creatis phantasmatibus, & gravati pondere vanitatis, quanto magis in illarum rerum cogitatione versantur, quæ corporeis oculis corpoream ingerunt molem, tanto minus possunt ad intelligendam conscendere deitatem.* Quamobrem Marius Victorinus l. 4. adversus Arium præclare observavit, quod cum Deo illa affirmando tribuimus, quæ Deo conveniunt, ut *esse*, *vivere*, & *intelligere*, eum adhuc *non esse quidem ista*, quæ dicimus, *quod ille super omnia sit*: & subdit: *Quare & ἀνύπαρκτος, & ἀνούσιος, & ἄνους, & ἄζωος sine exsistentia, sine substantia, sine intelligentia, sine vita dicitur, non quidem per στέρησιν, idest non per privationem, sed per supralationem. Omnia enim, quæ voces nominant, post ipsum sunt; unde nec ὄν, sed magis προόν.* Quam in rem Damascenus l. 1. c. 4. congruentius esse docuit, *ita de Deo prædicare aliquid, ut ei omnia detrahantur, quippe nihil est eorum, quæ sunt, immo vero supra ipsum esse.* Hinc plerisque tum Patribus, tum Philosophis placuit, ut qui definire velit Deum, negandi potius, quam affirmandi formulis utatur; nam, ut scribit Augustinus in ps. 84. *Facilius dicimus quid non sit, quam quid sit.*

(13) Præclara hæc adversus Patripassianos, seu (ut a Latinis postea dicti sunt) Sabellianos confessio, qui unam Patris personam duplici tantum voce distinctam comminiscebantur. Catholici autem Patrem & Filium duplicem personam duplici distinctam nomine confitentur. *Vocabulum* pro *nomen* usurpat vetus Auctor tractatus de Fide orthodoxa p. 346. Appendicis Ambrosii, ubi præstantissimum in eamdem cum Zenone sententiam testimonium adfert; nec non c. 6. p. 352. Rursus in antiqua fidei formula ad baptizandorum institutionem scripta, quam edidit P. Martene t. 1. De antiquis Eccles. rit. c. 1. a. 12. p. 163. *Exceptis vocabulis, quæ proprietatem indicant personarum, quid quid de una persona dicitur, de tribus dignissime potest intelligi.*

(14) Ita emendavimus ex MSS. Pomp. Vat.

ponere artifici: ac (15) per hoc solum interest, quod soli se sciunt.
Is. 45. 14. Denique apud Isaiam ad Filium sic dicit: *Dominus Deus sabaoth: Fatigata est Ægyptus, & mercatus Æthiopum: (16) ex Saba viri excelsi ad te transibunt, & tui erunt servi, & sequentur te alligati compedibus, & adorabunt te, & (17) in te precabuntur, quoniam in te Deus est, &*
Baruch. 3. 36. 37. 38. *non est Deus alius præter te.* Sed & (18) Jeremias eodem spiritu loquitur

& duplici Zen. cum alii scribant, *infulciat*. Sermo autem hoc loco est ad Arianos (*optimi Christiani* ironice appellantur) qui divinum Verbum a Patre genitum volebant in tempore, prædicabant enim fuisse tempus, quando non fuit. *Infulcire* autem pro *ingerere* accipitur etiam a Seneca epist. 114. & a Svetonio in Tiberii vita c. 53.

(15) Mſ. Urb. *per hanc*.

(16) Mſ. Tol. *& Sabam*.

(17) *In* præpositio addita ex codicibus Tol. Pomp. utroque Zen. & edit. Ven. Ita etiam alii Latini Patres legerunt, Lactantius l. 4. Instit. c. 13. Hilarius l. 4. de Trinit. n. 38. Ambrosius l. 1. de Fide c. 3. quæ lectio ex LXX. Interpretum, a quibus Latini profecerunt, scriptione manavit. At alii Mſſ. & edition. Ver. *te* sine *in* scribunt, uti Auctor tractatus de Fide orthodoxa c. 6. p. 353. Appendicis Ambrosii. Non exigua autem in hoc testimonio interpretando varietas, ut conlatis Auctorum locis videre licet; qui tamen in hoc conveniunt, ut hocce testimonium, perinde ac a Zenone nostro fit, ad Christum referant. Vide Hieronymum in commentario ad hunc locum &c. Utrique Mſſ. Zen. *prædicabuntur* pro *precabuntur*.

(18) In edit. Ver. *Jeremiæ* loco suppositus Baruch, cum hic locus vere ex Baruch libro sumtus sit. At *Jeremiam* ex Mſſ. omnibus & edit. Ven. restituimus; quæ scriptura etsi vindicari non posset, relinquenda nihilominus esset in textu, & in adnotationibus Auctoris lapsus detegendus. Sic Busæus in editione Petri Blesensis epist. 141. edidit *Zachariam*, qui pro *Jeremia* citatur; & Billius in edendo Nazianzeno, qui in orat. ad Julianum *Salomonem* allegavit pro *Jobo*, errorem notavit, sed textum intactum reliquit. Eadem ratione nec corrigendus fuerat in editione Romana Cassiani locus Collat. 7. c. 12. ubi *Job* loco *Salomonis* laudatur; nec canon. 13. Concilii Hispalensis, ubi *Isaias* in vulgatis legitur, cum monente Baluzio antiqui codices *Jeremiam* habeant. Correctiones id generis veram quidem allegationem exhibent, sed quæ non ex Auctorum mente sunt, quos memoria lapsos liquet. Eodem lapsu Marius Mercator pag. 28. edit. Baluzii *Joannem* Evangelistam citavit pro *Paullo*, & Gregorius in orat. de pauperum amore *Michæam* pro *Amos*, & *Amos* pro *Michæa* nominavit. Quod si ex dictis hactenus Zenonis locus, etiamsi maximum errorem contineret, corrigendus ab editoribus non fuerat; multo minus horum licentia probabitur in allegatione, quæ defendi & vindicari satis honestis rationibus potest. Apud antiquos enim Patres consuetudo hæc inolevit, ut Baruch, qui Jeremiæ amanuensis fuit, ut innuitur cap. 36. v. 4. & cap. 45. v. 1. pro Jeremia acciperent, adeo ut illius libellum tamquam librarii opus magistro adscribendum putarent. Quid quod Baruch opus cum Jeremiæ libro ex editione LXX. Interpretum copulatur, ut observavit Hieronymus in prologo ad Jeremiæ commentarium: & idcirco a multis, qui ex LXX. Interpretibus sacros veteris testamenti libros allegant, pro uno eodemque Jeremiæ libro Baruch libellus habitus est. His de caussis Jeremiam pro Baruch appellarunt Cyprianus in orat. Dominica p. 416. Clemens Alexandrinus in Pædagogo p. 129. & 130. S. Hilarius lib. 4. de Trin. n. 42. & in ps. 68. num. 19. Auctor tract. de Fide orthodoxa cap. 7. in Appendice Ambrosii, Julius Firmicus de Errore profanarum religionum cap. 29. Ambrosius lib. 1. de Cain & Abel cap. 9. & lib. 1. de Fide num. 28. & alii passim.

(19) Mſ.

quitur dicens: *Hic est Deus noster, & non* (19) *deputabitur Deus alius absque ipso: qui adinvenit viam prudentiæ, & revelavit eam Jacob puero suo, & Israel dilecto sibi. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus est.* Qua in specie, Spiritu sancto loquente, noscamus: (20) *Et homo est*, inquit, *& quis cognoscit eum?* Si ita est, *Jer. 17. 9. ex LXX.* quomodo ergo posset agnosci, prodidit Isaias his verbis: *Audite itaque domus David: Non pusillum vobis certamen cum hominibus; quoniam Deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus vobis signum. Ecce virgo in utero accipiet, & pariet filium, &* (21) *vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum & mel manducabit prius, quam cognoscat puer bonum, aut malum.* Quod signum ex (22) prodromi quoque ejus designatione dilucidavit alio loco his verbis: *Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam.* Quis est iste Angelus, fratres, nisi Joannes Baptista? cujus est præparatio: *Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri.*

IV. Nunc videamus, quæ consequuntur. Per idem tempus duæ cognatæ concipiunt, una contra spem, altera verbo. Hæc miratur se habere, quod nescit: lætatur illa, quia (23) discit. Elisabeth sterilis fœcunditate tumet feliciter venter, Mariæ majestate. Illa præconem portat, hæc judicem. Exsultate feminæ, promotionemque vestri sexus agnoscite. Culpa deleta veteri, ecce per vos jungimur cælo: anus enim peperit Angelum, & virgo Deum. Hic est Deus noster, qui dignitate interim seposita, non tamen potestate, amore hominis

(19) Ms. Rem. *putabitur*.

(20) Hic locus nec in Jeremiæ, nec in Baruch libro, quem Jeremiæ tributum vidimus adnot. 18. invenire licet: sed legitur sane in Græco Jeremiæ apud Interpretes LXX. & hinc quidem Jeremiæ nomine Græce recitatur ab Epiphanio hæres. 54. §. 4. Latine item totidem verbis a Tertulliano adversus Judæos c. ult. & lib. 3. adversus Marcionem cap. 7. & de Carne Christi cap. 15. a Cypriano contra Judæos cap. 10. a Lactantio l. 4 Instit. cap. 13. ab Ambrosio de Instit. virgin. cap. 16. & epist. 46. n. 7. &c. & hi omnes, una cum Zenone idem testimonium ad Verbi incarnationem referunt; quæ de interpretatione videsis quæ in hunc locum Hieronymus notat.

(21) Mss. Pomp. Vat. & utrique Zen. *vocabis*. Post pauca *puer* in Ms. Pomp. desideratur.

(22) *Prodromi* pro *præcursoris*, nimirum S. Jo. Baptistæ, de quo in sequentibus sermo est, Latine dicitur, sicut & Tullius lib. 1. ad Attic. ep. 12. *Mihi Pompejani prodromi nunciant;* & Plinius lib. 2. cap. 47. *prodromos* vocavit aquilones, qui caniculæ ortum octo diebus præcedunt. Inferius *dilucidavit* Latine dictum vindicatur ex auctore operis ad Herennium l. 3. cap. 4. qui *rei dilucidandæ caussa* scripsit.

(23) Ita Mss. Rem. & Tol. ceteri cum editis *scit*. Dein *majestate* pro *deitate*, seu *divina virtute*. v. adnot. 1. in tract. 9. l. 2.

(24) Hisce

hominis sui, cujus formam fuerat subiturus, & creaturam, ut (24) angelus, homo, puer, sponsus, gigas, crucifixus, sepultus, primogenitus a mortuis diceretur. Hic est, inquam, qui in omnibus omnia est: quoniam per ipsum & in ipso sunt omnia. Nec vos moveat, fratres, sæcularis ac vere puerilis inconsideratorum hominum disputatio: (25) qui ideo justum patiuntur errorem, quia Christum non ex Deo considerant hominem factum, sed ex homine. Ceterum si spiritaliter saperent, in ipso, quod infirmissimum putant, hoc potissimum prædicarent. Etenim vere perfectus Deus non esset, si esset aliquid, quod esse volens esse non posset. Denique vultis scire compendio veritatem? Factus est, quod non erat: nec tamen (26) desiit esse, ante quod fuerat.

(24) Hisce nominibus Christus significatur in locis veteris novique Testamenti, ex quibus præcipua indicare sufficiat. *Magni consilii Angelus* Is. 9. 6. juxta LXX. *Homo* & *puer* sæpissime. *Sponsus* & *gigas* ps. 18. 6. *Crucifixus* & *sepultus* passim in novo Testamento. *Primogenitus a mortuis* ad Colos. 1. 18.

(25) Illi heic perstringuntur, de quibus satis tract. 6. hujus libri adnot. 3.

(26) Edit. Ven. *desinit*. In fine MS. Pomp. additur *Amen*.

TRACTATUS VIII.

De Nativitate Domini. II.

I. INsuspicabilis (1) secreti, reverendæque majestatis vera cognitio est, Deum non nosse nisi Deum; nihilque ex eo amplius requirendum, quam ut quis ejus noverit voluntatem, sine qua ei nec legitime servire poterit, nec placere. Ceterum (2) providentis Dei de Deo argumentationibus vanis opinari velle (3) dispositum, non colentis est, sed dementis: maxime si Deus, ut contentiosi putant, disposi-

(1) *Insuspicabile* secretum dicitur, quod neque per conjecturas scrutari licet, de quo vide adnot. 4. in tract. 3. lib. 2. Punguntur autem Ariani, qui argumentando Dei arcana penetrare nitebantur.

(2) Sparaverio placeret scribi *procedentis*, cum de Divini Verbi generatione in sequentibus sit sermo. Simili quidem sententia tract. 5. dictum est: *Quomodo autem generatus sit, qui processit, dementis est opinari.* Sed huic emendationi nulli codices suffragium ferunt, & aliunde *providentis* Dei, quæ intus ibi sunt, dispositionem appellare Zeno potuit.

(3) *Dispositus us* pro *dispositione* invenies apud Tacitum hist. 2. 5. 2. paullo post MS. Rem. pro *uter pariatur* scribit *utrum pariatur*.

(4) MS.

dispositioni subjaceat; remotis enim paullisper nominibus Patris & Filii, non potes nosse, uter patiatur injuriam; nisi quod ambo patiuntur, quia amborum unum nomen est Deus. Igitur duas nativitates esse Domini nostri Jesu Christi rudis, aut negligens disce Christiane, ne quo decipiaris errore. Unam, quam tibi non licet quærere, alteram, quam legitime, si possis, permitteris edocere. Prima itaque nativitatis Domini nostri in Patris & Filii tantum conscientia manet, nec quidquam habet interjectum, neque conscium, (4) quod ex paterni oris affectu processit uno consensu. Secunda vero carnalis sicut est frequentibus oraculis prodita, ita invenimus esse completam.

II. Etenim Deus Dei Filius, tempore constituto, (5) dissimulata interim, majestate (6) ab ætherea sede profectus, in prædestinatæ virginis templo sibimet (7) castra metatur, quibus (8) latenter infunditur in hominem gigniturus, ibidemque salvo, quod erat, meditatur esse, quod non erat. (9) Mistus itaque humanæ carni se fingit infantem. Mariæ superbus emicat venter, non munere conjugali, sed fide, Verbo, non semine. (10) Decem mensium fastidia nescit, utpote quæ in

(4) Mss. Tol. Vat. & Urb. *quod* pro *quia* opportune corrigunt, cum alibi legeretur *qui* sine ullo, ad quod referretur, substantivo nomine; nisi forte desideretur aliquid, ex. gr. *nisi eum, qui* &c. quo casu indicaretur Spiritus sanctus, qui uno consensu ex Patre Filioque procedit. At S. Zeno Spiritus sancti meminisse non solet hac formula, qua processionem *ex ore* Filii propriam insinuat, & tract. 3. & 4. soli Patri notam Filii generationem explorate tradens, heic quoque eodem spectasse videtur, & prospicit ad illa Matth. 11. 27. *Nemo novit Filium nisi Pater*: quibus tamen verbis non excludi Spiritum sanctum, & Patres & interpretes probant.

(5) Vide adnot. 11. in tract. 5. lib. 1.

(6) Edit. Ven. *ab æterna*: Ms. Rem. *ab ætheria*: in Tol. Pomp. & Zen. *ætherea* sine *ab*. Post pauca *in templum* cum edit. Ven. scribunt Mss. Tol. Pomp. Zenon. & Spar.

(7) *Metari castra dicuntur*, inquit Festus, *quod metis diriguntur*: est autem locum castris opportunum deligere, cum id metis positis, seu directis fieret. Hinc Curtius. 3. 8. *Eo ipso loco metari suos castra jusserat*. Apud Virgilium 2. Georg. vers. 274. *metari* pro *eligere* accipitur Servio interprete. Sic etiam *metator* apud Lucanum 1. vers. 382. pro eo ponitur, qui hospitium parat; & *metator castrorum* apud Tullium Philip. 2. 5. qui castris locum designat ac præparat. Vegetius lib. 2. cap. 7. *Metatores, qui præcedentes locum eligunt castris*: & Nonius Marcellus, *Metari parare*, unde & *metatores*. Hinc igitur S. Episcopus translate divinum Verbum sibi *castra metari* in Virginis utero dixit, pro habitationem sibi paravit atque disposuit. Similiter tract. seq. *Metaturam* pro *hospitii præparatione* accipit. Ms. Tol. *castramentatur* pro *castra metatur*.

(8) Cur *latenter* Christus in Virginis uterum ingressus dicatur, dicemus pluribus adnot. 2. in tract. 29.

(9) De hac formula multis egimus dissert. 2. cap. 3.

(10) Heic perspicue adluditur ad illa Virgilii Eclog. 4. vers. 61.

. . . . *Matri*
Longa decem tulerant fastidia menses.

in ſe creatorem mundi concepit: parturit non dolore, ſed gaudio. Mira res: exſultans (11) exponit infantem totius naturæ antiquitate majorem. Interea rudis non gemit (12) feta. (13) Non mundum, ut adſolet, infans (14) fuſus ingrediens, ſponte vitæ reptantis prævüs lacrimis auſpicatur. Non mater ejus tanti partus pondere exhauſta, totis pallens jacuit reſoluta viſceribus. Non Filius matris, aut ſuis eſt ullis ſordibus delibutus; neque enim re vera aliquid circa ſe habere poſſet immundum, qui humani generis peccata, ſordes & maculas

---

Ex quibus Zenonianam locutionem manaſſe nihil ambigimus, ſicuti & ſimilem S. Ambroſii ſerm. 15. in pſ. 118. n. 16. cum *matrem longo decem menſium faſtidio pii fetus onera portantem* dixit. Quamvis autem ea poetæ verba de Lunaribus menſibus accipienda aliqui velint, ut ad novem circiter Solares menſes redigantur: tamen de Solaribus intelligenda putamus, cum partus legitimi tempus non ſolum nonum, ſed decimum etiam menſem eſſe plures docuerint. Sapientiæ cap. 7. verſ. 2. *Decem menſium tempore coagulatus ſum in ſanguine.* Aulus Gellius lib. 3. cap. 16. Noct. Attic. *Multa opinio,* inquit, *eaque jam pro certo recepta .... gigni hominem ſeptimo rarenter, numquam octavo, ſæpe numero decimo menſe*: & pro menſe quidem decimo antiquos bene multos tum Græcos, tum Latinos laudat auctores. Id autem adeo perſuaſum Romanis fuit, ut lege lata legitimos haberi juſſerint partus, qui decimo poſt patris mortem menſe editi fuerint in L. *Gallus* D. *de lib. & poſth.* & L. ult. C. *de poſth. hered.* hæc leguntur: *Si filius, vel filia juxta decem menſium ſpatium poſt mortem patris edita fuerint, heredes ſunto.* Decemvirorum ſententiam laudat Gellius, nec non Hadriani decretum, quo ad undecimum etiam menſem res protracta fuit: cui ſententiæ alii cum Hippocrate conſentiunt. Martinus S[illegible]rigius in Embryologia hiſt. medic. ſect. 4. cap. 2. §. 1. & 9. hoc de argumento multa diſputat luculenter, ac plurium auctorum teſtimonia pro menſe decimo recitat. Inter ſacros autem Scriptores præter Zenonem laudari poſſent Ambroſius lib. 1. de Fide cap. 1. num. 72. Hieronymus in Helvidium num. 2. Chryſologus ſerm. 5. & 6. de Symbolo &c.

(11) Peculiari prorſus ſignificatione *exponit* pro *parit* hoc loco dicitur. Forte tranſlate uſus eſt Zeno nautico verbo: *exponere* enim nautæ dicuntur eos, quos, cum in portum pervenerint, e navi in terram emittunt, vel exportant, ut liquet ex Nepote 2. 8. Horatio Sat. 5. 20. Cæſare de Bello civili 1, 31. Ita mater menſium curriculo evoluto, quo filium in utero geſtavit, hunc tandem *exponere* dici potuit, cum parit.

(12) *Fetam* latius patere, quam *gravidam* ita ut *gravidæ* ſolum vocentur, quæ fetum in utero gerunt; *fetæ* autem, quæ fetum nuper emiſere, auctor eſt Cenſorinus de die natali cap. 11. in quem lege Voſſium lib. 5. Inſtit. orator. pag. 278. *Fetæ* quidem a Varrone de re ruſtica puerperæ appellantur, & Cerdæ animadverſio eſt in lib. 8. Virgilii Æneid. v. 630. *gravida* animalia numquam *feta* nominari; quod etſi apud Virgilium ſit verum, apud alios omnes non item, ut Baſilius Faber in Theſauro obſervavit. *Rudis* porro fere Virgo Chriſti mater dicitur a noſtro Scriptore poſt partum, ut ſignificetur, eam antea, non peperiſſe amplius: *rudis* enim vocatur, quid quid novum & recens, nec uſu elaboratum eſt. Solent autem *rudes* & novæ parientes dolores pati majores, quam reliquæ. Heic igitur Mariæ privilegium effertur, quæ licet *rudis feta non gemit.*

(13) Ita correximus ex Mſſ. Tol. Zen. Sp. quæ lectio repetitioni ſequenti magis concinit: in aliis autem ſcribitur: *Mundum, non ut adſolet* &c.

(14) *Fuſus* ideſt *genitus.*

(15) Mſſ.

culas venerat mundaturus. Denique purgationes, quæ ſunt tarditate periculoſæ, (15) nulla puerum maternorum viſcerum proſecuta ſunt damna. Nulla adhibita rudi fetæ ſueto more fomenta; neque enim, fratres, his poterat indigere, quæ accipere in uterum meruerat Filium animarum omnium ſalvatorem. O magnum Sacramentum! Maria (16) virgo incorrupta concepit, poſt conceptum virgo peperit, poſt partum virgo permanſit. (17) Obſtetricis incredulæ periclitantis (18) eni-

(15) Mſſ. Pomp. Tol. Zen. Sp. *nullo maternorum viſcerum proſequutæ ſunt damno. Damno* item in Mſ. Vat.

(16) Mirum cuipiam fortaſſe videbitur, S. Auctorem tam diſertis verbis Mariæ virginitatem prædicare atque ſtatuere. Certe contra aliquem ejus ætatis errorem tam præciſa confeſſio; unde ſub idem tempus pro eodem dogmate pugnantes legimus S. Ambroſium Mediolanenſem lib. de Inſtit. virgin. a cap. 5. & S. Gaudentium Brixianum tract. 9. pag. 100. qui tamen quoſdam impugnant, quibus Maria in Chriſti conceptione quidem virgo credebatur, ſed quæ vel in partu, vel poſt partum virgo non fuerit. Epiſcopum quemdam Ambroſius aperte indicat, quem alii Bonoſum fuiſſe cenſent, cujus judicium ad vicinos Præſules Capuana Synodus remiſerat. Vide itaque quæ notavimus adnot. 5. in tract. 5. lib. 1. ubi idem dogma perſpicue inculcatur.

(17) Magna hoc loco mutilatio ab editoribus Veronenſibus facta a voce *obſtetricis* uſque ad *curata receſſit*. Textum reſtituimus ex Mſſ. & editione prima, ex qua integrum hunc locum recitavit Baronius num. 6. & 7. Apparatus ad Annales Eccleſ. & ex ipſo alii. Offendit editores, ut videtur, hæc fabula, quam ſatius detruncandam, quam relinquendam putarunt. At ſi ea fabula minus probetur, intacto Auctoris textu, id in adnotatione aliqua animadvertere ſatis fuerit. Ceterum ut de ipſa re pro vindicando Zenone aliquid dicamus, ſolenne apud antiquos fuit efficere, ut Virgines inſpicerentur per obſtetrices, quo probaretur, utrum tales eſſent nec ne. Vide Cyprianum epiſt. 62. Ambroſium epiſt. 5. n. 10. ad Syagrium, Auguſtinum de Civ. Dei lib. 3. cap. 18. Idem autem Mariæ Chriſti matri accidiſſe traditum eſt a non nullis apud Clementem Alexandrinum l. 7. Stromatum p. 889. *Quidam enim dicunt, eam, poſtquam peperiſſet, inſpectam ab obſtetrice, inventam fuiſſe virginem*. Hæc fabula originem habuit ex libro *de S. Maria & obſtetrice*, qui in decreto Gelaſiano refertur inter apocrypha. Simile quidpiam legitur in *Proto-Evangelio Jacobi* apud Fabricium in Codice apocrypho p. 517. n. 19. in quo tamen num. 20. non obſtetrici, ſed Salome, quæ una cum obſtetrice ad Mariam ingreſſa traditur, tum virginitatis probatio per tactum, tum manus punitio & curatio tribuitur. At in *Evangelio infantiæ* ex Arabico latinitate donato ab Henrico Sikio pag. 170. Codicis apocryphi nulla probatio per obſtetricem memoratur, ſed ſola ſanatio. Hanc fabulam explodit inter ceteros Hieronymus, ut ab apocryphis monumentis derivatam, his contra Helvidium verbis: *Nulla ibi obſtetrix, nulla mulierculartum ſedulitas intervenit. Ipſa Maria involvit infantem, ipſa & mater, & obſtetrix fuit: nam ipſa collocavit eum in præſepio, ipſa pannis involvebat* (Luc. 2: 4.) *unde commenta refelluntur apocryphorum*. Lege Suidam voce Ἰησοῦς, qui eamdem obſtetricis fabulam, uti ab Hebræo ſequioris ævi deſcripta aliter fuerat, fuſe refert. Matthæus Boſſus Veronenſis epiſtol. 79. lib. 1. ad Polycletum Phyſicum hanc refellit fabellam, cujuſmodi apud Suidam recitatur; continebatur autem ſeparatim a Suidæ operibus in Mſ. Vaticano ſimili plane illi, quem eamdem Suidæ narrationem ſeparatim continentem in Bibliotheca Regia Pariſienſi num. 3437. exſiſtere Kuſterus in notis ad Suidam teſtatur. Matthæi autem Boſſi tempore ea fabuloſa narratio latine reddita fuerat

 a Lauro

(18) enixam, in testimonium reperta ejusdem esse virginitatis, incenditur manus; qua tacto infante, statim edax illa flamma sopitur; sicque illa medica feliciter curiosa, dein admirata mulierem virginem, admirata infantem Deum, ingenti gaudio exsultans, quæ curatum venerat, curata recessit. Ita Christus in hominem se fecit nasci, quemadmodum homo non potest nasci. Totum denique sua luce (19) resplendens corpus sine umbra gestabat: humilis carne, sed excelsus omnipotentiæ majestate. Qui sane ideo carnem est dignatus induere, ut nemo se possit per carnem, cum judicii dies venerit, excusare.

---

a Lauro Quirino Cretensi patricio Veneto, & dono data Regi Renato a Marcello, circumferebatur, quod Bosso ejus refellendæ occasio fuit. Sed ut ad Zenonem revertamur, antiquum hunc Patrem ex aliquo apocrypho fonte fabulam ebibisse patet, quod aliis quoque antiquis, immo antiquioribus, non raro accidisse notum est omnibus. Vide adnot. 14. in tract. 8. lib. 1.

(18) Edit. Ven. & Mf. Pomp. *enixa*; sed *enixam*, quod alii legunt cum editi, tum MSS. sententiæ magis congruit, cum sermo sit de obstetrice, quæ Mariam *enixam*, idest partu levatam, ipsa manu periclitari voluit, num virgo esset nec ne. Post non nulla MSS. Rem. Tol. Vat. & Urb. *eidem* pro *ejusdem*.

(19) Mf. Rem. *respondens*.

TRACTATUS IX.

De Nativitate Domini & (1) majestate.

I. SEcundum quod Deus suos promiserat per Prophetas, Filium suum salvatorem generi humano se esse missurum commodum tempore maturo, divinitatis interim dignitate deposita, non tamen potestate, cælo egressus, (2) metatura prædicta sacrario templi virginalis hospes pudicus illabitur; ibidemque, qualis velit esse, disponit.

---

(1) In MSS. hæc inscriptio visitur: in editis autem *de Nativitate Christi* tantum. *Majestas* vero heic a Zenone pro *Divinitate* seu pro *virtute divina* sumitur; unde paullo post: *Tumet uterus majestate, non semine*, idest divina, non humana virtute; & post alia: *Probans infirmitatibus carnem, & virtutibus majestatem.* Sic etiam *virtutis* vocabulo Christi *Divinitatem* apud plerosque tum Græcos, tum Latinos Patres intelligi, ex testimoniis liquet, quæ in calcem dialogi 3. adversus Theopaschitas conjecit Theodoretus, nec non ex Hilario frequenter, cujus loca considerat P. Coutantius in præfat. num. 148. ex Ambrosio lib. 2 de Fide num. 56. &c.

(2) *Metaturam* legit vetus Jeremiæ interpres

ſponit. Immo, quod jam olim diſpoſuerat complendum, (3) latenter adſumit; namque requieſcit libens florentiſſimo in domicilio caſtitatis, & in viſceribus ſacræ virginis comparat ſibi corpus ſuo judicio naſciturus. In hominem coaptatus, in tegumento carnis includitur Deus; humananique vitam mutuatur de tempore, qui præſtat (4) temporibus æternitatem. Mira res: concipit Maria de ipſo, quem parit: tumet uterus majeſtate, non ſemine, capitque virgo, quem mundus mundique non capit (5) plenitudo. Interea promovent ſuum membra factorem, & opus ſui figura veſtit artificem. Parturit Maria non dolore, ſed gaudio: naſcitur ſine patre Filius, (6) non totus matris, ſibi debens, quod conceptus eſt, donans matri, quod natus, quæ principaliter ſtupet talem ſibi Filium proveniſſe, qui ex ſe natus non crederetur, niſi (7) quia ſicut fuit virgo incorrupta poſt conceptum, permanet talis quoque poſt partum.

II. O nova ratio! Amore imaginis ſuæ coactus in infantem, vagit Deus: patiturque ſe pannis alligari, qui totius (8) orbis debita venerat ſoluturus. In ſtabuli præſepe deponitur, populorum paſtorem pabulumque ſe eſſe (9) conteſtans. Subjicit ſe gradibus ætatis, cujus æternitas in ſe non admittit ætatem. (10) Totum contra conſcientiam ſuam, ut homo infirmus patitur, ut homini mortis lege conſumto

pres apud Cyprianum lib. 1. Teſtimon. cap. 3. nec non apud Lactantium lib. 4. Inſtit. cap. 11. ſed alio ſenſu. Heic enim pro hoſpitio, quod ſibi Dei Filius in Mariæ utero præſtituit, accipitur (de qua ſignificatione vide adnot. 7. in tract. præcedentem) idque vox *hoſpes*, quæ mox ſubjicitur, palam confirmat. *Prædictum* autem hoc hoſpitium vocatur, quod in antiquis paginis prænuntiatum ſit, Deum concipiendum ab ea Virgine, quam ſibi in matrem elegiſſet. *In prædeſtinatæ Virginis templo ſibi caſtra metatur* laudato tractatu non abſimili ſententia ſcriptum eſt. Mſ. Urb. *cælo emiſſus metatura.*

(3) De hoc *latenter* pluribus agemus adnot. 2. in tract. 29.

(4) Mſ. Pomp. *de temporibus.*

(5) Editi *magnitudo.*

(6) *Non totum matris* affirmat Chriſtum, ut ſignificet eum virtute Divina conceptum: qua ratione etiam Hilarius lib. 9. de Trin. num. 7. eumdem Chriſtum *ex ſe natum* dixit, quippe qui *id quod alienum a ſe erat, vi ſua ac poteſtate præſumſit*, ut placet exponere ex libro ejuſdem 2. num. 26. in quo etſi de Spiritu ſancto in Mariam ſuperveniente ſermonem faciat, ſimilia tamen perſpicue tradit de Filio lib. 10. num. 15.

(7) *Niſi quia* Sparaverio non placet, pro quo ſupponere mallet *cum*, & *permanſerit* pro *permaneret*. *Quia* deeſt in Mſſ. Pomp. Tol. Zen. *Permanet* autem pro *permaneret* ſcripſimus ex Mſ. Ver. cum hæc lectio commodior videatur.

(8) *Orbis*, quod nomen ab edit. Ven. & Ver. aberat, e Mſſ. ſupplevimus: in Patavina autem editione, cum quid ſimile deſiderari proſpiceretur, *mundi* ex ingenio ſuppoſitum eſt. Paullo ante *illigari* pro *alligari* in Mſ. Tol.

(9) Mſ. Pomp. *conjectans.*

(10) *Totum* pro *omnia* ſæpe a Zenone uſurpatum.

ſumto im mortalitas tribuatur. Hæc eſt enim poteſtas Dei, ut ſalvo, quod eſt, poſſit eſſe, quod non eſt. Hic eſt Deus noſter æterni Dei coæternus Filius. Hic & homo & Deus, quia inter Patrem hominesque adſtitit medius, probans infirmitatibus carnem, & virtutibus majeſtatem. Hic ſol noſter, ſol verus, qui clariſſimos ignes mundi germanos aſtrorum candentiumque polorum claritatis ſuæ de plenitudine accendit. Hic qui ſemel occidit, & ortus eſt rurſum, numquam repetiturus occaſum. Hic, inquam, quem duodecim radiorum, ideſt Apoſtolorum duodecim, corona circumdat, quem per ambitum totius orbis non muta quatuor animalia, ſed ſalutiferis prædicationibus quatuor circumferunt Evangelia. Cujus quam vim habeat amictus & currus, his verbis Propheta teſtatur: *Deus, ſicut ignis veniet, & ſicut procella currus ejus, retribuere in ira vindictam.* (11)

urpatum. Vide adnot. 25. in tract. 4. lib. 1.

(11) *Amen* addunt Mſſ. Pomp. & edit. Ven. Codex autem Rem. hæc ſubjicit. *Explicit de Nativitate Chriſti & majeſtate tractatus Sancti Zenonis.*

TRACTATUS X.

De (1) *Abraham.* I.

I. ABraham, fratres dilectiſſimi, quale divinæ pietatis munus acceperit, vetuſtæ legis geſta teſtantur. Sara uxor ejus non inferior, (2) longæ vitæ tranſactis curſibus, qualem filium ediderit, partus effuſione percepit. Sed quia utriſque ætas ademerat ſpem ſobolis, pignus (3) ſuccidaneum meruerunt. Sic meruit fides, quod ademerat

(1) Heic tractatus recuſus fuit a Lippomano tom. 2. Vit. Sanctorum.

(2) Corrupiiſſima heic eſt in Mſſ. lectio, in quibus hæc habentur: *Longa vitæ tranſactis curſibus pius, aut filius ederit, partus effuſione perciperet. Sed utriſque ademerat &c.* Retinuimus lectionem editorum, quæ ſententiam cum Scripturis concinentem refert: reſpiciuntur enim illa Gen. 21. 6. quibus Sara, cum filium peperiſſet, dixiſſe traditur: *Riſum fecit mihi Deus &c.* Prima Veneta editio ſolum in duobus a ceteris variat, primo quod *ederit* pro *ediderit*; dein quod *perciperet* pro *percepit* ſcribit.

(3) Optime Sparaverius monuit *ſuccidaneum* dici filium, qui in locum ejus ſuccederet, quem olim Abrahæ ætas, dum florens erat, non dederat: quemadmodum *ſuccidaneæ beſtiæ*

merat tempus: extorsit (4) credulitas, quod natura denegaverat. Abraham Patriarcha noster (5) exploratus a Deo, in senectute suscepit unicum filium, nihil tamen sollicitum patri; cujus ætas in annis (6) vergentibus in occasus sui terminum versabatur, & educationis tempus angustum, & senectuti exitus jam vicinus. Ecce prima devotio, libenter excipere, quod sero datur, & in tristissima senectute suscepta sollicitudinis mole gaudere, nam & risit Sara munus juventutis subiens in senecta; unde (7) nomen accepit infans, qui post hæc Abraham sacratam Deo approbat mentem.

II. Unicus ille filius sollicici senis, adhuc parvulus, cui pietas & miseratio major debetur, postulatur ad victimam; cui si (8) per humanam fragilitatem aliqua in corpore infirmitas nasceretur, aut humanus exitus contingeret, vix in ejus casibus pater vivere potuisset, si annis teneris moreretur. Hic igitur infans, 9) e cujus vita paternus affectus, & maternus pendebat, ad explorationem fidei suæ divina voce postulatur ad victimam. Volo, dixit Deus, mihi fieri sacrificium, Abraham, tuis manibus in monte de filio tuo: hæc mihi victima placet, hoc me sanguine deplacabis, iste meis sacris debetur: (10) hunc immolari jam jubeo. Non contristat frontem devotissimus Abraham, nec dolor patri lacrimas persuasit, sed exsultat & gaudet. Nec timuit, ne parricidium ei imputaretur, sed magis ut devotioni pareret: lætabatur hoc jussisse Deum. (11) De filio hostiam

---

hostiæ dicebantur Gellio teste lib. 4. cap. 6. *quoniam si primis hostiis litatum non erat, aliæ post easdem ductæ hostiæ cædebantur.* Conferri potest etiam Festus. Paullo post Mſ. Rem. legit: *Sic merito fidelitatis extorsit credulitatis*, ubi librarii error & saltus manifestus est. Mſſ. Pomp. Tol. Vat. Urb. Zen. & Sp. *Sic merito fidelitatis, quod &c.* Tol. Vatic. Urb. *credulitatis* pro *credulitas*: item male.

(4) *Credulitas* pro *fide*, quæ sine rationibus & argumentis Deo revelanti adhibetur, ut liquet ex adnot. 6. in tract. 1. lib. 1.

(5) Heic quoque saltum librarii manifestum videre licet in Mſ. Rem. *exploratur a Deo sollicitum &c.*

(6) *Urgentibus* habent Mſſ. Tol. & Vat. *Termino* pro *terminum* est in Mſſ. Pomp. Spor. Elige quid quid velis; utrumque rectam sententiam præfert.

(7) *Isaac* enim *nomen* hebraice *risum* sonat; unde & Sara in eo gignendo risum sibi a Deo factum testata est.

(8) Mſ. Rem *per humana fragilitate.*

(9) Idem Mſ. *infans cujus vita paternus affectus mater tenet pendebat*; quod Mſſ. Tol. Vat. & Urb. item habent.

(10) Mſſ. & editi *unde*, pro quo in margine cod. Rem. antiqua emendatione *hunc* scriptum est, quod textui plane inserendum fuit. Postea *videbo* pro *jubeo* in Mſ. Vat.

(11) Mala interpunctione, & aperto errore tum in aliquot Mſſ. tum in editis erat: *De filio hostia parabatur festina. Denique &c.* In Mſſ. Tol. & Urb. *De filio hostiam para festina*: in Vat. *De filio lætat hostiam paro festina*: sed male omnia. Ex his tamen omnibus lectionem textus compegimus, quæ æquiorem sententiam præfert.

(12) Hanc

ſtiam parat: feſtinat deniquè implere ſacrificium, ne mora faciat peccatum. (12) Neceſſaria ſacramentis præparantur protinus; aſcenditur in montem. Omni myſterio ſacrificioque diſpoſito, ductus filius gaudens, gaudente patre, patris dextera feriendus. Qui antequam veniret in montem, cum de patre quæreret, ubi eſſet victima, quam diſponeret, & immolaret; ſecurus de fide generis ſui pater filio, de quo non dubitabat, patefecit, quia ſe (13) Dominus poſtulaſſet: & quid ipſe Domino promiſiſſet, oſtendit. Lætatus eſt puer patre fidele, ipſe quoque fidelior: nec recuſabat mortem, quam Deus, qui vitam dederat, imperabat. Lætatur pater filio quoque gaudente, & cum gaudio unici pignoris alligat manus, quas ille vinciendas libentius offert. Pedes quoque conſtringit, ne in exitu mortis concitata victima calcitraret: ſecurus enim pater optimus timuit, ne dolori aliquid liceret in mortem.

III. O, (14) fratres ſecura devotio! O pater ſpiritum captans: corpus vero mortemque contemnens! O, qui ſervum Domini ita ſe eſſe meminerat, ut patrem ſe eſſe neſciret. Quid eſt pater? Ecce ſub oculis jacet filius vinculis adſtrictus. Ubi ſunt lacrimæ? ubi dolor, qui in humanis ſenſibus verſari conſuevit? In tantis filii caſibus lætatur & gaudet; & ſe Dominum promeruiſſe triumphat. Accepit jam præmia, quæ meretur; (15) divinæ enim explorationis tentamina porriguntur; exſerit quidem ferrum, & armata dextra ſublevat manum: ſed vox ejus, qui (16) victimam poſtulaverat,

(12) Hanc ſcripturam ſententiæ commodiorem ſuggeſſit Mſ. Vat. cum alibi poſt *peccatum* commate ſignatum legeretur, *neceſſariis ſacramentis protinus præparatur*; quod etſi de ſacrificio intelligi queat, Zenonianum tamen ingenium perſpicuitatemque edita lectio vi dius exhibet. *Præparantur* item legitur in Mſ. Rem. in editione autem Ven. *n* mutato in *re præpararetur*. Porro *ſacramenti* vox apud Chriſtianos Auctores paſſim pro *myſterio* accipitur, ut plures jam obſervarunt. Sic quod Zeno heic *ſacramentum* vocat, poſt pauca *myſterium* appellat: *Omni myſterio ſacrificioque diſpoſito*. Similiter tract. 12. num. 3. myſterium ternarii numeri *ſacramentum numeri* nuncupat, & alibi paſſim. Myſterium autem heic intelligimus id, quod myſtice aliquid ſignificat; uti ſane myſticam ſignificationem continebant, quæcumque in immolatione filii Abraham geſſit. Simili ſententia *ſacramenta*, ideſt myſteria, *munerum*, quæ Magi Chriſto nato obtulere, appellavit Hieronymus in cap. 2. Matth. v. 11. Et in c. 27. v. 27. loquens de his, quæ Chriſto a militibus in prætorio obvenerunt, poſtquam monuit, *hæc omnia intelligamus myſtice*, ſubdit: *Iſti quæcumque fecerunt, licet alia mente fecerint, nobis, qui credimus, ſacramenta*, ideſt myſtice interpretanda, *tradiderunt*, & interpretationem quidem myſticam ſubjiciens proſequitur.

(13) Mſ. Pomp. *Deus*.

(14) Sparaverius legendum putat: *O patris ſecura devotio!*

(15) In editis & paucis Mſſ. *divina etenim*.

(16) *Eam victimam* in Mſſ. Pomp. Zen. & Urb.

(17) Et

rat, contradicit. Respice retro, dixit Deus; & antequam respicias, parce. Ecce & meritum principale divinam indulgentiam meruisse sub casibus: nam (17) & retro respiciens Abraham invenit victimam, quam innocens immolaret. Eo ferro mactavit arietem, quo filium percutere jam parabat. A filio ad agnum transtulit dextram semper lætatus & gaudens. Nec mutatus est vultus ejus, cum esset victima commutata. Cum tanta lætitia arietem obtulit, cum quanta obtulerat & filium: ubi enim fides fuit, non erat dolor. In illo sacrificio solus Deus doluit, quia aliam victimam procuravit: nam Abraham cum filio sic probatus a Deo est, ut non postulans, misericordiam mereretur.

IV. Videamus, fratres dilectissimi, legis arcana: & intellectum altius proferamus. Abraham sub lege non erat, sed legem solus implevit; & qui nullo jure (18) legis tenebatur, omne jus divinum præcipue custodivit: cujus immolatione ille quoque gauderet, qui ad victimam parabatur. Aries hærebat in (19) vepre, implicitus spinis, capite obligatus. Hic est, qui pro Isaac immolatus est Deo. Hunc obtulit Abraham: hunc jussus est immolare.

TRA-

(17) *Et* additum ex codice Pomp.

(18) Notanda hæc duplicis juris distinctio *legis*, & *divini*. Jus *legis* vocatur jus scriptum, quod cum nondum datum fuisset, eo Abraham non tenebatur: jus autem *divinum* intelligitur lex naturalis, quatenus Deo præcipienti obedire præ omnibus jubet; & hanc potissimum Abraham custodisse dicitur. Post *custodivit* Ms. Vat. & *cujus immolationis ille &c.* Immolatio porro heic active sumitur, & Abrahæ actionem ac sacrificium significat; & hac ipsa patris virtute filius ipse, qui ad victimam petebatur, gavisus traditur.

(19) Retinuimus Mss. Tol. Urb. & primæ editionis lectionem, quippe quæ cum Geneseos testimonio magis congruit, ubi cap. 22. vers. 13. aries *inter vepres* ab Abraham inventus traditur. Favet etiam lectio Ms. Rem. ubi *verbe* pro *vepre* scribitur; nisi forte *verbes* sint *verbenæ* species vepribus similis: nam *verbena* non tam virgultum, quam ramos omnes universim significat, ut videre potes apud Basilium Fabrum in Thesauro antiquit. p. 1133. Sed *verbes* nullibi legere potuimus. Editio autem Ver. & aliquot item Mss. habent *ervo*, quæ est leguminis species, bovum præsertim pastui commoda, ut Plinius lib. 18. cap. 15. & Columella lib. 6. cap. 3. tradidere: id quod in rem nostram nihil confert.

TRACTATUS XI.

De Abraham II.

Initium deest.

I. NOn (1) enim (2) præcepto virginitas provocatur, sed nec continentia relicta repellitur. Ad cujus fidem, cariſſimi, auctorem habemus ſanctum videlicet Abraham, qui filium quondam Iſaac habuit. Simplex quidem vocabulum, ſed multiplex pronunciatio. Hic namque, cariſſimi, deſperatus parentibus, ſed Deo promittente ſuſceptus, in tranſactæ ætatis & generantis genitalis (3) flore concipitur: non tam ex parentibus, quam divina (4) præceptione

(1) Inter omnes Zenonis tractatus nullus hoc corruptior, nullus emendatu difficilior inventus eſt; quippe cui manuſcripti libri minimum ſuffragantur. Cum porro ſine auctoritate codicum in textum manus nobis haud inferendas præſtituerimus, niſi ubi & apertus ſit error, vel emendatio ſatis obvia videatur; unum hoc reliquum eſt, ut indicemus in notis difficultates, & quæ opportuniora judicabuntur, ſuggeramus: relinquentes aliis, qui vel feliciori utuntur ingenio, vel meliores aliquando codices ſortientur, genuinam lectionem Zenoni reddere, quæ in textum tute traducatur. Itaque primo ex particula *enim* acephalus videtur hic ſermo, ita ut de virginitatis laudibus nonnulla præceſſerint. Immo de Mariæ virginitate Chriſtique ortu Auctorem quædam præfatum ſatis credibile eſt: unde miram Iſaac nativitatem ex parentibus ſenio confectis ad nativitatem Chriſti ex Virgine plane mirificam, tamquam ad propoſitum ſibi argumentum n. 4. transfert.

(2) Placuit *præcepto* ex Mſſ. Tol. & Pomp. ſcribere pro eo, quod in aliis *præcepta* legitur. Enimvero *præcepta* virginitas dici non potuit; cujus ſervandæ nullum umquam præceptum in veteri Teſtamento, immo nec in novo datum eſt, ex illo Paulli 1. Cor. 7. *De virginibus præceptum Domini non habeo.* Igitur *præcepto* nullo *provocata* virginitas potuit affirmari, quod ex lectione, quam ſecuti ſumus, commode intelligitur. At fortaſſis *præcepta* pro *ante capta* virginitas dicta eſt, & forte ſententia refertur ad Mariæ virginitatem (de qua in iis, quæ deſunt, forſan ſermo fuerat) quæ conjugali continentiæ prælata a Deo fuit, ita tamen ut licet Verbum ex Virgine naſci decreverit, continentiam nihilominus conjugalem, quam in Abraham & Sara remuneratus eſt, non repulerit. Paullo poſt ſcribere placuit *filium quondam* pro *filium quidem*, cum præſertim particula *quidem* mox repetatur. Similiter *ſignificatio* pro *pronunciatio* placeret ſcribere, ſi qui codices ſuffragarentur, aut vulgata ſcriptio non multum diſtaret

(3) *Flore* omnes Mſſ. & editi; *fluore* mallet Sparaverius, neque enim credibile putat S. Antiſtitem voluiſſe effetam ætatem & ſicca genitalia floreſcentium prærogativa cenſere. Sed forte *florem* ſeni tribuit ex divino miraculo, quo Abraham licet ſenex filium, perinde ac juvenis in flore eſſet, genuit. Alii *languore* fortaſſe malint, vel aliquid ſimile. At nihil ſine evidenti neceſſitate immutandum fuit. Subinde ſcripſimus *concipitur* pro *conſumitur*, ut ſententia poſtulat.

(4) *Præceptione* in editis & Mſſ. At cum heic aperte ſpectetur *repromiſſio* illa a Paullo memorata ad Gal. 4. 23. ubi Iſaac ab Abraham ſuſceptus traditur *de libera* conjuge *per repromiſſio-*

ptione meruit procreari, atque in ultimis vitæ curriculis Saræ uterum filius (5) aperuit primo vocabulo, cui jam aviæ reverentiam senectus verecunda detulerat. Sub hac igitur, carissimi, (6) desperatione nativitatis & admiratione progenitus, in primis infantiæ rudimentis jubenti ac deposcenti Deo innocens martyr offertur, immaculata hostia, nec victima (7) imparata: qui testis divini timoris ad fidem a Domino poscitur, a parente perducitur: sed hostia non sanguinis, sed salutis. Ad hanc igitur gloriam tardi partus ubertas, & fecunditas desperata profertur.

II. Uxor Abrahæ fetus nescia, cum visceribus, frigente senio, nec sperare sobolem posset, nec portare confideret, matris suscepit officia, quæ (8) uxoris jam munera nesciebat. Atque eo tempore partus profertur, quo calor genitalia jam relinquebat. Mira prorsus, carissimi, nec speranda sæculis post futuris divinæ ordinationis pro-

repromissionem, quæ scilicet eidem Abrahæ a Deo facta fuit Gen. 17. 19. *promissione* pro *præceptione* scribendum videtur. At sicut *præcipio* pro monere, docere, & indicare quandoque sumitur; ita forte & *præceptio* heic pro Dei promissione accipi potuit, quatenus per illam Abraham de futura prole præmonitus fuit, ipsique datum insuper in ea præceptum, quo omnem masculum circumcidendum Deus imperavit. Itaque hoc loco cum apertus error non sit, nihil attigimus. Adde quod paullo infra *divinæ ordinationis propago* Isaac appellatur, ubi *ordinatio* pro eo est, quod heic *præceptio* dicitur.

(5) Legebatur *aperto primo vocabulo*. At hoc cum per se stare non posset, cum vox *filius* nullo verbo regeretur, primo cogitavimus legendum *aperire*, vel *aperuit matris vocabulo*; nascente enim Isaac, apertus est Saræ uterus, vocarique cœpit *mater*, *cui jam aviæ reverentiam senectus veneranda detulerat*. Similiter quidem num. 2. hæc duo *mater* & *avia* opponuntur: *Cujus ætas aviam testaretur, matrem partus ornavit*. Sed libera nimium hæc emendatio visa est. Itaque retento *primo vocabulo*, quod intelligi haud moleste potest, quatenus Saræ uterus apertus est ex prima ipsius voce, quam in Isaac gignendo pronuntiavit: *Risum fecit mihi Dominus*; solam vocem *aperto* in *aperuit* immutandum censuimus, ut verbum esset, quod *filius* regeret. Paullo ante pro *ex intimis*, quod in MSS. & editis legebatur, correximus cum Sparaverio *in ultimis*. Inferius autem *reverentia* pro *reverentiam* MSS. Pomp. & Zen. perperam scribunt.

(6) Erat in editis, & in MSS. item legitur *sperationis nativitate*. Sparaverius apertum heic errorem aliquem subodoratus, *sperata nativitate* mallet legere. At *desperata nativitate*, vel melius *desperatione nativitatis* scribendum censuimus, cum semper in iis, quæ Zeno subjicit, non *sperata* sed *desperata* hæc proles, ac proinde nativitas ipsa prodatur: *Nec sperare sobolem posset*; & infra: *Ex desperatione felicior putabatur*. Similiter *fecunditas desperata* &c. Hinc non tam Sparaverii correctione, quam vulgata *sperationis* scriptura explosis (cum præsertim *speratio* Latine apud probatos Scriptores nobis hactenus invenire non licuerit) *desperatione nativitatis* non nimis temere insertum judicabitur.

(7) Nec *victima imparata* scripsimus pro eo, quod legebatur *nec victima imparatus*; id enim præter syntaxim constructionemque latinam Zenonianus etiam stilus postulare videtur, ut hinc *immaculata*, hinc *imparata* respondeant.

(8) Legebatur in editis & aliquot MSS.

uxoris

propago (9) formatur: ad principium ætas peracta revocatur: accingitur de ſterilitate fecunditas, ut impleretur, quod ſcriptum eſt per

Iſ.54.1. Prophetam: (10) *Exſulta ſterilis, quæ non pariebas; erumpe & clama, quæ non parturis: quoniam multi filii deſertæ.* Ecce enim, cariſſimi, in Sara attractis ætate nervis, & deficiente ſanguinis ſucco, areſcentibus venis, dura cum viſceribus cutis, deformis ac luridus pallor jam pene vultus perdit humanos, nec ullus in membris voluptati motus. Nihil in ſubſtantia reſederat corporis; ſed nihil tamen in utero negabatur infanti: & cujus ætas aviam teſtaretur, matrem partus ornavit, cum ſub incerto affectionis vocabulo (11) pietas nutaret, & cum filium proferret uterus, nepotem ſenectus optaret. Ita denique diſſenſione temporis & naturæ contra opinionem nato Angelus Iſaac nomen impoſuit; ut firmaret lætitia, quod ætatis imbecillitas deſperavit. Novus ſane parentum circa filium creſcit affectus: qui ex promiſſione certior, ex tarditate dulcior, ex deſperatione felicior putabatur. Unicus numero, & in amoris ſoliditate jam primus, totum maternæ pietatis occupaverat pectus: feſtinata educatione nutritus, Deo victimam, parentibus pium parricidium (12) præbiturus.

Rom.4.18. III. Ecce, cariſſimi, ut ait Apoſtolus, contra ſpem natum, Abraham ad aram filium immolaturus Domino auctore perducit: nec deeſt ad miniſterium gladius, ut pater eſſet pariter, & ſacerdos. Conſimilis filii quoque eſt ex divina voluntate ſecuritas: qui cum hoſtiam (13) non

---

uxoria munera: at magis adriſit lectio Mſſ. Baſilicæ Vaticanæ, Urb. & Pomp. Ex Zenoniano ſcribendi genere *uxoris munera* cum vocibus *matris officia* antecedenti commate poſitis concinunt. Sparaverius ſcribere mallet *muliebria omiſerat* pro *uxoria munera neſciebat*, cum *muliebria* Saræ deſiiſſe tradantur Geneſ. 18. 11. At ibidem v. 12. etiam traditur, Sara de concipiendo filio commonita dixiſſe: *Poſtquam conſenui, & Dominus meus vetulus eſt, voluptati operam dabo?* quæ ſatis indicant inter Abraham & Saram jamdiu per ætatem intermiſſum conjugalem uſum, de quo Zeno locutus videtur, cum *uxoris jam munera* Saram neſcientem affirmat. Similiter tract. 7. hujus libri n. 2. *munus conjugale* eodem ſenſu accepit.

(9) Sparaverii emendationem recepimus, quæ ſententiam nihil immutat, at ſolum concinniorem ac Zenonianam reddit: legebatur autem *formata*. Paullo ante *nec ſperanda* (pro *& ſperanda*) *ſæculis poſt futuris divinæ ordinationis propago* ſcribendum cenſuimus, cum in ſenili ætate *propago*, qualis Iſaac fuit, ſpem omnem excedat, & admiratio exoriatur ob rem, de qua ſpes nulla eſt, non autem ob rem, quam ſperare iterum liceat. *Divinæ ordinationis propago* vocatur Iſaac, qui, ut dicitur paullo ante, *divina præceptione meruit procreari.*

(10) Mſſ. Vat. & Baſ. Vat. *exſultat ſterilis, quæ non pariebat. Pariebat* item habent codices Tol. & Zen. Porro Tolentinas *deſerunte* pro *deſertæ*.

(11) Mſ. Rem. *pietate nutare*, Vat, Urb. & Baſilicæ Vat. *pietatem nutare.*

(12) Mſſ. Rem. & Urb. *placiturus.*

(13) Mſ.

(13) non videret, cujus loco electus fuerat, requirebat. Sed traduntur teneræ adhuc vinculis manus: & ne quid minus ab hostia videretur, pedem ligatura distringit, ne incitata victima displiceret. Cesset itaque heic, carissimi, impietatis abominanda suspicio. Abraham Dominum filio, sacerdotem prætulit patri; nec pium se credidit, nisi probasset fidelem. Denique, carissimi, intrepidus ad ministerium immolationis (14) armatur; rimatur ad ictum vulneris securus animus, sed securior manus; elatus (15) ad immolandum gladius libratur; nec puerum mors vicina contristat, ne trepidatio fidem prodat infirmam. Sub hac denique immolantis, (16) immolandique constantia absolvi meruit, dum humanum ex se deponit timorem; & quantum ad fidem pertinet, pater promissa complevit, Dominus parricidium probata voluntate prohibuit.

IV. Ad hujus ergo personam Christi refertur (17) verecunda nativitas, sed virginalis uteri aula secretior: divini sermonis arte (18) formatum, in se tabescentis corporis vulva portavit. Sed (19) in cælesti

(13) MsS. Rem. *pervidet*. Edit. Veneta & MS. Pomp. *prævidet*: alii codices cum edit. Verouensi *providet* MS. Basilicæ Vat. excepto, in quo legitur *provideret*. At cum indicentur illa Gen. 22. 7. ubi Isaac securus, holocausti victimam non videns, illam a Patre requirebat; scribendum credidimus *non videt*, seu potius *non videret*. Post pauca MsS. Rem. Urb. Zenon. Basilicæ Vat & edit. Ven. *electa* pro *electus*.

(14) MsS. Tol. Basilicæ Vat. & Pomp. *amatus libratur*, quod postremum etiam in MsS. Urb. Zen. & edit. Ven.

(15) MsS. Rem. & Vat. *ad immolatum gladius rimatur*. MsS. autem Basilicæ Vat. Urb. Pomp. & Zenon. *ad immolandum gladius rimatur*. Ita in Tol. bis *libratur*, in Rem. & Vat. bis *rimatur*. Commode vulgatam lectionem retinuimus, ut primo loco scriberetur *rimatur*, ubi de animi investigatione sermo est; secundo autem loco, ubi de gladio fit sermo, *libratur*, quod gladio magis convenit, legeretur. Solum in editis *in* pro *ad* scriptum erat.

(16) Edit. Veneta *immolatique*, uti *immolatum* MsS. Rem. & Vat. paullo ante scripsere.

(17) *Verecundam* accipi pro *veneranda* ex Valesii adnotationibus in lib. 14. Ammiani Marcellini c. 6. probat Sparaverius, ubi tria ejusdem Ammiani loca in eamdem sententiam proferuntur. *Verecundia* sane pro *reverentia & obsequio* legitur apud Liv. 1. 1. 3. & apud Plin. 7. 30.

(18) *Formatum* pro *formata* edidimus ex MS. Basilicæ Vaticanæ, ut ad Christi corpus referatur; secus enim quid *vulva corporis in se tabescentis portaverit*, non occurrit.

(19) Recte Sparaverius antiquos libros desideravit, quibus luxatissima & contaminatissima hujus tractatus loca restitueret. Nos heic, ubi mendum insigne apparet, etsi pluribus, quam ille, codicibus usi sumus, iisdemque satis antiquis, nihil tamen profecimus: id enim solum ex MsS. Rem. Tol. & Vat. haurire potuimus, ut *femina* pro *non semine*, & *conscientia* pro *consilia* (quod pariter est in MsS. Basilicæ Vat. & Urb.) legeremus: utrumque autem perperam, ut ex contextu liquet. Cod. Basilicæ Vat *femina* pro *non semine*, ibique cum MsS. Vatic. & Tol. *cælesti prole* sine præpositione *in*, sed modico, vel nullo suffragio. Quid itaque? Ulcus mon-

Z 3 strasse

cælesti prole, non semine progenitum, certissimum Dominum impia Judæorum exarsere consilia: quem tacentem, tamquam obnoxium, & pro ipsorum tantummodo cæcitate mœrentem, ut Isaac non periturum ad aram, ita ad crucem Christum sublimandum nefarii perduxerunt. Sed quia nescit æternitas mori, (20) revixit Dominus post sepulcrum, & ad Judæos remansit sola damnatæ voluntatis invidia, (21) quia Dominum nec agnoscere voluerunt, & sola crediderunt cogitatione puniri, (22) quem nefarium fuerat etiam tardius adorari. Ad cujus immanis ausi sævitiam metuenda elementorum forma mutatur, & Dei injuriam prius prodit natura, quam intelligat populus Judæorum. Ab (23) auctore itaque cœpit furoris horror. Accingitur

strasse satis sit: medicinam alii feliciores præbeant. Interim vero hic locus, ut sensus aliquem reddat, sic construendus videtur. *Sed impia consilia Judæorum exarsere in Dominum certissimum, progenitum cælesti prole*, idest virtute cælesti, *non semine*; *proles* enim pro virtute ipsa generativa vulgo acceptum ex Arnobio colligi potest lib. 7. Hic certe Auctoris sensus apparet; & forte scribere præstaret: *Sed cælesti prole, non semine progenitum, certissimum in Dominum impia &c.* vel *in cælestem prolem, non semine* (aut *e femina*) *progenitam, sed certissimum &c.*

(20) Erat in editis, *aut Dominus post sepulcrum*. Idem & in MSS. excepto Basilicæ Vat. qui vocem *Dominus* prætermittit. Heic subaudit Sparaverius *nescit mori*, quibus indicetur, Christum neque ut Deum æternum, neque ut hominem Deo unitum, qui ut moreretur quidem natus est, potuisse ita opprimi a morte, ut diu post sepulcrum mortuus jaceret: unde mortis victor & immortalis tertia die in vitam rediit. At suspensæ adhuc particulæ *sed quia*, quibus ut respondens verbum aliquod subjiceretur, pro *aut* scripsimus *revixit*, quod & res ipsa sensusque postulant, & Zenonis sententiam exprimit, ac probe perficit. Ad seu *apud Judæos* porro *remansisse* dicitur *sola damnatæ voluntatis invidia*, propterea quod rei sunt ejus perfidæ voluntatis, qua illi, licet incassum, invidiæ caussa æternam mortem inferre conati sunt, nec ex ejusdem resurrectione saltem, quidpiam profecere.

(21) MS. Vat. *qui Dominum*. Paullo post pro *cogitatione* scribendum videtur *crucifixione*; neque enim *sola cogitatione*, sed *crucifixione* Christum puniendum Judæi crediderunt: nisi *sola cogitatione* Auctor dixit pro *sola opinione*, quod Christus non reus, nec probationibus, quas nullas Judæi apud Pilatum convincentes attulere, sed ex sola ipsorum mente reus esset, ac per crucifixionem jure punitus crederetur juxta illud Isaiæ 53. 4. *Putavimus eum quasi leprosum & percussum a Deo & humiliatum*.

(22) MS. Rem. *quin nefarium fuerat*: cui similis est lectio cod. Basilicæ Vat. in quo pro *quin* littera *q* intersecta scripta fuit: *quin* item legitur in codice Urbinate. Pro *quin* unius litteræ mutatione scribendum *quem* sensus suasit. In MSS. Tol. & Vat. *qui*, in aliis MSS. & editis *cum nefarium fuerit*. Dein *adorare* pro *adorari* emendavimus, nisi suspicio esset, Zenonem *adorari* passive voluisse scribere, ut τὸ *puniri* contraponeret.

(23) Judam intelligit Sparaverius, quem quidem *ducem eorum qui comprehenderunt Jesum* Acta Apostolorum appellant c. 1. v. 16. MSS. Tolent. & Basilicæ Vat. habent: *Ad Auctorem*, quæ lectio forte est melior, si quidem referatur ad Christum, & aliqua in sequentibus mutentur, quibus contra Christum Judæos furorem exercuisse explicetur. Huc quidem pertinent quæ subjiciuntur: *Accingitur turba feralis &c.* quæ alias extra locum essent posita. De Juda autem nulla heic mentio esse potest, cum ea describantur, quæ

tur turba feralis, & ad invisibilem suspensum gladiorum mucro (24) convertitur. Nec inde, ut dixi, sceleris sui (25) crudelitas fructum sortita est: quia sicut in Isaac aliud offertur, & aliud immolatur; ita & in passione Christi, quod per Adam deliquerat, per Christum liberatur.

---

quæ crucifixionem Christi mox consecuta sunt; Judas vero jam diu laqueo suspensus obiisset. Forte cum naturæ signa Domini crucifixionem comitantia antecedenti periodo Zeno innuerit: *Ab Auctore lucis cœpit* &c. scribendum est, ut primum præcipuumque signum Solis, qui *auctor* est *lucis*, obscurati significetur. At codicibus nihil suffragantibus, corruptum, informem, mutilumve locum indicasse satis sit.

(24) Legebatur *connectitur*. Emendationem probabit sententia. *Invisibilis* autem *suspensus*, scilicet a cruce, dicitur Christus, quod Judæis divinitas ejusdem esset invisibilis, quippe quam in eo haud esse credebant. Pro *gladiorum* legendum videtur *labiorum*, quippe non gladiis, sed linguæ usi sunt Judæi, ut Christum cruci jam affixum ferirent.

(25) Mſ. Rem. *credulitas*.

TRACTATUS XII.

De Abraham. III.

I. ABraham, ut pater esset multarum gentium, hic (1) justitiam non didicit, sed (2) genuit. Non illum accessus infecerat urbium. (3) Non habuit legem, cujus conversatio lex fuit. Audit imperatum sibi a Deo exsilium, ut cognationem suam simul dimisisset,

---

(1) *Justitiam* heic Auctor appellat fidem, *quæ*, ut similiter ait tract. 1. lib. 1. n. 3. *credere non didicit, sed præsumsit*; quæque ab Apostolo ad Rom. 4. *justitia fidei* vocatur, propterea quod, ut idem ait, *reputata est Abrahæ fides ad justitiam*: ubi notat Ambrosius lib. 1. de Abraham cap. 3. num. 21. *Ideo reputatum est illi ad justitiam, quia rationem non quæsivit, sed promtissima fide credidit*: & S. Zeno tract. 2. lib. 1. num. 2. *Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad justitiam; qui ideo justus, quia fidelis; justus enim ex fide vivit; ideo fidelis, quia credidit Deo.*

(2) Justitiam, seu fidem *genuisse* Abraham dicitur, sive quod ipse ob fidem ejusmodi exstitit (ut loco laudato ait Paullus) *pater omnium credentium*; quippe qui fidem primus concepit, quæ ex ipso in omnes credentes derivata quodam modo est; unde sub finem hujus tractatus: *Per fidem filii Abrahæ facti sumus* (qua super re videre potes adnot. 34. in tract. 1. lib. 1.) sive potius in eam sententiam, qua Auctor fidem *non commodari ab alio*, qui doceat, sed *ex voluntate nasci* prodidit eodem tract. 1. lib. 1. num. 1. & significaretur Abraham *non didicisse* ab hominibus per rationes fidem, sed *genuisse* illam ex sua voluntate, qua divinæ auctoritati sine argumentis cessit. Huc sane spectat ea, quam in eodem Patriarcha *credulitatem* S. Episcopus sæpe commendat. Vide adnot. 6. in laudatum tractatum.

(3) *Non habuit legem* supplevimus e Mſſ.

Porro

ſet, & terram. Et tunc Abraham reſpiciens oculis vidit tres, cucurrit, adorat proſtratus in faciem, offert hoſtiam. *Gen. 18. 4.* *Refrigerate vos*, inquit, *ſub iſta arbore magna.* Similaginem conſpargit, vitulum laniat. Poſt hæc promittitur ei de legitimo matrimonio filius de fide, non de ætate. (4) Concipit Sara: portat ſine labore uteri ſarcinam, quæ inambulare non poterat: tunc diſcit mater eſſe, cum deſinit. Marcidæ mammæ lactis ubertatem oſtendunt, & de jejuna ætate puer robuſtior ſaginatur. Nihil difficile eſt fidei, quæ tantum habet, quantum credit.

II. Igitur Iſaac unicus filius, ſpes populorum & gentium, origo tot (5) regum, cari genitoris amplexibus inhærebat. Strinxerat in ſe patris pietatem, quod unicus, quod ſero, quod promiſſus, quod ſola unica ſpes totius præteritæ ſterilitatis damna ſarciret. Inventa eſt cauſſa, ubi Abrahæ fides tentatione fortior militaret. Cariſſimi membra, quæ oſculis premere conſueverat, armatus gladio jubetur occidere. Quid faceret pietas? Præceptum differri non poteſt. (6) Præſtiteras mater, cum ſterilis eſſes; ad gladium naſcitur puer. Talem caſum nemo doluit, niſi, quæ genuerat, mater. Nemo (7) plangit vivas exſequias, & innocentis hominis obſequium nemo ante fletibus rigat; ne pater dubitaſſe videretur, ſi fleſſet. Devotus ſic (8) ſtricto vultu puerum ducit ad aram: exprimit gladium (9) me-

---

Porro *converſatio ejus*, qui *non habuit legem*, lex fuiſſe dicitur, idcirco quod ſine ſcripta lege, quam nullam habuit, ipſe ſibi (ut ex *converſatione*, ſeu vitæ conſuetudine & moribus ejus liquet) lex fuit, ut de Gentibus Paullus loquitur.

(4) Mſſ. Pomp. Tol. Zen. *concepit*: & poſtea pro *inambulare*, quod Mſſ. Pomp. Tol. & Zen. habent, editi *jam ambulare*. Dein *uteri ſarcinam* Arnobius lib. 3. pag. 106. *inteſtinum pondus* ſimiliter vocat.

(5) Scripſimus *regum* pro *rerum*, quod ex Iſaac plures reges originem duxerint: id enim ſententiæ magis congruit.

(6) *Præſtiteras*, ideſt meliori conditione utebaris, & præſtantiori in ſtatu eras; quibus ſimile eſt illud Ciceronis ad Attic. 14. 9. *Mori millies præſtat, quam hæc pati.*

(7) Hæc ſpectant planctus, qui exſequiarum pompam de more comitantes, tamquam pium vivorum erga defunctos *obſequium* habebantur; cujus moris imaginem, ne longius abeas, deſcriptam invenies lib. 1. tract. 5. num. 4. & tract. 16. num. 6. Exſequias autem *vivas* Zeno appellat, quæ Iſaac vivum tamquam hominem morti addictum comitari debebant ad ſupplicium. Paullo poſt præpoſitio *ante* in Mſ. Tol. deſideratur.

(8) *Sicco*, vel *ſoluto vultu* Sparaverio magis placeret; & recte quidem. Melius forte *ſiccato*. At *ſic ſtricto*, ſeu potius *diſtricto vultu* pro *ſevero*, *non ſoluto*, vel *intrepido* ſcriptum videtur, ut exprimatur, quod additur paullo poſt: *Non palleſcit vultus.* Mox legebatur, *reprimit gladium*. At *reprimit* cum renitentia ſit, in Abraham non cadit; ac idcirco exigua mutatione correximus *exprimit*; nam *exprimo* pro *attollo* & *elevo* uſurpatum invenies apud Cæſarem lib. 7. de Bello Gallico c. 22. *Noſtrarum turrium altitudinem, quantum has quoti-*

(9) medium, pectus fidei militabat: non pallescit vultus, non contremuit manus. Quærit puer, ubi sit victima: (10) quæ mox, ita ne percuteretur tenera ætas, offendit; quo nec pater ferire posset, quia nec Dominus humanum sanguinem postularet. Religiosus carnifex stringit gladium. Patris erat, quod levavit: Dei fuit, quod pepercit. Nec qui feriebatur, timuit: nec qui feriebat, expavit Sacrificium Domini non dimittitur, sed mutatur. Melius servavit filium, dum non pepercit: sola enim fides (11) deambulat inter gladios tuta, inter esurientes feras amica, in ignibus frigida, (12) sola fides præferenda. Hac (13) nos, qui per fidem filii Abrahæ facti sumus, in ipsius gremium pervenire credamus.

TRA-

---

quotidianus agger expresserat &c. Vide etiam Vitruvium lib. 8. cap. 7.

(9) Superiori in libro tract. 6. num. 5. de eodem hoc sacrificio Abrahæ cum esset sermo, *medius*, ait Zeno, *stupet gladius nullo impedimento suspensus*: ubi *medius* dicitur, inter patrem & filium medius.

(10) Edit. Ver. in margine notat *quem*, quæ lectio, nullo licet codice suffulta, idcirco posita fuit, quod incerta haberetur hujus loci sententia secundum vulgatam scripturam, quæ item in MSS. effertur sic: *quæ mox ita ne percuteret, tenera ætas ostendit.* Sed placeret quidem emendatio *quem*, si hoc uno sanaretur locus, & *tenera ætas*, idest Isaac, is vere fuisset, qui victimam ostendit. Sed & filius, ut ipse Auctor innuit tractatu superiori, hanc victimam non vidit, & eam nemine monstrante, Deoque solo ita disponente Abrahæ offendit in oculos, uti testatur liber Geneseos cap. 22. vers. 13. Itaque cum ad sanandum locum alia correctio necessaria sit, placuit retento *quæ* alias duas voces Sparaverio duce levissima mutatione corrigere, easque nullo licet codice probatas textui inseruimus, quod secus historiæ veritas non constet. Itaque sensus est: *quæ* victima *mox offendit*, seu occurrit Abrahæ, *ne ætas tenera*, idest Isaac, *ita percuteretur.* Difficultatem facessunt Sparaverio etiam quæ sequuntur: *quod nec pater ferire posset, quia nec Dominus* &c. in quibus *quo* pro *quod* scribendum pariter duxit, ut sententia sit, *offendisse* sponte victimam, *quo*, seu *ut* Abraham *nec pater*, idest sine parricidio, *ferire posset.* Sed nimia dura interpretatio. Retinuimus *quo*; & *posset* pro *liceret* significat, ideo patri non licuisse ferire, *quia nec Dominus &c.*

(11) MSS. Pomp. & Zen. *deambulabat.*

(12) Post voces *sola fides præferenda* editores Veronenses inseruerunt *operibus ornata, qualis fuit Abrahæ*: de qua additione satis diximus differt. 2. cap. 6.

(13) MSS. Rem. Vat. Urb. *nobis*, male. Edit. Ven. *nos* hoc loco scribit, ut in aliis codicibus legitur, & *nos* iterum ponit ante vocem *credamus*, ut in MSS. Tol. Vat. & Urb.

TRACTATUS XIII.

De Somnio Jacob.

I. VEre, fratres cariſſimi, cor ejus non dormit, qui (1) hujus
Gen. 28. ſomnium ſecretaque cognoſcit: prophetia etenim ſemper figuris variantibus loquitur; ſed res una in omnibus invenitur. Igitur Jacob habet imaginem Chriſti; ſed & lapis ipſe, quem ad caput ſuum
Act. 4. 11. poſuiſſe cognoſcitur: quoniam caput viri Chriſtus, (2) qui aliquo-
Ephes. 2. 20. tiens lapis eſt nuncupatus. Scala autem duo teſtamenta ſignificat, quæ & evangelicis intexta præceptis, credentes homines voluntatemque Dei facientes quaſi per quoſdam obſervantiæ gradus in cælum le-
Apoc. 1. 16. vare (3) conſueverunt. Hanc in Apocalypſi Joannes bis acutum gladium cum uno (4) capulo nuncupavit, quem ex ore Domini prodire (5) deſcripſit. Gladius enim Spiritus ſanctus eſt, unum capulum habens, ideſt unam ſubſtantiam, virtutem, deitatem, majeſtatem voluntatemque Patris & Filii; (6) conteſtans duas acies, ideſt duo teſtamenta gerens; quorum regalibus monitis & creduli de-
Is. 6. 6. votique ſervantur, & increduli deſertoreſque puniuntur. Hanc Iſaias in modum forcipis vidit: (7) quibus ad conflanda labia inquinata ab uno de Seraphim ex ara Dei ſublatum carbonem vaticinando perhi-

(1) *Hujus* ideſt Jacob: unde palam eſt, vel præceſſiſſe lectionem ejus capitis Geneſeos, ubi Jacob ſomnium deſcribitur, vel ſermonem eſſe acephalum, ita ut aliqua Jacob mentio præceſſerit. Primum tamen magis placet, cum ſatis æquum exordium huic tractatui præfixum appareat.

(2) Sic ex Mſ. Pomp. quod magis arridet, quam *quia*, quod alibi legitur.

(3) Mſſ. Rem. & Pomp. *conſuerunt*. Similiter Propertius lib. 1. eleg. 7. *conſuemus* pro *conſuevimus* ſcripſit. Pronomen vero *hanc*, quod ſequitur, *ſcalam* ante aliquanto memoratam innuit.

(4) Edit. Ven. *captulo*; ceteræ *capulo*; Mſſ. autem *capitulo*, quod retinuiſſemus, ſi quo exemplo probari potuiſſet in eamdem, qua *capulum*, ſignificationem uſurpatum fuiſſe. Heic autem *capulum*, ideſt manubrium gladii ſignificari, apertiſſimum eſt. *Capitulum* vero idem ſignificare nullibi alias invenimus. Itaque *capulo* reliquimus, uti inferius quoque *capulum* retinuimus cum editis, ubi Mſſ. habent *capitulum*: & amanuenſi antiquo, ex quo alii profecerint, tribuendum credimus, quod cum vocem *capulo* & *capulum* per abbreviationem ſcriptam putaret, *capitulo* & *capitulum* expreſſerit.

(5) Ex pleriſque Mſſ. *deſcripſit*: editi *deſcribit*.

(6) Mſ. Rem. *conteſtantes*: placet autem *conteſtans*, cum referatur ad gladium, qui medio capulo duas acies *conteſtatur*, ſeu ad teſtimonium de Chriſto dicendum una adducit.

(7) *Quibus* ad quid refertur? Forte ſubauditur, vel plane ſupplendum, *vidit cum duobus cultris, quibus* &c. unde ſub tractatus finem

hibuit. Etenim labia inquinata duos populos Judæorum Gentiumque debemus accipere: qui cum essent anterioris vitæ facinoribus inquinati; unus Christum blasphemando atque persequendo, alius deos adferendo, atque abominanda figmenta colendo, tactu carbonis in unum populum per confessionem nominis Christi noscuntur esse conflati. Etenim conflatio & puritatem (8) designat, & unitatem: carbo enim verbum Dei est, ara lex, forceps duo testamenta, quæ credentes tenent, non credentes incidunt.

II. Sed & David hunc calamum nuncupavit dicens: *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis.* Ps. 44. 2. Calamus fissus est, fratres, duosque vertices gerit in unius acuminis tenuitate digestos, unam litteram utroque conficiens: cui si unum adimas, alterius inanis est usus. Unde recte testamenta sunt duo, quæ similiter duobus capitibus unam litteram fingunt, idest sacræ legis duobus edictis unum Christum Dei Filium spiritali temperamento conscribunt. (9) Quæ sine se utilia esse non possunt: quia veteri sicut novum præstat fidem, ita novo vetus perhibet testimonium: sicut scriptum est: *Semel locutus est Dominus: & hæc duo audivimus.* Ps. 61. 12. Sed & Dominus ipse in Evangelio hanc exprimit rationem, dicens ad Petrum: *Mitte hamum in mare: & piscem, qui primus adscenderit, tolle, & aperto ore ejus* (10) *invenies duos denarios, da pro me & te.* Matth. 17. 23. Piscem primum a mortuis adscendentem Christum

finem *forfex*, ait, *in duos producitur cultros.*

(8) MSS. Rem. Tol. Vat. & edit. Ven. *designabat.*

(9) *Quæ sine se*, idest quorum testamentorum unum sine altero utile esse non potest.

(10) In Vulgata ex Græco habetur, *invenies staterem:* stater autem dicitur, *qui duo didrachmata habet*, ut explicat Hieronymus in hunc locum pag. 736. tom. 7. edit. Veron. Et sane *didrachma* a singulis solvendum erat, ut liquet ex eodem Matthæi cap. 17. v. 23. unde recte stater duo didrachmata continens inveniendus erat, ut tum pro Christo, tum pro Petro solutio fieret. Verum didrachma quodlibet duobus denariis æstimabatur, stater autem quatuor, ut colligitur ex Commentario Hilarii in hunc Matthæi locum num. 12. & 13. & hac ratione stater, qui duobus didrachmatis, seu quatuor drachmatis pendebatur, quatuor denariis computari debuit. Quid itaque S. Zeno staterem in Græca Scriptura hoc Matthæi loco expressum *duos denarios*, & non potius *quatuor*, vel (si allegoriæ duplicis numeri insistere placuit) *duo didrachmata* reddidit? Si hoc Evangelistæ testimonium de tributo Cæsari solvendo accipiendum esset, ut plures quidem interpretes censuerunt; cum singuli tantum denarii solverentur a singulis, ut notavit Grotius in cap. 22. Matth. vers. 19. (unde cum de Cæsariano tributo sermo est, semper in Evangelio unius *denarii* fit mentio) jam probe S Zeno *duos denarios* potuisset scribere, ut tributum pro Christo & Petro solvendum significaret. At hoc Matthæi testimonium loqui, non de censu Romanis dando, sed de tributo in sanctuarium conferendo, quod præceptum fuerat Exod. 30. vers. 12. & 2. Paral. 24. vers. 5. plures jam eruditorum demonstrarunt. Porro illud tributum templo penden-

ſtum debemus accipere: cujus ex ore duo denarii, ideſt duo teſtamenta prolata ſunt, quæ ſaluti cum Domini gloria, & Petri felicitate, utpote ſuper quem ædificavit Eccleſiam, duobus populis profecerunt. Mare autem mundum ſignificaſſe, non dubium eſt. Hamum vero prædicationem, quia ſicut hamus miſſus in mare mortem piſcis oſtendit; ita evangelica prædicatio miſſa per mundum, mortem Domini adventumque teſtatur: ſicut ad Corinthios ſcriptum eſt: (11) *An-*
1. Cor. 11. *nunciabitis mortem Domini, donec veniat.* Aperies os piſcis, hoc eſt (12) ſacramentum: vel, quæ in proverbiis locutus ſum, non intelligentibus explanabis. Denique hoc alibi manifeſtius ad omnes
Matth. 28. 19. 20. diſcipulos ait: *Ite ergo, & docete omnes gentes,* (13) *intingentes eos in nomine*

pendendum in Hebræo *dimidium ſicli* vocatur: ſiclus autem idem ac *ſtater* habetur; unde vulgatus Interpres pro eo, quod Hebraice ſiclus dicitur, modo ſiclum, modo ſtaterem promiſcue reddidit: & ſimiliter Symmachus Joſ. 7. 21. *ſtater σατὴς* Græce ſcripſit pro Hebræo שקל *ſicul*, & Aquila item plerumque, ut ex Exaplis videre licet, quemadmodum & verſiones Syriaca atque Arabica: unde S. Hieronymus lib. 1. in cap. 4. Ezech. ſiclum non tam ſtaterem eſſe affirmat, ſed perinde ac ſtaterem drachmas, ſeu denarios quatuor continere pronuntiat. *Siclus autem, ideſt ſtater, habet drachmas quatuor.* Inter hæc unus Sedulii locus ad præſentem Zenonis interpretationem videtur accedere: ille enim lib. 3. verſ. 316. idem Matthæi teſtimonium expoſiturus, pro ſtatere *didrachma* unicum poſuit, hoc eſt *denarios duos:*

Hamum ferre jubet, gerulum didrachmatis aurei;

ac proinde interpretationem Zenonianæ prorſus ſimilem ſecutus videtur. Obſervamus autem LXX. Interpretes pluribus in locis veteris Teſtamenti *didrachmum* pro *ſiclo* reddidiſſe, & *dimidium didrachmi*, vel *drachmam* pro *ſicli dimidio* Vide Gen. cap. 24. verſ. 22. cap. 23. verſ. 15. Exod. cap. 30. v. 13. Joſ. cap. 7. v. 21. &c. Hanc igitur LXX. Interpretum auctoritatem Sedulius ac Zeno ſecuti videri poſſunt, cum pro *ſtatere*, qui ſiclo æſtimatur, *didrachma*, vel *duos denarios* poſuerunt. Hujus interpretationis defendendæ rationem inquirere, videreque num LXX. Interpretes, & cum his Sedulius ſtaterem *aureum* ſpectarint, qui *duabus drachmis* Atticis æſtimabatur, Polluce teſte lib. 4. cap. 34. num. 173. cum præſertim tributum templi a Judæis auro pendi ſolitum tradat Cicero pro Flacco; hæc inquam quærere, noſtrum non eſt. Si vero illos ab errore defendere non liceat; quippe quod nulla ratione neque ſiclum, neque ſtaterem ad *didrachma* revocari queat: Zenonem tamen non *duas drachmas*, ſed *duos denarios* reddentem, vindicare adhuc ſatis poſſumus, cum *duo denarii* accipi ab eodem potuerint, non ſtricte pro duobus drachmis, ſed late pro duobus didrachmis: *denarius* enim pro quovis nummorum genere apud alios Scriptores non raro ſumitur. Porro in Matthæi textu ex Auctoris interpretatione pro & *te* MSſ. Pompejanus & Vaticanus habent & *pro te.* Paullo ante, illa verba *tolle* & in MSſ. Pomp. Tol. & Zen. deſiderantur.

(11) MSſ. Pomp. Vat. & edit. Ven. *annuntiaris.*

(12) Heic quoque, ut alibi monuimus, *ſacramentum* pro *myſterium* ſumitur, nimirum pro re, quæ myſticam interpretationem habet; unde Chriſti præceptum de aperiendo piſcis ore tamquam *ſacramentum*, ſeu figura myſtica prædicationis apoſtolicæ accipitur, qua *non intelligentibus explananda erant*, *quæ* Chriſtus *in proverbiis locutus fuerat.*

(13) *Tingere* pro *baptizare* veteres Patres præſertim Africani ſæpius dixerunt.

(14) *Lignea*

nomine Patris & Filii & Spiritus sancti, docentes eos servare omnia, quæcumque præcepi vobis. Dabis autem pro me & pro te, hoc est meam prædicabis crucem, sed & tu crucis tuæ similiter dignitate gaudebis.

III. Igitur hæc scala cujus esset materiæ, in qua Dominus incumbebat, ex David dicto cognoscimus, qui ait: *Virga tua & baculus* Ps. 22. 4.
tuus ipsa me consolata sunt. Virga & baculus duo sunt utique testamenta, quæ ideo materiæ ligni sunt comparata, sive quod in (14) ejus usu, & perpetuo, & totius maneat testatoris voluntas inscripta, seu quod quasi ex transverso in unam fidem concurrentia crucifigi (15) habuisse Dei filium nuntiabant: quem confirmant in scala rectissime positum, quia historia totius Scripturæ & propter ipsum & auctorem per ipsum impleta est. Denique sic ad discipulos ait: *Omnis scriba doctus* Matth. 13.
de regno cælorum similis est (16) patrifamilias proferenti de thesauris suis 52
nova & vetera. Scriba, fratres, est prædicator: paterfamilias Christus: thesauri ejus (17) indeminutæ deitatis paterna substantia paternaque voluntas: nova & vetera duo testamenta, quæ videtis recte eadem sine ambiguitate a Domino heic quoque duorum denariorum esse figura vestita, hac videlicet ratione, quia in thesauris suis duos denarios intelligi voluit novitate & vetustate duo testamenta. Hos duos Luc. 10.
denarios a Samaritano stabulario pro eo, qui a latronibus (18) aggres- 35.
suram passus fuerat, Dominus datos esse commemorat, quæ parabola sublata dubitatione scalæ sacramentum spiritaliter intuentibus patefecit: homo enim aggressuram passus, Adam esse cognoscitur, latrones diabolus, Eva concupiscentia, Samaritanus Dominus, cui Judæi dicebant: *Hic Samaritanus est, & dæmonium habet.* Stabularius doctor Jo. 8. 48.
est legis, qui acceptis duobus denariis, idest duorum (19) testamen-

(14) *Ligneæ testamentorum tabulæ* memorantur item ab Ulpiano lib. 37. D. tit. 11. *de bonor. possess. secundum tabulas* L. 1. & idem esse videntur ac *ceratæ tabulæ* alibi celebres: inscribebantur enim fere testamenta in cera, qua tabulæ ligneæ circumvestiebantur, ut per illam stilus in scribendo faciles sulcos duceret.

(15) Legeremus *debuisse.* Num *habuisse* pro *debuisse* aliquando dictum fuit? Similiter quidem tract. seq n 13. Mss. Rem. *habere* pro *debere.* at nullum præterea apud veteres ejusmodi exemplum reperire hactenus licuit. *Nuntiabant* pro *nuntiabas* correximus ex Mss. Pomp. Vat. Sp. *Confirmant* pro *confirmat* emendare sententia jussit.

(16) Ms. Pomp *patris familias.*

(17) Ms. Rem. *indeptæ* scribit in textu; in margine autem antiqua manu, *indept. adept. consecut.* quæ marginalis notatio in editionis Venetæ textum migravit sic: *indeminutæ deitatis, indeptus, adeptus, consecutus paterna substantia* &c.

(18) *Aggressuram* iterum tract. 16. lib. 1. Vide adnot 19.

(19) Mss. Rem. Tol. Zen. & Pomp. cum edit. Ven. *sacramentorum*; sed male: nam semper

mentorum salutaribus monitis, aggressuram hominem passum latrocinio diaboli angelorumque ejus & hujus mundi, in stabulo, idest in Ecclesia, quo pecora divina succedunt, venerabili sacramento susceptum, quotidianis prædicationum medicaminibus curat.

IV. Quod autem ait Angelos adscendentes & descendentes, (20) aliqui putant adscendentes esse angelos lucis, descendentes vero angelos tenebrarum. Sed hoc satis absurdum esse & inconveniens, fratres carissimi, adverto; quia neque refugæ (21) descendunt, qui post peccatum in cælum numquam recepti noscuntur, neque lucis adscendunt, quia numquam in terris, sed semper in cælo manserunt. Unde angelos puto recte homines appellatos, quibus
Ps. 81. 6. 7. Dominus sanctum per Spiritum dicit: *Ego dixi, Dii estis, & filii excelsi omnes; vos autem sicut homines moriemini.* Sed & de Joanne Ba-
Malach. 3. ptista sic dictum esse meminimus: *Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam.* Ergo manifestum est, prophetiæ
Luc. 7. 27. Marc. 1. 2. more angelos homines justos & injustos generaliter dictos. Sed ad-
Matth. 11. 10. scendentes & descendentes qui sint, in exemplis agnoscimus. Descendentes sunt, qui sæculo renuntiantes, rursus revertuntur ad sæ-
Luc. 9. 62. culum, de quibus Dominus ait: *Nemo retro attendens, & (22) superponens manum suam super aratrum, aptus est regno Dei.* Et iterum:
Luc. 17. 2. *Mementote uxoris Lot.* Sed & Apostolus sic: *Quemadmodum revertimi-*
Gal. 4. 9. *ni rursus ad ea, quæ infirma & egena sunt elementa?* Adscendentes vero sunt justi, qui probis moribus per gradus divinorum observantiæ præceptorum quotidie spiritalis itineris gloria feruntur in cælum, quos
Coloss. 3. 1. Apostolus Paullus exhortatur & monstrat dicens: *Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens.* Possumus & sic, fratres, intelligere, hoc de ministris & de angelis dictum, quos Domino, cum esset in terris, fecisse invenimus offi-
Jo. 1. 52. cium, ipso dicente: (23) *Amen amen dico vobis, videbitis cælum apertum,*

semper in superioribus symbolis binarius numerus *duo testamenta* significasse traditur, & præterea *salutaria monita* in duobus testamentis veteri ac novo apertissime continentur.

(20) Singulare hocce testimonium est, quod interpretationem antiqui ignoti auctoris, cujus, quod sciamus, aliunde non liquet, ad nos transmisit, ac idcirco præcipue notandum visum fuit.

(21) Mss. Pomp. Zen. & Sp. *adscendunt*: & inferius pro *adscendunt* iidem codices scribunt *descendunt* contrario plane sensu.

(22) Editi *supponens*: emendationem Mss. suggesserunt.

(23) Mss. Pomp. Zen. Sp. unicum *amen* præferunt.

(24) Con-

tum, *& angelos Dei adſcendentes & deſcendentes ſuper filium hominis:* ſicut & factum eſt, Evangeliſta dicente: *Tunc reliquit eum diabolus, &* Matth. 4.
ecce angeli acceſſerunt, & miniſtrabant ei. Unde dubium non eſt, unum 11.
eſſe iter aerei culminis angelis lucis, & hominibus juſtis.

V. Hæc igitur omnia (24) combinata unius fructus rediguntur in ſummam, quoniam univerſa quamvis gemina eſſe noſcantur, tamen una de radice funduntur. Teſtamenta ſunt duo, ſed teſtator eſt unus. Et ſcribens (25) canna diviſa eſt, ſed unus calamus. Et forfex in duos producitur cultros, ſed eorum unus eſt morſus. Et gladius duas acies gerit, ſed ſunt unius corporis latera. Et denarii ſunt duo, ſed (26) una moneta ſignati. Et ſcala duos (27) ſcapos habet, & gradus plurimos; ſed ejus aſcenſus eſt unus. Gradus autem ejus, fratres dilectiſſimi, ſi vultis ſcire, quid vocentur, audite. Converſio, audientia, intellectus, credulitas, timor, ſapientia, ſobrietas, manſuetudo, temperantia, caſtitas, pietas, caritas, fides, veritas, humilitas, gratia, honeſtas, verecundia, patientia, perſeverantia, conſummatio. Scaporum nomina duo teſtamenta. Scala autem proprio nomine crux vocatur, quia per ipſam Dominus Jeſus Chriſtus

(24) *Combinata*, ideſt ſimul juncta, ut Gloſſæ Græco-latinæ explicant. Hæc vox apud Diomedem, & *combinans* apud Sidonium Apollinarem lib. 9. ep. 8. invenire licet.

(25) Calami ad ſcribendum ex arundinibus, ſeu cannis maxime Ægyptiis fiebant, ut ex Plinio diſcimus lib. 16. c. 37. *Chartis ſerviunt calami, Ægyptii maxime cognatione quadam papyri.* Et Perſius de cannis apertius Sat. 3. verſ. 11.

Inque manus chartæ, nodoſaque venit arundo;
Tum queritur craſſus calamo quod pendeat humor.

(26) *Moneta* proprie apud Romanos Junonis cognomen erat a monendo inditum, ut mythologi probant. Inde translatum ad numiſmata, ſive quod in Junonis æde Capitolina cuderentur, ut aliqui exiſtimant, ſive potius quod numiſmata nos & auctoris & pretii moneant: notas enim nummis impreſſas monetam eſſe ex hoc Zenonis loco Baſilius Faber collegit, ita ut *duo denarii una moneta ſignati* nihil ſint aliud, quam duo denarii eiſdem & ſignis & notis cuſi; quod confirmari poteſt ex Prudentio, qui ſimiliter *numiſma* pro figura nummis impreſſa poſuit.

En Cæſar agnoſcit ſuum
Numiſma nummis inditum.

Verum enim vero cum unum *ſtaterem*, cujus apud Matthæum eſt mentio, heic S. Zeno reſpiciat, ut patet ex adnot. 10. profecto unum nummum, qui duobus denariis penderetur, ſignificare probabilius voluit, ideſt duo didrachmata, quanti quidem unicus *ſtater* æſtimabatur, quod ex eadem adnotatione manifeſtum fiet. Lampridius in Alexandro Sev. pag. 127. *formas binarias, ternarias, quaternarias* &c. commemorat, ut indicaret nummos, qui Salmaſio interprete pag. 218. binis, tribus, vel quatuor aureis valerent. Hæc igitur, de qua Zeno loquitur, moneta quodam modo *binariæ formæ* fuit, quæ ſcilicet duobus denariis, ſeu didrachmatis æſtimabatur, ut ex adnot. allegata cognoſces.

(27) *Scapos ſcalarum* dixit etiam Vitruvius lib. 9. cap. 2. & ſunt duo illi aſſeres, qui ſcalarum gradus ſuſtinent, ut ex hoc Zenoniano teſtimonio collegit Caſaubonus in Trebellium

ſtus (28) myſteria universa conficiens & concludens, Patri & Adam reportavit, & iter ad cælum omnibus ſe ſequentibus patefecit.

bellium Pollionem pag. 210. ubi ſolum in eo errat, quod pro ſermone de Somnio Jacob ſermonem 3. de Abraham memoriæ lapſu allegat. *Scaphos* ſcribitur in MSS. Pomp. & Zen. & inferius *ſcaphorum* legitur cum iiſdem in codicibus, tum vero etiam in Rem. & edit. Ven. ſed perperam: nam *ſcaphus* vaſis, aut alterius rei cavitas eſt Vitruvio teſte, quæ in ſententiam præſentem non cadit.

(28) Edit. Ven. *miniſteria*: & infra pro *concludens* ſcribit *conducens*, male. Myſteria autem omnia in cruce perfecta atque concluſa eatenus intelliguntur, quatenus ibidem omnia, quæ de Chriſto præſignificata & prænuntiata fuerant, conſummata ſunt.

TRACTATUS XIV.

(1) *De Juda.*

Gen. 38. I. JUdas tres liberos habuit, Her, (2) Aunan, Selon. Hic mulierem, cujus nomen eſt Thamar, accepit uxorem majori filio ſuo, Qui filius cum maligne Domini ante faciem verſaretur, Scriptura teſte, a Deo perhibetur occiſus. Secundo imperat, ut intret ad (3) fratris uxorem, ac ſemen excitet fratris, qui ingreſſus ſemen ſuum fudit in terram. Quod cum Deo malignum quoque videretur, pari eum morte damnavit. Conjunctionem autem tertii filii apud nurum per ætatem excuſat, (4) deterritus, ne etiam ipſe ſimiliter moreretur, præcepitque mulieri, ut in domo patris ſui vidua permanens, nuptias maturas

(1) Hic tractatus quater citatur a Ratherio Epiſcopo Veronenſi, & S. Zenoni quidem anteceſſori ſuo explorate tribuitur, ut ex adnot. 32. conſtabit. In edit. Ven. hic titulus præfigitur: *De Juda Patriarcha filio Jacob & Thamar.* In inſcriptione autem MS. Urbinatis hæc leguntur: *Dominica* III. *in quadrageſima lectio* I. II. & III. *Tract. de Juda* C. XIII. eſt nimirum in ordine tractatuum ejus codicis tract. 13. libri I. C. porro littera *capitulum* ſignificat; ita enim libri tractatuum duo pro numero tractatuum ibidem in capitula totidem dividuntur. Ex hoc autem tractatu de Juda tres ſumebantur lectiones, quæ Dominica tertia quadrageſimæ inter Eccleſiaſtica officia in Veronenſi utique Eccleſia recitabantur.

(2) Lectionum codicum & edit. Ven. reſtituimus, pro qua ſcriptum erat *Onan*, *Sela*. Zenoniana ſcriptio ex LXX. Interpretibus fluit, qui ſecundum Judæ filium Hebraice dictum Onam, Græce ſcripſerunt Αὐνὰν *Aunan*, quam vocem Philoni item reſtituendam in libro, *quod Deus ſit immutabilis* paullo poſt initium, ubi Αὐνὰν corrupte impreſſum eſt, recte monuit Cotelerius num. 17. in epiſtolam Barnabæ Apoſtoli.

(3) MS. Rem. *patris*, male.

(4) Sic ex MSS. Vat. & Urb. quibus favet Tol.

turas exspectet. Cum res sic se haberet, ejus uxor moritur. Qui consolatus cum ad oves tondendas pergeret suas, atque (5) hoc Thamari nuntiaretur, quæ (6) Selon viderat maturum, ei nec tamen nupserat, vestem viduitatis (7) exponit, (8) æstivalia induit, semet decore componit, locoque constituit, Judas qua fuerat transiturus. At ille visam mulierem (9) fornicariam putat, quæ pudoris integritatem, faciem velando, monstrabat. Interpellat eam: poscit ingressum, missurum se promittit hædum. At illa (10) promissi expetit pignus, magis illo contenta, quam præmio. Accepitque ab eo ejus monile, anulum, virgam. (11) Tumque negotio confecto, conceptu signata, quem veræ fornicariæ habent perosum ac semper vitant, viduitatis vestem rursus accepit. Interea secundum condictum hædus mittitur, fornicaria quæritur, nullaque ibidem umquam fuisse ab incolis renuntiatur. At Thamaris (12) nostræ cum processu temporis procedit & uterus. Mirum profecto (13) videte mysterium. Quæ celaverat faciem, non celat ventrem. Defertur fornicationis rea sine labore accusatoris vidua prægnans. Irascitur socer, eam produci jubet atque incendio concremari. At (14) illa constanter adest, sibi quæ non impudicitiæ, sed (15) futuris in se jam negotium procuraverat,

---

Tol. codicis lectio *deterritur s* mutato in *r*. Editi cum aliquot Mss. *deterretur*.

(5) *Hoc* abest a Ms. Rem.

(6) Sic Mss. cum edit. Ven. pro *Sela*.

(7) *Expono* pro *depono* & *abjicio* heic sumitur, cum Gen. cap. 38. vers. 14. *depositæ viduitatis vestes* tradantur. Plautus & Terentius *apponere* eodem sensu usurpant, quorum ille Pœn. 4. 2. 35. *onus appone*, hic autem Heaut. 1. 1. 36. *rastros appone*, idest *depone* scripserunt: pro quo recentiores Scriptores dixerunt frequentius *exponere*, ut *exponere pondus* Cyprianus de Lapsis pag. 382. *exponere Episcopos* in interpretatione pseudosynodi Sardicensis pag. 648. apud Hilarium tom. 2. *exponere vigorem* Arnobius, & alii de aliis similiter.

(8) *Theristrum* vulgatus Interpres posuit, quod a voce Græca θέρος æstivam mulierum vestem significat, ut docet Hieronymus in cap. 3. Isaiæ, ac ex ipso Isidorus lib. 19. cap. 25. Vide Pollucem lib. 7. cap. 3. & Tertullianum de Pallio cap. 5. Hoc exoticum nomen S. Zeno Latine reddidit.

(9) *Meretricem* vulgatus Interpres vocat.

(10) Mss. Tol. Pomp. & Vat. *promisso*.

(11) In editis & Mss. non nullis *Cumque*: correximus e Ms. Pomp.

(12) Ms. Rem. *nostra*.

(13) Idem Ms. cum Pomp. & Vat. *videt*.

(14) Ms. Tol. *illa metuens constanter*, perperam; nisi legendum sit, *illa nihil metuens* &c.

(15) Mss. Pomp. Zen. *futuris licet indicia*; Vat. & Rem. *futuris licet initia*; Tol. *futuris licet uncia*; in textu editorum *futuri scilicet indicii*; in margine autem edit. Ver. pro *indicii* no atur *judicii*, & in Urb. *in se jam* pro eodem scribitur. Mirifice corruptus hic locus est, & cum sententia patet, Thamaris ea in re futuræ prolis, ex qua Christus oriri debebat, negotium procurasse contra meretricum morem, quæ conceptum *habent perosum & semper*

 semper

verat, dicitque ei se (16) debere conceptum, cujus monile, anulum teneret, & virgam. Qua re cognita Judas non tantum ab ea se refrenavit; sed insuper eam & justificavit.

II. Judas quantum intelligi datur, ex parte prophetarum, ex parte patriarcharum patrumque typus erat, qui ob justitiam Dei omnes homines filios (17) computabant. Igitur Her primitivus filius, (18) primitivus est populus, idest (19) hemithei, omnes potentissimi, & reges, qui ferocitate virtutis ac libidinis rabie digladiantes, omnem orbem corruperant terrarum, insuper decernentes sibimet ipsis pro domibus templa, erigentes aras nomini suo, qui, quæ essent habituri sepulchra, nescirent, cælum promittentes sibi, pro quorum actibus, si posset ipsa quoque erubesceret terra; postremo deos esse adversus Deum adserentes: (20) qui sanæ mentis hominibus ne hominum quidem vocabulo digni judicarentur. Pro quibus caussis a Deo non tantum sunt disperditi, sed etiam perpetuo pœnali supplicio destinati.

III. (21) Aunan autem secundus frater, Judaicus est populus, cui præcipitur, ut semen excitet fratris, non utique illud, quod a Deo damnatum jure videbatur, sed ut reliquas nationes, quas idololatriæ, de qua diximus, disseminatæ venena (22) confecerant, ad Dei

semper vitant, ut idem Zeno monuit paullo ante; tum vero germana lectio non satis constat. Retinuimus *futuris*, idest *posteris*, quod in plerisque Mss. legitur, & *in se jam* ex Ms. Urb. quibus satis congrue significetur, Thamarem eam sui criminis excusationem attulisse, quod *non sibi impudicitiæ negotium procurasset*, ut meretrices faciunt, sed *in se procurasset negotium futuris*, seu posteris, qua de re illam Judas se ipso *justiorem* confessus est Gen 38. vers. 26. Verba autem *scilicet initia* ex marginali glossemate (quo, ut in codicibus fieri solet, explicatum a quopiam fuerit, cujusmodi negotium Thamar procurasset, *scilicet initia* posterorum, quæ deerant) in textum irrepsisse putamus. Ms. Rem. *procuraret* scribit pro *procuraverat*.

(16) Ms. Rem. *habere*. Similiter superiori tract. num. 15. *habuisse* pro *debuisse* scriptum vidimus.

(17) Ms. Pomp. *filios Dei*.

(18) *Primitivus* desiderabatur in edit. Ver. & seqq. Ex Mss. & edit. Ven. restituimus.

(19) Ita Latine, non Græce hæc vox in Mss. scribitur, pro qua Ms. Rem. & edit. Ven. *hemithei*. Hæc vox legitur apud Servium in l. 3. *Æneidos* vers. 314. *Sciendum secundum Hesiodi Theogoniam, primo Deos genitos, deinde hemitheos, post heroas.* Dein Martianus Capella 2. 40. *Hemithei heroesque.* Hos autem *Hemitheos*, seu, quod idem est, *Semideos fuisse homines cum immanibus corporibus & vastis* testatur Arnobius lib. 2. adversus Gentes pag. 97. & sunt, qui gigantes in Scripturis appellantur, ac præsertim in Genes. cap. 6. v. 4. ex quo S. Zeno descriptionem huc transtulit. Ex his plures Gentium Deos manasse Mythologi fusius docent.

(20) Ms. Rem. *quia sane*, pro quo melius legas *qui a sanæ* &c. Ms. Tol. *sane mentis*.

(21) Ita in Mss. Vide adnot 2. Ms. Pomp *Auna*

(22) Ms. Rem. *conferant*.

(23) Idem

Dei cultum bonæ vitæ exemplis, ſacræque legis (23) religioſis exhortationibus excitaret. At ille ſemen ſuum fudit in terram. Semen ſignificat non creaturæ, ſed cordis. Etenim ſemen cordis verbum eſt Dei (24) cata Lucam Domino ſic dicente: (eſt autem hæc parabola) *Semen eſt verbum Dei . . . . Qui autem juxta viam ſunt, hi ſunt, qui audiunt verbum, & venit diabolus, & tollit de corde verbum illorum, ne credentes ſalvi fiant.* Luc. 8. 11. 12. Terra vero hominem (25) idolumque ſignificat, quia & hominem Deus de terra finxit, & homo idolum de terra compoſuit. Semen ergo ſuum fudit in terram, hoc eſt Dei mandata neglexit, & idolis profudit: propter quod a Deo ſimiliter etiam ipſe (26) præſentem ſententiam damnationis excepit, quia ſicut eſt deteſtabilis, (27) qui cum ſit homo, Deum ſe fingit, ita deteſtabilior, qui Deum colit, quem ipſe diſpoſuit.

IV. Selon (28) autem prædictorum tertius frater minor, ex Gentibus (29) venientis novelli populi imaginem depingebat: Thamar Eccleſiæ, quæ ei recte nuptæ non eſt, quia Chriſto veniente baptiſmatis ſpiritali unda in gremio renatus, Eccleſiæ filius ejus futurus fuerat, non maritus. Judas amittit uxorem, ideſt ſynagogæ (30) fides moritur. Gen. 38. 12. Quod autem inquit, conſolatus eſt, utique intelligitur (31) ſpe Chriſti venientis, qui non tantum prophetis ſynagogæ lapſu deſolatis ſolatium præbuit, ſed etiam nos omnes in aliqua conſtitutos anguſtia recreare conſuevit. Ad oves ſuas tondendas pergit, ideſt ab hominibus juſtis bonorum operum fructus expoſcit. Quo audito, Thamar cum eſſet in domo patris ſui, ideſt in templis infamibuſque ſpectaculorum omnium locis (32) (pater enim omnium corrupte viventium diabolus deſignatur, Domino Judæos ſic increpante: *Vos de diabolo patre eſtis, & concupiſcentias patris veſtri facere vultis.*) Jo. 8. 44.

(23) Idem codex *religinis*, male.
(24) Vide adnot. 18. in Tract. 6. lib. 2. Mſ. Rem. *cata Lucanum.*
(25) Idem Mſ. *idolaque.*
(26) Vox *præſentem* in eodem Mſ. deſideratur.
(27) Mſ. Pomp *quicumque ſit.*
(28) *Sela* erat in editis. Vide adnot. 2.
(29) Mſ. Rem. *venientibus.* Mſſ. Tol. Pomp. Zen. Vat. Urb. Sp. & edit. Ven. *veniens.* Placuit editionis Ver. & Patav. lectio, cum *veniens* participium non ad Selon referatur, qui ceteris fratribus erat æqualis, ſed ad novellum populum, qui fere ex Gentibus ad Chriſtianam fidem tranſibat.
(30) Mſ. Urb. *filius moritur.*
(31) Mſ. Rem. *ſpem.*
(32) Hoc teſtimonium eſt illud, quod quater a Ratherio allegatur. Matthæus Larrogue in Hiſtoria Euchariſtiæ, quam Amſtelodami Gallice ſcriptam edidit. an. 1671. pag. 393. ex eodem Ratherio hoc teſtimonium

vultus) vestem viduitatis deposuit, idest sordidæ religionis sordidos ritus abjecit. Æstivalia induit. Æstiva vestis, fratres, & munda est & exacta, cum qua facile & opus fieri possit, & tolerari ardor æstatis, idest tentationis, quam esse utique (33) credulitatem non potest dubitari: quia hanc, qui habuerit, necesse est, ut expedite vivat & munde. Igitur ne cognoscatur, faciem velamine obscurat necessario, quia adsertor pudoris ejus nondum venerat Christus. Non cognoscitur a socero: ad Judæos enim, non ad Gentes prophetæ fuerant destinati. (34) Fornicariam putat recte, quia (35) deorum populo serviebat. Cum ea convenire cupit, quia prophetiæ magis
Matth. 21. 31. Gentes, quam Judæi fuerant credituri, Domino dicente: (36) *Amen dico vobis, quia publicani & meretrices præcedent vos in regnum Dei.* Hædum

nium recitat multo longius, quam in Zenone reperitur, ac proinde in editis aliquid hoc loco deesse subindicat. At manuscripti omnes nihil habent, præter quam quod in editis legitur, concinente ipso Mf. Remensi, qui Ratherio ipso antiquior quidem est. Lapsus porro est Heterodoxus ille in recitando Zenonis testimonio, quippe qui tamquam Zenonis verba accepit, quæ Ratherium habent auctorem. Etenim Ratherius eam unam uti Zenonis sententiam recitat, qua *pater omnium corrupte viventium* diabolus designatur, quod ex quatuor ejusdem Ratherii locorum collatione & concordia patet: id enim unum omnes ex Zenone inculcant, quod in præsenti quidem tractatu continetur. Primo part. 1 de Contemtu canonum pag. 352. tom. 1. Spicilegii Acheriani novissim. edit. *Utar ut hic auctoritate Zenonis beati, in sermone videlicet, quem de Juda Patriarcha & Thamar nuru ipsius more suo luculentissime fecit, dicentis: Omnium corrupte viventium diabolus pater est.* Iterum paullo post eadem pagina: *Qui filius corrupte vivendo exstat diaboli, ut Zeno Sanctus affirmat.* Rursum in fine serm. 1. de Quadragesima pag. 391. *Sed omnium corrupte viventium diabolus pater est, Zeno beatus ille e contrario ait.* Tandem in Synodica ad Presbyteros pag. 377. col. 2. *Et cum specialis noster Doctor atque provisor, Beatus utique Zeno dicat in sermone utique, quem de Juda filio Jacob & Thamar nuru ipsius elegantissime composuit, quod omnium corrupte viventium Diabolus pater &c.* Ex his omnibus liquet hanc unam toties repetitam ex Zenone sententiam uti Zenonis a Ratherio laudari; quæ autem ipse Ratherius primo loco Zenonianis verbis subjecit de suo, inquiens: *Et ob quam non manducat verendam carnem Domini, nec bibit ejus sanguinem* &c. hæc Matthæus Larrogue discrimen nequaquam advertens, quasi essent Zenonis, uno textu recitavit, quod legenti & omnia diligentius circumspicienti palam fiet. Hinc porro patet eodem lapsu deceptum Jo. Henricum Ottium, dum in examine adversus Annales Baronii centuria 3. ad an. 260. §. 7. pag. 204. ea sola tamquam Zenoniana ex Ratherio verba recitat, quæ ad Ratherii additionem pertinent. Quam vero frustra Ratherium saltem illis verbis sibi favere iidem Heterodoxi contendant, ut Christi præsentiam ab Eucharistiæ sacramento excludant, satis convincitur ex epistola ejusdem auctoris ad Patricium tom. 1. Spicilegii p. 376. ubi præsentiam Christi exploratissimo testimonio confirmat. Sed hæc in Ratherii editione fusius disputanda erunt.

(33) *Credulitatem*, idest simplicem fidem, quæ rationes nullas quærit, ut Zeno sæpissime intelligit, de quo vide adnot. 6. in tract. 1. lib. 1.

(34) Mf. Rem. *per fornicariam.*

(35) Idem codex *Judæorum populo.*

(36) Mff. Pom. & Zen. *Amen amen dico vobis.* Iidem codices & edit. Ven. *præcedunt* pro *præcedent*. E Mff. porro scripsimus *in* regnum

dum ei promittit, id eſt, quæ ſit peccatori peccati merces, oſtendit. Quam accipere devitavit, quia inter agnos venturo tempore, non inter hædos deputatur, qui pignus Trinitatis (37) acceperit. Denique expetiſſe atque accepiſſe deſcribitur monile, anulum, virgam. Quibus iſta ſignificatio coaptatur? Monile, fratres dilectiſſimi, lex eſt, quæ ſalutaribus monitis diverſis virtutibus diverſoque chariſmate omnium credentium non colla, ſed corda decorare conſuevit. Virga per lignum ſacramentum paſſionis Domini annuntiabat, ſicut evidens declarat exemplum, quod pſalmorum in libro ſic habetur: *Virga tua & baculus tuus ipſa me conſolata ſunt. Paraſti in conſpectu meo menſam adverſus eos, qui tribulant me. Impinguaſti oleo caput meum, & poculum tuum inebrians quam præclarum.* Ps. 22. 4. 5. Utique, fratres, calix ſanguinem, menſa corpus, oleum donum Spiritus ſancti ſignificat, virga cum baculo crucem, in qua Deus pro homine pendere dignatus eſt, ut in Deum, hominem quem induerat, commutaret. Anulus quoque ſignaculum fidei eſt, quod eſt Chriſtus, cujus illuſtratione majeſtatis impreſſi atque ſignati, qua ſincere viventes in cuſtodiam noſtræ ſalutis, per Spiritum ſanctum imaginem referimus, quam tenemus. (38) Quod convenit cum ea, fidelium communionis ſanctæ ſignificabat ſacramentum. Thamar concepit in utero, Eccleſia corde concepit: illa ſemine, hæc verbo. Hædus ei mittitur, tentationis videlicet ſignum: etenim juſtitiam qui ſequitur, neceſſe eſt, ut (39) probetur. Denique fornicaria requiſita non eſt inventa; quia renatus per aquam & Spiritum ſanctum deſinit eſſe, quod fuerat, & incipit eſſe, quod non erat. Sequitur quod viduitatis veſtem rurſus accepit, non utique ut quæ fecerat, faceret, ſed ut defleret ſe feciſſe, quod fecerat; aliter etenim quis ſalvus eſſe non poterit, (40) quamvis ſit juſtus, niſi exomologeſin faciens & præſentia ſua peccata exſtinguat, & futura repellat.

---

regnum pro eo, quod in editis legebatur, *in regno*.

(37) Mſ. Tol. *accepit*.

(38) In edit. Ver. *Quod cum ea convenit, communionis ſancta ſignificat ſacramentum.* E Mſſ. & edit. Ven. integrum locum reſtituimus. Solum in edit. Ven. *ſignificat* pro *ſignificabat*.

(39) Mſ. Tol. *probet*.

(40) In Mſ. Remenſis textu per ſaltum & cum errore, *quam juſſu juſtus, niſi exſtinguat* &c. Inferius autem antiqua, ſecunda tamen manu, emendatum, ut in reliquis & Mſſ & editis legitur. *Exomologeſin* Latinis litteris ſcribitur in omnibus codicibus, non autem Græce, ut editio Ver. & ſeqq. præferunt. Id vero nomen confeſſionem & pœnitentiam ſignificat peccatorum. Pœnitentiam quidem ſignificare palam eſt ex Irenæo, qui ea voce pluries utitur: vide lib. 1. cap. y. & lib. 3. cap. 4. quod poſtremum teſti-

pellat. Thamar arguitur, quod de fornicatione (41) conceperit. Et Ecclesia quasi legis adultera, Judæorum est a senioribus accusata, quod sabbatum ruperit, quod eorum traditiones abjecerit. Thamar protulit monile, anulum, virgam, seque liberavit (42) sacramento numeri ab imminenti supplicio. Ecclesia ipsa veritate in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti non tantum diaboli præsentes ignes exstinguit, sed etiam futuri diei judicii incendia superabit. Illa justificata discessit, hæc glorificata (43) veri numeri incrementis, ac fidei cum Christo in æterna sæcula permanebit, per Dominum & conservatorem nostrum Jesum Christum, qui est benedictus cum (44) Patre & Spiritu sancto ante sæcula & in sæculis & in omnia sæcula sæculorum, Amen.

TRA-

testimonium Græce relatum ab Eusebio lib. 4. cap. 11. Rufinus ita Latine reddidit, ut pro eo quod antiqua Irenæi versio habet *exomologesin faciens*, scripserit *pœnitens*. Eodem sensu Tertullianus de Pœnit. cap. 9. *Exomologesis*, inquit, *prosternendi & humilificandi hominis disciplina est*: ibidemque præterea id nomen pro confessione item accipit, quæ pœnitentiæ sane pars est; scribit enim: *Is actus* (pœnitentiæ) *qui magis Græco vocabulo exprimitur & frequentatur, exomologesis est, qua delictum Domino nostrum confitemur, non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione pœnitentia nascitur* &c. S. Cyprianus eadem voce passim utitur, nunc quidem pœnitentiam significaturus, nunc autem confessionem, quæ Deo apud Sacerdotes ejus fit; unde in lib de Lapsis pag. 382. e. *Apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentes, exomologesin criminum faciunt, animi sui pondus exponunt* &c. *Exomologesin criminum faciunt* eadem sententia scribit iterum ep. 55. ad Cornelium p. 182. unde in codice Lætiensi observante Baluzio not. 60. supra vocem *exomologesin* antiqua manu scriptum fuit *idest confessionem*. Eodem libro de Lapsis pag. 384. Danielem *exomologesin facientem & dicentem* inducit, ac statim peccatorum confessionem cap. 9. Danielis descriptam recitat. Pacianus Barcinonensis epist. 1. contra Novatianos p. 306. t. 4. Biblioth. PP. & Salvianus in proœmio ad Eccles. idem nomen utroque, vel alterutro sensu usurpant. S. Zeno iterum adhibuit tract. 10. lib. 1. num. 3. Utrobique pœnitentiam certissime innuit, & confessionem etiam peccatorum, quatenus in pœnitentiæ, seu exomologeseos operibus maxime comprehendebatur.

(41) Ms. Tol. *concepit*. Post pauca Ms. Pomp. *senibus* pro *senioribus*.

(42) Ms. Urb. *sacrato numero*. Solenne porro Zenoni est S. Trinitatis, vel alterius rei sacræ symbola *sacramenta* appellare. Similiter tract 71. trium puerorum numerum *sacramentum Trinitatis* vocat, eosque *numeri sacramento munitos* tradit tract. 76. Vide adnot. 12. in tract. 10. lib. 2.

(43) Tres Mss. *vestri*.

(44) In Ms. Pomp. desunt *Patre &*. A Spar. & Vat. abest in fine *Amen*.

(1) In

TRACTATUS XV.

(1) *De Job.*

I. SAcræ hiſtoriæ, fratres dilectiſſimi, ad hoc nobis eſt tradita legen-
da narratio, ut majorum, ſi fieri poteſt, ſaltem aliqua ex parte
mores imitemur, ſi non poſſumus imitari virtutes: tanta enim probi-
tate vixerunt, ut pars felicitatis ſit (2) noſſe, quid fecerint. Igitur *Job.* 1. 8.
Job vir fuit juſtus & verax, ab univerſis concupiſcentiis hujus mundi
ſecretus, converſatione limpidus, mente limpidior, uſqueadeo cir-
cumſpectus atque irreprehenſibilis, ut Dei ſit teſtimonio collaudatus.
Unde non immerito beatus beata vita fruebatur. Namque erat illi *Cap.* 1. 3
ſplendidiſſima domus, dives cenſus, dives quoque numerus libero-
rum, & (quod eſt parentibus gratum) utriuſque ſexus, & invicem
ſe amantium: quorum pro numero Deo diurnas hoſtias offerebat.
Tanto autem puritatis ac fidei erat muro munitus, ut non auderet *v.* 4. 5.
eum attentare diabolus, niſi a Deo juſſus. Jam his conſiderate, fra- *v.* 12.
tres, quemadmodum ſævierit incitatus, qui ferri non poteſt blandus.
Igitur (3) famigerabile committitur prælium. Illinc diabolus horren-
dum totis intonans armis, miniſtriſque inſuper ſuis in auxilium concita-
tis, terribili increpans tuba, (4) prædonum corda face furiali ſuccen-
ſa, impetibus crebris paſſim totas hominis Dei facultates invadit: ſubi- *v.* 15. & *ſeq.*
to rapina, igne, ferroque univerſa uno momento diſperdit. Hinc
Job alta fidei radice robuſtus tot nuntiis lugubribus tunditur, nec mo-
vetur: ſed tantum benedicit Deum, facultateſque ſuas contemnendo
cuſtodit. At ubi diabolus aggreſſuris tantis nihil ſe profeciſſe cogno-
ſcit, omnem impietatis ſuæ rabiem in filios ejus effundit. Nam cum
ſolito more unanimes una epularentur in domo, ſubito concuſſis toto
nixu quatuor angulis ejus, (5) in confuſam molem parietibus, tectiſ-
que

(1) In Mſ. Urb. hæc inſcriptio legitur: *Tractatus de Job. Lectio beati Zenonis hujus ſedis Epiſcopi.* Inſertus eſt autem hic tractatus a Lippomano t. 2. Vit. SS. p. 11.

(2) Mſ. Pomp. *noſtræ*, male.

(3) *Famigerabile* item legitur in Appulejo lib. 1. Metam. p. 67. & lib. 2. p 271. Idem autem ſignificat, ac apud eumdem l. 2. Florid. & apud Melam 2. 7. *famigeratus*, ideſt fama inclitus, & notus; unde *famigeratio* pro celebritate famæ apud Plautum in Trinum. 3. 2. 6.

(4) Mſſ. Pomp. Zen. & edit. Ven. *prædonumque.*

(5) Particula *in* cum accuſativo ab antiquis quandoque jungitur in eam ſententiam, quæ

que labentibus illam sanctissimam fratrum cohortem sepelit ante, quam jugulet: taleque est commentus impietatis excidium, ut in illa unius funeris turba paternus dolor non sufficeret orbitati, cum nescit, quem primum plangat, quem priorem inveniat, cui primum (6) justa crudi funeris solvat. Quo nuntio accepto Dei servus scidit vestimenta sua, non ut Deo (7) invidiam faceret, sed ut expeditus cum hoste pugnaret. Contemsit denique in perditis facultatibus divitem: dissimulavit in amissis liberis patrem, in pœna sui corporis justum. Namque summo capitis a vertice usque ad imos ungues pedum plaga inimici percussus, populosis ulceribus non (8) distinctus est, sed totus unum vulnus effectus. Verumtamen in his omnibus nihil adversus Deum improbe loquitur. Non uxori inlicita suadenti succumbit, non amicis insultantibus cedit; sed victor crudelitatis & impietatis in sterquilinio fœtido scaturiente vermibus sedet, quasi nihil passus, sed solo Dei timore contentus. O felix vir! qui mira patientia Deum promeruit,

---

quæ ex vulgaribus regulis ablativum postularet. Plautus Bacch. 1. 3. 53. *Ecquid in mentem est tibi?* pro eo quod *in mente* dici solet. Cicero similiter pro lege Manil. cap. 12. *in prædonum potestatem fuisse* scripsit pro *in potestate*: quam lectionem egregie vindicat Aulus Gellius lib 1. cap. 7. ubi & alium Plauti locum allegat ex Amph. 1. 1. 25. *Numero mihi in mentem fuit*; *in mentem*, inquit Gellius, *non, ut dici solitum est, in mente*; & εὐφωνίας caussa alia plura id generis dicta commemorat. Hinc igitur S. Zeno satis commode & latine *in molem* scripsit pro *in mole*, vel *inter molem*; nam & *in* pro *inter* usurpatum quoque legitur, etsi cum ablativo frequentius, non numquam tamen cum accusativo, uti forte est illud Livii 1. 35. *Centum in Patres legit*, quod tamen aliter accipi potest, nimirum ut finem significet, idest ut essent inter Patres. Paullo post ad verba *taleque est commentus* substantivum *est* inseruimus ex MSS. Tolent. Vat. qui postremus *pietatis* pro *impietatis* scribit.

(6) *Justa justorum* dicta sunt, quæ mortuis præstabantur officia, propterea quod *jure* adhibeantur iis, qui de nobis bene meriti sunt. *Justa funebria* Livius appellat 1. 2. & *justa funerum* Cicero l. 2. de Leg. prope finem. Hinc *justa facere*, *justa solvere* inter latinas formulas. Idem Cicero pro Flacc. *Justa Catilinæ facta sunt*, & pro Rabir. locutione Zenonianæ plane simili: *Qui nondum etiam paterno funeri justa solverat.* Videsis Plinium lib. 2. cap. ult. Curtium lib. 4. 12. 2. & L. 2. *de non in jus vocando.* Edit. Ven. cum MSS. Tolent. & Urbin. *justitiam* habebat, nec non Pomp. codex, in quo tamen emendatum est *justa*.

(7) *Invidiam concinnat* dixit Zeno lib. 1. tract. 16. Vide ibidem adnot. 34.

(8) Editi *distinctum*, sed MSS. *distinctus*, idque perinde dictum, ac apud Tullium in Ver. 4. 27. *pocula ex auro gemmisque distincta*, idest gemmis distributis & separatis variata; & significatur, non Job affectum fuisse ulceribus frequentibus quidem, at separatis, ut aliquid sani superesset, sed in unum vulnus totum ejus corpus migrasse. Hac de caussa post pauca *est factus* libentius inseruissemus ex marginali nota editionis Veronensis pro eo, quod ibi legitur, *ei factus*; sed Urb. codicis lectio *effectus* magis placuit. *Populosa* ulcera dicta sunt pro *multa* & *frequentia*, quo sensu *populositatem luminum* dixit Fulgentius Myth. 1. pro *luminum multitudinem*. *Populoso*

ruit, diabolum vicit, sanitatem recepit, facultates liberosque (9) suos non perdidit, sed mutavit.

II. Job, quantum intelligi datur, fratres carissimi, Christi imaginem præferebat. (10) Denique comparatio inducat veritatem. Job justus dictus a Deo est. Ipse justitia, de cujus fonte omnes, qui beati sunt, gustant: ecce enim de ipso dictum est: *Orietur vobis*
sol justitiæ. Job verax est appellatus. At est vera veritas Dominus, Mal. 4. 2.
qui ait in Evangelio: *Ego sum via & veritas.* Job dives fuit.
Et quid ditius Domino? cujus sunt omnes divites servi: cujus est Jo. 14. 6.
orbis totus, omnisque natura, beatissimo David dicente: *Domini* Ps. 23. 1.
est terra & plenitudo ejus, orbis terrarum, & universi, qui habitant in eo. Job diabolus ter tentavit. Similiter Evangelista perhibente, &
Dominum ter est tentare conatus. Job facultates, quas habuit, a- Matth. 4. Luc. 4.
misit. Et Dominus cælestia sua bona amore nostro neglexit, pauperemque se fecit, ut nos divites faceret. Job filios furens diabolus interemit. Et Domini filios prophetas insanus populus Pharisæus oc-
cidit. Job ulceribus maculatus est. Et Dominus sumendo carnem Luc. 13. 34
totius humani generis peccatorum est sordibus (11) obsoletatus. Job Act. 7. 52.
uxor sua hortatur, ut peccet. Et Dominum, ut corruptelam seniorum sequatur, synagoga compellit. Job amici sui insultasse perhiben- Matth. 15. 2.
tur. Et Domino sui sacerdotes, sui insultavere cultores. Job in ster- Marc. 7. 5.
quilinio pleno vermibus sedet. Dominus quoque in vero sterquilinio, idest, in hujus mundi cœno versatus est inter ebullientes diversis sceleribus ac libidinibus homines, qui veri sunt vermes. Job & sanitatem recepit, & facultatem. At Dominus resurgens non sanitatem
tantum, sed immortalitatem in se credentibus præstitit, dominiumque Jo. 11. 26.
totius naturæ recuperavit, sicut est ipse testatus dicens: *Omnia mihi* Matth. 11. 27.
tradita sunt a patre meo. Job (12) vicarios filios genuit. Dominus Luc. 10. 22
quoque

puloso fructu eadem significatione S. Episcopus scripsit lib. 1. tract. 16. num. 10.

(9) *Suos* abest a Ms. Zen.

(10) *Denique* heic aperte significat *paucis*, uti hoc libro tract. 7. adnot. 4. monuimus. Mss. Tolent. Pomp. Vatic. pro *inducat* scribunt *indicat*. Paullo post iidem codices *Ad est vera* pro *At est vera*.

(11) *Obsoleto* inquinare, commaculare significat. Quapropter Tertullianus adversus Gnost. cap. 6. *Qui vestitum obsoletasset nuptialem.* Hinc Zenonis *obsoletatus* est *inquinatus sordibus*.

(12) *Vicarii* dicuntur, quicumque vices alterius gerunt, nec ii tantum, qui negotium suscipiunt mandante aliquo, cujus erat partium illud peragere, cujusque illi personam gerant, quæ significatio jam vulgo obtinet; sed illi etiam, qui vel pro alio aliquid sponte aggrediuntur, ut Cicero 4. in Ver. num. 37. *vicarium muneri* se futurum Scipioni præsenti pollicitus est, &

quoque post prophetas (13) filios sanctos Apostolos procreavit. Job beatus quievit in pace. Dominus autem manet benedictus in æternum ante sæcula & a sæculis & in cuncta sæcula sæculorum. (14)

TRA-

scripsit Seneca ad Helviam, quæ se pro conjuge *vicariam dedit*: vel in alterius locum post ejus mortem succedunt, etsi ii non nisi late defunctorum vices obeant; qua ratione *Petri Vicarii* sæpe appellantur, qui S. Petro Apostolo in eamdem cathedram subrogantur, tametsi non minorem, quam olim ipse, auctoritatem habeant; & in diplomate Ottonis apud Ughellum tom. 5. pag. 746. Hildericus Episcopus Veronensis *Vicarius sancti Zenonis* nuncupatur. Itaque filii, quos Job post priorum mortem in eorum locum a Deo suffectos suscepit, qua ratione *Vicarii* appellentur, ex hactenus dictis liquet.

(13) Spectat, ut videtur, illud ps. 44. 17. *Pro Patribus tuis nati sunt tibi filii, constitues eos principes super omnem terram*; quod de Apostolis sancti Patres sepius interpretantur. Quæstio est inter Scripturarum commentatores valde celebris, utrum eo in psalmi versiculo ad Regem, an ad Reginam pronomina *tuis* & *tibi* referenda sint. In Hebræo sane cum illa masculini sint generis, ad Regem sponsum sermonem esse apparet, ita tamen ut ad Reginam quoque sponsam, ut non nulli eruditi Critici suse ostendunt, porrigi nihilominus possint, quod plerique Patres faciunt. S. Zenonem cum Hebræo congruentius hæc ad mysticum sponsum, idest Christum Dominum, retulisse palam est, quam interpretationem Irenæus, Cyrillus, Dydimus, aliique Patres inculcant, & sententia sane commodiore, ut intelligatur prophetice Christo prædictum, *pro patribus tuis* secundum carnem, idest pro Abrahamo, Isaaco, Jacobo & aliis, ex quibus ortus es, *nati sunt*, aut ex Hebræo *nascentur tibi filii*, scilicet Apostoli, quos *constitues principes super omnem terram*.

(14) Ms. Pomp. & edit. Ven. in fine addunt *Amen*.

r. Hunc

TRACTATUS XVI.

De (1) *Susanna.*

QUotiensſcumque in hoc perverſo ſæculo contra laudabiles viros multiformes tenduntur inſidiæ, (2) & diverſis calumniarum generibus factioſæ emerſerint cauſſæ; quid homo peſtilens (3) excogitet, vel quid diabolus machinetur, non (4) metuat juſtus, quia cum illo eſt Deus. Inde Suſanna illuſtris Hebræa veræ decus pudicitiæ docuit feminas ſuæ caſtitatis exemplo. Stabat Suſanna in judicio perditorum falſorum teſtium oppreſſa mendaciis, conſcientiæ tamen bonis contenta ſecretis, non tam rea ſuſceptura ſententiam, (5) quam dicata Deo pro caſtitate fortiter moritura, & quam judicantium ſententia prava dejecerat, illuſtris conſcientiæ integritas erigebat. Sufficit ergo pudicitiæ conſcientia, teſtis eſt Deus. Non reſpexit caſtitas, quid falſi dicerent teſtes, aut qualiter judices circumventi damnarent, non denique qualiter diabolus infamaret, qui non potuit pudoris fundamenta ſubvertere. Ibat ad ſupplicium non adulterum corpus, in quo extrema libido ſenilis exarſerat, ſed quod (6) infamaverat diabolus, & quod protexerat virtus, & orna-

(1) Hunc tractatum invenies apud Lippomanum tom. 2. Vit. SS. pag. 21. Hic idem tractatus, ſed interpolatus, & paſſim varius olim inter Auguſtinianos erat inſertus ſerm. 242. de Tempore: dein vero in Appendicem rejectus primo ſerm. 69. poſterius vero ſerm. 60. in editione PP. Benedictinorum Congregationis S. Mauri, qui illum *incerti & ineruditi auctoris* cenſuere, uti auctoris, qui a Zenone quidem ſumſit, ſed plura addidit de ſuo, atque mutavit, ut iidem Benedictini ſubinde animadverterunt in Additionibus, quas Auguſtini ſermonibus tom. 5. præfixere. Similis generis eſt ſerm. 61. ejuſdem Auguſtinianæ Appendicis, qui eſt S. Petri Chryſologi ſermo 53. ſed, ut iidem Patres obſervant, *paſſim interpolatus, ſeu multis auctior ſententiis*, ut Zenoniano accidit. Ex eadem nihilominus Appendice aliquot variantes lectiones ſubjicientur, ubi eædem periodi totidem fere verbis deſcribuntur.

(2) In Append Auguſtini, *vel diverſæ calumniarum emerſerint.*

(3) In eadem Append. *cogitet, quid diabolus.*

(4) Ibidem, *metuet juſtum, quia cum ipſo eſt Chriſtus*: & poſt hæc inſeruntur lineæ ſex ſupra decem, in quibus de Zacharia & Daniele diſſeritur. Tum ſubſequuntur, quæ ad Suſannam pertinent; ita tamen ut vix unam lineam ſine additionibus, vel detractionibus, iiſdemque non minimis, reperire deinceps liceat, ut conferenti patebit.

(5) Mſſ. Rem. *quamquam dicata* Vat. *quamquam indicata.*

(6) Idem Mſ. Rem. & edit. Ven. *infirmaverat.* In Append. Aug. *inflammaverat.*

(7) Ad-

ornabat pudor illæsus. Tunc (7) in puero sancto Daniele Spiritus
Cap. 13. 49. sanctus ingressus ait, cum illa ad supplicium duceretur: *Revertimini ad judicium: falsum enim isti contestati sunt de ea.* Stupet populus, quod a supplicio ad judicium repetendum revocaretur addicta. Falsos testes pavor invadit. Tremit diabolus, quod ipsius commenta nudentur. Gaudent Angeli, quod oppressa veritas tandem defendatur in terris. Triumphat maritus, quod castam invenerit conjugem. Lætatur familia omnis, quod in ea nihil inveniat fama, quod feriat. Cruciatur diabolus, quod nulla ex parte suam perfecerit voluntatem: nec adulterium enim, quod factum diffamabat, exercuit; (8) nec homicidium, quod procurabat, (9) invenit.

TRA-

(7) Adnotatione 5. in tract. superiorem pluribus antiquorum exemplis ostendimus præpositionem *in* eam in sententiam, qua ex Grammaticorum regulis ablativum postularet, cum accusativo conjunctam fuisse. Cum ablativo autem interdum conjungi eo sensu, quo postularet accusativum, ex hoc testimonio liquet: cui simile illud Arnobii lib. 2. pag. 43. *Qui veram in orbe religionem induxit*; & lib. 1. *Quæ ab eo profecta in nobis sunt.* Nec desunt antiquorum exempla. Phædrus l. 5. fab. 1. vers. 15. *In conspectu meo audet venire.* Manilius lib. 5. vers. 384.

Cum venit in regione tuæ capricorne figuræ.

His testimoniis vindicatur alius Zenonis locus tract. 9. lib. 1. num. 5. *In Inferno descendet.*

(8) MSS. Tolent. Vat. Urbin. & pro *nec* contrario plane sensu; sed ad senum homicidium; qui pro Susanna morte multati sunt, referendum esset, quod hi mortem, quam Susannæ procuraverant, invenerint.

(9) Edit. Ven. *invenerit.* In Append. Aug. *impleverit.*

(1) He-

TRACTATUS XVII.

De (1) *Jona Propheta.*

I. HUmanæ devotionis religiosa confessio est, de Deo hoc nosse, quod (2) licitum est: sicut enim in simplici corde scrutanda sunt testimonia ejus, ita curiositate non sunt inquirenda secreta. Quis enim (3) caussas naturasque (4) cæli hujus & superiorum sciat?

(1) Habetur hic quoque tractatus apud Lippomanum tom. 2. Vit. SS. pag. 24. Hujus initio S. Zeno pauca quædam delibavit ex Commentario Hilarii in ps. 129. quæ tamen ipsa non nullis additis ac mutatis alio ordine aliisque fere verbis efferuntur, ut ex collatione cognosci potest. Hilarianum autem Commentarium memoratum, qui olim inter Zenonis sermones insertus fuerat, in Appendicem rejecimus.

(2) Punguntur hoc loco illi, qui præter ea, quæ Deus scire & nosse nos voluit, illa quoque, quæ humani intellectus vim excedunt, scrutari conantur; & illa præsertim heic indicantur, quæ ad physicen pertinent, cujus studium ut inane prorsus & irritum plerique veterum Patrum, perinde ac S. Zeno, reprehenderunt, hominumque mentes ab eo evocare conati sunt; qui & Socratem fere laudibus efferunt, propterea quod *cum*, ut ait Lactantius lib. 3. cap. 20. *eruditissimorum virorum ingenia in disputatione cæca evagarentur, mensurasque Solis & Lunæ & ceterorum siderum loquacibus magis, quam certis argumentis explicare conarentur, totius etiam mundi ambitum complecti auderent* (quæ physices erant partes) *primus* Socrates *ab his indoctis abductum animum* &c. quod ipsum Socrati jamdiu ante laudi verterat Cicero Tuscul quæst. lib. 5. & Academ. quæst lib. 1. Vide Minucii Felicis dialogum num. 13. pag. 70. Lactantium lib. 3. Instit. cap. 3. 4. & 5. Cyrillum Alexandrinum lib. 5. in Julian. p. 179. Hilarium in ps. 129. n. 1. & ut alios mittamus, Hieronymum Apolog. adversus Rufinum lib. 2. aliquanto post medium, ubi aliud Socratis dictum laudat commendatum a Minucio & Lactantio, quum scilicet stultitiæ eos coarguens, qui cælestia & incognita scrutantur (ut tradit Xenophon lib. 1. Rerum memorab. pag. 710. & lib. 4. pag. 815. nec non Gellius lib. 4. cap. 4.) effatum illud pronuntiare solebat: *Quæ supra nos, nihil ad nos*; quod ad corporum cælestium, idest physices studium, iidem Patres referunt.

(3) *Caussæ* heic sumuntur pro principiis rerum, ex quibus res naturales constant, quorum cognitio adeo difficilis est habita, ut Virgil. eodem sensu scripserit 2. Georg. v. 490.

Felix qui rerum potuit cognoscere caussas.

Hinc ea in controversia, quæ & quot rerum essent principia, vel caussæ, plerique Philosophorum multa & contraria tradidere, quæ vel recensere nimis esset longum. Vide quæ fuse refert Clemens Alexandrinus in Pædagogo lib. 1. Lactantius lib. 2. & 3. Instit. Arnobius lib. 2. & Seneca epist. 66. Zeno autem cum a *caussis*, seu principiis, ex quibus cæli constant, *naturas* distinxit, *naturæ* nomine vim, quam cælis non nulli tribuerunt, intellexisse videtur. Simili quidem sententia Hilarius in ps. 68. num. 29. *Terram supernis*, idest cælorum, *inumbratam naturis* dixit.

(4) Cælum non tam dicta cælestia corpora, idest stellæ ac planetæ, quos *superiores* cælos S. Zeno appellat, sed dictum etiam terrestrem istum globum, qui aere circumcingitur, & *cæli hujus* nomine accipitur, multa antiquorum exempla suadent, qui cælum pro aere, quam spiramus; & regione, quam incolimus, sæpe usurparunt. Lege Thesaurum eruditionis Basilii Fabri pag. 380. Hanc formulam Zeno ex Hilario decerpsit, qui in ps. 129. similiter scripsit: *Quis enim caussas natu-*

ſciat? Quis corpoream aeris hujus, ut (5) quidam putant, inanitatem ſe differere poſſe mentiatur? Quis (6) terram aqua portari, an aquam terræ gremio contineri ſe noſſe præſumat? Quis ſpiritus (7) aerios, quis figuras ventorum, quis inter marinos æſtus

naturaſque cæli & hujus & ſuperioris & ceterorum ſciat?

(5) Id opinioni vulgi tribuit Hilarius in eundem pſ. 129. num. 1. inquiens: *Quis hanc inanis nobis, ut putamus*, ideſt ut vulgo creditur, *aeris plenitudinem metietur? Corpoream aeris inanitatem* S. Zeno, vel *aeris inanis plenitudinem* S. Hilarius dixere univerſam mundi magnitudinem, quam in inferiori hoc terreſtri ſpatio aere, vel in ſuperioribus æthere plenam veteres ſenſerunt, eorumque, qui eam metiri ſe poſſe affirmarint, conatum, jamdiu irriſere vel ex ipſis Ethnicis aliqui, uti Plinius lib. 2. cap. 1. & 23. nec non Quinctilianus lib. 2. Inſtit. cap. 17. teſtantur. Aer porro & æther, inania licet & vacua corpora eſſe videantur, cum tamen ſint vere corpora, & ſpatia iſta occupent & compleant, jure *corporea inanitas* Zenoni appellantur.

(6) *Terra portatur* ab aqua, ſi terra in aqua ſit tamquam inſula in aquis poſita, ut Stoici apud Laertium cap. 201. tradiderunt; e contra vero *aqua terræ gremio continetur*, ſi terræ limitibus clauditur, & circumcingitur. Difficultas id generis, quæ nunc poſt detectum novum orbem diſſoluta videri poteſt, apud antiquos, quibus America erat ignota, maxime viguit: tum enim erat incertum, quam late pateret oceanus, ac proinde an potiorem partem aqua circumquaque occuparet, in qua tellus tamquam inſula ædificata fuiſſet. Ita *oceanum hominibus impermeabilem* prodidit S. Clemens Papa in epiſt. 1. ad Corinth. n. 20. & Hilarius in pſ. 68. num. 29. *Mare . . . . profunda infinitaque ſui obice mentem humanæ opinionis excedit, ut neque quid extra ſe, neque quid intra ſit, ſenſu perſequente capiamus.* Et Ambroſius in Hexaemer. *Quis deinde ſciat, in quantum ſe illud magnum & inanſum navigantibus atque intentatum nautis fundat mare?* quibus concinens Hieronymus in cap. 4. epiſt. ad Epheſ. v. 7. *Mare*, inquit, *immenſum eſt, & capacitas ejus Deo ſoli nota*: unde Irenæus, l. 2. c. 4. numquid ultra mare oceanum ſit, definitu impoſſibile judicavit. Hinc de Antipodis exploſa fere a veteribus opinio eſt, cum præter terram ipſis notam nihil, niſi aquas ſeu ultra, ſeu infra nos eſſe putarent; vel ſi poſſibile credidere, aliquid terræ ſolidæ alibi reperiri, id a nobis tanto oceani intervallo diſtare conceperunt, ut *nimis abſurdum* affirmarit Auguſtinus lib. 16. de Civit. Dei cap. 9. *dicere, aliquos homines ex hac in illam partem oceani immenſitate trajecta navigare ac pervenire potuiſſe.* Qui vero ex antiquis Antipodas exſiſtere ſubindicarunt, eos ob eamdem interjecti maris immenſitatem alterius veluti mundi, vel orbis incolas appellarunt; unde Clemens Papa in epiſtola laudata num. 20. poſt verba *oceanus hominibus impermeabilis* addit, *& qui poſt ipſum ſunt mundi*; ubi Antichthonas, ſeu, ut vulgo vocantur, Antipodas indicari animadvertit Origenes lib. 2. Periarchon cap. 3. *Alterum orbem terrarum*, qui ab Antichthonis habitatur, vocant Plinius lib. 6. cap. 22. Mela lib. 1. cap. 9. & Hypparcus ab eodem Mela laudatus lib. 3. cap. 7. ex quibus patet, mundum alium, qui a Zacharia Pontifice in epiſt. ad Bonifacium appellatur, quique alios homines ſub terra ferre dicitur, alterum hunc Antipodarum orbem vere fuiſſe; quidquid non nemo nuper ſenſerit. Itaque ut ad propoſitum redeamus, cum antiquis tam anceps fuerit de maris limitibus ſententia; dubium quoque penes eoſdem fuit maximum, utrum *terra*, quod Zeno ait, *aqua portari, an aqua terræ gremio contineri* potius dicenda ſit.

(7) Haud credimus hoc loco *aerios ſpiritus* vocari dæmones, ex quibus plures in aere verſari non nulli Patres docuere, quorum teſtimonia recitat Petavius lib. 3. de Angelis cap. 4. Potius arridet Sparaverii opinio, qui auram levem *ſpiritus* nomine appellatam intelligit, cui *ventum*, ideſt vehementiorem flatum, objiciens, dubiam controverſiam inſinuat, inter phyſicas, de quibus heic quidem ſermo eſt, non mediocrem,

cur

æstus (8) fluminum augmenta, quis denique (9) opificium Domi-
ni Deique consilium se deprehendisse gloriabitur? cum Apostolus di-
cat: O *altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei! quam* (10) *ine-* Rom. 11.
narrabilia sunt judicia ejus, & quam investigabiles viæ ejus! Quis enim co- 33. 34.
gnovit sensum Domini? Non enim in horum inquisitione exæstuans Pro-
pheta dicit: *De profundis clamavi ad te Domine*; clamat namque de Ps. 129. 1.
profundis, idest de imis præcordiis: clamat de profundis, sed quibus
septus erat mœstus ac tristis, calamitatibus humanis: & clamat non
voce, sed corde: non clamore, sed fide, quam scit Deum libenter
audire. Hoc igitur e profundo clamans similiter Petrus impetravit a Matth. 14.
Domino, ut profundi maris lubricos sinus insubditaque humanis gres- 30. 31.
sibus liquidi æquoris terga, quibus viator trepidus absorbebatur, & per-
ambularet pariter & evaderet. Clamat de profundis & Paullus obrutus 2. Cor. 11.
calamitatibus beatis, cum pro nomine Domini latrones in itineribus,
latrones in civitatibus patitur: cum a Judæis virgis ter cæsus naufra-
gio trino diluitur: cum insani populi furibunda tempestate lapideis
imbribus feliciter (11) grandinatur: cum in profundo maris die
demora-

---

cur aer modo leniter spiret, modo autem magno cum impetu feratur. Porro quas subinde S. Zeno *figuras ventorum* nominat, ventorum *flatus* dixit Hilarius, ex quo illum non nulla decerpsisse animadvertimus, & Arnobius lib. 2. pag. 82. inter difficiles controversias hanc ponit, ventus unde oriatur, & quid sit.

(8) Num hæc spectant, quæ de quorumdam fluminum vel fontium accessu & recessu tradit Plinius lib. 2. cap. 97. *Gadibus, qui est delubro Herculis proximus, fons inclusus ad putei modum, alias simul cum oceano augetur minuiturque, alias vero utrumque contrariis temporibus. Eodem in loco alter oceani temporibus consensit.* Alios id generis fontes vel hodie eamdem in rationem auctos & imminutos commemorat Varenius lib. 1. Geograph. cap. 17. prop. 17. Nec *fluminis* nomen a nostro Scriptore usurpatum moveat: *flumen* enim & de aqua fontium, quæ continuo fluit, Latine dici potuisse pluribus probare antiquorum exemplis licet, quæ in Latinis lexicis recensentur.

(9) *Opificium Domini* apud Scriptores Ecclesiasticos mundi creationem significat: unde Lactantius librum, quem de creatione mundi ad Demetrianum dedit, *de opificio Dei* inscripsit, uti a Hieronymo pariter appellatur in libro de Viris illustribus.

(10) Hoc idem testimonium S. Zeno recitans tract. 1. lib. 1. num. 5. *inexquisita* pro *inenarrabilia* scribit, cujus variæ lectionis ratio ex Hilariano exemplari, quo Zenonem usum meminimus, originem duxisse videtur: habuit enim, ut credibile est, præ oculis Hilarii explanationem in psal. 129. eodem exemplo, ac est Hilarianus tractatus olim inter Zenonianos editus, quem Hilario nunc primo restitutum in Appendicem translulimus, ubi *inenarrabilia* pariter legitur, tametsi in Hilarii codicibus alia lectio occurrat tum in hoc, tum in non nullis aliis ejusdem testimonii verbis, ut in Appendice adnotabimus. Similiter tr. 1. *Quis enim cognovit cogitationem Dei* scribitur pro eo, quod heic non minus, quam in Hilariano tractatu legitur: *Quis enim cognovit sensum Domini.*

(11) In Latinis lexicis *grandinat* impersonaliter ponitur ex Seneca lib 4 Natur. Quæst. cap. 4. Sed *grandinor* etiam passive conjugatum fuisse ex hoc Zenonis testimonio di-
scimus

demoratus ac nocte, ad Deum clamans incolumis inde respuitur.

Jon. 1. II. Jonas adæque propheta ad Ninivitas missus a Deo est, eorum ut imminere civitati interitum nuntiaret: ingentibus enim peccatorum sarcinis premebantur. At ille alio deflexus itinere, navem Tarsos petiturus ascendit; cum subito compugnantium ventorum flatu violento lacessitum fremit mare, (12) sollicitique gurgitis præruptorum montium canis voluminibus, repugnantium litorum spumantia ora contundens, minatur per momenta naufragium: procellæ crebrescentes insaniunt, horrendum sibilant funes, gemunt cedentibus velis antennæ, retunsa undique iter non invenit prora. Trepidant nautæ, festinant incassum jactura vasorum navem levare ponderibus, quæ prophetæ pondere premebatur. Tum Jonas, quem solum (13) expetebat bona illa tempestas, sorte ductus naufragus redditur, immo a ligneo ad navigium vitale transfertur: qui, ut est dimissus in (14) altum, ferinæque voraginis est receptus hospitio, vigilat in ceto, qui stertebat in navi. Mira res! post naufragium, post natatile sepulcrum incolumis tertio post die Ninivitas illustrat, terribilibus oraculis salutem civitati (15) credulæ præstaturus.

III. Quantum datur intelligi, fratres, navis typus est synagogæ: ejus (16) proretam sacerdotale corpus accipimus, nautas scribas & pharisæos, jacturam vasorum repudiationem prophetarum omniumque sanctorum, quos synagoga pulsos Judæi in damna salutis suæ indignis cædibus mactaverunt. Venti sævientes diversi sunt (17) re-

scimus: quod si animadvertisset Basilius Faber, qui alia non pauca unius Zenonis auctoritate ductus in celeberrimum eruditionis Thesaurum inseruit, quin hanc quoque vocem inseruisset, nihil ambigimus. Glossæ antiquæ *grandinatus* habent, quod passive χαλαζωθεὶς interpretantur.

(12) Adverte singularem syntaxim, quam ut construas, retrograde procedendum est sic: *Et contundens ora spumantia litorum repugnantium voluminibus canis montium præruptorum gurgitis sollicitì, minatur naufragium &c.*

(13) Codices Tolent. & Pompejanus nec non duo Zenoniani *exspectabat*, quod in marginali quoque notatione editionis Veronensis positum legitur

(14) Non poetæ solum, sed & soluti sermonis auctores *altum* pro *mari* dixerunt, ut Cicero lib. 4. de Fin. num. 23. *emergere ex alto*, & lib. 2. de Invent. num. 32. *in alto tempestas.*

(15) Sicut *credulitas* pro *fide*, quæ non levitatis vitio, sed virtute adhibetur, usurpatur a Zenone & aliis Patribus, ut ostendimus adnot. 6. in tract. 7. lib. 1. ita *credulus* in bonam partem heic adhibetur.

(16) *Proreta* apud Plautum Rud. 4. 3. 75. a gu-

(17) reges, qui Judæam lugubri clangore tubarum, armorumque fragore terribili, instantibus undique prœliorum procellis, miserabiliter per totum orbem dispersere terrarum. Jonas in navi dormiens sacramenti Dominici imaginem præferebat, etenim significabat navis materia crucem, somnus vero passionem. Mare autem mundus est, iste tumidus: fluctus ejus Judæorum populos & Gentes accipimus, qui adversus Deum inaniter fremuerunt. Sors Jonam præcipitandum prodidit, prophetia passurum Dominum prædicavit, utrosque volentes, illum conditione, Dominum pietate. Cetum esse non dubitatur infernum: sicut enim Jonas tribus diebus & tribus noctibus fuit in ventre ceti, evomitusque (18) Ninives se intulit civitati; ita Dominus postridie ab inferno resurgens, se civitati Jerusalem intulit ante, quam cælo. At vero Ninive imaginem portat Ecclesiæ, in qua Gentium jam inde noster populus morabatur, quæ non incassum a Deo magna civitas dicta est; erat enim futurum, ut omnium nationum in Christo credentibus populis, totus orbis Deo una civitas redderetur. Denique comparationem salutaria gesta confirmant, quæ & in nobis manent. Ut est, fratres, Ninivitis nuntiatus interitus, credunt & timent; & (19) quanto sciunt Dominum non esse mendacem, tanto propensius ejus de pietate præsumunt, statimque actus veteris vitæ damnantes, pro salute redimenda non solito more ad stupida simulacra concurrunt, non aris fœtentibus funestos excitant ignes, non tura cremant, non merum profundunt, nec pecudum (20) inexspectata morte

---

a gubernatore navis distinguitur, & est is, qui ad proram sedet, ut regat.

Si tu proreta isti navi es, ego gubernator ero.

Vide Turnebum Adversar. lib. 28. cap. 32.

(17) *Reges* heic appellantur Imperatores Vespasianus ac Titus, nec non Hadrianus & Antoninus Pius, quos Judæis infestos accepimus.

(18) Ita ex Mſ. Pomp. genitivo græcanico: ceteri codices *Ninive*. Scribi etiam potest *Ninivi*, ut in eodem Mſ. Pomp. posteriori manu emendatum est.

(19) Edit. Ven. *quantum*.

(20) Mſ. Pomp. *inspectata*; sed vulgata lectio, quæ aliorum est codicum, verior, cum sermo sit de animalibus & victimis, quæ vivæ improviso mactabantur, quorum exta, vel fibras adhuc *spirantes*, ideſt vitali adhuc motu agitatas, inspiciebant haruspices, & ex iis futura prædicabant. Morem autem haruspicum consulendi spirantes fibras & exta colligimus etiam ex illo vulgato Virgilii 4. Æneid. 64.

. . . . *spirantia consulit exta*;

& ex Seneca in Oedipo

Genitor quid hoc est? Non levi motu, ut solent,
Agitata trepidant exta, sed totas manus
Quatiunt, novusque prosilit venis cruor.

Ex disciplina haruspicum solennis hæc erat sacrificandorum extorum formula: *Exta porriciunto*, ut testatur Veranius apud Macrobium lib. 3. Saturn. cap. 2. & sane verbum *porricere* non nisi cum extis conjunctum reperire potui-

morte rapti jecoris ſpirantis conſulunt fibras, nec (21) per varios avium volatus conjecturis inanibus ſtatum plumeæ ſalutis inquirunt; ſed a ſuo corde remedium ſalutare depoſcunt, ſpiritumque ſuum tota humilitate contribulatum ambitioſe ſacrificant: ſicque legitime celebra-
Pſ. 50. 19. ta pœnitentia, Deum ſibi propitium reddiderunt. Quod & nos (22) fecimus, & facere plerumque debemus, ut & præſentis temporis tentationes & futuri judicii evadere (23) pœnas mereamur per Chriſtum Dominum noſtrum.

TRA-

potuimus apud Plautum in Pſeud. 1. 3. 32. Virgilium 5. Æneid. 775. *Porrici* autem dicebantur proprie exta, quæ ſtatim poſt cæſam victimam adhuc ſpirantem ſacrificabantur Diis; ex quo fluxit elegans illud proverbium: *Inter cæſa & porrecta*, apud Ciceronem lib. 5. ad Attic. epiſt. 18. ut ſignificetur nihil, aut vix quidquam temporis eſſe intermedium, ſicut nihil intererat inter cæſas victimas & ipſorum exta porrecta Diis, unde Gentes exta ſemicruda & *leviter animata* porricere dixit Arnobius lib. 1. pag. 91. *Jecor* porro adhuc *ſpirans* inter omnia animalium exta hoc quoque Zenoniano præcipue ævo inſpectum colligi poteſt ex Ammiano Marcellino lib. 22. init.

(21) Cauſabonus pag. 164. in eum Lampridii locum, ubi Severus *ὀρνεοσκόπος magnus* fuiſſe traditur, vocis ejus Græce explicationem ab hoc Zenonis loco petit: *ὀρνεοσκόπον Zeno Veronenſis hac circumlocutione exprimit eleganter, qui per varios* &c. Salutem autem noſter Auctor *plumeam* vocat ob levitatem, & reſpicit haruſpicum morem, qui ex avium *prætervolantibus pinnis turbido meatu, vel levi* (ut Ammianus Marcellinus notavit lib 21. poſt initium) futura conjiciebant.

(22) Mſſ. Pomp. & duo Zen. *& fecimus.*

(23) *Pœnas* addidimus auctoritate codicis Zenoniani. Subinde uterque codex Zen. nec non Tol. Pomp. Vat. & Urb. *Per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum.*

(1) Hic

TRACTATUS XVIII.

De (1) *natali S. Arcadii,*

qui habet natale pridie Idus Januarii in civitate Cæsareæ Mauritaniæ.

I. DUm beati Arcadii martyris gesta (2) annalibus triumphanda mandamus, in agonem immortalis laudis Christianus semper ardor

(1) Hic titulus in MSS. Rem. & Pomp. legitur; cum in editis & MS. Zen. legatur tantum: *De S. Arcadio martyre.* MS. Urbin. idem ac in allegatis duobus codicibus præfert, præter quam quod *Idus* pro *pridie Idus* librarii falsu perperam exhibet, & *Mauritaniæ* mentionem omittit. Codex autem Vat. sic: *Tractatus S. Arcadii* XXXIX. *nati in civitate Cæsarea*; & paullo absimiliter codex Tolent. *De nativitate S. Arcadii martyris nati in civitate Cæsarea.* Hunc tractatum, qui Actorum S. Arcadii loco est habitus, Petrus Calo Ordinis Prædic. scriptor sæculi XIII. inseruerat in *Collectaneis* MSS. quæ allegantur ab Henschenio tom. 2. Aprilis die 12. pag. 74. & 76. Eumdem hunc tractatum edidit etiam Lippomanus tom. 1. Vit. SS. pag. 262. Surius & Bollandus tom. 1. die 12. Januarii. Petrus de Natalibus cum Guillelmo Pastrengo ex Joannis Veronensis historia Imp. nondum edita Zenonis scripta commemorans, hunc tractatum epistolæ nomine appellat, & coævum Zenoni martyrem Arcadium facit, sed perperam, cum id ex ea fluat opinione, quæ jamdiu invaluit, Zenonem vixisse Gallieni temporibus, quam diss. ert. 1. multis explosimus. Acta ejusdem martyris loco allegato edidit Bollandus, & ex eo Ruinartius in Actis sinceris pag. 466. Bollandus autem Acta cum tractatu præsenti conferens, utrosque inter se ita congruentes & similes nactus est, *ut vel acta e sermone concinnata, vel ad ea adumbratus esse sermo videatur*, ut idem ait in præfat. ad eadem pag. 722. num. 4. Acta e tractatu Zenoniano concinnata malumus; cum Zeno hujus martyris gesta *Annalibus se mandare* testetur, ac si scripta antea non fuerint, quod non dixisset sane, si ipse ex Actis antea scriptis profecisset. Præter quam quod nitidior sæpe est Actorum sententia; improbabile vero est Zenonem ex nitidiori obscuriorem fecisse: quin ex aliis, quæ imitatus est, eadem, vel majore etiam perspicuitate in excerptis usus constanter invenitur. Adde quod Acta Arcadium in Achaja passum ferunt, quod in sinceris actis legi non potuit: non solum quia id Zenonianorum codicum auctoritati refragatur; sed etiam quod omnes, qui martyrii ejus locum memorant, Mauritaniam, non Achajam, cum Zenonis codicibus consentientes præferunt. Usuardus *in Cæsarea Mauritaniæ*, Galesinius *in Mauritania.* Accedit quod hujus martyris mentionem faciunt Beda vulgatus, Ado, Notkerus, & alii Latini Auctores, Græcus autem nemo; quod non accidisset, si in Achaja martyrium passus fuisset. Equidem in Hispania, ad quam ex Mauritania facilis transfretatio est, S. Arcadium cultum Bollandus probat in laudata præfatione num. 2. & confirmat in Append. pag. 1109. Ruinartius vero conjecturam satis probabilem adfert, qua in Acta Achajæ nomen alienus manu intrusum credibile fit. Præter septem MSS. Zenonianos in hoc tractatu emendando utemur editione Bollandi, qui *cum veteri codice S. Mariæ de Ripatorio aliisque MSS.* eumdem abs se collatum testatur. Gaspar Barthius lib. 46. Adversariorum cap. 7. hunc tractatum alicubi illustrat, ex eoque si quid sumemus, in ipsis adnotationibus auctori referetur. Non numquam tandem in iisdem adnotationibus ad textus explicationem Auctorum a Bollando & Ruinartio editorum præsidio utemur, cum ea ex tractatu Zenoniano totidem fere verbis exscripta fuisse persuasum nobis sit.

(2) Vox *annalibus* abest a MSS. Vat. & Tol. in quibus utrisque plurima in aliis MSS. lecta & necessaria desiderantur. Bollandus autem legit: *Gesta cælestis triumphi honore sublimia fidei*

ardor animatur. (3) Erit geminum de religiositate commercium, cum ad cæleste præmium populus accenditur, & de martyris meritis non siletur. Sed quis illustris martyrii palmiferam (4) trophæis coronam competenti valeat sermone disserere, (5) cum in uno corpore tot martyria videantur esse, quot membra? Armaverat diabolus satellites suos in Domini populum (6) veterani odii adsertor antiquus, & totam familiam (7) Domini impastæ feritatis grassatione turbabat. Indixerat (8) in homine Deo bellum, & infaustæ superstitionis (9) busto in nefas conscium toto mundo (10) funereum refecerat rogum. Scatebat per tecta culminum publicum scelus, nec fuerat locus, in quo non erat pro religione sacrilegium. Cogebatur Christi populus vanis superstitionibus interesse, atque in cultum nefandi ritus nunc aut libamina (11) inceste profundere, aut ornatas sertis victimas trahere, aut gravia nidoribus tura succendere, aut inter fumidos ignes (12) pallenti

---

dei annalibus recensenda mandamus. Veremur ne hæc lectio a ceteris certisque MSS. Zen. tanto circuitu dissentiens, profecta sit a liberiori amanuensis manu, qui Zenonis sensum potius, quam verba referre subinde studuerit, quod etiam ex sequentibus confirmabitur, cum ex Zenonis tractatu apud Bollandum variantes lectiones subjiciemus. Putamus autem Bollandum MSS. libris usum non Zenonianis, sed qui Lectionaria vulgo appellantur, cujusmodi sane fuerunt illa, quæ Ruinartius vidit in Bibliotheca Colbertina & PP. Fuliensium Parisiensium, ubi eumdem tractatum insertum sine ullo auctoris nomine animadvertit. In his autem quam licentius amanuenses quandoque egerint, exploratum est. Itaque a MSS. Zenonis, nisi necessitas coegerit, non discedemus. Ex MSS. Basilic. Vat. Pomp. Zen. *in agonem* correximus, cum alii scribant *in agone*. Idem MSS. pro *immortalis* habent *immortalitatis*.

(3) Apud Bollandum *fit geminum*.

(4) Itidem *tot trophæis*.

(5) Editio Ven. & Bollandus suggesserunt *cum* pro *dum*. In MS. Basil. Vat. *dum . . . . videntur*. Boll. addit: *cum in spirituali palæstra multiplex luceat sui numerositate victoria: cum in uno &c.* Forte in Zenonianis codicibus illud membrum per librariorum saltum omissum est, ut alibi accidisse deprehendimus. Ne vero ea verba insereremus textui, effecit omnium MSS. concordia, cum ceterum sententia optime constet.

(6) *Veterano odio desertor antiquus*. Boll.

(7) *Christi impastæ* idem Boll. At MS. Urbin. *Domini in partem*.

(8) MSS. Pomp. Zen. & editio Ven. *in hominem Dei*. Codex Basilicæ Vaticanæ *in homine Dei*.

(9) Bustum quid significet, pluribus explicavimus tractatu 5. lib. 1. adnot. 31.

(10) Sic apud Bollandum, a quo scriptura non multum discrepat lectio MSS. Basil. Vat. & Pomp. *refunere cerat rogum* (in margine codicis Pomp. *resumere cera trugum*) & edit. Ven. cum MS. Zen. *refundere cerat rogum*. In aliis & MSS. & editis erat: *toto mundo refecerat rogum*.

(11) Sicuti *castus* pro integro & sancto accipitur, uti pluribus docet Basilius Faber in *Thesauro Eruditionis* v. *Castus* num. 2. ita *incestus* pro impio & scelesto, & *inceste* pro impie & scelesto adhiberi potuit. Livius 1. 45. dixit: *Paras inceste sacrificium Dianæ facere*, idest non rite & contra leges, ut ex sequentibus colligitur. Barthius loco laudato Virgilii & Statii auctoritate hanc explicationem confirmat Boll. *incesta* scribit. Dein *ornatus* pro *ornatas* in Cod. Basilicæ Vat

(12) MSS. Rem. Tol. Vat. Urb. & Basilicæ

* Vat.

lenti arvina, funesto sanguine prolitare, ut iniciti (13) administratione ministerii (14) Christianis mentibus Deus possit expelli.

II. Sed dum bellum duri certaminis geritur, & familia Domini cælo spectante (15) probatur, Arcadius beatissimus martyr hujus inopinati (16) sacrilegii horrore percussus, paululum distulit pugnam, jam (17) debitus ad coronam. Nam postquam turbari urbem funesta conventione cognovit, ac singulos quosque ad funestum illud spectaculum trahi; contemtis universis facultatibus suis, amputatis radicibus sæculi, delitescens secessionis se commendavit umbraculo, (18) utrumque Christiano explicans voto, ut & non longius videretur a prœlio & secedendo Evangelicæ jussionis animaretur exemplo. *Matth.* 10. 23. Ecce in ejus hospitium velut in hostilem prædam grassantium satellitum præceps inruit manus: (19) festinat Dei famulum posse deprehendi, quem beati propinquus martyris, qui in ejus forte degebat

Vat. *pallentia ruinis funesto.* Edit. Ven. *pallenti ruinis.* Mſ. Pomp. *pallentia ruina*, & correctum posteriori manu, *pallenti arvina*; quæ lectio in aliis editionibus retenta fuit. Si *pallentia* legere placeat, referenda hæc vox erit ad *tura vel nidoribus gravia, vel inter fumidos ignes pallentia.* Sed tum quid τὸ *ruina*, vel *ruinis* intelliges? Præterea contextus ratio postulat, ut sententia præsens pertineat ad verbum *prolitare*, & significetur, *inter ignes*, qui ex *arvina pallenti fumidi* sunt (est autem *arvina pingue durum inter cutem & viscum*, quod alii *laridum* exponunt, ut notat Servius in verſ. 627. lib. 7. Æneid.) *funesto*, victimarum scilicet, *sanguine* Diis *prolitatum fuisse. Prolito* autem idem ac *perlito*, quod apud Auctores legitur, & sacrificandi significationem habet, sicut & *lito*: atque cum ablativo constructum reperitur, uti Apulejus lib. 8. Metom. *Cruore litabo.* In actis S. Martyris hæc periodus effertur sic, ut arvinæ nomen retineatur. *Cogebatur Christi populus variis superstitionibus interesse, & aut libamina incesta in cultum nefandi ritus profundere, aut victimas sertis corollisque ornatas trahere, aut redolentia tura succendere, & inter fumidos ignes nidoresque arvinæ bacchantium ritu psallere, ut his inlicitis sacrificiorum exhibitionibus a Christianorum mentibus Deus posset expelli.*

(13) Edit. Ven. *administrationem mysterii*, male.

(14) Apud Bolland. *Christianis mentibus Deus posset.* MſT. Pomp. & Zen. *Christianis mentibus possit.* Ex utraque lectione correximus, cum alibi legeretur *Christi panis mentibus possit*; ubi *panis* pro Eucharistia non recte hoc loco poni visus est.

(15) Codex Boll. cum *provocatur.*

(16) Apud eumdem *nuntii*: & *perculsus* pro *percussus.*

(17) MſT. Pomp. & Boll. aliam lectionem notant, idest *deditus.* Barthius hoc loco: *Quod apud Maronem* lib. 12. *ait Æneas*, ... *Turnum jam debent hæc mihi sacra, bonum omen gloriosa de victoria præsumtione in sinu gerit, velut certus sit Turnum ipsi non posse resistere, modo congressu ejus potiri possit*: *hoc idem Zeno* . . . *Jam debitus ad coronam. Horatius*: *Debemur morti nos nostraque.* Post pauca pro *quosque* Mſ. Pomp. *quoque*: melius Tol. Vat. Urb. & Basil. Vat. *quaque.*

(18) Mſ. apud Boll. *utrumque Christianum exhibens voto.* Mſ. Pomp. *recedendo* pro *secedendo.*

(19) Apud Boll. *sperans occupatione festina Dei famulum* &c. Post aliqua *beatus propinqui martyris* in Vat. Urb. Zen. & Basil. Vat. pro

gebat habitaculo, absentem esse assiduis vocibus inclamabat. Hunc vero profitentem ad nefandam custodiam noxiæ mentis (20) mancipes rapuerunt, quem oblatum sibi jubet crudelissimus rector acri observatione detineri. Ad futuræ gloriæ testimonium tale beatus Arcadius debiti martyrii quodam modo sequestraverat pignus, (21) in quo nec Christum relinqueret, nec propinquum. Statim (22) beatus martyr se latere non passus est; se ultro offerens judici, moram suam (23) voluntarie præjudiciis excusavit. Cui cum provinciæ rector pristinæ ejus fugæ veniam sub pactione promitteret, si se vel sero nefandis superstitionibus (24) miscuisset, talibus in eum sanctissimus martyr vocibus exsiliit: Quid, inquit, vanissime omnium judicum? putasne aut de lucis istius incongruis usuris, aut de (25) præproperæ mortis subitis damnis familiam Dei posse terreri, cum sciamus Apostolica fide esse perscriptum: *Mihi vivere Christus est, & mori lucrum?* Excogita, quibus potes suppliciis, tormenta graviora: majoribus te furoris stimulis (26) accende: quamvis cruciatus exerce molem, (27) nos ideo non potes superare.

Philip. 1. 21.

III. Sta-

pro *beati propinquus martyris*. *Beatus* item in Mf. Pomp. & edit. Ven.

(20) Tres Mff. *mancipe*. Manceps autem publicanum & universim cujusque rei redemtorem sectoremque significat. At heic pro lictore & satellite accipi videtur, & commode a verbo *mancipo*, quod a *manu capere* originem ducit; unde Solinus cap. 20. de Gangavia: *Difficile est eam mancipari*, idest manu capi. Sensu non multum absimili S. Cyprianus ep. 69. *mancipem* vocavit sicariorum ducem, ut ex contextu liquet; & hoc plane sensu Lucifer Calaritanus Apolog. 2. pro S. Athanasio Imperatorem *mancipem latronum* appellat. Ad rem nostram magis apposite Prudentius in carm. de S. Vincentio martyre carceris custodem *mancipem* vocat: *Tum ipse manceps carceris & vinculorum janitor*. Post pauca pro *acri observatione* Acta habent *acri custodiæ observatione*, & referunt Rectorem jussisse Arcadii propinquum a mancipibus captum custodia detineri, *donec prodat locum, in quem Arcadius diffugisset*.

(21) Hæc apertius in Actis explicantur, in quibus traditur Arcadius, cum suum propinquum sui caussa captum & custodia detentum intellexisset, latebras statim deseruisse, quod nollet neque Christi confessionem diutius dissimulare, neque propinquum suum sua caussa afflictioni relinquere.

(22) *Itaque beatissimus martyr*, Bolland. Porro Mff. Rem. Basil. Vat. Pomp. Zen. & Tol. cum edit. Ven. *martyrium latere* pro *martyr se latere*. Quinque Mff. *judiciis*, & edit. Ven. *judicii moram* pro *judici moram*.

(23) Boll. *voluntariæ oblationis præjudiciis*.

(24) Idem Boll. *immiscuisset*.

(25) Ita Mf. Rem. cum alii *properæ* habeant. Paullo post Mf. Pomp. *Domini* pro *Dei* cum Mf. Basil. Vat. qui pro *subitis* scribit *subditis*.

(26) Æquius ex Bolland. & Actis *accende* scripsimus, quam *accendam*, quod Mff. & editi habent; cum martyribus non liceat tyrannorum iram accendere, sed tyrannorum potius sit semet ipsos ob constantiam martyrum ad iram incitare. Dein pro *quamvis cruciatus exerce molem* Mff. Urb. Vat. & Pomp. *quavis te cruciatus exerces mole*. Basil Vat. *quamvis te cruciatibus exerces mole*.

(27) Bolland. & Acta *nos a Deo non poteris separa-*

III. Statim judex viperei veneni felle commotus, jubet (28) non usitata animadversione pœnarum, nec usuali in reos lege carnifices in martyris membra sævire. (29) Vihuerunt ungulæ, inutiles ictus visi sunt plumbatarum, stetit contemtus eculeus, crebri fustium imbres majoris pœnæ contemplatione neglecti sunt. Excogitatur novum stupendumque supplicium, quo se in homine vincere crederet Deum. (30) Incidantur, ait, ab articulis manus, a cruribus pedes; vivum se cadaver inspiciat. Cui beatus Arcadius ait: O insane hominum! fraudavit te furor tuus: adhuc erat in victima Domini, quod possis offerre. Amputandam linguam mandare nescisti, quæ in colluctatione martyrii prior solet Domino confiteri. Ductus est tandem beatus Arcadius ad exoptatum justis orationibus locum, & intuens cælum stetit Deo spectante securus. Paraverat extensa futuris ictibus colla: nudaverat gladiis venientibus jugulum: putaverat se feralem judicis amentiam citæ mortis sorte satiare; dum subito manus jubetur (31) extendere, ac super cespitem nudus projectus in faciem, (32) pedum extrema nudare. Ecce inter ipsa supplicia vacare non finitur, sed orationis instar per carnificis tormenta meditatur. Erexerat securem percussor insanus, & signans oculis (33) vulneribus lineam, feralis ictus assidua contemplatione vibrabat. Hæserant confessionis suæ glutino intrepidæ martyris manus: nec salientes digiti futuræ mortis exitio palpitabant. Tanta fuit in martyris devotione constantia, ut omni corpore paratus veniret ad gloriam.

IV. Mox itaque ut (34) devotum corpus carnifex vidit, statim cadentis securis ictus nervorum connexa dissolvit, & cunctas com-

separare. In MSS. Vatic. & Basilicæ Vatic. nec non in edit. Ven. pariter legitur *separare.*

(28) *Nova & insuetata animadversione*, in tractatu Zenoniano apud Surium. In Actis *nova & inaudita.*

(29) Erat in editis *Cessaverunt ungulæ*, idemque legitur in MSS. aliquot recentioribus. At plerique & antiquiores, nimirum Rem. Tol. Vat. Urb. & Basil. Vat. *Voluerunt ungulæ.* Correximus *Viluerunt* ex Bolland. & Actis.

(30) Non in Actis solum, sed in Zenonis etiam tractatu apud Bollandum & Surium, qualis in Lectionariis antiquis legitur, non nulla inseruntur ex Actis, ut videntur, excerpta, quæ ab omnibus Zenonis codicibus absunt. Sunt autem hæc: *Jubet sanctissimum martyrem furoris sui consciis tradi, quibus nihil aliud imperat mandatorum, nisi ut non præpropero discessu martyris spiritus migraret ad cælum. Exspectet, inquit, mortem suam, & per membra distentus, proprii corporis laniatione vivum se cadaver adspiciat. Incidantur* &c. Sic tractatus Zenonis ibi. Acta modicum discrepant.

(31) Quatuor MSS. *extendere vere ac super cespite e geste nudus* &c.

(32) Unus MS. apud Bolland. *pedem extendere, manum dare. Ecce* &c.

(33) Bolland. *vulneris.*

(34) Apud Surium *devotum*, idest destinatum

compage discussa juncturas corporis rupit. Exsilierunt exsectæ manus, (35) & venarum in se paullulum stupore rursus in se rivus sanguinis ruens. Dehinc poplitibus surisque porrectis, a germana conjunctione naturæ gladio sævi latronis plantarum limes inciditur, & obsequio pedum corpus martyris viduatur. Numerent martyria, qui possunt numerare supplicia; & in uno corpore quantum diabolus publicatus est furere, tantum agnoscatur Dominus triumphasse. Sed durat inter hæc martyris spiritus, & morarum numerositate servatus perstat vivus, parte sui corporis jam sepultus. (36) O dignus gloriosi exitus finis! Adscensurus altitudinem cæli, corporis sui impedimenta præmittit, & exsequiis funeris (37) sui ipse præcedit. Cui hæc est comparanda confessio? Machabæorum est jungenda numero: Eleazari est adæquanda proposito, comparanda consilio. Arcadius beatissimus martyr adhuc demoratur in sæculo, & jam martyr recitatur in cælo. (38)

TRA-

tum *vulneribus corpus*. Inferius *securis* desideratur in plerisque MSS. Bollandus legit *securis ictu*.

(35) Bolland. *& redeunte in se venarum motu paullulum stupore fugitivo rursus in se rivos sanguinis ruens unda cruoris effudit. Dehinc* &c. Barthius autem textum sic corrigendum satis probabiliter judicat. *Et venarum in se paullulum stupor, & rursus in os* (vel *ora*) *rivus sanguinis ruens.*

(36) Addit Boll. *Remoratur in luce detentus, cujus membris jam plenus est tumulus. O dignus* &c.

(37) *Sui* addidimus ex Boll. Paullo post, *hæc est comparanda* restituimus ex MSS. Remensi, Basilicæ Vaticanæ, Pompejano, & editione Veneta, cum τὸ *est* in reliquis absit.

(38) Boll. hæc in fine addit. *Ut sit nomen Domini benedictum, qui regnat in sæcula sæculorum. Amen.*

I. Hic

TRACTATUS XIX.

In illud (1) *Geneseos:*

Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Cap. 1. v. 26.

NIhil est, fratres dilectissimi, ante omnia homini timenti Deum tam necessarium atque conveniens, quam ut se ipsum noverit: etenim genus insaniæ est, (2) eum rationem secreti naturæ disquirere, qui vitæ suæ non possit reddere: non enim ullo pacto potest humanis opinationibus substantia naturæ comprehendi, quam nemo novit, nisi ipse solus, qui fecit. Itaque, quod specialiter ad nostras pertinet partes, videamus, quid sit, quod Deus ait: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Et fecit*, inquit, *Deus hominem ad imaginem & similitudinem Dei*; & alio loco dicat: *Ego sum, qui sum, & non demutor.* Cum hoc ita sit, homo quemadmodum Dei imaginem portat? cujus (3) vultus passibilis, omni conversioni subjectus, momentis omnibus demutatur labore, ætate, languore, ira, gaudio, tristitudine, totque induit vultus, quot animi fuerint motus; nullusque prorsus dies, quo jugiter sibi similis esse videatur. Cum

Gen. 1. 26. 27. Malac. c. 3. v. 6.

(1) Hic, & qui sequitur tractatus, paucis additis, quibusdam mutatis, sunt plane iidem. Utrique in MSS. & edit. Ver. *de Genesi* inscribuntur. Sed eum tractatus de Genesi quatuor, qui de æterna divini Verbi generatione differunt, initio hujus libri positi inter eos sint, qui de eodem argumento disputant; huc autem rejecerimus illos, qui non nisi locum aliquem Scripturæ interpretantur; inscriptionem non nihilum immutandam credidimus.

(2) In edit. Ven. *eum* vox desideratur. Ab eadem porro edit. & a MSS. Tolent. Vat. Zen. Pomp. absunt hæc: *qui vitæ suæ non possit reddere*, quæ tamen verba leguntur in aliis codicibus, nec non in tractatu sequenti. Punguntur autem hoc loco curiosi, in quos vide tract. 16. num. 2.

(3) Hæc, & quæ subjiciuntur, contra Audium, vel Audæum dicta videri possunt, qui, ut ex Epiphanio intelligimus hæres. 70. testimonio Geneseos abutebatur, ut Dei imaginem non in anima, sed in corpore sitam ostenderet; quam hæresim Philastrius quoque commemorat hær. 97. Probabilius tamen illos Zeno ferire voluisse credendus est, quos coævus Zenoni auctor S. Hilarius refellit in ps. 129. cujus commentarium quidem nostrum Auctorem vidisse, & non nulla exinde alibi decerpsisse ostendimus tract. 17. lib. 2. Hos eosdem videtur impugnare etiam S. Athanasius orat. contra Gentes n. 34. & Marius Victorinus lib. 1. adversus Arium, qui idem Zenonis argumentum eamdemque loci Geneseos interpretationem inculcat atque defendit. Num hi omnes opponantur sententiæ quorumdam antiquorum Patrum Dei imaginem in corpore collocantium, quos luculenter recenset Petavius lib. 2. de Opific. sex dierum cap. 2. alii dijudicent. Nobis satis est plerosque Patrum Dei imaginem ex anima repetentium cum Zenone sentire, quos

Cum hæc (4) aliter non fint, ergone Dei imaginem non habemus? Habemus plane, & quidem manifeſtam ex eo ipſo, quod non eſt nobis portantibus nota. Incomprehenſibilis enim Dei imago inviſibilis ſit neceſſe eſt. Denique oculis non eſt ſubjecta carnalibus. Nam neque cum ingreditur corpus noſtrum, neque cum de corpore egreditur, a quoquam deprehendi poteſt; tantumque poteſtatis habet, ut, cum ſui domicilii ſepto teneatur, tamen quidquid voluerit, omnibus momentis illuſtret. Non ergo carnale hoc domicilium imaginem Dei debemus accipere, ſed cæleſtis hominis (5) ſpiritalem, quam in ſe credentibus Dominus (6) ætherea nativitate renovatis plenitudinis ſuæ pio de fonte largitur per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum.

TRA-

quos ibidem apud Petavium legere poteris.

(4) Mſ. Urbin. *taliter ſint.*

(5) Frequens apud Patres eſt, non aliter nos Dei imaginem gerere, quam quod in ſacramentis, ac præſertim in baptiſmate Spiritus ſancti gratia *obſignati* ſumus, qua imaginem Filii, qui vera imago eſt Dei Patris, exprimimus. Vide plura Patrum teſtimonia apud laudatum Petavium tom. 2. lib. 6. cap. 5. num. 10. & ſeq.

(6) Perſpicue heic baptizatos innuit, quos *ætheream gentem*, *ætherea veſte* indutos alibi appellat; & gratiam, quæ in baptiſmo per Spiritum ſanctum infunditur, imaginem Dei exprimere non obſcure credidit. Epiphanius hær. 70. num. 3. & in Ancor. num. 55. imaginem Dei in baptiſmo haud ponendam putat, immo nulla in re, quæ nobis cognita ſit; & illud unum Eccleſiæ traditione nobis eſſe compertum affirmat, hominem ad imaginem Dei eſſe factum, ut ne tamen ullam in hominem rem, vel partem definire liceat, in qua ea imago collocanda ſit. At cum alii Patres Dei imaginem explicare non dubitarunt; tum vero ex iis non pauci in gratia ſanctificante, quæ per ſacramenta, ac præſertim per baptiſma infunditur, collocant; a quibus non multum diſcrepant, qui cum Paullo Apoſtolo ad Coloſſ. 3. v. 10. hanc Dei imaginem in interiori homine & *novo* conſtituunt, *qui renovatur*, utique in ſacramentis & per gratiam, *ſecundum imaginem Dei, qui creavit illum.* Vide quæ ſub finem tractatus ſeq. Auctor in eamdem ſententiam diſſerit. Legendus etiam Philaſtrius hæreſ. 134. & 147.

(1) Hic

TRACTATUS XX.

(1) *In eumdem locum Geneſeos.*

In quo paucis additis, quibuſdam mutatis, continentur ea, quæ in ſuperiore.

NIhil eſt, fratres dilectiſſimi, ante omnia homini nato tam neceſſarium atque conveniens, quam ut ſe ipſum noverit: etenim genus inſaniæ eſt, eum rationem ſecreti naturæ diſquirere, qui vitæ ſuæ non poſſit reddere: non enim elementa pulchrius, aut verius verbis humanis adſeri poſſunt, quam a Deo facta ſunt, vel videntur. Itaque quod ad nos pertinet, videamus, quid ſit, quod Deus ait: *Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram. Et fecit*, in- Gen. 1. 26.
quit, *Deus hominem ad imaginem & ſimilitudinem Dei*; & alio loco dicat: *Ego ſum, qui ſum; & non demutor*. Cum hoc ita ſit, homo Malac. 3. v. 6.
quemadmodum Dei imaginem portat? cujus vultus omni converſioni ſubjectus momentis omnibus immutatur labore, ætate, languore, gaudio, triſtitudine: nunc macie deformis, nunc enormi pinguedine: uſque adeo incertus, ut idem in duobus per orbem totum non poſſit inveniri terrarum. Igitur in Deum cum hæc non incidant, (2) Dei imaginem non habemus? Abſit fratres. Habemus plane, & quidem manifeſtam ex eo ipſo, quod non eſt portantibus (3) nota: incomprehenſibilis enim Dei imago inviſibilis ſit neceſſe eſt. Denique oculis non eſt ſubjecta mortalibus; nam neque cum ingreditur corpus, neque cum de corpore egreditur, a quoquam conſpicari poteſt: tantumque poteſtatis habet, ut cum ſui domicilii ſepto teneatur, tamen quidquid voluerit, omnibus momentis illuſtret. Non ergo carnale hoc

(1) Hic tractatus in omnibus Mſſ. eſt trigeſimus libri ſecundi & poſtremus omnium, qui Zenonem auctorem habent, ſtatim enim adduntur alieni, & in Mſ. quidem antiquiſſimo Remenſi caractere alio aliaque manu deſcripti, quos in Appendicem rejecimus. In eodem Mſ. Rem. nec non in Toleut. Vat. Urbin. hic titulus legitur: *De Geneſi cujus ſupra*; & in fine tractatus hæc ſcribuntur: *Explicit de Geneſi cujus ſupra*, ubi voces *cujus ſupra* ad S. Zenonem tractatus auctorem adferendum pertinent, cujus quidem nomen aliis anterioribus tractatibus in titulo, vel in fine expreſſe notatur. In Mſ. autem Pomp. hic tractatus Zenonis nomen præcipue appellat, cum alibi ſileat: *S. Zeno Veronenſis de Geneſi*, ut ne de ejus Auctore dubitare quiſpiam poſſit.

(2) Mſſ. Rem. Tol. Vat. & Urb. *ergo Dei*.

(3) Duo codices Tol. Vat. *nota in corpore: incomprehenſibilis* &c.

hoc indumentum imaginem Dei debemus accipere, ſed cæleſtis hominis ſpiritalem, quam nobis plenitudinis ſuæ pio de fonte largitur. Quam rationem Paullus evidenter prodidit dicens: *Quemadmodum portavimus imaginem ejus, qui de limo eſt, portemus & ejus imaginem, qui de cælo eſt*: quam qui ſancte portaverint, ſicut Apoſtoli omneſque juſti, non tantum imaginem, ſed ipſum Deum quoque portabunt, ſicut & ſcriptum eſt: *Vos eſtis templum Dei, & ſpiritus Dei habitat in vobis.*

1. Cor. 15. v. 49.

TRACTATUS XXI.

De (1) *Pſalmo centeſimo.*

1. NEgligentes (2) legis ſacræ cuſtores ſæpe magno implicantur errore, cum aut dicta non pro locis intelligunt, aut dictorum minime rationes inquirunt. Igitur in præſenti pſalmo Propheta cum dicat: *Miſericordiam & judicium cantabo tibi Domine*, quomodo Dominus in Evangelio dicit: *Qui credit in me, non judicabitur; qui autem non credit, jam judicatus eſt?* Hoc dicendo eximit judicio fideles, non admiſit ad judicium infideles. At ſi utræque partes judicio vacant,

Pſ. 100. 1.
Jo. 3. 18.

(1) Hoc in tractatu S. Zeno ante oculos habuit S. Hilarii Commentarium in pſ. 1. ac ex eo non nulla imitanda ſumſit; ita ut alia quidem aliis, alia vero totidem quandoque verbis expreſſerit, quod ex ſubjiciendis adnotationibus conſtabit. Stilus tamen præſentis tractatus Zenonem aperte prodit; & præterea recte *in pſalmum centeſimum* inſcribitur ex verbis: *Igitur in præſenti pſalmo Propheta cum dicat: Miſericordiam & judicium* &c. quæ de pſalmo centeſimo ſumta ſunt, ac proinde diverſus hic eſt ab Hilariano tractatu, quem in primum pſalmum fuiſſe habitum liquet. Hic autem unicus eſt Auctoris tractatus in pſalmos (qui enim duo *de pſalmo* XLI. inſcribuntur in MſſZenonianis, ii ſunt proprie *Invitationes ad fontes*, non ejus pſalmi interpretationes, ut adnotabimus ſuo loco in tract. 35. & 36.) & habitus apparet occaſione pſalmi centeſimi inter ſacra officia recitati, in quem Hilarius Commentarium non edidit. Ceteri autem tractatus quinque in pſalmos, qui Zenonis nomine circumferebantur, Hilario auctori reſtituimus, & in Appendicem rejecimus iis argumentis, quæ partim diſſ. 1. cap. 1. §. 2. partim in præfatione ad eamdem Appendicem conſideranda propoſuimus. Interim præſentis Zenoniani tractatus inſcriptionem, quæ in Mſſ. legitur, animadvertere liceat, quæ ſic effertur: *Incipit tractatus pſalmi centeſimi*, ſimili plane formula, ac aliis tractatibus vere Zenonianis præfigitur, uti *Incipit tractatus Iſaiæ*: *Incipit tractatus Danielis* &c. ubi Hilariani quinque alia formula ſic omnes inſcribuntur: *Interpretatio pſalmi* CXXVI. *de pſalmo* CXXVII. &c. ut conferenti manuſcriptorum tabulam, quam poſt monumenta dedimus, patebit.

(2) Primas Zenonis ſententias his verbis Hilarius brevius expoſuit num. 16. *Negligentiam*

cant, quomodo unicuique merces pro ſuo actu (3) reddetur? ſine cauſſa etenim laborare videbitur juſtus, niſi recipiat ſecundum facta ſua, quæ geſſit, injuſtus. (4) Non ergo ſic accipiendum eſt, quemadmodum ab imprudentibus æſtimatur. Ceterum Domini dictum quo ſit pondere, quave ratione prolatum, explanat proprietas ipſa verborum: *Qui credit*, inquit, *in me*, *non judicabitur*. Recte: quid enim necesse eſt judicare credentem? judicium enim ex ambiguis rebus exſiſtit; ademta ambiguitate, judicii non deſideratur examen. Ex quo nec infideles neceſſe eſt judicari, quia jam ſua ſunt incredulitate damnati; ex hac enim vita quis ſecum aut coronam portat, aut pœnam. Quam rationem David in pſalmo (5) primo his verbis expreſſit: *Non reſurgunt*, inquit, *impii in judicio, neque peccatores in conſilio juſtorum*. Gradatim pro meritis, quaſi cum quibuſdam (6) elogiis, pauciſſimis verbis totius humani generis judicium deſignavit: etenim quantum intereſt inter impium & peccatorem, tantum

Jo. 3. 18.

Pſ. 1. 5.

---

tiam audientium & incurioſam legentium facilitatem dicti Dominici ſermo perturbat. Cum enim dicit: Qui credit in me non judicabitur, *exemit judicio fideles: & cum ſubjecit:* Qui autem non credit, jam judicatus eſt, *non admiſit ad judicium infideles.*

(3) Edit. Ven. *reddatur.*

(4) Alia Hilarius difficultate propoſita ex alio Evangelico teſtimonio, ſic aliis verbis proſequitur, quæ Zenonem heic imitatum apparet. *Et hæc quidem ita eſſe auditoribus negligentibus & lectoribus incurioſis videbuntur. Ceterum in ſe virtus ipſa verborum proprietatem dicti, & intelligentiam continet.* Tum iisdem fere ac Zeno verbis num. 17. *Qui credit*, inquit, *non judicabitur.* Q[illegible] *non neceſſe eſt judicare credentem? judicium enim ex ambiguis rebus exſiſtit, & ambiguitate ademta, judicii non deſideratur examen. Ex quo nec infideles quidem neceſſe eſt judicari; quia ambiguitas, quin infideles ſint, non reſedit.* Ex hac Hilariana lectione emendavimus *judicari*, pro quo apud Zenonem legebatur *judicare*. Zenonis porro hac ſuper re ſententia, qua cum Hilario non nullos ab extremi diei judicio eximere videtur, vindicata nobis fuit differt. 2. cap. 9.

(5) Mſ. Rem. *ſecundo*. Si primus pſalmus pro ſecundo allegaretur, res nec exemplo, nec ratione careret: nam ſimiliter in vulgata interpretatione Act. 13. pſalmus *primus* appellatur, qui *ſecundus* nunc eſt; & *primus* item in non nullis Græcis Actorum exemplaribus dicitur, licet alia *ſecundum* nominent. *Primum* quoque vocat Petilianus apud Auguſtinum lib. 2. num. 202. & præterea primum ac ſecundum pſalmum uno contextu olim pro uno pſalmo habitum non nulli docent, quos apud Hilarium in pſ. 2. & in notis ad eumdem legere poteris. At quomodo primus pſalmus potuerit a Zenone notari ſecundus, ratio nulla, nullum exemplum ſubindicat; ac proinde antiquiſſimi licet codicis lectionem deſeruimus, prælata aliorum ſcriptura, qui *in pſalmo primo* ſimiliter exhibent.

(6) *Elogium* varie, & non in bonam ſolum, ſed in malam etiam partem quandoque ſumitur. Nunc ſententiam condemnationis ſignificat, ut apud antiquum Auctorem tractatus de Fide orthodoxa contra Arianos in Append. S. Ambroſii relatum, qui ſub Gregorii Orientalis nomine a S. Auguſtino laudatur, & creditur Gregorius Bæticus Zenoni coævus: ſic autem ille p. 348. *Qui elogio Arianæ labis addicti ſunt*, ideſt ſententiæ in Arianos latæ. Ammianus Marcellinus lib. 14. pag. 17. edit. Lindembrogii *Athenienſis ordinis vertices ſub uno elogio juſſit occidi*: pag. 47. *Conſtabat nos omnes ſub elogio uno morte multandos*: & lib. 19. pag. 164. *Per elogium Principis torqueri preceptum.* Mittimus alia apud eum-

tantum interest inter peccatorem & justum. (7) Denique etiam ipse impiis judicium, quia jam sua impietate præjudicati sunt, non derelinquit: neque peccatores, qui judicandi sunt, justorum, qui non judicabuntur, dignos esse consilio existimavit.

II. Nunc scire debemus (quoniam justi vitæ perpetuæ, impii æterno sunt destinati supplicio, nullaque eos cognitio exspectat ulterius) quinam sint isti, quibus est judicium præparatum: & a quo scire debemus, nisi ab ipso Domino, qui suum dictum prosequitur dicens:
Jo. 3. 19. *Hoc est autem judicium, quia lux venit in hunc mundum, & dilexerunt homines tenebras magis, quam lucem?* (8) Ambiguos utique Christianos designavit, ac lubricos, qui inter pios impiosque sint (9) medii, nullam partem tenentes ad plenum, cum utramque tenere non desinunt. Fideles non sunt, quia habent aliquid infidelitatis insertum. Infideles non sunt, quia habent imaginem fidei, professione Deo, factis sæculo servientes. Volunt nosse legem, nolunt ejus præcepta servare. Signum

eumdem frequentia. Huc forte pertinet *elogium*, quod appellatur & a Victore Tunonensi lib. de Pœnit. cap. 6. Append. Ambrosii: *Deletum est statim condemnationis elogium lacrimis confi entium*; & ab Auctore tract. de Martyrio Isaiæ, quem dabimus in Appendice, *futuræ damnationis elogio*: nisi hisce in testimoniis indicetur fortassis non tam condemnationis sententia, quam ratio, quæ sententiæ caussam dedit, & in sententiis quidem ferendis exprimi non numquam solebat. Sic in antiquissima Actorum S. Theclæ interpretatione, quam edidit Jo. Ernestus Grabius tom. 1. Spicilegii pag. 108. hæc habentur, in quibus caussa significatur, propter quam illa damnata fuerat. *Erat enim eulogium* (forte *eclogium* scriptum olim fuerat, ut scribendum quidam contendunt, pro *elogium*) *ejus scriptum, Sacrilega*. Lib. 48. D. tit. 3. L. 6. *de elogiis* inscribitur, & hoc nomine capitis judicium significatur, in quo reorum Acta & damnationis caussa describitur: & L. 11. *Remittat illum cum elogio ad eum, qui provinciæ præest*. Similiter etiam in exheredationum libellis exheredandi caussa, quæ ibidem exprimebatur, *elogium* apud Auctores nuncupatur: Vide Petronium Arbitrum cap. 53. Quinctil. lib. 7. Instit. cap. 4. & declam. 2. num. 15. Appulejum in Apologia. Ex his itaque Zeno justorum impiorumque gesta, quibus æterni præmii suppliciique caussam dedere, *elogium* vocavit.

(7) Hunc locum Hilarius post multa, quæ S. Zeno transposuit, exhibet his verbis num. 18. *Impiis judicium, quia jam judicati sunt, non reliquit: peccatoribus autem....consilium justorum, quia judicandi sunt, denegavit. Illos enim præjudicatos impietas facit; hos vero peccatum detinet judicandos.*

(8) Heic repetenda sunt non nulla ex num. 17. Hilarii, quæ S. Zeno aliis fere verbis luculentius expressit. *Sed ademto in credentes, non credentesque judicio, caussam Dominus judicii, & auctores, in quos judicari necesse sit, adjecit. Sunt enim alii inter impios piosque, qui medii sunt, ex utroque admisti, neutri tamen proprie, quia in id ipsum constiterint ex utroque; nec fidei admiscendi, quia sit illis aliquid infidelitatis insertum, nec infidelitati deputandi, quia aliquid habent & fidei.*

(9) *Medius* apud hujus ævi Scriptores dicebatur, qui nec bonus omnino, nec malus. Præter locum Hilarii nuper laudatum adnot. 8. Flavius Vopiscus in Caro: *Veniamus ad Carum medium, virum inter bonos magis, quam inter malos Principes collocandum.* Ammianus Marcell.

Signum ſalutare venerantur, & tamen a (10) myſteriis dæmonum non recedunt. (11) Multos namque Dei metus in Eccleſia continet, ſed tamen eos mundana voluptas ad ſe trahit. Impii non manent, quia his Dei nomen in honore eſt. Pii non ſunt, quia patrem venerandum pravis moribus lædunt. Orant, quia timent: peccant, quia volunt. Unde non eſt abſolutus reatus, ubi de amoris comparatione duarum (12) contrariarum ſibimet partium judicium flagitatur; ambiguitas enim niſi fuerit diſcuſſa, jure non poteſt mereri ſententiam. Et qui ſunt iſti, quos ambiguitas (13) judicio reſervavit? Utique illi, ſicut Apoſtolus quoque ait, *qui cognitum Deum non quaſi Dominum honoraverunt, neque ei gratias egerunt, ſed vanis perſuaſionibus cogitationes eorum abductæ ſunt, & tenebris opertum (14) eſt cor eorum*, ut diligerent magis tenebras, quam lucem, creaturam potius, quam creatorem. Rom.1.21.

III. Itaque tria convenit eſſe judicia. Unum juſtorum, qui non tantum, ut dictum eſt, non judicabuntur, (15) ſed iſtum mundum judicabunt, Apoſtolo dicente: *An neſcitis, quia ſancti de hoc mundo judicabunt?* Alterum impiorum, qui non ſunt judicandi, quia jam judicati ſunt, ſed perituri, Scriptura dicente: *Iter impiorum peribit.* Tertium peccatorum, quorum obliquæ ancipitiſque vitæ ſunt neceſſario diſcutienda ſecreta, Apoſtolo utrumque proſequente, nam *qui ſine lege*, inquit, (16) *peccaverint, ſine lege peribunt. At qui in lege peccaverunt, per legem judicabuntur.* Videtiſne, fratres, multum intereſſe inter 1.Cor.6.2. Pſ. 1. 6. Rom.2.12.

Marcell. lib. 14. pag. 24. edit. Lindembr. Imperatorem Conſtantium *medium Principem* ſimiliter vocat. Tacitus licet ætate major, lib. 1. Hiſt. cap. 49. de Galba ait: *Ipſi medium ingenium, magis extra vitia, quam cum virtutibus. Ambigui* Chriſtiani vocati ſunt a Zenone, *dubii* autem ab Herma lib. 3. cap. 21.

(10) Sic Mſſ. Rem. Pomp. Zen. & Spar. Ceteri cum editis *miniſteriis*.

(11) Sequitur Hilarius num. 17. partim eodem, partim alio ordine: *Plures namque Dei metus in Eccleſia continet; ſed eoſdem tamen ad ſecularia vitia ſæculi blandimenta ſollicitant Orant, quia timent; peccant, quia volunt. Chriſtianos ſe nuncupant, quia bona eſt ſpes æternitatis; gentilia agunt, quia blanda præſentia ſunt. Impii non manent, quia his Dei nomen in honore eſt: pii non ſunt, quia quæ pietati ſunt aliena, ſectantur.*

(12) Mſ. Tol. *contrarium ſibimet partium judicium.* Dein pro *diſcuſſa* Mſ. Urb. *diſcurſa.*

(13) Tres codices & edit. Ven. addunt *ſuo.* Poſt pauca in Apoſtoli textu Mſ. Pomp. pro *non quaſi* ſcribit *numquam*, & Mſ. Tol. *Deum* pro *Dominum.*

(14) *Eſt* addidimus ex Mſſ. Pomp. Urb. & Zen.

(15) Verba *ſed iſtum mundum judicabunt* ſupplevimus e Mſſ. & edit. Ven.

(16) Mſſ. Tol. Pomp. & Urb. *peccaverunt.*

(17) Le-

inter damnatum & judicandum? Quam judicii formam etiam ipſa humanitas, quamvis injuſta ſit, ſervat. Nemo namque paterfamilias honeſta fidelitatis ſuæ lucra offerentem ſibi ſuum ſervum judicat, ſed honorat, ut filium. Alterum vero, quem venena conterentem, in adulterio, in homicidio, (17) in falſo, in maleficio deprehenderit, carnifici deſtinat ſtatim non audiendum, ſed competentibus pœnis excruciandum. Tertium quoque, quem adverterit fraudulentum, coloratis ratiociniis ſua furta excuſantem, reſervat examini, ut ponderatis damnis rebuſque ſervatis, ſententia in eum, prout debitor exſtiterit, jure poſſit expromi. Ita erit, ut juſtis corona, peccatoribus aut excuſatis, aut emendatis indulgentia, impiis autem æterna pœna tribuatur. Per (18) Dominum Jeſum Chriſtum, qui eſt benedictus cum Spiritu ſancto in æterna ſæcula ſæculorum.

(17) Legebatur *in falſo maleficio*: correximus auctoritate trium codicum & primæ editionis.

(18) Mſ. Pomp. *per Dominum noſtrum Jeſum* &c. Verba *cum Spiritu ſancto* deſiderantur in Mſ. Tol. Edit. Ven. cum. Mſſ. Urb. & Pomp. in fine addit *Amen*.

TRACTATUS XXII.

In Iſaiam. I.

℣. 1. 2. I. A*Udi cælum, & percipe auribus terra, quoniam Dominus locutus eſt: Filios genui* (1) *& exaltavi, ipſi autem me ſpreverunt.* Grandem Judaicæ gentis offenſam libri iſtius exordia proloquuntur, & iracundiam divinæ indignationis oſtendunt, quæ alias perſonas, ut verbum Dei ab ipſis potius audiatur, hortatur: (2) non eſt enim parum criminis, ut ſemper apud ipſos divinus ſit ſermo prolatus, nunc alteris videatur ingeſtus. Unde rejectio Judæorum eſt aliarum electio per-

(1) Codices Rem. & Tolent. *exſultavi*. Hoc porro Iſaiæ teſtimonio Lactantius quoque utitur lib. 4. Inſtit. cap. 11. eodem, quo S. Zeno, conſilio, Chriſtum idcirco carnem adſumſiſſe oſtendens, ut religionem ſanctam Dei a Judaico populo abjectam ad Gentes transferret.

(2) Mſſ. & edit. Ven. *hortatur nos*; ſed perperam, cum ad *perſonas alias* referatur.

In

perſonarum; quia cum alteris, ut verbum Dei audire debeant dicitur, Iſrael ſic reprobus invenitur; & dum clamat propheta: *Audi cælum*, *& terra*, ſignificat, quod illi audire contemſerint.

II. *Audi*, inquit, *cælum*, *& percipe auribus terra.* (3) De cælo, & terra prophetam fuiſſe teſtatum, quaſi de aliqua re eſſe conqueſtum? Vel, cum dicit: *Audi cælum*, *& terra*, tamquam numquam aut cælum audierit, aut terra, cum (4) juſſui Dei & cælum obſecundet, & terra, quia cælum pluvias, & fruges terra non denegat? Sed quia hæc prophetia noviſſimis erat complenda temporibus ſub Domini ſalvatoris adventum, qui non eſſet a Judæorum populis audiendus, quod eum Apoſtoli eſſent, & homines ex Gentibus audituri, ideo ait: *Audi cælum*, *& terra.* Cælos autem Apoſtolos eſſe claro teſti-
monio veritatis affirmat, ſic enim ait: *Et videbo cælos opera digitorum* Pſ. 8. 5.
tuorum. Heic utique non de cælis iſtis loquitur, quos ſemper viderat, ſed de Apoſtolis, quos videre optabat. Et iterum: *Texit cælos* Habac. 3. 3.
virtus ejus; eo quod Apoſtolos ad mirabilia facienda Spiritus ſanctus obumbravit & texit. Et denuo: *Cæli*, inquit, *enarrant gloriam Dei.* Pſ. 18. 2.
Et heic utique non jam cælos loqui dicit, quos loquentes nullus audivit, ſed Apoſtolos adſeverat, quorum prædicatione gloria Domini

per

In fine præſentis numeri 1. Mſ. Urb. *contemſerunt* pro *contemſerint.*

(3) In manuſcriptis variis & contaminatiſſimus hic locus eſt. Primo in Mſſ. Pomp. Tolent. & Baſil. Vat. deſunt verba: *De cælo & terra*, quæ alibi & in editis leguntur. Dein *tantum* pro *teſtatum* ſcribit Mſ. Rem. Quocumque autem modo legas, difficilis ſententia elicitur. Reliquimus textum, ut in editis, & aliquot Mſſ. reperitur. Sparaverius ſcribendum putat: *Cælum & terram prophetam fuiſſe teſtatum, quaſi de re aliqua eſſe conqueſtum*, ideſt prophetam advocaſſe cælum & terram in teſtimonium de queſtubus, quos non in ipſos, ſed in filios ingratos effudit. Hanc quidem conjectationem confirmant ea, quæ ſequentibus in tractatibus ſubjiciuntur, cum ſcilicet tract. 24. ait: *Cælum terramque teſtes citat*; & tract. 25. *Cenſuit tot cælo & terra teſtibus denotare*; ac tandem tract. 26. *Injuriæ ſuæ teſtes citat cælum terramque.* Sed alia prorſus eſſe videtur hujus loci ſententia. Prophetæ nimirum verba S. Zeno interpretaturus, cum cæli terræque nomina non proprie de terra & cælo accipienda exiſtimet, ſed, ut mox ſubdit, de Apoſtolis & Gentibus: hoc loco ad ejuſmodi interpretationem gradum facturus, litteralem ſententiam de cælo terraque non poſſe accipi ex eo inſinuat, quod nihil ſit, cur propheta de cælo terraque proprie conqueratur, *tamquam numquam aut cælum audierit, aut terra* &c. Itaque recte per interrogationem hoc teſtimonium efferendum fuit, ut rejectæ litteralis interpretationis conſilium indicaretur. Quod ſi nullo codicum ſuffragio manus inferre liceret in textum: ſubaudita ſtatim ab initio aliqua interrogationis particula, aut verbo, ex gr. *credibilene eſt*, vel aliquid ſimile, ſcriberemus: *Credibilene eſt de cælo & terra prophetam fuiſſe teſtatum, vel quaſi de re aliqua eſſe conqueſtum, cum dicit: Audi cælum & terra, tamquam numquam* &c. *Dicit* pro *dicitur* ex quinque Mſſ. poſuimus.

(4) Quatuor Mſſ. Rem. Pomp. Zen. & Baſil. Vat. *juſſu Dei & cælum obſecundetur.*

Hoc

per tota terrarum ſpatia nuntiata eſt. Terram homines intelligendos frequens prophetarum adſertio demonſtravit: *Jubilate*, inquit, *omnis*
Pſ. 65. 2. *terra.* Et alibi: *Audi*, inquit, *terra ex ore meo*; quo vocabulo Gentiles (5) homines ſine dubio comprehendit, in quibus adhuc erant opera terrena. Hoc eſt ergo, quod ait: *Audi cælum*, *&* *terra*, quod Judæis non audientibus, Chriſtus Dominus eſſet ab Apoſtolis & Gentibus audiendus.

III. *Filios*, inquit, *genui & exaltavi.* Hæc Domini vox eſt, quia jam tunc per prophetam Judæos objurgabat incredulos, & quæ eſſent futura, priuſquam fierent, admonebat. Proprium eſt enim Dei ſcire tranſacta, & noſſe ventura. *Filios*, inquit, *genui & exaltavi.* Infinita Judæi infidelitate ſua apud Dominum noſtrum odia meruerunt, (6) quod jam quanta fuit de amore gratia, tanta de eorum offenſione futura vindicta eſt: certum eſt enim in eum filium, poſteaquam deliquit, (7) granditer vindicari, quem pater plurimo dilexit affectu; & quantam pietatem dilecto filio amatus pater exhibuit, tantam læſus exigit ultionem, quia cum vicem non reddidit patri dilectus filius, dignam ſententiam percipit abdicatus: cujus enim impietas paterno affectui parem gratiam non refert, quantum ſit criminis dici non poteſt, Deum patrem non dilexiſſe, cum peccatum ſit, hominem non amaſſe. Unde infelices & miſeri ſunt Judæi, qui Deum patrem, a quo ſunt geniti, reſpuerunt, tanti immemores honoris, tantæ dignitatis ignari. Quid enim beatius, quam ſi homines Deus paterno honore dignetur attendere, & tanta illa ſublimitas humanam mediocritatem aut caram habeat, aut dilectam? *Filios*, in-
Gen. 12. quit, *genui.* Hoc Dominum de hominibus dixiſſe quam dulce eſt!
Exod. 17. talem patrem læſiſſe quam turpe! *Filios genui & exaltavi.* Utique fi-
Pſ. 135. 12 lios Iſrael Dominus genuit, qui Abraham, unde naſcerentur, elegit.
Exod. 10. Hos in Ægypto genuit, ubi ingreſſis paucis hominibus innumerabilis
22. multitudo proceſſit, & ad eremum Dominus perduxit manu forti &
Ib. 7. 8. 10. brachio excelſo. Exaltatus eſt Iſrael, quando per triduum tenebræ, & caligo totam Ægyptum circumdedit. Exaltatus eſt Iſrael, quando tot & tanta tormenta Ægyptiorum ſolus ipſe nihil aut timuit, aut ſen-
Ib. 14. ſit. Quid illud quod per mare medium, terrenum duxit ingreſſum? (8) Quid,

---

Hoc poſtremum verbum *obſecundetur* eſt etiam in Mſ. Vat.

(5) Vox *homines* deſideratur in Mſ. Tol.

(6) Scripſimus *quod* pro *quo* ex Mſ. Pomp. Forte etiam pro *quo*, vel *quód jam* legendum eſt *quoniam*. Mſ. Urb. *de timore* pro *de amore*.

(7) Sidonius hoc adverbio utitur lib. 7. epiſt. 2. & aliis in locis. Poſt pauca *amator*

(8) Quid, quibus de cælo quotidianum manna in eremo, potus e saxo, per lignum amara aqua dulcis effecta? quam per lignum crucis, *Exod.* 16. amaritudine Gentilitatis exclusa, bibituri essemus. Exaltati filii Israel, *Cap.* 17. *Deut.* 1. quando (9) ad Jordanem securus ab Horeb accessit. Quid quotidiana Dei (10) conloquia? *Ipsi autem me spreverunt*; ad crucem enim *Exod. c.* 14. perduxerunt, per quam crucem evaserunt Pharaonem; sed iterum *Is.* 1. 8. *derelinquetur filia Sion.*

Videntur deesse non nulla.

TRA-

tor pater pro *amatus pater* in Mſ. Urbin. & *Dominum* pro *Deum* in Mſ. Pompejan.

(8) Varia & corrupta heic est cum editorum, tum manuſcriptorum lectio. In editis sic legebatur: *Quid, quibus de cælo quotidianum manna in eremo, & aquæ potus e saxo, quæ per lignum amara dulcis effecta, quam per lignum crucis amaritudine exclusa Gentilitas bibituri essemus?* in quibus præterquam quod *nos ex amara dulcis effecta* legendum esse, & τὸ *Gentilitas* perperam positum videtur pro *ex origine Gentiles*, illud maxime offendit, quod miraculum aquæ amaræ in dulcem conversæ Exodi 16. non de aqua affirmatur, quam e saxo per virgam Moyses eduxit, sed de aqua, quam in Mara inventam, cum Judæi præ amaritudine bibere non possent, injecto in illam ligno, seu virga Moyses dulcem effecit. Plerique Mſſ. nihil remedii adferunt, sed potius novas difficultates ingerunt. in Tol. desunt & *aquæ*: in Pomp. & Zen. & conjunctio tantum desideratur. In Rem. *Quid quibus de cælo quotidianum in eremo potus e saxoque per lignum amara dulcis effecta, quæ lignum crucis* &c. In Vat. *e saxo, qui per lignum amara dulcis effecta, quæ lignum crucis amaritudinem* &c. Tandem codex Basil. Vatic. *Quid, quibus de cælo quotidianum in eremo potus ex saxo q per lignum amara aqua dulcis effecta, que lignum crucis amaritudine Gentilitate exclusa bibituri essemus.* Hæc lectio quatenus præcipuam difficultatem a miraculo aquæ amaræ deductam dispellit, præferenda visa est: & addito ex editis ac manuſcriptis aliquot τὸ *manna*, scriptoque & pro *q* vel *que*, nec non *Gentilitatis* pro *Gentilitate*, ac tandem ex editis retento *quam per lignum*, eam textui inseruimus, & sententia est: *Quid quibus de cælo quotidianum manna in eremo* (subaudi *pluit*) *potus e saxo* (subaudi *fluxit*) & *per lignum amara aqua dulcis effecta?* &c.

(9) Mſſ. Pomp. & Zen. *per Jordanem securus ad Horeb accessit* (In Mſ. Rem. præpositio *per* deest, & *ad Horeb* pariter legitur) sed male; nam ab Horeb ad Jordanem Israel profectus est, ut ex sacris litteris constat. Mſ. Vat. *ad Choreb* pro *ab Horeb*; sed *Choreb* & *Horeb* eumdem montem significant, eædemque sunt voces sola adspiratione diversæ. In edit. Ven. *accesserunt* pro *accessit*, cum *ad filios Israel* referendum videretur. At præterquam quod *securi* pro *securus* scribendum quoque fuisset, *accessit* ad *Israel* commode refertur.

(10) Mſ. Pomp. *Dei collocutio* pro *Dei conloquia*: & infra *evaserant* pro *evaserunt* in Mſſ. Tolent. Urbin. atque Vatic. legitur.

TRACTATUS XXIII.

In (1) *Isaiam.* II.

Is. 1. 2. SIcut Isaiæ beatissimi indicat (2) carmen, Judaico populo irascitur Deus, eumque, (3) ne forte pœniteat, publica objurgatione confutat. Humana sentienti (4) nundinari deterius est, quam puniri. Denique filios vocat, ut abdicatio timeatur; exaltatos, ut ruina terrori sit; spretores, ut pœnam supplicii sibimet impendere cognoscant. Quod exemplum, fratres, fortiter fugite: simulque gaudete, quod

(1) Subjicimus heic alios quatuor tractatus licet breviores in Isaiam, quippe qui ad eumdem Isaiæ locum referuntur, de quo in superiori tractatu sermo fuit: *Audi cælum, & auribus percipe terra* &c. Habiti autem videntur tempore passionis, cum in sacris officiis ab exprobrandam Judæorum perfidiam textus heic indicatus legeretur (occasione autem sacræ lectionis hos tractatus a Zenone recitatos liquet) & cum per id tempus sacra officia longius tempus postularent, S. Episcopus, ne pastorale verbum populo penitus subtraheret, id elegisse videtur, ut brevi opportunaque consideratione proposita in Isaiæ lectionem, tractatus paucis absolveret; de quo non nulla uberius dicemus in Admonitione præmissa tract. 30.

(2) De hac voce *carmen* pro effato & formula quadam solenni, vel etiam scripto prophetico accepta satis diximus adnot. 26. in tract. 12. & adnot. 49. in tractat. 1. lib. 1.

(3) Respicere hoc loco Auctor videtur illa Isaiæ cap. 6. v. 9. & 10. *Vade & dices populo huic: Audite audientes, & nolite intelligere; videte visionem, & nolite cognoscere. Excæca cor populi hujus, & aures ejus aggrava, & oculos ejus claude, ne forte videat oculis suis, & auribus audiat, & corde suo intelligat, & convertatur, & sanem eum.*

(4) Quid sit, *humana sentienti nundinari deterius est, quam puniri*, tractatu sequenti explicatur sic: *Apud sapientes & honestos gravius est aliqua nota confundi, quam mori.* Similia leguntur tract. 25. *Mors apud incredulos futurorum putatur pœnæ compendium, & pene pro infecto habetur, quod non diffamatur. Nundinari* itaque dicitur pro *aliqua nota publica confundi*; vel *diffamari*: quæ significatio inde profecta videtur, quod nundinarum dies a Romanis fuissent instituti, ut rustici convenirent non tam mercandi & vendendi gratia, quam accusandi (lege enim Hortensia nundinarum dies ob rusticorum commodum ex nefastis facti sunt fasti, Macrobio teste lib. 1. Saturn. pag. 9.) si quid criminosæ quæstionis in aliquem haberent, quam aliis diebus ipsi aliis curis distenti movere & prosequi non facile possent: quod quæstionum genus quanta cum reorum ignominia ob nundinarum frequentiam ageretur, omnes intelligunt. Id autem infamiæ eos præcipue spectabat, qui ære alieno solvendo fuissent. Hi enim ante Prætorem convicti, vel confessi, si triginta dierum, quos *justos* appellabant, spatio non solvissent, ante Prætorem iterum vocati ex duodecim tabularum L. 3. nervo, vel compedibus devincti tenebantur per dies sexaginta, quibus cum creditore pacisci poterant; & *inter eos dies trinis nundinis continuis ad Prætorem in comitium producebantur, quantæque pecuniæ judicati essent, prædicabatur. Tertiis autem nundinis capite pœnas dabant, aut trans Tyberim peregre venum ibant*, Gellio teste lib. 20. cap. 10. Hæc ergo erat infamia, quæ nundinandi verbo subjecta, ad omnem notam publicam traducta fuit: unde S. Zeno *publicam objurgationem* paullo ante

quod alienis plagis (5) Dei discitis disciplinam per Dominum nostrum Jesum Christum.

te appellavit. *Nundinor* autem passive sumi potuisse suadet Capitolini exemplum in Gordiano cap. 24. ubi *nundinatus* pro *divenditus* passive legitur. Firmicus etiam lib. 6. cap. 31. *nundinare* active scripsit. In MSS. Urb. & Zen. *est* abest a vocibus *deterius est*.

(5) *Dei* vox desideratur in Ms. Pomp. MSS. Vatic. & Urb. scribunt *Deo*. Vox autem *nostrum* ab iisdem MSS. Vaticano & Urbinate abest.

TRACTATUS XXIV.

In (1) *Isaiam*. III.

VEhemens commotio est, fratres, cum is de injuria sua queritur, qui se potest facillime vindicare. Sed quia apud sapientes & honestos gravius est, aliqua nota confundi, quam mori, Deus Judaicum populum luxuriæ æstu (2) exuberante corruptum publica increpatione confutat: cælum terramque testes citat, ut exaggeret crimen: filios appellat, ut abdicatio; exaltatos, ut ruina timeatur: spretores sui, ut impios monstret. Infelix culpa est, fratres, in qua locum (3) qualiscumque non invenit excusatio. Detestabilis certe filius, quem pater pius, quem pater damnat invitus. *Is.* 1. 2.

TRA-

(1) In MSS. Spar. *De Judæis* hic, & qui sequitur, in Isaiam tractatus inscribuntur. Veneta editio non hos solum, sed & quintum de Isaia, & alios suis locis notandos eodem titulo cum Ms. Zenon. exhibet. *De Isaia* in ceteris MSS. libris vocatur. Utramque inscriptionem editio Ver. servavit. Nos *in Isaiam* scripsimus, cum in MSS. alii ex his tractatibus *de Isaia*, alii *Isaiæ*, alii vero *in Isaiam* inscribantur: & hæc postrema lectio nobis magis arrisit, ne hi tractatus de Isaiæ persona, perinde ac superiores de Abraham, Jacob &c. habiti viderentur, qui in Isaiæ textum sunt. Hæc semel monuisse sufficiat.

(2) Ms. Pomp. *exuperante*: Remensis autem codex *luxuriæ æstu ante corruptum*.

(3) *Qualiscumque* abest a Ms. Vaticano.

TRACTATUS XXV.

In Isaiam. IV.

HUmanus circa impietatem Judaici populi deficit sermo, qui Dei patientiam sui obstinati cordis impatientia superavit; non enim leve crimen est (1) ejus, cum de eo ille queritur, qui mox eum poterat & punire. Sed quia (2) mors apud incredulos futurorum putatur pœnæ compendium, ac pene pro infecto habetur, quod non diffamatur; censuit eos cælo & terra testibus denotare, ut inexcusati facinoris competenti judicio subjacerent. Denique res impleta est Domini passione: cælum (3) in medio die perdidit diem, terra tremore nimio (4) firmitatem. Hinc æstimare licet, quid eis sit reservatum, quorum in caussa funerei luctus pœnæ pertulit natura supplicium.

(1) Vox *ejus* cur ab edit. Veronensi & sequentibus fuerit exclusa, cum in omnibus, quos videre potuimus, MSS. nec non in edit. Ven. legatur, latet: nisi forte ea superfluere visa est, quæ tamen clariorem certioremque sententiam reddit.

(2) Vide in hanc rem adnotationem 4. in tract. 23.

(3) Abest *in* particula a quatuor manuscriptis.

(4) MS. Pomp. reperit hoc loco *perdidit firmitatem.*

TRACTATUS XXVI.

In Isaiam. V.

JUdaicum populum universum salutis suæ (1) omisisse præsidium, divini carminis textus ostendit. In quo eum non severitas apud omnes condemnat, fratres venerandi, sed pietas; neque enim potest de quoquam bene mereri, quem pater patientissimus & clementissimus abdicaverit, & quidem non accusatione, sed probatione convi-
Is. 1. 2. ctum. Denique injuriæ suæ testes citat cælum terramque: terram, in qua

(1) In margine codicis Pomp. correctum *amisisse*. De voce porro *carmen*, qua Isaiæ liber innuitur, videsis adnot. 2. in tract. 23.

(2) Re-

qua universa geruntur: cælum, sub quo geruntur. Filios appellat, ut exaggeret crimen; exaltatos, ut ingratos ostendat. (2) Bovem illis, asinumque præponit, ut gravius possint, si resipiscant, comparatione torqueri, quam pœna. *Is. 1. v. 3.*

(2) Respicit Zeno ad ea, quæ sequuntur v. 3. Is. *Cognovit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui; Israel vero me non cognovit.* Bovis autem & asini nominibus per allegoriam Gentes intelligi, non nulli Patres prodidere. Vide inter ceteros S. Gaudentium serm. 10. pag. 123.

TRACTATUS XXVII.

In (1) *Isaiam.* VI.

I. PRopheta, quod pro veteri vinea, quæ a Domino in (2) Ægypto fuerat instituta, postulabat, ad tempus novellæ profecisse, inscriptio ipsa tituli psalmi (3) lecti declarat; sic enim se habet: *In finem pro his, qui immutabuntur.* Judaicus etenim populus, qui prior vinea Domini dictus est, floruit quidem, sed infeliciter flore discusso nullos potuit fructus adferre. Denique pro fructibus spinas generavit, *Ps. 79. 1.* *Is. 5. 4. 6.*

(1) In edit. Ven. inscriptio erat: *De psalmo* LXXIX. & sane habitus fuit hic tractatus occasione lectionis psalmi 79. ut apparet ex prima periodo: in quo quidem psalmo vineæ comparatio hoc tractatu explicata proponitur vers. 9. & seq. *Vineam de Ægypto transtulisti* &c. Hinc porro in edit. Ver. & seq. inscriptioni *de psalmo 79.* additus hic alius titulus, *Comparatio vineæ*, ex Ms. fortasse Zenoniano, qui hunc titulum tantum habet. Præferendam tamen duximus inscriptionem, quæ in omnibus præter Zenonianum Mss. legitur *De Isaia*, qui sane prophetæ vineæ comparationem in Zenonis consilium vehementius urget; unde pari titulo prænotatur cum in Mss. tum in editis tractatus sequens, qui eidem comparationi vineæ insistit.

(2) Psalmus 79. v. 9. Judæos tamquam vineam de Ægypto terra sterili in fertile Palæstinæ solum translatam prodit, ut Judæos de Ægyptiorum captivitate in Palæstinam traductos significet. At S. Zeno titulum ejusdem psalmi hoc loco respiciens, *Pro his, qui commutabuntur*, intelligit novam Ecclesiam, quæ ex Gentibus pro Judæis collecta, Deo satori uberiores fructus dedit. Itaque *veterem vineam*, quæ *in Ægypto*, idest in sterili plane solo, *fuerat instituta*, appellat Zeno Judaicum populum, de quo Isaias cap. 5. sub vineæ sterilis symbolo queritur; *novella* autem *vinea* est Christianorum Ecclesia ex Gentibus collecta, ad quas Judæis ob improbitatem derelictis, Evangelium & fides transiit. Vide hæc expressius a Zenone explicata tractatu sequenti.

(3) Legebantur itaque etiam psalmi, nec solum canebantur, de quo plura adnot. 3. in tract. 15. lib. 1. Inferius pro *Domini* (quæ vox deest a Ms. Pomp.) in Tol. & Zen. *Dei* legitur.

(4) Ni-

vit, pro uva labruſcam. Cujus abhorrens inſelicitatem Dominus (4) rei, aliam ſibi, ideſt populi noſtri, ſua pro voluntate plantavit, in quam omnis fructus propheticus decucurrit. Heic mihi ruſtico veſtro beatiſſimi ignoſcite agricultores, ſi quid veſtræ ſolertiæ, vineæ in ratione reddenda, ignavia noſtra detraxerit.

II. Igitur, ut optime ſæpe recolitis, (5) menſura ſervata amputatur in ſurculum, (6) palmes in ſcrobem dimittitur, ut animatus ibidem genitalis humor manente ſemper ſecum ſubſtantia nutriatur: auxiliare illi neceſſario jungitur lignum, cujus tutela defenſus ſe ſe ſuſtollat. At ubi adoleverit in vitem perfectam, ad (7) jugumque pervenerit; ejus omnes crines luxurioſi (8) falce tondentur, pura materia (9) tabulatis infertur, (10) nodis adſtringitur, ne a ligno, quo portatur, vel cujus adminiculo, vel ducatu in uberes fructus longius

(4) Niſi quis ſcripturæ error in *rei* nomine latet, eam conſtructionem ſane æquiorem habere videtur, qua ad pronomen *cujus* referatur ſic: *Cujus rei inſelicitatem abhorrens Dominus* &c.

(5) Surculus pars eſt rami frondens, quæ ex virenti arbore abſcinditur, ut terræ inſeratur. Hinc Cicero lib. 2. de Orat. n. 69. *Da mihi ex iſta arbore, quos feram ſurculos*. Vide Columellam lib. 1. c. 1. & 2. Certa autem eſſe debebat ſurculorum menſura, ut liquet ex Palladio lib. 3. num. 9. ubi unius cubiti menſuram ſurculo, quem *ſarmentum* vocat, conſtituit.

(6) Surculi cum ſerebantur, *vitiarium* fiebat ex Columella lib. 3. num. 4. Vitiarium autem erat *vitium ſeminarium*, ut explicat Palladius lib. 3. num. 10. Porro qui ex ſurculis naſcebantur ramuſculi, *novelli palmites* vocabantur, ſive *malleoli* ex Columella lib. 3. num. 6. qui a ſurculis ita præciſi, ut nihil veteris ſurculi haberent, ex vitiario transferebantur in campos, & in ſcrobem demittebantur. Vide Palladium lib. 3. num. 10. *Scrobs* autem erat fovea, quæ vitium palmitibus recipiendis in terra parabatur. Adi Columellam 4. 4. & 7. 5. & 11. 2. Hæc, & quæ ſubjiciemus, ad vocum a Zenone uſurpatarum, nec non ad ipſius rei, quam paucis deſcribit, intelligentiam accuratius dicenda fuere.

(7) *Jugum* in vineis eſt pertica tranſverſa, cui vites, cum ad certam menſuram excreverint, alligantur, amputatiſque ſuperfluis ulterius progredi non permittuntur. Vide Plinium lib. 17. 21. 22. & Columellam lib. 4. num. 17. qui num. 19. jugi altitudinem & poſitionem definit.

(8) *Falce* addidimus ex Mſſ. Rem. Tol. Urb. Zenon. & Pomp. nec non ex edit. Ven pro qua voce perperam in Vat. *facile* ſcriptum eſt. Vinitoriæ autem falcis deſcriptionem exhibet Columella lib. 4. num. 25. *Tondentur* correximus, pro eo quod *tunduntur* & in Mſſ. & in editis legitur; falcis enim proprium eſt *tondere*, non *tundere*. Similiter *tondentur* ſcripſimus paullo poſt num. 3. ubi *falcis* nomen omnes Mſſ. & editi præferunt. Amanuenſes hæc duo verba *tondere* & *tundere* facile confunderunt. Sic ex. gr. apud Vegetium in libris Artis Veterinariæ *tondeo* pro *tundo* frequenter ſcribitur, uti animadvertit Jo. Baptiſta Morgagnius epiſt. 4. Scriptoribus Rei ruſticæ ſubjecta §. 4. & Matthæus Geſnerus in Indice eorumdem Scriptorum. V. *tunſa*.

(9) *Tabulatum penſile horreum granario ſimile* dicitur a Columella lib. 12. n. 50. In hoc componebantur res ſiccæ, ut frumenta, fenum, frondes, paleæ &c. ex eodem lib. 1. num. 6.

(10) De vite, non de materia e vitibus exciſſa heic ſermo eſt, eaque nodis adſtringebatur

gius invitata producitur, vi aliqua separetur. Tum solenniter plorans, clementer imbre suo rorat, conceptaque musti felicibus lacrimis fluenta denuntiat. Statim (11) oculis apertis folia radiata procedunt, quibus subjecti, ac se commendantes sequaces fructus adridunt, quos solis ardores, pluviæ, ventique exercendo provehunt, ad maturitatemque perducunt. At ubi vindemiæ venerit tempus, decore dissipato passim uva detrahitur, in (12) torculari que operariorum pedibus subjecta calcatur, (13) prelo premitur, duabusque tabulis vehementer urgetur, donec omnis dulcedo medullitus exigatur. Sicque pretiosum fluentum a suis calcatoribus & bibitur, & patrisfamilias cellis vinariis infertur, ut melius veterascendo reddatur.

III. Quantum spiritaliter mediocritas nostra conjicere potest, computatus ad mensuram palmes Competens intelligitur, (14) legitimo examinis numero examinatus. Scrobem fontem sacrum debemus accipere, qui vero sacramento homines suscipit mortuos, & inspiratos aqua cælesti mox efficit vivos. Lignum auxiliare, quo tenditur, vel portatur, crucis est dominicæ signum, sine quo vivere, immortalitatemque apprehendere in toto non potest Christianus. Quod tabulatis infertur, cælestis viæ vitæque altitudo monstratur.

---

gebatur *auxiliaribus lignis* paullo ante appellatis, de quo plura videsis apud laudatum Columellam lib. 4. num. 26. ubi *de adminiculandæ jugandæque vineæ cura* differit.

(11) Vitibus *oculos*, qui & *gemmæ* appellantur, tribuunt Rei rusticæ Auctores. Vide Columellam lib. 3. num. 18. & lib. 4. num. 24 *Adridunt* scripsimus ex plerisque codicibus ac præsertim Remens. pro *arridens*: *rido* autem *ridis*, non minus quam *rideo*, Latine dicitur; unde Lucretius lib. 1. vers. 22.

Diffuso lumine ridis.

(12) *Torcular* non unicum erat instrumentum, ut plures credidere, sed locus recipiendis uvis destinatus, in quo plura erant instrumenta & vasa, quæ musto exprimendo inserviebant. Vide Catonem de Re rust. cap. 12. In torculari erat calcatorium a Palladio memoratum lib. 1. c. 18. in quo uva operariorum pedibus calcabatur.

(13) In torculari *prelum* quoque erat ex Catone loco laudato. Hinc Cyprianus epist. 63. ad Cæcilium in torculari præter pedum *calcationem*, quam vocat, preli quoque *pressuram* factam commemorat, ac præterea hæc habet: *In torculari aqua est, quæ pedibus calcatur, vel prelo exprimitur. Prela autem trabescunt, quibus uva jam calcata premitur*, inquit Servius in vers. 242. lib. 2. Georgicor. Virgilii. Similiter Varro lib. 1. c. 54. *Quæ calcatæ uvæ erunt, earum scopi cum folliculis subjiciendi sub prelum.* Hujus preli formam exhibet Cato c. 17. & hinc intelligitur, cur S. Zeno paullo post *preli pondus* memoret, quod tota premendi vis a trabis pondere penderet, nec ea tum esset preli forma, quæ nostris temporibus obtinet. Inferius Mss. Rem. Pomp. Zen. cum edit. Ven. *veterescendo* pro *veterascendo*.

(14) *Legitimus*, quem heic S. Zeno vocat, *examinis numerus* sunt septem illa scrutinia, quibus competentes probationibus instituebantur, antequam ad baptisma reciperentur. Vide Martene de Antiquis Ecclesiæ ritibus part. 1. lib. 1. c. 11. art. 11. Ms. Zen. *examinatur* pro *examinatus*.

 (15) *Liga-*

tur. (15) Ligaturis adſtringitur, cum renuntians ſæculo, (16) ſponſione facta ſpiritaliter ſacris interrogationibus obligatur. Luxurioſi crines falce tondentur, ideſt omnia omnino peccata baptiſmate, Spiritusque ſancti vigore amputantur. Plorat feliciter vitis purgata materia; de homine loto felicius manant doctrinæ (17) cæleſtis divina fluenta, ruptis oculis, ideſt ſpiritaliter patefactis. Præcedentibus foliis fructus (18) ſequela ſe ſe commendat. Similiter Chriſtianus monitis divinis præcinentibus obſecundando, in quibus æternæ fructus eſt vitæ, & defenditur pariter, & nutritur. Ad jugum pervenit, cum (19) prærogata omni facultate pauperibus, crucem ſuam portans, conſummata omni juſtitia, expeditior ſequitur Chriſtum. Vi tempeſtatis, ſolis, atque imbris ad maturitatem cogitur; & juſtus tentationibus crebris, magnis, ac variis perducitur ad coronam. At ubi vindemiæ venerit tempus, ideſt (20) perſecutionis dies, paſſim uvæ diripiuntur, ideſt inconſiderate ſanctis omnibus violenta infertur manus. Ad torcular comportantur, ideſt ad ſupplicii locum deducuntur. Ab operariis ibidem conculcantur, hoc eſt ſumma cum contume-

(15) *Ligaturam* habet etiam Palladius lib. 1. num. 6. & lib. 3. num. 13.

(16) Non mera cærimonia, ſed ſolenne ſacramentum, ideſt jusjurandum, ſemper habitæ ſunt ſponſiones illæ, quibus baptizandi Sacerdote interrogante renuntiare ſe ſæculo profitebantur, ut ex hoc Zenonis aliiſque aliorum Patrum teſtimoniis liquet. Hinc autem colligas ſacramenti hujus formulam per ſacerdotum interrogationes & baptizandorum reſponſiones vel tum elatam fuiſſe, ut noſtris etiam temporibus fieri mos eſt, quod ex Cyrilli etiam Catecheſibus demonſtrari facile poteſt.

(17) Mſſ. Vat. & Urb. inſerunt *ſpiritaliter cæleſtis.*

(18) *Sequela* apud Scævolam D. l. 93. *de ſolutionibus*, Tertullian. l. de Patientia cap. 5. & Lactantium lib. 7. cap. 5. Divin. Inſt. & de Opific. Dei cap. 4.

(19) *Prærogo* ſumitur pro ante confero, ante impendo, ut liquet ex Codice l. 10. tit 3. l. 40. ubi legitur: *Quaſcumque pro his expenſas civitas prærogaverit.* Vide etiam Ulpianum D. l. 19. t. 2. L. 19. §. 6.

(20) Si hoc loco S. Zeno aliquam ſui quoque ævi perſecutionem indicare voluit, & non præteritas ſolum; illam ſignificare potuit ſub Conſtantio Arianorum patrono adverſus Catholicos excitatam, de qua hæc Lucifer Calaritanus in libro *Moriendum eſſe pro Dei Filio* tom. 4. Biblioth. PP. pag. 242. *Mactaſti quam plurimos in Alexandria, laniaſti certos in toto orbe, diſperſiſti reſiſtentes tibi variis in locis, ſed tamen omnes, quod tu audire minime vis, martyres ſunt: illos omnes beatiſſimos tuo mactatos gladio in paradiſo eſſe qui credimus* &c. Et Hilarius huc reſpiciens initio libri adverſus eumdem Imperatorem editi pag. 561. *Clament paſtores, quia mercenarii fugerunt. Ponamus animas pro ovibus, quia fures introierunt, & leo ſæviens circuit. Ad martyrium per has voces exeamus, quia angelus Satanæ ſe transfiguravit in angelum lucis* &c. Vide diſſert. 1. c. 2. §. 8. ubi præter alias aliquot inſignem illam, quam Valens acerbius commovit, diutiuſque proſecutus eſt, perſecutionem conſiderandam ſubjecimus, in quam præſertim heic Zeno oculos intendere potuit. Cum hoc quidem ſimiliter plane loquens memoratus Hilarius in pſ. 118. litt. 15. n. 3. pag. 371. tom. 1. edit. Veron. hæc de martyribus tamquam

tumelia a persecutoribus illusi jugulantur. Succus earum in ultimo preli pondere, duabusque tabulis (21) exsiccatur. Similiter judicii die a Christo secundum tabulas legis confessorum sanguinis vindicta usque ad ultimum quadrantem exigitur. Calcatores de eodem musto bibunt; & persecutores sæpe credentes in Christum, calicem pretiosum, quem paullo ante calcando fuderant, gustant, aliqui etiam bibunt. Mustum patrisfamilias cellæ reconditur, ut pretiosius (22) transfusione reddatur, & martyr dominicæ habitationis in recondita assumitur, ut ibidem ex homine in Angelum transfusus æternæ vitæ beatitudine glorietur. (23)

TRA-

quam *præsentibus* prodidit: *Scis enim esse Dominus plures tam inconsulti amoris, ut cum persistere in martyrii gloria filios suos videant; ut tempori cedant, rogent; ut sententiam mutent, precentur; & impiæ pietatis erga eos utantur affectu: cum anus mater & pater senex miserabiles canos filio in ipso martyrii certamine cum invidia prædurae voluntatis ejus ostendat: hinc & uxor adsit filiorum ambitiosa comitatu, ores ut potius sibi illisque vivas: hinc fratres & sorores blandis nominum suorum familiaritatibus deprecentur: ipsa quoque anima illecebris jam pridem capta vivendi, tacitis quibusdam consiliis ad conniventiam deflectendæ voluntatis irrepat. Hoc igitur in tempore odisse nos patrem, matrem, uxorem, filios, fratres, sorores, & ipsam quoque animam Dominus præcepit.* Quæ si quis ad martyres præteriti temporis proprie velit pertinere, is multo minus dubitabit, quin eodem tempore S. Zeno de præteritis martyribus hæc & similia alibi loquatur. Post pauca pro *omnibus* Ms. Pompejanus *hominibus*.

(21) Hæc Mss. & editorum lectio, in qua nisi librariorum error contineatur, & legendum sit *exprimitur*, uti mox *exigitur*, ac paullo ante *exigatur* positum est; *exsicco* palam pro *exprimere* translate accipitur, quemadmodum Horatius l. 1. od. 31. *Mercator exsiccet cellulis vina*, *exsiccet* pro *exhauriet* adhibuit.

(22) Superius *ut melius veterascendo reddatur*: heic autem *transfretatione* pro *veterascendo* per errorem scriptum & editum, cum nullus transfretationi sit locus, ut mustum in cellam vinariam transferatur. Putabit fortasse quispiam indicare Zenonem voluisse vinum Rheticum agri Veronensis ex Plinio lib. 4. cap. 6. pluribus Scriptoribus satis celebre, cellis vinariis conditum, id quoque temporis adeo pretiosum fuisse habitum, ut in remotas regiones transfretando mitteretur. Sed neque hoc arridet, cum de vino Auctor loqui videatur, quod in ipsa cella vinaria *pretiosius redditur*. Itaque corrigendum credidimus *transfusione*, qua scilicet vinum in vinariis cellis identidem transfusum, purius & pretiosius efficitur; unde mox in allegorica explicatione martyr ex homine in Angelum *transfusus* simili locutione proditur.

(23) Ms. Pompejan. addit *Amen*. In Ms. Remense *explicit S. Zenonis tractatus de Esaia*.

TRACTATUS XXVIII.

In Isaiam. VII.

Is. cap. 5. QUantum sonus lectionis indicat, fratres, Judaicus quidem populus impietatis arguitur, sed Christianus, ne talis evadat, pariter commonetur. Denique, ut iste plus timeat, ille terretur: ille vapulat, ut iste proficiat. Compendiosum felicitatis genus alterius periculo discere, quid debeas devitare. Unde, fratres, in tali re non loquela est exhibenda, sed cura, quam paucis accipite. Iram Dei generaliter comminantis qui vult effugere, debet illi inculpate servire. (1) Memoratæ vineæ disputatio, fratres dilectissimi, longe lateque diffusos limites habet, quos peragrare competenti sermone urgentium sacramentorum non sinit pondus. Verumtamen, ne in toto solennitas cesset, paucis ejus degustate sermonem. Vinea Dei quidem prior synagoga fuit, silvosis errantium palmitum crinibus vilis; quæ cum per voluptuosa ac profana loca (2) lasciva passim se fronde diffundit, generavit pro fructibus spinas, pro uva labruscam. Cujus rei indignitate commotus Dominus, illa deserta, aliam sibi, idest Ecclesiam matrem, sua pro voluntate plantavit, quam sacerdotalibus officiis excolens, (3) piaque potatione fecundans, felici ligno suspensam, uberrimam docuit adferre vindemiam. Inde est, quod hodie vestro de numero (4) novellæ vites ad jugum perductæ, scaturientis musti dulci fluento ferventes, vinariam Dominicam cellam communi gaudio repleverunt. Quod ut vobis quoque fide vestra adolescen-

(1) Jure hic tractatus superiori subjicitur, cum eumdem Isaiæ locum respiciat, in quo vineæ fit mentio. Porro Sparaverius adnot. ultima in tractatum præcedentem opinatus est, *memoratæ vineæ* disputationem hoc tractatu paullo post appellatam, ipsum esse tractatum præcedentem olim inscriptum *in psal. LXXIX.* in quo de laudata vinea pluribus agitur. At lectionem ex Isaiæ libro tractatus initio indicatam, quæ huic sermoni occasionem dedit, Auctorem spectare nihil dubitandum putamus. Post non nulla Ms. Pom. *peragere* pro *peragrare*.

(2) Mss. Tol. & Vat. *lasciva pars se.* In Urb. *diffudit* pro *diffundit*. Edit. Ven. *labruscas* pro *labruscam*. Infra *correptus* pro *commotus* in Ms. Urbin.

(3) Ms. Remense *piaque potatione fecunditatis felici ligno suspensa.* *Suspensa* item habent Ms. Pompejanus, & editio Veneta.

(4) Hi sunt Neophyti, ac proinde *urgentium sacramentorum pondus & solemnitas*, quibus se impedire paullo ante dixit Zeno, ne uberiorem disputationem haberet, dubio procul paschalia sunt festa, quibus brevis a Zenone ad Neophytos haberi solebat sermo,

ut

lescente contingat, præstabit Deus Pater omnipotens per Dominum Jesum Christum, qui est benedictus cum Spiritu sancto in sæcula sæculorum.

ut ex dicendis constabit. Porro *novellæ vites* ad jugum perductæ &c. sunt ii, qui ex Catechumenis ad baptismi gratiam pervenere, de quibus commode intelligitur allegoricum illud, quod *scaturientis musti dulci fluento fervente, vinariam dominicam cellam* (idest Ecclesiam, in quam per baptisma ingressi sunt) *communi gaudio repleverint*. Hinc etiam illa *vestro de numero*, ex quo novellæ ejusmodi vites ad jugum perductæ traduntur, innuunt Catechumenos omnes, quibus subinde Auctor pollicetur fore, ut idem *fide adolescente* ipsis contingat, idest ut & ipsi ad jugum aliquando perducantur, seu baptizentur: unde ad Neophytos simul & Catechumenos hunc tractatum habitum liquet.

TRACTATUS XXIX.

In (1) *Isaiam.* VIII.

seu

De adventu Christi in mundum.

CHristus mundum (2) latenter intravit, ne sibi sapiens diabolus videretur. Qui consilio hominem deceperat, consilio vincitur, ut quomodo homo (3) in paradiso non cognoverat diabolum, sic & diabolus in sæculo non facile cognosceret Christum.

Desunt reliqua.

(1) Prima inscriptio in MSS. præter Zen. qui *de Christo* titulum præfert, altera in editis legitur, neutra proinde omittenda nobis fuit. Subjicitur autem ex manuscriptorum fide tractatibus in Isaiam; id enim ex eo factum credimus, quod mutilus sit hic sermo, ut tractatus potius fragmentum, quam tractatus haberi debeat. Forte si tractatus integer ad nos pervenisset, heic, non minus ac superioribus in tractatibus, ex Isaia aliquid occurreret.

(2) Solemnis hæc est S. Ignatii martyris sententia in epistola ad Ephesios num. 19. *Et principem hujus mundi latuit Mariæ virginitas, & partus ipsius.* Huc spectare S. Zenonem nihil ambigimus, cum alii quoque P. P. eamdem ex Ignatio sententiam inculcent. Vide Origenem homil. 6. in Lucam, Hieronymum ad c. 1. Matth. Basilium homil. 25. de Christi Nativitate, Ambrosium lib. 2. in Lucam num. 3. Jobium Monachum apud Photium codice 222.

(3) MSS. Rem. & Pomp. *in paradisum*, quæ lectio si genuina, esset ejusdem generis ac illæ, de quibus egimus adnot. 5. in tract. 15. lib. 2.

 ADMO-

ADMONITIO
IN TRACTATUS SEQUENTES.

Reliqui sunt non nulli breves tractatus, qui etsi variis titulis prænotantur, omnes tamen ad idem paschale tempus pertinent, & baptismatis per hocce tempus conferendi, vel conlati mentionem fere continent, ex quo etiam simul omnes adferendos credidimus. Quod si qui tractatus superius descripti ad eadem paschalia officia spectare videntur, cum in illis aliqua ad recens baptizatos habeatur oratio; non tamen eos huc duximus transferendos, cum vel longiores sint multo, & de baptismate non nisi obiter meminerint, vel a proprio titulo ex. gr. *in Isaiam*, sub quo alii tractatus non paschales habentur, haud disjungendos putarimus. Brevitatem istorum, quos subjicimus, primo miraberis fortasse, Lector, tum vero etiam similitudinem non nullorum: quæ duæ difficultates quosdam ita moverunt, ut vel ex hoc quidnam illi, & cujus auctoris sint, ignorantes, de universis Zenonianis tractatibus, quibus illi permiscentur, ambigendum crediderint. At hos præsertim, si quisquam alius, Zenonem certum auctorem habere, ex antiquissimo Remensi codice luculenter statuimus dissert. 1. cap. 3. Iidem vero ita multis & antiquitatis etiam profanæ, & sacrorum rituum, & variorum dogmatum testimoniis plerumque referti sunt, ut nullis, vel paucis ex tractatibus longioribus, qui apud alios quoque Patres leguntur, concedant, quemadmodum ex ipsa lectione ac subjectis adnotationibus palam fiet. Brevitatem porro tres observationes satis purgabunt. In primis paschalia officia, ad quæ ii tractatus spectant, longiorem sermonem non permittebant, ut Zeno ipse monuit tract. 28. *Memoratæ vineæ disputatio*, inquit, *fratres dilectissimi, longe lateque diffusos limites habet, quos peragrare competenti sermone urgentium sacramentorum non sinit pondus. Verumtamen ne in toto solemnitas cesset, paucis ejus degustate sermonem:* & similiter tractatu 56. & 58. *Tempus non sinit, fratres, imagini reddere veritatem.* Deinde hi proprie tractatus habendi non sunt, sed quædam veluti Ecclesiasticæ præfationes, seu allocutiones ad baptizandos, vel Neophytos habitæ (non nulli quidem ipsis in codicibus *Præfationes*, seu *Invitationes* inscribuntur) & tamquam solennes quædam formulæ, quales hodie inter solennia sacra ab Episcopis adhibendæ in Pontificali, vel Rituali notantur. Unde ex Zenonianis plures transierunt in certas formulas, quas a nostris Antistitibus statis quibusdam diebus usurpatas ex manuscripto Remensi in præfatione docuimus. Tandem magnis oratoribus illud in more fuisse, ut plura procemia, sive exordia orationum sibi pararent, quibus pro temporum opportunitate uterentur, notavit Plato in Menexemo. Cicero epist. 3. lib. 16. ad Atticum memorat volumen procemiorum, ex quo eligere solebat, cum aliquod σύγγραμμα institueret. Vide etiam lib. 9. Fam. ep. 8. ad Pætum. Plura ex his numero quinque supra sexaginta suppetunt inter Demosthenis opera, quæ brevissima sunt; & his eum oratorem usum, prout occasio incideret, animadvertit Hieronymus Wolfius ad Lectorem pag. 130. Quidni simile quidpiam S. Zeno rhetorices & oratoriæ disciplinæ

plinæ studiosissimus fecisse credi potest, ut in paschalia festa plures ejusmodi præfationes pararit, quibus, prout res negotiumque postularet, uteretur? Hanc fortassis in sententiam *Præfationes* non nulli ejusmodi tractatus in manuscriptis vocantur; uti & S. Petrus Chrysologus sermonem 40. *de bono pastore* in ipso orationis cursu *præfationem* vocat, & similiter appellat sermonem 87. eo sensu, ut *præfationem* pro *exordio* dixisse videatur. Exordium sane inter ceteros esse Zenonianum tract. 77. lib. 2. evidenter ibidem ostendimus adnot. 1. Sed de brevitate, quam in aliquot aliis aliorum Patrum tractatibus, ex. gr. Petri Chrysologi, S. Leonis &c. deprehendere non valde absimiliter licet, hactenus satis. Similitudo autem, quæ inter non nullos intercedit, adeo ut easdem sententias, immo totidem quandoque verba duo, vel tres tractatus ex subjiciendis referant, si quempiam moveat, id argumento esse debet, S. Zenonem plures unius tractatus, vel allocutionis formulas scripsisse, vel quod prima, aut etiam secunda non satisfaceret, vel quod eadem super re annis singulis disputaturus iisdem festis & lectionibus recurrentibus *de Exodo*, *de Daniele* &c. (a quibus ex Ecclesiastica disciplina, quæ eas lectiones in baptismi &c. symbolum instituerat, discedere haudquaquam licebat) eadem dicere ex tempore, vel etiam scribere cogeretur, aliquibus additis, vel mutatis, ut ne eadem omnino repeterentur. Addemus etiam Sparaverii animadversionem ex adnotatione 4. in tract. 26. *Totiens ista repetit, ut videri possit, tanti ingenii virum argumentorum penuria laborasse. At vir doctrina & pietate insignis præmaluit æstimationem sui vilescere, quam in Ecclesia simen verborum suorum supprimere. Non quotidie ista expromebat, sed aut quotannis, aut statis anni temporibus, aut forsan longioribus, ut audientibus non futura fuerit ingrata ea repetitio, cujus jam alias factæ non poterant aut scire, aut meminisse: qua fiducia tempus in fructuosiorem Dei cultum impendendum, novorum argumentorum inventioni, atque exquisitis verborum lenociniis, quorum, si opus foret, non indigus erat, subtraxisse credibile est.* Præterea apud S. Leonem aliquot reperire epistolas licet, quæ paucis additis, vel mutatis non tam easdem sententias, sed eadem quoque verba similiter referunt, nec non ex sermonibus non nullos, ex quibus multa in epistolas ad verbum traducta invenies, ut ex novissimæ editionis notationibus ad marginem sermonum ac epistolarum appositis cognosces. Vide alia quædam in hanc eamdem rem disputata dissert. 1. cap. 2. §. 2. Postremum (quod ad plura, quæ opponi possent, vindicanda maxime pertinens, in generali præfatione considerandum proposuimus) alia ratio habenda est sermonum, qui ab ipsis auctoribus collecti & editi sunt; alia eorum, quos alii post auctorum mortem ex ipsorum schedis collectos promulgarunt. Cum auctores ediderunt sua, non nisi elaborata, perpolita & perfecta ediderunt, in quibus proinde nihil repetitum, hiulcum nihil, nihil mutilum legi solet, ut videre est in S. Gaudentii tractatibus, quos ipse ad Benivolum eodem, quo Auctor noster, sæculo tradidit. At cum alii collectionem fecere, tum pro auctorum merito & existimatione, quæ apud collectores obtinebat, colligi potuerunt ex schedis omnia, quæcumque invenissent, repetita etiam, mutila & rudia, quæ auctores, si adfuissent, rejicienda, vel perficienda putassent. Tanta autem Zenonis fama, & apud omnes obsequium fuisse videtur, ut collector religioni duxerit nihil abjicere, quod ejus

in

in ſchedis repererit; & hinc tractatus plures repetitos licet, mutilos minimeque perfectos collectioni inſerendos exiſtimavit. Nunc ut de ordine horum tractatuum, qui ad paſchalia officia pertinent, aliquid dicamus, ponentur primo loco *Invitationes ad fontem* una cum duobus tractatibus de pſalmo 41. qui cum eodem recidant, eodem titulo inſcribentur: poſtea tractatus ſeptem *ad Neophytos poſt baptiſma*: deinde tractatus novem *de Die paſchatis*: tandem tractatus xv. *de Exodo*, & IX. *de Daniele in paſchate*, qui omnes paſchalis feſti, vel baptiſmatis imaginem ex Exodi, vel Danielis lectionibus ſolenni ritu inter ſacra officia recitatis egregie referunt. In his tractatibus, ſeu allocutionibus edendis manuſcriptorum titulos, cum conſtantes non ſint ne in iis quidem tractatibus, qui eadem fere verba, ne dum ſententias exhibent, ſecuti ſemper non ſumus, editionumque inſcriptiones magis congruere viſæ ſunt, ut ex adnotationibus in eoſdem titulos perſpicuum fiet.

TRACTATUS XXX.

(1) *Invitatio ad fontem.* I.

EXſultate, fratres, in Chriſto, omnique deſiderio convolantes, cæleſtia dona percipite. Jam vos ſempiterni fontis calor ſalutaris invitat. Jam mater noſtra (2) adoptat, ut pariat; ſed non ea lege, qua vos matres veſtræ pepererunt, quæ & ipſæ partus dolore gementes, & vos plorantes, ſordidos, pannis ſordidis alligatos, huic mundo dedititios intulerunt; ſed læta (3) gaudentes, cæleſtis, libera pecca-

(1) Præter hanc inſcriptionem, quæ tum in Mſſ. tum in editis occurrit, codex Remenſis marginalem ejusmodi rubricam exhibet: *In prima ſymbolo in ambone a Pontifice pueris recitanda*; quæ rubrica ut intelligatur, ſcire oportet ſymbolum electis catechumenis traditum fuiſſe ab Epiſcopo, cum ad baptiſmum ſuſcipiendum apti judicati fuiſſent. Quo id die præſtitutum ſit, univerſim definire non licet: alii enim Dominica Palmarum, alii feria quarta poſt quartam Dominicam Quadrageſimæ, alii aliis diebus ante Paſcha illud tradebant, ut obſervat P. Martene l. 1. c. 1. art. 11. & ſeqq. Alii etiam ſemel, alii bis, ter alii illud dabant, ut idem animadvertit; & Veronæ quidem pluries datum ex hac marginali rubrica, ubi *primi ſymboli* fit mentio, apertiſſime colligitur. Ante ſymboli autem traditionem tractatum aliquem ab Epiſcopo habitum inſinuant illa Ambroſii epiſt. 20. ad Marcellinam: *Sequenti die (erat autem Dominica* Palmarum) *poſt lectiones & tractatum dimiſſis catechumenis ſymbolum aliquibus competentibus in baptiſterîis tradebam baſilicæ.* Tractatum autem hunc Epiſcopos Veronenſes ante traditionem ejuſdem ſymboli in ambone recitaſſe ex rubrica laudata cognoſcimus.

(2) Eccleſia mater baptizandos *adoptat*, *ut pariat*, propterea quod eos ſuſcipit, ut ſuos, & inter catechumenos recipit atque inſtituit, eoſque tandem parit, cum per baptiſmatis ſacramentum Chriſto gignit.

(3) Legeret fortaſſe quiſpiam *gaudentes cæleſtes*,

peccatis omnibus absolutos, non fœtidis cunis, sed suave redolentibus sacri altaris feliciter (4) enutritura cancellis: per Dominum nostrum Jesum Christum.

cælestes, liberos, peccatis omnibus absolutos (quales vere fiunt, qui baptisma suscipiunt) ut oppositio aliqua sit adjectivis totidem antea propositis, *plorantes, sordidos, pannis sordidis alligatos, huic mundo dedititios.* Sed forte sicut *læta*, ita & *cælestis* ac *libera* ad Ecclesiam matrem referuntur, quod *læta gaudentes, cælestis & libera peccatis omnibus absolutos*, utique per baptisma, inferat in mundum, quos non *fœtidis cunis, sed suave redolentibus sacri altaris cancellis enutritura est.*

(4) Legendum active *enutritura* pro *enutrita*, quod erat in MSS & editis; nam sicut mater filios, postquam peperit, in cunis enutrit; ita etiam Ecclesia novos, quos per baptisma gignit filios, sacri altaris sacramento enutrire solita innuitur. Neophytos autem statim post baptisma Eucharistiam olim sumsisse constat. Notatu porro dignum est in Veronensi Ecclesia id quoque temporis sacrum altare *cancellis* fuisse septum, ut ne plebs ad altare tumultuario accedens, sacerdotem sacra facientem turbaret.

TRACTATUS XXXI.

Invitatio ad fontem. II.

JAm, jamque dicto citius (1) æthereas portas, fratres, intrate; æternique gurgitis alveo genitali condentes, (2) ullam pro personis operari ne æstimetis heic gratiam. Judicio vestro nascimini, scien-

(1) Non nulli codices & editi habebant *ad æthereas.* Placuit ex aliis MSS. præpositionem *ad* cum verbo *intrate* minus congruentem delere. *Æthereas* autem vocare videtur Zeno baptisterii *portas*, quibus *ad ætheream*, ut alibi loquitur, *vitam* in baptismate aditus patet. Baptisterium quidem separatum ab Ecclesia locum fere fuisse ostendit Edmundus Martene part. 1. de Antiquis Ecclesiæ ritibus lib. 1. cap. 1. art. 2 & ejusmodi quoque fuisse baptisterium Veronensis ecclesiæ Zenonis tempore, satis ex hoc testimonio colligendum apparet, cum hæc quidem Zeno ad baptizandos loqui videatur in ipsa ecclesia, & nihilominus eis, ut *æthereas*, baptisterii utique, *portas intrent*, præcipiat: nisi quis malit hunc tractatum extra ecclesiam, vel in ejusdem foribus habitum fuisse.

(2) *Ullam* legunt omnes MSS. cum editionibus præter Patavinam, ubi suppositum fuit *vilem*: sed neque hoc placet. Sparaverius mallet *capientes aquam* pro *condentes ullam*: at emendatio nimis libera, & a scriptura codicum nimium multum distans. *Conditi* pro *condentes* (similes enim voces activæ significationis pro passiva occurrent tract. 35.) & *undam* pro *ullam* potius scriberemus, quibus significetur Zenonem hortari fideles, ut dum in genitalis fontis alveo conduntur, ne putarent ejusdem fontis *undam heic*, idest in hoc sacramento, *operari gratiam pro personis*, seu cum acceptione personarum, quarum nec genus, nec ætatem, nec sexum hoc sacramentum respicere sequentibus tractatibus docet. Vide tract. 33. ac præsertim tract. 42. ubi hæc habet: *Ne quem plus*

 amare

ſcientes, quoniam qui plus crediderit, (3) nobiliorem ſe ipſe præſtabit. Conſtanter igitur ac fideliter hominem iſtum veſtrum veterem fœteroſis (4) ſuis cum pannis abjicite, novelli omnes, omnes (5) candidati, omnes Spiritus ſancti munere mox divites proceſſuri.

TRA-

amare (Dei providentia) *videntur*, *aut minus*; *unam nativitatem*, *unum lac*, *unum ſtipendium*, *unam Spiritus ſancti præſtat omnibus dignitatem*. Equidem in præſenti tractatu ad perſonarum acceptionem excludendam, ex ſolis meritis gratiam majorem poſſe fieri inſinuat, ut animadvertemus adnotatione ſequenti. Eadem ſententia conciliari poteſt cum vulgata lectione *ullam*, ſi modo conſtruas ſic, *ne aſtimetis condentes*, ideſt eos, qui vos condunt, *alveo genitali æterni gurgitis*, ſeu qui vos baptizant, *operari heic gratiam ullam pro perſonis*.

(3) *Nobiliorem* Auctor dicit futurum, *qui plus crediderit*, ut inſinuet ex ſolis meritis, ſi majora in aliquo fuerint, majoris gratiæ conſecutionem pendere. Hinc illud tract. 33. *Quantum quis crediderit*, *tantum beatitudinis & habebit*.

(4) Editi habebant *fœteroſis cum pannis*: at codices addunt *ſuis*, quæ quidem lectio congruit cum illis Paulli ad Coloſſ. 3. v. 9. quibus homo Chriſto nomen daturus in mandatis accipit, ut hominem veterem cum *ſuis* actibus exſuat: huc enim Zenonis allegoria reſpicit.

(5) *Canditati* vocantur Neophyti ob candidas, quas in ſignificationem innocentiæ induunt veſtes, de cujus antiquitate ritus conſule Edmundum Martene de Antiquis Eccleſiæ ritibus part. I. lib. I. cap. I. art. 15. num. 5. Cum porro albas veſtes non ante, ſed poſt ſuſceptum baptiſma Neophyti acciperent, hæc verba *omnes novelli, omnes canditati* &c. palam referuntur ad ſequens futurum *mox proceſſuri*, ut ne ad præſens tempus referenda credantur.

(1) In

TRACTATUS XXXII.

(1) *Invitatio ad fontem.* III.

EJa quid ſtatis, fratres, (2) veſtram quos per fidem genitalis unda concepit, per ſacramenta jam parturit, ad (3) Deſiderata quantocius feſtinate. (4) Solennis hymnus ecce jam canitur: ecce

---

(1) In Mſſ. *Invitatio fontis cujus ſupra*, ideſt S. Zenonis ſuperius memorati. Hic idem tractatus recitatur in Vita S. Zenonis, quam duodecimo circiter ſæculo ſcriptam Marchio Scipio Maffejus edidit inter opuſcula, quæ ſubjecit Hiſtoriæ rei diplomaticæ pag. 320. Hoc ex monumento variantes lectiones dabimus in adnotationibus ſequentibus ſignatas per ſyllabam *Vit.* Multo longior hic tractatus ibidem viſitur; ſed compactus ille eſt ab auctore ejuſdem vitæ ex duobus Zenonis tractatibus, nimirum ex hoc integro, & ex portione tract. 48. ut in *Admonitione* ad monumenta monuimus, ac ex ipſo tract. 48. deſignatis ibidem verbis, exploratius fiet.

(2) Vit. *vos quos per fidem.* Sed melior codicum lectio, quæ Zenonianam ſyntaxim exhibet, ac τὸ *vos* ſuperfluens ac dure ſonans omittit. In calce Mſ. Pomp. habetur eadem Vita conſcripta a Monacho Zenoniano, ibique τὸ *vos* pariter omittitur. Paullo poſt in ipſa Vita *concipit* pro *concepit*.

(3) Pertinet hæc vox ad ſacra liturgiæ myſteria, unde in Gloſſ. Græco-Lat. *Deſiderata* exponitur λειτουργία τελετή, ideſt *liturgiæ*, ſeu *publici ſacri miniſterii finis*: propterea quod ii, qui ex ſacræ liturgiæ diſciplina inſtituebantur, hunc finem ſummo deſiderio appetebant. Apud Paganos quidem *epoptæ* Tertulliano memorati initio libri adverſus Valentinianos, toto quinquennio inſtituebantur a ſacerdotibus, antequam initiarentur, ut hac ratione eorum *cupiditatem perſtruerent*. Similiter apud Chriſtianos catechumeni diutius probabantur, *ut*, quod ait Gregorius Magnus ep. 24. lib 7. *quanto exſpectatur eis longa feſtivitas, tanto ſe præparare, & eam deſiderio ferventi debeant ſuſtinere.* Itaque *Deſiderata* eſt baptiſma, & quodvis aliud ſacramentum, antonomaſtice vero Euchariſtia, de quo ſacramento præcipue & frequentius *deſiderandi* verbum a Patribus uſurpatum animadvertit Caſaubonus exercit. 16. ad Annal. Baronii num. 45. p. 501. Heic ſane cum eos alloquatur S. Antiſtes, quos non ſolum *per fidem* conceptos, ſed etiam *per ſacramenta*, ideſt per baptiſmum, jam jam naſcentes prodit; palam eſt *Deſiderata*, ad quæ eos, ut quantocius feſtinent, hortatur, non aliud eſſe, niſi ſacram Euchariſtiam, ad quam vix baptizati admittebantur, ut monuimus adnot. 4. in tractatum 30. Notanda in hanc rem illa Tertulliani lib. 2. ad uxorem cap. 6. *De cujus manu deſiderabit*: ubi ſicut *deſiderabit* dictum eſt pro Euchariſtiam ſumet, ita *Deſiderata* pro Euchariſtiæ ſumtione dicere Zeno potuit. Deſiderium ſcilicet quam eſſet in Euchariſtiam præcipuum, diſcimus ex Auctore librorum de Sacramentis inter Ambroſii opera lib. 4. cap. 2. num. 7. *Veniebas ergo deſiderans ad altare . . . . . veniebas deſiderans ad altare, quo acciperes ſacramentum.* *Deſiderata* autem cur vocaretur Euchariſtia, & non proprio nomine, referendum eſt ad arcani diſciplinam, qua cavebatur a SS. Patribus, ne corpus & ſanguinem Chriſti expreſſe nominarent, ubi præſertim ad nondum conſecratos habebatur ſermo.

(4) In Antiphonario, quod edidit Card. Thomaſius pag. 96. poſt ritum baptiſmi, de hymni cantu hæc notantur: *Finito vero baptiſmo ſequitur verſus:*

Audite voces hymni
Et vos qui eſtis digni:
In hac beata nocte
Deſcendite ad fontes &c.

ecce (5) vox infantum & dulcis vagitus auditur: ecce parientis uno de ventre clarissima turba procedit. Nova res, ut jure spiritali unusquisque nascatur. Ultro currite ad matrem, quæ tunc (6) non laborat, si quos parit, numerare non possit. Intrate ergo, intrate felices, omnes simul subito futuri (7) lactantes.

(5) Correximus ex Vit. & Ms. Sp. *vox infantum & dulcis vagitus*, cum legeretur in edit. & aliis Mss. *mox infantum dulcis vagitus*. Post pauca Vit. *parturientis*, pro *parientis*, & *renascatur* pro *nascatur*.

(6) Vit. *non laboras cum paris: Intrate ergo*. Ms. Tolent. & Edit. Ven. correctionem suggessere, cum antea legeretur *non laborat, si quos pariter numerare non possit*.

(7) Sic Mss. Vat. Zen. & Vita. Ms. Tol. *lætantes*, editi *lactentes*. Catechumeni autem *lactantes* futuri dicuntur ob sacrum, quem bibituri erant sanguinem; sic enim Cyprianus ep. 63. ad Cæcilium pag. 227. *Per baptismum Spiritus sanctus accipitur, & sic a baptizatis, & Spiritum sanctum consecutis ad bibendum pervenitur. Ad bibendum* autem præcipue dixit, non quod baptizati solum participarent de calice, quos, si essent ad comedendum idonei, de sacro etiam pane comedisse multis liquet; sed quod omnes universim saltem de calice biberent, infantes nimirum, quibus cum non liceret per ætatem cibum solidiorem edere, sacri sanguinis aliquid de calice infundebatur, ut ex Cypriano in lib. de Lapsis pag. 381. manifestum est: quem morem in sequiora multo sæcula productum patet ex Ritualium antiquorum ordinibus, quos Edmundus Martene partis primæ lib. 1. capiti primo subjecit. Vide ejusdem capitis art. 15. num. 15. Forte etiam eos *lactantes futuros* Zeno dixit ob lac proprie dictum, propterea quod præter sacrum vinum lac etiam, saltem in Occidente, baptizatis in infantiæ significationem adhiberetur Hieronymo teste in Isaiam cap. 55. *Hic mos ac typus in Occidentis ecclesiis hodie usque servatur, ut renatis in Christo vinum lacque tribuatur*. Lege adnot. 5. in tract. 42.

TRACTATUS XXXIII.

(1) *Invitatio ad fontem.* IV.

(2) QUid statis genere, ætate, sexu, conditione diversi, mox unum futuri? Fontanum semper virginis matris dulcem ad uterum convolate; ibidemque vos vestra (3) nobilitate fide, scientes, quoniam quantum quis crediderit, (4) tantum beatitudinis & habebit. O ad-

(1) In Mss. perperam inscribitur *ad Neophytos*, cum explorate sit *Invitatio ad fontem* ceteris similis, quæ ad nondum baptizatos habita est. Titulum itaque editorum hoc loco prætulimus.

(2) Ms. Urbin. *Qui statis*.

(3) Edit. Veneta *nobilitari*, malè. *Nobilitate* vero imperativi temporis verbum, non autem nomen hoc loco est.

(4) Post verba *quantum quis crediderit*, addi-

O admirabilis & vere divina facrofancta dignatio! in qua quæ parturit, non gemit; qui renafcitur, plorare non novit. Hæc renovatio, hæc refurrectio, hæc vita æterna, hæc eft mater omnium, quæ nos adunatos, ex omni gente & natione collectos, unum poftmodum efficit corpus.

additum fuit ab editoribus Veronenfibus, & *operatus fueris*, præter omnium Mff. & primæ editionis fidem. De hoc plura differt. 2. cap. 6. ubi Zenonis doctrinam hoc in dogmate fatis aliunde vindicavimus.

TRACTATUS XXXIV.

(1) *Invitatio ad fontem.* V.

EXfultate fratres, quos fua parturit fides, qui mundi hujus fugientes infidias, reatum, vulnera, ac mortem, paternæ imploraftis auxilium majeftatis, omnique non pedum velocitate, fed mentis pii fontis ad gurgitem convolate. Vos conftanter (2) immergite, falvo falutis ftatu, (3) veteris hominis veftri felici morte victuri.

TRA-

(1) *De Baptifmo* hic tractatus in Mff. infcribitur. Potuit hic titulus præfigi, fed ne cogeremur *invitationum* feriem interturbare, editorum infcriptionem reliquimus, cui tractatus fane refpondet.

(2) Difce hinc baptifmum per immerfionem a Zenone ufurpatum, de quo ritu alia teftimonia deinceps fuppetent.

(3) Refpicitur heic Paulli locus ad Coloff. 3: 9. ubi *vetus homo* ille intelligitur, qui fecundum Adam peccatorem eft, in quo omnes mortui fumus, eoque homine necato per baptifma vitam cæleftem incipimus.

TRACTATUS XXXV.

(1) *Invitatio ad fontem.* VI.

PRoperate, properate bene (2) loturi fratres. Aqua viva Spiritu sancto & (3) igne dulcissimo temperata, blando murmure jam vos invi-

(1) Hic & sequens tractatus in MSS. Rem. Tolent. Vat. & Urbin. inscribuntur *de Psalmo XLI.* in quem exstat quoque vetustissimi Auctoris sermo ad Neophytos in Append. tom. 6. S. Augustini p. 287. alluditur autem ad illa ejusdem psalmi: *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum*, quæ quidem non solum olim (ut discimus ex non nullis antiquis ordinibus apud Martene part. 4. cap. 24.) sed vel hodie Sabbato sancto canuntur, cum ad benedictionem aquæ baptismalis acceditur. Notandum porro heic est, hunc tractatum in MS. Remensis indice inscribi *de Psalmo quadragesimo primo*, alterum vero, quem subjiciemus, inscribi *Tractatus Psalmi quadragesimi*, quam inscriptionem huic ipsi tractatui codex Basilicæ Vaticanæ præfigit. Hinc Joannes Veronensis in Historia Imp. MS. lib. 1. & ex eo Guillielmus Pastrengus inter Zenonis sermones recensent tractatus in psalm. XL. & in psalmum XLI. Porro palam est ambos hosce tractatus, occasione licet ejus psalmi XLI. habitos, esse *invitationes ad fontem:* & sane tract. 37. qui totidem fere verbis repetit sequentem tract. 36. in omnibus MSS. *Invitatio fontis* inscribitur. Hinc Invitationum seriem prosequentes hunc titulum retinuimus, qui in MSS. Pomp. & Zen. atque in editis quidem omnibus solus legitur. Tandem MS. Remense hanc marginalem rubricam præsenti tractatui affigit, ex qua hunc migrasse apparet in formulam a nostris Præsulibus usurpatam, cum in eo essent, ut baptisma in Pentecoste conferrent: sic enim scriptum legimus in antiquo illo codice: *Recitanda pueris ante baptisma a Pontifice in Pentecoste.*

(2) Legendum procul dubio *luendi*, cum ad fratres baptismate luendos sermo sit. In MSS. Rem. Tolent. & Vatic. perperam *locuturi*, quod quidem prima manu scriptum fuerat etiam in manuscripto Pompejano.

(3) Aquam igitur in baptisterio calefactam fuisse aliquantulum, ne qui, pueri præsertim, in eam immergerentur, ex rigore quidquam detrimenti caperent, ex hoc loco discimus, (quod alibi observasse non meminimus. Hoc autem consilio, quod innuimus, aquam *igne dulcissimo*, seu leni fuisse *temperatam* arbitramur, cum haud suspicari liceat, Zenonem ea mente adhibuisse aquæ ignem, qua quidam olim haeretici ex illo Lucæ 3. 16. *Vos autem baptizabimini in Spiritu sancto & igne*, putarunt aquam in baptismate satis non esse, nisi aquæ ignis adderetur, ita ut vix quitquam in fontem descendisset, statim appareret ignis; quemadmodum colligitur ex antiquo Auctore libri de Rebaptismate in Appendice Cypriani pag. 643. Quid porro fuerit illud *murmur blandum*, seu, uti vocatur tractatu sequenti, *dulce murmur*, quo baptizandi satis invitarentur; cum de ebullitione accipi nequeat, quæ deterret potius, quam invitat, nec temperatum calorem continet; jam de fluxu quodam aquæ baptismalis illud murmur accipiendum est, ut ex eo hæc aqua *viva*, seu, uti appellatur tractatu seq. *fluentum* & *superfluens amnis* dici potuerit. Hunc autem perpetuum aquæ fluxum in magnis præsertim civitatibus magna baptizandorum multitudo invexit, ne eadem aqua omnes immergerentur, quod nauseam non nullis peperisset. Hinc etiam propria appellatio *fontis*, ex quo nimirum nova semper aqua deflueret. Aquam autem per canales ductam, in baptisterium, quoad opus esset, continuo influxisse non nullis monumentis innuitur. In vita S. Aviti Viennensis cap. 5. memoratur baptisterium cum aquæductu,

invitat. Jam (4) balneator præcinctus exspectat, quod unctui, quod tersui opus est, præbiturus, sed & (5) denarium aureum triplicis numismatis unione signatum. Gaudete itaque. In fontem quidem

ducto, & Ennodius epigram. 145. loquens de fonte S. Stephani, mentionem facit aquæ, quæ per columnas profluebat. Liber Pontificalis argenteos cervos, qui in baptisterii fontem aquam funderent, ab Innocentio I. & Sixto III. conditos tradit.

(4) Laudatur hoc Zenonis testimonium a Laurentio Pignorio in Commentario de Servis pag. 38. secundæ editionis Patavinæ, ut exinde balneatoris officium explicet. *Balneator* erat servus, qui balneis præerat, illorumque usibus deserviebat; de quo plura Ursinus in Appendice ad Ciacconium de Triclin. pag. 159. Gronovius tom. 9. pag. 641. Salmasius in Lampridii Commodum cap. 7. & alii, qui fere hoc idem Zenonis testimonium omnium clarissimum recitant. Hunc eumdem ritum in balneis iisdem fere verbis memorat Appulejus lib. 1. Metamorph. pag. 49. etsi balneatoris nomen reticescat. *Illico*, inquit, *lavacro trado*, *quod unctui*, *quod tersui ipse præministro*, *sordium enormem eluviem operose effrico.* Indicantur autem balneorum utensilia, videlicet ampulla olearia, & dentata strigilis, ac linteamina, quibus ad tergendum veteres utebantur. Porro hoc in tractatu balneatoris nomine metaphorice Episcopus significari videtur, qui solus baptizabat; baptismi enim lotionem sub balnei imagine heic respici verisimillimum est. Baptisma quidem unctio sacra, cujus Auctor meminit, partim præibat, partim sequebatur. Præibat illa, qua pectus, & inter scapulas Latini, Græci autem totum corpus ungebant: vide Martene part. 1. lib. 1. cap. 1. art. 13. num. 10. Sequebatur vero altera, quæ ante albam vestem repetebatur in capitis vertice, præter illam, quæ mox addebatur, cum baptizatus statim sacro chrismate confirmabatur: vide Auctores apud eumdem Martene loco laudato art. 15. num. 2. & 11. At forte alia lotio intelligi potest, qua alicubi ante baptisma, alicubi vero post lavabantur baptizandorum, seu neophytorum pedes, & non numquam caput, de quo ritu legendus memoratus Auctor art. 13. num. 1. & art. 15. num. 8. Sed cum illa, quæ præmittebatur, diebus aliquot baptismati præcederet, & forte etiam in usu esset, ubi non vigebat altera post baptisma; heic autem apud Zenonem sermo sit de lotione, quæ si diversa sit a baptismate, eodem tamen die perficiebatur: jam illa procul dubio videtur hoc loco indicari, quam post baptisma ante vestis albæ traditionem ab Episcopo *succincto* peractam diserte tradit Auctor antiquus librorum de Sacramentis inter Ambrosii opera l. 3. c. 1. *Adscendisti de fonte*, *quid secutum est?* . . . . . *succinctus*, *inquam*, *summus sacerdos pedes tibi lavit:* cum quibus concinit Ambrosius in libro de Mysteriis c. 6. Quod si hunc morem a Romana Ecclesia alienum ipse Auctor de Sacramentis testatur; id nihil prohibet, quo minus Veronæ a Zenone usurpari potuerit; & hunc quidem eumdem ritum aliæ præter Mediolanensem secutæ sunt Ecclesiæ, ut ex Missali Gothico & Gallicano veteri manifestum est, ubi exstant formulæ dicendæ, cum Neophytorum pedes abluuntur.

(5) De hujus generis *denario* multa disseruimus adnotatione 21. in tract. 14 l. 1. ubi verum denarium in baptismate traditum non improbabiliter conjecimus ex aliis testimoniis Zenonianis, quæ eumdem *denarium*, seu *stipendium* appellant. At heic *denarii aurei* mentio perturbat. Cum enim denarium aureum singulis baptizatis in tanta baptizatorum frequentia ab Episcopo liberaliter datum, ex penuria & paupertate ejusdem, de qua alibi satis, incredibile plane sit; Sanctus autem Zeno allegoriis frequens insistat: non nisi allegorice *denarius* hoc loco intelligendus apparet, ut illa pariter indicant *triplicis numismatis unione signatum*, quæ de vero denario aureo haud accipi posse videntur. Itaque Eucharistiam alii fortasse intelligent, quam *in formam nummi* traditam memorat Ernulfus Roffensis Episcopus in epistola ad Lambertum tom. 3. Spicilegii Acheriani pag. 471.

dem nudi (6) demergemini, sed (7) ætherea veste vestiti, mox candidati inde surgetis; quam qui non polluerit, regna cælestia possidebit: per Dominum Jesum Christum.

pag. 471. novissimæ editionis, seu *in modum denarii*, ut ait Honorius lib. 1. de Gemma Animæ lib. 1. cap. 66. & fortassis tres circulos triplicis numismatis unionem referentes Eucharistia exhibebat. Sed præter quam quod hæc sequioris multo ætatis sunt testimonia, S. Zeno tract. 14. *denarii* ita meminit, ut ab Eucharistico pane illum satis distinguat: vide ibidem adnot. 18. & 19. Melius forsitan intelligitur gratia, quæ triplici sacramento baptismatis, confirmationis, & Eucharistiæ simul collato eodem die liberalissime conferebatur. Sed quidquid de mystica interpretatione intelligas, adhuc denarius aliquis una cum baptismate traditus dici potest, qui tamen ex solo mystico sensu *aureus*, & *triplicis numismatis unione signatus* fuerit. Hæc per meram conjectationem, quam proponere, non affirmare intendimus. Alii meliora excogitent, & si quid probabilius adferant, ambabus ulnis excipiemus.

(6) Mf. Rem. *demergetis*: ceteri cum editis *demergiris*: utrumque perperam, atque legendum *demergemini*; qui enim per immersionem baptizabat aliquem, is *immergere* baptizandum dicitur, hic autem *demergi*. Nudos porro fuisse, qui baptisma suscepturi immergebantur in fontem, pervulgatum est.

(7) Innocentiæ & gratiæ vestem heic indicari patet ex his, quæ sequuntur, *quam qui non polluerit* &c. ut ne tamen excludatur alba vestis, quæ baptizatis imposita, innocentiæ & gratiæ imaginem referebat. Utrumque nimirum Zeno spectare simul solet & rem & mysticum rei sensum, ut quædam una eloquatur, quæ tum rei, tum mysticæ locutioni conveniunt; quædam vero, quæ non nisi ad mysticam rei significationem referre possis, quod in his præsertim tractatibus frequens est.

TRACTATUS XXXVI.

(1) *Invitatio ad fontem.* VII.

EJa, fratres, quos beatæ sitis exoptatus ardor incendit, quos nectarei fluenti dulce murmur invitat, lacteum genitalis fontis ad laticem convolate (2) incunctanter, ac fortiter bibite, dum licet, superfluentis amnis undæ subjecti, toto impetu, totaque devotione vestra

(1) De inscriptione hujus tractatus vide, quæ animadvertimus adnot. 1. in tractatum præcedentem. Huic quoque tractatui in Mf. Remensis margine hæc apponuntur: *Recitanda pueris ante baptisma a Pontifice.*

(2) In editis & aliquot MSS. *convolate*: & *incunctanter*. At alii codices conjunctim scribunt *convolate incunctanter* sine conjunctione &, quam libentius inseruissemus ante voces *dum licet*, vel ante *superfluentis*, siqui codices suffragium tulissent.

(3) Quod

vestra vasa replete, ut semper vobis aqua sufficiat, hoc ante omnia scientes, quia hanc nec effundere licet, nec (3) rursus haurire.

(3) Quod heic & in sequentibus traditur, *non licere* baptismalis fontis aquam *rursum haurire*, satis innuit catholicum dogma, nimirum baptisma iterum non posse conferri: quod ipsum alii Patres aliis formulis tradidere. In fine codex Pomp. addit *Amen*.

TRACTATUS XXXVII.

(1) *Invitatio ad fontem.* VIII.

In qua perpaucis additis, quibusdam mutatis, continentur ea, quæ in antecedenti.

EJa, fratres, quos beatæ sitis exoptatus ardor incendit, cupiditate ac velocitate (2) cervina lacteum genitalis fontis ad laticem convolate. Fortiter bibite, ut semper vobis aqua sufficiat, hoc principaliter scientes, quia hanc nec effundere licitum est, nec rursus haurire. (3)

TRA-

(1) Mss. libri duplicem titulum præferunt: *Tractatus Paschæ*, vel *Invitatio fontis*. Vide adnot. 1. in tract. 35.

(2) *Cervina* inquit, cum spectet illa ps. 41. *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum* &c.

(3) In Ms. Rem. hæc adduntur: *Explicit S. Zenonis tractatus Paschæ*.

TRACTATUS XXXVIII.

(1) *Ad Neophytos post baptisma.* I.

POst devotissima completa expiationis sacræ casta (2) jejunia, post (3) clarissimæ noctis suo sole dulces vigilias, post lactei fontis lavacro vitali in spem immortalitatis animas pullulantes, ex quo qui eratis ætate diversi, diversi (4) natione, subito germani fratres, subito unigeniti emersistis (5) infantes, hortor vos nativitatis tantæ festa

(1) Et heic & in sequentibus tractatibus retinuimus titulum edit. Veronensis: in MSS. vero, *Tractatus post traditum baptisma.* Ipso autem paschatis die hunc tractatum habitum a Zenone ex prima periodo manifestum est. Hæc porro marginalis rubrica in codice Remensi legitur: *In Pascha pueris post baptismum a Pontifice recitanda.*

(2) Heic perspicue quadragesimæ jejunium jam completum innuitur; istud autem *castum* fortassis appellatur, propterea quod in quadragesimali jejunio ipsi conjuges continentiam servarent, de quo aliud locuples Zenonis testimonium animadvertimus adnot. 53. in tract. 4. lib. 1. Tres codices pro *completa* scribunt *contemplata.*

(3) Quam Zeno *clarissimam*, S. Gaudentius serm. 5. pag. 60. *splendidissimam noctem vigiliarum* appellat. Christianos nimirum in Paschalis festi vigilia maximam cereorum & lampadarum copiam accendere consuevisse, hinc satis ostenditur. S. Gregorius Nazianzenus Orat. 2. de Pasch. ejusdem moris aperte meminit, & in præfatione *Exsultet*, quæ vel hodie cantatur in benedictione cerei, simile quidpiam invenitur. Constantinus Magnus, nondum licet catechumenus, sed Christo tamen addictus, ut præclarum suæ in eum pietatis testimonium daret, non in ecclesia solum, sed tota urbe cereos & lampades ita frequentes accendi jussit, *ut*, quod tradit Eusebius lib. 4. Vitæ ejusdem cap. 22. *hæc mystica vigilia quovis vel splendidissimo die splendidior redderetur.* Morem accendendorum per urbem luminum noctibus singulis, ut publico commodo consuleretur, Romæ vigentem suo ævo memorat Ammianus Marcellinus lib. 14. *ubi*, inquit, *pernoctantium luminum claritudo dierum solet imitari fulgorem.* Hic autem mos vel Constantini ætate, ea saltem in urbe, non fuit, vel noctis Paschalis celebritatem pluribus luminibus augeri jussit, ut *vel splendidissimo die splendidior redderetur.* Splendor porro noctis hujus in ecclesiis non tam a lampadibus, vel cereis earumdem ecclesiarum proficiscebatur, quam a cereis Neophytorum, qui una cum lampadibus ecclesiarum accensi in magnam copiam (quamplures enim id temporis simul baptizabantur) splendorem sacri loci mirum in modum adaugebant. Vide de his cereis Neophytorum Ambrosium de Lapsu Virginis cap. 5. ut alios omittamus a Martene laudatos part. 1. lib. 1. cap. 1. art. 15. num. 9. & 10. De *vigiliis* porro hac nocte habitis hoc unum dicimus, quod adeo antiquæ sunt, ut illas ab Apostolis traditas docuerit Hieronymus in cap. 25. Matthæi v. 6. ubi etiam hunc ritum ex simili Judæorum profectum testatur. Epiphanius similiter hæres. 70. §. 10. id refert Constitutioni Apostolicæ, ex qua sumta videtur constitutio similis inter Clementinas lib. 5. cap. 19. ubi eædem Paschales vigiliæ diserte præcipiuntur.

(4) Tract. 33. *genere, ætate, sexu, conditione diversos*, qui Veronæ abs se baptizandi erant, S. Episcopus appellavit; heic autem addit & *natione*, quod notatu dignum visum est, ut appareat hanc in urbem ex dissitis etiam terris baptizandos confluxisse: nisi forte hoc accipiendum sit de iis, qui ex aliis nationibus Veronam incolatum venerant, aliave de caussa heic fortuito degerent.

(5) Augustinus serm. 228. num. 1. *Qui paullo*

ſta (6) læto celebrare convivio: ſed non illo, in quo diverſis epulis (7) intrimentorum lenocinio ſaporis de ſumma certantibus, obrutum pectus (8) ſæpe crudis atque acidis vomitibus inurgetur; in quo muſti veſtri dulcedo ſæcularis, vini pridiani exhalante fœtore, corrumpitur: ſed cæleſti prandio, honeſto, puro, ſalubri, atque perpetuo; quod, ut ſaturi ſemper ac felices eſſe poſſitis, eſurienter accipite. Paterfamilias (9) panem vinumque pretioſum vobis ex uſibus ſuis ſua de menſa largitur. Tres pueri unanimes legumina inferunt primi, quibus, ut ſcitus ſit ſapor, ſalem ſapientiæ aſpergunt: oleum Chriſtus infundit: Moyſes primitivam feſtinus, maturamque procuravit (10) agninam, Abraham pinguem conditamque fideliter vitulinam. Iſaac innocenter oleum portat, & ligna. Jacob patienter varia exhibet pecora. Joſeph (11) præmotus ad menſuram prærogat cunctis annonam. Sane ſi quis aliquid deſideraverit, qui recondidit, Noe

omnia

paullo ante vocabantur Competentes, modo vocantur Infantes . . . . Infantes dicuntur, quia modo nati ſunt Chriſto, qui prius nati fuerant ſæculo. Manat hæc formula ex illo Petri epiſt. 1. 2. 2. *Sicut modo geniti infantes.* Idem Auguſtinus aliquot ſermones habet inſcriptos: *In die Paſchæ ad Infantes.* Vide Clementem Alexandrinum lib. 1. Pædag. cap. 4. ubi hanc Neophytorum infantiam, uti vel tunc vocabatur, a Gentium reprehenſionibus vindicat.

(5) Mſ. Rem. *feſta læta celebrare convivio.* Porro *convivium* heic nuncupatur Euchariſtia, quæ poſt noctis vigilias ipſo die Paſchatis Neophytis tradebatur. Hoc eodem *convivii* nomine eam appellat etiam Tertullianus lib. 2. ad Uxorem. Optatus lib. 5. Ambroſius lib. 1. de Abel & Cain &c. *Prandium* mox eodem ſenſu Auctor nominat. In Appendice Cypriani p. 268. Edit. Venetæ ſimile quidpiam *cœnæ* appellatione ſub variis epulorum ſymbolis eodem ſpectantibus idemque ſignificantibus explicatur.

(7) Sic ex Mſ. Rem. cum alii codices & editi habeant *nutrimentorum*, excepto Mſ. Pomp. in quo priori manu *intrimentorum* ſcriptum fuerat, ſed poſteriori manu perperam ſuppoſitum *nutrimentorum*. Eſt autem *intrimentum* ſapidiſſimi condimenti genus, ut ex illo Appuleji intelligitur lib. 10. Metam. *Qui ſapidiſſimis intrimentis ſuccuum pulmenta condita vapore mollibat.*

(8) Notatur heic frequens profanarum comeſſationum intemperantia, quam vomitus fere ſequebatur. Paullo poſt ante verba *muſti veſtri* tres Mſſ. male addunt *non muſti.*

(9) Paterfamilias hoc loco appellatus Melchiſedech eſſe videtur, qui *panem & vinum* protuliſſe traditur Gen. 14. verſ. 18. Hic autem figura fuit Chriſti Euchariſtiam inſtituentis ſub utraque ſpecie, quam quidem ſub utraque ſpecie olim Neophytis traditam liquet.

(10) In Mſ. Rem. *aginam*, ſed librarii errore ſcriptum eſt; *agina* enim cum unico *n* eſt pars ſuperior libræ, in qua æquilibrium vertitur, ſeu trutina: *agninum* autem dicitur quidquid agnorum eſt, ſicut apud Horatium Epiſt. lib. 1. 15. 35. *omaſi agnini*: apud Plautum vero Aulular. 2. 5. 4. *agnina* abſolute agninam carnem ſignificat. Spectatur autem hoc loco illud Exodi 12. ubi agnus in Paſchate edendus præcipitur: *primitivum* autem eſſe debuiſſe hunc agnum Zeno pluries tradit in tractatibus de Exodo, quos ſubjiciemus: quem agnum Chriſti & Euchariſtiæ ſymbolum fuiſſe omnes norunt.

(11) Pignorius in Commentario de Servis corrigendum cenſet *promotus* & *prorogat*;

Ii 2 diſpen-

omnia illi (12) arcarius non negabit. Petrus piſcator recentes marinos affatim piſces apponit cum ſarda admirabili. Tobias peregrinus fluvialis piſcis (13) interanea diligenter accurat & aſſat. Joannes (14) camelarius devote præcurrens, de ſilva mel attulit, & locuſtas.
Rom. 14. 3. Ne alter alterum manducantem (15) denotet, invitator admonet Paullus. David regius paſtor omnibus momentis lac argenteum ſubminiſtrat, & caſeum. Zachæus ſine mora quadruplicata (16) expungit apophoreta: Deus & Dominus noſter Jeſus Chriſtus Dei Filius (17) dulcia, ſicut prior qui hoc prandio paſtus eſt ante nos, dicit:
Ps. 128. 103. *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua ſuper mel*, (18) *& favum ori meo!* Hæc, fratres, ſi quis libenter crediderit, largiores adhuc eſcas inveniet; quibus ſi diligens fuerit, ſemper & ſe & alios bonis omnibus ſatiabit: per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum. (19) TRA-

diſpenſatores enim prorogatores appellatos fuiſſe multis exemplis demonſtrat.

(12) *Arcarius* Noe arcæ conditor & præfectus appellatus. *Arcarii* autem a Latinis dicebantur œconomi, qui ſive Reipublicæ, ſive familiæ œconomiæ præerant, & promtuariæ arcæ, vel cellæ præfecti, diſpenſationis eorum, quæ opus eſſent, curam gerebant. Noe autem, ſi quid in convivio deſideraretur, non negaturus peracute dicitur, ac ſi ex Arca, ubi cuncta animalium genera condita fuere, educere pro neceſſitate, vel deſiderio poſſet. Editiones porro Ven. & Ver. cum pleriſque Mſſ. habent *negavit* pro *negabit*, quod ex Mſ. Tol. & edit. Patavina correximus.

(13) *Interanea* apud Plinium lib. 8. cap. 27. & lib. 30. cap. 7. exta, ſeu viſcera ſunt.

(14) *Camelarius* L. ult. §. 10. D. *de muner. & oner.* eſt, qui camelis præeſt, eorumque curam gerit. Joannes forte *camelarius* hoc loco dicitur, quod *habebat veſtimentum de pilis camelorum*. Matth. 3. 4.

(15) Edit. Ven. *devoret*, ſed male; nam reſpicitur Paulli locus ad Rom. 14. 3. *Qui non manducat, manducantem non judicet*.

(16) *Apophoreta* ſunt munuſcula illa poſt ſolenne prandium data, quæ domum referre licet; unde Ambroſius de Exhortat. Virginitatis n 7. *Qui ad convivium magnum invitantur, apophoreta ſecum referre conſueverunt.* Ut itaque S. Zeno huic convivio nihil deeſſe ſignificet, quadruplicata, ideſt copioſiſſima apophoreta in illud tandem a Zachæo allata commemorat. Verbum autem *expungit* pro *diſtribuit apophoreta* inter convivas hoc loco accipiendum eſt, uti plane ſuadet alius ſimilis locus ex tractatu 53. ubi *munera expungens* pro *munera dividens* aperte dicitur, in quem locum vide adnot. 2. ubi hanc ſignificationem confirmamus.

(17) Auctoritate codicis Vaticani inſeruimus vocem *dulcia*, quæ plane deſiderabatur; ſic enim commode intelligitur, Jeſum Chriſtum Dei Filium ſub convivii finem *expungere dulcia* (quæ vox ſubſtantive adhiberi ſolita pro rebus dulcibus probari poteſt ex Lampridio in Heliogabali vita cap. 27) *ſicut dicit*, ſeu vocat ille, *qui prior hoc prandio paſtus eſt ante nos*, nimirum David, cujus ſunt hæc ad Deum verba: *Quam dulcia faucibus meis* &c.

(18) Etiam apud Hilarium in pſal. 118. lit. 13. pag. 355. in ipſa pſalmi littera, quæ præmittitur, eadem lectio habetur: *Super mel & favum ori meo*: quæ verba *& favum* licet abſint in ipſa explicatione litteræ 13. pag. 359. num. 11. tamen in explicatione litteræ 17. *& favum* ab Hilario lectum palam indicatur his verbis pag. 388. num. 5. *Verbum Dei ex corde malus abripit, quod ultra mel & favum in ore delectat.*

(19) Mſſ. Vat addit: *qui tecum regnat in ſecula ſeculorum.*

(1) Ple-

TRACTATUS XXXIX.

(1) *Ad Neophytos post baptisma.* II.

REcte sanctissimus David ait : *Beati, quorum remissæ sunt iniquitates,* Ps. 31. 1. *& quorum tecta sunt peccata*: quia beatus esse non potest, fratres, in prima nativitate persistens, quem æstuantium delictorum (2) fax incensa omnibus momentis exurit : qui pædorem sui secum carceris portat : qui carnificem sentit ante, quam videat : qui nomen judicis pertimescit : qui, sic unde susurrus ingruerit, se quæri, se æstimat inveniri: cui securitatis profectus est nullus, etiam si contingat ei accusatore carere, teste conscio; cum se ipso carere non possit, quia violentior omni tortore conscientia numquam suum deserit peccatorem. In hoc reatu, fratres, usque nunc fuistis: sed fortiter (3) examinati estis : sed, ut indulgentiam perciperetis, pro vobis bene vigilastis, optime estis auditi. Novum judicii genus, in quo reus si excusaverit crimen, damnatur; absolvitur, si (4) fatetur. O magna potestas, magna peritia, magna pietas judicis nostri! a quo universi generis

(1) Plerique MSS. *Incipit de Baptismo*, quibuscum consentiunt in Imperiali historia MS. Joannes Veronensis, ejusque exscriptores Pastrengus & Petrus de Natalibus, qui duos *de Baptismo* tractatus recensent. Unus Zenonianus cum editione principe inscribit: *Post traditum baptisma.* Retinuimus editionis Veronensis inscriptionem, ne tractatuum ad Neophytos seriem mutatione tituli interciperemus, quod & in sequentibus intelligendum est.

(2) Legebatur *fex.* Sparaverii emendatio placuit, quem vide, si lubet.

(3) Notatur heic catechumenorum examen, quod in scrutiniis fiebat, de quo plura Martene part. 1. de Antiquis Ecclesiæ ritibus lib. 1. cap. 1. art. 11.

(4) Peccatorum confessio baptismo præmissa hoc loco indicatur, de qua plenius tract. 40. & 41. Tertullianus de Baptismo cap. 20. *Ingressuros baptismum orationibus crebris, jejuniis, & geniculationibus, & pervigiliis orare oportet, & cum confessione omnium retro delictorum.* Concinit antiquus Auctor sermonis in psalmum 41. ad Neophytos in Appendice tom. 6. operum S. Augustini pag. 287. de iisdem enim loquens, quales per quadragesimam ante baptisma fuere : *Per omnem quadragesimam,* inquit, *vacaverunt orationi atque jejuniis, in sacco & cinere dormierunt, futuram vitam peccatorum suorum confessione quærentes*; ex quibus eam confessionis rationem colligere posse nobis videmur, non quod necessitate baptismi omnia confiteri deberent, sed ut antiquam vitam in scrutiniis exponentes, *quærerent*, quid deserere, quid sequi, & quam vitæ rationem instituere oporteret, ut Christianum vere hominem induerent. Ejus ritus meminisse videtur suppar Zenoni auctor S. Ambrosius lib. 6. in Lucam cap. 3. cum ait : *In baptismo igitur justificatur Deus, in quo est confessio & venia peccatorum*; & S. Gregorius Nazianzenus sermone in sanctum lavacrum, cum baptizandum alloquens, *ne dedigneris*, inquit, *tuum prodere peccatum, cum scias quemadmodum Joannes bapti-*

neris peccatores, ut possint beate vivere, (5) puniri festinant; descendit quippe gladius pius in viscera peccatoris, & uno eodemque ictu, incolumi corporis manente materia, interficit hominem veterem, creat novum, & sacri gurgitis elemento sepelit. Et cum omnium aquarum natura sit talis, ut cum in profundum homines (6) susceperit vivos, evomat mortuos; aqua nostra suscipit mortuos, & evomit vivos, ex animalibus veros homines factos, ex hominibus in angelos transituros, si provectus ætatis eorum (7) infantiam non mutaverit.

TRA-

baptizabat, ut confessione præsenti futuram evadere possis, quibus verbis nova confitendi ratio proponitur. Eusebius lib. 5. Hist. cap. 17. occasione quadam *multos* ad Christianam religionem conversos narrans, de his inquit: *Peccata sua confitentes baptisma Christi susceperunt*. Alia id generis, quæ adferri possent, & exempla & testimonia prætermittimus.

(5) Innuitur pœnitentia, quæ adultis baptizandis imponebatur, ante quam baptisma susciperent, ut ex memoratis superiori adnotatione testimoniis liquet. Alii testes fuse in hanc rem allegantur a P. Martene lib. 1. cap. 1. art. 10. num. 10. Ejus autem pœnitentiæ imponendæ consilium illud fuisse arbitramur, non solum ut baptizandi peccatorum aliquam satisfactionem darent, simulque ostenderent, num ex animo præteritam vitam detestarentur, ac baptisma peterent; sed etiam ut caro in vitiis enutrita, hac maceratione edomita spiritui inservire assuesceret. Hujus autem pœnitentiæ institutionem quidam Petri præcepto referunt, ut discimus ex epistola Herivæi Remensis ad Wittonem Rothomagensem cap. 6. ubi Clodovæum aliquantis cum S. Remigio diebus moratum prodit ante baptisma, ut *pœnitentiæ secundum Apostolicum præceptum prius ablueretur lacrimis, dicente Beato Petro principe Apostolorum: Pœnitentiam agite, & baptizetur unusquisque vestrum*. Certe pœnitentia ejusmodi in Constitutionibus, quæ Apostolicæ dicuntur, lib. 7. cap. 32. aliisque pluribus canonum decretis ante baptismum imponenda & suscipienda præcipitur; quæ disciplina adeo in multa sæcula viguit, ut Auctor Sermonis in dedicatione templi, qui a non nullis creditur S. Cæsarius, num. 5. pœnitentiæ ejusmodi contemtorem *non levis peccati* reum peragere non dubitaverit.

(6) Mss. Remensis & Vat. *receperit*.

(7) Si nimirum baptismalem innocentiam seu gratiam, qua *modo geniti infantes* dicuntur a Petro 1. 2. 2. in malitiam & culpam non mutaverint. Ms. Pomp. in fine addit *Amen*.

(1) Sic

TRACTATUS XL.

(1) *Ad Neophytos post baptisma.* III.

EXsultemus, fratres, in Christo: triumphatorique perpetuo hymnis, citharis, tympanis, canticis gratiam referamus, qui nobis promissa perpetuans pia (2) sanctione (ut ajunt) claves vere aureas misit: & quidem non illas, quæ maligno beneficio crimina excipiunt, quæ corpori parcunt, animam liberare non possunt; quæ peccata, cum dissimulando prætereunt, non adimunt, sed (3) includunt; quæ reum, qualem invenerint, talem quoque dimittunt; quæ in pari caussa ipsi præstatori nihil prodesse possunt. At vero nostræ acervatim absolvunt, quiquid invenerint, nec aliquid (4) subsecivi esse patiuntur: sed pectorum aperiunt cuncta penetralia, diligenter universa crimina expellunt, ac rursus diligenter occludunt, ne quid illo vel frivolum, inde quod excluditur, revertatur. Mira ratio, mira beatitudo! Salvo reo punitur reatus in (5) reo, integroque statu moritur in homine, propter quod homo fuerat moriturus. Inde est, quod

(1) Sic editio Veronensis: inscriptio autem codicum est *de Baptismo*: Editio Veneta cum manuscripto Zenoniano: *Post traditum baptisma.*

(2) Sanctio proprie lex est, quæ pœnam adjunctam habet. Justinianus lib. 2. Instit. 1. *Ideo & legum eas partes, quibus pœnas constituimus adversus eos, qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus.* Eodem sensu a vetustioribus proprie appellatas vel ex hoc Zenonis loco colligi potest, quippe qui interponens parenthesin, *ut ajunt*, cum clavium *sanctionem piam* ex more loquendi appellat, satis vulgatam ejus temporis formulam notat. Licet autem clavium sanctio pœnæ aliquid conjunctum haberet, qua pœnitentia afficiebantur non ii solum, qui post baptisma peccassent, sed etiam qui ad baptisma propriis cum peccatis accederent, ut ostendimus adnot. 5. in tract. superiorem; tamen cum præ criminum gravitate levissima hæc pœna fuerit, & hæc ipsa non in pœnam, sed in rei potius beneficium exigeretur, recte *piam* clavium *sanctionem* vulgo appellatam Zeno vocavit.

(3) Mss. Rem. *accludunt.*

(4) Aliqui Mss. legunt *subficivi.* Sed sunt qui legendum putent *succisivi*, vel *subcisivi.* Nota autem hoc loco vim clavium in baptismate, quibus *absoluto acervatim quidquid invenerint*, nihil subcisivi, vel reliqui sive quoad culpam, sive quoad pœnam relinquitur; & præterea deletis semel cunctis criminibus, nihil ex iisdem reviviscere sinunt; quod sane indicant illa: *Diligenter universa crimina expellunt, ac rursus diligenter occludunt, ne quid illo vel frivolum, inde quod excluditur, revertatur.* Paullo post Mss. Tolent. & Vatic. *peccatorum* pro *pectorum*, & Ms. Tol. cum edit. Ven. *accludunt* pro *occludunt.*

(5) Legebatur *in eo*, sed codices Tol. Vat. Urbin. Pomp. Sp. & Zen. *in reo* scribunt, & idipsum habent omnes cum Mss. tum editi tractatu sequenti, in quo idem hic sensus totidem verbis expressus reperitur.

(6) De

quod nostra non habet necessaria tormenta (6) confessio; quod sine sudore tortoris facinora sua sponte reus, ut fiat innocens, confitetur. Pretiosa indulgentia est, fratres, quæ & veniam præstat, & medicinam. Ceterum qui parcit venefico, homicidæ, adultero, incestatori, sacrilego, nisi ejus curaverit mentem, non video, quid illi præstiterit. O liberatoris nostri profunda providentia! O præstantia singularis! O dulcis sententia! O damnatio necessaria! Homo jugulatur, ut vivat: (7) percussor, percussorisque non cernitur gladius: percussique non hiat vulnus, non defluit sanguis, non decolor color est. Ipse est, & tamen ipse non est. Vetus quidem videtur domicilium, sed novus est (8) inquilinus, mutatione morum nativitatis suæ nobilitatem incredulis variis virtutibus monstrans. Cujus sanctionem, vestræ ætatis omni curriculo manente in sua semper infantia, custodite: ac fortiter præcavete, ne primi hominis (9) quondam vestri umquam memoriam recolatis.

TRA-

(6) De confessione a Catechumenis ante baptismum habita heic sermo est, cum hic tractatus ad Neophytos recens baptizatos habitus fuerit, ut ex inscriptione & fine liquet. De hac porro confessione satis diximus adnot. 4. in tractatum præcedentem.

(7) Intellige *non cernitur percussor, nec percussoris gladius*. MS. Pomp. scribit sine conjunctione *percussi non hiat vulnus*: sed forte legendum, ut in tract. seq. *Percussor non videtur, percussoris non cernitur gladius, percussi non hiat vulnus*.

(8) *Inquilinus novus* heic Christus est per gratiam, ob quam in baptizatis inhabitat. Hinc intelligitur, ad quem referatur relativum *cujus*, quod mox subjicitur: *cujus sanctionem* &c.

(9) *Primus homo*, idest Adam peccator, *quondam vester*, idest baptizatorum, exstitit, quod Neophyti ante baptisma peccatores ut Adam fuerint, & veteris hominis, ut Paullus loquitur, personam gesserint; quam, ut novum hominem Christum in baptismo induerent, exsuerunt, ejusque memoriam ne recolant, Zeno illos hortatur, ne a gratia ad peccatum redeant. Vide epist. ad Ephesios cap. 4. vers. 22. 24. & ad Coloss. cap. 3. v. 9.

(1) In

TRACTATUS XLI.

(1) *Ad Neophytos post baptisma.* IV.

In quo paucis additis, quibusdam mutatis, continentur ea, quæ partim XXXIX. partim XL. tractatibus exhibentur.

EXsultate, fratres, in Christo, (2) acceptaque indulgentia regale beneficium diligenter, fortiter, ac fideliter custodite; etenim omnis

(1) In MSS inscribitur: *Tractatus ad Neophytos alio die Paschæ*: in edit. Ven. cum MS. Zen *ad Neophytos*. MS. autem Rem. hanc præterea marginalem notationem exhibet: *A Subdiacono in ambone recitanda, dum cum fratribus Pontifex in conventu sederit.* Subdiaconorum aliquando fuisse lectiones recitare discimus ex Gregorio lib. 4. ep. 44. Lectiones autem in ambone habitas notum est pluribus testibus, quos Martene allegat t. 4. de Antiq. Ecclesiæ Ritibus cap. 5. num. 11. Qui porro *conventus* heic dicitur, ab aliis Scriptoribus *fratrum conventus* appellatur. *Fratrum* autem *conventum* locum fuisse ab ecclesia distinctum, ubi lectiones sacræ fieri solerent, satis innui videtur a Cæsario Arelatensi hom. 11. *Vos ad audiendas lectiones divinas, video ad conventum fratrum, vel ad ecclesiam fideliter concurrere*, & paullo post: *Ad ecclesiam, vel fratrum conventum venit.* Non nulli quidem particulam *vel* pro copulativa accepere, ac si *conventus fratrum* & *ecclesia* synonima essent. At præter quam quod hæc repetita disjunctivæ particulæ formula id ferre non videtur, *conventum fratrum* fuisse locum ab ecclesia separatum, quem *Capitulum* alii vocabant, manifestum fit ex Ordine ix. Romano, quem Mabillonius edidit tom. 2. Musei Italici pag. 90. sic enim ibidem initio scribitur: *Postquam prima hora celebrata fuerit in conventu fratrum, qui apud quosdam Capitulum nuncupatur &c.* Et Capitulum quidem locum fuisse ab ecclesia sejunctum, in quo post primam & ante Missam ad lectiones audiendas cleri præsertim conventus fieret, aperte colligimus ex antiquo ordine Cameracensis & Atrebatensis Ecclesiæ ex Pithœi schedis edito, ubi hæc leguntur: *Et mox ut sol ortus fuerit, signum pulsetur ad primam, ubi omnis clerus conveniet. Deinde exeant ab ecclesia cum silentio, & resideant in Capitulo, ubi sacra legatur lectio ab hebdomadario. De ipsa vero lectione & de conversatione clericorum ibi a prælatis tractandum est*; & deinde subjiciuntur, quæ ad Missam pertinent. Huc autem præter clerum, antiquis saltem temporibus, concurrere potuisse etiam laicos ad sacram lectionem audiendam, ex Cæsarii testimonio liquet. In conventu, seu Capitulo ambonem præterea fuisse, unde sacri libri legerentur, perspicuum fit ex nota marginali in præsentem tractatum. Neque moveat marginalis notatio tract. 45. ubi cum ea *in conventu* gesta traduntur, quæ aliis ex ordinibus ante, vel post nocturnas Vigiliarum preces (matutinum vocamus) in choro geri consueverant, uti est pacis oblatio memorata aliquot in monumentis a Martene recitatis tom. 4. de Ant. Eccl. Ritib. cap. 25. num. 5. & antiphona *Surrexit Christus &c.* *conventus* hic *fratrum* pro ipso choro habendus videri potest, ubi sane clerus convenit: hæc, inquam, marginalis notatio ne moveat; nam cum præcipuus Veronensis Ecclesiæ, & dei quidem paschalis ritus videatur, qui ea notatione exponitur, quique non ejus est generis, cujus ille est, qui in monumentis a Martene relatis ante, vel post nocturnas preces celebrabatur; nihil opus est, ut exinde *conventus* nomen in alienam significationem transferamus, quam aliis documentis confirmare non liceat. Vide quæ in eam notationem suo loco dicemus.

(2) Prima hæc sententia in sequenti tra-

 ctatu

omnis actus vester contractus ablatus est, securi gaudete: nihil sæculo jam debetis. (3) Imago quidem reatus nunc usque fuistis, sed fortiter examinati estis: &, ut indulgentiam perciperetis, pro vobis (4) ipsis bene vigilastis: optime estis auditi. Novum judicii genus est, in quo reus, si excusaverit crimen, damnatur; absolvitur, si fatetur. Magna ratio, magna potestas, magna pietas judicis nostri, a quo universi generis peccatores, ut possint beate vivere, puniri festinant. (5) Mira ratio: mirum profecto mysterium. Salvo reo, punitur reatus in reo, integroque statu moritur in homine, propter quod homo fuerat moriturus. Inde est, quod nostra non habet necessaria tormenta confessio, (6) quod sine truculenti sudore tortoris facinora sua sponte reus, ut fiat innocens, confitetur. Pretiosa res est, fratres, quæ & honorem præstat, & præmium. O liberatoris nostri profunda providentia! O præstantia singularis! O dulcis sententia! O damnatio necessaria! In semet ipso homo jugulatur, ut vivat: percussor non videtur, percussoris non cernitur gladius, percussi non hiat vulnus, non defluit sanguis exspirantis, non palpitat corpus, non decolor color est. Ipse est, tamen non est ipse. Vetus quidem videtur domicilium: sed novus inquilinus exsultat mutatione morum, nativitatis suæ nobilitatem incredulis variis virtutibus probaturus.

TRA-

ctatu alia lectione repetitur sic: *Acceptæque indulgentiæ regale beneficium diligenter, fortiter, ac fideliter custodite: etenim vester contractus ablatus est.* At utrobique in Ms. Rem. *ablatus*: legitur in Ms. Tol. *sublatus*. Contractus autem heic peccata sunt, ex quibus duplex culpæ pœnæque debitum contraximus; hoc autem debitum utrumque cum in baptismate remissum fuerit, contractus omnis jure ablatus, seu albatus, idest deletus, dicitur. Contractus enim heic dictus videtur, quod Apostolus ad Coloss. 2. 14. *chirographum* vocat: *Delens quod adversus nos erat, chirographum decreti, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci*: ubi & *ablati*, & *albati*, seu deleti chirographi occurrit mentio.

(3) Mss. Tol. & Pomp. *In magno quidem reatu nunc usque fuistis.* Tract. 39. unde hæc sententia fere desumta est: *In hoc reatu, fratres, usque nunc fuistis.* Vide quæ ibidem adnotavimus.

(4) *Ipsis* additum est ex quinque Mss. Codex Vat. *pro vobis bonis ipsis.*

(5) Heic incipiunt, quæ ex tract. 40. totidem fere verbis repetuntur.

(6) Tres Mss. Rem. Vat. & Pomp. *quod*, cum alii perperam *quæ* præferant. Idem sane totidem verbis legitur tract. præced.

(1) In

TRACTATUS XLII.

(1) *Ad Neophytos post baptisma.* V.

SAlvete hodie nati fratres in Christo, acceptæque indulgentiæ regale beneficium diligenter, fortiter, ac fideliter custodite; etenim vester (2) contractus omnis ablatus est: securi gaudete; nihil sæculo jam debetis. Ecce nullum pondus, stridor nullus est mundanarum vestris in cervicibus catenarum. Vinculis nullis impeditæ sunt manus, nullis pedes onerati compedibus. Non vos ullus terror exagitat, non ullæ sordes offuscant. Qui conscium timebatis, conscientiam non timetis: vetus enim homo vester feliciter condemnatus est, ut absolveretur: sacri gurgitis unda sepultus, ut sepulcri nido vivificatus, resurrectionis jura gustaret. O magna providentia Dei nostri! (3) O bonæ matris caritas pura! diverso genere, sexu, ætate, conditione suscipiens necat odio criminum, ut noverca: pia servat, ut mater: necatosque non ante vivificat, quam omne virus vetustatis exstinguat. Ne quid (4) adulterum pariat; ac ne quem plus amare videatur, aut minus, unam nativitatem, unum (5) lac, unum (6) stipen-

(1) In MSS. *Tractatus paschalis* inscribitur præter Zen. qui cum Edit. Ven. *Post traditum baptisma.* Fragmentum hujus tractatus prope finem adfertur in Vita S. Zenonis a Monacho Zenoniano conscripta. Ex ea pariter variantes dabimus distinctas per litteras Vit.

(2) Vide adnot. 2. in tract. præcedentem.

(3) Heic incipit fragmentum adnot. 1. memoratum, ab auctore Vitæ S. Zenonis insertum pag. 326. Hist. diplomaticæ, ad cujus calcem illa a Marchione Maffejo subjecta est. Monachus tamen non nullas lineas ad rem suam nihil pertinentes omisit.

(4) MS. Vat. *adulterium:* sed *adulterum* pro *adulterino* a probis auctoribus & a Zenone adhibitum vidimus adnot. 42. in tract. 1. lib. 1.

(5) Mirum forte cuipiam videbitur, quod non heic solum, sed alibi quoque unum lac a Zenone nominetur, non autem mel, cum tamen certum sit recens baptizatis in Occidentali Ecclesia mel non minus, quam lac traditum fuisse, ut plures testes a Martene recitati tom. 1. cap. 15. n. 16. palam probant. At lac, non tamen mel nominat pariter S. Hieronymus in c. 55. Isaiæ tom. 4. pag. 644. edit. Veron. licet is in dialogo contra Luciferianos n. 8. tom. 2. pag. 180. & lac & mel traditum memoret, inquiens: *Multa alia, quæ per traditionem in Ecclesiis observantur, auctoritatem sibi scriptæ legis usurpaverunt, velut in lavacro ter caput mergitare, deinde egressos lactis & mellis prægustare concordiam ad infantiæ significationem.* Notanda tamen verba *lactis & mellis concordiam*, ex quibus non lac & mel distincte, sed mel cum lacte mistum Neophytis traditum liquet, unde & Tertullian. *lactis & mellis societatem* bis appellat, in lib. de Corona mil. c. 3. & lib. 1. adversus Marcion. c. 14. Hinc etiam una mellis & lactis benedictio in Ritualibus legitur, una item tradendi mellis ac lactis formula. Itaque facile fuit lac unum appellare, non quod istud solum

(6) ſtipendium, unam Spiritus ſancti præſtat omnibus dignitatem. Quam ſpecioſum eſt, fratres, quamque ſalutare, quem paullo ante ridiculo habueris, admirari: cujus exſecratus ſis corruptelam, optes imitari virtutem: (7) quem cupidum ſemper horrueris, ſtupeas paſſim in pauperes, & egenos ſua bona univerſa fundentem: poſtremo quem noveris idololatriæ fanum, gaudeas Dei templum. Itaque beatus eſt ſemper, qui meminit, quod renatus ſit: beatior, (8) qui non meminerit, quid fuit ante, quam renatus ſit: beatiſſimus, qui (9) infantiam ſuam provectu temporis non mutaverit.

TRA-

ſolum daretur, ſed quod uſitatior infantium ſit cibus. Ceterum hic ritus uſurpatus licet a Gentibus, qui pueros vix natos melle ac lacte nutriebant, ut ex pluribus antiquis Scriptoribus eruditi notarunt, quemadmodum videre eſt apud Coteleſium in cap. 6. epiſtolæ Barnabæ adnot. 51. non tamen a Gentibus acceptus referendus cum non nullis eſt, ſed a Teſtamento veteri, ubi repromiſſionis terra lacte & melle fluens ſæpe recipitur, *cujus iter* (baptizati) *inchoantes*, inquit Joannes Diaconus in epiſtola ad Senarium tom. 1. Muſei Italici pag. 75. *tamquam parvuli lacte nutriuntur & melle.* Veremur tamen, ne hoc loco Zenoniano lactis nomine accipiendus ſit ſanguis Chriſti, de quo plura diximus adnot. 7. in tract. 32. vel ipſa intelligenda fidei doctrina, quam lactis nomine acceptam videmus in epiſtola Barnabæ num. 8. hoc enim pabulo æque omnes baptizati nutriebantur.

(6) De hoc ſtipendio, quod *denarius* alibi appellatum videtur, multa diſſeruimus adnot. 5. in tract. 35. quæ plane legenda ſunt una cum iis, quæ animadvertimus adnot. 21. in tr. 14. lib. 2. ubi hunc eumdem textum conſiderandum propoſuimus.

(7) Vit. addit *ut* &c. quæ particula eadem ratione ponenda eſſet ante pronomen *cujus*, quod cum ſuo commate ab Auctore vitæ prætermittitur: ſic enim ille per ſaltum: *Quam ſpecioſum eſt, fratres, ut quem cupidum* &c.

(8) Editi habebant, *qui non meminerit fuiſſe, antequam renatus ſit*, idque ſpectat eos, qui in infantia baptiſma ſuſceperunt, aut ejus rei non meminerint. Hos autem magis beatos Auctor vocat; quod ante baptiſma nihil mali proprii geſſerint. Vit. *Qui non meminerit eſſe, quod fuit antequam renatus ſit.* MSſ. Rem. Urb. Pomp. & Baſilicæ Vat. cum eadem Vita ad calcem ejuſdem codicis Pompejani: *Qui non meminerit, fuit ante quod natus.* Ex his ſcribere placuit, *qui non meminerit, quid fuit ante, quam renatus ſit.*

(9) Vide adnot. 5. in tract. 39.

(1) Pri-

TRACTATUS XLIII.

(1) *Ad Neophytos post baptisma.* VI.

De duodecim signis.

I. ÆTHereæ gentes exsultate, novella pignora in Christo, florentissimique hodierni spiritalis ortus vestri candorem ne quo pacto

(1) Primus hic titulus in editione Veronensi (in Zenon. codice *ad Neophytos* tantum) alter *De duodecim signis* cum additione *ad Neophytos* in MSS. ceteris & editione Veneta. Mos cum esset apud Gentium mathematicos (sic enim Astrologi tum dicebantur) nativitates scribere per Zodiaci signa, ut discimus ex Philastrio hær. 120. quæ *de signis Zodiaci & ortu hominum* inscribitur, hunc morem S. Zeno a profana observatione ad sacram hoc in tractatu traduxit. Porro in margine MS. Rem. *Ad S. Stephanum ad Martyres secunda feria paschæ legenda in ambone, antequam Pontifex consignationem sancti Spiritus celebrare incipiat.* Hoc forte antiquissimum est hujusce ritus testimonium, quo confirmationis sacramentum *consignationis* nomine indicatum, feria secunda paschæ ab Episcopo conferretur. Ex multis aliis documentis, quæ diligenter collegit P. Edmundus Martene parte 1. de Antiq. Eccles. Ritibus cap. 2. art. 1. num. 2. & 3. exploratum fit, olim Episcopos, cum baptizabant (baptizabant autem fere inter ipsa solennia diei paschatis, quæ a Sabbati sancti pervigilio incipiebant) eodem die semper una cum baptismo Neophytis mox & confirmationem & Eucharistiam ministrasse. Quid igitur heic confirmatio in feriam paschatis secundam rejicitur? quod tamen monumentum ad octavum circiter sæculum pertinens, non adeo serum est, ut mutatam hac tempestate eam disciplinam dicere oporteat, quam ex pluribus aliis testibus ab eodem Martene ibidem allatis in sequiora sæcula productam liquet. Lumen huic difficultati adferunt sancti Udalrici Episcopi Augustani acta cap. 4. cui ea conspectu do fuisse traditur, ut *feria secunda post pascha ad S. Afram* multitudinem populi eo confluentis confirmaret. Id forte eam ob caussam factum fuit, non quod Episcopus non confirmaret in paschate, quos ipse eo tempore baptizasset; sed ut succurreretur baptizatis in rure, ubi institutis jam baptisteriis aliquot, baptisma in paschate conferre presbyteris licebat. Cum enim presbyteri confirmare non possent, nec pueros statim submittere in urbem, ut eadem die confirmarentur ab Episcopo; jam ut quam proxime fieri posset, isti utrumque sacramentum susciperent, cautum fuisse videtur, ut quisque suos pueros paschali festo baptizatos, feria secunda in urbem adferret, & in horum tantum gratiam S. Udalrici tempore, & similiter apud Veronam sæculo saltem octavo morem invaluisse putamus, ut ea die confirmatio ab Episcopis stato in templo solenni ritu fieret. Porro sicut Augustæ Vindelicorum templum huic officio decretum erat *S. Afra*, ita Veronæ *S. Stephanus ad Martyres*, ad quam quidem ecclesiam secunda feria paschæ decimo adhuc sæculo circiter stationem habitam liquet ex *Carpso* MS. Stephani presbyteri in bibliotheca Capituli Veronensis servato, qui Veronensis Ecclesiæ ritus in dies singulos præscribens, eadem secunda feria *stationem ad S. Stephanum* notat. Hæc porro S. Stephani ecclesia vetustissima est, & Theodorici Gothorum Regis tempore jam fuisse constat ex Anonymo Valesiano, & *ad Martyres* idcirco nuncupata, quod quadraginta Martyrum corpora ibidem requiescant, de quibus praeclare Anonymus Pipinianus in Rythmo de Veronæ laudibus pag. 180. Hist. diplomaticæ Marchio-

pacto maculetis, perpeti diligentia custodite: quia (2) nescit iterare, quod præstat. Ecce (3) pueri, adolescentes, juvenes, senes utriusque sexus, qui eratis rei, eratis & immundi, (4) mundana nativitate, contra omni reatu jam liberi, mundi estis infantes: &, quod est admirabile, & gratum, subito uno momento facti ætatibus diversis æquævi. Sed (5) curiositatem vestram bene novi veteris vitæ usurpatione; quod quidem vobis ulterius non licebit. Fortassis requiratis & a nobis, qua genitura, quove signo tam diversos, tam plures, tam dispares una uno partu vestra vos peperit mater. Sicut parvulis morem geram, sacrique (6) horoscopi pandam tota brevitate secreta.

II. Igitur,

Marchionis Maffeji: *Ab Oriente habes primum protomartyrem Stephanum, Florentium, Vindemialem, & Maurum Episcopum, Mamam, Andronicum, & Probum cum quadraginta Martyribus.* Horum mentionem facit Joannes Presbyter Veronensis in Historia Imperiali Ms. lib. 1. pag. 130. cujus fragmentum ex codice descriptum ab Hieronymo Tarterotio, nobisque humaniter communicatum heic edere placuit. Joannes hic sæculi XIV. ineuntis scriptor de Virgine scribens Placidia, quæ *V. Id. Octobris migravit ad Dominum, cujusque corpus in Ecclesia Sancti Stephani in castello*. . . . sepultum fuit*, ista subjicit: *Hæc Ecclesia olim fuit Cathedralis ecclesia Veronensis, in qua jacent corpora Sanctorum Martyrum XL. qui sub Diocletiano in eadem urbe passi sunt . . . . Jacent etiam ibi & corpora Sanctorum Pontificum ejusdem urbis Simplicii, Petronii, Innocentii, Senatoris, Felicis, Gaudentii, Probi, Andronici, Salvini, Mamæ, Mauri, Joannis, Alexandri, & Moderati, & aliorum plurium.* De his item Martyribus antiqua inscriptio superest in eadem ecclesia; & sunt diversi a quadraginta Sebastenis, ut ex diverso, qui utrorumque festo dictus est dies, etiam cognoscitur. Initio autem præsentis tractatus quos *æthereum gentem* Auctor vocat, hos tract. 35. *æthereæ veste vestitos* prodidit. Vide quæ ibidem adnotavimus.

(2) Ms. Urb. *nescit tenere*. Nota heic quoque novum testimonium, quo baptisma iterari non posse innuitur. Nominativi loco Christus subauditur, cujus Zeno paullo ante mentionem fecit.

(3) Recensentur ætatum gradus, de quibus plura Censorinus de Die natali cap. 13. Juventutem autem post adolescentiam positam inter ann. 30. & 40. ex Varrone ibidem laudato cognosces; ex quo factum est ut *juvenes* appellati inveniantur, quos ex confirmata jam ætate vulgo *homines* & *viros* nominare solemus. Adverte etiam senes utriusque sexus baptizatos fuisse, propterea quod Zenonis ævo post pacem Ecclesiæ redditam plures ex Gentibus ad Ecclesiam confluerent ex iis ipsis, qui usque ad senectutem in idololatria vitam exegerant.

(4) Mss Rem. & Pomp. perperam *mundana contra nativitatem omni* &c. in Mss. Tol. & Urb. *mundanam contra nativitatem omni.*

(5) *Curiositatem vitæ veteris usurpatione* illam Auctor appellat, qua nondum baptizati, dum inter paganos vitam veteris hominis agerent, genesim a mathematicis postulare solebant; & ita in hac nova nativitate simile quidpiam eos perituros præsentiens, monet genituram ab astrologia quidem postulare licitum ipsis non esse, sed interim profanam observationem in sacram convertens, ex iisdem Zodiacis signis, quibus mathematici genituram scribere solebant, spiritale natalitium thema per allegoriam describendum aggreditur. In tribus Mss. *usurpati* pro *usurpatione* legitur.

(6) *Horoscopus* hic est punctum illud temporis, quo quis nascitur, uti apud Persium Sat.

II. Igitur, fratres, genesis talis est vestra. (7) Primus vos, qui in se credentem reprobat nullum, non Aries, sed Agnus excepit: qui vestram nuditatem velleris sui niveo candore vestivit: qui suum (8) lac beatum vagitu hiantibus vestris labris indulgenter infudit. Idem non tumidus cervice, non torvus fronte, non minax cornu Taurus, sed optimus, dulcis, blandus, ac mitis vos admonet (9) Vitulus, ut nulla ullo in opere captantes auguria, ejus sine malitia succedentes jugo, terramque vestræ carnis domando fecundantes, lætam divinorum seminum messem cælestibus horreis inferatis. Et admonet prosequentibus Geminis, idest duobus salutare canentibus testamentis, ut principaliter idololatriam, impudicitiam, avaritiamque fugiatis, quæ est incurabilis Cancer. Leo autem noster, sicut Genesis protestatur, *Gen. 49. 9.* leonis est catulus, cujus ista pia sacramenta celebramus, qui ad hoc recubans obdormivit, ut vinceret mortem; ad hoc evigilavit, ut beatæ resurrectionis suæ in nos munus immortalitatis conferret. Quem competenter sequitur Virgo prænuntians Libram, ut nosceremus (10) Dei per Filium, qui incarnatus processit ex virgine, æquitatem justitiamque terris inlatam: quam qui constanter tenuerit, ac fideliter ministraverit, non dicam Scorpionem, sed, sicut Dominus ait in Evangelio, omnes omnino serpentes illæsa planta calcabit. Sed nec

Sat. 6. vers. 18. Manilius lib. 3. vers. 189. *ortivum cardinem* appellat. In duobus Mss. *Oroscopi* sine adspiratione scribitur.

(7) Ab Ariete Auctor incœpit, genituram mysticam Neophytis conditurus, tum quod ab hoc signo annus ordiretur non civilis solum, sed Ecclesiasticus etiam, quem a pascbate intra Arietis signum incidente initium sumsisse videbimus adnot. 2. in tract. 45. quo quidem tempore Neophyti per baptisma in novam vitam renascebantur: tum quod eumdem ordinem in nativitatibus condendis mathematici sequerentur, ut colligere licet ex Augustino hæres. 70. quæ est Priscillianistarum: *Constituunt enim*, inquit pag. 22. tom. 8. *in capite Arietem, Taurum in cervice, Geminos in humeris, Cancrum in pectore, & cetera nominatim signa percurrentes, ad plantas usque perveniunt, quas Piscibus tribuunt, quod ultimum signum ab astrologis nuncupatur.*

(8) De lacte baptizatis tradito, qui ritus heic indicari videtur, diximus adnot. 7. in tract. 32. & adnot. 5. in tract. 42. Heic autem *lac beatum* dici videtur Christi sanguis, qui baptizandis tamquam infantibus porrigebatur. Ms. Rem. perperam *lacte beatum vagituris hiantibus* &c. Ms. Vat. *lacte* item scribit. Postea Mss. Rem. Pomp. Vat. Urb. Zen. & edit. Ven. *infundit* pro *infudit*.

(9) Christum in Scripturis *agnum* sæpe appellari palam est omnibus; eumdem autem vocari quoque vitulum testatur S. Barnabæ epistola num. 8. quam in hanc rem S. Hieronymus laudat in cap. 43. vers. 19. Ezechielis. Inferius *idolatriam* pro *idololatriam* in Mss. Rem. & Pomp. quod frequens esse in codicibus jam animadvertit Baluzius.

(10) Mss. Rem. & Zen. *per Filium Dei*. Nota *processit ex Virgine* pro *natus est ex Virgine*.

(11) Hic

nec ipſum quoque diabolum, qui vere eſt accerrimus Sagittarius, formidabit umquam, variis atque igneis ſagittis (11) armatus, totius humani generis omni momento corda diſtringens: propter quod ſic Paullus Apoſtolus ait: *Induite vos armaturam Dei, ut poſſitis vos conſtare adverſus nequitias diaboli, accepto ſcuto fidei, per quod poteritis omnes ſagittas illius mali, quæ ſunt igne plenæ, exſtinguere.* (12) Is enim infelicibus non numquam immittit Capricornum vultu deformem, & per cornu exilioris labra liventia ſpumantibus venis ebulliens, palpitante ruina captivi tota miſerabiliter per membra deſævit. Alios amentes, alios furioſos, alios homicidas, alios adulteros, alios ſacrilegos, alios avaritia efficit cæcos. Longum eſt ire per ſingula. Varias atque innumerabiles nocendi artes habet: ſed has omnes ſalutari profluens (13) amne non magnopere noſter Aquarius delere conſuevit; quem neceſſario uno ſequuntur duo Piſces in ſigno, ideſt duo ex Judæis & Gentibus populi, baptiſmatis aqua viventes, in unum populum Chriſti uno ſigno ſignati.

Epheſ. 6. 11.

(11) Hic adjectivus cum ſequenti rara, ſed a Zenone non aliena ſyntaxi ad *Sagittarium* refertur.

(12) Mſſ. Pomp. cum aliis & cum editis ita prima manu habebat, ſed correctum eſt *Iis*; non placet: *is* autem eſt diabolus. Dein pro *deformem* & *per cornu exilioris.* Manuſcripti libri Tolent. atque Zenonian. *deforme per cornu exilioris.* Mſ. Urbin. *deformem, qui cornu exiliens.*

(13) Edit. Ver. cum aliquot Mſſ. *omne*, perperam. *Non magnopere* pro *non magno opere*, ſeu facile, de quo vide adnot. 9. in tract. 6. lib. 1.

TRACTATUS XLIV.

(1) *Ad Neophytos poſt baptiſma.* VII.

Die Dominico de comparatione tritici.

I. EXſultemus, fratres, in Chriſto, tantique proventus redditu ditati, Deo patri omnipotenti laudes & gratias referamus; qui zizania

(1) Prima inſcriptio in edit. Ver. In Zen. & edit. Ven. *ad Neophytos*: in ceteris Mſſ. autem ſecunda. Sicut autem vineæ comparationem S. Zeno explicans tract. 27. rationem vini apud antiquos condendi ſatis enucleate breviterque ob oculos poſuit; ita nunc comparationem

zizania, lolium, lappas, tribulos in læta frumenta mutavit, quæ diligenti cultu purgata, molarisque lapidis pio pondere feliciter fracta, ordinabiliter (2) creta, omni furfure abjecto, mirifico splendore in farinam candidam micuerunt; quæ nullo adulterata fermento est, (3) consp.rsa ac subacta diligenter. Sal inditum est illi: levigata est oleo (4) cremiali, officiis competentibus temperata, in panes azymos reddita. Hi, quos videtis, egregia coctura suave redolentes, qui excocti sunt non furno, sed fonte; non humano, sed igne divino: non illos aura corrupit: non fumus amarus infecit: non frigus elisit: (quod

rationem tritici Neophytis propositurus, antiquam panis conficiendi rationem non minus diligenter paucis exhibet: de qua allegari solet Seneca epist. 90. sed eo luculentius multo Zeno noster illam exponit. Hujus autem comparationis occasionem dedit fortasse Paulus Apostolus per allegoriam de azymis paschalibus 1. Cor. 5. 7. quæ quidem lectio vel nunc paschali tempore legitur. Hac panis quidem comparatione alii quoque Patres de Neophytis loquentes utuntur, cum illos ex Paullo *panes* appellant. Vide inter ceteros Augustinum serm. 227. & 229. ubi eamdem allegoriam fuse prosequitur, & simul explicat.

(2) *Cretus* hoc loco non a *cresco*, unde *cretus* idem est ac creatus, progenitus, sed a *cerno* originem ducit, quod significat *cribrare*. Plinius lib. 33. num. 26. pag. 260. tom. 2. *Cribro tenui cernitur*, & lib. 18. num. 19. pag. 14. *farinario cribro subcernitur*. Hinc ergo *ordinabiliter creta* dicuntur, quæ ex ordine cribrata sunt. Simili sensu apud Palladium lib. 12. cap. 22. *bene creti cineris*.

(3) Ms. Rem. & edit. Ven. *consparsa*: & sane similiter apud Tertullianum lib. 4. adversus Marcionem cap. 24. alii legunt *consparsionum* pro *conspersionum*. At *conspersa* ex communiori scriptione præfertur. Hunc autem textum egregie illustrat locus Catonis de Re rust. cap. 74. *Farinam in mortarium indita: aquam paullatim addito, subigitoque pulchre*: ubi *subigere* pro *attrectare*, *agitare*, *miscere* dicitur.

(4) *Germinali* habebant editi & non nulli Mss. sed in aliis tribus Rem. Tol. & Urb. *gremiali* legitur. Hanc lectionem ut retineremus pene suaserant duo ejusdem sæculi auctores, qui *gremiale oleum* similiter habent, Quinctus Octavius Horatianus cap. 9. & Theodorus Priscianus lib. 1. cap. 3. quos tamen pro uno eodemque auctore habendos Fabricius ostendit in bibliotheca Latina. Sed melius *cremiale* legendum est; *g* enim pro *c* in Mss. scriptum sæpe observatur, & hac ratione apud Columellam lib. 12. cap. 19. *gremia* legitur in Mss. ubi *cremia* recte editum fuit; & similiter *cremiales arbores* legendum notavit Nerius Analectorum num. 11. apud Ulpianum lib. 24. D. tit. 3 L. *de soluto matrimonio* §. 10. ubi in Pandectis Florentinis *gremiales arbores* scribitur. *Cremium* autem & *cremiale* a *cremando* vocatur, quod cremari facile potest. *Cremia* quidem apud Columellam loco laudato sunt ligna tenuia & sicca, quæ ignem facile concipiunt. *Levi quidem igne, & tenuibus admodum lignis, quæ cremia rustici appellant, fornacem incendemus*: & hinc intelligitur locus vulgati interpretis ps. 101. 4. *Ossa mea sicut cremium aruerunt*; cujus vocis significationem eamdem adfert Hieronymus in cap. 10. Oseæ. *Cremiales* item arbores in Pandectis sunt, quæ facile accenduntur. Ex his ergo *cremiale oleum* legendum pariter est apud memoratos Scriptores; & significatur, uti & apud Zenonem, commune oleum, quod in lucernis adhiberi solebat. Notandum denique est, farinæ massam jam conspersam atque subactam, præter sal inditum, oleo quoque conspergi consuevisse, ut panis fieret; quod tamen non de omni pane intelligendum puta-

(quod plus est) (5) sine fermento levati sunt. Certe (6) cacabacii non sunt, non vetusti, non usti, non crudi, non mucidi. Lacteus illis color est: lacteus sapor est.

II. Sed fortassis, quod non nulli (7) forma videntur minores, si secus

putamus, sed de aliquo, quem heic ad Neophytos Auctor transfert, ut significet oleum, quo illi ungi solebant sive ante baptisma, sive post, praesertim in chrismate, pro quo Augustinus serm. 227. *oleum* appellat.

(5) Spectare Auctor videtur illa Paulli 1. Cor. 5. 7. ubi primos illos Christianos azymos panes vocat, qui scilicet expurgato, ut ait, veteri fermento malitiae & nequitiae, nova conspersione sine ullo fermento, quo massa tota corrumpitur, azymi mundi de fonte levati sunt.

(6) *Cacabacei* legendum videri potest, siquidem Tertulliani codices adversus Hermogenem cap. 41. *cacabaceus* scribunt. Sed *cacabacius* apud Papiam legitur voc. *Panis. Similiter*, ait, *& cacabacius panis calidus siccat: frigidus vero minus multo siccus ex parte extenuat.* Cacabacei significatio penes Tertullianum perturbati & turbulenti motus, qui in cacabis ebullientibus deprehenditur, vim exprimit. *Motus non turbulentus, nec cacabaceus* (scilicet ad cacabi, seu *ollae undique ebullientis similitudinem*, ut idem ipse paullo ante dixerat) *sed compositus & temperatus.* Haec significatio qui panibus convenire queat, haud intelligi potest. Alia igitur interpretatio exquirenda, quae Zenonis aetate huic voci responderit. Joannes Filesacus lib. 1. Selectorum cap. 3. & 14. a κακκαβίζειν perdicum voce deducit, ut garrulos & nugaces significet. Sed etsi id hominibus convenire queat, tamen cum Auctor non homines, sed panes *cacabacios* appellet; nihil est, quod in hanc sententiam eum locutum credamus. Porro ex cacabis hanc vocem derivare palam est. Cacabi autem erant coquinae vasa ex Varrone de Lingua Latina lib. 4. cap. 27. quorum duas species Columella distinguit lib. 12. cap 41. & 46. *figulinos & aeneos.* Fuisse autem & pistorios cacabos, ubi panes a pistoribus coquerentur, ex hoc unico Zenonis loco colligunt Casaubonus in Heliogabalum Lampridii pag. 150. & ex eo Bulengerus de Conviviis lib. 4. cap. 18. & ii dicti, inquiunt, *panes cacabacii*, *qui saporem malum ex aqua in cacabo calefacta retinerent.* Sed neque haec interpretatio satisfacit, cum non satis intelligatur, quomodo pistores in coquendo pane cacabis uterentur, ex quibus malus, ut illi putant, sapor in panem ipsum suo cum detrimento rediret. Memoratus Papias *clibanicium panem* recenset *coctum in testa*, eumdemque siccum valde testatur, ut videri possit idem, ac quem *cacabacium* paullo ante vocavit; testa autem cacabi species est. At S. Paullini Nolani locus ex epist. 33. num. 9. pag. 201. edit. Ver. huic voci intelligendae facem praeferet. Sic autem ille ait: *Cum aedificia, quae immaculata, adhuc operis tui gratia splendent, obscurata naeniis insipientiae meae, &, ut digno versibus meis utar verbo, cacabata ridentibus multis . . . . adspicies* &c. ubi *cacabata* vulgare quoddam adjectivum Paullinus usurpat, ut aliquid amplius, quam *obscuratum* significet. *Denigrata* exponit Rosvveidus in adnotationibus p. 906. Hinc *ollae cacabatae* apud Pelagium in Vitis Patrum libello 15. sunt ollae fuligine denigratae. Itaque *panes cacabacii* sunt vulgares & viles panes, ex farina non lectissima nec bene cribrata conditi, & idcirco fusci, quibus sane *panes lactei coloris* Zeno opponit, nec non illos, qui certa forma certoque signo notati a pistoribus venum exponuntur. Tandem hi *cacabacii* panes illi esse videntur, quos *sordidos* & *Sardinienses* vocat lex Valentiniani de *Annon. civil. & pan. grad.* quibus ex adverso locat panes *mundos*; & forte etiam idem est *plebejus* ille panis, cui *siligineum* ex lectissima farina compactum opponit Seneca epist. 119.

(7) Difficultatem haec verba maximam primo adspectu ingesserunt, cum non statim intelligeretur, quomodo ex Neophytis quidam *forma minores* videri possent, ut exinde ad-

fecus aliquid de piſtore ſentiatur, mea nihil intereſt, fratres: quia etſi pauper ſum, tamen frontem meam tueor, & fidem meam novi. Certe ſi quid ſciunt, dicant (8) operarii, qui mecum ſunt. Lucro gaudeo, ſed ſine furti conſcientia, ſane confiteor. Denique & vos retinetis (9) pondus antiquum: habetis aginam: exagium facite, quemadmodum vultis: ſingulos ponderate: invenietis nullum habere minus

adverſus piſtorem, ideſt Epiſcopum Zenonem, qui ſe pauperem profitetur, furti ſuſpicio rediret, a qua ſe vindicandum hoc loco putavit. At cum ex aliis tractatibus conſtet, pueros, adoleſcentes, juvenes, & ſenes quamplurimos cujuſque ſexus & conditionis baptizatos fuiſſe, qui fere ex Gentibus ad Chriſtianam religionem tranſibant; ſuſpicari cœpimus, non nullos pueros, vel adoleſcentulos Gentilium ad baptiſma ſuſceptos, per allegoriam *minores forma* videri potuiſſe, quippe qui ob ætatem nimis teneram non viderentur eſſe ejuſmodi, ut ſatis apti & inſtructi, vel liberi baptiſma peterent. Hinc autem furti cujuſdam ſuſpicio in Epiſcopum recidit, ac ſi cupidus lucrandi plurimos, pueros *minores*, quam par eſſet, ideſt nondum ſui compotes, nec idoneos qui de capienda religione decernerent, vel non ſatis inſtructos ac probatos, a parentum lateribus abſtraxiſſet, quod ſine furto eſſe non poterat, cum filios a parentibus abducere non liceat, niſi compotes ſui Chriſtianam fidem amplecti, patreſque deſerere velint. Ipſe quidem Zeno ab hac ſuſpicione non aliter ſe purgat, quam experimento & probatione illorum, quos ipſis auditoribus probandos exhibet, nihil dubitans, quin omnes *tripondes*, ideſt (ut explicabimus) ſatis inſtructos, liberos, ac pares ceteris omnibus, ætate nihil impediente, inveniendi ſint. Forte etiam loquitur de adultis, quos non ſtatim ſuſcipiendos, niſi multum probati & inſtructi fuiſſent, ſententia erat, qua quorumdam in iiſdem ſuſcipiendis celeritas reprehendebatur. Vide Martene tom. 1. de Antiqu. Eccl. ritib. cap. 1. art. 8. num. 5. & ſequentibus. Hujus autem reprehenſionis eadem vindicatio eſt.

(8) *Operarii*, qui in catechumenis inſtruendis, probandis, ac initiandis Zenoni cooperabantur, quoſque, ſi quid contra ſe de Neophytis ſciant, teſtes appellat, procul dubio ſunt presbyteri & diaconi, ac proinde clerum Zenoni jam fuiſſe manifeſtum eſt.

(9) Hic locus cum ad piſtorii, ut ita dicamus, panis pondus, quod vel olim certum eſſe debebat, allegorice pertineat, recte pro *edignam*, quod legitur in tribus codicibus, vel *baginam*, quod alii codices & editi habent, *aginam* ſcribendum eſt cum Caſaubono in Lampridium pag. 150. Eſt autem *agina* ex Feſto trutinæ pars, qua ſub exagio pondera vertuntur. Hinc *in neutram partem pronus & præceps mediæ aginæ æquilibrato impetu ferebatur*, dixit Tertullianus adverſus Hermogenem cap. 41. *Exagium* porro idem eſt ac examen, quod per trutinam de ponderibus fit. Gloſſ. Gr. Lat. ἐξάγιον *Penſitatio* Similiter apud Caſſianum Coll. 1. cap. 22. *exagium* dicitur, quo monetæ, utrum juſti ſint ponderis, probantur. Legitur in Novella Theodoſii *de pretio ſolidi*, & in veteri lapide apud Gruterum pag. 647. 6. *ſub exagio pecora vendent*. Vult ergo S. Zeno Neophytos quo que, de quibus dubitatio eſſet, ad examen vocari; & nihil ambigit, quin ſi ponderentur, omnes pares & apti inveniantur; id quod ſignificant illa: *Invenietis nullum* (quæ lectio manuſcriptorum Pomp. & Vat. melior viſa eſt, quam alia ceterorum *nullam*) *habere minus* aliis, minus ſcilicet eo, quod ad ſuſcipiendum baptiſma neceſſe ſit, ac in aliis Neophytis reperiebatur.

minus. (10) Tripondes sunt omnes, numismatis sacri una libra signati, (11) qui mensæ deserviunt.

TRA-

(10) Hæc vox *tripondes* apud Zenonem singularis, laudatur a Casaubono in eumdem locum Lampridii, ubi *omnes* optime legit pro *homines*, cum *hominis* mentio allegoriæ panis non congruat: *omnes* autem panes *tripondes* recte dicuntur. *Tripondes* vero & *omnes* ille non de panibus, vel Neophytis, sed de Auctoris tractatibus accipiendum putavit; & is *significat*, inquit, *se acceptam fidem de sacrosancta Trinitate in omnibus suis sermonibus integram servasse*. Sed perperam, cum de panibus, non de sermonibus hoc in tractatu perpetuo agatur; ac proinde *tripondes* dicuntur panes, de quibus hactenus, idest Neophyti, in quibus omnibus eamdem fidem, institutionem, voluntatem, quæ ad baptisma requiritur, sub exagio, seu examine inventam iri S. Zeno pollicetur. Porro ut de ipsa voce *tripondes* dicamus aliqua, *tripondium* triplicis dati ponderis pondus est, exempli gratia trium librarum, vel assium (Vide Instit. *de heredit. instituenda* §. *Si plures*) sicut & *dupondium*, seu *dipondium* nummus duorum ponderum dicebatur. Itaque *tripondes* sunt panes, qui tribus statis ponderibus, verbi gratia libris, ponderant. Panes, qui Imperiali largitione populo tradebantur, sub Aureliano duabus libris singuli pendebant, ut ex Zosimo colligitur. Auctum subinde pondus partim ab eodem Aureliano, partim ab aliis usque ad libras tres, ut Salmasius notat in Vopiscum pag. 373. Num *trilibres* panes *tripondes* Zeno appellavit? ex eo tamen quod is panes, de quibus agit (agit autem de panibus, qui a pistoribus in publicum usum certo signo notati vendebantur) *una libra signatos* vocat; pistorium panis pondus ea tempestate unius libræ fuisse satis insinuat: id quod nihil prohibet, quin possent esse panes dimidio minus pendentes, uti sunt illi sex panes seu buccellæ in lege Valentiniani memoratæ Cod. Theod. *de Annon. civ. & pan. grad.* quæ *ex triginta sex unciis* constabant; quod tamen semilibre pondus *parvulorum* tantum *panum* proprium fuisse videtur: sic enim Cassianus Collat. 11. cap. 19. nominat *duos paxamatios* (erat id tum parvi panis nomen) *quos*, inquit, *parvulos panes vix minus libræ pondus habere certissimum est*; quod ita accipi debet, ut non singuli paxamatii, sed utrique vix una libra penderent, uti ex contextu colligitur. Itaque si parvi panes dimidia, grandiores una libra pendere commode poterant. Quid autem *tripondes* eos Auctor dixerit, *si una libra*, non tribus signati fuere: non aliter intelligi potest, nisi si cogitemus, solenne Zenoni fuisse in omnibus allegoriis, quos ad Neophytos transfert, tria & unum, cum possit, adsumere; unde pariter tract. 35. memorat *denarium aureum triplicis numismatis unione signatum*. Id autem vel spectat fidem in Deum unum & trinum, in qua nisi quis esset bene instructus & constans, non recipiebstur ad baptisma: vel ad ipsum baptisma pertinet, quod in ejusdem Unitatis, ac Trinitatis confessione nomineque confertur. Tandem quod heic Auctor ait *una libra signati*, tract. 43. in fine dixit *uno signo signati*.

(11) Hæc postrema verba eo respicere videntur, ut Neophyti omnes indicentur esse panes non cacabacei seu vulgares, sed lectissimi, quales sunt, qui in usum mensæ certa magnitudine certoque pondere a pistoribus fiebant, ut pluribus conjecimus adnot. 6. Secus hæc verba cum superiori sensu nihil congruerent, & mutilus esset sensus, cui deessent aliqua, ut congruus finis haberetur. Forte punctum præcedere debent hæc verba: *Qui mensæ deserviunt*, & hi sunt sacri Zenonis ministri altari servientes; vel qua autem desunt.

(1) In

TRACTATUS XLV.

(1) *De die Dominico Paschatis.* I.

SÆculorum heres, & (2) pernici cursu procurrens atque recurrens, solenni metu rotatus in se se, proferens sibi de fine principium, natalitia infinita de occasu, dies sempiternus eluxit: quo discussa convolutæ hiemis tristitudine, novo vento Favonio blandiente, diversis floribus, genese, colore pariter & odore una nativitate diffusis, germinantia undique dulce prata respirant. Exsultat æstas nova, sed

(1) In Mss. *Incipit tractatus diei Dominici.* Edit. Ven. *De die Dominico.* Apud Joannem Veronensem ejusque exscriptores Guillelmum Pastrengum & Petrum de Natalibus recensentur *De die Dominico tractatus* II. cum & superiori, ut vidimus, in Mss. eadem sit inscriptio. Edit. Ver. *De pascha.* Cum autem in pascha hic tractatus sit habitus, & de ipso die Dominico paschatis agat, titulus, quem præfiximus, compactus fuit. In Ms. Rem. longa hæc marginalis notatio legitur: *Recitanda in conventu a diacone ipso die paschatis coram Pontifice, postquam ipse cum diaconibus a cubiculo descenderit, & sederit porrectis secundum morem malis cum pace præstita, dicente Pontifice: surrexit Christus ℟. aliis: Et ill.* Sic ibi. Singularis hic Veronensis Ecclesiæ, & præcipuus diei paschatis ritus nullo alio exemplo confirmatus, non ad sacra officia publica pertinebat, quæ in choro ecclesiæ fierent, sed in conventu, idest (ut adnot. 1. in tract. 41. vidimus) in capitulo habebatur, quo sane Pontificem cum clero identidem descendisse, antequam in ecclesiam ad sacra officia proficisceretur, multis liquet. Morem tamen porrigendorum malorum alia quadam die post Missam notatum legimus in pervetusto rituali edito ad usum ecclesiæ Remensis, cujus meminit P. Martene tom. 4. de Antiq. Eccles. Ritib. cap. 23. num. 8. in quo hæc habentur: *Benedictio pomorum in die festo beatorum Jacobi & Christophori* hac præmissa rubrica: *Post missam dictæ diei presbyter exiens in albis cum stola benedicit poma nova, & post benedictionem Clericus distribuit adsistentibus. Sequitur benedictio &c.* Romæ pariter in ecclesia Græcorum S. Athanasii in Epiphania mala aurantia, benedicta ab Episcopo Græco ejus ecclesiæ præside, nunc quoque ex veteri ritu adstantibus porriguntur. Simile quidpiam Veronæ die ipso paschatis sæculo VIII. circiter factum ex hac marginali notatione colligitur. Dum pacem dabat Episcopus, dixisse videtur: *Surrexit Christus*; cui qui pacem accipiebant, id respondisse feruntur: *Et ill.* idest, *& illuxit nobis*, quæ verba paschalis diei propria, & in antiquis etiam ordinibus celebria omnes norunt. Vide etiam adnot. 1. in tract. 41.

(2) Editi *paterno*; Mss. Rem. Tol. Vat. *paternici*, & ita etiam scriptum erat in Ms. Pomp. in quo tamen posteriori manu correctum *paterni.* Sed ex *paternici* emendandum duximus *pernici* cum Ms. Urb. nam sermo est de paschalis diei cursu, quem in sua annua *orbita* pernicem quidem Auctor appellat tract. 51. *Sæculorum* vero *heredem* paschalem resurrectionis diem vocat, propterea quod perenni orbita rediens, sæculorum æternorum imaginem referat. *Revertens* pro *recurrens* scriptum erat in sola edit. Ver. & Pat. *Rotatus in se se* cum duplici *se* scriptum reperimus in quatuor Mss. & Edit. Ven. *Principium* porro idem dies appellatur, & principium quidem anni, ut ex tractatibus sequentibus liquebit: *Pascha est enim vere anni principium,* inquit Ambrosius in lib. de Mysteriis cap. 2. *primi mensis exordium, novella germinum reparatio, ac terræ hiemis nocte discussa, primi veris restituta jucunditas*; ex quibus

ſed dives, in frumenti varias moles (3) ſpiceam feliciter contundens palmam: quam proſequetur congrue muſtulentus autumnus, ut neceſſario gratiæ panis vini quoque jucunditas jungeretur. Quis non hæc cæleſtibus myſteriis coaptata cognoſcat? hiems namque pigra, ſordida, & triſtis ad eos pertinet, qui idololatriæ deſervientes, mundanis voluptatibus compediti, libidini vacantes & gutturi, longe (4) moliti, ideſt æternæ morti ſunt a Deo, quod opus tenebrarum dilexerunt, deſtinati. Ver ſacrum fontem debemus accipere, cujus divite ex alveo, Favonio non vento, ſed Spiritu ſancto generante, odorem divinum beata ſpirantes fide, (5) diverſo chariſmate, ſed una nativitate Ecclesiæ flores clariſſimi, ac dulces noſtri funduntur infantes. Æſtas autem fidelis eſt populus, (6) angelicus, & mundus, qui ſponſionis ſuæ palam fortiter retinens, peccatorum paleis (7) limpidatus, ſemet pretioſum frumentum divinis horreis inferre deſiderans, licet ſuo uberet fonte, tamen æſtuat ſemper juſtæ operationis

quibus explicantur, quæ S. Zeno mox ſubjicit, cum paſchalem diem in initium veris conjicit. Eadem invenies apud eumdem Ambroſium lib. 1. Hexaemer. cap. 4. cum quibus concinit S. Gaudentius tractatu 1. pag. 24. qui hujuſce rei originem in antiquum Hebræorum ritum rejicit, apud quos Niſan Martio reſpondens, Deo præcipiente, primus erat menſium, ut ne tamen Chriſtiani in Aprilem paſcha non numquam transferre vetarentur ſpeciali de cauſſa, quam idem Epiſcopus ibidem conſiderat. Quemcumque autem in diem ſive Martii, ſive Aprilis paſcha incideret, hic ſemper anni Eccleſiaſtici principium habebatur, licet vulgari conſuetudine cum Romanorum ritu concinente annus a Martio inchoaretur.

(3) Contaminatus erat hic locus in editis, ubi legebatur *ſpicam feliciter contundens palma*. MSS. correctionem ſuggeſſerunt, qua indicatur, frumenti ſpicas per æſtatem in varias moles ſeu acervos *contundi*, cum ſpicæ eo tempore tundantur in area, & frumenti grana in varios acervos coacta, in horrea inferantur. Similiter ex ſex MSS. & edit. Ven. *proſequetur* poſuimus pro *conſequitur*, quod futuro autumni æſtatem ſubſequentis tempori minus congruit.

(4) Tres MSS. *inoliti*. Sed *moliti* placet, cum *molio* non minus ac *molior* reperiatur; unde *molior* paſſive a Lucilio uſurpatum legitur apud Nonium 2. 543. ex quo heic *longe moliti* idem eſt ac *longe deſtinati*, ut idem S. Zeno explicat.

(5) Diverſa in baptiſmate chariſmata ſunt, quatenus diverſa eſt baptizandorum diſpoſitio; qui enim *plus crediderit*, *nobiliorem ſe ipſe præſtabit*, inquit S. Epiſcopus tract. 31. tractatu autem 33. hortans catechumenos ad fidem augendam, hanc rationem adfert: *Quoniam quantum quis crediderit, tantum beatitudinis & habebit.*

(6) Pro *angelus* ſcripſimus *angelicus*, ut omnia ſint epipheta vocis *populus*, cum de Neophytis ſermo ſit, quos per baptiſma in angelos quodam modo tranſmutatos, alibi autem *æthereos* pronuntiat.

(7) *Limpidatus*, ideſt purgatus, mundatus, a *limpido*, quod verbum uſurpat Vegetius l. 2. 18. 1. ſicut & l. 2. 27. 4. *elimpido*. Paullo poſt *ſuo uberet fonte*, ſumto *uberet* neutra ſignificatione pro *fecundet*, *exuberet*; ſicuti etiam Columella adhibuit l. 5. c. 9. 11. *Neque enim olea continuo biennio uberat*, ideſt fecunda non eſt. Neophyti autem ex gratia, quam in ſacro fonte acceperunt, uberes ſunt & fecundi.

(8) De

rationis ardore. Autumnus quoque (8) martyrii locus eſt, in quo non vitis, ſed foſſoris ſanguis effunditur: ut vita beata pretioſæ mortis vindemia comparetur. Dies vero ad ſacramentum pertinet reſurrectionis Domini noſtri Jeſu Chriſti, qu in omnibus omnia eſt: qui vere æternus eſt, ac ſine nocte dies: cui duodecim horæ in Apoſtolis, duodecim menſes ſerviunt in Prophetis: quem Evangeliorum ſalutaria (9) quatuor prædicant tempora: cui non anniverſarii, ſed quotidiani fructus reſpondent, hymnum canentes Deo credentibus populis, qui omni immortalitatis ſemine propagantur in ſæcula. In hujus diei luce gradientes exſultemus fide, jucundemur bona converſatione, ut perpetuam vitam adipiſci mereamur; per Dominum Jeſum Chriſtum.

TRA-

(8) De martyribus non raro Zeno meminit, quod qua ratione in ævum ejus cadere potuerit, ſiquidem vixit ſæculo quarto, vide adnot. 20. in tract. 27. & præſertim Diſſ. 1. cap. 2. §. 8. Quæres fortaſſe, quid *non vitis, ſed foſſorum ſanguis effuſus* tradatur. Id ad quarti ſæculi martyres præcipue pertinet, quippe Epiſcopi & Eccleſiaſtici fere fuerunt ſacræ vineæ foſſores & cultores, quos potiſſimum impetitos eo ſæculo legimus, quod prioribus ſæculis non omnino convenit, cum & clerici & laici Chriſtiani paſſim a Gentibus mactabantur. Neque vero quiſpiam ex ſimet *vitis* nomine Chriſtum intelligendum, qui de ſe ait: *Ego ſum vitis vera*; *foſſores* autem eſſe univerſos Chriſti cultores: nam hi (ſi allegoriam Evangelicam Auctor ſpectaſſet) non *foſſores* ſed *palmites* appellandi fuiſſent; & *foſſor* ſeu *agricola* dicendus fuiſſet *Pater*, cum ſcriptum ſit Joannis 15. *Ego ſum vitis, vos palmites. Ego ſum vitis vera & Pater meus agricola eſt.*

(9) Quatuor tempora hoc loco ſunt quatuor anni tempeſtates hactenus memoratæ, quas ut quatuor Evangeliorum ſymbola Auctor accipit.

(1) In

TRACTATUS XLVI.

De (1) *Pascha*. II.

(2) IN ſtabili curſu, multiformi gratia redimitus, temporum ſolenni veſtigio dies ſalutaris advenit. Idem ſui ſucceſſor, idemque deceſſor, longæva ſemper ætate novellus, (3) anni parens, annique progenies, antecedit, ſequiturque tempora & ſæcula infinita. Parit ſibi de fine principium; & tamen a cunis genitalibus non recedit. Profecto ſacramenti dominici imaginem portat: nam occaſu paſſionem, reſurrectionemque ortu redivivo concelebrat, per quem nobis munus futuræ beatitudinis pollicetur: hoc quoque noſtris (4) Competentibus præſtaturus, quos nunc invitat felix occaſus, ut ſacri oceani lacteo profundo demerſi, (5) inde novello novellique cum die reſurgentes, nobiſcum poſſint ad immortalitatis gloriam pervenire.

TRA-

(1) In Mſſ. *Tractatus paſchæ* inſcribitur: in editis cum Zen. *de Paſcha* II. Hic autem & ſequens tractatus ſimilia continent, iiſdemque non numquam verbis utuntur, ita ut ex altero alterum corrigere, explicare, & intelligere liceat.

(2) Edit. Ven. *inteſtabili*: alii editi libri *inſtabili*. Mſſ. quatuor *inſtabilis curſus*: alii duo disjunctive *in ſtabili curſu*, quod cum Sparaverio magis placet, cum præſertim tractatu ſequenti in eamdem ſententiam *ſtabilis curſor* initio legatur. Mſ. Rem. *multiformi gratiæ* perperam heic ſcribit, bene autem in ſequenti tractatu *multiformi gratia*, uti utrobique alii codices & editi præferunt. Idem Mſ. Rem. nec non Vaticano & Urbinate *per temporum*, ſed male; niſi forte deſit accuſativus *ambages*, uti ſequenti in tractatu habetur.

(3) Paſchalis dies anni parens dicitur, quod inde annus incipiat, qua de re ſatis diximus adnot. 2. in tractatum ſuperiorem.

(4) De Competentibus vide, quæ dicentur in tract. 50. adnot. 5.

(5) Tractatu ſequenti hæc eadem efferuntur ſic: *Surgentes inde novello novelli cum die &c.*

(1) In

TRACTATUS XLVII.

De (1) *Pascha.* III.

STabilis cursor, multiformi gratia redimitus (2) per temporum ambages pernicibus plantis sua recalcans officio solenni vestigia dies salutaris advenit. Idem sibi successor, idemque decessor, longæva semper ætate novellus, anni parens, annique progenies, antecedit, quæ sequitur, tempora, & sæcula infinita disseminat. Parit sibi de fine principium: hoc nostris quoque hodie Competentibus præ-

(1) In Mss. & edit. Ven. *Præfatio Paschalis*: in Veronensi editione *de Pascha VII.* Similis est præcedenti, ac proinde adnotata ibidem heic repetenda sunt. In marginali adnotatione Ms. Rem. hæc leguntur: *Quinta feria paschæ in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante stationem.* De conventu satis diximus adnot. 1. in tract. 41. *Statio* autem a stando dicta, quod populus ante Deum stans, preces offerret, etsi olim pro ipso jejunio sumta fuerit (ut patet ex Hermæ lib. 3. Simil. 4. in quem locum vide Cotelerii adnot. 56.) propterea quod singulis jejunii diebus stationes haberentur; tamen subinde precatio omnis solennis, quæ processione indicta de una ad aliam ecclesiam, vel oratorium, aut etiam ad aliquod altare, ibidem stando habebatur a populo, *statio* dici cœpit. Hoc sensu in marginali adnotatione *statio* accipitur, cum per paschales dies, quibus nullum jejunium erat, hæ aliæque stationes ad sequentes tractatus in Remensi Ms. designatæ haberentur. Harum porro supplicationum paschalium meminit S. Gregorius Turonensis in libro de Vitis PP. cap. 6. ejusque ritus non nullæ rubricæ in antiquis quarumdam Ecclesiarum Ordinibus, seu Ordinariis reperiuntur. In nostra autem Veronensi Ecclesia easdem stationes habitas feriis 2. 3. 4. & 5. infra octavam paschæ, ex hac aliisque marginalibus adnotationibus Remensi codici affixis suo loco deinceps referendis liquet, quarum catalogum in feriarum seriem ob oculos in generali præfatione posuimus. Num aliis diebus ejusdem hebdomadæ stationes haberentur nec ne, ex notis iisdem non constat: at haberi nihilominus potuere, ut ne in codice laudato mentio facienda fuerit, quod has ante stationes vel nihil, vel alia aliunde lectio recitaretur. Equidem in *Carpso* rituali libro Ms. Veronensis Ecclesiæ, qui ante medium duodecimum sæculum a Stephano presbytero & cantore scriptus fuit, ut fusius ostendimus differt. 3 cap. 2. §. 1. singulis hebdomadæ paschalis diebus stationes ad certas ecclesias adsignantur, quarum heic catalogum appendendum putamus, cum præsertim ecclesiarum, ad quas stationes in Remensi codice indicatæ habebantur, nomina cognoscere pergratum non nullis præcipue Veronensibus futurum sit.

Feria II. Statio ad S. Stephanum.

Feria III. Statio ad SS. Apostolos & S. Laurentium.

Feria IV. Statio ad SS. Petrum & Joannem.

Feria V. Statio ad S. Firmum.

Feria VI. Statio ad S. Mariam Organam & S. Vitalem.

Sabbato Statio ad S. Zenonem & S. Proculum.

In Dominica octavæ Paschæ Statio ad S. Anastasiam.

(2) Ms. Urbin. *per temporis.* Dein *suo* pro *sua* in Mss. Vaticano, Remensi ac Pompejano legitur: & *dies salvatoris* pro *dies salutaris* in eodem codice Vaticano.

Mm (1) *Tra-*

præstaturus, quos jam nunc felix invitat occasus, ut sacri oceani lacteo profundo demersi, surgentes inde novello novelli cum die, sua luce radiantes, nobiscum possint immortalitatis per aerium tramitem cursu servato ad repromissionis tempus, ubi in perpetuum quis oritur, pervenire.

TRACTATUS XLVIII.

De (1) *Pascha.* IV.

(2) MOrte sua vivens, sepulcri nido vegetatus, innumerabiles temporum metas (3) perenni curru, una eademque orbita lustrans dies magnus advenit: menses in tempora, tempora in annos, annos in sæcula pandens. Sine pausa crescit in senium; & tamen a cunis genitalibus non recedit. Profecto sacramenti dominici imaginem portat: nam occasu passionem, resurrectionemque ortu redivivo concelebrat, per quem nobis quoque resurrectionem futuræ beatitudinis pollicetur.

TRA-

(1) *Tractatus Pasche* in MSS. *At de Pascha sermo III.* in edit. Ver. A medio ad finem similis est tractatui 46. ut conferenti patebit.

(2) Hæc sumta sunt ex iis, quæ de Phœnice vulgo dicuntur, quod quidem animal resurrectionis, & paschatis proinde symbolum Patres sæpe commemorant, uti & S. Zeno tract. 16. lib. 1. num. 9.

(3) Tractatu 49. *Sempiterni currus* fit mentio; ubi licet MS. Pomp *cursus* habeat, tamen ut *currus* retineatur, additum *aurigæ* nomen suadet. At heic *cursu* pro *curru* habet editio Veneta; & tr. 50 *nec otioso cursu* omnes & MSS. & editi libri non absimili scriptura præferunt. Utrumque scribi & intelligi æquissime potest.

(1) Sic

TRACTATUS XLIX.

De (1) *Pafcha.* V.

SEmpiterni (2) currus auriga teretis metæ fua replicans complicando gyro folenni veftigia, dies falutaris advenit. Idem fibi fucceffor, idemque deceffor: longæva femper ætate novellus: anni parens, annique progenies: (3) antecedit, quæ fequitur, tempora: & ut fæcula colligenda differminet, parit fibi de fine principium. Hic eft, quo fimiliter, verumtamen femel, amore hominis fui, ejus artifex Deus, & Dominus nofter occidit, & exortus eft rurfum, numquam fane repetiturus occafum. Hic, inquam, quo ferales difruptæ funt tenebræ: quo mors fubacta eft: quo homines, quos (4) fufceperant mortuos, refundere inferi coacti funt vivos. Quem ut femper, & ubique aucti fide, numero, caritate noftris cum fratribus celebremus, præftabit Deus Pater omnipotens.

(1) Sic in editis; in Mff. autem: *Item in die Pafchæ.* Hic quoque tractatus, ficut & ceteri fequentes, non nulla habet fimilia, iifdem fæpe verbis expreffa, quod femel monuiffe fufficiat.

(2) Mf. Pomp. *curfus.* In Mf. Tol. pro *teretis* fcribitur *terreftis*, forte *terreftris.*

(3) Mf. Vat. *antecellit.* Mox *femina* pro *fæcula* in Mf. Pomp.

(4) Mf. Urb. *fufceperunt.*

TRACTATUS L.

De (1) *Pafcha.* VI.

NEc otiofo curfu, reciprocis ambagibus operis mundani penfa (2) perpetuans, genitalis femper, novellus occafu, a fe in

(1) *Præfatio Pafchalis*, vel *Item Præfatio* in plerifque Mff. & edit. Ven. At *de Pafcha V.* in ceteris editis. Mf. Rem. hanc adnotationem marginalem addit: *Tertia feria Pafchæ in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante ftationem.* Vide adnot. 1. in tractatum 47.

(2) Mff. Rem. & Vat. *perpetuitatis*; Tol. & edit. Ven. *perpetuatis*: fed retinere maluimus *perpetuans* ex aliis Mff. & editis, quo fignificatur, pafchalem diem advenire, qui *reciprocis ambagibus mundani operis penfa perpetuo itu ac reditu carpit*: tractatu autem 16. lib. 1. num. 8. *curfus ambagibus carpit penfa mundana.*

in femet fua (3) per veftigia revolutus, dies falutaris advenit; officiis facramenti dominici omnibus omni genere munerum largus. Namque piis mercedem facerdotibus præftat, confequentibus miniftris (4) promotio-

Auctor de Luna differens fimiliter fcripfit. Vide tract. 52. ubi eadem allegoria aliis verbis expreffa invenitur. Poft pauca *muneris* pro *munerum* in Mf. Pompejano legitur.

(3) Tres Mff. & edit. Ven. carent præpofitione *per*.

(4) Præcipua facra officia, quæ in ipfo pafchatis die (quatenus tamen a Sabbati fancti vigiliis exordiebatur) fæculo quarto Veronæ peragebantur, hoc loco S. Zeno paucis indicat: quod teftimonium quanti faciendum fit, ex iis præfertim, quæ de *promotione*, feu ordinatione *miniftrorum*, ac de *pœnitentium cura*, feu reconciliatione hoc die habitis traduntur, eruditi ftatim intelligent. Etenim ad *promotionem* miniftrorum quod attinet, hoc teftimonium, quatenus recordamur & legimus, omnium nedum antiquiffimum, fed etiam unicum, in quo de ordinationis die pafchali tamquam ex ritu peractæ mentio fiat. Exftat quidem Leonis epift. 11. al. 81. ad Diofcorum Alexandrinum, in qua cum facrarum ordinationum tempus legitimum ftatuatur *poft diem Sabbati ejus noctis, quæ in prima Sabbati lucefcit*; & cum hanc diem ipfum effe pafcha exiftimarent, qui Leonis editiones antiquas curarunt, hunc titulum huic epiftolæ apponendum, vel jam appofitum retinendum duxere: *De ordinatione presbyteri, aut diaconi, ut Sabbato fancto celebretur, ideft die Dominico.* At noviffimus operum S. Leonis editor diff. 3. num. 5. & in adnotationibus ad eamdem epift. 11. non folum hanc fententiam ex eo Leonis textu haud colligi oftendit, quippe quod ibidem de omni die Dominico fermo eft, non autem de die præcipuo pafchatis: fed præterea alia teftimonia confiderans tum ex Gelafii ep. 9 ad Epifcopos per Bruttios & Lucaniam conftitutos c. 11. ubi commemoratis omnibus ordinationum legitimis nunc quoque temporibus, unum Sabbatum fanctum, in quo vel nunc ordinationes haberi legitime queunt, prætermittitur; tum ex fynodo Romana fub Zacharia Papa an. 743. c. 2. ex Lemovicenfi fub Benedicto an. 1034. ex Claromontana fub Urbano II. an. 1095. &c. ubi de ejufdem Sabbati ordinationibus fummum filentium; dum ceteros dies legitimos enumerant, illud generale effatum, *numquam in Pafchate ordinationum benedictiones celebratas fuiffe*, pronuntiat, idque vel ex eo confirmat, quod *tota hæc folemnitas regenerandis catechumenis erat confecrata*: & huic fententiæ ipfe Mabillonius accedit tom. 2. Mufei Italici p. 104. Si hæc de ritu Romanæ folius Ecclefiæ pronuntiata fuiffent, poffent facile concedi; quatenus ejus difciplinæ, de qua nunc quærimus, nullum Romanum monumentum exfiftit. At cum de omnium Ecclefiarum difciplina ftatuatur; id quam fit falfum, ex hoc unico Zenonis teftimonio convincitur, in quo aperte & de die pafchatis fermo eft, & de *promotionibus miniftrorum*, quæ eo die præcipuo quodam ex ritu haberi confueverant. Et fane mos, qui nunc obtinet, ut Epifcopi die Sabbati fancti legitimas ordinationes poffint peragere, non de novo inventus, fed ex antiqua difciplina manaffe credendus quidem fuerat: fed nullo antiquo documento, quod fupereffet, poterat confirmari, nifi hoc, quod ex S. Zenone confiderandum proponimus. Addamus & aliud monumentum, quod fi non præcipuum hujus difciplinæ ritum fubindicat, ut ex Zenone colligitur; faltem praxin confirmat, qua die quoque pafchatis ordinationes rite fuiffe habitas manifeftum eft. Hoc monumentum fuggerit codex Prioratus S. Gabrielis, cujus fragmentum recitatur in Mf. Hiftoria monafterii Fifcannenfis apud Martene tom. 2. p. 666. de Antiq. Eccl. Ritib. *In diebus Maurilii Archiepifcopi venerunt Fifcannum ad pafchale feftum duo Franciæ Epifcopi, ideft Lezelinus Parifienfis, & Fulco Ambianenfis miffi in legatione ad Willelmum . . . . . tumque in ipfo facratiffimo Refurrectionis die fupradictus Lezelinus Epifcopus, volente & petente Abbate Fifcanni, publice miffas fecit, atque intra facra miffarum folennia quosdam ex monachis presbyteros ordinavit.* Sera nimis

motionis augumentum, immortalitatis fidelibus fructum, (5) pœnitentibus curam, (6) Catechumenis lucis viam, Competentibus (7) remissam omnium peccatorum. Sicque cunctos in unam Christi corporis gratiam congregatos ad cælestia regna perducit, per Dominum & salvatorem nostrum Jesum Christum, qui est benedictus in sæcula sæculorum. (8)

TRA-

nimis tempora hoc testimonium spectat, quæ ad Zenonis ætatem nihil conferunt: sed ad refellendam, quam heic impugnamus sententiam, convincendamque ritus ejus successionem, quem a Zenonis ævo deduximus, non nihil pertinet. Porro in Zenonis textu ministrorum vox animadvertenda est, qua omnes cleri gradus, qui sacerdotium (*sacerdotes* enim tum heic, tum tr. 16. lib. 1. n. 6. presbyteri intelliguntur, licet *sacerdotis* nomen plerumque apud antiquos Episcopum significet) consequuntur, Auctor innuit: nam his *augumentum promotionis* hoc die præstitum affirmans, de uno minori ad alium altiorem gradum eosdem provectos subindicat, idque ipsum varietatem graduum inter promotos exstitisse palam insinuat. Quod si ad Veronæ clerum hæc verba directa consideres, jam plures cleri gradus inter *operarios* tr. 44. a Zenone memoratos hac in urbe per id quoque tempus fuisse facile conjicies. De *pœnitentium cura* adnot. sequenti.

(5) Pœnitentium reconciliatio olim non videtur facta fuisse nec in ipso die paschatis, nec in sabbato sancto, sed feria quinta in Cœna Domini, ut ex Sacramentario Gelasiano omnibusque Ordinibus atque Scriptoribus liquet. Num præcipua Veronæ, saltem id temporis, disciplina? sicuti in Ecclesia Mediolanensi Ambrosii ævo feria sexta in Parasceve pœnitentes reconciliabantur ex ejusdem epist. 20. ad Marcellinam num. 26. quod ipsum multo serius obtinuit in Hispania & aliquot Gallicanis Ecclesiis, uti probat Martene to. 2. de Antiq. Eccl. Ritib. lib. 1. c. 6. art. 5. n. 10. Sed forte *pœnitentium curam* Zeno vocat, qua illi perfecte Christo reddebantur, quod ad sacram synaxim ipso solum die paschatis admitterentur.

(6) Duplicem heic notat baptizandorum gradum *Catechumenorum* & *Competentium*. Etsi enim omnes baptizandi sequiori ætate in tres vel quatuor etiam gradus distinguebantur, ut videre licet apud Ducangium; olim tamen non nisi in duos gradus heic a S. Zenone memoratos distincti fuere, ut liquet ex Origene lib. 3. in Celsum, S. Isidoro lib. 2. de Officiis divinis, Rhabano lib. 1. de Institutione clericorum, & Leidrado Lugdunensi de Sacramento baptismi cap. 1. Hoc autem inter utrosque discrimen intercedit, quod *Catechumeni* a catechesibus audiendis dicti (unde & *audientes* a Latinis Patribus sæpe appellantur, Tertulliano de Pœnit. Cypriano ep. 13. & 24. & aliis) verbo Dei erudiebantur, ut, quod S. Zeno ait, *viam lucis* cognoscerent: *Competentes* autem erant hi, qui in via salutis jam satis instructi, baptisma enixe simul postulabant; nam *quid aliud sunt Competentes*, inquit Augustinus serm. 216. num. 1. *quam simul petentes*? & hi peractis scrutiniis, in vigiliis potissimum paschæ baptizabantur, *remissam omnium peccatorum* consequentes.

(7) Ms. Rem. *remissa*, perperam; accusativo enim casu hoc nomen elatum ex contextu patet. & *remissam peccatorum* similiter scriptum legitur tract. 16. lib. 1. n. 12. in quem locum vide adnot. 53. ubi *remissam* pro *remissionem* aliis usitatum ostendimus.

(8) Cod. Tol. addit *amen*.

TRACTATUS LI.

De (1) *Pascha.* VII.

PErpetis anni pernicem cursum in (2) bissenæ mutationis augmentum, una eademque, nec ipsa, sed ipsa orbita circumducens, dies magnus advenit, suo sibi semper novellus occasu. Quod præterit, (3) sequitur: quod futurum est, antecedit. In omnibus novus est; & tamen in omnibus vetus est. Punctis omnibus commutatur, non natura, sed numero. Fit filius horarum, qui pater est omnium sæculorum. Hic est dies, fratres, quo a Domino nostro cunctus redemtus est orbis; quo æthereo semine novellus, (4) idest noster vivificatus est populus. Hic, inquam, qui nobis resurrectionis monstrat exemplum: cujus sane conditione nos beatiores sumus: quia ille occidit, semper ut vivat; fidelis autem post secundæ nativitatis occasum resurgens, horrore numquam intercipitur tenebrarum.

TRA-

(1) Sic in Ver. editione. In MSS. autem & edit. Ven. *Præfatio Paschalis*: codex vero Remensis hanc notam in margine exhibet: *In paschate quarta feria paschatis in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante stationem.*

(2) Conjunctim *bissenæ* scripsimus, ut in MSS. licet editi distincte *bis senæ* præferant. Sic & alii aliorum Auctorum codices & editi conjunctim sæpius eamdem vocem scripsere. *Bissena* autem *mutatio* duodecim menses spectat, per quos annua *orbita* circumducta, dies paschalis redit. Vividum porro S. Zenonis ingenium ex illis verbis deprehenditur, cum anni *orbitam*, qua cursum suum paschalis dies circumducit, *unam eamdemque*, *nec ipsam*, *sed ipsam* per antithesim vocat; a qua locutione non multum absimilis illa, qua tract. 16. lib. 1. num. 9. de Phœnice jam jam post occasum renascente sermonem faciens: *Denique*, inquit, *festo exsultat in tumulo*, *non umbra*, *sed veritas*: *non imago*, *sed Phœnix*: *non alia*, *sed quamvis melior alia*, *tamen prior ipsa.*

(3) *Advenit. Sequitur*, *quod* &c. in MS. Vat.

(4) *Idest Christianus vivicatus est populus* in cod. Urb. & forte tum *idest noster*, tum *idest Christianus* glossemata sunt, quæ e margine, ubi a quopiam fuerant apposita, in textum irrepsere.

(1) In-

TRACTATUS LII.

De (1) *Pascha*. VIII.

SPeciofo circulo facer inflexus dies, in mundani operis penfa (2) quadriga temporum fertur, duodenis menfium perpeti curru mutationibus dives, nulla ftatione contentus: quia immortalitas ejus eft curfus. Verum currat, an recurrat, ambiguum eft: cujus præteritum reftat, ut redeat. Mira prorfus ratio! Innumerabilium fæculorum diverfa menfura conterendo innovat fpatia; & tamen ejus femper orbita eft una: qui nos admonet, fratres, paffionis refurrectionifque dominicæ unanimes atque concordes falutaria celebrare myfteria; per Dominum, & confervatorem noftrum Jefum Chriftum. (3)

(1) Infcriptio in Mff. *Incipit Præfatio*, vel *Item Præfatio*. In edit. Ven. cum Zen. *Præfatio Pafchalis*: in Ver. & ceteris *de Pafcha fermo VII*. Mf. Rem. hæc in margine notata objicit: *Secunda feria Pafcharis in conventu fratribus recitanda coram Pontifice ante ftationem*.

(2) *Quadriga* ablativus eft, & quatuor anni temporum loco ponitur.

(3) In Codd. Pomp. & Urb. *Amen*.

TRACTATUS LIII.

De (1) *Pafcha*. IX.

MAgnificus, fratres dilectiffimi, fæculorum pater adeft dies, omni genere fructuum fetibus pollens, divite finu, momentis quibus velis, quatuor temporum munera (2) expungens. (3) Denique Competentibus noftris finitur hiems hodie peccatorum: oleo confecto læta-

(1) Editio Ven. *Præfatio Pafchalis*. Mf. Zen. addit: *pro baptizandis* Edit. Ver. *de Pafcha fermo IX. pro baptizandis*. Tandem ceteri Mf. *Tractatus Pafchæ*.

(2) *Expungo* pro *diftribuo* accipitur, ut tract. 38. *expungit apophoreta*, id eft munufcula domum transferenda diftribuit. Vide ibidem adnot. 16. Sic quidem in Gloff. Græc. Lat. διαιρέτης *divifor*, *expunctor* redditur, ac fi *dividere*, feu *diftribuere* & *expungere* idem fignificent, ac verbum Græcum διαιρέω.

(3) *Denique* pro *paucis* Zenoni ufitatum, ut videre poteris ex indice; vindicatur autem hæc fignificatio adnot. 4. in tract. 7. hujus

lætabuntur. Hodie eos etiam ver arridens diversos in flores diverso charismate (4) redditurum est, cum salubri unda perfusi, limpidæ æstatis messe gaudentes (5) panem novum cœperint manducare: quos autumnale quoque non morabitur mustum, quo repleti inebriatique, feliciter Spiritus sancti calore fervebunt: qui ut numquam refrigescant, (6) omnibus nobis præstabit Deus Pater omnipotens.

TRA-

jus libri. Porro in editis & MSS. mala interpunctione erat: *Denique Competentibus nostris finitur hiems. Hodie peccatorum oleo confecto lætabuntur.* Quodnam *peccatorum oleum*, quo lætari Competentes debeant? error apertus. MS. Pomp. *peccatorum* habebat, & secunda manus correxit *peccatores*; sed neque proinde difficultas plane diluitur. Itaque alia interpunctione utendum censuimus. Oleum porro ab antiquis sacrum Chrisma intelligitur dicente Optato lib. 7. advers. Parmen. *Oleum nominant illum liquorem, qui in nomine Christi conditur, quod Chrisma, postquam conditum est, nominatur.* Cum vero huic oleo *lætitiæ fructus* a Zenone tribuatur, illud indicari videtur, *unde*, ut Cyprianus ait epist. 70. *baptizati unguntur*, quo scilicet die paschatis Neophyti confirmabantur. *Oleum donum Spiritus sancti* Auctor vocat tr. 14. lib. 2. de quo aperte Augustinus loquitur serm. 227. quem ad baptizatos die paschatis habuit. Neque tamen negarimus significari posse illam charismatis unctionem, quæ inter baptismi ritus accensetur.

(4) MS. Pomp. & edit. Ven. *redditurus* sine particula *est*, quæ item deest in codd. Tol. & Zen. Sed *redditurum est* plane legendum, cum ad ver neutrius generis referatur, quod *redditurum*, idest mutaturum, *est*, Competentes *in flores diversos*, quales Neophyti suave redolentes appellari solent; uti sane *dulcissimi flores mei* a Zenone vocantur tract. 15. lib. 1. n. 5. in fine. Diversi autem sunt hi flores ex charismate diverso, scilicet ex diversa præparatione ac fide, de quo discrimine Zeno satis tract. 31. & 33.

(5) Panis hic est Eucharistia sub panis specie Neophytis data, sicuti vox *mustum* eamdem Eucharistiam significat, quam sub vini specie iidem percipiebant. His allegoriis cum S. Zeno in rebus aliis frequenter utitur, tum vero frequentius in mysteriis sacramentisque indicandis, quæ ne aperte verbis propriis exponerentur, ex arcani disciplina cautum fuerat, de qua re plura Emmanuel Schelestratius in tractatu singulari de Disciplina arcani cap. 4. artic. unico §. 5. luculenter disseruit, ubi & hunc Zenonis, quem *antiquissimum & doctissimum auctorem* vocat, locum considerat.

(6) MSS. Tol. & Vat. cum edit. Ven. *in omnibus*. Eadem editio cum MS. Pomp. in fine addit *Amen*.

(1) MSS.

TRACTATUS LIV.

De (1) *Exodo*. I.

In die Paschæ.

SIcut lectio divina testatur, in Ægypto a Pharaone populoque ejus
Israel Dei populus (2) captivitatis ingenti jugo accerrime preme- Exod. c. 1.
batur. Hunc Deus præcipit proficisci duce Moyse videlicet, & Aa- Cap. 13.
ron, iter demonstrante nubis columna per diem, eadem ignis quoque 13.27.22.
per noctem. Finditur mare; & dextra lævaque in abruptum digestis
aggeribus stupens unda solidatur. Dei populus navigat plantis. Mira 14. 21.
res! Iter ejus barbaris vehementer urgentibus, nec eques potest sequi,
nec navis. Maria cum mulieribus tympanum quatit; Hymnus cani- 15. 20.
tur; Dei populus liberatur; resolutisque undis via cum persecutore
deletur. Quantum spiritaliter intelligi datur, Ægyptus mundus est 14. 28.
iste. Pharao cum populo suo diabolus & spiritus omnis iniquitatis.
Israel populus Christianus, qui proficisci jubetur, ut ad futura contendat. Moyses & Aaron per id, (3) quod erant, sacerdotium, per suum numerum, demonstrabant duorum testamentorum sacramentum. Columna viam demonstrans Christus est Dominus. Quod duplicem nubis & ignis imaginem gerit, judicia duo designat, unum aquæ, quod gestum est, ignis alterum, quod (4) futurum. (5) Mare fontem

(1) Mss. Vat. Tol. Urb. Pomp. nec non index Remensis: *Tractatus diei Paschæ cujus supra*, idest S. Zenonis, qui memoratus fuerat in clausulis tractatuum superiorum. Concinit autem hic tractatus cum aliquot mox subjiciendis, qui de *Exodo* in iisdem Mss. inscribuntur, ut jure hæc eadem inscriptio in editis huic quoque tractatui præfixa fuerit. Utrumque vero titulum & codicum & editionum hoc primo in tractatu retinuimus, cum in ipso paschali festo hic tractatus habitus sit occasione lectionis Exodi de rubri maris transitu, qui paschatis & baptismi symbolum fuit, ex quo etiam ea lectio hoc paschali tempore recitari & explicari solebat. Eadem ratio de ceteris, qui sequentur, tractatibus habenda est.

(2) Editi cum paucis Mss. *captivatus*.

(3) Sparaverius correctione additioneque legendum putat: *Moyses & Aaron per id, quo erant, sacerdotium, perque suum numerum &c.* At nihil opus est, cum S. Zenonis mens sit innuere Moysem, & Aaron *per id, quod erant* (erant autem sacerdotes ps. 98 6) demonstrasse sacerdotium, *per suum* vero *numerum* demonstrasse duo testamenta, quæ binariis quibusque numeris significata affirmare solenne Zenoni fuit, ut liquet ex tract. 13. lib. 2.

(4) Indicatur ignis judicium; quo sub finem mundi omnia concremabuntur ex 2. Petri 3. 7. *Celi & terra igni reservati in diem judicii & perditionis impiorum hominum*: quod ipsum significavit Joannes in Apocal. cap. 20. vers. 9. & seqq.

(5) Baptismi typum fuisse Erythræi maris transitum,

tem ſacrum debemus accipere: in quo quibus aquis Dei ſervi liberantur, iiſdem, qui non fugiunt, ſed portant peccata, delentur. Maria, quæ cum mulieribus tympanum quatit, typus Eccleſiæ fuit: quæ cum omnibus Eccleſiis, quas peperit, hymnum canens, & (6) pectoris verum tympanum quatiens, populum Chriſtianum ducit non in eremum, ſed ad cælum.

tranſitum, ut innuimus adnot. 1. diſerte tradunt cum Zenone Sancti Patres, inter quos unum Cyrillum Hieroſolymitanum commemorare ſit ſatis, qui Catecheſi 1. ad recens illuminatos, *Tyrannus ille*, inquit (ideſt Pharao) *ad mare uſque veteres perſequebatur: ipſe vero impudens improbitatis princeps dæmon ad ipſas uſque ſalutares undas te ſequebatur. Ille ex mare ſubmerſus eſt: iſte in aqua ſalutis ſuffocatur.*

(6) Mſſ. Tol. & Vat. *peccatoris verum.*

TRACTATUS LV.

De (1) *Exodo.* II.

SAcram legem qui ſpiritaliter accipit, fratres, iſte eſt, qui ejus fructu (2) lactatur. Judæi etenim cum carnaliter ſentiunt, in gregibuſque pecuinis agnum (3) biſaria natura commiſſum, qui inveniri non poteſt, quærunt; ſic (4) agnum verum Chriſtum, quem invenerant, perdiderunt: non enim intellexere, quia ex hædis humana deſignabatur caro ſuis onuſta peccatis, ex ovibus ſpiritus majeſtatis: quæ utraque in Chriſto concreta, agnum legitimum præſtiterunt.
Exod. 12. Hic eſt agnus, fratres, de quo (5) Lex ait: *Paſcha eſt Domini.*
11. 27. Apoſtolus quoque Paullus: *Paſcha noſtrum immolatus eſt Chriſtus.* Cur
1. Cor. 5.7. autem dignatus fuerit immolari, Joannes Baptiſta ante prædicavit his verbis:

(1) In Mſ. Rem. *Item tractatus* ſine alio titulo. Ceteri tum Mſſ. tum editi libri, *de Exodo.* Hæc autem marginalis rubrica legitur in Mſ. Rem. *In Paſcha coram Pontifice in cubiculo recitanda poſt diaconorum ingreſſionem ipſo die paſchatis.*

(2) Sparaverius legendum putat *lætatur*, a qua correctione non multum diſcrepat Mſ. Tol. in quo *lætatus* ſcribitur. At *lactatur* pro *paſcitur* dici potuit.

(3) *Biſaria natura agnum* Auctor vocat, qui ex duplici hædorum & ovium ſpecie conſtat, ut ex ſequentibus tractatibus liquebit.

(4) Voces *agnum* & *Chriſtum* abſunt a Mſ. Rem. In Tolentinate vero *Chriſtum* deeſt.

(5) Edit. Ven. pro *Lex ait* habebat *litare*: Edit. Ver. *lætari*: Mſ. Zen. & Sp. *lætare*: ſed nullo ſenſu, qui ſatisfaciat. Ceteri codices *Lex ait*, ubi *Lex* ſicuti paſſim pro Moy-ſis

verbis: *Ecce agnus Dei, ecce, qui tollit* (6) *peccata mundi.* Hic itaque *Jo. 1. 29.* dictus est (7) primitivus, quia paternæ antiquitatis solus est conscius. Hic (8) maturus, quia post ipsum non est ullus. Hic sempiternus, quia occisus est, & inventus est vivus. Hic immaculatus a peccato, quia solus est mundus. Hic salutaris, quia per ipsum vincimus mortem. Hic masculus, quia Dei est virtus. Hic, inquam, agnus perfectus, quia in ipso magnus ille sacerdos pio mysterio sua victima inclusus, hodie Deum reddidit hominem, quem (9) litavit.

---

sis libris sumitur, ut alibi animadvertimus, ita nunc indicat librum Exodi, in quo quidem textus *Pascha est Domini* legitur. Neque moveat, quod in vulgata ejus loci interpretatione sit: *Phase, idest transitus Domini: pascha* enim & *phase*, vel *transitus* idem sunt; nam, ut Hieronymi verbis utamur in cap. 31. Isaiæ pag. 423 tom. 4. *Manifestum est pascha, hoc est, phase Domini non passionem significare, sed transitum.* Hanc eadem Zenoniana interpretatio usurpata vititur a Tertulliano adversus Judæos cap. 11. & præsertim a Gaudentio serm. 2. pag. 40.

(6) Sic Mss. Rem. & Tol. Ita etiam erat in Ms. Pomp. sed correctum *peccatum*, uti & in editis legitur.

(7) Tractatu 62. hujus libri, ubi similia repetuntur, *Primitivus*, inquit Auctor, *quia præter Patrem ante ipsum nullus & primus.*

(8) Sparaverius mallet legi *unicus*, & bene. At laudato tract. 62. *maturus* repetitur, sed alia ratione, *quia æternus est.* Porro auctoritate Ms. Rem. antiquissimi scripsimus *non est ullus* pro eo quod alibi scribitur *est nullus.*

(9) Nimirum *sacrificavit*, quippe quod Christus se *hominem* Deo patri per mortem crucis obtulit, ut hominem faceret quodam modo Deum.

TRACTATUS LVI.

De (1) *Exodo.* III.

TEmpus non finit, fratres, (2) imagini reddere veritatem. Verumtamen Judæe quid (3) monumentis tui criminis gratularis? In Æ- *Exod. c. 1.* gypto

---

(1) Mss. Rem. Tol. Vat. Urb. *Sequentia Exodi*; Mss. Pomp. Zen. *Item de Exodo*: & similiter in Editis *de Exodo.* Hic porro tractatus similis est tract. 58 & utrique, ut facilius intelligantur, conferendi: alicubi enim, ubi variant, unus ex altero explicatur.

(2) *Reddere veritatem imagini* idem est, ac explicare, quid imago, seu figura vere significet. Indicat autem Zeno se brevitate temporis, quod inter tot officia paschalia reliquum est, impediri, quo minus possit exponere, quid spectarit, quod Judæis olim, dum ex Ægypto liberati fuerunt, in imagine contigit. In Ms Pomp. *imaginis* legitur: in edit. Ven. *veritate*, quorum neutrum placet.

(3) *Monumenta* criminis Judæorum Au-

gypto servisti diu, (4) non forte peregrini, sed merito. Ereptus es inde: non tua evasisti virtute. *Exod. 13.* Columna nubis te perduxit per diem, ut (5) ostenderet cæcum: ignis columna per noctem, ut admoneret arsurum. *Cap. 14.* Angelus prævius tua castra promovit, ut etiam præsenti Deo probareris ingratus. *Cap. 17.* Per mare pedibus ambulasti, ut patereris in terra naufragium. Ad hoc sane in eremo aquam de petra bibisti, *Cap. 16.* manna de cælo gustasti, ut cum esses ad egestatem postmodum devolutus, præteritorum bonorum recordatione acrius torquereris.

ctor appellat ipsam Exodi historiam, ex qua palam est, ipsos sive in captivitate, sive dum liberarentur, sive etiam post, variis criminibus reos fuisse, quod in sequentibus satis exponit. Judæos porro Exodi historiam in sui nominis commendationem ingessisse, in eaque perperam gratulatos Zeno affirmat, quod non minus inde gloriæ, quam ignominiæ in ipsos redeat: si enim patent divina ipsis collata beneficia, produntur etiam dura & criminosa gesta, quibus illi divinis beneficiis male responderunt.

(4) Judæos *non forte peregrini*, sed, ut loquitur tract. 58. *non necessitate*, *sed merito*, scilicet ob sua crimina, in captivitate diutius relictos affirmat.

(5) Mf. Rem. *custodires*.

TRACTATUS LVII.

De (1) *Exodo.* IV.

MIra, fratres (2) carissimi, historiæ sacræ sic est perlecta narratio. Cum Israelis populus (3) enormi captivitatis jugo depressus, a rege Pharaone duris conditionibus in Ægypto necaretur; *Exod. c. 1.* miseratione Dei, duce Moyse, jussus est proficisci. *Cap. 12.* Huic non circulus solis per diem, sed columna nubis; non candida luna, sed ignis columna per noctem iter pandebat ignotum: qui ut inter duo elementa pervenit, ibidem (4) præsentariæ exitum mortis expavit. *Cap. 14.* Hinc enim persequentium

(1) MSS. *Incipit Exodi secunda*; editi *de Exodo*. Hic tractatus post lectionem de Exodo habitus ex prima periodo cognoscitur.

(2) MSS. Tol. Pomp. Vat. Urb. *dilectissimi*. *Sic* deest in Mf. Vat & sane abundare videtur. Dein *prælecta* pro *perlecta* in Mf. Tol.

(3) Duo MSS. Rem. & Tol. *in ormi*: Mf. Pomp. *mortis*: alii autem tum MSS. tum editi *in ortu* præter unum codicem Urbinatem, qui geminam lectionem textui insertam exhibuit. Paullo post *prehensus* pro *depressus* in eodem Mf. Urb. dein pro *Duce Moyse* in Mf. Pomp. *Moyses* solum legitur.

(4) Edit. Ven *præsentaneæ*.

(5) Ne

tium Ægyptiorum infeſtis mucronibus (5) premebatur: inde maris magno clauſus obice premebatur. Etenim illi nullæ inerant naves, nulla transfretandi præſidia: cum ſubito divina providentia ſcinditur mare: aquæ dextra lævaque gelido ſtupore frenatæ, vitreos diriguntur in muros, præſtolantes tranſitum Dei populi, ut (6) perſequentibus mare ſint. Inducitur in viam Iſrael ingratus, in qua nec gladios poſſit timere, nec fluctus. Mira res! medio pulverulentus exſultat in profundo, (7) qui circa ſe videret feliciter triumphum ſuum perire naufragio. Hæc Judæus prædicat, fratres: & tamen Deo demens adhuc uſque non credit, qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum. Amen.

(5) Ne repetatur vox *premebatur*, quæ iterum hoc eodem membro occurrit, eam Sparaverius hoc loco ſubaudiri mallet, vel legi *terrebatur*. Poſt pauca pro *clauſus* Mſſ. Rem. Tol. *clauſui*, & cod. Vat. pro *clauſus obice* ſcribit *clauſui objicere*.

(6) Mſ. Pom. *tranſeuntibus*, quod ſi legendum ſit, ut ſane probabile eſt, deſunt hoc loco aliqua, & ſupplendum ſic: *ut tranſeuntibus agger, perſequentibus mare ſit*. *Agger* poſuimus, cum undæ hinc atque hinc ſuſpenſæ, tract. 59. *aggeres* appellentur.

(7) Sic Mſſ. Tol. & Zen. ceteri editi & Mſſ. *quia*, quod minus placet.

TRACTATUS LVIIII.

De (1) *Exodo*. V.

TEmpus non ſinit imagini reddere veritatem. Verumtamen Judæe quid

(1) Mſſ. Sp. & Zen. huic inſcriptioni addit *ad Judæos*, contra quos ſane poſteriori quoque ætate tractatus a Patribus non numquam habitos (ut alios teſtes omittamus) ex Poſſidii indiculo liquet; ubi memorantur S. Auguſtini *adverſus Judæos tractatus duos*, qui injuria temporum interciderunt. Id autem ne cuipiam ſit mirum, cum poſt redditam Eccleſiæ pacem, & poſtquam eccleſiæ publicæ patuerunt, ea diſciplina inducta fuerit, ut ad Epiſcoporum ſermones exaudiendos non tam fideles & catechumeni, ſed hæretici, Gentiles, & Judæi exciperentur; unde can. 84. Concilii Carthaginenſis IV. ſancitum legimus, *ut Epiſcopus nullum prohibeat ingredi eccleſiam, & audire verbum Dei, ſive Gentilem, ſive hæreticum, ſive Judæum uſque ad Miſſam catechumenorum*. Miſſæ catechumenorum nomine intelligitur illa miſſio, qua catechumeni poſt divinum verbum dimittebantur. Ex hac vero conſuetudine, ut teſtatur Concilium Valentium can. 1. non nulli ad fidem perducebantur: *Sic enim*, inquit, *Pontificum prædicatione audita, non nullos ad fidem attractos evidenter ſcimus*. Hæc autem nos ea de cauſſa monitum voluimus, non quod hoſce tractatus a Zenone adverſus Judæos vere præſentes habitos fuiſſe credamus, ſed ut appareat, quam imbecillum ſit eorum argumentum, qui ut Zenonem ad antiquiora ſæcula

Exod.c. 1. quid (2) designatione tui criminis gratularis? In Ægypto servisti diu non necessitate, sed merito. Ereptus es inde: non tua eva-
Cap. 15. sisti virtute. Columna nubis te deduxit per diem, ut ostenderet cæ-
Cap. 13. cum: ignis columna per noctem, ut significaret arsurum. Angelus tua
Cap. 14 castra præcedit: necubi crimen excuses. Per mare ambulas: veloces
Psalm. 13. pedes (3) tuos ad effundendum sanguinem dextra lævaque in se refugiens unda testatur. Denique eremo exciperis, quo te nunc perve-
Exod.c.17 nisse cognoscis. Ubi sane ad hoc aquam de petra bibisti, manna de
Cap. 16. cælo gustasti, ut scires miser, quid fueras perditurus. (4)

cula evehant, his tractatibus utuntur, ac si posterioris ævi Antistites adversus Judæos publice in Ecclesiis non disseruerint. Ceterum occasione lectionum paschalium, in quibus de divinis erga Judæos beneficiis sermo est, hos tractatus a Zenone recitatos liquet, ut exprobrato ipsorum ingrati animi vitio verum Dei cultum ad Christianos translatum moneret, quibus sane omnia evenerunt, quæ in veteris testamenti figuris indicantur. Hic porro tractatus paucis additis, quibusdam mutatis eadem continet, quæ tractatus 56. Vide igitur quæ ibidem adnotavimus.

(2) Tractatus 56. habet *monumentis tui criminis*.

(3) Edit. Ven. *suos*.

(4) Ms. Rem. concludit sic: *Explicit tractatus de Exodo S. Zenonis.*

TRACTATUS LIX.

De (1) *Exodo.* VI.

JUdæi, unde se beatos putant, infelices inde esse noscuntur: etenim (2) commodius puto misero in statu suo manenti, quam beato in ultimas miserias devoluto. Nam (3) prædicant patres suos
Exod.c.14 Ægyptium populum fugiendo delesse: Deum suis præfuisse majoribus, eorumque iter præcessisse: non intelligentes, quia exinde eos a facie sua remotos, post suum dorsum cum (4) post futuris abjecerat: Ery-

(1) Edit. Ven. cum Ms. Zen. *de Judæis* hunc & sequentes octo tractatus inscribit: Mss. ceteri *de Exodo*. Utrumque titulum præposuit Veronensis editio, quod semel monuisse sufficiat.

(2) Ms. Urb. *esse commodius*. Ne autem æquivocationem patiaris, subaudi *homini misero*, & significatur præclarius multo agi cum homine misero, qui in suo statu maneat, quam cum beato & felici, qui in miserias ultimas devolvatur.

(3) Edit. Ver. & aliquot Mss. *prædicat*: correximus ex quinque Mss. & edit. Ven. quippe nominativi loco *Judæi* intelliguntur.

(4) *Post futuris* pro *posteris* accipitur, qua voce Vitruvius lib. 9. cap. 7. & Gellius lib. 17. cap. 7. de re, quæ deinceps futura est, utuntur.

(5) Hunc

(5) Erythræum quoque in geminas ripas medium fciffum mare, ductiffque dextra lævaque aggeribus in aciem ftipatis, undarum falvo liquore, arefactam profundi in femet contra fe obnixam, ftupidam pependiffe naturam: viam inter fluctus (6) micuiffe terrenam, quæ utique non cæleftis populi meritum, fed terreni per orbem totum difperfionis futuræ denuntiabat exitium. Ideo eos in eremum inde perduxit, *Exod. c. 15* vulneraque deteftabilis mentis curanda lacte cum melle providendo commonuit: *Cap. 16.* nam infirmis ac languidis mannæ teneritudinem irroravit; *Cap. 15.* non enim erant idonei, aut digni, qui cæleftis panis perpetua foliditate fruerentur. *Cap. 17.* Petra illis fcaturivit in fontem: ut biberent detritis (7) lacunis, ut merebantur, cænulentum poftmodum laticem, Domino dicente: *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & foderunt fibi lacus detritos, qui non poffunt aquam portare.* *Jer. 2. 13.* Poftremo infelices quid fperant de imagine, cujus noffe non funt meriti veritatem, (8) Dominum noftrum Jefum Chriftum?

TRA-

(5) Hunc textum contaminatum Sparaverius judicans, corrigendum putavit, ita tamen ut illum fine antiquis libris fanare fe non poffe profeffus fit. *Erythræum quoque in geminas ripas medium fciffum mare, ductifque dextra lævaque aggeribus, in aciem ftipatis undis, fudo liquore arefacta profundi femita, contra fe obnixam ftupidam pependiffe naturam.* Codices plures habuimus, nihil tale fubolevit ufpiam: & ex interpunctione, quam pofuimus, non ita contaminatum hoc teftimonium videri poffe putamus, ut intelligi nequeat.

(6) *Mifcuiffe* habebant editi & Mff. nonnulli; melior vifa eft lectio Mff. Rem. Vat. & Pomp. Paullo poft in Mf. Sp. *meritis* legitur pro *meritum*; in Rem. *exitum* pro *exitium*; & inde eodem Rem. cum Tol. & Pomp. *Adeo* pro *Ideo*.

(7) Mf. Rem. *fenaculis* pro *lacunis*, male; eft enim *fenaculum* locus, in quo Senatus habetur. Forte *cænaculis* a *cænum*. Hæc autem indicantur *lacunæ* a Jeremia 2. 13. memoratæ, quæ quidem in Zenonis interpretatione *lacus detriti* appellantur, in vulgato autem Interprete *cifternæ diffipatæ*, ideft confumtæ, *quæ continere non valent aquas*.

(8) Mff. Vat. Pomp. Urb. & edit. Ven. *per Dominum*, fed male; nam vox *Dominum* refertur ad *veritatem*, quam Judæos *noffe non meritos* Zeno infinuat.

(1) Mff.

TRACTATUS LX.

De (1) *Exodo.* VII.

PHarisæus quemadmodum legitimum paſcha poſſit celebrare, non video: (2) cujus eminens famoſumque illud templum miſerabili vaſtatione campis æquatum ſuo pulvere jacet ſepultum. Sacerdotalis cathedra peſtilentiæ, cultorum ſuorum (3) ſacrilegio, jure deleta eſt. Exinanitum cornu jam non ſpirat unguenta. Dies feſtos in luctum, & cantica ejus in lamentationem converſa prophetæ teſtantur. Tauros, arietes, hircos, & agnos a Domino ſæpe reprobatos (4) accepimus. Quid ultra? (5) Non poteſt, fratres, ullum celebrare myſterium, cujus ſacrificium divina ſententia advertitis eſſe damnatum per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, qui eſt benedictus (6) cum Patre & Spiritu ſancto in omnia ſæcula ſæculorum.

Pſal. 1. 1. *Amos* 5. 21 *Id.* 5. 23. *Id.* 5. 22. *Iſ.* 1. 14. *Jer.* 6. 20.

TRA-

(1) Mſſ. Rem. Tol. Urb. Pomp. *Item ſequentia Exodi*; Vat. *Tractatus ſequentiæ Exodi incipit*; Mſ. Zen. & edit. Ven. *De Judæis.* Utramque inſcriptionem præfixere Editores Veronenſes.

(2) Conſtans & pervulgata ſententia eſt, Judæis in uno Hieroſolymorum templo legitime ſacrificare licuiſſe. Hujus rei teſtis antiquiſſimus S. Clemens Romanus in epiſtola 1 ad Corinthios num. 41. S. Juſtinus in dialogo cum Triphone p. 4 edit. Pariſienſis An. 1569. S. Phileas martyr in ſinceris ejuſdem actis apud Ruinartium pag. 454. & alii. Cum porro paſchale celeberrimum ſacrificium eſſet agnorum, de quibus præceptum eſt Exodi cap. 12. jam hos ſolum in eodem templo potuiſſe mactari, ut paſcha legitime celebraretur, exploratum eſt. Huic tamen ſententiæ adverſatur Philo lib. 3. de Vit. Moyſis, & tract. de Decalogo, qui paſchalem agnum non a ſacerdotibus, ſed a ſingulis ex lege mactatum prodit, & S. Gaudentius, qui ſerm. 2. pag. 36. & 37. in domibus ſingulis, non autem in templo ſingulos agnos occiſos fuiſſe teſtatur. Philonis auctoritatem expungit Pater Lamy in tractatu de Veteri Judæorum paſchate, ac ſi ille hæc ſcripſerit, propterea quod Alexandrino ſchiſmati faveret. Tripho Judæus non minoris forte auctoritatis habendus, qui apud Juſtinum martyrem de paſchali agnorum ſacrificio id ipſum confeſſus eſt pag. 42. Gaudentio autem præter memoratos Patres ſatis ſit oppoſuiſſe Hieronymum, qui cum Zenone noſtro ſimiliter ſentit. *Nec immolemus agnum, vel myſticum paſcha celebremus, quia hæc abſque templo fieri lege prohibentur.* Hinc ergo jure S. Zeno hoc & ſequentibus etiam in tractatibus haud legitimum habuit Judæórum paſcha, quod illi demolito adhuc templo legitime ſe celebrare poſſe contendebant, cum nec paſcha ſine ſacrificio, nec ſacrificium ſine templo celebrari queat.

(3) In Mſſ. Rem. Vat. & Pomp. *ſacrilego jure.*

(4) Ita ex Mſſ. Rem. Tol. Pomp. Vat. Urb. cum alias legeretur *acceperunt.*

(5) Mſ. Pomp. repetit: *Non poteſt, non poteſt.*

(6) Mſ. Tol. Vat. Urb. Pomp. & Zen. *cum Spiritu ſancto.*

(1) Mſſ.

TRACTATUS LXI.

De (1) *Exodo.* VIII.

JUdæus legitimum gerere ſe paſcha contendit ; cui nihil aliud de veteri ſacramento, quam inanibus intexta ſuſpiriis (2) fabula remanſit. Denique regium illud templum campis æquatum jacet. Altaria (3) ejus ſubverſa manu cum ſuis ſibi ſacrificiis, ſparſa in pulverem vanuerunt. Sacerdotalis cathedra peſtilentiæ ſuo nomine (3) deleta eſt. *Pſ.* 1. 1. Agnus ſalutaris, qui deſignatur (4) ex ovibus & ex hædis, *Exod.* 12. 5. inter pecora non poteſt inveniri. Dies feſti ejus, & cantica ſecundum *Amos* 5. 23 Dei

(1) Mſſ. *Incipit de Exodo*: Edit. Ven. *de Judæis*, idque alia manu additum in Mſ. Pomp. Hic tractatus paucis additis, quibuſdam mutatis eadem continet, ac tractatus 60. quem præmiſimus, & 62. quem ſubjiciemus.

(2) *Fabula* proprie a *fando* ſermonem quemlibet ſignificat: unde quod Plautus dixit in Stichio act. 4. ſc. 4. verſ. 71. *lupus in ſermone*, id Terentius Adelph. act. 4. ſc. 1. verſ. 21. expoſuit *lupus in fabula*. Hinc *fabula* ſæpe vera eſt hiſtoria, quæ ſermone traditur: unde S. Hieronymus : *Et ne veteres replicando hiſtorias longum faciam . . . . . brevem tibi fabulam referam , quæ accidit infantiæ meæ temporibus.* Pro ſcripta etiam hiſtoria idem Hieronymus ipſa voce utitur in Epiſt. ad Phil. cap. 1. *Longum eſt diverſa judicum geſta percurrere , & totam Sampſon fabulam ad veri ſolis (hoc quippe nomen ejus ſonat) trahere ſacramentum.* Hinc Phædrus *veras fabulas* memorat 2. fab. verſ. 5. & *fabulari* pro *vera narrare* apud Scriptores non raro legitur. Nihil itaque mirum , ſi S. Zeno hoc loco veram ſacræ & antiquæ hiſtoriæ & ſcriptis & verbo traditæ narrationem *fabulæ* nomine appellavit.

(3) Auctoritate manuſcriptorum Tol. & Vat. delevimus vocem *Dei*, quæ poſt *altaria* legebatur. Poſtea *delata* pro *deleta* in Mſ. Urb. ſed hæc eadem ſententia totidem fere verbis ſuperiori tractatu repetita habet *deleta*.

(4) Exodi cap. 12. verſ. 5. ex vulgato Interprete hoc de paſchali agno præceptum fertur : *Erit autem agnus abſque macula maſculus , anniculus ; juxta quem ritum tolletis & hædum*, quibus agnus & hædus diſtincti cenſentur , non vero tamquam unum animal , quod ex agni & hædi natura particeps ſit, ut Zenonis textus ponit.. Cum Zenone tamen concinens S. Gaudentius ſerm. 4. pag. 55. recitato Exodi præcepto hæc notat: *Hinc advertere Judæi debuerant , legem Dei ſpiritualiter intelligendam, quoniam ab agnis & hædis ſumendum legerunt agnum, qui immolandus erat ; cum ſit iſtud contrarium, ut, ſi agnus eſt, ab agnis ſit pariter & hædis.* Hæc autem animadverſio ab Hebraica veritate aliena, ex aliqua profecto interpretatione fluxit, quam ibidem ſane S. Gaudentius prodit in hæc verba : *Ab agnis & hædis ſumetis.* Sic item integrum Exodi verſum 12. recitat ſerm. 3. pag. 48. *Agnus autem perfectus, maſculus , anniculus erit vobis ; ab agnis & hædis ſumetis.* Eamdem plane interpretationem lectionemque habet Ambroſius lib. 1 de Abraham cap. 5. num 40. nec non epiſt. 23. ad Epiſcopos Æmiliæ num. 19. Hæc autem interpretatio etſi Hebraico textui videatur plane congruere; Hebraicæ tamen locutionis vim non plene exhibet, ejuſque argumenti, quo Zeno & Gaudentius utuntur , occaſionem dedit. Cum enim vi interpretationis præceptum tradatur , ut *agnus* immolandus in paſchate , *ex agnis & hædis ſumatur* ; ille agnus ex agnorum & hædorum natura particeps

Dei vocem (5) in planctum & luctum profecerunt. Superba illa civitas fervit. Sane ovium greges infinitos interficit, quos in amaritudine affumit. Quis non intelligat, fratres, illud pafcha non effe, fed (6) bromofum latronis cruenti convivium? (7)

TRA-

ticeps effe debere creditus eft : quod tamen non ita Hebraicæ locutionis ratio fignificat. Qui enim in prima parte verficuli agnus præcipitur, in hebræo שה appellatur; quæ vox etfi agnum quandoque fignificet, ut Jeremiæ cap. 50. v. 17. שה כשבים *pecora ovium*, quandoque tamen caprarum partus innuit, ut Deut. 14. v. 14. ושה עזים *pecora caprarum*. Hinc ergo ea vox per fe non *agnum* proprie, fed *pecus* alterutrius fpeciei five ex agnis, five ex capris fignificat. Hac autem fignificatione adhibetur Ex. 12. 5. ibique præterea in fecundo verficuli commate particula ו Hebraica, quæ *bædis* præfigitur, non pro *&*, fed pro *vel* accipienda eft, uti alibi fæpius; & fic verfus ille intelligendus: *Pecus*, feu partus animalium lanigerorum (id enim *pecus pecoris* fignificat, de quo adnot. 4. in tract. 65.) *perfectus mafculus*, *anniculus erit vobis*; *& hunc ex agnis*, *five ex bædis fumetis*. Ita exiguum interpretationis Latinæ difcrimen Zenonem & Gaudentium in alienam explicationem induxit.

(5) Mf. Urb. *In planctis & luctu illi profecerunt*. *Illi* item additur in Mff. Sp. Pomp. Zen. & edit. Ven. Poft pauca *abfumit* pro *affumit* in Mff. Tol. & Pomp.

(6) Ita fcribunt Mff. Rem. & Pomp. Filefacus lib. 1. Selectorum pag. 241. hoc *bromofum convivium* interpretatur de eo, quod *ex avium*, *feu aguorum carnibus conftat*; forte quia βρῶμα apud Hefychium βρῶσιν, feu cibum fonet. At hujus vocis alibi a Zenone repertæ interpretationem explicavimus adnot. 10. in tract. 15. lib. 1. ubi etiam reftituendum oftendimus locum S. Gaudentii ferm. 2. in quo noftrum agnum pafchalem *fine bromo* (non *fine bredio*, ut vulgata fert lectio) fumendum contendens, fatis innuit Judæorum pafchale convivium fuiffe *cum bromo*, quod *bromofum* heic Zeno appellat.

(7) Mff. Tol. Vat. Urb. Pomp. Zen. nec non edit. Ven. hanc claufulam apponunt, *per Dominum noftrum Jefum Chriftum*. Vox tamen *noftrum* abeft a Cod. Tol.

(1) Mf.

TRACTATUS LXII.

De (1) *Exodo.* IX.

PHarisæi agere se legitimum pascha contendunt: qui cum templo
summo, ut putabatur, summum sacerdotium perdiderunt; rega-
lis unguenti cornu privati sunt. Circumcisio testimonium mentis *Amos* 5.21
impuræ jam jamque illis imminere supplicium denotati vulneris (2) in-
flictu minatur. Omne genus pecudum cum suo sibi sacrificio re- *Is.* 1. 14.
probatur. Jejunia eorum, dies festi, omnisque solennitas abomina- *Jer.* 6.20.
tio est apud Deum. Cum hæc ita (3) sint, a quibus, quomodo, *Is.* 58.5. & *Zach.* 7.5.
unde pascha celebratur? Adde, quod agnum legitimum suo vitio,
quem invenerant, perdiderunt: quem Scriptura designabat (4) ex *Exod.* 12.5
ovibus & hædis: ex hædis utique, propter peccatricis indumentum
carnis; ex ovibus, propter spiritum majestatis. Qui primitivus est
dictus, quia (5) præter Patrem ante ipsum nullus est primus. Ma-
turus, quia æternus est. Perfectus, quia Dei virtus Deique sapien-
tia est. Immaculatus, quia peccatum non habet solus. Salutaris,
quia mortem mutavit in vitam: propter nos qui est occisus, & vivit:
sepultus, & resurrexit: homo æstimatus est, & inventus est Deus
gloriosus in sæcula sæculorum.

TRA-

(1) Ms Zen. & edit. Ven. *de Judæis*; ceteri codices *Incipit de Exodo.* Paucis additis, quibusdam mutatis eadem heic repetuntur, quæ in secundo & duobus præcedentibus continentur, ac proinde notata in eosdem legenda sunt.

(2) Ms. Pomp. *in fletu.*

(3) Idem Ms. *sunt.* Paullo post *Addo* pro *Adde* in Ms. Rem.

(4) Vide adnot. 3. in tractatum præcedentem. Aliam vero, non autem multo absimilem allegoriæ interpretatiooem apud S, Gaudentium loco ibi laudato reperies.

(5) Erat in editis, & Ms. Zen. *præter Patrem, cui etiam coæternus est divinitate cum sancto Spiritu, ante ipsum* &c. At verbs, quæ inter duas virgulas leguntur, a reliquis Mss. absunt, additaque solum apparent posteriori manu in margine Ms. Pomp. & exinde in textum S. Zenonis intrusa. Sane tract. 55. ubi hæc eadem sententia repetitur, nulla sancti Spiritus facta mentione sic scriptum est: *Hic itaque dictus est primitivus, quia paternæ antiquitatis solus est conscius.* Neque idcirco Spiritus sancti æternitati quidquam præjudicii creatur, quippe quem S. Zeno aliis testimoniis una cum Patre & Filio coæternum luculenter prodit. Vide inter cetera tract. 13. lib. 2. num. 1.

TRACTATUS LXIII.

De (1) *Exodo.* X.

SI Judæi vacuatæ imaginis recordatione gloriantur, quanto magis Christianus, in quo non est figura, sed veritas? Quam ex rebus ipsis agnoscite pariter, & probate. Judæi majores suos Pharaonis exercitusque ejus gravi servitutis jugo depressos de Ægypto (2) prædi-
Exod. 14. cant liberatos. A diaboli rabie, idolorumque turba violenta non tantum nostri majores, sed omnis Christiana progenies de vera Ægypto, idest de isto mundo, semper momentis omnibus liberatur. Illis ducatum Moyses præbuit: dux noster Christus est Dominus. Illis
Ibid. columna nubis atque ignis viam demonstravit: nobis testamenti veteris ac novi clarissima oracula viam (3) & verum Christum Dominum
Jo. 14. 6. prodiderunt, qui ait: *Ego sum via & veritas.* Illorum profugus
Exod. 14. populus per mare rubrum dextra, lævaque undarum stupentibus ru-
21. pibus pede sicco transivit: at nostrum mare, (4) quos voluntarios suscipit, feliciter naufragos facit: interimensque universa peccata genitali unda submergit, ut cælestes effecti terram desiderare non norint. Denique illi post mare ad eremum pervenerunt: nos post baptismum (5) ad paradisum pervenimus. Illis irrorata est esurientibus manna: nos

(1) *Sequentia Exodi*: sic omnes MSS. præter Zenonianum, in quo sicut & in edit. Ven. *de Judæis.* Notandum quoque hunc tractatum in omnibus MSS. nullo numero signari, & hinc in tabula MS. Remensi præfixa desideratur ejus titulus, at in corpore insertus sine numero legitur inter tract. 46. & 47. libri primi.

(2) MSS. Tol. & Vat. *prædicabant.*

(3) Particula & abest a MS. Pompejano.

(4) Relativum *quos*, quod omnes editi habent, etsi absit a MSS. nihilominus retinuimus, cum sententia illud postulare videatur.

(5) *Paradisum* hoc loco non cælum, sed Ecclesiam Auctor vocat, in quam quidem per baptisma ingredimur. *Paradisi* quidem vox apud Græcos usitata, ab Hebraico פרדס *pomarium*, vel *hortum* originem ducens, eamdem significationem propriam habet, ut videre est apud Xenophontem in Oeconomico, & Hellenicorum lib. 4. cap. 4. A Græcis ad Latinos eadem vox traducta, eamdem propriam significationem sortita est, uti apparet ex Firmiliani epist. 75. inter Cyprianicas; nec non ex vulgato interprete in Cant. 4. 13. &c. Hinc hortus ille peramœnus, in quo primi parentes a Deo positi fuerant, *paradisus* proprie vocatur. At sicuti per allegoriam cælestis illa regio deliciis affluens, qua beati æternum potientur, *paradisus* dicitur: simili allegoria Ecclesiam, quam *horti conclusi* nomine in Scripturis indicatam non nulli Patres observarunt, *paradisum* S. Zeno appellare potuit, & hac quidem significatione illam perbelle *eremo* opposuit.

(6) Le-

nos autem esurire non possumus (6) sempiternum, qui cælestis panis (7) nobiscum portamus annonam. *Exod.* 15.
Illis sitientibus petra fluxit in poculum: (8) ad Christi fontem qui biberit, in æternum sitire non novit. *Ibid.* 17. 6.
Illis in deserto suavitas lactis & mellis exhibita est: nobis vero, quod plus est, melle dulcior, ac lacte candidior, æternæ vitæ beatitudo Dei tribuetur in regno.

(6) Legere maluimus *sempiternum*, quo adverbio Plautus quoque utitur Aulul. 2. 1. 16. pro eo quod editi & Mss. codices sine sensu scribunt *sempiternam*. Mox *quia* pro *qui* in Ms. Vat.

(7) Num spectant hæc morem illum antiquum deferendi semper secum, domum quoque, Eucharisticum panem, de quo more satis dictum tract. 5. lib. 1. adnotat. 29.

(8) In Ms. Pom. *at* pro *ad* scribitur.

TRACTATUS LXIV.

De (1) *Exodo.* XI.

QUid tumet Pharisæus inanis, quem (2) momenti præterita delectat umbra? Exsultat, quod in Ægypto creverit: at in originali decrevit solo. Quod captivitatis sit nexibus exsolutus: sed est nunc usque barbarici furoris moribus alligatus. Deus illi ducatum præbuit: idem a sua cum facie postmodum abjecit. Consecutus est regnum, ut post regiam dignitatem majore dedecore (3) imperio Romano serviret. Sane vultis scire quantæ sit sanctitatis? Quem mare sustinuit adunatum, non potest terra bajulare dispersum.

TRA-

(1) Tituli hujus tractatus tum in Mss. tum in editis iidem plane sunt, ac in tractatu superiori.

(2) Ms. Vat. *momentis.* Postea Mss. Rem. Tol. Vat. & Urb. *delectatur* pro *delectat*: idque scripsissemus libenter, si legeretur *qui* pro *quem*.

(3) Ms. Rem. *in perpetuum Romana*; Mss. Vat. Tol. Urb. *in perpetuum Romano*; edit. Ven. *in perpetuum imperio Romano*: alii codices & editi, ut in textu scripsimus.

TRACTATUS LXV.

De (1) *Exodo.* XII.

QUamdiu, Judæe, (2) bruti cordis nec dum discutis tenebras, sacræque legis oracula jam in Christo completa nec probando cognoscis? Verumtamen pro tuo sensu si vis pascha legitimum celebra-
Exod. 12. 5. re, agnus requirendus est tibi, sicut præceptum est, (3) ex agnis & hædis discordi natura commissus, quem in gregibus pecuinis ipsi tui non invenere majores. Atque utinam tu invenias: dignus es enim immolatione tali, qui salutem tuam in (4) incerti pecoris sitam visceribus opinaris. Sane quod passim multos occidis, edacitatis est tuæ. Quod diversis in locis, (5) vanitatis. Quod cum amaritudine comedis, infelicitatis. Taceo, quod commemoratio est ingrati, non remedium, (6) sacrificium, quod ipse reprobat fieri, qui præcepit. Hoc solum dico. Imple vel in ceteris legem, sicut scriptum
Ibid. 11. est: *Præcinge lumbos tuos. Indue pedibus calciamenta. Arripe baculum manu.* In eremum proficiscere, si tuos vis imitari majores. (7)

TRA-

(1) MSS. *Item de die Paschæ* excepto MS. Zen. qui *ad Judæos* hunc tractatum inscribit, Edit. Ven. *de Judæis*; Veronensis *de Exodo* & *de Judæis* simul. Nos *de Exodo* retinuimus, cum id superioribus *de Exodo* inscriptis congruat, nec inscriptionum series ob hunc unum immutanda videretur.

(2) Nonius 2. 75. *Brutum dicitur hebes & obtusum.* Vetus Scholiastes in Horatium, qui lib. 1. ode 34. vers. 9. hac voce utitur, notat: *Bruti graves & tardi dicuntur*; unde Isidorus lib. 10. lit. B. *Brutus quasi obrutus, quia sensu caret; est enim sine ratione, sine prudentia.*

(3) Vide adnot. 3. in tract. 61.

(4) *Incertum pecus* Auctor vocat agnum, qui ex agnorum hædorumque natura particeps, nullibi inter lanigera animalia invenitur. Lege adnotationem nuper allegatam. Inter *lanigera animalia*, inquam; nam *pecoris* heic dictum est, non *pecudis*; *pecus* autem *pecudis* omne animal significat, quod pabulo terrestri vescitur; at *pecus pecoris* animalium, quæ lanam induunt, præcipuum est, ut statuit Basilius Faber in *Thesauro eruditionis* voc. *Pecus*. Tract. 61. *inter pecora.*

(5) Edit. Ven. perperam *vagaris* pro *vanitatis.*

(6) Hanc syntaxim in juniorum gratiam sic construendam monemus: *Taceo, quod sacrificium, quod ipse reprobas fieri, qui præcepit, est commemoratio, non remedium ingrati.*

(7) In MS. Tol. *mores* pro *majores* scribitur. MS. Rem. hanc clausulam subjicit: *Explicit S. Zenonis de die Paschæ feliciter.*

(1) MS.

TRACTATUS LXVI.

De (1) *Exodo.* XIII.

JUdæos legitimum paſcha celebrare non poſſe paucis accipe, Chriſtiane. Salomonis templum hoſtili vaſtatione ſubverſum cum ruina ſua jaceat ſepultum: ubi ſacrificant? Sacerdotes jam non habent, (2) qui eorum pro ſalute ſacrificent. Tauros, hircos, arietes, & agnos abhorret Dominus: unde ſacrificant? Deum dereliquerunt, altaria ejus everterunt: cui ſacrificant? Sane hoc ſolum proprium retinent, quod, ut vilem libidinem magis ac magis augeant, vilioribus ſe lavacris omni momento (3) baptizant, Deo ſemper ingrati.

TRA-

(1) Mſ. *Incipit Exodi.* Solus Codex Zen. cum Ven. editione *de Judæis.* Edit. autem Ver. utroque titulo utitur. Similia continet, ac tractatus 60.

(2) Sparaverius cum hanc quoque ſententiam, uti ceteræ, per interrogationem efferendam putat, tum vero *quis* pro *qui* ſcriberet, & *ſacrificet* pro *ſacrificent.*

(3) Antiquiſſimum ſimul & frequentiſſimum apud Hebræos fuiſſe aquæ, qua ſe ſuaque lavabant, uſum, patet ex Exodo 29. 4. & 30. 19. Levit. 16. Deut. 21. 6. & aliis ex locis. *Multa* Judæorum *baptiſmata* a S. Marco Evangeliſta commemorantur cap. 7. verſ. 3. & 4. *Phariſæi enim & omnes Judæi, niſi crebro laverint manus, non manducant, tenentes traditiones ſeniorum. Et a foro niſi baptizentur, non comedunt: & alia multa ſunt, quæ tradita ſunt illis ſervare, baptiſmata calicum & urceorum & æramentorum & lectorum.* Baptiſmatis a Judæis in peccatorum purificationem adhibiti meminit S. Baſilius Hom. de Baptiſmo. Baptiſmatis item, quo proſelyti abluebantur, quicumque nimirum ſive ex Gentibus ſive ex Chriſtianis inter Hebræos admitti volebant, teſtimonium locupletiſſimum adfert Maimonides Hilc. Iſſur cap. 13. num. 1. 4. & 5. Heic autem S. Zeno, cum illa baptiſmata memoret, quorum frequentia *libido magis ac magis augetur*, balnea potius Hebræis quoque, ſicuti & Gentibus uſitata, videtur innuere: hæc enim plurimum ad libidinem contuliſſe patet ex Hieronymo epiſt. 79. ad Salvinam num. 7. quam monuit, caveat, ne *balneorum calor novum adoleſcentulæ ſanguinem incenderet. Quotidie* autem Hebræos lavare conſueviſſe *omnia membra* teſtatur Tertullianus de Orat. cap. 17. Vide etiam Gaudentium ſerm. 9. p. 108. Erat etiam ſecta inter Hebræos quorumdam, qui in Græca formula renuntiandi Judaicæ religioni ex Regio Codice a Cotelerio edita in obſervationibus ad l. 1. Recognit. S. Clementis §. 53. Ἡμεροβαπτισταί, ideſt *quotidie baptizantes*, appellari, *docebant*, ut ibidem traditur, *neminem ſalvum fieri poſſe, niſi quotidie laves.*

(1) Omnes

TRACTATUS LXVII.

De (1) Exodo. XIV.

JUdæos non tantum legitimum pascha celebrare non posse, sed religionis divinæ prorsus nihil retinere paucis accipite. Salomonis templum, de quo præsumebant, (2) cecidit. Altaria Dei ipsi everterunt. Lex & prophetæ usque ad Joannem. Sacerdotibus eorum luctus (3) indicitur. Immolatio aufertur. Cessat unguentum. Circumcisio vacuatur. Sabbatum (4) denotatur. Neomeniæ & dies
Is. 1. 13. festiodio habentur. Potiuntur eorum Romani regno. Nihil, ut arbitror, (5) restitit illis proprium, nisi quod agno salutari neglecto, ingrati viles agnos cum amaritudine, homines (6) amari manducant.

(1) Omnes Mss. *De die Paschæ* uno Zen. excepto, qui cum edit. Ven. *de Judæis* inscribit. In edit. Ver. duæ inscriptiones *de Exodo XIV. & de Judæis*. Ne seriem interverteremus, retinuimus titulum *de Exodo*, cum contineat eadem fere, ac in reliquis hac inscriptione prænotatis, quæ iisdem quandoque verbis heic repetuntur.

(2) Ita correximus ex Mss. Rem. Vat. Pomp. Urb. Zen. & edit. Ven. reliqui Mss. & editi *excipit*.

(3) Mss. Tol. Pomp. Vat. *indictus*.

(4) *Denoto* heic arguere, reprehendere, seu nota aliqua affigere significat, uti sæpe apud Tertullianum de Pallio cap. 1. *habitus denotare*; cap. 2. *quid denotas homines*; & de Orat. cap. 2. *Oblitos patris denotamus*. Reprehenduntur a Deo Sabbata Isaiæ cap. 1. vers. 13.

(5) Ms. Tol. *illis exstitit*; Zen. *illis restitit*; ceteri codices & editi ut in textu. *Restat* autem pro *reliquum est*, vel *superest*, uti heic accipitur, usurpatum invenies a Cicerone ep. 13. ad Brutum, a Terentio Phorm. 1. 2. 35. & aliis.

(6) Ms. Pomp. ita cum aliis legebat, at emendatum alia manu *amara*: perperam. In fine autem hæc clausula legitur in Ms. Rem. *Explicit S. Zenonis de die Paschæ*: similia habet Ms. Pompejanus.

TRACTATUS LXVIII.

De (1) Exodo. XV.

a *Matth.* 21. 13. *Luc.* 19. 46. *Jer.* 7. 11.
b *Ps.* 1. 1.
c *Is.* 66. 3. *vide Deut.* 23. 18.

JUdæos legitimum pascha celebrare non posse, periti legis, Deo ipso loquente, cognoscite: a quo appellatur *a* synagoga spelunca latronum: sacerdotalis cathedra *b* pestilentiæ: sacrificium *c* canina mactatio:

(1) Mss. Rem. Tol. Vat. Urb. *Tractatus Paschæ*, Pomp. *de Pascha*, Zen. *de Pascha & Judæis*. Edit. Ven. *de Judæis*. Edit. Ver. *de Exodo XV. de Judæis*.

(2) Ima-

ctatio: jejunia *d* odium: populus *e* progenies viperarum. Post hæc *d Is.* 58. 5. *Zach.* 7. 5.
quid præsumant, æstimare non possum, homines, qui salutem suam
in pecorum morte constituunt: cum Deus, posteaquam de Ægy- *e Matth.* 3. 7. 12. 34.
pto egressi sunt, ubi (2) imaginarium pascha gesserunt, dicat: *f* *f Exod.* 12. *Is.* 1. 11. 12.
Plenus sum holocaustomatis arietum & pinguamine agnorum: quis enim hæc exquisivit de manibus vestris? Utique, fratres, incunctanter eis ademit pascha, qui id, per quod ab eis pascha geritur, reprobavit. At imaginem colunt. Nec ipsam quidem: quia falso colit imaginem, qui ejus non diligit veritatem. Sane hoc solum competenter gerunt innocentes: quod agnos passim, quasi lupi rapaces, (3) occidunt.

(2) *Imaginarii fasces* Livius lib. 3. cap. 41. *Imaginaria paupertas* Seneca epist. 20.

(3) MSS. Tol. & Vat. *occiderunt*.

TRACTATUS LXIX.

De (1) *Daniele in Pascha.* I.

EVigila, Christiane, omnique sæcularis somni torpore discusso, apertis auribus cordis a pueris disce virtutem. Sed vide, ne æstimes falsum, quod eis cessit incendium. Veritatem ratio protestatur. *Matth.* 3. 11.
Qui nunc in se credentes baptizat Spiritu sancto & igni, ipse tunc
quoque (2) numero suæ affuit Trinitatis. Denique rem sacramento gestam esse cognosce. *Dan. c.* 3.
In caminum (3) missi, ut submersi sunt flam-

(1) Hos omnes de Daniele tractatus paschali tempore habitos occasione lectionum, quæ ex Daniele ea quoque tempestate inter sacra paschalia officia recitabantur, ipse titulus huic tractatui & ultimo præfixus in MSS. nec non textus non nullorum tractatuum, qui baptisma paschali tempore collatum memorant, satis declarant. Hic autem primus de Daniele tractatus in MSS. Rem Tol. Vat. Urb. *Tractatus Daniel* (vel *Danielis*) *in Pascha* inscribitur. In Pomp. *Tractatus Daniel in Pascha cujus supra*, idest S. Zenonis: in Zenon. autem & edit. Ven. *De tribus pueris*: tandem in edit. Ver. *de Daniele VIII. de tribus pueris.*

(2) Quod tres pueri Trinitatis figuram gererent, *rem sacramento*, idest in figura, *gestam* Auctor affirmat, cujus quidem sacramenti Trinitatis ob trium puerorum numerum meminit tract. 71. 73. 74. vide adnot. 3. in tract. 71.

(3) MSS. Vat. & Pomp. *jussi* pro *missi*.

 (4) MSS.

flammis, statim (4) invisibili rore incendia temperantur: mors refugiens mutat officium: incensores cremantur: incensis hymnum canentibus flamma blanditur: Deus a creatura benedicitur universa. In tribus una mens, una virtus, unus triumphus exsultat. (5) Melioratur vita supplicio. Rex non inviderat pueris, si non eos præcepisset ardere.

(4) Mſ. Tol. *fibilo roris* pro *invisibili rore.*

(5) *Meliorare proprietatem* L. 13. §. 5. D. *de usufruct. & quemadmod.*

TRACTATUS LXX.

De (1) *Daniele.* II.

MArtyrii quodam modo pars est, fratres dilectissimi, martyres non horruisse supplicium: quantum etenim multiformis (2) crudelitatis lugubris contemplatio retrahit a corona; tantum generosa ac perfe-

(1) Mſſ. Tol. Vat. Urb. *Tractatus Danielis.* Mſ. Pomp. & edit. Ven. *de Daniele.* Mſ. Zen. *De tribus pueris.* Utraque autem inscriptio præposita in edit. Veronensi. Licet in tabula libri primi Mſ. Rem. numero XI. inscribatur *Tractatus Danielis*, in corpore tamen titulo caret. In margine porro hæc rubrica legitur: *Festivitate SS. Firmi & Rustici fratribus recitanda.* Hi martyres, qui Diocletiano & Maximiano Imperantibus Veronam suo sanguine consecrarunt, quorumque corpora alio olim traducta, Luitprando regnante S. Annonis Episcopi diligentia cum sacris aliorum quatuor martyrum exsuviis eidem urbi restituta fuerunt, tanto semper in honore apud Veronenses habiti sunt, ut non solum in eorum memoriam multæ tum in urbe tum in diœcesi ecclesiæ Deo dicatæ inveniantur, nominaque ipsorum in publicis litaniis fuerint inserta, nec non in precibus, quæ leguntur ad calcem Ordinis Romani ex Capitulari codice editi a Francisco Blanchinio; sed præcipua etiam ipsorum fieret mentio in Canone Missæ, præcipuoque colerentur officio cum antiphonis ac responsoriis propriis, ut liquet ex Mſſ. liturgicis libris Ecclesiæ Veronensis, ac in eorumdem memoriam tres Missæ celebrarentur, in Missali Mſ. sæculi XI. descriptæ, quarum prima XI. Kal. Junii pag 111. hac inscriptione prænotatur: *Translatio SS. Firmi & Rustici, Primi & Marci, Apollinaris & Lazari*; altera VI. Idus Augusti pag. 129. *Vigilia Firmi & Rustici*; tertia ipso martyrii die, nimirum V. Idus Augusti eadem pagina: *Sanctorum Firmi & Rustici.* Cum itaque istos martyres tanta celebritate Veronensis Ecclesia coleret; nihil mirum, si festo ipsorum die hic S. Zenonis sermo inter sacra solennia fratribus recitaretur. Hinc autem Remensem codicem ad eamdem Ecclesiam pertinuisse maxime confirmatur.

(2) Editiones Veneta & Veronensis cum aliquot Mſſ. *crudelitas.* Correximus ex edit. Pat. & Mſſ. Tol. Pomp. Zen. Mox *recta* pro *perfecta* in Mſſ. Tolent. & Vaticano.

(3) Spe-

perfecta fides, quique illi (3) fuerit cruciatus, ſua complicat vota. Denique tres pueri in illo ſacro certamine præ oculis Deum ſibi proposuere, non flammas: præmium (4) futurum, non pœnam. Sicque inter tetros undantis incendii globos triumphantes barbarum regem, minas omnes, ipſum quoque ſupplicium, docuerunt ignes ſanctis hominibus non eſſe fortiores, per Dominum Jeſum, qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum. *Dan. c. 3.*

(3) Sparaverius legi mavult *fuerint* Dein *pia* pro *ſua* in Mſ. Urb. & pro *complicat* Mſ. Pomp. in margine ſcribit *amputat*.

(4) Mſſ. Tol. Vat. Rem. *futuri*: poſtea iidem Mſſ. codd. & Zen. *ceteros* pro *tetros*. Dein Mſſ. Rem. & Pomp. *barbarorum* pro *barbarum*; at in Pomp. correctum *barbarum*.

TRACTATUS LXXI.

De (1) *Daniele.* III.

TRium puerorum (2) martyrium qui credit interritus, poteſt etiam ipſe adipiſci martyrium. Tanta enim vis certaminis fuit, ut eam ipſe quoque ignis horruerit: nam a barbaro rege nimia crudelitate tribus pueris conſulente, fornacis ultra, quam ſolet, ſeptenario pabulo ignis armatus eſt. Credo divina providentia (3) ſacramento Trinitatis *Dan. c. 3.*

(1) Mſſ. *Incipit tractatus Danielis* excepto Zenoniano, in quo *De tribus pueris*, ſicut & in Veneta editione.

(2) Martyres etiam dicti, qui tormentis objecti, mortem non obierunt. Hinc Commodianus Inſtruct. 48. *Multa ſunt martyria, quæ ſunt ſine ſanguine fuſo.* Celebres ſunt inſcriptiones epiſt. 8. & 10. S. Cypriani *Martyribus & Confeſſoribus*, in quibus martyres utique dicuntur, qui in tormentis non occiſi ſunt; *neque enim* (rationem addit idem Cyprianus ep. 37.) *virtus eorum, aut honor minor eſt, quominus ipſi quoque inter beatos martyres aggregentur*; & non aliter Zeno noſter tractatu ſuperiori: *Martyrii quodam modo pars eſt, martyres non horruiſſe ſupplicium.* Codex Pomp. & edit. Ven. *martyrum* pro *martyrium* perperam ſcribunt; ſed in Mſ. Pompejano poſteriori manu correctum legitur.

(3) Solenne Zenoni eſt, in Scripturis ex numero binario, vel ternario, vel ſeptenario &c. *ſacramentum*, ideſt myſterium & figuram aliquam, deprehendere. De numero binario vide plura exempla tr. 13. lib. 2. de numero ſeptenario habes exemplum tract. 14. lib. 1. adnot. 12. de ternario autem heic in trium puerorum numero, quem *numeri ſacramentum* vocat tract. 76. ac ſimiliter tract. 14. lib. 2. *ſacramentum numeri* appellavit tria illa, quæ Thamar protulit, monile, anulum, virgam. Mſ. Rem. & edit. Ven. *ſpiritalis quoque numerus*: Mſ. Urb. *ſpecialis quoque numerus*: Vat. vero *Trinitatis quoque numerus.*

tatis ſpiritalem quoque numerum convenire. Denique nec (4) irrorati camini eis baptiſmatis defuit gratia. O admirabile incendium! O vere ſpectaculum Deo dignum! Qui audiunt, timent: qui incenderant, ardent: qui incenſi ſunt, ſanctificati & incolumes de camino procedunt, per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum.

(4) M. Tol. *irrorati*: forte *inrorati* legendum eſt. *Inroratis floribus* apud Columellam 9. 14. Zeno autem *rore inviſibili caminum ignis temperatum* prodit tractatu 69.

TRACTATUS LXXII.

De (1) Daniele. IV.

INgens ſupplicium aliquotiens ingentior proſequitur gloria, maxime divinis in rebus: in quibus felices obnixa devotione ſuam religionem cuſtodiunt potius, quam ſalutem. Igitur cum audio tres pueros *Dan. c.* 3. incenſos, prius vehementer horreſco; mox deinde eorum particeps optaverim fieri, cum cognoſco inter flammas rorulentos (2) hymnum Deo ceciniſſe ſecuros: *Ibid. c.* 4. tanta eſt enim fidei virtus tantaque poteſtas, ut cultoribus ſuis etiam ipſa elementa contra ſuam naturam famulari compellat. Unde, fratres, atrociſſimæ rei non vos terreat con-

(1) Inſcriptiones tum in Mſſ. tum in editis eædem, ac in tractatu ſuperiori notatæ nobis fuerunt. Mſ. Rem. in margine addit: *Sabbato primo primi menſis coram Pontifice ante proceſſionem recitanda.* Primus menſis antiquis eſt Martius. Cum porro *proceſſionis*, non autem, ut alibi, *ſtationis* nomine hoc loco utatur marginalium notarum Scriptor; aliqua id generis *proceſſio* innuitur, quam a conventu fratrum ſeu capitulo (quo quidem Veronenſem clerum conveniſſe ex aliis adnotationibus animadvertimus) ad eccleſiam haberi ſolitam Ordo VI. Romanus a Mabillonio editus memorat; cum ſcilicet poſt habitum in capitulo fratrum conventum, qui initio ejuſdem Ordinis laudatur, Epiſcopo miſſas celebraturo exinde ad eccleſiam proceſſio fiebat: ſic enim ille Ordo inſcribitur: *Ordo proceſſionis, ſi quando Epiſcopus feſtivis diebus miſſam celebrare voluerit.* Incipit autem: *Poſtquam prima hora celebrata fuerit, in conventu fratrum, qui apud quoſdam capitulum nuncupatur* &c. proceſſionis autem ordo ſequitur. In Carpſo quidem Mſ. noſtræ Veronenſis Eccleſiæ libro *proceſſionis* ſæpe fit mentio, qua a ſecretario ad eccleſiam vel a choro ad aliquod altare &c. Clerus prodibat. In conventu igitur fratrum, ſive in ſecretario, vel choro hic S. Zenonis tractatus ſabbato primo primi menſis legebatur coram Pontifice, antequam proceſſio vel ad eccleſiam vel ad altare aliquod haberetur.

(2) Trium puerorum canticum, cum in Hebraico textu Danielis non inveniatur, tum a Judæis,

contemplatio: non enim ulla est metuenda jam pœna, cum incensorum superstes (3) insultet ignibus vita.

a Judæis, tum ab Heterodoxis quibusdam respuitur. At S. Zeno aliis cum Patribus & Ecclesia catholica ut canonicum accepisse hinc satis cognoscitur. MSS. & editiones Ven. & Ver. rosculentos. At roruentos scribendum, ut in editione Patavina emendatum est, manifestum fit ex tract. 69.

(3) MS. Urb. insultat.

TRACTATUS LXXIII.

De (1) *Daniele.* V.

MIrum, fratres dilectissimi, ac delectabile certamen Deo, historia sacra prodidit nobis, ignis ac fidei. Etenim duo discordantia devotione Dominica in unam concordiam convenere: namque tribus in pueris fides puniri non timuit: immissis camino, ignis exæstuans (2) detulit, ut eos unius virtutis esse persensit. Denique arsit incendium incendentibus, non incensis. O admirabilis ratio! O inæstimabilis gloria Dei! (3) Sacramento Trinitatis tam potentis elementi subacta natura est. Qui putabantur incendio exstingui, emicant beatiores incensi. *Dan. c. 4.*

(1) MSS. *Tract. Danielis.* Unus Zen. cum edit. Ven. *De tribus pueris.* Ver. editio utrumque præfixit.

(2) *Detulit* hoc loco pro *reveritus est* accipitur.

(3) Vide adnot. 3. in tract. 71.

TRACTATUS LXXIV.

De (1) *Daniele.* VI.

CRedulo percipe corde rem miram, Christiane, omnique virtutum exemplo (2) famigerabilem. (3) Hebræi vere tres pueri, senum constantia majores, juvenum virtute fortiores, sibi pares, Trinitatis

(1) Tituli iidem ac in tractatu superiori.

(2) Hac voce Zeno iterum utitur tract. 15. lib. 2. num. 1. in quem vide, quæ animadversa nobis sunt adnot. 3.

(3) MS. Rem. *Hebræis.* MS. Tol. *verum* pro *vere*; & infra *solida* pro *solidi.*

nitatis sacramento præmuniti, unitatis una fide solidi, æqualitate pares, passionis victoria gloriosi. Hos barbarus rex, quod ejus statuam adorare contemserint, incendi præcepit. Qui ubi jactati sunt in fornacem ignis ardentis, hos devote cupidus ignis excepit. Lambunt (4) rosidos flammæ blandientes. Mira res! opacitas intus, incendium foris est: intus hymnus canitur, foris ululatus auditur. O magna potentia Dei! Incensores (5) incendio concremati sunt: & qui incensi sunt, incendio suo superstites, triumphantes de camino procedunt, præstante Domino nostro Jesu Christo.

(4) Mſ. Tol. *roscidos*; & *roscidum* quidem frequentius scriptum legitur. At ceteri Mſſ. *rosidos*, & similiter *rosida mella* in Mſſ. Virg. Ecl. 8. v. 37. *rosidum solum* Columella 5. 6. *Roscidus* autem, vel *rosidus* idem est ac *roridus*, *rorulentus*, idest rore aspersus.

(5) Mſ. Pomp. *incendio Dei*. In Mſ. Rem. per saltum a voce *incendio* ad alteram similem intermedia verba ab amanuensi prætermissa fuere.

TRACTATUS LXXV.

De (1) *Daniele*. VII.

EXsulta, Christiane, & Deum fortiter time, diaboli si vis incendia non timere. Ecce pueri (2) sacramento muniti, tres numero, sed una virtute, anhelantibus flammis, camino rugiente non læduntur. Incensi hymnum canunt: barbarum regem fidei tenacitate confundunt. Vindicantur de incensoribus suis. Deum vident. Mors transit in vitam, metus in gloriam. Sic quis non optet ardere? (3)

TRA-

(1) In plerisque Mſſ. *Invitatio fontis*. Unus Zen. & edit. Ven. *De tribus pueris*, qua una inscriptione retenta in Ver. edit. additum præterea fuit *de Daniele*. Hunc unum titulum nos, ut ceterorum series & sensus etiam postulabat, retinuimus.

(2) Vide adnot. 3. in tract. 71.

(3) Mſſ. Rem. Pomp. & edit. Ven. addunt *Amen*. In Rem. autem hæc clausula præterea legitur: *Explicit tractatus Danielis S. Zenonis*.

(1) In-

TRACTATUS LXXVI.

De (1) *Daniele.* VIII.

TRes Hebræi venerabiles, (2) numeri ſacramento muniti, ætate teneri, ſed fidei ſoliditate robuſti, ſupplicio ſuffragante glorioſi, amore divinæ religionis regis adorare imaginem contemſerunt, utpote qui ipſum contemſerunt regem: qui ira ſufflatus, ſolito ſepties amplius caminum juſſit incendi: ac ne quid immanitati ſævientis deeſſe videretur, pice & ſtupa armatum (3) incitatur incendium: æſtuantibus globis rubeſcit quoque ipſum alienis ignibus cælum. Illo præcipitantur inſontes: ibidemque, propter quem præcipitantur, inveniunt. Denique excipiuntur non flamma, ſed (4) rore; Dei dignatione, non pœna. O felix ſupplicium, quod incolumitate ſuperante immortalitas proſequitur, & corona!

(1) Inſcriptio eadem ac tract. 73.

(2) Vide adnot. 2. in tract. *69*.

(3) Legebatur *citatur*; ſupplevimus ex Mſ. Pomp. in quo neſcimus, cur quave manu *in* abraſum fere fuerit.

(4) Editi libri habebant *rore Dei*, *dignitate*, *non pœna*. Cum vero Mſſ. libri *dignatione* pro *dignitate* habeant; mutata interpunctione optimus ſenſus conſiſtit.

TRACTATUS LXXVII.

De (1) *Daniele.* IX.

NOn hodie mihi ad vos ſermo eſt, fratres cariſſimi, (2) de

(1) In editis hic titulus erat: *Pro fidei veritate*, quem reperimus in uno recentiſſimo Mſ. Zen. Ceteri autem habent: *Tractatus Danielis in Paſcha*, quem proinde in ſeriem tractatuum *de Daniele* conjiciendum putavimus. Ultimo autem loco ponendus viſus eſt, cum Auctor alios tractatus de trium puerorum incendio ab ſe jam habitos commemoret. Male quidem *de Daniele* hunc tractatum inſcribi putamus, cum non ſit tractatus, in quo de Daniele agatur, ſed potius longioris tractatus exordium, in quo non de Daniele, nec de Jona, nec de tribus pueris, nec de humanis geſtis, aut meritis, ſed *de Domino noſtro* ſe acturum pollicetur. Forte hoc erat unum ex exordiis, quæ a magnis quoque oratoribus parata adnotavimus in Admonitione ante tract. 30. quibus dein orationis corpus ex tempore ſubjiciebatur; & hinc forte factum eſt, ut reliqua oratio ex tempore habita, nec ſcripta deſideretur. At cum abſit oratio ipſa, quæ ad Chriſti æternam generationem pertinuiſſe videtur (nam adverſus Arianorum hæreſim ſe diſputaturum Zeno recipit) cumque Mſſ. omnes, uno excepto, *de Daniele* inſcribant, eamque inſcriptionem laudent Joannes Veronenſis Manſionarius, Guilielmus Paſtrengus, & Petrus

Dan. c. 14. (2) de humanis geſtis, aut meritis: nec (3) Daniel inducitur inter frementium leonum rabidos rictus intrepidus, cæleſti prandio ſatur: *Jon. 1. & 2.* nec (4) Jonas inter æſtuantes procellas ſollicitique maris fluctus inſanos tutior piſcis alvo, quam (5) alveo navis: nec tres pueri, quo ardere putabantur incendio, de ſuis incenſoribus vindicati: ſed de Domino noſtro, quem (proh nefas!) venerantur (6) externi (ſi tamen dicendum eſt) ſui carpunt. Sane (7) nullis argumentis armatus, quibus illi libenter utuntur, qui adverſus veritatem falſa componunt, ſed cæleſtibus teſtimoniis, multis, manifeſtis, ac puris, ut docti probent, minus inſtructi ſe ſe confirment, rudes diſcant, (8) ipſique, qui blaſphemare nituntur, ſalutis ſuæ bono vel ſero, ſi poteſt fieri, reſipiſcant. (9)

APPEN-

trus de Natalibus, qui allegant *de Daniele in Paſcha tractatus II.* nimirum tractatus 69. & præſentem, qui eo titulo in Mſſ. prænotantur, jam hunc titulum haud deferendum putavimus.

(2) Indicare hoc loco Auctor videtur habitum jam tract. 16. lib. 2. *De Suſanna*, in quo quidem *de humanis geſtis, aut meritis* agitur.

(3) De hoc paucis egit tract. 8. l. 1. n. 3.

(4) Vide tract. 17. lib. 2. qui *de Jona* inſcribitur.

(5) *Alveo* abeſt a Mſ. Tol.

(6) *Externi*, qui *Dominum noſtrum* Jeſum Chriſtum *a ſuis*, ideſt ab Arianis, *carptum venerabantur* (*ſi tamen dicendum eſt*; quod hi non vero & Chriſtiano cultu illum venerarentur) profecto Ethnici ſunt; & forte illi ex Gentibus potiſſimum innuuntur, qui inter tot Arianorum cum Chriſtianis diſſidia, Chriſtianos divinitatem Chriſti ſimplici fide ac traditione defendentes probabant quodam modo, adverſabantur autem Arianorum artes & vim, qua iſti ad ſuam hæreſim tuendam utebantur. Audiatur Ammianus Marcellinus Ethnicus ſcriptor hujus ætatis celeber lib. 21. cap. 16. *Chriſtianam religionem abſolutam & ſimplicem anili ſuperſtitione confundens* (Conſtantius Imperator Arianorum patronus) *in qua ſcrutanda perplexius quam componenda gravius, excitavit diſſidia plurima; quæ progreſſa fuſius aluit concertatione verborum, ut catervis Antiſtitum, jumentis publicis ultro citroque diſcurrentibus per ſynodos, quas appellant, dum ritum omnem ad ſuum trahere conatur arbitrium, rei vehicularia ſuccideret nervos.* Themiſtius alia ratione Arianos, qui contra Catholicos perſecutionem acerbiſſimam moverant ſub Valente, comprimere conatus in ea oratione ad eumdem Imperatorem, quæ προσφωνητικὸς inſcribitur, dum divinas res ſupra humanam ratiocinationis vim poſitas oſtendere ſtuduit, veneratus eſt alio modo divinam Verbi generationem, perinde ac Catholici, qui Arianorum curioſitatem cum Zenone criminabantur: eaque ratione idem Gentilis Philoſophus a Valente obtinuit, ut cum Chriſtianis mitius ageret, quod Socrates lib. 4. cap. 32. & Sozomenus lib. 6. c. 36. tradunt. Ea autem Themiſtii oratio ad Valentem adhuc exſtat.

(7) *Argumentis ſe nullis* acturum pollicetur, iis ſcilicet, quibus Ariani divinam Chriſti generationem curioſius perſcrutari delectabantur, quam Arianorum conſuetudinem alibi S. Zeno ſæpe reprehendit. Vide inter alia totum tract. 1. lib. 1. Mſ. Vat. *armatur* pro *armatus*; ſed utrumque legi poteſt, dum non ad Zenonis perſonam, ſed ad *ſermonem* referatur, qui *nullis argumentis armatus* proditur.

(8) Contra Arianos ergo diſputare multa hoc in tractatu volebat S. Antiſtes: & hinc quoque Arianos aliquot, quorum ſaluti ſermocinando proſpiceret, Veronæ fuiſſe exploratum eſt.

(9) In Mſ. Rem. hæc clauſula legitur. *Explicit tractatus Daniel in Paſcha.*

FINIS LIBRI SECUNDI.

APPENDIX
AD TRACTATUS
S. ZENONIS
EPISCOPI VERONENSIS

Continens varios ſermones eidem S. Epiſcopo perperam tributos.

ELENCHUS EORUM,

QUÆ IN HAC APPENDICE CONTINENTUR.

PRÆFATIO

IN SUBSEQUENTEM APPENDICEM.

I.

Tractatus illos undecim, qui ex variis auctoribus in Mss. Remensi aliena manu Zenonianis subjecti, ab aliis vero amanuensibus in aliorum codicum calce eodem ordine eademque manu transcripti, ac pro Zenonianis ab editoribus habiti, inter Zenonianos permisti & editi sunt (quod omnium controversiarum caussa potissima, vel occasio fuit) nos nunc manuscriptorum ope, & certis indiciis moniti, separatos a ceteris in Appendicem primum rejicimus, de quo satis sint, quæ pluribus disseruimus in præfatione dissertationis primæ. Nunc quibusnam auctoribus iidem sint adjudicandi, quod ex laudatis codicibus non apparet, quærendum & statuendum nobis est. Quinque tractatus in psalmos opus esse coævi Pictaviensis Episcopi S. Hilarii nihil est dubitandum, cum non tam stilus Hilarium palam referat, sed totidem etiam verbis inter Hilarii opera reperiantur; & non Hincmarus solum in libro de Prædestin. cap. 25. *sed Hieronymus quoque in epist.* 34. *ad Marcellam num.* 3. *&* 5. *quasdam sententias recitet tamquam Hilarii, quæ in hisce tractatibus inveniuntur: ut omittamus in explanatione psalmi* 127. *num.* 11. *interpretationes* in superiores psalmos *allegari, quæ Hilarianum profecto commentarium in alios psalmos, de quibus in Zenonis codicibus nihil est, aperte innuunt. Licet autem superfluum videri possit hos heic repetere, cum jam inter Hilarii opera omnes legantur: duæ tamen rationes ad eosdem recudendos impulere, primo ne quid huic editioni desit, quod in Zenonianis antecedentibus legitur; dein quod Mss. Zenoniani codices eorumdem lectiones non contemnendas suppeditant. Forte autem hi S. Hilarii tractatus sunt ex eodem exemplo desumti, quod S. Zeno suis in schedis habuit; quæcumque enim ex Hilario Auctor imitatus invenitur, ea fere omnia hisce in tractatibus leguntur, ut alias suis in locis adnotavimus.*

II.

Quatuor porro tractatus de Livore & Invidia ; de Adtende tibi , de Jejunio, *&* de Avaro divite *esse ex S. Basilio Latine translatos , sed ita ut duo primi integri , alii duo mutili habeantur , si quis Basilianos Græcos ejusdem argumenti conferat , dubitare profecto non poterit. Antiqua autem hæc interpretatio est , & ævo , uti videtur , Zenoniano lucubrata ; quæ cum Græco textu non ad litteram omnino congruens , liberiori ingenio reddita fuit. Hanc quidem , uti certo credimus , interpretationem tractatus* de Jejunio *jamdiu per orbem vulgatam bis memorat S. Augustinus lib.* 1. *contra Julianum num.* 18. *& lib.* 1. *Operis imperfecti num.* 52. *cumque ea Græco exemplari non omnino adhærens inventa esset , novam interpretationem se iniisse ibidem profitetur.* Quod si reperi , *inquit* , interpretatum , tamen propter diligentiorem veri fidem , verbum e verbo malui transferre de Græco. *Interpretationis autem auctorem si quis a nobis quærat , Rufinum Aquilejensem presbyterum esse opinamur. Hunc enim non nullas ex Basilii homiliis Latine reddidisse ipse in historia satis prodit lib.* 2. *cap.* 9. *Porro stili ratio & interpretandi libertas , quæ hisce in interpretationibus emicat , cum ceteris Rufinianis probe congruit. Hæc probabilia. Sed his ad demonstrationem accedit præfatio ejusdem Rufini , quam octo Basilii tractatibus ab eodem Rufino Latine redditis præfixam P. Garnier Benedictinus in novissima Basilii operum editione ex duobus Mss. Regio & Colbertino edidit tom.* 2. *pag.* 713. *in qua hæc Rufinus aperte pronuntiat :* Aliqua tibi in Latinum verti olim poposceras , Aproniane fili carissime ; quod ex parte aliqua feci in præsenti , dum in Urbe essem , sed & nunc aliquantum addidi. Octo ergo beati Basilii breves istos homiliticos transtuli libellos. *Et ut nihil quidem dubii sit , inter octo tractatus huic præfationi subjectos reperiuntur tres ex his , qui inter Zenonianos circumferebantur ,* de Livore & Invidia, *qui ibidem est homilia* 4. *pag.* 726. de Adtende tibi , *qui est homilia* 2. *pag.* 717. *&* de Avaro divite , *qui est homilia* 3. *pag.* 723. *quartus autem* de Jejunio , *qui ibidem desideratur , est ille , quem Augustinus locis laudatis allegat , quique eamdem interpretandi licentiam ac stilum præfert , ut de eodem interprete dubitare possit nemo. Hinc porro ea solvitur controversia , quam versat Editor Benedictinus in generali præfatione tom.* 2. *num.* 61. *quot scilicet*

Basilii

Basilii sermones Rufinus interpretatus sit, octo, an decem. Rationem dubitandi ingerunt duo ejusdem Rufini testimonia, primum in laudata præfatione, ubi octo *homilias abs se translatas Aproniano misit, alterum ex historiæ lib. 2. cap. 9. ubi* denas *ferme abs se latinitate donatas testatur.* Exstant quoque utriusque ingenii (*Basilii & Gregorii Nazianzeni*) monimenta magnifica tractatuum, quos ex tempore in ecclesiis declamabant: ex quibus nos denas ferme singulorum oratiunculas transfudimus in Latinum. *Ex hoc postremo loco Tillemontius tom. 9. pag.* 501. *decem Basilii homilias a Rufino Latine redditas opinatur. P. Garnier voculam* ferme *considerans*, non plus octo orationes *eum vertisse suspicatur*, quod non plures, sed totidem ad Apronianum miserit. *At si octo istis addatur homilia* de Jejunio, *quæ ab Augustino notata, in nostris codicibus legitur, novem saltem a Rufino translatas palam est, & totidem forte latinitate donavit, quod cum formula* ferme decem *mirifice convenit.*

III.

Nunc reliquum est de duorum brevium tractatuum Auctore inquirere, qui inter Hilarianos ac Basilianos nostris in codicibus inserti sunt. Latinitatis quidem ille ac syntaxeos valde obscuræ & implicatæ, quæ a Zenoniana plurimum distat: ut Gaspar Barthius hos profecto tractatus respiciens scripserit, aliquos Zenonianis intermistos sermones longe recentiores *esse*, quam quilibet de grege ceterarum concionum; *ac si ipsorum Auctor ad posteriorem multo ætatem, in qua barbare scriberetur, pertineat. Unus tamen locus, quem in editione Veronensi & reliquis inde deductis prætermissum, nos ex editione Veneta & manuscriptis omnibus restituimus, auctorem antiquum & certum prodere visus est. Sic enim in tractatu* de Lazaro *legitur:* Age, age Photami servus Dei vivi, si aliquid prævales, de lacrimis Domini pauca narrato. *Patet heic Auctorem inconcinna apostrophe ad se conversa secum loqui, seque excitare, ut de Domini lacrimis uberius disserat. Itaque Photamius illi nomen est, quo Grecæ originis nomine commode reddito per* P (P *enim &* Ph *promiscue non numquam in antiquis monumentis scribuntur., ut eruditis notum est; qua quidem ratione mox in tract.* 2. *qui* de martyrio Isaiæ *inscribi-*

scribitur, Phithonicorum *pro* Pythonicorum *scripsit librarius codicis, ex quo editio Veneta sumta fuit, & paullo absimiliter librarius antiquissimi Remensis* Ephythonicorum) *auctor ejusmodi tractatuum videtur esse Potamius, ille, inquam, Potamius Episcopus, cujus epistola ad S. Athanasium inter monumenta ab Acherio edita reperitur. Sane stilus plane idem est; idque ut magis appareat, eam epistolam tractatibus subjiciendam judicavimus, & ita etiam omnia, quæ ad nos pervenere Potamii illius opera, nunc primum suo Auctori reddita simul habebis. Quis autem sit Potamius iste, non liquet. Stilus obscurus valde, quem ne Mercurius quidem alicubi interpretetur, novum Spicilegii Acheriani editorem movit, ut Græcum eum suspicaretur, qui Græce scripserit, & Latine a quodam posterioris ævi interprete redditus sit. In indice enim Chronologico tomi* 3. *de Potamii memorata epistola paullo post medium quartum sæculum scripta loquens:* Videtur, *inquit*, e Græco versa, sed fœdissimis mendis conspersa ad nos venit; & *in adnotatione ad eamdem epistolam pag.* 299. versionis *iterum meminit, miraturque, cur Acherius tam obscuram fœdamque epistolæ versionem ediderit. Hæc sententia refelli non poterat, quamdiu de una epistola sermo fuit: scripta enim id generis e Græco Latine reddita facile invenies. At ex tractatibus, quos non nisi ex celebrioribus Scriptoribus latinitate donatos reperire licet, Auctorem Græcæ forte originis, sed Latinæ alicujus urbis Episcopum fuisse colligimus, qui scilicet ejus urbis, cui præfectus erat, lingua scribere coactus, difficili stilo usus sit; quemadmodum & alii Græcæ originis Auctores Latine scribentes, a nativa Romanæ linguæ puritate ac felicitate plerumque absunt. Hic tamen Potamius alius plane est ab ejusdem ætatis ac nominis Episcopo Ulyssiponensi, cui epistolam apud Sirmium conscriptam, quæ in Hilarii Fragmentis legitur, non obscure refert Phœbadius pag.* 301. *tom.* 4. *Bibliothecæ PP. Ulyssiponensis enim Potamius Nicænæ fidei olim defensor, a Constantio corruptus ad Arianos accessit; cum Potamius noster, epistolæ, quam subjicimus, auctor, non tam post Sirmiense, sed post Ariminense etiam concilium (si inscriptioni codicis fidendum est) catholicæ fidei adsertor, ad Athanasium scripsit. Itaque alterius incertæ, at Latinæ urbis Episcopus judicandus est. Interim duos tractatus hujus Potamii nomine nunc primum inscriptos una cum ejusdem epistola ad Athanasium primo loco dabimus, tum expositiones*

Hilarii

Hilarii in psalmos quinque, ac subinde Basilii homilias quatuor ex interpretatione Rufini.

IV.

De ceteris porro tractatibus, quos in duobus codicibus Urbinate & Vaticano sub finem descriptos in præfatione generali memoravimus, non est cur laboremus: quippe certo ac suo quique Auctori in iisdem codicibus attributi, Gaudentio, Vigilio, Hieronymo, Zenonianis non fuerunt adscripti, nec adscribi quidem potuerunt. Unus tractatus de Signo sanctæ Crucis, *qui in duobus manuscriptis Tolentinate ac Vaticano Basilianis a Rufino redditis sine ullo auctoris nomine statim subjicitur, in Pompejano autem codice cum postremo Basilii tractatu uno contextu descriptus fuit, aliquid præcipuum habere videtur, ut in Appendicem cum reliquis conjiciatur; nam Zenoni peræque ac ceteri tributus apparet, unde Tolentinas Ms. hanc clausulam in hujus fine apposuit:* Expliciunt tractatus S. Zenonis &c. *At cum nec in editis Zenoni fuerit affictus, nec in omnibus Zenonianis codicibus inveniatur, ab eodem imprimendo supersedendum judicavimus. Solum hoc loco satis fuerit indicare, quid & cujus Auctoris sit. Etsi omnibus in codicibus in ceterorum tractatuum ac solutæ orationis formam describatur uno contextu, re tamen hymnus est ex versibus dimetris jambicis catalecticis, qui incipit* Cultor Dei momento, *octoque strophis conficitur. Hoc detecto de Auctore inquirendo solliciti, ne quod in ceteris feliciter obtigit, in hoc uno deesset, post multa tandem deprehendimus eum hymnum esse fragmentum hymni longioris Prudentii, nimirum hymni 6. libri* ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΩΝ, *qui hymnus apud Prudentium inscribitur* Ante somnum, *constatque ex strophis 39. Ex his septem tantum postremæ de Cruce loquentes in hymno nostro leguntur: nam octava quamdam hymnorum clausulam refert. Hunc eumdem hymnum reperimus etiam apud Georgium Cassandrum inter* Hymnos Ecclesiasticos *pag.* 217. *editionis Parisiensis An.* 1616. *quos iste ex codice hymnorum collectionem veterem continente typis dedit: unde ipsum hymnum e Prudentio jamdiu decerptum patet, ut in Zenonianos codices referri potuerit.*

Unam

Unam hymni clausulam, quam nec apud Prudentium, nec apud Cassandrum aliquo saltem in hymno deprehendimus, non nullis utilem heic describimus.

Laus sit Patri supremo,
Quem nemo vidit umquam,
Patris sermoni Christo,
Et Spiritui benigno. Amen.

Cætera inter Prudentii, vel Cassandri opera legere poteris.

POTA-

POTAMII (1) EPISCOPI

Tractatus duo & epiſtola ad S. Athanaſium.

TRACTATUS I.

De (2) *Lazaro.*

GRandi, fratres, ſtupore grandique miraculo per ambiguas curas hinc in-
de in concavo (3) vertiginis ſinu pronis fluctibus torqueor. Lazarus
mortuus eſt, Deo hic familiaris (4), ut ferunt, teſte Evangelio apud
Joannem, cum quadragenariæ (5) voluntatis geſtu carnis detrimenta pen- *Jo.* 11.14.
ſaſſet. Nam ſub occaſu jam propero, quod terrenis artubus debebatur, hoc
eſt ipſi humo (6) magis, quam homini, ut nobis ipſis juxta librum Geneſis
optimus luti (7) liquor in cauſſa eſt, longe alibi Chriſto cenſore, dum Ju- *Gen.* 1.
dææ finibus ſalutaria feneraret, ſepultus eſt & humatus: hoc eſt, ut incipe-
ret eſſe, quod fuerat, lutum ſcilicet; dum deſinit eſſe, quod erat, forma,
vel fabula. Hic quippe per graves tenebrarum globos, & nigri horroris um- *Iſ.* 11.17.
bracula, hoc eſt per quatuor dierum circulos, ſuccidua incrementi & decre-
menti viciſſitudine renaſcentes, octo (ut ita dixerim) cum (8) cærulis no-
ctibus

ADNOTATIONES.

(1) Hujus inſcriptionis, quam nulli codices præferunt, rationem videſis in præmiſſa præfatione num. 3.

(2) Ita Codices. At editio Veneta: *De Lazaro reſuſcitato.* Veronenſis addit: *Sermo de Evangelio ſecundum Lucam.*

(3) Sparaverius legeret *voraginis.*

(4) *Ut ferunt* ab editis excluſum, legitur in Mſſ. omnibus, uno Mſ. Spar. excepto, qui ſcribit *ut fertur.* Vel hæc allegandi ratio *ut fertur*, ſeu *ferunt*, *teſte Evangelio apud Joannem*, quam a Zenoniana conſuetudine abſit, quiſquis in ſinceris hujus tractatibus aliquantulum exercitatus, ſtatim intelliget. Codd. Zen. Spar. Pomp. & edit. Ven. ſcribunt: *teſte Evangelio, cum apud Joannem quadragenariæ.* Sed *cum* extra ſuum locum librarii tranſpoſuere: *Evangelium* enim *Joannis* heic appellatur; niſi forte legendum ſit: *ut ferunt, cum teſte Evangelio apud Joannem quadragenariæ* &c.

(5) *Vitæ* pro *voluntatis* Sparaverio placet. *Ætatis* emendatio a vulgata ſcriptura minus diſtat.

(6) *Magis* abeſt a Mſ. Pomp. & edit. Ven. ſed retinendum credidimus, cum de ſepultura ſermo ſit, quæ cadaveri, & *humo magis, quam homini* debebatur, ex ea ſcilicet Geneſeos ſententia, qua hominem in humum, de qua ſumtus fuerat, converſum iri decretum fuit.

(7) Mſ. Rem. *optimus liquor obducit, in cauſſa eſt.* Vox *optimus* abundare Sparaverio creditur. Inferius legitur: *Limum luti liquor abducit*, vel *obducit.* Num heic quidpiam ſimile ſcribendum? Idem Sparaverius pro *cenſore* legendum putat *cenſente.* In Mſ. Pomp. poſteriori manu deleto antiquo nomine, neſcio quo, *cenſore* ſuperſcriptum fuit. *Abſente* potius legendum crederemus, vel *exſiſtente*, cum Chriſto quidem alibi longe exſiſtente, Lazarus mortuus & ſepultus fuerit.

(8) Mſ. Pomp. corrigit *cæruleis.* Infra au-

ctibus dies pendulo mandibularum rictu, elisis in ore dentibus, fœtido ore sic jacuit. Vere quia de terrena labe confectus, putris gleba marcesceret; & nervorum traduces cum corporis qualitate miserabili tabo infelix sepultura damnaret. Contractis igitur membris inter jejunas & numerabiles costas pellis terra distenditur, & humoris rivus, qui de gurgite viscerum rel.xatur, fœtenti jam sentina per solum cadaveris teter & cæruleus labebatur. Heu quando non poterat cadaver quatuor diebus, & quatuor noctibus per totum oris, fellis, & (9) phlegmatis flumina sentinarum, corruptis artubus fœtentia pulmonis spiramenta conflare? cum ipsa etiam rosa pudoris & venustatis fragranti folio in suo sibimet parato balsamo (ut ita dixerim) pretiosior, contra si fuerit de rosario falce pollicis vellicata, marcenti morte tristis albescat, ita ut (10) & colore floris careat, & odore? Aqua ipsa, si de flumine rapta sit, in quo vivit, perit, natura dum desinit esse, quod vixit. Mox ergo, quia elementi sui, dum rapitur, substantia caret, ubicumque jacuerit, limum liquor (11) abducit: mox & fœtore sordescit. Nemo ergo mirari debeat, si (12) hominis, quem spiritus sapientiæ sale conditum redolenti aura servaverat, & ex cæli suavitate anima (13) vivacitate nectarea, & balsami generositate melliflua (14) rexerat, ne fieret divortio recedentis spiritus lutea moles, (15) & pigra glebositas, caduca linea defunctorum repugnantibus fabricæ qualitatibus, corpus omne ad fœtoris maculam sui de putredine (16) relaxetur. Inde est, quod per (17) distantiam rerum in unam glomerationem compacta omnis membrorum natura torpescit. Recedente igitur anima, quæ corporis floriarium recolebat, tota materies liventi gena in putredinem relaxatur; & [illegible]o voce cadaveris nigri fellis teter (18) mortui fœtor hauritur. Terra igitur humore, frigore, & calore composita corporis fabrica, quæ quatuor partes (19) semper sibimet repugnantes corpus criminum in procella subvertunt (calor frigus non amat, & frigus calore torquetur, contraria contrariis mancipantur: terra nimio humore vitiatur, & humor de terra sordescit)

tem ubi alii codices legunt *cæruleus*, idem Ms. habet *cærulus*. Pro *rictu* Ms. Zen. & edit. Ven. *ritu*.

(9) Ms. Pomp. *flemmatis*, Zen. *pheumatis*. Pro *fragranti*, Pomp. paullo post scribit *flagranti*.

(10) *Et* additum est ex Mss. Pomp. Spar., Zen. & edit. Ven.

(11) Mss. Pomp. & Spar. *abducit*, ut supra codex Rem. adnotat. 7. At edit. Ven. *abduxit*.

(12) In Mss. Pomp. Zen. Spar. & edit. Ven. *hominem*.

(13) Ms. Tol. addit *unde vivacitate*, quod quidem cum balsami generositate concinit.

(14) Sex codices Tol. Vat. Pomp. Urb. Sp. Zen. addunt *corpus rexerat*. Mox edit. Ven. *ne faceret*. Sparaverius mallet *cum* pro *ne* scribi. Sed nihil opus est immutare, cum hoc membrum referri possit ad id tempus, quo hominem anima regebat, ut proximo antecedenti membro traditur.

(15) In Ms. Pomp. & edit. Ven particula *&* abest, & forte melius, cum sic *caduca linea defunctorum* ad verbum *fieri* referri, & commode intelligi possit.

(16) Mss. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. *relaxatur*.

(17) Sparaverius *discordiam* scriberet.

(18) *Mortui* nomen abundare eidem videtur.

(19) *Semper* in Ms. Rem. non legitur.

(20) In

deſcit) his quadriformibus elementis in unum quadripartita mole conſtantibus,
(20) diſſociato per divortium mortis auriga, qui quatuor iſtis partibus loca
dederat, ne quiſquam (21) mobilitatem ſui vehementius tolleret, & domi-
nante flagro diviſis in unum concordanti junctura finibus agitabat; (22) hæ,
inquam, quatuor partes, recedente anima, in globum corporis viduati, ex-
cuſſo ſocietatis auctore, miſcentur. Sed quia iſtum (23) juvenem (Lazarum
loquor) Dominus in ſæculo dilexerat, præſcius futurorum Apoſtolis ſuis *Jo.* 11. 11.
dormiſſe Lazarum dixit, quem promiſit, ſi ad illam civitatem accederet, pro-
tinus excitandum. (24) Hunc ergo Lazarum, cui liventi errante connixu
per cærulas venas membra tabuerant, quem loculatum in ſpecu inciſæ rupis,
immani objectus ex pondere lapis perenni valva, gravis libra detruſerat, re-
ſurgere (25) poſſe, ſi iſta crederent, ſacratiſſima vera Dei pietas intonabat.
Mox ſorores conſtipatæ (26) turba, ejulatu, æſtu, jejuniis, lacrimarum *Ib.* 11. 20.
ubertatibus ebriatæ, Dei genibus ſtratu totius corporis miſerandæ jactantur, 29.
& Hebræas voces (27) græceſſando fractis in unum ſingultibus miſtas Salva-
toris in laudibus expiabant. Quantus illic, rogo vos, populi feſtinatus?
Quæ ſpectantium turba? Qualis tanti miraculi potuit eſſe concentus, ubi eſ-
ſent plangentes puellæ, mortuus frater, & Chriſtus hominem promitteret
excitandum? Convenerunt (credo) ad hoc ſpectaculum ſervandæ memoriæ
ſempiternum milites, Judæi, Gentiles, Proſelyti, clariſſimi ſenatores, no-
biles judices, (28) ſervi, & omnis pene civitas certatim occurrit, ut vide-
rent, an reſurgere poſſit Lazarus, cujus fœtor (29) jam longius de ſepulchro
populos feriebat. Quo viſo, tota civitas mirabatur. Qualis illic eras Chri-
ſte Jeſu? quam croceus, quam decorus, fonte purior, nive candidor, ſole
candentior, & luna ſpecies clarior? Heu me, quid interrogo, quem tunc vide-
re non merui? Nunc tamen, quis, quantuſve ſis pietate, cognovi. Ecce *Ib.* 11. 35.
inter

(20) In Mſ. Tol. *diſſortiatio.*

(21) Mſ. Pomp. *nobilitatem.*

(22) Mſ. Urb. *hæc igitur in quatuor partes recedenti anima* &c. *hæc* item legitur in Mſ. Pomp.

(23) Ne mireris, ſi *juvenem* vocat, quem ſuperius *quadragenariæ* ætatis affirmavit; nam juventutem inter annum 30. & 40. concluſam a veteribus, animadverſum nobis eſt ad-not. 4. in tract. 43. Poſt pauca pro *Dominus in ſæculo dilexerat præſcius*, Mſſ. Pomp. & Zen. *Dominum in ſæculo dilexiſſe præſagiis præſcius* &c. Mſ. Tol. *dilexiſſe præſagia præſcius.* Mſ. Urb. *Dominum in ſæculo dilexiſſe prece ſaga præſcius.* Edit. Ven. *dilexiſſe præſagiis præſcius.* Vat. *dilexiſſe.* Obſcurus Auctoris ſermo, ſyntaxiſque perverſa in cauſſa fuere, cur tot variantes lectiones in Mſſ. inveniantur.

(24) *Huic ergo Lazaro* Mſſ. Vat. Pomp. Urb. Zen. & edit. Ven.

(25) *Poſſe Lazarum* additur in Mſſ. Tol. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. Omnia tamen obſcura & corrupta. Vide Sparaverii emendationes. Poſt pauca *vere Dei* pro *vera Dei* in Mſ. Pomp.

(26) *Turba miraculi* in Mſſ. Rem. Tol. Vat. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. Poſt non nulla *ebrietatæ* pro *ebriatæ* in Mſſ. Pomp. & Vat.

(27) Vox *græceſſando* ex omnibus Mſſ. & edit. Ven. addita eſt. *Complicabant* pro *expiabant* Sparaverio magis placet, qui & particulam *in* ab ablativo *laudibus* demeret.

(28) Mſſ. Vat. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. addunt *nautæ, ſervi* &c. In duobus primis codicibus vox *nobiles* non legitur.

(29) *Jam* abeſt a Mſ. Pomp. & in eodem codice *populum* pro *populos.*

inter hæc Jesus Christus salvator humani generis flevisse narratur. (30) Age age Potami, servus Dei vivi: si aliquid prævales, de laudibus Domini vel pauca narrato. Flebat Deus mortalium lacrimis excitatus, & cum Lazarum potestate sua fretus mortis de vinculo revocaret, præstabat pietatis officium solatio lacrimarum. Flebat Deus, non quod ante se mortuum periisse cognosceret, sed quod sororum (31) fletus temperaret. Flebat Deus, quod eos, quibus omnia donaverat, & in potestatem redegerat, paradiso etiam, floribus, & liliis sine ullo labore præposuerat, diabolus docendo peccatum, de omnibus pene (32) fecit extorres. Flebat Deus, quod eos, quos fecerat innocentes, diabolus per malitiam suam fecit inveniri nocentes. (33) Heu tenuis aura de cælo corpus, quod rexeras, succiduis artibus deserebas. Sed non te Pater, non Filius aliquando despexit. Pro tua morte factus est & Christus ipse mortalis. Harum ad lacrimas, (34) & sparsam crinis miserandi cæsariem Salvator pietate commotus, fletus fletibus (35) recontrabat. Et quia ipse sororum fletibus (36) movebatur, lacrimis filii sui salvatoris nostri inter ipsos cælos (37) ejus paternitas flectebatur. Mox ergo Jesus Christus ad sepulcrum Lazari accessit.
Jo. 11.38. Statim jussione ejus revolvuntur saxa; secretarium patescit horroris.
vers. 41. Curiosi affatim in specum gementium populorum oculi (38) mittebantur. Vi-
vers. 44. sus est Lazarus tecta facie, manibus pedibusque constrictus: & ad documenta virtutum (39) ipse se mortuus, & adhuc pedibus vinctus, ut Christus jusserat,

---

(30) Integra hac sententia ab *Age* usque ad *narrato* ex Mss. omnibus & editione Veneta restituta est, quam cur abjecerint Editores Veronenses, ignoramus, nisi ex eo forte præjudicio, quo hunc tractatum, elegantissimo ceteroquin nostro Scriptore maxime indignum, Zenonis fetum habendum putabant; hæc autem sententia Potamio aperte tribuit. In Mss. quidem *Photami* vel *Photami* per *Ph* scribitur: sed φ Græcum per *P* sæpe reddi, vel promiscue per *ph*, vel *p*, multis exemplis patet. *P* autem prætulimus contra scriptionem codicum, quod hi tractatus auctorem habere videantur eumdem Potamium, cui inter monumenta ab Acherio edita ejusdem stili epistola vindicatur. Itaque vel ibi *Photamius* scribendum, vel *Potamius* hoc loco reddendum fuit

(31) Ms. Rem. & editiones Veneta ac Veronensis *fletibus*. Cod. Pomp. idem scribit, sed in margine *fletus*, quod in editione Patavina receptum fuit.

(32) Ms. Urb. *fecis invenire extorres*. Inferius quidem paulo absimiliter legitur in omnibus & Mss. & editis *fecis inveniri nocentes*.

(33) Tria sequentia membra in edit. Veronensi omissa ab *Heu* usque ad *mortalis*, restituimus ex omnibus Mss. & edit. Veneta. Solum *tenus* pro *tenuis* scribitur in Ms. Rem. *texeras* pro *rexeras* in Ms. Urb. *artubus* pro *artibus* in Mss. Pomp. & Zen. & *deferebat* pro *deserebas* in Ms. Vat.

(34) In Mss. Pomp. Zen. & edit. Ven. *&* particula deest.

(35) Mss. Rem. Vat. Urb. Pomp. Spar. Zen. cum edit. Ven. & Veron. *recontabat*. At in edit. Patav. *recontrabebat* emendatum est.

(36) Ms. Pomp *commovebatur*.

(37) Sic omnes Mss. & edit. Ven. At Editores Veron. pro *ejus paternitas* supposuere *pater*; quo autem monumento ignoramus.

(38) Ms. Rem. *initebantur*.

(39) In edit. Ver. erat: *Ipse qui fuerat mortuus, & adhuc manibus & pedibus vinctus, ut Christus jusserat, resolvebatur*. Congruunt hæc quidem magis historiæ, ut ab Evangelistis innuitur; at absunt a Mss. & edit. Ven. quorum lectionem inserendam judicavimus. Unus Ms. codex Tol. *resolvebatur* scribit.

(40) Mss.

ferat, suis manibus resolvebat. Quæ, rogo vos, fratres, (40) illic voces? Quæ pressura videntium? Quam curiosa mirantium lumina? Qualis in cervicibus prævenientium multitudo pendebat? Qui fletus? quæ gaudia? quale murmur? quam novum & cæleste miraculum? Mors vincitur, homo redditur, infernorum catenæ franguntur, & post quatriduum Lazari lingua movetur, manus officio præparantur, oculi suis in orbibus currunt, vestigia gressibus explicantur, auribus renovatur auditus, acies dirigitur in parentes, cognatio redivivis obtutibus (41) numeratur, frigida poscitur, non respuitur panis, domus petitur, Christi miracula referuntur. (42)

(40) MSS. Tol. & Pomp. addunt *dilectissimi*.

(41) Sic MSS. Rem. Vatic. & Pomp. Ceteri Codd. & editi libri *muneratur*.

(42) MS. Rem. *Explicit de Lazaro feliciter*. Idem erat in Pomp. sed deletum subinde fuit.

(1) POTAMII EJUSDEM

TRACTATUS II.

De martyrio Isaiæ Prophetæ.

ISaias cum Christum (2) prædicaret, vel cum futuræ damnationis (3) elogium Israelitico populo nuntiasset, atroci feritate blasphemantium commota barbaries, (4) sectum a capite duabus eum violento supplicio

(1) Eumdem esse hujus & superioris tractatus auctorem, non solum MSS. qui utrosque tractatus unum post alium una exhibent, sed stili præsertim ratio demonstrat. In MSS. *Tractatus de Esaia* fere inscribitur, solus enim Zen. codex eam inscriptionem habet, quam nos cum ceteris editis idcirco retinuimus, quod tractatus materiem præcise declarat.

(2) Sic MSS. Rem. Vat. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. Alias *prædiceret*. Hac autem de caussa Isaiam necatum tradidit quoque Auctor tract. adversus Judæos pag. 225. Append. Cyprian. num. 2. *Isaiam secabant Christum vociferantem*.

(3) De hujus vocis significatione plura adnot. 5. in tract. 21. lib. 2.

(4) S. Paullus in epistola ad Hebræos cap. 11. describens tormentorum genera, quibus multi Patres veteris testamenti pro fide affecti sunt, non nullos *sectos* affirmat, quod de Isaia intelligendum, licet in veteri Testamento non tradatur, plures interpretantur. Medium autem Isaiam a Judæis dissectum obiisse constans Patrum traditio testatur. Legendi Justinus martyr in Dialogo cum Tryphone, Origenes hom. 1. in psal. 37. Tertullianus de Patientia cap. 14. & in Scorpisco cap. 8. Lactantius lib. 4. Instit. cap. 11. Hilarius contra Constantium num. 4. Ambrosius lib. 9. in Luc. §. 25. Prudentius in hymno S. Vincentii a vers. 521. S. Hieronymus in cap. 16. Matth. pag. 212. tom. 6. & alii. Ex his autem Justinus loco allegato & Origenes in epistola ad Africanum, descriptum quidem alicubi fuisse putant

cio quasi (5) offulis bissidavit, jussitque a capite per aures usque ad scapulas secari cervicem, quasi parum fuerit, si immanitate lymphatica martyrem Dei acuto (6) ense transfoderet, (7) aut ipsa lamina insontis viri per jugerum fidiculæ sævientis per costas stridente ictu sulcaret, nisi in unum corpus duas offulas gemini pene cadaveris scissæ carnis ruptura truculentus appeteret, & duas de æqualitate juncturæ quasi (8) formulas exsecaret. Sed in tanto cælestis palæstræ miraculo nullus (ut arbitror) spectaculo (9) resultanti, ita videre (10) eum poterit, nisi gesta numerare pertentet. Idcirco sollicitis (11) visibus veteris disciplinæ novam de passionibus celebritatem advertite; qualisque illic fuerit martyrii nobilitas, quam præclara, quam fortis. Cum in capite, hoc est, collectæ sensualitatis umbilico serra viam faceret, & stridore reciproco sulcos dentium (12) duceret, labebatur (credo) lamina, dum dentes infigit, & per messem capillamenti, crassumque tegminis velamentum, vel callosæ glutinum cutis Hebræas capitis litteras textum verticis (13) mersit. Mox se ut ad cubile cordis (14) concinnamenti nisu sector sollicitus defixisset, fontis fluenta purpurei laxatis venarum lapsibus, ne venas vermiculatim pollice (15) profanus intenderet, croceus se affatim imber infudit, ut tecta gurgite sanguinis venarum pictura (16) non tremeret, neque miraretur, quale esset illud, unde victus erubescere cogeretur. Patuerunt quippe internorum viscerum castidici juvenis laqueata commercia, sonus (17) buccinæ ferientis, profunda vivacitas, & sicca

tant in veteri Testamento hoc Isaiæ martyrium, ac Judæos sustulisse ac delesse historiam, quæ in ipsorum dedecus redibat, eademque de caussa delesse feruntur alia, quæ de aliorum Prophetarum martyrio traduntur a S. Paullo, nullibi autem in scriptis veteris Testamenti invenire licet.

(5) *Offula* frustum carnis est, quæ in cibum conditur; unde alios etiam cibos a carnibus transfertur, ut *offa*, vel *offula* panis &c. Feminini est generis, etsi neutrius construatur in MSS. Rem. Pomp. Zen. nec non in Ven. editione, ubi *duobus offulis* scribitur pro *duabus*. *Bisidarunt* pro *bisidavit* legitur in MSS. Urbin. Pomp. Zen. & edit. Ven. ad quos accedens codex Rem. *bisfiderunt*.

(6) Cum *ensis*, vel *laminæ* Auctor memoret dubius fuisse videtur de instrumento, quo Isaias dissectus fuit. *Laminam* autem dixit pro *serra* inferius memorata, quam quidem *laminam* mox subinde appellat, quamque Patres adnot. 4. allegati ingerunt. Vide Origenem, Lactantium, Prudentium &c.

(7) MS. Rem. *aut in ipsa laniena insontis*. Editio Ven. *fidecula* pro *fidiculæ*: erant autem *fidiculæ* ex Isidoro lib. 5. 27. tortorum instrumenta (pro ungulis habet probatque Baronius in adnotationibus ad Martyrologii diem 22. Februarii) quibus rei torquebantur, ut fides inveniretur.

(8) *Formulæ* heic portiones æquales significant, seu quæ æqualem formam & quantitatem haberent.

(9) Sparaverius corrigit *resistente*.

(10) Codd. Rem. Vat. Urb. Pomp. Sp. Zen. cum edit. Ven. *se poterit, qui gesta*.

(11) MS. Pomp. in margine *nisibus*.

(12) MS. Rem. *duceretur*. Pro *labebatur* MS. Pomp. *lavabatur*.

(13) MS. Rem. *morsit*.

(14) Idem MS. Rem. cum Vat. & Pomp. *concinenti nisus sector*. Zen. *concinenti nisu*.

(15) In MSS. Tol. Pomp. Zen. Vat. Urb. & Sp. *profanatus*.

(16) MSS. Rem. Vat. Sp. Pomp. Zen. & edit. Ven. *non tremeret, & quale esset illud, unde victus erubescere* (forte *erubesceret*) *miraretur*. *Patuerunt quippe* &c.

(17) MS. Rem. *buccina*

(18) Sed

ca jejunia voluptatum. (18) Sed Beliab filius Ezechiæ, vir cruentus, & prodigus genealogiæ, mathematicus, catabolicorum, (19) fatidicorum, & (20) pythonicorum antiſtes, intra loricam ſacri pectoris fidei comitium, prædicationis politicæ litterarum curiam requirebat. Et licet jam eſſet membratim corporis diviſa poſſeſſio, interna proderet, abdita revelaret, obſcura porrigeret, & quale eſſet illud, unde victus erubeſcere (21) cogeretur, ut perſecutor infamis hominem Dei dentibus diſcerperet alienis; Propheta tamen egregius, & illuſtris inter reſupinatos ſectores, & pendulos tamdiu immobili inconcuſſi corporis perduravit ſtatu, quamdiu duo eſſe inciperent, qui figuras gentium cum ſuo perſecutore damnarent. (22)

(18) *Sed Beliab filius Hiezechiæ*, in Mſſ. Pomp. Zen. *Beliab* item eſt in Mſ. Rem. & edit. Ven. *Jerechiæ* autem in editione Veneta.

(19) *Phiſidicorum* in Mſ. Rem. *Phiridicorum* in Mſſ. Pomp. Sp. & edit. Ven.

(20) Mſ. Rem. *Ephithonicorum*: Edit. Ven. *Phitonicorum*.

(21) Hic quoque omnes Mſſ. & edit. Ven. *miraretur*, ut adnot. 16. eamdem in ſententiam legitur.

(22) Addit Mſ. Tol. *qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum*. At in Mſſ. Rem. & Pomp. hæc clauſula legitur: *Explicit de Eſaia feliciter*.

POTAMII EJUSDEM

(1) Epiſtola ad Athanaſium ab Arianis (impetitum) poſtquam in Concilio Ariminenſi ſubſcripſerunt.

Domino Fratri glorioſiſſimo ac beatiſſimo Athanaſio Epiſcopo Potamius.

TAnti carceris foſſa crudam illuviem damnabilis officinæ (2) coacervatam, ut recte conſcribis, exordium & ſtercoris cruento de fœtore cadaverum mortuorum, (3) quæ magis manus potuiſſet igneis virtutibus extricare, vel radere, niſi illa tua caſtis de exſilio capitis coronati perennata titulis excluſiſſet hæreſis ſectam anathema maranatha? Adriſiſti, inquam,

(1) Hæc epiſtola cum præfixa inſcriptione ex Mſſ. Abbatiæ S. Ebrulfi ab Acherio edita, legitur tom. 3. Spicilegii noviſſimæ editionis An. 1723. pag. 299. Novus Spicilegii ejuſdem editor in indice Chronologico circa An. 355. eam a Potamio ſcriptam exiſtimat. At ſi poſt Ariminenſem ſynodum, ut codicis inſcriptio præfert, lucubrata fuit, circa annum 360. cum Acherio recte ſtatuitur.

(2) In Acheriana editione legebatur *concervatam*; correctionem novæ editionis retinuimus.

(3) Prima Acherii editio *quæ magis manus*, ſcribit.

(4) Eadem

quam, nobis Catholica virginitate perfectus, jugulando perfidos, damnando perjuros; corruptas adulterio mentes ambiguas, maledicti pecoris libidinoso commercio veneno damnabiliter farcinata, unius fidei romphæa feriente vicisti. Jaceat serpens, & terra, quæ illum susceperit, purulento veneno nigrescat: jaceat serpens cælesti ictu damnatus, jaceat serpens sanguineo horrore (4) contactus: jaceat serpens eliso luminum sinu, trisulci oris patefacta sentina vomat, defluat, torqueatur culparum auctor, cui parum fuerat, quod protoplastum æternitate privaverat, nisi & contra Salvatorem hydra virosior prorupisset. Separare voluit Dominum nostrum Jesum Christum, quasi Verbum Christi posset incidere, substantiæ fibula concatenata Trinitatis unitate, ut ait: *Ego & Pater unum sumus.* Et, *Qui me videt, videt & Patrem.* Et, *Ego in Patre, & Pater in me.* Et, *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum.* Lanio truculentus; parricida desertor, miluinis, ut reor, unguibus, vel dentibus male sanis, si potuisset, tentavit scindere. Et post hæc quid opposuero blasphemiis? *Qui me misit*, inquiunt, *major me est.* Ex quo genitus est Pater? utique quia Filius confitetur; major ergo quia Pater Filio? ordo præponitur, non substantia separatur. Quid ad hæc dicis, adulter infamis? Bene quod te antiquitas Patrum in Synodo sanctiori, voluntate viperea impuræ virositatis inflata, castis etiam te transfixere missilibus. Nam & hic doceris calumniandi pedicas prætendisse, quod Salvator ait: *Non veni opera mea facere, sed ejus, qui misit me.* Quid dicis serpens? Numquid in hac luce tenebras infundis simplici huic professioni, quam quæstiunculam putant? Tempus in caussa est: Salvator apud homines, quia hominum corpus induerat, videbatur in corpore; ideo dixit: *Non veni facere opera mea*, hominis in se negavit officia? Clamat ergo, ut illum ordinatorem in se prædicet, quem in se sibi meminit auctorem Patrem; quia Filius sequitur vocabulo, ita major est ille qui prævenit; sed & mittentis & missi, quia tres unum sunt, de divinitatis unitate una substantia est: *Ego & Pater unum sumus.* Et, *Qui me videt, videt & Patrem.* Et ipse Salvator ad Apostolos: *Tanto tempore*, inquit, *vobiscum sum, & Patrem non nostis?*

[Margin references: Jo. 10. 30. / Ibid. 14. 9 / Ibid. v. 11. / Ibid. 1. 1. / Jo. 14. 28. / Ibid. 6. 38. / Ibid 10. 30 / Ibid. 14. 9.]

Dicunt etiam quod in libris Dominicis substantia numquam videatur esse conscripta. Redde quod involveras, furacissime tentator: ecce vinceris confutare de substantia; etenim boni clamant sanctorum antiqui greges Prophetarum tota præconia, ut ait; vocem substantiæ a volatilibus cæli usque ad pecora expaverunt, & vociferabantur: *Et dabo Jerusalem in transmigrationem.* Ecce cum Christus Deus anteriori de populo minime esset auditus, tabefactis commanentibus Jerosolymæ columnæ ceciderunt. Ecce miser, adhuc licet, una Dei sententia sufficere debuit, quod Propheta sanctus intonuit: *Si stetissent in substantia mea, & audissent sermones meos, & docuissent populum meum, avertissem eos a malis studiis eorum.* Ecce hic felix de substantia infelicibus populis

[Margin references: Ezech. 12. 11. / Jer. 23. 22]

(4) Eadem prima editio *contractus.*

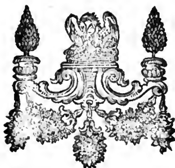
(5) For-

lis prorupit auditus, ut & Propheta ex persona Adæ Christum requirat in lacrimis: *Infixus sum*, inquit, *in limo profundi*, *& non est substantia.* Scilicet quia Ps. 68. 3.
nec dum Patris substantia apud Christum in carne convenerat. Sicut & ille Luc. 15.
(5) Evangelista, cum vastatis rebus luxuriose vivendo perdidit omnem substantiam suam, ut sanctus Dei vates scripsit: *Spiritus Dei effugiet fictum.* Inde Sap. 1. 5.
ergo substantiam perdidit, quia per luxuriam sanctitate caruit: si tibi sufficit, dixit, quibus si jam palpitas, plena sunt omnia: si adhuc torqueris, intendo, scriptum legimus: *Congregavi enim aurum atque argentum & substantiam Re-* Eccles. 2.8.
gum & regionum. Hæc est illa substantia, quam Propheta meminit dicens: *Semel locutus est Deus*, *duo hæc audivi.* In una quippe voce duo hæc audisse se Ps. 61. 12.
Propheta testatur, ut ait David: *Lingua mea calamus scribæ.* Ut enim calamus Ibid. 44. 2.
denticulorum subdivisa æqualitate ducitur, & radiis consonantibus expeditur; ita Salvator indivisibili connexione cum Patris operibus unitatur. Quod enim Pater dixit, Filius exclamavit; & quod Filius locutus est, Pater implevit.

Merito, inquit, *Semel locutus est Deus*, *duo hæc audivi.* Duæ personæ unum tulere judicium; ut in decalogo una sententia duplices tabulæ conscribuntur. Obmutescat hæresis æterno silentio prædamnata, divinis ictibus cæsa, barathro tartarisque deposita. Sola semper cum laureis suis virgo puerpera, Deo una, nobis columba fecunditate numerosior, usque ad nubes cæli caput coronatum attollat. Sit benedicta cum populis Trinitatis unitate consegregata justissimis; cujus laude plena est, a nunc & in æterna semper sæcula sæculorum beatificet Pater & Filius & Spiritus sanctus.

SAN-

(5) Forte *apud Evangelistam.*

SANCTI HILARII

EPISCOPI PICTAVIENSIS

Interpretationes Psalmorum quinque.

(1) *Interpretatio Psalmi CXXV.*

vers. 1. I. (2) *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt, qui ædificant eam.*
Nisi Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilant, qui custodiunt eam.
vers. 2. *In vanum est vobis diluculo surgere.* Volunt plures, sanctum Salomonem ædifi-
cationi civitatis, & templi studentem, (3) in eo ipso molitionis suæ tempo-
re eversionem civitatis ac templi, quod (4) condiderit, prophetasse: quia
2. Paral. & titulus ante latus auctorem eum hujus psalmi esse demonstret: magnis enim
2. 17. viribus, & totis regni sui opibus magnificum aliquid, & Deo dignum efficere
re tentabat: nam centum quinquaginta millia virorum, sicut scriptum est, in
diversos ædificationis usus ac ministeria occupabantur. Et quamquam (5) in-
stituta a se consuetudine perfectis omnibus (6) maxima custodia civitatis, &
templi sollicitudo esset adhibenda; tamen cum non ignoraret (7) inanem
tanti laboris operationem futuram, (8) & civitatem a Babyloniis ob pecca-
Aggei 1. 3. ta populi diruendam, (9) ista dixisse: *Nisi Dominus ædificaverit sibi domum, in*
1. Esdræ *vanum laboraverunt ædificantes eam.* Putant autem prophetiam hanc consumma-
5. 2. tam (10) eo tempore fuisse, quo post captivitatem populi Dario rege redi-
tum impartiente, ædificata rursum per Zorobabel & (11) Josedech civi-
tas fuit.

II. Quorum inopem sensum illa ipsa posset consummatio ædificationis ar-
guere: nam per Aggæum prophetam ita (12) hos eosdem restauraturos esse
Aggei 2. 7. Jerusalem Dominus est locutus: *Adhuc semel ego (13) commoveo cælum, &*
terram,

(1) Sic in Mss. nostris.

(2) In Mss. & editis Hilarianis præfatio præmittitur.

(3) *In eo Psalmo* habetur in Mss. & editione Veneta.

(4) *Conciderit* in Mss. Tol. Pomp. Zen. & edit. Ven.

(5) *Instituta* pro *statuta* reposuimus ex Mss. Rem. Tol. & Hilarii editionibus.

(6) *Maximæ custodiæ* in Mss. Rem. Pomp. & edit. Ven. quod & ipsum legitur in Ms. antiquissimo Veronensi Hilariani commentarii in Psalmos.

(7) In Mss. Rem. & Tol. *in omnem*; in Mss. Pomp. Zen. & edit. Ven. *omnem*.

(8) Particula & deest in Ms. Rem. & edit. Hilarii, in qua legitur etiam *civitate eadem* . . . . *diruenda.*

(9) Vocem *ista*, quæ in novissima edit. Hil. habetur, ex Mss. Rem. Tol. Zen. & edit. prima restituimus.

(10) *In eo tempore* in Mss. Rem. & Pomp. *quo postea* in Ms. Pomp. & edit. Ven. *quibus postea* in Mss. Rem. & Tol. Edit. Benedictinorum Hil. *in ea tempora*, & *quibus post.*

(11) Expunximus *Josue filium* ex Mss. Rem. Tol. Pomp. & Zen. Edit. Ven. scribit & *Jesum.* Ex his patet *Josue filium Josedech* ab Editoribus Veronensibus suppositum fui e.

(12) In edit. Benedictin. Hilarii *ad hos eosdem restauratores.*

(13) In editione Patavina *commovebo*; reposuimus cum Mss. nostris & editis *commoveo*, quod pariter legi in duobus Mss. Hilarianis testatur Benedictinus Editor.

(14) A

terram, & mare, & aridam: & subvertam sedes regum. Psalmi ergo virtus non in tempore tantum Salomonis, sed etiam in Aggæi intelligenda est convenire: ædificationis enim (14) utriusque labor vanus est: ædificata namque a Zorobabel civitas, (15) solum hodie ex se conflagrationis cinerem, & deformium ruinarum præbet fœditatem. Et has sedes regum, quas se ædificatores regni æterni (16) gloria restaurare arbitrantur, vastatio iterata subvertit, (17) sede adhuc etiam ceterorum subvertenda regnorum.

III. Bene autem inania humani operis Propheta esse opera prophetavit. Scit inutiles esse humanarum custodiarum vigilias, scit in cassum esse consurgentium matutinas sollicitudines. Civitas & a se instituta, & ab aliis restituta jam nulla est. Non proficit ædificatio vel prima, vel consequens. Et recte ipse ille evertendæ civitatis Propheta est, qui auctor fuerat exstruendæ. A Deo ergo domus est ædificanda, quæ maneat: (18) quia nisi quæ a Domino ædificata sit, non manebit. A Deo civitas est custodienda, ne pereat: quia, nisi a Deo custodita sit civitas, diruetur. Et primum, quæ domus Dei sit, intelligamus: ut per id cognosci possit, quatenus ab eo ædificanda mansura sit.

IV. Domus est habitantis habitatio: sermo enim (19) divinus secundum intelligentiæ nostræ consuetudinem, naturamque se temperat communibus rerum vocabulis ad significationem doctrinæ suæ, & institutionis aptatis: nobis enim, non sibi eloquitur: atque ideo nostris utitur in loquendo. Conventus quidem ecclesiarum, (20) sive templi, quos ad secretam sacramentorum religionem ædificiorum septa concludunt, consuetudo nostra vel domum Dei solita est nuncupare, vel templum. Scriptura quoque vel prophetica, vel apostolica ad demonstrationem locorum his est usa nominibus; verum non hanc, quæ a nobis, (21) ac nobiscum ita nuncupatur, domum Dei esse ex ipsius dictis docemur; ait enim: *Cælum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Quam domum mihi ædificabitis, aut quis locus requietionis meæ? Nonne hæc omnia fecit manus mea?* Non concluditur ergo ædificiorum domibus infinitus Deus: non locis in aliquo continetur virtus immensa, (22) quæ omnia est operata, Apostolo ipso ita testante: *Deus, qui fecit mundum & omnia, quæ*

Is. 66. 12.

Act. 17. 24.

(14) A MSS. Rem. Pomp. Zen. & editione prima abest *τὸ utriusque.*

(15) MS. Rem. *solo hedera.* Tol. & Pomp. *solo Hesdræ.* Zen. *solo hodie.* Editio autem Veneta *solatio Hesdræ hodie.*

(16) *Gloriam* in edit. Hil. Benedictinorum, & postea *arbitrabantur.*

(17) MSS. Urb. Tol Zen. & Pomp. *sed eadem huc.*

(18) *Quia nisi* desiderantur in MS. Tol. ac substituitur *&*.

(19) MSS. Rem. Tol. Urb. & edit. Ven. *divinitus.* Ita pariter legebatur in Pomp.

(20) Una Benedictina editio addita ex MSS. Hilarianis particula *tum*, scribit, *sive tum templi*, quæ in nostris MSS. non legitur. Vide de hac lectione plura adnot. 26. in tractatum 5. lib. I.

(21) In editis: *a nobis ita nuncupata est.* correximus cum edit. Benedictina Hilarii, cum in MSS. Vatic. & Urb. legatur: *nobis, ac nobiscum ita nuncupata.*

(22) *Quæ omnia est* sine voce *operata* in MS. Tol. ut in MS. Hilariano Veronensi, & in aliis duobus apud editores Benedictinos, quorum in editione legitur, *quæ omnia fecit.*

quæ in eo. Et cum ſit cœli & terræ Dominus, non in manufactis templis inhabitat.

V. Nulla ergo Dei requies eſt, & nulla habitatio. Et forte nequaquam
crederetur eſſe, qui nuſquam eſt? audiamus ergo ipſum de requie ſua, & ha-
Pſ. 131. 14. bitatione (23) teſtatum; ait enim: *Uſque in ſæculum ſæculi heic habitabo, quo-*
niam elegi eam. Elegit autem Sion. Sed numquid eam, de qua præſens Prophe-
tæ hujus querela eſt? *Niſi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt,*
qui ædificant eam. Sion, in qua templum fuerat, everſa eſt. Et ubi ſedes
Domini æterna? ubi requies ſempiterna? quod habitabile ei templum? Nempe
1. Cor. 3. 16. illud, de quo dictum eſt: *Vos eſtis templum Dei; & Spiritus Dei habitat in vobis.*
Hæc domus, & hoc Dei templum eſt doctrinis & virtutibus Dei plenum, &
ſanctitate cordis divini capax incolatus: de quo idem hic Propheta ita teſta-
Pſ. 64. 5. 6. tus eſt: *Sanctum templum tuum mirabile in æquitate.* Sanctitas, æquitas, conti-
nentia humana Dei templum eſt.

VI. Domus ergo ædificanda per Dominum eſt: humanis enim operibus ſtructa non permanet: non doctrinis ſæculi inſtituta conſiſtit: (24) nec inanis laboris & ſollicitudinis noſtra cura cuſtodietur. Exſtruenda aliter eſt: cuſtodienda aliter eſt. (25) Non ſuper fluxam & dilabentem arenam initianda, ſed fundamentum ſuper Prophetas, & Apoſtolos locandum eſt: lapidibus vivis augenda eſt: angulari lapide continenda eſt: & mutuæ connexionis augmentis in virum conſummatum & in menſuram Chriſti corporis exſtruenda eſt: ſpecie quoque ac decore gratiarum ſpiritualium adornanda eſt. Hæc ita a Deo, ideſt doctrinis ejus ædificanda, non concidet. Hujus domus ædificationem nunc Iſrael captivus poſt plenitudinem gentium conſequetur. Hæc domus in domos plures diverſis fidelium ædificationibus in unoquoque noſtrum ad ornatum & amplitudinem beatæ illius civitatis (26) excreſcet.

VII. Cujus civitatis jamdiu Dominus vigil cuſtos eſt, cum Abraham peregrinum tuetur, cum immolandum Iſaac reſervat, cum Jacob ſervientem (27) ditat, cum Ægypto Joſeph venditum præficit, cum Moyſen adverſus Pharaonem confirmat, cum ducem bellis (28) Jeſum deligit, cum David de omnibus periculis liberat, cum Salomonem dono ſapientiæ munerat, cum prophetis adeſt, cum Heliam rapit, cum Heliſæum eligit, cum Danielem paſcit, cum in camino pueros irrorat, cum tribus quartus adſiſtit, cum gignendo ſe ex virgine Joſeph per Angelum inſtruit, Mariam confirmat,

(23) *Teſtantem* edit. Hil. Ben. Mſ. Hil. Ver. *teſtatum* ut noſtri, qui pariter habet *in ſæculum ſæculi*, cum in eadem editione legatur: *Hæc requies mea in ſæcula ſæculorum &c.*

(24) Sic in Mſſ. Rem. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. Solum in his perperam legebatur *in omni* vel *in omnis* pro τὸ *inanis*. Edit. Veron. *nec inani labore ſollicitudinis noſtræ cuſtodietur.* Paullo ante pro *non doctrinis* Mſ. Pomp. cum edit. Hil. *nec doctrinis*.

(25) Addunt Editores Benedict. Hilarii *non ſuper terram.*

(26) Quinque Mſſ. cum edit. Ven. *exercet.*

(27) Antea legebatur *dicat*: correximus ex Mſſ. Urb. & Zen. atque Hil. editionib. Mox in quatuor Mſſ. & edit. Ven. deeſt vox *Ægypto*.

(28) *Jeſum* pro *Joſue* poſuimus ex Mſſ. Pomp. & edit Ven. cum Hil. edit. Tol. pro *deligis* habet *dirigis*.

(29) Duo

firmat, Joannem præmittit, Apostolos eligit, Patrem precatur dicens: *Pater sancte serva eos: cum essem* (29) *cum eis, custodiebam eos in nomine tuo*: cum deni- *Jo.17.11.*
que ipse ille post passionem æternæ in nos custodiæ suæ vigilias pollicetur di- 12.
cens: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi.* Hæc *Matth.28.*
civitatis illius beatæ atque sanctæ æterna custodia est: (30) quæ ex multis in 20.
unum convenientibus, & in unoquoque nostrum Deo civitas est. Est enim hæc sancti corporis, & fidelis animæ ei placita possessio.

VIII. (31) Quod autem per Dominum ædificanda sit, ipse in Evangeliis testatur dicens: *Amen dico vobis, non consummabitis civitates Israel, donec veniat fi-* *Matth.10.*
lius hominis. Et hujus quidem (32) temporis, & ædificationis beatus Apo- 23.
stolus meminit dicens: *Cum autem intraverit plenitudo gentium, tum, quod reliquum*
est, Israel salvabitur. (33) Hæc igitur civitates, ideſt sancti cujusque corporis, *Rom.11.*
atque animæ Deo placitus incolatus, & cœtus hunc unum habent perfectæ 25.26.
hujus ædificationis artificem. Ædificanda ergo per Dominum hæc civitas est, ut in augmentum consummationis suæ crescat: non enim jam ædificatio cœpta (34) perfectio est, sed per ædificationem perfectionis consummatio comparatur.

IX. Ceterum in ædificandis his domibus corporum, & animarum civitatibus humanæ artes vacant: inanes enim sunt philosophorum vigiliæ, & otiosæ sollicitudines, (35) & frustratum in investigandis naturæ secretis, & perscrutandis mundi laboribus studium: sed lapsuram cito domum operatio talis ædificat. Inanis quoque erit matutina eorum resurrectio: quæ quamquam omnibus, quæ in lucem venerint, sit constituta corporibus, tamen ea, quæ non fuerint ædificata per Dominum, nequaquam eam, quæ in Domino ex mortuis resurgente jam cœpta est, matutinæ resurrectionis gloriam consequentur.

X. Ac ne aliquam psalmus opinionem intelligentiæ in se terrenæ, & corporalis admitteret perfectionis; istius tempus, & ædificandorum significationem ipso dictorum suorum ordine docet: nam humanis ædificationibus, &
terrenis custodiis, & matutinis eorum surrectionibus improbatis, ait: *Surgite,* *Ps.126.*
postquam sederitis, qui manducatis panem doloris. Cum dederit dilectis suis somnum, 2.3.
ecce hereditas Domini filii, merces fructus ventris. Nullus est relictus in his dictis ambigendi locus: (36) nam prophetiæ veritatem gesta deinceps consummant; cogni-

(29) Duo codices cum Hil. edit. *cum his.* Postea Mſ. Pomp. edit. Ven. & Hil. *usque in consummationem.*

(30) Mſſ. quatuor *quia.* Mox pro *nostrum Deo* in Pomp. & Zen. *nostrum Dei.*

(31) Hic locus depravatus erat in editionibus Hilarianis. Editores Benedictini emendarunt: *Quam autem*, quæ lectio in nostris Mſſ. non habetur. *Quod* deest in duobus Mſſ. *Cum autem* in Mſſ. Urb. & Tol.

(32) Mſſ. Pomp. & Zen. *temporis ædificationes.*

(33) *Hæc igitur civitas* in Mſ. Remensi, perperam.

(34) Ita Mſſ. Urb. Tol. Zen. Pomp. & editiones Ven. atque Hilarianæ. Veronensis editio *perfecta est.* A Mſſ. Tol. Pomp & Zen. abest *per ædificationem.*

(35) Tres Mſſ. cum editione Ven. *frustrantium* pro & *frustratum*, non male; in margine autem edit. Veron. pro *frustratum* legitur *frustrantum.*

(36) Hæc adduntur in editionibus Hilarianis: *Intelligentiæ tantum fides necessaria est,*

cognitionem vero gestorum doctrina evangelica atque apostolica subministrat. Civitas ergo a Deo est ædificanda, quæ maneat: quia humana ædificatio infirma sit & caduca. Ac ne lapides, cæmenta, ligna civitatem hanc esse existimaremus, quæ hæc esset, & quando esset perfecta civitas, docet dicens: *Surgite, postquam sederitis.* Sessio quiescentium requies est: a qua surgere (37) jubentur, qui ad perfectam hanc civitatem sunt comparandi.

XI. Et qui tandem sunt isti, qui surgere, postquam sederint, jubentur? Nempe (38) qui manducant panem doloris. Panem doloris manducat, quisquis se hominem in vitiis natum, ac vivere (39) meminit. Cum enim voluntas nostra per Dei metum, & spem æternorum ad perfecta innocentiæ opera contendat, & e contra naturalis quædam (40) nos consuetudo vitiorum in ipsis illis, ex quibus emergere (41) nitimur, demoretur; vitæ dolorem per infirmitatem destitutæ voluntatis accipimus, secundum dictum Prophe-
Eccles. 1. 18. phetæ: *Qui apponit scientiam, apponit dolorem.* Cum enim veritatis cognitio voluntatem nostram ad profectum consequendæ utilitatis instiget, & naturæ consuetudo voluntatem scientem se proficere oportere detineat, profectus scientiæ profectus doloris est: cum tantum se per naturam doleat detineri, (42) quantum naturam sibi per cognitionem intelligat relinquendam. Hinc ergo dolor vitæ est: hinc panis doloris est: cujus vitæ & doloris hic idem Prophe-
Ps. 79. 6. ta meminit dicens: *Cibabis nos pane lacrimarum, & potum dabis nobis in lacrimis* (43) *in mensuram.* Tendendum est autem semper, non etiam desinendum, neque idcirco ad perfectum non contendendum, quia (44) doleamus nos, quo tendimus, non posse contingere: sed in ipsa contendendi pertinacia dolendum est, nos contingere non posse, quo tendimus. Doloris hujus Do-
Matth. 5. 5. minus meminit dicens: *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur*, beatitudinem consolationis ob luctum & dolorem non adeptæ consummationis impertiens.

XII. Pro-

rem enim verba eloquuntur. Nam prophetiæ &c.

(37) Quatuor Mss. antiquiores pro *jubentur* habent *debemus*, sed melius Mss. Pomp. & Zen. cum edit. Ven. *debent*. Retinuimus lectionem edit. Veronensis, quæ cum Hilariana congruit. Paullo post pro *sunt comparandi* Ms. Urb. & edit. Hilarii *sint comparandi*.

(38) *Qui manducatis* in tribus Mss. & editione prima, quam lectionem ex duobus Mss. præferunt Benedictini.

(39) Quinque codd. *memineris*.

(40) Voculam *nos* restituimus ex Mss. Rem. Tol. Pomp. Zen. edit. Ven. atque Hilariana.

(41) Ex superiori correctione apparet male legi in edit. Ver. *emergere nititur*. Codices nostri mirum in modum hoc in loco luxati sunt. Ms. enim Rem. habet *emergerent timor*. Pomp. & Zen. cum edit. Ven. *emergeret timor*. Tol. & Urb. *emergere timor*. Correximus ex edit. Hilarii.

(42) Ms. Rem. *in quantum*, ut Hil. editiones, quæ pariter bene supra scribunt *in tantum*.

(43) *Cum mensura* Ms. Pomp. Edit. Hil. *lacrimarum in mensura.* Tres codices cum edit. Ven. *Tenendum* pro *Tendendum*, male.

(44) Edit. Hil. *doleamus id quo tenditur nos posse contingi.* Editi autem nostri *doleamus quo tenditur non posse contingere.* Corrigere placuit ut in textu, cum *nos* legatur in Mss. Tol. Urb. Zen. & Pomp. *tendimus* item in duobus postremis codicibus; & ex sequentibus videtur apertum. Vat. tamen scribit *contigi*.

(45) Per-

XII. Propheticam autem virtutem ipse ille dispositus in tempora verborum ordo servavit dicens: *S rgite, postquam sederitis.* Quorum alterum in præsens est, idest *surgite:* (45) ne fides tamquam de incertis & dubiis ambigeret, cum veluti præsentem efficientiam veritas propheticæ admonitionis afferret, & (46) in nobis fiduciam spei non cunctanter insereret. Tempus autem hujus, quod præsens est, mandati distulit in futurum in eo, quod ait: *Cum sederitis.* In non ambigendis ergo mandatis, (47) præsentis est veritas: in consequendis autem, exspectandi temporis dispensatio reservatur.

XIII. (48) Ut autem quando sibi surgendum esset, cum sederint, sciant, temporis ipsius demonstrata est plenitudo: *Cum dederit*, inquit, *dilectis suis somnum.* Mortem sanctorum (49) Deus frequentissime somnum nuncupat: ut (50) ad hunc eumdem: *Cum obdormieris, & requieveris cum patribus tuis, tunc excitabo de semine tuo, qui mihi erit in filium, (51) & ergo ero ei in patrem.* 2. *Reg.* 7. 12.
Et Dominus de Lazaro: *Lazarus dormit.* Et Apostolus de resurrecturis ait: *Jo.* 11. 11.
Quoniam nos, qui vivimus, non præveniemus eos, qui dormiunt. Plenitudine itaque gentium (52) post somnum mortis recepta, & Israel reliquo salvo, tunc 1. *Thess.* 4. 14.
post hanc sessionem atque somnum resurrectionis est tempus. Et quia dum temporum plenitudo concluditur, gentium quoque crediturarum secundum *Rom.* 11. 25. 26.
Apostolum consummabitur plenitudo, idcirco ait: *Cum dederit dilectis suis somnum*, hoc surgendi (53) sedentium, quod & dandi dilectis suis somni tempus esse demonstrans, idest omni plenitudine jam recepta.

XIV. (54) Qui autem sint dormientes dilecti, & sessuri resurgentes, continuo cum quadam significatione rei præsentis ostendit dicens: *Ecce hereditas Domini*, sancti scilicet dormientes, & resurrecturi sedentes hereditas Domini est.

---

(45) Perperam in editis legabatur *ne fide tamquam d[illegible]certis & dubiis ambigeretur. Fides* reposuimus auctoritate MSS. Vatic. & Pomp. *ambigeret* ex MSS. Tol. Rem. & eodem Vaticano, quod quidem legitur in edit. Hilarii.

(46) *Vim nobis* MS. Tol. *vivis nobis* edit. Hil. quæ postea *non cunctatis* pro *non cunctanter.*

(47) In editis *præsentis temporis est veritas.* Vox *temporis* tamquam superflua expuncta est auctoritate trium codicum & edit. Hilarianæ.

(48) Legebatur in editis: *Ut autem noverint, quando sibi surgendum essent, cum sederint, una temporis* &c. Hanc lectionem respuimus, observantes vocem *noverint* deesse in MSS. Tol. & Pomp. & pro *una* legi *si una* in MSS. Pomp. Zen. & edit. Ven. unde apparuit lectionem edit. Hilarianæ bene se habere, quæ *noverint* omittit, & loco *si una* scribit *sciant.*

(49) MSS. tres & edit. Ven. *Dei.*

(50) *Ad prophetam David* in Veronensi editione nullo codice adjuvante. MS. enim Vat. *adhuc eumdem.* Edit. Ven. *adhuc eumdem prophetam dicitur.* Error patet ex MSS. Urb. Pomp. & Zen. ubi optime legitur *ad hunc eumdem*; quæ lectio habetur in edit. Hilarii, ubi tamen additur *David*, quod superfluum est.

(51) Duo codd. *& cui ego in patrem.* Edit. Ven. *& cui ego ero in patrem.* MS. Ver. Hilarii *& cui ero in patrem.*

(52) Edit. Ven. *in somnium.* Quatuor codices nostri cum antiquissimo Veronensi Hilarii *in somnum.*

(53) MSS. quatuor *silentium.*

(54) *Quid autem* in duobus codicibus. Ignoramus autem, ubi legerint Editores Benedictini apud Zenonem, & ex eo emendaverint Hilarii textum, *& resurrecturi sedentes*; cum in omnibus MSS. & editis libris legatur *&*

se[illegible]

eſt. Non (55) illa carnalis Jacob, neque terrenus Iſrael factus ex diviſione
Deut.32.8 gentium portio, & funiculus hereditatis ſecundum Moyſen dicentem: *Cum diviſiſſet excelſus gentes ſecundum numerum Angelorum Dei*, (56) *& facta eſt portio Domini Jacob funiculus hereditatis ejus Iſrael*. Et quia jam Iſrael ob impietatem ſuam eſſe non meretur hereditas, quæ hereditas eſſet, oſtenditur: *Ecce* (57) *hereditas filii, merces fructus ventris*. Ea ergo in filiis hereditas Domini eſt, quam ex mercede fructus ventris acceperit: non enim inanis hic fructus eſt, (58) quo cum ex virginali ventre manens antea Deus naſcitur: nam merces
Jo.1.12. ejus hereditas eſt, (59) & hereditas filii ſunt. *Quotquot*, inquit, *eum receperunt, dedit illis poteſtatem filios Dei fieri*. Et rurſum: *Filioli, adhuc puſillum ſum*
Ib.13.33. *vobiſcum*. (60) His ergo hereditas eſt: & hæc hæreditas merces fructus eſt ventris. Eſt ergo Dominus fructus ventris: quem (61) ex ſe in vitæ noſtræ fructum pariens virgo progenuit. Et hæc ejus merces eſt: qui ex virgine naſcendo fructum ventris eſſe ſe voluit: ut ei gentes: quas in filios per fidem generaret, (62) hereditas ſint.

XV. Quod autem, quia fructus (63) ventris effectus ſit, hanc mercedem
Pſ. 2. 8. hereditatis acceperit, Pſalmus alius teſtatur dicens: *Poſtula a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ*. Teſtatur & Apoſtolus:
Phil. 2. 6. (64) *Qui cum in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo, ſed ſe exinanivit formam ſervi accipiens, in ſimilitudinem hominum factus, & habitu repertus ut homo: humiliavit ſe, factus obediens uſque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod exaltavit illum Deus, & donavit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen: ut in nomine Jeſu omne genu flectatur cæleſtium, terreſtrium, & infernorum: & omnis lingua confiteatur, quoniam Dominus Jeſus in gloria eſt Dei Patris*. Hæc ergo merces fructus ventris eſt: quæ donatur (65) ex nomine: quæ defertur in honore: quæ præſtatur in gloria. Et hanc habet retributionem (66) ab immortali ejus natura humanæ infirmitatis ſuſcepta nativitas, ut, quia fructus ventris factus eſt, merces quoque ejus gentium fiat hereditas: & hereditas ipſa ſint filii.

XVI. Dehinc ſequitur: *Sicut ſagittæ in manu potentis, ita filii excuſſorum*. Sagit-

ſeſſuri reſurgentes, ut in aliis editionibus Hilarii ante Benedictinos.

(55) Edit. Ben. Hil. *ille carnalis Jacob*.

(56) Conjunctio & deeſt in Mſ. Zenoniano.

(57) Quatuor Mſſ. edit. Ven. & Hil. *hereditas Domini filii*.

(58) *Cum ex virginali* in Mſſ. tribus atque editionibus Ven. & Hil.

(59) Iidem tres codices, & edit. Ven. cum Mſ. Hil. Ver. *& hæc hereditas filii ſunt*.

(60) In edit. Hil. *Hi ergo filii hereditas eſt*. In Ver. edit. *Hi ergo hereditas eſt*. In duobus Mſſ. *Cum his*. Nobis placuit lectio Mſſ. Remenſis Urb. Pomp. Zen. & editionis primæ.

(61) Hoc *ex ſe* ad Chriſtum referendum putant Editores Benedictini, quippe quod Hilarius eadem formula alibi uſus legitur, ut oſtenderet Chriſtum conceptum abſque viri opera.

(62) *Hereditas ſit* Mſ. Urb. cum edit. Hilarii.

(63) Mſ. Pomp. & Zen. vocem *ventris* omittunt; & iidem codices cum Tol. *hoc* ſcribunt pro *hanc*.

(64) Editiones Hil. addunt *dicens*.

(65) Mſ. Pomp. *& nomine*. Melius edit. Hil. *in nomine*.

(66) Ita Mſ. Urb. & edit. Hil. Antea legebatur *ob immortalem ejus naturam*.

(67) Emen-

Sagittarum hic usus est, ut emissæ celeri volatu ferantur, & ad destinata quæque indeflexa linea dirigantur. Esse autem sagittas, quibus Dominus utatur, ita legimus, eum ait: *Misit sagittas suas, & dissipavit eos.* In Isaia quoque ita *Ps.* 17. 15.
scriptum est, quod etiam (67) de ipso Domino forte dictum esse possit intel- *Is.* 49. 2.
ligi: *Et posuit me tamquam sagittam electam; (68) in pharetra sua abscondit me, & ait mihi: Magnum est tibi hoc vocari puerum meum.* (69) Ergo istiusmodi Dei sagittæ, volatu citæ, ictu fideles: quas, quantum spiritalis ratio demonstrat, significari doctrinas propheticas atque apostolicas, in quibus Dei verbum est, oportet intelligi, ubique missas, compungentes, arguentes, volantes.

XVII. Quamquam in plurimis locis meminerimus esse & mortiferas, &
letales sagittas, de quibus scribitur: *Sagittas suas ardentibus operatus est.* Verum *Psal.* 7. 14.
heic non de ultricibus sagittis dici aliquid, vel intelligi potest, quia nunc, *Psal.* 135.
sicut sagittæ in manu potentis, ita filii excussorum. Pharao in mari rubro in interi- 15.
tum ob crimen impietatis excussus est. Excussum quoque apostolicis pedibus
pulverem scimus sententiam esse maledicti. Et quia (70) sive prophetæ ipsius, *Matth.* 10.
qui excussorum, idest peccatorum, & maledictorum filii, tamquam volantes 14.
& fideles sagittæ doctrinæ cælestis emissi sunt: vel Apostoli Ecclesiarumque doctores de excussis per impietatem suam in maledictum gentibus crediderunt, idcirco ait: *Tamquam sagittæ in manu potentis, ita filii excussorum,* orbem terræ volatu peragrantes, infidelia corda doctrinæ telo vulnerantes, & peccatorum omnium incentiva salutari jaculo pugnantes.

XVIII. Atque ut ex his dictum intelligi (71) possit, quos Deus excussorum filiis ad doctrinam salutis modo mitteret sagittarum, ait: *Beatus vir, qui* *vers.* 5.
implevit desiderium suum ex ipsis: non confundetur, cum loquetur inimicis suis in porta. Beatus ergo ille est, qui ex ipsis desiderium suum potuerit implere, idest vel de sagittis, vel de filiis excussorum, desiderabilibus se scilicet doctrinæ verbis implere, & de prædicatis fructibus futurorum bonorum, exspectatisque satiare. Atque ut hos ex Dei doctrina ædificatores esse illius, quam superius memoravit, civitatis, ostenderet, idcirco (72) ait: *Ex ipsis non confundetur, cum loquetur inimicis suis in porta.* Quod *ex ipsis*, sive ad beatum virum pertinet, qui desiderium suum implevit ex ipsis, vel ipsis filiis excussorum erit proprium: quia ex ipsis (73) non confundentur, cum in porta inimicis suis loquentur.

XIX. Ne-

(67) Emendavimus ex duobus nostris codicibus, editione prima, & ex tribus MSS. Hilarianis. Edit. Ver. *de ipso dictum esse.*

(68) Duo MSS. & *pharetra.* Edit. Hilarii & *in pharetra.*

(69) Edit. Hilarii *sunt ergo.*

(70) *Sive* reposuimus ex MSS. Urb. & Pomp. cum edit. Hilarii. Prætermittere noluimus, MS. Urb. scribere *quia via sive ipsis*, & MSS. Pomp. & Zen. *ipsis*: Hil. edit. *ipsi.* Retinuimus tamen *ipsius*, cum legatur in ceteris codicibus, & in MS. Hilariano Veronensi.

(71) Edit. Hil. *posset, quos Deus de excussorum filiis ad doctrinam salutis modo emitteret sagittarum, id consecutum in dictis est. Beatus* &c.

(72) Eadem editio *ita clausit* pro *ait*; & paullo post: *Quod ait ex ipsis.*

(73) Duo codices & editiones Veneta atque Hilariana *non confundantur cum .. loquantur.*

XIX. Neque ambiguum est, qui in porta loquentur ædificatæ per prædicationem suam a Domino civitatis. Meminimus autem in psalmo dictum:
Ps. 9. 15. *Qui exaltas me de portis mortis; ut annuntiem* (74) *omnes laudes in portis filiæ Sion.* Heic quidem plures portæ sunt, in quibus Propheta a portis mortis exaltatus omnes laudes Dei prædicat. Sed scimus esse portam unam regiam, do-
Ps. 117. 20. minicam, cælestem, de qua dictum est: *Hæc est porta Domini; justi introibunt in eam.* Et cum (75) non confundantur hi excussorum filii in porta inimicis suis loquentes, necesse est, ut his inimicis suis loquentes non confundantur, qui cum justis non merebuntur intrare: exprobrantes illis impietatem in Deum, inobedientiam in prædicantes, infidelitatem in æterna promissa, odia in innocentes, & in ipsa Ecclesiæ membra sævitiam: ipsi confidentes, & nulla fidei suæ ac religionis ambiguitate trepidan-
Jo. 14. 6 tes, sed hos inimicos suos ab ejus aditu, ingressuque prohibentes, (76) qui ait: *Nemo vadit ad Patrem: nisi per me*, idest per Dominum nostrum Jesum Christum, qui est benedictus in sæcula sæculorum. Amen.

(74) Editi *omnes ejus laudes.* Expunximus *ejus* auctoritate trium codicum. Edit. Hil. *laudes tuas.*

(75) Edit. Ven. & Mf. Zen. *non confundentur hi*, ut legitur in editione Benedictina Hilarii.

(76) *Quia nemo* &c. in tribus Mss. & editione Veneta.

SANCTI HILARII

PICTAVIENSIS EPISCOPI

Interpretatio Psalmi CXXVII.

I. QUotiens de timore Domini in Scripturis est sermo, animadvertendum est, numquam eum solitarium relinqui, tamquam sufficientem nobis ad consummationem fidei, sed subjici (1) multa, aut anteferri, ex quibus timoris Domini ratio, & perfectio intelligatur, (2) ut cognosci-
Prov. 2. 3. mus ex eo, quod per Salomonem in Proverbiis dictum est: *Si enim sapientiam invoces, & intellectui des vocem tuam, & exquiras eam, tamquam argentum, & tamquam thesauros investiges eam, tunc intelliges timorem Domini.* Videmus enim quantis usque ad timorem Domini gradibus perventum sit: ante enim invocanda sapientia est, & omne legendi officium intellectui est deputandum, & exquirenda ac pervestiganda est sapientia: & tunc timor Domi-

(1) Addidimus *multa* ex edit. Hilarii, ut sit aliquid, ad quod referatur relativum *ex quibus*. In Mss. Rem. Tel. & Pomp. *ex quibus timor est.* In Pompeiano autem correctum fuit *timor &.*

(2) Tres Mss. Pomp. Vat. & Urb. perperam *ut cognoscamus.*

(3) Erat

Domini intelligendus. Sed quantum (3) ad communem humanæ opinionis pertinet sensum, non ita de timore sentitur. Timor est enim humanæ imbecillitatis trepidatio, metuentis id perpeti, quod sibi nolit accidere. Exsistit autem, & commovetur in nobis de reatus conscientia, de jure potioris, de impetu fortioris, de ægritudinis casu, de feræ occursu, (4) & de omnis mali passione. Hic ergo timor non docetur, sed (5) ex naturæ infirmitate occurrit. Neque quid timendum sit, discimus, sed terrorem suum ipsa illa nobis injiciunt, quæ timentur.

II. At vero de timore (6) Domini ita scriptum est: *Venite filii, audite me: timorem Domini docebo vos.* Discendus ergo timor est, quia docetur: Ps. 33. 12.
non enim in terrore, sed in ratione doctrinæ est. Neque ex trepidatione naturæ, sed præceptorum observantia, & operibus vitæ innocentis, & cognitione veritatis ineundus est. Nam si idcirco Deus timendus est, quia plura fulminibus arserint, (7) tonitru prostrata sint, terræ nunc motu conciderint, nunc hiatu recepta sint; nullum fidei meritum in timore est, qui ex terrore accidentium commovetur. Nobis autem timor (8) Domini omnis in amore est, non in metu. Dilectionis autem nostræ in eum hoc proprium officium est, parere monitis statutis, obtemperare, pollicitis confidere. Audiamus ergo scripturam dicentem: *Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus postulat a te, nisi ut timeas Dominum Deum tuum, & ambules in omnibus viis ejus, & diligas eum, & custodias præcepta ejus ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, ut bene sit tibi?* Deut. 10. 12. 13.
Quibus dictis convenientia & congrua propheta in exordio psalmi locutus est di- vers. 1.
cens: *Beati omnes, qui timent Dominum, qui ambulant in viis ejus*, ostendens non ex trepidatione nostra, (9) quia nec timoris est auctor in ceteris, neque ex terrore ejus, qui terribilis sit, beatos esse, qui timeant, sed ex eo, quod in viis Dei incedant; timor enim, ut diximus, non in metu, sed in obedientia est, & timoris testimonium est obsequela. Ceterum si quis timeat, (10) neque pareat, erit quidem timens ex trepidatione naturæ, sed non erit beatus ex timoris officiis.

III. Multæ

(3) Erat in editis *ad communem humanæ imbecillitatis trepidationem metuentis est, id perpeti &c.* Supplevimus & emendavimus ex editione Hilarii, unde apparet, amanuensem, qui primus hanc Hilarii explanationem Zenonianis tractatibus subjecit, a prima voce *humanæ* exscribendo transcurrisse ad secundam, qui error in MSS. frequens animadvertitur. Emendationem porro *trepidatio* suggessit etiam MS. Vaticanus: substantivum *est* in tribus codicibus nequaquam visitur.

(4) Ex MS. Pompejano atque edit. Hilarii & reposuimus.

(5) Tres MSS. cum edit. Hilarii *ex natura infirmitatis.*

(6) *Domini* deest in tribus codicibus & editione Veneta; paullo post in Hil. editione *discendus ergo Dei timor est.*

(7) Duo MSS. & *tonitru.*

(8) Iidem *Dei* cum edit. Hilarii, quæ dein addit *omnis in amore est: metum ejus dilectio perfecta consummat. Dilectionis autem &c.* optime.

(9) *Quia hæc timoris auctor est in ceteris* in edit. Hilarii.

(10) Perperam legebatur *neque parcat* in editione Veronensi. Quatuor MSS. atque edit. Veneta & Hilariana *pareat.*

(11) Re-

III. Multæ ſunt autem viæ Domini, cum ipſe tamen via ſit. Sed cum de ſe loquitur, viam ſe ipſe nuncupat, & rationem, cur ſe viam nuncupaſſet, *Jo. 14. 6.* oſtendit dicens: *Nemo enim poteſt ad Patrem venire, niſi per me.* Verum cum de prophetis, ac ſcriptis eorum, quibus ad Chriſtum pergitur, ſermo eſt, tunc viæ plures ſunt in únam viam undique congruentes, quod utrumque *Jerem. 6. 16.* eodem per Jeremiam prophetam loco ſignificatum eſt dicentem: *State in viis Domini, & interrogate ſemitas Dei æternales, & videte quæ eſt via bona, & ambulate in ea.* Multæ itaque viæ interrogandæ ſunt, & in multis inſiſtendum eſt, ut unam, quæ bona eſt, inveniamus, per multorum ſcilicet doctrinam unam viam vitæ æternæ reperturi. Viæ enim in lege, viæ in prophetis, viæ in evangeliis, viæ in Apoſtolis ſunt: viæ quoque in diverſis præceptorum operibus ſunt, in quibus per Dei timorem ambulantes, beati ſunt, quibus dicitur:

verſ. 2. IV. *Labores fructuum tuorum manducabis.* Sermo ad plures cœptus, ad unum refertur, docens (11) nos, omnes, qui in Chriſtum crediderint, unum eſſe, Apoſtolo ita confirmante: *Omnes enim vos unum eſtis in Chriſto* *Gal. 3. 28.* *Jeſu.* Sive enim ad unum, ſive ad plures loquatur in uno, id erit ſignificantiæ, quod in pluribus.

V. Eſt autem contuendum propheticum hunc ſermonem ab uſu communis opinionis diſcrepare; in hac enim vitæ converſatione, qui manducant laborum ſuorum fructus, manducant ex proventibus elaborati operis ſumentes. At vero Propheta ait: *Labores fructuum manducandos.* Non conſequitur ſenſus humanus dicti hujus intelligentiam; ex laboribus enim fructus eſt, non ex fructibus labor. Deinde labor miniſterium corporis eſt, fructus vero merces laboris. Miniſterium autem corporis (12) incorporale eſt, licet corpore ſit. (13) Nihil autem edere, niſi quod corporale eſt, poſſumus.

VI. Sed Propheta nihil de terrenis & præſentibus tractat; de beatitudine enim timentium Dominum, & in viis ejus ambulantium ei ſermo eſt, qui enim in viis Domini ambulabunt, illi labores fructuum ſuorum manducabunt; non enim heic manducatio corporalis eſt, quia neque id, quod manducandum eſt, corporale eſt, ſed habemus heic cibum ſpiritualem, animam noſtram in vita alentem, bona ſcilicet opera bonitatis, caſtitatis, miſericordiæ, patientiæ, tranquillitatis, in quibus nobis contra corporum noſtrorum vitia laborandum eſt. Horum laborum fructus in æternitate eſt, ſed labor heic

(11) Retinuimus noſtrorum codicum lectionem, addita ſolum virgula poſt *nos* ex Mſ. Sparaveriano; conſentit enim cum Mſ. Veronenſi Hilariano, qui *in Chriſto* tantum ſcribit pro *in Chriſtum.* Edit. autem Hilarii *nos omnes qui in Chriſto crediderimus.*

(12) *Corporale eſt* ſcribunt Mſſ. Rem. Pomp. Zen. atque editio Veneta cum duobus Mſſ. Hilarianis apud Benedictinos. *Licet corpore ſit* non tantum deſunt in tribus laudatis codicibus & editione prima, ſed & in Mſ. Tolent.

(13) Vox *autem* deſiderabatur in editis; eam reſtituimus ex Mſſ. Tol. omp. & Zen. *Nihil vero* legitur in edit. Hilarii.

(14) *Eo*

hele æternorum fructuum ante comedendus est, (14) eoque in vita hac corporali anima nostra alenda est per cibum horum laborum (15) obtinentes panem vivum, panem cælestem ab eo, qui dixit: *Ego sum panis vivus de cælo.* *Jo. 6. 41.*
(16) Quem cum indigne secundum mandatum Apostoli quis acceperit, judicium sibi acquirit. Hi sunt ergo labores fructuum manducandi, eorum scilicet fructuum, qui in cælis metentur. Nunc dum in terra sumus, opera sumenda sunt: hæc enim nunc animum saturant, hæc in cælum suis fructibus (17) prosequuntur. Denique sequenti versu utriusque hujus temporis beatitudinem propheta demonstrat, dicens: *Beatus es, & bene tibi erit.* Quorum alterum in præsens obtineas, quod *beatus es*; quod vero *bene tibi erit*, repositum est in futurum, quia interim labor futurorum fructuum manducetur. *1. Cor. 11. 29.*

VII. *Uxor tua, sicut vitis abundans, in lateribus domus tuæ. Filii tui, sicut novellæ olivarum, in circuitu mensæ tuæ. Ecce sic benedicetur omnis homo, qui timet Dominum.* Multis forte sermo iste in præsentis benedictionis gaudio aptus videbitur, ut ex misericordia Dei (18) suppetat pacifica, & utilis in domo (19) conjugis salus, & dulcissimus circa convivium cœtus filiorum. Sed si hæc (20) perfecte bona fuissent, quæ cum sint bona, non tamen cælestia bona sunt, (21) tamen si in his beatitudo timoris Dei constitisset, obtinuisset utique princeps fidei & timoris Dei Abraham, cui uxor diu sterilis bis abrepta est: filius ex promissione (22) munus offerri in hostiam jussus, & ad sacrificium admotus intulit orbitatis dolorem. Ipsi deinde Isaac duo filii dissidentes, & usque ad odium mortis inimici: Jacob autem ignoratæ uxoris inopinatus maritus, & ad nuptias alias falso coactus, & viventis funus parricidali fratrum mendacio plangens caruit (23) timentium Dominum benedictionibus. Et apud quos, & a quibus fides est, apud eos fidei sanctificatio non reperietur. Quantos autem peccatores videmus florere domo, conjuge, liberis? Jam vero benedictionibus Dei privabitur felix illa & beata virginitas, caussam sibi beatitudinis (24) non requirens. Et ubi erit illud Paulli: *Vellem autem omnes homines esse*, (25) *sicut me*? Et nescio, quomodo propheta perfectam eam beatitudinem constituerit, quæ negata sanctis est, peccatoribus usitata est, non speranda virginibus sit. *vers. 3.* *vers. 4.* *Gen. 27.* *1. Cor. 7. 7.*

VIII. Ergo

(14) *Eo quod* antea legebatur, reposuimus *eoque* ex MSS. Vaticano, Pompejano, atque editione Hilarii.

(15) Perperam legebatur *obtinens*, cum in quatuor MSS. & editionibus Veneta atque Hilarii legatur *obtinentes*.

(16) *Quem qui*, & mox *Apostoli acceperis* in edit. Hil. MS. Tolent. *accepit*.

(17) *Prosequentur* edit. Hilarii.

(18) Ex quatuor codicibus & edit. Veneta atque Hilariana restituimus *suppetat*, quod verbum deerat in edit Veronensi.

(19) *Conjunx*, *salvus* antea legebatur. Cum in MS. Remensi legatur *conjugis*, apparet optime legi in editionibus Hilarianis *conjugis salus*.

(20) Ita MS. Pompejanus cum Hil. editione. Edit *perfecta*.

(21) *Tamen* pro *tum* reposuimus ex quatuor MSS. & edit. Hil. Benedictin.

(22) In edit. Hil. Benedict. *unus*. Anteriores *unicus*

(23) Verba *timentium Dominum* desunt in quatuor codicibus & edit Ven.

(24) Edit. Hilarii *non relinquens*.

(25) MSS. duo cum editionibus Veneta atque Hilarii *sicut & me*.

(26) Cor-

VIII. Ergo quia ſecundum humanam intelligentiam propriam & perfe-
ctam beatitudinem dicti hujus ſermo non explicat, erigendæ ſunt ad ſpiritalem
doctrinam mentes atque aures. Lex enim omnis, ſecundum Apoſtolum,
ſpiritalis eſt, & ipſe non humilem, nec terrenam beatitudinis ſpem ſecutus
Rom 7.14 eſt dicens: *Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti, qui benedixit nos in omni benedictione ſpiri-*
Ephes. 1.3. *tali in cæleſtibus.* Cum itaque in ſpiritalibus & cæleſtibus benedici ſe oſtendat,
perfecta illa ſanctorum beatitudo non in his terrenis & corporeis eſſe ſperan-
da eſt, ſed potius intelligendum eſt per corporalium & terrenorum nuncupa-
Matth. 9. 15. tionem cæleſtium bonorum eſſe intelligentiam conſequendam. Numquid cum
Dominus ſecundum Evangelium ſponſus eſt, & ſecundum Joannem habet
Jo. 3. 29. ſponſam, de ſponſis terrenis & (26) corporalibus ſignificari æſtimandum eſt?
Non utique, ſed per hanc ſermonis conſuetudinem docemur eum eſſe, qui
promiſſus ſit gentibus, cuique a patre Eccleſiæ hereditas per (27) adoptio-
nem corporis, quod ex virgine præſumturus eſſet, deſponſata ſit.

IX. Ut autem nunc cognoſcamus, quid ſub uxoris nuncu-
patione intelligi oporteat contuendum eſt, quid & alibi ſub hoc
Sap. 8. 2. eodem uxoris nomine tractetur. Salomon ait: *Quia quæſivi ſapientiam*
ſponſam adducere mihi ipſi. Et quia, qui ſponſam requirit, divitem quærit, hu-
Ibid. 2. 3. jus ſponſæ ſuæ opes memorat dicens: *Honeſtatem glorificat convictum Dei habens:*
verſ. 4. *& omnium Dominus dilexit eam.* (28) *Et ſi multam cognitionem quis deſiderat, novit,*
Prov. 31. 10. *& quæ a principio ſint, & quæ futura ſint, conſpicit.* Et item: *Uxorem virilem*
quis inveniet? Pretioſior eſt autem lapidibus multi pretii (29) *iſtiuſmodi.* Et hæc in
proverbiis dicta ſunt, quia proverbia non hoc, quod verbis ſonant, explicant,
ſed dictorum virtutem ex uſu verborum communium nuntiant. Docet au-
Jo.16. 25. tem Dominus in Evangeliis, qui proverbia intelligenda ſint, dicens: *Veniet*
hora, ut jam non in proverbiis loquar vobis, ſed palam de Patre annuntiem vobis.
Ergo ſecundum proverbiorum rationem uxorem virilem noſſe debemus, eam
nempe, quam ſibi Salomon ſponſam optavit aſſumere, de qua rurſus ait:
Sap. 8. 9. *Judicavi igitur hanc adducere ad convivendum mecum, & amator factus ſum pulchritu-*
dinis ejus. (30) Hæc igitur tamquam uxor aſſumta ſapientia, virilis eſt, perfi-
ciens

(26) *Corporalibus ſignificari exiſtimandum eſt,* in Mſ. Pompejano atque edit. Hil. Mſ. autem Urbinas *corporalibus ſignificandum eſt.*

(27) Omnes Mſſ. noſtri & editi *per adoptionem* conſtanter ſcribunt. Optime idcirco ex Zenoniana editione & duobus Mſſ. Hilarianis correxere Patres Benedictini errorem, qui in alias Hilarii editiones irrepſerat, in quibus ſcriptum erat *per adeptionem.* Hanc eamdem lectionem præfert præſtantiſſimus Capituli Veronenſis codex Hilarianus, ut in novæ Veronenſis editionis præfatione Maffejus noſter monuit. Hoc de loco vide, quæ notavit P. Coutantius in *Veterum Codicum Vindiciis* pag. 293. ubi Mſ. Remenſis Zenoniani teſtimonium recitat. Poſt pauca pro *deſponſata* in duobus Mſſ. & edit. Hilarii legitur *deſponſa*

(28) Quinque codices & editio Veneta perperam ſcribunt *& ſimulatum.*

(29) Repoſuimus *iſtiuſmodi* ſuo loco ex Mſ. Pomp. quo cum concinit editio Veneta, quæ ſolum *iſtius mundi* ſcribit pro *iſtiuſmodi.* Hanc lectionem confirmant editores Benedictini, qui & animadvertunt vocem *iſtiuſmodi* referri ad mulierem juxta Græcum. In edit. Veron. legebatur: *Et hæc iſtiuſmodi in proverbiis.*

(30) Sic ex editione Hilarii. In Mſſ. & editis noſtris legebatur: *Tamquam uxor aſſumta*

ciens omnia, & fibi fubdens, & in labore utilium operum valida, ipfa Deo placita, & per doctrinam ejus dignam, & præteritorum fcientiam, & futurorum cognitionem perfectam.

X. Hæc timentis Deum uxor totis domus fuæ lateribus diffufa, fecundæ vitis modo, (31) fe per omnia operum noftrorum latera extendit. Domus autem non ambigitur hoc animæ noftræ effe domicilium, quod fibi unufquifque per timorem Dei, & vias ejus incundo, (32) & habitationem fapientiæ ejus mundat. Ex hac igitur, filii, qui erunt tamquam novellæ olivarum, in circuitu menfæ noftræ erunt, (33) non in conviviis. In circuitu futuros ait effe menfæ; menfa enim Domini eft, ex qua cibum fumimus, panis fcilicet vivi, cujus hæc virtus eft, ut ipfe vivens eos quoque, qui fe accipiant, vivificet. Sed eft & menfa lectionum dominicarum, in qua fpiritalis doctrinæ cibo alimur, (34) de qua in pfalmo alio fcriptum eft: *Fiat menfa eorum coram ipfis in laqueum, & in captionem, & in retributionem, & in fcandalum*; (35) in captionem enim illis eft, & fcandalum omnibus intellecta ipfius prophetiæ lectio. Sed qui doctrinam Dei confectantur, nifi in operum (36) bonorum minifterio verfentur, menfæ illius cibo non proficient; nam ficut ex conjuge liberi, ita ex fapientia bonæ voluntatis opera procreantur. Hæc igitur, tamquam novellæ olivarum, menfam noftram circumibunt, ideft doctrinæ noftræ cognitionem (37) optimorum quafi laborum fructibus obumbrabunt. Servavit etiam hanc propheta rationem, ut neophytam olivam diceret, ideft nuper plantatam, quia per fapientiam, tamquam conjugem affumtam, cujus filii funt opera fidelia, hæc eadem in hac terra noftri corporis (38) plantatur. Hæc igitur uxor modo vitis abundantis in domus noftræ lateribus diffufa: hi filii, ideft ex tali conjuge opera procreata, tamquam

Pf. 68. 2.

fumta fapientia. Hæc igitur virilis eft. Poft pauca in editione Hilariana *per doctrinam ejus digna, & præteritorum fcientia, & futurorum cognitione perfecta. Digna & perfecta* legebatur in margine editionis Veronenfis.

(31) Duo codices *femper.*

(32) Hil. editio *ad habitationem fapientiæ mundat.*

(33) *Non in circuitu convivii futuros ait effe, fed menfæ* in edit. Hil. Benedictinorum. Editio autem Veneta *fed menfa.*

(34) *De qua* refertur *ad menfam lectionum Dominicarum*, & *menfam* fane pfalmi textus expreffe nominat. Hinc non fatis acquiefcimus editoribus Benedictinis, qui hoc loco perperam omiffa affirmant verba, quæ in Hilarianis ceteroqui codicibus legitur. Poft verbum enim *alimur* puncto interpofito fequuntur hæc: *Sed qui doctrinam Dei confectantur, de qua &c.* ac fi *de qua* melius referatur *ad doctrinam*, quæ in textu pfalmi non nominatur, nec nifi per interpretationem intelligitur, quam *ad menfam*, quæ nominatur. Sic nec repetitione ulla opus eft verborum, *Sed qui doctrinam fectantur*, nec parenthefi, qua verba *de qua &c.* ufque ad verbum *lectio* claudantur, ut in Hilarii editione factum eft.

(35) Editio Veneta: *In captionem enim illis eft, fcandalum omnibus intellectæ ipfius prophetiæ lectio proficiet.* Editio autem Hilariana: *In captionem enim illos, & in fcandalum omnis intellectæ ipfius prophetiæ lectio proficit.*

(36) In quatuor codicibus & editione Veneta defideratur *bonorum.*

(37) *Opimorum* pro *optimorum* in tribus MfT. & margine editionis Veronenfis, & *ramorum* pro *laborum* in edit. Hil. & in margine laudatæ editionis.

(38) MfT. Pompejanus & Sparav. cum Veronenfi Hilariano *plantantur.*

(39) In

SANCTI HILARII

PICTAVIENSIS EPISCOPI

(1) *Interpretatio Psalmi CXXVIII.*

SÆpe (2) *impugnaverunt me a juventute mea, dicat nunc Israel. Sæpe impugnaverunt me a juventute mea: etenim non potuerunt mihi. Supra dorsum meum fabricabant peccatores: prolongaverunt iniquitatem suam. Dominus justus concidet cervices peccatorum; confundantur, & convertantur retrorsum omnes, qui oderunt Sion. Fiant, sicut fenum ædificiorum, quod priusquam evellatur,* (3) *arescit. De quo non implevit manum suam, qui metit, & sinum suum, qui manipulos colligit. Et non dixerunt, qui præteribant, benedictio Domini super vos: benedicamus vos in nomine Domini.*

I. Instituimur dictis propheticis ad tolerantiam præsentium passionum: &
naturæ nostræ infirmitas adversus sæculi injurias semper impatiens suscipit (4)
sapientiæ doctrinam ab eo, qui in præsenti psalmo ait: *Sæpe impugnaverunt me* *vers. 1.*
a juventute mea. Non otiosa (5) ætas religiosi viri est: neque quietam exigit vitam. Impugnatur jam ab ipsis juventutis suæ initiis, & impugnatur sæpe.
Non novella itaque, neque rara impugnantium odia sunt: sed (6) ea sæpe
etiam ab ipsis initiis ætatis infesta sunt. Et idcirco hæc sunt, quæ fidem probant, quæ patientiam testantur, quæ invictæ virtutis coronam merentur.
Novit beatus Apostolus Paullus hanc longi prælii coronam dicens: *Nemo co-* *2. Tim. 2.*
ronatur, nisi qui legitime certaverit. Certamen tantum non sufficit ad coronam. *5.*
Legitime certandum est, idest (7) omnia passionum bella peragenda sunt.
Non sufficit semel, neque unius certaminis bello militasse. Et audiamus hoc
ipsum legitimum certamen, cum dicit de se: *In laboribus copiosius, in plagis abun-* *2. Cor. 11.*
dantius, in custodiis eminentius, in mortibus frequenter. A Judæis quinquies quadra- *24. &c.*
ginta una minus accepi. Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragavi, noctem & diem in profundo maris feci. Merito iste tot & tantis præliis perfunctus, dicere ausus est: *De cetero jam superest mihi corona justitiæ:* quia nemo, ni- *2. Tim. 4.*
si qui legitime certaverit, coronatur. *8.*

II. Huic

(1) In Remensi & Pompejano codicibus per errorem inscribitur *de Psalmo CXXVI.*

(2) Mss. Rem. Vat. Urb. & editio Veneta *expugnaverunt*, & sic inferius semper; & similiter aliquanto post *fabricaverunt* pro *fabricabant* in Ms. Urbinate cum edit. Hilariana. Editio autem Veneta post primum versum omittit reliquum psalmi, statim enim Hilariani psalmi interpretatio incipit. *Instituimur &c.*

(3) *Exaruit* Ms. Pompejanus, *arescet* editio Hilarii, quæ pariter scribit, *messes colliget.*

(4) Editio Hil. & in margine edit. Veron. *patientiæ.*

(5) Antea legebatur *Non otiosa virtus.* Emendavimus ex editione Hilarii, & margine edit. Veron. Ms. Urb. perperam *otiose vetus.* Mox apud edit. Hil. *annis* pro *initiis.*

(6) *Ea* deest in tribus codicibus & editione Veneta.

(7) Tres Mss. cum eadem editione *omnium.*

II. Huic etiam vox hæc prophetica competit. *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea.* Confidentiæ maxima gratulatio est tantorum & tam numerosorum bellorum recordari. Sed nunc tacito impugnantium nomine impugnatio sola memoratur. Et caussa noscenda est, cur auctores impugnationis silentur. Omnes humanæ injuriæ, quæ religiosis viris inferuntur, non eosdem habent auctores, quos habent ministros. Exsecutio quidem hominum est, sed diaboli (8) instinctus est. Et hujus nobis intelligentiæ Apostolus auctor est
Ephes. 6. 12. dicens: *Non enim nobis certamen est adversus carnem & sanguinem, sed adversus potestates mundi,* (9) *potentes harum tenebrarum, spiritalis nequitiæ in cælestibus.* Et
Ephes. 2. 2. rursum: *Secundum principem aeris hujus* (10) *spiritus, qui nunc operatur in filiis inobedientiæ.* Operantur ergo hæ spiritales nequitiæ in his, qui inobedientes Dei legi sunt, quos voluntatis suæ tamquam operarios eligunt in res suas alienæ intercessionis ministerio usuri.

III. Neque solum id ex Apostoli dictis intelligimus, sed etiam ex libro
Job. 1. Job docemur. Cum enim diabolus potestatem Job tentandi postulasset, per direptionem substantiæ ejus primum (11) desæviturus, homines ad pastorum cædem & ad direptionem pecudum excitavit, eosque in hanc voluntatem latrocinii accendit. Egit ergo, quod volebat, per humanæ operationis officium. Judas quoque in passione Domini ministerium diaboli fuit: & per eum effectum voluntatis est propriæ (12) exsecutus, Evangelista testante
Luc. 22. 3. ita: *Intravit*, inquit, *satanas in Judam, qui cognominatur* (13) *Iscariotes.*

IV. In omni igitur, quam perpetimur, injuria, alterius opus, alterius instinctus est. Et non sibi efficit, quisquis aliquid per turbulentæ voluntatis impetum gerit. Non ergo his irascendum est, a quibus aliqua perpetimur: sed quotiens per contumelias ad iracundiam provocamur, quotiensque per convitia ad lites excitamur, quotiensque ad dolorem, & impiam damni querelam per rapinas & furta compellimur, aut in corporis voluptates (14) alendas adhortationis sollicitamur instinctu, agnoscendus est hostis ille, per quem hæc operum ac dictorum incentiva præbentur. Neque irascendum est hominibus alienæ instigationis operariis, sed potius in his detestandi officii intercessio fœda miseranda est, quod sint vasa diaboli, satanæ ministerium, & latrocinantium tela, & alienæ malitiæ ac nequitiæ paritores. Ob hanc ergo cognitio-

(8) Ms Rem. perperam *instituta*. MSS. Tol. & Vat. *instinctu*. Urbinas *inflictu*. Substantivum autem *est* non apparet in edit. Ven. & in tribus codicibus, qui habent pariter *Sed* pro *Et*.

(9) *Potentes* restituimus ex MSS. Rem. Vat. Pomp. & Zen. cum edit. Ven. *mundi hujus potentes* habet editio Hilar. Benedictinorum, qui notant Ms. Mic. Hilarianum scribere, ut in nostris MSS. Legebatur in edit. Veronensi *potestates*.

(10) *Spiritus & spiritus* erat in editis. Expunximus *& spiritus* auctoritate MSS. Vat c. & Pomp. atque edit. Hilarii. Iidem codices cum Remensi pro *inobedientiæ* modo antiquo scribunt *inobaudientiæ*.

(11) Ita duo MSS. cum editionibus Patavina atque Hilariana. In Veronensi *deservitu-rus*.

(12) *Exsecutor* MSS. Rem. Vat. & edit. Ven.

(13) Quatuor MSS. cum edit. Ven. *Scarioth*. Editio Hilarii *Scharioth*a.

(14) Edit. Hil. *blandas*. Ms. Vat. *alendæ*.

(15) Ver-

gnitionem propheta sine distinctione nominis tantum impugnantium meminit, de his atque illis indiscrete locutus: quia per homines in se id, quod spiritalium nequitiarum est, gerebatur.

V. Cœpit itaque tamquam ex persona sua propheta; sed quid a nobis dici oporteret, quodam ipse confessionis exemplo ante præloquitur. Talis enim ordo dictorum est. *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea, dicat nunc Israel.* vers. 2.
(15) Ante ergo docetur Israel, quid dicere debeat: tum deinde tamquam doctus, & exemplo propheticæ confessionis imbutus Israel ipse jam loquitur. *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea: etenim non poterant mihi.* Talis religiosorum debet esse confessio. Et hæc vera fidei probatio est, ut qui sæpe (16) & a juventute impugnant, numquam tamen eorum, quos & sæpe (17) & pridem impugnaverint, præpotentes sint. Adversus autem validiores & longum & frequens est prælium. Et idcirco inimicæ spiritalesque virtutes firmos fide & timore Dei viros (18) & diu & sæpe pertentant: quia iterari necesse est, quod & diu geritur, & numquam obtinetur. Maneamus ergo, ut sæpe impugnemur, & sæpe impugnati habeamus hanc gloriam, nec aliquando cedamus: & hinc sit impugnationis nostræ assiduitas, quia non sit impugnantium præpotens fortitudo.

VI. Mos autem est eorum, qui nequaquam longis atque assiduis præliis prævalent, ut victorem exercitum, & firmis agminibus incedentem a tergo adeant, & dorso, sicubi jam prætereat, insidias machinentur. Illic dolos fabricant: illic omnia insidiarum artificia exercent. Ita & peccatores (19) tentatos incassum fideles viros, euntes jam (20) in veritatis via, dorso adeunt: insidiantur dorso: dolos concinnant. Et idcirco ait: *Supra dorsum meum fabricabant peccatores.* vers. 3.
Currit Apostolus ea, quæ retro sunt, obliviscens, seque in ea, quæ (21) anteriora sunt extendens. Lex ad fideles ita locuta est: *Persequentur te inimici tui, & non comprehendent.* Deut. 28. 7.
Non comprehendisse autem eos docet, cum ait: *Fabricabant*; indefiniti enim temporis significatio est. Fabricabant enim semper, numquam fabricationis suæ effectum consequentes, indefesso fidei cursu (22) eo, cui quotidie supra dorsum fabricabantur bella, currente.

VII. At-

(15) Verba *ante ergo docetur Israel* desunt in MSS. Tol. Vat. Pomp. Spar. Zen. atque edit. Ven. quorum omnium auctoritate & etiam Remensis cum edit. Hilarii reposuimus *imbutus*, quæ vox deerat in edit. Ver.

(16) Conjunctionem & reposuimus ex MS. Pompejano & edit. Hilarii. Duo codices & editio Veneta *impugnent* pro *impugnant*.

(17) In editione Veronensi post & *pridem* additum est *a juventute*. Id autem expunximus cum edit. Bened. Hil. auctoritate quatuor codicum & editionis Venetæ. MS. Vat. pro *impugnaverint* scribit *impugnaverunt*.

(18) *Et diu & sæpe* desunt in iisdem quatuor MSS. & edit. Veneta.

(19) MSS. Vat. Sparav. Pomp. Zenon. & edit. Ven. *tentant*.

(20) Præpositio *in* abest a tribus MSS. & edit. Ven. Dein *dorso adeunt*, *dorso insidiantur*, *dorso dolos concinnant* in edit. Hilarii, bene.

(21) *Priora* editio Bened. Hilarii. MSS. Rem. Tol. & Vaticanus *in priora*. Pompejanus autem *interiora*. Edit. Ven. *in anteriora*.

(22) Legebatur in editis & MS. Zenonianis *fidei cursu, cui quotidie supra dorsum fabricabantur bella currentium*, perperam; nam nec

VII. Atque hanc pertinacem infestantium iniquitatem sequens versus ab-
Isaia 5. 18. solvit. *Prolongaverunt iniquitatem ipsorum.* Isaiæ prophetia est dicentis: *Væ, qui trahunt peccata sua tamquam funem longum*: non desinunt enim peccatis peccata connectere, (23) & tamquam funem longum implexa ea semper extendere. Sancto namque currente, & peccatoribus in dorsum fabricantibus, cum huic ad destinatum currendi, illis semper fabricandi modus nullus sit, fit peccatorum prolixa series, & multiplex longitudo.

VIII. Sed, quid tandem hanc iniquitatum longitudinem maneat, noscen-
vers. 4. dum est. Sequitur enim: *Dominus justus (24) concidet cervices peccatorum.* Justus Dominus, patiens scilicet in ultionem, dissimulator ad pœnitentiæ tempus, non inter exordia humanæ iniquitatis promtus ad pœnam, sed desinendi a criminibus seram licet voluntatem peccatoris exspectans. Tunc cervices concidit, cum sine aliquo desinendi modo fabricatur: cum in longum peccata
Exod. 32. 9. ta tenduntur: cum jam omne patientis misericordiæ tempus exclusum est. Exprobrari autem semper contumacibus legis meminimus, quod dura cervice
Isaia. 3.16. sint, cum cervicosum populum esse Moyses ad Dominum (25) arguit, cum propheta filiabus Sion exprobrat, quod alta cervice incedant, cervice scilicet jugum dedignante, ac operibus fidei insolenti, patientia Dei ad producendam peccatorum longitudinem abutente. Submittenda autem est cervix jugo sua-
Matth. 11. 29. vi, ad quod Dominus invitat dicens: *Tollite jugum meum super vos, & discite a me, quia mitis sum, & humilis corde.* Non concidenda cervix est huic se jugo subdens. Est enim hoc humilitatis & mansuetudinis jugum non semper impugnans, non in dorso fabricans, non peccata prolongans, sed humilitate & patientia cervicem subditam fovens, superba illa insolentique cervice justi judicii concidenda decreto.

vers. 5.

IX. Dehinc sequitur: *Confundantur, & (26) revertantur retrorsum omnes, qui oderunt Sion.* Frequenter admonuimus Sion montem esse Jerusalem proximum. Sed cum rex Sion, cum filia Sion, cum portæ Sion a prophetis nuncupantur, primo in ipso nomine intelligi oportet aliud sub Sion significatione monstrari. Sion enim speculationis interpretatio est: quod enim nobiscum spe-

de peccatoribus verum est, quod *indefesso currerent fidei cursu*, nec ad *cursum* refertur relativum *cui quotidie supra dorsum bella fabricabant*: sed peccatores supra dorsum bella quotidie fabricabant ei, qui indefesso fidei cursu currebat. Itaque ex editione Benedictina Hilarii textum emendavimus.

(23) Quatuor codices & editio Veneta cum Ms. Veronensi Hilariano *tamquam funis modo in longum implexa.* Tol. autem pessime habet *funus nostro in longum.*

(24) Mss. Zen. & Pomp. cum codicibus Hilarianis Veronensi aliisque apud editores Benedictinos *concidit.*

(25) *Arcuit* male legebatur in editione Veronensi. Paullo post, ubi legitur *ac operibus*, conjunctio *ac* in Ms. Zenoniano & editione Hilarii desideratur.

(26) *Revereantur* in editis & Mss. Reposuimus ex Ms. Zenoniano & edit. Hil. Bened. *revertantur.*

(27) Is

ſpeculatio, id hebraice Sion dicitur. Tum deinde dicti apoſtolici meminiſſe
nos convenit, ad montem Sion, Jeruſalem cæleſtem acceſſiſſe nos in Domi- *Heb.* 12.22
num noſtrum Jeſum Chriſtum credentes: (27) cujus in glorifico corpore,
quod in cæleſtem gloriam transformatum eſt, ſpei noſtræ honorem ſpeculâ-
mur, (28) humilitatis noſtræ corpore in gloriam corporis ſui conformando.
Eccleſiam autem eſſe corpus Chriſti, cujus invicem membra ſumus, Apoſtolus
teſtis eſt: (29) quæ ipſa Sion, mons Domini, regis filia, civitas ſancta vivis lapidi- *Ephef.* 1.23
bus in fundamento Prophetarum & Apoſtolorum ædificata. Hunc ergo Sion
quiſquis odit, odit eum, cujus & corpus eſt; eſt enim ſpeciale adverſus
fideles infidelium (30) omnium odium. Confundendi ergo erunt, qui Sion
oderunt, & retrorſum revertentur non in cæleſtia currentes, neque ad
futura tendentes, ſed ad terrena ſua & originalia revertentes, pudo-
rem iniquitatis & infidelitatis (31) ſuæ judicii tempore ſentientes, & in
pœnalem corporum ſenſum amiſſa reſurrectionis demutatione (32) re-
deuntes.

X. Hoc ipſum autem pſalmi conſequentia docent: *Fiant, ſicut fenum ædi-* *verſ.* 6.
ficiorum, quod priuſquam evellatur, aruit. De quo non implebit manum ſuam, qui *verſ.* 7.
metet, & ſinum ſuum, qui manipulos colliget. Et non dixerunt, qui præteribant, be- *verſ.* 8.
nedictio Domini ſuper vos. Nullum, ut arbitror, ſecundum corporalem intelli-
gentiam ædificiorum fenum eſt, (33) ſed agri, ejuſdemque fructuoſiſſimi.
Ergo nihil heic ſecundum aurium ſenſum tractandum & opinandum eſt.
Sunt autem ſecundum Scripturæ auctoritatem ædificia firma, (34) ſunt & in- *Matth.* 7.
firma. Firma ſunt, quæ fundamentis fidelibus ſupra petram jacta, fluviis, 25.
ventis, inundationibus non moventur. Sunt & infirma, quæ arenoſo ædifi- *Ibid.* 27.
cata fundamine, cum tempeſtates ortæ fuerint, efficiunt ingentem ruinam.
Sunt & ſationes duæ ſecundum Apoſtolum, ſpiritus, atque carnis. Et qui *Gal.* 6. 8.
ſpiritalia ſeverit, ſpiritalia metet: & qui carnalia ſeverit, carnalia metet.
Ergo qui ſæpe & pridem impugnant, qui ſuper dorſum fabricabant, qui prolon-
gaverunt iniquitates, quorum concidentur cervices, qui oderunt Sion, hi ſi-
cut fenum ædificiorum erunt inutiles, & corporeæ hujus præſentiſque vitæ
fructum caſſum inanemque referentes; ædificia enim atque tecta ſecundum
Evan-

(27) *In cujus glorificato corpore* in edit. Hil. *glorificato* pariter legitur in margine edit. Veronenſis: præpoſitio *in* abeſt ab editione Veneta.

(28) Tres Mſſ. *humanitatis.*

(29) Scripſimus *quæ* pro *quia* ex editione Hilarii, nam quæ ſequuntur, non ſunt antecedentium ratio.

(30) Vox *omnium* deeſt in Mſ. Remenſi atque editione Hilarii.

(31) Vox *ſuæ* deeſt in quatuor Mſſ. & editione Veneta.

(32) Editiones Veneta & Hilarii *reddentes.* Mox tres Mſſ. cum edit. Hil. *In ipſum.*

(33) *Sed* deeſt in Tolent. & edit. Ven. Editio autem Hilarii *eſt autem agri.*

(34) Propter repetitionem vocis *firma* errore facili amanuenſium in Mſſ. & editis Zenonianis omnibus omiſſa fuerunt hæc *ſunt & infirma. Firma ſunt*, quæ repoſuimus ex edit. Hilarii; & patet ex Mſ. Tolent. qui habet *firma ſunt, quæ*: dum *τὸ ſunt* ſuperfluum erat, niſi alia ſententia defuiſſet. Paullo poſt in edit. Veron. legebatur *jactis*; corre-

ximus

Evangelicam comparationem humana sunt corpora, aut (35) fide firma, aut infidelitate ruitura. Ab hoc etiam ædificii tecto instante persecutione Dominus unumquemque descendere inhibuit dicens: *Et qui super tectum est, non descendat tollere de domo aliquid.* Certe in persecutione fugiendum est: & quomodo de tecto inhibuit descendere, (36) nisi cura corporis derelicta; quia super tectum insistens, idest super terrenam naturam manens humilia repetere, & descendere ad inferiora prohibetur? Verum impii ædificiorum fenum sunt; inania enim fe verunt. Fenum etiam antequam evellatur, (37) arescit: de quo nec manum suam messor implevit: neque sinum suum manipulos collecturus oneravit: non prætcriens fructum gratulatione benedixit. Inanes sunt, vacui sunt, inutiles sunt; inania enim, & inutilia (38) feverunt. O infelices labores, & infructuosa carnis opera ædificiorum feno comparata, &, ante quam evellantur, arida, idest ante ipsum inutilis ipsius messis tempus (39) emortua!

Matth.24. 17.

XI. Quia horum ædificiorum fenum carnalium operum fructus esse tractavimus, considerandum est, quæ differentia sit in eo, qui implet manum, & qui manipulos sinu colligit: non enim idem est, neque scriptura res easdem iterare geminis elocutionibus solita est: plus est enim sinu colligere, quam manum replere. Et quidem, qui manum replent, fructum recipere recte gestorum videntur: quia (40) in manibus sermo divinus opera significat. In sinu vero conscientiæ & fidei & perfectæ voluntatis demonstratur affectus: plus enim metit conscientia, quam gesta; hæc enim manum replent, manipulos vero illa colligit. Duos denarios viduæ inopis acceptiores Dominus habet copiosis divitum nummis, tanto præstat operibus voluntas: & (41) opera manu implentur, sed sinus manipuli sunt capaces. Ergo hoc ædificii fenum neque metentis manum, neque manipulos colligentis sinum replevit.

Matth.21. 3.

XII. Sed neque prætereuntes dicent: *Benedictio Domini super vos.* Sed qui sunt prætereuntes, nisi qui peregrinantes corporalis vitæ sæculum transeunt, non manentes in his, quæ nulla sunt, sed ad æterna tendentes, neque his, quæ conspectui subjacent immorantes, sed ad invisibilia pergentes? Ut

ximus ex MSS. Remensi & Tolentino & edit. Veneta atque Hilariana.

(35) Ex tribus codicibus & edit. Ven. atque Hil. reposuimus *fide*.

(36) *Nisi quod* MS. Vaticanus, editio Veneta, & editiones Hilarii ante novissimam Benedictinorum.

(37) MS. Pomp. post *arescit* habet *arescens: de quo manum &c.* Edit. Hil. Benedictina *arescens* pro *arescit*, & mox *implebit*, *onerabit*. Codicum nostrorum, & editionum lectionem retinuimus, cum ita pariter legatur in MS. Veron. Hilariano, & in aliis anterioribus Hilarii editionibus.

(38) Ita edit. Hilarii & in margine editionis Veron. MSS. Remensis & Pomp. *secuerunt*. Editi *sequuntur*.

(39) Tres codices & editio Veneta *emortua sunt*. Mox edit. Hil. *Sed quia*.

(40) MS. Remensis *in replendis manibus*.

(41) Edit. Hil. *opera quidem manum implent*. MSS. Veronensis & Regius Hilariani scribunt, ut in nostris codicibus & editis.

(42) *Nulla*

Ut autem penitus, qui sint transeuntes, intelligamus, audiamus Moysen loquentem tum, cum in rubo ignem conspexit sine damno rubi, in quo flagrabat, ardentem; ait enim: *Transibo, & videbo visionem hanc.* Quid est illud *transibo?* (42) nulla enim locorum intervalla discreverant: eodem in loco & loquitur, & videt. Quid ergo transit? Transit plane corporales carnalesque curas, & soceri sui oves pascens in cælestem cognitionem relictis terrenis operibus excedit. Verum & ipse pertransit, qui in superiore psalmo ait: *Vidi impium superexaltatum, & elevatum, sicut cedros Libani: & transii, & ecce non erat.* Quem admiratus in sæculi rebus est, quem in corporeis operibus manens excelsum, (43) elevatumque conspexit, hunc transiens, idest peregrinus sæculo factus, & in cælestem ac spiritalem cognitionem de terrenis & caducis rebus excedens pro nihilo habuit, etiam non esse duxit, & mortuum deputavit. Negant ergo ædificiorum feno prætereuntes Dei benedictionem, fructibus aridis & caducis scientes gratiam divini muneris denegandam.

Exod. 3. 3.

Ps. 36. 35. 36.

XIII. Sed prophetæ vota dura atque aspera esse credentur: totus enim ejus sermo tamquam optantis fuit, cum ait: *Fiat sicut fenum ædificiorum.* Sed absit, ut istud propheta (44) precatus esse credatur. (45) Prophetali autem scientia hæc locutus est; cognitionis fuit sermo iste, non voti, simul ut peccatoribus (46) horror irrueret inanitatem fructuum suorum arescentium cognituris.

XIV. Porro autem votorum suorum ostendit affectum dicens: *Benedicamus vos in nomine Domini.* Promta benedictio est, si hi, qui ferebant ædificiorum fenum, serere incipiant, quod melioris manum, & colligentis manipulos sinum repleat. Aridis ergo operibus emortuos fructus suos in fenum ædificiorum propheta monstravit benedictiones negando: vota autem sua erga pœnitentium salutem pro reditu bonæ operationis ostendit, benedictiones rursum, quas negavit, optando. Seramus ergo utiliter, & labores nostros (47) implendis manibus ac sinibus præparemus, ut benedictionum Dei participes esse mereamur in Domino Jesu Christo, qui est benedictus in sæcula.

SAN-

(42) *Nulla eum* Ms. Pompejanus & editione Hilarii.

(43) *Elatumque* in duobus Mss. & editione Veneta, ut apud editionem Hilarii, in qua paullo post legitur *dixit* pro *duxit*.

(44) Edit. Hil. *imprecatus*.

(45) Emendavimus ex edit. Hilarii; & Ms. Vaticanus correctionem confirmat, cum in eo cod. habeatur, *hæc locutus*. Antea legebatur: *Talia autem scientia elocutus est*.

(46) *Terror ingrueret* in edit. Hilarii.

(47) *In replendis manibus* manuscriptus Pompejanus & editio Hilariana. Codex autem Remensis post finem. *Finis Psalmus CXXVIII.*

(1) Ms.

SANCTI HILARII

PICTAVIENSIS EPISCOPI

Interpretatio Psalmi CXXIX.

I. INter multa præclara, quæ ad Romanos Apostolus scribit, cum de fide gentium, & infidelitate Judæorum locutus esset, & multa (1) super judiciis Dei, decretisque tractasset, ait: (2) *O altitudo divitiarum sapientiæ, & scientiæ Dei! quam sunt inenarrabilia judicia ejus, & investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? aut quis ante dedit ei, & retribuetur illi? quia ex ipso, & per ipsum sunt omnia; ipsi claritas in sæcula sæculorum. Amen.* Humanæ infirmitatis religiosa confessio est, ex Deo hoc solum nosse, quod Deus est. Ceterum secreta illa, & profunda imperspicabilis judicii decreta mens terrena non penetrat. Investigare quidem ea, perscrutarique pium est: (3) sed inscrutabilia ea esse, & investigabilia confitenda sunt; quorum est alterum religiosæ voluntatis, alterum imperspicabilis naturæ; quis enim caussas, naturasque cæli hujus, & superiorum, & ceterorum sciet? quis Angelorum, & potestatum, & dominatuum, & thronorum, & principatuum officia, rationesque perceperit? Quis cherubim, & seraphim perpetuas voces, æternasque (4) intelliget? Quis solis, lunæ, & astrorum lumina comperta esse sibi gloriabitur? Quis hanc inanis (5) nobis, ut putamus, aeris plenitudinem metietur? (6) Quis vero aut dispositionem orbis terrarum, aut elementorum virtutes, aut temporum mutationes, aut fluminum cursus, aut maris (7) fines, aut ventorum flatus, aut naturas animalium, aut iras bestiarum, aut genera arborum, aut virtutes radicum, & origines animarum, & incrementa corporum, & infantium mores, & senum vitam, & labores sæculi, & sanctorum gloriosas calamitates, & inreligiosorum infelices beatitudines, & legis, & prophetarum, & Evangeliorum, & Apostolorum (8) arcana cælesti libro consecrata plenæ cognitionis scientia consequetur?

Rom. 11. 32. &c.

II. His

(1) Ms. Veronensis Hilarii idem habet; editi autem *in judiciis.*

(2) Editio Hilariana *O profundum!* & paullo post *inscrutabilia*, aut ut in Mss. Hilarianis Veron. & Turon. *inexscrutabilia*, & post *per ipsum* additur *& in ipso.*

(3) In editis & Mss. legebatur: *Sed in eo scrutabilia ea esse voluntatis, alterum imperspicabilis naturæ est.* In Mss. Pompejano & Zenoniano *τὸ est* deest. Correximus ex editione Hilarii.

(4) Post verbum *intelliget* addunt editi Hilariani: *Quis laudantes Deum super cælum aquas cognoscet?*

(5) *Nobis* textui inseruimus ex Mss. Vat. Urbin. & editionibus Ven. atque Hilariana.

(6) *Quam vero* Mss. Tol. & Vat. *Jam vero quis* edit. Hilarii.

(7) Post vocem *fines* Hil. editio addit *aut oceani vicissitudines aut ventorum &c.* & paullo post pro *infantium mores* optime habet *infantium mortes.*

(8) Edit. Hil. *arcano cælesti libros consecratos.*

(9) Pro

II. His igitur omnibus hærens, ac detentus propheta ex interno cordis
sui secreto secundum Apostoli vocem & ipse proclamat dicens: *De profundis* verf. 1.
clamavi ad te Domine. Pone illum secundum Apostolum in profundo divitia- Rom. 11.
rum Dei, & inscrutabilium, & investigabilium demorantem: statue illum de 33.
profundo humanarum calamitatum (9) mœste precantem secundum eam Domini,
quæ in anteriori psalmo est, vocem: *Veni in profundum maris, & tempestas demersit* Pf. 33. 3.
me. Existima illum non labiis, sed secreto, ut jussum est, cordis orare. Matth. 6. 6
Apta aut ignorationi, aut passioni, aut orationi vox ista dicentis est: *De
profundis clamavi ad te Domine*, dum aut nescit, aut patitur, aut precatur;
(10) & quia de profundis clamat, confidenter ait: *Domine exaudi vocem* verf. 2.
meam. Fiant aures tuæ intendentes in vocem orationis meæ.

III. Sed quærendum est, an id ipsum sit, *exaudi vocem meam & fiant
aures tuæ intendentes in vocem orationis meæ:* de profundis enim orat. (11) Et
primo intelligendum est, profundum esse quidquid orat, Deum incorpora-
lem esse, neque ex partibus quibusdam, atque officiis membrorum, ex
quibus unum corpus efficitur, consistere: legimus enim in Evangelio, Jo. 4. 24.
quoniam Deus spiritus est, invisibilis scilicet, & immensa, atque intra se
manens, & æterna natura. Scriptum quoque est, quoniam *spiritus car-* Luc. 24. 39
nem, & ossa non habet: ex his enim corporis membra consistunt, quibus
substantia Dei non eget. Deus autem, qui & ubique, & in omnibus est,
totus audit, totus videt, totus efficit, totus incedit. Et hoc ex Scri-
pturis docemur, cum dicitur: *Ego sum Deus appropians, & non de longe.* Jer. 23. 23
Et rursum: *Quoniam in ipso & vivimus, & movemur, & sumus.* Virtus er- Act. 17. 28
go Dei, quæ æquabilis, & indiscreta est, officiorum, & membrorum habet
nomina, ut virtus, qua videt, oculi sint: virtus, qua audit, (12) au-
res sint: virtus, qua efficit, manus sint, virtus, qua adest, pedes sint, of-
ficiorum diversitates virtutis hujus potestate peragente. Deus ergo ubique
est, & ubique adest, (13) audit, & videt, & efficit. Est orandus a no-
bis, ut secundum precem nostram adsit, audiat, videat, efficiat. Naturæ
suæ est, [illegible] audiat: sed fidei nostræ est, ut precemur audiri. Audit convi-
ciantes: audit maledicentes: audit etiam intra secreta cordis loquentes. Sed
fides officium suum exsequitur, ut Dei auditionem roget; ut, qui per natu-
ram suam audit, per orantis precem dignetur audire.

IV. Quod si quis forte corporeum Deum, & conformabilem, & mem-
bris diversum, quia non idem oculus, (14) quod manus est, ob id esse ex-
istima-

(9) Pro *mœste* non male edit. Hil. *æstu.* Vaticanus codex *æsta.*

(10) Sic editio Hilarii. Editi & MSS. nostri habebant: *aut quia de profundis clamat, & confidenter ait*; & paullo post *ipsum* pro *id ipsum.*

(11) Editio Hilarii addit *& profundum est quidquid orat*: ac mox sequitur *ac primum intelligendum est Deum incorporalem esse, neque* &c.

(12) *Aures sint, manus sint* correximus ex edit. Hilarii pro *auris sit, manus sit.* In editione Veronensi onnisum erat *pedes sint*, quæ vero necessaria sunt, & inveniuntur in omnibus codicibus, atque edit. Veneta, & Hilariana. MSS. autem quatuor antiquiores pro *qua adest* habent *qua est.*

(13) Edit. Hil *audit, videt, efficit: sed orandus a nobis est.*

(14) Eadem editio *quod & manus est.*

(15) Qua-

Gen. 1. 26. istimabit, quod dictum est: *Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram;* primum meminisse debet, hominum institutiones naturis duabus contineri, animæ scilicet, & corporis: quarum alia spiritalis, alia terrena est, & (15) inferiorem hanc materiam in efficientiam, atque operationem naturæ illius fuisse potioris aptatam. Ergo quisquis ita volet credere, ut corporalis Deus sit, quia ad imaginem ejus homo factus est; compositum esse Deum statuet, ex potiore scilicet, inferioreque natura: quia de talibus homo constat. Quidquid autem compositum est, necesse est, non fuerit æternum: quia compositio (16) habet initium, quo comparatur, ut maneat. Sed hæc infidelitatis deliramenta sunt, dum per (17) cælestis naturæ ignorationem intra has opinionis angustias vitio ingenii degeneris coarctatur.

V. Deus autem semper, & in omnibus manens, ubicumque idem, & (18) nusquam ipse non totus, cum pulcherrimum opus perfecto jam mundo inchoaret, hominem scilicet ad imaginem sui faciens, (19) eum ex humili natura, cælestique composuit, anima videlicet, & corpore.
Ib. 2. 7. (20) Et prius quidem animam divino illo & incomprehensibili nobis virtutis suæ opere constituit. Non enim cum ad imaginem Dei hominem fecit, tunc & corpus effecit. Genesis docet longe post quam ad imaginem Dei homo erat factus, pulverem sumtum, formatumque corpus: dehinc rursum in animam viventem per inspirationem Dei factum, naturam hanc scilicet terrenam atque cælestem quodam inspirationis fœdere copulatam.

Rom. 7. 22. 23. VI. Scit se beatus Apostolus Paullus per interiorem, & exteriorem hominem diffidere. Per interiorem quidem hominem delectatur (21) legi: per

(15) Quatuor MSS. cum editione Veneta *interiorem.*

(16) Editio Veron. *debet initio.* MS. Pomp. *debet initium.* Zenonianus autem *debet habere initium*, non male: sed melius cum Hil. edit. *habet initium.* Editores Benedictini mox *quo corporatur* ex MS. Vaticano. Editio Veneta nostra & aliæ editiones Hil. *quo componatur.* Placuit MSS. nostrorum & edit. Veron. lectio *quo comparatur.*

(17) *Cælestis naturæ* nomine spiritalem Dei in cælis sese revelantis naturam intelligit: & cum mox *cælestem naturam* animæ hominis vindicat, non eam divinæ naturæ portionem esse sensit, sed spiritalem, quæ a divina originem ducit, divinæque spiritalis naturæ imaginem refert.

(18) Sic ex edit. Hilarii; male enim legebatur *numquam*: post *non totus* MS. Tol. addit *est.*

(19) Male in edit. Veronensi & aliquibus codicibus *cum ex humili natura.*

(20) Si editores Benedictini Venetam vidissent editionem, aut Remensem codicem, quem laudant, examinassent, non scripsissent profecto: *Quæ supersunt ex hoc numero, omittuntur apud Zenonem: haud dubie quia qui illis Hilarii tractatibus in ceteris subscripsit, in singularem illius de primi hominis institutione sententiam abire noluerit;* sed agnovissent hæc omnia omissa esse ab Editoribus Veronensibus, qui more suo, quæ displicebant, aut non intelligebant, expunxere. Præter editionem Ven. & MS. Remensem omnes MSS. idem habent, uti restituimus. Animam porro primi hominis creatam ante corpus non tam S. Hilarius tradidit tum hoc loco, tum in psalmum 118. litt. 10. num. 5. & 6. sed etiam S. Philastrius cap. 97. Sed Hilarii vindicias Editores Benedictini satis exhibent in Præfatione num. 257. & adnotatione huic testimonio subjecta.

(21) *Legi* restituimus ex MSS. Rem. Urbin. Zen. Pomp. edit. Ven. & omnibus Hilarianis

per exteriorem vero, quod non vult, agit: cum interior homo ſpiritus opera deſiderat, exterior voluptates corporis concupiſcit. Ergo ad imaginem Dei homo interior effectus eſt rationabilis, mobilis, movens, citus, incorporeus, ſubtilis, æternus: quantum in ſe eſt, ſpeciem naturæ principalis imitatur, dum tranſcurrit, dum circumvolat, & dicto citius nunc ultra oceanum eſt, nunc in cælos evolat, nunc in abyſſis eſt, nunc orientem, occidentemque perluſtrat, dum numquam, ut non ſit, aboletur. Natura quidem Dei in his omnibus eſt: neque, ut alibi adſit, decedit aliunde. Sed anima (22) humana in hac ſenſus ſui mobilitate ad imaginem opificis ſui facta eſt, dum naturam Dei mobilitas animæ perennis imitatur; nihil in ſe habet corporale, nihil grave, nihil caducum. Audiamus adhuc
Paullum ita docentem: *Exſpoliantes veterem hominem cum geſtis ejus, & induentes* Coloſſ. 3.9.
novum, qui renovatur in cognitionem ſecundum imaginem creatoris. Numquid ali- 10.
quid corporale induimus, cum in agnitionem renovamur? Nihil, ut opinor: induimus autem agnitionem Dei, fidem æternitatis, innocentiæ ſinceritatem, bonitatis mores: hæc enim animæ magis ſunt indumenta, quam corporis: quæ omnia Deo propria ſunt. Hæc in agnitionem novi induimus, ut in omni miniſterio animæ noſtræ ſimus ſecundum imaginem creatoris bonitatis, & ſanctitatis, & caritatis agnitione perfecti. Hæc propter aures Dei, (32) ne corporalis exiſtimaretur, tractata brevibus ſunt.

VII. Et quamquam hæc ita ſe, ut dicta ſunt, habent, tamen meminimus
eſſe plures ſpiritales virtutes: quibus Angelorum eſt nomen, vel Eccleſiis Apoc. 1.
præſidentes: ſunt enim ſecundum Joannem Aſianis Eccleſiis Angeli: ſunt &c.
& Moyſe teſtante ſecundum numerum Angelorum fines gentium (24) Adæ Deut. 32.8
filii conſtituti: ſunt & Domino docente puſillorum Angeli quotidie Deum
videntes: ſunt ſecundum Raphael ad Tobiam loquentem Angeli aſſiſten- Jo. 12.15.
tes ante claritatem Dei, & orationes deprecantium ad Dominum offerentes. Hoc ideo commemoratum ſit, ut ſi forte hos eſſe oculos, vel aures, vel manus, vel pedes Dei intelligere voluerimus, (25) habeamus Job non
improbabilis intelligentiæ auctoritatem, maxime cum ſcriptum ſit: *Sunt* Heb. 1. 14.
enim efficientes ſpiritus in miniſterium miſſi propter eos, qui hereditabunt ſalutem. (26) Interceſſione itaque horum non natura Dei eget, ſed infirmitas noſtra.

nis præter editionem Benedictinorum, qui corrigendum putarunt lege.

(22) Sic ex editione Hilarii. In quatuor Mſſ. vetuſtioribus *humana in hac ſenſus ſui facta eſt*, ubi apertus eſt amanuenſis ſaltus a primo *ſui* ad alterum. In Pompejano *humana ſui facta eſt*, & in margine additum *humana ſecundum hæc ad imaginem ſui facta eſt*, quod in editis legebatur.

(23) Tres codices, & editio Ven. *ne corporales exiſtimarentur.*

(24) Edit. Hilarii Benedictinorum *Adæ filiis conſtituti.*

(25) Retinemus lectionem editionis Patavinæ, licet ceteris in editis & Mſſ. legatur *habemus*, & particulo *non* deſit in duobus codicibus & editione Veneta. In editione Hilar. Benedictina forte melius legitur *habeamus non improbabilis* &c. omiſſa voce *Job.*

(26) In omnibus Mſſ. & editis noſtris omiſſa erant verba ab *interceſſione* uſque ad *ſalutem* per ſaltum librariorum, qui duplici repetitione vocis *ſalutem* decepti, a prima ad alteram excurrerunt. Reſtituimus autem ex editione Hilarii.

 (27) *Obſer-*

ſtra. Miſſi enim ſunt propter eos, qui hereditabunt ſalutem: Deo nihil ex his, quæ agimus, ignorante, ſed infirmitate noſtra ad rogandum, & promerendum ſpiritalis interceſſionis miniſterio indigente.

verſ. 3. VIII. Dehinc ſequitur: *Si iniquitates* (27) *obſervabis Domine, Domine quis ſuſtinebit?* Non negligenter dicti hujus ratio tractanda eſt; non enim
Matth.12. ait: Si peccata (28) obſervabis; differt enim iniquitas a peccato. Num-
36. quid Deus peccata non obſervabit, & criminum memoria non erit? (29) Certe erit, quia etiam de otioſo verbo rationem unuſquiſque præſtabit: & om-
Matth. 5. nis in carcerem miſſus reddet noviſſimum quadrantem. Differre autem ini-
26. quitatem, & peccatum docemur, cum dicitur: *Beati, quorum remiſſæ ſunt*
Pſ. 31. 1. *iniquitates, & quorum tecta ſunt peccata.* Rurſum: *Iniquitatem meam ego agnovi, &*
Ibid. 5. *peccatum meum non abſcondi.* (30) Quod ipſum Apoſtolus abſolutiſſime diſtinxit
Rom.2.12. dicens: *Qui enim inique peccaverunt, inique peribunt: qui autem per legem peccaverunt, per legem judicabuntur.* Ergo peccatum iniquitatis jam periit: ceterum peccatum legis judicabitur. Peccatum autem iniquitatis eſt, quidquid extra legem delinquitur, ut gentilium crimina ſunt, quæ jam cum ipſa legis ignoratione damnata ſunt. Legis autem peccata judicanda ſunt, (31) quia videlicet peccata ſunt. Ergo ſi Deus iniquitatum recordetur, quis ſuſtinebit furta, falſa teſtimonia, cædes, ſtupra, perjuria? hæc enim crimina ſunt, quæ inique, ideſt extra legem Dei, geruntur (32).

IX. Sed horum plane jam Deus non recordatur, ut in ſequenti verſu propheta demonſtrat dicens: *Quia apud te propitiatio eſt:* eſt enim (33) unige-
Coloſſ.2.14 nitus Filius Dei verbum redemtio noſtra, pax noſtra: in cujus ſanguine reconciliati Deo ſumus. Hic eſt, qui venit tollere peccata mundi, (34) qui cruci ſuæ chirographum legis affigens, edictum damnationis veteris delevit. Sive igitur ad Patrem, ſive ad Filium oratio prophetæ eſſe exiſtimabitur (unum enim ambo ſunt: & qui videt Filium, videt & Patrem, quia Pater in Filio, & Filius in Patre eſt, ex ſimilitudine gloriæ alter in altero glorioſus: glorioſus Filius, quia dignus conſortio Patris, (35) ſit glorioſus Pater digni conſortio

(27) *Obſervabis* pro *obſervaveris* reſtituimus ex Mſſ. Rem. Pomp. ac editionibus Ven. & Hilarii. Vox *Domine* non iteratur in Mſ. Zen. ut in Veronenſi Hilariano.

(28) Et heic repoſuimus *obſervabis* ex tribus codicibus, editione Veneta, atque Hilariana, in qua poſtrema poſt *obſervabis* additur: *ſed ſi iniquitates obſervabis. Differt* &c quæ additio non tam deeſt in editis & Mſſ. noſtris, quam in Hilarianis Veronenſi, Regio ac Turonenſi.

(29) Edit. Hil. *Erit certe, quia etiam* In Mſſ. Pomp. & Zen. *τὸ erit* abeſt. In Mſſ. Regio ac Turonenſi Hilarianis legitur ut in noſtris.

(30) Poſt verbum *abſcondi* editiones Hilarii addunt: *Iniquitas enim omnis tranſgreſſio legis Dei eſt, quæ eſt gravior peccato. Quod id ipſum* &c. Hæc additio pariter abeſt a duobus Mſſ. Hilarianis.

(31) Edit. Hil. *quia licet peccata ſunt, tamen in lege peccata ſunt.*

(32) Editi Hil. addunt, *quæque novæ generationis ſacramento abluuntur. Sed horum* &c.

(33) Ibidem *unigenitus Dei Filius Deus verbum* &c.

(34) *Qui* repoſuimus ex edit. Hilarii; in Patavina conjunctio *&* fuerat ſubſtituta.

(35) *Sit* reſtituimus ex duobus Mſſ. & editione Hilariana. quæ paullo ante pro *videt* ubique *vidit*, adiditque ſubſtantivum *eſt* poſt τὸ

consortio suo Filii) (36) recte ad quem voles, propheta dixisse credetur: *Quoniam apud te propitiatio est;* (37) quia in Patre secundum similitudinem gloriæ Filius est, & Filius ipse pro peccatis nostris & propitiatio, & redemtio, & deprecatio est iniquitatum nostrarum, quia ipse earum propitiatio sit non recordans.

(38) X. Scit autem propheta ingentis periculi rem esse, inique, idest sine lege peccare: nam sine lege perditio est peccatori; quia peccatori in lege judicium est; & idcirco ait: *Propter legem tuam sustinui te Domine.* Lex autem sancta, & spiritalis est, & in ea verba vitæ sunt, & legis finis Christus est. Et hoc sequenti versu ostenditur; ait enim: *Sustinuit anima mea in verbum tuum.* Corporalia quidem legis officia propheta exsequitur, scilicet sacrificiorum, & holocaustomatum, & neomeniarum, & sabbatorum: quæ omnia umbra sunt futurorum: sed anima ejus sustinuit in verbum Dei. Propter legem ipse sustinet, (39) idest, ut dixi, corporaliter officia legis gerit. In verbum autem Dei anima sua sustinet: scilicet Filii Dei adventum, qui & verbum Dei, & Deus verbum est, spiritali fide exspectat. Qualiter autem exspectet, demonstrat dicens: *Speravit anima mea in Domino* vers. 5.
a custodia matutina usque ad noctem. Recordemur evangelicæ comparationis vers. 6.
tenorem: & meminerimus quosdam operarios vineæ omnem diem in labore transigere. *A custodia matutina usque in noctem* phropheta sperat: nullum tempus habet vacuum totius diei: indefessus operarius est. Matth. 20.

XI. Sed

τὸ *in altero gloriosus* alia interpunctione. Vulgatam inde retinuimus lectionem *digni consortio suo Filii*, cum melior sit, & innitatur auctoritate omnium nostrorum codicum, & antiquissimorum Hilarii, nimirum MSS. Veronensis & Vaticani. Apud Hilarium olim legebatur *dignus consortio Filii sui.* Benedictini emendarunt ex duobus MSS. *digno consortio suo Filio.*

(36) *Pater recte ad quem volens* &c. in MSS. Tol. Vatic. & Urbinate: ita pariter legi in MS. Mic. testantur Benedictini.

(37) Erat in editis & MSS. nostris: *secundum similitudinem gloriæ; quia in Patre Filius est, & Filius ipse pro peccatis nostris & propitiatio, & redemtio, & deprecatio est iniquitatum nostrarum, quia ipse eorum propitiatio est.* Magis placuit lectio Hilarianæ editionis.

(38) Erat in editione Veronensi: *Scit autem propheta ingentis periculi rem esse inique, idest sine lege peccare: nam perditio est peccatori; peccatori autem in lege judicium est.* In edit. autem Hilarii: *Scit autem propheta ingentis periculi rem esse, inique, idest sine lege peccare, quia peccato sine lege perditio est; peccato autem in lege judicium est.* In MSS. Rem. Tol. Pomp. Zen. atque editione Veneta: *Scit autem propheta ingentis periculi rem esse, inique, idest sine lege perditio est peccatori, quia peccatori in lege judicium est.* In his MSS. saltus apertus proditur, & ob repetitionem vocum *sine lege*, omissa hæc fuisse *peccare nam sine lege*, quibus restitutis codicum nostrorum lectionem, quæ videtur melior, retinendam credidimus. Equidem antiquissimus Hilarianus codex Capituli Veronensis *peccatori* item scribit, non *peccato.*

(39) Sicut propter repetitionem τὸ *verbum Dei* codicis Tol. exscriptor omisit: *Propter legem ipse sustinet, scilicet Filii Dei adventum, qui & verbum Dei* &c. quæ in omnibus tum editis, tum manuscriptis libris leguntur: ita in MSS. & editis nostris propter repetitionem verbi *sustinet* omissa sunt, quæ restituimus ex editione Hilarii.

 (40) Si:

XI. Sed tandem quid erit spei? (40) Non omnium vita diem suam in spe Domini exigit: sunt enim operarii horæ tertiæ, sunt sextæ, sunt nonæ, sunt & undecimæ: & videtur propheta, qui a custodia matutina usque in noctem speravit, spem nobis evangelicæ mercedis abscindere. Non abscindit plane, ait enim: *Speret Israel in Domino.* Sine præfinitione temporis spei adhortatio est. Ille quidem (41) perfectus operarius a custodia matutina usque in noctem speravit: sed ad spem omne tempus est liberum; sed mercedem non opere, sed misericordia undecimæ horæ operarii consequuntur. Ita enim
Matth. 10. ait: *Speret Israel in Domino: quia apud Dominum misericordia est, & copiosa apud*
vers. 7. *eum redemtio. Et ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus eorum.* Bonus est, in
vers. 8. quem (42) speratur: & sperandum in eo est, quia misericors est, quia copiosa apud eum redemtio est, quia redimit ab iniquitatibus suis universos. Hora undecima est; conclusa sunt diei tempora; curramus omnes: festinemus, ne nox adsit, ne hora prætereat. (43) Senes sumus, nox mortis insistit, & ad undecimam saltem vitæ nostræ horam procedimus. Beatus quidem, qui a mane usque in noctem laborans, (44) pactum denarium, tamquam debitum postulat. Sed quia bonus est Dominus, quia misericors est, speremus in eum, ut undecimæ licet horæ operarii diurni laboris denarium consequamur per Dominum nostrum Jesum Christum, qui est benedictus in sæcula.

(40) Sic editi & MSS. nostri cum MSS. Hilarianis Veron. & Mic. Editio autem Hilarii: *Non omnis ita diem suum* &c.

(41) Edit. Hil. *ut perfectus. . . . . & mercedem non operis, sed misericordiæ . . . . consequentur.*

(42) Edit. Ver. *speravit*; correximus ex quatuor MSS. edit. Ven. atque Hilariana.

(43) In MSS. & editis nostris legebatur: *Senes sumus, ne nox mortis insistat, & ad undecimam horam procedamus.* Correximus ex edit. Hilarii, in qua solum *ne* pro & scribi displicuit, licet in codice Vaticano & editione Veneta reperiatur.

(44) Placuit lectio Hilar. editionis scribentis *pactum* pro *paratum.* Eadem editio in fine addit *sæculorum Amen.* *Sæculorum* est in Tol. *Amen* in Pompejano.

SANCTI HILARII

PICTAVIENSIS EPISCOPI

Interpretatio Psalmi CXXX.

I. Brevis psalmus est, & distinctione magis, quam tractatu explicandus, ad humilitatem nos, & mansuetudinem docens. (1) Et quia plurimis aliis locis non nulla de humilitate tractavimus, otiosum est eadem repetere. Certe meminisse debemus maximum fidei nostræ opus esse humilitatem, cum hanc pro

(1) Duo codices *Sed quia.*

(2) Edi-

pro operis optimi conſcientia propheta commemoret dicens: *Domine non eſt* verſ. 1.
exaltatum cor meum. Optimum enim ſacrificium Deo cor contribulatum. Non Pſ. 50. 19.
cor ſecundis rebus efferendum eſt: ſed Dei metu intra manſuetudinis fines humilitate cohibendum.

II. *Neque elati ſunt oculi mei*, (2) ideſt non ex alio in aliud elati ſunt oculi mei. Elevandi autem oculi ſecundum dictum prophetæ ſunt: *Elevate* (3) Iſaiæ. 40.
oculos veſtros, & videte, quis oſtendit hæc omnia. Et Dominus in Evangelio ait: 26.
Elevate oculos veſtros, & conſpicite regiones, quia albæ ſunt ad meſſem. Elevandi Jo. 4. 35.
ergo ſunt oculi, ſed non rurſum in aliud elevandi, ut ſemel in id, quod elati ſunt, perſeverent.

III. De hinc ſequitur: *Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus ſuper me.* Magni periculi res eſt, ſi in modicis ambulamus, & ſi non in mirabilibus demoramur. Magna eloquia Dei ſunt, ipſe mirabilis in excelſis eſt. Et quomodo tamquam bonum opus de ſe propheta (4) præfert, quod in magnis, & in mirabilibus non ambulet? Sed cum addidit *ſuper me*, in his non ambulat, quæ hominum mirabilia, & magna creduntur. David enim propheta, & rex erat, humilis ante, & abjectus, neque convivio patris ſui dignus, ſed Deo complacuit. Unctus in regem, aſpiratus eſt in prophetam, non inſoleſcit in regno, non odiis commovetur, perſequentem ſe amat, inimicorum mortes honorat, (5) parricidalibus filiis parcit. Imperator contemnitur, pater læditur, propheta vexatur, ultionem non ut (6) propheta orat, vindictam non ut pater ſumit, contumeliam non ut imperator exſequitur. In his ergo, quæ ſuper ſe magna, & mirabilia ſunt, non ambulat.

IV. Sed videamus, quæ ſequuntur. *Si non humiliter ſentiebam, ſed exaltavi* verſ. 2.
animam meam. Quæ prophetæ iſta diverſitas eſt? Non exaltat cor, exaltat animam. Non in magnis, & mirabilibus ſuper ſe ambulat, ſed non humiliter ſentit. Excelſus animo eſt, & corde ſummiſſus: humilis in ſuis, ſed non humilis in ſenſu eſt. Senſus ejus in cælo eſt, anima ejus eſt in excelſis: (7) corde autem, ex quo, ſecundum Evangelium, exeunt cogitationes malæ, homi- Matth. 15.
cidia, adulteria, fornicationes, furta, falſa teſtimonia, blaſphemiæ, humilis 19.
eſt, ſuavi illo manſuetudinis jugo ſubditus eſt. Tenendus ergo humilitatis, & altitudinis modus eſt, ut corde humiles, ſenſu vero, & animo ſimus excelſi.

V. Dehinc

(2) Editio Hilarii Benedictina addit: *Alia iſtud proprietate Græcitas elocuta eſt, dicens:* οὐδὲ ἐμετεωρίσθησαν οἱ ὀφθαλμοί μου *ideſt, non ex alio in aliud elati ſunt. Elevandi autem* &c.

(3) Ex tribus Mſſ. & edit. Hilarii expunximus *inquit*, quod heic interpoſitum fuit in editis.

(4) Editi *profert*. Correximus ex Mſſ. Rem. & Pomp. ac editione Hilarii.

(5) Editio Hilarii *inceſtuoſis ac parricidalibus.*

(6) Propter repetitionem *non ut* omiſſa in noſtris libris ſunt hæc verba: *propheta orat, vindictam non ut*, quæ repoſuimus ex editione Hilariana.

(7) *Cor* pro *corde* legitur in quatuor Mſſ. quod & ipſum habetur in Mſſ. Hil. Veronenſi, qui præterea deinde ſcribit: *humile eſt . . . . ſubditum eſt.* Edit. Hil. *ſuavi illi manſuetudinis jugo.*

(8) Edit.

V. Dehinc sequitur: *Sicut* (8) *ablactatus super matrem suam, ita retribue*
Gen. 21. 8. *in animam meam.* Ablactato Isaac accepimus Abraham fecisse cœnam, quod
Heb. 5. 12. ablactatus (9) jam puerili ætate proximum cibum lactis excederet. Et Apo-
stolus omnes (10) rudes fidei & infantiles adhuc in Dei rebus scientiæ lacte
potat. Ergo profectus maximus est jam lacte non indigere: ad fortiorem enim
1. Cor. 3. 2. cibum transisse filium suum Abraham etiam convivii lætitia testatus est. Et
Apostolus carnalibus, & parvulis in Christo panem negat (11) dicendo: *Lac
vobis potum dedi, non escam.* Propheta itaque orat, quia non exaltaverit cor
suum, quia non in magnis & mirabilibus suis ambulaverit, quia non humilia
senserit, sed exaltaverit animam suam, uti tamquam (12) ablactato super ma-
trem suam retribuatur animæ ejus, scilicet perfecti, & cælestis, & viventis
panis retributione sit dignus, quia (13) per superiora, quæ commemoravit,
opera jam cibum lactis excesserit.

VI. Sed neque sibi tantum hunc vivum (14) cæli panem precatur, sed
vers. 3. universos ad hujus spem adhortatur dicens: *Speret Israel in Domino ex hoc nunc,
& usque in sæculum sæculi.* Spem nostram nullo fine temporum claudit, in im-
mensum exspectationis nostræ fidem tendit. In sæculum sæculi sperandum
est per spem præsentis sæculi spem futuri sæculi (15) consequendam in Do-
mino nostro Jesu Christo, qui est benedictus in sæcula sæculorum. Amen.

*SAN-

---

(8) Edit. Hil. *ablactatum*: mox *sic retribues.* Urbinas autem *ita retributio.*

(9) Edit. Hil. *puerili ætati proximus.* Eadem ac in nostris leguntur in duobus Hilarianis manuscriptis apud Benedictinos, qui scriberent: *jam puerili ætate potum lactis excederet.*

(10) Editio Hil. Benedictinorum ex Ms. Turonensi *rudis fidei, & infantilis*, scilicet scientiæ. Non solum τὸ *infantilis* legitur in Ms. Regio Hilariano, sed & in duobus nostris codicibus.

(11) In edit. Hil. desunt hæc: *Dicendo, Lac vobis potum dedi, non escam*: forassis glossema sunt ab antiquario aliquo in margine appositum, ut superioribus verbis majorem adferret lucem, quod aliquando in textum irrepserit.

(12) *Ablactato* restituimus ex duobus codicibus & edit. Hil. antea legebatur *ablactatio.*

(13) *Per superiora*: & paullo post *excesserit* restituimus ex iisdem duobus Mss. & edit. Hil. cum antea *per* deesset, & legeretur *excesserint.*

(14) *E cælis* Ms. Urbinas & edit. Hil. quæ postea: *universos ad ejus spem.*

(15) Mss. Rem. Vat. & Urbinas *consequentes*; & ita pariter esse in codicibus Hilarianis testantur Benedictini, qui tamen ediderunt: *Sperandum est, quia per spem præsentis sæculi spem futuri sæculi consequemur*: ubi etiam notant ab Hilarianis Mss. sicut & a nostris, abesse *quia.* Ceterorum Zenonis codicum & editorum lectionem, quæ eodem recidit, retinuimus.

*Cur

*SANCTI BASILII

EPISCOPI CÆSARIENSIS

Tractatus quatuor Rufino Presbytero Aquilejensi Interprete.

TRACTATUS. I.

(1) *De Livore & Invidia.*

I. Bonus est Deus, & (2) indignis largitur, quæ bona sunt: malus est diabolus, & malitiam, quam semel ipse concepit, hanc etiam homines docet. Sicut proprium est boni Dei liberalitas & largitio, ita proprium est diaboli livor & invidia. Et ideo observemus, fratres, vitii hujus incursum, ne forte participes operum diaboli efficiamur, & pari cum eo sententia condemnemur: si enim (3) qui elatus est & superbus, in judicium incidet & laqueum diaboli; quanto magis invidus pœnam diaboli, & sententiam non evadet? Nihil igitur humanæ (4) invidiæ malo perniciosius accidere potest, quod malum lædit parum quidem etiam eos, in quos intenditur, gravius vero & perniciosius eos prius, a quibus procedit, affligit: sicut enim ærugo ferrum, ita invidia illam ipsam animam, in qua est, interimit, & consumit: & sicut ajunt, viperas dilacerato, & exeso illo ipso materno utero, quo conceptæ sunt, nasci; ita & invidiæ natura illam ipsam ante omnes, qua concepta est, vel ex qua generatur, animam consumit, & perdit: tristitia namque, & mœror quidam de prosperitatibus proximorum est invidiæ vitium: & ideo numquam deesse potest invido mœroris occasio. Si ager proximi opimis fructibus lætus sit, si abundet (5) successibus facultatum, si lætetur animo, & prosperitatibus gaudeat; hæc omnia velut pabulum quoddam sunt, & nutrimentum languoris invidiæ. (6) Nec differt a nudo homine, eo quod potest telis undique incursantibus transfodi. Si virum fortem videat, & robustum: unum istud est

1. Tim. 3. 7.

* Cur hos tractatus Zenoni olim tributos Basilio adseramus, & hanc interpretationem vindicemus Rufino, in præmissa Admonitione probatum invenies. Variantes lectiones non tam ex nostris Zenonianis codicibus, quam ex novissima Basilii editione, in qua tres ex istis sermonibus editi sunt ex interpretatione Rufini, excerpsimus, & iisdem, sicubi meliores sunt visæ, ad textum corrigendum usi sumus.

(1) Hic tractatus in MSS. Vat. & Tol. in duos dispertitus legitur, quorum primo titulus est *de Livore & Invidia*, secundo autem *de Invidia*: alibi vero, uti & apud Basilium, unico contextu effertur, & in hujus editione *de Invidia* tantum inscribitur.

(2) Edit. Basilii *dignis*, quæ paullo post *& sicut proprium est* &c.

(3) Sic eadem editio: alibi *siquis*.

(4) Ibidem additur *animæ*.

(5) In edit. eadem *successionibus*.

(6) *Nec differt homine nudo eo, qui potest* &c. in eadem Basilii editione. Præpositio *a* deest quoque in edit. Ver. & quinque codd.

(7) Sic

eſt vulnus invidi. Decorum alium (7) videt, & forma præcipuum: aliud iſtud lividi telum eſt. Virtute animi clarus eſt quis, & prudentia ceteros eminens, ſermonis quoque prolatione ac virtute magnificus: ſecat hoc quoque maxime invidum, & interna mente diſcruciat. Alius augeſcentibus divitiis ſuis conſulte utitur, & cenſum ſibi a Deo datum communem cum indigentibus facit, miſericordia clarus efficitur, & in omnium laude humanitatis (8) beneficiis celebratur: omnia hæc cor invidi fodiunt, & eo ſævior eſt vis doloris, quo eum ne proferre quidem, aut publicare poteſt, ſed eſt quidem ſemper in gemitibus, & mœrore, ac mente confuſus, & totus malo vitii graſſantis abſumtus, nec interrogatus tamen poteſt indicare languorem; erubeſcit enim enuntiare in publicum, quia tabeſcit invidia, quia amici bonis, & ſucceſſibus proximi ipſe conſumitur, quia fratris bona ſua mala ſunt, hæc enim dicturus eſt ſine dubio, ſi velit, quæ vera ſunt, dicere. Verum, quoniam erubeſcit horum aliquid confiteri, recondit, & celat intrinſecus morbum ipſa ejus interna viſcera conſumentem. Neque ergo medicum languoris ſui aſſumere, neque remedii aliquid invenire poteſt, cum præcipue omnes Scripturæ repletæ ſint verbi Dei medicamentorum, quibus poſſint iſta curari.

II. Sed inde quidem remedium non requirit. Unum autem ſolum ſibi remedium putat, ſi forte ei, cui invidet, infauſtum aliquid accidat: ſi aliquid lapſus occurrat. Hoc tantummodo ad languoris ſui remedium ducit, ſi eum, qui paullo ante clarus ac beatus habebatur, infelicem videat & dejectum; tunc jam & amicus efficitur: tunc & fletus ſuos ſociat: tunc & lacrimas mutuatur, cum eum, cui invidebat, flentem viderit & lugentem: & (9) qui gaudere quidem cum gaudente non pertulit, nunc vero gaudio flet cum flente: non enim humanitatis gratia tamquam communes caſus mortalium miſeratur, (10) nec ut abſtergat animo prioris vitii maculam, ſed ut graviorem lapſo ſenſum doloris infligat. Si forte accidat filii orbitas, tunc amplius in defuncti laudibus commoratur: & mille præconiis magnificat puerum, ut vultu decorus, ut acer ingenio, ut ad omnia aptus, & commodus: & laudat ipſe defunctum, cujus viventis laudem ne ab alio quidem prolatam ferebat audire; ſed in hoc ipſo cum laudat, ſi videat etiam alios vel ſimilia, vel etiam præſtantiora ſentire, continuo converſus morbum demonſtrabit invidiæ. Miratur, & laudat divitias, ſed poſt ruinam; decorem vultus, & corporis robur in languoris macie, & tabe ægritudinis prædicat: & in omnibus inimicum ſe præſentium ſervat, amicum vero pereuntium.

III. Quid

(7) Sic ex Baſilii editione, cum alibi legatur *vidit*. Scripſimus *lividi* pro *invidi* ex duobus Mſſ. Rem. & Pomp. necnon ex edit. Baſilii, in qua *ceteris* pro *ceteros*.

(8) Hæc eadem editio *beneficus*; & mox *feriunt* pro *fodiunt*. Dein vero *abſumitur* pro *abſumtus*.

(9) Ex ſententia addendum viſum eſt τὸ *qui*.

(10) Hæc lectio Baſilianæ editionis magis arriſit ex toto contextu. In edit. & Mſſ. noſtris ſic legitur: *nec abſtergit animo prioris vitii maculam, ſed ut graviore lapſu ſenſum* &c.

(11) Duo

III. Quid igitur hoc morbo tetrius? quid humanæ vitæ perniciosius? quid
tam naturæ inimicum? quid tam Deo ipsi adversum? Nec mirum: nam &
ipsum malitiæ principem diabolum adversum humanum genus nihil aliud, quam
invidiæ morbus accendit: per hanc namque stimulatus etiam Deo ausus est
repugnare: etenim adversus Deum indignans pro his donis, quæ homini concesserat,
quoniam in ipsum Deum nihil poterat, homini, quem diligebat,
perniciem, mortemque molitus est. Eadem nihilominus etiam Cain perpetravit
primus diaboli discipulus, ab ipso & invidiæ vitium, & homicidii opus
edoctus, socia sibi, & cognata crimina: quæ etiam sanctus Apostolus velut a
se invicem indissociata simul, pariterque commemorat, dicens: *Pleni invi-* Rom. 1. 29.
dia, (11) *homicidiisque*. Quid ergo est, quod in hac parte egit diabolus?
Vidit honorem, qui a Deo datus est homini: & continuo incensus invidia est,
ut interimeret eum, qui fuerat honoratus a Deo: sine dubio ut ad eum redundaret
injuria, qui præstiterat gratiam. Verum quia ipse adversus Deum
pugnare non poterat, adversus fratrem pugnare hominem docuit. Fugiamus
ergo, fratres, vitii hujus caussam, quæ prima adversari Deo docuit, quæ parricidii
exstitit mater, quæ naturæ jura confudit, quæ ignorantiam consanguinitatis
invexit: quid enim contristaris, o homo, cum nihil mali perpessus
sis? quid impugnas eum, qui tibi videtur in bonis degere, cum te in nullo
defraudaverit? quid, si aliquid etiam tibi profuit? nihil aliud agere videris,
quam tuismet ipsis bonis, & utilitatibus invidere. Talis erat & Saul, qui be- 1. Reg. c. 16.
neficia David ad occasionem persecutionis ejus, & impugnationis accepit:
primo quidem (12) quod per spiritalem illam citharam divinitus modulatam,
& plectro sancti Spiritus pulsam ab incursione dæmonis liberatus est. Verum
quid ad hæc beneficii memor rependit? pro salutifero plectro hastam mortiferam
retorquet in David; tum deinde belli discrimine simul, & opprobrio cap. 19.
liberatus, prostrato Golia, cui nullus provocanti audebat occurrere, quoniam cap. 17.
pro hoc mulierum exsultantium chori in hymnis triumphalibus ad eum, qui cap. 18.
fortiter fecerat, collatæ salutis gratiam referebant, dicentes: *Percussit David* 1. Reg. 18. 7.
in decem millibus, & Saul in millibus, pro hac (13) sola voce, quæ ex ipsa veritate
processerat, ad insidias, & interitum ejus, qui salutem patriæ contulerat,
incitatur: & cum eum profugum, atque extorrem finibus patriis fecisset,
ac sedibus, nec sic quidem cessavit invidia: sed & armatos mittit post Ibidem.
ipsum: & aliquando mille, aliquando tribus millibus (14) cum bellatoribus Cap. 21.
insectatur. Sed & si ad deserta confugit, & si apud allophylos latitat, ne ibi cap. 26.
quidem parcit: semper insidiatores mittit post ipsum: semper dolis, & factio- cap. 22.
nibus circumvenit eum, cujus beneficiis intra conscientiam suam se novit obnoxium.
Si ergo interrogetur, quæ belli caussa est, quid aliud respondebit,
nisi beneficia viri caussam sibi esse odiorum? qui etiam eo ipso tempore, cum cap. 26.
ab

(11) Duo MSS. cum edit. Ven. & Basilii *homicidiis* sine conjunctione *que*.

(12) *Quod* additum est ex MS. Rem. edit. Ven. & Basil.

(13) Sic ex edit. Basil. cum in aliis legatur *sola re, quæ* &c.

(14) *Cum* pro *eum* ex eadem edit. maluimus scribere. Mox Latinis caracteribus *allo-*
phylos

ab eo quæreretur ad mortem, nocte ab eo dormiens deprehensus, & absque ulla dubitatione expositus ad interitum, ac traditus in manus inimici, reservatur tamen, & indulgetur, (15) & ad pœnitentiam remittitur. Et est ei testimonio nox illa, in qua commaculare justus manus suas in sanguine proditi & expositi sibi persecutoris abstinuit. Nec tamen his tantis, ac talibus beneficiis mens invidi flectitur: sed rursum movet arma, rursum persecutiones excitat nequiores. Sed nihilominus in manus traditur, & rursum in spelunca deprehensus opportunus fit neci: in quo & pietas quidem, & misericordia David magis clarescit: & Saul malitia, vel crudelitas manifestius declaratur. Nihil ergo his inimicitiis difficilius, quæ ex invidiæ amarissimo fonte descendunt: quoniam quidem his, qui ex aliis occasionibus inimici sunt, si alter forte aggrediatur alterum beneficiis vincere, continuo ferocitas mitigatur. In invidum autem si beneficia conferantur, multo amplius inflammatur: & quanto plura fuerit consecutus, tanto majoribus incendiis conflagrabit: magis enim irascitur, & dolet, quod ab eo boni aliquid consequitur, quem nolit quidquam boni vel habere, vel posse præstare.

1. Reg. cap. 24.

IV. Quam feram belluam, quos venenatos serpentes mores isti non superant? Canes beneficii memores videas: leones, ceteræque feræ mitescunt, & vincuntur ad gratiam. Soli invidi beneficiis gravius inflammantur. Quid etiam fortissimum illum, & nobilissimum virum Joseph servum fecit? nonne invidia fratrum? in quo etiam admiratione digna est vanitas ipsa commenti: pertimescentes enim exitum somniorum, fratrem subjiciunt servituti: quo scilicet servus effectus non possit a liberis adorari. Sed siquidem vera sunt somnia, quid proderit argumenti genus? si impleri necesse est, quod prædictum est, superflua est obsistentis intentio. Si vero fallitur adolescens in somniis, frustra invidetis erranti: non invidia, sed miseratione dignus est, qui illuditur. Sed multo aliter, quam opinabantur, callida eorum commenta divinæ providentiæ dispensatio temperavit: per ea namque ipsa prædictorum finis struitur, & impletur, per quæ putabatur arceri: certum est enim, quia nisi venundatus fuisset, Joseph utique in Ægyptum non venisset, nec pudicitiæ tenax dominæ lascivientis insidias incidisset; non fuisset retrusus in carcerem, nec ministris Pharaonis familiarior exstitisset, nec somniorum regis interpres fuisset adscitus. Ex quo etiam summam potestatem regendæ Ægypti, moderandæque sortitus est: & pro frumentaria dispensatione a fratribus suis ob hoc ipsum illuc properantibus adoratus (16) est. Verum transeamus ad speciem illius invidiæ, quæ omne piaculi genus humanæ conditionis excedit. Judæorum odium adversum Salvatorem (17) nonne ex invidia descendit? Et quæ erat invidiæ caussa? mirabilia signorum. Cujusmodi vero erant mirabilia? salus animæ, & corporum sanitas. Pascebantur esurientes; (18) & qui

Gen. c. 37. cap. 39. cap. 40. cap. 41.

---

phylos scripsimus cum nostris codicibus nec non edit Ven. & Basiliana.

(15) Basilianæ editionis auctoritate inseruimus *τὸ ei*: in qua cum edit. Ven. paullo post pro *nox* legitur *vox*.

(16) *Est* desideratur in edit. Basilii.

(17) Ita MSS. Rem. & Pomp. cum edit. Ven. ac Basiliana: alii codices cum edit. Veronen. *non* sine *ne*.

(18) *Et* additum ex edit. Basil.

(19) Ibi-

qui pascebat, impugnabatur: vita mortuis reddebatur; & is, qui vitam tribuebat, insidias vitæ per invidiam sustinebat: dæmones fugabantur; & imperanti dæmonibus doli ab hominibus tendebantur: leprosi mundabantur, claudi ambulabant, surdi audiebant, cæci videbant; (19) & qui hujusmodi gratiam largiebatur, ab hominibus fugabatur; flagris servilibus affligebant eum, qui mortalibus venerat restituere libertatem: & judicabant homines judicem mundi. Ad ultimum vero eo usque piaculi furor prorupit, ut auctorem vitæ morte multarent. Sic omnia mala ex radice nascuntur invidiæ: & hoc uno tamquam validissimo mucrone usus ab initio mundi usque ad consummationem ejus diabolus omnes pene animas trucidavit, ac perdidit. Denique nihil omittit, (20) quin pro eo, quod ipse invidiæ passione dejectus est, etiam nos lapsu similis vitii dejicere studeat. Idcirco (21) sapientissimus Salomon cum homine invido nec cœnandum quidem suadet, vel ad convivium veniendum, per hoc ostendens, quod totius vitæ nostræ tempore a consortio hominum, qui in hujuscemodi vitiis irretiti sunt, alieni prorsus, & segregati esse debeamus: (22) sicut enim aridam quamque, fragilemque materiam studium nobis est procul ab igne statuere, ita oportet, quantum fieri potest, ab omnibus invidorum non solum amicitiis, verum etiam fabulis, & colloquiis segregari, & velut a malignis, & venenatis jaculis occultari: non enim possibile est aliter incurrere in invidiam, nisi notitiæ, & familiaritatis obtentu: quoniam quidem secundum Salomonis sermonem: *Invidia viro ab amico suo est:* vere enim ita se res habet: non enim Ægyptio invidet Scytha, aut Britanno Indus æmulatur, sed unusquisque gentis suæ hominibus, & contribulibus invidet, & non ignotis quibusque, sed vicinis, & proximis, ac familiaribus suis: immo vero his, qui vel artificii ejusdem, vel officii, vel operis exsistunt. (23) Armat etiam proximas ætates morbus invidiæ, non numquam & propinquos sanguinis; atque inter ipsa sæpe fraternæ germanitatis jura grassatur, & prorsus sicut rubigo (24) propria ferramenti corruptio est, ita & amicitiarum propria corruptela pestis invidiæ est. Sed & illud in caussa hujus languoris vel admirari jam quis poterit, vel laudare, quod quanto amplius creverit, tanto fit perniciosior ei, cui crescit? sicut enim omne jaculum, quod vehementius fuerit intortum, si forte in aliquod solidum, & durum corpus illiserit, in eum continuo, qui jecerat, repercussum jaculum retorquetur, ac resilit; ita etiam invidentis motus, & animorum telum,

Prov. 23. 6

Eccles. 4. 4.

(19) Ibidem sine & sequentia efferuntur sic: *Qui hujusmodi gratiam largiebatur hominibus, ab hominibus flagris servilibus fugabatur. Affligebant eum, qui mortalibus venerat reddere libertatem.*

(20) *Quin* pro *qui* scripsimus ex MSS. Rem. Pomp. & edit. Ven. ac Basil. & post pauca *dejicere* pro *delere* ex MSS. Urbin. Pomp. & edit. Basilii.

(21) Basilii editio *Salomon sapientissimus omnium cum homine* &c.

(22) In MSS. Tolent. & Vat. alter hoc loco tractatus incipit inscriptus *de Invidia*

(23) Edidimus, ut in edit. Basilii. *Armat* item legitur in edit. Ven. ac in margine Veronensis, in qua, uti & in codicibus, *amat*: ac post pauca & *in propinquo* pro & *propinquos*.

(24) Edit. Basilii *proprie ferri corruptio est.*

lum, cum nihil nocuerit (25) eum, cui intenditur, vulnus tamen intendentis efficitur: nemo namque tristitia sua umquam imminuere bona proximi potuit, æmulans tamen se ipsum tabo conficit invidiæ. Et ego quidem arbitror, venenatis, & mortiferis serpentibus morbi hujus esse venena graviora: nam ab illis, ajunt, cum prius morsus corpori defixerint, per vulnus dentium venena diffundi: invidiæ autem virus interdum etiam solo adspectu infunditur oculorum, non numquam etiam solo concipitur auditu: continuo namque, ut viderit quis, vel audierit ea, quæ non vult de his, quibus invidet, statim dilabitur, statim corruit, statim tabescit: & quamvis decori vultus, quamvis solidi, ac sani sit corporis, repente velut ictus venenati serpentis morsibus consumitur, & tabescit venenis noxii rheumatis per oculos usque ad cordis arcana penetrantibus, ac viscerum interiora vastantibus. Sed ego omitto tali adsertione uti: vulgaris enim videbitur sermo: illud tamen dicam, quoniam adversarii humani generis dæmones, cum viderint propositum hominis suis studiis aptum, ad omne facinus voluntatis suæ (26) eo velut organo abutuntur. Ecquid non perhorrescis minister effici dæmonum? sed recipis in te malum, per quod inimicus exsistas his, qui te non læserunt? Inimicus quoque Dei es, apud quem omnis bonitas absque invidiæ macula est. Fugiamus invidiam obicem pietatis, obstaculum regni cælorum, viam gehennæ, pignus, & primitias quasdam pœnæ perpetuæ. (27) Fugiamus quin immo malum, quod magisterio serpentis edoctum est, quod a dæmonibus adinventum est, quod inimicus homo bonis Dei seminibus superseviт.

V. Sed (28) ex ipso quoque interdum vultu non minus invidi declarantur: abstrusior namque his oculus, obscuriores genæ, demissum & triste supercilium. Anima quoque ipsa passione dejecta, & penitus incurvata nusquam veritatis judicium in negotiis servat. Nullum virtutis opus apud illos habetur in laude, non sermo ullus honestus eis videtur, aut gratus, nihil apud eos nobile, nihil clarum probabitur; sed sicut vultures jucunda quæque, & amœna loca transeunt, & suavissimis odoribus (29) respirantia transvolant prata, ad fœtida vero quæque cadavera, & loca tetris repleta nidoribus convolant; & sicut muscæ omisso sano corpore, sicubi vulnus est, concitæ, præcipitesque conveniunt; ita & invidi, si quid ab aliquo in hac vita bene gestum est, si quid præclarum in actibus, in verbis probabile, in moribus admirandum est, nihil prorsus vident, nihil retractant. Sicubi autem quid aut culpabiliter gestum, aut incauto sermone prolatum, ut accidere hominibus solet; hoc loquuntur, hoc pro-

In Vat. *fiumenti* pro *ferramenti*. Mox ex Mſ. Pompejano *ita* & scripsimus pro & *ita*. Dein edit. Basilii *invidia est* pro *pestis invidiæ est*.

(25) *Ei* in eadem Basil. editione.

(26) Ex eadem editione addidimus *eo*.

(27) Hæc periodus in nostris Mſſ. & editis libris legebatur ante periodum præcedentem: restituimus ex edit. Basilii, ut sententia quoque postulare videtur.

(28) Præpositionem *ex* addidimus auctoritate quatuor codicum & editionis Basilianæ; in qua mox *obstrusiores namque his oculi*, & *obscuriores genæ*. Dein *Anima quoque* pro *animaque* ex tribus codicibus & Basilii editione. In hac porro: *Nusquam veritatis judicium in negotiis servatur*.

(29) Edit. Basilii *redolentia*: & paullo post *ulcus* pro *vulnus*.

(30) Apud

proferunt, hoc in publicum ventilant, & notitiam viri non ex bonis gestis, dictisque, sed ex minus probabilibus fieri volunt: quo malo quid nequius? quid tetrius? quid perniciosius dicam? Omittere, & reticere ea, quæ laude digna sunt; rimari vero, sicubi quid inveniat, quo opus virtutis ex accidentis culpæ occasionibus criminetur. Denique isti tales magnanimum quemque virum protervum vocant, constantem vero, & patientem (30) sine sensu doloris appellant, sobrium acerbum dicunt, justum crudelem, prudentem callidum vocant, liberum arrogantem criminantur, liberalem vero luxuriosum dicunt, parcum avarum nominant, & omnes prorsus virtutum species decolorare contrariis, & a malitia assumtis appellationibus gestiunt, ita ut sæpe etiam invidos, quibus ipsi invident, nominent. (31) Quem igitur in accusatione, & in obtrectatione vitiorum sermonis terminum dabimus? Sed hoc ex parte remedium est; nam ostendere ægro magnitudinem morbi, & per hoc concitare ejus sollicitudinem, ne languoris vim negligat, pars videbitur medicinæ. Verum si in hoc eum reliqueris gradu, nec remediorum ostenderis viam; nihil aliud est, quam salutem prodidisse languentis. Quid ergo est? quomodo vel vitandus est morbus ne patiamur, vel si patiamur, fugiendus? Primo, ut mihi videtur, statuere debemus apud animos nostros, nihil magnificum, neque expetendum quidquam esse in rebus visibilibus, non opulentiam magni pendere, neque florentis gloriæ tumorem mirari, non robur, & valetudinem corporis. Nihil enim eorum, quæ temporalia sunt, & prætereunt, opinandum est bonum: neque omnino horum aliquid, quæ videmus: quoniam quæ videntur, temporalia sunt, quæ autem non videntur, æterna sunt. Ideo ergo eum qui affluit divitiis, dignum non putemus invidia; neque is, qui sublimitate præcellit, æmulatione dignus habendus est pro magnitudine potestatis crastino nusquam futuræ. Sed neque corporis virtus, & magnificum robur ad invidiam veniat unius febriculæ caloribus resolvendum, (32) nisi forte quis velut virtutis organis his utatur ad utiles, atque optimos actus; is enim, qui indulta sibi corporis fortitudine abutitur ad impia ac proterva ministeria, nihil aliud est, quam si quis acceptum ad hostem repellendum gladium in suum vertat exitium. Quod si quis concessas sibi a Deo facultates in ministeriis indigentium & pauperum sustentatione dispensat, iste non invidia dignus est, sed amore: qui deliciis, & voluptatibus suis necessitatem pauperum prætulit, & communem suum victum cum fratribus fecit.

VI. Tum deinde eminet quis per prudentiam, & accepta gratia verbi Dei Scripturæ sensum aperit, & obscuritates divini, & prophetici sermonis exponit: quis umquam talibus adversetur? quis divini muneris beneficia feralis invidiæ labe contaminet? maxime si ea, quæ dicuntur, per sancti Spiritus

(30) Apud Basil. *sine affectu & sensu doloris appellant: sobrium autem acerbum* &c.

(31) MSS. Rem. Tolent. & edit. Basil. *Quid igitur est? in accusatione* &c.

(32) Editi & MSS. nostri *nisi si*; delevimus autem *si* ex edit. Basilii.

(33) Hæc

tus donum & gratiam depromantur? & ob hoc etiam auditorum favor, & collaudatio prosequatur? Sic (33) habe te, quasi tuum sit istud bonum, & tibi per fratrem a Deo doctrinæ destinatum sit donum, si tamen libenter, (34) promteque suscipias. Tum deinde venam quidem fontis largius profluentem nullus obturat, nec a solis splendore ullius inhibetur obtutus, & nemo invidet alii solem videnti, nec supra ceteros, sed cum ceteris habere ei sufficit participium lucis. Et tu verbo spiritali in Ecclesia profluenti, & per gratiam sancti Spiritus pietatis dogmata proloquenti non cum lætitia admoves, & adjungis auditum, & (35) instrueris, ac proficis, sed mordet te, & stimulat audientium favor, & optares, ut nemo proficeret, tantum ut nemo laudaret. Et quæ erit hujus rei excusatio apud cordium nostrorum judicem Deum? Si ergo, ut diximus, abundat quis in facultatibus, (36) utitur autem eis tam commode, quam sermo divinus edocuit, communem sibi censum cum indigentibus ponens, non invidia talis iste, sed caritate dignus est, & amore. Si vero e contrario agat, idest, ut facultatibus, quas honeste dispensare debuerat, abuti per luxuriam, ac turpitudinem properet, nec sic quidem omnino invidia, sed misericordia dignus est: quoniam quidem nec laude aliquid dignum, sed probris & vituperationibus gerit. Similiter & is, qui abundat in verbo, si quidem per gratiam Spiritus loquitur, si vitæ suæ merito commendat, & probat, vera esse, quæ prædicat; si non refragantur doctrinæ verbis gesta doctoris; si denique (37) non Spiritus sancti voluntati ministram tantummodo exhibet linguam; invidere talibus, & adversari nihil aliud est, quam dicere: Nollem Dei mandata hominibus innotescere, nollem homines de morte (38) ad salutem, vitamque revocari. Si vero is, qui loquitur, non secundum Deum loquitur, nec per gratiam Domini docet; sed verba profert humani tantummodo ingenii arte composita, nihil in ipsis divini Spiritus, nihil, quod cor fodiat, conscientiam pulset, lacrimam moveat; si denique vita, moresque doctoris prolatis refragantur eloquiis; si aliena sunt ab actibus, & moribus suis ea, quæ alios docet; nequaquam (quæso) erga tales excitetur invidia: reclamat enim his continuo
Rom. 2. 21. Apostolicus sermo, & in os eorum ad faciem retorquetur dicens: *Qui doces*
22. *alium, te ipsum non doces? qui prædicas non furandum, furaris? qui dicis non mœchandum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegium* (39) *committis*? quin immo *mi-*

(33) Hæc editio cum MSS. Tol. & Vat. *habeto tu*.

(34) Basilii editio *propter te suscipias*. Dein *ullus* pro *ullius* in eadem editione & MSS. Urb. & Vat.

(35) Editio Basiliana pro *strueris* opporne suppeditavit *instrueris*. Paullo post MS. Rem. *optat si nemo*. Editio Basilii *optas, si nemo*. In Urbinate item legitur *optas*, & in Vat. *si*.

(36) MSS Tol. & Vat. cum edit. Basilii *abutitur*; & post pauca *facultates* pro *facultatibus*.

(37) *Non* adjectum necessario ex sensu auctoritate edit. Basilii; ex qua etiam paullo infra *nollem* pro *nolle* bis scripsimus.

(38) Eadem editio *ad salutis viam revocari*.

(39) *Facis* ex eadem Basiliana editione.

(40) Ple-

miseratione, ut diximus, & luctu digni sunt isti. Tu vero audi commonentem te David per Spiritum sanctum, & dicentem: *Noli æmulari inter malignantes, neque æmulatus fueris facientes iniquitatem; quoniam sicut fenum cito* (40) *arescent, & sicut olera herbarum cito decident.* Decet ergo servum Dei neque viris bonis invidere, & super falsis, ac simulatis dolere, æmulationem potius ad imitanda bona, quam invidiam capere. Si vidisti sobrium, si prudentem, (41) si sapientem, si constantem in certaminibus pietatis, si quidem & tu talis es, dilige & illum, quasi alterum te. Si vero aliquid tibi deest, imitare eum, cujus vitam laudabilem vides. Hoc autem studii modo & apud temet ipsum proficies, & apud eos, qui te vident, laudabilis eris: hæc enim est natura virtutis, ut per arbitrii libertatem a quocumque volente, & laborante facile possit adquiri: in nobis namque potestas hujus studii sita est; nam divitias, pulchritudinem corporis, robur, & cetera hujusmodi, quæ putantur esse (42) corporea bona, non est in nostra potestate, ut habere possimus; sed majus bonum, quod vere bonum est, idest virtus animi, merito ab omnibus, qui recte judicant, cunctis bonis corporeis præferendum est. Cur quod summum, & vere bonum est, & in nostra (43) positum potestate, negligimus imitari? pro his vero bonis, quæ falsa sunt, nec bona jure dicuntur, tam intentis studiis agimur, ut pro his perniciosissimæ cladi succumbamus invidiæ. Ps 36. 1. 2.

VII. Sed ne illud quidem (44) commonitionem nostri sermonis evadat, non vides, quantum malum in vita hominum obtineat simulatio? Et hæc de invidiæ stirpe procedit; nam bilinguem esse hominem, & duplici mente non aliunde, quam de invidia nascitur: in profundo namque cordis odium tegit, in labiorum vero superficie coloratam dulcedinem profert, secundum obtectos marinis fluctibus scopulos, qui exiguæ aquæ respersione cooperti ignorantibus, & incautis improvisa naufragia moliuntur. (45) Si ergo etiam mors nobis inde velut ex malignis fontibus influit, idest cum decidimus a bono, cum alieni efficimur a Deo, cum sanctitatis ordinem, pacemque confundimus, cum totius honestæ vitæ jura violamus; fugiamus eam, & acquiescamus magis suadenti Apostolo, & dicenti: *Nolite effici inanis gloriæ cupidi, invicem provocantes, invicem invidentes: sed magis benigni, misericordes, donantes vobis ipsis delicta, sicut & Deus donavit vobis in Christo Jesu Domino nostro:* cum quo est Deo Patri cum Spiritu sancto gloria in sæcula sæculorum. (46) Gal. 5. 26. Eph. 4. 32.

SAN-

(40) Plerique MSS. cum editione Veronensi *arescunt*. Editio Basilii mox *deficient* pro *decident*.

(41) MS. Pomp. & editiones Ven. ac Basiliana *si patientem*.

(42) *Corporea* abest ab edit. Basilii, in qua mox *sed si majus bonum*.

(43) Ibidem *est positum*; & postea *agitamur* pro *agimur*.

(44) Sic MSS. Rem. & Pomp. cum in ceteris legatur *commotionem*.

(45) *Sic ergo* in edit. Basilii, & post pauca: *decedimus* pro *decidimus*.

(46) *Amen* additum in MSS. Rem. Urbin. Pomp. & editione Veneta.

 (1) Hujus

ne forte fiat in te sermo absconsus in corde tuo iniquitas. Faciles sumus ad cogitationum delicta nos homines; propter quod, & qui finxit singillatim corda nostra, sciens, quod non parum delictorum in his motibus admittitur, qui fuerint (7) ex proposito mentis voluntatisque concepti, ante omnia nobis puritatem, & munditiam cordis injungit ac præcipit; (8) in qua enim proclivius vergimus ad peccatum, hanc nobis partem majore cautela, diligentiaque communit. Sicut enim infirmiora quæque corporum membra peritior, ac (9) bene providus medicus ante, quam ipse morbus immineat, studio præcurrente, & diligentia cujusdam procurationis antevenit; ita & communis omnium provisor, & animarum medicus Deus, hoc, quod maxime in nobis ad culpam lubricum providebat, circumdare tutioribus septis studet, & circumvallare cautioribus munimentis; nam hi actus, qui ministerio corporis adimplentur, opus habent & tempore, & opportunitate, & labore, & adjutoriis, ceterisque hujuscemodi instrumentis: mentis vero motus, & (10) cogitationis lapsus absque tempore consummantur, sine labore complentur; omne tempus habent opportunum. Intuere namque mihi ambitiosum quempiam, & ingenti supercilio honestatis elatum, imaginem quamdam sobrietatis habitu exteriore gestantem, in mediis quoque virorum laudabilium, & sapientium residentem. Hic (11) subita cogitatione mentis percurrit, & evolavit ad loca peccati; maligna desideria mente concepit; colloquia quoque intra se inhonesta finxit, & turpia; & totus in occulta mentis suæ officina universam sibimet libidinis imaginem deformavit, gestusque descripsit. Hic ignotum quidem omnibus peccatum, & sine ullo teste commisit: sed arguetur, ac revelabitur sine dubio per adventum ejus, qui reserat
occulta tenebrarum, & manifestat consilia cordium. *Observa ergo, ne forte* 1. Cor. 4. 5.
fiat in corde tuo verbum occultum iniquitas: qui enim aspexerit mulierem ad concupiscen- Matth. 5.
dum eam, jam mœchatus est eam in corde suo. Propter quod corporis quidem actus 28.
possunt non nullis obstaculis intervenientibus impediri: ubi autem mente delinquitur, (12) quam facile est puncto cogitationibus evagari, tam pernix adhærebit noxa delicti. Ubi ergo velox occasio peccati, ibi etiam celeris
providetur cura remedii; & ideo protestatur dicens: *Ne forte fiat in corde tuo* Deut. 15.
verbum occultum iniquitas. Sed jam ad ipsum potius verbi initium recur- 19.
ramus.

II. *Adtende*, inquit, *tibi.* Singula quæque animalium a conditore omnium Deo ad defensionem ac tutelam sui occasiones quasdam proprias acceperunt:

(7) Edit. Basil. *ex propositio animi mentisque concepti.*

(8) Eadem editio *in quo.*

(9) Ibidem *bene prudens*; & post pauca *præcurationis* pro *procurationis*, ac dein *studuit* pro *studet.*

(10) Ibidem, *cogitationum.*

(11) Codices & editi nostri habebant *subito*, & præsenti tempore efferebant verba *percurris*, *evolas*, *concipis*, excepta edit. Ven. in qua legitur *concepis.* At ex sequentibus *finxit*, *deformavit*, *descripsit* præterito perfecto constructis ea quoque verba eodem tempore efferenda cognovimus, ut in edit. Basilii.

(12) Edit. Basilii: *quia facile est puncto cogita-*

perunt: quibus saluti suæ, cum necesse fuerit, auxilium ferant: & invenias, si diligenter intendas, plurima (13) quoque nullo docente adversum eos, qui perniciem moliuntur, vel obniti vehementius, vel declinare callidius, & rursum naturali quodam impulsu ad ea, quæ expediunt, ferri, atque compelli. Propterea ergo nobis etiam eruditionis caussa magnificum istud mandatum præcepit Deus, ut quod illis adest per naturam, id nobis ope verbi, ac rationis addatur, & quod in mutis animalibus absque imperio efficitur, hoc nobis per præcepti diligentiam conquiratur, ut majore providentia conservemus ea, quæ nobis divinitus indulta sentimus, fugientes quidem peccatum, sicut (14) muta animalia sponte sua fugiunt noxios & mortiferos cibus: sectemur vero justitiam, sicut illa fecundos, & utiles pastus nullo cogente sectantur. *Adtende* ergo *tibi*, ut possis discernere ab utilibus noxia. Sed quoniam dupliciter est adtendere, aliud quidem corporeis oculis intueri corporea, aliud vero intellectualis animæ virtutibus incorporea, & spiritalia conspicari: in hoc loco siquidem de oculis carnalibus dictum esse sentiamus, continuo verbi sententia arguetur absurda. Quomodo enim quis semet ipsum totum corporali oculi adtendere poterit, vel comprehendere? quia primo neque semet ipsum (15) oculis considerare, & intueri potest, neque vicina sibi, & imminentia conspicari supercilia; sed neque in verticem capitis diriget aciem suam, aut aliquo pacto propria terga conspiciet, nec aliquid omnino proprio videbit ex vultu, non latentia viscerum, non occulta venarum. Quod si ita est, impium videbitur dicere impossibilia esse Spiritus sancti mandata. Superest ergo, ut ad mentis intuitum præcepti vigor, atque intelligentia

Eccles. 9. 20 transferatur. *Adtende* ergo *tibi*, idest undique te ipsum circumspice, pervigiles gere ad custodiam tui oculos animæ. *In medio laqueorum ingrederis.* Occultæ tibi ab inimico tenduntur insidiæ, doli, machinæ, pedicæ ubique defossæ. Circumspice igitur omnia, & cauta intentione considera, ut effugias, sicut

Prov. 6. 5. damula ex laqueis, & sicut avis ex retibus; nam damula non incurrit in laqueum pro eo, quod dicitur visum acutissimum gerere. Unde & nominis sui (16) etymologia servatur in Græcis. Avis vero auxilio usa pennarum, cum voluerit effugere dolos retis, altiora aeris itinera secat. Vide ergo tu, ne forte deterior mutis animalibus ad cautelam tuæ salutis exsistas, ne forte

2. *Tim.* 2. 26. laqueis irretitus venatio, & captura diaboli fias, captus ab eo secundum illius voluntatem.

III. *Adtende* ergo *tibi*, idest neque tuis, neque his, quæ circa te sunt, sed tibi soli adtende. Aliud enim sumus nos ipsi, aliud quæ nostra sunt, aliud quæ circa nos sunt: nos namque sumus anima, & mens, secundum quam ad imaginem ejus, qui nos creavit, facti sumus. (17) Nostra vero sunt

cogitationis. Cogitationis item habent MSS. Rem. Pomp. & duo Zenoniani.

(13) Editio Basilii: *quaque nullo docente adversus ea, quæ sibi perniciem* &c.

(14) Sic codices Vatic. & Pomp. sicut supra *mutis animalibus*: ceteri MSS. cum editis *multa*, quod non male relinqui potuisset.

(15) Editio Basilii *oculus*: & post pauca *dirigit* pro *diriget*.

(16) Eadem edit. *etymologiam servat*.

(17) Ibidem: *nostrum vero est corpus*.

(18) MSS.

ſunt corpus, & corporalis ſenſus. Circa nos autem ſunt mundana ſubſtantia, vivendi artes, & cetera uſus inſtrumenta mortalium. Quid igitur (18) præcepit ſermo? Ne adtendas, inquit, carni: neque ea, quæ carnis bona videntur, ſtudio impenſiore ſecteris, ideſt ſanitatem corporis, decorem, cultum vultus, voluptatem carnis, atque delicias: neque vitæ longioris vota ſuſpires: non divitias ſæculi, non ambitionis gloriam, non potentiam caducæ fragilitatis mireris: & nihil omnino, quod ad præſentis vitæ miniſterium pertinet, magnum (19) æſtimes & appetendum: ne dum in hac ſollicitudinis tuæ intentione raptaris, illa, quæ vere magna ſunt, & in quibus vera vita eſt, negligas. Sed *Adtende tibi*, ideſt animæ tuæ: hanc excole, huic omnis curis, omnibuſque ſtudiis conſule ita, ut omnem maculam, quæ in eam forte nequitiæ vitiis obrepſit, abluas, & expurges intentione meliorum. Exornes vero eam, & excolas omnibus virtutis, pietatiſque monilibus: quoniam quidem corpus tuum mortale eſt, anima vero immortalis. Et duplex quædam eſt vita noſtra; una quidem (20) carnalibus familiaris, & cito cum ea deficiens: alia vero animæ cognata, nec ullo fine, aut circumſcriptione claudenda. *Adtende* ergo *tibi*, (21) ne mortalibus ac caducis, velut perpetuis incubes, & æternis: ne vero rurſum, quæ æterna ſunt, tamquam caduca, & tranſeuntia negligas atque contemnas. Contemne potius, & deſpice carnem tuam: pertranſit enim. Adhibe diligentiam & ſtudium animæ: immortalis eſt enim. Intuere igitur, & adtende cum omni cautela tibi ipſi: ut ſcias diſtribuere unicuique parti, (22) quod convenit: carni quidem victum, & veſtitum, animæ vero doctrinam pietatis, converſationem ſeveram & gravem, exercitium virtutis, emendationemque vitiorum. Non pinguedini corporis deſervire, neque circa carnis lætitiam curſitare: quoniam quidem *concupiſcit caro adverſus ſpiritum, ſpiritus autem adverſus carnem: & hæc ſibi invicem adverſantur.* Gal. 5. 17. Vide, ne forte tu in hujus belli congreſſione manus accommodans carni, & auxilia ei quamplurima ſubminiſtrans, potentiam ejus adverſus ſpiritum erigas, & meliorem tui partem deteriori facias eſſe ſubjectam. Sicut enim ſtateræ momentum ſi in unum partem depreſſeris, leviorem ſine dubio alteram facies, ita in hoc animæ, & corporis jugo, cum in unam partem propenſior exſtiteris, clara erit alterius, & manifeſta diminutio. Quis enim dubitat, cum corpus luxuria fluitat, carnibuſque diſtenditur, ignavum, & obtuſum effici mentis vigorem? Si vero anima florentioribus virtutis exercitiis imbuatur, & meditatione meliorum ad culmen propriæ magnitudinis eriga-

(18) Mſ. Vat. *præcipit ſermone? Adtendas, inquit, non carni.* Idem habent Mſſ. Pomp. & duo Zenoniani excepto quod *precepit* ſcribunt.

(19) Ita edit. Baſil. alias *æſtimes ad petendum.* Paullo poſt eadem editio Baſilii cum duobus Mſſ. Zen. *vere* pro *vera.*

(20) Legebatur *carnis*: emendationem ſuggeſſerunt Mſſ. Vat. & Tol. Edit. Baſilii non multum abſimiliter *carni huic familiaris.*

(21) Edit. Baſilii: *& ne mortalibus & caducis velut perpetuis incumbas, & æternis; neve rurſum* &c.

(22) Sic Mſ. Urbin. cum edit. Baſilli: alias *quæ convenit.* Unus e Zenonianis addit, *quæ ſibi convenit.*

(23) Edit.

erigatur, (23) fatiscentem corporis statum, & commoda infirmitate marcescere
2. Cor. 4. re? Et hoc indicans beatus Apostolus Paullus dicebat: *Nam & si is, qui*
16. *foris est, homo noster corrumpitur, sed qui intus est, renovatur de die in diem.*

IV. Hoc ergo idem præceptum & infirmioribus utile est, & robustioribus commodum. Nam & in infirmitatibus medici ægris præcipere solent, ut adtendant sibi, & nihil omnino contemnant, quod ad medelam possit adhiberi. Similiter ergo & medicus animarum nostrarum (24) sermo Dei animæ ex peccatorum acerbitate languenti magnifice brevissimi hujus præcepti succurrit adjutorio dicens: *Adtende tibi*, idest ut si quando forte deliqueris, secundum magnitudinem delicti etiam remedii, & emendationis cura pensetur. Grande alicui peccatum & grave commissum est: grandi sine dubio confessione indiget pœnitentiæ, multis & amaris lacrimis, intentis (25) pernoctatisque vigiliis, jugibus continuatisque jejuniis. Levius est delictum: par commissi sit, & similis pœnitentia. Tantum *Adtende tibi*, ut intelligas, & agnoscas & sanitatem animæ, & languorem: multi enim dum sibi non adtendunt, ægritudines graves, & insanabiles pati se nesciunt; & (26) ne hoc ipsum quidem sentiunt, quod ægrotant. Propter quod magna est præcepti hujus utilitas, per quod (27) ægris cura suggeritur, sanitatis, & perfectionis demonstratur integritas. Unusquisque autem nostrum, qui in discipulatum nos verbi Dei mancipavimus, unius alicujus operis ministerium gerit eorum, quæ in
2. Tim. 2. Evangeliis præcepta sunt. In magna (28) enim domo, in hac Ecclesia dico,
20. non sunt tantummodo vasa diversa, aurea, & argentea, vel lignea, & ficti-
1. Tim. 3. lia: sed & artificia quamplurima & diversa. Habet namque domus Dei, quæ
15. est Ecclesia Dei vivi, venatores, vel captores, habet viatores, (29) habet architectos, structores, agricolas, pastores, athletas, milites: quibus omnibus commode satis aptabitur brevissimi hujus mandati vigor: ut unicuique & operis diligentiam tribuat, & propositi: ac mentis desideria, atque incitamenta commoveat. Venator es, & ad capturam a Domino destinatus, qui dixit: *Ecce*

(23) Edit. Basilii: *fatiscere corporis statum, & commoda infirmitate marcescere facit.* Placuit tamen nostrorum codicum & editorum lectio, quæ per interrogationem clara, refertur ad superioris sententiæ interrogativam particulam *quis dubitat*? Unam conjunctionem & quæ a nostris aberat tum MSS. cum editis, ex editione Basilii restituimus.

(24) Editio eadem Basiliana *sermo divinus animæ*, & post pauca *auxilio* pro *adjutorio.*

(25) In edit. Ver. cum aliquot MSS. conjunctio *que* aberat a voce *pernoctatis*; restituimus ex tribus MSS. & edit. Ven. atque Basiliana, in qua subinde legitur: *si leve est delictum, & par commissi sit pœnitentia.*

(26) Hæc est lectio MSS. Rem. & Pomp. Ceteri cum editis, *nec hoc quidem sentiunt*; edit. autem Basilii: *& ne hi quidem ipsi sentiunt.*

(27) Edit. Basilii: *& ægri cura suggeritur, & sanis perfectionis demonstratur integritas.*

(28) *Autem* pro *enim* in MSS. atque editis nostris: correximus ex edit. Basilii, quæ lectio & græco textui & sententiæ magis congruit.

(29) *Habet* suppletum est ex editione Basilii, ob cujus verbi repetitionem aliquot a codicibus absunt voces *habet viatores.* Trium codicum Rem. Tol. & Zen. lectio *architectos*, pro eo quod alibi & apud Basilium legitur *architectonas* magis adrisit, cum *architectus* et subinde legatur.

(30) Edit.

Ecce ego mittam multos venatores: & capient eos ſupra omnem montem? Adtende er- Jer. 16.
go *tibi* diligenter, necubi te venatio Domini (30) effugiat, quominus ver- 16.
bo veritatis capias, & offeras Domino ad ſalutem eos, qui erroribus decepti
nequitiæ, feri, ac palabundi per aſpera quæque peccatorum, & devia perva-
gantur. Viator es talis, qualis ille, qui orat ad Dominum: *Dirige greſſus* Pſ. 16. 5.
meos in ſemitis tuis, ut non moveantur veſtigia mea? Adtende tibi, ne forte erres a
via: ne declines in dexteram, neque in ſiniſtram: ſed via recta, via regali
incede. Architectus es? *Adtende tibi*, ut fundamentum fidei, (31) qui eſt
Chriſtus Jeſus, cum omni diligentia jacias, & cautela. Structor es? Vide, 1. Cor. 3.
quomodo ædifices; ne ligna, & fenum: ne ſtipulam, vel paleas, ſed argen- 12.
tum, & aurum, & lapides exſtruas pretioſos. Paſtor es? *Adtende tibi*, ne
quid te prætereat eorum, quæ ad paſtoris ſtudium ac diligentiam pertinent.
Si autem, quæ ſint iſta, perquiris, auſculta. Quod erravit, converte, & Jo. 10.
revoca: quod attritum eſt, colliga: quod ægrum, ſana. Agricola es? *Ad-
tende tibi*, ut diligenter circumfodias infructuoſam ficum, & adhibeas ſterco-
ris (32) qualos, & totum facias, quidquid ad fructuoſum ſpectat eventum. Luc. 13. 6.
Miles es? *Adtende tibi*, (33) ut non militans Deo implices te negotiis ſæcu- 2. Tim. 2.
laribus, ut placeas ei, qui te probavit: ſed *conlabora Evangelio, ut milites in* 4.
illis bonam militiam, dimicans adverſus ſpiritus nequitiæ, adverſum principatus, 2. Tim. 1.
& poteſtates, & adverſum mundi hujus rectores tenebrarum. Tum deinde 8.
etiam adverſum vitia carnis adſume ſcutum fidei, & omnia arma ſpiritus, qui- 1. Tim. 1.
bus indutus poſſis reſiſtere adverſus ignita diaboli jacula. Athleta es? *Adten-* 18.
de tibi, ne quid adverſum leges athleticas geras: quia nemo coronatur, niſi Epheſ. 6.
legitime certaverit. Imitare Paullum, qui ſic currit, ut comprehendat: & 12.
ſic luctatur non quaſi aera verberans, ſed macerat corpus ſuum, & ſervituti verſ. 11.
ſubjicit: ne forte aliis prædicans, ipſe reprobus (34) efficiatur. Vigila er- 2. Tim. 2.
go & tu, & indeſinenter oculum ad conſiderandas adverſarii aſtutias geras. 5.
Si curris, ſic curre, ut comprehendas: (35) ea, quæ retro ſunt, obliviſcens, 1. Cor. 9. 26. 27.
& ad ea te, quæ in ante ſunt, extendens. Si colluctaris, adverſum inviſi-
biles adverſarios pugna. Talem te eſſe vult hujus præcepti ſententia, nihil
remiſſum, nihil ſomno, & ignavia præpeditum, ſed ſollicite, & vigilanter
cuncta circumſpectantem. Prudentem te vult eſſe in conſiliis, in actibus ſtre-
nuum. *Adtende* ergo *tibi*.

V. Deficiet me tempus enarrantem de ſingulis quibuſque, quæ in opus
Evangelii procuranda edocemur hujus præcepti virtute. *Adtende tibi*, ut vi-
giles ad omnia, ut nihil te in conſiliis prætereat: obſervare præſentia: futura
pro-

(30) Edit. Baſilii *effugias & evadas*.

(31) Eadem editio *quod*.

(32) In Mſ. Remenſi hæc vox ſubſignatur, & ſecunda manu appoſitum *catinum*. In editione Baſilii *ſquallorem*, male: nam vas indicatur ruſticanum ad ſtercora portanda idoneum.

(33) Editio Baſilii *uni ne militans*.

(34) *Inveniatur. Evigila*, in eadem editione, quæ mox ſcribit *indeſinentem* & *gere* pro *indeſinenter* & *geras*.

(35) In editione Patavina legebatur: *& ea, quæ retro ſunt, obliviſcens, ad ea te, quæ ante ſunt, extende*. Correximus ex edit. Baſilii,

prospicere: quæ in manibus sunt, commode dispensare: quæ sperantur, fideliter exspectare: ne forte præsentibus jactanter te, & inaniter (36) debere perfrui putes, sicut non nulli leves, & instabiles juvenes vana cogitatione mentis inflati, si quando forte per silentium temporis, & nocturnam quietem, falsis imaginibus per cogitationem mente conceptis, describunt sibimet ipsis excelsas dignitates, præclara conjugia, liberorum felicitatem, prolixam senectutem, obsequia subjectorum, (37) clientum famulatus: & cum in re nihil sit, vano cogitationis tumore supra omnes homines efferuntur: ingentes domos intra momentum exstruunt, easque subitis, & sola mente conceptis facultatibus replent. Immensa terrarum spatia, & agros uberes occupant: & tanta possessionum jura defendunt, quanta (38) nutu vagæ mentis incluserint. Sed & fructum earum exstructis latius horreis vanitatis recondunt. Addunt nihilominus greges, armenta, servitia, magistratus: regna etiam ipsa, & imperii fastigia summa præsumunt: gerunt bella: movent classica: trophæa statuunt: ducunt triumphos, & per totius regni curas inani sollicitudine debacchantur, ita ut in manibus tenere omnia, & nusquam comparentibus, tamquam præsentibus se perfrui arbitrentur. Proprius est languor iste (39) totius otiosæ, & desidis animæ, videre somnia vigilantem. Quam dissolutionem mentis, & inflammationem cogitationum resecans, & restinguens sermo divinus saluberrimi præcepti hujus auctoritate succurrit dicens: *Adtende tibi*, idest ne ea, quæ nusquam sunt, cogites: sed ut præsentia, & quæ palam sunt, diligenter expedias. Arbitror autem etiam, illud vitium resecare volens legislator mandati hujus adjutorium (40) prætulit: quoniam facile est unicuique nostrum curiosius aliena perquirere, quam propria, & domestica procurare. Ne ergo hoc accidat, Desine, inquit, mala aliena discutere: desine (41) aliorum actibus tua perstrepere, & concelebrare convivia: desine poculis tuis aliena probra miscere, & inter epulas, ac fercula tua alterius vitæ innocentiam lacerare. Noli ergo adtendere alienis languoribus, sed *Ad-*
Luc. 6. 42. *tende tibi* ipsi. (42) Ad perscrutationem tui converte oculos animæ tuæ: quia multi secundum verbum Domini festucam in oculo fratris sui vident, trabem vero, quæ (43) in oculis eorum est, non considerant. Tu ergo numquam cesses temet ipsum perscrutari, si vita tua secundum (44) formam dirigitur mandatorum: si conversatio tua omni culpa vacat. *Adtende* ergo, & circumspice teipsum: non eorum, qui extra te sunt, culpas, & peccata dinumeres: nec sollicite disquiras, sicubi maculæ aliquid in proximo tuo reperias,
Luc. 18. 10. secundum Pharisæum illum tumidum, & jactantem, qui stabat seipsum justificans,

silii, cum qua edit. Ver. & MSS. fere concinunt.

(36) *Debere* desideratur in editione Basilii.

(37) Eadem editio *clientium*, & mox *vana* pro *vano*.

(38) Ibidem *nutus vagæ mentis incluserit*.

(39) Ab eadem editione abest *totius*, quæ mox scribit & *inflammationem cordis & cogitationum præsecans & restringens*.

(40) *Protulit* in eadem Basiliana editione.

(41) Ibidem *de aliorum actibus*.

(42) Additur in eadem editione *hoc est*, *ad perscrutationem* &c.

(43) Ibidem *oculo suo*.

(44) Rursus ibi *normam*.

(45) In

cans, & exprobrans ac despiciens Publicanum: sed teipsum discutere (45) non cesses: ne quid in cogitatione deliqueris: ne quis sit prolapsus in lingua, dum incauta loquacitate prævenit, & præcurrit sermo consilium: ne quid etiam in actibus tuis, & manuum opere commiseris, quod vel avaritiæ, vel iræ, vel libidini ministratum sit. Si hæc intra temet ipsum discutias semper, & inquiras; multa invenies, quæ intra te debeas emendare, & pro quibus debeas pœnitudinem gerere, & tamquam homo, si quid tale repereris, dic, sicut Publicanus ille dicebat: *Deus propitius esto mihi peccatori. Attende* ergo *tibi* ipsi. Luc.18.13. Hic tibi sermo, etiamsi in rebus prosperis degas, & omnis tibi vita secunda felicitate succedat, utilis semper, & necessarius apparebit, tamquam bonus, & fidelis consiliarius commonitiones vitæ suggerens melioris. Si vero & adversis, & tristibus urgearis, & hæc tibi in tempore necessitatis commonitio suggeratur, maximum illico remedium, & solatium dabit: ut neque in prosperis arrogantius extollaris, neque in adversis mollius, & remissius resolvaris. Divitiis flores, & polles, & illustrium proavorum consulatibus intumescis? patriæ, parentumque nobilitate te jactas? pulchritudine corporis erigeris, & decore? honoribus extolleris, & assectarum fulciris (46) officiis? tum maxime *Adtende tibi* ipsi: & memento, quia mortalis es, & quia *terra es,* Gen. 3. *& in terram ibis*: & quia potest & ad te dici: *Stulte hac nocte auferent abs te animam tuam: & quæ præparasti, cujus erunt?* Intuere eos, qui ante te similis potentiæ dignitatibus effulserunt. Ubi sunt? Quid agunt? Ubi fasces eorum? 19. Luc. 12. 20. Ubi magistratus? Ubi diversarum infulæ dignitatum? Ubi denique eloquentissimi rhetores, & vehementissimi oratores? Ubi hi, qui crebros conventus orationum suarum favoribus (47) celebrabant? Ubi popularis aura? Ubi largitio muneralis? Ubi exquisita equorum præparata certamina? Ubi denique satrapæ? Ubi reges? Ubi tyranni? Nonne omnia pulvis, & cinis est? Nonne omnia antiquæ fabulæ, superfluaque narratio est? Nonne in perexiguis ossibus angustæ vasculo urnæ conclusis omnis eorum memoria continetur? Denique intuere, & inspice eorum sepulcra, si potueris discernere, quis ibi servus, quisve sit dominus, quis pauper, quisve sit dives. Discerne ibi, si potes, plebejum a rege, virum fortem ab imbecilli, decorum ab informi. Si ergo horum omnium memor fueris, nulla tibi orietur elationis occasio: sed semper memor eris tui, si præcepti memor adtenderis tibi.

VI. Qui si ignobilis es, obscuro loco natus, pauper ex pauperibus procreatus, non domo gaudens, non patria, invalidus viribus, quotidiano quoque indigens sumtu, vivens sub potentium (48) colaphis cum tremore omnibus, ac timore subjectus, cunctisque humilitate paupertatis expositus, sicut ait ille: *Pauper non suffert minas*: non in his temet ipsum despicias, & despe- Prov. 13. res; neque, quia nihil tibi in præsenti vita magnificum præsto est, omnem ti- 8. bi

(45) In eadem edit. Basilii additur: *& judicare non cesses.*

(46) Ibidem *obsequiis.*

(47) *Concelebrant*, ibidem.

(48) Sic MSS. & edit. Ven. ac Basiliana. In Ver. autem græce Κολάφοι. Paullo post addidimus *omnibus* ex MSS. Rem. Pomp. duobus Zenonianis ac edit. Ven. & Basilii.

bi abſcindas, & amputes ſpem bonorum: ſed revoca animos tuos ad ea, quæ jam tibi bona indulgentia divina conceſſit, & ad ea nihilominus erige mentem tuam, quæ futura in poſterum repromiſit. Conſidera ergo primo omnium, quod (49) homo es, ideſt ſolum in terris animal ipſis divinis manibus formatum. Nonne ſufficeret hoc ſolum recte & integre ſapienti ad magnum ſummumque ſolatium, quod ipſis Dei manibus, qui omnia reliqua præcepti ſolius fecit auctoritate ſubſiſtere, homo factus es & formatus? tum deinde quod *Gen.* 1. 26. cum ad imaginem, & ſimilitudinem creatoris ſis, (50) potes ad Angelorum dignitatem culmenque remeare? Animam namque accepiſti intellectualem & rationabilem: per quam Deum poſſis agnoſcere & naturam rerum conſpicabili rationis intelligentia contemplari, & ſapientiæ dulciſſimis fructibus tibi perfrui præſto eſt. Omne tibi cedit animantium genus, quod per convexa montium, vel prærupta rupium, aut opaca ſilvarum (51) fertur; omne quod vel aquis tegitur, vel præpetibus pennis in aera ſuſpenditur; omne, inquam, quod hujus mundi eſt, ſervitio & ſubjectioni tuæ liberalitas munifici conditoris indulſit. Nonne tu tibi ſenſu rationabili ſuggerente diverſitates artium reperiſti? Nonne tu urbes condere, omnemque earum reliquum uſum pernecesſarium viventibus inveniſti? Nonne tibi per rationem, quæ in te eſt, mare pervium fit? terra, flumina, fonteſque tuis vel uſibus, vel voluptatibus famulantur? Nonne aer hic, & cælum ipſum, atque omnes ſtellarum chori vitæ mortalium miniſterio curſus ſuos, atque ordines ſervant? Quid ergo deficis animo, & deeſſe tibi aliquid putas, ſi non tibi equus producitur phaleris exornatus, & ſpumanti ore (52) frena mandens argentea? Sed ſol tibi producitur veloci rapidoque curſu ardentes tibi faces caloris ſimul ac luminis portans. Non habes aureos & argenteos diſcos: ſed habes lunæ diſcum (53) puriſſimo & blandiſſimo ſplendore radiantem. Non adſcendis currum, nec rotarum lapſibus veheris: ſed habes pedum tuorum vehiculum tecum natum. Quid ergo beatos cenſes eos, qui aurum quidem poſſident, alienis autem pedibus indigent ad neceſſarios commeatus? Non recubas eburneis lectis: ſed adjacent tibi fecundi ceſpites, viridantes & herbidi tori, florum varietate melius, quam fucatis coloribus Tyrii muricis picti, in quibus dulces & ſalubres ſomni nullis curarum morſibus effugantur. Non te contegunt aurata laquearia: ſed cælum te contegit ineffabili ſtellarum fulgore depictum. Hæc quidem, quan-*Hebr.* 2. 4. tum (54) ad communis utilitatis pertinet vitam. Accipe vero majora. Propter

(49) Editi cum aliquot Mſſ. *homo es in terris, & ipſis Dei manibus formatus.* Duo codices addunt *ſolum* ante voces *in terris.* Editionis Baſilianæ lectionem ſecuti ſumus.

(50) Edit. Baſilii *potes ſponte etiam ad Angelorum dignitatem* &c. ex qua paullo poſt *conſpicabili* pro *conſpicabilis* ſcripſimus.

(51) Addidimus *fertur*, ne ſuſpenſa ſtet præſens ſententia, omnino neceſſarium: cui additioni favet edit. Baſilii, in qua legitur, *quæ* pro *quod*, & *feruntur* pro *fertur*, ac poſt pauca *liberalis munificentia conditoris.*

(52) Editi *mandit argentea frena*: quatuor Mſſ. *frena mandit argentea.* Placuit editionis Baſilianæ lectio cum pleriſque Mſſ.

(53) Edit. Ver. cum pleriſque Mſſ. *puriſſimo te & blandiſſimo* &c. Codex Zenon. *irradiantem* pro *radiantem.*

(54) Edit. Baſilii: *ad communem humanitatis attinet vitam.*

(55) Ita

pter te Deus in hominibus, Spiritus ſancti diſtributio, mortis ablatio, reſurrectionis ſpes. Propter te divina præcepta hominibus delata, quæ te perfectam doceant vitam, & iter tuum ad Deum per mandatorum tramitem dirigant. Tibi panduntur regna cælorum: tibi coronæ juſtitiæ præparantur, ſi tamen labores, & ærumnas pro juſtitia ferre non refugis.

VII. Et ſi adtendis tibi, horum plura invenies & majora, nec deficies animo ad ærumnarum præſentium tolerantiam, dum ad futura præcepti hujus eruditione ſuſtolleris. Sed ne in illa quidem parte te incommonitum prætereibo. Si quando te, ideſt mentem tuam iracundia exaſperat, & ſtimulis immorantis ægritudinis intumeſcis, cum rabidus dentium ſtridor, genarum pallor, tremor labiorum, cum totus denique ferinos agis motus, ſi adtendas tibi, ideſt recorderis præcepti, iracundiam quidem velut equum indomitum, & ferocem divini ſermonis ictum verberibus continuo coercebis, linguam vero protinus ab inſolentia refrenabis, & manus nequaquam ad ultionem irritantis extendes. Si quando vero obſcenæ concupiſcentiæ illecebroſis animam ſuggeſtionibus vexant, & præcipitem eam in luxum libidinis rapiunt, ſi adtendas tibi, & recorderis hujus præcepti, invenies, quia præſens iſta dulcedo libidinis ad finem amariſſimum vergit, & iſte, qui nunc carni noſtræ incubat luxus, generabit ex ſe pervigilem ſuppliciorum vermem, (55) perpetua ultione conſcientiam fodientem; ſed & calor iſte deſiderii carnalis, fervorque libidinis temporalis æternum gehennæ ignem, & ultricium flammarum perpetua promulgabit incendia. His cogitationibus mente conceptis libido quidem penitus effugata diſcedet, admiranda vero quædam quies & tranquillitas animæ reparabitur, velut ſi inverecundarum protervarumque tumultus ac ſtrepitus famularum per adventum & præſentiam gravis ac (56) ſeveræ dominæ comprimatur. *Adtende* igitur *tibi*, & intellige, quod animæ tuæ pars quidem melior rationabilis eſt, (57) pars vero irrationabilis & paſſibilis: & illi quidem parti meliori naturaliter præſto eſt imperare: huic vero ineſt famulari, & obedire rationi. *Adtende* ergo *tibi*, ne forte patiaris victam, & deditītiam tradi irrationabilibus paſſionibus rationabilem mentem, neque indulgeas adverſum virtutem rationis vitia inſoleſcere, & ſummam regni in ſua jura, ditionemque convertere. Si ergo horum ſingula quæque diligenti examinatione conſideres, ſatis ſuperque ſufficient itineris vitæ tuæ rectum tibi tramitem demonſtrare, qui te abſque errore ullo uſque ad ipſa cæli regna perducat. Denique ſi adtendas tibi, non requires, ut ex univerſæ (58) creaturæ contemplatione conditorem ejus agnoſcas, ſed in temet ipſo, velut quodam parvo ac minori mundo, deprehendes magnificam creatoris tui ſapientiam. Incorpore-

(55) Ita in eadem editione: in noſtris autem *perpetuæ ultionis conſcientiam.*

(56) Eadem edit. Baſilii habet *verecundæ dominæ comprimatur.*

(57) In editis & MSſ. noſtris alia interpunctione, & exigua mutatione: *pars vero irrationabilis & paſſibilis illi quidem parti meliori naturaliter præſto eſt. Imperari huic, illi vero ineſt famulari* &c. ubi edit. Veneta, & *illi quidem.* Secuti ſumus editionem Baſilii, cujus lectionem probabiliorem judicavimus. Paullo poſt *vinctam* pro *victam* in tribus MSſ. cum eadem Baſilii editione.

(58) Codex Urbinas *naturæ.*

(59) Edit.

poreum namque, & imcomprehensibilem intelligis Deum ex ipsa anima, quæ in te immortalis est, quoniam quidem neque tua meus principaliter in loco aliquo continetur, sed tantum ex consortio corporis invenitur in loco. Invisibilem esse Deum credes; animæ tuæ substantia contemplata; quia ne ipsam quidem potes carnalibus oculis intueri, neque enim color ei ullus, aut habitus est, vel forma ei aliqua corporeæ descriptionis exprimitur, sed ex virtutibus tantum, atque operationibus innotescit. Et ideo neque in Deo requiras oculorum visum, sed sola mente, ac fide ad eum conversus, intellectualem sensum atque intelligentiam concipe. Admirare quoque opificis sapientiam, quomodo animæ tuæ virtutem consortio corporis modulatus est ita, ut per omnes ejus partes infusa duceretur, & quamplurimum inter se membra distantia, ad unam consonantiam concordiamque constringeret. Intuere ergo, & adtende, quæ sit ista virtus animæ, quæ ab ea traditur corpori, membrisque diffunditur: (59) quidve rursum sit, quia carnis ad animam redit, ac redundat affectus, atque compassio, vel quomodo vitam quidem suscipit corpus ab anima, recipit vero anima dolores mœroresque de corpore. Require, quæ sint ejus receptacula memoriæ, qui eruditionum litterarumque thesauri; quomodo non obliterentur ea, quæ prima didicimus, additamentis novorum (60) augmentisque recentium, sed manet uniuscujusque disciplinæ inconfusa distinctio, velut æreis quibusdam tabulis cordis, & libris mentis incisa. Quomodo anima, cum ad carnis vitia declinat & labitur, propriæ virtutis perdit decorem, & quomodo rursum dedecore abjecto nequitiæ, & virtutis institutionibus expurgata, ad creatoris imaginem, ac similitudinem reformatur.

VIII. Adtende, si videtur, (61) post hanc animæ considerationem, quid etiam ratio in se naturæ corporeæ gerat: & admirare, quam dignum rationabili animæ admirandus opifex construxit hospitium. Rectum inter omnes animantes finxit solum corpus humanum, ut ex ipso habitu videas, & cognoscas, quia supernorum tibi est, cælestiumque cognatio. Omnia namque quadrupedia prona, & ventri obedientia ficta sunt, homini vero erectus ad cælum intuitus datus est, ut non ventrem spectet, neque infra ventrem positis vitiis vacet, sed omnem habeat impetum, vel conatum ad superioris viæ cursum. Nam idcirco etiam caput in summo culmine totius humanæ fabricæ situm est; & in ipso, quod præclarius est, in homine sensus isti corporei instituti sunt, idest visus, auditus, gustus, & odoratus, qui omnes vicini, &

(59) Edit. Basilii, *quive rursum sit, quia carne ad animam redit, ac redundat affectus, vel quomodo &c.* Tres codices *redditur* pro *redit*. Post pauca *eruditionis* pro *eruditionum* in editione Basilii.

(60) Sic tres codices, duo Zenoniani monasterii, & Pompejanus cum editione Basilii, dum antea legebatur *argumentisque*.

(61) Editum erat *per*: duo codices *potes*, pro quo melius in editione Basilii *post*; & sane sensus ita fert, ut post animæ considerationem ad considerationem corporis transitus præcipiatur.

(62) Editi

& pene fibi mutuo cohærentes, brevibus tamen (62) diremti fpatiis in nullo fuis ufibus invicem, officiifque præpediunt, vel obfiftunt. Oculi quidem excelfiores, fpeculæ fortiti funt locum; ut parva fuperciliorum prominentia fuperaddita in directum tenderetur obtutus, & univerforum confideratio facilior eis, & moderatior fieret. Aures vero inæqualibus quibufdam anfractibus adapertæ, icti aeris fonum diftincta modulatione fufcipiunt; opus etiam hoc miræ, & inæftimabilis fapientiæ Dei, ut vocem quidem extrinfecus nullo vetante fufcipiant, quin immo, & dum per inflexos anfractus ducitur, magis fonora reddatur: nihil tamen aliud extrinfecus incidere inflexionum ipfa objectacula patiantur, quod impedire poffit auditum. Jam vero fi linguæ intuearis naturam, quomodo quidem mollis eft, & motus perfacilis, ita ut ad omnem verbi ufum quamlibet variis & diverfis motibus abfque ullius rigoris difficultate deferviat: fed & dentium murus fimul & vocis organo minifterium præbens, dum linguæ ipfi validiffima exhibet circumvallationis obftacula, fimul & cibis miniftret molendo per alios, per alios incidendo. Et ita per hæc omnia cogitationem tuam trahens, (63) competenter confiderans illud quoque, quod aeris fpiritum pulmone revocamus, calorem corde fervamus, & digeftionum membra perpendens, & fanguinis per venas meatus, ex his omnibus inveftigabilem Dei fapientiam cernens, tu quoque cum propheta ftupens, & admirans exclama: *Admirabilis facta eft fcientia tua ex me.* *Adtende* ergo *tibi*, ut poffis adtendere Deo. *Pf.* 138. 6.

EJUS-

(62) Editi & Mff. *diremtis*: reftituimus ex Bafilii editione, cum qua mox *excelfiores* pro *excelfioris*.

(63) Bafilii editio *competenter ac pie confidera. Illud quoque, quod &c. . . . . perpende, fanguinis per venas meatus. Ex his &c.* Codices Tol. & Vaticanus cum editione Veneta *accipe* pro *ac pie* Bafiliano, in ceteris autem cum edito a nobis textu, ubi ex tribus codicibus & reftituimus ante vocem *fanguinis*.

EJUSDEM S. BASILII

TRACTATUS. III.

De (1) *Jejunio.*

Ps. 80. 4. I. *CAnite tuba in initio mensis, in die insignis solennitatis vestræ*, propheta præcipiebat populo Israel. Nobis quoque super omnem buccinæ sonum, & super omnem (2) tubæ clangorem adventum jejunii, & medicinales animæ dies adesse per propheticas, & evangelicas Scripturas Spiritus sanctus increpuit, per alium quidem prophetam: *Vocate jejunium, prædicate curationem*: per alium vero jejunii regulam modumque deffiniens, & illud quidem jeju-
Is. 58. 4. nium Judaicum abjiciens, de quo dicit: *Non ad judicia, neque ad lites jejunetis:* in his enim jejuniorum diebus quam plurimi vacant, ut magis videantur idcirco corpori subtrahere cibum, ut noxiis calumniarum dapibus animam saginent: & ob hoc solum esuriunt a cibis, ut litibus satientur. Hanc ergo abji-
Ibid. v. 6. 7. 8. ciens jejuniorum formam Dominus per prophetam denuntiat: *Non tale jejunium elegi, dicit Dominus, cum humiliat homo animam suam: sed solve omne vinculum iniquitatis: confringe esurienti panem tuum ex animo: nudum, & sine tecto introduc in domum tuam: & tunc subito orietur, sicut mane, lumen tuum, & sanitas tua, sicut meridies*: quod nihilominus Dominus quoque in Evangeliis perfectius, & divinius re-
Matth. 6. 16. 17. formans, sicut & cetera quoque mandata, repetit, & dicit: *Vos autem, cum jejunatis, nolite effici tristes, sicut hypocritæ faciunt, exterminantes facies suas: sed tu, cum jejunas, unge caput tuum, & lava faciem tuam.*

II. Tali ergo affectu suscipiamus jejunii gratiam, sicut Dominus docet: & non tristes, & mœsto vultu, tamquam horrescentes necessitatem dierum: sed læti, & hilares, & cum exsultatione rem gerere debemus, quæ nobis caussa victoriæ, & salutis exsistit. Et quis est, qui tristis coronetur? qui mœstus, & demerso vultu triumphet? præsto est enim per jejunia carnem vincere, & de ejus vitiis post victoriam triumphare. Quis unquam tristis est, quod sanus efficitur? aut quomodo non probrosum est, majorem de ciborum casti-

(1) Nostrorum codicum in Basilianis hisce quatuor tractatibus recudendis ordinem secuti, hunc tractatum tertio loco posuimus: & licet hic inter octo Basilii tractatus Rufino interprete Latine redditos & in Basilii Appendicem ex duobus MSS. conjectos non reperiatur, tamen ex stili ac interpretandi similitudine ejusdem esse interpretis nihil ambigimus, ut jure inter ceteros ejusdem interpretationis nostris codicibus fuerit insertus. Hanc quoque putamus esse interpretationem illam veterem Basiliani tractatus *de Jejunio*, quam suo quoque ævo vulgatam & liberiori manu scriptam S. Augustinus commemorat lib. 1. contra Julianum num. 18. Integram tamen tractatus interpretationem nostri codices non exhibent, sicut & interpretationem tractatus sequentis mutilam præferunt, quæ in Appendice Basilii integra legitur.

(2) MS. Tol. *tubarum*.

(3) MS.

castigatione recipere mœrorem, quam gaudium de animæ sanitate? qualis illa mens est, quam plus contristat interitus libidinis, quam lætificat vita virtutum? quæ dolet subtrahi aliquid de ventris stercore? (in hunc enim thesaurum omnes illæ ciborum copiæ reconduntur) & addi quantulumcunque cælestibus continentiæ thesauris, quos tinea non consumit: & ubi fures non effodiunt, & furantur? Læti itaque, & exsultantes accedamus ad medicum nostrum Deum, medicamentum jejunii suscipientes, quo per totum annum noxios humores peccatorum collectos depellere, atque exsiccare possimus. Sicut enim sæpe videmus in pueris austerioribus medicamentis, vel poculis collectas intrinsecus exstingui bestiolas; ita in interioribus animæ nostræ vivificata peccata jejunium exstinguit & enecat: simul quoque evertit, ac subruit illam legem, quæ est in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, & captivum me ducere cupit in lege peccati, quæ est in membris meis.

III. Habet sane etiam sacramenti plurimum modus ipse, quo ad jejunandum instituimur, & formamur: *Tu enim*, inquit, *cum jejunas, unge caput tuum, & lava faciem tuam*: per quod admonet nos, ut unguentum regale, & unguentum sacerdotale, vel hi, qui nondum consecuti sunt, catechumeni desiderent, ac requirant: vel hi, qui jam consequi meruerunt, virtutem ex recordatione suscipiant: qui enim uncti sunt, oleo lætitiæ uncti esse dicuntur: ubi omnis tristitia fugata est, & dolor abscessit, & gemitus: vel certe ita quis ungit caput suum. Si caput viri Christus est, qui ungere caput suum jubetur, sine dubio Christum ungere jubetur. Quis est, qui unxit Christum? Evangelium nos docet beatam illam mulierem, quæ alabastrum unguenti diffudit super caput Jesu, & perunxit eum: cum etiam dicit, quia repleta est odore domus tota. Quidam vero ex discipulis, & præcipue proditor Judas dicebat: *Ad quid perditio hæc unguenti? potuit enim venundari, & dari pauperibus.* Jesus vero, qui sciebat, quid sacramenti factum mulieris contineret: *Nolite molesti esse*, ait, *mulieri: opus enim bonum operata est in me.* Quod esset opus bonum, designat dicens. *Quia ad sepeliendum me fecit.* Ostenditur ergo per hoc, quia ungere (3) Christum, sepulturam ejus est præparare. Sepulturam vero præparat Jesu, qui secundum Apostolum mortificat membra sua, quæ sunt super terram, fornicationem, avaritiam, libidinem, concupiscentiam malam, & cetera: & qui jam non secundum (4) carnem ambulat: qui actibus Spiritus sancti carnis facta mortificat: &, ut (5) planius dicam, cui mundus crucifixus est, & ipse mundo: immo qui Christo concrucifixus est: & non solum concrucifixus est, sed & consepultus est ei. Hic ergo est, qui ungit caput suum, jejunans a vitiis, & in operibus bonis Christi odor bonus efficitur.

Matth. 6. 17. *Ib.* 26. 8. 9. *Luc.* 14. 4. 5. *Matth.* 26. 10. *Luc.* 14. 6. *Matth.* 26. 12. *Coloss.* 3. 5. *Gal* 6. 14. *Rom.* 6.

IV. Sed etiam (6) lavare faciem jubetur, qui jejunat: quam faciem, nisi illam, qua Deus videri dicitur? *Beati enim mundo corde, quia ipsi Deum videbunt.* Illa

Matth. 5. 8

(3) MSS. Pomp. & Tol. *Jesum*, *sepulturam* &c.

(4) Edit. Ven. *carnem mortificat.*

(5) MS. Pomp. *plenius.*

(6) Erat in editis cum MSS. aliquot *& lavare*; delevimus autem *&* uti superfluum ex apposita particula *etiam* auctoritate MS. Pomp.

(7) Edit.

Illa facies, si habuerit aliquam maculam, aut rugam, intueri non potest Deum: in illis oculis si hæserit festuca peccati, Deum videre jam non possunt. De illa ergo facie, idest de animi sensibus, & cordis arcano omnes vitiorum sordes expurgare debemus, ut secundum Apostolum illuminata hac facie, & revelata, & secundum hanc imaginem transformati, gloriam Domi-
2.Cor.3.18 ni speculari possimus. *Nolite ergo*, inquit, *exterminare faciem vestram, sicut hy-*
Matth. 6. *pocritæ faciunt.* Exterminatur hæc facies, de qua superius diximus, cum reli-
16. giosus habitus extrinsecus simulatur, & venenata intrinsecus nequitiæ amaritudo contegitur. Denique hypocrita ille dicitur, qui in theatro persona vultui superimposita, cum alius sit, alius esse simulatur: verbi caussa interdum regis persona utitur, cum sit ipse plebejus: aut etiam domini, cum forte ipse sit servus. Ita ergo (7) in hac vita quam plurimi hominum, tamquam in theatro, simulatis personis utuntur, & fictis: &, cum sint intrinsecus aliud, aliud se esse hominibus ostendunt. *Tu ergo*, inquit, *noli exterminare faciem tuam*, qualis es, talis appare: noli te tristem, & gravem simulare, intrinsecus vero flamma totius intemperantiæ, & rapacitatis agitari: aut ostendere, tam-
(*) f. simul. quam si abstineas a cibis, & rapias alienas domos, ut (*) semel & pro abstinentia collauderis, & pro rapacitatibus condemneris. Duo ergo Dominus simul præcepit, neque ostentationis caussa, & laudandi studio jejunium celebrari: neque simulare religionem vultu, & habitu, & mente atque operibus agere subversionem. Sed abstinere quidem a corporalibus cibis (8) bonum est: bonum enim, & utile est humiliare carnem, refrenare libidinem, cohibere lasciviam, luxuriam resecare: multo vero clarius est inquietos, & inconditos motus animæ continere: nam & anima luxuriat, cum inique aliquid (9) concipit: cum ultra mensuram erigitur, & superbit: cum invidiæ stimulis agitatur: cum sua negligens, quæ cælestia sunt, terrena & caduca, quæ a se aliena sunt, quærit: quibus singulis modum ac terminos, jejuniorum sobrietas statuit, competenter (10) recipit.

V. Sed fortassis videmur vobis novellum aliquod observationis genus invenisse jejunium. Perantiquum est munus istud, & ex paterna hereditate descendens: supra avos, ac proavos originem tendit. A lege me fortassis arbitramini primam ejus originem prolaturum, ubi præcipitur, in die
Lev.16.29 propitiationis septimo mense decima die mensis jejunium celebrari. Sequimini me per historiarum gradus: & ego ostendam vobis omnium, qui in hoc mundo nati sunt, antiquiora incunabula esse jejunii: ut canities ejus & antiquitas intima indubitatum fidei mereatur adsensum. (11) Prima jejunii lex non in hoc mundo, sed ante mundum in paradiso data est. Hoc

(7) Edit. Ven. cum MSS. Pomp. & Zen. & *in hac vita.*

(8) Ex MSS. Pomp. & Zenon. restituimus *bonum est*, quod ab editis aliisque codicibus aberat, aliaque interpunctione sensum non ita bonum reddebat.

(9) Editio Veneta cum quatuor MSS. Tol. Vat. Urb. & Pomp. *cupit.*

(10) Auctoritate MS. Rem scripsimus *recipit* pro *recipi*

(11) Ab hac periodo usque ad verba, *& ad paradisum revertamur*, alia interpretatione, quæ

Hoc primum mandatum primus a Deo homo factus accepit, ut de ligno
ſcilicet ſciendi bonum, & malum non manducaret: non manducare autem
jejunare eſt, & legem continentiæ cuſtodire. Denique ſi jejunaſſet Eva *Gen.* 2. 17.
illud jejunium, numquam nos indiguiſſemus iſto jejunio: quia nec ſani in-
digent medico: ſed hi, qui male habent. Male habemus, & ægrotamus
per cibum peccati: curemur, & ſanemur per jejunium pœnitentiæ: per
cibum offenſus eſt Deus, per jejunium mitigetur. Sed ipſa ſententia qua-
lis ſit, non conſideramus. *Maledicta*, inquit, *terra in operibus tuis*: *ſpinas*, *Ib.* 3. 17.
& tribulos proferet tibi. Numquid deliciari nos patitur iſta ſententia? man- 18.
ducando in hoc, quod ſumus, ventum eſt: quid mala noſtra velut glo-
riam ducimus? quid pœnam delicias facimus? quid condemnationem duci-
mus voluptatem? Expulſi ſumus de paradiſo, quia non jejunavimus: jeju-
nemus nunc, ut ad paradiſum revertamur. Sed & ipſa omnis paradiſi vita
jejunium eſt: nuſquam ibi carnes decoquuntur, nuſquam vini liquor pre-
mitur; (12) nec aliquibus voluptatibus corporis deſervitur: ſed eſt ibi
cum angelis vita communis, cum cæleſtibus virtutibus ſors æqualis; ille
denique ipſe ſcientiæ cibus, qui quoquomodo ibi nominatur, jejuniis ali-
tur, & per abſtinentiam miniſtratur. Vide, jejunando Elias quo adſcen-
derit. Vide, Eva quo deſcenderit manducando. Sed & utriuſque 3. *Reg.* 19.
operis auctores, & conſiliarios intuere: ibi ad manducandum auctor, & 4. *Reg.* 2.
conſiliarius ſerpens eſt, immo diabolus in ſerpente: heic, ut jejunans adſcen-
dat ad cælum, auctor eſt, & monitor Deus. Utamur ergo & nos hac
via, qua rediri ad paradiſum poteſt: & ſuſpecta nobis ſit illa via, quæ ex-
pulit hominem de paradiſo. Hanc teneamus, cujus aditum patefactum
Domini noſtri Jeſu Chriſti ſponſione agnovimus, dicentis ad latronem, cum
& ipſe ſimul penderet in ligno: *Quia hodie mecum eris in paradiſo*: neque *Luc.* 23. 43.
enim quis cognoſcere poſſet, niſi ipſe aditum credentibus patefeciſſet. Il-
luc (13) pervenit & Lazarus, qui totius vitæ ſuæ juge continuatumque *Ib.* 16.
jejunium ſolis micarum ſolatiis, quæ projiciebantur ex menſa divitis, ſola-
batur. Illuc nos quoque per jejunia, & miſericordias contendamus intra-
re, ut mereamur poſt longa jejunia percipere de ligno vitæ, quæ eſt ſa-
pientia Dei, & unigenitus Filius ejus Dominus noſter Jeſus Chriſtus: cui
gloria, & poteſtas cum Spiritu ſancto in æterna ſæcula ſæculorum. (14)

EJUS-

---

quæ Græco Baſilii textui magis cohæreret, hoc fragmentum Auguſtinus reddidit, & inſeruit. lib. 1. contra Julianum num. 18. *quod*, inquit, *etſi reperi interpretatum* (ex hac ſcilicet Rufini interpretatione multo liberiori) *tamen propter diligentiorem veri fidem*, *verbum verbo malui transferre de Græco.*

(12) Legebatur *nec alia*, *quibus voluptati corporis* &c. correximus ex Mſ. Pomp.

(13) Editi cum aliquibus Mſſ. præceſſit Lazarus Mſ. Rem. *pervenires Lazarus.* Pomp. & Zen. *præceſſit & Lazarus.* Placuit ſumere ex Remenſi *pervenit*, ex aliis & addere, ex quibus junctis Mſſ. Rem. librarius *pervenires* palam ſcripſit.

(14) Urb. & Pomp. Mſſ. addunt *Amen.*

EJUSDEM S. BASILII

TRACTATUS IV.

De (1) *Avaro divite.*

I. DUplex est tentationum species. Aut enim tribulatio cor vexat humanum, & sicut aurum in camino, per patientiam probatur unusquisque & agnoscitur: aut interdum etiam ipsa vitæ prosperitas ad tentationem cedit hominibus. Similis namque, ejusdemque ignaviæ est, in adversis humilem ac miserabilem fieri, (2) in prosperis insolenter efferri. Exemplum sane, quod non debemus animo dejici in adversis, habemus magnificum Job inclinare in tristibus penitus nescientem, qui omnem diaboli violentiam, velut torrentis cujusdam adversum se turbinem venientem, immobili corde & inconcussa mentis vivacitate (3) suscipiens, tanto clarior ex tentationibus factus est, quanto difficiliora, & periculosiora ei sunt ab inimico intentata certamina. Exempla vero eorum, qui per secundos vitæ successus, prosperitatesque tentantur, multa quidem habemus, & alia: non minus tamen & ejus,
Luc. 12. qui nunc de Evangelio recitatus est, divitis; qui alias quidem reconditas premebat divitias, alias vana spe inaniter præsumebat, dum benignitas Dei aviditatis ejus intemperantiam non statim ab initio, nec continuo, ut pullulare cœperat, punit, quinimmo & reconditas divitias novis nihilominus, & adventitiis (4) divitiis cumulat, si forte eum aliquando nimietate ipsa satiatum ad sensum, & intelligentiam humanitatis adduceret, (5) animamque ejus per abundantiæ nimietatem suaderet aliquid de indigentibus cogitare. Sed videa-
Ib. 12. 16. &c. mus, quid de eo dicit sermo divinus. (6) *Hominis cujusdam divitis uberes fructus ager attulit, & cogitabat apud semet ipsum, Quid faciam? Destruam borrea mea, & majora*

(1) Titulus in edit. Ven. ac MS. Zenon. *De duplici tentationum specie.* Edit. Ver. addidit *De Evangelio secundum Lucam.* Editio autem Basilianæ Appendicis tom. I. pag. 722. *De eo quod scriptum est in Evangelio: Cujusdam divitis fructus uberes ager attulit* &c. Luc. 12. 16. Inscriptionem retinuimus nostrorum veterum codicum, In quibus mutilus est hic tractatus, adeo ut ex octo numeris, in quos integer divisus est in editione Basilii, duo heic tantum suppetant. Hic idem, cum brevi additione in initio, inter sermones S. Ambrosio tributos est serm. 64. in editionibus Romana & sequentibus usque ad Benedictinam, a qua primum exclusus fuit, & inter supposititios recensitus.

(2) Edit. Basilii *& prosperis insolentem efferri.*

(3) Eadem editio *suscepit*: & hinc paullo post ubi edidimus, *factus est*, desideratur τὸ *est* non tam in laudata editione, quam in MSS. Zen. & Pomp.

(4) Editio Basilii *opibus cumulat.*

(5) Ibidem: *animumque ejus per abundantiam suaderet.* Item edit. Ven. *animumque.*

(6) Ibi quoque post vocem *hominis* additur *inquit*, & infra post *semet ipsum* additur *dicens.*

(7) Editi

majora (7) *reædificabo.* Dicis fortasse: Cur ager (8) hominis, qui nihil boni o-
peratur, uberes attulit fructus? ut magis, magisque Dei patientia nosceretur,
dum ad hujuscemodi homines beneficia suæ benignitatis extendit: pluit enim
super justos, & injustos, & solem suum oriri (9) jubet super bonos, & ma-
los. Verum talis ista benignitas Dei, sicut per nimiam patientiam (10) fa-
cultatem conversionis & emendationis indulget, ita majora & graviora sup-
plicia coacervat & convectat ingratis. Largitus ergo est Deus imbres uberes
agris hominis avari, solem præstitit ad nutriendas segetes multiplicandasque
fruges, ut acervos divitis augeret in omnibus moderata temperies. Igitur,
quæ a Deo præbentur etiam ingratis, ista sunt, terræ fecunditas, aeris tem-
peries, fructuum lætitia, boum subsidia, & omnia, quibus anni proventus
(11) fecundis successibus adimplentur. Quæ vero ab homine procedunt,
qualia, quæso, sint, videamus. Angustus animus, & parum putans om-
ne, quod nascitur, cuivis abundantiæ deesse aliquid computans: tum deinde
(12) inhumanum propositum impartiendi cuiquam caussam nullam idoneam
putat. Vides, beneficiis divinis dives quam (13) ingratus exsistit. Commu-
nis hominum naturæ non meminit, æquum non putat saltem ex superfluis
suis aliquid egentibus impertiri, mandati immemor: *Nusquam non cesses benefa-* Prov. 3. 27
cere indigenti. Scriptum non legit, nec recordatur præceptum esse, ut *fides &*
misericordia non deserant (14) *te*, &, *Confrange esurienti panem tuum*, & quæcum- Ib. 3. 3.
que vel a prophetis, vel a ceteris doctoribus (15) quotidie prædicantur, dives Isaia 58. 7.
nec audit, nec videt, nec intelligit, sed horrea quidem diruit, & majora reædificat,
(16) ut fructibus largioribus repleat: avari tamen divitis cor, & propositum
non repletur; semper enim studet cumulare nova veteribus, & augmentis
præsentium superare præterita, & dum cumulis semper crescentibus (17) so-
litos cupit vincere numeros acervorum, ad istos inextricabiles cogitationum
exitus devolutus est, ut nec veteribus cederet, nec sufficeret novellis. Pro-
pterea

(7) Editi nostri cum Mss. *ædificabo.* Editionis Basilianæ lectionem secuti sumus, cum paullo infra legatur apud omnes *reædificat.*

(8) Erat in editis & Mss. aliquot: *hominis boni nihil operaturi.* Ms. Pomp. *operatur.* Ex edit. Basilii textum expressimus.

(9) Eadem Basilii editio *facit*; quæ deinde *talis illa* pro *talis ista.*

(10) Ibidem: *facultatis conversionis & emendationis misericorditer impertitur gratis; ita majora & graviora supplicia coacervat ingratis.*

(11) Editi cum aliquot Mss. *fecundis.* Retinimus lectionem Mss. Rem. Spar. & Pomp. ac editionis Basilianæ.

(12) Mss. Rem. Vat. Pomp. & edit. Veneta *humanum.* Paullo post *ducens* pro *putat* in edit. Basilii; *putans* autem in cod. Pomp.

(13) Edit. Basilii *gratus*, & in margine notatur *ironice gratus.*

(14) Sic editio Basilii; in ceteris & Mss. nostris *se.*

(15) Ita in eadem editione: in nostris Mss. & editis libris *hodie.* Paullo post pro *non audit* scripsimus *nec audit* ex edit. Veneta & Basiliana, nec non ex Ms. Pomp.

(16) Edit. Basilii & *fructibus largioribus repleat*, ubi post pauca *vetera novellis* pro *nova veteribus.*

(17) Ms. Urb. & edit. Ven. *solutos*; dein edit.

pterea ergo (18) cassæ quidem ejus cogitationes, sollicitudo vero inutilis & inanis. *Quid*, inquit, *faciam*? Quis non talem misereatur? Quis non infelicitatem ejus doleat? (19) angustatur ex abundantia, constringitur & coarctatur ex opulentia, infelix in præsentibus bonis, infelicior in futuris. Et, ut (20) vides, ager ei non tam reditus largiores, quam gemitus adtulit graviores. Terra ei non fructuum copiam, sed curarum molestiam (21) germinavit, ita ut curis ac mœroribus stimulatus, egentibus & esurientibus similes perferat cruciatus. Denique & egeni vox ista est: *Quid faciam*? unde cibus? unde vestitus? eadem conqueritur & dives, *Quid faciam*? ubi recondam? iisdem cruciatibus pro sollicitudine facultatum, quibus pauper pro egestate torquetur. Vides divitem nec opimis copiis posse lætari, sed mentem ejus absumit, ac solvit affluentia, dum (22) nullo intellectu humanitatis admonitus, sentire non potest, id sibi abundare, quod aliis deest; non enim apostolicis commonitionibus accommodat aurem suam, ut discat ab eo abundantiæ suæ
2. Cor. 8. 14. rationem, cum dicit: *Ut vestra abundantia fiat*, idest proficiat, *ad aliorum inopiam*.

II. Et quidem mihi videtur talis hæc passio animæ similis esse his, qui tantum gulæ indulgent, ut disrumpi magis nimio cibo eligant, quam alicui indulgere reliquias. Sed recordare, o homo, quis est, qui largitus est tibi
Luc. 12. 42 te ipsum. Quis sis, in memoriam revoca. Servus es Dei, & dispensatio tibi commissa est (23) domesticæ facultatis. Recordare ergo, quis est, qui tibi injunxit officium dispensandi (24) super familiam suam. Quid est, quod multis prælatus es? Non est utique sine caussa, quod tibi a bono & justo Deo officium tribuitur largiendi, aliis necessitas imponitur indigendi. Dispensatorem te igitur conservorum tuorum ex domesticis facultatibus te esse cognosce. Nec æstimes, quod omnia ventri, & deliciis tuis terra producat. Quæ in manibus habes, commissa tibi magis, quam concessa cognosce. Parvo tempore aliquantulum super his lætaris, & abuti eis voluptuosius delectaris? Cum vero hæc pariter cum vita nostra defluxerint, rationem dispensationis nostræ (25) evocamur Domino redditPuri.

(26) Hoc

edit. Basilii *conditorum* pro *acervorum* & *cogitationis* pro *cogitationum*.

(18) Erat in editis: *caussa quidem cogitationis ejus sollicitudo inutilis*. Scripsimus ut apud Basilium, cum quo concordant tres MSS. Zen. Spar. & Pomp. in quibus solum *τὸ ejus* deest.

(19) Sic in Basilii editione, cum antea legeretur *angustiat*.

(20) Eadem editio *vides*, ut infra *vides divitem* &c. cum antea legeretur *video*.

(21) Sic MS. Pomp. cum edit. Basilii: alibi *geminavit*.

(22) Legebatur in edit. Patavina cum MSS. Tol. Pomp. & Zen. *nullo intellectu humanitatis sentire potest*. Edit. Basilii post *humanitatis* addit *admonitus*: editiones Ven. & Ver. cum aliis MSS. solum post *sentire* inserunt *non*. Ex his utrisque & *admonitus*, & *non* in textum conjecimus æquiori, ut videtur, sententia.

(23) In margine editionis Veronensis nec non in Basiliana editione *dominicæ*: & similiter paullo post *dominicis* pro *domesticis*.

(24) *Super* desideratur in MS. Tol. & edit. Basilii.

(25) In eadem editione *evocamur a Domino*.

(26) Sic

(26) Hoc mihi paullisper indulge, quisquis es, qui divitiarum (27) dispensationem in hoc mundo sortitus es, & te in illo terribili Dei judicio tribunali adstantem paullulum quid vacans, si tamen vacare potes a divitiarum sollicitudinibus, intuere. Cum interrogari cœperis, commissas tibi opes cum quibus egentibus divisisti? quibus necessitatem patientibus subvenisti? quos de carceribus, de vinculis, de gladio profusa pecunia liberasti? quibus pupillis pater, cui viduæ vir castis provisionibus exstitisti? pecunia mea, fructus mei quid apud te operis, quid utilitatis habuerunt? Tu ad hæc sine dubio respondebis: Omnia simul reposita, ac recondita claustris validissimis, & signaculis tutissimis communivi; nulli quidquam tribui, quinimmo & ad custodienda ea vigilias addidi meas, curas impendi, sollicitudines tribui. Sed stulto consiliario usus es temet ipso, deliberans enim ais: *Quid faciam?* Consequens utique erat te de talibus deliberantem dicere: Aperiam horrea mea, & replebo esurientes animas pauperum. Patefaciam, quæ recondita sunt, & invitabo indigentes, ac relevabo afflictos. Imitabor beatum Joseph, & humanitatis voce proclamabo: *Si quis indiget panibus, veniat ad me*, ut gratiam, quam Dominus (28) indulgenti liberalitate largitus est, communem cum omnibus faciam. Velut ex communibus ergo fontibus hauriat unusquisque, quod sufficit. Sed tu nihil tale non solum proloqueris, verum ne cogitas quidem: (29) quin immo hominibus quidem divina invides beneficia: tuam vero ipsius animam malignis consiliis crucias, & affligis (30). Gen. c. 41 & c. 42. Ibid. 47.

(26) Sic edit. Veneta. Quatuor MSS. *hoc* item habent, nimirum Remensis, Pomp. Zen. ac Sparav. In editis autem ceteris etiam Basilii: *Hic mihi te paullisper* &c.

(27) Apud Basilium: *dispensator es in hoc mundo, & te* &c.

(28) Ibidem *indulgentiori*.

(29) Sic. MS. Rem. & edit. Ven. ac Basilii in Ver. & seqq. *quin immo communia omnibus hominibus divina*: in Tol. *communia omnibus* desunt: *invides* ex editione Basilii scripsimus pro eo, quod alibi erat *invadis*.

(30) In MS. Rem. *Explicit de Avaro divite*, & mox legitur: *Hincmarus Archiepiscopus dono dedit S. Remigio.* In codicibus autem Tol. Vat. & Pomp. subjicitur in ceterorum tractatuum normam hymnus *de Signo sanctæ Crucis* inscriptus, quem longioris hymni Prudentiani fragmentum esse in præfatione ad hanc Append. monuimus.

FINIS APPENDICIS.

AUGUSTINI VALERII CARDINALIS
EPISCOPI VERONENSIS

Epistola nuncupatoria ad SIXTUM V. Pontificem Maximum præmissa editioni Veronensi anni 1586.

Cum mense Aprili superiore, Beatissime Pater, de more, institutoque veterum Romanorum Pontificum primo sui Pontificatus anno Sanctitas Vestra cereos Agnos Dei consecraret, quorum veluti divinæ clementiæ instrumentorum mirifica virtus in incendiis, eluvionibus, ac tempestatibus sæpenumero mortalibus spectata est, ac sacrum Cardinalium Collegium pro sua in hunc Ordinem benevolentia, & caritate tridui spatio convivio exciperet, memini S. Zenonis Veronæ Episcopi & martyris a Sanctitate Vestra mentionem factam postremo convivii die, quo sum ipse vocatus: convertens enim post sacram lectionem, & post gravissimos in mensa sermones habitos in me oculos, Cras, inquit, celebrabitur festus dies S. Zenonis Episcopi & martyris, qui inter procellas persecutionum Veronensem Ecclesiam mira constantia gubernavit, & Gallieni tempore martyrio coronatus est; atque hanc commemorationem sermonum, qui ab eodem sanctissimo Episcopo scripti sunt, mentio subsecuta est. Cum verba Vicarii Christi in animo infixa essent meo, commemorationem S. Zenonis, cui post multos annos in hac administratione, quamvis indignus successi, tacitam, vehementemque cohortationem putavissem, cumque ideo Veronam permissu Beatitudinis Vestræ rediissem alacrior, & ardentior multo, quam umquam antea, ad munera pastoralia obeunda; in Synodo diœcesana primum Clerum universum sum hortatus, ut Patronum hujus Civitatis exemplar recte Christiani gregis gubernandi, ac magistrum optimum & religiosius veneraretur, & studiosius moribus, atque vita imitaretur: deinde quod sermones S. Zenonis, qui typis impressi ante annos complures editi fuerant, essent valde mendosi, nec jam ulla fere amplius eorum exstarent volumina, ne Clerus Veronensis, ceterique viri docti & pii utili lectione antiquissimi & sanctissimi Scriptoris privarentur, decrevi, ut iterùm multo accuratius imprimerentur. Accessit ardor quorumdam presbyterorum Veronensium, quibus nec ingenium in illustranda Ecclesia Veronensi deest, nec studium. Itaque mecum a multis viris doctis recogniti, emendati, & expurgati meo jussu typis commissi sunt. Celebris quidem est, Sanctissime Pater, multis, præclarisque naturæ muneribus Verona, cæli temperie, collium, Athesisque interfluentis amœnitate, magnitudine, antiquitate urbis, ingeniorumque præstantia. Floret artis operibus ad ornatum, & defensionem, arcubus, pontibus, amphitheatro, sacrisque templis: verum multo florentior est, atque munitior numero Sanctorum, atque reliquiis, Episcoporum præsertim, qui eam sapientissime sanctissimeque rexerunt: quorum primus Euprepius a S. Petro Apostolorum Principe, Christique Vicario Veronam missus quinque, & triginta successores habuit sanctos Episcopos: quorum memoria tum in libro de Sanctis Episcopis Veronensibus, tum in aliquot templis, tum in aula Episcopii loco illustri pictis imaginibus ac nominibus subscriptis diligenter conservatur: tum etiam in divinis officiis ex Synodorum diœcesanarum decretis, & veteri instituto religiosissime

me colitur. Eorumdem tutelæ urbs hæc refert acceptum hoc maximum beneficium, quod per tot sæculorum cursus, inter tot hæresum fluctus fidem catholicam integerrimam constantissime retinuerit: ac proinde isti sanctæ Sedi Apostolicæ Romanæ suæ, omniumque fidelium Christianorum matri, unde norma recte credendi, recteque vivendi petenda est, summa cum veneratione paruerit. Inter hos Episcopos B. Zeno martyr ordine octavus est: qui vix dum migrarat in cælum, cum eum civitas Veronensis sibi Patronum adscivit, & ut talem perpetuo coluit, quod ejus patrocinium sæpissime in suis calamitatibus experta est. Et piorum hominum sententia æquum fuerat, ut cum Sixti II. Papæ temporibus & vixerit, & scripserit Zeno, & ejus scripta pene mortua altero Sixto V. Ecclesiam universam moderante feliciter reviviscerent, & quem auctorem, atque hortatorem tacitum suæ editionis habuerant, eumdem patronum disertum, & vindicem haberent. Denique ut opuscula Veronensis Ecclesiæ Episcopi Zenonis Veronæ Episcopus illustrare, ita Cardinalis ad Romanum Pontificem, quem Sacerdotem magnum, Principem Episcoporum, heredem Apostolorum, potestate Petrum, unctione Christum (ut Sancti Bernardi verbis utamur) sacrum Cardinalium Collegium, & universa Christiana respublica agnoscit, & veneratur, & Augustinus Cardinalis Veronæ ad Sixtum V. quem summa veneratione prosequitur, & a quo multis honoribus & magnis beneficiis est affectus, ea mittere debuit. Non dubito, quin pastoralem hunc laborem meum, quamvis minimum, æstivis caloribus susceptum, probatura sit Sanctitas Vestra: & ex Episcopi, martyrisque scriptis magnam sit captura voluptatem. Interim Deus auctor bonorum omnium, & largitor Beatitudinem Vestram, Sanctissime Pater, donis suis magis in dies, ut facit, locupletet: & Collegio nostro, universæque Ecclesiæ incolumem diutissime servet, ut justitia, pax, istius Sanctæ Sedis auctoritas, omnes virtutes in dies magis ac magis vigeant, atque florescant.

RAPHAELIS BAGATÆ, & BAPTISTÆ PERETTI

Præfatio in eamdem editionem Veronensem an. 1586.

Sanctus Zeno Veronæ Episcopus, & Patronus difficillimis temporibus in magnis tempestatibus admirabili constantia Veronensem rexit Ecclesiam, ac Gallieni Imperatoris tempore martyrio coronatus est. Floruit non solum vitæ sanctitate, & pastorali vigilantia, sed doctrina, & dicendi laude: quod ejus sermones summa gravitate, & Apostolico quodam illius sæculi spiritu conscripti abunde testantur. Est idem S. Zeno inter vetustissimos Ecclesiæ scriptores connumerandus, cum doctissimo viro Origeni, & gloriosissimo martyri Cypriano æqualis fuerit. Is Veronæ pater patriæ nominatus est, & Doctor insignis, quo Doctoris nomine in Ecclesia etiam Mediolanensi decoratur. In Græcia etiam Christi Evangelium prædicavit. Exstant apud nos hujus S. Zenonis sermones in vetusto ex membranis manu scripto codice. Iidem a Guarino litteris Græcis, & Latinis erudito, in antiquissimo volumine Episcopatus fuerunt reperti, & a bibliopola quodam Anno MDVIII. rudibus, & mendosis admodum typis Venetiis fuerunt editi, S. Zenonis nomine,

nomine, ut de eorum auctore nullo modo sit dubitandum. Nunc vero politioribus formis exacte recogniti, emendati, & expurgati, Augustini Valerii Veronæ item Episcopi, & S. R. E. Cardinalis Illustrissimi, & Reverendissimi jussu pro solerti ejus, vigili, & solita pastorali cura impressi sunt, & distributi juxta eruditum illum ordinem, quem vir eximiæ doctrinæ, & judicii F. Felix Cardinalis de Montealto, nunc S. D. N. Sixtus V. in sua operum S. Ambrosii editione secutus est: primus enim locus iis sermonibus attributus est, qui veteris testamenti locos explanant: proximus illis, qui novi: postremo loco ii, qui de virtutibus, & vitiis tractant, collocati sunt. Neque vero reprehendat quispiam Martyris nomen huic editioni additum, quo rudior illa caret: oportuit enim sancto sermonum Auctori tribuere martyrii gloriam, quam illi (ut omittamus vetustissima B. Gregorii Papæ, Vener. Bedæ, Usuardi, & aliorum testimonia) recentissimum Martyrologium jussu Gregorii XIII. Pont. Max. editum attribuit. Objiciet fortasse aliquis, hos sermones alterius Zenonis esse Martyre posterioris, Veronæ item Episcopi, cujus mentio fit a S. Ambrosio epistola prima ad Syagrium. At ille locus primum nihil habet, unde probetur ille Zeno horum auctor esse sermonum. Deinde non ita probat eum esse Veronæ Episcopum, ut convincat. Cum enim S. Ambrosius aggressus fuisset prædicare (ut legimus in vita S. Eusebii Bononiæ Episcopi lib. I. de Episcopis Bononiensibus) sacratam Deo virginitatem, Bononienses ejus prædicatione permoti, eodem Eusebio auctore, virgines ipsi suas passim Mediolanum velandas mittebant: cujus rei etiam idem S. Ambrosius meminit lib. I. de Virginibus: ubi etiam testatur virgines vel ab ipsa Mauritania Mediolanum, ut velarentur, & sacrarentur, venisse: eadem ratione credendum est, virginem illam Indiciam nomine, de qua ibi fit mentio, Mediolani a S. Ambrosio eidem Zenoni viro sanctæ memoriæ probandam, & benedicendam traditam fuisse: id enim facile ex eadem epistola colligitur. Soror enim ipsa S. Ambrosii, cum esset Mediolani, testatur Indiciam Romæ domi suæ Ambrosio absente habitasse: quædam vero Paterna nomine S. Ambrosii (sic ille ipsam appellat) filia, numquam ab Indicia discesserat: Indicia autem Veronæ, quo cum sorore sua nova nupta profecta fuerat, apud eam, pariete tamen interjecto, parvo videtur tempore habitasse: unde apparet Indiciam alibi, quam Veronæ, sac[illegible] virginali benedictione insignitam fuisse, præsertim cum post tot annos a benedictione, ut inquit S. Ambrosius, nota corruptionis inureretur. Accedit præterea Ecclesiæ Veronensis perpetua traditio, quam certis rationibus firmam ex Canonum præscripto tueri debemus, quæ præter Zenonem Episcopum, & Martyrem (qua de re in libello de Sanctis Veronensibus Episcopis uberius tractatum est) nullum alium Zenonem agnovit Episcopum: quam quidem traditionem testatur etiam Episcoporum Veronensium series in aula Episcopali depicta, in qua unus tantum Zeno VIII. Episcopus cernitur. Dicet alius, ab auctore horum sermonum confutatos esse errores Arii, qui vivo Zenone Martyre non erat. Respondemus, cum Epiphanius scribat patrem Arii fuisse Origenem, & S. Thomas fontem ejusdem exstitisse, errores, qui ab Ario disseminati sunt, fuisse antequam Arius nasceretur: ut errores Lutheri, antequam pestiferam illam hæresim Lutherus disseminasset, convicti fuerunt. Quod si is contendat errores illos Origeni falso tributos, ut Pamphilus Martyr, & alii nobiles scriptores putaverunt, non convincit caussam non fuisse, ut S. Zenoni necesse non fuerit, illam pestem, quod Filius non sit coæternus Patri, refellere. Quod objicitur, sermonem de continentia non esse S. Zenonis Martyris, cum in eo legatur auctor abfuisse a S. Paulli doctrina divulgata annis quadringentis &

eo

eo amplius, & totus pene orbis tunc fuisse Christianus: dicimus textum, sicut multis in locis est mendosus, ita, ut sæpe fit in numeris, ibi esse depravatum. Jam vero cum disseminatum per omnes provincias esset Evangelium a multis receptum, eo in loco auctor ponit, ut fit, totum pro parte. Antiquissimi auctoris est indicium, cum sæpe ad Judæos sermones habuerit: catechumenos ad immergendum se in sacrum fontem invitaverit: reprehenderit Græcos tunc ad fidem Christi conversos, quod vana sua sapientia etiam in Ecclesiam Dei vana quædam de Deo introducerent, ut serm. 1. *de Psal.* 130. *Idem ostenditur, cum in serm.* de Spirituali ædificatione domus Dei *auctor demonstrat, tunc non fuisse jam templa Christianis constructa, sed novum populum, & minimum numero exstitisse: Ad Neophytos porro serm.* 4. *cum de iis mentionem facit, qui universam rem familiarem pauperibus erogarent, quique Dei templum essent, cum templum idololatriæ antea exstitissent. Id ipsum præterea licet perspicere ad Neophytos serm.* 5. *cum eos hortatur auctor, ut idololatriam fugiant, & ne captent amplius auguria. Quid? nonne id clare patet ex serm.* 1. de Pascha, *& ex serm.* de Patientia? *quorum altero interpretatur autumnum sui temporis Martyres significare, patientiam in altero coronam Martyrum appellat quotidianam? B. Thecla S. Paulli Apost. discipula, & prima illius sexus Martyr in sermone* de Timore *in exemplum timoris Domini adducitur. Quosdam meminit in serm.* de Resurrectione *in idololatria suo tempore obiisse: & Christianos quosdam arguit corporum resurrectionem non credentes. Ab eo præterea descripta est S. Arcadii Martyris vita, suo tempore, ut Petrus Episcopus Equilinus testatur, martyrio in Mauritania coronati. His profecto, & hujusmodi aliis quamplurimis antiquissimus horum sermonum auctor demonstratur. Quod autem tres, sive quatuor sermones in his reperiantur, quos S. Zenoni aliqui putant adscribi non posse, nempe qui inscribitur*, de Præcepto adtende tibi: *Sermo* de Evangelio secundum Lucam de duplici tentationum specie: *Sermo* de Livore, & Invidia: *& sermo* de Jejunio: *qui inter S. Basilii homilias Græce scripti reperiuntur: quamvis argumenta non desint, quibus probare liceret eos quoque sermones ad S. Zenonem nostrum pertinere, cum etiam plurimos summo studio, & gravissimis laboribus in Græcia multo ante S. Basilium prædicando ad fidem Christi converteret; tamen ea in re contentiosi esse nolumus. Ad id vero, quod auctor Bibliothecæ sanctæ scribit, nempe septem sermones in psal. quos enumeravit, esse descriptos ex S. Hilarii commentariis, dicimus illum quoad numerum errasse: sermones enim in psal.* 79. *& in psal.* 100. *in commentariis S. Hilarii non reperiuntur. Quoad reliquos quinque, cum duo sermones de psalm.* 130. *in his sermonibus legantur, secundus vero sit certis quibusdam vocabulis, & iisdem fere sententiis similis priori, qui quidem prior in commentariis S. Hilarii non reperitur; eum etiam, secundum scilicet, dicimus a S. Zenone more suo fuisse aliqua ratione repetitum, & propterea ad illum pertinere, sed in commentariis S. Hilarii ab aliquo fuisse insertum, quemadmodum videmus inter opera Hieronymi, Augustini, & aliquorum sanctorum Patrum conciones, & libellos non ignobilium auctorum irrepsisse. An vero reliqui quatuor eadem ratione fuerint in iisdem commentariis inserti, necne, aliorum sit judicium. Nos vero, qui in eodem vetusto codice manu scripto hos etiam sermones simul cum quatuor, quos, ut jam diximus, apud S. Basilium Græce descriptos reperimus, defraudare S. Zenonem debita suæ laudis possessione non sumus ausi. Neque lectorem debuimus tam utili, & jucunda lectione privare. De stilo quod objicitur, vario dicendi modo sermones conscriptos, si quis recte eos perpenderit,*

derit, paucissimis exceptis, ejusdem stili comperiet; insunt enim eadem saepe vocabula, eadem verborum dispositio, & connexio. Neque tutum est semper ex stili varietate, in paucis maxime, de auctore fieri judicium: non enim quilibet auctor scripta sua eadem dicendi phrasi semper contexuit: hoc namque & Augustino, & Hieronymo, & aliis sanctis Patribus, quinimmo & S. Paullo Apostolo contigisse, ut tom. 2. Vitarum Sanctorum in praefatione ad lectorem, ait Aloysius Lippomanus hujus Ecclesiae Veron. Episcopus, quandoque reperimus, ut pro locorum, temporum, & personarum qualitate modo altius, modo demissius loquantur. Imperfecti sermones, quos S. Zenonem diversis temporibus scripsisse probabile est, ab aliquo ejus discipulo fideliter collecti sunt, cum praesertim quaedam in eis sint, quae eadem fere sunt; quod auctor minime fecisset, neque quispiam alius, qui eos ex diversis auctoribus colligere voluisset. Ex his igitur licet cognoscere, quanta injuria Doctor eximius S. Zeno eodem Bibliothecae loco honore/suo defraudatus fuerit, scriptis suis luculentissimis spoliatus, cui opinioni, & judicio in hac re non satis oculato refragatur Blondus Flavius, De illustrata Italia regione nona: Petrus Episcopus Equilinus in vita S. Zenonis, & Joannes Stoeffler Justingensis mathematicus in calendario Romano, qui prius superiori saeculo, quam typis fuissent excusi, sermones S. Zenoni attribuunt. Nostra vero aetate praeter F. Leandrum Albertum Bononiensem Ord. Praed. in descriptione Italiae, & Onuphrium Panvinium in chronico manu scripto, vanam illius trutinam, & judicium refellit idem Aloysius Lippomanus, & Laurentius Surius Carthusianus, viri judicio, pietate, & varia, & recondita eruditione insignes, & sacrarum historiarum in primis scientissimi, qui non modo oratione, sed etiam usu ipso S. Zenonis esse docuerunt, quorum alter in suam catenam Commentariorum in Genesim sententias ex hisce sermonibus quasi flosculos decerptos nomine Zenonis intexuit, uterque vero inter Sanctorum vitas prudentia summa, laboreque incredibili collectas sermones integros B. Zenonis nomine insignitos inseruerunt. His gravissimis auctoribus accedit vita S. Zenonis, quae jam multis saeculis fuit conscripta, in qua membra aliquot horum sermonum, de quibus est disputatio, leguntur. Monemus autem praetermissum esse S. Gaudentii Episcopi Brixiensis sermonem, qui excusis sermonibus S. Zenonis fuerat additus, quod in vetusto codice manu scripto non reperitur. Haec de S. Zenonis sermonibus, ut piissimi, & benignissimi pastoris, ac patris nostri mandato, qua debuimus observantia, pareremus. Fruere igitur, candide Lector, his sermonibus Martyris Episcopi, qui magno Dei munere nobis relicti sunt, quos cum attente legeris, senties te ad virtutis, & pietatis studium mirabiliter excitari, & hominem, in quo Christus loquebatur, plane agnosces.

Veronae MDLXXXVI.

FRAN-

FRANCISCI SPARAVERII

Adnotationum in B. ZENONIS Veronensis Sermones αὐτοσχεδίασμα.

ADMONITIO.

FRanciscus Sparaverius Nobilis Veronensis, in Latinis Græcisque Auctoribus apprime versatus, politiorumque litterarum ac eruditionis excultor eximius, de quo plura Scipio Maffejus prodidit part. 2. Veronæ Illustratæ, postquam non nulla lucubravit summa cum laude, postrema ætate novam S. Zenonis editionem meditabatur, in quam plures adnotationes paravit. At morte præventus an. 1697. opus imperfectum reliquit. Veronensis autem editionis ordinem secutus, commentarium perduxit ad medium usque sermonem *De ædificatione Domus Dei*, post quem tres alii supra decem sermones ea in editione supersunt sine ullo commentario; quem tamen parasse, etsi descriptus non fuerit, vel saltem animo præcepisse, indicant adnotationes aliquæ, in quibus ad observationes in eosdem postremos quoque sermones Lectorem remittit. Hisce autem in adnotationibus & corruptiora quædam loca tentavit emendare, & difficiliores quasdam sententias explicare naviter & erudite studuit. Uno codice usus, quem posterius etiam accepisse videtur, alios sæpe desideravit, queis sinceram lectionem restitueret. Aliquos tractatus suppostitios plane cognovit: at cum vulgatum de Gallieni ætate præjudicium nondum detexisset, hæsit alicubi, quo minus aliquos adddititios tractatus alienos crederet, alicubi etiam genuinum Zenonis sermonem, qui ei ætati non congruit, ab eodem abjudicandum putavit: ut ne tamen certum sit, an mutaturus fuisset sententiam, si editioni perficiendæ longiorique meditationi tempus superfuisset. Etsi vero id opus imperfectum & veluti ex tempore ac sine præmeditatione lucubratum (unde αὐτοσχεδίασμα inscriptum ab Auctore fuit) immaturus celeberrimi viri fetus sit; ob multa tamen præclara, quæ continet, in editione nostra haud prætermittendum judicavimus, ne vel exspectatio quamplurium, quibus illud notum, & in desiderio est, vel vir ille de hac editione benemeritus sua laude fraudetur. Duo tandem advertenda maxime sunt: primo nos hasce animadversiones in novæ editionis seriem, Auctoris ordine commutato, daturos, quod lectorum commodo necessarium est visum, si quando inter legendos Zenonis tractatus Sparaverii observationes velint consulere: dein vero, sicubi lectionem ab hoc indicatam ab editis nostris diversam invenies, eam Veronensis editionis lectionem esse, quam in adnotationibus a nobis suo loco commemoratam reperire licebit.

In Tract. 1. lib. 1. de Fide.

Pag. 4. *Non ab alio, sed ejus ex voluntate præveniente Spiritus sancti inspiratione, atque ejus adjutorio nascatur* &c. In Ms. est: *Non ab alio commodetur, sed ejus ex voluntate nascatur. Ceterum si* &c. D. Paullus ad Romanos cap. 10. num. * 17. *Fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei.* Cyrill. Hierosol Catech. procem. fol. 6. δεῖ ἀκούειν τὰ περὶ θεοῦ ζῶντος. δεῖ ἀκούειν τὰ περὶ κρίσεως. δεῖ ἀκούειν τὰ περὶ Χριστοῦ. δεῖ ἀκούειν τὰ περὶ ἀναστάσεως, καὶ πολλὰ &c. repe-

* *Numerus* Authori idem ac *Versus*.

πειῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τὸ οἰκοῦν αὐτοῦ πνεῦμα ἐν ὑμῖν; *quod si spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis habitat in vobis, qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit mortua corpora vestra, propter inhabitantem spiritum ejus in vobis.* Justinus martyr Apologia 1. 58. *Ut ab initio exsisteremus, non nostrum id fuit, itidem vero, ut delectu adhibito ea sectemur, quae grata illi sunt, per donatas ab eo rationis virtutes, persuasione ipsius id fit ad fidem nos adducentis.* Huc credo respexisse Zenonem, dum dixit *Dei originis, aut naturae.*

Pag. 8. *Si tractatum fidei dixerimus* &c. Hoc epicheremate videtur velle, neque fidem tractari posse, quae in recto judicio stat, & ut ait Clemens Alexandrinus Stromat. lib 2. 362. est fundamentum prudentis electionis θεμέλιος ἔμφρονος προαιρέσεως, neque tractatui fidem posse conciliari, quia demonstrationes desunt. Idem ὁ πιστεύσας τοίνυν ταῖς γραφαῖς ταῖς θείαις, τὴν κρίσιν βεβαίαν ἔχων ἀπόδειξιν ἀναντίῤῥητον, τὴν τοῦ τὰς γραφὰς δεδωρημένου φωνὴν λαμβάνει Θεοῦ. *Qui divinis credidit Scripturis, firmum habens judicium, cui contradici nequit, demonstrationem ejus, qui Scripturas dedit, vocem accipit.* Ad quam rem dicebat Ambrosius: *Aufer argumenta, ubi fides quaeritur. In ipsis gymnasiis suis jam dialectica taceat: piscatoribus creditur, non dialecticis*: sicuti & Augustinus: *Noli intelligere, ut credas, sed crede ut intelligas: intellectus merces fidei est.* Sed indiget fides cognitione. Theodoritus sermone 1. περὶ θεραπ. 479. δεῖται μὲν τοι ἡ πίστις τῆς γνώσεως, καθάπερ αὖ ἡ γνῶσις τῆς πίστεως: οὔτε γὰρ ἄνευ γνώσεως πίστις, οὔτε γνῶσις δίχα πίστεως γένοιτο ἄν; *Indiget autem fides cognitione, sicut & cognitio fide indiget; neque enim esse potest fides sine cognitione, neque cognitio sine fide.* Neque minus indiget tractatu. Clemens Alexand. Stromat. lib. 1. 286. ἀλλὰ καθάπερ καὶ ἄνευ γραμμάτων πιστὸν εἶναι δυνατόν φαμεν, οὕτως συνιέναι τὰ ἐν τῇ πίστει λεγόμενα οὐχ οἷόν τε, μὴ μαθόντα ὁμολογοῦμεν: *quemadmodum vel sine litteris fidelem posse esse dicimus, ita quae in fide dicuntur, non posse intelligere eum, qui non didicit, confitemur.*

Pag. 8. *Video praeterea, sicut adsertorum indicant nomina, quae si auferas nulla fortassis* &c. scilicet haereticorum, qui corpus Christi Ecclesiam impiis sectis laniarant.

Pag. 9. *Multos fuisse tractatus* &c. Tractatus sunt disputationes, quibus opiniones suas fusum ibant; labore enim, & favore captabant, quibus persuaderent, & quibus veros Christianos seducerent. Tertull. *de Resurrect. carn.* cap. 5. *Ita nos rhetoricari quoque provocant haeretici, sicut & philosophari.*

Pag. 9. *Eligendum quid sit, non potest nosci* &c. Intellige in catechumeno, aut initiando, alioquin paradoxum esset; nam recta fides una, a qua non licet nec deficere, nec desciscere, & quam infra nominat illam nobilem, & antiquam, quae Deum Deo credendo promeruit, quaeque credere non didicit, sed praesumsit.

Pag 11. *Quaeque credere non didicit, sed praesumpsit*: repete notas in hunc ipsum sermonem, supra ad pag. 2. ad illa verba, *quod nisi insinuationem legis.* Fuere divinitus inspiratorum; qui e re nata Christiani facti, ultro se morti confessione obtulere, nulla praevia doctrina, aut professa voluntate. Sed negandum non est, quin caussa quaedam praecesserit, quae commovente Deo opinionem impresserit, ex cujus praejudicio credere didicerint. Lato igitur modo heic intelligendus Zeno.

Ibidem. *Ne fides*, inquit, *intereat, cum male aut creditur, aut docetur* &c. Eadem fuit sententia Tertulliani: uterque ex Apostolo ad Titum cap. 3. num. 9. *De praescript. haeretic.* cap. 14. *Fides in regula posita est, adversus regulam nihil scire, omnia scire est.* Deinceps: *At cum tenent quidem, & credunt, quaerendum tamen dicunt, ut defendant; antequam defendant, negant, quod confitentur, se nondum credidisse dum quaerunt.*

Ibidem. *Nunc scire cupio, fides ex doctrina constet, an ex credulitate, an ex utroque* &c. Cyrillus Hierosol. Catech. 5. indivisibilem natura sua fidem, primo gradu dogmaticam facit συγκατάθεσιν τῆς ψυχῆς: Secundo, atque eminentiori, quae fit ἐν χάριτος μέρει παρὰ τοῦ Χριστοῦ: admonens, ut posteriorem & gratiam adipiscamur, priorem imbibamus ex succo Catholicae Ecclesiae, neque ductemur variis quaestionibus, neque curiosis colloquiis, sed sacrarum Scripturarum collatione in nobis roboremus.

Ibidem. *Sit vero ex utroque, patriarcharum semensa fides est, ac per hoc illis* &c. Semensa, imperfecta, quasi dimidia mensura fraudari. Metiri est ad mensuram praebere, & minore mensura admetiri est fraudare mensuram.

Cæsar de Bello Gallico lib. 7. cap. 71. *Frumentum parce, & paullatim metiri instituit*, hoc est parce, & restricte, ut tempora ferebant, & annonæ caritas. Cyprianus epistola 76. prope finem parili, & eodem sensu ait: *An consecuti sunt quidem gratiam Dominicam, sed breviore, & minore mensura?* quod est femensa gratia. In hoc totus est noster, ut sicuti Abraham, & ceteri Patriarchæ per fidem justificati fuerunt sine doctrina, sed sola πίστει, ita & Christianum quemlibet velit, qua Christianum, nullo alio adminiculo, quam spiritus advenientia constitui. Sed quid fiet verbis Dominicis, *Ite docentes*? Matth. 28. v. 19. quid fiet Paullo ad Rom. 11. v. 17. *Fides ex auditu*? At, ut videre est, non improbat doctrinam, quæ simpliciter, & pure a vero Christiano fuerit inculcata, sed vaniloquentia fucatam, circumlocutionibus ad ostentationem paratis turgidam, sed in præcipuo languentem. Vide D. Paullum ep. 1. ad Timoth. cap. 6. num. 4. & Clementem Alex. Stromat. lib. 1. non longe a principio. Si enim simpliciter credidissent, neque mentem rebus imperceptibilibus suam onerassent, Saturnillus non tam absona & monstrosa fuisset commentus, non Basilides, non Carpocrates, non Valentinus, non tot alii. Quid in perversum rapuit Origenem, quid Arium? nisi superflua in fide inquisitio, qua sapientiæ studio sapientiam perdiderunt. Et huc referenda sunt nostri verba paullo ante prolata: *Quia nec erit nec proprium, nec firmum, quod habet statum semper incertum, quippe cum unius electio sit alterius reprobatio: vel si omnes omnino amplectendæ sint* &c. Porro obscuritatem facit, quod alias usurpet legem pro mandato veteris testamenti, alias pro didascalia fidei Christianæ, quod salebrosum est, & impeditum. Nam si, ut ille ipse approbat, non sumus amplius sub lege, sed sub gratia, quid opus retentare de lege edicente, quæ Christiano inutilis est? Si distinctionem hanc observaveris suo loco & tempore, in hoc tractatu res facilius procedet.

Pag. 14. *Quæ duobus confligentibus Christianis, ab altero eorum si non transducitur, perfidia, cum transducta fuerit, fides vocatur* &c. cum non transducitur in animos, in adsensum, idest persuadetur, quod Titus Livius dixit *transduci in sententiam* lib. 44. cap. 40. Cicero lib. 4. de Finibus initio. *Si istud obtinueris, traducas me ad te totum licebit.*

Ibidem. *O quam præsumta* &c. Monet Claud. Salmasius ad Ælium Spartian cap. 2. quandoque *præsumtionem* esse de re pene certa, fiduciam quamdam, & spem indubitatam rei necessario eventuræ, ut heic. Exclamat ergo Zeno: *O quam male præsumta fides!* subintelligendum enim illud *male*, quæ cum indubitata prius haberetur, ut debuit, novellæ traditioni locum dare debet.

Pag. 15. *Forte in eo se quis æstimat fideliorem*, lege *æstimet* ex MS.

Ibidem. *Eo enim res deducta est, ut fides nostra per Dei requiratur injuriam* &c. Anonymus apud Eusebium Eccles. hist. 5. cap. ultimo de hæreticis habet, quæ huc transferre libet ad lucem Zenonis. *Sacras Scripturas audacter adulterarunt, primitivæ fidei regulam rejecerunt, atque ipsum Christum ignorantes non contendunt, quid sacræ doceant Scripturæ, sed cujusmodi syllogismorum figura impietatem suam confirment.*

Pag. 16. *Cur legem lege distringis?* &c. Heic legem habe pro dogmate Ecclesiastico.

Ibidem. *Sin vero fidem spiritus calles* &c. Cyrillus Hierosol. Catech. 5. αὕτη τοίνυν ἡ κατὰ χάριν δωρηθεῖσα πίστις ἐκ τοῦ πνεύματος, οὐ δογματικὴ μόνον ἐστὶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐνεργητική. *Hæc igitur secundum gratiam donata fides ex spiritu, non modo est dogmatica, verum etiam supra humanas vires effectiva.* Sunt enim divisiones gratiarum, ministeriorum, & operationum ab uno, & eodem spiritu dividente seorsum singulis, sicut vult. Vide Paullum ad Corinth. epist. 1. cap. 12.

Ibidem. *Cetina cymba* &c. Metaphorice cetum, qui Jonam deglutivit, & vivum per maria vehebat, cymbam dixit cetinam.

Ibidem. *Solis cursus, ac lunæ ab occidui* &c. Tangit historiam Josue cap. 10. num. 12. & 13.

Ibidem. *Si obvenerint dura, fidem tamquam granum sinapis te habere demonstra* &c. Potius spem, sed spes non est sine fide. Noster sermone sequenti: *Fides si non sit, quomodo spes ipsa nascetur?* Clemens Alexand Pædagog. primo cap. 6. Revera sanguis fidei est spes

spes, in qua continetur quemadmodum fides ab anima. Cum autem spes expiraverit, perinde ac si sanguis effluxerit, vitalis facultas dissolvitur.

Pag. 17. *Heic tibi ego respondere non audeo* &c. quia naturam divinam scire haud est hominis : ἡ μὲν γὰρ ζήτησις ἀειδὴς, καὶ ἀόρατος. ἡ χάρις δὲ τῆς γνώσεως παρ' αὐτοῦ διὰ τοῦ υἱοῦ. Clemens Alexand. Strom. lib. 5. 582. *Inquisitio enim nec ex forma, neque ex adspectu fieri potest : gratia autem cognitionis est ab ipso Deo per filium.* Atque ista quidem non adhuc perfecte : intelligimus enim Deum quantum possumus, ut ait Aurelius Augustinus lib. 5. *de Trinitate,* hoc est bonum sine qualitate, sine quantitate magnum, sine indigentia creatorem, sine situ praesentem, sine habitu continentem, sine loco ubique totum, sine tempore sempiternum, sine ulla sui mutatione omnia mutantem, atque impassibilem : *Quisquis Deum ita cogitat, & si nondum potest invenire, quid sit, pie tamen cavet, quantum potest, aliquid de eo sentire, quod non sit.* Cognoscentes οὐχ ὅ ἐστιν, ὅ δὲ μὴ ἐστὶ non quod est, sed quod non est, ut consonat ibidem Clemens.

Ibidem. *Multos enim seduxit suspicio illorum.* Ms. addit : *suspicio illorum & in vanitate detinuit sensus illorum.*

Pag. 18. *Neque attenderent fabulis, & genealogiis* &c. Epist. 1. ad Timotheum cap. 1. num. 5 Ad quem locum Theodoretus: *Ductas ex Abraham & ex David recensebant genealogias perscrutantes scilicet, an ex iis Dominus secundum carnem natus esset.*

Ibidem. *Negat quodam modo Deum quisquis rationibus humanis* &c. pressius & solidius Ms. *Negat quodam modo Deum quisquis adserit Deum. Defensio enim* &c.

In Tract. 2. lib. 1. de Fide, Spe, & Caritate.

Pag. 19. *Quibus si deneges caritatem, utraque inutiles erunt.* Ms. *Quibus si deneges caritatem, utraque cessabunt.*

Ibidem. *Tolle spem & interemta sunt omnia* &c. Hoc idem argumentum applicuere fidei Cyrill. Hierosol. Catech. 5. & Theodor. Θεραπευτ. λόγῳ α; sed multo congruentius Noster spei. Conferre tuum erit lector.

Ibidem. *Ad litteratorem puer* &c. Litterator est, qui elementa prima docet, legere & scribere. Lampridius in Alexandro Severo cap. 3. primae vocat pueritiae magistros : oppositi litteratis : rem notam facio ex notis Salmasii ad Tertull. de Pall. cap. postremo, & ex Voss. *de arte Grammat.* lib. 1. cap. 1.

Ibidem. *Profunda gurgiti nauta commisit* &c. Gurges heic pro mari aliorum exemplo. Propertius lib. 1. Eleg. 17. v. 14.

Ah pereat quicumque rates, & vela paravit

Primus, & invito gurgite fecit iter.

Idem Elegia 7. lib. 3. v. 25.

. . . . *positaque in gurgite vita.*

Paetum sponte tua vilis arena tegat.

Pag. 19. *Quamvis in futuro sit posita, fidei tamen est jure subjecta* &c. Habuit in mente illud D. Paulli ad Romanos cap. 8. num. 25. εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα : *si autem quod non videmus, speramus, per patientiam exspectamus.* Spes autem semper in futurum fertur ; Seneca loquens de Spe epist. 101. ait : *Nihil sibi quisquam de futura debet promittere.* Achil. Tatius Leucip. lib. 4. 221. ταῖς τοῦ μέλλοντος ἐλπίσιν ἐθάλπον : *futuri spe laetabar.* Max. Tyr. serm. 37. αἱ ἐλπίδες προσάγουσαι τούτοις ἄπρακτα ποιεῖν, καὶ ἀτέλεστα : *spes impellunt ad ea, quae nec fieri possibilia, neque finem habitura.* Legerim porro *juri subjecta*, ut syntaxis procedat. Cum enim non sint condignae passiones hujus mundi ad futuram gloriam, ut ait alicubi D. Paullus ; spes illius futurâ est constabilienda per fidem : alioquin, & illa corruat necesse sit.

Ibidem. *Et omni genere custodienda virtutum* &c. quas & quales pete a D. Paullo ad Rom. cap. 12. a num. 7.

Pag. 20. *Ecclesiae pulchritudo vel murus* &c. Legerim potius *vel turris.*

Ibidem. *Contra spem autem est quod impossibile* &c. in Ms. *Contra spem autem est, quod impossibile est, & non videtur, sed possibile ac spei fit, cum Dei dicto indubitanter* &c.

Ibidem. *Ut jure speremus aliena* &c. Fides, quam a Deo imbibimus, nostra est : nostrum non est, quod fide exspectamus, sed virtutibus, & rectitudine vitae expetendum ; ideo alienum dixit, quod a Deo decernendum. Regnum utique caelorum

vim

vim patitur, & violenti rapiunt, Matth. cap. 11. num. 12. Non quidem contentiosis orationibus, sed rectæ vitæ assiduitate, atque deprecationibus humillimis, & piis sine intermissione factis, quibus quia priorum peccatorum semina exstirpantur, & maculæ deleantur dicitur via inferri, & nobis & cælo, ut suggerit Clemens Alexand. Stromat. lib. 5. 553.

Ibidem. *Nemo enim censum debitori committit* &c. Reddit rationem dicti superioris: nemo siquidem quem habet in ære suo, si sapiat, ære numerosiori suo periculo obruet; neque rex bravium dabit desertori, sed victori, aut suas partes utrumque sustinenti pro viribus generose.

Pag. 21. *Qui habet dabitur illi* &c. Matth. cap. 12. num. 12. & cap. 25. num. 29. & alibi apud alios Evangelistas.

Ibidem. *Per hanc evadens Noe non invenit, cum quo diluvium fuisse conferret* &c. Ille namque solus credens veras Dei minas, & obediens illius mandatis, per fidem servatus est, sic ut post diluvium omni homine (præter consortes in Arca) peremto non haberet, cum quo de aquarum immanitate sermones duceret.

* Pag. 21. *Hæc Moysi in mari rubro terram vitream fecit* &c. Aliud volebat supra sermone sexto de Exod. (nunc tract. 59. l. 2.) nimirum non aquarum superficiei obambulasse, sed diviso mari, atque hiante, & tamquam aggeribus hinc inde obstipato, iter profundum maris datum, quo Judæi evaderent. *Eritbræum quoque in geminas ripas scissum mare, ductisque dextra lævaque aggeribus, in aciem stipatis undis, sudo liquore arefacta profundi semita.* Sic puto legendum.

Ibidem. *Paralyticos reformari* &c. Paralysis est defectio motus, & actionis: at motu privari, seu actione, & motum recuperare, seu operationis facultatem, non videtur recte dici reformari: nam quod spectat ad sanitatem & morbum qualitas est, & dicuntur in categoriis affectiones, quæ de facili mutari possunt; sed formæ non mutantur, nisi totius corporis mutatione eo corruente, quod prius fuerat. Nihilominus eodem sensu locutus Trebell. Pollio in triginta tyrannorum syntagmatio, nimirum Loiliano bis & Odenato semel, *Orientem jam in pristinum reformaverat statum, sed omnes omnino totius orbis partes reformaverat.*

Ibidem. *Cum suis sibi exsequiis* &c. Aut fallor, aut scripsit Zeno *exsuviis*: non enim exsuviæ tantum, quod exsutæ sint, sed quod indutæ possint exui. Habuit forsan in mente Tertulliani Apologiæ cap. 21. qui exsuvias *dixit sepulcri*, aut, ut maluit Rigaltius, *sepulti*: verum, utcumque sit, tollerabilius puto *exsuviis* dixisse, quam exsequiis.

Pag. 22. *Tamen sine hac utræque non proderunt*, Ms. *Sine hac utræque non stabunt.*

Ibidem. *Fides paucorum est, caritas omnium* &c. Quid hoc est? Nonne Christianæ fidei debet esse unita caritas, ut ea nihil prosit ad salutem, nisi per fidem proveniat? Certe D. Paullus 1. ad Corinthios cap. 13. potiorem caritatem fide, & spe posuit: atque fatendum est, eam difficiliorem, quia non tantum affectum impartitur, quantum & substantiam, & facultates, quibus privari majus quid putatur; ut potius legendum sit: *fides omnium est, caritas paucorum.*

Ibidem. *Spes ac fides tempus habent* &c. Supervacua est fides in futura vita, cum res evidenter appareant: sic spes iis, quæ sperabantur, potitis, evacuata est: at cum anima corpore liberata est, perturbationibus non vexatur, & tunc caritas vires majores habet. Theodorit. in epist. 1. num. 13. Divi Paulli ad Corinthios.

Ibidem. *Quantoque ab ea diligentibus invicem creditur, tanto invicem plus debetur* &c. Non tantum post mortem caritas non minuitur, sed etiam in hac vita (si licet dicere) increscit semper: scilicet si provocceris plenioribus officiis, augeas & tu affectionis gradus: mutuum enim caritatis facit, qui parili conditione correspondeat. Ita videtur sentire: videas tamen opponi iis, quæ paullo infra dicit, *Non pro tempore, quia varia non est.*

Ibidem. *Pro persona* &c. ex persona, sic *pro honore* & pro sexu, ex honore, & sexu; hoc est nulla personæ acceptatio est, aut distinctio.

Ibidem. *Hæc rura, urbes, & populos composita, paceque conservat* &c. Lego *composita pace.*

Pag. 23.

Pag. 23. *Jura evacuat.* Jura evacuare est jurium vim infringere, jura negligere atque contemnere. Infra de circumcisione: *Si circumcidit, Sabbatum corrumpit. Si non circumcidit, cum innocentis animæ interitu præstitutæ circumcisionis jura evacuavit.* Sic Tertull. de anima cap. 46. *Telmissensis nulla somnia evacuant*, idest non spernunt, non contemnunt. Expressit Apostoli verba ad Corinth. 1. cap. 13. num. 5. & 7. *Caritas non quærit quæ sua sunt, omnia suffert, omnia sustinet.* Rationem reddit Tertull. de patientia cap. 12. *Caritas nec sua requirit, si offert sua, dum alteri prosit.*

Ibidem. *Fora compescit* &c. Alias clamosa, & concertatoria. Cicero de Claris Oratorib. 280. *Thucidides hoc forensi concertatorium judiciale non tractavit genus.* Propert. lib. 4. Eleg. 1.

Et vetat insano verba sonare fora.

Seneca Hercule furente v. 172.

Hic clamosi rabiosa fori
Jurgia vendens, improbus iras
Et verba locat.

Ibidem. *Hæc mare penetrat, urbem circuit, commercia nationibus necessaria subministrat* &c. Vereor isthæc a Zenone dicta magis ad pompam, ut sermoni suo suppetias ferret; quam quod re ipsa ita esse sentiret: nam maris transitus, atque pericula tentare, se naufragiis exponere, vitæ discrimina adire, non fuit creditum Horatio alicuii caritate adsumtum, sed habendi cupiditate, & quod esset homo

* *Indocilis pauperiem pati.*

Sic & Ovidius Metamorph. lib. 1. v. 131. scelerato habendi amore tribuit, quod ausi fuerint vela ventis dare. Ex hoc tamen forsan deducet, rerum potestate per commerciorum communicationem facta, potuisse caritatem exerceri; quod tamen ab instituto remotum.

Ibidem. *Hujus est munus, quod antiquorum aut virtutes ex libris* &c. Certissimum est, per historicos oculis nostris subjicii tamquam præsentia, quæ peractis longe sæculis acta fuere, neque minus ex philosophorum libris & ceterorum scriptorum, disciplinas, scientias, atque mores hauriri: libri siquidem mortui magistri dicti, quia facile illos volventibus, neque objicientes pudorem interpellantibus bis & amplius. Instrumentum quippe doctrinæ cum usus eorum sit, Plinius major non inscite dixerit, nullum librum tam malum, qui non aliqua parte prodesse possit: ut præcipue obnoxii esse, atque grati debeamus, qui labores suos, cogitationes, inventa nobis voluere communia. Esto gloriæ suæ potissimum velificati fuerint; illa tamen sicuti speranda fuerat a gratia, & utilitate legentium, ut ista per hæc pleno voto expotirentur; ita posterorum commodo etiam laborasse ideo dicendi sunt. Tot enim invidi contra, & malevoli, qui inventa sua non vulgant, sed aliorum commoda fraudantes, secum perire malunt, quam aliorum cognitionem locupletare.

Ibidem. *Audacis lupi rabie vocatus* In MS. *devoratus*, male.

Pag. 24. *Olim deprehendisset, interitus, nisi ea* &c. Dele virgulam ante *interitus*, & interpretare *interiissent.* Nam hoc hac periphrasi vult.

Ibidem. *Perennis connubii fideli propagine benigna caritas illigasset* &c. Elementa invicem sibi subserviunt, & reciproco motu in se recurrunt: quo circa Empedocles amicitiam, & contentionem inter elementa, tamquam necessario concomitantes adnumerabat apud Sextum Empiric. lib. 8. adversus Mathem. ut quæ alterum alteri conciliarent, & rursus dissolverent. Seneca natur. quæst. lib. 3. cap. 10. *Omnium elementorum alterni recursus sunt: quidquid alteri perit, in alterum transit.* Illum consule. Itaque proprie Noster dicit perennis connubii fidelem propaginem.

Ibidem. *Ex lege discitur, sed in mentibus nascitur* &c. Ambrosius in Ps. 118. *Vere diligit, qui sine tristitia, sine timore, voluntario potius studio, quam coacta præcepta conservant.* Habitus ab affectione differre ait Aristoteles, quod habitus diuturnior, & permanentior sit; illa sit facilis & moveri, & mutari. Virtus autem, quæ in habitum transit, τελείωσίς τις, *est perfectio quædam*, &, ut ait D. Paullus de caritate οὐδέποτε ἐκπίπτει, *Numquam excidit:* in mentibus ideo nasci ait, quia, ut alicubi Augustinus, *pascit esurientes caritas, pascit & superbia: vestit nudos caritas, vestit & superbia: jejunat caritas, jejunat & superbia, aut mitius loquendo, observatio*

 præ-

præcepti, non caritas, non misericordia, quæ totum debet facere.

Ibidem. Ac per hoc operari iram, recte subjacet legi &c. Ira supplicium est, & animadversio apud Paullum ad Roman. cap. 13. num. 5. ideo operari iram Zenoni est, accersere sibi pœnam legis prævaricatione promeritam.

Ibidem. Rigida quadam dilectionis est forma &c. Corrigere quippe species dilectionis est, & ἰσοδύνατος, ut ait Clemens Alexand. Pædagog. lib 1. cap. 8. nam qui minatur, aperte ostendit, se nihil mali velle facere, neque ea, quæ minatur, exsequi, κατασείσας δὲ εἰς δέος τὴν ἐπὶ τὰς ἁμαρτίας ἀπεκόψε φορὰν, καὶ τὸ φιλάνθρωπον αὐτοῦ ἐνδείκνυται, μᾶλλον ἔτι καὶ διαταφθὰν εἰα πάσχειν, εἰ παραμένουσι ἁμαρτωλοί. Incusso autem timore impetum ad peccata reprimit, & suam in homines benevolentiam ostendit, adhuc differens & ostendens, qualia sint passuri, si peccatores permanserint.

Pag. 25. Quoniam solum præsumit servare posse, quod præcipit &c. Levi mutatione lego eum præcipit, ut lectio, si non certa, saltem probabilis sit.

Ibidem. Quod alieno jure servemus &c. Caritas enim e divino præcepto proximo debetur.

Ibidem. At cum ab eodem hujus devotionis incitatione inhabitari &c. Hoc est, cum a Deo servore caritatis invitati, inhabitari cœperimus. Caritas est recta voluntas igne quodam sancti Spiritus, a quo est, & ad quem refertur, incensa, uti habet Prosper Aquitan. de vit. contemplat. cap. 13. Devotionem autem fervorem bonæ voluntatis definit Joannes Cassin. in Collation.

Ibidem. Quod ejus est, fit pro partibus nostris &c. Lego fit pro partibus nostrum.

Ibidem. Ne admonitione pietati &c. distingue, Ne admonitione, pietati aliquid deregetur; proximum enim amare est se ipsum amare, & illum odio habere, perinde est, ac si se ipsum oderit.

Ibidem. Pateremur reverentiam veritatis &c. archetypi: homo enim ad imaginem Dei. Infra imaginemque Dei dignissime venerando, declaremus, quid ipsi veritati debeamus, hoc est archetypo

Ibidem. Pateremur reverentiam veritatis; in ea quæ res conditione dimissa &c. Lege, & distingue, veritatis, in eaque res &c.

Pag. 26. Si incliti cujusdam Regis hominis tamen vultus quivis, interpunge: si incliti cujusdam Regis, hominis tamen vultus, quivis.

Ibidem. Quem solum veretur, quidquid in virtutibus naturæ a regibus ipsis quoque metuitur? legendum censeo, quem non solum veretur, quidquid a virtutibus naturæ, sed a regibus ipsis &c. gradatur a minore ad majus. Si regis imago, qui homo est, tantam venerationem exigit; quanto magis Dei, qui supra præcipua naturæ, & supra Reges naturæ virtutibus minores. Virtutes naturæ intelligi quidquid eminet in natura, cœlum nempe, terram, astra, sidera. Laertius in Zenone ἀρετὴ δὲ τοῦ ἡ μὲν τις κοινῶς παντὶ τελείωσις: Virtus autem alias est communiter uniuscujusque perfectio 185. Plato lib. 5. de Legib. 851. τὸ νῦν δὲ λεγόμενον φαυλότατος τε καὶ ἀρετῆς χώρας: Quod modo dictum est de infelicitate & virtute regionis. Illa autem Deum ut Creatorem verentur, & ejus jussui parere certum est.

Ibidem. Ne sub sana nominis committatur regula veritatis &c. idest ne prævaricetur contra veritatem, & obnoxius fiat mendacio. Ne committatur contra regulam veritatis. Commissa stipulatio dicitur Jurisconsultis, cum placito non statur, ut necesse sit, vel ex stipulatione præstare id quod interest, vel eam quantitatem, quæ vice ejus sit, quod interest, in stipulatione comprehensa, ut in L. Si pact. 14. Cod Justinian. de pactis. Quod in L. 9. Si quis cautioni non obt. est, non committitur stipulatio, in Græco redditur οὐκ ἐνέχεται: non tenetur, scilicet, ut qui promisit, non possit conveniri apud Judicem, quod non commiserit contra factum in stipulatione promissum. Eadem forma sub titulo: Rem. rat. hab. in latino legitur, stipulatio committitur, in Græco est βεβαιοῦται ἡ ἐπερώτησις, stipulatio confirmatur, idest ex ea agi potest, quod prævaricatum sit contra conventa. Sic pœnam committere est facto suo pœnæ fieri obnoxium, cum non committitur pœna, pœnæ vi non subjacere. βεβαιοῦται ἡ ποινή: confirmatur pœna vertunt Græci illud committitur pœna in dict. L 9. §. 1. Si qui caut. non obtemp. idest ea culpa admissa est, quam pœna consequatur; nam reus fit pœnæ, qui in præceptum commisit. In L. 2. Cod. Theodos. de suscept. præpos. lib. 12. habetur: Ne legem commissi incurrat,

rat, hoc est *ne incidas in pœnam*, quam imposuit lex tale quid committentibus: atque ideo non inscite Turneb. Adverf. lib. 28. cap. 46. docuit, commissum piaculum dici, cum id patratum est, cujus caussa placulum dandum est.

Pag. 27. *Ideo nudus, quia voluntas ejus est turpitudo* &c. impudentis enim est denudare pudenda, quæ tecta voluit honestas. Lepidissime, quamvis alio sensu, in altercatione Hadriani cum Epicteto, interroganti ipsi, quare Venus nuda pingeretur, respondet:

> *Nuda Venus picta, nudi pinguntur Amores,*
>
> *Quibus nuda places, nudos dimittas oportet.*

Ibidem. *Quia inlicitis ardoribus semper conjunctus est gladius* &c. vis, & furor.

Ibidem. *Hic Joseph mulieri flagitas esse violentum, quem etiam, dum denudat, esse non invenit impudicum* &c. Distorta sunt ista, nec ad rectam verborum structuram, quam exquirere sine libris haud facile mihi. Dicam, quæ credam meliora. *Hic Joseph*, indeclinabile pro Josephum *muliebri agitas violentia, quem etiam, dum denudas, non invenit impudicum.*

Ibidem. *Hic Synagogam expugnavit, cum sua illi arma concedit* &c. Puto respicere ad historiam, quæ narratur Numer. cap. 25. tum ad eam, quæ Judic. recensetur cap. 20. & 21.

Ibidem. *Pejurque blanditur, quam furit* &c. Dum amorem obsequentem quis habet, zelotypia & mancipatu amatæ tenetur, rem familiarem, ut veneri suæ satisfiat, pessumdat; immo se negligit & existimationem sui. At sine parili amore, qui cordis angores, qui animi cruciatus, qualia a semet ipso externatio, quis furor? Zeno autem in blanditiis amoris pejus esse concludit, quia si non legitimus, offensio Dei accenditur, quæ præ omnibus cavenda.

Ibidem. *In ipso fructu suo etiam ipse se odit* &c. Fructus amoris est amor mutuus, in quo nemo se odit, & cujus neminem pœnitet, de quo vide pulcherrimam disputationem Ficini in Convivium orat. 2. cap. 8. & orat. 5. cap. 9. At post fruitionem rei amatæ pœnitudo venit. Petron. Afran.

> *Fæda est in coitu, & brevis voluptas,*
>
> *Et tædet Veneris statim peractæ.*

Aristenæt. lib. 1. ep. 21. ἐλπιζόμενος ὁ γάμος ἡδὺς, εὔχαρις, καὶ λίαν εὐκταῖος: γίγονε, παρεφρονήθη: *Speratus coitus dulcis, gratus, optandus: ubi potitus es, contemtus venit.* Itaque potius legendum, *in ipso fruitu sui*, in ipsa fruitione, & voluptate. Schol. antiqua in Terentium Heautonti. actu 1. scena 1. apud Vossium, *frui proprie est delectationem capere ex usu: a fruor est fruiscor, & fruniscor.*

Pag. 28. *Hominum mentes capis, & decipis, sic cupido vocari capis* &c. Paronomasiam captavit in verbis *capio*, & *cupio*.

Ibidem. *Numerifero semper vicissitudinis delectamento* &c. Procul dubio verbum hoc *numeriferum* mirificum est; quid enim? an quia aliquando numerus pro corpore, aut corporis parte præcipua, ut in illo Salustii Catil. 19. *C. Manlius ex suo numero legatos mittit*, & in Horatii epist. 2. vers. 27. *Nos numerus sumus*, intelligere debeamus adducentem secum siderum, aut totam, aut præcipuam partem? Apertius fuisset, dixisse *numeroso*, qualiter in Plinio *varietas numerosa* lib. 9. cap. 17. scilicet multiplici mutatione. Martianus Capella lib. 9. dixit astriferum.

> *Nec cura astriferi te stimulant thalami.*

Ibidem. *Tu eum breviatum paullisper* &c. Breviatum, imminutum: breviare est minorem facere. Quinctil. lib. 1 cap. 9. *Versus primo solvere, mox mutatis verbis interpretari, tum paraphrasi audacius vertere, qua & breviare quædam, & exornare salvo poetæ sensu permittitur.* In novo testament. Matth. cap. 24. num. 22. & Marci cap. 13. num. 20. vulgatus interpres, breviabuntur dies illi Græce κολοβωθήσονται: quod non tantum mutilationi convenit, quam imminutioni, ut docent Grammatici.

Ibidem. *Tu populi cælestis animam tenes* &c. Acsi diceret, tu refers in terram paradisi consortum qualitates, in quantum ornas pacem &c.

Pag. 29. *Tu martyres gloriosos a confessione* &c. In hoc commatio de caritate erga Deum loquitur, quæ alias pietas dicitur: dicta prius spectant ad caritatem erga proximum. Habuit a D. Paullo ad

Roman. cap. 8. qui caritatem vocat, ficut & D. Math. cap. 24. *Abundabit iniquitas, & frigescet caritas multorum.* Mox redit ad caritatem erga proximum, more suo, re diversa, non diversa nomine confundens.

Ibidem. *Recte Deus diceris, quia Trinitatis* &c. Clem. Alexand. Strom. 4. sig. ἀγάπη τοίνυν καὶ ὁ Θεὸς εἴρηται, ἀγαθὸς ὤν: *Caritas ergo & Deus dicitur, cum sit bonus.*

In Tract. 7. lib. 1. de Humilitate.

Pag. 70. In Mſ. ſimpliciter eſt *de Humilitate*: & titulum *de pſalmo* 130. adſcitum eſſe ex ipſo auctore cognoſcimus; nam dum Pſalmum 130. interpretatur, profatur, ſe alio inſtituto de humilitate egiſſe. *Sed qui pluribus aliis locis non nulla de humilitate tractavimus.*

Ibidem. *Otioſo negotio* &c. dum otium inani negotio trahunt, elegantiſſime dictum, ac ſi dixiſſet, quod vulgo toti in nil agendo occupati. Atilius apud Plinium Cæcilium, Minutio Fundano epiſt. lib. 1. ſentiebat, præſtare otioſum eſſe, quam agendo nihil agere: eodem colore.

Ibidem. *Cum adſcendunt verbis in cælum* &c. ideſt cum de Divinis loquuntur, & profitentur de illis ſe loqui poſſe: recole adnotata ad fol. . . .

Pag. 71. *Nam mutato nomine, & cultu quaſi promota ſit ſomniis, illas ſcholares calumnias, Dei uſque ad Eccleſiam tranſmiſere* &c. Me ſollicitum habuit hic locus, tamen putavi legendum, *permota ſit ſomniis*, hoc eſt illas ſcholares calumnias ad Eccleſiam tranſmitere, quaſi permota ſit, aut permoveri debuerit illorum ſomniis; ut pro appoſitione ſint illuſtrandæ orationis cauſſa. Suggerat, qui meliora poteſt. In Mſ. eſt *quaſi promota ſomniis*. Græciſmus.

Ibidem. *Scholares calumnias* &c. ſcholares fruſtrationes, deceptiones, errores, a verbo calvor, fruſtror, decipior: ſic docent Caſilius, atque Priſcianus.

Ibidem. *Deus illis non colendus ſit, ſed quærendus* &c. Eorum variis opinionibus, qui ſe patiatur circumduci, nil fixum ſtatuet, nec liquidum quid cognorit. De eorum varia ſententia vide Plutarch. de placit. Philoſoph. cap. 7. lib. 1.

Ibidem. *Indicat ille, ſed nobis* &c. Servi Dei opera ſua bona dum occultant, faciunt cuſtodia propria, dum publicant faciunt utilitate aliena, ait alicubi S. Gregorius Papa.

Pag. 72. *Exaltatio cordis ad paucos pertinet, oculorum elatio ad omnes* &c. Magnanimitas enim naturalis virtus, ſed non omnibus data, aut non ab omnibus excolita: oculorum potentia omnibus indifferenter communis, quos ideo in ſublimi corporis parte collocavit natura, ut illorum uſus promtior eſſet: iſtis aut falſum ſpiramus, aut amorem tamquam ſpicula dirigimus, aut incognoſcenda intuemur, & ejuſmodi, quibus ſe immunem Propheta profitetur.

Pag. 73. *Obumbraret neminem Prophetæ terrore* &c. obſcuriſſima ſunt mihi iſta, nec lumen ab ingenio meo poſſum præclare: putabam legi poſſe, *neminem profecto terrore*, ſed quid τῷ *obumbret* ſupponam, non reperio, alioquin hinc alienum, & improprium.

Ibidem. *Quorum lenocinio mundus in flore eſt* &c. Lenocinantur oculi deferendo formas ad animam, ex quo gignitur affectio: ut enim in ſenſuum ſedibus affectio gignitur, cum ſentiunt, ita in anima, cum intelligit, docet Nemeſius cap. 7. περὶ τοῦ φανταστικοῦ. Quid ſi legas, *mundus infelix eſt*, alludendo ad viſum pomi ab Eva, quo mortem generi acceſſivit? Geneſis cap. 3. num. 5. καὶ εἶδεν ἡ γυνή, ὅτι ἀρεστὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς.

Pag. 74. *Non membratim Deum, ſed totus exorat* &c. non motu membrorum, ſed humili ſui conſcientia: non manus tendens, non oculos extollens, non lingua intonans, ut Phariſæum feciſſe ait Auctor, licenter quidem, & genio ſuo donans, quæ a ſacro textu non hauſerat.

In Tract. 13. lib. 1. de Circumciſione.

Pag. 99. *Hanc cæleſtis Sacramenti virtutem* &c. Sacramentum hic myſterium eſt. Nemeſianus & ceteri Cypriano inter ejus epiſtolas num. 78. *Dum enim non deſinis tractatibus tuis ſacramenta occulta nudare, ſic nos* &c.

Ibidem. *Circumciſio eſt in damnum formandi vulneris ferro circulata cicatrix* &c. ideſt, abſciſſio circum circa pudendum ferro facta. Peculiaris noſtro Auctori dicendi forma.

Dam-

Damnum ipsa abscissio est. Varro lib. 4. de ling. Lat. *Damnum a demtione est, cum minus re factum, quam quanti constet* Paull. Jurisconf. in lib. 3. de Damn. infec. *Damnum & damnatio ab ademtione & quasi diminutione patrimonii.* Quod autem de patrimonio, aut mercimonio sensere illi, ad quodcumque negotium traxit Noster, non insolita translatione. Juvenal. Satyr. 12. 34.

> . . . . . *imitatus Castora, qui se*
> *Eunucum ipse facit, cupiens evadere damno*
> *Testiculorum.*

In Cod. Theodosiano lib. 7. titul. 13. Constit. 5. ajunt Imperatores: *Siquis ad fugienda sacramenta militiæ fuerit inventus, truncatione digitorum damnum corporis expedisse* (qui ob id dicti *poltroni* Italico nomine, quasi police trunci). Ipsam autem Circumcisionem dixit *rotundum vulnus*, quam Græci περιτομήν, quæ glandem ambit & excludit. Circulata cicatrix, & rotundum vulnus videri possint ταυτολόγως dicta. Verum id dixisse expedivit, ne medicina vulnus resarctum putaremus, & eas partes redintegratas, quæ mutilatione ipsa gentis characterem exhibebant, quo ab alienigenis distinguerentur. Debuit ergo remanere rotunda cicatrix, quale fuerat vulnus.

Ibidem. *Major est ejus, qui in honorem Deæ suæ anus turpis atque amatricis* &c. Tangit historiam Actis & Cibellæ, de qua Pausanias Achaic. & Arnob. lib. 5.

Pag. 100. *Adversus sabbatum pugnat, quod violandum ullo opere in toto non esse præconat* &c. Præconat verbum factitium, sicut in Seneca epist. 4. *apologavit*, in Plinio Jun. lib. 2. Ep. 5. 3. *proœmiatur*: valet edicit, intonat, interminatur, notum facit. Plaut. Asinar. Prologo: *Face jam tu præco omnem auritum poplum.* Usus enim præconis fuit, ut ea, quæ dicebantur, magis exaudirentur. Clemens Alexand. Strom. lib. 1. 277. Theognis 883.

> Μηδὲ λίην κήρυκος ἂν οὖς ἔχε μακρὰ βοῶντος.
>
> *Neque nimis præconi aurem præbe longe lateque vociferanti.*

Ideo per præconem etiam Magistratuum edicta enuntiabantur: hinc Oraculum:

> Εὐδαίμον πτολίεθρον ἑνὸς κήρυκος ἀκούειν.
> *Felix urbs, vocem præconis quæ unius audit.*

Citatur Plutarcho in septem sapien. convi. Sabbato autem feriari ab omni opere Hebræis severissime sub pœna mortis præceptum, Exod. 31. 14.

Ibidem. *Circumcisionis jura vacuavit* &c. labefactavit. Cyprian. Testim. 1. adversus Judæos cap. 16. *Quod sacrificium vetus evacuaretur, & novum celebraretur.* Sic & epistola 76. *inanes & vacuos* conjunxit.

Pag. 102. *Adde quod Circumcisio ista non tam salutem pollicetur, quam locum caputque criminis monstrat* &c. Quasi dicat, illecebra mulieris natum fuisse peccatum in Adamo, quod coercendum in Abrahamo, & ejus sobole mutilatione membri, per quod hominis in feminas desiderium completur. Philo Judæus de Circumcisione. ἐπειδὴ γὰρ τὰ νικητήρια φέρεται τῶν ἐν ἡδοναῖς φίλτρων ἡ ἀνδρὸς πρὸς γυναῖκα συνουσία, τὸ ὑπηρετοῦν ταῖς τοιαύταις ὁμιλίαις ὄργανον ἀκρωτηριάζειν ἔδοξε: *Quoniam enim inter omnes voluptatum illecebras primatum tenet viri congressus cum muliere, instrumentum ejus mutilari placuit.* Cetera porro, quæ in Philone, exsequitur postmodum & Noster.

Ibidem *Adam enim cum hoc membro inlicitum pomum decerpit.* Mf. *Adam enim cum inlicitum pomum hoc membro decerpit.*

Ibidem. *Quia specialiter curam mortis mihi a Deo præstitam recognosco* &c. Cura heic remedium est & medicina. Cicer. Tuscul. 3. non longe a principio. *Corpora curari possunt, animorum nulla medicina*, quæ proprie *curatio* debuit dici. Neque aliter Cornelio Celso; sed Noster sic loqui amat, ut & aliis placuit. Vide Claudium Salmasium ad Julium Capitol. 245. *Mortis*, idest peccati, atque damnationis. Cyprianus de Opere. & eleemos. *Eleemosina a morte liberas.* Philo Judæus lib. 1. Allegor. versus finem, duplicem ait mortem, unam, qua separatur anima a corpore, alteram, quam animæ mortem vocat, nimirum quum ἀρετῆς φθορὰ fit, κακίας δὲ ἀνάληψις, *corruptio virtutis, & introductio vitii.*

Pag. 103. *Periturum se, nisi veritatem requirat* &c. Quid isthic loci habeat *veritatem*, non video. Remedium a manuscriptis peterem, si sperare possem. Conjectura enim

juvare non possum locum meo judicio corruptum.

Ibidem. *Quia hujus circumscriptio characteris potestati subjacet cordis* &c. Cor, ut circumcisum probetur, peccata arcere debet, & improbas mentis affectiones defugere. Itaque carnalis circumcisio præputii nihili fuerit, nisi interna, & spiritalis accesserit: quod infra ex Jeremia cap. 4. plenius edocturus est.

Pag. 104. *Per hanc injuriosam corporis stipem* &c. Præputium, tributo veluti oblatum. Vide L. ager. de Verb. signif &c.

Pag. 105. *Ut aut Moyses fallax sit, si circumcisio circumciditur rursum, ut hoc idem faciat* &c. Enthymematis vis est. Aut Moyses Deuteron. cap. 30. num. 6. perperam denuntiavit circumcisionem faciendam corde, non verpa: aut Josue peccavit, qui circumcisionem verpa, non corde exsecutus est. Jos. cap. 5. Nam, inquit, aut secundo circumcisos circumcidit, & membri partem potuit demere priori circumcisione omissam, quod repugnat: vel ex mente Moysis corda circumcidit, ut fieret homicida; nam ferire cor scalpro seu ferreo, seu petrino, seu cujuscumque materiei, vel levi stilo, est præsentaneam mortem infligere, ut neutro modo corpoream circumcisionem locum habere posse arguat. Accommodat hoc porro in suum sensum ingeniosissime eloquentissimus Pater, comparando spiritalis, & corporalis circumcisionis effectus, non quod Josue circumcisos circumciderit, sed cum quadraginta annos in deserto Hebræi fuerint, & plurimi seu neglectu, seu impietate hunc ritum omiserint, reducendus fuit, ut præceptum adimpleretur in omnes incircumcisos, non in alias circumcisos. Placuit autem quædam fingere, ut suavissimo gradu a Jesu Nave in Jesum Christum transiret, atque hunc ostenderet perfectorem veræ circumcisionis, quæ sub signo ab altero demonstrata fuit.

Ibidem. *Canentibus linguis* &c. Venit in mentem scribi posse *cientibus*, aut *concientibus*. Virg. Æneid. 6. v. 165.

Ære ciere viros.

Pag. 106. *Ac ne non ex integro principium suo statui redditum videretur, prior vir consummatur in cruce* &c. Vult, ne non perfecte vitæ restitutum credatur genus humanum, quæ per Adamum exciderat: illius per lignum reatum Christus expiavit, atque propitiationem se exhibens Deo, in ligno vitam reliquit. *Non ex integro*: non perfecte, non plene. *Principium suo statui redditum* hoc est vitæ.

Ibidem. *Spiritalis feminæ* &c. Quid si legamus *spiritalis Ecclesiæ*.

Pag. 107. *Hoc Spiritus sancti non signaculo, sed signo censemur* &c. Eadem locutione Minucius Felix 35. *Sic nos denique non notaculo corporis, sed innocentiæ, ac modestiæ signo facile dignoscimur.* Signaculum & notaculum idem. Uterque intelligit circumcisionem. Tertull. in Apologet. cap. 21. *Neque de ipso signaculo corporis, neque de consortio nominis cum Judæis agimus*; σφραγὶς *signaculum*, σημεῖον *signum*. Tamen D. Paullus σφραγῖδα ἀντὶ τοῦ σημείου usurpavit, in priori ad Corinth. c. 9. n. 2. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς ὑμεῖς ἐστε ἐν κυρίῳ: *Nam signaculum Apostolatus mei vos estis in Domino.* Vos nempe demonstratis, & testimonium exhibetis, quod vos qua Apostolus Christo lucri fecerim. Rursus in 2. ad Timotheum cap. 2. num. 19. Signaculum Christiani vocatur spes resurrectionis; quæ Nostro, & Minucio signum est, non signaculum, *idest observatio voluntatis Dei*, nempe signaculum volunt in corpore residere, signum in mente, atque animo.

In Tract. 14. lib. 1. de Spiritali ædificatione Domus Dei.

Pap. 109. In Ms. inscribitur *de ædificatione Domus Dei a Salomone.* Antiquitus Christianos notum est, non tantum templa non professos, sed eorum nomen a suo instituto alienum putasse. Arnobius lib. 6. adversus Gentes 191. dum templorum usum traducit, ostendit a Christianis improbata, ne viderentur participare de Judæorum superstitione, aut de Gentilium impietate, qui cultum suum in Deum destinatis parietum angulis referarant. Conveniebant quidem Christiani in domus quasdam, aliquando cryptas, ubi persequentium tyrannorum periculo laterent: verum increscente eorum numero, atque Deo rem promovente, necesse fuit domorum numerum ampliare, ut capere possent advenientium multitudinem, & pro disciplina Deo facere, & quidem in eadem ipsa, ubi conti-

contigerat, civitate, quod testatur Eusebius Ecclesiast. histor. 8. cap. 1. & 2. qui loca ista οἴκους, dicit, non ναοὺς, non τὰ ἱερὰ, ut perstaret in consueta Ecclesiarum appellatione, quæ aliis etiam dictæ *Domus Dei*; quia in obsequium Dei, & sanctionem disciplinæ erant destinatæ; nam huc eo conveniebant, & congregabantur fideles, ut testis est Plinius Cæcil. epist. de Christianis lib. 10. ad Trajanum, ut carmen Christo quasi Deo secum invicem dicerent, seque Sacramento non in scelus aliquod obstringerent, at ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum abnegarent &c. Inde nomen venit Ecclesiæ a Græco verbo, quod συναγωγὴν ὄχλου denotat, Clemens Alexandrin. lib. 7. οὐ γὰρ νῦν τὸν τόπον ἀλλὰ τὸ ἄθροισμα τῶν ἐκλεκτῶν ἐκκλησίαν καλῶ: *Non enim nunc locum, sed electorum congregationem appello ecclesiam*: neque aliter templum habebatur, nisi qui juxta mandata Dei vitam duceret. Aratus Diaconus lib. 2. de Demetrio Statuario:

Nos quia templa sumus, si crimina nostra recedant.

Pariliter cum Zenone nostro in hoc tractatu, & in sermone de psalmo 136. seu hujus, seu alius fuerit.

Ibidem. *Triumphali quodam modo uti sermone* &c. Sicut triumphalia apparatus, triumphalia ornamenta, paria eminenti triumphi titulo debent esse; ita oratio triumphalis, quæ gloriæ triumphantis digna sit, pompatica nempe, elevata, gemmea, verbisque phaleratis concepta; nam plurimum refert, ait Quinctilianus, quæ sit natura rei, quam exponimus.

Ibidem. *Novique operis arcem sacram laudibus geminare* &c. Perspicuum est, loqui de loco, in quo coadunaretur ecclesia, qui forsan nuper electus, & in hunc usum accommodatus; quod evincitur ex his, quæ infra dicit: *ædificationemque vestram æde ista de novella cognoscite, cujus quoque capacitatem felici numero fecistis angustam.* Pro incremento enim fidelium si una domus non sufficeret, alias sublegebant, sic ut essent unius corporis diversa membra, & invicem coadunata. Eusebius jam citato loco ὧν δὴ ἕνεκα μηδαμῶς ἔτι τοῖς παλαιοῖς οἰκοδομήμασιν ἀρκούμενοι, εὐρείας εἰς πλάτος ἀνὰ πάσας τὰς πόλεις ἐκ θεμελίων ἀνίστων ἐκκλησίας: *quo factum est*, aucto numero Christum profitentium, *ut priscis ædificiis jam non contenti, in singulis urbibus spaciosas ab ipsis fundamentis exstruerent ecclesias.* Vide Vales. adnot. ad cap. 1. lib. 7. ejusdem Historiæ.

Ibidem. *Structores magis possunt placere, quam sacerdotes* &c. De templo Ephesino, de Capitolio, in quibus religio Deo vero improbata profitebatur, cum alias ædificiorum magnificentia, structuræ elegantia, dispositio operis de summa peritia ad miraculum artifices commendaret.

Pag. 110. *Quod possit quavis ruina in se mergentibus idololatriæ ædibus* &c. Monstrum lectionis: levigabis si scripseris addita particula negativa *non*: *quod non possit*: Vult, quid ergo? Non invenietur, aut difficile erit inventu vel tantillum loci, ubi fiat Deo, cui ruinæ casus non immineat? Idolorum templa corruunt, aut ruere possunt: Ipsum Salomonis templum tam solido & perfecto artis profectu jam Deo probatum, non amplius est. Deus profatus est cælum sibi thronum esse, terram suppedaneum suum, Isai. 66. Quid ergo? Dabo, inquit, templum firmius, stabilius, & gratius Deo, fidelem populum, cui ruina non nisi volenti immineat, adstruente Apostolo 1. ad Corinth. cap. 3. num. 16. ad cujus mentem Theodorit. in Isaiam cap. 66. num. 2. Domum Dei veram, & templum sanctum interpretatur τὸν κατὰ τὰς Θεοῦ ἐντολὰς πολιτευόμενον, τὸν δεδιότα, καὶ τρέμοντα τὴν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων παράβασιν τὸν πρᾷον τρόπον, καὶ ταπεινῷ φρονήματι χρώμενον: *Qui juxta mandata Dei vitam ducit, qui præceptorum divinorum transgressionem metuit, & reformidat, qui mitis est moribus, & humili sensu.*

Ibidem. *Quod si ita esset inter memorata* &c. Aliud argumentum contra materialia templa. Si sumtus religioni pondus adderent, Christianorum ecclesiæ materiales, in quibus religio ceteris præstantior profitebatur, cultu essent inferiores, & Salomonis templo, & Ephesio, & Romano.

Pag. 111. *Ædificationem vestram æde ista de novella cognoscite* &c. Scilicet spiritalem ex materiali, quam novellam ait.

Ibidem. *Itaque ne quis operationem a me forte disquirat* &c. hujus spiritalis nempe ædificationis.

Ibidem. *Speciosus unus & lapis* &c. Christus. Petr. Apost. epist. 1. cap. 2. n. 4. *Ad quem accedentes*

accedentes lapidem vivum ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum, & honorificatum, & ipsi tamquam lapides vivi superædificamini.

Pag. 112. *Illi septem solæ sufficiunt* &c. Virtutes nempe, quæ totidem sunt.

Ibidem. *Non æneum inhæret mare* &c. Erat in templo Salomonis Reg. 3. cap. 7. n. 23. At in Ecclesia est fons baptismi.

Ibidem. *Inæstimabilia unis plenitudinis tria illi sunt membra* &c. Sancta Trinitas Deus unus, & solus, cujus personas vocavit membra, nescio an proprie Augustinus pressius, & verius lib. 6 de Trinitate. *In summa Trinitate tantum est una, quantum tres simul sunt, & ne plus aliquid sunt duæ, quam una res, & in se infinita sunt: ita & singula sunt in singulis, & etiam omnia in singulis, & singula in omnibus, & omnia in omnibus, & unum omnia.*

Ibidem. Desunt reliqua; hic enim est postremus tractatus, in quem Sparaverius Veronensis editionis ordinem secutus, adnotationes dum lucubraret, morte interceptus fuit.

In Tract. 15. lib. 1. de triplici genere sacrificiorum.

Pag. 117. *Nisi si quis ante personam noscat, & rationem* &c. Ratio est animus medullaque negotii, uti interpretatur Cassiodorus in sua Rhetorica; intellige porro *personam & rationem* disjunctive. Quinctilian. lib. 5. cap. 8. *Nulla quæstio est, quæ non sit aut in re, aut in persona*: scilicet ut ubi personæ notio sit necessaria, ea sit cognoscenda; ubi res seu ratio, in eam inquirendum; ubi de utroque, cumulanda sit disquisitio. Aristotel. Rhetoric. lib. 2. cap. 18. τὰ τὲ γὰρ ἀμφισβητούμενα ζητεῖται πῶς ἔχει, καὶ περὶ ὧν βουλεύονται: *Quæ enim in controversia versantur, disquiruntur, quomodo sint; & consultantur, de quibus sint.* Porro in hoc sermone cumulat disquisitionem de persona divina, & de ratione sacrificiorum, ut & Christum Deum esse concludat, & sacrificium Christianum Deo solum acceptum persuadeat.

Pag. 117. *Et Judæo deterior Christianus* &c. Quales Ebion, Carpocrates, Prodicus, & eorum sectatores, de quibus videsis Theodoritum lib. 1. cap. 5. & 6. & lib. 2. cap. 1. αἱρετικῆς κακομυθ.

Pag. 118. *Quantis catenis vincta tenebrarum meus laboret incredulorum* &c. Qui Scripturarum vi oppugnati, neque cedunt veritati, neque contrarium adsumtum possunt defendere.

Ibidem. *Detrimento matris limæ moderato dente figurata* &c. distinguo, *auri argentique detrimento, matris limæ moderato dente figurata.* Auri argentique detrimento dicit, quæ in usum meliorem cum potuissent converti, in inania simulacra, & impietatis fundamenta conversa fuissent. Limam porro dici matrem horum Deorum, quibus partum accommodarat, potiorem quam magnam matrem Atydem. Arnobius lib. 6. 200. dixit: *Descobinata de limis*; moderatus enim limæ dens, ut ait Noster, non aliud quam scobem rodendo demere potest.

Ibidem. *Nunc Judæorum quoque sacrificia a Deo repudiata.* Elegantior est Ms. lectio: *Deo repudiata.*

Pag 119. *Quod non ex sacculo, sed ex corde proferitur* &c. Quales hostiæ vivæ ex sacculo? farinam posses, aut panes dicere, quorum usum in sacrificio fuisse constat. Saccus autem, aut sacculus proprie ad panes, farinam, & fruges recipiendas. Vide Aristophanem Lysistr. 909. & inibi Schol. Bisseti.

Ibidem. *Bromosis pecudibus* &c. Lege *bromosis* a verbo Græco βρωμῶν quasi fœtidis, & graveolentibus, quod verbum in Isidori glossario pro *immundis* etiam invenias. Differt inter βρωμῶν, & βρομῶν, de quo infra pag. 290.

Pag. 120. *In prædiis autem vestris fumantia undique sola fana non nostris* &c. Erant templa, & altaria passim, & in agris, & in prædiis agricolarum superstitione locata, quasi numinibus proximis cessura ipsis essent cuncta prospera. In Canonum Cod. Eccl. Africanæ cap. 58. Idolorum templa superesse dolent Patres ἐν πολλοῖς τόποις παραθαλασσίοις, καὶ διαφόροις κτήσεσι, καὶ ἐν τοῖς ἀγροῖς, καὶ ἀποκεκρυμμένοις τόποις; *in multis locis maritimis, in diversis possessionibus, in agris, & in locis abditis, & reconditis*, quæ decernunt supplice libello ab Imperatore elicere, ut destruantur, & hoc idem testatum reliquit L. 16. Codic. Theodos. de Pagan. sacrif. *Si qua in agris templa sunt sine turba & tumultu diruantur.*

Quod

Quod autem dicat *in prædiis autem vestris fumantia undique fana*, indicat passim homines pro libitu thus accendisse sive in suo, sive in alieno, cujus apertissimum argumentum in lib. 12. Cod. Theodos. de Paganis &c. Sive L. 16. tit. 10. in qua & vapore fumasse legitur, quod est synonimon illorum *fumantia undique fana*. Horatius lib. 3. Od. 18.

. . . . . . Vetus ara multo
Fumat odore.

Arnob. lib. 7. *Quid interest, unde fumus altaribus conficiatur in sanctis, vel ex visci, quo genere vules suffitionis exæstuent.* Dolet ergo Zeno, qui Christo nomen dederant, permittere ut in suis prædiis non solum templa perstarent, sed in illis impia sacra peragerentur, cum demolitione eorum impedire possent damnatam superstitionem; immo de eorum possessione, & dominio gloriari, quum jus templorum, ut tueantur ab occupantibus, coram Judice vindicent.

Pag. 121. *Sed & illi qui per sepulcra discurrunt, qui fœterosis prandiis cadaveribus sacrificant* &c. Mos fuit antiquis, certo die quotannis plerumque anniversario, quæ νεκύσια, ἢ περιδεῖπνα dixere, ad monumenta cœnas celebrare. Docent inscriptiones apud Gruterum fol. 237. num. 5. e marmore Ravennati: *Sub hac conditione, ut quotannis rosas ad monumentum ejus deferant, & ibi epulentur*, & altera apud Sponium 292. e marmore Neapolitano, in quo fit mentio *juris monumenti cum cœnaculo.* Videtur idem factitatum a Christianis contagione Ethnicarum superstitionum, quas & in aliis plurimis ritibus retinuerant, cum vigentem vulgarem consuetudinem non fuerit tam promtum uno ictu resecare. Minus in culpa, dum Christi martyres, & pro in eum constanti fide mortem passos, ὡς θεοὺς, καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρας: non ut homines mortuos venerarentur. Sed non destitisse etiam in affinium memoriam, nescio quas agapas, & convivia in cœmeteriis indicere, hinc liquet, quod hanc superstitionem exstirpare tentet adhuc Zeno, & quod Cyprianus epist. 68. in Martiali quodam, qui se profitebatur Christianum, reprehendat, Gentilium turpia, & lutulenta convivia, & collegia diu frequentasse, filios in eodem collegio apud profana sepulcra deposuisse, ibique consepelivisse. Quis dubitat sic sepultis subtractas ethnicorum cæremonias? Impium quippe visum fidelibus mortuis infidelium more deputata convivia, a quibus & vivi cavere debuissent veri Christiani. Obiter adverto, Prudentium hymno in exsequiis defunctorum, diu post Zenonis tempora, adserere a Christianis monumenta corollis, floribus & liquaminibus sparsa, quod negat Theodoritus lib. 8. θεραπευτ. 599. qui circa ejus ætatem fuit. An ille ut Poeta locutus? An severior apud Orientales disciplina? Quo ad verbum *fœterosis*, quod putidum videtur nimis, in sermone de Jona infra legitur: *Non aris fœtentibus funestos excitans ignes*, & in tertia invitatione ad fontem (nunc tract. 30.) *fœtidas cunas* dixit, quod & heic reposuerim, quamvis illud prius verbum rursus legatur in vulgatis invitatione quarta ad fontem (nunc tr. 31.) Tertullianus Apologetico cap. 14. Tabidosa animalia dixit, pari inquinamento.

Ibidem. *Subito sibi martyres pepererunt* &c. Solitos per agros, & per vias tamquam memoriæ martyrum altaria construere, in quibus tamen nullum eorum corpus, ac ne quidem ullæ partes reperirentur, notum est e Canon 83. Ecclesiæ Africanæ, qui somnia & mentitas revelationes vocat eorum, qui hæc passim instituebant tamquam pia, & honori martyrum conformia: idcirco Zeno damnat, cui amore luxuriandi atque bibendi in infamibus locis lagenis, & calicibus subito sibi martyres pepererunt, cum Christianum nomen professi, ritus ethnicos retinerent, quorum erat proprium in hujusmodi solennitatibus poculis se proluere, cantionibus etiam ridiculis, & obscœnis oblectari, ut notum ex oratione Libanii ab Allatio edita. Veri Christiani luxum, & hanc edendi intemperantiam repudiabant, sacrificia pro martyribus offerebant, ut Cyprianus epist. 34. suo sæculo factum testatur; qualia autem ista sacrificia delineat nobis Theodoritus in fine lib. 8. θεραπευτικῆς: hoc latino sensu, martyrum solennitates peraguntur, & pro illa veteri pompa, turpique rerum, & verborum obscœnitate, modestiæ celebrantur festivi-

festivitates, non ebrietatem, & jocos, risusque exhibentes, sed divina Cantica sacrorumque sermonum auditionem, & preces laudabilibus lacrimis ornatas.

Pag. 122. *Qui Ægyptia corde candidis faciunt* &c. Locus contaminatus: legerem, *qui Ægyptiaco die candidis faciunt*. Ægyptiacus dies frequens occurrit in Kalendario Romano veteri Heruvart; infaustum fuisse alii notarunt, ad cujus omen averruncandum candidis fecisse hinc suadeor. Horatius Epodo:

Quique vos bubus veneratur albis.

Arnob. lib. 2. 91. *In Albano antiquitus monte nullos alios licebat, quam nivei tauros immolare candoris.* Illud porro *facere* est sacrificiorum proprium. Cato de Re rust. cap. 139. *Uti tibi jus si & porca piaculo facere.* Columell. lib. 2. cap. 22. *Nisi prius catulo feceris.* Sic Græci. Theocrit. Idill. 28. versus finem ῥέξω πόρτιν ἔρωτι: faciam vitula amoris. In Autissiodorensi Concilio Canon 1. prohibetur, ne Calendis Januariis bucula, aut ceruolo fiat, ut legit Fronto Ducæus, quem ad illud Concilium vide. Bucula, aut ceruolo facere, est bucula seu ceruolo sacrificare.

Pag. 123. *Salutemque pecudum violenter scissis* &c. Lege ex MS. *Salutemque suam pecudum violenter scissis in ventribus quærunt.*

Ibidem. *Ut obumbrent furta turpissimæ utilitatis* lego *turpissimæ voluptatis*. Innuit maritos insanientes in servas, aut libertas, quibus ut facilior sit congressus, aut quarum minus verecundus venereus prætextus, rem oeconomicam committunt, quo frequenti negotiorum necessaria participatione obumbrent voluptuosi negotii secretum.

Ibidem. *Qui publicanas mulieres* &c. publicas, vulgares. Papias: *publicus publicanus fictus rusticus rusticanus.* Publicanas vocat, quasi quæ turpe vectigal populi conductum haberent. Vide Cajum I. C. in L. 13. De Publican. Porro quid heic sibi velit τὸ vi non perspicio, nam adversus istas non opportebat alia vi uti quam argentea vel aurea.

Pag. 124. *Itaque dulcissimi flores mei* &c. Non dubito, quin nemo non videat, legendum fratres mei. Error forsan natus ex abbreviata in manuscripto scriptura.

In Tract. 1. lib. 2. de Genesi.

Pag. 141. *In Exordio carminis sacri* &c. Carmen sacrum Ovid. Remed. Amor. 252. opponitur infami seu magico, sicut in Cod. Theodos. L. 16. tit. 10. cap. 7. castis precibus, dira carmina. Amplissimus fuit hujus vocis usus; nam non tantum versibus poeticis attribuerunt hoc nomen, sed etiam illis, quæ conceptione verborum pronuntiarentur, ut in precationibus, & dedicationibus. Testimonium in Livio lib. 39. cap. 15. in Plinii Cæcilii Panegyrico c. 63. Seneca Consolat. ad Marciam cap. 13. *Pulvillo postem tenenti, & Capitolium dedicanti, mors filii nuntiata est, quam ille exaudisse dissimulaus, & solemnia Pontificalis carminis verba concepit, gemitu non interrumpente precationem.* Item & in imprecationibus. Livius lib. 10. cap. 28. *Jurare cogebatur diro quodam carmine in exsecrationem capitis, familiæque, & stirpis composito.* Et vates dictos eventus cecinisse, notum est ex eodem lib. 1. cap. 55. In his autem omnibus usurpatum carminis nomen, quia, ut argumentor ex Festo in verbo *occentassit*, clare & cum quodam canore pronuntiarentur effata, ut procul exaudiri possent. Hinc apud Plinium lib. 28. cap. 2. *incantamenta carminum*, & ex duodecim tabulis, *qui fruges excantassit*, & qui *malum carmen incantassit*, ob hanc rationem, ut puto. Sed ex his, quid carmen pertineat ad libros sacros, videre non possum. Non sum nescius, carmen etiam dici de oratione soluta, neque solenniter concepta. Cicero *de Legibus* lib. 2. 202. *Discebamus enim pueri duodecim, ut carmen necessarium.* Livius lib. 1. cap. 25. *Fœdus multis verbis, quæ longo effata carmine, non operæ est referre.* Plin. Panegyric. cap. 3. *Gratioremque existimari, qui delubris Deorum puram castamque mentem, quam qui meditatum carmen intuleris.* Zeno, cujus diffusum ingenium & eloquium, blanditus forsan sibi, de eo nomine captavit novitatem & raritatem ex allusione; ideo eo usus est etiam serm. 5. de Isaia & alibi.

Pag.

Pag. 142. *Non, inquit, fac ad tuam, sed ait, faciamus ad nostram* &c. Consimilia istis habet Tertullianus adversus Praxeam c. 12. a quo videtur sumsisse Noster.

Ibidem. *Unus homo ad duorum imaginem & similitudinem fingitur, nec tamen in eo quid, cujus sit, invenitur* &c. Hac pericope infert, duos esse qui jubent, duos qui operantur: opus ad similitudinem ductum efficientium, nec ad alterutrius similitudinem, quem dicere posse factum, ergo illi duo, iidem.

Ibidem. *Cui detraxeris, nescio.* Rectius Mf. *Cui detraxeris, nescis.*

Pag. 143. *At ille, cui jubetur, est, inquit inferior* &c. Quæcumque pater facit per filium, non per instrumentum servile facit, sed per virtutem naturalem & substantiam ait Damascenus lib. 2. *de Fid. Orthod.* cap. 4. Tertullianus in proxime citato loco adversus Praxeam. *Cum quibus enim faciebat hominem, & quibus faciebat similem? Cum filio quidem, qui erat induturus hominem; spiritu vero, qui erat sanctificaturus hominem, quasi cum ministris & arbitris ex unitate Trinitatis loquebatur.*

Ibidem. *Paterni cordis est exculter* &c. Origenes in Joannem tom. 1. 42. interpretatur cor Dei, esse τὴν νοητικὴν αὐτοῦ, καὶ προθετικὴν περὶ τῶν ὅλων δύναμιν. τὸν δὲ λόγον τῶν ἐν ἐκείνῃ τὸ ἀπαγγελτικὸν: *ejus vim intelligentia præstantem, atque universa juxta eorum naturam componentem; λόγον vero illud esse, quod quæ in illo sunt (corde) renuntiet;* inferens nullum aptiorem excogitari posse, qui Patris consilia renuntiet, quam servator. Convenientissime Zenonis intentioni. Sed in Mf. legitur *exsecutor* non *excultor*.

In Tract. 2. lib. 2. de Genesi.

Pag. 144. *Nisi quis hostem a quo impugnatur expugnet, numquam bonis suis poterit esse securus* &c. Hinc illud: ex bello pax. Veget. prol. lib. 3. *Qui desiderat pacem, præparet bellum; nemo audet offendere, quem intelligit superiorem esse, si pugnet.* Aurel. Augustin. de verb. Domin. *Non quæritur pax, ut bellum exerceatur, sed bellum geritur, ut pax acquiratur.*

Ibidem. *Chaos in principio fuisse, idest informem indigestamque latentis naturæ congeriem* &c. Quid sit Chaos, alibi a me dictum: heic pro sensu vulgari loquitur; aliter ipse & proprietate sermonis melius in sermone de Resurrectione: *Similiter in Inferno dives ille tenacissimus, quem Chaos immensum a pauperis felicitate discrevit;* hoc abyssum dixit Philo περὶ κοσμοποιΐ, & τάρταρον Lucian. de Astrolog.

Pag. 145. *Igitur si, ut volunt, Deus materiam, qua usus est, non fecit, sed æterna sit, ut ipse est; duo sunt ergo principia, & quidem repugnantia* &c. Concludit inter duo principia alterum debuisse esse antiquius, a quo alterum pendere non debeat: *Quid enim principale,* ait Tertullian. adversus Hermog. cap. 4. *nisi quod super omnia? nisi quod ante omnia? & ex quo omnia?* Aristotelis natural. auscult. lib. 1. cap. 6. num. 2. δεῖ τὰς ἀρχὰς μήτε ἐξ ἀλλήλων εἶναι, μήτε ἐξ ἄλλων, καὶ ἐκ τούτων πάντα: consonantissime, *oportet principia, neque ex se invicem esse, neque ex aliis, sed ex ipsis cuncta,* quibus consimilia habet Metaphys. lib. 5. cap. 1.

Ibidem. In Mf. deest *ergo*, & scribitur *duo sunt principia.*

Ibidem. *Unde non est principium* &c. Hoc est, tantum abest, ut sit fortius, ut neque possit credi principium. Sic Martial. epigr. 15. lib. 1.

Unde potest avidus captæ leo parcere prædæ?

idest, *quomodo potest?*

Ibidem. *Unde non est principium, quod senescis* &c. Principium enim ingenitum, & incorruptibile neque capax mutationis est a minori ad majus, neque a majori in deterius; senescere namque mutationum deterrima, corruptioni proxima, &, ut Solonem dixisse referunt,

τὸ ζῆν χειμών.

Prudentius in exsequ. defunctor.

Quia cuncta creata necesse est
Labefacta senescere tandem
Compactaque dissociari.

Pag. 146. *Hic est Deus noster, qui se digessit in Deum* &c. Obscurissima loquendi forma obscurissimam rem adumbravit; Christi enim generationis modum Deus solus noscit, nemo alius intelligit. Infra tr. 3. lib. 2. *Procedis in nativitatem, qui erat, antequam nasceretur, in Patre æqualis in omnibus, quia Pater in ipsum alium se genuit ex se, ex innascibili scilicet sua illa substantia.* Item tract. 5. ejusdem libri. *Quomodo autem generatus sit, qui processit, dementis est opinari.* Item tract. 1. lib. 2. *Quid? quod inde non esse approbatur inferior: quia unde processit paterni cordis est excultor.* Placuit autem generationem æternam Jesu Christi processionem appellare: sic Cyrillus Alexand. in sanct. Symbol. 6. 42. πρόοδον ἀπόῤῥητον, καὶ ἄῤῥητον ineffabilem atque indicibilem processionem Verbi generationem appellavit.

Pag. 147. *Et tamen utrumque commeando.* Rectius in Ms. *& utroque in utrumque commeando.*

In Tract. 3. lib. 2. de Genesi.

Pag. 148. *Incunctanter est Christus* &c. sine hæsitatione, sine dubitatione; nam ex hæsitatione, & dubitatione fit mora, idest cunctatio. Cicero in Catilinam oratione 2. fol. 124. *Cum hæsitaret, cum cunctaretur, quæsivi quid dubitaret.* Alia lectio *incontanter*, sed prior vera, quam & Ms retinet.

Ibidem. *Arcano insuspicabili* &c. Nec suspicione sola investigando. Papias. *Suspiciones indicia quædam, & vestigia.* Rursus: *Suspicio est velut de quibusdam conjecturis.* Insuspicabile, quod nec conjiciendo attingi possit, idest neque demonstrationibus neque conjecturis.

Ibidem *Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplectebatur* &c. Diligi enim Filium a Patre pluribus locis Evangelicis enuntiatum est, Joannis cap. 3. num. 35. Item cap. 5. num. 20. *Pater enim diligit Filium & omnia demonstravit illi.* Alibi, *Hic est Filius meus dilectus.* Sed quod non a principio, sed convenienti tempore, hoc est ubi *advenit plenitudo temporis*, ut ait D. Paulus ad Galatas cap. 4. num. 4. miserit Filium suum, seu, ut Noster infra serm. 4. *visibilem se præbuerit, cum humanum genus visitaturus esset*, ideo dixit sine revelamine, idest mundo ignotum, non revelatum.

Pag. 149. *Procedis in nativitatem* &c. Dixi in adnot. ad pag. 139.

Pag. 150. *Ex innascibili sua illa substantia* &c. Thales interrogatus, quid omnium esset antiquissimum, respondisse fertur Deum ἀγέννητον γάρ. Caret enim generatione, principio, & fine, cum sit infinitus; nec Deus dicitur natus, sed carnem sunsisse, & qua homo a Deo assumtus natus ex Maria Virgine, quæ dicta Θεοτόκος in Concilio Ephesino, non quod Verbi natura, ipsiusque Divinitas principium sumserit ex sancta Virgine, sed quod sacrum illud corpus anima intelligente perfectum ex ea traxerit, cui & Dei Verbum secundum hypostasim unitum, secundum carnem natum dicitur, ut Nestorio scripsit Cyrillus, cujus sententiæ subscripsit Synodus action. 1.

Ibidem. *In qua beatus manens in sempiternum omnibus, quæ habet, habentem filium paria procreavit* &c. Heic quoque neque vola, neque vestigium recti sensus apparet. Ne nihil dicam, conjicio sic legi posse: *Omnibus, qui habent Filium paria procuravit*: ut priora reponerem prævere mihi verba sermonis quinti proximi in fine: *Sane quærant illum, qui eum non habent secum.* Solet enim & verbis, & sensu eodem passim in similibus locis uti, ut unus alteri præluceat; quærere enim Deum est timore, & obedientia totum se illi mancipare: at Deum habere est, cum in nostro habitaculo vere Deus inhabitat, atque in nobis est fides, spes, puritas, & timor, ut scripsisse Barnabam Apostolum refert Clemens Alexandrin. Stromat. lib. 2. 411. Ceterum pro *paria procreavit* repono *paria procuravit* referendo ad illam beatitudinem, in qua paullo ante dicitur Deus manere in sempiternum; nam fidelibus, & rectis datum, ut evaderent, & ipsi filii Dei: Divus Paullus ad Romanos cap. 8. num. 14. ὅσοι πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ.

In Tract. 4. lib. 2. de Genesi.

Ibidem. *Manens unus æternaliter ex semet ipso*, ita in Ms. *Exinde visibilis necessario effectus*,

ctus, quia orbem terræ erat ipse facturus, humanumque visitaturus genus, ita in MS.

In Tract. 5. lib. 2. de Fide.

Pag. 154. In MS. inscribitur *de Fide*.

Ibidem. *Perpetuitatis indiscretæ* &c. Paullo post dicet *sine discrimine*, quod idem valet, idest inseparabiliter. Serm. 3. *Sine revelamine*. Serm. 4. *exinde visibilis effectus*. Serm. 5. *Incomprehensibilis sapientia e regione cordis eructat verbum, omnipotentia se propagat*.

Pag. 155. *Namque temperat se propter verum naturam filius, ne æternæ majestatis Dominum non possit mundi istius mediocritas sustinere* &c. Exinanivit semet ipsum, ne mundus collaberetur divinæ majestatis a;ice intuetus. Nemo enim Deum videbit, & vivet. Tertull. advers. Praxeam cap. 14. *Visum quidem Deum secundum hominum capacitatem, non secundum plenitudinem Divinitatis*.

In Tract. 6. lib. 2. De eo quod scriptum est &c.

Pag. 158. *Si hominem solum sicut quidam putant ab utero Virginis* &c. Talis fuit Carpocrates, de quo vide Theodoritum Hæreticar. fabul. lib. 1. cap. 5. Christus autem verus Deus, & verus homo. Cyrill. Alex. in ep. ad Monach. Ægyp. f. 15. Ἐπελάβετο τοίνυν σπέρματος Ἀβραάμ, καὶ κεκοινώνηκεν αἵματος, καὶ σαρκός, ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ἴδιον ποιησάμενος σῶμα τὸ ἐκ γυναικός, ἵνα μὴ μόνον ὑπάρχων Θεός, ἀλλ' ἤδη καὶ ἄνθρωπος γεγονὼς καθ' ἡμᾶς, νοοῖτο διὰ τὴν ἕνωσιν. οὐκοῦν ἐν δυοῖν μὲν πραγμάτων ὁμολογουμένως, θεότητός τε, καὶ ἀνθρωπότητος, ὁ Ἐμμανουήλ. πλὴν εἷς κύριος Ἰησοῦς ὁ Χριστός, εἷς τε καὶ ἀληθῶς υἱός, Θεός τε ὢν, καὶ ἄνθρωπος, οὐ θεοποιηθεὶς ἐξ ἴσου τοῖς κατὰ χάριν. Θεὸς δὲ μᾶλλον ἀληθινὸς ἐν ἀνθρωπίνῃ μορφῇ πεφηνὼς δι' ἡμᾶς. *Apprehendit ergo Dei verbum semen Abrahæ, corpusque ex muliere sibi construens, carnis & sanguinis particeps factus est. Ita ut jam non solum Deus sit, sed propter naturarum conjunctionem homo quoque nostri similis esse intelligatur. Ex duabus etenim rebus divinitate nimirum, & humanitate unus certo constat Emmanuel, unus Dominus Jesus Christus, unus verus Filius, qui Deus simul, & homo est, non homo deificatus, par illis qui per gratiam divinæ naturæ participes efficiuntur; sed Deus verus, qui propter nos in humana forma apparuit.* Vitalianus Episcopus ex sermone de fide ἐν τοῖς πρὸ τῆς συνόδου κατ' Ἔφεσον: *Si quis Dominum & Salvatorem nostrum in duos divellit, & alterum quidem verbum Dei Filium appellat, alterum vero hominem assumtum vocat, neque confitetur unum, & eundem, anathema sit.*

Ibidem. *Mortem gestat, ut mortem devincat*: nescio, cur repudiarint MS. lectionem, quæ habet *mortem gustat*.

Pag. 159. *Provisionis piæ* &c. Hoc est divinæ oeconomiæ providentiæ. Nescio quis apud Svidam tres gradus facit divinæ providentiæ, κατ' οἰκονομίαν, κατ' εὐδοκίαν, κατὰ συγχώρησιν: heic de ea, quæ κατ' οἰκονομίαν, intellexisse Zenonem dicere debemus, quam Tertullianus vocavit oeconomiæ sacramentum adversus Praxeam cap. 2. illam nimirum, quæ *unitatem in Trinitate disponit, tres dirigens Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum: tres autem non statu, sed gradu; nec substantia, sed forma; nec potestate, sed specie* &c. Æmilius Portus, quid esset Providentia divina κατ' οἰκονομίαν, in Svida aut non intellexit, aut non expressit.

Ibidem. *At si, ut ratio ipsa proclamat, cessare nullo modo potest varietas ista regni* &c. Quid quæso illa varietas, si totus in hoc est, ut ostendat unum, & indivisibile regnum Patris, & Filii? Quid si legas *vastitas*? Sensui saltem aptius erit: & Plinius cap. 7. Dei dixerat multiplex ministerium, tenui tamen ἀδηῳ, & impio. Difficile est in aliorum scriptis sine autographo, aut saltem apographo recta sapere: nam quidquid conjicias, plerumque diffidebit ab Auctor's conceptu, qui aliis, & aliis verbis potuit exprimi, quamvis mentem illius adsequaris.

Ibidem. *A legis conditore homini a Deo assumto justisque ejus est deputata rebus dispositis, non Deo, non sempiterno rectori, maxime cum in Evangelio sic dicatur* &c. Illa omnia, ut minus cohærent, ita hiulca esse credo, nec sine librorum ductu suppleri posse. Totum hunc locum concipio hac forma: si alius melius conjecerit, subscribam. *Cessare nullo modo potest vastitas ista regni . . . . . a legis*

 condi-

conditore homini a Deo assumto, idest Christo, *justisque ejus est deputata rerum dispositio*; ita enim lego, *non rebus dispositis . . . . . non Deo, non sempiterno Rectori* &c.

Pag. 161. *Aut Filius tradendo, quod non habeat perditurus* &c. Legendum *quod habeat*, sensu ipso exigente, & ita postea in Mf. scriptum esse deprehendi.

In Tract. 7. lib. 2. de Nativitate Domini. I.

Pag. 163. *Alia modestius, sed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum* &c. Arianæ hæresis mentio, de quia heic fit, procul dubio persuadere potest, a Zenone (1) hunc sermonem conscriptum non fuisse. Is enim cum vixerit sub Gallieno, & Arius disseminaverit suum dogma sub Constantino; certum est in hoc non potuisse notari tamquam præteritum, quod scriptoris tempore nondum evenerat. Non negarim quidem in Justiniani epistola ad Mennam, diserte innui ab Ario Origenis venena hausta, cum gradus in sancta, & consubstantiali Trinitate excogitavit: ab Epiphanio, & Hieronymo Origenem patrem Arianorum, Anomæorum, & Manicheorum vocari, ex quo inferebat editor Veronensis a Zenone non Arii dogmata damnata, qui posterior fuit, sed in Origene Ariana, qui prior se fuit. At quamvis non abnuerim ex Origenis doctrina compegisse dogma suum Arium; nemo tamen dixerit, eadem Origenis & Arii fuisse. Certe Origenes Filium paternæ substantiæ portionem esse, & Patri coæternum fuisse sensit, ut ostendit Socrates lib. 7. histor. Eccles. cap. 6. & consentit Huetius in Origenianis lib. 2. cap. 2. qu. 2. num. 24. Arius contra Filium οὐκ ἀεὶ ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ἀλλὰ ἐξ οὐκ ὄντων γέγονεν. διὰ μὲν ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν: & Gelasius Cyzicen. lib. 2. cap. 3. Socrat. lib. 1. cap. 5. & Hermias Sozomen. lib. 1. cap. 15. *Non ab æterno Dei Verbum fuisse, sed ex nihilo ortum esse, & propterea tempus fuisse aliquando, quum non esset*, quæ sunt ipsissima, quæ habet scriptor hujus sermonis Origeni incommunicabilia. Accedit, quod Sozomenus de hoc Arii dogmate dicat, vocata εἰς ζήτησιν τὰ πρότερον ἀνεξέταστα: *in quæstionem, quæ antea minime in discussionem venerant*; & planius Gelasius in d. lib. 2. cap. 2. ἤρξατο προφέρειν τινὰ ξένα περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, ἃ τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις οὐδεὶς πώποτε ἐξήτησεν, ἢ παρεισήνεγκεν: *Cœpit circa fidem in Christum peregrina quædam proferre, quæ prioribus temporibus nemo quæsierat umquam, aut introduxerat*. Cadit ergo opinio illorum qui præfuere editioni Veronensi, dum putarunt hunc sermonem Zenoni adscribi potuisse, quod errores, qui ab Ario disseminati sunt, fuerint antequam Arius nasceretur, quod scriptorum auctoritate, & rerum collatione falsum convincitur.

In Tract. 8. lib. 2. de Nativitate Domini. II.

Pag. 168. *Insuspicabilis secreti* &c. Vide adnotata ad pag. 142.

Ibidem. *Vera cognitio est Deum cognoscere nisi Deum* &c. Dicam ad sermonem de Jona pag. 194. Moderationis quippe humanæ est in orbita suæ cognitionis perstare.

Ibidem. *Nihilque ex eo amplius requirendum, quam ut quis ejus noverit voluntatem* &c. Lactantius Firmianus divinar. Instit. lib. 2. cap. 5. ad hanc sententiam pie, & eleganter: *Satis est homini ad plenam perfectamque prudentiam, si Deum esse intelligat: cujus intelligentiæ vis, & summa hæc est, ut suspiciat, & honorifices communem parentem generis humani* &c. Conjunge adnotata supra ad tractat. 3. lib. 2.

Ibidem. *Ceterum providentis Dei de Deo argumentationibus vanis* &c. Si *providentis* legas, intelligas oportet de oeconomia divina, qua stant, quæ ad ipsam Trinitatis constitutionem faciunt. Si legas *procedentis*, optius videbitur titulo sermonis: lectoris sit arbitrium. Supra ex Cyrillo verbi generationem dictam adnotavi πρόοδον, ἀπόρρητον, καὶ ἄφραστον.

Ibidem. *Velle dispositum* &c. velle percipere quod sit dispositum a decretis divinis.

Ibidem. *Ut contentiosi putant* &c. Philosophi nimirum, qui rem in utramque partem disquirendo contendunt, & altercantur, quod

(1) Vide dissert. 1. cap. 2. & cap. 3.

quod si fiat præter modum, audiant Publium Mimum apud Agel. lib. 17. cap. 14.

Nimium altercando veritas ammittitur.

Pag. 169. *Dispositioni subjaceas* &c. idest fato, quod sentire, impie licet, esse supra Deum. Homer. Odyss. lib. 3. versic. 236.

. . . . οὐδὲ Θεοί περ
Καὶ φίλῳ ἀνδρὶ δύνανται ἀλαλκέμεν ὀππότε-
κεν δὴ
Μοῖρ' ὀλοὴ καθέλησι τανυλεγέος θανάτοιο.
. . . . *neque dii ipsi*
Etiam ab amato viro poterunt arcere,
quandocumque tandem
Fatum perniciosum corripuerit asperæ mortis.

Et alibi ipse sæpe. Eadem Seneca Tragic. Oedipo vers. 989.

Non illa Deo vertisse licet,
Quæ nexa suis currunt caussis.

Hinc Cinifcus apud Lucianum in Jove confutato Jovis ipsius impotentiam ridet, quod pendere a fato debuerit. *Dispositio* autem pro fato inde dicitur, quod juxta saniorea, sit dispositio, & providentia divina. Seneca lib. 5. Natural. quæst. cap. 18. *Dispositor ille mundi Deus*, qui provident, & decretis suis cuncta regendo disponit. De fato vide Hieroclem & Lipsium in aureolo libello de Constantia.

Ibidem. *Remotis enim paulisper nominibus Patris, & Filii* &c. Esto non consideres paternitatem, & filiationem, in quibus alius in ju ia dimanat ad alium. Vide congesta in titulum Digestorum I. C. de injuriis.

Ibidem. *In prædestinatæ sibi Virginis templo* (Ms. templum) *sibimet castra metatur* &c. Translaticium est castra pro sede, & mansione. Castigatius loquitur infra sequenti serm. fol. 165. *Cælo, egressus metatura prædicta, sacrario templi virginalis hospes pudicus illabitur.* Prædestinata, hoc est praelecta, præcicta sibi mansione: metatum enim, metatio, metatura idem. Tertull. de Pallio cap. 2. *Nostra certe metatio totum versiforme est*, idest nostra habitatio, id quo in hoc mundo permanemus. Græci titulum Codicis Justinianei de *Metatis* vertunt, & interpretantur περὶ μετάτων ἤτοι ἀπλήκτων de *Metatis*, sive *hospitiis*. In gloss. Isidori *Metatores*, *mansionum præparatores*. Latin. Pacatus Panegyr. cap. 6. *Sive enim divinus ille animus venturus in corpus dignum prius metatur hospitium*, idest præparat. In lib. 15. Cod. Theodosian. de Metatis. *Nemo qui propriæ Domus possessione lætatur, militari Sacramento munitus alterius domum infestare pertentet, sed aut sua contentus, aut certe in suis recipiat, qui in alterius sibi metatum existimat vindicandum.* Metator igitur, qui præparat hospitium, metatum, metatio, metatura hospitium ipsum, & in Cod. Theodosiano ipsum etiam onus hospites recipiendi.

Ibidem. *In hominem gigniturus* &c. generandus in hominem.

Ibidem. *Ibidemque salvo quod erat, meditatur esse quod non erat* &c. Salva divinitate meditatur esse homo. Cyrill. Alex. ad Nestorium in epistola, quæ incipit καταφλυαρῦσι μὲν ὥς ἀκύω fol. 165. προῆλθεν ἄνθρωπος ἐκ γυναικός. ἐκ ἀποβεβληκὼς τὸ εἶναι Θεὸς, καὶ τὸ ἐκ Θεῦ γεγεννῆσθαι πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐν προσλήψει σαρκὸς. μεμενηκὼς ὅπερ ἦ: *Prodiit homo ex muliere, deitate interim aut ex Patre nativitate non abjecta: mansit enim in ipsa carnis assumtione, quod prius erat.*

Pag. 170. *Mundum non, ut assolet, infans* (Ms. *non mundum, ut assolet infans*) *fusus ingrediens, sponte vitæ reptantis præviis lacrimis auspicatur* &c. Plin. lib. 7. Procem. queritur, a natura hominem nudum, & in nuda humo natali die objici ad vagitus statim, & ploratum, nullumque tot animalium aliud ad lacrimas, & has protinus vitæ principio: quæ Zeno cum scriberet, ipse respexit.

Pag. 171. *Denique purgationes, quæ sunt tarditate periculosæ* &c. Hoc est difficiles Hippocratis verbo in libro de aere, locis, & aquis αἱ χρησταί, quibus remedia præscribit lib. 1. de Morb. mul. 603. Faciles autem dicunt καθάρσιας χρηστάς, quod bene & ex naturæ præscripto procedent; ut & Erotianus interpretatur χρηστῶς. καλῶς. vide Barthol. Eusth. in Erotiani Lexic. voce καλῶς.

Ibidem. *Nulla puerum maternorum viscerum profecuta sunt damna* &c. Ms. *nullo puerum maternorum viscerum profecuta sunt damno.*

Ibidem. *Post partum virgo permansit, obstetricis incredulæ periclitantis enixa in testimonium reperta ejusdem esse virginitatis, incenditur manus, qua tacto infante statim edax illa flamma sopitur; sicque illa medica feliciter curiosa diu admirata mulierem virginem, admirata infantem Deum,*

Deum, ingenti gaudio exsultans, quæ curatum venerat, curata recessit. Ita Christus in hominem se fecit nasci &c. sic in Mſ.

Pag. 172. *Ita Christus in hominem se fecit nasci* &c. Dixerat supra, prima generatione uno consensu ex paterni oris affectu filium processisse: heic de secunda loquitur, pari consensu humanitati se Filium subjecisse, quod est se fecit in hominem nasci, sed addit ita natum, *quemadmodum homo non potest nasci*, nam incorrupta matris virginitate nemo, sine puerperæ dolore nemo, sine fletu, sine lacrimis nemo, sine sordium involucro nemo &c.

In Tract. 9. lib. 2. de Nativitate Domini & Majestate.

Ibidem *Cælo ægressus metatura prædicta* &c. Consule notas ad sermonem superiorem.

Pag. 173. *Comparat sibi corpus suo judicio nasciturus* &c. hoc est suo decreto, & voluntate, voce consona libris sacris Joannis cap. 5. num. 27. ὁ πατὴρ ἐξουσίαν ἔδωκεν υἱῷ, καὶ κρίσιν ποιεῖν: *Pater potestatem dedit Filio, & judicium suum facere*, scilicet pro suo arbitrio agere.

Ibidem. *Qui ex se natus non crederetur, nisi quia sicut fuit virgo incorrupta post conceptum, permanet talis quoque post partum* &c. *Nisi quia* intrusum est, & contra rectum sensum inculcatur. Quidquid ab auctore scriptum fuerit, interim legendum censeo: *Non crederetur, quum sicut fuit virgo incorrupta post conceptum, permanserit talis quoque* &c.

Pag. 174. *Quia inter Patrem hominesque adstitit medius* &c. Id explicatius dicit Joannes Chrysostomus in orat. de Ascensione Christi. ὠργίζετο ἡμῖν ὁ Θεός, ἡμεῖς δὲ τὸν φιλάνθρωπον δεσπότην ἀποστρεφόμενοι. καὶ μέσον ἑαυτὸν ἐμβάλλων ὁ Χριστὸς, ἑκατέραν φύσιν εἰς φιλίαν συνήγαγε, καὶ τὴν παρὰ τοῦ πατρὸς ἐπικειμένην ἡμῖν αὐτὸς τιμωρίαν ὑπέμεινε: *Iratus nobis erat ut Deus, & nos benignum Dominum adversabamur: medium se interponens Christus, utramque naturam in gratiam reduxit, & pœnam a Patre nobis imminentem ipse substinuit.*

In Tract. 10. lib. 2. de Abraham. I.

Ibidem *Sara uxor ejus non inferior, vitæ longæ transactis cursibus, qualem filium edideris, partus effusione percepit. Sed quia utrisque ætas ademerat spem sobolis pignus succidaneum* &c. in Mſ. *Sara uxor ejus non inferior, longæ vitæ transactis cursibus, pius autem filius ederis, partus effusione perciperet. Sed utrisque ademerat spem sobolis* &c. locus corruptus.

Ibidem. *Pignus succidaneum* &c. quasi quod succederet non dato, sed dando florenti ætate. Alludit ad hostias succidaneas. Agell. lib. 4. cap. 6. *Succidaneæ hostiæ dicuntur, quoniam si primis hostiis litatum non erat, aliæ post easdem ductæ hostiæ cædebantur.*

Ibidem. *Sic meruit fides, quod ademerat tempus.* Mſ. *Sic merito fidelitatis, quod ademerat tempus*, male.

Pag. 175. *In occasus sui terminum versabatur.* Mſ. melius *in occasus sui termino.*

Ibidem. *Ecce prima devotio* &c. Devotio non cultus tantum est, sed & debiti erga superiorem, aut benevolum agnitio, quasi vota sua illi submitteret & consecraret. Seneca 3. de Benefic. cap. 5. *Audi voces petentium: nemo non victuram semper in animo suo memoriam dixit, nemo non deditum se, & devotum professus est.* Nemesian. Cyneget. 82.

> *Et fidos ad bella duces, & milite multo*
> *Agmina, queis fortes animat devotio mentes.*

Ibidem *Unicus ille filius sollicit senis.* Lege ex Mſ. *sollicitî.*

Pag. 176. *Necessariis sacramentis protinus præparatur* &c. Alludit ad etymon sacramenti, quod a *sacer* seu *sacrum* derivatur, ut quidquid ad sacrum pertineat, sacramentum sit. Victimam autem Deo mactare est sacrum facere, ad quod requirebantur instrumenta, ignis, ligna, gladius, quæ Zeno *sacramenta* vocat, & paullo infra *mysteria*.

Ibidem. *Securus de fide generis sui pater filio.* Distingue cum Mſ. *Pater filio, de quo non dubitabat* &c.

Ibidem. *Pedes quoque constringit, ne in exitu mortis concitata victima calcitraret* &c. Infra serm. proximo, & *ne quid minus ab hostia videre-*

deretur, pedem ligatura distringit: ne incitata victima displiceret. Versio vulgata Gen. 22. num. 9. habet: *cumque alligasset Isaac filium suum*, ex quibus incertum restat, utrum alligasset manibus, an pedibus: at in Græca legitur καὶ συμποδίσας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ: quam lectionem agnoscit & Philo in commentario, *quod Deus sit immutabilis*, & hanc Zeno expressit. Svidas συμποδίσας. συνδήσας τοὺς πόδας: tunc enim litare credebantur, & aptum sacrificium esse, ait Servius ad lib. 2. Georgic. 395. cum dedicatum animal victimæ patiens invenitur. Plin. lib. 8. cap. 45. *Notatum, nec claudicante nec aliena bostia Deos placari, nec trahente se ab aris.*

Ibidem. *O fratres secura devotio!* &c. Lege *o patris secura devotio!*

Ibidem. *Etenim explorationis tentamina porriguntur* &c. Idest, pergit adhuc Deus Abraham tentare, patiens ab eo exseri ferrum, & sublevata ejus manu ictum in cervicem filii paullo minus quam descendere, ut in tantis animi motibus, quos *casus* Zeno vocat, fides, & pietas in Deum magis esset perspicua. Potuisset quidem satis arguisse, quod filium nulla tergiversatione duxisset in montem, quod unicum promte obtulisset; sed voluit explorationis tentamina porrigi, atque sinere gladium educi, ictum librari, ut in extremo discrimine, patris constantia explorata, ipse sucurreret.

Ibidem. *Sed vos ejus.* Legendum *vox.*

Pag. 177. *In illo sacrificio solus Deus doluit* &c. καταχρηστικῶς: tribuit dolorem Deo, & tanto licentius, si ut ita voluisse visus sit, adscripserit detrimentum Deo: sed τῷ ἰδιωτισμῷ, & modo vulgari locutus est. Dolent, qui amittunt, quocirca doluisse, dicit, Deum, quod pro præsenti humana victima dimissa, aliam arietinam de suo substituere, si licet dicere, debuerit, ut sacrum adimpleretur.

In Tract. 11. lib. 2. de Abraham, II.

Pag. 178. *Non enim præcepta virginitas provocatur. Sed nec* &c. In hoc impeditissimo loco libere pronuntiare non ausim. Itaque meo judicio aut opus ἀμφιβόλου est, aut lacuna non perspecta latet, aut membra aliunde divulsa in minus aptum locum translata sunt, quæ expedienda felicioribus ingeniis relinquo.

Ibidem. *In transactæ ætatis, & generantis genitalis flore consumitur* &c. Quid si legas *fluore*? hoc est imminutione & lapsu, Virgilii exemplo 2. Æneid. 169.

Ex illo fluere, ac retro sub lapsa &c. Certe ne credibile est, voluisse effetam ætatem, & sicca genitalia florescentium prærogativa censere.

Pag. 179. *Atque ex intimis vitæ curriculis* &c. Contaminatissimus hic sermo est ut elegantissimus, & florentissimus, & qui sine meliorum Codd. ductu vix sanari possit. Lectio vulgata tum heic imperfecta est, & sine sensu: legerem propius ad sensum Auctoris, *atque ultimis vitæ curriculis Saræ uterum filius aperire, cui jam aviæ reverentiam senectus verecunda detulerat.*

Ibidem. *Sub hoc igitur, carissimi, sperationis nativitate* &c. In hoc membro ulcus monstro, medicinam non possum; præstent Æsculapii meliores: quid si legas *sperata*?

Ibidem. *Immaculata hostia* &c. sine labe, & culpa.

Ibidem. *Nec victima imparatus* &c. Promtus, non repugnans.

Ibidem. *Uxoria munera* &c. An uxoria munera intelligit, quæ præstant conjuges liberis operam dantes, intermissa per ætatem a Sara? Sed tunc legendum fuerit non *nesciebat*, sed *omiserat*. An legendum *muliebria munera*, qualia sunt fluxus menstrui, qui requiruntur in efformando, & alendo fetu? Hoc præmalim; nam uxoria munera, quæ mutua affectus, consilii, atque operum collatione constant, nec tantum lecti, & rei venereæ congressu, a Sara abdicare, ei injuriam est inurere manifestam. Certe in libris sacris Genes. cap. 18. num. 11 legitur: *E. desierant Saræ fieri muliebria* &c.

Ibidem. *Mira prorsus, carissimi, & speranda sæculis postfuturis divinæ ordinationis propago formata ad principium, ætas peracta revocatur.* Lego, ac distinguo: *Mira prorsus, cariss. & speranda sæculis postfuturis divinæ ordinationis propago formatur: ad principium ætas peracta revocatur* &c. In Isaaco enim typus Christi,

fii, cujus ex ortu futuris post sæculis redimendum fuerat genus humanum. Clemens Alexand. Stromat. lib. 2. 367. τὸν Ἰσαὰκ ὡς καθωσιωμένον ἱερεῖον, ἀλληγορήσας, ἐξελέξατο ἑαυτῷ. τύπον ἐσόμενον ἡμῖν οἰκονομίας σωτηρίας. *Isaac tamquam victimam consecratam allegorice sibi delegit, typum futurum salutaris œconomiæ*; & hoc voluit Zeno.

Pag. 180. *Ad principium ætas peracta revocatur* &c. Opponuntur finis & principium, senectus & juventus: heic principium juventus est, ætas peracta senium.

Ibidem. *Nihil in substantia resederat corporis* &c. Hoc est in corpore succus non residebat. Succi ubertas corpus hebitius, & corpulentius facit, tenuitas gracilius, & macilentum. Tertull. de Chamæleonte: *Quippe nec succus est corpori, quod minutioribus multo liquet*; Chamæleon enim adeo emaciatus est, atque exsuccus, ut pellicula vivere dicatur. Substantia est id, quo quodque est. Suidas οὐσία. λογικὴ χρῆσις τὸ τῆς οὐσίας ὄνομα, ἀπὸ τοῦ εἶναι ῥήματος, οἶδε παρῆχθαι, αὐτὸ τὸ ὂν πρᾶγμα οὐσίαν καλοῦσα, quod corpus ipsum sit necesse est. Isidorus in Originib. Corpus subsistit, & ideo substantia est.

Tangere enim & tangi, nisi corpus
Nulla potest res.

canebat Lucretius lib. 1. Spiritales enim substantiæ sicuti corpus non habent, ita neque ab illis recte abjudicaveris corpus. Hoc nomen substantiæ sero in latium venit, & vix quidem, sed Zenonis sæculo jam obtinuerat, ut quod ille scripserit, *nihil in substantia resederat corporis*, sit, ac si dixisset, nihil in corpore resederat corporis. Martial. 7. Spectacul.

Inque omni nusquam corpore corpus erat.

Hujusmodi umbras dicimus, & pumices, aut arida ut pumices, ut in Plauti Aulularia act. 2. 4. 18.

Ibidem. *Angelus Isaac nomen imposuit, ut firmaret lætitia* &c. In sacris libris non dicitur ab Angelo, sed a patre nomen impositum. Risum porro hoc nomen interpretantur Philo Judæus, Clemens Alexandrinus, alii, ex eo quod Sara subriserit, parituram se dicente Deo, præter spem partus, quoniam decrevisset ætas. Joseph cap. 23. περὶ ἀρχαιότητ.

Ibidem. *Festinata educatione nutritus* &c. Educationem natura præveniente eodem sensu Quinctilianus lib. 6. procemio, *celerius occidere festinatam maturitatem*, & hoc est, quod Philo dixerat in libro de Abrahamo 377. ἰδὼν τελειοτέρας τῆς ἡλικίας ἐξέδωκεν ἀρετάς, ὡς &c. *Jam perfectioris ætatis ostendebat virtutes, quales* &c. Educatio & παιδεία non tantum est ipsa instituendi ratio, sed educationis perfectio, & τελείωσις. Cassiodor. variarum 23. lib. 9. *Educavit liberos pondere moderationis æquales, & morum societate vere germanos, quorum infantiam bonis artibus enutritam, juventutem quoque armis exercuit, formans animum litteris, membra gymnasiis, & quidquid in illo viro gratia divina concessit, integra perfectione transmissum cernas in posteros.*

Ibidem *Ut ait Apostolus contra spem naturæ* &c. Ad Roman. cap. 4. num. 18. ὃς παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσεν: contra spem, quantum fuerat secundum naturam; in spe autem, quod Dei promissioni credidisset.

Pag. 181. *Qui cum hostiam providet, cujus loco electus fuerat requirebat* &c. qui anxius de hostia se succidaneum faciebat, ac si diceret: dum quærebat hostiam, se requirebat.

Ibidem. *Ad hujus ergo personam Christi refertur verecunda nativitas* &c. Non dubitabam, quin legendum esset *veneranda nativitas*: verecundari enim non decuit, neque pudere, ubi in conceptu, & partu turpitudo nulla, immo spes redemtionis adimpleta est. At vulgatam lectionem probat Valesius ad Ammianum lib. 14. cap. 6. ex eodem loco, & lib. 21. cap. 16. *Marci illius dissimilis, Principis verecundi*, & lib. 30. cap. 8. de Artaxerxe: *Temperantia morum ita tolerabilem eum fecis, & verecundum*; itaque electionem lectori facio.

Ibidem. *Sed virginalis uteri aula secretior* &c. quæ intacta viro; nam, etsi in Isaaco typus sit Christi, differentia tamen maxima inter utrinsque conceptum, quod ille naturali, hic supernaturali & divino modo processerit.

Ibidem. *Sed virginalis uteri aula secretior divini sermonis arte formata in se tabescentis corporis vulva post vit* &c Et hic lo us ex illis est, qui opem librorum implorant, & perspicacioris ingenii curam. Certum est, hoc agi,

agi, ut ostendatur, Dei voluntate, non ex sanguine, neque e carnis, aut viri voluntate, verbo, non semine, ut ait alibi Noster, filium coæternum patri, immortalis, atque incorruptibilis naturæ, in terrenæ mulieris, & humanæ tabi obnoxiæ alveum descendisse, ut carnem ex ea assumeret mutuaturus in humanam salutem Deus simul, & homo, habens carnem sine semine ex homine, spiritum cum semine ex Deo, ut Tertullianus dicit de Carne Christi cap. 18. Sed oratio hiat; non enim recte retuleris *divini sermonis arte formata* ad virginalem aulam, quæ non peculiariter formata, sed peculiariter sanctificata: neque quid portavit in se tabescentia corporis vulva deprehendes, nisi aliqua suppleveris: at quæ? Cave, tabescens corpus intelligas de Christo; nam illud neque tabi, neque corruptioni obnoxium, de quo in Psalm. 15. num. 10. *Neque dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Deerit forsan quiddam, & imperfecta fuerit oratio: at ariolari inutile fuerit sine libris. Quid si legas, divini Sermonis arte formatum? hoc est corpus Christi. Ferri forsan poterit; sed nondum mihi satisfactum.

Pag. 182. *Non semine progenitum certissimum Dominum* &c. Illud *certissimum* suspectissimum mihi est.

Ibidem. *Sed quia nescit æternitas mori* &c. Totum hunc locum ex conjectura restituo; *Sed quia nescit æternitas mori, neque Dominus post sepulcrum* (repetito ἀπὸ κοινοῦ scit mori) *ad Judæos remansit sola damnatæ voluntatis invidia, quia Dominum nec agnoscere voluerunt, cum nefarium fuerit etiam tardius adorari.* Elegantissime concludit, Deum qua immortalem mortem pati non potuisse, qua hominem Deo unitum post voluntariam mortem non potuisse diu mori; Judæos idcirco reos, quod inefficaciter voluerint omnino sublatum, quem negarant Christum, & quem ex ejus factis debuissent adorare. τὰ *& sola crediderunt cogitatione puniri*, neque quid sibi velint, neque quid ad rem faciant, video: ideo ea rejicio, male ab aliquo forsan intrusa: glossema ineptum illorum *sola damnatæ voluntatis invidia.*

Ibidem. *Ab auctore itaque* &c. a Juda, quem Acta Apostolorum cap. 1. num. 16. vocant ὁδηγὸν τοῖς συλλαβοῦσι Ἰησοῦν. *Ducem eorum, qui comprehenderunt Jesum.*

In Tract. 22. lib. 2 de Abraham. III.

Pag. 184. *Hic justitiam non didicit, sed genuit* &c. Non doctus ab aliquo, sed a se ipse ordinem naturæ secutus. Tertull. adversus Judæos cap. 2. *Unde Abraham amicus Dei deputatus, si non de æquitate, & justitia legis naturalis?* Justitiam autem genuit, quod crediderit Deo, propter quod accepit signum circumcisionis, signaculum justitiæ fidei, quæ est in præputio, ut sit pater omnium credentium per præputium, ut imputetur eis justitia, & sit pater circumcisionis, non iis tantum, qui sunt ex circumcisione, sed & iis, qui sectantur vestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abraham, ut docet Divus Paullus ad Rom. cap. 4.

Ibidem. *Non illum accessus infecerat urbium, cujus conversatio lex* &c. Plenius in Ms. *infecerat urbium: non habuit legem, cujus conversatio lex* &c.

Pag. 184. *Refrigerate vos, inquit, sub ista arbore magna* &c. Habitabant enim antiquitus sub arboribus, Etymologicon & Svidas in δενδρυάζειν, quorum tegmine arte aliqua accedente, arcebant imbres, & aeris injurias, quercuum præcipue, quorum fructu etiam alebantur. Juvenal. Satyr. 6. *Glandem ructante marito.* Ibidem *Sylvestrem Montana Torum quum sterneret uxor frondibus.* Et signanter Abrahami arbor quercus fuit. Gen. cap. 18. *Ad quercum Mambre.*

Ibidem. *Inventa est caussa, ubi Abrahæ fides tentatione fortior militaret.* Apocryphum est, quod legitur in parva Genesi, a Mastipham dæmoniorum supremo Deum his verbis interpellatum εἰ ἀγαπᾷ σε Ἀβραάμ, θυσάτω τὸν υἱὸν αὐτοῦ, mutuatum a loco Job. cap. 1. a num. 9.

Ibidem. *Devotus sic stricto vultu puerum ducit ad aram: reprimit gladium medium: pectus fidei militabat &c.* Pro *stricto vultu*, quod nihili heic esse puto, reposuerim *sicco vultu*, hoc est lacrimarum experte: in vultum enim excurrunt lacrimæ, & inibi subsidentes inde decurrunt. Virgil. Æneid. lib. 1. 469. de Ænea.

Multa gemens largoque humectat flumine vultum.

Et Silius Italicus lib. 2. madentes dixit sudo-

 re

re vultus, non insueto dicendi modo. Virgilius rursus lib. 9. 251.

. . . . . & *vultum lacrimis atque ora rigabat.*

Et Seneca Hercul. 1228.

. . . . *hic durus malis*
Lacrimare vultus nescit.

Possit & legi *soluto vultu.*

Ibidem. *Puerum ducit ad aram: reprimit gladium medium. pectus fidei militabat &c.* Ut ostendatur Abrahami mens imperturbata, *reprimit gladium*, non conducunt, quæ actum renitentis indicant, non volentis: tum quid sit gladius medius, perspicere non possum. Ut sensus constet totum hunc locum putarim legendum: *Devotus sic sicco vultu puerum ducit ad aram; arripit gladium, namque pectus fidei militabat. Non pallescit vultus, non contremuit manus. Quærit puer ubi sit victima, quam mox, ne percuteretur tenera ætas, offendit, quo nec pater ferire posset.* Levissima mutatio est, atque ex vulgatæ ductu, pro *medium*, quod gladio Abrahami non potest convenire, repono *namque*, quæ particula conjunctiva fulcit sequentem periodum, alioqui hiulcam. Sequitur, *quam mox ita ut percuteret.* Editor Veronensis de hac lectione incertus, pro varia lectione, aut pro emendatione posuit in margine *quem*, cujus relativi tamen nullam correlationem demonstravit: *ita ne percuteret, ita* supponit qualitatem actus, qui nullus cum indicetur, merito adverbium illud expungendum duxi: legitur, *tenera ætas offendit*, sed longe a vero est, Isaacum ostendisse victimam, nam religatus, & vittatus, non poterat ostendere, quæ pone se, & pone patrem: immo pater ipse offendit. Gen. cap. 22 num. 13. *Levavit Abraham oculos suos, viditque post tergum arietem inter vepres hærentem cornibus, quem assumens obtulit holocaustum pro filio.* Itaque reposui *offendit*, quam scilicet victimam, *ne percuteretur tenera ætas*, idest Isaacus, pater *offendit, quo* immolare posset, *nec pater*, idest sine parricidio.

In Tract. 13. lib. 2. de Somnio Jacob.

Pag. 180. *Contestans* &c. Ipse videtur interpretari, *idest duo testamenta gerens*: sed illud *gerens* videtur superfluere, & contra rationem intrusum. Simplicius esset, *contestans duas acies, idest duo testamenta*: idest præbens testimonium, testimonio suo approbans utrumque testamentum.

Ibidem. *Hanc Isaias in modum forcipis vidit, quibus ad conflanda labia inquinata ab uno de Seraphim ab ora Dei* &c. Locus Isaiæ est cap. 6. juxta septuaginta interpretum editionem, quam semper sequitur: verum in illa nihil de conflatu, sed legitur tantum ἥψατο τῦ ςοματός με: tetigit os meum, quomodo & in vulgata. Sed auctorem juvat ludere de verbo, quo, ut usus est in illis, *in unum populum per confessionem nominis Christi noscuntur esse conflati*, posset concludere: conflatio & puritatem designat, & unitatem.

Pag. 189. *Quæ ideo materiæ ligni sunt comparata, sive quod in ejus usu, & perpetuo, & totius maneat testatoris voluntas* &c. Triphoninus in tit. de bonor. poss. cont. tab. cap. 19. *Liberis datam bonorum possessionem contra lignum*, hoc est contra testamentum ligneis tabulis conscriptum. Isidorus lib. 4. cap. 24. Tabulæ testamenti ideo appellatæ &c. sunt, quia ante chartæ, & membranarum usum in tabulis dolatis non solum testamentum, sed etiam epistolarum alloquia scribebantur. Qui exactiora cupit, adeat Cujacium Observ. lib. 11. cap. 14.

Ibidem. *Dei filium nuntiabat*: corrige ex Ms. *nuntiabant.*

Ibidem. *Quia neque refugæ descendunt* &c. Melius Mſ. *Quia neque refugæ adscendunt, qui post peccatum in cælum nunquam recepti noscuntur, neque lucis descendunt, quia nunquam in terris, sed semper in cælo manserunt.*

Ibidem. *Amen amen dico vobis* &c. In Ms. est unicum *Amen.*

Pag. 191 *Hæc igitur omnia combinata* &c. Glossæ *combinare* ζυγόω: idest jungere, copulare, proprie de duobus, quod & Noster in ipsa voce *combinata* voluit; ac si diceret duo testamenta simul juncta unum fructum parturiunt.

Ibidem. *Conversio, audientia, intellectus* &c. Hujus ad cælum scalæ gradus digni sunt, qui noscantur, digni qui serventur, illi præcipue, qui nos jam rore cælestis doctrinæ alitos contingunt; nam virtutum hi apices, & in quibus tota Christi doctrina referretur. Conversio, audientia, intellectus, hi pro-

prii

prii Neophytorum, aut potius ad fidem tendentium, nam conversio est ab alia in Christianam sectam inclinatio. Cyprianus de se ad Donatum: *Qui possibilis, ajebam, est tanta conversio, ut repente, ac perniciter exfuatur, quod vel genuinum situ materiae naturalis obduruit, vel usurpatum diu senio vetustatis inolevit?* Audientia ducit ad percipienda mysteria. D. Paul. ad Rom. c. 10. num. 7. *Fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi.* Cyrill Hierosol. praefatione, *οἱ πόδες σου εἰς τὰς κατηχήσεις σπευδέτωσαν: Festinent pedes tui ad catechefes audiendas.* Demum intellectus est voluntas recta, Christianae sapientiae se accommodans. Intellectus enim cum intelligibilibus conjugatum nomen est, ait Synesius in Dione, *ut neque si finis fit caelum intueri satis fit in humum non curvari, sed post mediam visus consistentiam necesse sit ad superiora converti.*

Ibidem. *Perseverantia consummatio* &c. respicit ad dictum Christi Matth. cap. 24. num. 13. *ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. Qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit;* non satis est perseverare, sed τελειοῦν oportet.

In Tract. 14. lib. 2. de Juda.

Pag. 193. *Qui consolatus* &c. post solennia luctus; nam praestituto tempore desinebat luctus, atque omnia laeta muniaque solita peragebantur; sed & natura praestat, quod ait Seneca Epist. 63 *ut custodienti quoque dolorem, elabatur, eoque citius, quo est acrior, desinat.*

Ibidem. *Aestivalia induit* &c. Tam Graeca quam Latina versio habent *Theristron*, quod Hesychius interpretatur λεπτὸν ὕφασμα, θερινὸν ἱμάτιον: *Textus seu velum tenue, vestis aestiva.* S. Hieronymus in tradition. ait, esse genus vestimenti Arabici, quo mulieres illius Provinciae velantur.

Ibidem *Quae pudoris integritatem faciem velando monstrabat* &c. Tertull. de Virgin. veland. cap. 2. *Arbitrio permissa res erat, ut quaeque voluisset, aut tegi aut prostitui.* Nonnius Dionyf. lib. 42. v. 351. quas mulieres faciem velarent αἰδομένας *verecundas* vocavit: nam ut repetit ibidem Tertull cap. 14. Concupiscentia non latendi non est pudica, cum alias ipsa latendi forma magis amorem acuat, nam ii Venerum Sectatores,

. . . . ὅτι μᾶλλον ἐπιστεύουσι γυναῖκας.
Καὶ πλέον ἱμείρουσι καλυπτομένου προσώπου.

. . . . *quo magis intuentur mulieres,*
Etiam eo plus amant absconditu facie.

Nonnius ibidem.

Ibidem. *Conceptu signata, quem verae fornicariae habent perosum.* Aristaen. lib. 1. epist. 19. ἂν ἐκ σέθεν λαβεῖν ἐν γαστρί, ὅπως μὴ διὰ παιδογονίαν ἀτιμοτέρα γένοιτο τοῖς ἐρῶσι, τῆς ἀκμῆς τὸ ἄνθος ἄωρον ἀποβαλοῦσα τοῖς πόνοις: *nec praegnantem eam fieri expediebat, ne puerperium minueret ei apud amantes gratiam, traducto in partionis laboribus aetatis flore.* Procop. in Ἀνεκδότοις fol. 76. de Theodora adhuc scenica ἐτύγχανε δὲ ὑπό τινι κυήσασα τῶν ἐραστῶν, τοῦ δὲ κακοῦ ὀψὲ τοῦ καιροῦ αἰσθομένη, πάντα μὲν ὅσπερ ἀμβλίσκειν εἰώθει, ἐποίει. *Evenit, ut ex amatorum suorum uno conciperes, quod infortunium sero, & praeter tempus cognoscens, omnia tentavit, ut, quemadmodum consueveras, abortionem faceret.*

Ibidem. *Secundum condictum* &c. Festus condictum ait, *quod in communi est dictum.* Simplicius Papias: *Condicere, constituere, denuntiare, decernere,* & ad mentem Nostri, idest secundum decreta, & pacta, seu secundum quod constitutum fuerat. Plautus Curculione scena 1. vers. 5.

Si media nox est, sive est prima vespera,
Si status condictus cum hoste intercedit dies, tamen est eundum.

Ibidem. *Sine labore accusatoris vidua praegnans* &c. Nam venter ipse praegnans, & tumens ream concubitus indicabat. Aristotel. Rhetoric. lib. 1. cap. 15. ad hoc concludebat: οὐδὲν ἂν δέοι μαρτυριῶν, εἰ ἐκ τῶν λόγων ἱκανὸν ἦν θεωρῆσαι: *Non opus testimoniis si rationibus satis sit rem perspicere*, nam quod manifestum est, unicuique manifestum est, neque ullam patitur probationem. Quinctil. lib. 5. cap. 12. *In rebus apertis argumentari tam sit stultum, quam in clarissimum solem mortale lumen inferre.*

Pag. 194. *Judas, quantum intelligi datur ex parte Prophetarum, ex parte Patriarcharum, patrumque typus erat, qui ob justitiam Dei omnes homines filios computabant* &c. Patriarchae fue-

re Abraham, Isaac, Jacob, quos tres propatores agnoscit so'os & Clemens Alexand. Stromat. lib. 1. 284. Judas non erat Patriarcha, sed Patriarchis proximus, atque eorum progenies, qui habebat in se traditam a majoribus notitiam divinorum promissorum, quibus eorum posteri futuri essent in gentem magnam. Propheta nec erat, licet credatur persensisse ob justitiam Dei omnes homines, omnesque gentes in Abrahamo, & ejus semine benedictas, novumque testamentum futurum, quo Mosoicum per fidem in Christum aboleretur, quod vaticinium demum protulit Hieremias cap. 31. & hoc est, quod dicat ex parte Prophetarum, & ex parte Patriarcharum Judam typum fuisse, scilicet, qua agnosceret semen Abrahæ, & suum non in Judaico tantum populo, sed in ceteris gentibus per fidem computandum Gen. cap. 18. 18. 22. 18. & 26. 4. ut insequeretur in Her., Onan., & Sela de Ethnico, Judaico, & Christiano populo argutari, quod subtiliter, & ingeniose facit. De justitia Dei vide adnotata ad tract. 3. lib. 1.

Ibidem. *Igitur Her primitivus filius est populus, idest ἡμιθεὶ*: ἡμιθεοι ante Judam dicuntur fuisse plus annis 1300. Igitur non poterant primitivo Judæ filio comparari, qui ante illum. Sed assumto suo historiam accommodat, servato potius sermonis decore, quam rerum proprietate. In Ms. *Igitur Her primitivus filius, primitivus est populus, idest hemithei*, quod probo.

Pag. 195. *Sela autem prædictorum tertius frater minor ex gentibus veniensis* &c. Placet magis manuscripta lectio: *ex gentibus veniens*.

Pag. 196. *Præcedunt vos in Regno Dei*: elegantius in Ms. *in regnum*.

Ibidem. *Quod cum ea convenit, communionis sanctæ significat sacramentum*. Ms. *Quod convenit in ea fidelium communionis sanctæ significabat sacramentum*.

Pag. 138. *Amen*. In Ms. non est.

In Tract. 15. lib. 2. de Job.

Pag. 199. *Ut pars felicitatis sit, nosse quid fecerint* &c. Theophylactus Simocat. historiam vocavit, ἀκοῆ ἥδυσμα, τῆ δὲ ψυχῆ παιδευτήριον, *auditioni oblectamentum, animis scholam discendi*: reddit rationem Agath. proœm. historia, quia λανθάνει ταῖς ψυχαῖς ἠρέμα τὰς ἀρετὰς ἐνοικίζουσα, *leniter, & placide virtutes animis insinuat*: instruunt enim nos exempla, & ducit imitatio potius, quam natura, aut præcepta.

Ibidem. *In confusam molem parietibus tectisque labentibus* &c. In ruta, cæsa: *Ruta* quæ Nonio sunt *diruta*. *Cæsa* Palladio lib. 1. cap. 9. *concusa* Festus utrumque complexus. *Ruta cæsa, quæ venditor possessionis, sui usus gratia, concidit, ruendoque contraxit*: quod verius putem, licet Ulpian. in lib. 17. §. 6. De action. emptionibus ruta dicat, quæ eruta, ut arena, creta, similia; cæsa esse arbores cæsas, & carbones. Sed solitum sub uno nomine diversa procedente tempore aggregari.

Pag. 200. *Sepelit, antequam jugulet, taleque commentus impietatis excidium* &c. Levissima mutatione lego. *Jugulat. Tale commentus* &c. Sic enim gratius auribus occinit.

Ibidem. *Populosis ulceribus* &c. ita grassantibus, & serpentibus, ut ex parte fieret totum vulnus.

Ibidem. *Populosis ulceribus non distinctum est, sed totus unum vulnus ei factus* &c. Non arridet correctio Editoris Veronensis; *qui voluit non distinctus est, sed totus unum vulnus est factus*. Legerem, *non distinctum est*, intelligo vulnus, *sed totus unum vulnus est factum*.

In Tract. 17. lib. 2. de Jona Propheta.

Pag. 205. *Curiositate non sunt inquirenda secreta* &c. Stultissimi enim sunt, qui de humanis divina præjudicant, ait Tertull. lib. 2. adversus Marcion. c. 6. Agath. lib. 2. fol. 67. edit. Reg. cælestia rimari ait, πρᾶγμα ὄντα μακαριόν τι, καὶ ἀκατάληπτον, καὶ μεῖζον ἢ κατ' ἀνθρώπους, καὶ μόνῳ τῷ ἀγνοεῖσθαι θαυμαζόμενον; *adeo beatum & imperceptibile, & humanum intellectum exsuperans, ut eo solo, quod ignoretur, admirandum sit*.

Pag. 206. *Corpoream aeris hujus, ut quidam putant, inanitatem se differere posse* &c. In aere materia est, & ideo corpus habet. Apud Sextum Empiricum adversus Math. lib. 8. 367. Philosophi, qui elementa sentiebant terram, aquam, aerem, ignem, corporea elementa voluisse dicuntur. Et quidem certum est, aerem corpus habere, cum sit capax raritatis, & densitatis. Quod autem nec videri, nec tangi

tangi possit propter ejus raritatem, & quod, ut ait Philo de somniis, εἴκοντι καὶ ἀντιπεριστάμενος τοῖς σώμασι; *cedat, & circumsistat corporibus*, inanitatem sapit, ut eodem modo, ubi corpora crassa non sunt, vacuus aer dicatur. Martial. Spectac. Epigr. 11. *Deprendas vacuo venator in aere prædam.* At Plinius lib. 2. cap. 38. non prorsus inane vocavit, sed inani simile, caussis jam dictis: neque propterea inanis esse possit, qui sit instrumentum vitæ, respirationis, visus, auditus, ceterorumque sensuum; & sine cujus usu, vel exigua temporis parte homini pereundum sit, ut docet Hippocrates in libro de Flatib.

Ibidem *Quis terram aqua portari, an aquam terræ gremio contineri se nosse præsumat?* Terram, & mare eumdem constituere globum, atque commune centrum habere, Stoici censere in Diogene Laertio Zenon. 201. μέσην τὴν γῆν κέντρου λόγον ἐπέχουσαν, μεθ' ἣν τὸ ὕδωρ σφαιροειδὲς, ἔχον τὸ αὐτὸ κέντρον τῇ γῇ: *mediam esse terram centri locum obtinentem, post eam aquam esse globosam, quæ eodem, quo terra, centro, continetur.* Strabo lib. 2. 112. ὑποκείσθω δὴ σφαιροειδὴς ἡ γῆ, σὺν τῇ θαλάσσῃ μίαν, καὶ τὴν αὐτὴν ἐπιφάνειαν ἔχουσα τοῖς πελάγεσι. *Hoc ergo pro certo habeto, terram globum esse simul cum mari, eamdemque habere cum maribus superficiem.* Philo Judæus de Mund. opific. ait, utrasque terram, & aquam contineri ὡς ἂν ὑπὸ δεσμῷ τὴν γῆν, *veluti vinculo* colligatas, sic ut non tantum aqua terram circumeat, sed ineat, atque subeat. Plin. lib. 2. cap. 65. elegantissime: *Ita formasse artifex Natura credi debet, ut cum terra arida & sicca constare per se, ac sine humore non posset; nec rursus stare aqua nisi sustinente terra, mutuo complexu jungerentur, hac sinus pandente, illa vero permeante totam, intra, extra, supra, venis, & vinculis discurrentibus*, ut ex his cum unitas globi terrei, & aquei satis constet, probabilius fit aquam terræ gremio contineri, ut sentit Plinius, quod sensisse, & Ptolemæum refert Casaubon. ad Strabonem pag. 5. & 6. quam quod M. Tullius de Republic. apud Macrobium lib. 2. Commentariorum cap. 5. velut insulam mari circumfusam terram senserit, & Stoici loco supra ex Laertio laudato τὴν γῆν ἐν ὕδατι εἶναι, *terram in aqua esse*; aqua enim vaga, & fluxa cum sit, terra solida atque consistens, naturæ fuerit convenientius illam ab hac contineri, quam e contra, quod non obscure videtur & innuisse Aristoteles, dum lib. 2. cap. 2. Meteororum inquit: εἰς τε τὸ κοιλότατον ἡ ῥύσις, καὶ ἡ θάλαττα τὸν τοιοῦτον ἐπέχει τόπον τῆς γῆς; *Ad id quod cavissimum est, fluxio effici solet, & terræ locum ejusmodi mare occupat.* Liceat autem super hoc paucis ratiocinari. Terra erat circumfusa, & oppressa aquis in mundi natali. Genesis c. 1. num. 9. & 10. Deus voluit segregari aquam a terra, & factum est; nam eo jubente, emersit terra, quam *arida* Scriptura vocat; in hac excavasse profundissimos alveos, ut maria reponerentur, arguunt Psalmi 32. num. 7. verba: *Congregans sicut in utre aquas maris.* Igitur velut in utre, aut, si mavis, in recipiente, aquæ in terra sunt. Alveos autem, & cavernas in terra factas in receptaculum aquarum censere & Conimbricenses Physic. lib. 4. cap. 5. qu. 3. art. 2. & de cælo lib. 2. cap. 14. quæst. 3. art. 2. allegantes etiam Joannem Damascenum, Allatium ad Eustathii fol. 6. notarum fol. 46. & Gerardum Joannem Vossium de Idololatr. lib. 2. cap. 67. Neque argumentum deest, quia si aquæ non sustentaretur a terra, nulla daretur maris profunditas; at experientia nautica dari testatur suis limitibus, & quantitatibus, nisi excipias loca circa insulas Flandricas, & circa non nullas alias Pacifici maris; ergo mare terræ inhæret, & ab ea substinetur: de quibus ratio naturalis spero quæstionem dirimet.

Ibidem. *Quis spiritus aerios, quis figuras ventorum* &c. Ut puto spiritus intelligit pro aura, & placido flatu, cum nimirum leni, tranquilloque motu delabitur, ut in Catullo Carmine nuptiali:

Ut flos . . . . . quem mulcent auræ.

Et Ovidius Metamorphos. lib. 1. 107.

. . . . . . placidique tepentibus auris
Mulcebant Zephyri . . . .

Talem intelligas in Epigrammate Græco Anthol. lib. 7. cap 117.

εἴθ' ἄνεμος γενόμην, σὺ δὲ γε στείχουσα παρ' αὐγὰς
Στήθεα γυμνώσαις, καί με πνέοντα λάβοις.

Ventos autem ab eo dici, cum impetuosius spirant, & quibus materia copiosior violentiam potiorem, & diuturniorem suggerit. Achil. Tatius in Aratum 158. ἄλλοι δὲ διαφέρειν ἀνέμους λέγουσιν αὐρῶν. ἄνεμον γὰρ εἶναι ῥύσιν ἀέρος.

ἀέρος. ἄνεμον δὲ ἀναθυμίασιν γῆς. *Alii ventum ab aura discrepare volunt: quippe ventum, ajunt, esse fluentem aerem, auram vero terrenam exhalationem,* quam distinctionem videas in auctore libri de mundo. Aristotelem Meteorologic. lib. 2. cap. 4. credo eadem ratione distinguere inter flatum, quem πνεῦμα, & inter ventum, quem ἄνεμον vocat. Sed ut vidimus confunduntur.

Pag. 207. *Quis inter marinos æstus fluminum augmenta* &c. Huc usque de fluviis auctis, aut imminutis ab æstu, aut recessu maris a me nondum in libris aut visum, aut lectum, quantum meminerim. Aliqua de fontibus in Gadibus uno, & de altero Burdigalæ, quorum caussas nobis ignotas esse fateri cogimur: ni dicamus, quod Socrates in Phædone, plurimas cavitates esse sub terra, per quas aquæ sibi invicem obvient, irrumpantque, quæ incurrant facilius in hos fontes, quam in alios. Sed non tollitur dubitatio, cur enim in illos sic potius, & non in omnes.

Pag. 208. *Sollicitique gurgitis præruptorum montium canis voluminibus repugnantium litorum spumantia ora contundens* &c. Hæc inquinata esse nemo non viderit. Legerem potius, dum melioris scripturæ notitia datur: *Lacessitum fremit mare, sollicitat gurgites præruptorum montium canis voluminibus, repugnantiumque litorum spumantia* &c. Gurges enim pro fluctu. Virgil. lib. 3. Æneid. 564.

Tollimur in cælum curvato gurgite.

Sic prærupti montes sunt undarum ipsi fluctus, abrupti veluti a majori monte, & jactati ventis. Idem lib. 1. Æneid. 109.

. . . . . . *insequitur cumulo præruptus aquæ mons;*

ut viderentur montium portiones albicante spuma canæ. Apollon. Rhod. ἀργοναυτικῶν: lib. 2. 571.

. . . . ὑψόθι δ' ὄχθης
Λευκὴ καχλάζοντος ἀνέπτυε κύματος ἄχνη.
. . . . *in litus summum*
Alba undæ fractæ expumat lanugo,

jam ipsa spuma maris infectum. Ceterum undarum tumidos hos æstus fluctusque Apollonius ipse dicto lib. 2. vers. 583. vocavit ἀποτμήτῳ σκοπιῇ ἶσον, abrupti æmulos scopuli. Achil. Tat. ἐς lib. 2. ὅμοιοι δὲ τῶν κυμάτων, τὰ μὲν ὄρεσιν, τὰ δὲ χάσμασιν: *E fluctibus alii montibus, alii voraginibus similes erant.*

Ibidem. *Quem solum expetebat bona illa tempestas* &c. Pariliter locutus est Appulejus lib. 1. de Asino. *At illæ probæ, & fideles januæ.* Mox: *Ac recordabar profecto, bonam Meroem non misericordia jugulo meo pepercisse, sed sævitia cruci me reservasse.* Bona illa tempestas: ironice. *Exspectabant*, quod vellent, non ad genium Zenonis; *expetebat* quod retinuimus, optimum.

Ibidem. *A ligneo ad navigium vitale* &c. Navigium vitale vocat cetum; quem paullo post vocat ferinam voraginem.

In Tract. 19. lib. 2. in illud Geneseos &c.

Pag. 217. *Nihil est homini timenti Deum tam necessarium atque conveniens, quam ut se ipsum noverit* &c. Notissimum illud est γνῶθι σεαυτόν: quod alii ad moderationem, alii ad confidentiam trahunt. Noster ad indicandum quanti sit homo, hominem hortatur, ut se scilicet ex imagine Dei noscat, quam portare in tantum dignus factus est, in quantum operibus non infregerit, aut, quod damnabilius, deleverit, ad hoc ut illecebras mundi spernat, & adferat suo auctori imaginem suam puram, illibatam, & dignam ætherea sede.

Pag 218. *Tantum anima potestatis habet, ut cum sui domicilii septo teneatur, tamen quidquid voluerit, omnibus momentis illustret* &c. Cicero Catone majori 195. *Credo Deos immortales sparsisse animas in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cælestium ordines contemplantes, imitarentur vitæ modo atque constantia.* Rotundius, & planius Philo Judæus. περὶ κοσμοποι. 15. ἀνατέμνουσα ὁδοὺς λεωφόρους ἁπάσας, διὰ γῆς ἔρχεται, καὶ θαλάσσης, τὰ ἐν ἑκατέρᾳ φύσει διερευνωμένη. καὶ πάλιν πτηνὸς ἀρθεῖσα καὶ τὸν ἀέρα, καὶ τὰ τούτου παθήματα κατασκεψαμένη, ἀνωτέρω φέρεται πρὸς αἰθέρα, &c. *Aperit sibi vias quascumque per terram, per mare, utriusque naturam perscrutatura. Rursus sublimis evolans, aeremque, & ejus passiones contemplata rapitur ulterius ad summum æthera,* & quæ sequuntur, quæ si contuleris cum Maximo Tyrio in fine dissertationis sextæ, non minori elegantia consimilia reperies.

Ibidem. *Non ergo carnale hoc domicilium imaginem Dei debemus accipere, sed cælestis hominis spiritalem, quam in se credentibus Dominus* &c. Eadem fuit Origenis sententia, qui non for-

non

ma corporis, neque animi, sed actionibus voluit in nobis repræsentari imaginem Dei ex Apostolo tum prima ad Corinth. cap 15. num. 49. ubi ait: *καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, οὕτως φορέσωμεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου*: *Quemadmodum portavimus imaginem terreni hominis, ita portemus & imaginem cælestis*: tum ad Coloss. cap. 3. num. 10. ubi dans præcepta recte vivendi, hortatur, fiamus *κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος secundum imaginem ejus, qui creavit*, quam Origenis sententiam prætermissam ab Huetio, reperies inter Theodoriti quæstiones in Genesim ἐρωτ. 20. & hoc est, quod Zeno heic ait, *sed cælestis hominis spiritalem*: ergo non terreni hominis, quod exsequitur expressius in fine serm. 4. de Gen. (nunc tract. 20. lib. 2.) subdens, quam rationem *Paullus evidenter prodidit dicens*: *Quemadmodum portavimus imaginem ejus, qui de limo est, portemus ejus imaginem, qui de cælo est*. Deus enim, ut Theodoritus comment. ad Coloss. cap. 3. num. 10. ait, & Augustinus alicubi, hominem in puritate creavit, & ideo ad suam similitudinem; at homo per peccatum imaginem obtrivit, quam ut renovare posset, venit Christus donando peccata ex gratia. Variatum porro est in hujus mysterii interpretatione. Nam & Noster alias videtur ad animam referre in hoc ipso sermone, & in 4. nunc 20. alias serm. 3. nunc tract. 5. lib. 2. ad id, quo Deus hominem adsumturus esset, dum ait: *Ne quam filius hominem induturus, pati videretur injuriam*; quod & Tertullianus sensit. Theodoritus aliter. Sed nos Philologum, non Theologum agimus.

In Tract. 20. lib. 2. in eumdem locum Geneseos.

Pag. 219. *Usque adeo incertus, ut idem in duobus per orbem totum non possit inveniri* &c. Imitatus est Plinium lib. 7. cap. 1. in quo naturæ vis summa emicat, aut potius Dei summi potentia, qui in infinitia personis diversas effigies, & infinitas præstet; quod, ut ait Plinius, ars affectando in paucis non possit. At locus, ut planior sit, interpungendus sic est: *tristitudine*: *nunc macie deformis, nunc enormi pinguedine*: *usque adeo incertus* &c.

In Tract. 21. lib. 2. de Psal. 100.

Pag. 220. Quærit eleganter, pie, & ad plebis sibi commissæ fructum; qui stent simul misericordia, & judicium in Deo, cum altera indulgentis, & propitii sit, alterum exasperati, & provocati hominum injuriis; quod ut solvat, tria hominum genera distinguit, unum impiorum, de quibus judicium jam peractum dicit: alterum piorum re, in quibus judicium non habet locum: tertium eorum, qui nomine tenus pii sunt, ceterum Deum inhonorant, & in hos solos judicium, & misericordiam habere posse locum concludit.

Ibidem. *Cum aut dicta non pro lucis intelligunt* &c. Si legas *non pro dictis*, planior erit sensus, & convenientior.

Pag. 223. *Tamen a ministeriis dæmonum* &c. In MS. *a mysteriis*.

Ibidem. *Multos namque Dei metus in Ecclesia continet*. Est metus Dei, est metus Ecclesiasticarum pœnarum. Metus Dei est unica Christiana disciplina, qui ab amore non distinguitur; ipsum enim sapere est timere Deum: Psal. 110. num. 9. Noster infra de Psal. 127. (nunc in Appendice, in qua Hilario illum abjudicamus.) *Nobis autem timor Domini omnis in amore est, non in metu*; *dilectionis autem nostræ in eum hoc proprium officium est parere monitis, statutis obtemperare, pollicitis confidere*. Clemens Alexand. Strom. lib. 2. arguit amorem ex timore, quod timor sit principium dilectionis, increscendo enim fit fides, deinde dilectio. Sophocl. Ajace v. 1104.

> Δέος γὰρ ᾧ πρόσεστιν, αἰσχύνη θ' ὁμοῦ,
> Σωτηρίαν ἔχοντα τόνδ' ἐπίστασο.
> *Metus enim cui adest, & pudor simul,*
> *Hunc posse salvum esse scito.*

Nescio igitur, qua ratione velit imminuere conditionem ejus, qui Dei metu in Ecclesia continetur. Sed erat & metus Ecclesiasticarum pœnarum, nam in peccatores erat inquisitio, & denuntiatio. Vide Canon. 61. & 71. Basilii Magni in Epitome Canon. Harmenopol. lib. 5. tit. 3. de quo forsan intellexit Zeno.

Ibidem. *Unum justorum, qui non tantum, ut dictum est, non judicabuntur*. Supple ex MS.

Non judicabuntur; sed istum mundum ipsi judicabunt, Apostolo dicente &c.

Pag. 224. *In falso maleficio.* Distingue in Ms. *in falso, in maleficio.*

Ibidem. *Alterum vero, quem venena conterentem in adulterio* &c. Distingue *alterum vero, quem venena conterentem, in adulterio, in homicidio* &c.

Ibidem. *Ita erit, ut justis corona, peccatoribus aut excusatis, aut emendatis indulgentia.* Theodoritus in Isai. cap. 64. num. 5. οὔτε ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἄκριτος, οὔτε ἡ κρίσις ἀνήλεος. διότι τοῦτο τοῖς ὑπομένουσι καὶ τοῖς ποιοῦσι τὸ δίκαιον, τὴν τοῦ ἐλέου χορηγίαν συνέζευξεν: *Non est expers judicii misericordia Dei, neque judicium misericordiæ: ideo exspectantibus, & facientibus justitiam misericordiæ indulgentiam copulavit.*

In Tract. 22. lib. 2. in Isaiam. I.

Pag. 225. *De Cælo & terra Prophetam fuisse testatum, quasi de aliqua re esse conquestum* &c. Nota interrogationis deest in Ms. nec ei locus heic videtur esse. *Fuisse testatum*, hoc est in testimonium vocasse. Cælum, & terra autem in testimonium advocatur non de se, sed de filiis ingratis, deque Judæorum perfidia: quocirca corrigendus videtur hic locus. *Cælum & terram prophetam fuisse testatum*, pergo meo judicio emendare. *Vel cum dicit, audi cælum & terra, tamquam numquam aut cælum audierit aut terra, quum jussit Dei & cælum obsecundet, & terra: Cum cælum pluviat, & fruges terra non deneget?* Plenior sic erit, & concludentior periodus.

Ibidem. *Vel cum dicitur.* Ms. *vel cum dicit.*

Pag. 226. *Quid illud, quod per mare medium terrenum duxit ingressum* &c. distingue virgula, post *mare medium*, idest fecit ingressum terrestrem medio mari.

Pag. 227. *Per quam Crucem evaserunt Pharaonem* &c. Philoni Judæo in libro, *quod deterius potiori insidietur*, Pharao est σκεδαστὴς, καὶ ἀπορρίπτων τὰς περὶ τῶν καλῶν δόξας, *dissipator, atque destructor bonarum opinionum.* Theodoritus quoque in primam ad Corinth. cap. 10. eumdem vocat εἰκόνα τοῦ διαβόλου iconem diaboli, ut ex istis interpretari facillime possis, quid his verbis sibi velit Zeno.

In Tract. 23. lib. 2. in Isaiam. II.

Pag. 228. *Eumque ne forte pœniteat, publica objurgatione confutat* &c. Objurgat ne pœniteat? (1) nugæ: immo ut pœniteat, & a num. 16. benignitate sua salutis viam illis ostendit. Legendum autem, *nisi forte pœniteat.* Addit autem *forte* ex eventu, quia semper in deterius confirmati, nulla resipiscentia effectus minorum consequi meruerunt, quas Isaias cap. 1. illis Dei verbis interminatur.

Ibidem. *Humana sentienti nundinari deterius est, quam puniri* &c. Humana sentientem explicat sermone proximo, esse perinde *ac apud sapientes & honestos.* Nundinari eodem sequenti sermone respondet illis, *nota confundi*; nundinari autem arripuit Zeno ex ritu prisco XII. Tabularum; nam actor, cui testimonium deerat, pro foribus rei tribus nundinis querebatur de reo cum convicio, quod dicebatur *vagulari, vagulatio*: vide Festum in *Portum*, & in *Vagulatio.*

In Tract. 24. lib. 2. in Isaiam. III.

Pag. 229. *Vehemens commotio est, fratres, cum is de injuria sua queritur, qui se potest facillime vindicare* &c. Hæc gnome in tantum placuit, ut infra ser. 4. repeteret. *Non enim leve crimen est, cum de eo ille queritur, qui mox eum potest & punire.* Immo lenis commotio illa est, cum quod animadversione peragi potest, verbis & minis exsequitur. Ammianus Marcellinus lib. 19. in fine de Lauritio, qui in Isauris tumultuantibus, neque æqua promoventibus, minis potius, quam acerbitate pleraque correxit: poterat vi, & armis, sed verbis speravit corrigere se posse; quod factum est. Huc quodque tendebant minæ Divinæ, ut persuaderent correctionem: nec desinit allicere num 17. *Discite facere bonum, etsi fuerint peccata vestra, ut coccinum, sicut lanam dealbabo.*

Ibidem. *Apud honestos gravius est aliqua nota confundi, quam* [illegible] &c. Scilicet ignominia

(1) Vide adnotationem 3. in hunc tract. 23 lib. 2

nia pejor morte. Claudian. de bello Gildonico 451. *Nonne mori satius, vitæ quam ferre pudorem?*

In Tract. 25. lib. 2 in Isaiam. IV.

Pag. 230. Et hic inscribitur *de Judæis* in Mf.

Ibidem. *Sed quia mors apud incredulos futurorum putatur pœnæ compendium* &c. Ad illorum mentem Horatius lib. 1. epistol. 16. vers. ultimo.

. . . . . . *Mors ultima linea rerum est*

Et Seneca Troadibus 397.

Post mortem nihil est, ipsaque mors nihil,

Velocis spacii meta novissima.

Sed post mortem restat judicium, ex quo aut gloria, aut pœna æterna consequitur.

Ibidem. *Ac pene pro infecto* &c. Heic est pro non faciendo, perfectum participium pro futuro.

Ibidem. *Denique res impleta est Domini passione* &c. Cælum, & terram contestatus fuerat Isaias; at hoc in medio die perdidit diem, & illa motu concussa perdidit firmitatem: utraque testimonium perhibuere, denuntiata illis pœna, reos Judæos factos, cum peccatorum exsecrabilissimum, atque detestabilissimum, Christi morte patrarunt.

Ibidem. *Cælum in medio die perdidit.* Mf. *Cælum medio die.*

Ibidem. *Hinc æstimare licet, quid eis sit reservatum* &c. Concludit ex priori propositione, morte non omnes pœnas finiri.

In Tract. 26. lib. 2. in Isaiam. V.

Ibidem. *Judaicum populum salutis suæ omisisse præsidium* &c. quum admonitus Isaiæ interminatione Divina, non destitit ab impietate, maluitque ultro esse in reatu, quam eniti ad salutem.

Ibidem. *In quo eum non severitas apud omnes condemnat, fratres venerandi, sed pietas* &c. ac si diceret misericordiam potius meretur, quam convicium. Humanum enim est condolere proximo, seu perdito, seu voluntaria præcipitatione pereunti.

Ibidem. *Neque enim potest de quoquam bene mereri, quem pater patientissimus, & clementissimus abdicavit* &c. Heic hæt oratio, neque videre possum, quo sint referenda, aut quid importent. Quo circa non nulla deesse censeo.

Pag. 231. *Filios appellat, ut exaggeret crimen* &c. Toties ista repetit, ut videri possit, tanti ingenii virum argumentorum penuria laborasse. At vir doctrina, & pietate insignis præmaluit æstimationem sui vilescere, quam in Ecclesia semen verborum suorum supprimere. Non cottidie ista expromebat, sed aut quotannis, aut statis anni temporibus, aut forsan longioribus, ut audientibus non futura fuerit ingrata ea repetitio, cujus jam alias factæ, non poterant aut scire, aut meminisse: qua fiducia tempus in fructuosiorem Dei cultum impendendum, novorum argumentorum inventioni, atque exquisitis verborum lenociniis, quorum si opus foret, non indigus erat, subtraxisse, credibile est.

In Tract. 27. lib. 2. in Isaiam. VI.

Ibidem. *Propheta quod pro veteri vinea* &c. Ex psalmi inscriptione arguit, tempore novellæ vitis Christianæ perfectum, quod exegerat Asaph in vetere Judaica. Inscriptiones autem psalmorum per Esdram conservatas, & ipsas propheticas, & a septuaginta senioribus divino afflatu Græce versas, impium & levissimum esset spernere, & recusare. Vide Theodoritum præfatione in psalmos.

Ibidem. *Qui prior vinea Domini dictus est* &c. Præter auctoritatem psalmi hujus Isaias cap. 5. num. 7. Domum Israel vocavit vineam Domini exercituum; Deus ipse per Hieremiam cap. 2. num. 21. profatur plantasse vitem frugiferam totam veram; & Oseas cap. 10. in principio vitem frondosam Israel dixit, In qua fructus abundans.

Ibidem. *Pro fructibus spinas generavit, pro uva labruscam* &c. Isaias cap. 5. num. 2. Exspectavi ut faceret uvas, & fecit labruscas: in Græco est ἀκάνθας spinas. Utramque lectionem secutus Noster. Labrusca enim ad maturitatem fructum non perducit, sed flore tenus profert, Dioscorides lib. 5. cap. 2.

 Ideo

Ideo dixit florent quidem, sed intempestiver flore discusso nullos potuit fructus auferre; addidit autem & spinas, quibus Theodoretus adlusum, ait, ad coronam, qua caput Domini cinxerunt.

Pag. 232. *Aliam sibi, idest populi nostri, pro sua voluntate plantavit* &c. Isaias dicto cap. 5. num. 6. καὶ ἀνήσω τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ οὐ μὴ τμηθῇ, οὐδὲ μὴ σκαφῇ. καὶ ἀναβήσονται εἰς αὐτὸν, ὡς εἰς χέρσον ἄκανθαι, καὶ ταῖς νεφέλαις ἐντελοῦμαι, τοῦ μὴ βρέξαι εἰς ἑαυτὸν ὑετόν. ὁ γὰρ ἀμπελὼν κυρίου σαβαωθ, οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ἄνθρωπος τοῦ Ἰούδα νεόφυτον ἠγαπημένον: *Et dimittam vineam meam, & non putabitur, neque fodietur: & adscendent in eam tamquam in terram incultam spinæ, & nubibus mandabo, ne pluant in eam imbrem. Vinea enim Domini Sabaoth, Domus Israel, & homo Juda novella plantatio dilecta.* Vulgata aliter. Origenes in Matthæi cap. 21. num. 33. observat, a Christo non minas intentatas vineæ, sed agricolis, intelligens vineam esse regnum Dei, seu mysteria regni Dei, quæ cum fuerit incuriose, & fraudulenter habita a prioribus, locata fuit fidelioribus, & exactioribus agricolis, scilicet Christianis. Zeno perstat in verbi & sententia psalmi, & Isaiæ, prout e Græco dedit. Porro illud, *idest populi nostri*, glossema intrusum ab alio, quam ab Auctore videtur.

Ibidem, *Beatissimi ignoscite agricultores* &c. Horatius Epod. 2. beatum agricolam vocavit, de quo caussas ibi vide. Noster imitatus *beatissimum* dixit. Philostratus Heroicis admiratur agricolæ etiam in vinetis beatitudinem ὡς ποικίλα, inquit, σοὶ ἡ ὥρα τοῦ χωρίου, καὶ ὡς ἐκδεδώκασιν ἱλαροὶ οἱ βότρυς, quam varia est tibi prædii pulchritudo, quamque hilares eruperunt racemi.

Ibidem. *Mensura servata computatur in surculum* &c. in malleolum, de cujus mensura consule Columellam lib. 3. cap. 19.

Ibidem. *Animatur ibidem genitalis humor, manente semper substantia nutriatur* &c. Lego *genitalis humoris manente semper substantia*; non enim animatur genitalis humor, sed malleolus, genitalis humoris, facit terræ fecunditatem, Lucretius lib. 2.

Humorum guttas mater cum terra recepit,
Feta parit nitidas fruges arbustaque læta.

Cicero de natura Deor. lib. 2. *Terra gravidata seminibus omnia parit, & fundit ex se se, stirpes amplexa alit, & auget, ipsaque alitur vicissim a superis externisque naturis.*

Ibidem. *Pura materia tabulatis infertur* &c. Solent agricolæ arbores decacuminare, ubi vinum est commodius. Natura enim recisæ parti subvenit, nova sufficiendo germina, quæ adulta post annum partim præcidunt, partim relinquunt, & quotannis eodem loco eligentes, scamnum amplum in arbore faciunt, quod tabulatum est, & veluti bassis expansa, e qua solidiores rami relicti vitis novos palmites sustentant in spem futuri proventus. Columell. lib. 5. cap. 6. *Cum deinde adolescere incipient, falce arbores formandæ, & tabulata instituenda sunt; hoc enim nomine usurpant agricolæ ramos, truncosque prominentes, eosque vel propius ferro compescunt, vel longius promittunt, ut vites latius diffundantur.* Plin. lib. 17. cap. 23. *Tabulata ulmorum ab octavo pede altitudinis dilatantur in collibus, siccisque agris, a decimo secundo in campestribus, & humidis.* Per isthæc scamna, seu tabulata electi palmites digeruntur, quos puram materiam vocat; nam materia sunt palmites novelli in spem futuri proventus. Columell. lib. 3. cap. 10. *Unde etiam materiæ vehementissimæ reperiuntur, aut in capite vitis, aut in crure vicino radicibus.* Idem lib. 5. cap. 5. *Putationis autem ratio eadem est, quæ in jugatis vitibus: uno tantum differt, quod pro materiis longioribus pollices quaternum, aut quinum gemmarum relinquuntur.* Puram autem vocavit, quod non omnes palmites reservandi, sed fructuosiores pro arte eligendi. Ibidem 180. *Mox ubi materia vitis exigit, insequitur pampinator, & supervacuos deterget, fructuososque palmites submittit.* Idem cap. sequenti 188. *Cetera putationis ratio est, ut veteres palmites, quibus proximi anni fructus pependit, omnes recidantur, novi circumcisis undique capreolis, & nepotibus, qui ex bis nati sunt, amputati summittantur.* Plin. lib. 17. cap. 22. *Quidquid materiæ adimitur, fructui accedit.*

Pag.

Pag. 233. *Longius invitata producitur* &c. quasi extensione, & dilatatione palmitum invitetur ad prolixiorem ubertatem.

Ibidem. *Decore dissipato* &c. neque enim simpliciter, ut ceteri fructus colliguntur, ut servetur, sed quæ ad usum vini colligitur ut calcetur & dissipetur.

Ibidem. *Duabusque tabulis vehementer urgetur* &c. Quia prelum per se strictius parum quantitatis subiget. Servius Georgic. 2. vers. 242. docet prela esse trabes, quibus uva jam calcata premitur, intellige in torculo tabula superior & inferior est: inferior est ipsius torcularis pars inferior asseribus junctis, & contignatis simul constans, super quam acini prius calcati, & expressi digeruntur, a quibus superimposita alia tabula asseribus solutis, & divisis, ut minui, & augeri possit, contumax succus exigitur, ne quid sit reliqui. Plin. lib. 18. cap. 31. de torculis ait: *Spatiosa melius premunt*. Adjuvanda igitur prela tabulis, nam ampliori materiæ quantitate comprehensa opus celerius producitur.

Ibidem. *Medullitus exigatur* &c. Medulla est intima pars. A medulla exugere est totum exprimere; sic a vinaceis succus medullitus exigitur, ut nec minimum supersit.

Ibidem. *Et patrisfamilias cellis vinariis* &c. Melior lectio Ms. *Patrisfamilias.*

Ibidem. *Ut melius veterascendo reddatur* &c. Vinum vetustate commendari protritum. Pindar. Olymp. 9. antistroph. 2.

. . . . . . , αἴνει δὲ παλαιὸν
Μὲν οἶνον, ἄνθεα δ᾽ ὕμνων νεωτέρων.

Landa autem vetus quidem vinum, flores autem hymnorum recentium. Cicero Lælio 223. *Ea vina, quæ vetustatem ferunt, esse debent suavissima.* De vinis, quæ & quantam vetustatem sentiant, consule Athenæum παρεκβολαῖς lib. 1. cap. 21.

Pag. 234. *Luxuriosi crines falce tunduntur.* &c. Non male editori Veronensi suboluit legendum *tondentur*, ut proprietas verborum, & sensus servetur; non enim vites tundendæ sunt, sed neque falce retusa secandæ. Columell. lib. 4. cap. 24. *Ne vitis laniata, scabrataque putrescat humoribus, nec plagæ consanentur.*

Ibidem. *Ad jugum pervenit.* Jugata vitis, quæ pedamentis diversis transversis ducitur. Varro de Re rustica lib. 1. cap. 8. *Quibus stat rectis vinea, dicuntur pedamenta, quæ transversis jugantur, juga.* Jugum aliud simplex, aliud compluviatum. Plin. lib. 17. cap. 21. *Sparsis per terram palmitibus, aut per se vite subvecta, vel cum adminiculo sine jugo, aut pedatæ simplici juga, aut compluviatæ quadruplici.* Idem ibi. eodem cap. sequenti. *Alii proximo quidem anno recidunt, quarto demum perducunt ad jugum.* Habet jugata vitis crucis figuram, ideo dicit: *Ad jugum pervenit, cum prærogata omni facultate, pauperibus crucem suam portans.* Hujusmodi assimilitudines placuere antiquis Patribus, ut videre est in Justino martyre Apolog. 2. fol. 90. & Tertull. Apologetico c. 16.

Ibidem. *Cum prærogata omni facultate* &c. Erogare est distribuere, elargiri. Plin. Paneg. 75. *Interrogandus videris, satisne computaveris imperii redutus, an tantas vires habeat frugalitas Principis, ut tot impendiis, tot erogationibus sola sufficiat.* Legendum igitur *prærogata*, non *prærogata*, ut legitur in editione Veronensi. Solebant Christiani tunc (semper enim persecutio imminebat) bona tua divendere, & pretia erogare Ecclesiis in usum pauperum fidelium, aut ipsi abs se electis elargiri, non tantum ut liberi mundanis curis expeditiores in martyrium irent, sed etiam ut Christi præcepto parerent. Marci cap. 10. n. 21. Venderemus cuncta, pauperibus daremus, ut haberemus thesaurum in cælo, & alacriores sequeremur eum. Pontius de Cypriano. *Distractis rebus suis ad indigentiam pauperum sustentandam, tota prædia pretio dispensans, duo bona simul junxit, ut & ambitionem seculi sperneret, qua perniciosius nihil est, & misericordiam, quam Deus etiam sacrificiis suis prætulit, impleret.*

Ibidem. *Consummata omni justitia* &c. idest adimpleto omni eo, quod ad justitiam divinam spectat: quæ sit justitia divina collige ex notis ad fol. 337. infra nunc tract. 3. lib. 1. Eodem colore Cyprianus epist. 77. *Ut ex vobis pax jam martyrii sui consummatione præcesserit*, idest peractum sit, quidquid opus fuerat ad confitendum Christo.

Pag. 235. *Similiter judicii die a Christo Confessorum sanguinis vindicta ad ultimum quadrantem exigitur* &c. Heic comparatio longius procedit, & claudicat. Non enim in ex-

 presso-

presſoribus musti culpa poterat excogitari, quam exigeret in futoribus innocentia Christiani sanguinis; illi impenderant se se, ut mustum colligerent, & ministerium perficerent; illi ut sanguinem spargerent, & disciplinam pessumdarent; illis merces, illis animadversio debetur.

In Tract. 28. lib. 2. in Isaiam. VII.

Pag. 226. *Compendiosum felicitatis genus alterius periculo discere, quid debeas evitare* &c. Publius Syrus ad hanc ipsam mentem:

Bonum est fugienda adspicere alieno in malo.

Ex vitio alterius sapiens emendat suum.

Ibidem. *Iram Dei generaliter comminantis qui vult effugere, debet illi inculpate servire* &c. Scopus enim divinæ legis est vitia amputare, atque animos devios in viam rationis revocare. Hierocl. Comment. in carm. Pythag. num. 13. Θεὸς τοὺς κακυνθέντας αὐτεξουσίοις ὁρμαῖς, καὶ τὸν ἐν αὐτοῖς ὀρθὸν λόγον ἀμνημονήσαντας ὡς μετὰ κακίας κολάζει κατὰ τὸν νόμον τὸν ἀπαγορεύοντα τὰ κακά. *Deus quos appetitus animi voluntarii a recto abduxerunt, & qui rectæ rationis, cujus sunt compotes, obliti videntur, hos tamquam improbos ulciscitur ex lege quæ mala vetat*; qua autem de caussa, consule Clementem Alexand. Stromat. lib. 4. 536.

Ibidem. *Urgentium sacramentorum non finis pondus* &c. Quot sunt mysteria in fide Christiana, tot sacramenta vocantur Scriptoribus antiquis: & ipsa Christiana professio sacramentum Christianæ religionis dicitur Septimio semper Florenti lib. 4. adversus Marcionem cap. 2. Sacramenta Nostro nominata intelligi putem de cœna Eucharistica, quam sacrificii Dominici sacramentum vocavit Cyprianus epist 63. Certe præter istud, urgens sacramentum aliud esse non potest, cetera differri possunt; hoc suum tempus habet, & non potest dispesci, si pro dignitate, & merito fiat. Possit intelligi, & de tinctione Catechumenorum, nam & hæc utpote indicta, non erat differenda.

Ibidem. *Vinea Dei* &c. Confer sermonem olim in psalmum 79. nunc tract. 27. lib. 2. & quæ ibi adnotavi. Nam heic videtur sermo non diu factus post sermonem eum, cum dicat *memoratæ vineæ disputatio*, quæ non alibi, quam in eo sermone in psalm. 79.

In Tract. 30. lib. 2. Invit. ad Font. I.

Pag. 240. *Jam mater nostra adoptat, ut pariat, sed non ea lege* &c. Majus est parere, quam adoptare: parere est opus naturæ; adoptio legis atque naturæ imitatio. Vult adoptionem per baptismum non esse ad filiationem, sed verum partum, quo fiamus veri filii Dei: sed amplius, non talem esse parturitionem, qualem mulieris, sed qualem divinitus mysterio infusa gratia hominem perficit, & Deo adserit.

Pag. 241. *Altaris feliciter enutrita cancellis* &c. erat nimirum altare cancellis septum, ne plebs tumultuaria accessione Sacerdotia munera perturbaret, neve reverentiam sacris diminueret. Euseb. Eccles. histor. lib. 10. cap. 4. ex oratione Panegyrica de exædificatione Ecclesiarum 381. *Postremo sanctum sanctorum, altare videlicet in medio constituit:* αὖθις καὶ ταῦθ' ὡς ἂν εἴη τοῖς πολλοῖς ἄβατα; τοῖς ἀπὸ ξύλου περιέφραττε δικτύοις; *ut hæc sacraria multitudini inaccessa essent, ea rursus ligneis cancellis munivit.* Auctor vitæ Basilii Macedonis cap. 55. & 56. καὶ αἱ τῶν ἐκτὸς διείργουσαι τὰ θυσιαστήρια κιγκλίδες; *Et qui ab externa parte templi sanctuarium secludunt cancelli.*

In Tract. 31. lib. 2. Invit. ad Font. II.

Ibidem. *Ad æthereas portas fratres intrate* &c. Ms. *æthereas portas*, omissa præpositione, quod retineo

Ibidem. *Æternique gurgitis alveo genitali condentes ullam pro personis operari ne æstimetis heic gratiam* &c. Quid istud *condentes*? utique incongruum; Cum potius *condendi* dicendum esset, si sensus pateretur. Dubium diu me hæc scriptura habuit, neque unguium morsus quidquam adjuvit, ut pro genio quid substituerem. Quid si legamus, *capientes undam*, metaphorice, ut solet? ut sic legendum sit, *æternique gurgitis alveo genitali capientes undam, pro personis* &c.

Ibidem. *Pro personis operari ne æstimetis heic gratiam* &c. Horum interpretamentum dabit sequens Invitatio quarta, in qua *genere, ætate, sexu, conditione diversi, mox unum futuri*, & in serm. 1. ad Neophytos: *Ex quo qui eratis ætate diversi, diversi natione, subito germani fratres, subito unigeniti emersistis infantes.*

Ibidem,

Ibidem. *Judicio vestro nascimini* &c. hoc est electione vestra, & fide, constanti proposito

Ibidem. *Hominem istum vestrum veterem* &c. Tertull. de Resurrect. car. c. 47. *Per simulacrum enim morimur in baptismate, sed per veritatem resurgimus in carne.* Excerpta ex Theodoto edita post Clem. Alexand. fol. 800. Θάνατος δὲ τέλος λέγεται τοῦ παλαιοῦ τὸ βάπτισμα.

Pag. 242. *Fæterosis cum pannis* &c. Vide adnotata supra ad pag. 115.

In Tract. 32. lib. 2. Invit. ad Font. III.

Pag. 243. *Ad desiderata quantocius festinate* &c. scilicet Sacramenta baptismi. Fides jam allicuit, catechesis firmavit, destinatæ genitalis unda concepit, aqua per Sacramentum enixura est: enitimini igitur ad partum, ut simul futuri sitis lactentes.

Pag. 244. *Ecce mox infantum dulcis vagitus auditur*: corrige ex Mſ. *Ecce vox infantum & dulcis vagitus auditur.*

Ibidem. *Quæ tunc non laborat* &c. Quæ excipit liberos, quo numerosiores sunt, indicat Ecclesiam omnium salutem in Christo oppetentem &c.

In Tract. 33. lib. 2. Invit. ad Font. IV.

Ibidem *Mox unum futuri* &c. Vide in fine, & ex illis, *hæc est mater omnium quæ nos adunatos ex omni gente, & natione collectos unum postmodum efficit corpus*, hæc interpretare. Adde D. Paul. 1. ad Corinth. cap. 12. num. 12.

Ibidem. *Quoniam quantum quis crediderit & operatus fuerit* &c. In Mſ. desunt illa *& operatus fuerit.*

Pag. 245. *Hæc est mater omnium* &c. Ecclesia. Supra Invitat. 3. Ultro currite ad matrem, quæ tunc non laborat, si quos pariter numerare non possit.

In Tract. 34. lib. 2. Invit. ad Font. V.

Ibidem. *Quos sua parturit fides* &c. Per fidem enim homo accedit ad baptismum, credens se placiturum Deo, & sibi fore remuneratorem, per quod renascitur, & novus partus fit.

Ibidem. *Mundi hujus fugientes insidias* &c. Baptismus enim non tantum resecat præterita peccata, sed etiam, ut ait Theodoritus hæretic. fabul lib. 5. cap. 18. mortis Dominicæ, & resurrectionis efficit participes, dona Spiritus Sancti largitur, & facit Dei heredes, atque Christi coheredes. Vide Cyrill. Hierosol. Catech. mystag. 2. fol. 233.

In Tract. 35. lib. 2. Invit. ad Font. VI.

Pag. 246. *Igne dulcissimo temperata, blando murmure jam vos exspectat* &c. Alluuit ad balnea, quæ in more, & luxu antiquorum, quorum alia ferventia, alia calida, alia tepentia, alia frigida pro conditione, & gustu. Ferventia abominatur Epigrammatographus ille apud Salmasium in Lampridium, fol. 113. sicuti & apud Athenæum lib. 1. cap. 14. Antiphanes; atque ab horum usu defatigatione lassos prohibet Cornel. Cels. lib. 1. cap. 3. Istis sudorem provocabant ad differentiam sudationis assæ (uti vocat Celsus lib. 3. cap. 23.) quæ captabatur in laconicis. Frigida ab exercitatione prohibet Plutarchus in commentario de sanitate tuenda. Calida a tepentibus diserte distinxit Vitruvius lib. 5. cap. 10. Ideo tepentia igne dulcissimo temperata, quæ allevarent, & foverent, non resolverent, magis grata.

Pag. 247. *Quod unctus, quod tersus opus est* &c. Homerus Iliad. κ. v. 577.

Τὼ δὲ λοεσσαμένω, καὶ ἀλειψαμένω λίπ' ἐλαίῳ.

Postquam loti fuerunt, & uncti pingui oleo.

Cornel. Cels. lib. 1. cap. 3. *Ubi paullum conquieverunt intrare, & descendere in solium, tum multo oleo ungi, leniterque perfricari.*

In Tract. 36. lib. 2. Invit. ad Font. VII.

Pag. 248. *Lacteum genitalis fontis ad laticem convolate* &c. Alludit ad novam nativitatem, qua baptismo regeneratus laticem fontis, tamquam nutricis Ecclesiæ lac, sugit non ore, sed mersione, & lavacro. Figurate nimirum in hoc & similibus ludit, non enim erat aqua bibenda, non vasa replenda, non ardor corporalis sitis extinguendus; sed Sacramentum imbibendum, templum interius

spiritu

spiritui divino præparandum, atque ardor divini amoris excitandus magis, & cumulandus, non exstinguendus. Sed viri eloquentia prompta facultas, quandoque ad normam non exacta videtur protulisse, ut gratiam captaret magis, atque ejus mentem intelligentibus lenocinium faceret. In MS. conjunctim legitur, *convolate inconstanter, ac fortiter bibite*, quod elegantius sonat.

Pag. 249. *Hoc ante omnia scientes, quia nec effundere licet, nec rursus haurire* &c. Intellige sine pœnitentia, quam interpretationem ipse dedit supra Invitatione sexta: *Quam qui non polluerit, regna cælestia possidebit.* Alio sensu nec rursus hauritur, quia hæc sacra mersio non iteratur.

In Tract. 37. lib. 2. Invit. ad Font. VIII.

Ibidem. *Cupiditate, & velocitate cervina* &c. Allusio manifesta ad Psalm. 41. *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum*: nec male, si, ut nos ad illum Psalmum docet Theodoritus, Cervi feris venenatis devoratis sitim vehementissimam contrahunt, ut aquas magnopere expetere illis sit necesse. Quadrabit nimirum homini, qui illuvie peccatorum squallido, cum animam suam venenosa labe, atque serpente infecerit, cælesti numine tactus, ad fontem baptismatis properet, ut a captivitate diaboli liberetur, peccatorum remissam consequatur, animam regeneret, accipiat signaculum sanctum atque indelebile, quo regno cælesti conciliatus, adoptionem Dei consequi mereatur, cujusmodi delineat Cyrillus Hierosol. in Procemio.

In Tract. 38. lib. 2. ad Neophytos. I.

Pag. 250. *Post devotissima completa expiationis sacræ* &c. Ante baptismum Catechumeni præparabantur jejunio. In excerptis ex Theodoto fol. 801. A. διὰ τοῦτο νηστεῖαι, δεήσεις, εὐχαὶ, χειρῶν γονυκλισίαι. Tertull. de Baptism. cap. 10. *Ingressuros baptismum orationibus crebris, jejuniis, & geniculationibus, & pervigiliis orare oportet, & cum confessione omnium etiam retro delictorum.* Hinc destinabatur baptizandis sabbathum primum post Pascha post Quadragesimæ jejunium expletum, & actum pœnitentiæ exercitium. Cyrill. Hierosol. in Procemio Catech. πολλὴ σοι ἡ προθεσμία τεσσαράκοντα ἡμερῶν μετανοίας ἔχεις: *Satis longum habes intervallum, cum pœnitentia dierum quadraginta tibi datur.* Tertull. ibid. cap. 9. Diem baptismo solenniorem Pascha præstiat. Vide Canon. 45. & 46. Laodicenos. De confessione autem ante baptismum vide eumdem Cyrillum Catech. 3. 18.

Ibidem. *Post clarissimæ noctis suo Sole* &c. Sole justitiæ Christo pernoctante, & divinitatis splendore illustrante; vigilabant enim, ut adstipulatur Tertull. jam citatus, & pervigilia pie in oratione insumebant, ut elicitur e Concilio Eliberitano cap. 35.

Ibidem. *Post lactei fontis lavacro vitali* &c. lacteum dicit nativitati novæ conveniens, futurum alimentum ad immortalitatem.

Ibidem. *Ex quo qui eratis ætate diversi* &c. D. Paulus 1. ad Corinth. c. 12. num 12.

Pag. 251. *Læto celebrat convivio* &c. Ritum dat Justinus Martyr. Apolog. 2. 98. Et ante Tertull. advers. Marc. lib. 4. cap. 34. 558. C. & Jobus apud Photium, 595. 43. Ad hoc enim ducit necessitas gaudii, & gratulatio salutis, ut ait Tertull. de Baptismo cap. ultimo.

Ibidem. *Nutrimentorum lenocinio*, idest ciborum varietate ganeonibus experita.

Ibidem. *Obrutum pectus sæpe crudis atque acidis vomitibus inurgetur* &c. Pectus obruitur, cum cibi corpus superent, neque a corpore cibi superantur, ut ait Hyppocrates περὶ τόπων τῶν κατ' ἄνθρωπον Cyprianus epist. 64. *Cœnis atque epulis etiam nunc inhians, quarum crapulam nuper superstite in dies cruditate ructabant.* *Inurgetur* autem dicit, quod vomitiones provocarent. Seneca consolation. ad Helv. cap. 9. *Vomunt, ut edant; edunt, ut vomant, & epulas quas toto orbe conquirunt, nec concoquere dignantur.* Svetonius Vitellio c. 13. *In jentacula & prandia, & cœnas commessationesque facile omnibus sufficiens vomitandi consuetudine.*

Ibidem. *In quo musti vestri dulcedo.* In MS. *in quo non musti vestri dulcedo* &c.

Ibidem. *Esurienter accipite* &c. Sobrie, non ad satietatem.

Ibidem. *Paterfamilias* &c. Christus, qui vino, & pane corpus, & sanguinem suum communicat.

Ibidem. *Tres pueri unanimes legumina* &c. Ananias, Misael, & Azarias. Vide Danielem cap. 1.

Ibidem.

Ibidem. *Oleum Christus infundit* &c. Solebant enim denudari, & oleo ἐπορκιστῷ, hoc est exorcisato a capillis ad pedes perungi, inde ad lavacrum baptismi deduci. Ritum docet & explicat Cyrillus Hierosol. Catech. mystag. 2. 231. & 232.

In Tract. 39. lib. 2. ad Neophytos. II.

Pag. 253. *In prima nativitate persistens* &c. Primam nativitatem vocat, quam a matre habuit, secundam quam a sacro Fonte. Christus dum dixit Joannis c. 3. *Nisi renati fueritis ex aqua & spiritu*, secundam nativitatem indicavit.

Ibidem. *Fex incensa omnibus momentis extuit* &c. legerem potius *fax*. Sic Cyprianus ad Donatum de se · *Postquam cælitus spiritu hausto in novum me hominem nativitas secunda reparavit*, deinde addit: *Vitiis adhærentibus obsecundans eram, & desperatione meliorum malis meis velut propriis & vernaculis favebam*; eadem epistola ad Donatum. Seneca controvers. lib. 1. 8. *Ille in nos dominatur affectus, qui animum primus intravit. Luxuria, avaritia, desidia, injustitia, timor non dediscuntur, & quotidie hæc omnia castigantur, aut puniuntur: in tantum enim vitiorum tenaces sumus.*

Ibidem. *Conscientia suum numquam deserit peccatorem.* Seneca epist 43. *Bona conscientia turbam advocat, mala etiam in solitudine anxia atque sollicita est*

Ibidem. *Sed fortiter examinati estis* &c. tractum a militibus, qui fortes dicti, & pro munere fortiter facere tenebantur. Trebell. Poll. Claudio cap. 9. *Ipsis, qui superfuerant, fortiter facientibus.* Ammian. Marcell. lib. 17. cap. 6. *Ne vita postea consul. & assuisse, & fortiter fuisse firmatur.* Themistius oratione 9. ἡ Ῥωμαίων φωνὴ, καὶ ὁ θεσμὸς τῆς πολιτείας τοὺς στρατιώτας ἐξ ἀνδρείας μόνης τὰς ἐπωνυμίας νομοθετήσας. *Romanorum more, & instituto milites de sola fortitudine indigetantur.* Christianus autem militare dicitur. Tertull. ad Martyr. cap. 3. *Vocati sumus ad militiam Dei vivi.* Fortiter examinatos dicit, idest tyrocinium viriliter, & inculpate præstitisse.

Ibidem. *Novum judicii genus* &c. idest, quod alicubi in diverso sensu dixerat Tertullianus, *confessio nominis, non examinatio criminis.* Absolvitur, si fatetur se impium, se reum; excusare autem non debet, quod abominari, & abjurare debet.

Pag. 254. *Puniri festinant.* &c. Pœna innoxia baptismi. Alludit ad id, quod per baptismum moriatur homo vetus; inde pergit de gladio, de interfectione, & de elementi sacri gurgitis sepultura.

In Tract. 40. ad Neophytos. III.

Pag. 255. *Pia sanctione, ut ajunt, claves vere aureas misit* &c. Illud, *ut ajunt*, solet de dicto vulgari, & tanquam proverbio; at apud adagiorum collectores quæsitum reperire non potui, ut possit commodo expungi. Aurea dicta, quæcumque in pretio, jam scimus, & tangit Martial. ad carmina Pythagoræ. Sic claves, de quibus heic Zeno agit, procul dubio quantivis pretii, & æstimationis sunt, quippe quibus cæli janua reseretur. Data namque per eas ligandi & solvendi animas potestas ministris Ecclesiæ tum peccantibus post baptismum, & pœnitentibus: tum emergentibus ad baptismum ex secta impia, & nomen Christo dantibus, ut nihil minus quam aureæ dici possint, quæ tantum præstare possint, ut adhærant nos Deo, volentes tamen in mandatis ejus perstare, & Christi sanguinis fructum emereri.

Ibidem. *Non illas, quæ maligno beneficio crimina excipiunt* &c. quæ abscondunt reum, ut animadversioni subtrahatur, quod malignum beneficium vocat.

Ibidem. *Nostræ acervatim absolvunt* &c. a quantocumque cumulo peccatorum. Supra de psalmo 79 nunc tract. 27. *Omnia omnino peccata baptismate Spiritus Sancti vigore amputantur.*

Ibidem. *Nec aliquid subsecivi esse patiuntur*, idest nihil relinquunt inabsolutum, nihil extra clusum, omnia delicta hujus Sacramenti gratia delera. Subsecivum est, quidquid de extremitate perticæ superest, dictum a subsecante linea, ait Frontinus de agrorum qualit. 49. Solebant agrimensores agros per centurias quadrilateras dividere, quod autem extra quadratum, & de extremitate perticæ excurrit, illud subsecivum dicere. Centuria est ager ducentorum jugerum, qui apud antiquos cum centum hominibus adsignaretur, inde nomen habuit, ait Siculus Flacc. de

de condition. agrorum. Aggenus in Frontin. *Subfeciva dicuntur, quæ assignari non potuerunt, ideft cum fit ager centuriatus in loca culta divifus, quæ in centurias erant, cum centuria expleri non potuit, fubfecivum appellant. Hæc aliquando auctor divifionis aut fibi refervavit, aut aliquibus conceffit, aut Reipublicæ, aut privatis perfonis, quæ fubfeciva quidam vendiderunt* &c. Vide eumdem Aggen. fol. 57. & 58. ut pleniffime de fubfecivis difcas. Hæc enim fatis vifa funt ad percipiendam Zenonis mentem, qui ex hoc more indicare voluit, per virtutem baptifmi nihil exceptum.

Ibidem. *Salvo reo punitur reatus in eo.* Mf. habet *punitur reatus in reo.*

Pag. 256. *Inde eft, quod noftra non habet neceffaria tormenta confeffio* &c. nam ultro fiebat. Matth. cap. 3. num. 6. Marci cap. 1. num. 5. & Actor cap. 19. num. 18. Cyrill. Hierofol. Catech. 3. πρῶτον ἐδείκνυε τὰ τραύματα, εἶτα ἐπῆγεν ἐκεῖνος τὰ ἰατρεύματα. *Primum oftendebant vulnera, deinde ille medicamenta apponebat.* Loquitur de Joanne baptizante.

Ibidem. *Ceterum qui parcit venefico, homicidæ, adultero &c. nifi ejus curaverit mentem* &c. Seneca epift. 95. poft medium. *Non contigit tranquillitas, nifi immutabile certumque judicium adeptis: ceteri decidunt fubinde, & reponuntur, & inter omiffa appetitaque alternis fluctuantur.* In nova nativitate Chriftiano id erat debitum, ut renafceretur mutatis pridianis moribus; nova quippe profeffio, dum ne fucata, mors fuerat criminum, vita virtutum, ut eleganter & *Sancte* Cæcil. Cyprianus in epiftola elegantiffima, cujus & ifta ad hanc rem funt: *Tantum fitiat pectus, & pateat: quantum illuc fidei capacis adferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus.*

In Tract. 42. ad Neophytos. V.

Pag. 259. *Etenim vefter contractus omnis ablatus eft* &c. Ad annum Jubilæi hæc referenda funt, non quod inter Chriftianos mos ille & lex Mofaica locum haberet, fed a fimili adumbrat, quantum differentiæ fuerit inter fuperftitionem impiam ethnicam, & fecuritatem religiofam Chriftianam. De Jubileo notum eft ex libris facris, & ex Jofepho lib. 3. Antiquitatum cap. 10. quinquagefimo quoque anno contractus omnes adæquatos, fenus remiffum, fervos manumiffos; quæ autem de corporeis fancita fuerant, de fpiritualibus adfumit Zeno, ut nexus fæculi, nexus voluptatum, nexus diaboli per baptifmum dicat folutos, fractos, abruptos, & neophytum adfertum in confcientiæ fiduciam, qua eniti poffit ad falutarem vitam, fi confliterit in fide, fpe, caritate, & conftantia in mandatis Dei.

Ibidem. *Non vos ullus terror exagitet* &c. fide, & fpe conftantes.

Ibidem. *Ne quid adulterum pariat* &c. lego *ne quid adulterinum.*

In Tract. 43. ad Neophytos. VI.

Pag. 262. *Sed curiofitatem veftram bene novi* &c. vocat curiofos in eo, qui fieri poffit, ut dicantur renati, infantes ejufdem ætatis, cum veteris vitæ ufus adhuc fub eorum fchola fit; & eam ufurpant amodo, a qua ut deterret, ita novæ genituræ horofcopos ftruxerit eleganter, & ad propofitum ingeniofe.

Pag. 264. *Sed hæc omnes falutari profluens omne non magnopere* &c. lege ut in Mf. *amne.*

In Tract. 44. lib. 2. ad Neophytos. VII.

Pag. 265. *Quæ nullo adulterata fermento eft.* &c. tractum a dicto Chrifti Matth. cap. 16. *Cavete a fermento Pharifæorum*, quod interpretatur Origenes Pharifæorum doctrinam, de qua Jefus non vult difcipulos fuos comedere, parata illis potiori, recenti, & fpiritali maffa. Theodoretus in epiftolam primam ad Corinth. cap. 5. num. 6. vetus fermentum vocatum ab Apoftolo ait τὸ πρὸ τοῦ βαπτίσματος, *quod fuit ante baptifmum*, quod dedifcendum fuerat a baptizatis, & edenda azyma, ut Pafchate Judæi edebant, jam pro Chriftianis immolato Chrifto, qui illorum Pafcha verum eft.

Ibidem. *Levigata eft oleo germinali* &c. Tertullianus de Baptifmo cap. 7. *Exinde egreffi de lavacro perungimur benedicta unctione.* Cyrill. Hierofol. jam citatus, ait unctos prius ante baptif-

baptisma: sed tu v. de Pameiium ad locum Tertuliani.

Ibidem. *Officiis competentibus temperata* &c. quos describit serm. 1. 235.

Pag. 266. *Certe cacabacii non sunt* &c. Tertull. adversus Hermog. cap 41. *Si aequalis momenti, jam non turbulentus, nec cacabacius, sed compositus, & temperatus.* Turbulentus videtur opponi composito, & sedato: carabacius ebullienti, & despumanti, ut turbulentus sit, qua movetur in cacabo humor ignei aestus ebullitione. Cacabacius, quum ebullitionis motu sopito, effervens nihilominus, labiis admotus terri non possit, ut videtur & Noster voluisse, panes non esse adeo ardore ferventes, qui labia, & dentes arceant, non adeo vetustos, ut dentes frangant, non sic ustos, ut sint potius carbones, quam panes, non crudos, ut massa adhuc sint, non mucidos, ut nauseam moveant. Ceterum panes in clibano coquebantur, puls in cacabo. Julius Paul. in L. 18. §. 3. De Instruct. & instr. legat. lib. 33. Digest. ut minus recte dicere visus sit Zeno, dum pan s cacabacios non esse dixerit. Sed (1) vocem visus est amare magis, quam proprietatem.

Ibidem. *Sed fortassis, quod non nulli forma videntur minores* &c. Quid hoc? An perstat in metaphora de panibus azymis? At infra dicet tripondes esse sine discrimine omnes. An intelligit de forma, & statura corporis? At hoc non cadit sub adsumto novae nativitatis, & remotum a proposito est. Obscura isthaec mihi.

Pag. 267. *Denique & vos retinetis pondus antiquum; habetis baedinam* &c. Isaacus Casaubonus in Ael. Lampridium 150. rectissime monet, pro *baedinam* legendum *aginam*, quam lectionem confirmat Tertull. proxime citato loco adversus Hermogenem: *In neutram partem pronus & praeceps; mediae (quod ajunt) aginae aequilibrato impetu ferebantur.* De agina vide Festum.

Ibidem. *Exagium facite* &c. Inscriptio VI. fol. 647. *Ratio docuit utilitate suadente, consuetudine micandi summota, sub exagio potius pecora vendere, quam digitis concludentibus tradere, ut adpenso pecore proficiat venditori sub conspectu publico fide ponderis comprobata, ut quantum caro occisi pecoris adpendat, & emtor norit, & venditor.* In novella XV. Theodosii: De ponderibus quoque, ut fraus penitus amputetur, a nobis aguntur exagia. Exagium igitur pensatio est. Glossae ἐξάγιον pensatio: ἐξαγιάζω examino, perpendo.

Ibidem. *Singulos ponderate invenietis nullam habere minus* &c. Nullam habere minus, cujus? aliquid deesse res ipsa clamat, quod quantitatem denotet; nam quod alii substituunt *nullum*, nullo modo habere locum censeo.

Pag. 268. *Tripondes sunt homines* &c. hoc est trinae virtutis pondere aucti, macti; quod baptizati in nomine Patris, Filii, & Spiritus sancti, non solum veteribus peccatis exciderint, sed facti filii Dei, atque coheredes Christi, participent illius mortem, illius resurrectionem, atque dona Spiritus sancti. Ceterum dupondium, tripondium apud scriptores est duo pondo, tria pondo, subintellecto, quod rei propositae convenit. Sic Varro lib. 4. de ling. Latin. versus finem dupondium a duobus ponderibus dici ait, ut neque speciem, neque corpora, sed pondus cujuscumque rei connotare innuat. Vage igitur applicata ea nomina, & in glossis *dupondium* διούγκιον dicitur, cum nummus de qualibet pecunia intelligatur. Justinianus Imperator in prooemio digestorum, juri Civili operam dantes primo anno, vetat imposterum dupondios appellari, quasi frivolo, & in contemtum facto cognomine mararentur, alioquin excitandi decore nominis, & honestate studiorum, quibus honorificum titulum, & a suo nomine elargitus est: ut proculdubio dupondium de drachmis vilissimi pretii ab eo intellectum credamus, quo sensu inter alios & Seneca epist. 18. dupondio saturum eum esse voluit, quem minimus, & vilissimus cibus expleverit. Contra pro duobus, & tribus aureis accipitur in aliis glossis apud Salmasium in Lampridium, quem consule. Alias etiam libris accommodatum, & quidem aureis, ut adstipulatorem do Gronovium de Sestert. lib. 1. cap. 7. Noster in majori momento de Sacramento Baptismi dixit, quod Trinitatis Divinae virtute attracta,

 quan-

(1) Vide Adnot, 6. in p. 266.

quantivis pretii, & dignationis ponderis tinctus meruerit. Ceterum Casaubonus loco citato in Lamprid um 150. monuit legendum *tripondes sunt omnes, non homines*, & sententia ita requirit.

Ibidem. *Qui mensæ deserviunt* &c. Ista ad quid dicta sint, non capio, per me abesse possunt.

In Tr. 45. lib. 2. de die Dominico Paschat. I.

Pag. 269. In Ms. est sine titulo, & inscribitur serm. 33. lib. 1.

Ibidem. *Sæculorum heres* &c. Diem sæculorum heredem dixit, quia a sæculis indesinenter renascatur usque, & hinc communem sæculorum conditionem jactet. Consonanter itaque in tragœdia, e malis effugium desperans Neoptolemus apud Sophoclem Philoctete 1322. & sibi adfutura profatur

. . . . ὡς ἂν αὐτὸς ἥλιος
Ταύτῃ μὲν αἴρῃ, τῇ δὲ δ' ἂν δύνῃ πάλιν.
Donec iste sol hic oritur, atque illic vicissim occidit.

Ibidem. *Paterno cursu* &c. Quia dies solis filius. Pindarus Olymp. B. antistroph. 2. ἁμέραν παῖδα Ἀλίου vocavit.

Ibidem. *Mera rotatus in se.* Ms. *in se se*

Ibidem. *Proferens sibi de fine principium* &c. Hoc est, quod paullo post dicit, *proferens natalitia infinita*; natales infinitos *de occasu*, quod sermone seq. *idem sui successor, idemque decessor*; & quod serm. 5. *Parit sibi de fine principium*, quod septimo: *Quod præterit sequitur; quod futurum est antecedit*; & aliis alibi dicendi elegantibus formulis, ut ex exemplo, quantum penu apud eum fuerit, arguere sit. Apud Athenæum lib. 10. cap. 19. ænigma tale.

Εἰσὶ κασίγνηται διτταί, ὧν ἡ μία τίκτει
Τὴν ἑτέραν, αὐτὴ δὲ τεκοῦσα πάλιν γ' ὑπὸ ταύτης τεκνοῦται.

Sorores duæ sunt, quarum altera parit alteram, & eam quæ peperit, rursum parit altera. Diem & noctem intelligit

Pag 270. *Sed dives in frumenti varias moles spicam feliciter contundens palma* &c. Hinc sine auctore ductu non me expedio. Forsan legi possit, *Qui dives in frumenti varias moles* culmos *spicam feliciter contundit palma*, idest triturat; aut forsan aliquid deest. In Ms. *Spicam feliciter contundens palmam, quam prosequetur congrue* &c.

Ibidem. *Gutturi longe moliti, idest æternæ morti sunt a Deo, quod opus tenebrarum* &c. In Ms. *Gutturi longe moliti, idest æternæ morti sunt ideo, quod opus tenebrarum.*

In Tract. 46. lib. 2. de Pascha. II.

Pag 272. *Instabili cursu, multiformi gratia redimitur, temporum solemni vestigio dies salutaris advenit* &c. Leg. *in* disjunctim, *stabili cursu*, ut respondeat *solenni vestigio*, hoc est rato & fixo, *multiformi gratia redimitus*, &c. Quæ lectio e serm. 8. (nunc tract. seq.) confirmatur & ita in Ms.

Ibidem. *Anni parens, annique progenies antecedit* &c. Distingue, & interpunge, *progenies, antecedit, sequiturque* &c. Dicitur autem anni parens, quia veteris anni Ecclesiastici initium a Pascha sumebatur, & Pascha dicebatur annus novus, ut præter Nostri hujus auctoritatem docet Josephus Scaliger l. 1. de emendatione temporum fol. 6. Cur autem dicatur anni progenies, notum fuerit, qui legerit Cleobuli ænigma de anno apud Laertium.

Ibidem. *Inde novello, novellique cum die* &c. Novellus dies ei est, qui jam renatus per lavacrum salutare novam vitam inchoare facit: novellusque ipse quasi planta novella. Cyril. Hierosol. Catech. 1. πρὸ τοῦτο κατηχούμενος ἦς, νῦν δὲ πιστὸς κληθήσῃ. μεταφυτεύῃ λοιπὸν εἰς τὰς ἐλαίας τὰς νοητάς: *Ante catechumenus eras, nunc vero fidelis vocaberis, transplantaris rursus in spirituales oleas &c.* Et ideo dicti νεόφυτοι, D. Paullo in Epist. 1. ad Timoth. cap. 3. num. 6. & ipse Noster infra septies alloquitur Neophytos post baptisma, quasi novellos surculos in Ecclesia plantatos.

In Tract. 48. lib. 2. de Pascha. IV.

Pag. 274. *Morte sua vivens* &c. Quia occidere, & redire potest, ut diceret Catullus.

Ibidem *Sine pausa crescit in senium, & tamen a cunis genitalibus non recedit* &c. Tempora dicuntur senescere; cum tamen de die in

in diem renoventur. Sine causa dicit, quia latenter fugit tempus, & volat. Ovid. 15. Metamorph. vers. 183.

Tempora sic fugiunt pariter, pariterque sequuntur,
Et nova sunt semper: nam quod fuit ante, relictum est,
Fitque quod haud fuerat; momentaque cuncta novantur.

In Tract. 50. lib. 2. de Pascha. VI.

Pag. 277. *Catechumenis lucis viam competentibus* &c. simul petentibus. In Ms. distinguitur: *Catechumenis lucis viam, competentibus remissam omnium peccatorum*, quod amplector, & placet. Infra serm. 8. (nunc supra tract. 47.) *Hoc nostris quoque hodie competentibus præstaturus* &c.

In Tract. 52. lib. 2. de Pascha. VII.

Pag. 279. *Sacer inflexus dies* &c. Paschatis.

Ibidem. *Verum currat, an recurrat, ambiguum est, cujus præteritum restat, ut redeat* &c. Cicero de senectute 102. in contrarium ait: *Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni, nec præteritum tempus unquam revertitur.* Oportet igitur credere Zenonem intelligere de nomine, ac si diceret, solennitatem Paschæ sic restare, ut redeat rursus, licet anterioribus annis exacta. Sic Tibullus diem natalitium Messalæ anniversarium *hunc diem* dixit, quasi illum ipsum veræ nativitatis, lib. 1 eleg. 7.

Ibidem. *Mira prorsus ratio, innumerabilium sæculorum diversa mensura conserendo innovat spatia; & tamen ejus semper orbita est una* &c. Aristoteles Physic. lib. 6 cap. 11. sect. 4. docet: οὔτε γίνεσθαι, οὔτε φθείρεσθαι οἷόν τε ἀεὶ τὸ αὐτὸ, καὶ ἓν: . . . . . . *Nec fieri, nec interire quidquam, quod sit semper unum, & idem*, uti est in motu cæli. Vult admirabile esse, sæculorum multiplici recursu conteri, & consumi tempora, & tamen eorum orbitam stare semper eamdem. Diversa pro multiformi, quod sermone superiori dixerat una, eademque, nec ipsa, sed ipsa: *Innovat* porro *spatia*, hoc est tempora; nam tempus dictum spatium mundani motus, ut Plato, atque Zeno Citiæus sensere, ut est in Laertio, & Alcinoo.

In Tract. 54. lib. 2. de Exodo, I.

Pag. 281. *Moyses & Aaron per id &c.* Lego: *Moyses & Aaron per id, quo erant, sacerdotium, perque suum numerum &c.*

In Tract. 55. lib. 2. de Exodo. II.

Pag. 282. *Iste est, qui ejus fructu lactatur* &c. Malim *lætatur*: infra, *de quo lætari Pascha est Domini*. Perperam, qui corrigere se putarunt *litare*. Tertullianus de Corona cap. 3. *Eadem immunitate a die Paschæ in Pentecosten usque gaudemus.* Celerin. inter Epist. Cypr. num. 20. *Pro cujus factis ego in lætitia Pascha flens die ac nocte.*

Ibidem. *In gregibusque pecuinis, agnum bifariis natura commissum, qui inveniri non potest* &c. Captat argumentum ex absurdo, quasi ad Pascha Judæorum adhiberi debuerit agnohædus, quomodo dicitur hircocervus, quod non est. Græca Exodi cap. 12. num. 3. habent: λαβέτωσαν ἕκαστος πρόβατον κατ' οἰκίαν, *sumat unusquisque ovem per domum*; mox num. 5. πρόβατον τέλειον ἄρσεν, ἐνιαύσιον, ἀπὸ τῶν ἀρνῶν, καὶ τῶν ἐρίφων λήψεσθε; *ovem perfectam, masculum, anniculum ab agnis, & hædis accipietis.* Interpres nimis laxe vertit *pecus.* Melius Cyprianus lib. 2. testimon. cap 15. *Accipiant sibi singuli ovem sine vitio perfectam, masculum, anniculum ab agnis, & hædis accipietis*, Vulgata *tollas agnum*, mox num. 5. *Tolletis & hædum*, ut amphiboliam tollat; ovis enim non potest esse communis mater agnis, & hædis. Theodoretus quæst. 24. in Exodum κελεύει τοίνυν αὐτοῖς λαβεῖν οὐ μόνον ἐκ τῶν προβάτων ἄρνας ἐνιαυσίους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν αἰγῶν ἐρίφους; *Mandat igitur illis, ut accipiant non tantum ex ovibus agnos anniculos, sed etiam ex capris hædos.* Poterant igitur promiscue adhibere aut agnum, aut hædum, ut si unius copia non suppeteret, alius non excluderetur: quod & Italus interpres expressit dicens, *prenda un agnello, od un capretto*, & hic est in gregibus pecuinis *agnus bifariis natura*: sed non bene exprimitur hædus, dum dicitur agnus alterius naturæ, quod dictum non tantum obscurum est, sed etiam impropri-um,

um. Bifariam adjective dicit pro duplici, quomodo & Appulejus in libro de Philosophia rationali.

Ibidem. *Hic est agnus, fratres, de quo letari, Pascha est Domini* &c. In Ms. est *letare*, sed diphtongi in eo numquam habent locum. Judæi agni veri occisione Pascha celebrant; Christiani in agno typico congaudentes, & redemtionis suæ memoriam recolentes. Origenes in Joannem tom. 10. 160. Pascha verum vocat, quod πνεύματι, καὶ ἀληθείᾳ ἐπιτελεῖται, ὑπὸ τῶν πνεύματι, καὶ ἀληθείᾳ προσκυνούντων τὸν Θεὸν, *spiritu, & veritate perficitur ab his, qui spiritu, & veritate Deum adorant*. At quæ non suggerunt veri Paschatis lætitia celebrandi Nostri disertissimi auctoris in sermonibus de Pascha florentissimæ allocutiones, in quibus & adeptæ redemptionis fructum exponit, affectus excitat, ut muneris pretium noscamus, & dum noscere facit, nos consecutæ salutis gaudio perfundit?

Pag. 283. *Hic maturus, quia post ipsum est nullus* &c. In textu Græco est, ἐντέλειος, possit interpretari *perfectus*, *maturus*, nec renuerim. Sed heic non recensentur qualitates agni, sed Christi, neque enim agnus qua agnus primitivus debet esse, neque sempiternus potest, neque immaculatus a peccato, cum peccatum in bruto non cadat, nec cetera, quæ adjungit, solius Christi propria, unde putem legendum *hic unicus*, quod verbum sequentibus consonat, *quia post ipsum est nullus*, & tendunt ad ea *unigenitus*, *& primogenitus*, quibus Christus a Joanne cap. 1. num. 14. & cap. 3. num. 16. & ab Apostolo ad Colossen. cap. 1. num. 18. decoratur, quæ lectio *hic unicus* tanto magis confirmatur, quia de agno perfecto infra, postremo loco loquitur.

Ibidem. *Deum reddidit hominem quem litavit* &c. Sveton. Othon. cap. 8. *Nam & victimas Divi patri cæsas litavit*, eodem sensu.

In Tract. 56. lib. 2. de Exodo. III.

Pag. 284. *Servisti diu, non forte peregrini, sed merito.* Quid? Peregrinis datum ut indigenis serviant? immo æstimari ab incolis debent, & defendi. Plato de legib. lib. 5. ἔρημος γὰρ ὢν ὁ ξένος ἑταίρων τε, καὶ ξυγγενῶν ἐλεεινότερος ἀνθρώποις, καὶ Θεοῖς; *Nam cum peregrinus amicis cognatisque careat, majorem & apud Deos, & apud homines meretur misericordiam.* Hebræi præcipue, qui ex Josephi merito poterant & Regis Ægypti clientelam sperare, & protegi in loco, quem per Josephum habuerant, subditi, non servi. Sed rara est inter diversas gentes amica conversatio; nam ut hi illis, sic his illi in morum diversitate retinent affectuum discrepantiam, ut pronum sit incolis ut potentioribus illos opprimere. Adde Herodotum Euterpe cap. 160.

Ibidem. *Ignis columna per noctem, ut admoneret arsurum* &c. Putabam ista referri ad incendium, quod contigit in excidio templi narratum Josepho περὶ ἁλώσεως lib. 7. a cap. 22. Sed aliter Auctor ipse infra serm. 5. (nunc supra tract. 54.) de igne æterno per Christi sententiam Judæis infligendo intelligere profitetur, dum ait: *Quod duplicem nubis, & ignis imaginem geris, judicia duo designat, unum aquæ, quod gestum est, ignis alterum, quod futurum.*

In Tract. 57. lib. 2. de Exodo. IV.

Ibidem. *In ortu captivitatis jugo depressus* &c. Infra serm. 5. (nunc tract. 54.) *Sicut lectio Divina testatur, in Ægypto a Pharaone populoque ejus Israel Dei populus captivatus ingenti jugo acerrime premebatur.* Vult Judæorum Populum in Ægypto pridem non invidiose habitum, qua cohabitatione diuturna, qua grata Josephi memoria; mox suspicione prosperitatis seu invidia motos Ægyptios destinasse deprimere, quod decretum ortum captivitatis populi Israelis vocat Zeno, & inde captivatum populum.

Pag. 285. *Inde maris magno clausus obice premebatur* &c. Illud *premebatur* in superiori periodo adhibitum, commode possit deleri, ne ingrata fiat illius verbi repetitio, & sensus alioquin stabit subintellecto eodem ἀπὸ κοινοῦ. Quid si substituas *terrebatur*? hoc mallim, neque ullo commodiore verbo putem.

Ibidem. *Medio pulverulentus* &c. Hoc est siccus, humore aquarum expers.

Ibidem.

Ibidem. *Quia circa se* &c. Lego *cum circa se*.

Ibidem. *Triumphum suum* &c. Hostem triumphatum per metonymiam.

In Tract. 58. lib. 2. de Exodo. V.

Ibidem. In Mf. additur *ad Judæos*.

Pag. 286. *In Ægypto servisti diu, non necessitate, sed merito* &c. Non quod tamquam exterus exosus esses, non forte peregrini, ut loquitur supra, aut quod religione dissimilis; sed quod religionem tuam pessum dederas, ultionem promeritus es. In Ægypto autem idololatria peccasse indicium sumo ex Theodoreti quæst. 40. in Exodum.

Ibidem. *Veloces pedes tuos ad effundendum sanguinem, dextra lævaque in se refugiens unda testatur* &c. Ne credas imputari, quod tot hostes ceciderint, atque eorum sanguinem effuderint in adeptione terræ promissæ, nam Dei præcepto fecerunt. Sed intelligit de sanguine Christi, quem effusuri erant tantæ injustitiæ rabie concitati.

In Tract. 59. lib. 2. de Exodo. VI.

Ibidem. *Commodius puto misero in statu suo manenti, quam beato in ultimas miserias devoluto* &c. Euripid. Belleroph. apud Stobæum serm. 97. ὁ δ' οὐδὲν οὐδεὶς διὰ τέλους δὲ δυστυχῶν, τοσῷδε νικᾷ. τοῦ γὰρ εὖ τητώμενος οὐκ οἶδεν αἰεὶ δυστυχῶν κακῶς τ' ἔχων. οὗτος ἄριστος μὴ πεπειρᾶσθαι καλῶν ἐκεῖνο γὰρ μεμνήμεθ'. οἷος ἦν ποτὲ κἀγὼ μετ' ἀνδρῶν ἦν ἐν εὐτύχει ποτέ. Ex versione Ugonis Grotii. *At ultima qui ætatis assidue est miser. Hoc vincit alios, se quod orbatum bonis non sentit usque assuetus infortunio. Meliora nunquam scisse tanto est tutius: Nam semper illud hæret. Ab qualis fui quantusque fatis usus olim prosperis!* Hujusmodi sententiæ versus in eodem Troadibus vers. 634. Et Iphigenia in Taur. vers. 1021.

Pag. 287. *Erythræum quoque in geminas ripas medium scissum mare, ductisque dextra, lævaque aggeribus, in aciem stipatis undarum salvo liquore, arefactam profundi in semet contra se obnixam, stupidam pependisse naturam* &c. Erroribus refertissima illa esse nemo non viderit, quos sanare sine libris me posse non profiteor. Audendum tamen fuit, negotio ex integro ingeniis melioribus relicto. Sic autem lego: *Erythræum quoque in geminas ripas medium scissum mare, ductisque dextra lævaque aggeribus, in aciem stipatis undis, fudo liquore arefacta profundi semita, contra se obnixam stupidam pependisse naturam.*

Ibidem. *Quæ utique non cælestis populi meritum* &c. In Mf. Legitur *meritis*.

In Tract. 61. lib. 2. de Exodo. VIII.

Pag. 289. *Agnus salutaris, qui designatur ex ovibus & hædis, inter pecora non potest inveniri* &c. Non possum præterire Auctoris opinionem, qui visus est putasse, in Paschate hebraico adhibendum animal, quod ovis & hædi participaret naturam, in quo (1) errasse notavi supra in serm. 2. de Exodo pag. 282. nam quod ibi non credatur jocus, sed opinionis constantia, faciunt non tantum quæ huic dicuntur, sed quæ ait infra serm. 12. (nunc tract. 65.) *Agnus requirendus est tibi ex agnis & hædis discordi natura, quem in gregibus pecuniis ipsi sui non invenere majores.*

Pag. 290. *In planctum, & luctum profecerunt* &c. Adde ex Mf. *Illi profecerunt.*

Ibidem. *Sed bramosum larronis cruenti convivium* &c. Legendum *bremosum* a Græco βρέμειν *strepo, fremo*: ex eo Bacchus Bromius dictus. Etymologici Auctor: βρόμιος παρὰ τὸν βρόμον, ἠχῆς γὰρ τῆς Σεμέλης κεραυνωθείσης &c.

In Tract. 66. lib. 2. de Exodo. XIII.

Pag. 295. *Sacerdotes jam non habens, qui eorum pro salute sacrificent* &c. Lege ceteris consonanter. *Sacerdotes jam non habens, quis eorum pro salute sacrificet?*.

Ibidem. *Ut vilem libidinem magis, ac magis augeant, vilioribus se lavacris omni momento baptizant* &c. Hunc morem etiam Assiriis fuisse testatur Strabo lib. 16. τὸ λουτρὸν ἐν ἔθει ἐστὶν ἀπὸ συνουσίας; quod potest trahi ad munditiem. Ovid.

(1) Vide adnotationem nostram 4. in Tract. 61.

Ovid. Amor. lib. 5. Eleg. 7. postrema. Sed etiam ad delicias, & incentiva libidinis fuere qui traherent. Artemidorus lib. 2. cap 66. vocavit ὁδὸν ἐπὶ τροφὴν, *viam ad cibum*, quod, ut ille inferebat, non prius ederint, quam laverint, tum accepto cibo, sed & ante cœnam. Sed in Svida legitur ἐπὶ τρυφὴν, viam ad *delicias*, quod rectum esse etiam Rigaltius putavit. Alter scriptor apud eumdem Svidam in λουτρά, ait μεθ' ἡδονῆς πρὸς ὀφλειάν τε &c. adhibita lavacra. Hieronymus Salvinam monet cavere, ne balnearum calor novum adolescendæ calorem incenderet. Certe lavacro etiam lassitudini mederi docet Athenæus libro 1. capitul. 19.

In Tract. 70. lib. 2. de Daniele II.

Pag. 298. *Martyrii quodam modo pars est fr. dil. martyres non horruisse supplicium* &c. Tertull. Scorpiac. cap. 8. de istis tribus pueris: *O martyrium, & sine passione perfectum, satis passi, satis exusti sunt, quos propterea Deus texit, ne potestatem ejus mentiti viderentur.*

Ibidem. *Etenim multiformis crudelitas*, legendum ex Mſ. *Multiformis crudelitatis, lugubris contemplatio.*

Ibidem. *Quique illi fuerit cruciatus, sua complicat vota;* legendum nimirum *fuerit*, hoc est tanto ardentius appetebant certamen, quanto atrocius videbatur, cui illis occurrendum erat. Puto typographicum fuisse sphalma pro *fuerint*, quod scripserit, *fuerit.*

In Tract. 74. lib. 2. de Daniele. VI.

Pag 301. In Mſ. præter primum omnes inscribuntur *de tribus pueris*.

Pag. 302. *Lambunt rosidos flammæ blandientes.* Infra serm. 7. nunc tract. 76. *Excipiuntur non flamma, sed rore Dei.*

In Tract. 75. lib. 2. de Daniele. VII.

Ibidem. *Anhelantibus flammis, camino rugiente non læduntur* &c. Anhelantibus, inhiantibus, appetentibus. Cicero in Catilinam primæ initio, *Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem.* Ammianus Marcellinus lib. 26. fol. 449. *Velut Imperatoris cognatus altius anhelabat:* altiora, quæ animo suo conceperat, ut consequeretur, annitebatur. Ignis hujusmodi appetitu videtur ferri, ut circumjacentia abrodat, & rapiat. Ovid. Metamorph. lib. 9. num. 172.

Sorbent avidæ præcordia flammæ.

Affinia in parte sunt, quæ habet Salomon in Proverb. cap. 30. num. 16. de igne, qui numquam dicit: *Sufficit. Camino*, addit, *rugiente*, hoc est crepitante flamma. Virgil. Georgic. lib. 1. 85.

Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis.

In Tract. 76. lib. 2. de Daniele. VIII.

Pag. 303. *Supplicio suffragante gloriosi* &c. Quod illud ipsum, quod pati debuerant supplicium, refrigerium eis factum sit.

Ibidem. *Caminum jussis incendi* &c. fornacem. Virgil. lib 3. Æneid. 579.

. . . . . ingentemque insuper Ætnam
Impositam ruptis flammam expirare caminis.

Ad quæ Servius: *Caminis fornacibus Græce dixit.* Isidorus lib. 19. cap. 6. Caminus est fornax, & est Græcum derivatum ἀπὸ τοῦ καύματος, idest a calore.

Ibidem. *Æstuantibus globis* &c. Virgil. Georgic. 1. 472.

Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam,
Flammarumque globos, liquefactaque volvere saxa.

Pindarus Pythior. Od 1. Stroph. 2. dixerat, ex Ætnæ cavernis erusari πυρὸς ἁγνότατας παγὰς ποταμούς τε, *Ignis liquidissimos fontes, fluviosque.*

Ibidem. *Rubescit quoque ipsum alienis ignibus cælum* &c. Varro lib. 6. de Ling. lat. 78. *Aurora dicitur ante Solis ortum, ab eo, quod ab igne Solis tum aureo aer aurescit.* Aer enim, & cælum eodem sunt significatu. Plin. lib. 2. cap. 38. *Namque, & hoc cælum appellavere majores, quod alio nomine aera:* aer enim ob raritatem facile quasvis recipit impressiones: in sole lumen habet exactum: in luna dilutio-

lutiorem: in ftellis dubium: in nubilo interdiu perturbatum: noctu prorsus caret: in iride picturatos refert orbes. Sic & in magno incendio videtur & ipse accendi, & contrahere ab igne ruborem, cum potius ipsa flamma diffundat in aerem vim suam, & colorem, sicuti vis, & potestas solis in aere qualitates variat, ut docet Cleomed. l. 2. κυκλικῆς θεωρίας.

In Tract. 77. lib. 2. de Daniele. IX.

Pag. 304. *Nec tres pueri quo ardere putabantur incendio de suis incensoribus liberati.* Alia distinctio est in Mf. *Quo ardere putabantur incendio, de suis incensoribus* &c.

Ibidem. *Sed de Domino nostro, quem (proh nefas!) venerantur* &c. Cum hujus argumentum ignotum mihi sit, quorsum hæc verba retulerit, divinari non possum. Plures quidem Zenonis tempore hæreticos fuisse constat, sed de quibus voluerit, brevitas sermonis scire non permittit.

Ibidem. *Nullis argumentis armatus* &c. Philosophicis nempe, & demonstrativis, quæ a Christiano exsulare debent, quoniam cum fides sit firma opinio, ut ait Cicero partit. Orator. 21. nulla eget demonstratione. Cyrillus τὸ πίστει παραδοθὲν ἀπολυπραγμόνητον εἶναι χρή. τὸ γὰρ βασανιζόμενον, πῶς ἔτι πιστεύεται. *Quod fide suscipitur, non debet curiose examinari; nam quod rationibus inquiritur, quomodo adhuc creditur?* De hoc latius supra.

In Tract. de Lazaro in Appendicem rejectum.

Pag. 313. *In concavo vertiginis sinu* &c. Legendum censeo *voraginis*.

Ibidem. *Deo hic familiaris.* In Mf. sic legitur: *Deo hic familiaris, ut fertur, teste Evangelio cum apud Joannem quadragenariæ* &c.

Ibidem. *Cum quadragenariæ voluntatis gestu carnis detrimenta pensasset* &c. Quid sit gestus quadragenariæ voluntatis, ego non adsequor, forsan nec alius. Subvolvit legi posse *quadragenariæ vitæ gestu*, nam Lazarum juvenem infra vocat, quod quadragenariæ atque consistenti ætati indigitamentum incongruum non est. Gerere autem vitam est carnis pondus portare, cui particulis minimis consistenti, atque illis quotidie decedentibus, alienæ extrinsecus in earum locum accedunt, ut ait Alphenus in L. 76. de judiciis, quod est carnis detrimenta pensare.

Ibidem. *Nam sub occasu jam propero* &c. Seneca Hercul. Fur. vers. 178.

. . . . *properat cursu*
Vita citato . . . .

Ante illum Anacreon, ode quæ incipit ἐπὶ μυρσίναις τερείναις

Τροχὸς ἅρματος γὰρ οἷα
Βιότος τρέχει κυλισθείς.
Rota ceu voluta currus,
Cita namque currit ætas.

Ibidem. *Quod terrenis artubus debebatur* &c. Homini ex humo: immo potius humo, quam homini.

Ibidem. *Ut nobis ipsis juxta librum Genesis* &c. Ut communiter & nobis juxta scripturas, lutus & caussam dedit, & materiam, qua efficeremur.

Ibidem. *Optimus luti liquor* &c. Optimus meo judicio superfluit: luti liquorem dixit, idest lutum ductilem, qualem requirit plastices.

Ibidem. *Longe alibi Christo censore* &c. Potius *censente*, dum nollet mortuum Lazarum mortis esse mancipium, quem esset ad vitam revocaturus, atque ita legendum censeo.

Ibidem. *Dum definit esse quod erat, forma vel fabula* &c. Habebat formam hominis, at sine spiritu non erat homo, sed forma, sed fabula ludibrium humanitatis, & fastus humani.

Ibidem. *Graves tenebrarum globos* &c. Tenebras spissas, & crassas.

Ibidem. *Succidua incrementi, & decrementi vicissitudine renascentes* &c. Tertull. de Pallio cap. 2. Dies, & nox invicem vertunt. Ultima autem dies dicitur non reditura. Propertius lib. 2. Eleg. 15. Quia

Nobis, quum semel occidit brevis lux.
Nox est perpetua una dormienda;

ut canit Catullus non poetice, sed vere carmine 5. num. 5.

Pag. 314. *Pendulo mandibularum rictu* &c. Rictus est non tantum os, & orificium, sed labia, quæ maxillas tegunt: ideo rictus *mandibularum*, labia vult intelligi. Pomponius Prostibula apud Nonium. *Quis hic est, quamobrem heic prostat rictum, & labia quum considera.*

ro. Lucillius Satyr. lib. 3. apud eumdem. *Malas tollimus nos, atque utimur rictu.* Ovid. Metamorph. lib. 14.

Aspiciam fluidos humano sanguine rictus.

Distinctio autem, quam facit Theodorus Gaza in Aristotele, inter mandibulas, & maxillas improbatur Julio Cæsario Scaligero in Historiam Animal. lib. 1. sect. 95. Hippocrates in prognostic. θανατώδεις δὲ χείλεα ἀπολελυμένα, καὶ κρεμάμενα, καὶ ψυχρὰ, καὶ ἔκλευκα γινόμενα: *Lethale quoque labra resoluta, pendentia, frigida, & exalbida.* Quandoque Auctor affectatione peccat, cui accedente prava scriptura, fiat obscurus necesse est.

Ibidem. *Elisis in ore dentibus* &c. Si scriptura mendo caret, vix credibile quatriduano mortis decubitu dentes excidisse. Si legamus *interclusis dentibus*, aptius videri possit.

Ibidem. *De terrena labe confectus* &c. de terrena illuvie, sordibus; ideo eleganter subnectit, *putris gleba marcesceret.*

Ibidem. *Nervorum traduces* &c. Quia nervi inter se sunt conjugati, ac veluti per traduces uni alteri juncti initio ducto a cerebro, vel medulla spinali, ut intra Hippocratem, & Galenum decernitur, quorum opinionem video præferri Aristotelis, qui a corde volebat, ipsa αὐτοψία contra ipsum stante.

Ibidem. *Cum corporis qualitate* &c. Circumlocutio pro ipso corpore.

Ibidem. *Miserabili tabo infelix sepultura damnaret.* Arnobius lib. 4. pari elegantia: *Atque in ultimam tabem diffluentium viscerum maceratione consumi.*

Ibidem. *Contractis membris* &c. Quod dixerat Ovid. 6. fastorum 495. de Isthmo:

Est spatio contracta brevi;

Noster de mortuo Lazaro dixit, quia mortua membra, succo ammisso vegetabili, fiunt minora, & contractiora.

Ibidem. *Inter jejunas, & numerabiles costas* &c. Extenuatas, carne detectas, & ideo eminentiores, quæ apertius numerarentur.

Ibidem. *Fætenti jam sentina* &c. Corporis alveo.

Ibidem. *Per solum calcaveris* &c. Respicit ad superiora, *hoc est ipsi humo magis, quam homini.* Vult enim hominem humum, terram, solum, lutum.

Ibidem. *Heu quando non poteras* &c. Hoc est mirum ne fuerat? quomodo non poterat? *Quando* pro *quomodo.*

Ibidem. *Heu quando non poteras cadaver quatuor diebus, & quatuor noctibus per totum oris, fellis, & phlegmatis, flumina sentinarum corruptis artubus fœtentia pulmonis spiramenta conflare?* &c. Moschio Medicus apud Plutarchum Symposiac. tertio, capite postremo dicebat τὴν σῆψιν, τῆξιν, καὶ ῥύσιν σαρκὸς, εἰς ὑγρὸν φθορᾶς μεταβαλλούσας; *putrefactionem esse colliquationem, & fluxum quemdam carnis corruptæ, & in humorem mutatæ*, quod Plutarchus etiam ex se repetit in commentario, quem inscripsit, περὶ τοῦ πότερον ὕδωρ, ἢ πῦρ χρησιμώτερον, ideo recte dixit *flumina.* Sentinas autem, unde corruptorum humorum adservatorum flumina deriventur. Sicut enim fellis vesicula attrahit choleram amaram, & eamdem excludit, quæ corruptioni magis obnoxia in vivente, quanto magis in mortuo: sic & phlegma, quod excrementum frigidum, & humidum facilius corrumpitur in corrupto, nimirum ubi deest salillum illum animæ Plautinum. De ore autem, quid dixit? An quia ex ejus faucibus exhalent odores tetri?

Ibidem. *Cum ipsa etiam rosa pudoris, & venustatis fragranti folio* &c. Rosæ elogia habentur in Anacreonte, & in Achille Tatio, quæ invidiam cunctis floribus faciant. Sed nova florum in hoc sæculo reperta controversiam de priscorum sententia merito movere possunt.

Ibidem. *De rosario falce pollicis vellicata* &c. Ipsam manum metaphorice falcem pollicis vocavit: nam pollice, & indice junctis vellitur. Martial. lib. 10. Epigram. 93.

Ut rosa delectat, metitur quæ pollice primo.

Ibidem. *Marcenti morte tristis albescat* &c. Non rosæ tantum, sed quodcumque in speciem pulchrum est, facile evanescit. In Epigram. Platonis apud Laertium, de malo:

Σκέψαι τὴν ὥραν ὡς ὀλιγοχρόνιος.

Appulejus in Apologia vertit.

Quam pereat brevi tempore forma, vide.

Ca-

Catullus carmine nuptiali seu LXII. aptissime, atque elegantissime.

Ut flos in septis secretus nascitur hortis
Ignotus pecori nullo contusus aratro,
Quem mulcent auræ, firmat sol, educat imber,
Multi illum pueri, multæ optavere puellæ;
Idem cum tenui carptus defloruit ungui
Nulli illum pueri, nullæ optavere puellæ.

Videre comparanti licebit apertam allusionem τῶν falce pollicis vellicata marcenti morte albescat τοῖς.

Cum tenui carptus defloruit ungui.

Ibidem. *Ita ut colore floris careat*, in MS. additur: *Ita ut & colore floris careat, & odore.*

Ibidem. *Aqua ipsa si de flumine rapta sit* &c. Quomodo fiat, ipse auctor dicit, quod limum contrahat: si quidem aqua, & aer media sunt elementa, & mistionem patiuntur, ut tradit Aristoteles lib. 2. de generatione, & corruptione cap. 3. versus finem. Hujus putrefactionis rationem reddit ille ipse Meteorol. lib. 4. cap. 1. quod *in se majore major sit caliditas propria, atque frigiditas, quam ut potentiæ, quæ in circumfuso aere sunt, evincant. Unde etiam fit, ut mare in partes quidem distractum celeriter putreat, sed integrum, & totum haud quaquam, & reliquiæ aquæ pari modo.*

Ibidem. *Limum liquor abducit*. MS. *obducit*.

Ibidem. In MS. sic legitur: *Nemo ergo mirari debet, si hominem, quem spiritus sapientiæ sale conditum redolenti aura servaverat, & ex cæli suavitate anima vivacitate nectarea & balsami generositate melliflua corpus rexerat, ne faceret divortio, recedentis spiritus lutea malis, pigra glebositas caduca* &c.

Ibidem. *Et balsami generositate melliflua rexerat, ne fieret divortio recedentis spiritus lutea moles* &c. Rosa, inquit, avulsa a rosario torpescit: aqua a suo corpore sejuncta putrescit. Quid mirum si homo amisso spiritu fœteat? In quo demonstrando, ubi totus est, proculdubio credendus non scripsisse, *ne fieret divortio recedentis* &c. ne destrueret adsumnum; sed pro *ne* scripsisse *cum*, aut quid simile, quod librario pro scriptura breviata facile fuit corrumpere: tum illa nectarea, & melliflua humilis nimis sunt, & forsan aliud scripserat convenientius huic eleganti sermoni.

Ibidem. *Caduca linea defunctorum* &c. Hæc possent omitti, & credo ab alio inconsiderantes intrusa, deturpant enim potius, quam adornent orationem.

Ibidem. *Inde est, quod per distantiam rerum* &c. Quid si legatur *per discordiam rerum*? Non possunt enim distare, quæ in unum compacta sunt: de quorum resolutione infra elegantissime.

Ibidem. *Qui corporis floriarum* &c. Verbum novum modo incorruptum.

Ibidem. *Liventi gena* &c. Liventi facie livorem præferente, lurida. Silius Italic. lib. 13. vers. 559.

Has passim nigrum pandens mors lurida rictum.

Euripid. Elect. 319. αἷμα δ' ἔτι πατρὸς κατὰ στέγας μέλαν σέσηπε. *Sanguis vero patris adhuc in tectis ater putrescit.* Virg. Æneid. lib. 3. 622. *Et sanguine vescitur atro*, ut ex hoc loco, & Euripidis liqueat, Servii interpretationem non esse ibidem admittendam.

Ibidem. *Et pro voce cadaveris nigri fellis teter mortui fœtor hauritur* &c. Distinguo. *Et pro voce cadaveris, nigri fellis teter fœtor hauritur*: abjecto verbo mortui, quod sensu, & constructione superfluit. Vult, quod sentitur ex cadavere, esse tetrum odorem, vocem, quam reddit cadaver, esse fœtorem ex felle nigro, hoc est mortuo, & corrupto.

Pag. 315. *Qui quatuor istis partibus loca dederas* &c. Idest, qui istis qualitatibus temperabat, at locum non dederat, sed in loco coercebat, atque frenabat.

Ibidem. *Dominante flagro* &c. Præeunte ratione quam, flagrum metaphorice dicit, quia motus moderari debet, & coercere, ad instar aurigæ, uti vocavit Pythagor. in fine aurei Carminis, & Plato in Phædro. Aurigæ autem proprium est flagrum. Euripid. Rheso 766. πλῆκτρα τ' ἐκ ἐπὶ ζυγοῖς ἵππων καθήρμοσε, & scuticæ non jugis equorum applicatæ erant. Svidas κέντρα, καὶ τὰ τῶν ἵππων πλῆκτρα, Euripid. Iphig. in aul. 220. Ceterum rationem θεῖον ἡγεμόνα τοῦ βίου vocavit etiam Plutarchus in Carm. *de Auditione* Divinum vitæ Ductorem.

Ibidem. *Hunc ergo Lazarum, cui liventi errante commixta per cerulas venas membra tabuerant* &c. Heic silere cogor, atque etiam a conje-

cturis abstinere: adeo cæcutio, ut nihil videam, & in Mſ. iſta corruptiſſima ſunt.

Ibidem. *Immani objectus ex pondere lapsis perenni valva gravis libra detruserat* &c. Legi poſſe credo, *immani obtectus pondere lapidis perenni valvæ gravis libra detruſerat.* Perennem valvam dixit, quod numquam el eſſet reſeranda: valvam maluit pro *valvis*: gravem autem libram, quam Poetæ inexorabilem Parcam ἄτροπον, ἐπὶ τὰ παρελθόντα πάντα ἄτρεπτά ἐστι, ut ait auctor libr. de Mundo c. 7. Appulejus vertit: *Atropos præteriti temporis fatum, quod ne Deus quidem faciet infectum*: ſed verba græca non expreſſit, quæ ſonant: *Quoniam ea, quæ præterierunt, verti, & reparari nequeunt.* Si *lapſis*, ut in vulgatis præmalimus, dicemus dictum antique pro *lapidis*, cui auctoritatem dant ex Ennio lib. 15. Amalium

Occumbunt multi letho, ferroque lapique.

Ibidem. *Lacrimarum ubertatibus ebriatæ* &c. Translatitie dictum, ut ſi cibo & potu eſſent abſtinentes, & ſiccæ lacrimarum ubertate udæ eſſent, & madidæ.

Ibidem. *Et hebræas voces* &c. locutione, & ſermone hebraico, qui illis naturalis, & conſuetus fuerat. In Mſ. *Et hebræas græcaſſando voces*, quod non intelligo.

Pag. 316. *Fleviſſe narratur.* Mſ. *Fleviſſe narratur. Age age photami ſervus Dei vivi, ſi aliquid prævales, de lacrimis Domini vel pauca narrato. Flebat Deus mortalium lacrimis excitatus.*

Ibidem. Diabolus per malitiam ſuam fecit inveniri nocentes. Heu tenuis aura de cælo, corpus, quod rexeras ſucciduis artubus deſerebas, ſed non te Pater: non Filius aliquando deſpexit, pro tua morte factus eſt & Chriſtus ipſe mortalis. Harum ad lacrimas &c. illa ommiſſa in edito ſunt.

Ibidem. *Sed quod Sororum fletibus temperares*; quod infra dicit, *fletus fletibus recontrabat*, hoc eſt ſono uniſono. Ariſtid. Quinctil. libro 1. περὶ τῆς μουσικῆς fol. in ὁμόφωνοι φθόγγοι, οἱ ταῖς δυνάμεσι μὲν ἀλλοίαν φωνῆς, τάσιν δὲ ἴσην ἐπέχουσι. *Uniſoni ſoni ſunt, qui poteſtatem quidem vocis aliam, tenſionem vero æqualem obtinent.* Illud autem *recontrabat*, qualecumque ſit, potius reſormarem in *econtrabat*, factum ex *contra*.

Ibidem. *Miſtas Salvatoris in laudibus expiabant* &c. Semper Zeno Hebræis infeſtus, numquam non omittit eos vellicandi occaſionem: ideo credi poſſe voluiſſe hebræas voces Chriſto alias exoſas, expiatas ipſius laudibus. Quod ſi legas pro *expiabant*, *complicabant*, quod non fuerit ab Auctoris genio alienum? Quamcumque autem ex his ſententiam ſequaris, conſulo deleas præpoſitionem *in* hoc modo *miſtas Salvatoris laudibus*; in Mſ. diſtinguitur: *hebræas voces fractis in unum ſingultibus miſtas Salvatoris in laudibus expiabant.*

Ibidem. *Et ad documenta virtutum ipſe* &c. Diſtinguo, *& ad documenta virtutum, ipſe, qui fuerat.* Ut diſcerent Chriſti virtutem. Aliter hic locus legitur in Mſ. *Et ad documenta virtutum ipſe ſe mortuus, & adhuc pedibus vinctus, ut Chriſtus juſſerat, ſuis manibus reſolvebat. Quæ rogo vos* &c.

Pag. 317. *Acies dirigitur in parentes* &c. Parentes, & propinquos conjunxit Cicero 7. in Verrem. Olim parentes pater, mater, & qui parentum loco. Cujus in L. appellat, de verborum ſignificatione: mox poſteriori ætate dicti omnes, qui aliquo modo conjuncti eſſent. Julius Capitolin. Gordiano III. cap. 23. *Duxit uxorem filiam Miſithei, quem cauſſa eloquentiæ dignum parentela ſua putavit.* Flavius Vopiſcus Aureliano cap. 31. *Achilleo cuidam parenti Zenobiæ parantes imperium.* Idem Tacito cap. 10. *Cornelium Tacitum, quod parentem ſuum diceret.* Acies dirigitur in parentes, hoc eſt in Mariam, & Martham ejus ſorores, ut cum Caſaubono ſentio ad Capitolini Marcum.

In Tract. de Martyrio Iſaiæ Prophetæ, in Appendicem rejectum.

Ibidem. Iſaiæ martyrium certum eſt in Sacra Scriptura non reperiri, ſed ex apocrypho diſſeminatum apud plures memoratur, Sintque pro omnibus Juſtinus Martyr in Dialogo cum Triphone 349. Tertullianus Scorpiaco cap. 8. Et Origenes tum Comment. in Matth. 225. tum in reſponſione ad Africanum 232. Illud verum, an falſum fuerit, non diſquiro. Apud Hebræos pro certo haberi refert Huetius ad priorem Origenis locum.

Ibidem.

Ibidem. *Isaias cum Christum prædiceret, vel cum futuræ damnationis elogium* &c. Ambigit caussam: neque apud alios certa. Quidam apud Origenem hom. l. 1. in Isaiam credidere sectum, quasi legem prævaricantem.

Pag. 318. *Duobus eum violento supplicio quasi offulis bifidavis* &c. Offa absegmen carnis globi forma, ideo dicitur Martiali curva lib. ult. Epigram. 221, penita tunc dicta, cum caudæ juncta esset; cauda enim antiquitus penis. Videndus Festus in *Penis*, & *in penita offa*, Arnobius lib. 7. 230. *Offa autem penita est, cum particula visceris cauda pecoris amputata.* Isidorus Origin. lib. 20. cap. 2. Nescio unde habuerit, offam esse proprie frustum dentium. An maxilla tunc ex quadam similitudine sequiori illo sæculo offa, & offula dicta? Noster pro avulsa parte a corpore, & absegmine quantocumque carnis usurpavit.

Ibidem. *Aut ipsa lamina insontis viri per jugerum fidiculæ sævientis per costas stridente ictu sulcaret* &c. Accedo Octavii Ferrarii τῦ μακαρίτυ opinioni, qui in Electis lib. priori cap. 6. fidiculas docet fuisse nervos sive funiculos, quibus religabant arctissime martyris, aut cruciarii membra, ut intumescens pars tævius laceraretur; hinc metaphora *jugerum*, & *sulcaret.* Ungulis enim proscindebant membra, & dum percurrerent costas, collisione ossium stridorem referebant. Ceterum scripturam corruptam clamat perversa syntaxis.

Ibidem. *Sed in tanto cœlestis palestræ miraculo nullus (ut arbitror) spectaculo resultanti, ita videre eum poterit, qui gesta numerare pertentet* &c. Corrupta esse ista sententio, atque forte sic reformanda. *Sed in tanto cœlestis palestræ miraculo, nullus, ut arbitror, spectaculo resistente ita videre* &c. Spectaculorum alia grata sunt, quibus visum libenter accommodamus, alia ingrata & inhumana, quæ vel cogitatione abhorremus, & a quibus oculos abstinemus, cujusmodi in Ædipo Tyranno Sophoclis 1305.

. . . . . . οἷον καὶ στυγοῦντ' ἐποικτίσαι.

Quod vel hostem ad misericordiam commovere queat; nam, quod alicubi ait Polybius 721. οὐδεὶς τοῖς παρὰ φύσιν ἐγχρονίζων ἐθέλει, *Nemini rebus contra naturam immorari est gratum.* Spectaculum igitur resistere dicitur, quod repellat spectatorem, uti factum, quamvis alia caussa, in Eumenidum Æschili tragœdia, quarum in scœnam ingrediente choro τοσοῦτον ἐκπλῆξαι τὸν δῆμον, ὥστε τὰ μὲν νήπια ἐκψῦξαι, τὰ δὲ ἔμβρυα ἐξαμβλωθῆναι, *ita percussum terrore populum, ut infantuli deliquium, gravidæ abortum paterentur*, narrat ejus vitæ auctor.

Ibidem. *Ita videre eum poterit* &c. MS. *ita videre se poterit.*

Ibidem. *Veteris disciplinæ novam de passionibus celebritatem adversitæ* &c. Ex veteri dignitate, quantæ sit Christianæ dignitas passionis ob martyrium Christi. Tertull. Scorpiac. cap. 8. de his, qui ante Christum. *Statim ut coli Deus cœpit, invidiam religio sortita est, qui Deo placuerat occiditur.* Mox de Christianis: *Utique qui spiritu Dei agebantur, ab ipso in martyria dirigebantur*; demum concludit: Talis a primordio, & præcepta, & exempla debitricem martyrii fidem ostendunt.

Ibidem. *Cum in capite hoc est collecta sensualitatis umbilico* &c. Caput umbilicum vocat, hoc est centrum omnis sensualitatis; nam in capite omnis motus, sensusque principium sumit, quod subjecta membra parendo exsequuntur. Sicuti enim cor officina spirituum vitalium, ita spiritus animales in cerebro resident, ubi quoque omnium sensuum locus est. Plin lib. 11. cap. 37. *Hanc habent sensus arcem, hoc venarum omnis a corde vis tendit, hic desinit, hic culmen altissimum, hic mentis est regimen.*

Ibidem. *Et stridore reciproco sulcos dentium duceret, labebatur* &c. Colliduntur inter se hæc membra, & absonum quid reddunt, nesciam Auctoris, an librariorum culpa. Jam a dentium stridore peracto, pergit incipere de capillorum messe, & capitis cute detrita, quod præposterum est.

Ibidem. *Hebræas capitis litteras testium verticis mersis* &c. Aliud fuisse munus Pontificium, aliud munus Propheticum notius est, quam ut dicere debeam. Pontifices inter habitus sacerdotalis ornamenta habuisse etiam in capite ἐπὶ τῆς μίτρας nomen Dei in lamina aurea inscriptum notum ex Exodi cap. 28. a num. 36. Sed illud neque in Pontifice perpetuum, neque in cute, neque Prophetæ commune. Quid ergo sibi velint Zenonis

nonis (1) ista, fatius est fateri me non intelligere, quam al ena comminisci, quæ ut non illustrent, obscurent potius obscurissimam periodum.

Ibidem. *Concinamenti nisu sector sollicitus defixisset* &c. Ut medium spinæ teneret, neque ferra hinc inde prævaricaretur, quod facile in tantum ossium articulatione aliqua sollicita cura adhibenda fuerat, quam *concinamenti nisum* vocat suo more. In Mf. *Nissus est*, quod est nixu.

Ibidem. *Fontis fluenta purpurei laxatis venarum lapsibus* &c. propalatis, & apertis ductibus sanguis decideret, non jam guttis, quæ digito possent abstergi, sed irruptione & inundatione, qua totum corpus obrueret. Corrigenda porro interpunctio est; neque enim duo puncta locum habent post *imber infudit*, sed illorum loco reponenda commatis nota sic, *infudit*, *ut secta gurgite*.

Ibidem. *Ne venas vermiculatim pollice profanus* &c. In Mf. *profanatus*.

Ibidem. *Non tremeret*, *neque miraretur*, *quale esset illud*, *unde victus erubescere cogeretur* &c. Forsan legendum *non terreret*, neque *miraretur*, *qualecumque illud esset*; *unde victus erubescere cogeretur*: hoc est non objectabat facinus, neque objurgabat auctorem cædis suæ; quid enim objurgaret, si res ipsa ad pudorem cogere debuit, aut tam indigna, tamque atrocia in Prophetam immerito peregisset? Victum vocat, qui cædem Prophetæ machinatus, cum videret eum imperterritum, atque morti proximum mortis contemtorem. Euseb. Histor. Eccles. lib. 5. cap. 1. τὸ γὰρ νικηθῆναι αὐτοὺς ὑπ ἰδοῦσαν, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἀνθρώπινον ἐπιλογισμόν. *Neque enim ex eo*, *quod a martyribus victi fuissent*, *pudore frenabantur*, *quippe humana ratione essent destituti*. Anguntur enim, dum obtinere non possunt, quod conando enituntur, & idcirco victi. Tat. Achill. lib. 6. 407. ἀγῶνα θεάσασθε καινόν, πρὸς πάσας τὰς βασάνους ἀγωνίζεται μία γυνή, καὶ πάντα νικᾷ. *Videte*, *edite novum certamen*: *omnibus suppliciis resistet una mulier*, *cunctaque vinces*, idest perstabit in proposito, neque amovebitur quantumcunque detrita, & lancinata vestris tormentis.

Ibidem. *Ut secta gurgite*. &c. Mf. *Ut secta gurgite sanguinis venarum pictura non tremeret*, *& quale esset illud*, *unde victus erubescere miraretur*.

Ibidem. *Patuerunt quippe internorum viscerum* &c. Huc usque in isto sermone per ambages ivimus, & conjecturas forsan alienas ab Auctoris mente affinximus, cum aliter non potuerimus in tam perplexo tamque confuso labyrinto: tamen, cum utcumque huc progressi fuerimus, paullisper interim subsidere decrevimus, nam aliquibus sine fructu immorari, neque laudis est, neque operæ pretium. Primum nescire fatendum est, *de quo callidico* juvene loquatur, quum Isaias jam senex octogenarius & ultra, tantum enim vixisse dicitur, *juvenis* nomen non meretur. *Laqueata commercia* intelligamus licet de intestinis, quæ flexuosis gyris, anfractibusque ἀνακυκλωθέντα *replicantur*, ut ait Aristoteles, quid ad cetera? Quis sonus *buccinæ ferientis*, neque enim subsidium ab actis passionis hujus? Pro Belial certum est intelligere Manassem filium Ezechiæ, sub quo, ut ait D. Hieronymus, Isaias sectus in duas partes occubuit. At dum eum dicit *prodigum genealogiæ*, manemus in incerto, voluerit ne despexisse sobolem, & successorem, quod falsum regarduitur ex Matthæi cap. 1. Μανασσῆς ἐγέννησε τὸν Ἀμών, aut quid aliud, quod nedum concipere possum.

Pag. 319. *Vir cruentus*, *& prodigus genealogiæ* &c. Adhuc animus gestit in istis tentare. De prodigalitate neque in sacris litteris, neque in Josepho quidquam Manassi imputatur. Itaque hæc scriptura suspecta est, neque enim credibile, Zenonem rerum cognitione instructum, atque sacra Lectione imbutum adscribere illi voluisse immeritam culpam. Ideo censerem legendum potius *cruoris prodigus*, pro *cruentus*, *& prodigus*. Suffragatur Josephus, qui ἀρχαιολογ lib. 10. cap. 4. sub hoc ait: τῷ αἵματι ῥεῖσθαι τὰ Ἱεροσόλυμα. Præterea cur *prodigum genealogiæ* dixerit rationibus jam dictis non video. Igitur, scripturam non recte procedere dicemus, &, si res mei sit arbitrii, scribendum ducerem ἀντὶ τῷ *genealogiæ*, *genethliacus*. Convenit nimirum genethliaci titulus illis, quos Manassi

(1) Potamii, non Zenonis, ut ex Admonitione nostra liquet.

Manassi subjunctos attribuit recte, ex lib. 4. Regum cap. 21. num. 6. Genethliscos dicit Agellius lib. 14. initio, *qui de motu deque positu stellarum dicere posse, quæ futura sint, profitentur*; at pressius, & proprius Manilius lib. 1. fol. 2. a vers. 30.

> . . . . *primique per artem*
> *Sideribus videre vagis pendentia fata,*
> *Nascendi quæ cuique dies, quæ vita fuisset,*
> *In quas fortunæ leges quæque hora valeret.*

Qui genesim, & horam nativitatis alicujus inquirunt, ut illi de vitæ successu prædicationes suas accommodent.

Ibidem. *Mathematicus Catabolicorum, fatidicorum, & pytonicorum antistes* &c. Pro fatidicorum legitur in Ms. *phitidicorum*, monstrum lectionis. Mathematicus propria significatione est, qui disciplinas scit, & qui in illis versatus cum laude, & gloria nominis sui videtur, quod voluerit consecutus, ut ait Cicero circa principium lib. 1. de oratore. Sed abusus aliud voluit, nam quos gentilitio vocabulo Chaldæos dicere oportebat, mathematici dici cæpti; Agell. lib. 1. cap. 9. hi nimirum, qui stellarum potestati hominum fata subjiciunt. Sextus Empiricus lib. 5. *γενεαλογίαν σεμνοτέροις κοσμοῦντες ὀνόμασιν οἱ χαλδαῖοι, μαθηματικοὺς, καὶ ἀστρολόγους σφᾶς αὐτοὺς ἀναγορεύουσι*: *Genealogiam Chaldæi magnificis ornantes nominibus, se ipsos mathematicos appellant*, & *astrologos*: idcirco magi, incantatores, mathematici, astrologi eodem reputantur in Canone 36. Synodi Laodicenæ.

Ibidem. *Catabolicorum, fatidicorum & pytonicorum antistes.* Tertullianus de anima cap. 28. in fine. *Scimus etiam magiæ licere explorandis occultis per catabolicos, & paredros, & pytonicos spiritus.* Catabolici verbum, de quo prius dubitabamus, certum habemus ex loco Tertulliani citato; sed ejus interpretationem ad gustum nostrum non habemus; nam quam habet Turnebus in Adversariis, prorsus non placet; licet videatur approbata ab Leone Allatio in suo de Engastrim. cap. 4. quem vide, & in eo de Pytonicis.

Ibidem. *Intra loricam sacri pectoris fidei comitivam, prædicationis* &c. Videtur ex his dilectus suas, quasi ab ejus extis futura perquirerent, quod contradicit causis, quas tetigit initio sermonis. Frustra fuerit, si moneam *sacrum pectus* heic haberi pro corde in animo residenti, *loricam* autem pro ossibus, quæ præcordiis, & vitalibus ostura circumdedit.

Ibidem. *Prædicationis politicæ litterarum curiam requirebat* &c. Lego *litterariam curiam*, quasi sperarent in ejus præcordiis videre inscriptum, quod aut prædicasset, aut quod prædicaturus fuisset. Curia etenim templum mentis atque consilii, uti vocat Cicero pro Milone.

Ibidem. *Et quale esset illud* &c. Lego *& tale esset illud.*

Ibidem. *Erubescere cogeretur.* Ms. *miraretur.*

Ibidem. *Dentibus alienis* &c. serræ.

Ibidem. *Resupinatos sectores, & pendulos* &c. Debuerant enim curvi stare, & depressi, ut serram ducerent, reducerentque in partibus imis.

Ibidem. *Qui figuras gentium cum suo persequutore damnarunt* &c. Justinus Martyr Dialogo in Triphon. *Si intellexissent magistri vestri, vos, credite, fuisse, dispuncturos, quæ de cæde Isaiæ scripta erant, quem serra lignea dissecuistis, quod ipsum & sacramentum est, Christum bifariam genus vestrum concisurum, atque alios quidem dignos, atque in se credentes una cum sanctis Patriarchis, & Prophetis regno æterno digniaturum; alios autem infideles cum gentibus ad condemnationem missurum.*

In Interpretationem Ps. CXXVI. in Appendicem rejectam.

Pag. 322. Contra morem Zenonis est de historiis esse sollicitum, & inquirere superstitiose in tempora, quibus facta successerint, quæ in sacris libris præfiguratæ leguntur, cum semper præcipue tendere nisus sit, ut populum duceret, quo Archipastore Christo ipse doctrinam Christianam animis fidelium intimaret, ne quid a se requirendum superesset in muneris injuncti exercitio. Utitur item in hoc digressionibus longis, præter quod soleat, & in sola prophetiæ applicatione tendit in externam quamdam disquisitionem, quæ nihil spiritui, tota inani curiositati conferat: alioquin solitus acuto sermone auditorum animos pertentare, διδασκαλικῶς

καλικῶς

καλικὸς esse potius quam ἐξηγητικὸς, tum etiam ἐξήγησις ipsa enthusiastica sit, incohærens; exempli gratia quæ longa παρέκβασις de domo Dei? cum potius in id satagere debuisset, ut cuilibet domus generi tum spiritali tum corporeæ, tum animatæ, tum inanimatæ exigeretur, divinus favor, pro prophetæ instituto, qui quidem etsi forsan præfixerit sibi de Templo Hierosolymis, ἁπλῶς cum fructu majore ad quamcumque domum, & Civitatem, sed ad humanum quemcumque coetum, in quo nisi adjuvante Domino nil homo profecturus sit, trahi poterat. Neque satis constat Christianum virtutibus, & doctrinis Dei plenum, tamquam domum istis fundamentis ædificatam per Dominum, non debere sua sollicitudine custodiri, cum Christus præcipiat, & suis electis Apostolis vigilandum, & orandum, ne tentatio eos seduceret; & D. Paullus ad Romanos cap. 11. num. 22. dicat: Vide ergo bonitatem, & severitatem Dei: In eos quidem qui ceciderunt severitatem, in te autem bonitatem si permanseris in bonitate; alioquin, & tu excideris. Ergo conatus ex nostra parte esse debet, ut fulciamus quod Deus commodavit nobis. Humanæ siquidem naturæ imbecillitas maxima, sed gratia Divina resistenti tentationibus adest, ut docet idem Apostolus ad Corinth. 2. cap. 12. num. 8. Mitto reliqua, nam cum ad verbum reperiantur in Hilario Pictaviensi, credo fuerit justitiæ opus illi relinqui, neque Zenonis conscientiam alieno labore onerare. Hilarii autem esse arguit, quod quum is dicatur Origenem in Psalmos exscripsisse, si recte perpenderis, Origenianus prorsus hic sit interpretandi modus, ut ex comparatione eorum liquet, quæ in Sacra Scripta commentariorum supersunt illius.

In Interpretationem Psal. CXXVII. in Appendicem rejectam.

Pag. 330. Sermo de Psalmo 127. legitur iisdem verbis in Hilarii Pictaviensis operum Syntagmate: sed sicuti superiorem illi reddere non dubitavimus, hoc Nostrum fraudare prorsus sui non sumus. Zenonianum enim quid sapit, & elegantem illam majestatem, qua inter PP. Latinos præcelluisse a utissimi vir judicii Isaacus Casaubonus censuit. Tum cohæret sibi auctor in isto, ut vagatur in illo, quo dissimilis ingenii partum facillime noscas. Sed (1) in tractatu *de Timore* (nunc tract. 8. lib. 1.) easdem sententias, easdem verborum lacinias, eosdem mentis conceptus reperias, strictius quidem & pressius, ut illum prius, hunc posterius composuisse, & utrosque ejusdem ingenii facturа cognoscas.

Ibidem. *Numquam eum solitarium relinqui* &c. Timor Domini est obedientia præceptorum, qui & sanctus dicitur Psal. 18. versic. 10. Hic dum fide excitatur præceptis docetur, pietate imbibitur, voluntate obfirmatur, sapientiam parit. Cum igitur hac virtutum societate nascatur, non poterit solitarius dici.

Ibidem. *Quod per Salomonem in proverbiis dictum est* &c. cap. 2. num. 3. quæ Schol. Septuagint. Interpret. Hilario adscribunt, quorum tamen auctoritate non moveor. Certe sermo hic cum sermone de Timore sic consonat, ut sententiæ quidem in hoc Zenonis sint, dictio & compositio nec abludat, ut dubitare vix reliet.

Pag. 331. *Metuentis id perpeti, quod sibi nolit accidere* &c. Infra de Timore *metuis autem, quod tibi nolis accidere.* Aristotel. de morib. lib. 3. cap. 9. φοβούμεθα δὲ δηλονότι τὰ φοβερά. ταῦτα δέ ἐστιν, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, κακά. *Timemus ea omnia quæ exterrent, quæ uno verbo mala sunt.* Totum autem locum ex Ms. lege. *Sed quantum ad communem humanæ imbecillitatis trepidationem metuentis est id perpeti, quod sibi nolit accidere. Existit, & commovetur in nobis de reatus* &c.

Ibidem. *Hic ergo timor non docetur* &c. Infra de Timore (nunc tract. 8. lib. 1.) *Timor Dei & discitur, & docetur, quia non in trepidatione, sed in doctrinæ ratione consistit; sicuti scriptum est: Venite filii, audite me: timorem Dei docebo vos.* Sequitur: *Sed ex naturæ infirmitate occurris*, Ms. legit *sed ex natura infirmitatis.*

Ibidem. *Ceterum si quis timeat, neque parcat:* lege ex Ms. *neque pareat.*

Pag.

(1) Vide Dissertationem nostram 1. cap. 1. §. 2. & adnotationes in tract. 8. lib. 1.

Pag. 332. *Multæ sunt autem viæ Domini* &c. Origenes in Joannem Tom. 9. perplures esse vias docet ad tollendum peccatum, quarum aliæ vulgo sint manifestæ, aliæ vero solis iis innotescant, qui divina sapientia illuminati eas cognoscere possint. Inter has recenset flagella, spiritus malos, morbos difficillimos, atque infirmitates laboriosissimas: verbo est illa crux, quam tolli jubet Christus ei, qui velit venire post se, ut ait Clemens Alexandrinus Stromate 7. non necessitate, metu, vel spe, sed ex libero animi instituto, quam viam regiam dicit, & quam ingreditur regale genus: αὕτη ἡ ὁδὸς λέγεται βασιλική, ἣν τὸ βασιλικὸν ὁδεύει γένος.

Ibidem. *Docens nos omnes.* Melius distinguit Ms. *docens nos, omnes, qui in Christum crediderint, unum esse* &c.

Ibidem. *Labores fructuum manducandos* &c. In Græco τοὺς πόνους τῶν καρπῶν σου φάγεσαι; Schol. Græca adnotant οἱ ο': καρπὸν ἢ τὴν ἐπικαρπίαν ἐκάλεσαν, ἀλλὰ τὸ μόχθον τῶν χειρῶν. Symmachus apud Theodoritum κόπον χειρῶν σου ἰδίων, *laborem manuum tuarum manducans*, quibus adnectit, ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι χρὴ οἱ ἑβδομήκοντα καρποὺς, ἢ τὴν ἐπικαρπίαν ἐκάλεσαν, ἀλλὰ τὸ μόχθον τῶν χειρῶν, *ut planum sit etiam septuaginta interpretes carpos non fructuum perceptionem vocasse, sed manuum partem.* Sed scriptor noster etiam ex difficili psalmi interpretatione acumen ingenii sui exserit. Fructus est merces laboris, non labor merces fructuum. At quod operamur in Deum, spiritale est, ut manducare labores fructuum sit præmium consequi ex fructu bonitatis, castitatis, misericordiæ, patientiæ, tranquillitatis, qui sunt fructus, per quos in hac corporali vita anima nostra alenda sit, ut æternis bonis perfruatur.

Pag. 333. *Ut ex misericordia Dei pacifica, & utilis* &c. deest verbum, quod regat; restitue ex Ms *Ut ex misericordia Dei suppetat pacifica, & utilis* &c.

Ibidem. *Sed si hæc perfecta bona fuissent, non tamen cælestia bona sunt* &c. In Psalmo 126. num. 3. filii dicuntur hereditas Domini: sed hæc hereditas non semper jucunda, neque grata, cum neque perpetuum, immo rarum, ut filii sint parentibus gaudio. Exstat proverbialis locutio ἀνδρῶν ἡρώων τέκνα πήματα: cui consonat Euripides Oenomao apud Stob. Tit. 76. κακοὶ γεγῶτες, ἔχθιστοι νόσος: *Malis moribus nati inimicissima pestis.* Ceterum neque perfecta bona vocavit filios, ducto exemplo ex Abraham, qui sine prole usque ad decrepitam senectam mansit, quamvis Deo acceptus, & gratus esset, & ex filiis Isaac, qui fraterno dissidio paternos affectus exagitarunt, quamvis & ipse favore Divino frueretur: neque cælestia bona dici patitur, cum negata Sanctis, peccatoribus usitata, non speranda virginibus, quarum conditio nuptarum beatior prædicatur.

Ibidem. *Cui uxor diu sterilis bis arrepta est* &c. Semel in Ægypto, Genesis cap. 12. rursus in Gerara Palæstinæ ab Abimelecho, Genesis cap. 20.

Ibidem. *Et viventis funus parricidali fratrum mendacio plangens.* Intelligit de Josepho, quem venditum a fratribus, ut mortuum luxit, Genesis cap. 37.

Pag. 335. *Dominus autem non ambigitur, hoc animæ nostræ esse domicilium* &c. Justinus Martyr Dialogo cum Tryphone. Τὸ μυστήριον οὖν τοῦ προβάτου ὃ τὸ πάσχα θύειν ἐντέλλεται ὁ Θεός, τύπος ἦν τοῦ Χριστοῦ, οὗ τῷ αἵματι κατὰ τὸν λόγον τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως, χρίονται τοὺς οἴκους ἑαυτῶν τουτέστιν ἑαυτούς, οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν: *Mysterium, arcanumque agni, quem Pascha immolare Deus mandavit, typus & figura erat Christi, cujus sanguinem juxta rationem nostræ in illum fidei, ædes suas, hoc est se ipsos, adspergunt in eum credentes.*

Ibidem. *Nisi in opertum bonorum ministerio versentur* &c. illud *bonorum* abest a Ms.

Ibidem. *Optimorum quasi laborum* M. *opimorum.*

Ibidem. *In hac terra nostri corporis plantatur:* Ms. *plantantur*, & rectum puto.

Pag. 336. *Assistentes; & quia* &c. lectio Ms. est, *tamquam plantatæ olivæ in mensæ nostræ circuitu assistentes, quia hæc timentium beatitudo est. Propheta subjecit. Ecce sic benedicetur* &c.

Ibidem. *De Hierusalem, & Sion in superioribus Psalmis frequenter sumus locuti* &c. Hinc argues in alios Psalmos sermones edidisse, eosque periisse. Alii dicunt pro Hilario argumentum, quasi qui cum in superiores Psalmos scripserit, atque in illis quædam de Jerusalem & Sion legere sit; hinc concludendum sit, Hilario & hunc esse adscribendum. Sed materia de Sion & Jerusalem cunctis potuit esse communia, quod passim videmus. Zenonem sæculis ante Hilarium fuisse constat.

stat. Cum igitur plurima, & præcipua in hoc sermone reperiantur e sermone *de Timore* desumpta, qui inscribitur nostro Auctori, aut & ille ab eo fuerit abdicandus, aut sicut ille adserendus Zenoni est, & hic quoque, aut dicendus Hilarius suffuratus a Zenone. In tanta ambiguitate cum Origene concludo de epistola Paulli ad Hebræos. εἰ τις ἔχει ταυτὸν τὸν λόγον ὡς Ζήνωνος, αὐτὸς ἐυδοκιμείτω καὶ ἐπὶ τούτῳ. ἐ γὰρ εἰκῆ οἱ ἀρχαῖοι ἄνδρες ὡς Ζήνωνος αὐτὸν παραδεδώκασι. τίς δὲ ὁ γράψας τὸν λόγον, τὸ μὲν ἀληθὲς Θεὸς οἶδε.

In Interpretationem Psal. cxxviii. in Appendicem rejectam.

Pag. 337. *Non otiosa virtus religiosi viri est, neque quietam exigit vitam* &c. Male corrigere tentant, *non otiosa ætas*. Ut plurimum erroneæ sunt marginales notæ in editione Veronensi, & qua corrigere tentant, strenuissime depravant; legendum autem esse *virtus*, inditio est, quod paullo infra dicat, *sed ea sæpe etiam ab ipsis initiis ætatis infesta sunt*, quæ si prius dixisset, non fuisset de ætate repetiturus. Confirmatur intra adhuc ex illis. *Certamen tamen non sufficit ad coronam* &c. Quasi virtute constante, permanente, & continua hic agon sit peragendus, quod virtutis est non ætatis. Hostis enim noster, quanto magis nos sibi rebellare conspicit, tanto amplius expugnare contendit: eos enim pulsare negligit, quos quieto jure se possidere sentit, ut usurpem verba, & sententiam Gregorii Magni, homil. 2.

Pag. 338. *Per direptionem substantiæ ejus primum deserviturus* &c. Lego *desæviturus*.

Ibidem. *Et non sibi efficit, quisquis aliquid per turbulentæ voluntatis impetum gerit* &c. Nova forma dicendi *non sibi efficit*, pro *non a se efficit*. Quod ad Zenonis sensum consimiliter Aristoteles de moribus lib. 2. cap. 4. ὀ λεγόμεθα, inquit, κατὰ τὰ πάθη σπουδαῖοι, ἢ φαῦλοι, non dicimur *ex perturbationibus aut boni, aut mali*, sicuti dicimur ex habitu virtutum, aut vitiorum, quoniam κατὰ τὰ πάθη κινεῖσθαι, κατὰ τὰς ἀρετὰς, καὶ τὰς κακίας ὀ κινεῖσθαι, ἀλλὰ διακεῖσθαι λεγόμεθα, *perturbationibus moveri, virtutibus aut vitiis non moveri dicimur, sed disponi*.

Ibidem. *Aut in corporis voluptates alendas adhortationis sollicitamur instinctu* &c. Clemens Alexand. Pædagog. lib. 3. cap. 7. voluptatem contraponit honesto; quippe si liceat omnibus vesci, ex omnibus bibere, & in coitu vagari pro libito, nascetur nefarium divitiarum studium, & præceptorum divinorum contemptus: quo excludemur hereditate regni Dei, quod ut obtineat hostis ille noster, voluptatum incentivum, quod inter omnia est vehementissimum, præbet.

Ibidem. *Sed potius in his detestandi officii intercessio fœda miseranda est, quod fiunt vasa diaboli* &c. Titus apud Philostratum de vita Apollonii lib. 6 cap. 14. ob devictos Judæos captasque Hierosolymas coronas oblatas recusavit, quod non ipse talia se patratum diceret, sed Θεῷ ἔργον, φήναντι χεῖρας accommodasse. Eadem forma Clemens Alexand. Stromat. lib. 7. vocat diabolum in peccatis nostris σύνεργον potius, quam ἐνεργόν, quod quid sit in postremo totius operis Stromatu in Commentario declarat inquiens, τὸ σύνεργον ὑπηρεσίαν σημαίνει, καὶ τὴν σὺν ἑτέρῳ λειτουργίαν; ut sit ministerium, & cooperatio cum alio; hujusmodi *ferialis minister vocatur* in L. 6. De Custod. reor m in Cod. Teod. lib. 9. tit. 3.

Pag. 339. *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea* &c. Aliter legitur in MS. *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea, dicat nunc Israel: quid dicere debeat? tum deinde tamquam doctus, & exemplo propheticæ confessionis imbutus, Israel ipse jam loquitur*.

Ibidem. *Quia iterari necesse est, quod & diu geritur, & numquam obtinetur* &c. Appius Claudius apud Titum Livium lib. 5. cap. 6. *Ad disciplinam militiæ plurimum interest insuescere militem nostrum, si res lentior sit, pati tædium, & quamvis seræ spei exitum exspectare, & si non sit æstate perfectum bellum, hyeme operiri.* Hujusmodi adversarium nostrum delineat Augustinus, de Sing. Cleric. *Tamdiu diabolus sopitum ignem sine ullis flammis occultat, donec duas faculas jungens simul ambas accendat; & tamdiu cessat sævitiæ suæ tela supponere, donec sicut peritus venator, quod occisurus est, laquei vinculis alliget.*

Ibidem. *Et hinc fit impugnationis nostræ assiduitas, quia non fit impugnantium præpotens fortitudo* &c. Quod enim assidue impugnet in caussa est, quod non expugnet, & hinc debilitas ejus arguitur.

Ibidem. *Mos autem est eorum, qui nequaquam longis, atque assiduis præliis prævalent, ut victo-*

rem

rem exercitum , *& firmis agminibus incedentem a tergo adeant* &c. Veget. lib. 3. cap. 9. *Si adversarium intelligis potiorem, certamen publicum vites: nam pauciores numero, & inferiores viribus superventus, & insidias facientes sub bonis ducibus reportaverunt sæpe victoriam.*

Ibidem. *Ita & peccatores tentatos in cassum fideles viros* &c. Mſ. *tentant*, & rectum eſt ; reſpicit ad ea, quæ dixit ſupra : *In omni igitur quam perpetimur injuria, alterius opus, alterius instinctus est.*

Ibidem. *Fabricabant : indefiniti enim temporis significatio est* &c. Fallitur. Non indefiniti, ſed imperfecti temporis ſignificationem habet, aliud eſt χρόνος ἀόριστος : aliud χρόνος παρατατικός. Heſychius παρατατικός, ἐκτεταμένος, quaſi extenſivum in rem non perfectam. Ita Apellem & Policletum operibus ſuis inſcripſiſſe *faciebat*, teſtis eſt Plinius in præfatione naturalis hiſtoriæ, tamquam inchoata ſemper arte & imperfecta, contra judiciorum varietates ſupereſſet artifici regreſſus ad veniam veluti emendaturo quidquid deſideraretur. Diomedes lib. 1. cap. 4. *Præteritum imperfectum, idest præteritum, non tamen perfectum: cum quasi præteriisse tempus affirmamus, alioquin cœpimus, nec perfecimus, unde non nulli inchoativum tempus appellavere.*

Pap. 340. *Et tamquam funem longum implexa ea semper extendere* &c. Mſ. Et tamquam funis modo in longum implexæ ſemper extendere &c. fol. 141.

Ibidem. *Moyses ad Dominum arcuit* Mſ. *arguit.*

Pag. 341. *Humilitatis nostræ corpore in gloriam corporis sui conformando.* Corrige ex Mſ. *humanitatis.*

Ibidem. *Est enim speciale adversus fideles infidelium omnium odium* &c. Sic & Tertullianus Apologet. cap. 1. exprobrat gentilibus, quod ſolo odio nulla culpa convictos damnarent Chriſtianos; nam odium ex præconcepta opinione adverſus genera contingere adſerit Ariſtoteles Rhetoric. lib. 2. cap. 4.

Ibidem. *Ad terrena sua, & originalia revertentes* &c. Prudentius de Exſequiis defunctorum.

Si terrea forte volutas
Luteum sapit, & grave capeat,
Animus quoque pondere victus
Sequitur sua membra deorsum.

Ibidem. *Pudorem iniquitatis suæ judicii tempore sentientes*, in Mſ. elegantius deeſt *suæ.*

Ibidem. *Amissa resurrectionis demutatione* &c. Habuiſſe præ oculis puto, dum hæc ſcriberet, locum D. Paulii ad Philip. cap. 3. verſ. 21. ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ : *Unde etiam Salvatorem expectamus Dominum nostrum Jesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ.*

Pag. 342. *Humana sunt corpora aut firma, aut infidelitate* &c. Mſ. *Humana sunt corpora, aut fide firma, aut infidelitate ruitura.*

Ibidem. *Plus enim metis conscientia, quam gesta* &c. Lege *gestas*, ut ſenſus conſtet, & ita in Mſ. Porro, & ſi hic in Pſalmum cxxıx. Commentarius totidem pene verbis reperiatur in Hilario, nihilominus non auſim (1) Zenoni eripere, cum dicatur in veteri manuſcripto illi adſcribi: ut interdicto, uti poſſidetis, ut loquuntur Juriſconſulti, noſter vincat neceſſe eſt. Certe de Zenone in pluribus participat, ni dicamus Hilarium in ſuum uſum accommodaſſe, & non nulla addidiſſe a medio præcipue, unde deſciſcere videtur. Ceterum ſequens ſermo in pſalmum cxxıx. meo judicio tam diverſa œconomia, ſic aliena ratione, & forma dicendi variat, ut anteſtari poſſe me ſine dolo malo, credam Zenonis non eſſe.

In Interpretationem Pſal. cxxx. in Appendicem rejectam.

Pag. 350. De ſermone (2) poſteriore in pſalm. 130. qui reperitur in Hilario, & in quo omnia argumenta, omnes colores fere qui

(1) Vide Præfationem generalem num. 2. ac præſertim prooemium diſſertationis primæ in fine.

(2) Vide prooemium diſſ. 1. in fine, & cap. 1. §. 2. ejuſdem diſſertationis cum præfatione ad Appendicem.

qui in priori reperiuntur, concludendum est, aut Zenonis recta esse, pro ejus more repetendi pluries quæ in uno, aut suffarcinatum ex priore. Hilario certe non adscribendus, cum Zenonis structura sit, sensus illius, forma dicendi illius, nisi qua aut restrictior, aut dispositione parum diversa. Hinc etiam liqueat, plagii crimen incurrisse, qui sermonem de psal. 127. & 128. Hilario adscripsere, quamvis mala manus accesserit, & ut mangonizaret, corrumperet, & vappam vino immiscuerit. In hunc nulla restant observanda, quæ non adnotata fuerint in priorem. Itaque nihil addo.

Pag. 351. *Corde autem, ex quo secundum evangelium*. Mt. habet. *Cor autem, ex quo &c.*

In Tractatum de Attende tibi in Appendicem rejectum,

Pag. 362. Tractatus de Præcepto *Attende tibi* ex Deuter. 15. 9. petito suspectus pridem fuit, nec immerito. Prologus vulgaris, longus: totius orationis structura redundans, & diffluens: gratiatio illa, quæ λίαν... olet, Zenonis genium non referunt, qui ingenio promptus, & doctrina instructus, dictione sublimis, impetu quandoque etiam irregulari ferebatur, quod in maximis viris παρέργημα vocabat Dionysius Longinus. Sed in isto sunt inepta & inconnexa in exordio præcipue, ubi minus deberet, qualia non reperias in ceteris Zenonis operibus. Quod insint semina bonæ mentis, & frugia non pauca, credi possint mutuata a Basilio fortan, in cujus (1) operibus hujusmodi reperiri adferunt: Ad Zenonem certe pertinere non potest, cum in illius dictione Veneres sic insint, ut a gratiarum inseffu instillatas cognoscas, quas in hoc calamistratas reperias, & quandoque ingratas. Percurro nihilominus, ut nonnulla, quæ censuram merentur, non omnia indicem, & quæ obscura sunt, aliquo modo plana faciam.

Ibidem. *Cum igitur motus hic mentis nactus fuerit vocis significantiam* &c. Aut intelligit significantiam pro communicatione, qua intelligenda participat; aut intelligi vult de vocis proprietate, quasi quilibet nativi sermonis immemor ex occasione comminisci debeat vocem propriam conceptui mentis: utraque autem interpretatio puerilis, & homine docto indigna.

Ibidem. *Vehiculo sermonis* &c. neque ira minus inepta. Conceptum mentis mediante sermone per aerem ad audientem transferri, verum est; sed balbutit, qui hoc verum dicit.

Pag. 363. *Delicta cogitationum* &c. Cogitatio, ut non delinquit, nec punitur. Ita sancitum in L. 18. de pœnis & in L. 225. de Verb. signific. & alibi. Cogitatio peccatum seu delictum tunc est, cum mens cogitationi consensum dedit, quum malum suum blande fovens in factum gestit irrumpere, ait D. Hieronym. ad Demetriad. Itaque cum de corde exire cogitationes edoceat Redemptor noster Matth. cap. 5. debuisset proprius loquendo, *non delicta cogitationum* dicere, sed aut *cordis* aut *mentis*, aut forte *cogitationum lubrica*.

Ibidem. *Qui finxit singillatim corda nostra* &c. pro eo, *qui finxit singula corda nostra*.

Pag. 364. *Fecundos, & utiles pastus* &c. Nove & barbare, cum debuisset *fertiles, & uberes*, aut quid simile.

Ibidem. *Unde & nominis sui etymologia servatur in Græcis* &c. δορκάδα vult Græcis dici damam, aut, ut ipse loquitur, damulam, renitente Scaligero ad lib. 2. Aristotel. de Animal. Comm. 130. ubi damam vult dici πρόξ, pront eam vocat Aristoteles consentiente in Versione Theodoro. Quo ad Nostram si dama sit δόρξ, aut δορκάς, seu δόρκος, ex eo deductam dicit quod ὀξυδερκεῖ. Etymologicum in δορκάς, παρὰ τὸ δέρκω, τὸ βλέπω: δορκὰς μὲν δορκάς, ὀξυδερκὲς γάρ τὸ ζῶον, καὶ εὐόμματον. Ceterum usus vocis damula non antiquum redolet, quamvis sit in vulgata Proverb. versione cap. 6. num. 5. neque in bonis scriptoribus usquam invenio. Est in glossario Papiæ. *Dama, vel Damula dicta*

(1) Basilium non habebat præ manibus, cum hæc Sparaverius scriberet, quem tamen, antequam opus perficeret, consuluisse nihil dubitamus. Licet autem hæc Rufini interpretatio liberior sit, tamen Basilianæ facundiæ multum profert. Vide præfationem nostram in Appendicem num. 2.

(1) VI-

ta &c. Qui Auctor quantæ sit antiquitatis, & auctoritatis, nullus nescit.

Ibidem. *Aliud enim sumus nos ipsi, aliud quæ nostra sunt, aliud quæ circa nos sunt* &c. Ipse recte dividit, & recte applicat pro suo instituto. Stoici contra, ut consentiunt hominem esse animam, & mentem, in reliquis dissentiunt; potestatis namque nostræ esse appetitiones, desideria, aversationes, & quæ a nobis solis arbitratu nostro perficiuntur: in nostra potestate non esse contendunt corpus, possessionem, gloriam, principatum, & quæ a nobis solis arbitratu nostro perfeci non possunt. Vide Epictet. Enchirid. cap. 1. & ad eum Simplicium.

Pag. 365. *Magnum æstimes ad petendum* &c. quod neque elegantiam sapit, nec latium vult: *tanti putes, ut petas.*

Ibidem. *Ut omnem maculam, quæ in eam forte nequitiæ vitiis obrepsit, abluas, & expurges* &c. Lucianus Cataplo 439. καθαρὸς ὡς ἐπίπαν ὑπό τι πλὴν τῶν τριῶν, ἢ τεττάρων ἀμαυρῶν πάνυ, καὶ ἀσαφῶν στιγμάτων: *Hic per omnia est purus præter tres, quatuorve plane obscuras, evanidasque notas*: obscuras, & evanidas notas intelligit, quas meliori vivendi ratione, & pœnitentia induxerat.

Ibidem. *Pietatisque monilibus* &c. *Monilibus* abjectum nimis, neque pro dignitate. Quid si legas dotibus, aut hujusmodi?

Ibidem. *Una quidem carnis familiaris, altera vero animæ cognata* &c. Si per me staret, expungerem illa *familiaris*, & *cognata*, quæ ut superfluunt, ita n[illegible]a.

Ibidem. *Neque circa carnis lætitiam cursitare* &c. Intelligat qui potest, ego heic prorsus caligo.

Pag. 366. *Grande alicui peccatum, & grave commissum est, grandi sine dubio confessione indiget* &c. Quid est ista grandis confessio? An solennior, & demissior? Hoc forsan voluit ad morem, qui tempore Zenonis servabatur, respiciens: Sed non usus est verbis illius sæculi.

Pag. 367. *Structor es? vide quomodo ædifices, ne ligna, & fenum, ne stipulam, vel paleas, sed argentum, & aurum, & lapides extruas pretiosas* &c. Ex Ep.st. 1. ad Corinth. cap. 3. v. 12.

Pag. 370. *Sed soli tibi producitur veloci rapidoque cursu* &c. Corrigo sine hæsitatione, *Sed sol tibi producitur* &c. Tractum a Proverb. cap. 9. num. 18. ubi Salomon ait: *Justorum semitæ quasi lux splendens procedunt, & crescunt, usque dum stet dies.*

In Tractatum de avaro divite, olim de duplici tentationum specie in Appendicem rejectum.

Pag. 378. Sermo de duplici tentationum specie, quem alii Zenoni, alii Basilio adscribunt, elegantissimus est, at Latini stili proprietas, & nativus sermonis genius elicit, ut latino scriptori adseratur. Soliti quippe antiqui illi Patres argumenta aliorum promiscue usurpare, & pro occasione arripere, quando non pompam præferrent, sed Christo ut fructum facerent, solliciti eniterentur, quo minus enuntiare caverent, quæ ab aliis dicta prius, sibi opportuna viderentur. Id notum fiet conferenti scripta eorum, quæ apud nos tamquam reliquiæ supersunt. Quo circa ex stilo non ausim (1) Zenonem ab hujus operis compositione excludere, quousque clariora argumenta prodeant, quæ judicium firmius, & suggerant, & procudant. Opus ipsum difficultatis non multum habet, elegantiæ plurimum, quam acumine orationis, sententiarum pondere, & pietatis epicherematis adæquat, ut dignus fit Nostro adscribi, immo indignus, qui ab ejus operibus subducatur.

Ibidem. *Qui nunc de Evangelio* &c. Lucæ cap. 12 num. 16.

Ibidem. *Ad sensum, & intelligentiam humanitatis adduceres* &c. Infra sequenti folio. *Tum deinde inhumanum propositum impartiendi cuiquam.* Humanitatem intelligit φιλανθρωπίας, hoc est affectionem erga homines, sympathiam, atque erga calamitosos commiserationem. Tres hujus species annumerat Diogenes Laertius lib. 3. ex Platone, unam διὰ τοῦ προσαγορεύειν *in appellando* comiter scilicet, & officiose: secundam τοῦ εὐεργετεῖν *in benefaciendo*, cum quis egenti opitulatur ultro: tertiam διὰ τοῦ ἑστιᾶν, καὶ φιλοσυνουσιάζειν *in convivendo, & compotando.* Demosthenes contra Aristogitonem primum

(1) Vide prœmium diss. 1. in fine, & præfationem ad Appendicem.

primum versus finem, *ὑμεῖς γὰρ ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι τῇ τῆς φύσεως πρὸς ἀλλήλους χρώμενοι φιλανθρωπίᾳ, ὥσπερ αἱ συγγένειαι τὰς ἰδίας οἰκοῦσιν οἰκίας, οὕτω τὴν πόλιν οἰκεῖτε δημοσίᾳ.* *Vos Athenienses natura insita alii in alios humanitate utentes, quemadmodum cognati in iisdem ædibus habitant, sic in urbe publice habitatis*, cognatorum instar. Ex his notum, quid humanitas, & quid inhumanitas sit.

Pag. 379. *Proventus secundis successibus* MS. *fecundis.*

Ibidem. *Communis hominum naturæ non meminit* &c. Communis natura non tantum est naturæ humanæ conditio, quæ proprietate a ceteris animantibus distinguitur speciei suæ adunata, sed quæ nos mutua nectit affectione, & promovet, ut aliena tum bona, tum mala æque sentiamus. Respiciebat fortasse ad illud Ovidianum Metamorph. lib. 1. vers. 135.

Communemque prius ceu lumina solis & auras
Cautus humum longo signavit limite mensor.

Illud quippe naturæ conforme magis, quod vult omnibus omnis tamquam a matre communi esse communia.

Pag. 380. *Propterea ergo caussa quidem cogitationis ejus*: non displicet conjectura, quæ superaddita est lectioni MS. *Propterea ergo casse quidem cogitationes ejus, sollicitudo vero* &c.

Ibidem. *Quis non infelicitatem ejus doleat?* in MS. deest illud *doleat*. *Quis non talem miseratur? quis non infelicitatem ejus?*

Ibidem. *Angustiatur ex abundantia, constringitur & coarctatur ex opulentia* &c. Antithetis ludit, nisi quod videatur tautologia peccare.

Ibidem. *Sed recordare o homo, quis est, qui largitus est sibi te ipsum* &c. Hoc est, qui vitam tibi dedit, atque incrementa fovit, quibus es. Divus Bernardus de diligendo Deo: *In primo opere me mihi dedit, in secundo se & mihi dedit,*

Ibidem. *Commissa tibi magis, quam concessa cognoscas* &c. Concessio indicat plenum jus: at qui habet commissa adservanda, habet cui destinata sunt: immo, si credimus Donato ad Andr. act. 3. scen. 5. vers. 3. etiam periculo. Cicero Philipp. 11. 351. *Rerum omnium decertatio Consulibus optimis & fortissimis commissa, & commendata sit.* Committere est fidem obstringere, atque obligare: commendare est etiam officio allicere.

Ibidem. *Parvo tempore aliquantulum super his lætaris, & abuti eis voluptuosius delectaris* &c. Parvo tempore, quia vita brevis, aliquantulum, quia inane oblectamentum ex possessione sepultæ pecuniæ, quæ nullius usui deserviat, quod quæritus Plutus apud Aristophanem in Comœdia cognomine actu 1. scen. 2. versic. 182.

Εὐθὺς κατώρυξέ με κατὰ τῆς γῆς κάτω
Continuo ille in terram defossum me occulit.

Abutitur enim, qui aut ipse non fruitur, aut indigentibus non participat. Aliquantulam porro, & ex parte tantum dici etiam possit lætitiam parere, quia simul ut oblectat eodem tempore anxium facit, quo plura congerat. Idem Aristoph. Plut. act. 1. scen. 2. vers. 138.

Ἀλλ᾽ ἢν τάλαντά τις λάβῃ τρισκαίδεκα
Πολὺ μᾶλλον ἐπιθυμεῖ λαβεῖν ἑκκαίδεκα
Κἂν ταῦτ᾽ ἀνύσῃ, τετταράκοντα βούλεται
Ἢ φησὶν, οὐκ εἶναι βιωτὸν αὐτῷ τὸν βίον.

Nam si quis [illegible]piat talenta tredecim,
Avidius contendit parare sexdecim,
Si hæc confeceris, quadraginta appetit,
Aut vitam sibi post esse vitalem negat.

Ibidem. *Hic mihi te paullisper indulge.* MS. *Hoc mihi te* &c.

Ibidem. *Ad custodienda ea vigilias addidi: meas curas impendi*: in MS. *vigilias addidi meas, curas impendi.* Elegantius.

F I N I S.

INDEX

INDEX
RERUM ET VERBORUM.

Numerus Arabicus designat paginas Sermonum, Romanus Prolegomenorum: litteræ vero adn. *cum subjecto numero Arabico numerum Adnotationum indicat.*

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

Justus

N.

O.

Q.

R.

Thecla

Vir-

FINIS.

APPEN-

APPENDIX NOVA

AD

S. ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS

SERMONUM

EDITIONEM

A

FRATRIBUS BALLERINIIS

ADORNATAM.

BIBLIOPOLÆ LECTORI.

CUm absoluta a Clarissimis BALLERINIIS Sermonum S. ZENONIS VERONENSIS editione, *Veronæ* anno MDCCXXXIX. typis *Augustini Carattonii* vulgata, noviter in arenam litterariam prodiens FRANCISCUS BONACCHI Sacerdos Pistoriensis duo Opuscula (quorum prius *Pistorii* anno MDCCXL. ex typographia *Joannis Sylvestri Gatti*, posterius *Venetiis* anno MDCCLI. typis *Joannis Tyberni-ni* foras exiit) ad vitam S. ZENONIS & acta illustranda pertinentia emiserit: Nos eadem huic nostræ novissimæ editioni apponenda esse judicavimus, spe freti fore, ut hac re & novus eidem splendor, & tibi, benevole Lector! maxima voluptas accedat.

OPUSCULUM I.

DE
SERMONIBUS ET MARTYRIO

S. ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS

LIBRI DUO.

ITEM

DISSERTATIO

DE MARTYRII TITULO A S. GREGORIO M. S. JUVENALI
EPISCOPO NARNIENSI TRIBUTA,

ET

IN ELIAM DU-PINUM DE JOANNE JEJUNATORE

NOTÆ.

FRANCISCO BONACCHI
SACERDOTE PISTORIENSI
AUCTORE.

PISTORII MDCCXXXX.

ILLUSTRISSIMO D. D.

JOANNI JACOBO SCARFANTONI

Insignis Cathedralis Ecclesiæ Pistoriensis Præposito Dignissimo, ejusdemque Civitatis Vicario Generali, Protonotario Apostolico, & Equiti S. Stephani.

FRANCISCUS BONACCHI S. D.

IN tenebris hæ lucubrationes delitescerent adhuc, nisi pro eximio illo tuo studio Illustrissime Domine, ea promovendi, quæ ad Dei gloriam, veritatisque defensionem pertinent, quo maxime fervere te semper ostendis, dies illis, ut spero, clarissima oriretur. Dum enim hunc qualemcumque fœtum edere nitebar, omni non modo destitutus auxilio, sed terroribus incussis commotus, diu partum remorari coactus, Tu opportuna suasione adfuisti, iterum ac sæpius me cunctantem excitans, timorem expellens, tuumque mihi exhibens humanissime patrocinium. Cujus namque animus, licet infirmus, tantis adjutus præsidiis in spem non adduceretur maximam, ad votum feliciterque res omnes cessuras? Tanta apud omnes existimatione polles, ut opusculum hoc licet mole parvum, stylo rudi, auctorisque nomine nullius pretii, Te protegente benigne ab omnibus excipiendum confidam. Virtus enim ac dignitas tua, antiquitate generis, doctrina, prudentia, pietate apud omnes ubique commendatissima facit, ut tua omnia suffragium hominum, sapientum præcipue, jure optimo mereantur. Quo enim plausu Animadversiones tuæ ad Lucubrationes Ceccoperii sint exceptæ ignorat, nemo. Quæ paucis ab hinc annis Lucæ typis impressæ, Venetiis ad Jurisconsultorum satisfaciendum desiderio prælo iterum fuerunt excusæ. Tuo itaque nomine digneris hoc opusculum decorari, ita enim fiet, ut tanquam tuum ab omnibus suscipiatur. Neque enim tantummodo Juris, & Sacrorum Canonum scientia excellis, sed & eruditioribus sacris studiis delectaris. Ne tamen, Præstantissime Domine, in ea sis opinione, hac tantummodo ratione me tibi hoc munusculum offerre, ut auctoritate tua Litteratorum mihi hominum æstimationem comparem, talique obsequio Tuam promerear voluntatem. Hanc sane in me toties propensiorem cum sim expertus, devinctissimi Tibi animi mei æternum monimentum statuendum, summæque tuæ humanitatis in me gratum publicumque testimonium perhibendum putavi. Quanta vero veneratione te prosequar eximiarum virtutum tuarum præconio apertum facerem: & allicit me quidem blanda illa comitas Tua, quæ, cum cæteris dignitate, ac potestate præstes, facilitate infimis te parem facit: sanctique illi mores allicium severiori ecclesiastico instituto conformati, mitissimi tamen & decori: humanitas quoque Tua in omnes officiosissima, religio in Deum, qua tanto affectu, pietate, ac gravitate Divina peragis, profusissimaque in pauperes liberalitas, qua tuis sumptibus virgines Deo sacrasti, viduis, & orphanis prospexisti, amplissimum mihi sane laudis campum aperiunt; ut silentio prætercam animi tranquillitatem, & in adversis constantiam, judiciis in ferendis maturitatem, dissidiis in componendis industriam, in defendendis juribus insignis hujus Pistoriensis Ecclesiæ fortitudinem, ejusdemque Diœcesis in administratione prudentiam. Quæ omnia undequaque Te celebrem, & Romæ potissimum reddiderunt, atque a primis Eccle-

Ecclesiæ Principibus expetitum. Attamen has, cæterasque animi tui dotes commendare non sinit modestia Tua; quæ cum illas omnes exornet, ac moderetur, expedit quidem cæterarum virtutum commendationem potius omittere, quam, illa neglecta, Tuam in me indignationem convertere. Virtute namque te præditum esse summopere studes, dedignaris agnosci. Hos igitur exiguos labores meos, si nulla alia, ea tamen ratione, Tuo insigniri nomine permittas rogo, quòd te suadente prodierunt in lucem; quibus S. Zenonis (de cujus Nominis titulo hæc Pistoriensis Ecclesia, cujus tu Præposituram geris, lætatur) Sermones, Martyriumque defenduntur. Incolumitatem, honorem, dignitatem Tuam fortunet Deus: Tibique, Amplissime Domine, obsequentissimum esse, summo mibi semper in pretio erit. Vale.

LECTORI BENEVOLO.

MAgno sane molimine in litteraria Republica concitatum, quinimmo commissum bellum nostra hac tempestate videmus, Juniorum siquidem Doctorum quam plurimi in aciem non modo prodeunt, sed & turmas ducunt, cohortes instruunt, prælium committunt, ac in totius vetustatis fidem munitissimam veluti in arcem invadunt. Hanc tanquam dubiam hi recentiores proclamant, iisque non pauci, qui litterati videri volunt, plausu respondent. Ita ut in bellorum eventibus fieri solet, excitata fama partam victoriam jactitent, quando ne telum quidem in hostes conjectum fuit. Æqui bonique igitur accipias, candide Lector, si te monitum velim, ne præpropere quorumdam Recentiorum clamoribus fidem habeas. Si vero in eorum scripta oculos conjeceris, cave ne verborum delectu, sententiarum audacia, putido veterum contemptu inducaris in fraudem. Inspice horum Commentaria, comperiesque illos, non ea in Veteres dicere, quæ viri optimi sunt, sed liberius, improbiusque, ut ipsis invidiam faciant. Horum quidem specimen quoddam his in lucubratiunculis me tibi præbiturum confido. Utinam qui majori eruditione, librorum commoditate, ac temporis opportunitate gaudent, studio huic operam darent, tot non scateret erroribus Ecclesiastica Historia, ab iis commaculata, qui majori ardore, in faciem tamen, eam a mendis expurgare, & illustrare contendunt. Interim hæc pauca, amice lector, attente legas. Si quid erratum, ignosce, & corrige.

Admodum Reverendus Pater Lector Thomas Maria Grifelli, Ordinis Prædicatorum, perlegat Tractatum, cujus Titulus: *De Sermonibus & Martyrio S. Zenonis Episcopi Veronensis &c.* & referat.

Fr. Paulus Antonius Ambrogi, Inquisitor Generalis S. Officii Florentiæ. Die 3. Maji 1735.

Opus, cujus Titulus: *De Sermonibus & Martyrio S. Zenonis Episcopi Veronensis*, mandante Reverendissimo Patre Magistro Paulo Antonio Ambrogi, Inquisitore Generali, attente perlegi, nec in eo quicquam offendi, quod puritati morum, aut Catholicæ Fidei adversetur: quinimmo Auctoris eruditionem sum demiratus. Quare publica luce dignum censeo, ceu opus, quod pari studio, parique alacritate ab Eruditorum natione sit excipiendum.

Dat. Florentiæ ad S. Marcum 4. Nonas Majii 1735.

Fr. Thomas Maria Grifelli, in Collegio D. Marci Ord. Præd. Sac. Theol. Lector Secund. & S. Officii Censor.

Attenta supradicta relatione imprimatur.

Fr. Paulus Antonius Ambrogi, Inquisitor Generalis S. Officii Florentiæ.

Dominus Franciscus Casimirus de Tanis videat, & referat. Dat. Pistorii die 7. Majii 1737.

Jo. Jacob. Scarfantoni Vic. Generalis.

Libros duos *de Sermonibus & Martyrio S. Zenonis Episcopi Veronensis*; nec non *Dissertationem* de Martyris Titulo, quem S. Gregorius Magnus S. Juvenali Episcopo Narniensi tribuit; & *Notas* in Eliam Dupinum de Joanne Jejunatore; jussu Illustrissimi & Reverendissimi Domini Vicarii Generalis studiose legi, eaque omnia, cum in iis nihil, quod Fidei Catholicæ, quodve probis moribus officere possit, invenerim; imo Auctoris clarissimam methodum, & selectam eruditionem admiratus fuerim, dignissima censeo, quæ proferantur in publicum &c.

Datum Pistorii ex Semin. Ecclesiastico Idibus Maji 1735.

Franciscus Casimirus Tani Seminarii Pistoriens. Rector.

Imprimatur. Pistorii die 20. Maji 1735.

Jo. Jacobus Scarfantoni Vic. Gen.
Jo. Baptista Hippolitus vidit pro S. R. C.

INDEX

INDEX CAPITUM.

DE

DE SERMONIBUS S. ZENONIS EPISCOPI VERONENSIS

LIBER I.

Caput I.

Rationes dubitandi, an S. Zeno Sermonum, qui ipsius nomine inscribuntur, sit Auctor.

De Sermonibus, qui Divo Zenoni tribuuntur, diversa Doctorum Virorum Sententia est. Quidam enim, Recentiores praecipue, nullum Sermonem Sanctum Zenonem scripsisse putant. Illos vero, qui ipsius nomine prodierunt, Sermonum collectionem dicunt, quae plures habeat Auctores. Rectius tamen alternant alii, Sermones de quibus agimus, nonnullis exceptis, edidisse Zenonem. Verum de horum Auctore Sermonum cur dubitent, his potissimum rationibus adducuntur: quod scilicet antiquitus hi sermones penitus fuerint ignoti; compluresque eorum apud alios Auctores reperiantur; ut puta sermones in Psalmos, qui totidem fere verbis in Commentariis Divi Hilarii leguntur; & sermones in illud *Attende tibi*, & de livore, & invidia, tum ex stylo, tum ex communi sententia Divi Basilii esse videantur. Maximum autem pondus ad has augendas dubitationes affert temporis conjectura. Sanctus namque Zeno, imperante Gallieno anno C. CCLX., Martyrium subiisse dicitur: horum vero sermonum Auctorem a Gallieni temporibus multum abesse, ex eo evidenter intelligitur, quod in sermone de continentia sententiam Divi Pauli allegans ex Epistola prima ad Corinthios quadringentos ferme annos ab eadem Epistola scripta numeret, quae septimo, & quinquagesimo C. anno data ad Corinthios creditur. Tum etiam quod in quibusdam sermonibus errores confutet Arii, cujus impia dogmata Anno Christi CCCXXV. Niceni Concilii decreto damnata ipso vivente, & Imperatoris Constantini mandato igni tradita sunt. Has rationes, & si quae aliae sunt expendemus, & in hac quaestione quid sentiendum sit, Deo dante, demonstrabimus. Primum vero horum sermonum Auctorem veteribus ostendemus non ignotum: tum Recentiorum Doctorum opiniones diligentissime discutiemus.

Caput II.

Sermones Sancti Zenonis antiquitus noti.

Extare apud Veronenses in vetusto ex membranis manuscripto codice sermones S. Zenonis in praefatione ad eosdem sermones, Veronae typis impressos anno MDLXXXVI. testantur Raphael Bagatta, & Baptista Perettus, eosdemque in antiquissimo libro Veronensis Episcopatus a Guarino Oratore repertos esse, ac de iis in antiquis lectionibus Officii S. Zenonis mentionem fieri dicunt. At multo ante Guarinum eosdem sermones vidit Ratherius Veronensis Episcopus, qui teste Ughello anno DCCCCXXIX. Veronensem regebat Ecclesiam. Ipse namque horum sermonum suis in Opusculis (quae è tenebris Dacherius eruit, & in secundo tomo Spicilegii habentur) meminit, primo de contemptu Canonum agens, ubi sic legitur: *Utar hic auctoritate Zenonis Beati in sermone videlicet, quem de Juda Patriarcha, & Thamar nuru ipsius more suo luculentissime fecit, dicentis: Omnium corrupte viventium Diabolus*

 pater

pater est. Hunc locum in prælo mandatis sermonibus non reperiri notat Dacherius in margine: & in Bibliotheca Patrum editionis Parisiensis anni 1624. reperitur his verbis: *Pater omnium corrupte viventium Diabolus designatur*. Et in manuscripto sermonum S. Zenonis, quod in Archivio Reverendissimorum Canonicorum insignis hujus Cathedralis Ecclesiæ Pistoriensis servatur: *Pater enim omnium corrupte viventium Diabolus designatur*. Eundem locum in sua Synodica laudat Ratherius. *Et cum specialis noster Doctor atque provisor Beatus utique Zeno dicat in sermone utique, quem de Juda Filio Jacob, & Thamar nuru ipsius elegantissime composuit. Quod omnium corrupte viventium Diabolus pater sit.*

Neque solis Veronensibus hi S. Zenonis sermones noti fuere. In Monasterio namque S. Remigii Remensis, ut testatur Ruinart in actis S. Arcadii Martyris, habetur codex manuscriptus, *quem sæculo nono huic Monasterio Hincmarus Remensis Pontifex concessit*, in quo continentur *Tractatus S. Zenonis Veronensis Episcopi in duos libros divisi, iidem omnino, qui in Bibliotheca Patrum editi sunt.* Quod testantur, & Monachi S. Mauri in Parisiensi editione Operum S. Hilarii anni 1693. in admonitione ante Psalmum 126.

Servatur etiam in hoc Archivio Reverendissimorum Canonicorum hujus Cathedralis supradictus manuscriptus codex pergamineus, in quo extant tractatus S. Zenonis Veronensis Episcopi, & ipsi in duos libros digesti, iidemque sermones sunt, qui in Bibliotheca Patrum leguntur, alio tamen ordine: quo ordine se illos digessisse dicunt Bagatta, & Perettus in eadem præfatione. In fine vero hujus Pistoriensis manuscripti duo sunt inserti sermones, unus S. Gaudentii Brixiensis Episcopi, qui in manuscripto Veronensi non reperitur, alter S. Vigilii Episcopi de Sanctis Martyribus Sisinno, Alexandro, & Martyrio. Tituli hujus manuscripti Pistoriensis non conveniunt cum iis, qui in sermonibus prælo cusis leguntur inscripti: & ex quibusdam conjicitur S. Zenonis sermones in Officio Divino consuevisse legere Veronenses. Videlicet ex sermone de Genesi, qui inter Typis editos primas obtinet, in manuscripto ordine septimus est, & ita inscribitur: *Tractatus Genesis. In Sexagesima. Lect. 1. secundam require in antea in folio quinto*: quod & in aliis observare est, ut in sermone de Genesi, qui est secundus in iis, qui editi fuerunt in lucem, in manuscripto ordine 27. & concluditur ex more *Tu autem Domine miserere nobis*; & sermone de Job, qui in manuscripto ponitur 15. initio legitur: *Tractatus de Job. Lectio B. Zenonis hujus sedis Episcopi.* Ita antiquitus legi solebant in Ecclesiis litteræ Polycarpi, & quorundam, qui fuerunt Apostolorum Discipuli: Liber Hermetis, & aliorum. Secundo etiam libro manuscripto in plurium sermonum fine sic legitur: *Explicit de humilitate tractatus S. Zenonis feliciter*: sicque in aliis. Non itaque soli Guarino horum sermonum editio tribuenda est, cum, & Veronæ publice in Choro legi consueverint, & ab aliis Auctoribus laudentur, & in aliis Bibliothecis reperiantur. De illis enim & Petrus de Natalibus in suo Sanctorum Catalogo (a) meminit, pluresque recensent; & Paulus Episcopus Sempronienfis, aliique recentiores. Verum de his hactenus dicta sint satis. Nunc eorum sententiam DD. qui Divum Zenonem horum sermonum auctorem negant, attentius expendamus.

CAPUT III.

Sixti Senensis de Sermonibus S. Zenonis judicium consideratur.

Ex diversis auctoribus, qui pene ducentis annis a S. Zenone floruerunt, eos collectos esse sermones qui S. Præsuli tribuuntur, ex eo conjicit Sixtus Senensis, quod inter ipsos nonnulli sermones de Psalmis, e S. Hilarii commentariis, ne verbo quidem immutato, transcripti sint. Tum etiam quod sermo in illud *Attende tibi*, & sermo de livore, & invidia D. Basilii sint. Ob diversitatem quoque styli in reliquis sermonibus diversos suspicatur Auctores: præcipue ex ser-

(a) Lib. 1. cap. 43.

sermone de continentia ubi auctor *affirmat, se a Christi ortu absfuisse annis quadringentis & amplius.* Dicendum itaque prædictos sermones, qui ad expositionem Sacræ Scripturæ pertinent, parum accurate recensitos reperiri apud Sixtum Senensem, qui aliorum forte opera in eorum collectione usus est. Nam quinque tantum leguntur apud Sixtum Senensem, qui in Genesim sunt conscripti, quibus & sermones de Abraham, de somnio Jacob, de Juda, & Thamar annumerantur. Verum in mandatis prælo sunt novem: nimirum in Genesim quatuor, de Abraham tres, unus de somnio Jacob, & de Juda unus. In Exodum Sixtus quinque numerat, cum in dicta editione quindecim reperiantur. In Psalmos apud Sixtum septem sunt, in editis prælo novem. Illud etiam observandum est cum Peretto, & Bagatta, Sixtum in eo errasse, quod dixerit sermonem in Psalmum 79., & sermonem in Psalmum 100. apud S. Hilarium reperiri, quod falsum est. Neque tractatus, seu sermo in Psalmum 49. qui est inter Opera S. Zenonis, in operibus S. Hilarii legitur. Quinque vero sermones, & apud S. Zenonem, & apud S. Hilarium reperiuntur, nempe in Psalmum 126. dempto proœmio; in Psalmum 127. 128. 129. 130. Nec sermo primus in Psalmum 30. de humilitate inter sermones S. Hilarii habetur; ut notant etiam PP. Congregationis S. Mauri in præfata editione operum S. Hilarii anno 1693. In Isaiam quatuor Sixtus numerat, in excusis septem sunt, si eis adnumerentur sermo de Martyrio Isaiæ. Tres de Daniele ponit Sixtus, novem sunt in dicta editione.

His itaque observatis fatendum est, prædictos quinque sermones de Psalmis apud S. Hilarium legi, eorumque S. Hilarium auctorem esse probant prædicti PP. Congregationis S. Mauri. Fatendum etiam inter opera S. Basilii non solum esse duos sermones a Sixto notatos nempe, sermonem in illud *Attende tibi*, & sermonem de livore, & Invidia: sed & sermonem de Evangelio secundum Lucam de duplici tentationum specie, & sermonem de Jejunio. At his non obstantibus male infert Sixtus Senensis, sermones, qui S. Zenonis nomine circumferuntur *collectionem esse ex diversis Auctoribus, qui ducentis pene annis fuerunt Zenone posteriores.* Sermones namque, de quibus agitur centum, & quatuor numerantur: qui vero apud S. Hilarium, & Basilium habentur, novem sunt. Cur ergo reliqui nonaginta quinque S. Zenoni tribuendi non sunt? Quid enim magis obvium in operibus antiquorum PP., quam inter unius S. Patris scripta aliorum Patrum, & Auctorum etiam Hæreticorum elucubrationes reperiri? Hoc manifesto patet in libris Tertulliani, Origenis, SS. Cypriani, Ambrosii, Hieronymi, Joannis Chrysostomi, ut apud Bellarminum, & alios, qui de scriptoribus Ecclesiasticis tractant. Si autem propter illos tantum novem sermones, qui apud alios reperiuntur, de sermonibus D. Zenonis esset dubitandum: dubitandum utique esset de operibus plurium SS. PP. de quibus nemo dubitat. Illud quoque considerandum videtur, quod si opera S. Zenonis ex variis auctoribus collecta fuissent, sicut illi novem sermones inter aliorum opera reperti sunt, ita cæteri apud alios legerentur Auctores. Nec enim est cur credamus illorum omnium Auctorum, e quibus prædicti sermones descripti putantur, penitus nomina, & opera excidisse. Si ergo illi novem tantum apud Hilarium, & Basilium habentur, reliqui D. Zenonis opus dicendi sunt: neque temere fingendi sunt auctores ignoti, cum tot vetera monumenta habeamus nomine S. Zenonis inscripta, de quibus supra egimus (b): quæ si vidisset Sixtus Senensis, non ita facile S. Zenonis opus collectionem esse sermonum ex diversis auctoribus affirmasset.

CAPUT IV.

De annis quadringentis, & amplius in Sermone de continentia illapsis.

QUod autem ad Sermonem attinet de continentia, ubi Auctor de prima Epistola D. Pauli ad Corinthios testimonium affert, his verbis: *Tempus coarctatum est, superest,*

(b) Cap. 2.

pereſt, ut qui habent uxores ſic ſint, quaſi non habentes, præterit enim figura hujus mundi. Subdit: *At cum ante Annos ferme quadringentos, vel eo amplius Apoſtolicum hoc operetur edictum.* (Non enim a Chriſti ortu, ut eſt apud Sixtum Senenſem, ſed a ſcripta Epiſtola prima ad Corinthios quadringentos annos, & amplius excurriſſe dicit auctor) certum videtur ut Sixtus obſervat, hunc Sermonem temporibus Gallieni, ſub quo Martyrium ſubiiſſe traditur S. Zeno, convenire non poſſe. At hanc difficultatem ſubſtulit Eminentiſſimus Baronius in notis ad Martyrologium Romanum duodecima Aprilis, cujus verba hic referre non pigeat. *Quod vero ad S. Zenonem Martyrem ſpectat, errare certe illi nobis videntur, qui unum aſſerentes Zenonem eum Ambroſii temporibus vixiſſe volunt, eaque potiſſimum innixi ratione, quod auctor in oratione de pudicitia (alias de continentia) numeret ab Apoſtoli Pauli ad Corinthios primam ſcribentis Epiſtolam tempore annos (ut ait) ferme quadringentos, & eo amplius. Certe ſi quis numeret annos quadringentos ab anno Domini quinquageſimo ſeptimo, quo illam eſſe a Paulo ſcriptam Epiſtolam in annalibus demonſtravimus, oportuit auctorem eorum ſcripſiſſe anno Domini quadringenteſimo quinquageſimo ſeptimo; poſt obitum vero Ambroſii, qui (ut habet Marcellinus in Chronico) obiit anno Domini treceuteſimo nonageſimo ſeptimo, annis ſexaginta. Quamobrem cum illa numeri nota nec (ut volunt) Ambroſii temporibus aptari poſſit, mendoſum eſſe neminem puto jure poſſe negare. Sed his accedit quod dum auctor in eodem ſermone invehitur vehementer in fœminas, quæ gentilibus nubunt, dum apertiſſime monſtrat Idolorum templa tunc fuiſſe patentia, & victimas ſolitas immolari. aliud prorſus ab Ambroſii temporibus illud fuiſſe ſæculum auctor aperte ſignificat; cum conſtet jam olim non tantum a Conſtantino, ut ait Euſebius in vita ipſius lib. 2. cap. 42. 43. & a Conſtantio ut Ammonius lib. 19. & alii teſtantur victimas fuiſſe vetitas, & templa juſſa claudi. Sed eo tempore nec Romanos obtinere potuiſſe vel Aram unam erigere Victoriæ, ut pluribus ad Valentinianum ſcribit Ambroſius, & adverſus Symmachum diſputat. Sic igitur cum ex his, quæ dicta ſunt, nulla ratione ea lectio ſubſiſtere poſſit annorum quadringentorum, nec minus trecentorum ſuperadditis illis quinquaginta ſeptem, qui præceſſerunt (illius Pauli Epiſtolæ) ſcriptionem, jure meritoque in recentiori editione reſtitutus eſt numerus annorum ducentorum. Nam numerando ducentos annos, & amplius (quod habet vetus lectio) ab anno Domini ducenteſimo quinquageſimo ſeptimo, quo (ut diximus) ea ad Corinthios Epiſtola ſcripta eſt, ad Gallieni tempora, qui imperare cæpit anno Domini ducenteſimo quinquageſimo quinto, ſub quo Zeno ponitur paſſus, deducitur numerus reſtitutus. Rurſum vero dum in ſermone ſecundo de avaritia auctor ait in nummis excudi ſolere ſignum Idololatriæ, eademque Idola, quæ coluntur in templo, clare demonſtrat auctorem longe ante Chriſtianorum Imperatorum tempora claruiſſe. Nam a Conſtantino magno juſſum eſſe, ut nummus Crucis ſigno imprimeretur, teſtatur Sozomenus lib. 1. cap. 8. Sed multo apertius numiſmata ipſius, & Succeſſorum Auguſtorum, quæ extant, id demonſtrant. Adhuc inſuper cum Auctor in ſermone de Spirit. ædific. Domus Dei plene demonſtrat eo tempore nullum Templum, aut perrarum fuiſſe erectum. quod poſſet componi cum ædibus Idolorum: prorſus ſignificat, ſe ante Conſtantini tempora claruiſſe; cujus opera certum eſt, tam in Occidente (præſertim Romæ) quam in Oriente, ut Hieroſolymis, Antiochiæ & Conſtantinopoli, aliiſque in locis auguſtiſſimas erectas eſſe Baſilicas.* Has Eminentiſſimi Baronii obſervationes leviter admodum infringere audet Com[illegible]efiſſus in judio Auctorum, quos recenſet in primo tomo ſuæ Bibliothecæ concionatoriæ de S. Zenone agens; nihil aliud contra eas afferens quam hæc verba: *Ut non ſit neceſſe ad ea recurrere, quæ Baronius, ut illam novi Martyrologii ſub Gallieno Zenonis epocham tueatur.* Quod ſi ſaltem vel ſummis labiis eas attigiſſet, nullo pacto dixiſſet Baronium ad tuendam Martyrologii novi epocham incaſſum laboraſſe. Quaſi novum Martyrologium confictis egeat rationibus ſuam ad tuendam auctoritatem.

CAPUT V.

Tillemontii errores in redarguendo Baronio.

ACriori ſane calamo contra Baronium utitur Tillemontius, (c) quaſi labore inutili

(c) *Nota* 6. 4 *tom. de perſecut. Valeriani.*

utili levia congesserit, ut assereret S. Zenonem auctorem sermonum de quibus agitur. Certe quidem, & ipse Baronius fatetur eos inter sermones, qui vulgo Divo Zenoni tribuuntur, quosdam esse, quorum ipsemet D. Præsul non est auctor, præcipue ubi contra Arianos agitur, de quibus infra tractabimus (*d*). At ut vidimus, non est cur ex paucis aliorum sermonibus inter sermones D. Zenonis admixtis, sermones reliquos S. Zenoni minime tribuamus. Fallitur itaque Tillemontius, primo dum asserit Baronium suis in annalibus nullam mentionem de S. Zenone neque de ejus sermonibus fecisse: Nam ante primum Christi annum recenset quemdam sermonem D. Zenonis de Nativitate, quem dicit sextum, cum idem in editione Parisiensi in Bibliotheca PP. anni MDCXXIV. sit secundus, ubi quæ de obstetrice incredula dicuntur, ex apocryphis sumta esse notat. De hac tamen obstetrice in prædicta editione nihil legitur. In hoc vero MS. Pistoriensi, quæ de obstetrice notat Baronius reperiuntur. Antiquiori forsitan, & correctiori autographo Perettus, & Bagatta in edendis operibus S. Zenonis usi sunt. Item ad annum Christi XLVII. Baronius ex sermone *S. Zenonis* de timore confirmat S. Teclam bestiis simul, & igne fuisse damnatam. Et Anno 589. miraculum narrat, quod tum contigit, cum Athesi fluvio inundante, & ad fenestras Ecclesiæ S. Zenonis Martyris atque Pontificis excrescente stantes pro foribus apertis aquæ Ecclesiam non introierunt. Quod Baronius de S. Zenone in annalibus ex professo non egerit, non ea est ratio, quod nil solidi de eo exploratum habuerit, ut Tillemontius putat, sed quod sui non erat instituti privatarum Ecclesiarum res prosequi, ut idem Baronius ad annum Christi 75. testatur.

Fallitur etiam Tillemontius, dum dicit, antiquitus solis Clericis permissum esse videre Sacrificium Missæ, non autem reliquis Christianis. Quid enim hoc absurdius excidisse potuit homini in Ecclesiastica historia versato: cum luce meridiana sit clarius, quod excommunicati, catechumeni, & pœnitentes Missæ Sacrificio interesse unice vetarentur. Nam quod addit de velamine expanso, quo laicis impediebatur Sacrificium Missæ videre, id non Ecclesiæ Occidentali, ut ipse falso autumat, sed Orientali solemne fuit. In Ecclesia namque Occidentali, & præcipue Romæ, nullis velaminibus adhibitis sacra celebrabrantur, contra morem Valentinianorum, quorum sacra in abdito fiebant. Ita Baronius ad annum Christi 145. *Hinc quoque accidisse putamus, ut Romæ ubi Valentinus diu versatus est, nequaquam ipsa sacra (ut mos est in Oriente) velis inter agendum obductis operirentur, sed patentibus omnibus, non tantum diei luce, sed luminibus incensis fierent ubique clara, atque conspicua. Siquidem nihil veritas erubescit nisi solummodo abscondi: ac proinde ne pansis velis occultata sacrificia, sacris illorum viderentur esse similia, omnia aperta, omnibusque patentia consulto Romana Ecclesia sua mysteria esse voluit.* Hæc adhibet commenta Tillemontius, ut unam ex animadversionibus, & aptissimam quidem Baronii eludat, qua errorem circa annorum numerum irrepsisse demonstrat. Ex eo namque quod auctor sermonis de continentia in fœminas invehatur, quæ gentilibus nuberent, dicatque, tunc temporis Idolorum templa fuisse patentia, ac victimas imolari solitas, manifesto concludit, hoc tempus minime convenire posse quadringentis annis in eodem sermone expressis. Quomodo namque clarius demonstrari poterat error, quam ex eodem sermonis contextu? Ut vero evidentius pateat Tillemontium nugari potius, quam Baronium reprehendere, ejusdem sermonis verba proferamus: *Quid quod illius Sacrificium* (viri gentilis) *publicum est; tuum* (uxoris Christianæ) *secretum. Illius a quolibet libere tractari potest; tuum etiam a Christianis minime consecrari, sine sacrilegio videri potest.* Hæc quidem verba non de cultus differentia (ut Tillemontius putat) sed de cultus exercendi libertate esse intelligenda ex ipso contextu patet. Divus enim Zeno hic agit de impedimento, quod uxori provenit ex connubio cum gentili circa exercitium, & libertatem Religionis quare prius agit si eodem die contingat, & in Ecclesia, & in Fano festa celebrari. Ita ante prædicta verba: *Proponamus itaque ut sæpe con-*

(*d*) Cap. 7.

contingit in unum sibi met convenire diem, quo sibi Ecclesia, illi adeunda sint templa. Tum addit aliud impedimentum quod cultus gentilium libere, & publice exerceatur: Christianorum vero secreto, & contra jussum Imperatorum, ideoque dicit neque permissum Christianis sine sacrilegio videre consecrari sacrificium, sine sacrilegio inquam, quia hi, qui sacris Christianorum intererant licet Christiani, tamen ut sacrilegi, & Deorum contemptores plectebantur. *Tuum etiam a Christianis minime consecrari sine sacrilegio videri potest.* Cur ergo Tillemontius hæc verba depravat, & sacrilegium in Christianis fingit, si dum Missæ intersunt videant consecrare? Certe si auctor sermonis de continentia vixisset quadringentos & amplius annos post scriptam primam ad Corinthios, quæ juxta Baronium (ut vidimus) (*e*) quinquagesimo septimo Christi anno scripta fuit, vixisset utique tempore Marciani, aut Leonis Imperatorum, sedente in Romana Cathedra S. Leone Papa anno quadringentesimo quinquagesimo septimo; quo tempore certe non dixisset Idolis publice sacrificia fieri: Christianos vero occulte sacra peragere; cum multo ante Constantini Magni tempora ipse Tillemontius (*f*) narret Templa Idolorum clausa, publicumque Christianæ Religionis cultum propagatum. Mirum tamen quanta ipse audacia dicat facile dilui posse per Baronium adducta! Unam tantum Baronii notationem, & adeo leviter ipse carpit, de reliquis vero, quæ supra ipsius Baronii verbis retulimus, ne verbum quidem: nempe quod in sermone de avaritia Auctor sermonum dicat, solere in nummis excudi Idola, quæ colebantur in Templo: & in sermone de spirituali ædificatione domus Dei idem auctor affirmet, eo tempore nullum Christianorum Templum, aut perrarum fuisse erectum, quod posset cum Idolorum ædibus comparari. Quid ad hæc objicit Tillemontius, ut facile adeo Baronium redarguat?

Alia sunt vetustatis indicia in præfatione Operum S. Zenonis non ita prætereunda, ut Tillemontius præterit, quæ hic ad lectoris commodum ex præfatione eadem exscribimus. *Antiquissimi Auctoris esse indicium, cum sæpe ad Judæos sermonem habuerit: Catechumenos in Sacrum Fontem invitaverit: reprehenderit Græcos tunc ad fidem Christi conversos, quod vana sua sapientia etiam in Ecclesia Dei vana quædam de Deo introducerent, ut sermone primo de Psalmo* 130 (hic sermo apud Hilarium non reperitur) *idem ostenditur, cum in sermone de spirituali ædificatione Domus Dei Auctor demonstrat, tum non fuisse jam Templa Christianis constructa, sed novum populum, & minimum numero extitisse. Ad Neophitos porro sermone 4. cum de iis mentionem facit, qui universam rem familiarem pauperibus erogarent, quippe Dei Templum essent, cum Templum Idololatriæ antea extitissent. Id ipsum præterea licet perspicere ad Neophitos sermone 5. cum eos hortatur, ut Idololatriam fugiant, & ne captent amplius auguria. Quid? Nonne id clare patet ex sermone primo de Pascha, & sermone de patientia? quorum altero interpretatur autumnum sui temporis Martyres significare; patientiam in altero coronam Martyrum appellat quotidianam? Beata Tecla S. Pauli Apostoli discipula, & prima illius sexus Martyr in sermone de timore in exemplum timoris Domini adducitur. Quosdam meminit in sermone de resurrectione in Idololatria suo tempore obiisse: & Christianos quosdam arguit corporum resurrectionem non credentes. Ab eo præterea descripta est S. Arcadii vita suo tempore, ut Petrus Equilinus testatur, Martyrio in Mauritania coronati. His profecto, & hujusmodi aliis quam plurimis antiquissimus horum Sermonum auctor demonstratur.*

CAPUT VI.

De Styli diversitate a Sixto Senensi, & aliis Recentioribus in Sermonibus D. Zenonis notata.

Styli diversitas in sermonibus S. Zenonis, his exceptis, qui apud alios reperiuntur, tanta utique non est, ut in ipsis proprius ejusdem S. Episcopi character dignosci non possit.

(*e*) *Cap.* 4.

(*f*) *Tom.* 4. *Hist. Imp. art.* 54.

possit. Quamvis tamen diverso Stylo iidem sermones conscripti essent, pro certo tenendum est, quod ex una Styli diversitate auctor nequest diversus inferri. Es enim exceptione utuntur ut plurimum Heterodoxi, ut sinceris SS. PP. Operibus detrahant. Liceat hic afferre judicium Evangelistæ Marcellini Pistoriensis e D. Francisci Familia, quam vocant de Observantia, Viri doctrina quidem, potissimum vero sanctitate, atque Apostolico zelo in concionibus habendis clarissimi, de quo Possevinus meminit in apparatu: qui non modo tractatum de conversione peccatoris ad Deum, & lectiones in Tobiam a Possevino notatas edidit, sed, & annotationes in librum Judicum, & lectiones in Cantica Canticorum, ubi de Commentariis S. Basilii in Isaiam Prophetam contra Erasmum agens ita de Styli diversitate disseruit vulgari quidem sermone, quem nos latine reddimus (g). *Ipse* (de Erasmo loquitur) *versionem commentariorum S. Basilii in Isaiam e græco in latinum sermonem aggressus . . . dicit stylum ipsorum Basilii non esse, sed alicujus eodem nomine nuncupati vel alterius, qui nomine S. Basilii edidit. Nam phrasis, ac verborum textura ab ea, qua Basilius est usus admodum cum sit diversa, fieri non potest, ut commentaria illa a tam diserto Theologo fuit conscripta. Ita fit ut parum nasutus lector illis commentariis amplius non fidat, nec iis utatur eaque parvi pendat; quod autem de Basilio affirmo, idem de Augustino diversis in locis, de Hieronymo, & aliis dicendum est . . stvli diversitas diversum non innuit Auctorem : cum idem auctor aliis in libris alio utatur stylo, ut liquide constas ex Augustino, qui alio in libris de civitate Dei, alio in Psalmis est usus. Quod ipse Erasmus minime inficiabitur, in uno eodemque libro diversos modos adhiberi, ut idem Augustinus in ipso Psalmorum tractatu; quoniam, ut ipse Erasmus affirmat alia initio, alio in fine ratione usus est, Aliam rationem dico, non quod hic brevior, illic longior tantummodo sit; sed quia hic, & illic diversis modis utatur. Aliud siquidem est summatim se sentias afferre tanquam notationes, aliud ad modum homiliæ fusius declarare. . . . Quapropter cum Psalmorum initio Augustinus notationum (ut ita dicam) stylo scribat, in fine vero (quod Erasmus fatetur) longius, ut in homiliis fis protrahat sermonem; nonne itaque dicendus ipse Augustinus eodem in libro diversus? Quid vero in re tam manifesta est immorandum? An non Magni Basilii præcepto in proœmio de vera, & pia fide Doctori secundum temporis, loci, auditorumque quibuscum loquitur, vel quibus scribit rationem stylus variandus est? Nonne ipsius Basilii hæc sunt verba? Quemadmodum enim non eadem instrumenta in manus sumet, & qui prælium est initurus, & qui colere agrum velit; alia siquidem suppellex instrumentorum iis congruit, qui in pacis quiete res sibi ad victum necessarias parant: alii armorum apparatus iis, qui in bello se adversus hostiles copias instruunt: similiter quoque nequaquam eodem dicendi genere utatur, & qui in sacra doctrina cohortatur, & qui in disputatione sibi repugnantes redarguit. Siquidem aliud est genus dicendi, quo utimur in refellendo, aliud, quo in cohortando . . . Infert itaque (non enim hic brevitatis causa totum est exscribendum) debere stylum ficuti expediens videtur accommodari. Quæ cum ita sint parum, quin imo nihil Erasmi probat argumentum, cum dicere solet: Hoc non redolet stylo hujus vel illius: igitur tantum abest ut partum ipsius agnoscamus.* Hæc de styli diversitate quoad sermones D. Zenonis dicta sufficiant, cum, ut initio diximus, in omnibus ipsius sermonibus, demptis iis, quos excepimus, suo utatur proprio stylo, ac phrasi S. Zeno, ut inspicienti patet.

Caput VII.

Sermones S. Zenonis, ubi contra Arii errores agit, temporibus ejusdem S. Zenonis conveniunt.

Baronius notat (h) sermonem quintum libri tertii, qui in impressis in dicta editione Parisiensi primus est, inter sermones de Nativitate Christi, & in eo dicit Arii hæresim egregie dilui, & elevari. *Ubi agit de Hereticis illis, qui dicerent Dei Filium esse Deum, sed non Patri coæternum, & tempus fuisse, quando non fuit. Ejusmodi portentosas voces, atque sententias, nunquam antea auditas, quam post Arii emergentem hæresim, nemo est qui nesciat, qui*

(g) Lect. 21.

(h) In notis ad Mart. prid. id. Aprilis.

qui illorum temporum res gestas calleat. Ita ipse Baronius; ex quo necesse inferri videtur sermonem prædictum S. Zenonis temporibus minime convenire. Attamen ut ingenue dicam quod sentio, memoria Baronium hic arbitror excidisse. Quod ut agnoscamus notandum est, D. Zenonem de Ario, neque in novissime laudato sermone, neque alibi meminisse. De errore autem Arii hæc habet: *Alia modestius sed mordacius nocens dicit quidem Dei Filium Deum, sed non ex parte nobilitatis perpetuitate progenitum fuisse, fuisseque tempus quando non fuit.* Hunc errorem ante Arium inauditum dicit Baronius. At eumdem errorem ipsemet Baronius multo ante Arium, & ante D. Zenonem suis in annalibus agnovit: nempe anno Christi 229. quando Beryllus quidam Episcopus Bostrensis in Arabia *ausus quidem temere asserere Salvatorem, & Dominum nostrum Jesum Christum propria substantiæ incircumscriptione non ante fuisse, quam in humanam carnem migraret, neque propriam habuisse ex se Divinitatem, sed solam Patris in eo extitisse.* Ita Eusebius lib. 6. cap. 26. apud Baronium supradicto anno. De hoc Beryllo meminit S. Hieronymus, & de ejus hæresi libro de Scriptoribus Ecclesiasticis; & Augustinus libro de definitionibus Ortodoxæ Fidei cap. 3. Hanc autem eamdem esse ac Arii hæresim ex Athanasio patet, qui his verbis Arii sententiam refert: (i) *Non fuisse Filium antequam gigneretur indeque ratiocinari vellent, eum ne ante carnis quidem naturam extitisse.* Quod idem est, ac illud quod apud S. Zenonem legimus: *Fuisseque tempus quando non fuit.* Neque dicas hanc Berylli hæresim, quæ vix exorta statim interiit, minime innotuisse, cum ipse Beryllus ab Origene ad catholicam sententiam redactus sit in Synodo contra eum habita in Arabia. Nam S. Zeno vel Syria oriundus, vel ad eam appulsus, in eaque prædicans (ut habetur ex veteri MS. initio Operum S. Zenonis in dicta editione Parisiensi typis mandato. *Non queo tanta hujus S. opera narrare, quæ veniendo a Syria usque in Italiam mirabilia per ipsum Deus ostendit.*) Orientis res compertas habuit. In Occidente vero hanc hæresim fuisse vulgatam, ex eo constat quod Dionysius Papa, qui anno Christi 261. Petri Cathedram regebat, dum S. Zeno adhuc viveret, in causa Dionysii Alexandrini, qui Romano Pontifici delatus, quasi divisionem in Divinis Personis videretur admittere; non modo Dionysium Alexandrinum a falsis criminationibus purgatum absolvit, & Sabellianam hæresim damnavit coacto Romæ Concilio, sed editis commentariis contrariam etiam Arii sententiam tanto ante Arium confutavit teste Athanasio (de sententia Dionysii contra Arianos) *Porro ex Dionysii Romani Episcopi voluminibus contra eos, qui Filium Dei opus, aut creaturam asseverant scriptis clare ostenditur, hæresim Christo rebellium Arianorum non tunc jam primum, sed olim ab omnibus damnatam fuisse.* Ita Athanasius apud Baronium anno Christi 263. Cum itaque, & S. Zenonis tempore Arii error prodierit, quid mirum si ipse suis in sermonibus contra eum egerit? Non itaque a S. Zenonis ætate sermones in quibus Arii refelluntur errores discrepant: neque alterum Zenonem recentiorem ipsorum auctorem fingere necesse est. De duobus tamen Zenonibus infra capite undecimo.

CAPUT VIII.

De Eminentissimi Bellarmini judicio circa Sermones S. Zenonis.

Bellarminus (k) æquissimum tulit de sermonibus S. Zenonis judicium, aperte cum dicat sermones in illud *Attende tibi*, & in Evangelium Lucæ, & de jejunio, & de livore, & invidia S. Basilii esse. Sermones item de Psalmis, si non omnes majori tamen ex parte apud S. Hilarium reperiri. In aliis Zenonem brevem, & obscurum optime notat; & in quibusdam etiam eadem sæpissime repetentem. Nihil de correctione annorum in sermone de Continentia notat, utpote qui sapientissimas Baronii notationes expenderat, cujus judicio defert. Nihil quoque de errore Arii. Neque Sixti Senensis secutus morem, infert ex iis, quæ in iisdem sermonibus animadvertit, D. Zenoni omnes esse penitus eripiendos. Ingenue fatetur quod

(i) *De Syn. in Dec. contra hæresim Arianam.* (k) *De Script. Eccles. an.* 260.

quod suum faceſſat animum nempe de Sermonibus S. Zenonis, nullam apud veteres extare mentionem. At ipſe non vidit, quæ ſupra (*l*) retulimus, quibus aperte cognoſcitur non fuiſſe veteribus ignotos S. Zenonis ſermones. Quod autem Euſebius, & Hieronymus de illis non meminerint, non inde colligitur, eos D. Zenoni tribuendos non eſſe: quia, & Hieronymus, & Euſebius, ut idem Bellarminus obſervat de Athenagora, alios auctores præteriere. *Quod autem S. Hieronymus hunc ſcriptorem omiſerit, non eſſe adeo mirum, cum ſatis conſtet Catalogum S. Hieronymi ex hiſtoria Euſebii eſſe deſumptum, quoad illos ſcriptores qui Euſebium præceſſerunt.* Ita Bellarminus. De induſtria forte S. Zenonem Euſebius præterit, ne Arii errores tanto ante reprehenſos in Operibus ejusdem indicaret. S. Hieronymus quoque, & Bellarminus anno 260. quo S. Zeno Martyrium ſubiſſe dicitur, nihil agunt de Aurelio ſocio, & contubernali S. Pontii, de quo Oudinus in ſupplemento de Scriptoribus Eccleſiaſticis. Itaque nec mirum eſſe debet a D. Hieronymo, & Euſebio S. Zenonem omiſſum. Illud autem quod Bellarminus obſervat, ſermones ſcilicet quoſdam S. Zenonis ita breves fuiſſe, ut ſermones dici non mereantur ultro fateamur neceſſe eſt. At hi ſermones breviores præfationis titulo inſcribuntur in hoc MS. Piſtorienſi, ut ſermone ſexto, qui in prælo commiſſis eſt quintus de Paſcha, hoc titulo inſcribitur: *Incipit præfatio.* Et ſermone decimo ſexto, qui in prælo commiſſis eſt ſextus de Paſcha. *Incipit Præfatio Paſchalis.* Et vigeſimo ſexto in prælo commiſſis ſeptimo de Paſcha. *Incipit præfatio.* Et quadrageſimo quarto in prælo commiſſis octavo. *Præfatio Paſchalis.* Cum vero ex antiqua Liturgia Gallicana apud Martene (*m*) conſtet, ſolere ante lectiones Prophetarum, & Apoſtolorum legi præfationem ad cohortandam plebem, ut debita religione ſacris intereſſet; Has forſitan præfationes in eum vel ſimilem uſum compoſuit, vel dictavit S. Zeno, idque veriſimile eſſe colligi ex eo poteſt, quia in his parvis ſermonibus de Myſteriis agitur, quæ eo die celebrantur. Nam, & in excuſis quidem ſermones breves inſcribuntur: *Invitatio fontis*, vel *Invitatio ad fontem*, quibus Catechumenos baptizandos alloquitur. Alii quoque incepti ſermones eſſe poſſunt, quos non ſcripſerit D. Zeno, ſed dum verba faceret, eos exceperint ipſius Diſcipuli, neque poſtea abſolverint, imperfectoſque reliquerint. Quapropter aliqui ſermones eadem habent, quæ alii, quia ut puto plures erant, qui ſermones exciperent, & ſenſum retinentes alii verbis aliis exponerent.

CAPUT IX.

Philippi Labbè de S. Zenone diſſertatio expenditur.

PHilippus Labbè de S. Zenone agens aliena opera, & parum ſincera in hac concinnanda diſſertatione uſus eſt. Quæ enim contra S. Zenonis ſermones congerit non omnia cum relatis conveniunt auctoribus. Falſo tribui S. Zenoni ſermones de quibus agimus, primum aſſerit, ſuæque aſtipulari ſententiæ plures putat, eosque recenſet. *Ita ſentiunt* (inquit) *ex Catholicis Auctoribus Sixtus Senenſis, Baronius, Molanus, Poſſevinus, Bellarminus, Miræus, eorumque ſimii Cocus, Rivetus, ſimileſque novatores Critici; ut oleum operamque apud idoneos Judices perdidiſſe videatur Raphael Bagatta, & Baptiſta Peretius, qui adverſus Sixti Senenſis doctiſſimam cenſuram, eor, ſaltem omnes, Zenoni Veronenſi Epiſcopo ſub Gallieno Martyrium paſſo vindicare voluerunt.* At fallitur dum pro ſe adducit Baronium, ut ipſe Tillemontius obſervat (*n*). Baronius namque quoſdam tantum ſermones ex iis, quorum Auctor dicitur S. Zeno, eidem adſcribendos negat; reliquos D Zenonis proprios agnoſcit, & quorumdam loca in Annalibus habet, ut ſupra notatum eſt. (*o*) Neque Bagattam,

(*l*) *Cap.* 2.

(*m*) *Tom.* 5. *pag.* 86. *edit. Pariſ. An.* 1717.

(*n*) *Tom.* 4. *not.* 6. *de perſecut. Valer,*

(*o*) *Cap.* 5.

& Perettum oleum, & operam perdidisse putat, qui eos suis in adnotationibus (p) ad Martyrologium Romanum commendat. *Plura autem eodem argumento erudite notata habes in præfatione Operum S. Zenonis* (hæc Bagattæ, & Peretti est), *quæ jussu, & diligentia Illustrissimi, & Reverendissimi Augustini Valerii Cardinalis amplissimi Episcopi Veronensis nuper sunt edita. Probamus quidem ea ut multo studio egregie curatum opus. Licet in aliquibus, ut diximus, in his quæ ad veritatem quorundam sermonum spectant, non æque eidem assentiamur.* Molanum non vidi. Possevinus tomo tertio Apparatus sacri littera Z verbo S. Zeno ad verbum refert judicium Sixti Senensis: de suo hæc addit. *Cæterum cum tomo secundo Bibliothecæ SS. PP. editionis secundæ extent eodem titulo S. Zenonis Veronensis Episcopi, & Martyris, & Doctoris eximii de pluribus scripturæ locis, & rerum Divinarum argumentis. Veronæ quoque editi fuere anno* 1588. quibus potius affirmare videtur sermones esse S. Zenonis, quam negare. De Bellarmino jam vidimus, (q) quid in illis sermonibus reprehendat, & cum ad Baronii censuram lectorem remittat, pro S. Zenone sentire videtur. Miræus in Auctario de Scriptoribus Ecclesiasticis cap. 25. hæc habet. *S. Zeno Veronensis Episcopus sub Gallieno Imperatore Martyrium fecit; ejusque meminit Gregorius Magnus lib.* 3 *cap* 19. *in Dialogis. Sub ejus nomine editi sunt sermones varii primum Venetiis* 1508, *& postea emendatius* 1586. *Veronæ Horum non paucos ex Basilio, Hilario, & aliis posterioribus Auctoribus transcriptos esse notant Sixtus Senensis, Molanus, Bellarminus, & alii. Præter hos, & Baronius in notis ad Martyrologium consuli poterit.* Non omnes igitur sermones D. Zenoni præripit Miræus, sed eos tantum, qui apud alios reperiuntur, præsertim cum adstipuletur Baronio, qui demptis quibusdam, reliquorum sermonum S Zenonem fatetur Auctorem. Fallitur etiam Labbeus in numero sermonum, quos nonaginta recenset. Sunt autem quatuor, & centum. Quæ contra affert de sermonibus S Basilii, & Hilarii, de his supra. (r) Item de styli diversitate. De sermonibus contra Arianos nihil addendum his, quæ supra diximus. Suam tamen sententiam de sermonibus S. Zenonis non videtur tulisse Labbeus: Initio enim Baronium consulendum monet; tum Joannis Mariæ judicium refert in expurgatorio indice, cujus hæc verba sunt: *Joannes vero Maria in expurgatorio indice nihil videtur velle affirmare. Cæterum, inquit, his pro assertione sermonum S. Zenonis obstantibus non magnis conjecturis, nonnullos non esse illius existimat Baronius, præsertim quibus Ariana hæresis confutatur. Multas rationes, & optimas conjecturas ad id probandum se habere profitetur.* Mihi tamen Baronio assentiri videtur Joannes Maria, cum aperte dicat conjecturas contra sermones S. Zenonis non esse magni ponderis. *His pro assertione sermonum S. Zenonis obstantibus non magnis conjecturis.* Quod demum ad Perettum, & Bagattam spectat, utrumque omnes sermones nomine S. Zenonis inscriptos eidem tribuisse videtur affirmare Labbeus, *Ut oleum operamque apud idoneos judices perdidisse videatur Raphael Bagatta, & Baptista Perettus, qui adversus Sixti Senensis doctissimam censuram eos, saltem omnes, Zenoni Veronensi Episcopo sub Gallieno Martyrium passo vindicare voluerunt.* Ut constet quid Bagatta, & Perettus circa eosdem sermones affirmare voluerint, eorum verba ex præfatione superius allegata exscribemus. *Quod autem tres sive quatuor sermones in his reperiantur, quos S Zenoni aliqui putant adscribi non posse; nempe, qui inscribitur de præcepto Attende tibi; Sermo de Evangelio secundum Lucam de triplici tentationum specie. Sermo de livore, & invidia, & sermo de jejunio, qui inter S. Basilii homilias græce scripti reperiuntur, quamvis argumenta non desint, quibus probare liceret, eos quoque sermones ad S Zenonem nostrum pertinere cum etiam plurimos summo studio, & gravissimis laboribus in Græcia multo ante S. Basilium prædicando ad Christum converteret; tamen ea in re contentiosi esse nolumus. Ad id vero quod Auctor Bibliothecæ Sanctæ scribit, nempe septem sermones in Psalmos, quos enumeravit, esse descriptos ex S. Hilarii commentariis, dicimus illum quoad numerum errasse. Sermones enim in Psalmum*

(p) *Prid. Id. April.*
(q) *Cap.* 8.

(r) *Cap.* 3. *Cap.* 6. *Cap.* 7.

Psalmum 79. & in Psalmum 100. in commentariis S. Hilarii non reperiuntur. Quoad reliquos quinque, cum duo sermones de Psalmo 130. in his sermonibus legantur, secundus vero sit certis quibusdam vocabulis, & iisdem fere sententiis similis priori, qui quidem prior in commentariis S. Hilarii non reperitur, eum etiam, secundum scilicet, dicimus a S. Zenone more suo fuisse aliqua ratione repetitum, & propterea ad illum pertinere; sed in commentariis S. Hilarii ab aliquo fuisse insertum, quemadmodum videmus inter Opera Hieronymi, Augustini, & aliquorum SS. PP. conciones, & libellos non ignobilium Auctorum irrepsisse. An vero reliqui quatuor eadem ratione fuerint in iisdem commentariis inserti, aliorum sit judicium. Si ergo aliorum judicio stare non renuunt, & de his de quibus dubitatur sermonibus nolunt esse contentiosi: non ea igitur Bagattæ, & Peretti mens est, ut probent omnes sermones S. Zenoni esse tribuendos.

CAPUT X.

De Dupinio, & Combefisio.

DUpinus more suo temere admodum de D. Zenone in hac sermonum controversia judicat. At nihil habet, quod ab aliis non mutuetur. Nam quod circa errores Arii sermone quinto de nativitate a Baronio accepit, jam supra capite septimo evidenter apparet ipsius Baronii testimonio, etiam ante S. Zenonem, eoque magis ante Arium, errores ipsius Arii fuisse damnatos. Sermones qui apud SS. Basilium, & Hilarium reperiuntur, ut ipse Dupinus ex Sixto Senensi, & Bellarmino notat, reliquis sermonibus S. Zenonis nihil obesse diximus cap te tertio. Errorem annorum in sermone de continentia cum Baronio corrigendum agnovimus capite quarto. Ita de Combefisio dicendum, cum & ipse nihil afferat, de quo supra actum non sit. Videndum remanet an alter S. Zeno vere extiterit, cujus opus Sermones, de quibus controversia est esse possint.

CAPUT XI.

Unus est S. Zeno Veronæ Episcopus.

DUos fuisse Zenones, & ipse Baronius credidit, ut videre est in adnotationibus ad Martyrologium Romanum tertia Maji, ubi agens de S. Juvenale Narniense Episcopo, Veronensem Ecclesiam in exemplum adducit, quæ duos Zenones habuerit, ut & in Narniensi Cathedra duos Juvenales sedisse probabile reddat. In notis autem ejusdem Martyrologii duodecima Aprilis de Martyrio S. Zenonis agens palinodiam canit. *Ex quo autem, ut accepimus, non accipit Veronensis Ecclesia duos Zenones a priori nostra sententia haud inviti recedimus.* Hoc animadvertit Tillemontius, non tamen animadvertit Ughellus, nec Papebrochius, qui Baronium citant pro assertione duorum Zenonum. Sola namque S. Ambrosii allata Epistola duos admittere Zenones, vel priorem tempore Gallieni, de medio tollere, ut Dupinus, & alii contra historiam, & traditionem Veronensis Ecclesiæ contendunt, arduum sane est. Baronius enim, qui S. Ambrosii Epistolam viderat, ejusque auctoritate litem componi de sermonibus S. Zenonis posse putarat, cum audivit Veronensem Ecclesiam unum tantum recipere Zenonem, ab opinione duorum Zenonum recessit. Verba autem S. Ambrosii, hæc sunt: (f) *Tu autem* (ad Siagrium Episcopum Veronensem scribit) *sine alicujus fratris consilio hoc judicium tibi solus judicandum putaris, in quo tamen ante judicium præjudicium feceris, ut puellam Zenonis S. Memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione, post tot annos sine auctore criminationis, sine accusatore, sine professore delationis in periculum reatus deducendam arbitrarere.* Nihil aliud de Zenone subditur in tota hac Epistola, neque in sequenti ad eumdem Siagrium Veronensem Episcopum. Quibus in verbis, ut patet, S. Ambrosius Zenonem Episcopum non dicit, ut Tillemontius affirmat, quamvis ex probata, ac benedictione sanctificata Indicia (si bene-

(f) *Lib. 6. Cap. 46.*

benedictio pro solemni consecratione intelligatur, quod si omnium judicio relinquo) Episcopum fuisse Zenonem conjicere liceat. At illud certum est, a S. Ambrosio hunc Zenonem, nec Veronensem dici, neque Siagrii decessorem. Itaque ex iisdem S. Ambrosii verbis error manifestus apparet Ughelli (s), Papebrochii, (t) Labbei, Combefisii, qui Siagrium successorem Zenonis ponunt auctoritate S. Ambrosii male percepta, ut in verbis supra relatis constat. Nam ex eadem Epistola, si bene inspiciatur, contrarium potius videtur intelligendum. Tunc enim ille Zeno, quem S. Ambrosius nominat, Veronensis Episcopus putari posset, si Indicia virgo a Zenone probata, & benedictione sanctificata fuisset Veronensis ejusdem Zenonis subdita. Indiciam vero non fuisse Veronensem apertissimis conjecturis evincitur ex eadem Epistola D. Ambrosii. Primo namque S. Ambrosius Siagrium arguit, quod sine præcedenti inquisitione Indiciam virginem inspectioni subjecerit. *Tu autem sine alterius fratris consilio hoc judicium tibi solus judicandum putaris.* Si Veronensis fuisset Indicia, consilio minime indiguisset, cum sibi nota foret tanquam subdita: si ergo ita eum reprehendit, hoc facit, eo quod Indicia non erat subdita Episcopo Veronensi; quod magis constat ex illis verbis: *Tibi soli judicandum putaris.* Non enim hoc potest intelligi de adsciscendis sibi in judicio Sacerdotibus Veronensibus, qui judicandi potestatem non habebant, quæ penes Siagrium tota erat in Diœcesi Veronensi, sed de aliis Episcopis. Nam pluribus in locis degit Indicia, ut inferius videbimus. Si autem sibi subditam judicasset Siagrius, quem alium in judicando collegam ei fuisset opus adhibere? Num de imperitis notare Siagrium Ambrosius voluit, quasi assessore indigeret? Doctissimus fuit Siagrius, ut Ughellus testatur. Dicendum est itaque, quod licet Veronæ commissum stuprum diceretur, tamen virgo, ut putabatur stuprata, Veronensis non erat, & ea de causa ipsius Episcopum esse consulendum, ut de Indicia ejusque moribus haberetur notitia. Ex quo etiam conjicitur, neque Mediolanensem fuisse Indiciam, cum ipse S. Ambrosius ab aliis notitiam de ea quæsierit. *Præsertim cum hoc judicium nostrum cum fratribus, & Consacerdotibus nostris participatum processerit.* Episcopos autem fuisse eos, a quibus consilium exquisierit, ipse met dicit in fine Epistolæ. *Die ipso, qui dictus erat cognitioni, subtraxerunt se Episcoporum conventui.* Quod autem subdit de benedictione, & probatione Zenonis, si Veronæ probata, & sanctificata fuisset Indicia, certe hoc non reticuisset Ambrosius; quare videtur hanc Siagrio præbuisse externam notitiam ad culpatæ Virginis defensionem. Hoc vero tantum dicit Indiciam Veronæ fuisse tempore suspecti partus, & opinati stupri. *Hic vero cum editus partus, & expositus, vel necatus (dum invidiæ magis quam probationi consulitur) dissipatus sit per aures universorum, strangulata est libertas calumniarum. Si peperit nempe Veronæ fuit. Visebatur frequenter a virginibus, & mulieribus in honore semper erat. Visebatur a Sacerdotibus propter pudicitiæ reverentiam, & gravitatis speculum. Quomodo ergo potuit occulere crimen, quod se vel specie sui proderet? Quomodo texit uterum? Quomodo parturiens vocem repressit? Sed hoc non patitur dolor.* Cum vero altius repetit de conversatione Indiciæ, non Veronenses adhibet testes Ambrosius, sed sororem suam, ibidem affirmans Indiciam Romæ habitasse. *Habitasse eam Romæ in domo nostra nobis absentibus, nulli tam se virorum familiaritati dedisse.* Aliam adhibet testem, quam filiam vocat, forte quia Mediolanensis erat, Ideoque sibi subdita. *Paternam quoque filiam nostram interrogavi.* Diu autem Romæ fuisse putandum est, parvi enim temporis mora ad vitæ mores discernendos satis esse non poterat. Et hanc Romæ moram ante Episcopatum S. Ambrosii fecisse conjicitur ex eo, quod ipse dicat *nobis absentibus.* Si enim sui Episcopatus tempore Romæ fuisset Indicia, superfluum videretur ipsum suam hanc absentiam indicasse. Ut vero totam Indiciæ vitam haberet inspectam, ab ejus nutrice testimonium quærit. *Nutricem quoque liberæ conditionis interrogavimus, cui & status haud quaquam degeneri servitio obnoxius libertatem vera*

(s) *Tom. 5. Ital. Sac. de Episc. Veron.*

(t) *In actis SS. Aprilis duod. die cap. 1. n. 2.*

ra fatendi daret, & *fides*, *atque ætas ad veritatem adstipularetur*, & *officium matricis ad cognitionem secreti.* Cum itaque S. Ambrosius non Veronensibus testibus vitæ, & conversationis Indiciæ probet innocentiam, utique dicendum est, eam Veronensem non fuisse. Perperam enim exteros testes induxisset Ambrosius, quibus noti esse non poterant Indiciæ mores. Si vero Indicia Veronensis non erat, neque qui eam benedictione Deo sacraverat Zeno a S. Ambrosio laudatus Veronensis putandus est: eique S. Zenonis Episcopi Veronensis sermones adscribendi non sunt.

Quare Godefridus in Vita S. Ambrosii lib. 9. cap. 81 hanc Indiciam nulla ratione adductus, vel auctoritate Veronensem dixit. Cautius Tillemontius egit, qui eam Veronensem asserere non est ausus. Carthaginensem forte potius dicendam puto: Nam cum Ambrosii Testimonio eam Romæ domi suæ fuisse constet, & Paulinus Ambrosii Vitæ Scriptor alias duas Virgines simul cum sorore ejusdem Ambrosii Virginitatem coluisse dicat, quas inter Indiciam fuisse optime conjicit Baronius in Vita Ambrosii. *Aliæ item Virgines se illi junxerunt*, *inter quas fuit Indicia.* Harum vero alteram, dum Paulinus scriberet, Carthagine confectam ætate degere ipsemet testatur: eam Carthaginensem putare, minime quidem a veritate alienum videri potest. Hæc sunt Paulini verba. *Postea vero cum adolevisset*, & *esset* (Ambrosius) *in Urbe Roma constitutus cum Matre Vidua*, & *Sorore*, *quæ Virginitatem jam fuerat professa comite alia Virgine*, *cujus Virginis soror Candida*, & *ipsa ejusdem professionis*, *quæ nunc Carthagine degit jam anus.* Fateor tamen ex verbis allatis, non satis constare, an Candida, vel ejus soror Carthagine fuisse dicatur: at cum sorores eas fuisse affirmet Paulinus, communem amborum patriam putare tutius videtur. Neque ab hac me removet opinione, quod Indicia sororem matrimonio junctam Veronæ habuerit, cum & tertiam sororem habere potuerit, & inter exteros non raro matrimonia jungantur: neque illud quod Ambrosius addit, scilicet Indiciam Romæ ipso absente domi suæ fuisse. *Habitasse eam Romæ in domo nostra nobis absentibus*, Absentiam namque suam indicasse Ambrosium ea ratione putandum est, ne videatur Indicia propter Ambrosii præsentiam virtutem, castitatemque coluisse: non vero credendum est dum adhuc adolescens Romæ fuit Ambrosius in ejus domo, eo etiam præsente non habitasse: cum Paulini testimonio constet alias Virgines eo tempore cum Marcellina Ambrosii sorore fuisse.

Graviori etiam errore labuntur Dupinus, & Tillemontius, qui penitus divinando Zenonem tempore Gallieni extitisse negant. Id namque certum redditur ex Veronensi historia, & traditione non modo, sed ex veteri MS. quod refert Mabillonius suis in Analectis, in quo S. Zeno Episcopus Veronensis ponitur octavo loco, quod & omnes affirmant. Octavus autem Episcopus Veronensis temporibus S. Ambrosii aptari minime potest; Ughellus enim, qui secundum Zenonem inter Veronenses Episcopos numerat, decimo octavo loco illum locat, nulla tamen auctoritate subnixus, nisi Ambrosii, ex qua hoc affirmari non posse demonstravimus; & Baronii, qui a sua sententia defecit. Erravit namque Papebrochius, qui successionem undecim primorum Episcoporum Veronensium incertam existimavit, cum ea ex MS. Mabillonii certa probentur. Unus itaque est S. Zeno octavus Veronensis Episcopus, qui circa Gallieni tempora illam regebat Ecclesiam.

CAPUT XII.

Nulli alio sermones, de quibus agitur, quam S. Zenoni sunt adscribendi.

CUm itaque tot seculis, ut supra demonstratum est (u) laudatos sermones S. Zenonis nomine inscriptos, eidem D. Præsuli

(u) Cap 2.

Exteri, & Veronenses adscripserint, non video cur sint aliis recentioribus, quorum ignorantur nomina tribuendi, demptis his quos supra recensuimus: (x) potissimum vero, cum ea, quæ temporibus D. Zenonis minime congruere videbantur sublata fuerint; neque styli diversitas obstet. (y) His ergo Sermonibus S. Zenonis nomen inscribendum, eosdemque pro D. Zenonis genuino partu habendos esse quis neget? Miror equidem tam facile a Dupino Joannem Nesteutam, seu Jejunatorem fuisse scriptores inter Ecclesiasticos recensitum, ipsique aliqua attributa opera veteribus prorsus incognita (quam levibus vero adductus Dupinus fuerit rationibus ostendemus) (z) Tillemontium quoque miror aliosque potissimum heterodoxos S. Chrysostomo homilias detrahere, ut huic Joanni adscribant, quem ipsi levis tincturæ hominem fatentur. S. Zenoni autem se tam præbeant infensos, ut ea solum referant, quæ ad suos illi sermones detrahendos facere videantur. Tam vero multa prætereant, ut supra vidimus de Dupino, & Tillemontio tractantes, quæ ipsum S. Zenonem horum sermonum Auctorem demonstrant. Ab iis itaque tanquam ab iniquis judicibus, malisque rerum æstimatoribus caveamus, qui sententiam suam, vel non inspecta, vel occultata veritate temere proferunt, tantaque fiducia, quasi e tripode oracula, & responsa divinitus darent. Potiori itaque veritatis jure eorum cavillationes negligamus. Quo namque pacto fides illis habenda est, qui negant subdole veritatem, eamque impudentissime aspernantur? Missos itaque faciamus eos, qui nobis contraria senserunt, & S. Zenonem Auctorem fuisse sermonum, de quibus egimus, fateamur.

(x) *Cap.* 3.
(y) *Cap.* 4. 5. & 7.
(z) *Vide in fine notationes in Dupinum.*

DE

DE MARTYRIO
S. ZENONIS
EPISCOPI VERONENSIS
LIBER II.

Caput I.

Probatur S. Zenonis Martyrium ex veteribus Veronensis Ecclesiæ Monumentis.

EXtat Veronæ in Monasterio S. Zenonis in veteri MS. rythmica quædam de Civitate Veronensi narratio, cujus partem tam præviam operibus S. Zenonis Veronæ in lucem editis, quam in Bibliotheca PP. videre quisque potest, & in ea S. Zeno Martyris titulo decoratur. *Octavus Pastor Confessor Zeno Martyr inclitus.* Hanc narrationem clarissimus vir Ludovicus Antonius Muratori suo in celeberrimo Opere de scriptoribus rerum (a) Italiæ elucubratam putat anno 790. integramque refert ex Mabillonio (b), qui illam ex Laubiensi authographo excripsit, eamque dicit a Ratherio Veronensi Episcopo ibi fuisse appositam imperante Pipino Caroli Magni Filio anno, ut Muratorius putat, 970. Philippus quoque Ferrarius Ordinis Servorum in suo Catalogo Sanctorum Italiæ duodecima Aprilis ex Officio antiquo S. Zenonis partem Hymni refert, in quo etiam S. Zeno Martyr dicitur

Martyr Excelsi fuit, & Sacerdos
Gentes effrenas penetrans marinas.
Inde Veronam Deus hunc ad Urbem
Mittere curat.
Qua Deo multum populum lucratus
Instruit verbis, solidavit actis.
Pro Deo tandem patiendo mortem
Vivit in ævum.

Integer extat inter Opera D. Zenonis Veronæ impressa cujus initium *Præsulis Sancti*. Hæc quoque Ferrarius ad vitam S. Zenonis adnotat. *Etsi quo genere Martyrii S. Zeno occubuerit ignoratur: illum tamen Martyrem esse dubitari non debet; cum eum S. Gregorius Papa libro tertio capite decimo nono Dialogorum Martyrem vocet; & Ecclesia Veronensis illum semper uti Martyrem coluerit. Accedit, quod majus est, auctoritas Martyrologii Romani, ut plures Scriptores omittamus de S. Zenone Martyre verba facientes, in quibus Paulus Diaconus libro 18. de gestis Romanorum in Mauritio.* Martyrem quoque fuisse S. Zenonem ex lectionibus, quæ in ejusdem Officio antiquitus legebantur Perettus, & Bagatta testantur in compendio vitæ S. Zenonis, quod in Bibliotheca PP. ad Opera ejusdem habetur appositum: idemque confirmat Joseph Dondori Ordinis Capucinorum, (c) qui eas lectiones vidit tam in lectionario Ecclesiæ Pistoriensis (quod jam periit) quam Veronensis. Hujus Viri diligentiæ multa nostræ Civitatis antiqua monumenta debemus, quæ solerti cura quæsita publici juris fecit. Observat etiam eximius hic Auctor tria Festa de S. Zenone Veronæ celebrari. Solemnius Festum Ordinationis 6. Id. Decembris, quo nullam de Martyrio S. Zenonis Veronæ mentionem fieri dicit. Martyrii prid. Id Aprilis. Translationis 12. Kal. Junii. Quod Festum unice celebratur: Festum vero Ordinationis, & Martyrii Pistorii quoque colitur. Constat itaque antiquitus Veronæ S. Zenonem habitum fuisse Martyrem. Perpetuaque, atque continua traditione hoc titulo decoratum testatur etiam Card. Valerius Episcopus Veronensis in Epistola

(a) *Tom.* 2. *p.* 2. (b) *Tom.* 8. *Analect. dit. Paris an.* 1675. *pag.* 375.

(c) *Pietà di Pistoja p.* 2. *vita di S. Zeno.*

stola nuncupatoria Operum S Zenonis ad Sixtum V. P. M. Ea vero quæ contra hanc Veronensium traditionem objiciuntur diluemus inferius Cap. 6.

CAPUT II.

Monumenta Ecclesiæ Pistoriensis S. Zenonem Martyrem demonstrant.

Cathedralis Ecclesia Pistoriensis, quæ prius S. Martinum Episcopum Titularem venerabatur, qua de causa S. Zenonem Patronum mutato Titulo colendum susceperit, conjici potius potest, quam demonstrari. Extat apud Joseph Dondori (*d*) quædam notitia, quæ innuitur post miraculum Athesis, qui suis aquis ad valvas Ecclesiæ S. Zenonis Veronæ substitit, neque intus effluxit, cœpisse Pistorienses hunc S. Præsulem venerari: & procedente tempore in Patronum electo Ecclesiam Cathedralem ipsius nominis titulo decorasse. Perantiquam vero fuisse hanc tituli mutationem in Ecclesia Pistoriensi ex Martyrologio, & Kalendario dignoscitur, quæ in vetusto codice MS. Archivii Capituli ejusdem Cathedralis habentur simul cum libro canonicæ vitæ jussu Ludovici Pii Imperatoris edito in Conventu Episcoporum Aquisgrani habito anno 816., ut initio ejusdem libri legitur (Baronius tamen hunc Conventum ponit anno 817.) Hoc in Kalendario de S. Zenone Martyre fit mentio tanquam hujus Ecclesiæ Patrono, ut inferius videbimus. Quemadmodum, & in alio MS. quod inscribitur *Ordo de Divinis Officiis secundum Pistoriensis Ecclesiæ consuetudinem*, cujus vetustatem licet conjicere ex titulo de reconciliatione pœnitentium ab Episcopo publice facienda feria quinta in Cœna Domini, in eo autem 6. Id. Decembris hæc de Festo S. Zenonis leguntur. *In Festo S. Zenonis Patroni nostri nostra Ecclesia devotius, & accuratius quam in aliis Festivitatibus solemnizat.* Pistoriensem vero Ecclesiam S. Zenonem tanquam Martyrem antiquis temporibus veneratam esse ex iisdem MS. constat. Nam in prædicto Kalendario MS. 11. Kal. Maji, quo die S. Zenonis natalitia celebrabantur, hæc habentur: *Depositio S. Zenonis Patroni nostri Veronensis Martyris.* Sexto tamen Idus Decembris sic habetur in eodem Kalendario. *Natale S. Zenonis Patroni nostri.* In alio MS. cujus supra mentionem fecimus, quod inscriptum est: *Ordo de Divinis Officiis secundum Pistoriensis Ecclesiæ consuetudinem.* Sexto Idus Decembris ad Laudes, & in Vesperis adnotatur Hymnus *Præsulis Sancti* cujus supra partem retulimus (*e*), in quo Martyrium S Zenonis commemoratur. Totum vero Officium est de Confessore Pontifice. At in Festo Mensis Aprilis antiphonæ ad Laudes de Martyribus tempore Paschali notantur, scilicet *Sancti tui Domine.* Ad Benedictus antiphona *Acceptum*, quæ est propria S. Zenonis, vel *Lux perpetua*, quæ est de Martyribus. Ad primam antiphona. *In Celestibus regnis*, quæ pariter est de communi Martyrum tempore Paschali. In Vesperis antiphona *Sancti tui Domine* de communi Martyrum tempore Paschali. In aliis Antiphonis, & Responsoriis, quæ ex historia S. Zenonis desumuntur, neque integræ ponuntur, forsitan Martyrium Sancti hujus Præsulis recolitur. Cum vero antiquum Officium non viderim, hoc affirmare non ausim. Extat in eodem Archivio aliud MS. de Divinis Officiis Ecclesiæ Pistoriensis recentius eo de quo superius. In hoc enim disponitur Ordo Officii pro Festo S. Francisci; in illo autem Sanctorum antiquiorum Officia tantum ordinantur, & mea quidem sententia ad decimum sæculum conscriptum est. Hoc itaque recentius MS. Officium solummodo notat pro Festivitate S. Zenonis mense Decembri. De Martyrio tantum ad Vesperas, & Laudes meminit; ubi indicat Hymnum *Præsulis Sancti*, in quo S. Zenonis Martyrium commemoratur (*f*): reliquum vero Officium, & Missa de Confessore Pontifice est. Hoc namque Festo Ordinatio S. Zenonis celebratur. In alio MS. in eodem Archivio pariter

(*d*) *Pietà di Pistoja p.* 1. *della Chiesa Cattedrale.*

(*e*) *Cap.* 1.

(*f*) *Vid. in Cap.* 1.

riter asservato, cujus titulus est: *Liber Hymnorum, & Kalend. Ecclesiæ Pistoriensis*, hæc habentur: *Sexto idus Decembris S. Zenonis Episcopi.* Mense vero Aprilis nihil de S. Zenone. In supradicto Martyrologio MS. ejusdem Archivii, quod ut ex Sanctis recensitis conjicitur ad decimum sæculum conscriptum est, sexto Idus Decembris ita legitur: *Eodem die Natale S. Zenonis Episcopi, & Confessoris.* Duodecimo vero Kal. Maji nihil habetur in textu de Festo S. Zenonis. In margine tamen diverso atramento, & longe recentiori charactere: *Item eodem die Depositio S. Zenonis Episcopi, &* [cifra] *Patroni nostri*: ubi cifra significat *Confessoris*. At rasa videtur littera ubi cifra est, & ut puto M., quæ *Martyris* dicebat, quia locus angustus totum verbum *Confessoris* scribi minime patiebatur. Cifram appositam dixerim ab aliquo qui S. Zenonem Confessorem putabat.

Idem observare licet in alio Martyrologio MS. sæculo decimo, quod Pistorii extat in publica Bibliotheca almæ domus Sapientiæ in quo sic legitur. *Pridie idus Aprilis. & Confessoris Eodem die S. Zenonis Episcopi, qui inter procellas persecutionis Veronensem Valeriani, & Urbem mirabiliter rexit, & tempore Gallieni Imperatorum, & turba pa . . . ganorum ad fidem convertit: tamen ejus depositio celebratur Pistorii XII. Kal. Maii. Et ejus solemnis Festivitas VI. id. Decembris, ut ibi dicitur*

Verba & *Confessoris* adjecta sunt eodem modo, quo hic vides, diverso charactere, & atramento, sicuti & illa *Valeriani &*. Post nomen Gallieni rasum est aliquid tanto spatio, quantum apte capit hæc verba, *Martyrio coronatus est*, quorum loco hæc eodem diverso charactere sunt scripta *imperatorum, & turba pa . . .* reliqua vero eodem charactere in margine, ut hic exscriptum vides. Quod autem rasa sint verba *Martyrio coronatus est*, tum ex spatio abraso, tum ex eo quod verbum *Confessoris* superadditum sit, evidenter patet.

Hic vero error irrepsit, quia solemnior festivitas S. Zenonis VI. idus Decembris Veronæ agebatur, & Pistorii nunc quoque agitur; qui dies Ordinationis est, & Officium legitur de Confessore Pontifice præsertim Veronæ, ubi, ut observat Dondori (g), de Martyrio S. Zenonis nulla fit mentio. Pistorii vero, ut supra observavimus, in Hymno *Præsulis Sancti* commemorabatur Martyrium S. Zenonis, & nunc quoque in Oratione, & Lectionibus secundi Nocturni. At hanc correctionem fecisse crediderim aliquem Officiorum Ecclesiæ Pistoriensis ignarum, cujus ignoratio ex eo cognoscitur, quod verba addita: *Valeriani &* *Et tempore Gallieni Imperatorum, & turba Paganorum ad Fidem convertit*, cum superioribus minime cohæreant. Qua enim ratione bis in anno idem Festum celebrandum sit in eadem Ecclesia, utique non constat. Diversum ergo esse debet Festum mensis Aprilis a Festo mensis Decembris; nempe hoc Ordinationis, illud Natalis; neque tantum ritu solemniori vel minus solemni distingui debent. Quare perperam adnotavit: *Ejus solemnis Festivitas VI. idus Decembris &c.* Hic error ex MS. irrepsit in aliqua Martyrologia typis edita, ut videre est in publica, & amplissima Bibliotheca Eminentissimi Cardinalis Fabroni sumptibus Pistorii constructa, in qua asservatur Martyrologium Florentiæ editum opera Francisci de Bonaccursis anno 1486. In quo de S. Zenone sic: *Pridie idus Aprilis . . . Item S. Zenonis Veronensis Episcopi & Confessoris, qui tribus annis Valeriani, & Gallieni fide clarissimus, sanctitate conspicuus Christi Fidem genti suæ ferventissime prædicavit, & magnam turbam paganorum ad Fidem Christi convertit. Tamen Festivitas ejus celebratur sexto Idus Decembris.* Mense autem Decembris ita in eodem Martyrologio. *VI. Idus Decembris apud Veronam S. Zenonis ejusdem urbis Episcopi, & Confessoris totius sanctitatis viri.* Ubi nihil de

(g) Loc. cit. cap. 1.

Festo Ordinationis, in quo satis aperte liquet Ordinationis, & Depositionis, seu Martyrii Festa confundi, quæ optime in Martyrologio Romano, & aliis distinguuntur. Licet igitur in veteribus monumentis hujus Ecclesiæ Pistoriensis confusio reperiatur in Officio S. Zenonis de ritu Martyris, & Confessoris, tamen evidenter constat, semper illum tamquam Martyrem fuisse habitum; ita ut continuata traditio de Martyrio S. Zenonis evidentissime demonstretur, quæ nostris etiam temporibus perseverat.

CAPUT III.

Externis auctoritatibus probatur Martyrium S. Zenonis.

SAnctus Gregorius Magnus libro tertio Dialogorum capite 19. miraculum narrans fluvii Athesis S Zenonem Martyrem dicit. *Apud Veronensem Urbem fluvius Athesis excrescens ad B. Zenonis Martyris atque Pontificis Ecclesiam venit: cujus Ecclesiæ dum essent januæ apertæ, aqua in eam minime intravit.* Paulus etiam Diaconus de gestis Longobardorum libro tertio capite 23. Martyrem, & ipse affirmat, de miraculo Athesis agens. *Destructa sunt itinera, dissipatæ sunt viæ, tantumque Athesis fluvius tunc excrevit, ut circa Basilicam B Zenonis Martyris, quæ extra Veronensis Urbis muros sita est, usque ad superiores fenestras aqua pertingeret: licet B Gregorius post Papa scripserit in eamdem Basilicam aquam minime introisse.* Manuscriptum Modoeticuse, ut Muratorius notat (*b*) ad illud verbum Martyris addit & *Confessoris.* Rabanus, quem refert Papebrochius, de S. Zenone hæc habet: *Eadem die Civitate Veronæ, Passio S. Zenonis Martyris.* Die vero octava Decembris: *In Civitate Veronæ Natale S. Zenonis Martyris.* Rabanus autem scripsit imperante Ludovico Pio. Notkerus quoque pridie Idus Aprilis, & VI. Idus Decembris S. Zenonem Martyrem dicit. Ecclesia quoque Frisingensis tanquam Episcopum, & Martyrem S. Zenonem colit, ut idem Papebrochius affirmat (*i*). Beda item in Martyrologio pridie Idus Aprilis. *Apud Veronensem Civitatem Passio S. Zenonis Martyris, de quo B. Gregorius in libro Dialogorum refert.* VI. Idus Decembris. *In Civitate Verona Natale S. Zenonis Martyris.* Usuardus & ipse in Martyrologio pridie Idus Aprilis: *Eodem die S. Zenonis Episcopi, qui inter procellas persecutionis Veronensem Ecclesiam mirabiliter rexit, ac tempore Gallieni Martyrio coronatus est.* Nota hic verba Usuardi, quæ eadem sunt, ac verba Martyrologii MS. quod hic Pistorii in Bibliotheca almæ Domus Sapientiæ asservatur, de quo diximus capite secundo, ubi de ipsius MS. correctione, seu potius depravatione egimus, quod sententiam nostram confirmat, deleta scilicet fuisse in eodem MS. verba illa *Martyrio coronatus est.* Vandelbertus in suo Martyrologio metrico VI. Idus Decembris sic cecinit: (*k*)

Has quoque Zenon habet conjunctis
Martyr honore.

Item Petrus Galesinus in notis pridie Idus Aprilis hæc refert: *S. Zenonis Episcopi, & Martyris, ut ex S Gregorii testimoniis, atque ex omni Martyrologio constat, idque pluribus ostenditur in libro, qui de SS. Episcopis Veronensibus nuper in lucem editus est. Hoc ipso die Martyrium: 6 Idus Decembris Ordinatio: 12. Kalendas Junii translatio Veronæ celebratur. Ejus vita a Coronato Notario conscripta Lobii extat. Tu præterea lege Surium.* Constantius Felicius in suo Kalendario pridie Idus Aprilis vernacula lingua sic habet, quod nos latine reddimus: *Zenon Veronæ Episcopus Martyr sub Gallieno Imperatore.* Et 6. Idus Decembris: *Zenon Veronensis Episcopus Miraculis admodum Clarus tempore Gallieni Imperatoris floruit, cujus filiam a Dæmone liberaverat.* Caute igitur legendus De Aste, qui prid. Idus Aprilis in suis Disceptationibus in Martyrologium Romanum adducit Felicium, & Galesinum

(*b*) *Rer. Ital. T.* 1. *pag.* 447.
(*i*) *In actis SS, Mens. Aprilis die* 12. *c.* 2. *n.* 3.
(*k*) *Apud Dacherium T.* 5. *Spicilegii.*

finum, utpote qui S. Zenonem Confessorem non Martyrem nuncupaverint: quare timendum est, ne & in aliis Auctoribus afferendis fallatur, sicuti in his fallitur. Falsum est enim, quod dicit: *Item Vuisford, Bellinus, Galesinus, & Felicius omnes uno ore buccinando S. Zenonem Episcopum, & Confessorem.* Quod alienum esse a veritate, ex nuper allatis Galesini, & Felicii verbis licet agnoscere.

CAPUT IV.

Romani Martyrologii auctoritas Martyris nomen S. Zenoni decernit.

Hi omnes, quos supra recensuimus, ante Romanum Martyrologium a Summo Pontifice Gregorio XIII. emendatum de Martyrio S. Zenonis testantur. Eisque idem Martyrologium consentit, in quo Festum Martyrii a Festo Ordinationis S. Zenonis optime distinguitur. Pridie namque Idus Aprilis ita de Martyrio S. Zenonis: *Veronæ Passio S. Zenonis Episcopi, qui inter procellas persecutionis eam Ecclesiam mira constantia gubernavit, & Gallieni tempore Martyrio coronatus est.* Sexto Idus Decembris: *Veronæ Ordinatio S. Zenonis Episcopi.* Martyrologii hujus auctoritas apud æquos judices satis esse deberet. Neminem siquidem fugit Romanam Ecclesiam Caput, & Magistram cæterarum maxima usam semper esse solertia in inquirendis Martyrum actis; iisdemque a rudium hominum, & hæreticorum erroribus vindicandis. Qua plane solertia semper licet Romana Ecclesia usa sit; in Martyrologio tamen emendando exactiorem præstitit curam, ut in brevi eidem Martyrologio apposito ipsemet testatur Gregorius: nempe ipsum Martyrologium Romanum, *nonnullis in locis librariorum, & typographorum negligentia mendosum per viros eruditos ad fidem historiæ, quæ rerum gestarum, personarum, locorum, temporum varietate continetur, adhibitis etiam codicibus vetustioribus, atque emendatioribus correctum fuisse.* Quod autem aliqui veteris Romani Martyrologii auctoritate S. Zenonem non Martyrem, sed Confessorem fuisse conentur asserere, eos errare in rejiciendis contrariis objectionibus demonstrabimus (l). Et sane mirum est quosdam, qui inter Catholicos connumerari volunt, contra Romanum Martyrologium tam leviter effutire; ita ut ipsum nullius apud se esse auctoritatis ostendant.

CAPUT V.

Quam fidem mereatur Vita S. Zenonis a Coronato quodam Notario conscripta, in qua S. Zeno Confessor dicitur.

Iis quæ objiciuntur respondendum in præsens. Et primum de quodam Coronato Notario agendum, qui S. Zenonis vitam, rudi stylo describens de ipsius morte hæc habet: *Dei voluntate quando placuit in pace receptus est.* Ita apud Ughellum. (m) De hoc Coronato meminerunt etiam PP. Congregationis S. Mauri in Operibus S. Hilarii in admonitione ad Psalmum 126. cujus commentarium de vita S. Zenonis initio Operum ejusdem S. Episcopi in Bibliotheca S. Remigii servari dicunt hoc inscriptum titulo: *Sermo Venerabilis Coronati Notarii de vita S. Zenonis Episcopi, & Confessoris.* In quo sermone prædicatur *Zeno a matris utero sanctificatus.* Et de ejus morte sic: *Non multo post in pace receptus est.* Opusculum hoc ex codice ædino Abbatiæ S. Salvatoris Montis Amiati totidem exscripsit verbis Ughellus, & in eo nihil penitus habet de sanctificatione S. Zenonis in utero matris: & ipsa verba de illius obitu variant, ut apud Ughellum videre est loco supra citato, ubi sic legitur: *Dei voluntate quando placuit in pace receptus est.* In codice S. Remigii: *Non multo post in pace receptus est.* Illa quoque in duobus his codicibus diversitas notanda est. Nam in codice Remensi legitur S. Zenonem fuisse ordinatum

(l) Cap. 7.

(m) Tom. 5. Ital. sac. de Veronen. Ep. n. 8. in vit. S. Zen.

dinatum Episcopum Veronensium, de qua Ordinatione in codice Abbatiæ S. Salvatoris Montis Amiati apud Ughellum nulla fit mentio. Vita quoque S. Zenonis, quæ a Coronato conscripta dicitur, quam Ughellus refert, ab ea discrepat, quæ apud Papebrochium legitur (n). Quare Tillemontius nullius auctoritatis hanc Coronati elucubrationem putat, quod certius redditur ex diversitate, quam in prædictis duobus MS. adnotavimus. Non multum itaque Combefisio fidendum qui Codices MS. de Vita S. Zenonis a Coronato descripta non absimiles esse dicit; nam & inferius videbimus, eum in referendis auctoribus non satis tutum. Hanc eamdem Coronati elucubrationem Tillemontius scriptam putat post translationem Corporis S. Zenonis, quæ ad annum 805. tempore Pipini Regis facta fuit. Certum vero illud est hunc Coronatum Notarium non eadem qua S. Zeno ætate vixisse: narrat enim miraculum Athesis, quod S. Gregorii Magni temporibus contigisse trecentis, & amplius annis a S. Zenone certum est. Hujus itaque MS. incerta fides est, neque tot antiquis, & certis monumentis, quæ supra retulimus, præferenda. Quin potius ut dubiam rejiciendam esse, quisquis intelligit.

CAPUT VI.

Explicatur Panvinius, qui libro quarto antiq. Veron. dicit, Ecclesiam Veronensem antiquitus S. Zenonem non coluisse uti Martyrem: & Aloysium Lippomanum primum fuisse, qui Officium S. Zenonis tanquam Pontificis Martyris ordinaverit.

PAnvinii Veronensis auctoritatem Dupinus, Tillemontius, & alii contra S. Zenonis Martyrium sentientes plurimum laudant, quam hic ex Ughello suscepimus explicandam. *Verum quoniam (ut opinor) de Martyrii genere non constaret, Ecclesia Veronensis ab initio usque ad nostra secula anniversariam de eo tamquam de Pontifice Confessore commemorationem fecit. Primus Aloysius Lippomanus Veronensis Episcopus testimoniis, quæ supra retuli adductus, nostro tempore ejus solemnem memoriam tamquam Pontificis Martyris in Ecclesia Veronensi fieri instituit.* Idem asserere Cardinalem Valerium in libro de Præsulibus Veronensibus folio 15. testatur de Aste. At Cardinalis Valerius in dedicatoria Operum S. Zenonis Sixto V. nuncupata S. Zenonem Martyrem dicit, & in eodem libro SS. Episcoporum Veronensium, ut patet ex Petro Galesino, quem supra retulimus (o), idem affirmat. Ipse etiam Panvinius S. Zenonem Martyrem probat, licet in ea sententia fuerit, ut putaverit Ecclesiam Veronensem Officium S. Zenonis tamquam Confessoris Pontificis antiquitus celebrasse. Hoc ex Panvinii verbis Dupinus, & Tillemontius non observarunt, sed id solum, quod suæ ipsorum sententiæ favet, opinatam scilicet quoad titulum Confessoris traditionem Veronensis Ecclesiæ, ab ea fide desciscentes, quæ si desit, nutat omnis historiæ veritas. Hæc tamen quæstio inspecta MS. veritate facile dissolvitur. Nam ex Veronensis, nec non Pistoriensis Ecclesiæ monumentis supra relatis (p) ex iisque potissimum, quæ Pistoriensem Ecclesiam a Veronensi mutuatam esse credendum est, liquido constat in lectionibus, in Hymno, & in Antiphonis Martyrium S. Zenonis commemorari. Verum quidem est reliquum Officium Festorum S. Zenonis ex communi Confessorum Pontificum ordinatum fuisse: & ita patet confundi ritum de Martyre, & Confessore in Officio S. Zenonis, ea forte de causa, quia cum solemnis festivitas, tam apud Veronenses, quam apud Pistorienses de S. Zenone VI. Idus Decembris, qui dies Ordinationis est, celebraretur, unum tantum officium duabus festivitatibus rudis antiquitas accomodavit; ita ut memoria Martyrii S. Zenonis unice servaretur in lectionibus, Hymno, Antiphonis, & forsitan in Oratione, quæ in nostro etiam officio immutata non videtur in præsens, eum multam

(n) *Tom. 2. Mens. Aprilis die 12.*
(o) *Cap. 3.*
(p) *Cap. 1. Cap. 2.*

multam præseferat antiquitatem. Hoc igitur præstitisse Lippomanus dicendus est: sustulisse scilicet hanc Officii confusionem, & relicto ritu Confessoris Pontificis pro die Festo Ordinationis, ritum totius Officii de Pontifice Martyre pro Festo Natalitio S. Zenonis prid. Idus Aprilis destinasse. Illud autem certum est ante Lippomanum Festum Ordinationis VI. Idus Decembris solemnius celebrari solitum Veronæ: post Lippomanum vero solemniorem Festivitatem die Natalis, seu Martyrii ibidem celebrari his quoque nostris temporibus prid. Idus Aprilis consuevisse; & hoc præceptum fuisse a Lippomano putaverim, ut Martyrium S. Zenonis celebriori memoria ageretur. Lippomanum namque primum fuisse qui memoriam Martyrii S. Zenonis instituerit, nullo pacto dici potest, cum id veteribus omnibus monumentis adversetur. Non ergo primus Martyrii celebritatem instituit Lippomanus, sed admixta discrevit Officia, & Confessoris Officium Ordinationi, Martyris Natali S. Zenonis addixit.

CAPUT VII.

De Martyrologio Usuardi a Molano correcto, & de Martyrologio Romano antiquo, & de aliis Martyrologiis.

MOlanus in adnotationibus ad Martyrologium Usuardi pridie Idus Aprilis, ubi de S. Zenone, hæc verba Usuardi sustulit: *Ac tempore Gallieni Martyrio coronatus est.* Cujus correctionis rationem his verbis reddit: *De Zenone sustuli Usuardi verba, ac tempore Gallieni Martyrio coronatus est. Honorari eum ut confessorem constat ex Romano Martyrologio, & Officio Mediolanensis Ecclesiæ, die octava Decembris, & aliunde: extatque Lolii narratio Venerabilis Coronati Christianissimi Notarii de vita S. Zenonis Episcopi, & Confessoris. Gregorius interim tertio Dialogorum cap. 19. bis eum Martyrem nominare maluit, quam Confessorem, eo quod inter procellas persecutionis multa viriliter pertulerit; qua eadem causa Juvenalem quoque alibi Martyrem nominat.* De narratione Coronati Notarii jam dictum est (q). De Officio Mediolanensis Ecclesiæ nihil est quod dicamus: die namque octava Decembris celebratur Festum Ordinationis S. Zenonis, uti Confessoris Pontificis, non modo Mediolani, sed & Veronæ, & Pistorii, & Pisis. Ita & de Cathedra S. Petri tum Romana, tum Antiochena Festum celebratur absque ulla mentione Martyrii. In Missali tamen Ambrosiano jussu Friderici Cardinalis Borromei Archiepiscopi Mediolanensis edito, octava die Decembris Festum Conceptionis B. MARIÆ Virginis habetur, cum commemoratione S. Zenonis, & in Orationibus S. Zeno Martyr, & Pontifex dicitur. Quod autem, ut Tillemontius affirmat in Missali Ambrosiano anni 1560. nulla fiat commemoratio de Martyrio, mirum non est, cum & Veronæ, ut supra (r) ex Dondorlo notavimus, de Martyrio S. Zenonis in Festo Ordinationis ejus altum silentium. Nunc de Martyrologio Romano dicendum est. Quæstio autem non est de Martyrologio Romano emendato, in quo S. Zeno Martyris titulo decoratur, sed de Martyrologio Romano antiquo, ut Combefisius putat, qui Molani errorem non animadvertit, cum illum vel Molanus post editum Usuardi Martyrologium agnoverit. Ipse enim fatetur in epistola ad lectorem ante Usuardi Martyrologium, se pro Romano Martyrologio, usum fuisse Martyrologio Bellini de Padua, neque ullum alium Martyrologium Romanum vidisse. *Extant* (ait ipse) *alia Romanæ Ecclesiæ Martyrologia, quæ non vidi.* Cum vero Martyrologium Romanum tempore Baronii editum vidisset, notationes suas in Usuardum correxit, ac Martyrologio Romano accomodavit; sed morte præventus edere non potuit. Ita testatur Baronius in prolegomenis de Martyrologio Romano, ante suas notationes capite nono. *Præterierunt enim Molanum quamplurima antiqua MS. Romani Martyrologii exemplaria, ex quibus*

(q) Cap. 5.

(r) Cap. 1.

quibus quodnam, qualeve esset germanum ipsum Romanum Martyrologium intelligere certius potuisset. Tolerabilis quidem, & venia dignus error, cum ipse tam longe positus, ea nescierit, quæ illi, qui Romæ agunt, vix magno labore, pervigili diligentia, & summa sunt industria consecuti. Gavisus vero non mediocriter fui, cum nuper opportune admodum accincto jam ad secundam editionem Typographo conjecturam suspicionemque bene meam ex literis Reverendissimi Domini Henrici Gravi Theologi Lovaniensis minime vacuam, aut inanem fuisse cognovi. Scribit is enim ad me, Reverendissimum Dominum Molanum accepto jam recens edito Martyrologio Romano notationes suas, quas in Usuardum jam pridem scripserat probe recognitas auctasque eidem Martyrologio attemperasse, atque accomodasse; sed & præmatura morte subtracto, minus facere licuisse. Hæc Baronius. Illud quoque est observandum, ipsum scilicet Molanum in Opusculo de Martyrologiis affirmare, Ecclesiam Romanam uti solitam Martyrologio Usuardi aucto, in quo S. Zeno tempore Gallieni Martyrio coronatus dicitur. Martyrologium ergo Romanum, quod idem est ex ipsius sententia, ac Martyrologium auctum Usuardi S. Zenonem Martyrem esse confirmat. Martyrologium vero Bellini, quod vidit Molanus S. Zenonem Confessorem dicit VI. Idus Decembris, eo scilicet die, quo Festum Ordinationis celebratur. Prid. autem Idus Aprilis nullatenus de S. Zenone ipse meminit. Quare mirandum non est ipsum Bellinum Confessorem putasse S. Zenonem eo die, quo ipsius memoria celebratur officio Confessorum. Id enim, & in hac Diœcesi Pistoriensi fit, ubi S. Zeno ut Martyr colitur usque in præsentem diem: attamen VI. Idus Decembris in Kalendario singulis annis notatur titulo Confessoris, ad indicandum scilicet ritum, quo ipsius Festum celebratur, licet in Oratione, & Lectionibus secundi nocturni Martyrii ipsius memoria recolatur. Octava Decembris: *Ordinatio S. Zenonis Episcopi, & Confessoris, Patroni, & Ecclesiæ Cathedralis Titularis.* Duodecima vero Aprilis. *S. Zenonis Episcopi, & Martyris* (ſ). Idem etiam notandum est in edicto hoc anno 1732. ab Illustrissimo, & Reverendissimo Domino Domino Columbino Bassi Episcopo nostro Pistoriensi, & Pratensi promulgato, circa translationem quorumdam Festorum, ubi Festum Immaculatæ Conceptionis B. M. V. transfertur, eo quod occurrat cum Festo Ordinationis S Zenonis, quo in loco S. Zeno titulo Confessoris nominatur. *Officium Conceptionis B. M. V. duplex secundæ Classis recitandum die octava Decembris, quæ dies solemnissima nobis est ob Festum Ordinationis S. Zenonis Episcopi, & Confessoris, Patroni, & Ecclesiæ Cathedralis Titularis duplex primæ Classis.* Quod etiam dicendum est de Martyrologio MS. de quo supra (t), in eo enim octava die Decembris S. Zeno Episcopus, & Confessor dicitur. Quin, & ipsum Martyrologium Romanum correctum eadem die Ordinationis S. Zenonis non dicit Martyrem; hæc enim habet: *Veronæ Ordinatio* S. *Zenonis Episcopi.* Cui vetusta Kalendaria Ecclesiæ Pistoriensis supra recensita conveniunt. In eo namque, quod primo loco posuimus VI. Idus Decembris legitur: *Natale S. Zenonis Patroni nostri*, licet in eodem Kalendario 12. Kalen. Maji S. Zeno Martyrii titulo illustretur. In alio MS. relato *VI. Idus Decembris S. Zenonis Episcopi.* Itaque si in aliis etiam Martyrologiis VI. Idus Decembris S. Zeno Confessor legatur, hoc ea ratione factum fuisse dicendum est, quia eadem die S. Zenonis Festum ritu Confessorum celebratur. Quod cum esset præ aliis Festis celeberrimum, ab eodem Auctores Martyrologiorum Confessoris titulum desumebant: ut etiam Felicius in suo Kalendario servavit. Nam prid. Id. Aprilis cum S. Zenonem Martyrem dixisset: VI. Idus Decembris Episcopum solummodo nominavit. Non est igitur cur S. Zenoni Martyrii palmam detrahamus, licet in aliquibus Martyrologiis S. Zeno unice nuncupetur.

CAPUT

(ſ) *Kalend. Pistorien.*

(t) *Cap.* 2.

CAPUT VIII.

Ea expenduntur, quæ contra S. Gregorii Auctoritatem aliqui Auctores Dupinus præsertim, & Tillemontius objiciunt.

SAncti Gregorii auctoritatem, (t) elevare conantur Dupinus, & Tillemontius nimiæ credulitatis ipsum insimulantes, addit que Tillemontius S. Gregorium contra veritatem historiæ Martyris titulum aliis largitum esse. At hos calumniarum rivulos e fontibus hæreticorum recentiores hi derivarunt. Quanta vero temeritate S. Gregorium levitatis arguant, ex eo patet, quod ipse Sanctissimus Pontifex Augustino Cantuariensi Archiepiscopo de cultu alicui tanquam Martyri exhibendo, ita præcepit, dum eidem Augustino S. Sixti Martyris Reliquias indulsit (u). *Fecimus quod petisti, quatenus populus, qui in loco quodam S. Sixti Martyris corpus dixerunt venerari, quod tuæ fraternitati, nec verum, nec veraciter Sanctum videtur, certa sanctissimi, & probatissimi Martyris beneficia suscipiens, colere incerta non debeat. Mibi tamen videtur, quia si corpus, quod a populo cujusdam Martyris esse creditur, nullis ille miraculis coruscat, & neque aliqui de antiquioribus existunt, qui se a parentibus passionem ejus audisse fateantur, ita reliquiæ quas petisti seorsum condendæ sunt, ut locus, in quo præfatum corpus jacet modis omnibus obstruatur, nec permittatur populus certum deserere, & incertum venerari.* Hæc ne censenda credulitas est, quæ ad Martyris titulum alicui tribuendum, populi rumore contempto, vel miracula exigit, vel probatam antiquorum traditionem? Num quod S. Gregorius aliis præscripsit in Martyris cultu adhibendo, ipsum non præstitisse credendum est? Quid habent Recentiores hi, quod in tribuendo S. Zenoni Martyris titulo S Gregorium erroris redarguant? Coronati Notarii narrationem? Incerti Auctoris apocryphum opusculum, nulla dignum fide, ut ipsimet fatentur, & superius probavimus? (x) Ecclesiæ Veronensis contrariam traditionem? Manifestum Panvinii errorem, ut ex antiquis constat monumentis. (y) Romani veteris Martyrologii auctoritatem? Imprudentem Molani lapsum, qui pro Romano, Bellini Martyrologium adhibuit (z). Hæc ne sunt argumenta, quibus S. Gregorio fidem habendam non esse demonstrent? Cujus auctoritas, & ipsius Veronensis Ecclesiæ, & hujus Pistoriensis traditioni, ac vetustioribus MS. consonat. (a) Dicent fortasse in laudato S. Gregorii responso, non de solo Martyrii titulo agi, sed de cultu dubiis S. Martyris Reliquiis tribuendo: neque in dubium verti an D. Zeno sanctitatis laureola dignus sit, sed id solum Confessor ne tantum, an simul etiam Martyr habendus sit. At ex eo quod S. Pontifex tam prudens, & cautus fuit in dubiæ Reliquiæ cultu permittendo, num tam levis esse debuerat, ut Zenonem Martyrem primus diceret, quem si, Martyr non fuisset, universa Verona tanquam Confessorem veneraretur. Gaudeat itaque S. Zeno gloriosi sui Martyrii se tantum habere Patronum, & assertorem, qui tanto usus consilio est, tanta prudentia antequam Sanctos cultu Martyris dignaretur, neque tam cæco impetu acutis suis calamis tanti Pontificis auctoritatem hi Recentiores proscindant. Cur ea tantum afferunt, sine ullo delectu, quæ ita facile incerta, & falsa probantur contra S. Gregorii probatam fidem? Cur hæc, quæ in hujus libelli tractatione digesta sunt, videre neglexerunt, quorum plura apud Baronium, & alios quos laudavimus Auctores videre potuissent? A calumniis itaque abstineant, neque Bedam, aut alios culpent, si forte S. Gregorii auctoritate ducti, S. Zenonem Martyrem dixerint. Nonne Verona Urbs est Italiæ præclara, cujus S. Patronum facile agnoscere poterat Gregorius summus Pontifex, & ipse Italus Romanus, in rebus Italiæ versatissimus, tum propter res Italiæ gestas, tum propter Romani Pontificatus administrationem? De Paulo etiam Diacono, qui

(t) Sæcul 6. T. 4. de S. Greg. loc. cit.
(u) Epistolarum lib. 2. Ind. 7.
(x) Cap. 5.
(y) Cap. 6.
(z) Cap. 7.
(a) Cap. 1. 2.

qui S. Zenonem Martyrem dicit quid dubitant? Qua ratione putant ipsum auctoritate S. Gregorii ductum id affirmasse? Cum ille Patria Aquilejensis, ac Desiderii Longobardorum Regis, a secretis Veronensem Urbem a Papia non longe admodum sitam apprime calluerit. Num ignorare potuit, quo cultu Patronum suum Verona coleret universa? Hæc pro S. Gregorii auctoritate, qui lib. 3. Dialogorum cap. 19. S. Zenonem Martyrem asserit, dicta sufficiant. De eo vero, quod Tillemontius temere admodum affirmat, scilicet S. Gregorium contra veritatem historiæ, alios Sanctos Martyres nominasse, seorsim agendum est.

CAPUT IX.

Quam leviter Dupinus, & Tillemontius, S. Zenonem non Martyrem, sed Confessorem jactitent.

Cum itaque ea everterimus, quæ contra S. Zenonis Martyrium objiciuntur, admiratione quidem digna videtur, Dupini, Tillemontii, ac quorumdam Recentiorum securitas, qui antiquitate contempta novis semper opinionibus præcipites assentiuntur. Hoc vero ut evidenter agnoscas, hic ex Gallico sermone in latinum, ipsorum ellata exhibemus. (*b*) *Communis opinio est* (ait Dupinus) *quemdam fuisse Zenonem Veronæ Episcopum, qui sub Imperio Gallieni, Martyrium tulerit. Et ipsi sermones quidam tribuuntur a Guarino editi, Venetiis, & Veronæ prælo excusi anno* 1508. & 1586., *qui postea in Bibliotheca PP. fuere inserti. At hujus Auctoris, quem prorsus antiquitas ignoravit opera rejiciuntur. Et in dubium vertitur, an hujus nominis Episcopus Veronæ fuerit, qui sub Gallieni Imperio Martyr obierit.* Ad hoc probandum, nihil aliud affert, quam S. Ambrosii Epistolam ad Syagrium scriptam (*c*) in qua dicit de Zenone quodam mentionem fieri, facto tamen Syagrii decessore. Affert & Molani correctionem, ac Panvinii opinionem de traditione Ecclesiæ Veronensis de quibus supra egimus (*d*) Quam vero turpiter labatur negando S. Zenonem tempore Gallieni Veronæ Episcopum, manifesto patet ex Mabilonii MS. supra relato (*e*), qui in Veronensium Episcoporum albo, octavo scribit loco Zenonem. Octavus autem Episcopus Veronæ, nonnisi temporibus Gallieni convenit. Tillemontius quoque (*f*) adductus rationes, quas supra rejecimus, tanti facit, ut nullo alio pacto hanc solvi quæstionem posse putet, quam si S. Zenonem, tempore Gallieni non vixisse credamus. *Ratio facilior ab his omnibus difficultatibus se extricandi est, bona fide nos agnoscere, nullum nos habere argumentum S. Zenonem tempore Gallieni fuisse.* Missalis Mediolanensis meminit anno 1560. editi, ubi ritu Confessoris Festum S. Zenonis habetur. At observare debuerat, ipsum Festum Ordinationis esse, non Martyrii, in quo etiam Veronæ nulla de Martyrio fit mentio (*g*). Auctoritate Coronati Notarii Confessorem S. Zenonem probat. *Unica historia* (ait ipse) *quam de hoc Sancto habemus, quæ post Sanctum Gregorium ante nonum sæculum scripta dicitur, ipsum in pace quievisse dicit, nihilque pro Fide eum tulisse narrat.* Eam historiam postea improbat, cum in ea S. Zenonem Gallieni tempore vixisse dicitur. *Utcumque sit hæc vita a quodam Coronato Notario composita eot erroribus abundat, ut nullius auctoritatis habenda sit.* Alia omittimus, de quibus supra egimus. Constat autem ex his, quam temere spretis antiquioribus Auctoribus, & monumentis, viam veritatis obtrudant incertas tantummodo afferentes, falsasque rationes. Quo enim pacto quis fidem iis adhibeat, quæ incerto, & nullius auctoritatis scriptore afferuntur? Eaque spernat, quæ ipsum Romanum Martyrologium, Beda, Paulus Diaconus, aliique clarissimi Auctores testantur, quorum opera ubique diffusa, justa reprehensione non caruissent,

(*b*) Dupin Biblioth. Eccl. t. 1. part. 1. Trium prim. sæcul.
(*c*) Lib. 1. cap. 11.
(*d*) Lib. 2. cap. 6. 7.
(*e*) Lib. 2. cap. 1.
(*f*) Tom. 4. mon. Eccles. de Persecut. Valeriani nota 5.
(*g*) Lib. 2. cap. 7.

ru'ssent, si aliquis in eis error irrepsisset? At Recentiores hi, qui se præ omnibus veteribus sapere falso putant, & pro libito auctoritates easdem recipiunt, & respuunt, nimia facilitate antiquos carpunt Auctores, a quorum sententia recedere, in his præsertim, quæ ad veterem historiam pertinent, nisi de apertissimo arguantur errore, non satis tutum, quin a periculo non longe procul esse crediderim.

Caput X.

Examinantur reliqua quæ Papebrochius refert Pridie Idus Aprilis, quibus S. Zeno Confessor asseritur.

Plura apud Papebrochium leguntur, de quibus supra opportune tractavimus. De Bellino enim, & Molano egimus cap. 7. item de Ecclesiæ Veronensis traditione cap. 6. De aliis quæ restant hic dicemus, ut omnia quæ novimus, discutiamus. Non proinde mirum videri debet, quod in Ecclesia Ambrosiana, & in Missali ejusdem Ecclesiæ anni 1522. & 1560. sicuti & in Breviario S. Zeno Confessor dicatur, cum in eadem Ecclesia solum Festum Ordinationis S. Zenonis agatur, quod de Confessore Pontifice celebratur, tam in Ecclesia Veronensi, quam Pistoriensi, in qua, ut observavimus (*b*) ad hæc usque tempora idem Festum sub titulo Confessoris Pontificis notatur in Kalendario ad ritum indicandum. Nunc autem ipsa Ambrosiana Ecclesia, ut videre est in Missali prædicto anni 1692. S. Zenonem Martyrem colit pridie Idus Decembris: id autem non leve est argumentum ad confirmandam Martyrii S. Zenonis veritatem: Cum ipsa Ecclesia Ambrosiana suis in ritibus observandis adeo religiosa, ita antiqua Missalia correxerit, quod utique non fecisset, nisi certo sibi constitisset S. Zenonem Martyrio coronatum. Si vero S. Zenonem in Martyrologiis aliquibus, & Missalibus, Confessorem, non Martyrem legimus, eo quod Ordinationis ejus Festum celebraretur, facile & in diplomate Ludovici Pii, S. Zeno Confessor dici potuit, eo quod ejus princeps Festum, scilicet Ordinationis solemnius Veronæ celebrabatur, & vix e sæculo homines Festum ipsius Martyrii noverant celebrari. Hoc vero probabilius redditur, quia antiquitus in Quadragesima nullum Festum Sanctorum celebrabatur, ut ex Concilii Toletani canone anno 656. habiti colligitur (*i*). *Nihil de Sanctorum solemnitatibus, sicut ex antiquitate regulari cautum est, convenit celebrari.* Et hujusmodi Canoni concordat MS. hujus Cathedralis Ecclesiæ Pistoriensis, ex eoque hujus nostræ Ecclesiæ antiquitas comprobatur. De Festo namque Martyrii S. Zenonis Mense Aprili sic habet: *Si Festum B. Zenonis occurrat in aliquo die Quadragesimæ, vel in Die Resurrectionis, vel sequenti die Lunæ, vel Martis, eo anno nihil de eo facimus. Si autem occurrat die Mercurii, vel in aliqua sequenti ipsius Paschalis Hebdomadæ, vel ipso die Octavæ Resurrectionis, tum sola Oratio fit de eo cum sua Auriphona* (*k*). Qua de causa puto, quod in alio MS. Kalendario, de quo etiam supra, Festum S. Zenonis in hac Ecclesia Pistoriensi assignatum fuerit 12. Kalendas Maji, ne scilicet ita frequenter, vel in Quadragesima, vel in solemnitate Paschali occurreret, & impediretur. Cum itaque Festum Martyrii S. Zenonis pridie Idus, sæpe vel Quadragesima, vel Paschalibus solemniis omitteretur, vel tantum de eo commemoratio fieret, notio ejus vel nulla, vel ita occulta erat, ut potius quam Martyr Confessor ob solemniorem ipsius Ordinationis Festivitatem a Laicis potissimum diceretur. Quoad reliquias autem S. Zenonis Confessoris, quæ extra Civitatem Veronæ venerantur, dico plures fuisse S. Zenones Confessores, ut ex Martyrologiis constat, neque eas esse S. Zenonis Veronensis, illa excepta, quam a Valterio Germano Episcopo Veronensi anno 1038. Ulmam translatam dixit Hermannus Contractus (*l*) Quapropter sapienter admodum

(*b*) Cap. 7.
(*i*) *Apud Martene tom 5. pag. 63.*
(*k*) *Ordo Offic. Ecclesiæ Pistorien. tit. de Deposit. S. Zenon.* cap. 2.
(*l*) *Ughell. t. 5. Ital. sac. de Episc. Veron.*

dum Papebrochius, eo quod non omnia de Martyrio S. Zenonis monumenta comperta habuerit, a sua voluit abstinere sententia. *Nos omnia judicio prudentiorum virorum permittimus. Sufficiat ostendisse quod de S. Zenone scriptum reperimus.* Hæc ille.

CAPUT XI.

Quæ de S. Zenonis Martyrio superius digesta sunt, brevi colliguntur epilogo.

ECclesiæ Veronensis, sicuti etiam Insignis hujus Cathedralis Ecclesiæ Pistoriensis, continuata traditio, Martyrem S. Zenonem demonstrat. Quamvis enim in Festis S. Zenonis celebrandis, ritus, & Martyris, & Confessoris admixtus fuerit, semper tamen Martyrii meminerunt hæ duæ Ecclesiæ, quæ S. Zenonem Patronum suum venerantur, & colunt. Hæc traditio S. Gregorii auctoritate probata ad annum 595., posterioribus quoque sæculis celeberrimorum Auctorum testimonio, ac monumentis vetustissimis confirmatur. Confirmatur in primis testimonio Venerabilis Bedæ, qui circa annum 731. Confirmatur testimonio Pauli Diaconi, qui post elapsum annum 774. Confirmatur testimonio Vvandelberti, qui anno 855. vel circiter floruerunt. Rithmica quoque narratio, de qua supra (m), quæ ut Muratorius putat circa annum 790. elucubrata fuit, & a Ratherio Veronensi Episcopo in Laubiensi Cœnobio anno 970. collocata S. Zenonem Martyrem esse confirmat. Martyrologium in Pistoriensi Bibliotheca piæ Domus Sapientiæ, licet depravatum, sæculo undecimo elabente S. Zenoni Martyris nomen attribuit. Alia insuper, quæ Pistorii extant Ms. Kalendarium videlicet, & Ordo Divini Officii Cathedralis hujus Ecclesiæ posterioribus sæculis eidem D. Præsuli Martyris cultum impertiunt. Quibus Galesinus, & Felicius Martyrologio Romano non adhuc emendato a Gregorio XIII. minime refragantur. Hic namque scripsit anno 1556 ille vero anno 1578. Martyrologium denique Romanum anno 1584 emendatum, omnem sustulit dubitandi locum, & Martyrem S. Zenonem definivit: ita ut non sit opus de Aste correctionem admittere, qui Martyrologium Romanum correctum, non agnito Molani errore, ita legendum voluit: *Hac adeo implexa controversia in præsentiarum eliminetur, interposito saniorum placito, adinstar Molani enuncietur. Veronæ S. Zenonis Episcopi, qui inter procellas persecutionis eam Ecclesiam rexit, & multa passus vitam finivit.* Si vero in aliquibus Martyrologiis S. Zeno Confessor tantum dicatur, hoc vel 6. Idus Decembris notatur, quando ordinationis Festum de Confessore Pontifice celebratur, vel pridie Idus Aprilis appositum invenitur imperitia nonnullorum, qui Ordinationis, & Martyrii Festa non plane callentes a solemniori Ordinationis Festo Confessoris titulum mutuati, eumdem quoque Martyrii Festo tribuerunt.

(m) *Cap.* 1.

DIS-

DISSERTATIO
DE MARTYRII TITULO
A
S. GREGORIO MAGNO
S. JUVENALI
EPISCOPO NARNIENSI TRIBUTO.

§. I.

Godefridus Henschenius, & Daniel Papebrochius Societatis Jesu Presbyteri in celebri, ac grandi opere, tanto ipsorum studio, ac labore collecto, quo Sanctorum acta sinceræ historiæ restituere conantur, de S. Juvenale Confessore Fossani in Pedemontio agentes quinto Nonas Maji (*a*), cum in ea sint opinione unum tantum fuisse S. Juvenalem Narniensem Episcopum, quem ex Martyrologio Romano, & aliis non Martyrem, sed Confessorem agnoscunt, S. Gregorium Magnum, qui Libro 4. Dialog. cap. 12., & Homilia 37. in Evangelia S. Juvenalem Martyrem appellat, liberalius usum fuisse putant hoc titulo Martyrii, non modo cum idem S. Pontifex de S. Juvenale, sed & de S. Zenone Episcopo Veronensi, & de S. Herculano Episcopo Perusino disserint: *Nam si illos Gregorii auctoritas movet, considerare debent, hunc, ubi agit de S. Cassia ad S. Juvenalis Martyris sepulchrum ex more orante, non posse intelligi, nisi de Urbis ipsius Patrono, qui idem S. Probo Episcopo Reatino apparuit, quemadmodum hujus nepos itidem Probus dictus narrare consuevit ipsimet Gregorio. Hunc vero censemus more suo liberalius usum titulo Martyrii in compellando S. Juvenale, quem alias constabat in pace defunctum, cum idem eum fecisse viderimus in SS. Herculano, & Zenone.* Hæc apud ipsos scriptores de S. Gregorio. Nos itaque de S. Zenone tractantes, cum hanc S. Gregorii liberalitatem in eo Martyre appellando minime agnoverimus; primo discutiendum suscepimus, an ita cum S. Herculano liberaliter egerit, ut eodem modo cum S. Juvenale egisse dicendus sit.

§. II.

De Sancto Herculano Episcopo Perusino tractant iidem Auctores Henschenius scilicet, & Papebrochius Kalendis Martii, quem citra omne dubium Martyrem dicunt. Tantum vero abest, ut contra auctoritatem S. Gregorii sentiant, quin illam maxime amplectantur, & præ omnibus certa esse putent, quæ de S. Herculano ex aliis MS. afferunt, ut ex iis constat, quæ de eodem S. Gregorio testantur: *Est dictus Herculanus sub Totila Gothorum Rege occisus: de quo illa fere solum certa sunt, quæ infra a S. Gregorio conscripta. Alia quæ passim circumferuntur acta,* ita

(*a*) Cap. 10. in fine num. 95.

ita circumstantiis rerum, *& personarum adjunctis diffidens*, *& mentem in diversa trahens*, *ut quibus potius scriptis assentiamur non facile videamus.* Nulla ergo liberalitas S. Gregorii in appellando Martyre S. Herculano, qui omnium consensu scriptorum Martyr obiit: summoque jure omnes S. Gregorio deferant, cum ea scripserit, quæ suis de S. Herculano temporibus contigere. S. enim Herculanus sub Totila anno Christi 546. Martyrio coronatus est. S. Gregorius anno 590. renuntiatus est Pontifex, 44. (*b*) scilicet annis a S. Herculani Martyrio; quare dicendum est Martyrium ejusdem S. Episcopi, adulto jam ætate Gregorio, contigisse.

§. III.

Quod vero spectat ad S. Juvenalis Martyrium ejusque vitæ acta, illud in primis cum ipsismet Henschenio, & Papebrochio est observandum, non ita sincera esse ea, quæ ex pluribus MS. ipsi retulere; de iis enim ita ipsi judicant (*c*): *Parum quidem sincera*, *& varie interpolata putamus*; & in notis ad ipsa acta lit. K. *Porro vix dubitamus*, *quin totum hoc principium vitæ*, *ut & nonnulla alia hinc inde notanda præsertim in fine adjuncta sint post plura secula, quam hæc acta primum scripta fuere.* Profecto quidem multo tempore post mortem S. Juvenalis credendum est, e variis veterum monumentorum laciniis ejusdem Sancti acta, quæ in præsenti habentur, fuisse consarcinata, & historiam utriusque Juvenalis fuisse confusam, idque additis aliis, quæ ab his scriptoribus notantur, ut inferius patebit. Cum ergo interpolata, & confusa sint acta S. Juvenalis, cui ergo fidendum magis? Actis minus sinceris, an Divo Gregorio? Hic Martyrem dicit S. Juvenalem, neque a Martyrologio Romano dissentit: licet namque quinto Nonas Maji S. Juvenalis Narniensis Confessor legatur in Martyrologio; tamen Nonis Maji alius ibidem legitur S. Juvenalis Martyr, qui utique ex his, quæ dicemus Narniensis habendus est. Duos namque Sanctos Juvenales Episcopos fuisse Narnienses multis potest demonstrari argumentis.

§. IV.

Demonstratur primo ex tabella officiorum duplicium Cathedralis ejusdem Civitatis, ubi officium disponitur S. Juvenalis secundi Episcopi, & Confessoris die septima Augusti, ut Jacobillus affirmat in vita eadem die septima Augusti. Tabellæ verba sunt hæc (*d*): *Septima Augusti S. Juvenalis secundi Episcopi*, *& Confessoris duplex cum Octava.* Huic tabellæ fidem habendam non esse putant laudati scriptores, cujus rei rationem his verbis reddunt: *Festum ei duplex cum octava celebrari indicat tabella officiorum duplicium Cathedralis Narniensis.* *Dicit illa quidem Festum hoc esse S. Juvenalis secundi Episcopi*, *& Confessoris*: *sed ex supposito*, *quod duo sint hujus nominis Episcopi*, *& primus eorum Martyr fuerit*, *quorum neutrum sustineri potest stante vitæ jam præmissæ auctoritate*, *quæ tamen* (*si est scripta jussu Maximi successoris*) *sola præcipuam fidem exigit.* Non enim credunt posse simul stare historiam vitæ S. Juvenalis cum hujus tabellæ dispositione de festo S. Juvenalis secundi: At cum superius ipsimet confusam, & interpolatam, & non sinceram ipsam historiam agnoverint, argumentum ab ea petitum infirmum satis esse videtur. Potius enim tabellæ enunciatio, quæ traditionem supponit antiquam, quam incerta, ac suspectæ fidei MS. sunt attendenda: non enim probant festum hujus tabellæ de novo inventum, vel additum: quapropter semper in Ecclesia Narniensi hoc Festum celebratum esse, putandum est, nisi aliter demonstretur, cum ipsa tabella antiquitatis prærogativa præsumptionem habeat veritatis.

§. V.

Item duo fuisse SS. Juvenales evidenter apparet, eo quod duo sint corpora, Narniæ unum, Fossani in Pedemontio alterum. Fossa-

(*b*) Spondanus.
(*c*) *De S. Juvenale Episc. Narniense num.* 1.
(*d*) *Hensch.* & *Papebroch.*

Fossanenses vero aliunde habuisse corpus S. Juvenalis, non autem Narnia, asportatum, non ita facile affirmandum videtur. Quamvis enim historia translationis Corporis S. Juvenalis Fossanum, ut optime observent Henschenius, & Papebrochius, non verosimilibus circumstantiis suspecta reddatur, attamen ut in vero fundata aliquid veritatis, ut ipsimet innuunt in ea est expiscandum(e). *Nego, me nisi posse translationum historiis jam relatis, nisi quatenus ipsae habere videntur aliquod in veritate fundamentum, ut fere solent traditiones historicae omnes in substantia plerumque verae, in circumstantiis per ignorantem conjecturam additis saepe nec verosimiles quidem.* Procul autem omni dubio nulla ratione cuiquam suaderi poterit, qui eamdem historiam prudenti animadversione consideraverit, Presbyterum Tolosanum, qui Narniae dicitur Canonicus, & furto Corpus sustulisse, ut Tolosam asportaret, dum in ditione Fossanensi decumberet, non revelato secreto obiisse, & ita Corpus S. Juvenalis occultum remansisse. *Nam si Joannes ille* (ut verbis Henschenii, & Papebrochii loquar) *Narniensis Ecclesiae spoliator sacrilegus neminem Narniae habuerit facti conscium, praeter subsacristam, (cui silentium necessarium faciebat timor commissi, certoque ferendi supplicii, si res innotesceret) si furti auctor nec in morte quidem suis famulis voluerit quidquam aliud indicare, quam quod in capsa haberentur ossa alicujus mortui, quae una cum suis in alteram capsam reponendis vellet Tolosam transferri: si denique famuli illi prohibiti id facere miraculo equi resistantis, utramque capsam clam omnibus defoderint in Ecclesia S. Mariae de Salice, & nemo quidem de S. Juvenale cogitaverit, antequam ejus indicium faceret daemon: unde quaeso dicit Auctor seriem rerum adeo occulte gestarum? Unde ut appellante Juvenaluccium daemone, nec aliud quidpiam addente effringendum sibi pavimentum putaverint homines, ut istic sepultum quaererent, qui ejus nec nomen eatenus audierant, nec de sepultura quidem norant.* Eo quoque minus credendum est potuisse famulos Presbyteri Tolosani occultare miraculum consistentis equi sub onere capsae, in qua Corpus S. Juvenalis clausum fuerat, praecipue in alio equo sarcinae submittendo; Et eadem capsa sepelienda in Ecclesia S. Mariae de Salice, cum ipsis opus fuerit pavimentum rumpere, ac terram defodere, quod utique sine consensu, & notitia Rectoris Ecclesiae, & sine instrumentis facere minime poterant, quae ab accolis commodata accepisse dicendum est. Illud itaque probabile multum videtur scilicet post mortem Presbyteri famulos suo domino funera persolvisse in Ecclesia S. Mariae de Salice; postmodum nudatis a carne ossibus, vel alias condito aromatibus corpore, & in alia capsa, ut illis praeceptum fuerat aptato, ut in Patriam sepeliendum portarent: tum propter miraculum equi in admirationem adducti, utpote ignari, ut dicitur, cujus essent ossa in capsa, quam ferebat equus, reposita, ipsam capsam aperuisse, & ex laterculo in ea cum Corpore S. Juvenalis reposito, in quo ipsius Sancti nomen erat inscriptum, ejusdem S. Juvenalis notitiam habuisse, & ita ipsorum iter manifestum fuisse iis, qui aderant sepulturae ejusdem Corporis sub pavimento Ecclesiae S. Mariae de Salice, ibique latuisse donec miraculis clarescerer: praecipue illo, quo Filia Regis Angliae a daemonis obsessione liberata fuit. In historia namque translationis Corporis S. Juvenalis Romanisium, quam Papebrochius recitat, (f) legitur, quamdam filiam Regis Angliae Catharinam nomine a daemone obsessam in Ecclesia S. Mariae de Salice refossa, & aperta capsa, in qua Ossa S. Juvenalis asservabantur, liberatam fuisse, cujus miraculi gratia magna pecuniae vis ab iis, qui obsessam comitabantur oblata fuit Parocho ejusdem Ecclesiae, ut S. Juvenali Ecclesiam aedificandam curaret: Tum Episcopi Taurinensis mandato Corpus ejusdem S. Juvenalis in Ecclesiam Collegiatam Romanisii, translatum fuisse, & ibi instructam Ecclesiam, seu Capellam S. Juvenalis, ubi miraculis claruit (g). Probatur etiam translatio Corporis S. Juvenalis Narnia Romanisium antiquis picturis, de quibus idem Papebrochius agit, quae ipsa historia Translationis vetustiores sunt.

(e) *Tertia Maji de S. Juvenale Fossani in Pedemontis cap.* 8. *n.* 64. *cap.* 9. *n.* 70.

(f) *De S. Juvenale Fossani cap.* 5. *n.* 59.

(g) *L. C. cap.* 3.

tunt. Hanc etenim post annum 1660. scriptam, picturas autem anno 1545. in pariete idem Papebrochius expressa putat.

§. VI.

EA vero quæ Papebrochius notat contra traditionem translationis Narnia tanti ponderis minime videntur, ut ipsam traditionem excludant. Quod namque filia Regis Angliæ, quæ ab obsessione dæmonis liberata fuit præ maritimo Anglis Romam petentibus leviore, iter terrestre minus commodum elegerit, sola nausea ejusdem puellæ in causa esse potuit. Romanisienses (h) autem Martyrologium Usuardi consuluisse, ut scirent, quo loco S. Juvenalis Corpus fuerit advectum, nulla probabili conjectura potest affirmari, eo quod, ut supra observavimus, in ipsa capsæ aperitione post miraculum equi ab ipsis famulis ipsorummet iter manifestatum fuisse credendum sit; a qua notitia ortum habuit traditio de translatione Corporis Sancti Juvenalis Narnia, & ita Usuardum consulere necesse non fuit. Neque Lucensium exemplum, quod Usuardum consulerint circa locum, quo S. Cassi, & Faustæ Corpora tumulata fuerint (i), argumento esse potest ita fecisse, & Romanisienses. Ex Affrica autem fuisse asportatum Corpus S. Juvenalis excogitata prorsus conjectura est, quæ satis esse non potest, ut nos in eam sententiam adducat, ut credamus, ita factum esse, cum jam ex traditione constet Narnia idem S. Juvenalis Corpus fuisse ablatum. Papebrochius autem in has se conjecit angustias, quod unum tantum fuisse S. Juvenalem pro indubitato teneat. Duos vero fuisse S. Juvenales jam supra probavimus, & alia quoque ratione probatur.

§. VII.

AUctor namque vitæ S. Juvenalis, bis eum sepultum dicit, & duobus in locis. Numero enim quinto sepultura ejusdem Sancti narratur diverso die, ac diverso loco, ac numero septimo. Numero quinto dicitur (k) S. Juvenalis sepultus septimo Idus Augusti *ad portam superiorem via Flamminia*: & hic est S. Juvenalis secundus, cujus festum, ut ex supradicta Tabella Officiorum duplicium Ecclesiæ Narniensis celebratur die septima Augusti. Numero septimo dicitur: *Reconditus in abdito loco, ubi ex lapidibus, ac auro, argentoque constructa confessio constat.* Quis sit hic locus patet ex descriptione veteris sacelli, nempe Capella vetustissima nuncupata *il Corpo Santo* (l) *prope Altare SS. Corporis Christi a cornu Evangelii*, ubi ipsum sibi sepulchrum suis manibus construxisse S. Juvenalem putant Henschenius, & Papebrochius ex epitaphio a S. Maximo S. Juvenalis successore inscripto eidem sepulchro. Unum ergo Corpus duobus in locis minime sepeliri poterat. Duo itaque sunt SS. Juvenales Episcopi Narnienses; & in hoc patet actorum confusio circa historiam duorum Juvenalium, ut supra innuimus. Quapropter dicendum est, Corpus Narniensi Ecclesiæ sublatum, non fuisse S. Juvenalis primi, sed secundi. Corpus enim S. Juvenalis primi ita clausum erat, ut sine marmorum, & parietis extractione extrahi minime posset, quod & prælaudati notant Auctores (m) Corpus vero S. Juvenalis secundi tanta custodia tum servari putandum non est, & ita facilius potuit auferri.

§. VIII.

SAnctum vero Juvenalem Martyrem fuisse, multis & antiquis monumentis demonstratur. Ea ipse Papebrochius asserit, scilicet auctoritatem S. Gregorii Magni, qui libro quarto Dialogorum capite duodecimo narrat, *S. Probo Episcopo Reatino apparuisse moribundo S. Juvenalem, & S. Eleutherium Martyres.* Et homilia trigesima septima in Evangelia: *Cassium ex more juxta Beati Juvenalis Martyris sepulchrum ad offerendum sacrificium consistentem a Presbytero fuisse repertum* Probatur etiam ex Officio, & Missa Ecclesiæ Narniensis de Martyre Pontifice: Ex Martyrologiis antiquis ejusdem Ecclesiæ: Ex histo-

ria

(h) *L. C. cap. 8. cap. 9.* (i) *Cap. 10.*
(k) *Papebr. de S. Juvenale Narn. Cap. 5.*
(l) *Idem de S. Juvenal. Fossani c. 20. n. 66.*
(m) L. C.

ria translationis Reliquiarum S. Juvenalis, quæ Martyrem ipsum appellat: Variis concessionibus indulgentiarum a pluribus Archiepiscopis, & Episcopis anno 1283. concessis, & a quibusdam aliis summis Pontificibus: Ex inscriptione ab eodem Papebrochio notata in Ecclesia Narniensi supra portam, *qua patet ingressus in Sanctuarium, quæ sic habet: S. Juvenali Mart. Episcopo Narniensi fundatori primo, salutis, ac fidei Parenti optimo, Pastorique suo Narnia universa supplex animi gratum monumentum ponit, ac dicat Anno* 1677.

§. IX.

Contra hæc, multa affert Papebrochius. Narnienses scilicet propter auctoritatem S. Gregorii Magni cæpisse S. Juvenalem Martyrem appellare: At nulla auctoritate istam hanc opinionem confirmat, neque argumentum ullum adducit, ad probandum, quod Officium Ecclesiasticum in Festo S. Juvenalis recitari solitum, fuerit immutatum; ita ut prius de Confessore Pontifice, postmodum de Martyre Pontifice fuerit celebratum. Nam quod ad historiam pertinet ex variis MS. compilatam, in qua de obitu S. Juvenalis ita: *Completis septem Annis Sacrum Spiritum Domino reddidit, & sepultus est ad Portam superiorem via Flamminia milliario ab Urbe Roma quinquagesimo quinto, sub die septimo Iduum Augustorum,* Hoc de S. Juvenale secundo accipiendum est, ex Tabella Officiorum Cathedralis Narniensis, de qua supra, In qno patet confusio actorum utriusque Juvenalis. Ita sunt intelligendi Petrus de Natalibus, Surius, & Martyrologia Usuardi, Adonis, & Martyrologium Romanum, quod duos Juvenales recenset, unum tertia Maji, alterum septima ejusdem, quem dicit Martyrem; & licet in assignando die Festo S. Juvenalis Martyris, & S. Juvenalis Confessoris aliqua discrepantia sit inter Martyrologia Narniensis Ecclesiæ, & alia, cum hoc pluribus de causis fieri potuerit ob temporis nimiam antiquitatem ignotis, ea argumento esse non potest unum tantum fuisse S. Juvenalem, cum duo Juvenales, in iisdem Martyrologio Romano, & Usuardi legantur. In vetusto quoque Martyrologio Florentiæ impresso anno 1486. quod in Bibliotheca Eminentissimi Cardinalis Fabronii apud Patres Congregationis Oratorii Pistorii habetur. & in MS. Martyrologio antiquo in Pistoriensi Bibliotheca Sapientiæ, sicut in Martyrologio Bellini, & in Kalendario Felicii idem observare licet, nempe S. Juvenalem Confessorem tertia Maji, Martyrem vero septima. Wandelbertus autem in suo Martyrologio metrico unum ponit S. Juvenalem. Confessorem septima Maji: (n)

Morte pia notas Juvenalis Sanctus honoras.

Idem notandum in Missali Mediolanensi anni 1622. & in Breviario anni 1639. ut refert idem Papebrochius.

§. X.

Cum itaque duo sint SS. Juvenales, & ambo Narnienses Episcopi, ut traditione constat tam Fossani, quam Narniæ, & ex his quæ supra notavimus: Unus vero eorum sit Martyr, alter Confessor; ut ex Martyrologio Romano, & aliis, quæ attulimus in hac dissertatione; neque aliquod afferri possit monumentum vetustum quod S. Gregorii auctoritatem excludat, quin potius eum omnia monumenta Narniensis Ecclesiæ martyrem dicant, rejectis his quæ contra facere videbantur: Dicendum est S. Gregorii Magni enunciationem circa titulum Martyris in tuto esse, non modo ubi de S. Zenone, & Herculano, sed etiam ubi de S. Juvenale Narniensi tractat. Non itaque facile detrahendum est tanto Ecclesiæ Doctori, qui de rebus sibi notis (præcipue cum de S. Juvenale Narniensi agit, quæ Civitas tam parum ab Urbe distat) loquitur. Potissimum vero cum incerta, & confusa sint quæ contra illius auctoritatem adducuntur.

(n) *Apud Dacherium T. 5. Spicilegii.*

IN

IN

ELIAM DUPINUM

DE

JOANNE JEJUNATORE

NOTATIONES.

* *

Dupini Textus latine redditus.

JOannes Capadox (*a*) ob singularem suam abstinentiam Jejunator dictus, anno 585. Episcopus Constantinopolitanus ordinatus (I.) fuit, eamque Ecclesiam ad annum 595. gubernavit. Sanctus Isidorus (II.) Hispalensis epistolam Prædecessori suo Leandro de Baptismo ipsum scripsisse testatur, in qua nihil affert, quod a suis antiquis de trina mersione non acceperit. Aliquas etiam composuit homilias (III.) quæ forte inter homilias Chrysostomi sunt insertæ. Pater Morinus duos (IV.) libros Pœnitentiales edidit hujus Episcopi. Ingenio non ita sublimi erat. At Vir pietate, (V.) & magnis eleemosynis insignis: regulæ, (VI.) & disciplinæ amator. A S. Gregorio acriter reprehensus ob sibi sumptum Patriarchæ universalis nomen. Nam hic Pontifex titulum hujusmodi veluti ambitionis characterem habebat; licet secundum Græcorum sententiam nomen fuerit innocens, (VII.) quod nihil minus significaret quam id, quod S. Gregorius putabat.

Græci forsitan hunc Episcopum jure magis redarguunt, quod ad disciplinam remittendam contulerit, eo quod Canonum mitigaverit rigorem. Hoc illi exprobrant Episcopi cujusdam (VIII.) Concilii tempore Alexii Comneni habiti. Attamen nemo illum in nimiam (IX.) laxitatem prolapsum comperiet: Pœnitentiæ tempus brevius tantummodo permittit his, qui ferventiores, ac majori contritione videntur.

(*a*) *Novæ Bibliothecæ T. 4. Secul 6. secundæ editionis Parisiensis pag.* 221.

NOTA-

NOTATIONES.

I.

PAgi ordinationem hujus Joannis ponit anno 582. 12. Aprilis, eamque eo die factam confirmat auctoritate Theophanis, & aliorum: quod evidenter conſtat; nam cum Eccleſiam Conſtantinopolitanam gubernaverit tredecim annis, & quinque menſibus ex Men: Baſilii Imperatoris, ſi anno 585. ordinatus, anno 596. occubuiſſet, undecim tantum annis gubernaſſet. Quare, & ejus mors non anno 596. ſed anno 595. cum eodem Pagi ponenda eſt menſe Septembris.

II.

SAnctus Iſidorus de Joanne Jejunatore hæc habet: „ Joannes Sanctæ memoriæ „ Conſtantinopolitanus Epiſcopus, natione „ Cappadox, ad quem B. Gregorius librum „ regulæ Paſtoralis ſcripſit, vir inextimabilis „ abſtinentiæ, & eleemoſynis tantum largiſſi- „ mus, ut zelo avaritiæ adverſus eum Impera- „ tor Mauritius permotus Urbe pauperes pel- „ lendos ediceret. Hic Græco eloquio edidit „ de Sacramento Baptiſmatis reſcriptum ad bo- „ næ recordationis Dominum noſtrum, & „ prædeceſſorem Leandrum Epiſcopum, in quo „ nihil proprium ponit, ſed tantummodo anti- „ quorum Patrum replicat de trina merſione „ ſententias. Claruit temporibus Mauritii Prin- „ cipis, defunctusque eſt Auguſto eodem re- „ gnante. „ Ita in editione Pariſienſi 1601. Morinus hunc S. Iſidori locum detruncatum refert, omittit enim illa verba: *Ad quem B. Gregorius librum Regulæ Paſtoralis ſcripſit*; in quibus erraſſe Iſidorum patet: nam S. Gregorius Joanni Epiſcopo Ravennati librum Paſtoralis curæ non Joanni Epiſcopo Conſtantinopolitano ſcripſit. In adnotatione ad caput undecimum libri S. Iſidori de Viris illuſtribus citatur Epiſtola 4. lib. 1. Regiſtri S. Gregorii ad innuendum Paſtoralis curæ librum a S. Gregorio Joanni Epiſcopo Conſtantinopolitano fuiſſe ſcriptum: At in ea Epiſtola nihil de eodem libro legitur. Dicendum potius hunc locum ex his eſſe, quæ (ut Tudenſis teſtatur apud Baronium anno 636.) Theodiſcus Iſidori Succeſſor natione Græcus, quem idem Tudenſis lupum dicit ſub ovina pelle, corruperit, ut ſuæ nationis Epiſcopo, & ipſo hypocrita, tanti viri teſtimonio laudem compararet. Hoc in libro S. Iſidori de Viris illuſtribus dicto Capite 26. nihil eſt de libro paſtoralis curæ: Capite vero 27. ubi de S. Gregorio agit inter opera S. Iſidori prædictæ editionis repetitum legitur: *Hic in exordio Epiſcopatus edidit librum regulæ Paſtoralis, directum ad Joannem Conſtantinopolitanæ Sedis Epiſcopum* Miræus vero qui in ſua Bibliotheca hunc Iſidori librum collegit, non Joannem Conſtantinopolitanum, ſed Ravennatem poſuit. *Hic in Epiſcopatus ſui exordio edidi librum Regulæ Paſtoralis directum ad Joannem Ravennæ Sedis Epiſcopum.* Quod ſuſpicionem auget, his in locis fuiſſe corruptum S. Iſidori Librum.

III.

QUæ ſint hæ homiliæ non dicit Dupinus. Unam de Pœnitentia tribuit illi Morinus, quam elegantem, doctam, & piam dicit, eamque inter opera Divi Chryſoſtomi reperiri in antiquis Hom. 21. inter Homilias ad Populum Antiochenum: At in editione Baſileæ anno 1539. (b) vigeſima ſecunda Joannis Jejunatoris nomine inſcripta eſt: Hanc Fronto Ducæus cum reliquis 57. Florilegium probat eſſe ex aliis D. Chryſoſtomi orationibus quare nomen Joannis Jejunatoris ſuppoſititium eſſe dicendum eſt.

IV.

DUos Libros Pœnitentiales huic Joanni ex Morino tribuit Dupinus; Morinus autem primi tantum libri eum putat auctorem, ſecundi non item: at neque primi Libri Pœnitentialis Joannes Neſteuta auctor dicendus eſt, quia in eodem libro Sacerdotum Conjugium tanquam licitum ſupponit. *Nihil autem abdicat Sacerdotem, Sacerdotis functione, niſi alteri mulieri, præter quam ſuæ miſceatur.* Ita ibi. Diſtinctionem quoque Sacerdotum, vel Diaconorum, *qui ſine uxore conſecrantur* tamquam probatam admittit. Hæc vero Joannis Jejunatoris temporibus convenire minime poſſunt: nam ipſe ab anno 582. ad annum

(b) In notis ad hom. ad Pop. Antioch.

595. Constantinopolitanam regebat Ecclesiam, quo tempore Presbyteris, Diaconis, & ipsis Subdiaconis uxorum usus nullo Canone permissus erat, quin, ut Baronius probat, (c) cælibatus injunctus. Postea vero anno 692. in Concilio Græcorum Episcoporum in Trullo habito, & nunquam ab Ecclesia Romana approbato latus fuit Canon de ordinandis uxoratis in Presbyteros, & Diaconos, simulque retinenda uxore, quam ante ordinationem susceperint: quod factum est centum circiter annos post Joannem Jejunatorem. Cujus Concilii confirmationem a Sergio Papa tunc regnante Græci obtinere minime potuerunt ea ratione, ut Anastasius in vita ejusdem Sergii, Pro *eo quod quædam capitula extra ritum Ecclesiasticum fuerant in eo annexa.* Quod satis aperte demonstrat cælibatum Clericorum usque ad illa tempora, etiam in Ecclesia Græca communiter fuisse servatum, ut Baronius affirmat ad annum 692. n. 20. Et ipsi Trullani Canonis auctores fatentur: *Nos antiquum Canonem Apostolicæ perfectionis, ordinisque servantes, hominum, qui sunt in sacris conjugia, deinceps ex hoc temporis momento firma, & stabilia esse volumus.* De Apostolico vero Canone quid dicendum, vide Baronium. Putas ne futurum fuisse, ut S. Gregorius, qui temporibus Joannis Jejunatoris ita acriter Presbyterorum cælibatum defendit, sicuti in epistola ad Romanum observare est (d); & uxorum usum ipsis Subdiaconis vetuit, ut in epistola ad Petrum, (e) Qui temere adeo ab Osiandro carpitur (f) quod Sacerdotum cælibatum firmaverit, silentium teneret, si Joannes Jejunator edito Canone uxores Presbyteris, & Diaconibus permisisset? Quare pro certo habendum censeo, hunc Pœnitentialem librum Joanni Jejunatori a quodam recentiori Græco adscriptum post eundem Trullensem conventum, ad Ecclesiæ Græcæ contra Romanam sustinendos abusus ne dicam an traditiones. In eodem namque libro Jejunium in Sabbato vetatur, ut in ipso Trullensi conventu; legitur enim in prædicto libro pœnitentiali: *Sabbato vero, & Dominica in cibo, & potu nullo quocumque modo puniri, sed in omnibus liberum esse, non secus ac illi, qui nullo epitimio tenentur, hoc est in vino, & in carne, & reliquis omnibus.* Quod in Trullensi (g) contra Romanam Ecclesiam sancitum est: *Quoniam intelleximus in Romanorum Civitate in sanctis Quadragesimæ jejuniis in ejus Sabbatis jejunare præter Ecclesiasticam traditam consequentiam: Sanctæ Synodo visum est, ut in Romanorum quoque Ecclesia, inconcusse vires habeat canon, qui dicit: Si quis clericus inventus fuerit in Sancto Dominico, vel Sabbato jejunans præter unum, & solum deponatur. Sin autem laicus segregetur.* Recensetur quoque inter peccata commestio suffocati, & morticini, quæ in ipso Trullano prohibetur. De his nihil in Canonibus Basilii, nihil penitus; ut satis perspicuum sit, veteres Græcos hæc non fuisse solitos observare, sed a recentioribus in odium Romanæ Ecclesiæ obtrudi, a quibus hic Canon Pœnitentialis Jejunatoris, mea quidem sententia, confictus est. Accedit quorundam locorum varietas, qui apud alios leguntur tamquam ex hoc pœnitentiali libro Joannis Jejunatoris exscriptorum, & in eo minime reperiuntur; hos apud Morinum videre potes. Alia sunt temere, & erronee dicta in hoc primo libro, ut illud: *Et si aliquod ab eo peccatum est, sive voluntarium, sive involuntarium.* Quale enim peccatum est nisi voluntarium? . . . . *Ego confessionem tuam primario, & præcipue non recipio, nec tibi absolutionem concedo, sed per me Deus (illius enim est opus ejusmodi) peccatorum tuorum confessionem suscipit, & per nostram vocem horum remissionem dispensat, & largitur.* Num sola voce, & absque intentione absolvendi Minister absolvit? . . . . *Et ipse occultorum cognitor delebit omnia, quæ revelaveris, non solum quæ antea facta sunt, & quæ nunc fiunt, sed etiam fient.* An in sacramento dum quis confitetur peccat? *Nunc fiunt.* An

(c) *Ad ann.* 58. *n.* 9. 10.
(d) *Lib.* 7. *Ind. ep.* 30.
(e) *Lib.* 1. *Ind. Ep.* 42.
(f) *Godeau hist.* 7. *Seculi lib.* 2. *num.* 72.
(g) *Can.* 55.

An futura peccata absolvuntur ? *Sed etiam fient.* In toto autem libro precationes tantummodo sunt, forma vero absolutionis nullibi legitur. Quare hunc librum non vidisse credo Antonium Pagi, qui Joannem Jejunatorem doctrina celebrem fuisse dicit. Quod enim spectat ad opusculum de Baptismo, quem librum dicit, cum in eo nihil attulerit, quod a majoribus non acceperit (si genuinus est, & non corruptus, ut notavimus Isidori locus) ex eo tantum opusculo, ut quis virum doctrina celebret excusare fieri posse, minime puto. Alios libros, quos innuit Pagi videndos, apud Morinum non reperio. Quare melius Dupinus Jejunatorem ingenio non ita sublimi hominem dicit. Casimirus Oudinus suis in commentariis de scriptoribus Ecclesiasticis, & ipse putat primum librum Pœnitentialem Joanni Jejunatori adscribendum non esse rationibus, quæ apud ipsum videri possunt. *Ego vero contendo illum esse longe posteriorem temporibus Joannis Nesteutæ, seu Jejunatoris, ex eo quod injungat tres Quadragesimas a Christianis observandas.* De secundo autem libro Pœnitentiali : *Nos econtra, cum teste Morino ille ex Pœnitentiali præcedente eductus sit, atque illo longe recentior sit, temporibus Joannis Jejunatoris. Idem quoque de Homilia, seu Sermone isto concludimus, qui novitatem suam, atque recentioris ætatem scriptoris aperte ex argumento demonstrat.* Ita apud Oudinum.

V.

GRæcorum recentiorum opinioni favet, qui Joannem hunc Jejunatorem inter Sanctos retulere, ut suæ Constantinopolitanæ Ecclesiæ primatum tuerentur in ipso Joanne, qui primus universalis sibi nomen usurpavit. At cui nam credendum potius, summis Pontificibus, quorum est viros, qui probatam, ac sanctam duxere vitam, fastis Sanctorum adscribere, an Schismaticis Græcis, qui in odium Romanæ Ecclesiæ hoc sibi sumunt ? Audi, quale Pelagius, quale Gregorius Magnus Summi Pontifices de hoc Joanne judicium tulerint. Pelagius ad universos, qui Constantinopolim ad Synodum a Joanne indictum convenere ita de ipso Nesteuta : *Perpenditis fratres carissimi, quid a vicino subsequatur, cum & in Sacerdotibus erumpunt tam perversa primordia ; Quia enim juxta est ille, de quo scriptum est : Ipse est Rex super universos filios superbiæ (quod non sine gravi dolore dicere compellor, dum Frater, & Coepiscopus noster Joannes, mandata Dominica, & Apostolica præcepta, regulasque Patrum despiciens, eam per elationem prævenire conatur in nomine) Vestræ beatitudini indicat Omnipotens Deus, quam gravi considerationis hujus gemitu torqueor, quod ille quondam mihi notissimus, ille omnibus dilectus, ille qui eleemosynis, orationibus, atque jejuniis videbatur occupatus, & ex eo quem ferebat cinere, ex ea quam prætendebat humilitate jactantiam tantam sumpsit, ita ut universa sibi tentet adscribere, & omnia, quæ soli uni capiti cohæret, videlicet Christo, per elationem pompatici sermonis, ejusdem Christi sibi studeat membra subjugare. Nec mirum quod ille tentator, qui initium omnis peccati scit esse superbiam, & tunc ea in primo homine ante omnia usus est, & nunc eam in quibusdam hominibus ponit, in fine virtutum, & qui aliquatenus bonis vitæ studiis videbantur crudelissimas manus ejus effugere, eis in ipsis metis boni operis, & in ipsa quoammodo opponat perfectionis conclusione tendiculum. Unde magnopere orandum est, & Omnipotens Deus assiduis precibus implorandus, ut hunc a mente illius avertat errorem.* Inferius adhuc : *Vos autem fratres si non vultis cum eo damnari (quia non solum qui faciunt, sed qui consentiunt facientibus rei sunt) hortamini eum, & monete, recedere a præfatis illicitis, & memor sit, unde exciderit, & agat pœnitentiam, & prima opera faciat. Sin minus, non mea loquor verba, sed ipsa Domini Salvatoris, quæ per prædictum Joannem in jam dicto libro locutus est, replicans ait : Veniam, & movebo candelabrum tuum de loco suo, nisi pœnitentiam egeris. Ipse enim magis tenet doctrinam Balaam, qui docebat Balaac mittere scandalum coram filiis Israel, sicut ipse docet vos scandalizare Sanctam Matrem Ecclesiam, & universum cœtum, tam Sacerdotum, quam Religiosorum.* S. Gregorius Magnus in Epistola ad ipsum Joannem ita : *Quæ cuncta ego cum flens conspicio, & occulta Dei judicia pertimesco, augentur lacrymæ, gemitus se in meo corde non capiunt, quod ille Vir Sanctissimus Dominus Joan-*

Joannes santæ abstinentiæ , atque humilitatis ,
suarum familiarium seductione linguarum , ad
tantam superbiam erupit , ut in appetitu per-
versi nominis , illi esse conetur similis , qui
dum superbe esse similis Deo voluit, etiam donatæ
similitudinis gratiam amisit, & ideo veram bea-
titudinem perdidit , qui falsam gloriam quæsivit.
Idem Gregorius Sabiniano Diacono de
eodem Joanne sic : *Ad hoc enim usque*
pervenit , ut sub occasione Joannis Presbyteri
gesta huc transmitteret , in quibus se pene
per omnem versum œcumenicum Patriarcham
nominaret. Sed spera in Omnipotentem Deum
quia hypocrisim illius superna majestas solvet.
Nec spes S. Pontificem fefellit , nam Jo-
annes Jejunator non multo post , dum
hæc de universalis nomine tractarentur,
Dei judicio obiit impœnitens , sui schis-
matis relinquens propagiuem , quæ sub
Phoca postea excisa est. Qui Sanctitatis
titulo , ac virtutum præconio Joannem
hunc commendant , Græci sunt. Theo-
philactus , quem laudat Pagi anno 596.
ejusque Theophilacti librum septimum &
caput sextum (Titulum libri omittit.) Nul-
lum inter opera Teophilacti librum reperi,
quod per libros , & capita digeratur.
Schismaticus est hic Teophilactus, ut Bel-
larminus , & Labbeus notant (*b*). Photi-
us in Bibliotheca codice 257. quem dicit
commendasse Sophronium Hierosolymita-
num Patriarcham in Epistola ad Ho-
norium Summum Pontificem. De Pho-
tio ita Bellarminus : *Fuit homo magnæ eru-*
ditionis , sed majoris nequitiæ . . . . . Vide
de ejus ambitione , ob quam corrupit Episto-
las Pontificum , & finxit Synodos , Tomo
tertio Conciliorum Generalium Græce , &
Latine Romæ excussorum.

Quod vero in Joannis Jejunatoris de-
fensionem observat Pagi , S. Gregorium
scilicet libro V. Epistola 64. Indictione
XIV. post Joannis mortem (*quando vere*
laudari possunt homines ait Pagi) dictum
Joannem Sanctissimum nominat , nihil ad
rem facit ; nam & ipsi Joanni dum vi-
veret , de ambitu illum corripiens S.
Gregorius , hunc titulum impertitus est in
Epistola ad ipsum. *Quæ cuncta ego cum*
flens conspicio , & occulta Dei judicia perti-
mesco augentur lacrymæ , gemitus se in meo
corde non capiunt , quod ille Vir Sanctissimus
Dominus Joannes &c. Quæ verba supra
exscripsi inferius autem in eadem Epistola
pluries titulo Sanctitatis Joannem appellat.
Vestra autem Sanctitas . . . . Sed hoc scio.
quia vestræ Sanctitati. Hoc oamque no-
mine Sanctitatis , ut Dominicus Magri
observat in suo Hierolexico verbò Titulus,
S. Gregorius ad Patriarchas solebat scri-
bere. Cum ergo Titulus hic non per-
sonæ, sed sedi , & dignitati detur , ex
eo conjicere minime possumus personæ
sanctitatem. Ex hac vero S. Pontificis
Gregorii comitate, atque venerationis affectu
Oudinus animum ab omni simultate alie-
num in S. Gregorio debuerat agnoscere,
suamque imposturam , dum illum odio
affectum erga Joannem Jejunatorem insimu-
let his verbis : *Ambigunt alii an legitimum sit*
Gregorii Magni contra Joannem Nesteutam
testimonium ob gravissimas , quas cum illo ex-
ercuit inimicitas, quodque nemo Judex in pro-
pria causa sedere debeat. Ipsum S. Gre-
gorii testimonium charitatem erga Joannem
spirat, quod superius observare licet. Si-
mulatorem forte Gregorium dicet Oudi-
nus ? At hoc hæreticorum est , S. Pa-
tres contra suos errores bene sentientes
calumniis impetere. Cur Pelagio Gre-
gorii decessori non detrahit Oudinus,
cum & ipse in Joannem scripserit ? Pela-
gius libros non edidit, ut Gregorius ,
quibus Purgatorium , & animæ immortali-
tas confirmatur. Summum Pontificem tan-
quam privatum hominem habent Vesperti-
liones hi , lucis & veritatis inimici. Quis
enim alius Judex in Ecclesiæ , & Chri-
stianorum causis esse debeat , præter
Summum Pontificem , & legitima Conci-
lia per ipsum indicta , & confirmata,
non video. Num cum hæreticis contendet
Oudinus solam Scripturam Judicem com-
petentem esse ? Instituti mei non est, de
hac re agere. Dogmaticos adeat , qui
hæreticorum fallacias nosse in hac re cu-
piat. Quod vero ad Gregorium spe-
ctat , sciant , ut ipse testatur , se non
suam , sed Petri causam agere ; quare
Constantiæ Augustæ scribens epistola 34.
lib. 4. sic ait : *Unde per Omnipotentem Do-*
minum rogo , ne pietatis vestræ tempora per-
mittatis unius hominis elatione maculari ,
neque tam perversa vocabulo ullum quoquomodo
præbeatis assensum , atque in hac causa nequa-
quam me pietas vestra despicias : quia etsi pec-
cata

(*b*) *Anno* 1071.

cata Gregorii tanta sunt, ut pati talia debeat, Petri tamen Apostoli peccata nulla sunt, ut vestris temporibus pati ista mereatur. Tanta moderatio, atque humilitas in tanto Pontifice odium ne sapit?

Illud quoque miraculum, de quo Pagi, in septima Synodo actione quarta recitatum a Photino in commendationem Joannis Jejunatoris, intrusum videtur, ut notat Labbeus in margine, & Harduinus etiam ex Græco Scholiaste. Labbeus de eo sic habet: *Extat antiquus codex Vaticanus, in quo multæ Patrum Sententiæ præter eas, quæ hic habentur, & in hac Synodo recitatæ sunt, insertæ videntur. Nam neque ordini interlocutionum respondent, neque in ullo alio codice repertæ sunt. Ex insertis una esse videtur hæc Photini narratio, cum non in omnibus hujus Synodi Libris legatur.*

Nicephorus & ipse Schismaticus, cujus errores Passerinus in apparatu recenset, ab his, quæ de Joanne Jejunatore apud Isidorum leguntur discordat. Mauritium namque infensum Joanni Jejunatori apud Isidorum legimus. Nicephorus vero Mauritium, ut Sanctum coluisse Joannem affirmat, & hoc probabilius puto, ea ratione potissimum, quod Mauritius Gregorio infensus, Joanni in usurpatione nominis universalis adhæsisse putandum est: ita & post mortem Joannis pro Sancto haberi voluit, ut Gregorio adversaretur. Ratio enim illa, quam Nicephorus affert inanis videtur, *De quo cum multa alia memoratu digna prædicantur; tum illud maxime celebratur, quod propter suam erga pauperes affectionem, & misericordiam pluribus ab imperatore talentis mutuo sumptis, syngrapham illi dederit, qua substantiam suam mutuæ pecuniæ tamquam hypothecam apposuit, atque impignoravit. At postquam is e vita migravit, Mauritius Antistitis facultates inquirens, paupertatem eum magnopere consectatum fuisse comperit: eumque de virtute tanta admiratus syngrapham statim discerpsit, & lectulum tantum ligneum, qui in bonis ejus repertus est, & amiculum laneum tenue admodum, necnon penulam quamdam deformem (fuerat namque male vestitus frugalitate conspicuus) in aulam imperialem inferri jussit, eaque rebus omnibus prætulit, & jejuniorum solemni tempore deinceps lectis ex auro, & lapillis pretiosis concinnatis, sericisque vestibus. & aliis imperialibus deliciis valedicto, ligneo Præsulis ejus tota noctibus totis usus est, gratiam quamdam divinam ex eo se consequuturum existimans* (i) Quæ virtus est cum dolo, & mendaci obligatione talenta plura surripere ab Imperatore, ut pauperibus distribuat? Non hoc instinctu Dei egit Joannes, neque Spiritus Sancti impulsu (k), *Spiritus enim Sanctus disciplinæ effugiet fictum. Et* (l) *Abominatio Domini est omnis illusor: Et cum simplicibus sermocinatio ejus.* Ea igitur, quam supra attulimus ratio videtur aptior; animi scilicet alienationem a S. Gregorio, qua Mauritius afficiebatur, illum ad hanc venerationem erga Joannem Jejunatorem impulisse, pro qua aliisque criminibus paulo post pœnas luit, ut apud historicos videre potes. Patet itaque ex his sanctitatem Joannis Jejunatoris a recentioribus Græcis, quibus Dupinus adstipulatur, celebrari, ut illi opinionem sanctitatis concilient, vel dubia miracula, vel commentitia afferendo, & sui schismatis auctorem, qui in Ecclesia Orientali defectionis ab Ecclesia Occidentali fundamenta jecit inter Sanctos recensentes, suam ab Ecclesia Romana defectionem tueantur. His unanimi consilio consentiunt Hæretici ab eadem Ecclesia descifcentes, quibus nimis fidere Recentiores, ex his quæ supra notavimus, certum est.

VI.

R*Egulæ, & disciplinæ amator.* Hic Pœnitentialis Libri commendatur Auctor, utpote qui disciplinam servet. At quæ disciplina est Pœnitentiæ modum ita relaxare, ut non modo infirmis indulgeat, sed & his qui nimis delicati, vel ob vanam gloriam pœnitentiæ rigorem servare nolint, ut ex his verbis ejusdem Pœnitentialis Libri manifesto patet. *Secunda Definitio est ejusmodi. Si Pœnitentia mulctari non possunt, potius vero si nolunt, primæ definitioni acquiescere, quartam, & sextam ferias omnifariam transigant putas, & illibatas: hoc est sæculares carnem, & caseum, & ovum, & pisces ne gusteat, præter oleum, legumina, & olera: Monachi vero, nisi infirmi sint, neque oleum: Cæteri vero quinque septimanæ dies sint illis in omnibus, & secundum omnia liberi.. Tertia definitio, quæ ex necessitate, & indigentia proficiscitur est hujusmodi. Si neque sic ista amplectantur vel propter deliciarum amorem, vel vanam gloriam, vel infirmitatem, duos illos dies septimanæ, ut dictum est, puros, & illibatos toto* pœni-

(i) Niceph. Hist. Ecclesiæ lib. 18. cap. 24. (k) Sap. 1. 5. (l) Proverb. 3. 32.

pœnitentiæ tempore, ita observent, ut oleum comedant Monachi, Sæculares vero pisces.

VII.

INnocens. Non solum sibi nomen universalis affectavit Joannes Jejunator, ut optime observat Thomasinus (*de veteri, & nova Ecclesiæ disciplina t. 1. p. 1. Cap. 11.*) *sed & potestatem universalem; cum ergo ambitionis æstro percitus studiose sibi nomen indueret, quod universalem in totam Ecclesiam potestatem innuebat; & ea ipsa tunc in Patriarcham Antiochenum uteretur potestate, nonne tunc justæ erant suspiciandi causæ, illam ambiri ab eo auctoritatem, qua supra Patriarchas cæteros, cæterasque Ecclesiæ sedes eveheretur.* Hæc Thomasinus ex Pelagio, & Gregorio. Alia apud ipsum videas, quæ satis probant quanta prudentia Gregorius propter hujus nominis ambitionem Joanni obstiterit. Illud tamen in Thomasino observatione dignum est: ipsum scilicet pro certo habere in Concilio Constantinopolitano sub Agapeto, & Mena nomen Oecumenici tributum fuisse ipsi Menæ Patriarchæ Constantinopolitano, tum & alteri Patriarchæ Constantinopolitano Joanni in Concilio habito Constantinopoli decem, & octo Annis ante prædictam sextam Synodum sub Mena. At hoc nomen universalis intrusum, & infertum fuisse a posterioribus Græcis, ex eo constat, quod Joannes Jejunator dictæ sextæ Synodo posterior, nunquam in sui defensionem auctoritatem attulerit ejusdem Concilii, neque de hoc ullum verbum in litteris Pelagii, vel Gregorii reperiatur: non enim omisisset Joannes Jejunator suam causam tanti Concilii auctoritate defendere. Quod vero magis urget tempore Cyriaci, qui Joanni successit in sede Constantinopolitana, cum furente Mauritio Imperatore hujus nominis causa agitata est, nulla penitus mentio de prædicta Synodo in Epistolis Gregorii ad Mauritium Imperatorem, & alios Patriarchas Orientales reperitur. Certum siquidem est neque Mauritium, neque Cyriacum, neque alios Patriarchas hanc Synodi auctoritatem potuisse latere. Cæterum id quod in Joannis Jejunatoris excusationem Thomasinus profert, ut eum ostendat ad suæ Ecclesiæ promovenda jura, hoc sibi universalis nomen sumpsisse, indulgentius dictum quisque videt. Nam contra Romanam Ecclesiam caput attollere non nisi perfractæ frontis, ac prævaricatoris animi evidens est indicium; quare a conciliandis controversiis Gregorii cum Joanne, quasi ex utraque parte recta, debitaque intentione, ac zelo potuisset invicem certari, abstinere potuerat Thomasinus, cum nulla nisi fucata excusatio Joannis ambitionem tueri possit, neque Græcorum auctoritas, quam dubiam, & suspectam supra vidimus, aliquid Joannis opinioni conferre possit. Quæ enim in adnotatione ad eumdem Librum pœnitentialem Morinus affert, quem Joannis Jejunatoris nomine vulgat, scilicet ex epistola 52. & 64. lib. 2. S. Gregorii circa subjectionem Joannis erga S. Gregorium, nihil est in illis, quod Joannis subjectionem probet; quin ex objurgationibus S. Gregorii Jejunatoris contemptum, & Sacrorum Canonum inobservantiam, manifesto quisque videre potest. Illæ autem epistolæ scriptæ sunt post Pelagii animadversionem de universalis nomine sibi a Joanne usurpato, antequam ipse Joannes, iterum coacto Concilio, universalis sibi nomen arrogasset, quod postea Mauritii cum Gregorio causa dissentionis fuit.

VIII.

CUjusdam Concilii tempore Alexii Comneni habiti. Concilium hoc Constantinopolitanum dicit Morinus. At Alexii Comneni tempore nullum Concilium Constantinopoli habitum reperitur, non modo apud Labbeum & Harduinum, sed neque apud ipsum Dupinum. Quare ea de causa patet, ipsum Dupinum Concilium hoc incertum posuisse, cum dixit a quibusdam Episcopis cujusdam Concilii redargutum Joannem Jejunatorem. Morinus textualia verba hujus Concilii refert, a quo vero habuerit non indicat. Profecto quidem si coactum hoc Concilium fuisset, apud Historicos Ecclesiasticos aliqua de eo mentio fieret. Quare, & hoc puto supposititium esse, ut alia, quæ supra vidimus, ad fidem Pœnitentiali huic Libro astruendam, tamquam Joannis opus.

IX.

IN nimiam laxitatem. Vide notata numero sexto, & intelliges quam mala fide agat Dupinus, & quantum Lectori imponere satagat, & quam longe a veritate, atque sinceritate aberret, dum in fine dicit: *Pœnitentiæ tempus brevius tantummodo permittit, his qui ferventiores, ac majori contritione videntur.* Cum & nolentibus etiam *propter deliciarum amorem, vel vanam gloriam pœnitentiam remittat.*

OPUSCU-

OPUSCULUM II.

S. ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS

EPOCHA

DISSERTATIO CRITICA.

ACCESSIT

DE MARTYRIO S. ZENONIS

DISSERTATIO SECUNDA.

EDIDIT

FRANCISCUS BONACCHI

SACERDOS PISTORIENSIS.

VENETIIS MDCCLI.

NOI REFORMATORI

Dello Studio di Padova

AVendo veduto per la Fede di Revisione, ed Approbazione del P. *Fra Paolo Tommaso Manuelli* Inquisitor General del Santo Offizio di *Venezia* nel Libro intitolato: *Dissertatio Critica in Epocham S. Zenonis Episcopi Veronensis, cum alia Dissertatione de ejusdem Martyrio Auctore Francisco Bonacchi Sacerdote Pistoriensi MS.* non v'esser cosa alcuna contro la Santa Fede Cattolica, e parimente per Attestato del Segretario Nostro, niente contro Prencipi, e buoni costumi, concedemo Licenza a *Zuanne Tavernin* Stampator *di Venezia*, che possi esser stampato, osservando gl' ordini in materia di Stampe, e presentando le solite Copie alle Pubbliche Librarie di Venezia, e di Padova.

Data li 9. Luglio 1751.

(f. Alvise Mocenigo 2. Ref.
(f. Zuanne Querini Proc. Ref.

Registrato in Libro a c. 7. al nu. 83.

Michiel Angelo Marino Segr.
Adì 7. Agosto 1751.

Registrato nel Magist. Eccell. degl' Esec. contro la Bestemmia.

Alvise Legrenzi Segr.

ELEN-

ELENCHUS CONTENTORUM.

DISSERTATIO I.

CAPUT II. §. I. *De aliis hæresibus quarto sæculo exortis non agit S. Zeno.*

§. II. *Tractatus 14. lib. 1. occasione novæ Ecclesiæ Veronæ constructæ a D. Zenone habitus, quartum sæculum non indicat.*

§. III. *Quæ S. Zeno Tractatu decimo lib. primi de Veronensium largitionibus profert, quibus multos redemptos fuisse ait, non indicant captos a barbaris post Hadrianopolitanam pugnam.*

§. IV. *Recte conjicit Baronius ex sermone decimo libri primi in editione ultima Veronensi, S. Zenonem* longe ante Christianorum Imperatorum tempora claruisse, *eo quod ibi S. Zeno dicat in numis excudi solere signum Idololatriæ, eademque idola, quæ colerentur in templo.*

§. V. *S. Zeno Tractatu 45. libri secundi quartum sæculum non indicat.*

§. VI. *Quadringentorum annorum numerus in Tractatu quinto S. Zenonis libri primi de Continentia anachronismus est tabellariorum vitio in MS. illapsus, accurate satis a Baronio, Peretto, & Bagatta emendatus.*

CAPUT III. §. I. *Ex S. Ambrosii epistola ad Syagrium Veronensem Episcopum, S. Zenonem quarto sæculo vixisse, probari non potest.*

§. II. *Antiquus ordo Episcoporum Veronensium minime probat S. Zenonem quarto sæculo vixisse: quinimo ipsum tertio sæculo vixisse confirmat.*

§. III. *De narratione Coronati Notarii, seu vita S. Zenonis a Coronato Notario descripta, quid sentiendum sit.*

CAPUT IV. Ea, quæ contra S. Zenonis Epocham tertio sæculo manutenendam facere videbantur, sublata jam esse confidimus; eamdem nunc tertio sæculo confirmandam variis rationibus suscipimus.

§. I. *S. Zenonis Episcopi Veronensis, & Martyris Epocha ex iis, quæ circa ipsius Sermones sunt observata, atque etiam observanda sunt, tertio sæculo statuenda ostenditur.*

§. II. *Traditio constans atque continuata S. Zenonem tempore Gallieni floruisse demonstrat.*

DISSERTATIO II.

Rationum, quas DD. Ballerinii pro & contra S. Zenonis Martyrium afferunt, examen & judicium.

§. I. *Num S. Ambrosius in testem vocari possit contra S. Zenonis Martyrium.*

§. II. *Discutiuntur ea, quæ ad elevandam S. Gregorii Magni auctoritatem opponuntur, qui S. Zenonem Martyrem appellat.*

§. III. *De aliis post S. Gregorium scriptoribus, qui S. Zenonem Martyrem affirmant.*

§. IV. *De Traditione & MS. antiquis Ecclesiæ Veronensis & Pistoriensis, Festa S. Zenonis celebrantium.*

§. V. *Quo ritu aliæ Ecclesiæ Festa S. Zenonis celebrarunt.*

§. VI. *De aliis Monumentis & veteribus MS.*

§. VII. *Auctores MS. atque Monumenta, quæ S. Zenonis Martyrium afferunt.*

Judicium.

S. ZE-

S. ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS

EPOCHA:

Ad Libros *de Sermonibus & Martyrio S. ZENONIS*, Pistorii editos anno MDCCXL. post Veronensem anni MDCCXXXIX. editionem *Sermonum* ejusdem S. Præsulis & Martyris

ADDITA DISSERTATIO.

CAPUT I.

§. I.

Iterum scribendi occasio, & finis.

EXacto ferme biennio ab editis in Sermones, & Martyrium S. Zenonis lucubrationibus meis, libri a Clarissimis Viris Petro, & Hieronymo Ballerini Presbyteris Veronensibus copiam habui anno MDCCXXXIX. Veronæ Typis excusi. Eximium profecto laboratumque opus, quo conquisitis undique vetustioribus MSS., adhibitisque aptissimis, ac eruditissimis adnotationibus Sermones S. Zenonis (quem splendoris gradum aliis in editionibus numquam sunt adepti) nitori suo restituti, suoque Auctori vindicati jure quidem ac merito dicendi sunt. Summa quidem voluptate affectus, dum non tam oculos, quam in illud mentem conjiciens, rerum ordinem optime digestum, latini sermonis nitidam elegantiam, omnis generis consumatam doctrinam, non satis posse mirari, gavisus sum. Cum vero præclaris tot rationibus, ac monumentis S. Zenoni sermones suos adjudicari conspexi, tenuitatis meæ, in iisdem sermonibus pro genuino S. ejusdem Patris fœtu asserendis, non quidem piguit, quam viderem tantæ eruditionis ubertate pensatam. Hærere tamen mihi contigit, cum præclarissimos hosce Viros in ejusdem S. Zenonis Epocha constituenda aliud a veteri vulgata opinione (cui ego sum adstipulatus sententiæ) opinari deprehendi, rationibusque non levis ponderis suam confirmare sententiam: Qua de re, ut a mea opinione non sine judicio recederem, vel temere in ea consisterem, quæ ad difficultatem faciebant, attentius examinanda duxi, quo tamen exitu Lectoris judicio ex animo, ac libenter committo. Minime mihi quidem probari potest illud Tillemontii consilium mutandæ D. Zenonis Epochæ, ut a variis dubitationibus se extricet, qui in ea temporibus Gallieni firmanda dat operam Astrologi, namque est ad conciliandos planetarum motus arbitrio suo systemata sibi fingere: Historici vero in antiquorum enarrandis gestis, veteribus monumentis inniti, quæ si desint, ea sua in obscuritate relinquere. Hac igitur mente, de tempore quo D. Zeno Veronensis Ecclesiæ Episcopatum gessit, agere constitui, non ut in mea sententia animo perstem obfirmato, verum ut id experiar, an diversas hinc inde contrariasque rationes ad veritatem revocare contingat.

V. Cap. 9. de Martyrio S. Zenonis lib. 2.

§. II.

Prima ratio Epochæ S. Zenonis Arianis temporibus postbabendæ.

Differt. primæ Cap 2. §. 2.

URget quidem argumentum illud, quosdam scilicet S. Zenonis Sermones Arii errores impetere, ut Ario posteriorem Zenonem quis arbitretur, vel sermones illos Zenonis non esse fœtum existimet: Hoc Eminentissimus Baronius putavit: Illud Clarissimi Ballerinii. Baronii rationes refutavimus libro primo de Sermonibus S. Zenonis capite septimo. De iis quæ uberrime a doctissimis Viris disputata, atque adnotata sunt novissima in editione Veronensi agendum modo. Arii itaque errores præcipuos recensere, eorumque originem perscrutari operæ pretium erit: tum D. Zenonis contra eosdem errores allegatas sententias conferre, ut hac ratione opposita juxta se posita lucidiore discrimine discernamus.

§. III.

Arii errores præcipui.

Refert Theodor. c. 4. Hist. Eccl.

S. Alexander Patriarcha Alexandrinus, qui Arii impietatem prior est insectatus, eumque suo cum Auctore anathemate perculit, ipsius errores enumerat in epistola ad Alexandrum Episcopum Constantinopolitanum: *Qui asserunt tempus aliquando fuisse, cum non esset Filius Dei: postea factum cum non ante extiterit: talem fuisse tum, cum factus erat, qualisquisque hominum est. Omnia enim Deum ex nihilo fecisse, qua sententia etiam Filium Dei comprehendunt: Quibus etiam consequenter addunt, eum natura posse mutari virtutis, & vitii capacem esse. Itaque hoc posito eum ex nihilo factum: Non enim natura, aut quidquam præter cæteros filios habuisse prærogativæ (nullum namque natura filium Dei esse affirmant, neque quemquam esse, qui ulla cum eo proprietate conjunctus sit) Sed cum esset natura mutabilis, & propter singularem in vita, & moribus rite instituendis diligentiam, ac studium non ad vitia deflexerit, Deum eum elegisse.*

§. IV.

Recensitos errores unde Arius hauserit.

In eadem Epistola.

HAs impias in Filium Dei blasphemias non adinvenit Arius, sed ab aliis antiquioribus hæreticis accepit eodem S. Alexandro teste. *Quippe cum ipsi sitis docti a Deo, & non ignoretis, tum Ebionis, & Artemæ doctrinam, quæ non ita pridem veram Ecclesiæ pietatem oppugnare cœpit, tum pestiferum studium Pauli Samosateni Episcopi Antiochiæ. qui concilio omnium ubique Episcoporum, atque adeo judicio Ecclesiæ ejectus est. Lucianus successor factus multorum annorum spatio, hoc est tantisper, dum tres Episcopi alius post alium Ecclesiam illam rexere, exclusus ab Ecclesia mansit. Istorum Hæreticorum impietatis fæces, hi qui modo in lucem editi Filium Dei ex nihilo ortum asserunt, quique sunt velut stolones occulti ex illis nascentes animis, hauserunt. Arium dico Achillam, & reliquam illis adhærentium turbam.* Cui & S. Athanasius adstipulatur.

De Syn. Arim. & Seleuc.

Videtur mihi aut ignorantiam callide simulare, quasi nescirent, etiam ante Concilium Nicænum Hæresim istam abominabilem fuisse, quo tempore Artemas ejus fundamenta jaciebat.

§. V.

Ebionis errores circa Filii Divinitatem.

Till. T. 2. Nota pr. de Cerinthi-ebianis. Theod l. 2. divr. hæreses cap. 3.

EBionem nominat S. Alexander non tamquam primum, sed ut præcipuum Filii Divinitatis Hostem. Ipse siquidem Cerinthi Simonis Magi discipuli, & Apostolorum coetanei hæresim jam collapsam instauravit, propagavitque. Cerinthus etenim *JEsum similiter, ac Hebræi, dicebat natum esse secundum naturam ex viro & muliere, nempe Joseph, & Maria; temperantia autem & justitia, & aliis bonis excelluisse, Christum autem in specie columbæ e supernis in ipsum*

ipsum descendisse, & tunc Deum, qui ignorabatur, prodisse, & quæ scripta sunt miracula fecisse, tempore autem passionis recessisse quidem Christum, Jesum autem passionem obiisse. Eodem modo *Ebion omne initium Filii ex Maria concedens non ex Deo hominem, sed ex homine Deum proferas, neque subsistens antea, quod in principio apud Deum Deus erat Verbum, Virgo in carne susceperis, sed carnem genueris per Verbum, quia in Verbo non antea existentis Unigeniti Dei naturam dicas, sed sonum vocis elatum* Ejusdem Ebionis errorem, & refert Theodoretus. *Dominum JEsum* l. c. c. 1.
Christum dicebat ex Joseph, & Maria esse natum, qui homo quidem erat, sed virtute, vitaque innocentia, & integritate aliis antecellebat. Carpocras, quem Ebioni posteriorem facimus, &
ipse Cerinthi, & Ebionis errorem amplexus, ut Augustini verbis utamur. *Hic etiam JEsum* De hær. c. 7
hominem tantummodo, & de utroque sexu putasse perhibetur, sed accepisse talem animam, quæ sciret ea, quæ superna essent, atque nuntiaret.

§. VI.
De Artema, seu Artemone.

ARtemas Ebionis hæresim non ipse sed Theodotion ab inferis revocavit. Theodotione Eus. hist. l.
tamen notior Artemas quamvis ille auctor, seu restaurator fuerit, hic eam propagavit. 5. c. 28.
Qua de re S. Alexander omisso Theodotione Artemam hujus hæresis assertorem nominat, sicuti & Augustinus. *Ita hæresis cujusdam Artemonii fuit, sed cum defecisset instaurata est a Paulo.* Hæresi tamen 33. Theodotionem erroris hujus auctorem agnoscit. *Theo-* Till. T. 3.
dotiani a Theodotione quodam instituti, hominem tantummodo Christum asseverant. Theodoretus de Theod. de
prius Artemonem locat, cujus errorem ita refert: *Dominum J. C. solum hominem esse dicebat* hær. c. 44.
(Artemon) natum ex Virgine, prophetis tamen Virtute præstantiorem. Tum Theodotum, de L. 2. de
quo ita breviter. *Theodotus Bizantinus coriarius idem cum eo* (Artemone) *sentiens.* Hi duo hæret.
hæretici, vel coætanei fuere, vel ætate suppares circa annum Christi 200. Divulgatos eorum
errores etiam Romæ Victor Papa anathemate damnavit, cum ipsorum auctoribus Theodo- Till. ubi su-
tione, & Artema. pra

§. VII.
De Paulo Samosateno.

QUæ de Cerintho, Ebione, Theodotione, & Artema per compendium a D. Augustino, ac Theodoreto dicta sunt, jam retulimus: modo de Paulo Samosateno agentes distinctius recensitorum hæreticorum impia dogmata percipiemus, quæ a Samosateno renovata, & a S. Dionysio Alexandrino contra ipsum pertractata, ac in Conciliis Antiochenis discussa, atque damnata manifestiora erunt. Dionysius itaque contra decem Pauli Samosateni quæstiones scribens, ita de ipsius circa Christum Dominum opinionem ante primam
quæstionem habet: *Dicis duas hypostases esse, & duas personas unius, & solius Christi, & duos Christos,* In Ep. ad
& duos Filios, unum natura Filium Dei, qui fuit ante Sæcula, & unum homonymè Christum, & Filium Paulum
David, qui non fuit ante, & fuit in tempore, & secundum beneplacitum Dei accepit nomen Filii. Samosate-
Samosatenus itaque in Deo personas confundebat unum Deum asserens, ut illi exprobrat num, quam
Dionysius. *Ecclesia, inquit, duos Deos non dicit, neque traditum accepit.* Patrem cum Filio con refert Lab-
fundens, quem hic superius referente Dionysio dicebat *natura Filium Dei.* Ad quæstio- be T. p. Con-
nem vero quinctam. *Quod autem dicit* (Samosatenus) *ingenitum Patrem, dicit, ut doceas Chri-* ciliorum in
stum recentem esse, & creaturam. Christum quoque ante Mariam non fuisse jactabat. *Tu vero* concilio An-
dicis quod ante Mariam non erat. Ita S. Dionysius ante primam quæstionem de ipsius Samo tioch. pr.
sateni opinione testatur. Purum hominem fuisse Christum aperte asserit ipse Paulus. *Vi-* pag. 850.
demus enim Christum) ire ad passionem, & dicere, nunc anima mea turbata est. Age estne hæc Ed Paris.
natura Dei? Iterumque contra Dionysium instat. *Quod scriptum est:* Tristis est anima mea Ad q. 7.
usque ad mortem, *de quo vis ut confiteamur? An non est natura homo, cujus anima tristis est?* Qu. 1.
Eodem modo cæteris in omnibus quæstionibus suum hunc refricare errorem. Christum vero ex Vir- Qu. 2.
gine natum fatetur idem Paulus. *Scriptum est in Evangelio quod puer crescebat, & confortaba-* Qu. 5.

tur, quasi diceret : Crescebat JEsus ex Spiritu Sancto, & ex Maria Virgine natus. Ebionis inhaerens errori, qui, & ipse Jesum (ut ex Hilario supra retulimus) ex Virgine natum
§. 5. agnoscit; in eo a Cerintho, & Carpocrate discordans, qui Christum volebant *natum esse secundum naturam ex viro, & muliere; nempe ex Joseph, & Maria, & de utroque sexu.* Theodoretus tamen ipsum quoque Ebionem docuisse perhibet Christum *ex Joseph, & Maria esse natum.* Duas tamen Ebionitarum sectas distinguit, quae in eo tantum discordes erant,
Lib. 2. de quod una Christum ex utroque sexu natum vellet, altera ex Virgine. Quod & Eusebius
Haereticis affirmat. Quamvis autem Christum hominem diceret Samosatensis, assumptum tamen pro-
Fabulis de pter eximiam Virtutem in Deum voluit: ita contra ipsum Dionysius: *Vides in quantum ab-*
Ebionitis. *surdi te praecipitas, cum dicis Virum sumptum a Deo Verbo.* Superius etiam: *Absurdum autem*
Eus. hist. *est dicere hominem Christum magis Deo placuisse, quam omnes homines ad habitandum in eo.* Deum
l. 3. c. 3. itaque fatebatur Christum non natura, sed participatione. Quare idem S. Dionysius cavendum monet ab eo, quod Paulus dixerit, Christum natum ex Spiritu Sancto, & Maria. *Cum igitur callide ait Samosatenus ex Spiritu Sancto, & Maria, decipere vult, ut sicut scriptum* est, non ex Sanguinibus sed ex Deo nati sunt, sic dicat *de Nato, ex Deipara. Quod autem dicis ingenitum Patrem, dicis, ut doceat, Christum recentem esse, & creaturam.*

Contra hos Pauli Samosateni errores Concilii primi Antiocheni Patres eidem Paulo scripserunt. *Hunc autem Filium genitum Unigenitum imaginem Dei invisibilis, primogenitum om-*
In Epist. *nis creaturae sapientiam, & Verbum, ac Virtutem Dei ante Saecula non praecognitione, sed substantia,*
sex Episco- *& hypothesi Deum Dei Filium cum in Veteri, & Novo Testamento cognovimus, confitemur, &*
porum Sa- *praedicamus. Qui autem contra dicit Filium Dei non esse ante constitutionem Mundi, dicitque cre-*
mosaten. a- *dere, & confiteri esse Deum, non esse aliud, quam duos Deos praedicare: Qui Filium Dei non esse*
pud Labbè *Deum praedicat, hunc alienum esse ab Ecclesia Regula arbitramur, & omnes Ecclesiae Catholicae nobis-*
l. c. *cum sentiunt.*

His circa errores Pauli Samosateni animadversis: Cur S. Patriarcha Alexander omissis Cerintho, Carpocrate, atque Theodotione, de Ebione, & Artema mentionem tantummodo fecerit, tum ipsius Ebionis, & Artemae cum Paulo Samosateno in errore consensio, tum Cerinthi, & Carpocratis dissensio ab Ebione, & Artema in causa fuit, quod hi Christum ex Virgine, illi vero ex Joseph, & Maria natum asseruerint. Ad Theodotionem vero quod spectat, nihil de eo S. Patriarcham videlicet meminisse; non errorum diversitas ad silendum impulit, sed quod Artemas Theodotionis errores clariores fecerit.

§. VIII.

Arii errores a S. Alexandro Patriarcha enumeratos Ebionis, Artemae, ac Pauli Samosateni erroribus conformes.

V. §. III. PRimo S. Alexander Arianos arguit. *Qui asseruerunt tempus aliquando fuisse, cum non es-*
V. §. V. *set Filius Dei. Ebion omne initium Filii ex Maria concedebat.* Artemon Dominum Jesum
V. §. VI. Christum *solum hominem esse dicebat natum ex Virgine.* Paulus Samosatenus *Christum,* (ajebat)
V. §. VII. *& Filium David qui non fuit ante, & fuit in tempore* hominemque passim esse dicebat, ut adnotavimus.

S. Al. L. C. Secundo. *Omnia enim Deum ex nihilo fecisse, qua sententia etiam Filium Dei comprehendunt.* Hic error licet ex praecedentibus oriatur, attamen in praefatis haereticis expressus non reperitur. Ita ipsi Ariani eorumdem haereticorum sententiam explicabant.

Idem Ib. Tertio. *Quibus etiam consequenter addunt, eum natura posse mutari, Virtutis, & Vitii esse capacem. Non enim natura, aut quidquam praeter caeteros Filios habuisse praerogativae (nullum namque natura filium Dei esse affirmant, neque quemquam esse, qui ulla cum eo proprietate conjunctus sit) sed cum esset natura mutabili, & propter singularem in vita, & moribus rite instituendis diligentiam, ac studium non ad vitia deflecteret, Deum eum elegisse.* Mutabilem esse natura Christum

fium ex illo falso afferto fequitur quo Ebion, & Artemas hominem ipfum effe tantummodo volebant, quare apte S. Alexander dicit: *Quibus etiam consequentur addunt.* Samofatenus vero aperte hunc afferuit errorem. *Quomodo igitur qui crescebat, & confortabatur, hunc dicis ante sæcula esse.* S. quoque Dionyfius contra Samofatenum infert hoc abfurdum ipfius inftantiæ refpondens, qua textum Evangelii oppofuit. *Tristis est anima mea usque ad mortem* ;fubdens: *Alioqui, & Spiritum Sanctum intelliget Samosatensis patibilem esse.* Non effe autem Chriftum natura Filium Patris Æterni, eumque ob eximias Virtutes in Filii dignitatem affumptum, docebat Ebion ex allato S. Hilarii textu: *Hebion non ex Deo homine Deum proferat.* Theodoretus etiam teftatur Ebionis errorem referens. *Homo quidem erat, sed Virtute, Vitæque innocentia, & integritate aliis antecellebat.* Et S. Auguftinus: *Accepisse* (Jefum) *talem animam, quæ sciret ea, quæ superna essent, atque nuntiaret.* Idem fentiebat Artemas. *Prophetis autem Virtute præstantiorem.* Clarius Samofatenfis, Ebionis, & Artemæ errorem fectatus ipforum fententiam explicat: *Duos* (dicis) *Filios, Unum natura Filium Dei, qui fuit ante Sæcula, & unum homonyme Christum, & Filium David, qui non fuit ante, & fuit in tempore, & secundum beneplacitum Dei accepit nomen Filii.* Ita Dionyfius contra Paulum, & inferius: *Ais enim, quod Verbum erat ante Mariam, Christus vero non erat ante Mariam, & quod Maria non genuit Verbum (non enim senior Verbo est) sed genuit Christum exinde honoratum in Filium Dei.* Chriftum creaturam effe non natura Filium Dei manifefto afferit. *Quod autem dicis ingenitum Patrem, dicit, ut doceas, Christum recentem esse & creaturam.* Ita Pauli dolum profert Alexandrinus Dionyfius.

Qua. 5. Pauli Serm. §. VII. Citata. Ad. q. 2. V. §. V. V. §. VI. Ad q. VII.

Aliis Hæreticis eofdem errores ex Theodoreto adfcribunt Domini Ballerinii. *Contrarium hunc errorem undecim tenuerunt heterodoxorum sectæ a Theodoreto nominatæ lib.* 11. *adversus hæreses, nimirum Ebionitæ, Nazareni, Cerinthiani, Artemon, Theodotus, Melchisedechiani, Helcesitæ, Paulus Samosatensis, Sabellius, Marcellus, Photiniani, quibus addendæ aliæ duæ Carpocratianorum ex Irenæo lib.* 1. *cap.* 24., *& Berillus ex Eusebio lib.* 6. *cap.* 11. Non ita tamen funt hæc accipienda, ut in omnibus hi hærefum Parentes confenferint. Nazzarei fiquidem Auguftino tefte Chriftum Dei Filium fatebantur. *Nazzarei cum Dei Filium confiteantur esse Christum, omnia tamen veteris legis observant.* Qua de re cum Epiphanius dicat: Nazzareos multa cum Ebione habuiffe communia, hoc de obfervatione legalium intelligendum eft, cum & ipfi Ebionei legalia fervarent. *Ebionei Christum etiam tantummodo hominem dicunt. Mandata carnalia legis observant, circumcisionem scilicet carnis, & cætera, a quorum oneribus per novum testamentum liberati sumus.* Diffenti bant itaque circa Divinitatem Chrifti Nazzarei, & Ebionitæ, hi tantummodo hominem, illi vero Dei Filium agnofcentes Chriftum: Cerinthum quoque & Carpocram in eo non convenire cum Ebione adnotavimus, cum hic ex Virgine, illi ex Joseph, & Maria, & de utroque fexu Chriftum natum effe afferuerint. Photinum vero Ebionis, & Pauli Samofateni errores refufciffe non eft ambigendum. Hunc circa medium quarti feculi in concilio Sardicenfi, & ab ipfis Arianis in Sirmienfi eorum conventiculo damnatum, ejufque fectarios D. Zenonem impetiffe volunt eadem in adnotatione Domini Ballerinii. *Photiniani omnium novissimi, quos ipsi Ariani condemnarunt, hoc loco a Zenone indicari videntur ex ea præsertim formula, ut quidam putant.* At potuit, & vetuftiores hæreticos impetere D. Zeno Gallieni temporibus fcribens. Sancti quidem Præfulis verba eos tantum refpiciunt, qui Chriftum purum hominem affirmabant. *Si hominem solum, sicut quidam putant ab utero Virginis eum sumpsisse principium, quæ spes futuræ Beatitudinis credenti, cum scriptum sit: Maledictus homo, qui spes habet in homine?* Ex iis vero eos præcipue, qui ex Virgine natum fatebantur, ut Ebion, Artemas, & Paulus Samofatenus: Non vero Cerinthum, Carpocram, aliofque Chriftum ex Jofeph, & Maria, ac de utroque fexu natum blafphemantes. Quem errorem nempe Chriftum purum hominem ex Virgine natum ætate Gallieni in Ecclefia ferpuiffe, ac divulgatum fuiffe, inferius demonftrabimus. Interim adnotaffe fufficiat S. Alexandrum Patriarcham Alexandrinum in laudata epiftola Ebionem, Artemam, ac Samofatenum enumeraffe ante Gallienum, ipfufque Gallieni ætate, utpote qui magis in errore conformes Arianæ hærefi ftravere viam.

L. 11. adv. hæreses. Adn. 3. ad ser. 6. l. 2. & adnot. 3. ser. 7. ejus. lib. De Hær. c. 9. hær. 19 S. Aug. de hær. c. 10. §. VII. Adn. 3. ad ser. 6. l. 2. d. serm. 6. l. 2. §. 1.

§. IX.

§. IX.

Arius circa suos errores inconstans, & varius.

Christian. Lupi disp. proem. c. 12. T. prim. ex Theod. & Greg. Cæs. ed. Ven.

Apud eumdem Lup. l. c.

S. Alexandro ad Alexandrinam Cathedram assumpto, Arius, qui se posthabitum inique ferebat animo, invidia tabescens Alexandrique in illibatos mores mutire cum non posset, in ipsius doctrinam dentem acuere ausus est. *Nam cum S. Alexander Filium confiteretur honore Patri æqualem, ac ejusdem essentiæ; ex adverso Arius Filium nugari cæpit creaturam, & facturam, & fuisse quando non erat, & quæ magis sunt impia. Digna profecto quæ oblivioni mandentur, ac æterno silentio.* Ita Gregorius Cæsareensis. Quamvis enim & vivente gloriosissimo Martyre S. Petro Alexandrino Patriarcha virus cœpisset suum Arius evomere, eaque de causa fuerit ab eo degradatus: *attamen tunc* (ut Christiani Lupi verbis utar) *utpote dumtaxat Diaconus prædicare, & publice Populum docere necdum poterat.* Alexandri vero tempore jam Sacerdos ac Verbi prædicandi ipsi demandata cura, aperte in concionibus Apostolicæ Alexandri doctrinæ detrahere, Ebionique, Artemæ, & Pauli errores recoctam veluti crambem opponere cœpit. Qua de re ab eodem S. Alexandro damnatus, atque ab Ecclesia ejectus, Ebionis, & Artemæ hæreses, quas divulgarat, a Summo Pontifice Victore Romæ damnatas, Paulique Samosateni, qui eas instaurare ausus est tanta Episcoporum frequentia in Concilio Antiocheno profligatas, docere, se defendere cum non auderet, cautius agens, easdem circumvelare, alioque aspectu concinnare curavit. Illud in primis: Christum nempe ante Mariam non fuisse; fuisseque tempus quando non fuerit Filius: mutabilemque a Deo creatum: has, inquam, quas primo sparserat blasphemias, ita temperavit, ut fateretur, Filium ante tempora, & ante sæcula plenum Deum extitisse Unigenitum, immutabilem; suamque impiam doctrinam veluti Catholicum Dogma venditans, se docere professus est, Filium non esse ingenitum, ut Patrem, neque partem ingeniti, in eo Catholicos carpens, utpote qui Filium Patri æqualem asserentes, ejusdemque substantiæ, Filium ingenitum facerent, partemque esse substantiæ Patris docerent. Suam tamen impietatem retinens, ibidem docebat, Filium ex ullo subjecto, quod idem est, ac ex nihilo, sed voluntate, & consilio Patris creatum, antequam gigneretur, non fuisse pro generationis verbo creationem intelligens. Hæc omnia ex ipsius Arii Epistola ad Eusebium Episcopum Nicomediensem clarius intelligemus.

Extat apud Theod. hist. Eccl. c. 4.

Nos autem quæ sit nostra sententia (ita Arius) *sensusque, & docuimus, & docemus: Filium nimirum neque ingenitum esse, neque partem ingeniti ullo modo, neque ex ullo subjecto, sed voluntate, & consilio ante tempora, & ante sæcula plenum Deum extitisse, unigenitum, immutabilem, & ante quam gigneretur, aut conderetur, aut præfiniretur non fuisse: nam ingenitum non erat: Exagitamur igitur, quod Filium principium, Deum Patrem carere principio dicimus: Atque tum hac de causa, tum quod dicimus, eum ex nihilo constare, nos persequuntur adversarii. Istud vero sic ideo asseruimus, quod non sit pars Dei Patris, neque ex ullo subjecto existat. Hac de re nos insectantur.* Idem pressius, at majori cum dolo expressit ipsemet Eusebius Nicomediensis Arii Arianæque hæresis validissimus propugnator

In Ep. ad Paulin.

Neque enim de duobus ingenitis nos audivimus, neque unum in duo divisum, neque illud ullam corpoream affectionem subiisse didicimus, credimusve, Domine mi Pauline, sed unum ingenitum, unum ex eo vere, sed non ex substantia ejus genitum, naturæ ingeniti omnino, & ejus essentiæ expers. Unum ingenitum cum Ecclesia Catholica fatetur, ut videatur Menandri errorem damnare, qui Dominum J. C. dicebat ingenitum. Ingenitum dicebat, & Ebion, ut refert Teodoretus. *Is unum dicebat ingenitum, sicut & nos, & eum astendebat esse mundi Opificem.* Ab ea vafritie, quam in Samosateno notavit S. Dionysius Alexandrinus. *Quod autem dicis ingenitum Patrem, dicit, ut doceas Christum recentem esse, & creaturam.* Indivisum, & incorporeum dicit Deum, ut innuat Catholicos consubstantialitatem Filii cum Patre substinentes, divisionem in Deo admittere. Id, & Praxeani Catholicis succensebant falso religionis zelo, ut ex Tertulliano. *Quomodo autem numerus sine divisione ponatur, procedentes retractatus demonstrabunt.* Consubstantialitatem itaque negat Eusebius. *Unum ingenitum,*

Theod hær. Fab. l. p. Idem l. 2. de Ebion. V. §. VII.

unum

unum ex eo vere, sed non ex substantia ejus genitum naturæ ingeniti omnino, & ejus essentiæ expert. Alios quos Arius aperte asserit errores ex negata consubstantialitate manentes silentio præterit; nempe Filium non extitisse ante quam gigneretur, aut conderetur: Et ex nihilo fuisse productum, ut dogmatis virus, quantum valet, abscondat. Hanc Arii, ejusque sectatorum circa suos errores varietatem notavit Augustinus. *Audio vos jam emendasse, an forte falsum est, eos hoc aliquando dixisse quod fuerit aliquando Pater sine Filio? tamquam fuerit lux æterna sine candore quem genuit*: Et in libris de Trinitate: *Si Filius est, natus est, si natus est, erat tempus, quando non erat Filius. Posteriores Ariani abjecerant istam sententiam.* Ab ipso vero met Ario hanc variationem cœpisse constat ex iis, quæ supra huc in eodem paragrapho ex Theodoreto retulimus. in disp. cu Pas. l. 6. c. 1.

§. X.

Propriæ Arii, Arianorumque verborum formulæ suis in explicandis erroribus.

PRopria Arii ejusque sectatorum verba suis in exprimendis, vel antiquis resumendis erroribus adhibita, accurata observatione recensenda videntur, ut collatis S. Zenonis sententiis evidentius inspici possit, num contra Arium, an contra antiquiores hæreticos verba fecerit S. Præsul.

Cœpit itaque Arius, teste S. Athanasio, contra S. Alexandri Catholicam doctrinam insanire. *Non semper Deus erat Pater, non semper Filius: nam cum omnia sint ex nihilo, etiam Dei Filius ex nihilo emersit: Et cum omnia sint condita, ipse quoque conditum quiddam, & opus haberi debet: Et cum omnia prius non essent, sed postea extiterint, fuit profecto cum Verbum non erat: Et quia non erat antequam fieret, principium existendi habuit: Tum enim extitit, cum Deus eum conditum voluit.* Inferius vero. *Etiam id quoque addunt: Eum non natura in patre existere, nec esse proprium ejus substantiæ Verbum, nec propriam sapientiam, in qua mundum istum creavit, sed in Patre esse aliud proprium, & peculiare Verbum, aliamque item propriam sapientiam in qua sapientia istud Verbum fecit. Atque adeo ipsum Dominum Christum respectu rationalium, quæ verbis utantur, Verbum esse nuncupatum.* Arii errores enumerare pergit Athanasius. *Rursus idem ait: Deum non nos propter illum, sed illum propter nos condidisse. Erat enim, inquit, solus Deus, nec erat Verbum cum eo. Deinde cum vellet nos procreare, tunc quoque istum procreavit, quem, postquam genitus est, appellavit Verbum. Non enim est Patris proprius, & naturalis fœtus Verbum, sed & ipsum gratia extitit. Quin & hoc quoque jactant: Christum non esse naturalem, & veram Dei potentiam, sed sicut erucæ bruchi appellantur potentiæ Omnipotentis Dei; ita ipsum quoque appellari Omnipotentiam Patris. Etiam illud inter cætera adjunxit, Filium non exacte cognoscere Patrem, sed ne suam quidem ipsius substantiam plene cognitam habere.* Orat. pr. contra Arian.

Tota tandem Catholicos inter, & Arianos contestatio ad unam Filii cum Patre consubstantialitatem vel asserendam, vel negandam redacta est. Hujus rei ad comprobandam Fidem, formulam a Valente Valacio, aliisque gregalibus in Ariminensi Synodo exhibitam satis erit afferre. *Credimus in unum, & solum, & verum Deum Patrem Omnipotentem Conditorem Opificemque omnium: Et in Unigenitum Filium Dei ante omnia sæcula, & initia, & ante omne tempus, quod in intellectum cadere potest existentem, & ante omnem comprehensibilem substantiam natum impatibiliter ex Deo, solum ex solo Patre, Deum de Deo similem Patri suo, qui ipsum genuit, cujus, secundum scripturas, generationem nemo novit, nisi solus, qui eum genuit Pater. Vocabulum porro substantiæ, quia simplicius a Patribus positum est, & a Populis ignoratur, & scandalum affert, eo quod in scripturis non contineatur, placuit, ut de medio tolleretur, & nullam posthac de Deo substantiæ mentionem esse faciendam.* Refert S. Athan. de Syn. Ar. & Seleu.

Hac ætate S. Zenonem Veronensi Ecclesiæ præfuisse contendunt Domini Ballerinii, qui illius Episcopatum ab anno 356. ad annum 380. producunt. *Quidquid autem id est, procul dubio inter annum 356. & 380. circiter Zenonis Episcopi ætas statuenda est.* De hoc ætatis systemate inferius. Diss. 1. c. 3. §. 5.

§. XI.

Errorum hactenus recensitorum ætas ad Gallienum usque.

PRætermissis hæreticis illis minus circa errores suos inter se consentientibus Ebionis, Artemæ, Paulique Samosateni ætas firmanda est; tum si qui ipsorum errores Artemam inter, & Samosatenum professi sunt, inquirendi. S. namque Alexander Patriarcha tres hos hæreticos ante Gallienum, vel sub Gallieni tempora eumdem errorem divulgasse, eosdemque Ario, & Arianis in Filii Divinitate convellenda præcessisse testatur, ut vidimus. Brevis hæc chronica disquisitio ad Epocham D. Zenonis firmandam plurimum conducere dicenda est, cum ipsius sententiis hos errores impetitos videamus. Ebion itaque primo cadente sæculo circa annum Christi 82. a Tillemontio locatur. Baronius vero ipsum ad annum C. 74. refert. Suos Ebion errores non solum in Asia sparsit, sed & Romæ. Ebionis errores Artemas instauravit, non autem ipse primus, sed Theodotus, seu Theodotion Bizzantinus, cui se cum adjunxisset Artemas hæresin celebriorem reddiderit, damnatique sunt a Victore Summo Pontifice circa annum Christi 196. Theodotionem ante annum C. 219. diem suum obiisse conjicit Tillemontius. Artemas forte Theodotioni superstes, ut hæresis Auctor agnitus fuisse videtur. Hunc errorem licet a S. Pontifice Victore damnatum, non subito extinctum fuisse dicendum est: Nam & in Tertulliano notatur. *Et Pater Deus est, & Judex Deus est, non tamen ideo Pater, & Judex semper, quia Deus semper, nam nec Pater potuit esse ante Filium, nec Judex ante delictum Fuit autem tempus, cum & delictum, & Filius non fuit, quod Judicem, & qui Patrem Dominum faceret.* Hic circa annum C. 216. scribebat. Beryllus quoque Bostrensis in Arabia Episcopus circa Christi annum 229. de eodem errore insimulatus fuit. *Ausus asserere* (ut Eusebius narrat) *Dominum ac servatorem nostrum antequam inter homines versaretur, non substitisse in propriæ Personæ differentia, nec propriam. sed Paternam duntaxat Divinitatem in se residentem habere: Cumque ea de re plurimi Episcopi quæstiones, ac disputationes adversus illum habuissent, rogatus una cum reliquis Origenes, primum quidem cum illo familiariter collocutus est, ut quænam esset hominis sententia exploraret. Postquam vero liquido cognovit, quid diceret, errorem ejus coarguit, allatisque rationibus, ac demonstrationibus convictum hominem quasi manu apprehendens ad veritatis viam perduxit* Idem Origenes, qui ante annum C. 256. adhuc in vivis erat, hunc errorem redarguit. *Intelligat enim ille qui dicere audet: fuit aliquando cum non esset filius:* Ex quibus verbis optime interunt doctissimi Ballerinii: *Hinc quidem probatur, alios quosdam hunc errorem id temporis docuisse quem Origenes reprehenderet* Ad Gallieni tempora propius accessit, qui anno C. 266. obiisse dicitur, S. Dionysius Alexandrinus Patriarcha, hic ut iidem eruditissimi Ballerinii notant in Epistola ad Euphranorem cujus fragmentum suppeditat Athanasii Epistola de sententia Dionysii no. 4. Sabellianos impugnans. Etenim „ ait „, cum sit res facta non erat ante quam fieret: *At ea de causa ad Dionysium Romanum ille delatus, & ab eodem reprehensus apologia se se purgavit, in quam multa conjecit, quibus eum errorem rejicit, quem subinde Ariani excepere: unde cum hi ejus auctoritatem pro se allegarent, Athanasius loco memorato item, 9. prædecessoris sui sententiam optime vindicat, auctoritatemque ex inimicorum manibus noviter eripit.* Eodem tempore Paulus Samosatenus errores, quos ab Ebione, & Artema hauserat, in lucem ausus est propalare, contra quem ut vidimus idem S. Dionysius scripsit.

Ebionis itaque hæresim primo adhuc labente sæculo exortam, circa secundi sæculi finem, ac tertii initium ab Artemone instauratam, toto sæculo tertio usque ad Gallieni tempora, & post Gallienum quoque serpsisse adhuc in Ecclesia comperimus, non Alexandriæ tantummodo, sed & in Italia, & Romæ vulgatam: Eam adoptavit Arius tanto Ecclesiæ Catholicæ detrimento, ut elapsis tot sæculis adhuc perniciem suam novis in Arianis diffundat.

T. 2. vot pr. de Naz. & Ebion & in C. an. 82. Sp. ad an. 74.

T. 3. Tit. les Theod. e Melchis.

Contra Erm. c. 3.

Hist. l. 6. c. 33.

Ref. DD. Ball. ex S. Ath. Adn. 5. ad Tr. 7. lib. 2 S. Zenonis. Sp. d. an. d. Adn. 5.

§. XII.

§. XII.

D. Zenonis Textus adducuntur, qui contra Arii errores facere putantur.

IIs prænotatis, quæ ad rem præsentem facere videbantur, nunc propius ad quæstionis nodum accedamus oportet, D. Zenonis textus, qui contra Arium laudantur, expendentes.
Hos D. Ballerinii allegant, quos iisdem ipsorum Verbis hic exscribimus. *Harum locutio-* *Diss. p. &*
num (ita Ballerinii) *vocumque præcipuarum vis ut manifestior fiat, quid Ariani ex una parte sen-* 2. §. 2.
serint, quid ex alia Auctor contra scripserat, certis quibusdam capitibus exponere perutile fuerit, unde vel illi, qui non plane eruditi in hisce materiis sunt, Auctorem contra Arianos ex proposito dissentem agnoscant. Hi Hæretici ex Athanasio in lib. de Decretis Nicænis num. 18. pag. 225. de Filio Dei loquentes hujusmodi formulis utebantur. „ Ex non existentibus non erat antequam „ genitus est Fuit aliquando cum non esset. *Quibus significaret Divinum Verbum,* ex non ex- „ istentibus, *id est ex nihilo ut ceteræ creaturæ conditum,* non fuisse antequam genitus est, „ unde & fuit aliquando cum non esset. *His ut contrairet noster Autor cum Catholicis primum* „ *docuit Tract. 2. lib 2. Deum Patrem, alium se, id est Filium Deum,* genuisse ex se, ex in- „ nascibili sua illa substantia, in qua beatus manens in sempiternum omnibus, quæ habet „ habentem filium paris procreavit. Et Tract. 2. lib. 2. Totum se, *inquit Pater*, reci- „ procavit in Filium, *quibus Divinum Verbum non ex nihilo, seu ex non extantibus, sed ex ipsa* „ *Patris substantia genitum aperte prodidit. Dein ut exploderet alteram formulam,* non erat an- „ tequam nasceretur, *seu alteram eo recidentem.* Fuit aliquando cum non esset, *quibus Di-* „ *vino Filio Æternitatem Ariani negabant,* coeternitas, *vocem sæpius inculcat* Tract. 2. lib. 2. „ una originali coæternitate Tract 6. lib. 2. num. 4. cum quo originalis perpetuique regni „ una possessio: coæternitatis omnipotentiæque una substantia, una æqualitas, una virtus „ Majestatis Augustæ. *Huc etiam illa pertinent Tract. 55. ubi Filium* Paternæ Antiquitatis so- „ lum conscium, *id est coæternum Patri fatetur; & ut alia dimittamus Tract. 7. exploratissi-* „ *me eam hæresim notat quæ* molestius, sed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium „ Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum, fuisseque tempus quando „ non fuit. „ *Hæc præcipue verba Baronium moverunt, cum Arianam Hæresim directe feriant: nemo enim ante Arium similia docuit, nemo ante hoc tempus adeo expresse hæresim hujusmodi notavit, & refellit, nec notare, & refellere quidem potuit.* Hæc DD. Ballerinii. Antequam vero de his, aliisque D. Zenonis allatis textibus agamus, præmittendum est.

§. XIII.

Mysterii SS. Trinitatis notitiam ab ipso Ecclesiæ initio, præcipue vero tertio Ecclesiæ sæculo floruisse.

COmmendatissimus Petavius, Athanasii, atque Basilii testimoniis adductis, evidenter
ostendit, *primis illis Ecclesiæ sæculis complures extitisse Sanctos, & eruditos Patres, qui sin-* *Pet. in sec.*
ceram, & legitimam Trinitatis doctrinam, & ipsi tenerent, & tum docendo iis quibuscum degebant, *To. Th.*
tum scribendo posteritati traderent. Idem præstat & Thomasinus; ex iisdem nos aliquas *dog. c. 2.*
SS. Patrum sententias ad hujus paragraphi adornandum titulum seligemus, præcipue quæ *n. 5.*
tertii Sæculi Patres protulere. Omissis itaque iis, quæ in libro, qui Pastor inscribitur leguntur, & quæ in S. Clementis Romani Ignatii Martyris, Aristidis Atheniensis, Polycarpi Martyris, qui primo Sæculo recensentur monumentis: nec non Justini Philosophi, &
Martyris Irenæi, Athenagoræ, Theophili Antiochensis sententiis, qui secundo, easque *Quid* 11.
apud ipsum Petavium videre est; illorum SS. Patrum monumenta, qui labente secundo, §. XIII.
vel tertio currente Sæculo, de Sanctissimæ Trinitatis Mysterio meminere, expressiora desumendo proferemus in medium, cum ea hujus tractationis ætatem propius attingant.

Hyppoliti Martyris qui floruit circa C. annum 222. de Sanctissima Trinitate sen- *Pet. l. c.*
tentias profert Petavius. *Multo luculentiora perfectæ, ac veræ Divinitatis in Filio ejusque Perso* *cap.* 4.
 na *num.* 2.

ne a Patre distincta Hyppolitus idem testimonia dedit in Opusculis contra Beronem, & Helicem apud Anastasium, in quibus duplicem in Christo naturam accurate discernit, & Divinam eamdem plane esse demonstrat, quæ est in Patre „ Verbum enim Dei nulla re mutatum esse, *dicit eo ipso* „ *quod carnem induit*, nec in nullo prorsus in quo idem est cum Patre, factum esse idem „ cum carne propter exinanitionem; sed cujusmodi erat absque carne, ita mansisse extra „ omnem circumscriptionem. *Rursus*. Deum *illum* Infinitum simul, & incircumscriptum „ hominem esse ait, & intelligi utriusque substantiam perfecte perfectam habentem. *Quod potest esse clarius summæ absolutæque Divinitatis in Christo præconium? Nam & infinitum Deum hunc esse prædicat, & immensum, & immutabilem, & idem omnino cum Patre, quod ad naturam attinet, cum sit ejus Filius, ideoque re ipsa distinctus. Denique*: Divinitas (*inquit ex* „ *Anastasii versione*) ut erat ante incarnationem, est & post incarnationem secundum natu„ ram infinitam incomprehensibilis, impassibilis, imcomparabilis (*immo* inalterabilis) in„ convertibilis, per se potens, & ut totum dicamus subsistens, substantialis sola infinitæ „ Virtutis Bonum. „ *Potuit ne vel hoc sæculo quisquam disertius, expressius, significantius Divinitatem Filii, ac Personarum discrimen exponere, quam vel scriptor ille fecit antiquus, antequam Nicænus Consessus liquidam ea de re scientiam explicasset?*

Clementis Alexandrini de Trinitate Sententias, quas *sine erroris suspicione* scriptas fatetur
T. 3. Th. Dogm. Tr. 2. cap. 44. num. 1. Petavius ad librum primum de Trinitate videndas remittit. Nos ex Thomasino afferemus, qui Clementem ab omni erroris suspicione demonstrat alienum. *Vide* (Thomasini verba sunt) *ut ejus Æternitatem ante tempora astruat.* „ Nullius (hæc vero Clementis) certe „ hominum, vel Deorum fuit ante hunc mundum, non autem sumus ante mundi constitu„ tionem, qui eo quod esse oporteret in ipso Deo sumus geniti. Dei Verbi sumus nos „ figmenta ratione prædita, per quem aut qui sumus, quoniam in principio erat Verbum: „ sed quoniam Verbum quidem erat ab alto petita origine, divinum universorum Princi„ pium, & fuit, & est. Quis autem nunc nomen accepit olim sanctificatum potestate „ dignum, Christus, novum mihi vocatum est canticum. Hic ergo Verbum Christus, & „ ut nos olim essemus, erat enim in Deo, & ut bene vivemus, causa fuit. Nunc autem „ apparuit hominibus hic ipse Verbum, qui solus est ambo Deus, & homo „ *Vide ut mox Christum dicat ante Carnem assumptam fuisse illum ipsum Deum, qui est, seu qui est ipsum esse, & in eo qui est, hoc est in Patre fuisse.* „ Apparuit autem nuper qui prius erat Serva„ tor: apparuit qui est in eo qui est: ὁ ἐν τῷ ὄντι ὤν, quoniam Verbum, quod erat apud „ Deum Doctor apparuit, per quod omnia sunt fabricata „ & *infra*. Verbum Dominum, „ qui revera est Deus manifestissimus, qui est universorum Domino exæquatus, quoniam „ erat ejus Filius, & Verbum erat in Deo. „ *Apertissime Deum esse Verbum docet, & Patri coæqualem quo Filium.*

Ab libro Pædagogi primo vide ut tres Divinas Hypostases conjungat, a reliquis sejungat om-
num. 2. cap. 6. *nibus, ei subjungat totam naturam intellectualem*. *Ecclesiam* „ O miraculum mysticum! Unus „ quidem est universorum Pater; Unum est etiam universorum Verbum, & Spiritus San„ ctus Unus, & ipse est ubique. Una autem sola Mater est Virgo; Mihi autem placet eam „ vocare Ecclesiam. „ Plura apud eumdem Thomasinum vide.

Clementi Alexandrino Origenem subjiciemus Discipulum Magistro ex eodem Thomasino; de quo tamen contraria nobis forte allegenda erunt inferius, cum a se ipso sæpe diversus, quandoque sibi contrarius Origenes inveniatur, ut vere de illo dixerit S. Hieronymus: *Interdum magnus dormitat Homerus.* Origenis testimonia, quæ subdimus ex S. Athanasio Thomasinus desumpsit. *Si est, inquit Origenes, ulla imago invisibilis Dei, ipsa quoque imago invisibilis fuerit; immo hoc quoque ausim addere, quod cum sit ille similitudo Patris, fieri non posse, ut fuerit quando non fuerit. Quando enim Deus, qui secundum Joannem Evangelistam lux dicitur, splendore caruit suæ Majestatis? ut quis audeat Filio principium adscribere, quasi antea nondum existenti? Quando autem non erat ineffabilis illa, innominabilis, inenarrabilisque Patris substantiæ imago, forma, ratio, quæ Patrem cognoscit? Cogitet secum quicumque audebit dicere, Erat quando non erat Filius se hoc ipsum dicere. Erat quando sapientia non erat,*

erat, quando ratio non erat, quando vita non erat. Et statim ibidem. *Idem Origenes alibi dicit: Sed fas non est, neque periculo vacuum est ob infirmitatem nostram, quantum in nobis est, spoliare Patrem unigenito suo, secum semper existente Verbo; spoliare item eum sapientia in qua lætabatur; inde enim colligeretur, eum non semper lætatum fuisse: Ecce nos demonstramus istiusmodi sententiam a Patribus ad Patres quasi per manus traditam esse. Vos autem novi Judæi, & Discipuli Caiphæ, quos verborum vestrorum Patres, ac Majores demonstratis, cum ne unum quidem ex prudentibus, aut doctis in auctorem citare possitis.*

Theognostum addimus ex Athanasio: Cum eum cum Origene simul nominatum vides in Bibliotheca Photii. *Discite*, (Ita Athanasius) *igitur nunc Christo rebelles Ariani*, *Theognostum virum disertum non abhorruisse a vocabulo substantiæ, scribens enim de fide hipotypo-seon ita locutus est*, „Non forinsecus, aut ex rebus extraneis Filii substantia constat, ne „que ex non entibus producitur, sed ex Patris substantia ita progenitus est, ut a luce „jubar, ut ex aqua vapor. Neque enim id ipsum est quod aqua, neque jubar id „ipsum quod sol, sed non alienum, tamen rerum, ut profluentem eum esse dicas „Patris substantiæ, idque ita ut interim substantia illa Patris divisionem non patiatur: „Quemadmodum enim sol non diminuitur suis ex se profluentibus radiis; ita nec sub„stantia Patris diminutionem sustinet, imaginem sui Filium progignens. p. 903. ed. Roth. an. 1653.

Ultimo Neocæsariensem Gregorium adducimus, qui sua in Fidei confessione sic habet „Unus Deus Pater Verbi viventis Sapientiæ subsistentis, & Virtutis suæ, & figuræ „sempiternæ: perfectus perfecti Genitor: Pater Filii Unigeniti, Unus Dominus, solus „ex solo, Deus de Deo & Filius Verus, Veri Patris. Mox, & Unus, *inquit*, Spiritus San„ctus ex Deo substantiam habens &c. Imago Filii, perfecti perfecta, vita viventium „causa, Fons Sanctus, Sanctitas Sanctificationis præstatrix. *Postremo ita concludit*, Trini„tas perfecta.

Hæc satis esse videntur ad Sanctissimæ Trinitatis, & Incarnationis fidem notam, & manifestam tertio præsertim Ecclesiæ sæculo demonstrandum. Plura qui cupit apud Petavium, & Thomasinum inveniet. Illud tamen modo liceat observare, quanti hæc SS. Patrum, quos laudavimus, facienda sint monumenta, ad Arii Arianorumque profligandos errores. Num itaque Hyppolitus Martyr, Clemens Alexandrinus, Origenes, Theognostus, Gregorius Neocæsariensis, Ario, & Arianis posteriores sunt reputandi? Cur itaque Ario posterior Noster Zeno?

§. XIV.

D. Zenonis sententiæ, quibus Arianis contraire ipse S. Pater creditur, considerantur.

Ad sententias D. Zenonis examinandas procedendum modo. Prima ex Tractatu, seu Sermone tertio secundi libri allegatur. *Deum Patrem*, Alium se, *& Filium Deum*, genuisse ex se ex innascibili illa substantia, in qua Beatus manens in sempiternum, omnibus quæ habet habentem Filium paria procreavit. „ Totum hunc sermonem, quia brevis est hic excribemus: non enim omnes, qui hæc nostra legent, sermonum S. Zenonis copiam habebunt. *Principium, fratres dilectissimi, Dominus Noster incunctanter est Christus, quem ante omnia Sæcula Pater in profundo suæ mentis arcano insuspicabili, ac sibi soli nota conscientia Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplectebatur. Igitur ineffabilis illa incomprehensibilisque sapientia sapientiam, omnipotentia omnipotentiam propagat. De Deo nascitur Deus; de ingenito unigenitus, de perfecto perfectus. Totum Patris habens, nihil derogans Patri. Procedit in nativitatem, qui erat antequam nasceretur in Patre æqualis in omnibus, quia Pater in ipsum alium se genuit ex se, ex innascibili sua illa substantia, in qua Beatus manens in sempiternum omnibus, quæ habet habentem Filium paria procreavit, qui est Deus Benedictus in sæcula sæculorum.* Ball. Diss. pr. c. 2. §. 2. V. §. 12.

Hoc in sermone contra nullum errorem invehit S. Zeno, seu Filii divinitatem Popu-
Ball. Diss. lo explicat. Quomodo igitur vel leviter suspicari poterit, ipsum Arianis contradicere? *Hic*
c. 2. §. 2. (Arianis) *ut contrairet noster Auctor, cum Catholicis primum docuit &c.* Non ne conformiter loquitur, & D. Hyppolito, qui Verbum dicit *idem cum Patre*. S. vero Zeno dicit, quod
V. §. 13. *Pater in ipsum alium se genuit ex se, ex inaestimabili scilicet sua illa substantia*? Et D. Clementi Alexandrino, qui ait: *Universorum Principium & finis &c. est* (Verbum) D. Zeno initio sermonis: *Principium Fratres dilectissimi Dominus noster incunctanter est Christus.* Item S. Clemens de Filio. *Erat enim in Deo, qui est in eo qui est &c. Verbum in Deo.* S. Zeno pariter: *De Deo nascitur Deus, qui erat antequam nasceretur in Patre aequalis in omnibus.* Thaumaturgus tandem Gregorius, qui Gallieni tempore obiit, de Patre, & Filio sic loquitur: *Perfectus Perfecti Genitor, Pater Filii Unigeniti, Unus Dominus, solus ex solo, Deus de Deo.* Cui non tantum eodem sensu, sed iisdem ferme verbis concinit S. Zeno: *De Deo nascitur Deus, de ingenito Unigenitus, de solo solus, de toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus.* Cum ergo neque Martyr Hyppolitus, nec Alexandrinus Clemens, nec Thaumaturgus Gregorius tot annos Ario antiquiores contra Arianos egerint; neque S. Zeno contra eosdem egisse dicendus est.

Si vero dandum est aliquid, S. Zenonem videri et in laudato sermone errorem aliquem confutasse, certe nonnisi iis in verbis: *Procedit in nativitatem, qui erat antequam nasceretur in Patre aequalis in omnibus*: Quibus non alius carpitur error, nisi Ebionis, Artemae,
§. v. 6. 7. ac Pauli Samosateni tanto ante Arium asserentes, Christum Dominum ante Mariam non fuisse. Non enim probanda videtur tertia nativitas Verbi, licet per sim litudinem, quam
Diss. 2. c. Doctissimi Ballerinii comminiscuntur: Cum D. Zeno duas tantum Christi nativitates aper-
1. §. 4. & tissime agnoscat: De hoc tamen inferius. Eumdem errorem arguit, & Origenes: *Cum sit*
5. *ille similitudo Patris fieri non posse, ut fuerit, quando non fuerit. Cogitet secum quicumque audebis dicere: Erat quando non erat.* Nulla itaque ratio ex verbis hujus Tractatus D. Zenonis
V. §. 13. erui potest, qua ipsum Arii vel Arianorum errores oppugnasse probetur.

S. Zen. l. Ad secundum Tractatum quod spectat, ex eo illa verba adducunt Domini Balleri-
secundi nii: *Totum se (Pater) reciprocavit in Filium:* quibus, (ut ipsi inferunt) *Divinum Verbum non*
Diss. 1. c. *ex nihilo, seu ex non extantibus, sed ex ipsa Patris substantia genitum aperte prodidit.* Utique fa-
2. §. 2. tendum est, non modo ex hujus sermonis verbis Filium consubstantialem esse Patri, sed ex pluribus aliis D. Zenonis sententiis apertissime illud inferri. At quid inde ad Arianos? Cum plurimi SS. Patres Ario anteriores, & primo, & secundo, & tertio Ecclesiae saeculo scribentes id aperte docuerint. Theognostus quidem ante Arium apertius quam D. Ze-
V. §. 13. no Athanasio teste idem asseruit. *Non ex non extantibus sed ex Patris substantia productum esse Filium*

Hoc in secundo Sermone adnotantibus iisdem Dominis Ballerinis S. Zeno contra
Adn. 5. Hermogenem, aliosque Haereticos agit, *qui materiam Deo coaeternam, & increatam posuere*; seu potius (ut iidem arbitrantur) *S. Zenonem appellare hoc loco Poetas, & Philosophos Gentium, qui eumdem errorem jamdiu docuerint.* Mihi tamen Sabellii haeresis S. Zenonis coaeva hic suggillari videtur: Sabellius etenim Hermogenis de ingenita materia errorem amplexus est. Conjecturae huic favet, quod in hoc eodem sermone S. Zeno distinctionem Divinarum Personarum egregie exprimit. *Hic est Deus noster qui se digessit in Deum. Hic Pater qui, suo manente integro statu, totum se reciprocavit in Filium, ne quid sibi derogaret. Denique alter in altero exultat cum Spiritus Sancti plenitudine una originali coaeternitate remanens.* Eadem aptissima similitudine explicat, ut in eodem sermone videre potes. Omnia autem haec optime faciunt contra Sabellium. S. vero Zenonem iis in differendis imitatum fuisse Lactantium dicere arbitrium est. Probandum prius Zenonem Lactantio posteriorem. Si vero S. Zeno ante Lactantium scripserit, ut Deo adjuvante ostendemus, Lactantius Zenonis imitator dicendus erit.

d. Tr. 2. Ea quoque Eruditissimorum Adnotatorum nota admittenda non est. Ad illa etenim
adn. 8. S. Zenonis verba: *Hic Pater, qui suo manente integro statu totum se reciprocavit in Filium, ne*

quid

quid sibimet derogaret S. Zenonem Arianos carpere volunt. *Ne quis fortasse ex generatione Filii immutatam Patris substantiam putaret. Ariani enim Catholicis eamdem Patris, & Filii substantiam confitentibus exprobrabant, hac ratione Filium particulam esse Divinæ substantiæ, quæ per generationem a Patre separata fuerit.* At eamdem sententiam antiquissimus Justinus Martyr apertius expressit in dialogo cum Triphone: *Virtutem illam esse Dei, ac Deum a Propheta nuncupari, non ita ut solis lux solo vocabulo numeretur, sed numero alterum quiddam: non tamen recisione tanquam Patris substantia secetur, uti cætera divisa, atque secta non sunt eadem atque erant ante sectionem*: Exemplumque affert. *Ignis a quo multi accenduntur ignes, sine ulla ejus immutatione, a quo plures accensi sunt.* Quid contra Arianos expressius? Tertullianus etiam contra Praxeam de tribus Personis agens ait: *Quomodo autem numerum sine divisione patiuntur procedentes retractatus demonstrabunt.* Adde quæ §. 13. ex Athanasio de Theognosto retulimus. *Nec substantia Patris diminutionem sustinet imaginem sui Filium progignens.* Erit itaque Justinus, Tertullianus, Theognostus Ario posterior? Apagesis. Neque Zeno igitur. Ex iis vero evidenter agnoscitur, divisionem Divinæ substantiæ ex distinctione Personarum Sanctissimæ Trinitatis inlatam, non esse argumentum a solis Arianis Catholicis objectum; sed Judæis, Patripassianis, Sabellianis, ac Samosatensibus, seu Paulianistis commune.

Apud Pet. 3 de præf. cap. 3. n. pr.

C. 3. & C. 11.

Idem dicendum est de coæternitatis voce sæpius a Divo Zenone inculcata Tract. 2. lib. 2. Tract. 6. lib. 2. num. 4. *ut expelleret alteram formulam* „ Non erat antequam nasceretur „ seu alteram eo recidentem „ Fuit aliquando cum non esset: „ His nempe formulis non solos Arianos Filio Æternitatem negasse constat, sed præ aliis, & Ebionem, & Artemam, & Paulum Samosatenum; quare S. Dionysius Alexandrinus, & ipse eamdem coæternitatis vocem sæpius inculcat contra ipsum Samosatenum: *Unus est ergo Christus, qui est in Patre coæternum Verbum, una ejus Persona, Deus invisibilis, & visibilis factus. Deus enim apparuit in Carne natus ex Muliere, qui erat ex Deo Patre genitus ex utero ante Luciferum, tamquam ex corde Verbum ex Patre editum, & simplex, atque expers partium Verbum Caro factum est secundum scripturas, non divisum in carnem, & Verbum, quasi in homine habitet Verbum, hac enim fuga generationis est.* Samosatenus ipse S. Dionysio objicit: *Quomodo igitur qui crescebat, & confortabatur hunc dicis ante sæcula esse, & simul cum Patre ingenito non habentem initium, & coæternum?* Cui Dionysius: *Generatio Christi ex Patre ex æternitate non potest intelligentia comprehendi.* Vides contentionis cardinem esse Æternitatem Filii in errore Ebionis, Artemæ, & Pauli Samosateni, qui idem sentiebant. Sex quoque Episcopi in Epistola ad eumdem Samosatenum, coæternitatis voce licet non utantur, adest tamen sensus idem in verbis: *Hunc Filium qui semper cum Patre est, credimus implevisse voluntatem Patris in creatione Universi.* Si recolas ea, quæ §. 13. habentur, intelliges profecto notitiam coæternitatis Filii cum Patre adeo vetustam esse, ut ab ipso initio Ecclesiæ inter Christianos manifesta fuerit: Qui namque unum Deum in tres distinctas Personas profitetur, & coæternum Filium cum Patre confiteatur oportet.

Ball. Diss. 2. c. 2. §. 2.

In Ep. ad Paulum Samosatenum.

Qu. 5.

Extat apud Labbè cum præc. T. p. Conc. p. 843.

§. XV.

Tractatus septimus lib. secundi, in quo S. Zeno præcipue in hæreticos agit, speciali consideratione perpenditur.

Superius alios D. Zenonis Tractatus, seu Sermones consideravimus, in eis vero contra hæreticos aperte non disserit; at in hoc contra hæreticos manifesto disputare se dicit. *Quibus omnibus exempla vel ratio, quam prosequuturi sumus, argumentationis totius uno ictu omnes nervos abscindit.* Initio itaque contra tres præcipue sectas Christi Divinitati infensas tractare proponit, ita enim exorditur: *Licet Sectæ sint plures, quæ injuriam Christi fabulari nituntur, tamen tres sunt quoddammodo principales, e quibus duæ ejus quem cupiunt depravatam simulant se esse cultrices. Una denique asserit, J. C ab utero Virginis Mariæ sumpsisse principium, Deumque ex inde ob justitiam factum esse non natum. Alia modestius, sed mordacius nocens, dicit quidem*

dem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum, fuisseque tempus quando non fuit. Tertia Judæa est vere cæca, quæ cum in lege (ut dicere soler) sua leger ubique duas Patris, & Filii designari Personas, tamen nunc usque contendit, Deum Filium non habere. Quæ sint hæ sectæ a D. Zenone designatæ, videndum modo est.

Adn. 3. Ad hunc serm. Clarissimi Ballerinii Photinianos D. Zenonem indicasse in prima recensitarum sectarum adnotant. *Photinianos autem, quos alii Zenonianæ ætatis Patres passim restiliunt nostrum Auctorem voluisse perstringere, facile intelliges.* Cum vero Photinus non eumdem errorem hic a S. Zenone indicatum docuerit, ipsum hic non perstringi dicendum est. *Unum denique asserit J. C. ab utero Virginis Mariæ sumpsisse principium, Deumque ex inde ob justitiam factum esse non natum.* Ita S. Zeno. Photinus vero: *Non ab utero Virginis Mariæ*, sed tunc Christum esse cœpisse, cum Spiritus Sanctus visus est super illum.

Cum vero Photinianos potius insectatus S. Zeno dicendus sit, eam rationem afferunt. *Quatenus vero idem ob justitiam Deus factus traditur, fuit quidem hic Nestorii celebris er-*
Sp. an. C. *ror, at qui jamdiu ante a Paulo Samosateno, & Photino prædicatus fuerat, hoc tamen discrimine,*
357. n. 2. *quod Nestorius, notante Garnerio dissert. 7. de ortu, & incrementis hæresis Pelagianæ c. 7. docuit,*
Ball. Adnot. 3. *Christum hominem non ex meritis, sed ex Divina gratia jam inde a Matris utero, a Divino Verbo assumptum fuisse: Cum Paulus Samosatenus eumdem Christum hominem natum dixerit, qui ex Virtutum merito (justitiam Zeno vocat) in Deum profecerit.* At concedamus licet Photinum cum Samosateno in eamdem ivisse sententiam; *si jam diu ante a Paulo Samosateno* idem error *prædicatus fuerat*, cur Photinum posteriorem, non Samosatenum anteriorem impetisse S. Zeno putandus est? Cur non dicendum, S. Zenonem in Pauli Samosateni errorem disseruisse, qui saltem Gallieno imperante impium suum dogma vulgavit? Ipse tamen ejusdem hæresis auctor non fuit, quam tanto ante, & Cerinthum, & Ebionem, & Carpocratem,
§. 5. 6. & Artemam sparsisse vidimus. Hi etenim docuerunt non modo a Mariæ utero Christum sumpsisse principium, sed ob Virtutis suæ meritum aliis præcelluisse, Deumque factum. Et Gallieni itaque tempore contra eumdem errorem agere potuit S. Zeno, neque ad Photinianos confugere necesse est.

Secundo loco hanc hæresim ponit S. Veronensis Antistes. *Alia modestius, sed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum, fuisseque tempus quando non fuit.* Hanc esse Arianorum hæresim adnotant Domini Ballerinii, *Qui* (Ariani) *& si Christum Dei Filium prædicarent, non tamen ab æterno, sed in tempore genitum prodidere, unde effatum illud apud ipsos solemne* „ Fuit tempus quando non fuit. „ *Videsis Athanasium de Decretis Nicænis num. 18 Hilarium lib. 4. & 6. de Trinitate, ubi ipsam Arii epistolam allegat, in qua eadem formula inculcatur. Neque mireris quod hic Filius, Deum, dici potuerit, & nihilominus negari Patri coæternus, & æqualis; Nam illum Deum alusive fatebantur Ariani non proprie, ut ex Hilarii fragm. num. 26. & aliunde notum est.* Fuisse quidem hunc unum ex Arii erroribus fatendum est, cujus tamen Arius auctor non fuit, ipsis ajentibus eruditissimis Adnotatoribus, qui Origenem contra Peterum, & Bagattam defendentes eumdem errorem Origenem reprehendisse ex Athanasio probant ejusdem Ori-
§. 11. genis adductis verbis. *Intelligat enim*, inquit ille, *qui dicere audet fuit aliquando, cum non*
§. 13. *esset Filius*, quod & notavimus supra, aliosque Origenis textus adduximus. Fatentur itaque ex allatis Origenis Sententiis probari, alios *quosdam hunc errorem id temporis* (Origenis videlicet) *docuisse, quem Origenes reprehenderet.* Cum proinde Origenes non uno in loco, sed pluribus, & ex professo validisque rationibus hunc refellat errorem, invaluisse itaque & Origenis tempore comprobatur: quapropter & tanto ante Arianos convellere illum po-
§. 11. tuit S. Zeno. Recole quæ supra retulimus de Tertulliano, Berillo, Dionysio Alexan-
Apud Ath. drino, qui ab eodem crimine se purgat apud S. Dionysium Romanum Pontificem. *Accu-*
de Sent. *samur quasi qui dicamus Filium unum esse ex numero rerum factarum, & nequaquam Patri suo*
Dion. *consubstantialem. Falsum esse crimen, quo mihi objiciunt, quod Christum Deo consubstantialem esse negassem.* Et ea etiam, quæ de Paulo Samosateno exhibuimus, eo usque evidenter constare intelliges percrebuisse hunc errorem, & ante, & Gallieni temporibus: quare mirum
non

non est S. Præsulem contra ipsum eadem ætate apud populum habuisse Sermonem : ita ut hac ratione illum ad quartum sæculum amandare non sit opus.

Quinimmo si conjecturis est locus, Alexandrinum Dionysium coævum respexisse S. Zenonem puto: Nam cum initio Sermonis tres hæreses notasset, postea numero tertio ad Christianum verba convertit sua. *Videamus nunc, optime Christiane, quemadmodum inter Patrem, Filiumque tempus infulcias.* Validaque ratione perstringit. *Si enim tempori non sibi debent, quod est alter alteri obnoxius, procul dubio, ut tu vis, major est natura, quam Deus: At cum naturam ex nihilo feceris Christus; sit autem ex natura tempus, ineptum satis est opus suo præponere Artifici: ac per hoc solum interest, quod soli se sciunt.* Inde pluribus scripturæ testimoniis Christum Deum esse demonstrat. Et hæc verba ad Arianos directa volunt doctissimi Adnotatores, quos optimos Christianos appellatos dicunt *ironice*: At nihil est in textu, quod ironiam sapiat, quare, & serio dicta sunt accipienda: Superius etenim quando in hæreticos invehit quanto ardore loquatur, observa. *Cum hæc ita sint, humanitas te versuta cognosce vel fera, & intemperanti linguæ silentii frænos impone. Dementiæ genus est invisibilis, incomprehensibilisque velle opinari secretum.* Adn. 14 in eund. serm. d. Tr. 7. n. 2.

Tertia Judæa est vere cæca (ita S. Zeno) *quæ cum in lege, (ut dicere solet) sua legat ubique, duas Patris & Filii designari Personas, tamen nunc usque contendit Deum Filium non habere.* Hoc in Sabellianos fuisse dicta pro certo habendum est, quorum hæresis tunc grassabatur. Am. 257. Eam hæresim Judaismum appellavit & S. Basilius. *Judaismus est, Sabellianismus in Evangelicam prædicationem invectus. Qui enim rem unam pluribus nominibus appellatam esse dicit, Patrem, & Filium, & Spiritum Sanctum, & unam trium hypotesim exponit, quid aliud facit? Nonne sempiternam Unigeniti, quæ secula antecessit, existentiam negat? Negat item adventum illius ad homines quadam dispensatione factum, descensum ad inferos, resurrectionem, judicium. Negat porro peculiares Spiritus operationes.* Novatianus quoque hunc errorem in hæreticos notat. *Hæc enim contumelia hæreticorum ad ipsum quoque Patrem redundabit, si Deus Pater Filium Deum generare non potuit.* Non autem in Sabellianos ipsi posteriores, sed in Praxeanos dicit. Meæ huic sententiæ favent & ipsi Domini Ballerinii, qui hoc in sermone præclare agi contra Patripassianos, & Sabellianos adnotant. *Præclara hæc adversus Patripassianos, seu (ut a Latinis postea dicti sunt) Sabellianos confessio, qui unam Patris Personam duplici tantum voce distinctam comminiscebantur. Catholici autem Patrem, & Filium duplicem Personam, duplici distinctam nomine confitentur.* Pet. 3. l. p. c. 6. n. 3. Eus. hist. l. 7. c. 4. Refert Pet. l. c. c. 6. n. 4. Refert Th. de SS. Tr. T. 3. Adn. 13.

Iis igitur diligenter expensis, nullum erui posse argumentum constat ad S. Zenonem post Arium quarto Sæculo reponendum. Cum ea quæ in ejus sermonibus contra Arium vel Arianos dicta videbantur, propria sede circa Gallieni tempora locari debeant, eo quod errores, quos S. Præsul vel innuit, vel confutat tempore illo maxime viguerint. Hoc non concedunt Domini Ballerinii: Quin eosdem errores S. Zenonem latuisse, si tertio Sæculo ejus ætas constituatur, affirmant. Hunc rationis hujusmodi nodum solvamus igitur.

§. XVI.

Hæresum, quas S. Zeno commemorat, notitia circa Gallieni tempora communis.

Allata Origenis sententia, cujus jam supra mentionem fecimus: *Intelligas enim qui dicere audet, fuit aliquando cum non esset Filius,* concedunt Domini Ballerinii in adnotationibus ad septimum tractatum S. Zenonis lib. 2. *alios quosdam hunc errorem id temporis docuisse.* At in dissertationis primæ capite primo § 2. unum, aut alterum tantummodo fuisse opinari videntur hujus erroris assertorem. *Fuisse id quoque temporis alium aliquem, qui id doceret, quod Ariani subinde docuere.* S. quoque Dionysium Alexandrinum adducunt. In Ægypto quidem extitit S. Dionysius Alexandrinus Origenis Discipulus, qui non ut Arianis præcineret, sed ut Sabellianæ hæresi *in Lybia finitimisque nationibus grassanti se se opponeret, eam locutionem incaute usurpavit.* Tum narrata ipsius Dionysii ad Summum Pontificem Dionysium delatione, hujus reprehensione, ac Alexandrini Dionysii defensione, prosequuntur. *Hac ergo ex historia exploratum fit, tertio quidem Sæculo eam formulam a nonnullis in sola* §. 11 §. 15. Adn. 5.

quoque Ægypto adhibitam (unde paucis in monumentis Alexandrinam Ecclesiam spectantibus legitur) & ea adhibitam mente, ut Sabellianam hæresim Catholico sensu refellerent, non ut novam inducerent atque defenderent. Ex quo Dionysius Alexandrinus commonitus eam formulam displicere, in Apologia Catholicum dogma ita diserte confirmavit, ut qui ex Antiquis Arii errorem Dionysio vehementius lucidentiusque rejecerit inventus sit nemo. Quis itaque contra hunc, vel aliquem alium ejusdem generis, & loci hominem, tamquam Arii errores propugnantem istis in occidentis regionibus unum nostrum Scriptorem pro concione pluries, & acriter disseruisse, & non potius intelligat ab hoc palam impugnari Arianos sæculo quarto ubique, ac præsertim in hisce Italiæ finibus duce Auxentio debacchantes; Cum præsertim non eam solam, quæ in S. Dionysio Alexandrino reprehensa fuit, sed alias plures locutiones ex proposito, & sæpius impugnet ante Arium nemini umquam auditas.

Berylli itaque hæresim, & Dionysii Alexandrini verborum lapsum tamquam rem domesticos inter parietes actam, occultamque volunt Ballerinii: At hoc non patitur eorum temporum historia. Quid Eusebius de Beryllo testetur audiamus. *Tunc temporis Beryllus de quo superius dictum est Bostrorum in Arabia Episcopus Ecclesiasticam pervertens regulam, nova quædam, & aliena a Fide Catholica inducere conatus est; ausus temere asserere Dominum ac Servatorem nostrum, antequam inter homines versaretur, non subsistisse in propriæ Personæ differentia: nec propriam, sed Paternam dumtaxat Divinitatem in se residentem habere. Cumque ea de re plurimi Episcopi quæstiones, ac disputationes adversum illum habuissent, rogatus una cum reliquis Origenes, primum quidem cum illo familiariter collocutus est, ut quænam esset hominis sententia exploraret. Postquam vero liquido cognovit quid diceret, errorem ejus coarguit, allatisque rationibus, ac demonstrationibus convictum hominem, quasi manu apprehendens ad veritatis viam perduxit, & ad pristinam, sanamque sententiam revocavit. Extant hodieque, tum Berylli, tum Synodi ipsius causa congregatæ edita monumenta, in quibus, & disputationes in Ecclesia ejus habitæ, & singula, quæ tunc gesta sunt, continentur.* (Hist. l. 5. c. 23.) Vides hic plurimos Episcopos de errore Berylli quæstiones habuisse; synodum habitam; disputationes, atque monumenta vulgata, quæ si post centum circiter annos vidit Eusebius, potuit & Gallieni tempore S Zeno videre. Vidisse autem & S. Antistitem, & alios Episcopos, Sacerdotes, atque aliquos Fideles sinceritatis Fidei studiosos, & innotuisse in Ecclesia, ex eo constat, quod S. noster Doctor pro concione contra eumdem disseruerit errorem.

De Dionysii Alexandrini quæstiunculis quomodo se res habuerit narrat S. Athanasius. (De sent. Dionys.) *Quum igitur Dionysius Episcopus certior factus de Pentapolitanis, zelo religionis epistolam hanc, quemadmodum dixi, contra hæresim Sabellii ad Ammonium, & Euphranorem scripsisset. Quidam ex Ecclesia recte quidem sentientes, sed tamen ignari ejus causæ, cur ita ab eo scriptum esset, Romam ascenderunt, ibique eum apud Dionysium ejusdem nominis Romanum Præsulem accusaverunt. Re comperta Alexandrinus simul, & contra Sabellii sectatores, & Arii dogmata, propter quæ ab Ecclesia ejectus fuit, volumen composuit, ubi æquales, sed tamen contrarias hæreses esse docet in Sabellii dogmatis, & blasphemias eorum, qui dicunt Dei Verbum opus, aut creaturam esse: postulavitque a Romano Præsule, ut acta sibi indicaret, quibus acceptis opus edidit sub nomine elenchi, & apologiæ, ubi sceleratum officium Christi rebellium redarguit, & quo pacto hanc infamiam contra ipsum excitarint, demonstrat.* Pentapolitanis Sabellii hæresi infectis, ut eos ad Fidem revocaret S. Dionysius Alexandrinus ad Ammonium, & Euphranorem dedit epistolam, ex qua dissensio orta est, ut idem Athanasius testatur. *Unde suspicio nata est.* Cum in eadem epistola quædam legerentur sinceritati Fidei non conformia, quidam ex Ecclesia *Romam ascenderunt, ibique eum apud Dionysium ejusdem nominis Romanum Præsulem accusaverunt.* Non itaque in scriniis occultæ litteræ ad Ammonium, & Euphranorem latuerunt, sed Ecclesiæ innotuerunt Alexandrinæ; Quidam etenim *ex ea Ecclesia*, ex ejus scilicet Ecclesiæ Clero, & ut par est credere, ab eodem Clero deputati (agebatur enim de proprio Episcopo coram Summo Pontifice accusando) *Romam ascenderunt, ibique eum . . . accusaverunt.* Publica accusatio ab Ecclesia Alexandrina contra suum Episcopum Romam apud Summum Pontificem delata, potuit ne toti Italiæ occultari? Nonne & omnibus Orbis Ecclesiis tantæ rei notitiam cum de Christi Divinitate ageretur, fuisse vulgatam dicendum est? Maxi-

ma

ma siquidem fuit in Dionysium contentio, maximæ excitatæ turbæ, ut opportune Tho-
masinus observat. *Serio hic perpendendum est, quanta in Dionysium concitata sit tempestas, ex eo* T. 3. Dog.
quod una vel altera epistola visus esset aliquantulum decedere de constantissima, & antiquissima Ecclesia- Th. Tr. 2.
rum omnium doctrina in Filii Divinitate profitenda. Nisi enim constantissima fuisset ea, & vetu- de SS. Tr.
stissima Ecclesiarum Fides, non ad eam adductus fuisset Dionysius sui purgandi necessitatem, non apud cap. 45.
*Dionysium Romanæ Ecclesiæ Antistitem in crimen vocatus esset, non ei se per epistolas purgare com-
pulsus fuisset.* Ita Thomasinus, cui adstipulatur ipsemet Dionysius Alexandrinus in Apolo-
gia ad Romanum Pontificem Dionysium. *Ceterum hæc & istiusmodi a me scripta, quasi cæcu-* Apud Ath.
tientes dissimulant se videre, sententiolisque inconditis veluti saxis eminus me lapidare conantur. Quid de Sent.
mirum igitur si Veronensis Præsul S. Zeno errorem, quo Dionysius intimulabatur pro con- Dion.
cione reprehenderit, ipsa reprehendendi ratione suffragante, ut notavimus. Illud acce- §. 15.
dit etiam ad quæstionis hujus manifestissimam & publicam notitiam demonstrandam, quod
non modo pluribus scriptis epistolis Dionysius ab eo crimine se defendit. *Quod si temporis,* S. Ath. l. c.
*& personæ ratio eum ad talia scribenda traxit, alias quoque postmodum epistolas scripsit, quibus se de
suspicione purgavit*; sed duo edidit volumina: Primum contra Sabellii hæresim, simul &
contra eos, qui in eum ingerebant, male de Christi Divinitate sensisse. *Re comperta A-
lexandrinus simul, & contra Sabellii sectatores, & Arii dogmata . . . Volumen composuit* (Arii
dogmata dixit Athanasius quamvis tot ante Arium annos scripserit Dionysius) Secundum
Romano Pontifici scripsit, ut sese defenderet: *Postulavitque a Romano Præsule,
ut acta sibi indicaret, quibus acceptis, opus edidit sub nomine elenchi, & apologiæ.* Ipse l. c. De
quoque Romanus Pontifex Dionysius eodem Athanasio auctore, cujus verba retuli, com- Serm. S.
mentarios in lucem dedit, quibus *voluminibus contra eos qui Filium opus, aut creaturam asse-* Zenonis l.
ruerant scriptis clare ostenditur, hæresim Christo rebellium Arianorum, non tunc jam primum, sed p. c. 7.
olim ab omnibus damnatam fuisse. Ab omnibus, inquit, omnibus itaque notam hæresim dam-
natam dicit, neque enim damnari potuit ab omnibus, quia etiam omnibus esset nota.
Alexandrino quippe Dionysio intererat sua scripta non in Alexandrina tantum Ecclesia, sed
& Romæ, & in Italia, atque Universa in Ecclesia sui ad defensionem vulgare, ut infami-
am sibi irrogatam depelleret. Romani quoque Dionysii erat in universa Ecclesia damna-
tum errorem ostendere. Concedendum itaque Dominis Ballerinis S. Dionysium Alexan-
drinum hanc formulam: *Cum sit res facta, non erat antequam fieret*, ea mente adhibuisse, Diss. 1 c. 1.
ut Sabellianam hæresim Catholico sensu refelleret. Ex eo tamen nullatenus inferendum est, mi- §. 2.
nus notum fuisse hunc errorem, & ob id minime redarguendum, etiamsi tantum Diony-
sio Alexandrino excidisset; quin ea potissimum ratione publice reprehendendus erat, ne
Alexandrini Dionysii auctoritas, & sanctitas errori spargendo obstetricante veluti manu ma-
ximum pondus, & occasionem præberet. Qua de re mitius cum illo agens, ita monet:
Videamus nunc optime Christiane, quemadmodum inter Patrem, Filiumque tempus infulcias: Si enim S. Zeno
tempori non sibi debent, quod est alter alteri obnoxius, procul dubio ut tu vis, major est natura, serm. 7. l. 2.
*quam Deus. At cum naturam ex nihilo fecerit Christus, sit autem ex natura tempus; ineptum satis
est opus suo præponere Artifici: ac per hoc solum interest quod soli se sciunt.* Libuit S. Zenonis
verba repetere: ipsa etenim per sese Alexandrinum Dionysium compellari demonstrant re-
thorico more licet absentem. Charitatem spirant, summam Viri opinionem exprimunt,
brevi, at energica vi errorem evincunt Dionysiano tempori accommodatissima.

At non in uno Alexandrino Dionysio, neque a nonnullis tertio Sæculo in sola Æ-
gypto, & paucis tantum in monumentis Alexandrinam Ecclesiam spectantibus, hanc for- d. Dissert. 1
mulam legi concedendum est, ut putant Domini Ballerinii: Quin per totam Ecclesiam c. 1. §. 2
hanc hæresim diffamatam circa tempora Dionysii Alexandrini, imo circa initium tertii Sæ-
culi pro certo habendum: Quod ut planum fiat, quæ supra de ætate hujus hæresis sunt ad- V. §. 11.
ducta, ad mentem sunt revocanda: Scilicet Ebionis errorem non in Asia solum ante se- V. §. 6.
cundi Sæculi initium, sed & Romæ fuisse vulgatum, ac magis, magisque diffamatum Theo-
dotione atque Artema a Summo Pontifice Victore damnatis circa annum Chr. 196. Errore
profligato serpuisse adhuc deprehenditur in Ecclesia non modo Orientali, sed & in Occiden-

tali, aliquo tamen cum moderamine, ut assolent hæretici ad Ecclesiæ censuram eludendam. Artemon quippe Christum Dominum dicebat esse hominem tantum ex Virgine natum Prophetis præstantiorem. Damnata hæresi, non ita aperte ante Mariam Christum non fuisse; sed fuisse tempus quando non fuit, Divinitatemque propriam in eo non fuisse sed Patris, heterodoxi affirmabant, quorum opinionem Tertullianum adoptasse comperimus in jam relatis
§. 11. Con- verbis ineunte Sæculo. *Et Pater Deus est, & Judex Deus est, non tamen ideo Pater & Ju-*
tra Hermo. *dex semper, quia Deus semper. Nam nec Pater potuit esse ante Filium, nec Judex ante deli-*
cap. 3. *ctum. Fuit autem tempus cum & delictum, & Filius non fuit, quod Judicem, & qui Patrem Dominum faceret.* Tertulliano e vivis sublato, Beryllus Bostrensis doctrinæ laude ab Eusebio
V. §. 11. commendatus, eumdem errorem asseruit circa C. an. 230 quem serpere adhuc circa medium tertii ejusdem Sæculi, & in Italia, & Romæ evidenter dignoscitur ex eo, quod Novatianus Romanus Presbyter contra eumdem errorem agat adhuc Catholicus sub S. Fabiano Papa. *Hic ergo cum sit genitus a Patre, semper est in Patre. Semper autem sic dico, ut non innatum, sed natum probem - - sed quia ante omne tempus est, semper in Patre fuisse dicendus est. Nec enim tempus illi assignari potest, qui ante tempus est. Semper enim in Patre, ne Pater non semper sit Pater.*

Contra eumdem errorem & Origenes disseruit, licet in sincera Mysterii SS. Tri-
V. §. 13. nitatis doctrina non sibi constans: *Quod cum sit ille similitudo Patris, fieri non posse quod fuerit, quando non fuerit.* Non itaque Berylli hæresis momentanea dicenda est, neque toti Occidenti prorsus ignota, atque uni forsitan Zenoni comperta, cum & Tertulliano, & Novatiano, ac Dionysio Romano Pontifici, Latinis Patribus: Origeni, Theognosto, Dionysio Alexandrino, Græcis, ipsique Paulo Samosateno hæretico, totoque tertio sæculo perstrepuisse universæ Ecclesiæ cognitam, ac publice manifestam ex adductis probetur.

Ad hujus paragraphi complementum Dionysii Alexandrini textus ex Athanasio af-
De Dec. feramus. *Nunquam fuit Deum non esse Patrem: semper Christum fuisse Verbum, & Sapi-*
Nicenæ Sy *entiam, & Virtutem. Neque enim cum hæc antea non genuisset Deus, postea genuit, sed*
nodi. *neque a se ipso Filius est, sed a Patre habet esse. Jam quia Splendor est Æternæ Lucis, omnibus modis ipse quoque Æternus est: Luce enim semper existente, certum est, & splendorem semper existere; eo enim ipso lucem esse, quod splendeat, intelligitur; non enim fieri potest, ut lux non luceat - - Sancti Spiritus mentionem feci, sed ita ut pariter adjungerem, undenam ille, & per quem venerit: Sed isti ignorant, Patrem a Filio alienari non posse, & sub Patris vocabulo primarium conjunctionis auctorem contineri, & Filium a Patre quasi domicilio disgregatum non esse, eo quod Patris vocabulum hanc communionem indicet, & in Patris, Filiique manibus esse Spiritum Sanctum, sed ita ut neque a mittente, neque a ferente segregetur. Qui fieri igitur posset, ut cum istis nominibus utar, suspectus habear quasi ista separari, dividique existimaverim. Hoc igitur pacto unitatem, quæ indivisibilis est, in Trinitatem dilatamus; & Trinitatem, quæ diminui non potest, in Unitatem consummamus - - Et tamen scilicet accusamur, quasi qui dicamus, Filium unum esse ex numero rerum factarum. & nequaquam Patri suo consubstantialem.* Alia congerit S. Dionysius: Sed hæc sufficiant ad ea, quæ proposuimus, confirmanda. Nam quanti hæc facienda sint, intelligat Lector ipse per sese.

§. XVII.

An S. Zeno alias Arianis tributas formulas impugnarit?

TRes a S. Zenone impetitas hæreses, multo ante Arii ortum disseminatas fuisse, demonstravimus, quas & Sæculo tertio convellere potuit S. Doctor. Insistunt tamen Do-
de c. 1. §. mini Ballerinii, ajentes: *Non eam solam, quæ in S. Dionysio Alexandrino reprehensa fuit,*
2. Diss. 1. *sed alias plures locutiones ex proposito, & sæpius impugnat ante Arium nemini umquam auditas.* Pergunt inauditas ante Arium locutiones auctoritate Socratis, Sozomeni, Ruffini, atque Hilarii probare. Quas hactenus consideravimus formulas auditas ante Arium, ex iis quæ protulimus

tulimus fatis fuperque conftat; pariter non unum Zenonem contra ipfas differuiffe, neque Occidenti fuiffe ignotas. Alias, quas afferunt, formulas confideremus, ut in aperto fit, an contra ipfas ante Arium inauditas conciones fuas habuerit S. Zeno, eafque ex propofito, & fæpius impugnaverit.

Ariani æqualitatem (ita Domini Ballerinii) *Filii cum Patre inficiabantur; inferioremque Patre Filium prædicabant. Auctor* „ æqualem „ *Patri Filium* „ in omnibus „ Tract. 3. & Tract. 4. lib. 2. „ æqualitatemque amborum unam „ *urget Tract.* 6. *num.* 4., *& formulis quidem adeo expreffis, ac repetitis fæpius aliis vocibus ftatuit, ut non cafu aliquo, fed ex confilio contra errorem jam dominantem hæc fe profiteri fubindicet: unde Tract.* 1. *lib.* 2. „ Deum Dei Filium „ Æqualem Patri a Catholicis prædicari, *diftincte affirmat: quæ prædicatio nonnifi in quartum Sæculum contra Arii hærefim cadit. Hanc porro æqualitatem non adferuit Auctor, fed pluribus ftatuere, & confirmare etiam integris quandoque tractatibus voluit, objectiones rejiciens, quas Ariani folum commoverant. Vide Tract.* 1. *&* 6. *lib.* 2 Æqualitatem Filii cum Patre tutati funt ante S. Zenonem omnes Patres, qui de Chrifti Divinitate fcripferunt; eam quippe impetebant antiquiores omnes hærefes, quæ Chriftum hominem, non Deum effe inficiabantur: Quapropter tanto ante Gallieni tempora S. Hyppolitus Martyr æqualitatem Chrifti cum Patre afferuit, cujus verba retulimus, quibus apertiffime dicit, quod Verbum *idem eft cum Patre.* Clemens etiam Alexandrinus fupra laudatus: *Verbum Divinum, qui revera eft Deus manifeftiffimus, qui eft univerforum Domino coæquatus.* Tuendæ tamen æqualitatis Filii cum Patre urgentior Divo Zenoni neceffitas fuit ea ætate, qua forte Veronenfi Ecclefiæ præerat; eo quod Origenes contra ipfam æqualitatem differuerit in libro contra Celfum. *Proximum* (ita Origenes) *mundi molitorem effe Filium Dei Verbum, qui velut fuapte manu mundum fabricaverit. Patrem vero Verbi eo ipfo quod Filio fuo, atque Verbo jufferit mundum facere, effe primarium opificem.* Hunc præcipue errorem confutavit S. Zeno in Sermone primo a Dominis Ballerniis indicato. *At ille cui jubetur, eft, inquit, inferior. Quid? Quod inde non effe probatur inferior: quia unde proceffit Paterni cordis eft exfecutor; non enim minus eft facere magna, quam dicere. Quamvis & quod dictum eft a Patre vel dici poteft, quia Verbum eft Filius, fine Filio non eft. & quod factum eft a Filio, vel fieri poteft, fine dignatione Paterna non eft, quia Filius fine Patre non eft.* In fermone quoque quinto. *Cum imperat Patrem Orbem fieri opus cum dicto completur a Filio. Quomodo autem, quantus, aut qualis fieri debeat, nemo præcipit, interrogat nemo: neque enim fine Patris effe poffit injuria, fi hac neceffitate opus effet illi, qui in finu Patris commanens voluntatis ejus perfectionem non didicerat, fed habebat.* Tanta majeftate Sermonis, tanta vi rationum in heterodoxos invehit S. Præful.

l. c. | V. §. 13. | Refert Petav. T 2. l. 1. dif. 3. c. 4 n. 9. | l. 2 fer. 1. S. Zen.

Apertius tamen contra æqualitatem Filii cum Patre Origenem fuiffe locutum afferit S. Hieronymus, qui ipfum fcripfiffe teftatur: *Deum Patrem effe lumen incomprehenfibile: Chriftum collatione Patris fplendorem effe perparvum qui apud nos præ imbecillitate noftra magnus effe videatur. Duarum ftatuarum majoris, & parvulæ unius, quæ mundum impleat, & magnitudine fua quodammodo invifibilis fit; & alterius fub oculos cadat, ponit exemplum, priori Patrem, pofteriori Filium comparat.* Eademque in Epiftola S. Hieronymus eumdem Origenis errorem refert quoad Spiritus Sancti Perfonam. *Tertium dignitate, & honore poft Patrem, & Filium effe Spiritum Sanctum - - rurfum majorem Filii Fortitudinem effe, quam Spiritus Sancti; & confequenter ipfius Sancti Spiritus majorem effe Virtutem cæteris quæ Sancta dicuntur.* Non defuit itaque S. Zenoni, & Gallieni tempore parata occafio de æqualitate non Filii modo cum Patre, fed & Spiritus Sancti cum Patre, & Filio, naviter fuis in concionibus agendi, quare primum Sermonem feu Tractatum ita concludit: *Conftat ergo æqualem effe, quod invicem vivit cum Spiritu Sancto.*

Concilium quoque Antiochenum primum eumdem in Paulo Samofateno reprehendit errorem. Scilicet Filium in procreando mundo *Paternam impleffe voluntatem, eique ut id faceret præcepiffe Patrem.* Inæqualitatem vero excludunt ejufdem Concilii Patres. *Operatur utpote Verbum fimul & Deus, per quem omnia fecit Pater, non tamquam per inftrumentum, neque* tam-

In Ep. fex Ep. ad Sam. ap Labbè T. 1. in Con. Antioch.

C. 18. *tamquam per Scientiam, non per se existentem.* In eadem sententia loquitur & Alexandrinus Dionysius contra Samosatenum verba illa explicans Hieremiæ. *Ego sicut agnus innocens, qui*
In resp. ad *ducitur ad Sacrificium*, ita in Persona Christi loquitur: *Ego, inquam, qui semper Persona*
10. quæst. *Christus æqualis Patri nulla dissimilitudine substantiæ coæternus Domino Spiritui &c.* Comper-
Pauli Sam. tum itaque est, errorem hunc de inæqualitate Filii ad Patrem tertio Sæculo, & Gallieno
ref. idem imperante viguisse, ita ut in illum agere ejusdem urgeret necessitas temporis. Non enim
Labbè l. c. Ariani soli contra æqualitatem Filii cum Patre sunt obloquuti. At forte quis Origenis scripta ab Arianis falsata caussari volet: Num forte eum latet Origenis æstuosum ingenium, quasi mare non semper tranquilla veritate pacatum, sed fluctibus variarum opinionum æstuans frequenter ad falsitatis scopulos allisisse? Hanc siquidem scriptorum ipsius corruptionem inane commentum esse, evidenti ratione ostendit Hieronymus. *Solus inventus est Origenes, cujus scripta in toto orbe pariter falsarentur: & quasi ad Mithridatis litteras omnis veritas uno die de voluminibus illius raderetur. Si unus violatus est liber, non universa ejus opera, quæ diversis, & locis, & temporibus edidit simul corrumpi potuerunt?*

Aliam formulam Arianorum propriam in D. Zenonis sermonibus deprehendere sibi
d. Diss. 1. videntur Domini Ballerinii: *Cum Auctor „ unam substantiam „ acriter inculcet, quam cæteri*
c. 2. §. 2. *ejusdem ævi Patres adversus Arianos ex proposito dimicantes inculcarunt; consubstantialis licet vocem nequaquam adhibeat, satis se nihilominus adversus eam hæresim decertantem prodit.* Hoc ab argumento immunem S. Veronensem Præsulem fore arbitrabar, eadem ratione, quam ipsi suggerunt Domini Ballerinii. *Consubstantialis licet vocem nequaquam adhibeat.* At mea quidem sententia et amsi *Consubstantialis vocem* sæpius adhibuisset S. Zeno, a tertio Sæculo non esse removendum pro certo habeo. Hoc ea ratione adducor, ut credam, quod *Consubstantialis* vox multo etiam ante Concilium Nicænum apud Patres, & Ecclesiæ Doctores in usu fuerit. Testatur hoc ipse Cæsariensis Eusebius verbi hujus *consubstantialis* inimicus, ab
In Ep. ad Athanasio allegatus. *Sed ipsi interim mire incusant, quod per voces non in scriptura solemnes,*
Episc. in A- *sed tamen pie inventas, condemnati sunt, cum ipsi tanquam exterioribus exorti de terra loquan-*
frica. *tur: Episcopi vero contra nos has voces ipsi excogitaruut, sed eas a Patribus contestatas acceperunt, & scriptis suis inseruerunt. Siquidem prisci Episcopi ab hic annis prope centum & triginta, tum qui Romæ, tum qui in nostra Civitate Pontificatum gessere accusaverunt eos, qui Filium creaturam dicerent, aut qui negarent eum consubstantialem Patri: Neque ejus ignarus erat Eusebius Episcopus Cæsariensis, qui cum prius suffragaretur Arianicæ Sectæ, postea tamen Nicæni Concilii Decretis subscripsit, & apud suos id ipsum propriis litteris affirmavit, cujus hæc verba sunt:* „ Novimus quosdam ex priscis eruditos, & præclaros Antistites aliosque „ Scriptores, cum de Patris, & Filii Deitate loquerentur, voce consubstantialitatis usos „ esse: „ Hac voce tanquam a Patribus accepta usus est & S. Dionysius Alexandrinus
In Ep. ad Gallieno coævus contra Samosatenum. *Desertum dixit eum qui erat natura Dominus, &*
1. quæst. *Verbum Patris, per quem omnia pariter fecit, & per quem Sancti Patres homousion Patri vocaverunt.* Dionysio autem hujus vocis antiquiorem usum fuisse probat Doctissimus Christianus
In Dissert. Lupus pluribus allegatis S. Irenæi, ac Tertulliani textibus, ex quibus infert: *Quapropter*
post bin. *hæ voces (consubstantialis consubstantiva Virtus ejusdem substantiæ) neque a Romano, aut Alexandri-*
de voc. *no Dionysio adversum Paulum Samosatensem, neque a Tertulliano, neque item a S. Irenæo sunt, sed*
subst. *sunt ab ipsis Apostolis. Etenim non dumtaxat uterque Dionysius, ac item Tertullianus, sed & ipse*
Essent. *S. Polycarpi Discipulus S. Irenæus eis utitur tamquam communibus in Ecclesia, ideoque Apostoli-*
Pers. c. 4 *cis. Eas Tertullianus a Latina, Irenæus accepit a Græca Ecclesia. Hinc illæ apud utramque*
quæst. 2. *sunt antiquissimæ.* Optime quidem. Sapientissimus quippe Vir institutum noverat in Ec-
edit. nov clesia tradendi Catechumenis Apostolorum Symbolum. Num forte nudas litteras trade-
Ven 1724 bant? Nonne & mysteria in eo contenta explicabant? Hinc ubique semper Filii Divinitas, & cum Patre consubstantialitas propagata, & ita alte Fidelium cordibus infixa, ut tanta fortitudine, atque constantia, exiliis, cruciatibus, sanguine & ipsa morte, contra hæreticos hanc Fidei confessionem tutandam duxerint Orthodoxi. Hanc Verbi Divinitatis Fidem ex

eo

eo in Ecclesia vulgatam, communem, & publicam agnoscunt Petavius, Lupus, Thomassinus, quod contentiones tantæ in Alexandrinum Dionysium fuerint excitatæ. Audi Lupum: *Ista vox tunc formosa, ac gloriosa* (nempe consubstantialia) *est non dumtaxat apud Romanam, adeoque & omnem Latinam Ecclesiam, sed etiam per Pentapolim, ac omnem Ægypti Diœcesim. Hæc vocis gloria fuit accusandi, & corripiendi Patriarchæ fundamentum. Quarto discimus, quod etiam Dionysius Patriarcha agnoverit istam vocis abnegationem esse crimen: hinc ipsam abnegavit, rescripsit aliud a se non dictum de ista voce, quam quod non esset expressa in Sacris litteris. Haud dubie hoc dictum fecit illum suspectum, & accusationi dedit originem, & a se purgandum professus est non solummodo significatam rem, sed & ipsam vocem sibi omnino probari.* Hæc Gallieni tempora respiciunt: Qua de re igitur S. Zeno, etsi non bis, aut ter, sed centum unius substantiæ voce usus esset, & voce „ consubstantialis „ qua de re censendum est in Arianos habuisse conciones, cum & tertio Sæculo perstrepentibus Dionysii Alexandrini accusationibus, atque Pauli Samosateni hæresi debacchante, ipsius vocis inculcandæ tantam habuerit occasionem? Semel tantum hujus vocis *homousion*, seu *consubstantialis* mentionem fecisse S. Zeno (ipse namque, & antiquiores Patres, unius tantum substantiæ Vocabulum adhibuit) aliqua licet insubsistenti ratione procederet argumentum: Cum vero nihil tale in eo deprehendi vel per umbram possit, cur a sua ætate a tertio nempe sæculo detrudendus sit, utique non video. l. c.

Idem dicendum est de absurdo quod in Catholicos impingebant Ariani. *Hanc unam substantiam, ut Ariani de medio tollerent, objiciebant hac ratione de Patris substantia aliquid fuisse demptum, ut Filius gigneretur, sicque imminutum, & imperfectum Patrem a Catholicis admittendum dictitabant.* Differ. 1.c.2.§.2. Fides etenim unius Dei in tribus distinctis Personis, quod perinde est ac unam Divinam substantiam in tribus a se invicem distinctis Personis profiteri, semper in Ecclesia floruit, hæreticorumque solemne fuit contra Catholicos hanc calumniam obtrudere, quod dividentes Personas substantiam Divinam dividerent, atque imminuerent, ac plures Deos admitterent: Quod animadverterunt & Patres Concilii primi Antiocheni contra Samosatenum: *Qui autem contradicit Filium Dei non esse ante constitutionem mundi, dicitque credere, & confiteri esse Deum, non esse aliud, quam duos Deos prædicare. Qui Filium Dei non esse Deum prædicat, hunc alienum esse ab Ecclesiastica Regula arbitramur.* In Ep. fest Ep apud Labbè l. c. Antiquissimus etiam S. Justinus Martyr si non apertius, ac S. Zeno contra hanc calumniam, ex æquo tamen disseruit. Audias illum iterum: *Virtutem illam esse Dei* (de Verbo Deo loquitur) *ac Deum a Propheta nuncupari, non ita ut solis lux solo vocabulo numeratur, sed numero alterum quiddam esse; non tamen recisione, tanquam Patris substantia secetur, uti cetera divisa, atque secta non sunt eadem, atque erant ante sectionem.* Vide quæ dixi §. 13. & 14. In Dial. cum Tryph.

§. XVIII.

De formulis Arianorum propriis nusquam meminit S. Zeno.

DE Arianorum formulis huc usque consideratis nullum superesse dubium, S. Zenonem suis in sermonibus minime contra Arianos egisse, demonstratum esse, confidimus. Modo vero, & illud tamquam certum ponimus, ipsum S. Præsulem ne unam quidem propriam Arianorum formulam leviter attigisse. Quod ut constet in mentem illud revocandum est, quod superius ostendimus, Arium nempe, ejusque sectatores, post Arii ab Ecclesia expulsionem, errores suos quadam ex parte immutatos, alia circumvestitos exhibuisse. §. 9. Illum præ [illegible] correxit errorem a Beryllo, seu a Samosateno acceptum, quem primo S. Alexander Patriar[illegible] ha[illegible] Ario objecit. Asserunt *tempus aliquando fuisse cum non esset Filius Dei.* V. § 4. Arius in E[illegible] ad Eusebium Nicomediensem, Filium ante tempora genitum fatetur *Ante tempora, & ante Sæcula plenum Deum extitisse.* V. §. 9. S. Zeno primum Arii errorem confutavit illis verbis: *Videamus nunc optime Christiane, quemadmodum inter Patrem, Filium* V. §. 15. l. 2. Tr 7. S Zen.

Filiumque tempus infulcias : si enim tempori non fili debent , quod est alter alteri obnoxius , procul dubio , ut tu vis , major est natura , quam Deus. At cum naturam ex nihilo feceris Christus , sit autem ex natura tempus , ineptum satis est opus suo præponere Artifici. Optime contra primum errorem argumentum procedit ea ratione, quia ex tempore interposito inter Patrem, & Filium inferretur, naturam majorem esse Deo. *Procul dubio , ut tu vis , major est natura , quam Deus.* Nam Christus naturam fecit ex nihilo : *Cum naturam ex nihilo feceris Christus.* Tempus vero quid naturale est. *Sit autem ex natura tempus.* Si ergo tempus ante Christum Deum creatum est : *Opus suo præponitur Artifici.* At contra Arii errorem emendatum : Scilicet quod Christus fuerit *ante tempora , & ante Sæcula plenum Deum* : Nihil valet argumentatio, eo quod sui in erroris emendatione Arius tempus Creatori postponit, neque deduci potest : *Ineptum satis est opus suo præponere Artifici.* Contra primum itaque errorem, quem Arius ab anterioribus hæreticis mutuum acceperat, urget Zenonis ratio , ideoque vel contra Samosatenum coævum , vel contra Dionysii Alexandrini imprudentem verborum lapsum S Zeno argumentum fecisse dicendus est , non contra Arium, quem a pristino errore resilientem, novumque docentem S Doctoris non revincit instantia. Illud vero maxime notandum est, S. Zenonem tanquam certum proponere Christum ex nihilo fecisse rerum naturam. *At cum naturam ex nihilo feceris Christus.*
V. §. 9. Arius vero Christum ex nihilo esse dicebat. *Tum quod dicimus eum* (Christum) *ex nihilo constare.* Ita Arius. Hunc errorem S. Zeno neque uno verbulo arguit. Illi ergo compertus non erat , si cum præcise convellendus esset , proprium ad confirmandum argumentum præterit. Ante ipsum ergo errorem scripsit.

De reliquis propriis Arianorum formulis quas recensuimus, apud S. Zenonem altum
§. 10. silentium Formulæ Arianorum hæ sunt. *Non semper Deus erat Pater , non semper Filius - - - Cum omnia sint condita , ipse quoque* (Filius) *conditum quiddam , & opus haberi debet - - - Eum.* (Filium nempe) *non natura in Patre existere , nec esse proprium ejus substantiæ Verbum, nec propriam Sapientiam , in qua mundum illum creavit , sed in Patre esse aliud proprium , & peculiare Verbum , aliamque item propriam sapientiam , in qua sapientia ipsum Verbum fecit : Atque adeo ipsum Dominum Christum respectu rationalium , quæ verbis utuntur , Verbum esse nuncupatum - - Deum non nos propter illum* (Filium) *sed illum propter nos condidisse - - Cum vellet nos procreare, tunc quoque istum procreavit , quem postquam genitus est, appellavit Verbum : Sed & ipsum gratia extitit - - Christum non esse naturalem , & veram Dei potentiam , sed sicut erucæ , & bruchi appellantur potentiæ Omnipotentis Dei , ita ipsum quoque appellari Omnipotentiam Patris - - Filium non exacte cognoscere Patrem , nec suam quidem ipsius substantiam cognitam habere.* Hæ sunt quas Socrates *lib* 1. *cap* 6. *novellas , &*
Apud Baller. Diss. 1. c. 2. §. 2. *inauditas Arii adsertiones vocavit : Et Sozomenus lib.* 1. *cap* 15. *quod a nemine umquam dictum fuerat ipse* (Arius) *in Ecclesia ausus fuerit prædicare ;* *ante quos utrosque Ruffinus lib.* 10. *hist. cap.* 1. *Prava quædam de Fide Christi proferre, & quæ antea in quæstionem nunquam venerant , cœpit* (Arius) *unde & Hilarius Arianam novam hæresim vocat lib* 7. *de Trinitate num.* 3. *hæresim novellam num.* 6. *& novellam lucem post quadringentos fere annos nuper inventam lib.* 1. *ad Constantium num.* 5. *quam scilicet ante Arium docuit , & propugnavit nemo.* Contra hæc D. Zeno nec mutit quidem. Alias formulas , seu errores alios, quos Arius a Samosateno, Artema ac Ebione hausit, eumdem Auctorem nostrum impetisse vidimus , & ea quæ
§. 16. Dionysio Alexandrino exciderunt , eo quod incaute protulerit. *Cum fit res facta , non erat antequam fieret* : Hæc vulgata atque damnata ab Ecclesia, ut demonstratum est supra, cum Arii tempus minime connotent, sed Gallieni ; nulla ratione ab hujus Imperatoris ævo removendus est S. Zeno : Quinimo cum de Arii propriis erroribus nullam fecerit mentionem, multo ante vixisse dicendus est.

Ex eo quidem S. Zenonem tertio Sæculo scripsisse constat, quod circa præcipuum illum Arii errorem : *Cum vellet nos procreare* (Pater) *tunc quoque istum* (Filium) *procreavit.* Quamdam cum hoc errore affinitatem verborum saltem in quibusdam S. Zenonis Sermonibus reperiri putat Petavius, de quo inferius agemus. Si namque post Arium Sermones

suos

suos habuisset S. Zeno, cautius profecto sententiam expressisset suam, neque in Arianismi suspicionem potuisset adduci: Sicuti eis etiam Antenicænis Patribus contigisse comperimus.

Arii etiam impia dogmata præ oculis non habuisse nostrum Zenonem evidenter concluditur, quia in prima hæresi, quam Tractatu sept mo lib. secundi, o nmemorat nempe: *Una denique asseris J. C. ab Utero Virginis Mariæ sumpsisse principium: Deumque exinde ob justitiam factum esse non natum.* Qui Pauli Samosateni error est: Contrarium A- V. §. 15. rio errorem indicat. Arius nempe Episcopum grat a factum esse Deum prædicat. *Cum vellet nos procreare, tunc quoque istum procreavit, quem postquam genitus appellavit Verbum: sed & ipsum gratia extitit* Arius (inquam) gratia Deum extitisse dicit. Error contra quem invehit S. Zeno, non gratia, sed merito, *ob justitiam* Deum factum asserit.

Quantum profecto longe ab impietate Arii, Arianorumque insectanda absfuerit S. Veronensis Antistes, hac manifesta observatione evidenter ostenditur: Numquam in Tractatibus S. Doctoris Arium, vel Arianos nominari: De Concilio Nicæno ne verbum quidem reperiri: De Constantino, & Constantio nullam mentionem fieri. Cum vero iis temporibus S. Zeno a Dominis Balleriniis constituatur, quando ipsimet Ariani primævos impii sui Doctoris errores ab antiquis hæreticis acceptos anathematizarunt; ut in Antiochena Arianorum Synodo post Constantini mortem habita anno C. 341., in qua formula Fidei edita est, & in ea damnantur ii, qui asserunt: *Tempus, aut momentum, aut sæculum esse, vel fuisse antequam gigneretur Filius: Vel si quis dixerit; Filium creaturam esse tanquam unam ex creatis.* Ita & in formula a Narcisso Ciliee, aliisque tribus Episcopis promulgata, qua anathemate feriuntur, qui dicerent Filium esse *ex non existentibus, vel ex altera hypostasi, & non ex Deo, aut fuisse aliquando tempus cum nondum esset.* Idem, & in Synodo Sirmiensi ab Arianis habito anno 351. Cum inquam a Dominis Ballerinis ætas S. Zenonis post omnia hæc reponatur, anne credibile est S. Zenonem in antiquas hæreses ab ipsis Arianis damnatas differere, recentesque omittere voluisse? Nihilque de celebri contentione illa circa verbum *τὸ ὁμοούσιον* penitus attigisse? quæ tanto, & Catholicorum, & Arianorum ardore, & defensa, & impugnata fuit eo ipso tempore, quo Veronensi Ecclesiæ S. Zenonem præficiunt Eruditissimi laudati Viri. De hoc vero agemus, cum de Arianorum formulis redibit sermo. Intactas itaque S. Zeno Arianorum proprias formulas cum reliquerit, Ario posteriorem habendum non esse evidentissime constat.

§. XIX.

SS. Patres Ario posteriores, Arii, & Arianorum proprias formulas suis in operibus exprimunt.

Aliquot seligemus SS. Patrum, qui post Arium scripserunt, sententias, ut in iis proprias Arianorum formulas indicemus. Ex supra enumeratis Arianorum formulis prima est *Non semper Deus erat Pater, non semper Filius.* Contra hunc errorem pro concione ad §. 10. Populum exclamavit S. Alexander Patriarcha Alexandrinus, qui eam hæresim primus damnavit. *Semper Deus, semper Filius, simul Pater, simul Filius. Cum Deo ingenito Filius per-* Lup. T. 2. *petuo existit, semper genitus ab ingenito genitus; neque cogitatione, neque momento ullo Deus Filium antecedit. Semper Deus, semper Filius ex ipso Deo Filius.* Theodoretus quoque synodalibus epistolis Sardicensis Concilii hoc additamentum subdit: *Profitemur neque Patrem sine Filio, neque Filium fuisse unquam sine Patre, nec esse posse, quod est Verbum sine Spiritu. Absurdissimum namque est dicere aliquando Patrem non fuisse Patrem, & Patrem sine Filio neque nominari, neque esse posse, ipse Filius testatur.*

Secunda Arii hæresis est. *Cum omnia sint ex nihilo, etiam Dei Filius ex nihilo emersit.* Hanc formulam refert Athanasius in laudata prima oratione contra Arianos, sicut & reliquas, quas ex ipso retulimus. De ea meminit, & S. Hilarius. *Plures autem non vere Divi-* Tr. in 67. n. 15.

 nitatis

nitatis Deum, neque ex Paternæ Majestatis, naturæque proprietate subsistere disserunt; sed æternæ substantiæ Deoque diversæ, quæ in adoptionem Filii electa sit modo creaturarum ex nihilo, quibus nulla origo anterior sit, constiteris. Et in lib. 2. de ter. num. 4. *Ut aliqui hujus nunc temporis prædicatores, qui ex nihilo, atque a tempore formam, & sapientiam, & Virtutem Dei*
Orat. 49. *provehunt.* S. Gregorius Nazianzenus. *Filium Dei mutabilem, & convertibilem, utpote non de Patris substantia constitisse confingant: Et qui initium ex tempore, & ortum ex nihilo, & nomen ex altero habere semper docuerunt.* Lucifer Calaritanus lib. 1. apologetico pro S. Athanasio: *Catholicam dicis fidem illam, quæ dicat, Deum non habere verum Filium, quæ dicat fuisse, quando non fuerit, quæ dicat factum ex nihilo?* Ita ille adversus Imperatorem Constantium.

Tertia Arianorum formula. *Etiam id quoque addunt. Eum non natura in Patre existere, nec esse proprium ejus substantiæ Verbum, nec propriam sapientiam, in qua mundum istum creavit; sed in Patre esse aliud proprium, & peculiare Verbum, aliamque item propriam sapientiam, in qua sapientia istud Verbum fecit: atque ideo ipsum Dominum Christum respectu rationalium, quæ*
Oratio citata 3. contra Arianos. *verbis utuntur, Verbum esse nuncupatum.* Ita S. Athanasius, & de Sententia Dionysii. *Ad cætera mala sua, & hanc quoque sententialem, & esterquilinio deprompsam adjecit. Verbum non esse Patri suum ac proprium, sed alterum esse Verbum in Deo, hunc autem Dominum nostrum esse alienum a Patris substantia, dici Verbum imaginarium, neque esse naturaliter verum Dei Filium, sed adoptione hoc nomen obtinuisse utpote creaturam.*

Quarta Arii formula ex eodem S. Athanasio: *Rursus idem ait, Deum non nos propter illum, sed illum propter nos condidisse. Erat enim, inquit, solus Deus, nec erat Verbum cum eo: Deinde cum vellet nos procreare, tunc quoque istum procreavit, quem postquam genitus est appellavit Verbum.* S. Hilarius secundo fragmento historico num. 26. *Tradebant autem Arii talia: Patrem Deum instituendi Orbis causa, genuisse Filium, & pro potestate, sui ex nihilo in substantiam novam, atque alteram, Deum novum alterumque fecisse: profani in Patrem ex nihilo opinantes aliquid ei simile potuisse generari: blasphemi in Christum infinitatis eum Paternæ generositate expoliantes.* In libro 12. de ter. num. 43. idem Hilarius. *Aut forte velis, id quod in opera creatur, ita intelligi oportere, ut propter opera sit creatum. Id est ut Christus causa efficiendorum operum sit creatus ut ipse servus potius, & operator mundi maneret, non*
Orat. 46. *Dominus gloriæ natus esset.* S. quoque Gregorius Nazianzenus quartam hanc, & sequentem quintam formulam commemorat. *Filius quoque ita credendus est* (Arii hæresim refert ipsius Arii sensum exprimens) *ut per Esaiam populo dictum est, Filios generavi, & exaltavi; & alibi Dii estis, & Filii Altissimi omnes vocamini; sed & primogenitus ita habebitur, quomodo & Israel a Deo primogenitus Filius appellatus est, nec non & primogenitus totius creaturæ, quasi in ordine factorum primogenitus habeatur, ut ex eo seriem quamdam creandis mundi rebus assignaret.*

Quinta Formula. *Non enim est Patris proprius, & naturalis fœtus Verbum, sed & ipsum gratia extitit.* Eadem exprimit S. Hilarius lib. 4 de Trinitate num. 3. *Ajunt namque haeretici non ex Deo esse Christum, id est Filium non ex Patre natum, neque Deum ex natura, sed ex constitutione esse, adoptionem scilicet ejus in nomine, quia sicut plures Deo Filii, ita & hic Filius sit; dehinc liberalitatem in dignitate; quia sicut Dii plures sunt, ita & hic Deus sit: indulgentiore tamen in eo, & adoptionis, & nuncupationis affectu, ut, & præ cæteris sit adoptatus, & adoptivis aliis major ipse sit Filius, & excellentius cunctis naturis creatus, creaturis ipsis cæteris præstat. Ajunt etiam quidam eorum, Dei Omnipotentiam confitentes in similitudinem eum Dei creatum, & ex nihilo, ut cætera in æterni illius Creatoris sui imaginem constituisse: Verbo videlicet de non extantibus jussum esse subsistere, Deo potente similitudinem sui ex nihilo cooptare.* Hæc satis esse possunt ad innuendum SS. Patres, qui post Arium scripserunt, Arii proprias hæreses enunciasse, ac refutasse: Quod in S. Zenonis Sermonibus inveniri non potest.

§. XX.

§. XX.

Nullum argumentum ex eo, quod in operibus SS. Patrum vel innuantur, vel refellantur recentiores hæreses erui potest, ad ipsorum SS. Patrum Epocham constituendam.

NOn utique inficior ex iis, quæ D. Zeno suis in tractatibus dixerit veritatem omnibus Arii erroribus contrariam aperte deprehendi: Nam Filium ejusdem esse substantiæ cum Patre apertissime eum fateatur, ipsique Patri æqualem coæternumque: perinde est ac Patrem semper fuisse Patrem asserere; Filium ex nihilo non fuisse creatum; neque initium habuisse etiam ante omnes creaturas, ut Ariani delirabant; neque aliud esse Verbum in Patre a Christo Domino diversum; eoque minus Verbum propter nos esse factum; minimeque essentiam Patris sua cognitione comprehendere. Hæc procul dubio ex ejusdem S. Zenonis doctrina esse a Fide devia demonstrantur. At cum superius ostensum sit, SS. Trinitatis Mysterium ab ipso Ecclesiæ initio fuisse notum, nihil profecto mirum est, si in eodem explicando errores oppositi, etiam recentiores, perstringantur. §. 13.

Mos a majoribus acceptus semper in Ecclesia viguit, semperque viget novos exortos errores veteris ac novi Testamenti, nec non SS. Patrum doctrina refellere, quod & in recentiorum hæreticorum impiis dogmatibus refutandis præsenti etiam tempore in usu est. Num itaque & Scripturæ Canonicæ, & SS. omnes antiquiores Patres, atque Ecclesiæ Doctores Calvino, Luthero, Jansenio posteriores sunt? Quis hoc vel suspicari audeat?

Certe in Ephesina Synodo, ut exemplum aliquod præcipuum afferamus, anno Christi 431. celebrata, testimonia allata sunt, ut ex ejusdem Concilii actis constat, & Basilii, qui anno C. 378., Ambrosii, qui a C. 397. Gregorii, Nazianzeni, qui a C. 389., Gregorii Nisseni, qui a C. 394. defuncti sunt, allegatæ, inquam, sententiæ fuerunt, ad Nestorii convellendos errores: Quin & S. Cypriani qui 170., & Athanasii, qui 60. ferme annis ante idem Ephesinum Concilium e vivis excesserant. Nemo autem ausus est, hos SS. Patres Ephesinæ Synodo posteriores asserere, posteriores licet hæreses prædamnarint. Verum afferre libet S. Athanasii textum quo Eutychis ante septuaginta fere annos ita præcise redarguit exortum errorem, ut illum præ oculis habuisse videatur. *Hæc quando prodierunt? Imo quis infernus ista eructavit? Ut consubstantiale dicas corpus ex Maria genitum cum Verbi Divinitate, aut Verbum in carne, & ossa, & costas, & nervos, & prorsus in corpus esse commutatum, & a sua natura degenerasse? Quis ista in Ecclesia, aut a Christianis audivit? Fictione non revera Deum Verbum corpus esse factum? Aut quis ita impius fuit, ut vel Verbis diceres, vel animo cogitares, ipsam Deitatem, qua Patris est consubstantialis, fuisse circumcisam, & ex perfecta redditam imperfectam? Et illud Corpus, quod in Cruce pependit non Corpus humanum, sed ipsam esse opificem Sapientiam.* Quid expressius haberi potest ad improbandam Eutychetis hæresim, qua docebat in Christo unam tantum esse naturam, non duas, Divinam scilicet, & humanam, sed has duas naturas post adunationem confusas, & contemperatas fuisse. Attamen tanto post Athanasium tempore Eutyches hæc somniavit deliramenta, quæ idem S. Doctor tanto ardore revincit. Ep. ad Epict. Corinth. Epis.

Addit huic rei Fidem id quod in hoc verbo *consubstantialis* explicando, in ipso Concilio Nicæno anno 325. celebrato, factum est: Nempe ut Eutychetis in ipsius verbi explicatione damnaretur hæresis, quæ post 126. annos in Chalcedonensi Concilio proscripta fuit, quod ipsius Cæsareensis Eusebii testimonio probatur in epistola, quam suæ Ecclesiæ Clericis dedit. *Eodem modo etiam illud Filium Patri consubstantialem esse ratione, & exquisitum est, & probatum, non more corporeo debere intelligi, neque quidquam habere simile cum mortalibus animantibus. Nam neque divisione substantiæ, neque mutatione Paternæ essentiæ, & fa[c]ultatis posse constare. Ingenitam enim Patris naturam ab iis omnibus prorsus alienam esse, nihil* Extat apud Socr. l. 1. c. 5.

aliud ostendere, quam Filium Dei ad reliquas creaturas nullam habere similitudinem, sed unius Patris, qui illum genuit, omnino similem esse, neque ex alia, quam ex Patris substantia, & essentia genitum. Eadem epistola affirmat, Constantinum Magnum verbum Consubstantiale intellexisse. *Consubstantiale de corporis adfectionibus non posse intelligi, neque Dei Filium vel divisione, vel defectione, ut ita dicam, ex Patre constare. Nam non posse fieri, ut natura, quæ materiæ expers est, quæ sola intelligentia percipitur, quæ corpore vacat, corpoream ullam adfectionem in se excipiat.* Vides quam præcise Eutychis error explicatur, configiturque,
Quæst. IV. qui Carnem Christi in Divinitatem transiisse somniabat. *Nam non posse fieri, ut naturæ, quæ*
§. XX. *materiæ expers est, quæ sola intelligentia percipitur, quæ corpore vacat, corpoream ullam affectionem in se excipiat.* Et illud ejusdem Eutychis: Christum, ut Deum fuisse passum, apertissime refellitur. *Neque divisione substantiæ, neque defectione, neque mutatione Paternæ Essentiæ, & facultatis posse constare.* Itaque verbum illud *Consubstantiale* explicando, quod de sola Divinitate Christi, qui eamdem cum Patre habet substantiam intelligi debeat, apertissime duæ in Christo agnoscuntur naturæ, Divina scilicet, & Humana, contra impium Eutychis dogma, qui post adunationem easdem confundendo, unam tantum in Christo confusam, & Divina, & Humana, naturam admittebat. Minime igitur ex allatis contra Arii errores S. Zenonis doctrinis inferri potest, ipsum Ario posteriorem fuisse. Perinde siquidem esset, ac Athanasium, Nicænumque Concilium postponere Concilio Chalcedonensi. Stat itaque quod probandum suscepimus. Nullum argumentum, ad SS Patrum ætatem firmandam, desumi posse ex ipsorum doctrina, qua recentiores hæreses convelluntur.

§. XXI.

Tractatus Fidei, quos S. Zeno commemorat lib. primo Sermone primo de Fide de Arianorum formulis intelligendi non sunt.

lib. I. IN sermone primo de Fide ad hæc verba D. Zenonis: *Sequitur, ut scire debeamus utrum tractatum Fidei, an Fidem tractatus debeamus adserere* adnotant Doctissimi Ballerinii: *Hic S. Zeno non Nicænum tractatum intelligit, sed eos, qui post Nicænum ab Arianis conscripti fuerunt, quos post pauca multos tractatus appellat, propterea quod tum in pseudosynodis, tum etiam a nonnullis Episcopis separatim editi fuere.* Ita, & adnotatione 15. 16. 29. 32., potissimum vero adnot. 33. hos, quos S. Zeno commemorat tractatus formulas esse volunt circa fidem ab Arianis conscriptas, qua observatione confirmari putant: *Hasce S. Zenonis sententias, cum his temporibus* (vulgatæ scilicet Arianorum hæresis) *historia probe congruere, adeo ut nihil simile superioribus sæculis, quibus illum vixisse nonnulli existimant, afferri queat, cui illæ pariaque respondeant.* Ita & cap. 1. Dissertationis Secundæ affirmant pariter. *Erant quippe plures Fidei formulæ tum variis Arianorum, & Semiarianorum Synodis editæ, tum quæ a quibusdam Episcopis in suæ sectæ defensionem promulgabantur. Hæ itaque sunt* „ Illi multi tractatus, multæ Fides, & quidem novellæ, & litis labore, & favore nutritæ „ *quas S. Zeno commemorat tract. 1. num. 3. lib. prim.*

Nulla tamen incumbit necessitas, hos tractatus a D. Zenone enunciatos de formulis Arianorum intelligere: quod ut manifestum sit, animadvertendum est, erudite quamvis
d. ad. 16. iidem Ballerinii adnotent. *Expositiones Fidei, seu formulas Fidei ab Episcopis in Concilio tractantibus editis, Tractatus Fidei, seu etiam solum Tractatus appellari solere.* Attamen Tractatus nomen his formulis, seu expositionibus Fidei non ita esse proprium, ut aliam quamvis tractationem extra Concilium habitam significare non possit; nempe & concionem ad populum habitam, & apologeticos tractatus pro Fide, aut contra: Hoc iisdem S. Zenonis Sermonibus comprobatur, qui omnes tractatus titulo inscribuntur; quare ut iidem monent inferius clarissimi viri S. Zeno tractatus nomine, *non simplices Fidei formulas. Sed fusiores expositiones Fidei, in quibus suam quisque Fidei sententiam argumentis, & rationibus adstruere conabatur,*

tur, *ut ex contextu exploratum est*, accepit. Hoc sensu & Tertullianus Valentinianorum, & Marcionistarum, aliorumque hæreticorum contra Fidem disputationes *retractatus* appellat. *Eadem materiæ apud hæreticos*, *& Philosophos volutantur*, *idem retractatus implicantur*. De præf. c. 7. Præcise etiam *Tractatus* dicit de hæreticis loquens: *Sed quum decipiendi gratia prætendunt*, *se adhuc quærere*, *ut nobis per sollicitudinis injectionem tractatus suos insinuent.* Item c. 14. Non tantum vero agit Tertullianus de hæreticorum disputationibus circa Fidem, sed & Catholicorum. *Venio itaque ad illum Articulum*, *quem & nostri prætendunt ad ineundam curiositatem*, *& hæretici inculcant ad importandam scrupulositatem.*

Sanctus quoque Zeno in hoc Sermone de Fide quoscumque tractatus, quibus de Fide agitur sive Catholicorum sive hæreticorum, nomine tractatus intelligit, quod ex ipsius verbis percipi potest præcipue num. 2. *Disputatio enim sicut excolit Fidem*, *ita si versuta sit eradicat Fidem*, *quia Fides profecto non est*, *ubi quæritur Fides*, & inferius: *Multos fuisse tractatus*, *multas Fides*, *& quidem novellas*, *& litis labore*, *ac favore nutritas.* De Catholicorum vero disputationibus circa Fidem post ejusdem sermonis medium addit. *Sed non eo dicam*, *ut ingratum faciam doctrinæ beneficium*, *sed ut sciat unusquisque; aliud esse Fidem; aliud esse tractatum*, *nec Fidem per tractatum posse vel dari*, *vel nasci*, *vel destrui.*

Illud quoque notandum est, complures tam in Tertulliano, quam in hoc D. Zenonis Sermone consimiles reperiri sententias, quas hic conferre non pigeat.

Tertullianus. *Ea est* (inquit) *materia Sapientiæ sæcularis temeraria interpres Divinæ Naturæ*, *& Dispositionis*, quibus Valentinum carpit subdens: *Inde conas.*, *& formæ nescio quæ*, *& trinitas hominis apud Valentinum.*

S. Zeno. *Sin vero quod magis est*, *sub sono legis*, *ac Fidei sæcularis amore jactantiæ accensus nascentis Dei de Deo Spiritusque Sancti inæstimabilem*, *incomprehensibilemque Divinitatis perpetuitatem jure ipso, quo ex sese est*, *argumentis se cogere*, *examinare*, *metiri ac discernere posse præsumis.* Illa etenim verba *sæcularis amore jactantiæ accensus argumentis se cogere*, *examinare*, *metiri*, *ac discutere* philosophiam Gentilium reprehendit, ut Tertullianus. *Ea est materia sapientiæ sæcularis temeraria interpres Divinæ naturæ.* Aliis vero S. Zenonis: *Nascentis Dei de Deo Spiritusque Sancti &c.* Valentiniani reprehensi videntur, qui turpiter adeo circa Dei (verbo sit venia) originem suis in conibus delirarunt. Nam & in fine sermonis Apostoli textum D. Pauli allegat noster Auctor, quo Genealogias, & fabulas carpit S. Apostolus. Term præd n. 5.

Tertullianus. *Cæterum si quia*, *& alia sunt ab aliis sunt instituta propterea*, *in tantum credere debemus*, *in quantum possumus invenire*, *semper quæremus*, *& nunquam omnino credemus. Ubi erit finis quærendi? Ubi statio credendi?* l. c. c. 10.

S. Zeno. *Video præterea*, *sicut assertorum indicant nomina* (*quæ si auferas nulla forsassis est pugna*) *multos fuisse tractatus*, *multas fides*, *& quidem novellas*, *& litis labore*, *ac favore nutritas*, *quas*, *quia vera vix potest inveniri*, *credo ut populi penuria laborarent venales esse propositas*: *Veruntamen ex his omnibus eligendum quid sit*, *non potest nasci*, *aut comprehendi*, *quia non erit nec proprium*, *nec firmum*, *quod habet statum semper incertum*, *quippe cum unius electio sit alterius reprobatio.* Et Tertulliani itaque tempore multi erant Fidei Tractatus. *Et alia santa ab aliis sunt instituta*, quibus concinit S. Zeno: *Multos fuisse tractatus*, *multas fides & quidem novellas.* Uterque enim ambiguitatem cautatur Tertullianus. *Semper quæremus*, *& nunquam omnino credemus. Ubi erit finis quærendi? Ubi statio credendi?* S. Zeno. *Non erit nec proprium*, *nec firmum*, *quod habet statum semper incertum*, *quippe cum unius electio*, *sit alterius reprobatio.*

Tertullianus. *At enim si quod debui credere*, *credidi*, *& aliud denuo puto requirendum*, *spero utique*, *& aliud esse inveniendum*, *nullo modo speraturus istud*, *nisi quia*, *aut non credideram*, *qui videbar credidisse. Ita Fidem meam deserens*, *negator invenio.* Semel *dixerim. Nemo credit*, *nisi qui*, *aut non habuit*, *aut perdidit.* l. c. c. 11.

d. serm n. 3 Pressius, pari tamen vi S. Zeno. *Fides profecto non est, ubi quæritur Fides.*

Tertullianus. *At cum tenenti quidem, ut credunt, quærendum tamen dicunt, ut defendant, antequam defendant, negant, quod credunt: confitentes se nondum credidisse dum quærunt.*

l. c. S. Zeno. *Edicat mihi perniciosa ista adinventio tractatus sui, quo proficit pugna? Ne fides, inquit, intereat, cum male aut creditur, aut docetur. Quod malum est ista ratio mox videbimus.* Numero vero sexto sic habet: *Negat quodammodo Deum quisquis adserit Deum. Defensio enim nonnisi imbecilli præstatur, nec potest eum revereri, qui ingenii sui putat esse, quod ille fuerit æstimatus.*

Tertullianus. *Novissime ignorare melius est, ne quod non debeas, noris, quia, quod debeas, nosti.* „ Fides inquit tua te salvum fecit. *Non exercitatio scripturarum. Fides in regula posita est. Habes legem, & salutem de observatione legis; exercitatio autem in curiositate consistit, habens gloriam solum de peritiæ studio. Cedat curiositas Fidei; cedat gloria saluti. Certe aut non obstrepant, aut quiescant adversus regulam. Nihil ultra scire, omnia scire est.*

S. Zeno. *Manifestissimum puto, nimis astuto simplicem meliorem, quia simplex omnibus Dei verbis simpliciter credit; astutus autem nimia sapientia infatuatus, inquisitionibus vanis semetipsum confundit.*

En quot uniformes sententiæ diversa sub phrasi includuntur: Et alias similes notare cuique liceat. Mihi interim persuasum est, quod & aliis persuasum fore confido, ex his tractatibus seu de Fide disputationibus, nullo pacto conjici posse tempora Ario, ejusque sectariis posteriora, cum & Tertulliani ætate hi multi, & Catholicorum, & hæreticorum tractatus spargerentur, contra quos multa adeo ipse differit. Quæ vero allatæ sunt sententiæ, in genere contra curiositatem in Fidei rebus tractandis quibusvis temporibus aptari possunt.

At cur tantummodo de Tertulliano agam, quasi ipse unus de eodem disputaverit argumento? Nonne & de illo antiquiores secundi sæculi Patres tractationes longiores instituerunt. S. Irenæus certe de hac causa quinque suos contra hæreses libros scripsisse præfatur. *Quoniam* (ita Irenæus) *nonnulli repudiata veritate sermones, & genealogias varias inducunt, quæ quidem quæstionis potius, ut Apostolus ait, præstant, quam ædificationem Dei, quæ in Fide est: ac per probabilitatem subdole comparatam seducunt mentem imperitorum, eosque depravandis oraculis Divinis, iisque, quæ recta dicta sunt male exponendis, captivos trahunt, scientiæque prætextu multos evertunt.*

Eodem Serm I. n. 4. l. I. Eodem sensu D. Zeno. *Igitur cum possibilitatis humanæ non sit Fidei videre secreta, nusquam, Frater, tua curiositas, nusquam tua proficit pugna; quia quem putas vel de tuis ipsis studiis fidelissimum, hic infidelis; & quem putaveris infidelem, hic fidelis est. Forte in eo se quis existimat fideliorem, si loquatur argute, cum magis verus sit ille fidelis, qui sua in prædicatione non ultra quam licitum est, aciem suæ tetenderit mentis: eo enim res deducta est, ut Fides nostra per Dei requiratur injuriam - - Cum hæc ita sint cur legem lege distringis? Cur sub imagine Fidei Fidem deponis? Cur ipsum Fontem Divinitatis philosophicis argumentis exhaurire conaris? Si peritiam legis ostendere cupis, lectionum nubila disserena. Doce, eam sibi non esse contrariam: doce omnia, quæ canit, esse credenda. Cæterum si ejus partem probes, reprobes partem, quomodo per hanc Fidem quæris, quam etiam ipsam infidelitatis ream constituis?* Vides hic S. Zenonem eos carpere, qui dolo fideles decipiunt. *Quia quem putas vel de tuis ipsis studiis fidelissimum, hic infidelis est:* hos & carpit S. Irenæus. *Quoniam nonnulli repudiata veritate, sermones, & genealogias variat inducunt, ac per probabilitatem subdole comparatam, seducunt mentes imperitorum.* Commendat S. Zeno eos, qui in explicandis Scripturis simplicitatem sectantur, & contra eos reprehendit, qui scripturas corrumpendo, Fidei contradicunt. *Cum magis sit ille fidelis, qui sacra in prædicatione non ultra, quam licitum est aciem suæ tetenderit mentis: eo enim res deducta est, ut Fides nostra per Dei requiratur injuriam - - Cum hæc ita sint, cur legem lege distringis? Cur*

sub

sub imagine Fidei Fidem deponis? - - si peritiam legis ostendere cupis, lectionum nubila dissereno. Doce eam sibi non esse contrariam - - - Cæterum si ejus partem probes, reprobes partem, quomodo per hanc Fidem quæris, quam etiam ipsam infidelitatis ream constituis? Quid est quærere Fidem per Dei injuriam; legem lege distinguere; sub imagine Fidei deponere Fidem; partem probare & partem legis reprobare; Fidem infidelitatis ream constituere? nisi corruptis adductisque perperam scripturæ textibus veritati Catholicæ contraire. Hoc non tanta quidem sermonis elegantia, sed magis obvio sermone arguit S. Irenæus. *Eosque depravandis oraculis Divinis, iisque, quæ recta dicta sunt, male exponendis captivos trahunt.* Philosophicas argutias detestatur D. Zeno. *Cur ipsum Fontem Divinitatis philosophicis argumentis exhaurire conaris?* Detestatur & S. Irenæus. *Sermones, & genealogias varias inducunt, quæ quidem quæstiones potius, ut Apostolus ait, præstant &c.* Affectationem scientiæ causatur D. Zeno: *Si peritiam legis ostendere cupis.* Idem & S. Irenæus. *Scientiaque prætextu multos evertunt.*

Quæ huc usque sunt allatæ D. Zenonis sententiæ, quis putet Arianorum tempora sapere? At nec quæ sumus allaturi, ea licet tanquam præcisa adnotentur, Arianorum tempora respicere, dicendum est. Quod etenim dicit *S.* Zeno. Novellas fides, seu Tractatus *venales esse propositos* de largitionibus a Constantio in eos factis, qui pro Arianis starent, exponere, sensus eorum verborum non patitur. Hæc sunt verba: *Quas, quia vera vix potest inveniri, credo ne populi penuria laborarent venales esse propositas.* Obvius sensus est: Ne scilicet populi penuria disputationum, seu tractatuum de Fide, quam novellam S. Zeno dicit, quia contra Fidem Catholicam, ideo expositas in foro fuisse, ut curiosis emptoribus distraherentur. *Ball. ad not. 32. in eod. Tr. de Fide l. 1.*

Hæc quoque D. Zenonis verba: *O quam indefensa* (Fides) *quæ Regum, judicum, divitum, aliquoties quod pejus est gentium desideras per momentà patrocinia.* De patrocinio sume ipsorum sectæ a Constantio, & Valente, Imperatoribus ab Arianis captato exponere, quæ ratio est? Nam & post primum Ecclesiæ Sæculum Imperatoribus, ac Romano Senatui oblatas Christianorum defensiones fuisse constat; & a S. Quadrato Athenarum Episcopo, atque Aristide, Christiano Philosopho, Hadriano Imperatori: A S. Justino Martyre primum Antonino Pio, tum Marco Aurelio, & Lucio Vero Imperatoribus, ac Senatui Romano; & a Melitone Episcopo Sardensi in Asia, Marco Aurelio Imperatori: atque ab aliis, nempe ab Apollinari Episcopo Herapolitano, a Miltiade Theologo, & aliis. Christianos vero esse eos, qui Regum nomine nuncupantur, excogitata interpretatio est, nulla vel levi conjectura fulta. Sensus quippe proprius allatorum verborum est. Tractatus Fidei suum pondus, & vices emendicare a Regibus, a Judicibus, a Divitibus, & quod magis urget ab ipsa gentilium philosophia, atque fabulis Poetarum; quod factum fuisse in recensitis pro Christianis apologiis in confesso est. Ipse namque S. Justinus Martyr, ajente Eusebio, defensionem pro Christianis, ubi de Christiana Fide agitur. *Non solum nostris, id est Divinis, sed etiam gentilium scriptis confirmaverit.* Hæc S. Zenonis in allatis verbis interpretatio ipsius contextui consonat, cum hoc in eodem numero de doctrina agat, non de vi per Imperatores, Præfectos, vel Judices Catholicis inlata. *Nunc scire cupio, Fides ex doctrina constet, an ex credulitate, an ex utroque? - - Sin vero ex utroque Patriarcharum semensa Fides est. ac per hoc illis constitutionis nostræ decernendi sunt libri, ut possint esse perfecti. O quam misera est Fides, quam verba concinnant! O quam debilis, cujus quotidie dissipantur variis argumentationibus membra! O quam indefensa, quæ Regum &c.* Doctrinam, libros, verba, argumentationes hic enunciari vides, non arma, non milites, ut in SS. Patrum testimoniis in adnotatione adductis inspicitur. S. Ambrosii: *Pone nunc ante conspectum sæcular bus Arianos studiis intentos, qui Societatem potentiæ Regalis affectant, ut armis militoribus impugnent Ecclesiæ veritatem,* S. Hilarii: *Neque polleo præsumant, atque usurpent, & putent se consensus cognoscere Clericorum, & innocentes homines variis afflictationibus, minis, violentiis, terroribus frangere, atque vexare.* *Circa an. 127. An. Christi 150. An. Christi 164 l. 4. hist. c. 18. num. 4.*

Si vero penitus S. Zenonis sensum inspiciamus, non possunt ipsius verba sine manifesta extorsione de imperatorum Arianorum protectione Arii asseclis præstita intelligi. Ipsi namque Imperatores Fidem oppugnabant; ac de eo in laudatis Textibus Ambrosius, & Hilarius conqueruntur. S. autem Zeno de patrocinio ab Imperatoribus præstando agit, quod significant illa verba: *Desiderant per momenta patrocinia* Id si Quadratus, S. Justinus aliique apologiarum Scriptores ab Imperatoribus, & Senatu expetebant, ut a persecutione cessarent, & persecutoribus Judicibus, Præsidibus, Ministris Christianos liberos esse juberent.

Tempus etiam, quo hic D. Zenonis Tractatus scriptus fuerit, conjicere sibi posse
d. Adn. 38. videntur clarissimi Ballerinii *Quod si cui probetur, jam hic primus Tractatus lucubratus fuisset post diem quartam Kal. Aprilis anno 364., quo Valens regnare cæpit.* Ita ipsi. Cum vero alienam eorum viderimus interpretationem, excidit conjectura temporis.

Si vero conjecturis indulgere liceat, potiori jure ante annum C. 254., quo Origenes obiisse creditur, vel post ipsius Origenis obitum, Tractatum hunc scriptum fuisse dicendum erit. Conjecturæ hujus rationes consideremus.

Prima ratio est, quod hic Tractatus epistola potius fuisse videtur, quam concio ad
d. Tr. 1. l. 1 adn. 1. Populum habita. Ita adnotant ipsimet Sapientissimi Ballerinii: *Unum illud movebat, ne hunc primum Zenonianis Tractatibus accenseremus, quod epistola potius ad quemdam, quem Fratrem appellat, tradita, quam tractatus ad Populum habitus videatur, eum enim perpetuo alloquitur, multisque argumentis ab ejusmodi Tractatuum scriptione, quæ plena erat periculi, deterrere, & amovere conatur. Accedit, quod Petrus Calo, Ordinis Prædicatorum, qui vixit ineunte Sæculo* XIV. *in MS collectaneis apud Henschenium tomo 2. Aprilis pag. 76. opera commemorans S. Zenonis, quæ se vidisse ait* „ in MS. Monasterii S. Zenonis de Verona „ *non* „ Tractatus „ *solum* „ octoginta „ *sed &* „ epistolas „ *se in eo legisse affirmat. Inter opera vero S. Zenonis nulli melius epistolæ nomen, quam huic tractatui convenire potest.* Si ergo hic Tractatus epistola dicenda est, quod a verosimili non abhorret: Dico hanc epistolam a S. Zenone Origeni fuisse datam post annum Christi 232. quando degente Alexandriæ Origene tantis fuit exagitatus vexationibus propter errores, quibus ejus scatebant scripta, præcipue opus illud quod Periarchon inscribitur, seu de Principiis: quo in libro multa a Philosophis Ethnicis mutuavit, multisque refertus erroribus a S. Hieronymo notatur. Si vero post Origenis mortem scriptam fuisse epistolam quis opinaretur, alicui Origenis sectatori missam fuisse, dicendum erit. Ea enim omnia quæ contra hos tractatus congerit S. Doctor in librum Periarchon optime congesta videntur, quod hac secunda ratione confirmatur.

Nempe toto in eodem tractatu, seu Epistola nihil de hæreticis nominatim meminit S. Zeno, neque usquam contra eosdem invehit: quare videtur potius in eo, quem alloquitur fratre reprehendere curiositatem nimiamque subtilitatem in rebus Fidei, philosophicamque rationem sequi iis in explicandis. Hoc ex his, quæ superius allatæ sunt D. Zenonis sententiis manifestum est, atque toto ex hujus Tractatus contextu evidentius patet. S. etenim Doctor totus in eo est, ut ostendat Fidem non addici, ut cæteræ disciplinæ,
n. 1. ideoque internam dicit initio illis in verbis: *Christianæ Fidelitatis felicitas maxima est Fidei nosse naturam, quæ talis, ac tanta est, ut unicuique homini non ab alio commodetur, sed ex ejus voluntate nascatur.* Neque illo verbo *voluntate* gratiam excludit (ut opportune adnotant Celeber-
adn. 3. d. Tr. 1. rimi Ballerinii). *Quod cum S. Zeno dixit, illud unum in animo habuit, non ut gratiam excluderet, de qua tum non agebatur, quamque & paulo post, & alibi satis luculenter adstruit, sed ut eos refelleret, qui argumentis, & tractatibus Fidem exponere conabantur, ac si ejusmodi industria Fides cordibus inseretur;* Glossemque illud textui D. Zenonis contra MS. veritatem intrusum merito
In ed. Ver. Per. & Bag. abraserunt. *Homini non ab alio, sed ejus ex voluntate, præveniente Spiritus Sancti inspiratione, atque ejus adjutoria nascatur.* Internam itaque S. Zeno esse Fidem affirmat, quæ non addiscitur, sed illuminante Deo, ac revelante concipitur; quare sequitur, *Ceterum sit ut quidam putant, docentis pendet ex ore, procul dubio eodem aut cessante, aut aliter docente consumitur,* Præcipuus itaque S. Doctoris scopus est, ostendere non humana arte neque hominum eru-

ditorum

ditorum scientia, ac peritia, fidem haberi, cum errori humana mens sit obnoxia, *aut aliter docente.* Non reprobat quidem doctrinam. *Sed non eo dico, ut ingratum faciam doctrinæ beneficium; sed ut sciat unusquisque, aliud esse Fidem, aliud esse Tractatum.* Nam fidem supra naturam esse aperte docet. *Igitur cum possibilitatis humanæ non sit Fidei videre secreta,* suo tamen semper argumento inhærens, Tractatuum, sive disputationum circa Fidem vitium optime arguit; quando videlicet argumentationibus philosophicis, & humanis rationibus quis nimis indulget, modumque de Fide tractandi fratri quem alloquitur, præscribit. Vide eumdem Tractatum circa finem num. 5., & 6. Quæ omnia cum tractatibus auctorum, quos supra memoravimus secundo, & tertio Ecclesiæ Sæculo exaratis conveniant, nulla ratio est hunc D. Zenonis Sermonem ad Fidei formulas ab Arianis editas amandare. Quin fatius videtur illum Origenis tempore scriptum fateri, vel ipsi Origeni transmissum, qui propter nimium philosophiæ studium, tot erroribus sua respersit opera. Potuit, & post Origenis mortem alicui Origenianæ doctrinæ addicto scribi ad illius instructionem.

Accedit tertia, & ultima ratio: Nullam scilicet circumstantiam in hoc S. Zenonis tractatu reperiri, neque in aliis, ut in iis, quæ prolaturi sumus, patebit, quæ necessario aptari debeat Arianorum temporibus.

Reperiri putant, & quidem irrefragabiles Adnotatores solertissimi Veronenses. *Ut* *autem intelligantur quæ de vago incertoque Fidei Arianorum statu id loci traduntur, simulque* *firmetur dilucide hasce S. Zenonis sententias, cum hujus temporis historia probe congruere, adeo ut* *nihil simile superioribus sæculis, quibus illum vixisse nonnulli existimant, afferri queat, cui illæ peræque respondeant, recitanda putamus aliquot insignia Patrum loca, quæ cum præsenti mirifice concinunt.* Tum duo allegant S. Athanasii textus, & S. Hilarii unum. In S. Athanasii adducto textu commemorantur decreta, & conventus Arianorum. *Nec tamen suis decretis ipsi sunt contenti - - ipsi quoque conveniunt & de Fide statuere simulant.* Commemoratur Nicæna Synodus, & Arianorum pseudosynodus in secundo ejusdem S. Athanasii textu. *Disceptantesque adversus Nicænam Synodum, multas & ipsi Synodos celebrarunt.* Et in S. Hilarii textu de Nicæna Synodo mentio fit, & latorum in Synodis anathematum. *Conscii enim nobis invicem sumus, post Nicæni conventus synodum, nihil aliud, quam Fidem scribi - - monstruas de Deo Fides decernimus, decretis pænitemus, pænitentes defendimus, defensos anathematizamus.* Profecto in hoc S. Zenonis tractatu hujusmodi res ne vel per somnium quidem quis leget. Nihil de Ario, quem nusquam suis in Tractatibus vel implicite nominat. Nihil de Nicæna Synodo; Nihil de Arianorum Synodis, de anathematibus nihil. Qua ergo conjectura S. Zenonis sermones Arianorum temporibus conformes ostendere quis poterit? Evidentissima siquidem est diversa scribendi ratio inter S. Zenonis Sermones, adductosque Athanasii, & Hilarii textus, quam & obvelatis oculis quisque conspicere potest. Fatentur ipsimet Veronenses perspicacissimi adnotatores, S. Zenonem tractatus nomine non accepisse Fidei formulas, seu symbola, *sed fusiores expositiones Fidei, in quibus suam quisque Fidei sententiam argumentis, & rationibus adstruere conatur, ut ex contextu exploratum est.* Hi Fidei tractatus, seu disputationes ab ævo nascentis Ecclesiæ in usu fuere; quid ergo S. Zenonis sententiæ ad solas Arianorum formulas coarctandæ sunt, cum nullæ in iis Arianorum temporum circumstantiæ inveniri possint? Hoc sine aperta vi fieri non posse dicam. Circumstantia namque illa de multitudine formularum Fidei, earumque contrarietate inter Arii sectatores nil quidem relevat. Cum S. Zeno ipsis opinantibus Dominis Balleriniis non de brevioribus formulis ad instar symboli, sicuti erant formulæ Arianorum, sed fusioribus Fidei expositionibus agat. Horum vero tractatuum circa Fidem multitudinem sane majorem inter Gnosticos fuisse, & Valentinianos Ecclesiastica Historia recenset. Satis itaque superque ostendisse arbitramur, nullam incumbere necessitatem S. Zenonis sententias ad Arianorum tempora rejicere: Quin cum Origenis temporibus apprime conveniant, Origeni potius directum hunc primum de Fide Tractatum saniori utique judicio affirmandum est.

Adn. 33. con. eod. Tr. 1. l. 1.

Adn. 38. *In eod. Tr.* 1. *lib.* 1.

est. Cui nihil in hoc Tractatu discordans; quin imo mirum in modum consentire omnia ex iis, quæ dicta sunt, facile est opinari.

Alia multa profecto sunt, quæ tum in hoc, tum in reliquis S. Zenonis Tractatibus Clarissimi Adnotatores ad Arianos trahunt, & secundo horum Tractatuum Libro Titulum: *Contra Arianos* ipsi confingunt. At in iis omnibus eruditionem quidem satis præcipuam; in interpretationibus vero, quæ Arii errores, ac tempora concernunt arbitrium potius, quam genuinum D. Zenonis sensum deprehendet attentus Lector.

§. XXII.

D. Zenonis doctrina, quasi Arianismum olens a Petavio traducta explicatur, defenditur, sana, & Catholica demonstratur.

MAximum vero pondus iis, quæ hactenus disseruimus accedit ex eo, quod tantum abest S. Zenonem Arii erroribus, de quibus egimus, obstitisse, ut eorumdem a Petavio reus insimuletur. *At Petavius Antenicænis aliquot Patribus male traductis, cum veneris*
Ball. Diss. *ad Zenonem Episcopum Veronensem, eum, quem post Nicænam Synodum florentem subindicat, nec*
2. §. 1. c. 1. *non adversus Arianos testimonium dicentem alicubi allegat, una cum Mario Victorino ejusdem sæculi scriptore, ob aliquot ejusdem generis locutiones, in ejusdem erroris suspicionem inducere nihil dubitat.* Accenset nempe Petavius D. Zenonem cum iis Antenicænis Patribus, qui *Ævo, dignitate,*
Pet. rel. d. *ac potentia superiorem esse Verbo Patrem arbitrati sunt*: Ex quibusdam adductis S. ejusdem Pa-
Diss. 2. c. 1 tris sententiis, quarum unam afferre sufficiat ex Tractatu 5. lib. 2. *Principium*, Fratres, *Do-*
§. 1. *minus noster inconstanter est Christus, quem ante omnia sæcula Pater adhuc utrumque in semetipso Deus beatæ perpetuitatis indiscreta Spiritus plenitudine, nescio qua sua conscientia velatum Filii non sine affectu, sed sine discrimine amplectebatur; sed excogitatarum, ut ordinem instrueret, rerum ineffabilis illa Virtus, incomprehensibilisque Sapientia e regione cordis eructat Verbum, Omnipotentia se propagat, de Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri &c.* Ita D. Zeno cui Sententiæ subinfert Petavius. *Hic Zeno Verbum Dei ex omni Æternitate in Patris sinu, & essentia velut indiscretum, & affixum hæsisse, latuisseque demonstrat; postea vero cum designatam a se rerum universitatem moliri vellet, eum ipsum ex sese propagasse, ac genuisse dicit; atque hanc primam e duabus esse nativitatibus, quam in sequentibus sermonibus* (nunc tract. 7. & 8) *exponit.*

Nullam vero allato S. Zenonis textui lucem afferre constat, quæ ut præcipua in dicta
Ballerinii. dissertatione 2. cap. 1. §. 2. laudatur hæc ejusdem S. Doctoris sententia: *Videamus nunc optime Christiane quemadmodum inter Patrem, & Filium, tempus insulcias.* Recolendum namque est quod supra circa Arii errores notavimus paragrapho nono: Arium videlicet primo cum Ebione, Artema, & Paulo Samosateno asseruisse: *Christum ante Mariam non fuisse, fuisseque tempus, quando non fuit.* Postea vero cum a S. Alexandro Patriarcha Alexandrino ab Ecclesia ejectus fuerit, hunc errorem correxit, asserens: *Filium ante tempora, & ante Sæcula plenum Deum extitisse unigenitum, immutabilem, & antequam gigneretur, aut conderetur, aut præfiniretur non fuisse: nam ingenitum non erat.* Verba itaque S. Zenonis: *Videamus nunc optime Christiane quemadmodum inter Patrem, & Filium tempus insulcias:* tempus excludunt tantummodo inter Patrem, & Filium, qui fuit primus error ab Ario antiquioribus ab hæreticis haustus, & evulgatus: non vero excludunt errorem ab Ario correctum, qua correctione, & ipse Arius tempus excludebat inter Patrem, & Filium, *Ante tempora, & ante Sæcula plenum Deum extitisse.* Arianus hic sensus a Petavio in S. Zenonis allatis verbis notatur: Nempe: *Verbum Dei ex omni æternitate in Patris sinu, & essentia, veluti indiscretum, & affixum hæsisse, latuisseque - - postea vero cum designatam a se rerum universitatem moliri vellet, eum ipsum ex sese propagasse, ac genuisse*: Excludunt, inquam, tempus inter Patrem, & Filium, sed non prius, & post; cum Pater in sensu Arii genuerit Filium ante omne creatum tempus, ei non videtur adversari S. Zenonis sententia, qua asserit, Filium in Deo Patre velatum, ac deli-

delitescentem, tunc e corde Patris prodiisse, *cum res omnes procreare voluit*, ut Petavius explicat, allatis ejusdem S. Zenonis verbis. *Cujus ex ore ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, prodivit cordis ejus nobilis inquilinus exinde visibilis effectus, quia humanum genus visitaturus erat.* Quapropter eadem semper ambiguitas in D. Zenonis sensu manet, ejusdemque erroris conjectura.

Absit tamen, longeque procul absit a nostro D. Zenone hujusmodi Arianæ pestis suspicio. Sana prorsus de SS. Trinitate, ac præcipue de Divinitate Filii ejus doctrina est: ipsius enim Catholica mens unde magis, quam ex ejusdem met verbis erui possit, non video. Proferantur itaque Zenonis sententiæ, quibus diserte adeo coæternitatis Filii, æqualitatisque cum Patre, ejusdemque substantiæ, ac in Persona distinctionis veritas exhibetur.

Quid apertius de coæternitate? *Hic est Deus noster Æterni Dei coæternus Filius.* Si coæternus Filius, non prius Pater, & postea Filius, sed tota simul in Æternitate cum Patre Filius una in substantia, in Persona distinctus a Patre. De coæternitate non solum Filii, sed & Spiritus Sancti cum Patre. *Hic est Deus noster qui se digessit in Deum. Hic Pater qui suo manente integro statu, totum se reciprocavit in Filium, ne quid sibimet derogaret. Denique alter in altero exultat cum Spiritus Sancti plenitudine una originali coæternitate renitens.* Ac de Filio agens & explicans, cur primogenitus ante omnem aliam creaturam dicatur, ejusdem cum Patre coæternitatem, perinde confirmat. *Hic itaque dictus est primitivus, quia Paternæ antiquitatis solus est conscius.* Si conscius, ergo & coæternus, conscius enim est simul sciens, eadem utique notitia, ac Pater, suam antiquitatem, seu magis æternitatem novit. S. Zeno. l. 2. Tr. 9. §. 2. d. l. 2. Tr. 2. d. l. 2. Tr. 55.

Coæternitatem Filii simul cum unitate substantiæ, & æqualitate cum Patre manifestissime etiam profitetur. *Cum quo* (nempe Filii cum Patre) *originalis perpetuique Regni una possessio coæternitatis, omnipotentiæque una substantia, una æqualitas, una Virtus majestatis augustæ.* De distinctione quoque Personæ Filii a Persona Patris in unitate substantiæ, & coæternitate, nil clarius hac, quam subjicimus, excogitari potest sententia. *Si enim Verbum in Deo est, & Deus est Verbum, & hoc est in quo est, quod ille est, qui inest: Duplex Persona, duplex vocabulum, sed originalis perpetuitatis, & Deitatis est una substantia, Domino ipso dicente* „ Ego & Pater unum sumus „ *quod non utique sic ait, ut in unum duos redigendo confunderet, sed ut duorum unam Divinitatis, Potestatisque esse Omnipotentiam nos doceret.* Personas agnoscit duas, Patrem, & Filium in una *Originalis perpetuitatis ac Deitatis substantia.* Originalem itaque perpetuitatem tam in distinctione Personarum, quam in unitate substantiæ fatetur D. Zeno. S. Zeno. l. 2. Tr. 7. num. 2.

At illud præcipue ad S. Zenonis de SS. Trinitate sinceram discernendam doctrinam est afferendum, quod profert tractatu primo ejusdem secundi libri de æqualitate Patris, Filii, & Spiritus Sancti. Integrum exscribimus. Agnoscat Lector primis etiam Ecclesiæ temporibus perfectam de Mysterio SS. Trinitatis floruisse notitiam. *Carnalis mentis homines, fratres dilectissimi, scandalum patiuntur, non studio noscendæ, sed frustrandæ veritatis, quoties Deus Dei Filius, qui Patris maxima est gloria, æqualis Patri a Catholicis, prædicatur. Denique inde est, quod legis fundamenta temnentes, versuta disputatione, prætermisso Deo de Deo exeunte, ad communia humanitatis nomina, quæ possunt argumentis attingi Patris & Filii festinant, nec intelligunt, quia in exordio carminis Sacri, Deus de Deo sua sibi & Divinitate, & nomine comparatus, omnes humani sensus opiniones excludit, quippe cum dicat* „ Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram „ *non, inquit, fac ad tuam, sed ait* „ faciamus ad nostram „ *ne quam Filius hominem induturus pati videretur injuriam. Videtis ne, Fratres dilectissimi, quia nullus exerte hic alteri jubet in opere, nullus otiosus est, O Sancta æqualitas, ac sibi soli dignissima individuæ Deitatis! Unus homo ad duorum imaginem, & similitudinem fingitur, nec tamen in te quid cujus sit invenitur. Si igitur in opere extraneo paritas sacra distingui non potest, Deus in alio se inferior esse quemadmodum potest? Quidquid enim uni ex duobus indiscrete in omnibus sibimet simulantibus detraxeris, cui detraxeris nescis.*

At ille cui jubetur, est, inquis, inferior. Quid quod inde non esse approbatur inferior. quia unde processit Paterni cordis est executor; non enim minus est facere magna, quam dicere. Quamvis, & quod dictum est a Patre, vel dici potest, & quod factum est a Filio, vel fieri potest sine dignatione Paterna non est., quia Filius sine Patre non est ipso dicente - - Si non facio facta Patris mei, nolite mihi credere: Sed si mihi credere non vultis, factis credite, & cognoscite, quia in me est Pater, & ego in illo - - *Constat ergo æqualem esse, quod invicem se capit in Spiritu Sancto.*

Tanto rationum pondere, ac Scripturæ auctoritate æqualitatem in Patre, & Filio demonstrat Zeno: ex hac æqualitate demonstrata, & coæternitas, & substantiæ Unitas, necnon & Personarum distinctio necessario emergit. Nemo enim sibi æqualis est, sed alteri.

Explicata itaque D. Zenonis mente circa Sanctissimæ Trinitatis Mysterium, Filiique Divinitatem, nunc ad examen ii sunt revocandi textus, quibus S. hujus Doctoris sententia Arium sapere dubitatur. Unum superius attulimus, at eumdem hic majoris di-
a. l. 2. Tr. stinctionis causa iterum afferre opportunum videtur. *Principium, Fratres, Dominus noster*
5. S. Zen. *incontanter est Christus: quem ante omnia Sæcula Pater adhuc utcumque in semetipso Deus, Beatæ perpetuitatis indiscretæ Spiritus plenitudine, nescio qua sua conscientia velatum, Filii non sine affectu, sed sine discrimine amplectebatur. Sed excogitatarum, ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa Virtus, incomprehensibilisque substantia e regione cordis eructat Verbum. Omnipotentia se propagat, De Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri &c. Quomodo autem generatus sit, qui processit, dementis est opinari. Namque temperat se propter rerum naturam Filius, ne Æternæ Majestatis Dominum non possit mundi istius mediocritas sustinere. Cum imperat Pater orbem fieri, opus cum dicto completur a Filio.*

d. l. 2. Tr. Secundus textus a Petavio notatus. *Quem* (Filium) *ante omnia Sæcula Pater in pro-*
3. *funda suæ mentis arcano insuspicabili ac sibi soli nota conscientia, Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplectebatur. Igitur ineffabilis illa incomprehensibilisque Sapientia, Sapientiam, Omnipotentia, Omnipotentiam propagat: De Deo nascitur Deus: De Ingenito Unigenitus; De solo solus; De toto totus; De vero verus; De perfecto perfectus: Totum Patris habens, nihil derogans Patri, procedit in nativitatem, qui erat antequam nasceretur in Patre.* Quibus verbis subinfert Petavius. *Ergo Filium antequam a Patre gigneretur, in Patre extitisse significat: generatio vero, & nativitas fuit cum res omnes procreare voluit, quod in secundo sermone declarat.* Cujus ex ore, ut rerum Natura, quæ non erat fingeretur, prodivit Unigenitus Filius cordis ejus nobilis inquilinus, ex inde visibilia effectus, quia humanum genus visitaturus erat &c.

Petavius itaque duas in Christo Domino Nativitates S. Zenonem agnovisse fatetur: primam, eumdem S. Doctorem assignasse putat non æternam, sed cum res omnes pro-
Quæst. V. creare voluit: sicque filium ex *omni æternitate in Patris sinu, & essentia veluti indiscretum, &*
§. XXII. *affixum hæsisse*: Indiscretum videlicet a Patris Persona non distinctum, neque propriam hypostasim habuisse ante rerum creationem. At S. Zeno (ut optime reponunt eximii Bal-
D. Diss. 2. lerinii) primam Verbi nativitatem æternam asserit, quod ex ipsius sententia luculenter o-
c. 1 §. 2. stenditur. En S. Doctoris verba: *Quapropter duas esse nativitates Domini Nostri Jesu Christi*
Tr. 7. l. 1. *necessario scire debet Populus Christianus, ne quem patiatur errorem: unam qua natus est, alteram*
n. 1. *qua renatus: sed sicut est Spiritualis prima sine matre, ita sine Patre secunda carnalis: hæc miranda, inenarrabilis illa, Propheta dicente: Nativitatem ejus quis enarrabit? Cur autem sit inenarrabilis Patre loquente noscamus. Dominus ipse nos docet. Eructavit cor meum Verbum bonum &c. & apud Salomonem hactenus dicens: Ego ex ore Altissimi prodivi ante omnem creaturam.* Prosequitur S. Zeno de eadem prima generatione, seu nativitate differens in eodem Tractatu. *Admirabilis gratia, Fratres charissimi, conspicuæ veritatis, quæ dum secerni potest, tamen sibimet externa esse non potest. Si enim Verbum in Deo, & Deus est Verbum, & hoc est in quo est, quod illud est, qui inest, duplex Persona, duplex vocabulum, sed originalis perpetuitatis, ac Deitatis est una substantia, Domino ipso dicente:* Ego & Pater unum sumus. *Quod non utique se*

ait, ut in unum duos redigendo confunderet, sed ut duorum unam Divinitatis, potestatisque Omnipotentiam nos doceret.

De duabus hisce Nativitatibus agit S. Doctor etiam Tract. 8. num. 1. *Igitur duas Nativitates esse Domini J. C. rudis, aut negligens disce Christiane, ne quo decipiaris errore. Unam quam tibi non licet quærere, alteram quam legitime si possis, permitteris edoceri. Prima itaque Nativitatis Domini Nostri in Patris, & Filii tantum conscientia manet, nec quidquam habet interjectum, neque conscium, quod ex Paternitatis affectu processit uno consensu. Secunda vero carnalis prodita, ita invenimus esse completam.*

Duas itaque Personas S. Zeno in hac prima nativitate fatetur. *Si enim Verbum in quo est, quod illud est, qui inest duplex Persona, duplex vocabulum*: Et duas hasce Personas in una substantia originalis esse perpetuitatis apertissime asserit. *Sed originalis perpetuitatis, ac Deitatis est una substantia.* Easque non confusas absolute dicit, prosequitur quippe immediate: *Domino ipso dicente - -* Ego & Pater unum sumus *- - quod non utique sic ait, ut in unum duos redigendo confunderet, sed ut duorum unam Divinitatis, Potestatisque esse Omnipotentiam nos doceret.* Quid clarius dici potest ad exprimendam æternam unitatem Divinæ substantiæ, distinctionemque Personarum. Coæternitas etenim distincte exprimitur cum dicit: *Sed originalis perpetuitatis, ac Deitatis est una substantia.* Hæ itaque D. Zenonis sententiæ penitus excludunt Petavii interpretationem, qua vult S. Antistitem Veronensem asseruisse: *Verbum Dei ex omni æternitate in Patris sinu, & essentia velut indiscretum* (in Persona) *& affixum hæsisse, postea vero cum designatam a se rerum universitatem moliri vellet, eum ipsum ex sese propagasse, ac genuisse.* Non enim esset absolute verum, quod idem S. Doctor manifesto docet. *Quod non utique sic ait, ut in unum duos redigendo, confunderet.* Quippe si antequam *designatam a se revera universitatem moliri vellet, licet ex omni æternitate in Patris sinu, & essentia velut indiscretum* (in Persona) *& affixum Filium hæsisse*, intelligamus, utique duo (eos in unum redigendo) confusi fuissent, saltem antequam *designatam a se rerum universitatem* (Pater) *moliri vellet.* Quo nihil magis absonum a Zenonis sententia asseri potest.

Illa quoque D. Zenonis sententia de eadem prima Nativitate Christi Domini, Petavii sensum non patitur. *Prima itaque Nativitas Domini Nostri in Patris, & Filii tantum conscientia manet, nec quidquam habet interjectum, neque conscium, quod ex Paterni oris affectu processit uno consensu.* Prima nativitas Domini nostri si nihil habet interjectum, ergo neque intercedet prius, nec post: Æterna itaque est. At quid immorandum in tam clara de Æterna Filii generatione D. Zenonis doctrina: Non etenim explicatione indiget quod Tractatu 9. num. 2. protulit disertissimis verbis. *O nova ratio! Amore imaginis suæ coactus in infantem vagit Deus - - Hæc est enim potestas Dei, ut salvo quod est, possis esse quod non est. Hic est Deus noster, Æterni Dei Coæternus Filius.*

Ipse itaque sese explicet S. Zeno, quid intellexerit in objectis a Petavio textibus: Cum dicit quod *Pater indiscreta Spiritus plenitudine, nescio qua sua conscientia velatum sine discrimine amplectebatur* (Filium). Et in Tractatu 3. lib. 2. *Quem ante omnia Sæcula Pater in profundo suæ mentis arcano insuspicabili, ac soli sibi nota conscientia Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplectebatur.* Nihil aliud certe quam discrimen æternam inter Verbi Nativitatem, & temporalem ejusdem Filii Dei Incarnationem. Mirabilem hanc esse dicens: imperscrutabilem illam variis circumlocutionibus asserens. *Duas* (ait) *nativitates esse Domini Nostri J. C. - - unam, quam tibi non licet quærere, alteram, quam legitime si possis, permitteris edocere.* Prosequitur iisdem fere verbis ac in objectis textibus. *Prima itaque nativitas Domini nostri in Patris, & Filii tantum conscientia manet*, ac proinde inscrutabilem superius dixit. *Nescio qua sua* (Patris) *conscientia velatum.* Hic in *Patris, & Filii tantum conscientia manet* quod in idem recidit, ad exprimendam Mysterii profunditatem incomprehensibilitatemque. Non excludit tamen Filium ab hac generationis notitia cum utrique, & Pater, & Filius ejusdem generationis, ut ipse ait, sint conscii *in Patris, & Filii tantum conscientia manet.* Illud vero, *nec quidquam habet interjectum*, idem significat ac alia verba *indiscreta Spiritus plenitudine.* Cum Filius una sit substantia cum Patre, ea etenim Verba *Spiritus*

plenitudine, essentiam seu substantiam Divinam exprimunt. Eodem sensu intelligendum est illud. *Nescio qua sua conscientia velatum.* Nempe imperceptibilem esse Verbi generationem: Ea vero quæ sequuntur. *Sine discrimine nequidquam habet interjectum*, Unitatem essentiæ exprimunt. Hæc contra Valentini Æonas apprime faciunt, quibus perverse adeo æternam Verbi generationem confundere molitus est impius hæresiarcha.

Eodem sensu S. Zeno Tractatu 7. libri 2. de duabus Christi Nativitatibus agens, Æternam Verbi generationem *inenarrabilem* dicit. Temporalem vero *mirabilem*. *Hæc mirabilis* (temporalis scilicet) *inenarrabilis* illa, *Propheta dicente: Nativitatem ejus quis enarrabit?* Eaque ratione inenarrabilem dicit, quod cor Divinum eructaverit Verbum bonum, & ore Altissimi prodierit Æternum Verbum; Nempe, ut alibi ait, quod generatio Verbi in Patris, & Filii tantum conscientia maneat, sua conscientia velatum. Qua propter contra Divinæ Majestatis Scrutores vehementius invehit: *Dementiæ genus est invisibilis incomprehensibilisque velle opinari secretum, ejusque interna discutere, cujus extraria nequeas suspicari.* Ita in eodem Tractatu 7. ibique ad idem argumentum plura. *Cæterum providentis Dei de Deo argumentationibus vanis opinari velle dispositum non colentis, sed dementis.* Hæc & alia, de eadem æterna Verbi generatione Tract. 8. num. 1., quibus cum Verbum velatum in sinu, vel conscientia Patris dicitur a S. Zenone, nil exprimitur aliud, quam incomprehensibilis, & arcana Æterni Verbi generatio. Verbum a Patre in Persona distinctum esse in allatis supra D. Zenonis sententiis manifestissime patet. Verbum autem indiscretum, & sine discrimine in sinu Patris delitescens asserere, idem est ac unam substantiam in Patre, & Filio fateri, incomprehensibilemque ejusdem Verbi generationem.

Reliqua vero verba sunt, quæ majorem difficultatem pariunt; *Sed excogitatarum, ut ordinem instrueret, rerum ineffabilis illa Virtus, incomprehensibilisque sapientia e regione cordis eructat Verbum: Omnipotentia se propagat; De Deo nascitur Deus; Totum Patris habens, nihil derogans Patri &c. Quomodo autem generatus sit, qui processit, est dementis opinari. Namque temperat se propter rerum naturam Filius, ne æternæ Majestatis Dominum non possit mundi hujus mediocritas sustinere. Cum imperat Pater orbem fieri, opus eum dicto completur a Filio.* Et Tractatu 3. lib. 2. *Igitur ineffabilis illa, incomprehensibilisque Sapientia Sapientiam, Omnipotentia Omnipotentiam propagat. De Deo nascitur Deus; De Ingenito Ungenitus; De Solo Solus; De Toto Totus; De Vero Verus; De Perfecto Perfectus; Totum Patris habens; Nihil derogans Patri: Procedit in Nativitatem qui erat antequam nasceretur.* Demum Tractatu 4. ejusdem libri 2. *Cujus ex ore, ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, procedit Unigenitus, Filius cordis ejus nobilis inquilinus, exinde visibilis effectus, quia humanum genus visitaturus erat.*

Hæ, inquam, S. Zenonis sententiæ nihil aliud significant, nisi Æterni Verbi productionem procedere non tantum ex cognitione Divinæ essentiæ, ac Divinarum Personarum, sed etiam ex cognitione creaturarum, tum quoad essentiam, tum quoad existentiam, nec non ex cognitione rerum possibilium, quorum omnium una cognitio in Patre est. *Deus Pater non integre, perfecteque se ipsum dixisset, si aliquid esset minus in Verbo, quam in se ipso.* Ut S. Augustinus docet. Idem apertissime exprimunt illa D. Zenonis verba: *Sed excogitatarum, ut ordinem instrueret, rerum ineffabilis illa Virtus, incomprehensibilisque sapientia e regione cordis eructat Verbum. Omnipotentia se propagat, de Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri &c. Quomodo autem generatus sit, qui processit, dementis est opinari: Namque temperat se propter rerum naturam Filius, ne Æternæ Majestatis Dominum non possit mundi istius mediocritas sustinere.* Excogitatarum rerum ordinem dixit, ut æternam Patris cognitionem significaret, tum addit: *Omnipotentia se propagat*, ut rerum extra Divinam Essentiam creationem futuram significaret. Omnipotentia siquidem Divina extra se ipsam res hujus mundi creans operatur. Hac cognitione nempe *excogitatarum, ut ordinem instrueret rerum, produci Verbum* immediate dicit. *Ineffabilis illa Virtus, incomprehensibilisque sapientia e regione cordis eructat Verbum*, addens: *Totum Patris habens, nihil derogans Patri*, ut significaret ex plena, ac perfecta Patris cognitione tum Divinæ substantiæ, ac Divinarum Personarum, quam creaturarum omnium, & quoad naturam, & quoad existentiam D. Verbi generationem pro-

S. Aug. l. rum, 15. de 3. cap. 14. S. Zeno Tract. 5. lib. 2.

processisse. Eodem sensu dixit alibi *sicut sacra Scriptura testatur, erat ante omnia manens, unus & idem alter* (nota distinctionem æternam Personarum Patris, & Filii) *ex semetipso in semetipsum Deus, secreti sui solus conscius, cujus ex ore, ut rerum natura, quæ non erat fingeretur, prodivit Unigenitus Filius, cordis ejus nobilis inquilinus, ex inde visibilis necessario effectus, quia orbem terræ erat ipse facturus, humanumque visitaturus genus, alias æqualis in omnibus Patri.* Illa verba notanda sunt; *ex semetipso in semetipsum Deus*, quæ processionem Verbi ex cognitione Divinæ essentiæ significant. Tum alia. *Cujus ex ore ut rerum natura, quæ non erat fingeretur, prodivit Unigenitus Filius &c.* quæ processionem ejusdem Verbi ex Divina cognitione creaturarum pariter significant, unico Divinæ mentis actu non tum cum creatæ sunt, sed ab æternitate; rerum etenim naturam nondum esse, futuramque creationem asserit. *Ut rerum natura, quæ non erat fingeretur - - Orbem terræ erat ipse facturus.* Quæ omnia verbis illis concluduntur. *Alias æqualis in omnibus Patri.* Si in omnibus æqualis, ergo & in æternitate. lib.2.Tr.4

Hanc generationem ineffabilem prædicat. *Quomodo autem genitus sit, qui processit, dementis est opinari.* Cujus ineffabilis generationis arcanum absconditum, ut probet, subdit. *Namque temperat se propter rerum naturam Filius, ne Æternæ Majestatis Dominum non possit mundi istius mediocritas sustinere.* Simul objectionem illam prævertens, quod ex his creaturis in Dei cognitionem possimus ascendere. Nam licet ex cognitione Divini intellectus circa res creatas Verbum processerit, attamen cum hæ finitæ sint, non plenam Virtutem (ut pro captu nostro loquamur) Verbum exerit suam illas creando, *sed temperat se propter rerum naturam* (finitam scilicet) *Filius*; ita ut non possimus ex harum rerum cognitione æternam Divini Verbi generationem attingere. Qua propter cum alibi dixit S. Zeno. *Procedit in nativitatem, qui erat antequam nasceretur.* Hæc nativitas non de æterna Tr.3.lib.2. generatione Filii, ut Veronenses Adnotatores explicant, sed de secunda nativitate, seu Adn. 7. ad incarnatione sunt intelligenda, ne tertiam Divini Verbi Nativitatem contra S. Doctoris eadem verba. mentem, ut supra demonstratum est, cogamus admittere. Scholasticam namque illam distinctionem, scilicet S. Zenonem intellexisse Filium esse genitum a Patre, antequam decretum ferret creandi hanc rerum universitatem, *non prioritate temporis, sed prioritate rationis* exsufflandam censeo, utpote Zenoniano tempori minime convenientem. Quamvis enim in eo Sermone S. Doctor de æterna Verbi generatione principaliter agat; nil officit, quod incidenter de Incarnatione pauca illa verba inserat, quibus æternam generationem a temporali nativitate distinguat. Hoc genuino D. Zenonis verborum sensu omnis ambiguitas, Arianicæque pestis imaginata suspicio excluditur penitus.

Concedendum tamen Petavio est, S. Zenonem in ultimo relatis sententiis non ita distincte fuisse loquutum propter Arii errorem: Verbum scilicet solum a Patre ante omnia sæcula creatum, omnes alias res ipsum Verbum creasse. Id & ipsi fatebuntur Doctissimi Ballerinii, qui tanto studio, eruditione tanta, ac doctrina S. Zenonem ab eodem errore vindicare nituntur toto fere capite primo secundæ Dissertationis. Petavio tamen non assentiendum, qui re non discussa cum iis sentire videtur, qui D. Zenonem Nicæno Concilio posteriorem volunt. Ex eo quippe evidenter constat, multo ante idem Concilium scripsisse, quod non ita distincte contra proprium Arii errorem disseruit, utpote sibi ignotum, neque adhuc inventum. Si etenim sermones post Arium exarasset suos, quam luculenter profecto Arii impios errores evertisset, qui tanta vi, & eloquentia alios ab Ario adoptatos errores, & ante ipsum vulgatos disjecerit, ac profligaverit. Hæc sane propria est Catholicæ S. Zenonis doctrinæ propugnandæ ratio. Nam quæ hactenus disputavimus, ostendunt, nullum Arii proprium errorem a D. Zenone impetitum fuisse: quinimmo (quod & aliis Antenicænis Patribus contingit) quædam in ipsius sermonibus reperiri, quæ verborum cortice pro Ario facere videantur; cum aliis vero ipsius sententiis collata, Catholicam sententiam continere agnoscuntur. Id perinde est ac funditus eversam eorum opinionem ostendere, qui ex commemoratis, & confutatis a S. Zenone Arii erroribus, ut falso astruunt, S. eumdem Doctorem a tertio sæculo amovendum, & ad quartum referendum inani certe conatu contendunt.

CAPUT

CAPUT II.

Plura e sermonibus S. Zenonis argumenta petunt doctissimi Ballerinii, ut ejusdem Epocham quarto Sæculo astruant: Potiora circa Arianorum errores primo capite consideravimus, alia restant, quæ subsequentibus paragraphis ad lancem suspendimus ponderanda.

§. I.

De aliis hæresibus quarto sæculo exortis non agit S. Zeno.

Quasdam hæreses quarto decurrente sæculo in Ecclesiæ agro veneficas veluti herbas enascentes S. Zenonem radicitus suis eradicare sermonibus voluisse asserunt eximii Ballerinii. *Primum Tract.* 1. *num.* 5. *lib.* 1. *præter eos, qui in Dei Filium errores sparserunt, illos etiam reprehendit* (S. Zeno, ut ipsi putant) *qui in Spiritus Sancti Divinitatem subtilius raciocinantes peccabant* - . sub sono legis „ *inquit* „ ac Fidei, sæcularis amore jactantiæ accensus, nascentis Dei de Deo, Spiritusque Sancti inæstimabilem Divinitatis perpetuitatem, jure ipso, quo ex sese est, argumentis te cogere, examinare, metiri, ac discernere posse præsumis. „ *Et contra hos Spiritus Sancti æqualitati præjudicantes Tract.* 13. *num* 1. *lib.* 2. *præclaram illam professionem edidit* Spiritus Sanctus . . . . habens unam substantiam, Virtutem, Deitatem, Majestatem, voluntatemque Patris, & Filii. *Qui autem ex antiquioribus hæreticis Spiritui Sancto detraherent, atque decerperent una cum Filio, ut Auctoris textus fert, nemo unus est omnium. Posteriores solum Ariani, seu potius Semiariani id erroris invexere.* Hoc Sozomeni auctoritate confirmant *Utrique* (Anomiani scilicet, seu puri Ariani, & Semiariani) *enim Spiritum Sanctum ministrum esse, & ordine, atque honore tertium, & substantia dissimilem asseverabant.*

Dissert. 1. c. 2. §. 3.

Sozom. l. 6. c. 23.

In allatis verbis S. Zenonis Tract. primo num. 5. lib. primo nihil de Spiritu Sancto lego ad impugnandum eorum errorem, qui dicerent Spiritum Sanctum Ministrum esse ordine, & honore tertium, ac substantia a Patre, & Filio dissimilem. Eos reprehendit S. Doctor, qui philosophicis argumentis Divinitatem Filii, & Spiritus Sancti perscrutari præsumunt. *Sacularis amore* (ita S. Zeno) *jactantiæ accensus nascentis Dei de Deo, Spiritusque Sancti inæstimabilem Divinitatis perpetuitatem jure ipso, quo ex sese est, argumentis te cogere, examinare, metiri, ac discernere posse præsumis?* Verba illa *jure ipso, quo ex sese est*, Personarum distinctionem non recipiunt, nec relationes inter easdem Personas Naturam divinam exprimunt, quæ *ex sese est*. Persona vero Filii a Patre procedit, & Spiritus Sancti Persona a Patre, & Filio. Scrutatores ergo Divinæ Essentiæ, ac Majestatis arguit S. Zeno, neque de æqualitate Patris, & Filii, & Spiritus Sancti agit, quam Semiariani impugnabant. Hic est hujus Tractatus S. Zenonis scopus, totusque in eo est, ut ostendat ea, quæ Fidei sunt, humanis rationibus non esse inquirenda, ut legenti Tractatum hunc evidenter patet, numero quinto potissimum in illis verbis: *Cur legem lege distringis? Cur sub imagine Fidei, Fidem deponis? Cur ipsum Fontem Divinitatis philosophicis argumentis exhaurire conaris?*

Aliis in verbis Tractatus 13. lib. 2. num. 1. supra relatis S. Zeno Fidem non profitetur, neque contra hæreses agit; explicat autem Mysterium somnii Jacob, is enim est Sermonis Titulus. *De somnio Jacob*: de quo ita S. Zeno. *Jacob habet imaginem Christi, sed & lapis ipse, quem ad caput suum posuisse cognoscitur: quoniam caput viri Christus, qui aliquoties lapis est nuncupatus. Scala autem duo testamenta significat, quæ & Evangelicis intexta præceptis credentes homines, voluntatemque Dei facientes; quasi per quosdam observantiæ gradus in Cælum levare consueverunt. Hanc in Apocalypsi Joannes bis acutum gladium cum uno capulo nuncupavit, quem ex ore Domini prodire descripsit. Gladius enim Spiritus Sanctus est, unum capulum habens, id est*

unum

unam substantiam, Virtutem, Deitatem, Majestatem, voluntatemque Patris, & Filii, contestans duas acies, id est, duo testamenta gerens, quorum regalibus monitis, & creduli, devotique servantur, & increduli desertoresque puniuntur. Verba illa: *Unam substantiam, Virtutem, Deitatem, Majestatem, voluntatemque Patris, & Filii* explicant Gladii similitudinem, quare præmisit S. Zeno: *Gladius enim Spiritus Sanctus est, unum capulum habens, id est unam substantiam &c.* Qua occasione, & sinceram Catholicamque Doctrinam de Spiritu Sancto tradit: Nam & ante Semiarianos Spiritus Sancti Divinitas, & cum Patre, & Filio æqualitas nota erat. Mirum itaque non est, Sanctum Zenonem in explicando somnio Jacob, prædicta de Spiritus Sancti Divinitate scripsisse, quæ licet Semiarianis adversentur, S. Zenonem tamen vel coævum, vel posteriorem Semiarianis non faciunt. Lege, quæ Petavius congerit SS. Patrum Sententias contra errores in Spiritum Sanctum ab hæreticis posterioribus prolatos Tract. 2. Theolog. Dogm. lib. 7. cap. 8. *V. supra c. 1. §. 33.*

At enim vero non soli Ariani errores contra Spiritum Sanctum vulgarunt. Primum fuisse Origenem, qui contra Spiritus Sancti æqualitatem cum Patre, & Filio obloqueretur Petavius demonstrat lib. 1. de Trin. cap. 14. Tract. 2. Theolog. Dogm. num. 8. Effugiumque illud nonnullorum Origenem patrocinandium, quod ab Arianis corrupta fuerint ejus scripta evidenter revincit. Nos Origenis textum, in quo contra Spiritum Sanctum agit, supra retulimus. Ejusdem erroris labe circa Spiritus Sancti Personam S. Dionysii Alexandrini scripta fuisse respersa notat *S.* Basilius. Quamvis itaque S. Zeno expresse contra impugnantes S. Spiritus Divinitatem tractasset, nulla inde ratio, ipsum Semiarianos respexisse, cum & Sæculo tertio & Origenes, & S. Dionysius hac labe comperiantur infecti. *C. 1. §. 18. Ep. 41. apud Pet. l. c. n. 13.*

S. Doctorem nostrum Photinianos non reprehendisse Tractatu 7. l. 2. illa in verbis: *Una denique adseris Jesum Christum ab utero Virginis Mariæ sumpsisse principium, Deumque exinde ob justitiam factum esse non natum*, demonstravimus supra, ubi & adnotationem tertiam expendimus, in qua iidem eximii Adnotatores Origenis textum allegant, quo & Sæculo tertio hunc invaluisse errorem probatur. *Virtutum suarum merito anima Christi cum Verbo Dei unum efficitur.* Ita Origenes ibidem relatus. *C. 1. §. 25. Baller. d. Tr. 7. l. 2. adnot. 3.*

Neque illa verba Tractatus 6. ejusdem libri 8. nempe *si Hominem solum, sicuti quidam putant ab utero Virginis eum sumpsisse principium, quæ spes &c.* Photinianos designant: Conjectura quippe illa ex his verbis accepta: *Sicut quidam putant, quasi hanc errorem æque ac Arianum præsentem indicent*, ut iidem Adnotatores animadverterunt. *Photiniani omnium novissimi, quos ipsi Ariani condemnarunt, hoc loco a Zenone indicari videntur ex ea præsertim formula - - ut quidam putant - -* nil probat. Nam ipsimet erudite admodum eadem adnotatione tertia a pluribus antiquioribus hæreticis eumdem errorem disseminatum fuisse notant; Tot vero inter hæreticos Photinianos tantum discernere quis audeat? Præsertim cum, & de Origenis temporibus, ac Sabellii, & Pauli Samosateni Sæculo tertio scribentium potuerit etiam mathematico sensu accepto tempore affirmare S. Zeno, *ut quidam putant.* Vide quæ diximus cap. 1. §. 15. *Orig. l. 8.*

Audium vero, vel Audæum a quo Antropophormitarum hæresis erupit S. Zenonem confutasse nulla ratione constat. In laudato quippe Tractatu 19. & in Tractatu 20 lib. 2. explicat illa verba Genesis: *Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram*: Et hanc imaginem non in corpore consistere asserit. *Non ergo carnale hoc domicilium imaginem Dei debemus accipere, sed cælestis hominis Spiritalem, quam in se credentibus Dominus ætherea nativitate renovatis, plenitudinis suæ pio de Fonte largitur.* Nullum contrarii erroris assertorem indicat, nullum reprehendit. Si vero tacite velimus S. Doctorem aliquem errorem coarguisse; Tertulliani sententias notare potuit, qui imaginem Dei in hominis corpore reponebat, putans hominem creatum ad imaginem Christi. *Limus ille jam tunc imaginem induens Christi.* Quod & in S. Irenæo notatur, quasi imaginem Dei in corpore constituerit. Vide Petavium Tract. 3. Theolog. Dogm. de Opificio Dei lib. 2. cap. 2. num. 3. *Tertull lib. de resur. Carnis cap. 6.*

Idem dicendum est de formulis illis, quas Clarissimi Ballerinii *præcisas* vocant; nem-
dicto §. 3. pe tractatus 5. lib. 1. ubi S. Zeno sic habet. *Sed dicet aliquis, etiam Maria Virgo, & nupsit,*
Diss. 1. c. 2. *& peperit. Sit aliqua talis, & cedo; Caeterum illa fuit Virgo post connubium, Virgo post*
& adnot. 5. *Conceptum, Virgo post Filium.* Et Tractatus 2. lib. 2. *Maria Virgo incorrupta concepit,*
ad Tr. 5. l. *post conceptum Virgo peperit, post partum Virgo permansit.* In his formulis *Mariam ante*
1. & adnot. *partum, in partu, & post partum Virginem* dici, iidem Adnotatores legunt. In primo
16. ad Tr. Textu S. Zeno objectionem resellit non hæreticorum, sed eorum, qui nubunt. In se-
8. l. 2. cundo satis eloquenter, ut solet, singularem Virginis partum oratorio more describit, neque de ullo errore meminit, quo Mariæ Virginitas in dubitationem adduceretur. Quod vero eas formulas *reperire non liceat in quopiam, antequam B. Mariæ Virginitas quarto sæculo oppugnaretur*, num id asseri possit, cum non omnia SS. Patrum opera, quæ primo, secundo, & tertio sæculo edita sunt habeamus, aliis judicandum permittimus. Illud vero pro certo tenendum est, Mariæ Virginitatem, & primo Sæculo a Cerintho, & Carpocra traductam, aliisque hæreticis, qui Christum Dominum ex utroque sexu natum obloquebantur. Tertio autem sæculo Tertullianus de Virginitate Mariæ post partum perperam sensit. *Et Christum* (Inquit) *quidem Virgo enixa est, semel nuptura post partum, ut uterque titulus Sanctitatis in Christi censu dispungeretur per Matrem Virginem, & univiram.* Origenes etiam sua ætate Mariæ Virginitatem impetitam testatur, quem errorem redarguit. *In tantam quippe nescio quis prorupit insaniam, ut assereret negatam fuisse Mariam a Salvatore, eo quod post nativitatem illius juncta fuerit Joseph.* Tertulliani testimonium ad Mariæ Virginitatem impugnandam adducebat Heluidius, cui reponit S. Hieronymus. *Tertullianum in testimonium vocat, & Victorini Pictaviensis Episcopi verba proponit. Et de Tertulliano quidem nihil amplius dico, quam Ecclesiæ hominem non fuisse - - Verum nugas terimus, & fonte veritatis omisso opinionis rivulos consectamur. Numquid non possum tibi totam veterum Scriptorum seriem commovere; Ignatium, Polycarpum, Irenæum, Justinum Martyrem multosque alios apostolicos, & eloquentes viros, qui adversus Hebionem, & Theodotum Bizantinum hæc eadem sentientes plena sapientiæ volumina conscripserunt?* Non unus itaque S. Zeno Mariæ tuetur Virginitatem, si & primis Ecclesiæ sæculis ante ipsum Zenonem tot Patres Virginitatis Mariæ assertores ab Hieronymo producuntur. Neque quarto tantum Sæculo Virginitas Mariæ impiis patuit hæreticorum calumniis. Nihil ergo convincit adducta ratio, ut quis putet, S. Zenonem redarguere voluisse Eunomium, qui *Mariam a Josepho post Divini Verbi partum cognitam pro concione affirmavit.* Quare ex eadem ratione a tertio sæculo non est expellendus, quin velimus ad quartum sæculum amandare, & Ignatium Martyrem, & Polycarpum, & Irenæum pariter Martyrem, *aliosque Apostolicos, & eloquentes Viros qui adversus Hebionem, & Theodotum Bizantinum, & Valentinum hæc eadem sentientes plura plena sapientiæ volumina conscripserunt.*

§. II.

Tractatus 14. lib. 1. occasione novæ Ecclesiæ Veronæ constructæ a D. Zenone habitus, quartum sæculum non indicat.

T*Ribus primis Ecclesiæ Sæculis quibusdam privatis in locis sacros cœtus habuerunt* (Christiani) *quas Ecclesias vocabant, novas tamen, publicasque in eum usum ædes ædificare illis non licuit. Solum per Constantinum Imperatorem, qui Christo nomen dedit, publicarum Ecclesiarum construendarum facultas quarta primum* Sæculo *facta fuit: ac proinde Auctorem de nova publica Ecclesia tam explorate disserentem ante id sæculum vixisse perperam dixeris.* Ita Domini Ballerinii. Huic tamen tam præclitæ assertioni, Christianos scilicet ante Constantinum publicas non habuisse Ecclesias, manifesto repugnat Ecclesiastica Historia.

Tertio namque Sæculo publicas capacioresque a Christianis extructas fuisse Ecclesias,
Hist. Eccl. testatur Eusebius. *Similiter, & singulis Ecclesiarum Antistitibus summum honorem, cultum ac*
lib. 8. c. 1. *benevolentiam ab omnibus tam privatis, quam Provinciarum Rectoribus deferri vidisses. Jam vero*

quis

quis innumerabilem hominum quotie ad Fidem Christianam confugentium turbam, quis numerum Ecclesiarum in singulis Urbibus, spatiosas ab ipsis fundamentis extruerent Ecclesias; Atque hæc progressu temporis increscentia, & quotidie in majus, & melius proficientia, nec livor ullus atterere, nec malignitas dæmonis fascinare, nec Hominum insidiæ prohibere unquam potuerunt, quamdiu Omnipotentis Dei dextera populum suum, utpote tali dignum præsidio texit, atque custodivit. Hæc Eusebius de Ecclesiæ statu antè Diocletiani persecutionem; quod & confirmatur ipsius edicto Diocletiani, quo Christianorum Ecclesias dirui mandavit. Plures ergo ante Constantinum Diocletiano posteriorem a Christianis constructæ fuerant Ecclesiæ publicæ, & quidem amplæ.

Antiquiorem publicarum Ecclesiarum inter Christianos ædificationem ponit Tillemontius auctoritate Origenis ductus, qui combustas Ecclesias commemorat, quod in persecutione Maximi factum variis conjecturis argumentatur. Et Alexandri Imperatoris tempore Christianis permissum Ecclesias construere probat: Ipse namque Imperator Alexander Christo templum construere cogitavit, Christianisque locum quemdam publicum, quem sibi adjudicari popinarii contendebant, concessit teste Lampridio, melius esse dicens, ut quomodocumque illic Deus coleretur quam dari popinariis: Ibique Christianos Ecclesiam ædificasse recte opinatur Cardinalis Bona. Quia & Apostolorum ætate publicas fuisse Christianis Ecclesias ex D. Joanne Chrysostomo constat: Ipse namque Antiochiæ Ecclesiam ab ipsis Apostolis fundatam fuisse dicit, quam ea de causa omnium Ecclesiarum Matrem appellat: Ipsa pluries diruta semper reædificata fuit. S. quoque Augustinus testatur, S. Stephani Cappellam, quæ suis temporibus conspiciebatur a temporibus Apostolorum, ibi ædificatam. Et Romæ Ecclesiam S. Petri ad Vincula ab ipso S. Petro consecratam, vetustissimis monumentis probat Eminentissimus Bona. Ecclesias quoque ædificatas fuisse in locis, ubi S. Petrus, ac S. Paulus Apostoli martyrio affecti sunt, ex quodam Cajo refert Eusebius.

Tillem. Tr. 3. Mon. Eccles. de persecut. Maxim. Art. 6.

Rerum liturg. l. 1. c. 19. apud Tillem. l. c.

l. c.

l. c.

Ante Decii persecutionem ajente S. Gregorio Nisseno, ubique a Christianis templa excitata, & idolorum fana fuisse diruta, atque eversa comperitur. *Cum jam in omnes partes Divini Verbi prædicatio divulgata esset, & omnes tam qui Urbem habitarent, quam qui agrum vicinum incolerent ad piam Doctrinæ Fidem traducti essent, altaribus, atque delubris, quæ inibi inerant simulacris eversis - - omnibus item in omni loco templa ad orandum sub Nomine Christi studiose extruentibus, furor quidam, atque invidia invasit eum, qui tunc præerat Imperio Romanorum.*

Greg. Nissen. in vita S. Gregor. Thaum.

Hæc a Tillemontio colliguntur; at non pauca dubitanter videtur afferre. Nam ad ea, quæ ex Cardinali Bona refert, non sibi vacare dicit illa ad examen revocare, ut dijudicare valeat, quid sit de iis sentiendum. De triumphis autem, quos Eusebius Caji auctoritate erectos dicit, ubi Martyrium SS. Petrus, & Paulus, passi sunt; probabile Tillemontius putat ad conventus habendos loca a Christianis ibidem destinata: Auctoritatem vero Gregorii Nisseni, qui ubique in Christi honorem Templa a Christianis erecta testatur, hac restrictione admittit, si ad litteram intelligatur.

A Baronio autem dissentit, qui Pontificalis Damasi, ut nuncupatur, auctoritate, Calixtum Summum Pontificem Ecclesiam in honorem Beatissimæ Mariæ Virginis trans Tiberim Romæ asserit ædificasse. Baronio hæc objicit: Tantam rem solis conjecturis, ac tam parvi momenti auctoritate, ut Pontificalis Damasi est; quo in libro falsa, atque incerta non pauca reperiuntur confirmari non posse. I. In Pontificali Damasi a Bollando edito, ubi Pontificum vitæ usque ad Felicem IV. digeruntur, hæc minime reperiri. Dubitationibus igitur Tillemontii omissis, quæ Cardinali Bonæ, Eusebio, ac Gregorio Nisseno aggerit nulla dubitationum suarum adducta ratione, quæ contra Ecclesiæ ædificationem a Calixto trans Tiberim Romæ factam objecit, attentius consideremus.

De Pontificali, ut perhibent, Damasi, ejusque auctoritate varia est Tillemontii sententia: Id observat Honoratus a S. Maria, vir de re critica optime meritus, Carmelitarum, quos excalceatos appellant, alumnus. Tillemontius siquidem cum Pontificalis auctori-

Animad in regul. & usum Criticei Tr. 2. Diss. 2. p. 2. a. 1. §. 2.

ctoritate indiget, suas ad adstruendas opiniones illud commendat; si vero adversetur spernit. *Tillemontius* (ita laudatus Auctor) *Indice hoc ad diem obitus Apostolorum constituendum opus habens, illum non sine laude nominat.* Sed cum idem ab ejus opinione *dissentiat de anno exitus Apostolorum, quem Tillemontius in annum 66., Bucherius in annum 65. incidisse tradunt, tum* - - parum refert (subjicit) quid Index hic narret, tenere. Totus enim in errore ad Atherum usque versatur - - *Baronius hujus Damasi Pontificalis auctoritate confirmare nititur, Calixtum Pontificem Ædem Beatæ Virgini trans Tiberim construendam curasse. At Tillemontius veritus, ne id sententiæ suæ de Maria Virgine Ephesi quiescente detrimento esset, cujus non levius monumentum est, ibi fuisse Templum Deiparæ consecratum, quod unum per ea tempora ipsius nomen præseferret*: hoc pacto Kalendarii hujus accipit testimonium res tanta, minuta adeo auctoritate, qualis est Pontificalis Damasi - - Auctoritas, fulciri non debet.

Pontificalem librum non adeo contempsere Viri magni in litteraria Republica nominis, Blanchinius, atque Schelstratius, ut antiquos omittam; atque ex heterodoxis ipsis non paucos, quos inter Blondellus merito numerandus: Sed quod spectat ad Ecclesiam S. Mariæ trans Tiberim Romæ a Calixto S. P. tempore Alexandri Imperatoris constructam, conjecturæ omnes historicæ hujus Pontificalis narrationem confirmant. Summa libertas ab eodem Imperatore Christianis concessa circa religionis exercitium, quod & Tillemontius ipse fatetur. Locus trans Tiberim ab ipso Alexandro Imperatore Christianis concesso ex Lampridii testimonio, ut ibidem Dei cultus exerceretur. Certe nulli alii usui esse poterat locus ille, nisi ad publicam Ecclesiam ædificandam; si etenim privatis conventibus Deum colere voluissent Christiani, ipsis, ut recte advertit Baronius, *complura privata loca ad id opus deesse non potuissent.* Ad publicam itaque extruendam Ecclesiam locum sibi concedi petierunt, ut ibi potissimum Deiparæ Virgini Ecclesiam excitarent, ubi olei fons ad Partum ejusdem designandum Divinitus manarat. Non enim poterant in eo loco cæmeterium extruere, cum ex duodecim Tabularum præscripto Romæ mortuos sepelire vetitum esset.

Constat igitur ex his quæ hactenus disseruimus ab ævo Apostolorum, ac secundo Ecclesiæ Seculo, potissimum vero tertio publicas, ac frequentes habuisse Christianos Ecclesias, præcipue vero Alexandro ac Philippis imperantibus. S. itaque Zenonem occasione novæ constructæ Ecclesiæ Sermonem habentem, quartum Sæculum attigisse minime reputandum est, cum Ecclesiarum constructiones ea ætate, qua Veronensi Ecclesiæ præerat, plures in Ecclesiastica Historia recenseantur.

d. Differt. 1. c. 2. §. 4. & 5. Multa congerunt Domini Ballerinii, & summa quidem eruditione in Baronium, Perettum, & Bagattam, ut Ecclesiam Veronæ ædificatam D. Zenonis tempore publicam fuisse, demonstrent. Nos jam & in universa Ecclesia publicas ac frequentes fuisse demonstravimus. At non post facultatem a Constantino Imperatore Christianis datam Ecclesias ædificandi, ut ipsi contendunt, sed & tertio potissimum sæculo: Quare ex publica Ecclesia de qua loquitur S. Zeno inferri non potest, quarto Sæculo sermonem hunc S. Præsulem habuisse.

d. Tr. 14. lib. 1. Contra Baronium autem agentes iidem clarissimi Viri eam potissimum rationem urgent, Baronium scilicet ex his S. Zenonis verbis: *Aut nullum, aut perrarum est per omnem Ecclesiam Dei orationis loci membrum, quod possit quavis ruina in se mergentibus idololatriæ ædibus nunc usque aliquatenus comparari*, collegisse S. Zenonem hujus Sermonis *Auctorem ante Constantini tempora claruisse, quippe quod hujus Imperatoris opera, Romæ præsertim augustissimæ Basilicæ erectæ fuerunt. Optime quidem* (prosequuntur ipsi) si nullum tantum orationis locum, *cum idolorum Ædibus comparari posse Auctor affirmasset*, *non vero cum* vel perrarum, *addidit* : *hinc enim aliquam alicubi Ecclesiam magnificentissimis idolorum Templis nequaquam cedere satis intelligis.* At illud præcipua animadversione in hoc est observandum (quod ipsimet adnotant) verba illa *quavis ruina in se mergentibus idololatriæ ædibus* comparationem instituere inter Christianorum Ecclesias, & idolorum templa non integra, sed ruinis diruta, ita ut Ecclesiæ non essent comparandæ, *ne dum cum stantibus idolorum templis*, *sed ne cum ruinosis quidem*: Hoc vero sensu quis non dicat, nos in scirpo nodum quærere, si Baronio succenseamus,

seamus, qui hæc verba temporibus ante Constantinum convenire jure ac merito putat. Nam si post Constantini tempora scripsisset Zeno, nonne hac occasione Constantini pietatem celebrasset, qui dejectam Christi Religionem tot amplissimis templis decoravit? Et quo pacto sine invidiæ nota potuisset S. Antistes Veronensis asserere, Ecclesias Christianorum post dilatatam a Constantino Religionem, ne ruinosis quidem comparandas esse idolorum templis? Neque allucinati Perettus, & Bagatta dicendi sunt, qui ex S. Zenonis assertione, *Tunc non fuisse jam templa* (conspicua scilicet Ædificia) *Christianis constructa* opinati sunt, eadem ratione qua S. Zeno suo Ævo Ecclesias ne cum dirutis quidem idolorum templis conferenda esse affirmavit.

Adnotant insuper Domini Ballerinii verba illa S. Zenonis: *Quavis ruina in se mergentibus idololatriæ ædibus*, non accipienda esse de ruina, *quam Imperatores legibus intulere, cum idolorum templa deleri jusserunt*: Cui adnotationi libens assentior. At quod intelligenda sint *illa, quam eædem ædes quovis casu, aut vetustate corrasæ minabantur* alienum a mente S. Zenonis puto. Potius ruina illa indicari videtur Philippi Imperatoris tempore, quando fuerat Christianis impune idolorum templa destruere, ut supra ex S. Gregorio Nisseno retulimus: quare mirum non est, & Christianas Mulieres ad Ecclesiam accedentes reprehendi a D. Zenone, quod auro fulgentes (*totum inauratæ corpus*) incederent, & quod Gentiles, si pro viris doctis ipsi Gentiles intelligendi sint, ut explicant iidem Ballerinii, concionibus S. Zenonis adessent; atque complures cujusque generis, ætatis, sexus, conditionis, immo, & Nationis Catechumenos sacro Baptismate ablutos, cum summa quiete frueretur Ecclesia. Hæ quidem conjecturæ Sæculum quartum non indicant. Nam & Valeriani, ac Gallieni persecutione S. Cypriani Carthaginensis Episcopi Martyrio affecti corpus magno cum honore, ac solemni publica pompa sepulturæ traditum fuit. d. Adn. 5. Spond. ad an. 261.

Aliud argumentum, quo hoc in eodem sermone quartum Sæculum indicari probent, n. 4. ex aliis verbis D. Zenonis petunt eruditissimi Viri: Illud iisdem ipsorum verbis afferre Differt. 1. libet. *Postquam* - - haud præcipuum - - *esse dixit* (S. Zeno) *de nova Ecclesiæ ædificatione* - - 2. §. 5. laudibus geminare - - quippe - - quod id cum Gentibus, vel Judæis potest esse commune - - *hanc hujus postremæ sententiæ rationem subdit* „ nam & illis si liceat, vel si velint fortassis cultius Synagogas ædificant, cultius erigant capitolia.„ Ubi capitolia scriptum pro templa adnotant, tum prosequuntur. *Nunc adverte duas sententias disjunctive positas* - - si liceat, vel - - si velint - - *quarum prima ad Judæos pertinere minime potest*, si quidem Judæorum secta nulla lege prohibita - - *traditur a Theodosio L. 9. de Judæis an. 393.*; *& solum anno 421. leg. 12, ejusdem tituli cautum fuit*, ne deinceps nullas facerent condi Synagogas: - - *quod ipsum confirmatum legitur anno 423. L. 25. & 27. Itaque Judæos respicit secunda sententia* - - si velint - - *prima autem* - - si liceat - - *palam pertinet ad Gentiles, quibus proinde templa ædificare Auctoris ætate non licuisse exploratum est, quod nonnisi in quartum Sæculum cadere potest, cum per Christianos Imperatores idolorum templa vel ante Julianum interclusa fuerunt, vel post Julianum ita tollerata, ut nova tamen construi non permitterentur.* Acuta sane, & conveniens ratio, si S. Zenonem quarto Sæculo scripsisse, compertum esset; At cum ex iis, quæ ab initio, & hucusque considerata sunt, constet S. Zenonem a tertio Sæculo removendum non esse, dicendum potius est, sententiam illam - - si liceat - - Judæos respicere, alteram - - si velint - - Gentiles, quibus tertio Sæculo extruere Templa liberum erat. Judæis vero numquam sine Principis auctoritate Synagogas extruere licuit, utpote qui advenæ, & extorres in alieno solo habitarent. Teste etenim Josepho Antiquitatum Judaicarum lib. 14. cap. 17., aliquando etiam in Asia a Provinciarum Præsidibus, & Magistratibus Judæos fuisse prohibitos sua sacra exercere indubitatum est, eisque Imperatorum placito fuisse permissum, nempe a Cæsare post reparatam a Pompejo victoriam; & Marco Antonio, & P. Dolabella. Alia, quæ his duobus paragraphis quarto nempe & quinto afferunt Domini Ballerinii opportuniori loco tractabimus. De Antiq. Ecclesiæ,

Eruditissimis Ballerinis concinit conterraneus meus Dominus Cajetanus Cennius Sacrosanctæ Basilicæ Vaticanæ Presbyter Beneficiatus. At fidenter satis suam opinionem promovere præf. Occid. Tr. 1. Diss. 1. c. 2. §. 8.

satagens ab impostoribus deceptos, & Ecclesiæ rerum adhuc rudes autumat eos, qui ante Constantinum publicas extitisse Christianorum Ecclesias affirmant. Videat quos carpat Auctores; Eminentissimos nempe Baronium, & Bonam, & quem tanti facit Tillemontium; præcipue vero Bencinium, & Thomasinum inani sane conatu perstringit. Clarissimi vero Bencinii reformidans rationes, Eusebiique præclaros textus, quos idem Bencinius affert in Oriente publicas extructas ante Constantinum Ecclesias fatetur, in Occidente negat: At qua ratione inspiciamus. Gallieni edictum refert primo eximius Bencinius Dionysio Summo Pontifici directum, aliaque Episcopis, quo *per universum Orbem* mandat restitui Christianis religiosa loca, qua de re confirmatur Libri Pontificalis assertio in Vita Dionysii. *Hic* (Dionysius) *Presbyteris Ecclesias divisit, & Cæmeteria, & Parochias Diœcesis instituit.* Optime itaque infert Bencinius: *Potius Dionysius Gallieni indulgentia omnes Christianorum Ecclesias in Deciana persecutione direptas restituere, dividere, & ad priorem formam reformare.* Quid ad hæc Cennius? *Per universum Orbem concessam facultatem ad solum Orientem restringet?* Tum Valeriani ad Senatum de aperiendis libris Sybillinis attatum adducat ex Vopisco ipse Bencinius. *Miror vos P. C. tamdiu de aperiendis libris Sybillinis dubitasse, quasi in Ecclesia Christianorum, non in templo omnium Deorum tractaretis.* Subdit Bencinius. *Ecclesiam Christianorum opponit Gentilium Templo, & adeo a Christianis locum religiosum habitum, putatumque, ut interdicta omnis ratio, quæ sacra non esset. Ecclesiæ itaque erant Christianorum, seu Sacræ Ædes ad religionis agenda mysteria.* Valeriani verba de Ecclesia Christianorum, quæ Romæ erat, intelligenda esse, quis prudens inficiabitur? Et in Occidente itaque erant Ecclesiæ. Addit idem Bencinius Alexandri Imperatoris rescriptum pro Christianis contra popinarios, de quo supra egimus, quod nonnisi de Ecclesia Romæ ædificanda intelligi posse probavimus: Et Eusebii textum a nobis supra laudatum, quem de Ecclesiis in Oriente tantummodo extructis accipere, depravare est. Facile putat hæc solvere Cennius dicens: *Nihil mihi promovent aliter consideranti res Christianorum ante Constantinum: Ecclesias enim totius Occidentis reputo instar titulorum urbis, domos nempe privatas Fidelium, quibus Ecclesia clam Gentilibus, seu Idololatris addicta erat ad synaxes, & collectas faciendas.* Addat quæso *Persecutionum tempore.* Expedita sane ratio. Pro libito tamen consideret. Quis enim prudens opinionem antiquis omnibus monumentis contrariam, & pro arbitrio conceptam fucum facere sibi patiatur. Falso etenim asserit: *Occidentalium certe templorum nullus affertur testis.* Constat falsitas ex mox adductis. Quod vero nullam Ecclesiæ consecrationem ante Constantinum solemniter factam fuisse legatur: Quid inde? Inania profecto ratio! Nonne & sine solemni consecratione publicæ construi Ecclesiæ poterant? Quot & hisce temporibus publicæ Ecclesiæ sunt, licet non consecratæ?

Ref. Eus. l. 7. hist. c. 13. V. Blanch. Tr. 2. Anast. pag. 228. Nota 3.

§. III.

Quæ S. Zeno Tractatu decimo lib. primo de Veronensium largitionibus profert, quibus multos redemptos fuisse ait, non indicant captos a Barbaris post Hadrianopolitanam pugnam.

S. Zenonis textum laudant eximii Ballerinii, quem, cum aliis duobus S. Ambrosii textibus conferentes ex iis utpote conformibus redemptionem captivorum post Hadrianopolitanam Romanorum cladem S. Zenonem indicasse putant. Horum itaque Textuum conformitas primo consideranda est, ipsique textus exscribendi sunt, ut de eorum conformitate constet. *S.* Zenonis textum ita referunt. *In fine tractatus* 10. *l.* 1. *Liberalitatem fuerum Auditorum Auctor* (S. Zeno) *commendans - - sed hæc inquit* „ non ad vos Fratres, quorum largitas provin- „ ciis omnibus nota est, quorum pia femina totius quodammodo orbis per membra jactan- „ tur a vobis multi redempti: multi edictis feralibus liberati: multi conditionibus duris exuti „ gratias agunt. „ *S.* Ambrosii duos textus sic allegant: *Recitanda hoc loco sunt duo S. Ambrosii testimo-*

d. Dissert. 1. c. 2. §. 7.

testimonia ex lib. 2. de Officiis, quæ de hac redemptione certe loquuntur, & ex iis apparebit quanta captivorum fuerit infelicitas, quantaque sit ejus Scriptoris cum Auctore nostro consensio. Primum itaque S. Ambrosius cap. 15. num. 70. „ Summa etiam liberalitas captos redimere, „ eripere ex hostium manibus, subtrahere neci homines, & maxime fœminas turpitudini; „ reddere parentibus liberos, Parentes liberis, Cives Patriæ restituere. Nota sunt hæc ni- „ mis Illirici vastitate, & Thraciæ: quanti ubique venales erant toto captivi orbe, quos „ si revoces unius Provinciæ numerum explere ooo possint? „ Barbari enim (*prosequitur num. 71.*) „ nihil deferebant humanitatis ad misericordiam, nisi quod avaritia reservaverat „ ad redemptionem. „ *Aliud testimonium cap. 28. num. 136. ejusdem lib. 2. his verbis exprimitur.* „ Nos aliquando in invidiam incidimus, quod confregerimus vasa mystica, ut ca- „ ptivos redimeremus. . . . . . Quia autem est tam durus, immitis, ferreus, cui displi- „ ceat, quod homo redimitur a morte, fœmina ab impuritatibus Barbarorum, quæ gra- „ viores morte sunt: Adolescentulæ, vel pueruli, vel infantes ab idolorum contagiis, „ quibus mortis metu inquinabantur? *Advertistin* (sic prosequuntur Ballerinii) „ toto captivos orbe - - quos qui redimeret subtraheret neci? *Quid cum Auctoris nostri verbis magis consentiens? Igitur ut ad argumenti summam tandem redeamus, cum noster Auctor liberalitatem suorum Auditorum in redimendis captivis munificentissime demonstratam commendans, redemptionem eorundem captivorum, de quibus scripsit Ambrosius, spectes, qua una verum fieri potuit, ut id generis* - - Largitas, Provinciis omnibus nota esset, ejusque pia semina totius quodam- „ modo orbis per membra jactaretur - - *ut idem Auctor prodit, haud dubie tractatus decimus l. 2. habitus patet post annum 378. quo barbari tantum captivorum numerum partim ex Romanis militibus jam devictis, partim ex tot Romanis Provinciis subactis deduxere.*

Multos redemptos asserit S. Zeno: *multi redempti*, eos tamen non dicit captivos, ut S. Ambrosius. *Captos redimere, eripere ex hostium manibus, quanti ubique venales erant.* Illud namque verbum *redempti* necessario non includit captivitatem redemptorum: redimi namque dicebantur, & Christiani, qui soluto pretio Prælidibus ab ejuranda Fide liberabantur, ne ad colenda idola compellerentur, & hic est S. Zenonis genuinus sensus: nam cum dixisset *multi redempti*, ut declararet, se non de captis ab hostibus loqui, sed de Christianis, qui ad Idololatriam Imperatorum edictis adigebantur, immediate prosequitur: *multi edictis feralibus liberati*, non a captivitate liberatos dicit, sed *ab edictis feralibus*, quibus persecutio in Christianos promulgabatur, ea conditione, ut nisi Christo renuntiarent, bonorum direptione, exilio, cruciatibus, & morte plecterentur. Has conditiones, quibus edictis adstringebantur Christiani, duras dicit S. Zeno, & ab iis liberati Veronensium subsidiis summo se beneficio affectos profitebantur. *Multi conditionibus duris exuti, gratias agunt.* Ne tamen ad arbitrium S. Zenonis textum interpretari videamur, meminisse oportet duodecimi Canonis primæ Synodi S Petri Alexandrini Episcopi, quo ab omni culpa immunes declarantur infideles, qui pecunia se persecutione liberarunt, idque exemplo D. Pauli
Apostoli confirmat, *qui suas Thessalonicæ persecutiones* (ut Christianus Lupus exponit) *permi-* Lup. tom.
sit per Jasonem ac alios Cives pecunia redimi, atque ita se liberari a necessitate prævaricandi, aut 1. Dissert.
moriendi. Redemptionis autem vocabulo liberationem hanc exprimi, qui nosse cupit, Ter- Proœm.
tullianum legat, qui suo in libro de fuga sæpe sæpius eodem vocabulo utitur. *Qui quæris, post* c. 16.
an persecutio fugienda, subsequentem quoque quæstionem jam prospiciat necesse est, an si fu- Cap. 12.
gienda non est, redimenda certe sit: Ita de hoc agere incipit, fugam in persecutione contra Evangelii mentem, simul & redemptionem a persecutione improbans ab Ecclesia ad Montanum transfuga Tertullianus, quo loco sæpius redemptionis vocabulum inculcat. Christianum Lupum adeat studiosus Lector, comperietque frequentissimum ante Tertullianum fuisse hunc redimendi morem. *Ego credo fuisse vetustum* (ita contra Baronium nervosa ratione arguit idem Lupus). *Certe si novus fuisset, Tertullianus ipsum sibi familiarissima posterioritatis præscriptione invasisset.* Neque unus, aut alter hoc subsidio a persecutionis furore se eximere procurabat, sed integras Ecclesias hac redemptione suæ immunitati prospicere satagisse ex eodem Tertulliano constat. *Parum denique est si unus, aut alius ita eruitur:* l. c. c. 12.
massaliter tota Ecclesia tributum sibi irrogaverunt. Et non modo ut cruciatus, & necem evaderent,

sed

sed ut etiam divina peragere illis permissum esset: Quod ex eodem Tertulliano infert laudatus Canonum illustrator. *Ex his discimus fuisse duas istarum redemptionum causas, nempe non dumtaxat ad persecutionem evitandam, sed etiam ad obtinendam Synaxeon libertatem.* Alienum itaque a S. Zenonis mente est, cum redemptos dicat, non ab hostibus, sed a feralibus edictis Veronensium largitionibus fideles, ita ipsum explicare, ut in Hadrianopolitana clade captos a Gothis Christianos significare voluerit.

Lupus l. c.

Neque S. Zenonis textus S. Ambrosii sententiis allatis concordes esse dicendum est, cum illa verba *edictis feralibus liberati*, quæ in S. Zenonis sermone leguntur, non captos ab hostibus indicent, ut S. Ambrosius exprimit *eripere ex hostium manibus*, sed exemptos a persecutione Christianos.

Illa tamen diversitas præcipua animadversione digna est. S. etenim Ambrosius, qui post Hadrianopolitanam cladem scripsit aperte illam nominat. *Nota sunt hæc nimis Illirici vastitate, & Traciæ.* S. autem Zeno ne per somnium quidem illius meminit, sed illis in verbis *edictis feralibus liberati* circumstantia exprimitur, quæ captis a Gothis minime convenire potest. Hi namque nullo edicto urgebantur, sed armis, & vi in captivitatem redacti pactione, & pecunia redimebantur. Tum vero maxime constat S. Ambrosium diversis scripsisse temporibus, ac S. Zeno, cum in allata secunda S. Ambrosii sententia omissa sint hæc verba, post verbum redimeremus interpunctione signata. *Quod Arianis displicere poterat, ne tam factum displiceret, quam ut esset, quod in nobis reprehenderent.* Quis enim perspicacissimo licet, ac linceo polleret intuitu singulis in sermonibus S. Zenonis Arianorum mentionem conspicere valeat? Mirum profecto, quod in omnibus Patrum operibus, quæ Arii, & Arianorum ævo scripta leguntur, plura reperiantur, quæ Ariana tempora expresse notant, hujus rei in S. Zenonis sermonibus ne vestigium quidem minimum liceat aspicere. Nonne hoc evidens est argumentum, ipsum multo ante Arium scripsisse? Nulla ergo S. Zenonis cum Ambrosii sententiarum consensio, quam eruditissimi exaggerant Ballerinii. *Advertistin*, - - toto captos orbe - - *quos qui redimeret* - - subtraheret neci . . . . Nam S. Zeno *edictis feralibus* liberatos dicit.

§. IV.

Recte conjicit Baronius ex sermone decimo libri primi in editione ultima Veronensi, S. Zenonem longe ante Christianorum Imperatorum tempora claruisse, *eo quod ibi S. Zeno dicat in nummis excudi solere signum Idololatriæ, eademque idola, quæ colerentur in templo.*

Lib. 1. Tr. 10. n. 3. HÆc sunt D. Doctoris verba: *Aurum, argentumque, Christiane, si vera dicenda sunt execraris in simulacris solis, non in penetralibus tuis: nam, & illic aureis argenteisque innumerabilibus veluti templis aereti moneta percussis inesse similiter regum vultus signaque cognoscis; nihilque aliud distat, nisi quod in tua domo minuta sunt, in templo majora, quæ si erogaveris, pecunia est, si servaveris, simulacra.* Baronium reprehendunt doctissimi Ballerinii hæc adnotantes ad illud verbum *simulacra. Simulacra non erant idola quædam vera in nummis sculpta, ut hunc locum perperam accipit Cardinalis Baronius in adnotationibus ad Martyrologium secundæ editionis die 12. Aprilis, sed nummos ipsos, qui vultus Imperatorum, aliaque signa nummis insculpi solita præferebant, simulacrorum nomine Zeno appellat.* Quis non videt S. Doctorem loqui de iisdem simulacris insculptis, quæ colebantur in templis. *Nihilque aliud distat, nisi quod in tua domo minuta sunt, in templo majora.* Namque cum dicit: *Et illic aureis argenteisque innumerabilibus veluti templis tereti moneta percussis inesse similiter regum vultus, signaque cognoscis, nihilque aliud distat, nisi quod in tua domo minuta sunt, in templo majora*, aperte significat eadem in nummis sculpi signa, & regum imagines, quæ in templo super aras majora erant. Qua S. nostri Præsulis sententia illud confirmari constat; nempe solere Imperatores Ethnicos suos in nummis vultus

Adn. 10.

exhi-

exhibere sub imagine suorum Numinum, ut in veteri numismate, *in quo effigiatum Serapidem similem Hadriano* conspici, & hunc perantiquum fuisse morem Spondanus ex Baronio testatur: At enim vero, & ipsæ Gentilium Imperatorum imagines in nummis cusæ in templo *Spond. ad*
colebantur, cum inter Deos relati aris, statuis, ac templis in ipsorum honorem erectis *an. 362.*
tamquam Dei ab Ethnicis habebantur. Non est igitur cur Baronio succenseamus, qui ge- *§. 6.*
nuinum S. Zenonis sensum accipiens, ex eo jure ac merito infert, S. Zenonem longe ante Christianorum Imperatorum tempora claruisse. Alia S. Zenonis verba: *quæ si erogaveris, pecunia est, si servaveris simulacra*, indicant Christianis permissum fuisse uti pecunia Idololatriæ signis percussa ad erogandum, tantum scilicet ad usum humani commercii: Qui vero pecuniam servaffet, pecunia abutebatur, & in ea non usum respiciens, sed rem, affectione quadam, & honore idola in nummis contenta prosequi videbatur.

§. V.

S. Zeno Tr. 45. lib. secundi quartum Sæculum non indicat.

ET hæc S. Zenonis verba: *Autumnus quoque Martyrii locus est, in quo non vitis, sed fossoris sanguis effunditur.* Quartum innuere Sæculum volunt Domini Ballerinii. *Ita ad quarti sæculi Martyres* (ita ipsi) *præcipue pertinet, quippe Episcopi, & Ecclesiastici fere fuerunt* *Adu. 8. ad*
sacræ vineæ fossores & cultores, quos potissimum impetitos eo sæculo legimus, quod prioribus sæcu- *eumdem tr.*
lis non omnino convenit, cum & Clerici, & Laici Christiani passim a Gentilibus mactabantur. At prioribus Sæculis convenire testatur Eusebius, Maximinum scilicet Imperatorem in Chri- *Hist. l. 6.*
stianos persecutione mota jussisse solos Ecclesiarum Præsides tamquam Auctores doctrinæ *cap. 21.*
Evangelicæ neci dari. Tunc duo Summi Pontifices Pontianus, & Anterus non adhuc elapso duorum mensium spatio Martyres obierunt. Constat etiam ex S. Cypriani Epistola, & D. Zenonis, ætate Valeriani Imperatoris edicto in Episcopos, Presbyteros, & Diaconos *Ep. 72.*
fuisse præcipue animadversum, quare & Sixtus Summus Pontifex, & S. Laurentius Diaconus, atque idem S. Cyprianus, aliique Episcopi, eodem anno martyrio coronati leguntur. Quapropter dicendum est, S. Zenonem *fossoris* nomine hos Sanctos Præsules indicasse, neque sola suppositione, quod S Zeno quarto Sæculo scripserit, ad Episcopos quarto Sæculo in Arianorum persecutione martyrio affectos effugiendum est. Nusquam etenim legitur in Ecclesiastica historia, quarto sæculo edicto proposito persecutionem in Episcopos potissimum sævisse. Neque ullum SS. Patrum a Dominis Ballerinis allatum testimonium, ne leviter quidem hoc indicat; quæ testimonia si cum S. Zenonis verbis invicem conferantur, diversum Sæculum indicari quisque primo aspectu conspiciet, eo quod in iisdem testimoniis Ariani, Nicænum Concilium, Valens Imperator proprio nomine commemorentur, quod a Zenone prorsus alienum est, ut supra sæpius notatum est.

§. VI.

Quadringentorum annorum numerus in Tractatu quinto S. Zenonis libri primi de Continentia, anachronismus est Tabellariorum vitio in MS. illapsus, accurate satis a Baronio, Peretto, & Bagatta emendatus.

HÆc quadringentorum annorum nota, quæ in S. Zenonis tractatu de continentia legitur, præcipuum forte argumentum est, quo ad ejusdem S. Præsulis ætatem a tertio Sæculo amovendam uti possint hi, qui sub Gallieno ipsum floruisse negant. Idem plurimi- *Differt. 1.*
faciunt cum Tillemontio clarissimi Ballerinii. Nos ut omni cum evidentia in eo expen- *cap. 2. §. 1.*
dendo procedamus, eorumdem verba exscribemus. *Itaque* .. quadringentorum ferme annorum *notatio,*

notatio, qui a tradita Corinthiis Epistola Pauli ad Auctoris ætatem recensentur. Tract. 5. lib. I. evidens argumentum est, *cum sæculo quarto scripsisse: Sic enim ibi habetur.* „ At cum ante an„ nos ferme quadringentos, vel eo amplius Apostolicum hoc operetur edictum, quo & „ vivaciores fuere homines, & rarissimi Christiani; cur ergo Christiano Orbe ipso pene „ jam toto, ho ninumque vivacitate mundo senescente detrita obtundam verbis palpantibus „ aciem veritatis. „ *Quæ quidem Chronica notatio tum in MSS. omnibus, tum in editione prima Veneta palam ac distincte posita est, nec nisi in posteriori editione Veronensi, ex qua aliæ profectæ sunt ab Editoribus* (Peretto & Bagatta) *numerorum mendum incusantibus proprio marte mutata eo uno præjudicio movente, quod Auctorem tertio Sæculo vixisse opinarentur.* „ Quod objicitur (in„ quiunt), sermonem de continentia non esse S. Zenonis Martyris, cum in eo legatur „ Auctor abfuisse a S. Pauli doctrina divulgata annis quadringentis, & eo amplius . . . „ dicimus textum, sicuti multis in locis eit mendosus, ita, ut sæpe fit in numeris, ibi „ esse depravatum. „ *Quam corrigendi rationem nullo codice innixam, immo contra fidem Codicum usurpatam (qui præterea non per numerales Litteras CCCC, sed voce, quadringentas numerum exprimunt) Tillemontius considerans adnotatione 6. in persecutione Valeriani, illam satis certam, & tutam esse ait, ut se quis a gravissimis difficultatibus facile subducat, atque expediat.*

Itaque S. Zenonis Textus incorruptus hoc in loco est habendus; notatio ergo quadringentorum annorum eundem S. Doctorem Sæculo quinto scribentem fateri nos coget. Nam cum epistola prima ad Corinthios juxta Baronii Chronologiam anno Domini 57. conscripta sit, hunc igitur S. Zeno Sermonem protulit anno 457. Id ego minime crediderim adrisurum eruditissimis Balleriniis, qui pro IV. Sæculo acerrime pugnant: neque vero, ut facile demonstrari possit, tempori huic cetera quæ in eo Tractatu leguntur satis conveniunt.

V. de Sermonibus S. Zen. Cap. 5. lib. I.

Cum itaque quadringentorum annorum lectio textui ipsius Sermonis repugnet, ut optime Baronius notavit, manifesto dignoscitur anacronismus, & error circa annorum numerum in textum S. Zenonis inlapsus.

Suæ ut adstipulentur sententiæ eximii Ballerinii textum incorruptum volunt, & quadringentorum annorum numerum non fuisse vitiatum. At eam ineunt rationem, ut ad quartum Sæculum S. Zenonem revocent, scilicet usitatum dicunt Auctores inter, & anteriores, & coævos, & posteriores Zenoni, ut quinquaginta annorum excessum non curarent, quam ad insinuandam assertionem suam aliquot producunt exempla, quæ hic examinanda proferimus. *Arnobius, qui Diocletiano imperante, id est sub initio quarti Sæculi floruit, Hieronymo teste, nonne hæc Ethnicum adversus Christianos loquentem induxit libro 2. pagina 44.* - - Ante quadringentos annos religio, inquit, vestra non fuit - - ? *In Formula Fidei, quam Pseudosynodus Antiochena scripsit anno 345. & recitatur ab Athanasio in libro de Synodis, hæc de Paulianistis leguntur:* „ Christum autem ipsum, & Filium „ Dei factum esse, ex quo nostram carnem ex Virgine assumpsit, non totis ab hinc „ quadringentis annis. „ *Eusebius Cæsariensis ejusdem Sæculi Scriptor qui diem obiit anno 340. sic effatur lib. 2. contra Marcellum Arausicanum* cap. I. - - In primis paradoxum illud est incepisse hoc Verbum ab annis hinc retro quadringentis impleris - - *Pseudosynodus Sardicensis in decreto apud Hilarium fragm. &c 3. numero 1. tom. 2. pag. 648. editionis Veronensis, eundem Marcellum Ancyranum reprehendit inter cætera propterea quod* - - initium - - *inquit* - - regnandi accepisse Dominum dicat ante quadringentos annos - - Hæc autem Pseudosynodus habita est an. 347.

Arnobii testimonium quod adducunt Domini Ballerinii annorum 90. circiter excessum continet; Antiochenæ autem Pseudosynodi, si illud *non totis* pro ultimo anno non completo accipiatur, quinquaginta quatuor. Eusebii contra Marcellum 60. & amplius: Pseudosynodi Sardicensis quinquaginta trium annorum excessum exprimit. Quomodo igitur ex iis tam diversis annorum computis canon chronologicus instituendus est, ut Ballerinii volunt quinquaginta annorum excessum a Scriptoribus Sæculi quarti non attendi? Obstant huic penitus novo Canoni, & ipsi allati textus. Obstat Pseudosynodi Antiochenæ textus:

illa

illa enim Verba *non totis*, indicant, & annorum quæ supra decem vel centum numerantur haberi rationem: Indicat idem Eusebii textus illis verbis *quadringentis impletis*.

At enim vero hoc non esse in more positum inter Auctores quarti Sæculi evidens est. Arnobius enim lib. primo adversus gentes cum Christianæ Religionis initium definiat, aperte dicit: *Trecenti sunt enim ferme minus, vel plus aliquid, ex quo cæpimus esse Christiani, & terrarum in orbe censeri.* Quo textu Sevvechius adnot. 106. in librum secundum Arnobii, anachronismum esse probat in allato numero quadringentorum annorum. *Locum vitiosum esse non attinet dicere ex eo, quod Arnobius Lib. primo scripsit annos 300. plus minus ex quo Christiani esse cæperint, & in orbe Terrarum censeri: facile videre est in objectione illa pagani, cum inquit - - quadringentos - - in numerorum notis valde esse oberratum.* Ad Pseudosynodum vero Antiochenam . . . pag. . . . dico Marcelli errorem indicari, ut statim post relata verba: *Non satis ab hinc quadringentis annis,* subjungitur: *Ab eo enim tempore volunt Christum initium regni adeptum esse regnique finem habiturum post consummationem, & judicium. Tales sunt Discipuli Marcelli, & Scotini.* Ejusdem Marcelli errorem Eusebius carpit, & Pseudosynodus Sardicensis reprehendit. Minime quidem video, cur unius hæretici error ejusque Sectatorum ad usitatum morem probandum allegari possit inter omnes quarti Sæculi Scriptores, qui contra eumdem errorem sentiunt: cum vero totum errorem respuant, & notam temporis respuere censendi sunt. Eusebius certe improbasse dicendus est, si ea quæ scribit de Christi nativitate recenseamus. Vide Spondanum in Apparatu ad Annales Baronii numero 31.

Alia congerunt testimonia Patrum Domini Ballerinii nempe S. Philastrii Episcopi Brixiani, *qui S. Ambrosio coætaneus scripsit ante annum 391. in omnibus editis ante editionem Hamburgensem a Joanne Fabricio elaboratam, hæc tradit cap. 3.* - - Et inde a Domino usque nunc anni CCCCXXX. plus. *Sed Philastrius addit mox in subjecta adnotatione Fabricius* - - ante annum Christi 391 scripsisse „ se significat cap. 83. atque interfuit Concilio A-„ quilejensi Anno Christi 387. Hinc numerum manifeste corruptum ita restituendum esse „ judicavit Latinus Latinius, cui alii viri eruditi assentiuntur. „ *Et in textu proinde Hamburgensis editionis emendavit sic* - Et inde a Domino usque nunc anni CCCLXXX. plus - - *Hæc tamen ex non observata ejus sæculi consuetudine in annis adnotandis pendent. Equidem non hoc uno capite eadem notatione Philastrius usus legitur, sed & capite 106. pag. 206. ubi scribitur* - - quod contrarium invenitur, si ita qui senserint, non quadringentos jam plus annos transisse cognovimus, ex quo venit Dominus, atque completos: - - *Ubi minus legendum Fabricius censet* - - quadringentos jam plus minus annos - - *cum si hoc significare voluisset S. Episcopus haud addidisset* - - atque completos - - Immerito quidem arbitrio suo corrective S. Philastrii textus inculatur Fabricius: nam objecta consuetudo asseritur, non probatur; et ex uno incorrupto textu alios manifesto corruptos corrigere, ut Fabricius corrigit, quis audeat redarguere. Si enim S. Philastrius ipsemet, se ante C. A. 391. scripsisse testatur, quis non videt vitiatum numerum quadringentorum annorum in aliis textibus; quod vitium ex iisdem vitiati textus verbis eruitur, ea enim verba: *plus minus atque completos indicant*, ut jam notavimus non rudi Minerva annos describi, sed circiter, quis vero hoc circiter accipiat pro excessu 90. vel etiam 50. annorum spatio: cum etenim superius dixerit *plus minus*, tum posterius corrigit, *atque completos*, ut si quis dixerit quatuor centum annis plus minus, quinimmo completis. Nam cum S. Philastrius affirmet, se ante annum Christi 391. scripsisse, quomodo completos 400 annos postea potuit asserere? Corruptus itaque textus est; vel ipse S. Scriptor in computandis annis erravit: eum namque utpote non ita exactum in re chronologica redarguit Christianus Lupus de origine Meletiani Schismatis agens. *Misces tempora facta, varia, vera falsis.* Ita de S. Philastrio idem Lupus. Baronius vero vitiatum codicem circa 400. annorum numerum putat.

Differt. 1. c. 2. §. 2.

Tr. 1. Diss. Proemiali Cap. 2.

Tertulliani quoque textum laudant eadem Dissertatione. *Tertullianus adversus Nationes lib. 1. quem ineunte tertio Sæculo scripsit* - - tercentos - - *Ferme annos pro* - - ducentia - - *Christianæ Religionis vindicat c. 7.* - - Igitur ætati nostræ nondum anni CCC. (scribendum ex testimonio sequenti, pro eo quod in editis est CCL. mutato c. in l.) & *capite 9.* - -

ut supra diximus, ætati nostræ nondum anni trecenti - - At cur non corrigendum potius capitis noni textus, ubi anni trecenti leguntur ex capite septimo, ubi ducenti, & quinquaginta numerantur; cum septimi capitis textus veritati magis consonet? Num ex vitioso textu incorruptus textus corrigendus est? An veritati præferendus est error? Illud enim, *ut supra diximus*, nihil addit, si pro trecentis ducenti quinquaginta anni legendi sunt. Non enim subsistit exaggeratus mos de quinquaginta annorum spatio a Scriptoribus antiquis non haberi rationem. Tertullianum vero annorum Christi veram Epocham tenuisse constat ex eo, quod annos enumerans (ut noster S. Zeno fecit) a tempore quo prima Divi Pauli Epistola scripta fuit centum sexaginta annos exprimit, quibus si quinquaginta, & septem addantur, quando ipsa epistola data fuit, annum ducentesimum decimum septimum indicat, in quo scribebat ipse Tertullianus.

In reliquis autem, quæ citantur Chronologicis notis, nempe S. Petri Chrysologi, *qui circa medium quintum Sæculum floruit serm.* 145. *de Generatione Christi in fine* - - annos quingentos circiter - - *a Christo nato enumerat.* Cui S. Petri Chrysologi sententiæ, assertio S. Hilarii lib. primo ad Constantium, quam Domini Ballerinii pariter afferunt, conformis est; concedendum quidem, cum rotundo numero Sæcula numerantur inter medium annorum numerum non attendi, quod & in præsenti fit, cum sextum, decimum, duodecimum Sæculum commemoramus. Nam & nunc decimo octavo Sæculo vivere dicimur, cum adhuc medium Sæculum minime attigerimus. At hæc Sæculorum nota nihil proficit ad intentum, cum S. Zeno in hoc sermone non Sæcula enumeret, sed annos a scripta prima D. Pauli epistola ad Corinthios, ut ipsemet indicat illis verbis *ferme vel eo amplius*, quæ in usu non sunt, cum integra Sæcula significantur: ac proinde non eadem ratione ac ii, qui sæcula indicant, explicandus est.

Arduum sane est ex uno anachronismo (frequentissime enim vetustioribus in libris reperiuntur) firmam constituere Epocham, quam ad sustinendam nova prorsus conjectura adinvenienda est, quæ nulli hactenus Criticorum in mentem venit, neque ratione ulla probari potest. Quinquaginta scilicet annorum excessum pro nihilo in Antiquorum Scriptis habendum. Hoc utique divinitare est, si canone isto Chronologiæ difficultates sunt dissolvendæ. Quid ergo tanta concertatio inter viros eruditos de S. Irenæi opinione circa JEsu Christi ætatem? (Coincidit quæstio nam Christianæ religionis Epocha ab annis JEsu Christi initium habet) Ipsi namque tribuitur putasse nonaisi post quinquagesimum annum Christum Dominum ex hac vita sublatum. Cur in ipsius defensionem adducere, libros ejus fuisse viriatos? Minori certe licentia usus esset Irenæus, si viginti annorum spatio tantummodo JEsu Christi vitam protraxisset, quam veteres alii Scriptores, qui ex hac nova conjectura Christianam æram quinquaginta, nonaginta, & amplius annos excedentem suis in annorum calculis exhibuere. Neque S Epiphanii locum, quo S. Justini martyrium sub Hadriano posuerit, insanabilem dixisset Petavius, licet S. Justinus triginta post annos circiter sub Antonino Martyr obierit. Sanari enim poterat hæc conjectura, qua non tam excessus, quam annorum defectus suppleri potest. At certum est, Justinum ea non esse usum, cum in Apologia prima, absque excessu, vel defectu ullo verum Christianæ æræ annum recensuit. *Ne qui vero præter rationem ad eorum, quæ nos docti fiamus eversionem dicat ante annos centum quinquaginta, nos asseverare Christum sub Cyrenio natum esse, docuisse autem quæ docuit posterius sub Pontio Pilato &c.* & ex ipsius verbis S. Epiphanii demonstratur anachronismus. Quis ergo inficiabitur ex hoc uno canone ad resecandum in anachronismis annorum excessum totam pessundari, everti, & confundi chronologiam? Fateor per plura Ecclesiæ Sæcula ex Consulum serie annos fuisse consignatos: At hæc est vera annorum Christi recensendorum ratio, ut Augustinus docet. *Per Olympiadas, & Consulum nomina, multa sæpe quæruntur a nobis, & ignorantia Consulatus, quo natus est Dominus, & quo passus est, nullos coëgit errare.* Quare ex iisdem Consulum fastis veram assequutus Christianam Epocham, in Epistola ad Hesichium a Christi Domini Nativitate ad sua usque tempora verum annorum numerum reddidit. *A Nativitate Domini hodie*

die computantur anni ferme 420. *A resurrectione autem, vel ascensione ejusdem anni* 390. Non ea igitur necessitate adigebantur SS. Patres, cum per seriem Consulum anni digerebantur rotundo aliquo numero, qui non unius, aut duorum, aut decem, sed 50. vel etiam 90. annorum excessum contineret. Quinimmo Auctore Augustino, si quis error in annorum numero reperiebatur, ex ignorantia Consularium Fastorum contigisse dicendum est. *Ignorantia Consulatus, quo natus est Dominus, & quo passus est multos coëgit errare*: quod maxime notandum est, Augustinus enim non hanc allegat consuetudinem ad anachronismos Veterum conciliandos, sed veros errores dicit *coëgit errare*. Quis autem magis agnoscere debuit consuetudinem hanc, si tunc viguisset: Augustinus eorum temporum suppar, aut coëtaneus, seu recentiores nostri ævi Scriptores tot Sæculis ab illis distantes, qui hæc ad suas Epochas tuendas comminiscuntur?

Ne tamen longius divagemur a scopo ad numerum 400. annorum, quem in Tractatu D. Zenonis de Continentia legimus, redeamus oportet. Quamvis 50. annorum excessum in antiquis Scriptoribus non computandum, ut Domini Ballerinii asserunt, pro certo haberemus: attamen ita certum est notam illam 400. annorum in eodem D. Zenonis Tractatu anachronismum continere, ut liberaliter licet concederemus, ex eadem 400. annorum nota inferri non posse S. Præsulem quinto Sæculo claruisse, nempe anno 457. qui numerus a scripta prima epistola ad Corinthios anno Christi 57. additis 400. annis in laudato Sermone expressis, exurgit; nullo tamen modo S. Zenonis Episcopatus epocha ab anno 356. ad 380. constitui posset, ut iidem præclari Viri illamere contendunt. Hoc ea ineluctabili ratione probatur, quod ejusdem sermonis textus non modo aptari non potest Sæculi quinti Oeconomico Ecclesiæ statui, sed nec Sæculi quarti, & præcipue anno 356. ad 380. Id modo considerandum suscipimus.

Christianam mulierem in eodem tractatu avertere studens S. Antistes a connubio cum viro gentili luculenter admodum incommoda illi exhibet, quæ circa Religionis exercitium ex hoc connubio proveniunt. Inter alia hæc habet: *Quid quod illius Sacrificium publicum est, & tuum secretum? Illius a quovis libere tractari potest, tuum etiam a Christianis ipsis minime consecratis sine sacrilegio videri non potest.* Ita in editione ultima Veronensi: At in hoc Pistoriensi M. S. *pro sacrilegio habet sacrificio* - *Tuum etiam a Christianis ipsis minime consecratis sine sacrificio videri non potest.* In Bibliotheca Patrum: *Tuum etiam a Christianis ipsis minime consecrari sine sacrilegio videri potest.* Hæc verba: *Illius Sacrificium publicum est, tuum secretum. Illius a quovis libere tractari potest, tuum etiam a Christianis ipsis minime consecrari* (ita cum editis legere placet rationibus inferius deducendis) *sine sacrilegio videri potest.* Hæc verba, inquam, temporibus indicatis nempe ab anno 356. ad annum 380. convenire nullo modo possunt. Anno quippe 356. Constantio Constantini Magni Filio imperante, lege ab eodem Constantio lata, templa idolorum clausa, ac Sacrificia interdicta fuerant, nec reserata templa, ac sacrificia idolis permissa, nisi anno 361. Juliano Apostata ad Imperium post Constantium elato. Julianus tamen idolis licet cultum restituere studuisset, numquam tamen Christianorum Sacrificia vetuit brevissimo Imperii, seu tyrannidis suæ decursu. Postea vero Joviniano in imperium succedente, ac Valente, & Valentiniano, tum Gratiano, ac Valentiniano Juniore, ac demum Theodosio ad annum 390. usque & ulterius, quamvis gentilium superstitio adhuc permitteretur, tamen Christianorum Ecclesias palam, ac publice frequentatas, ibique libere sacrificia Christiano more peracta fuisse ex historia Ecclesiastica indubitatum est. Toto itaque isto tempore nempe ab anno 356. ad annum 380. & ultra Christianorum Sacrificia publica fuere, & libere petagi potuerunt, non secreta: Itaque non hoc tempore scribebat S. Zeno, qui e contra ait, Gentilium Sacrificia publica esse, & a quovis libere tractari posse, Christianorum vero secreta. Tertio itaque Sæculo tum cum Gentilium sacrificia publica erant, secreta Christianorum, constituenda est S. Zenonis Epocha, ut Baronius, Perettus, & Bagatta constituunt notam illam 400. annorum non ex arbitrio, *non proprio marte, neque ullo codice innixi, vel contra fidem codicum*, sed ex ipso hujus Tractatus contextu corrigentes, ut alia corrigunt in his eisdem S. Zenonis Tractatibus accuratissimi Ballerinii.

Et hæc potiſſima ratio eſt, cur quæ in editis lectio habetur, illi præferatur, quam iidem in ultima Veronenſi editione afferunt; quod hæc minime, illa vero maxime ſenſui conformis exiſtat, quem ipſe S Zenonis Tractatus exigit. S. etenim Doctor, ut Chriſtianam deterreat mulierem a connubio cum gentili viro, Chriſtianæ religionis, & idolorum cultum invicem confert. *Illius* (ita S. Zeno) *Sacrificium publicum eſt, tuum ſecretum; Illius a quovis libere tractari poteſt, tuum etiam a Chriſtianis ipſis minime conſecrari ſine ſacrilegio videri poteſt.* Antitheſis hic eſt duo continens orationis membra invicem oppoſita. Primum. *Illius Sacrificium publicum eſt, tuum ſecretum.* Apertiſſime hic exprimitur ſolemnis, ac frequens idolorum cultus; cui ex adverſo reſpondent verba, *Tuum ſecretum*, quæ aperte vetitam, ac periculis pœniſque a Tyrannis indictis obnoxiam Religionem Chriſtianam ſignificant. Horum verborum ſenſum neque quinto, neque quarto Sæculo accommodari poſſe jam vidimus. Secundum orationis, ſeu Antitheſis membrum, *Illius a quovis libere tractari poteſt.* Libertas hic publice idolis ſacrificandi manifeſto edicitur. *Tuum etiam a Chriſtianis ipſis minime conſecrari ſine ſacrilegio videri poteſt*: Quibus verbis libertatem Religionis Chriſtianis ablatam ſignificari nemo jure poterit inficiari, ac proinde oppoſitio quam orationis vis, & ornatus exigit hac lectione evidentiſſima eſt. Eo vero modo, quo legunt, atque explicant Domini Ballerinii ſenſus S. Zenonis non conſtat & Antitheſis vis, & ornatus tollitur. Volunt quippe per illa verba *tuum Secretum* ſignificari Eccleſiæ diſciplinam in occultanda Sanctiſſima Euchariſtia non modo Gentilibus, ſed Catechumenis. *Secretum vocat, quippe quod ex Arcani diſciplina Sacrificium ſeu Euchariſtiæ myſterium non paganos ſolum, ſed ipſos Catechumenos accurate celandum eſſet*: Et pro illo verbo *conſecrari*, ita corrigunt. *Legebatur in editis conſecrati: Correximus ex MS Pompeiano, & duobus Zenonianis* (ſcilicet conſecratis) *Conſecrati autem dicebantur qui Baptiſma ſuſceperant. Itaque minime conſecrati ſunt Catechumeni, qui alia formula minime initiati dicebantur, de quibus ex memorata diſciplina arcani cautum erat, ne in Euchariſtiæ Sacramentum oculos conjicerent.* Si pro minime conſecratis Catechumeni intelligendi eſſent, nihil ad intentum argumentationis facerent D. Zenonis verba, Antitheſis nulla in illis eſſet: Nam etiam ſi a conſpiciendo Sacrificio arcerentur Catechumeni, publicum nihilominus fuiſſet ſacrificium, & libere a Chriſtianis peragi potuiſſet: perperam itaque dixiſſet S. Doctor. *Sacrificium publicum eſt, tuum ſecretum. Illius a quovis libere tractari poteſt, tuum etiam a Chriſtianis ipſis minime conſecrari ſine ſacrilegio videri poteſt.*
Ep. 82. Occultatio namque Sanctiſſimæ Euchariſtiæ Catechumenis, & eorum ab Eccleſia ejectio tempore Sacrificii, neque ſecretum Chriſtianorum Sacrificium faciebat, neque illis libertatem adimebat ſacrificandi: Ut igitur conſtet ſenſus prædictorum verborum, *pro conſecratis, conſecrari* legendum eſt, & de libertate Chriſtianis a Tyrannis ablata ſacra miniſteria peragendi ſunt intelligenda, ita exigente ipſo ſermonis contextu, quod neque quarti, neque quinti Sæculi conditionibus convenit; ſed neceſſario tertii Sæculi ſtatum indicat, quando Imperatorum edictis tamquam ſacrilegi, Deorumque contemptores Chriſti Fideles puniebantur, qui ſacra peragerent, vel ſacris intereſſent.

Nihil frequentius in antiquis M. S. amanuenſium incuria unam litteram pro alia ſcribere, ita ut pro *conſecrari*, *conſecrati* exararent: quam correctionem unius litteræ repugnantibus etiam editis, & M. S & ipſi Domini Ballerinii in his edendis ſermonibus adhibuerunt, ut in adnotatione 24. ad Tractatum ſecundum libri primi. *Urbem pro Orbem facili unius litteræ mutatione perperam in M. S. & editis ſcriptum eſt. Emendationem ſenſus perſuaſit.* Editorum quoque lectionem M S. præferunt in adnotatione 4. ad Tract. 13. lib. 2. *Editio Veneta capitulo, ceteræ capulo M. S. autem capitulo, quod retinuiſſemus, ſi quo exemplo probari potuiſſet & in eamdem, qua capulum ſignificationem uſurpatum fuiſſe. Hic autem capulum, id eſt manubrium gladii ſignificari apertiſſimum eſt: Capitulum vero idem ſignificare nullibi alias invenimus. Itaque capulo reliquimus, ut inferius quoque capulum retinuimus, cum editis, ubi M S. habent capitulum. Error amanuenſi antiquo, ex quo alii profecerint, tribuendum credimus, quod cum vocem capulo, & capulum per abbreviationem ſcriptam putaret, capitulo, & capitulum expreſſerit.* Integram quoque dictionem addere aliquando iidem ſolertiſſimi Adnotatores compulſi ſunt, ut Tractatu

ctatu 3. lib. 1. adnot. 13. *In editis: clausis porro tum in M. S. tum in editis hic locus uno contextu effertur, ita ut plane intelligi nequeat: Sic enim scribitur*: Clausis oculis tertio dives est avaritia - *Correximus ut in textu; ubi cum verbum dispergit aperte supplendum fuit, ut sensus constaret; tum vero punctum affigendum, post quod tertia orationis a Paulo propositæ pars, quæ avaritiam spectat a Zenone exponitur illis verbis* — Tertio dives est avaritia - *&c. ita commode intelligitur utique referri ad eloquentiam, & fortitudinem avaritiæ facientes, de quibus hactenus differuerat.* Hujusmodi correctiones præter editorum, & M. S. lectionem in eruditissimis adnotationibus ad Tractatus S. Zenonis a D. Balleriniis elucubratis passim videre est, ea ratione allata, *ut sensus constet: ne sensus esset suspensus: contextus persuasit: sententia persuasit: ut sententia efflagitat: sententiæ autem magis congruum.* Cum itaque & in hoc loco editorum lectio contextui magis consonet, præ aliis lectionibus retinenda est, & legendum. *Illius a quovis libere tractari potest: tuum etiam a Christianis ipsis minime consecrari sine sacrilegio videri potest.* Ut sensus sit Christianos sacris interessentes contra Imperatorum edicta tanquam sacrilegos plecti, ut jam contra Tillemontium explicavimus. Ex hac genuina Textus restitutione patenter anachronismus emergit circa ea, quæ hic allatis præcedunt verba. *At cum annos ferme quadringentos vel eo amplius.* Quippe cum anno Christi 475. asseri non posset, neque ab anno 360. ad 380. Christianorum Sacrificia secreta, ac vetita fuisse, idolorum vero publica, ac libera, legendum procul dubio est pro *quadringentos, ducentos*, ut Baronius optime hunc Textum corrigit. Neque huic officit correctioni, omnia M. S. quadringentos exprimere, nam & hoc *amanuensi antiquo*, ex quo *alii profecerint, tribuendum credimus.* Quare sapientissime monet clarissimus P. Honoratus a S. Maria quod „ *Nihilo magis deferendum est magno similium M. S. numero, cum omnia ab eodem corrupto exemplari forte profecta esse possint, a quo easdem quoque maculas conceperint. Intelligentia quidem, & contextus sermonis argumento esse poterunt ad verba Auctoris ab Amanuensis verbis secernenda.* Hac regula usi sunt Criticorum celeberrimi, Stephanus Baluzius scilicet, & Nicolaus Rigaltius, aliique. Baluzius ad verbum *Absinthia*, in notis ad Salvianum sic habet: *Hunc locum ita correximus propria auctoritate, tametsi, & editiones, & M. S. libri repugnarent. Utrobique enim constanter legitur* - Quia juvat stomachum abstinentia si &c. *Sed vitio librariorum irrepsit hic error. Nam Salvianus absinthia opponere voluit dulcibus, ut silentia clamori, & antidotum veneno. Nostram conjecturam confirmat ipse Salvianus - Unde interim colligitur, verissimam esse Nicolai Rigaltii observationem, qui in præfatione ad Tertullianum adnotavit etiam veterum librorum fide falsissimas lectiones adseri* - Nam & - sunt libri - inquit - depravatissime correcti, neque ulla spes reducendæ unquam veritatis, nisi tam veteres nanciscamur, ut sint omni correctorum antiquitate vetustiores - & alibi idem Baluzius - *Ita correximus ex ingenio, cum antea legeretur* - injuriæ, *sicut enim mollitiem voluptatis opponit asperitatibus, sic longas delitias injuriæ: alioquin enim vox injuriæ nullum hic bonum sensum facit.* Hæc attulimus exempla, quæ sunt prædicta, cum & in S. Zenonis textu antithesis oppositio nullo alio sensu, quam eo, quo ejus verba explicavimus, reperiri possit: nullaque major afferri possit ratio ita corrigendi textum, quam ipsius contextus sententia.

Vid. Adnot. 18. *ad Tract.* 3. *lib.* 1. *& Adnot.* 17. *&* 36. *ad Tract.* 4. *Adn.* 5. 14. *Tract.* 5. *Adnot.* 11. *Tract.* 7. *Adnot.* 16. *Tract.* 8. *Adnot.* 4. 15. *Tract.* 9. *Adnot.* 4. *Tract.* 12. *&c.*

Lib. 1. *de Sermonibus S. Zenonis Cap.* 5.

T. 1. *Animadverf. in reg. & usum Critic. Dissert.* 1. *tot. prim.*

Ad lib. 5. *de Gubernatione, nota* 2.

Illud in hoc quinto S. Zenonis Tractatu primi libri expendendum restat argumentum ex iis verbis conflatum. *At cum ante annos ferme quadringentos* (ducentos ex correctione legendum) *vel eo amplius, Apostolicum hoc operetur edictum, quo & vivaciores fuere homines, & rarissimi Christiani; cur ergo Christiano orbe ipso pæne jam toto, hominumque vivacitate, mundo senescente detrita, obtundam verbis palpantibus aciem veritatis &c.* Illa verba adhibent, *Christiano orbe ipso pæne jam toto*, quibus quartum Sæculum indicari contendunt Domini Ballerinii, Marcellini auctoritatem propriam ad confirmandam sententiam adducentes, qui lib. 21, c. 2. *ipsos quoque Romani Imperii milites Christianos fuisse prodit*; cui & Zonaræ textum addunt his supplentes verbis. *Unde Julianus Augustus in Galliis acclamatus* „ ut omnes nullo impediente ad „ sui favorem illiceret, adhærere cultui Christiano fingebat; nam verebatur „ *ait Zonaras lib.* 13. *n.* 11. - milites, quos prope universos Christianos esse noverat - Dein Tertullianum quem sibi adversari sentiunt explicare conantur: *Qui suo tempore omnes Romanas Urbes*

Diss. 1. *Cap.* 2. §. 1.

Chri-

Christianis impletas testetur. Oratorie ibi illum loqui autumantes, Tertulliani verba hæc sunt: *Externi sumus, & vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum, sola vobis reliquimus templa.* Demus oratorie dictum, & quodam cum excessu: At quis putet Tertullianum gentibus pro Christianorum defensione talia prolaturum fuisse, si numero adeo panci Christiani iidem fuissent? Ridiculam prorsus fecisset Apologiam suam. Tertulliani itaque tempore, si non Urbes, insulas, castella, municipia &c. Christiani ita impleverant, ut gentibus non esset locus; adeo tamen frequentes erant, ut implere quodammodo viderentur. Qua propter sicut Tertulliani expressio in quartum Sæculum cadere minime potest, neque D. Zenonis textus, in quo orbem pœne jam totum Christianum legimus, ad quartum Sæculum trahendus est. Idem de aliis Eusebii sententiis a Dominis Balleriniis adductis dicendum.

In apol. Cap. 37.

Verum enim vero ut hæc magis constet D. Zenonis sententia, præcipua consideratione Gallieni edictum expendamus. Refert illud Eusebius. *Indulgentiam* (ita Gallienus) *beneficii nostri per universum orbem diffundi præcipimus, ut cuncti* (Gentiles) *a Religiosis locis abscedant.* Jubet Imperator *per Universum Orbem* Christianis religiosa loca restitui. Tertio itaque Sæculo diffusi per universum orbem Christiani erant. Num & Gallienum oratorie hoc in edicto loquutum dicemus? Ab Trajani etiam tempore in tantum numerum excrevisse Christi fideles ex eo constat, quod Magistratus ad ipsos necandos impares fuisse legamus; Demonstratur quoque exuberanti fructu Fidem Christi eodem tertio Sæculo propagatam, cum Thaumaturgus Gregorius quindecim reliquisse infideles (totidem namque Fideles erant, quando Neocæsariensem suscepit Cathedram) in Domino moriens gloriari poterit. Testatur hoc Nissenus Gregorius. *Cresceret autem mysterium Christianorum, & in multitudinem ubique terrarum propagaretur Ecclesia per eos, qui semper sermoni adjungerentur in magnitudinem exurgens.* Quin & ipse Sanctissimus Martyr Cyprianus sub Imperatore Gallieno martyrio coronatus, de pace lapsis concessa ad Antonianum scribit: *Quæ litteræ per totum Mundum missæ sunt, & in notitiam Ecclesiis omnibus, & universis fratribus perlatæ sunt.* Constat igitur ex iis omnibus, quæ ab exordio hactenus consideravimus, nullum ex D. Zenonis textibus deduci argumentum posse, ut quis illius epocham constituere quarto Sæculo adigatur. Mox ad alia, quæ externe petuntur argumenta opitulante Deo procedamus.

To. 3. in Vita Gregorii Thaumaturgi.

Ep. 52.

CA-

CAPUT III.

§. I.

Ex S. Ambrosii Epistola ad Syagrium Veronensem Episcopum, S. Zenonem quarto Seculo vixisse, probari non potest.

Syagrium, ad quem occasione Indiciæ Virginis litteras dedit Ambrosius, *Veronensem Episcopum tum fuisse, ipsius epistolæ contextum plane convincere*, Diss. 1. c. 3. §. 3. Indiciamque Virginem contra juris ordinem ab ipso Syagrio inspectionis subjectam, ejusdem Syagrii jurisdictioni subditam tota Epistola tradi Domini Ballerinii asseruunt. Indiciam tamen Veronensem non fuisse, plura ad hoc demonstrandum primo libro de sermonibus S. Zenonis capite undecimo a me sunt allegata. Ex ipsius epistolæ contextu plane constat, S. Ambrosium neque Veronensem, neque Episcopum dicere, quem nominat Zenonem. Indiciam vero Syagrio non fuisse subditam, nisi obtentu delicti, cujus, licet falso, insimulabatur hæc Virgo manifestissimis conjecturis ex ejusdem epistolæ textu erutis, citato loco demonstravi. Hoc ut magis magisque pateat, notandum est in hac D. Ambrosii responsiva epistola ad Syagrium, agi de illegitimo judicio Veronæ a Syagrio instituto contra Indiciam. *Tu autem sine alicujus fratris consilio hoc judicium tibi solus judicandum putaris, in quo tamen ante judicium præjudicium feceris, ut puellam Zenonis Sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione post tot annos sine auctore criminationis, sine accusatore, sine professore delationis in periculum reatus deducendam arbitrarere. Cui invidia esset a variis, ab hæreticis, ut ipsi volunt, a turpibus personis conflata per scelus.* Ea vero erat, & D. Ambrosii temporibus in Ecclesia judiciorum disciplina constituta per Nicænos Canones quintum, & decimum sextum, a Sardicensi Concilio Canone XIII. & XIV. confirmatos, *ut nullus Episcopus judicet, retineat, excommunicet, ordinet alienum Parochianum.* Nam licet tempore persecutionum exigente necessitate Episcopo in aliena Diœcesi, vel in alienum subditum jurisdictionem suam exercere permissum fuerit; hæc tamen consuetudo per relatos Nicænos Canones sublata est, ut optime contra Socratem notat Christianus Lupus. *Secundo falsum est* (ita Lupus) *quod Episcoporum ad alienas* T. 1. In *Ecclesias demigratio, seu alienarum Ecclesiarum quoad judicia, ordinationes, aut quamvis administra-* Scholio ad *tionem sit interdicta ad excludendum vetustum morem toleratum olim causa Gentilium persecutionum.* 2 Canonem *Gentilium persecutiones jamdudum exstinctæ erant, & ex earum necessitate toleratum morem jampridem excluserat Nicæna Synodus per quartum, & sextum Canonem, confirmatum, atque innovatum* Concilii Constant. *a tertio Sardicensi.* Hujus Concilii Canone XIV. sola permittitur appellatio ad Metropolitanum, ei qui se ab Ordinario injuste excommunicatum causetur. *Qui ejicitur, potestatem habeat confugiendi ad Episcopum Metropolis ejusdem Provinciæ*; interim dum Appellationis judicium agitur Ordinarii firma stante sententia, donec legitime sententia in secunda instantia lata fuerit. *Prinsquam autem diligenter, & ex fide singula examinata fuerint, qui communionem non habet, non debet ante rei cognitionem sibi communionem arrogare.* Quæ omnia secundo Canone Constantinopolitani Concilii anno Christi 381. celebrati, innovari notat idem Lupus.

Qua de re, cum & D. Ambrosii ætate hæc disciplina vigeret, quomodo idem Ambrosius Syagrio succensere potuerat: *Tu autem sine alterius fratris Concilio hoc judicium tibi solus judicandum putaris*: Si subdita Syagrii fuisset Indicia? Potuit quidem Syagrius, & in non subditam judicium exercere propter delictum, ut ferebatur, Veronæ commissum. At illum reprehendit Ambrosius, quod sine Consilio alterius fratris (semet modeste innuens) judicium ageret. Licet enim ratione patrati stupri Indicia ipsius Syagrii jurisdictioni subderetur; attamen cum extera esset, ut ipsius vitam ac mores agnosceret, consilium Syagrio expetendum fuit ab ipso potissimum Ambrosio, cui nota erat Indicia. Nulla alia ratio reprehensionis

hujus adduci potest. Nam si Veronensis fuisset Virgo, ut falso putabatur stuprata, & ipsi Syagrio nota, cur ab aliis notitia de illa exquirenda erat? De hac notitia agere S. Ambrosium ex ipsius epistolæ verbis manifestum est, cum hanc notitiam Syagrio præbeat, benedictionem & sanctificationem Zenonis pro Indicia allegans, ejusque innocuos mores textibus comprobans, at non Veronensibus, sed exteris, ut eodem XI. capite pluribus ostendi. Non ergo Veronensis Indicia fuit.

lib. I. de Serm. S. Zen.

Ipsum vero D. Ambrosii textum afferunt eximii Ballerinii, quo evidentius constare dicunt, Indiciam Veronensem fuisse. *Quid si ex iis ipsis, quæ in Ambrosii Epistola narrantur, Indiciam Virginem Veronensem fuisse luculentius confirmemus? Etenim Maximus sororis vir, postquam lite adversus Indiciam mota de quibusdam bonis* - - judicia attentasset - - *cum vehementer angeretur* - - quod Virgo in agro affinitatis suæ refugisset consortium, muro interjecto (*in eadem utique domo*) discretas ædes uxoris suæ ac Virginis, divisamque germanitatis inter sorores societatem - - *esse jusserat* - - *quod argumentum est evidens, mediæ domus partem ad Judiciam spectasse; si enim ex alia urbe Veronam advenisset, Maximus pro hostili, & aversa in illam animo, eam domo, & urbe pellere, ac in suam Patriam remittere potuisset.* Ita ex ipso D. Ambrosii textu præclari viri argumentantur. Si vero eumdem textum ad examen revocemus, non *de quibusdam bonis* Maximum judicio cum Indicia contendisse, neque eamdem fuisse domum, interjecto muro ab eodem Maximo Indiciæ cognato divisam facile comperiemus. Integrum D. Ambrosii textum afferamus. *Te miror Frater* (ita Ambrosius Syagrio) *qui tantopere defendas Maximum non fuisse accusatorem, sed parentis dolore doluisse invidiam sparsi rumoris, cum ille se inimicum, & adversarium litigatorem proposita jam jurgio negare non potuerit adversus Sacram Virginem judicia attentavisse, muroque interjecto discretas ædes uxoris suæ, & Virginis divisam germanitatis inter sorores societatem, aliaque proh dolor! & quod Virgo in agro affinitatis suæ refugisset consortium.* Inimicitiam Maximi probat ex jurgio *proposita jam jurgio*, & diviso *muroque interjecto* societate *inter sorores*, & cohabitatione *discretas ædes*. Si de bonis civili judicio actum esset, inimicitiam propter intentatam litem probare non potuisset Ambrosius. Jus etenim suum civili actione prosequi infensum animum, seu odium minime arguit. At ex eo inimicum demonstrat Maximum, quod cum Indicia Virgo propositi tenax a sæcularibus conventibus, confabulationibusque, ac ludis abhorreret; atque ut Deo vacaret etiam in agro suæ consortium affinitatis refugisset, & forte Maximi licentiam, quod innuere videtur Ambrosius, addens, *aliaque proh dolor!* Quare Maximus odio in Indiciam flagrans, conflavit calumniam, cujus fautores habuit eos, qui virginis Indiciæ continentia, ac sæcularium consuetudinum fuga offensi erant. *Nam & hic vidimus dudum, & illic esse comperimus, qui compositam hanc querantur calumniam, quos ajunt, & offensos favisse Maximo, quod ista Virgo non circumeat domos, nec eorum matronas salutet, atque ambiat.* Ita Ambrosius. Nulla hic de re familiari mentio fit; quapropter si Ambrosii verba proprio inspiciamus aspectu, hæc facti hujus veritas apertissime ex ipsis verbis emergit. Indicia, quæ Romæ, & alibi multo tempore fuit, ut ex hujus Epistolæ textu, ac ex iis, quæ alias expendimus, constat, Veronam se conferens, ut apud sororem habitaret, contiguam domui Maximi ipso consentiente domum conduxit aperto muro, ut, accessum ad sororem habens, posset tam libere secum habitare, nolens in domo cognati aliorum consuetudine distrahi, quare nec ruri cum Maximo esse voluit. Continentia Indiciæ virginis offensus Maximus primo jurgatus, ut videtur, propter liberum Indiciæ accessum e sua in domum uxoris, tum actione judiciali intentata, cui occasionem consensus præstitus de aperiendo muro a Maximo dare potuit, muro obstruxit aditum, uxoremque prohibuit, ne ad Sororem Indiciam accederet, ægro id forte ferente animo, ipsa uxore sua. Demum in Indiciam stupri calumniam conflavit. Hæc ex iis, quæ apud Ambrosium leguntur, obvio emergunt sensu. Cæterum litem de quibusdam bonis, ac unam esse domum a Maximo divisam dicere divinare est. Si enim reponas, nulla opus fuisse lite ad obstruendum muro aditum, si duæ fuissent domus cum Maximus proprio arbitrio id facere potuisset. At quid si forte attentavit facere, & ex suorum, & Indi-

D. lib. I. de Serm. S. Zen. c. 11

Indiciæ familiarium resistentia, qua jurgium ab Ambrosio commemoratum ortum fuisse videtur, ad judicia confugere necesse fuerit? Si vero hæc non probentur, minus ea probanda esse dicendum, quæ nullo textus adstipulante suffragio excogitata promuntur. Litem jurgio exortam *proposito jam jurgio*, & prohibitum tantum Indiciæ accessum interjecto muro ad uxorem dicere, nulla de re familiari mentione facta, non civile, sed quod crimen concerneret, judicium indicat. Potuit namque Maximus, qui stupri facinus Indiciæ impegit, & furti timorem insinuare Judici, ut obstruendi aditum, post præstitum consensum facultas concederetur.

Quid vero scirpum in nodo quærimus? Fuerit Veronensis Indicia. Quid inde? Num ex eo Zenon qui ei benedixit, eamque sanctificavit Episcopus fuit? Nil minus. Benedictio, & sanctificatio a Zenone Indiciæ impertita, non fuit solemnis ejusdem Virginis consecratio, quod ut evidenter appareat, observanda Ambrosii verba sunt: *Puellam Zenonis Sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione post tot annos - - in periculum venus deducendam arbitrarere.* Nota verbum illud *Puellam*. Puellæ non consecrabantur, sed adultæ, & ætate grandiores, & quadraginta annorum probata Virginitate ex constitutione S. Leonis Magni. Vide Christianum Lupum in librum Tertulliani de Præscriptionibus in Scholio ad caput tertium, verbo: si virgo, quæst. 6. quæstione etiam secunda ex epistola 2. Innocentii primi ad S. Victricium Rothomagensem Archiepiscopum cap. 12. & 13. Virgines distinguit, aliasque velari meruerunt, & alias, quæ *nec dum sacro velamine tectæ, tamen in proposito virginali semper se permanere promiserunt.* Et hæ puellæ erant, quæ proveciorem ætatem non attigerant, ut in eadem epistola cap. 1. & 2. *Puella, quæ nec dum velata est, sed proposuit sic manere.* Cum itaque puella esset Indicia, quando a Zenone benedicta fuit, ex hac benedictione, quæ a solemni consecratione ab Episcopo facienda distinguitur, deduci minime potest, eumdem Zenonem ab Ambrosio nominatum, fuisse Episcopum. Quin etiam si pro solemni consecratione acciperetur hæc Zenonis benedictio, neque ex eo inferri posset, Zenonem Episcopum fuisse. Nam etsi in Ecclesia Latina ordinaria potestate solus Episcopus potuerit sacras consecrare Virgines, attamen & Presbyter ex delegatione Episcopi consecrare poterat. Patet ex Concilio Carthaginensi tertio, capite 36. circa annum Christi 398. celebrato (nempe paulo postquam S. Zenonem obiisse volunt Domini Balleriuii) *Presbyter inconsulto Episcopo Virgines non consecret; Chrisma vero numquam conficiat.* Vide iterum eumdem Lupum quæstione quinta. Conjectura igitur de Zenonis, qui Indiciæ benedixit, Episcopatu evanescit, cum neque illum Episcopum Ambrosius nominet, neque ex benedictione Indiciæ ejus Episcopatus inferri possit: quare omnis suspicio ablata est, Zenonem hunc fuisse eumdem ac SS. Veronæ Præsulem, ut sine ulla ratione afferuere Dupinus, & Tillemontius, qui penitus divinando Zenonem Veronensem Episcopum tempore Gallieni non extitisse ausi sunt affirmare.

§. II.

Antiquus ordo Episcoporum Veronensium minime probat, S. Zenonem quarto Sæculo vixisse: Quinimmo ipsum tertio Sæculo vixisse confirmat.

Vetustum satis Rhythmum afferunt antiquarum rerum peritissimi Ballerinii, quo ætatem S. Zenonis quarto Sæculo determinari putant. Rhythmum accipe studiose Lector *Diss. 1. c. 3. §. 3.*

Primum Veronæ prædicavit Euprepius Episcopus
Secundus Dimidrianus, Tertius Simplicius
Quartus Proclus Confessor, Pastor egregius
Quintus fuit Saturninus, & Sextus Lucilius
Septimus fuit Gricinus Doctor, & Episcopus
Octavus Pastor & Confessor Zeno Martyr Inclitus.

Hactenus Ballerinii; at hæc etiam subjungenda quæ immediate sequuntur:

Qui Veronam prædicando reduxit ad Baptismum.
A malo Spiritu sanavit Galli filiam
Boves cum . . . . vergentem reduxit a pelago

In testimoniis selectis de S. Zenone Veronensi p. clxxi.

Gallieni in hoc penultimo versu legendum notant Ballerinii ex MS. Lobiensi ipsa Ratherii Episcopi Veronensis manu exarato. *In hoc autem non Galli, ut Mabillonius ediderat, nec Gallieni Cæsaris, ut nos e duobus posterioris ævi MS.* (nempe e MS. Zenoniano, ac Pompeiano) *loco laudato* (Dissert. 3. cap. primo §. 54.) *scripsimus, sed Gallieni filia palam legitur.* Hunc Rhythmum e Diptychis Ecclesiæ Veronensis erutum arbitrantur, maximoque in pretio habendum censent; monent insuper: *Neque vero, si quæ falsa posterioribus catalogis infecta sunt, objiciantur, ut ex iis ordinis etiam Episcoporum elevetur; nam sola Episcoporum nomina in ordinem distributa sumi potuerunt ex Diptychis, in quibus nihil præter eorum nomina legebantur, ut proinde hæc series satis tuta, & vera habenda sit; ad historica autem facta, vel chronicas etiam notas quod pertinet, cum hæc aliunde sumi debuerint, pro monumentorum, e quibus ea petita fuerunt ratione, vel vera, vel fabulosa Episcoporum ordini potuerunt inserì, & sæpe ex opinione vulgi fabulis leviter assentientis intrusa sunt nonnulla, quæ ab eruditis falsissima demonstrantur. Quod monitum præcipue volumus, ne quis omnibus præter Episcoporum ordinem Anonymi Pipiniani dictis fidem accommodandam existimes, cum ea, quæ de Gallieni Cæsaris filia inseruit, falsa sint, ut sequenti paragrapho ostendemus.* Volunt itaque in allato Rhythmo ordinem tantum attendi, ac seriem Episcoporum Veronensium, falsa esse, quæ de filia Gallieni dicuntur, autumantes.

l. pr. de Ser. S. Zenon. c. 11. in fine.

Rhythmi hujus antiquitatem maxime suspiciendam, & ego duxi de uno Zenone Veronensi Episcopo agens; certamque primorum octo Episcoporum Veronensium seriem ipsius Rhythmi auctoritate contra Papebrochium asserui. Immerito tamen clarissimum hunc Virum erroris in eo me redarguisse ingenue fateri exigit veritas. Hoc manifestum fiet ex his, quæ modo differenda suscipio.

Tria de hoc Rhythmo ponunt doctissimi Ballerinii. Primo ajunt ipsum e Diptychis Ecclesiæ Veronensis fuisse concinnatum: Secundo seriem, & ordinem octo primorum Episcoporum sincerum in ipso contineri: Tertio ea, quæ de Gallieni Imperatoris filia in eodem leguntur esse falsa. Singula perpendamus.

E Diptychis Ecclesiæ Veronensis acceptum fuisse hunc Rhythmum, nullo nec vetusto, nec recentiori monumento probatur; Ecclesiæ namque Veronensis Diptycha nulla extant: Ea tantum conjectura adducitur, quod cujusque Civitatis Episcopos *in diptychis ex ordine scribere, & inter Missarum solemnia ad secundum memento omnes etiam Sanctos recitare, ex antiqua disciplina mos fuerit, tum in Oriente, tum in Occidente.* Utrum hoc ita sit, in dubium revocare non est opus: indicasse modo sufficiat, quam levi ratione affirmetur hujusce Rhythmum e Diptychis Ecclesiæ Veronensis originem trahere: Si enim hæc Diptycha extarent, tum ex eorum cum Rhythmo collatione dignosci posset, num ab iisdem Diptychis acceptus esset; cum vero non extent, arbitrio suo quisque potest unde hic Rhythmus sit habitus excogitare. Non fuisse vero acceptum, non levi argumento esse potest Monumentorum antiquorum Ecclesiæ Veronensis, & Rhythmi hujus dissonantia: In hoc etenim Rhythmo Secundus Veronæ Episcopus Dimidrianus, Tertius Simplicius, ac Septimus Gricinus dicitur: At in tabula lapidea, quæ prope januam Ecclesiæ S. Proculi aspicitur, hæc series primorum Episcoporum legitur: *Hac æde vetustissima plurium Virorum Divorum Sacrario Euprepii, Petri Apostoli Discipuli, hujus Urbis Episcopi I., Gricini II., Agapii III., Proculi IIII., Martyrumque Cosmæ, & Damiani &c.* Fuit quidem hic lapis anno 1502. eadem in Ecclesia locatus, sed illi omnia vetustiora monumenta consonant. Consonat vetusta membrana: *Hæc sunt corpora Sanctorum sepulta in Ecclesia S. Proculi, & primo in Altari inferiori ejusdem jacet Corpus S. Proculi Episcopi Veronensis, & fuit quartus Episcopus -- In alio altari ad dextrum latus præfati Altaris jacet Corpus S. Agabii Episcopi, & fuit tertius Veronensis. In alio altari ad sinistrum latus præfati altaris jacent corpora SS. Euprepii, & Gricini: Qui quidem Eupre-*

SS. Episcop. Veron. Antiqua Mon. per Bagatam, & Peretum collecta Ven. an. 1576.

pius

pius fuit primus Episcopus Veronensis, missus & consecratus a Beato Petro Apostolo, & similiter Gricinus secundus Episcopus Veronensis. Consonant & *inscriptio* in Altari S. Agabio erecto. *Agabio qui in Pontificatu tertio successit.* Consonat inscriptio in Altari SS. Euprepii, & Gricini sito in Ecclesia S. Proculi. *Euprepio Veronæ a Christi anno 72. Præsuli primo, & Gricino laborum socio, & Comiti locus restitutus* Duo itaque diversi Episcoporum Veronensium ordines reperiuntur; quis ergo e Diptychis manare dicendus est? Qui in Rhythmo legitur, an qui in veteribus monumentis? An censendus est Anonymus Pipinianus, ut Domini Ballerinii Rhythmi auctorem nominant e diptychis eruisse, qui diptycha forte vidit numquam? An vero Ecclesiæ, ubi eadem monumenta publice sunt exposita, in quibus donec mos viguit legendi ex Diptychis nomina inscripta, quotidie legebantur? Antiquitate præstet Rhythmus cæteris monumentis vetustior, itaque & verior? Quid si & in eo manifestus deprehendatur error, licet & aliis monumentis communis? Rhythmum errores continere putant iidem Ballerinii. *Ne quis omnibus præter Episcoporum ordinem Anonymi Pipiniani dictis fidem accommodandam existimet, cum ea, quæ de Gallieni Cæsaris filia inseruit, falsa sint.* Recentiora monumenta quis credat tunc adinventa, cum in lapidibus, & in membranis inscriberentur? Nonne omni jure censere debemus ex aliis antiquioribus fuisse desumpta? Ludibrio quidem cunctis esset, qui sine ullo vetustatis admininiculo tamquam vetusta exhiberet, quæ ipse proprio marte adinvenit,

Ast ego id quod sentio aperte dicam. Neque Episcoporum Veronensium seriem, quæ in Rhythmo, neque eam, quæ in veteribus monumentis legitur e Diptychis Veronensis Ecclesiæ desumptam puto: quod hac ratione adducor, ut credam, nam & in Rhythmo, & in monumentis Veronensibus manifestus circa Episcoporum tempora reperitur error: In utrisque etenim S. Proculus quartus Veronensis Episcopus dicitur, & in utrisque ante Gallienum Imperatorem vixisse, cum utrobique quartus Episcopus nuncupetur, & octavus S. Zeno, quem Gallieni temporibus Episcopatum Veronensem gessisse apertissime affirmant. *A malo spiritu sanavit Gallieni filiam.* Hæc Rhythmus. Anno 236. S. Proculum vixisse in Psalmista antiquo Ecclesiæ SS. Apostolorum notatur. *Anno Domini 236. vivebat S. Proculus quartus Episcopus Veronensis, frater S. Tuscæ Virginis, magistræ S. Teuteriæ Virginis:* Et in Martyrologio Ecclesiæ Cathedralis Veronensis die 23. Martii sic legitur: *Eadem die S. Proculi Veronensis Episcopi, qui tempore Maximini sequebatur beatissimos Martyres Firmum, & Rusticum, cupiens una cum ipsis martyrio coronari, sed tamen a satellitibus expulsus in pace quievit.* Idem in aliis MS. inspicitur. Tempus vero quo S. Proculus Veronensi præerat Ecclesiæ ex certis monumentis habetur, ut clarissimi Ballerinii demonstrant dicta Dissert. prima cap. 3. §. 9. *S. Proculus* [ita iidem Auctores] *quarto Sæculo ineunte in vivis erat, cum Maximiano Imperatore Veronam ducti fuere SS. Firmus, & Rusticus, qui subinde martyrio coronati sunt, ut palam fit ex antiquis ipsorum actis a Marchione Maffeio editis in calce diplomaticæ historiæ p. 303. In nonnullis quidem actorum MS. pro Maximiano Maximinus legitur, ad cujus proinde Imperium Proculi ætatem provehendam arbitrati sunt; at cum ex actis pateat Imperatorem id temporis Mediolani fuisse, Maximinus autem ea in urbe numquam fuerit, quippe qui vix Italiam ingressus in Aquileiæ obsidione mortem oppetiit, ut recte probavit noster P. Petrus Paduanus ex Ordine Conventualium apud Ughellum tom. 5. Italiæ sacræ pag. 685., cumque pluribus exemplis liqueat, hæc duo nomina Maximiani, & Maximini in codicibus promiscue scribi, facileque confundi, potior immo, & genuina apparet aliorum codicum Maximianum scribentium lectio, quæ quidem in Antiquis MS. quæ viderunt, & allegarunt Bollandi Socii ad diem 24. Martii in S. Proculi inventa est; ac jure propterea S. Proculus, & SS. Firmus, & Rusticus in antiquis Martyrologiis omnibus, nec non in Romano referunt ad Diocletiani, Maximianique persecutionem, quæ desævire cœpit an. 303. Quartus itaque Veronensis Episcopus quarto ineunte Sæculo floruit.*

Optime quidem circa S. Proculi ætatem: At inferri minime potest: *Quartus itaque Veronensis Episcopus, quarto ineunte Sæculo floruit.* Nam ratio cur quarto loco sit constitutus S. Proculus in serie Veronensium Episcoporum ea est, quo omnia monumenta Ecclesiæ Veronensis, & ipse Rhythmus ipsum Maximini tempore floruisse referunt,

& ante Gallieni tempora, quare & annum exprimunt, & ipsum Imperatorem. *Anno Domini 236. vivebat S. Proculus*, ita in allato Psalmista antiquo, & in Martyrologio Ecclesiæ Cathedralis. *Eodem die S. Proculi Veronensis Episcopi qui tempore Maximini sequebatur beatissimos Martyres &c.* Quapropter hoc errore factum est, ut qui ordinem primorum Veronentium Episcoporum conscribi curarunt, S. Proculum quartum Episcopum constituerint, ut Maximini temporibus concordaret. Itaque evidenter dignoscitur, non ex veteribus dipthychis, sed ex variis monumentis ordinem ipsum concinnatum fuisse.

Conantur quidem Domini Ballerinii errorem hunc excludere ab eodem Rhythmo genuinam restituentes lectionem ex Lobiensi MS. carmini illi *a malo Spiritu sanavit Gallieni filiam*, in quo versu pro Gallieni Mabillonius legerat *Galli*, hac ratione scilicet, quod in eodem Carmine non legatur *Gallieni Cæsaris*, ut in aliis MS., sed Gallieni tantum, qua observatione opinantur nomine Gallieni non Imperatorem, sed alium Gallienum quarto Sæculo viventem significari, cujus filiam ab obsessione dæmonis liberarit S Zeno. Ex ea

Inter Testim selecta p. 171 post diss. 3.

[restituta lectione] *illa difficultas simul adimitur, quam unam in Anonymo Pipiniano inesse putabamus, quasi Gallieni Imperatoris fabulam ebibisset. Hinc etiam confirmari posse videtur, quod Dissert. 1. cap. 3. §. 4. suspicati sumus eum cujus filiam S. Zeno sanavit a dæmone, fuisse vere Gallienum aliquem, qui per nonnullos in Imperatorem migravit.* Ut genuinam atque cæteris præferendam ego quoque habeo lectionem antiquioris MS Lobiensis ea potissimum ratione, quod versus *a malo spiritu sanavit Gallieni filiam* eodem numero constet, ac cæteri alii, ut inspicienti patet: Si vero vel *Galli* legatur, vel *Gallieni Cæsaris* eodem numero non constat. At ex eo tantum, quod *Gallieni* legatur sine additamento *Cæsaris*, alter Gallienus ab Imperatore diversus comminiscendus sit, minime assentior, cum passim Gallienus legatur sine addito *Cæsaris*, vel *Imperatoris*, neque alius a Gallieno Imperatore diversus possit intelligi. In promptu habemus exemplum in allato textu Martyrologii Ecclesiæ Veronensis. *Eodem die S. Proculi Veronensis Episcopi, qui tempore Maximini sequebatur beatissimos Martyres &c.*

SS. Epis. Ver. Ant. Mon. p. 17.

neque ad nomen Maximini additur *Cæsaris*. Alius igitur exquirendus est Maximinus? Idem in Martyrologio Ordinis Prædicatorum. *Pridie idus Aprilis: Eodem die S. Zenonis Episcopi, qui inter procellas persecutionum Veronensem Urbem mirabiliter rexit, ac tempore Gallieni Martyrio coronatus est.* Gallieni scribitur sine addito Cæsaris: quin & Usuardus in Martyrologio pridie idus Aprilis: *Eodem die S. Zenonis Episcopi* - - ac tempore Gallieni martyrio coronatus est: Et in Martyrologio Romano jussu Gregorii XIII. anno 1584. editi, duodecima Aprilis: *Veronæ passio S. Zenonis Episcopi, qui inter procellas persecutionis eam Ecclesiam mira constantia gubernavit, & Gallieni tempore Martyrio coronatus est.* Ubi Gallieni nomen aspicitur absque eo, quod vel Cæsar, vel Imperator nuncupetur, quod passim in aliis MS., & editis observare quisque potest. Nullum itaque est argumentum, eo quod in hoc Rhythmo *Gallieni* nomen sine adjecto Cæsaris inspiciatur, neque potest qui Gallienum hunc non esse Cæsarem inficiari. Quare superfluum est, alium Gallienum quarto Sæculo fingere, cum in hoc Rhythmo dignitatis vocabulum Gallieni nomini non additum fuisse constet, ut idem in hoc versu numerus, ac in ceteris versibus servaretur: Alia etenim MS. in quibus Cæsaris nomen adjectum est, Rhythmi numerum substulerunt. *A malo spiritu sanavit Gallieni filiam.* Ita Lobiense MS, & optime. *A malo spiritu sanavit Gallieni Cæsaris filiam.* Ita in MS. Ariminensi, in quo non idem servatur numerus. Auctorem vero Rhythmi carminum numerum præ oculis habuisse, constat ex præcedenti versu: *Qui Veronam prædicando reduxit ad baptisinum, a malo spiritu sanavit Gallieni filiam.* In primo etenim versu non *baptismum*, sed *baptisinium* scripsit, non alia sane de causa, nisi ut idem numerus constaret in versibus. Et in hoc itaque Rhythmo Gallieni nomen de Gallieno Cæsare accipiendum est. Quare fit, ut eodem errore laboret hic Rhythmus, qui in aliis veteribus MS. reperitur, scilicet S. Proculum sub Imperatore Maximino Veronæ fuisse Episcopum, qui revera floruit sub Maximiano: Ideoque hoc errore ducti veterum monumentorum Auctores, quarto loco inter Veronenses Præsules S. Proculum recensuere. Ipsum tamen S. Zenone posteriorem fuisse ex ipso

ipso Rhythmo cæterisque monumentis ostenditur, eo quod S. Zenonem Gallieni tempore & Rhythmus, & MS. collocent. Jure igitur ac merito Ughellus Petri Paduani auctoritate, quem ipsi Domini Ballerinii commendant, S. Proculum posteriorem facit Zenoni.

Verum enim vero etiamsi Episcoporum Veronensium seriem a vetustissimis Ecclesiæ ipsius Dipthychis desumptam esse constaret, non ex eo quis posset asserere in iisdem inalteratum Episcoporum Ordinem contineri; id ipsa met evincunt, quæ Domini Ballerinii adducunt exempla: Nempe Missalis Mozzarabici, cujus textum ad hujus veritatis evidentiam hic exscribimus, ex titulo qui inscribitur: *Omnium Offerentium*, ubi sic legitur: *Facientes commemorationem beatissimorum Apostolorum, & Martyrum, Gloriosæ Sanctæ Mariæ Virginis, Zachariæ, Joannis, Infantium, Petri, Pauli, Joannis, Jacobi, Andreæ, Philippi, Thomæ, Bartholomæi, Matthæi, Jacobi, Simonis, & Judæ, Matthiæ, Marci, & Lucæ.* Nota illa verba: *Joannis, Infantium*, si tempus mortis attenditur multo tempore post interfectum fuisse Joannem Baptistam, quo fuerint Innocentes occisi. Si vero nativitatis, incertum. Nota etiam quoad ordinem Apostolorum, Paulum ultimum Apostolorum secundo loco post Petrum nominari, non ratione temporis, vel ordinis, sed quia Romanæ Ecclesiæ mos semper fuit, ut observat Le Brun, numquam sejungendi Apostolos Petrum, & Paulum. Neque in reliquis ille *T. p. 4. p. a.* ordo servatur, qui in Evangelio Lucæ digestus habetur, qui & Matthæi 10. 1. & Marci *4. §. 3. Luc.* 3. 16. diversus legitur. Post Apostolorum nomina Mozzarabicum sic habet: *Item, & pro* *6. 14.* *spiritibus pausantium, Ilarii, Athanasii, Martini, Ambrosii, Augustini, Fulgentii, Leandri, Isidori, David, Juliani, item Juliani.* Hilarius, Athanasius, Martinus, Ambrosius, Augustinus hic recensentur, qui diversarum Ecclesiarum Episcopales Sedes obtinuere, & in Oriente, & in Occidente, nec ullus Hispanicarum Ecclesiarum fuit Episcopus: Quapropter nulla ratio ordinis hic habita videbitur, sed tantum devotionis causa fuisse in dipthychis relatos Sanctos hos Præsules dicendum est. Sequuntur postea in eodem Mozzarabico Leander, & Isidorus Episcopi Hispalenses; Isidorus Leandro successit, at Leander Episcopatum suscepit anno 584. juxta Chronologiam Cennii nostri: Fuit ne ipse primus Hispalensis Episcopus? *Tom. 2. de* Neque unus ipsius decessorum nominatur. Sabinus certe qui quarto ineunte Sæculo Con- *Antiq. Ec-* cilio Eliberitano subscripsit, fuit Episcopus Hispalensis, qui minime in his dipthychis recen- *clesiæ Hi-* setur; neque ullus alius, qui ante Leandrum post Sabinum Hispalensem Ecclesiam tenue- *spanæ pag.* rit: Nam & ante Leandrum in Cathedram Hispalensem sedit Sallustius, qui circa annum *367.* 519. cum Joanne Illicitano ab Hormisda Summo Pontifice Vicarius Apostolicus fuit consti- *Harduin.* tutus. Nullus itaque hic attenditur Episcoporum ordo. Post Isidorum ponitur David. *Tom. 1. in* Iste Concilio Toletano quarto subscripsit per Marcum Presbyterum Vicarium suum, cui *Concil. Eli-* Concilio S. Isidorus præsedit, fuit autem Auriensis Episcopus. Neque hic igitur series *beris.* Hispalensium Episcoporum respicitur, quinimmo interrumpitur. Cum post David Auriensem Episcopum Julianus Hispalensis nominetur, qui circa annum 681. Hispalensem regebat *Cenn. l. c.* Ecclesiam, omissis aliis, qui Isidorum inter, & Julianum eamdem gubernaverunt. Juliano *pag 365.* Hispalensi, Julianus alter Toletanus sufficitur. Hæc circa Mozzarabicum Missale observasse sit satis, ex iis namque evidenter apparet, nullum in iis recensendis Episcoporum nominibus ordinem fuisse servatum.

Quod vero ad Romanum Ordinem, quem in prolegomenis ad Anastasium Tract. 3. pag. 51. ex MS. Capituli Veronensis celeberrimus Franciscus Blanchinius protulit, ita in eo legitur: *Exaudi Christe . . . . nostro illi a Deo electo Pontifici vita III. Sancte Firme Respondetur. Tu illum adjuva. Sancte Procul. Resp. Tu illum adjuva. Sancte Zeno. Tu illum adjuva. Exaudi Christe Domino nostro illi: Augusto Serenissimo Imperatori nostro a Deo coronato, magno, & pacifico, vita, & victoria III. Sancte Paule. Resp. Tu illum adjuva. Exaudi Christe Dominæ Nostræ Imperatrici Salus, & vita. Sancta Maria. Resp. Tu illam adjuva.* Et profecto ante S. Zenonem S. Proculus invocatur: At ea ratione superius adducta, quod scilicet omnia antiqua Veronensia monumenta sub Imperio Maximini per errorem S. Proculum posuerunt, quod & in aliis monumentis a Dominis Ballerinis allatis notandum.

Neque

Neque in Ecclesia Ambrosiana in Canone Missæ tam ante quam post consecrationem ordo servari conspicitur. In primo memento: *Sed & beatorum Apostolorum, & Martyrum tuorum Petri, & Pauli, Andreæ, Jacobi, Joannis, Thomæ, Jacobi, Philippi, Bartholomæi; Matthæi, Simonis, & Thadæi, Xisti, Laurentii, Hyppoliti, Vincentii, Cornelii, Cypriani, Clementis, Chrysogoni, Joannis, & Pauli, Cosmæ, & Damiani, Apollinaris, Vitalis, Nazarii, & Celsi, Protasii, & Gervasii, Victoris, Naboris, Felicis, & Calimeri.* Post consecrationem vero: *Nobis quoque - - Societatem donare digneris cum tuis Sanctis Apostolis, & Martyribus Joanne, Jacobo, Stephano, Andrea, Barnaba, Petro, Marcellino, Agnete, Cæcilia, Felicitate, Perpetua, Anastasia, Agatha, Euphemia, Lucia, Justina, Sabina, Thecla, Pelagia, atque Catharina* &c. Vides hic S. Hyppolitum, qui sub Alexandro Imperatore circa annum 229. Martyr obiit, post S. Xistum Pontificem, & Martyrem, & S. Laurentium Martyrem nominari, qui Gallieni tempore circa annum 260. pro Fide mortem oppetiere. Vincentius, qui sub Diocletiano, Cornelio, Gallo imperante, & Cypriano, Gallieni ævo martyrio coronatis anteponitur. Clemens, qui sub Trajano initio Secundi Sæculi, Cornelio, & Cypriano postponitur. Joannes, & Paulus imperante Juliano Apostata Martyrio affecti, Cosmæ, & Damiano sub Diocletiano Imperatore Martyribus anteferuntur. Tandem ne diutius in hac re, quæ de se patet, ostendenda Lectorem detineam, post Consecrationem in eodem Ecclesiæ Ambrosianæ Missali Thecla D. Pauli Discipula post alias S. Martyres nominatur, quæ secundo, tertio, ac quarto Sæculo Martyres obiere.

Idem in Canone Romani Missalis observabit diligens Lector ipse per sese. Qua propter procul dubio constat, ordinem in hujusmodi diptychis minime attendi, neque attendi posse, cum in describendis Sanctorum nominibus vel tempus observetur, quo in Canone, aut in Litaniis positi sunt, ut constat ex additione nuper facta a S. P. Benedicto XIV., qui S. Joseph post Joannem Baptistam in Litaniis adnumeravit, vel alia Sancti prærogativa Qua de re Martyres ante Pontifices, & hi ante Confessores, & Virgines tempore licet recentiores locantur Accedit etiam in hujusmodi diptychis Sanctos Episcopos a reliquis separatim describi solitos, nec non hæreticos, vel schismaticos Episcopos veritum fuisse in iis accenseri. Quæ itaque ratio ex hujusmodi diptychis emergit ad Sancti alicujus constituendam Epocham, potissime vero S. Zenonis, cum nullo modo probetur octo primorum Episcoporum Veronensium seriem e diptychis ejusdem Ecclesiæ desumptam, neque ulla hujusmodi diptycha amplius reperiantur. Compertum itaque cum sit, per errorem S. Proculum quarto loco inter Veronenses Episcopos recensitum fuisse, neque ulla suppetat ratio, qua probetur Rhythmum Anonymi Pipiniani e diptychis Ecclesiæ Veronensis concinnatum fuisse: Ordoque Episcoporum licet ex iisdem diptychis desumptus, tempus, & seriem Episcoporum minime ordinatam exhibere, corruit argumentum a Dominis Balleriniis deductum. *Quartus itaque Veronensis Episcopus* (S. Proculus) *quarto* ineunte Sæculo floruit. Cum vero S. Zeno octavus inter Veronenses Episcopos numeretur, inde concludunt, post medium quartum Sæculum S. Zenonem Ecclesiæ Veronensi præfuisse. At enim vero licet in dubium revocari non possit, S. Proculum *quarto ineunte Sæculo floruisse*, illud vero falsum est, ex iis, quæ supra ostendimus S. Proculum quartum fuisse Episcopum Veronensem. Vixit itaque S. Proculus initio quarti Sæculi, at non ante S. Zenonem, qui Gallieni ætate post medium tertium Sæculum Veronensi Cathedræ præerat, ut inferius etiam ostendemus; neque quartus Episcopus Veronensis dicendus est, sed cum Ughello nonus, S. Zenonis, qui octavus fuit, successor.

Sextum Veronensem Episcopum hoc in eodem Rhythmo Lucilium legimus. Hunc D. Ballerinii Lucillum esse contendunt, qui anno 347. Sardicensi Concilio subscripsit. At ipsi ea integritate, qua pollent, in hac potissimum Zenoniana editione notant, in actis Concilii ejusdem Sardicensis subscriptum reperiri Lucium, sicuti & in Synodica ad Julium Papam. Lucium hunc eumdem esse, quem S. Athanasius, & in prima, & in secunda ad Constantium Apologia Lucillum nominat, pro certo habendum puto: Nam quamvis ipse se Lucium nominet, *Lucillus forte ob parvam staturam diminutive vulgo dictus fuit:*

fuit: ut iidem Domini Ballerinii optime notant: Cujus rei exemplum in Episcopali Oratorio Pistoriensi S. Antonini Episcopi Florentini epistola propria manu subscripta suppeditat, quæ inter Sanctorum Reliquias distincta veneratione custoditur; in ea enim se Antonium subscripsit, non Antoninum, ut vulgo nuncupatur. Lucillum itaque Sardicensi Concilio anno 347. subscripsisse fateor, neque Ughello assentior, qui eidem Concilio non Lucillum, sed Lucidum subscripsisse dicit. Nihilotamen minus hunc Lucillum sextum non fuisse Episcopum Veronensem pro certo habeo. In Rhythmo etenim Lucilius legitur pro Lucidio, non Lucillus pro Lucio: Nam quod pro Lucio Lucillus sit vocatus, hoc in aliis nominibus diminutione quadam frequenter accidit; pro Lucio vero, vel Lucillo Lucidum scribere, nulla diminutio est, quæ vel staturam hominis, vel affectum proferentis exprimat, sed aliud prorsus nomen. Pro Lucidio Lucilium legi id amanuensis vitio fieri potuit: & forte antiquus Character tempore detritus corpus *d* amisit, lineamque l tantum retinuit, quo factum est, ut pro *d l* scriberetur, & pro Lucidio Lucilius. Inter Veronenses namque antiquos Episcopos Lucidius reperitur & Lucillus; Lucilius vero numquam: Et hic Lucidius Sanctitate conspicuus Veronæ colitur, de quo ita habetur in Sanctorum Episcoporum Veronensium antiquis monumentis. *S. Lucidii Episcopi Veronensis Corpus requiescit in Ecclesia S. Stephani, ut ex tabula vetusta ex membranis in Sacrario S. Stephani, ex Francisco Corna, & ex tabula Sanctorum die 26. Aprilis de quibus supra.* De eodem Lucidio 26. Aprilis meminit & Martyrologium Romanum. Nullum proinde argumentum ex Rhythmo allato peti potest ad S. Zenonis Epocham quarto Sæculo constituendam; cum S. Proculus, qui quarto ineunte Sæculo Veronensem regebat Ecclesiam errore, ut supra ostensum est, quarto loco inter Episcopos Veronenses descriptus sit. Et S. Lucilius, qui sextus Episcopus numeratur, Lucidius vere sit nominandus, & alius sit a S. Lucillo, qui Sardicensi Concilio interfuit, cum inter Veronenses Episcopos numquam Lucilius legatur, sed Lucidius. An vero falsa sint, quæ de Gallieni filia in hoc eodem Rhythmo leguntur, modo inspiciendum est.

Tom. 5. pag. 377.

pag. 8.

§. III.

De narratione Coronati Notarii, seu vita S. Zenonis a Coronato Notario descripta, quid sentiendum sit.

Coronati Notarii de S. Zenone narrationem fabulis accensent Domini Ballerinii his potissimum rationibus: *Primo mirum illud factum, quo unica Gallieni filia Zenone ad Imperatorem per nuncios accito a dæmone liberata traditur, adeo insigne, & solemne esse debuit, ut incredibile plane sit, quod per quinque circiter Sæcula nihil de illo litteris quispiam prodiderit, primusque, qui ejus fecerit mentionem, septimo vel octavo Sæculo Coronatus Notarius fuerit. Dein numero 5. monasterium, in quo S. Zeno cum pluribus aliis, & eodem quidem Zenonis nomine appellatis, degeret, Veronæ publicum fuisse indicatur, quod de tribus primis sæculis, cum Christiani persecutionum causa latitarent, nihil publicæ ædificationis præferebant, incredibile omnino est. Præterea Imperatoris nomine Zeno rogatus, ut filiam ejus a Dæmone vexatam sanaret, cum eo profectus ejecisset Dæmonium* „ coronam regalem „, *quam ipse Gallienus Imperator* „ capite suo gestabat „ *ab eodem accepisse traditur, quam mox pauperibus distribuit: cum ante Aurelianum id generis ornamentum Romanis Imperatoribus non fuerit in usu. Quis dein tueri probabiliter poteris Ethnicum Imperatorem Zenoni concessisse* „ ut idola omnia destrueret, & in Christi nomine Ecclesias fabricaret „ *idque cum is Veronam repetisset, factum fuisse! ita ut cum ne una quidem publica alibi Christi Ecclesia fuerit, Veronæ per Zenonem Imperatoris ejus mandato plures fuerint constructæ, uti proditur numero 7. Sed plura alia, quæ considerari possent, omittamus; hæc enim ad narrationis hujus figmentum demonstrandum apud idoneos Judices satis superque sint.*

Dissert. 1. cap. 3. § 3.

Tamquam incertum, & dubium nos etiam hanc Coronati narrationem rejecimus propter diversitatem præcipue, quæ in diversis MS. reperitur. Aliud MS. recenti quidem Chara-

De Mart. S. Zen. l. 2. c. 5.

Charactere conscriptum, at ab antiquioribus, ut par est credere, exemplatum penes me habeo, a quadam Sanctimoniali Abbatissa Pistoriensis Conventus S. Joannis Baptistæ dono acceptum, cujus copiam in fine hujus paragraphi inspicere poterit Lector. In pluribus ab eo MS. differt, quod afferunt Domini Ballerinii inter monumenta de S. Zenone pag. CXLVII. Inter alia hæc habet MS hoc Pistoriense, quæ in edito ab iisdem præclaris Viris in ultima Veronensi editione non leguntur. *In diebus Imperatoris Gallieni, qui per successiones Cæsarum vigesimus septimus in eorum est Catalogo subrogatus, quo etiam tempore Dionysius Vir Reverendissimus a B Petro Apostolo vigesimus sextus Romanæ præsidebat Ecclesiæ, in Provincia Italiæ in Civitate Verona B. Zenonis acta claruerunt.* Desunt vero hæc. *Quamvis plura sint nomina in monasterio nostra de nomine isto, quem vos dicitis.* Quæ in edito leguntur num 4. Numero vero 5. in edito legitur: *Quo S. Dei Episcopus dum iter ageret, ante pervenit, quam hi, qui missi fuerant, milites.* In MS. vero: *Sanctus quoque Episcopus cum celeri peregrinatione iter ageret, ante pervenit, quam hi, qui missi fuerant, milites.* Desinit MS. in narratione Miraculi, quo Gallieni filia a dæmone liberata fuit, hac de causa, ut puto, quod Sanctimoniales S. Francisci Regulæ addictæ, Festum tantummodo S. Zenonis celebrarent sine octava, ut & præsenti tempore fit, ideoque solas eas lectiones pro celebrando officio sibi compararunt, quæ pro Festo die usui erant, cæteras, quæ pro diebus octavæ legebantur, omittentes, in quibus reliqua digesta erant, quæ post liberationem Filiæ Gallieni in MS. describuntur.

Incertam licet, ac dubiam hanc eamdem narrationem crediderim, & adhuc credam, attamen apertius de ea quid sentiam, re melius considerata patefacere non verebor. Nomen illud *Notarii* additum Coronato videtur innuere S. Zenonis vitam a quodam Notario, qui persecutionum tempore Acta Martyrum conscribebat, & D. Zenoni contemporaneo exaratam fuisse. Quod vero hæc vita inscribatur: *Sermo Venerabilis Coronati &c.* Hoc ideo factum fuisse puto, quod in lectiones pro Divino Officio redacta fuit, eo quod Veronensis Ecclesiæ traditioni conformis erat. Quare non multum a verosimili distare videtur antiquitus lacinia quædam fuisse reperta hujus vitæ a Coronato Notario descriptæ, non vero totam, quæ ab ipso conscripta fuit. Quapropter ad eamdem vitam continuandam alia ab aliis insecta sint. Hoc suadet diversitas MS. nam cum Ecclesiæ, quæ S. Zenonis festum celebrabant, imperfectam S. Zenonis vitam; ac pauca a Notario Coronato scripta viderent, quisque quæ deerant curavit diversis quidem verbis supplere, cum non unus in id, sed plures separatim incumberent: omnes tamen, quæ in cartulis, seu reliquiis scriptorum Coronati legebantur retinentes, vel forte aliquid addentes, quod non in omnibus MS. inspicitur, ut illud, Sanctum scilicet Zenonem a Matris utero sanctificatum. Ordinatum Episcopum Veronensem, & similia. Alia amplificasse, nempe omnia idola Veronæ destructa.
d. c. g. l. 2. Plures ædificatas Ecclesias. Et illud quod diversis verbis exprimi in MS. notavi. In pace
de Mart. S. defunctum esse S. Zenonem. Idem quippe, & in hymnis factum fuisse videmus, præcipue in hymno *Præsulis Sancti* in quo legitur: *Magnus Excelsi fuerat Sacerdos*, ut in editis a
V. c. 1. de Dominis Ballerinii inter monumenta pag. CLXVIII. Ferrarius vero ex aliis MS. legit: *Mar-*
Mart. S. *tyr Excelsi fuit, & Sacerdos*: Pro variis namque D. Zenonis solemnitatibus verba mutabant,
Zen. l. 2. ita ut in festo Ordinationis canerent: *Magnus Excelsi.* In Festo Natalis *Martyr Excelsi.* Ita & in lectionibus religioni habebant commemorare Martyrium in Festo Ordinationis S. Zenonis, quare in pace defunctum fuisse legebant: Martyrii tamen æquipollentia verba intacta relinquebant, ut in eodem hymno, *Præsulis Sancti. Pro Deo tandem patiendo mortem, vivit in ævum* In hoc vero MS. Pistoriensi, quod nuper commemoravimus, legitur: *In Deo tandem patiendo mortem.* Si cui vero hæc non probantur, certum tamen est, hæc eadem, & Auctoritati, & Traditioni, aliisque conjecturis, quas recensuimus, inniti. Excogitatum vero Gallienum Sæculo quarto ab Imperatore Gallieno diversum nulla ratione fulciri; ut ex iis quæ ab initio huc usque ponderata sunt, & ex iis, quæ mox subjiciemus, constabit, & primo:

Mirum illud factum, quo unica Gallieni Filia Zenone ad Imperatorem per nuncios accito a Dæmone liberata mirifice traditur. Litteris non fuisse a quopiam traditum, asseri minime potest.

Num

Num quid si S. Zenonis acta in Diocletiani persecutione periere? Num Actorum Ecclesiæ Veronensis, & Monumentorum vetustiorum indicem proferre possumus, in quo nihil de ea re adnotatum videamus? Nonne Incendio tota fere Verona consumpta est? Facta ergo quæ ad nos usque scripto non pervenerunt, litteris mandata non fuisse, dicendum non est. E veteribus autem Scriptis, quæ de S. Zenone habemus consulere licet, derivasse ex eo demonstratur, quod in iis, quæ sub Coronati Notarii nomine sunt edita, legitur: *Evolvimus tanti Viri Virtutes.* Adnotant ad hæc verba Domini Ballerinii: *Cave ne ex hac voce, Evolvimus, scriptum aliquid ante Coronatum existimes de Zenonis gestis, unde is, quæ litteris consignavit, ebiberit.* Nihil aliud afferunt suam hanc ad confirmandam cautelam, quod id ostendat. Quin MS. Pistoriensi quod proferemus inferius aperte constat, ex antiquioribus MS. ea, quæ nunc habemus, esse desumpta. *Nos itaque, licet iis, qui talia conscripsere, simus impares, & penitus ad exprimenda, quæ gessimus inefficaces, quomodo rei materiam verborum compositio non æquiparat, ea tamen quæ de B. Zenonis Virtutibus, vel scriptis, vel carminibus ediscere voluimus, differamus.* Quæ autem huic MS. fides habenda sit, ex inferius adnotandis constabit. Ex residuis itaque cartulis, quæ de Coronati Notarii S. Zenoni contemporanei vita remanserunt, hæc concinnata fuisse a verosimili non abludit, quamvis enim aliis, & aliis verbis in diversis MS. legantur, in re tamen conveniunt; ex quo conjicitur, omnes, qui S. Zenonis miracula narraverunt, unum præ manibus habuisse scriptum mutilum licet, & corrosum, cui sese conformarint: Non igitur unica populari traditione nituntur ea, quæ de S. Zenone, & præcipue quæ de Gallieni Filia scripta leguntur. Hæc de prima conjectura, qua Domini Ballerinii narrationem impetunt. Adnot. 3. ad Monum. pr. p. CXLVII.

Magis profecto urget secunda ratio, qua verba ista in Coronati narratione notantur. *Indica nobis si vidisti Zenonem Episcopum, quem nos ex jussu Imperatoris perquirimus.* Ita milites S. Zenoni. Quibus ille: *At ille respondit dicens: Quamvis plura sint nomina in monasterio nostro de nomine isto quem vos dicitis: tamen quod missi estis, dicite:* At in sæpe citato hoc Pistoriensi MS. hæc verba desunt. Sic enim habet: *Indica nobis si vidisti Zenonem Episcopum, quem nos ex jussu Regis perquirimus. At ille respondit: Ad quid missi estis dicite.* Videntur itaque ab alio adjecta ea ratione, qua superius; nempe ut ex cartulis Coronati Notarii corrosis, & mutilis ita narratio continuaretur, ut pro lectionibus in officio S. Zenonis sufficiens esset, non solum pro die festo, sed pro tota octava; quod & in aliis narrationis hujus locis factum esse, ex diversis MS. apparet. Ball. inter Monum. pag. CXLIX.

Tanti vero faciunt præcipue Tillemontius tertiam, quam objiciunt Domini Ballerinii conjecturam, ut ea sola totam de Gallieni Imperatoris filia a dæmone liberata narrationem corruere existiment. Quare vel cum Mabillonio in antiquo Rhythmo Gallum non Gallienum legendum putant (At Gallienum vere legendum ex Lobiensi MS. probant solertissimi Veronenses Editores) vel alium a Gallieno Imperatore diversum Gallienum confingunt. Conjectura eruitur ex eo, quod Gallienus liberata a dæmone filia, corona aurea, *quam ipse Gallienus Imperator capite suo gestabat, donavit* S. Episcopum. Volunt enim *ante Aurelianum id generis ornamentum Romanis Imperatoribus non fuisse in usu.* Quam vero longe a veritate dissident, ex pluribus antiquis numismatibus manifestum est. Augustus in nummi effigie corona radiata capite redimitus inspicitur. Trajanus quoque duobus in nummis, & Valerianus Gallieni Pater. Gallienus vero tribus in numismatibus tali corona videntur ornati. Hæc numismata exhibet Harduinus post secundum Caji Plinii Tomum ab ipso editum: Et in numismatibus aureis Romanorum, Imperatorum ab Jacobo de Bie collectis Tab. 40. Pupienus, Tabula 41., & 42. Philippi, Pater, & Filius, Tab. 42. Hostilianus, Tab. 43. Æmilianus, Tab. 44. Valerianus, & Gallienus eadem corona radiata insigniti aspiciuntur. Romæ insuper in Barbarinis ædibus dum antiqua cementa effoderentur, numisma repertum est, ut Romanæ Litteratorum ephemerides anni 1677. pag. 173. referunt, tribus imaginibus insculptum, nempe Valeriani, Gallieni Imperatorum, & Valeriani junioris, ubi Gallienus radiata corona distinguitur. Cautius igitur in rebus antiquis agendum est, neque enim omnia antiqua monumenta perspecta nobis sunt, plurima perierunt. Temere aliquando

quando spernuntur antiqua MS., quæ magis vera sunt, ut in hac Coronati narratione contingit: eo etenim capite, quo infirmari putabatur, magis confirmari conspicimus; cum ex hac a Gallieno S. Zenoni corona dono data, non omnia, quæ in ea continentur inter fabulas recensenda esse evidenter apparet, præcipue quæ de Gallieni filia scribuntur.

Adnot. 10. *in Monum.* p. CXLVIII. Neque veritati de Gallieni filiæ liberatione officit, quod adnotant iidem rerum historicarum peritissimi Ballerinii. Nempe in Coronati narratione ter unicam appellari filiam Gallieni, cum præter filiam, duos etiam masculos habuerit, ut ex Gruteriana inscriptione pag. 275. ostendunt ipsi. Nam cum Gallienus unam tantum filiam habuerit, quod verbo unica exprimitur, hoc sermonis barbarici, qua tota hæc narratio redundat, donandum est.

Quod tandem non probandum videtur, *Ethnicum Imperatorem Zenoni concessisse, ut idola omnia destrueret, & in Christi nomine Ecclesias fabricaret*: exaggerate dictum fuisse, fatendum est, non a Coronato, sed ab ipsius consarcinatoribus. Cæteroqui enim constat Gallienum edicto publico mandasse, religiosa loca Christianis restituenda; quare a verosimili non videtur alienum, & D. Zenoni concessisse, ut Ecclesiam construeret, de qua S. Præsulem sermonem habuisse, superius vidimus. Non autem in omnibus MS. hæc reperiuntur, desunt enim in MS. Abbatiæ S. Salvatoris Montis Amiati, quod refert Ughelius.

Tom. 5. *Ital. Sac. n* 8 *in Vita S. Zenon.* De hac igitur Coronati Notarii narratione ita sentiendum videtur. Prologum additum esse a variis, quod ipsa in pluribus MS. diversitas fundet. Ex antiquis autem Coronati monumentis sola duo miracula a temporis injuria residua remansisse; Scilicet miraculum hominis in Athesim, dum plaustro ferretur demersi, ac a S. Zenone liberati: Et liberationem Filiæ Imperatoris Gallieni; quæ tamen miracula non verbis Coronati narrantur, nisi forte quibusdam, quæ eodem in MS. leguntur. Quod evenisse videtur, quia Coronati verba interpolatis, & corruptis litteris sensum perfectum non exprimebant, ad continuandam narrationem alia sunt addita, & quædam, quæ non probanda videntur, hæc ea sunt, quæ in omnibus exemplarib s non reperiuntur, ut ex collatione MS. quisque conjicere potest. Hoc & in præsenti MS., quem fideliter exhibemus, si cum edito a Dominis Balleriniis conferatur, poterit observari. Nihil autem certius in eadem narratione contineri dicendum est, quam coronam a Gallieno D. Zenoni donatam, ut ex variis numismatibus comprobatur.

I MS. Pistoriense Monasterii S. Joannis Baptistæ.

In solemnitate S. Zenonis Episcopi, & Con. Ad Vesperas Ant. Dominus Jesus Christus, cum reliquis de laudibus, in fine Laud.

d. omnes

CAP. Ecce Sacerdos Magnus:

HYMNUS

Sancti Zenonis præsulis
Hymnum Christi deferimus
Qui evitavit Sæculum
Mercatus Christi præmium.
Qui in adolescentia
Dei præcepta tenuit,
Stipemque largam jugiter
Erogavit pauperibus.
Piscandi arte usus est
Dogma sequens orthodoxum,
Mittit manum in gurgite,
Piscavit Christi gratiam.
Iuster Petri Apostoli
Digna fort tus merita
Pater Pistoriensium
Confessor gemma præsulum.
Crebris quoque jejuniis
Carnis repulit vitia,
Sæpe docendo Populum
Destruxit mundi idola.
Magnus existens Medicus
Infirma sanans corpora
Sæpe liberos animos
Obsessos a diabolo.
Tanta repletus gratia
Obiit in Christi requiem,
Et nobis semper maxima
Ostendit mirabilia.
Rogemus ergo populi
Confessorem Altissimi,
Ut ipse nobis imperret
Pacem, & indulgentiam. Amen.

℣. Ora pro nobis Beate Zeno. ℟. Ut digni eff. pro. Christi.

Ad

Ad Mag. Ant. Dum Zeno Pontificatus honore polleret valde, meritis non paucis existentibus Gallieni Cæsaris filiam a ruinosa peste Dei Virtute sanavit. Ps. Mag.

Ad mat. Invitatorium.

Confessorum Regem adoremus. Qui Cœlestis regni meritum, & gloriam contulit Sancto suo Zenoni. Ps. Venite exult.

In primo Noct. Ant.

Ab utero matris fuit sanctificatus beatus Zeno, & a cunabulis benedictus. Ps. Beatus vir qui. Ant. Probitatis, & scientiæ jugibus incrementis ad hoc pertingere meruit, ut per sacerrimam vitam pastor in populis efficeretur. Ps. Quare frem. Ant. Continuis jejuniis, & orationibus crebris a Domino petebat, ut sibi aditum prædicationis in populis aperiret. Ps. Domine quid mult.

℣. Ab utero matris fuit sanctificatus Beatus Zeno. ℟. Et a cunabulis benedictus.

In Festo S. Zenonis Episcopi & Conf.

Lect. I.

Olim peritissimorum disciplinabilis mos extitit, virorum indagatione diligenti Sanctorum vitas exquirere, earumque seriem stili officio sollicite, ac rationabiliter memoriæ posteritatis assignare; quatenus ob suæ studium doctrinæ, virorum in orbe imitatione potirentur, & eorum quandoque consortio in perennis vitæ gloria fruerentur. Sic etenim instat sapientis mens ad investigandas Sanctorum vitas, tamquam si aliquis sitiens ardore Solis adustus avide fontium concupiscat fluenta, vel etiam si quis desiderantissimum ex remota regione audire ambiat nuncium, aut certe si quilibet deliciarum dapibus educatus in quodam longinquo itinere positus, esuriem ad solitam sui cupiat ventris pervenire satietatem. ℟. Hic est Sacer Antistes Zeno, quem gemina Virtute Dominus Sanctitatis, & Sapientiæ decoravit. Cujus præclara fulserunt in mundo miracula, & in Cœlis adeptus est Angelorum commercia. ℣. Iste est qui ante Deum magnas Virtutes operatus est, & omnis terra doctrina ejus repleta est. Cujus &c.

Lect. II.

Nos itaque licet eis, qui talia conscripsere simus impares, & penitus ad exprimenda quæ gessimus inefficaces, quomodo rei materiam verborum compositio non æquiparat, ea tamen quæ de beati Zenonis Virtutibus, vel scriptis, vel carminibus edicere valuimus, differamus. ℟. Ab utero matris fuit sanctificatus B. Zeno, & a cunabulis benedictus ab hoc pertingere meruit, ut pastor in populis per sacerrimam vitam efficeretur.

℣. In omnem terram exivit sonus conversationis ejus, & Sanctitas luculenter emicuit. Ut Pastor &c.

Lect. III.

In diebus Imperatoris Gallieni, qui per successiones Cæsarum vigesimus septimus in eorum est catalogo subrogatus, quo etiam tempore Dionysius vir reverendissimus a beato Petro Apostolo Vigesimus Sextus Romanæ præsidebat Ecclesiæ, in provincia Italiæ, in Civitate Verona B. Zenonis acta claruerunt. Cujus viri Virtutes ad liquidum

quas in conversatione, vel in miraculis peregit explicare non sufficientes aliquas tamen juxta quod attingere possumus, enarrare veridica ratione conamur.

℞. In Secretiori parte Oratorii continuis jejuniis, & crebris orationibus a Domino petebat: Ut sibi dignaretur aditus prædicationis in Populis aperire. ℣. Ad convertendas in amorem Episcopi animas hominum die noctuque deditus erat. Ut &c.

In secundo Noct. Ant. Affabilis ita erat in sermonibus, & in habitu mitis, ut Deus in illo collaudaretur ab omnibus venientibus ad se. Ps. Cum invo. Ant. Dum exercitio piscationis fungeretur in fluvio, vidit quemdam hominem in plaustro sedentem per præceps in amnem demergi. Ps. Verba mea. Ant. Vir Dei elevata sursum manu fecit signum Sanctæ Crucis dicens: revertere retro Satanas, ne perimas hominem quem Deus creavit. Ps. Domine Dominus noster. ℣. Sacerdos Dei Zeno sedebat super lapidem ℞. Et artis apostolicæ documenta sequens piscabatur in flumine.

Lect. IV.

Fuit itaque a matris utero sanctificatus, & a cunabulis benedictus, ut assertione Divina in eo reperi videretur, quod Jeremiæ dictum est: Priusquam te formarem in utero, novi te, & ante quam exires de ventre, sanctificavi te. Denique probitatis, atque scientiæ jugibus incrementis ad hoc pertingere meruit, ut per sacerrimam vitam pastor in populis mereretur. Nempe audiant populi omnes, qui ejus cupiunt nosse miracula, quia in omnem terram sonus exiit conversationis ejus, & Sanctitas luculenter emicuit. ℞. Affabilis ita erat in sermonibus, & mansuetudine, atque habitu mitis. Ut Deus in illo collaudaretur ab omnibus ad se venientibus. ℣. Ita existebat alacer, ut mox ad eum properantes relictis idolis, Domino crederent Jesu Christo. Ut Deus.

Lect. V.

Erat enim sedens in Monasterio in secretiori parte oppidi Veronensis continuis jejuniis, & orationibus crebris a Domino petebat, ut sibi dignaretur aditum prædicationis mellifluæ in populis] aperire. Igitur ad convertendas in amorem Christi animas hominum die noctuque deditus erat. Revera quod Sanctus ejus Spiritus purorum illuminator mentium, doctor existebat, sicut ipsa veritas loquitur, dicens: Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis. Ita sane affabilis erat in sermone, & in habitu mitis, ut jure Deus in ipso collaudaretur ab omnibus venientibus ad se. Ita alacer, & in splendifico nitore facundiæ vividus, ut mox ad eum properantes relictis idolis, & pravitate gentilitatis Domino crederent Jesu Christo. ℞. Dum in fluvio Adasi piscationis exercitio fungeretur, erectis sursum oculis vidit hominem in plaustro sedentem, bobus subjunctis in amnem demergi. ℣. Tanta enim velocitate ferebatur, ut cunctis ostenderetur antiqui hostis arte peractum. Bobus.

Lect. VI.

Per idem tempus juxta Urbem Veronam dum egrediens idem vir a monasterio, in Adasi flumine piscationis exercitio fungeretur, erectis sursum oculis, vidit ex adverso quemdam hominem in plaustro sedentem, bobus subjunctis per præceps in amnem demergi. Tanta quippe miserabili velocitate ferebatur, ut palam cunctis cernentibus daretur intelligi, hoc diaboli arte fuisse peractum. Sanctus itaque vir dum intentis luminibus hoc a longe prospiceret, cognovit lymphaticam viri ruinam, factum diaboli esse. Itaque interea Vir Dei elevata sursum manu, fecit signum Sanctæ Crucis frequenti vice dixit: Revertere retro Satana, ne perimas hominem, quem Deus creavit,

℞. Quod

℟. Quod signum ut vidit diabolus, velut fumus a vento raptus evanuit, & clamoribus, ac stridore nefando de alta rupe cum impetu decideret ait; ℣. Et si non hic me permittis animas hominum mea obsessione lucrari, tamen paratus sum in patrias notas circumquaque sitas ad tuum pertinaciter obire impedimentum. Et si &c.

In III. Noct. Ant. Beatus Zeno dixit, non te permittit Dominus aliquid agere adversus servum suum. Ps. Domine quis. Ant. Miserabilis Pater, totaque domus Regia mœrore affligebatur, eo quod puella acriter suffocaretur. Ps. Domine in virt. Ant. Sacerdos Dei Zeno sedebat super lapidem, & artis apostolicæ documenta sequens piscabatur in flumine. Ps. Domini. ℣. Quod signum, ut vidit dæmon evanuit velut fumus ℟. Cum clamoribus, & stridore nefando.

Lect. VII.

His itaque peractis cum detestabili ululatu, & clamore discessit. Festinans itaque dæmon ingressus est cito palatium Cæsaris Gallieni, arreptamque filiam ejus, quo tunc tempore unica parentibus erat, cœpit crudeliter vexare. Miserabilis ergo Pater, simulque tota Domus Regia, in tristitiam versa, cruciabatur, & mœrore ingenti affligebatur, eo quod acriter puella suffocaretur. Quæ dum crudeli vexatione corriperetur, cœpit per os infantulæ regis filiæ dæmon clamare dicens: Non egredior a corpore isto, nisi Zeno Episcopus venerit, ac per ipsius imperium coactus migrabo. Mox itaque ut hoc Regi Gallieno innotuit, missis apparitoribus sollicita intentione cœpit investigare, sicuti Sanctum potuisset invenire virum. ℟ Festinans itaque dæmon ingressus est palatium Cæsaris Gallieni. Et comprehensam ejus filiam cœpit tam crudeliter vexare. ℣. Miserabilis pater totaque Domus Regia cruciatu, & mœrore affligebatur Et comp.

Lect. VIII.

Ex jussu autem Regis milites ad virum Dei gressibus pergunt. Ille vero sedebat super lapidem, qui in proximo erat Monasterii, & artis apostolicæ documenta perficiens, ex more piscabatur in flumine. Venientes ergo milites, quia ignotus eis erat, cœperunt sollicite Sanctum Dei interrogare dicentes: Quis es tu homo Dei? Indica nobis si vidisti Zenonem Episcopum, quem nos ex jussu Regis perquirimus. At ille respondit: Ad quid missi estis dicite. Ego enim quamvis tantillus servus sim, tamen Christi Zeno vocor. Igitur conferentes ad invicem milites, dicentes inter se:. Quid multa colloquimur? Indicemus pro qua re destinati sumus ad istum virum. Tunc patenter intimantes Beato Sacerdoti dixerunt: Rogat te Rex venire ad se, quia vult faciem tuam videre. Quid meam Rex vult cernere faciem? qui omnium Christianorum manifestis indiciis inimicus esse non desinit? At illi respondentes, dixerunt: Obsecrat enim te Rex, ut filiam ipsius, quæ immani atrocitate a dæmone vexatur, sanitati restituas, quis unica illi est. Ille vero dixit eis: Dominus Jesus Christus Omnipotens est. Ite, inquit, ego paulatim subsequor vos. Oportet enim ut mirabilia Dei luce clarius omnibus manifestentur. Quo dicto milites viam, qua venerunt, repedarunt. ℟. Ingrediente Christi confessore palatium, & facto Crucis Signo, mox cœpit dæmon clamare dicens: Tu Zeno expellis me. Ego propter tuam Sanctitatem stare non possum. ℣. Et si hinc abiero, eo Veronam, ibique invenies me. Ego propter. ℣. Gloria Patri. Ego.

Lect. IX.

Exurgens vero Beatus Sacerdos Zeno, ne diutius absconderetur civitas supra montem posita, fecit orationem, perrexitque ad palatium, ubi cruciabatur, & lamentabiliter affligebatur

tur pro sua filia Rex. Sanctus quoque Episcopus cum celeri peregrinatione iter ageret, ante eum provenit, quam hi qui missi fuerant Milites. Ingrediente siquidem Christi confessore palatium, & facto Crucis signo cœpit confestim per os infantulæ dæmon clamare, dicens: Ecce tu Zeno venisti ad expellendum me, & ego propter tuam Sanctitatem stare non possum. His quidem auditis tenens Sacerdos manum puellæ, dixit: In Nomine Domini nostri Jesu Christi præcipio tibi exi ab ea dæmon. At ille publica, & horribili voce cœpit clamare dicens: Et si hinc a te fuero expulsus, eo Veronam, ibique invenies me, & eos, in quibus habitem, stantes in platea, expectantes te. Christi namque Sacerdos mox ab omni dæmoniacæ incursionis ludificatione restituit filiam Regis.

Ad Laudes, & per horas ant.

Dominus Jesus Christus Omnipotens est, oportet enim ut mirabilia Dei omnibus manifestentur. Ps. Dominus reg. cum reliq. de laud. Ant. Exurgens Beatus Sacerdos fecit orationem, perrexitque ad palatium, ubi affligebatur pro sua filia Rex. Ant. Ingrediente Christi Confessore palatium, facto Crucis signo per os puellæ dæmon clamavit, dicens: Tu Zeno venisti ad expellendum me, & propter tuam Sanctitatem stare non possum. Ant. Tenens B. Zeno manum puellæ, dixit: In Nomine Domini Jesu Christi præcipio tibi, exi ab ea dæmon. Ant. Christi namque Sacerdos ab omni dæmoniacæ incursionis ludificatione sanam restituit filiam Regis. Capitulum.

Ecce Sacerdos Magnus, qui in diebus suis placuit Deo, & inventus est justus, & in tempore iracundiæ factus est reconciliatio.

HYMNUS.

Præsulis Sancti redeunt colenda
Festa Zenonis Dominum sequentis,
Qui diem nobis celebrem sacravit
Fine beata.
Magnus excelsi fuerat Sacerdos,
Prædicans gentes bene trans marinas,
Inde Veronam Deus hunc ad Urbem
Mittere curat.
Quo Deo multum Populum lucratus
Instruxit verbis, solidavit actis,
In Deo tandem patiendo mortem
Vivit in Ævum.
Nunc in æternum meritis coruscat
Clarus & Mundo manifestus omni,
Qui Deo soli studuit placere
Corpore vivens.
Pastor æterno radians triumpho
Servulos audi tibi supplicantes,
Præmium justis, veniamque posce
Crimine lapsis.
Quo Dei magna miseratione
Ordinem Cœli decimum replentes
Ipsius cultum videamus omni
Tempore Sæcli. Amen.

℣. Ora pro nobis B Zeno. ℟. Ut dig. eff.

Ad Benedictus Ant. Acceptam B. Zeno coronam a Rege distribuit pauperibus dicens: Si Dominus operatur excelsa, ipsi perpetuæ laudes referantur, & gloria. Ps. Bened. Oret.

Deus qui nos Sancti Zenonis Sacerdotis, & Confessoris tui annua beatæ confessionis solemnitate lætificas, præsta, quæsumus, ut callida hostis incursione tua, freti Virtute devicta, pervenire ad gaudia ipso interveniente mereamur æterna. Per &c. Ad III. cap. Ecce Sacerdos.

℟. bre. Ab utero matris fuit sanctificatus. Beatus Zeno ℣. Et a cunabulis benedictus. ℣. Gloria Patri: Ab utero. ℣. Quod Signum. ℟. Cum clamoribus.

Ad sextam. Cap. Non est inventus similis illi, qui conservaret legem Excelsi, ideo jure jurando fecit illum Dominus crescere in plebem suam.

℟. bre. Quod signum ut vidit dæmon evanuit velut fumus. ℣. Cum clamoribus ac foetidore nephando. Evanuit. ℣. Gloria Patri. Quod signum. ℣. Sacerdos Dei ℟. Et artis Apost.

Ad

Ad IX. Cap. Fungi Sacerdotio, & habere laudem in nomine ipsius, & offerre illi incensum dignum in odorem suavitatis.

℞. bre. Sacerdos Dei Zeno sedebat super lapidem. ℣. Et artis Apostolicæ documenta sequens, piscabatur in flumine. Sedeb. ℣. Gl. Patr. Sacerdos.

℣. Justum deduxit. ℞. Et ostendit illi.

In secundis Vesp. Ant. Dominus Jesus cum rel. Ps. Dixit Dominus. In fine Ps. Memento. cap. Ecce Sacerdos. Hymnus Sancti Zenonis. ℣. Ora pro nobis. ℞. Ut dig. eff. Ad Mag. Ant. Sancte confessor Zeno pastor Domini gregis, te deprecamur, intercede pro nobis, ut mereamur tecum esse in Cœlis. Ps. Mag. orat. ut supra.

Laus Deo Patri.

Notæ in allatum MS. Pistoriense.

1. NOtanda primo est conformitas hujus Pistoriensis MS. cum MS. vetersioribus Veronensibus. Nam Antiphonæ ad Vesperas, & Laudes eædem sunt atque illæ, quas ex MS. Veronensibus referunt Domini Ballerinii inter monumenta pagin. CLXIV., & CLXV. Ita si valde pauca excipias, & responsoria ad lectiones, sicut & Oratio Deus qui præsentem diem &c. eadem omnino est, pag. CLXII., hymni quoque *Præsulis Sancti*, & Sancti Zenonis Præsulis pagina CLXVIII., & CLXIX. Qua de re manifestum est hoc Pistoriense MS. recenti licet manu exaratum a Veronensibus vetustissimis MS. exscriptum fuisse.

2. Longiorem præfationem nota diligens lector, & in pluribus diversam ab ea, quæ in editione Veronensi ultima leguntur, quod eam non esse Coronati Notarii, satis indicat.

3. Hic error amanuensis est, ut puto; Nam in Summis Pontificibus numerandis vero numero recensetur Dionysius a Beato Petro vigesimus sextus. Gallienus vero Imperator in serie Romanorum Cæsarum 43. numeratur a Joanne Ludovico Gothofredo sua in Anthologia cosmica lib. primo in elencho Imperatorum Occidentis.

4. Post hæc in re penitus convenit hoc MS. Pistoriense cum edito a Balleriniis pagina CXLVII., verbis non item. Plura tamen iisdem verbis leguntur in utriusque, quod nostræ conjecturæ favet. Nempe cartulas quasdam, sed caracteribus detritis, atque corrosis vitæ S. Zenonis a Coronato Notario descriptæ fuisse repertas, & a diversis aliis, & aliis verbis suppletas, & continuatas, quibusdam etiam additis, quæ non in omnibus MS. reperiuntur, retentis iis, quæ in ipsis corruptis cartulis legi poterant, quæ eædem in MS. leguntur.

5. Hæc non de Confessore, sed de Martyre dicuntur; quare videtur hæc Oratio ad festum Ordinationis accommodata, cum in festo Martyrii forte legeretur *Deus: qui nos Sancti Zenonis Sacerdotis, & Martyris tui annua beatæ confessionis solemnitate lætificas &c.* In festo autem Ordinationis dempto verbo *Martyris*, repositum fuit ejus loco *Confessoris*, relictis aliis *beatæ Confessionis*, quæ tantum Martyri, non Confessori conveniunt. Reliqua ex collatione cum edito a Dominis Balleriniis Lectori notanda relinquimus: ea enim fidelitate MS. hoc Pistoriense exhibuimus, ut etiam Amanuensis intactos exhibuerimus errores.

CAPUT IV.

Ea, quæ contra S. Zenonis Epocham tertio Sæculo manutenendam facere videbantur, sublata jam esse confidimus; eamdem nunc tertio Sæculo confirmandam, variis rationibus suscipimus.

§. I.

S. Zenonis Episcopi Veronensis, & Martyris epocha ex iis, quæ circa ipsius Sermones sunt observata, atque etiam observanda sunt, tertio Sæculo statuenda ostenditur.

MUlta pro re disseruimus, quæ hic breviter perstringere inutile non videtur: Ea enim non modo ad elevanda objecta faciunt, quin & ad stabiliendam D. Zenonis Epocham maxime conducunt. Lectori tamen ut detrahamus fastidium, loca, ubi hæc supra fusius tractata sunt, indicasse sufficiat. Illa potissima conjectura est, qua evidentissime demonstratur S. Zenonem tertio Sæculo floruisse, scilicet nullum vestigium vel leve in ipsius sermonibus reperiri posse, quo Sæculum quartum indicetur. Nusquam Arium vel per umbram nominat. Errores contra Fidem, quos vel innuit, vel confutat, Ario anteriores probavimus cap. 1. §. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. Arianorum proprias errorum suorum formulas; neque suis in scriptis S. Zenonem indicasse comperimus §. 18. 19. cum SS. Patres Ario posteriores de iis frequentem mentionem fecerint §. 19. 20. 21. Tantum vero abest, quod S. Zeno contra Arium scripserit, ut in ejus sermonibus dictiones quasdam Petavius redarguerit (sed perperam) tamquam Arianismum redolentes. Si namque S. hic Doctor post Arium Sæculo quarto scripsisset, suspicionem omnem sentiendi cum Ario ipsum sublaturum fuisse, putandum est. §. 22. de hæresibus quarto Sæculo exortis, nullam mentionem facit Cap. 2. §. 1. Quæ vero de publica Ecclesia ædificata differit, vel quod a feralibus edictis redempros Veronensium largitionibus fideles commemorat, ea & tertio Sæculo convenire demonstratur §. 2. & 3. Tertium vero Sæculum aperte designari a S. Zenone ex eo constat, quia *in nummis excudi solere* „ dicit „ *signum idololatriæ, eademque idola, quæ colerentur in templo* §. 4 Anachronismum vero esse quadringentorum annorum nota in Sermone de Continentia amanuensium errore inlapsum ostendimus §. 6. Inane vero commentum esse alium Zenonem *S.* Ambrosii temporibus fingere, constat ex iis, quæ tertio hoc capite sunt adducta.

Alia in Sermonibus S. Zenonis non desunt, quæ antiquitatem ante quartum Sæculum indicant: Id etenim quod de Obstetrice incredula afferit, cujus intemeratum inspecturæ Deiparæ Virginis candorem combusta manus, & Pueri Jesu sanata dicitur, nusquam in Patribus quarti Sæculi legitur; ejus tamen rei meminit Clemens Alexandrinus, quæ ex-
L. 2. Tr. 8. eunte secundo Sæculo ut apocrypha rejiciebatur, ut ex Hieronymo iidem notant Domini
adver. 17. Ballerinii.

Tractatu vero quinto libri primi verba illa: *Quid quod illius Sacrificium publicum est, tuum secretum. Illius a quovis libere tractari potest, tuum etiam a Christianis ipsis minime consecrari sine Sacrilegio videri non potest*, apertissime quarto Sæculo repugnare ostendimus supra cap. 2. § 6.

Accedit & illud quod de peccato primorum Parentum in Sermone de circumcisione exprimit S. Zeno. *Adam etenim cum inclitum pomum hoc membro decerpsit, sic in genus humanum jus mortis induxit: Necessario ergo luxurioso populo Deus hoc signum dedit, ut locum matricalis culpæ cum denotat, etiam alia crimina fugienda cognoscat:* Scilicet peccasse Adam non vetitum eden-

edendo pomum, sed non expectata jussione Dei concumbendo cum Eva: Quæ opinio licet eam Zeno non ut suam, sed ut aliorum retulerit, ut optime aliis adductis S. Doctoris Textibus, quibus vera, & communis peccati originalis sententia exprimitur, Domini Ballerinii comprobant, adeo tamen antiqua est, ut ejus vestigia in uno S. Clemente Alexandrino ex aliis SS. Patribus legatur: quarto vero Sæculo ita obsoleta, ut ne verbum quidem in ejusdem ævi Scriptoribus de ea reperiatur. *Diss 2.c.4.*

Ea etiam, quæ de secundis nuptiis, & tertiis S. Zeno profert tract. 5. lib. 1. mirum in modum iis consentiunt, quæ S. Irenæus, Clemens Alexandrinus, Origenes, Tertullianus, aliique vetustissimi Patres in eam sententiam dixerunt. Vide septimum Caput Dissertationis secundæ, & ibi ea, quæ iidem Domini Ballerinii eruditissime disserunt.

Tractatu vero, seu Sermone 27. libri secundi num. 3. Persecutionem Ecclesiæ vindemiæ comparans S. Zeno, hæc habet 1. *At ubi vindemiæ veneris tempus, id est persecutionis dies, passim uvæ diripiuntur, id est inconsideratæ sanctis omnibus violenta infertur manus. Ad torcular comparantur, id est ad supplicii locum deducuntur. Ab operariis ibidem conculcantur, hoc est summa cum contumelia a persecutionibus illusi jugulantur &c.* Quæ præsentem persecutionem, seu frequentem ac obviam indicant. Conantur quidem Domini Ballerinii verba hæc ad persecutionem Constantii in Catholicos amandare, at nullo opitulante textu, & quæ ex aliis Patribus ejusdem Ævi producunt, aperte tempus Constantii connotant, quod in S. Zenonis verbis minime observare licet. Apertius in sermone de patientiæ laudibus, illam efferens, sic ait. *Tu Prophetas provexisti: Christo tu Apostolos glutinasti, Tu quotidiana Martyrum mater es, & corona.* De Prophetis, & Apostolis agens tempore præterito loquitur, cum vero de Martyribus præsenti. Idem in sermone 13. lib. 1. num. 11. Martyrium cum circumcisione conferens: *Non sanguinem sterili solemnitate dimittimus, sed pudoris sanguinem retinemus, quem ambitiose plerumque effundimus, cum pro nomine Domini diabolum movendo vastamus*; & sermone sequenti de Humilitate, idololatriam præsentem exprimit contra Philosophos agens nomine Græcorum. Arianos vero intelligere Philosophorum nomine, ut Adnotatores Veronenses explicant, alienum a sensu D. Zenonis videtur, nam infideles præcise carpit. *Quod nunc faciunt infideles.* Infidelium vero nomine non Ariani, qui lustralibus Baptismi aquis tingebantur, sed Ethnici designantur. Vide & Tract. 15. num. 2. Plura enim hujusmodi sunt in Sermonibus D. Zenonis observanda, quæ jam piget perscrutari. *Adnot.20. in eund. lib.1.Tr.6. n. 8. Tr.7. n. 1. Adnot. 2. & 3. in eumdem.*

§. II.

Traditio constans, atque continuata S. Zenonem tempore Gallieni floruisse demonstrat.

VEronensis Ecclesiæ antiqua omnia monumenta hanc Traditionem testantur, S. Zenonem scilicet Gallieni Imperatoris ætate ejus Ecclesiæ Cathedram tenuisse. Hæc Lector videre poterit in libro qui *SS. Episcoporum Veronensium antiqua monumenta inscribitur*, edito a Raphaële Bagatta, & Baptista Peretto, ac Venetiis impresso anno 1576. & in ultima Dominorum Balleriniorum Veronensi editione Sermonum *S.* Zenonis post Dissert. tertiam. Testantur & monumenta Ecclesiæ hujus Pistoriensis: Kalendaria quoque, ac Martyrologia fere omnia celebriora præcipue, & in iis, quod præ cæteris maximi faciendum est, Martyrologium Romanum. In eadem sententia Auctores ad Sæculum decimum sextum usque fuere omnes: Quæ opinio in eorum adeo insedit animis, ut sermones potius non esse S. Zenonis assererent, ea ratione, qua videbantur Gallieni temporibus convenire non posse, ut S. Zenonis Epocham a Gallieni ejusdem ætate amovere non cogerentur. Id de Sixto Senensi, atque Labbeo observant eximii Ballerinii. Traditionis tamen hujus penitus inspiciendæ sunt vires, & fundamenta. *In Proœm. Dissert. 1.*

Primus, qui traditioni huic fundamenta jecerit, ut Domini Ballerinii opinantur, Coronatus Notarius Vitæ S. Zenonis ſcriptor fuiſſe creditur. *Cui traditioni, ſeu potius præjudicio unus Coronatus Notarius ſeptimi, vel octavi Sæculi ſcriptor fundamentum poſuit, ex quo alii ſubinde antiquitatem non Zenoni ſolum, ſed Veronenſi etiam Eccleſiæ honorificam prædicarunt.* Pluraque congerunt, ut narrationi hujus Coronati detrahant, de quibus ſupra egimus. Modo tamen, ut indulgentius agamus; Si S. Zeno quarto Sæculo, anno ſcilicet 380. circiter obiiſſet (ut Domini Ballerinii opinantur, quod concedendum non eſſe ex iis, quæ ſupra expendimus, conſtat) Coronatus vero ipſius vitam ſeptimo Sæculo ſcripſit, demus anno 650, nempe annis 270. poſt S. Zenonis mortem; Ut Coronatus præjudicium hoc (ut dicitur) feliciter adeo vulgaret, ita ut amplecteretur ab omnibus non ſolum vulgi, ſed & Cleri hominibus, qui Coronati narrationem in antiphonas, lectiones, reſponſoria, verſus, atque hymnos ſcindentes, ea in Officiis Divinis uterentur: Neceſſe itaque eſt opinari, Veronam ita Patroni ſui, quem tanto ſemper obſequio, & honore coluit oblitam, ut tam parvo tempore annis ſcilicet 270. neque Zenonis ætatis nulla in ea memoria reperiretur. Quis prudens ſuum hoc in animum inducere poterit? Extabat ergo ſeptimo Sæculo memoria temporis, quo vixerat S. Zeno: Itaque ſi quarto Sæculo S. Zeno vixiſſet, non tempore Gallieni, ſed anno 380. circiter Gratiano, Valentiniano, & Theodoſio Imperantibus. Quomodo Coronatus Eccleſiæ Veronenſi ita potuit illudere, ut patenti mendacio ita aſſentiretur, illudque celebriori ſolemnitati decantaret ipſa in Eccleſia? An antiquos Patres noſtros ita impudentes habebimus? Coronatus itaque S. Zenonis ætatem narravit ſecundum Eccleſiæ Veronenſis, non vulgi traditionem.

Diſſert. pr. cap. 2. § 2 cap. 3. § 3.

At dices, alia eſſe, quæ fabulam ſapiunt in antiquis Officiis Eccleſiæ Veronenſis de Zenone relata. Quæ ſunt hæc? Nihil certe aliud quod improbabile videatur, niſi illud: S. Zenonem ſcilicet fuiſſe ſanctificatum, quaſi Baptiſtam alterum in utero Matris, ſi ita intelligenda ſunt ea verba: *Fuit itaque a matris utero ſanctificatus, & a cunabulis benedictus, ut aſſertione Divina in eo reperi videretur quod Jeremiæ dictum eſt. Priusquam te formarem in utero, novi te, & antequam exires de ventre ſanctificavi te.* Quod aliter legitur in vita a Coronato Notario per Dominos Ballerinios inter monumenta relata, nempe: *Et quia ipſe Dominus dixit bona operantibus: Priusquam te formarem in utero, novi te, & antequam exires de ventre, ſanctificavi te. Ille enim a cunabulis benedictus, & a ventre ſanctificatus erat.* At non præoccupato in veteres animo, & quem primo aſpectu hæc verba ſenſum ingerunt ſtatim eſt accipiendum, ſed quid ipſi Scriptores antiqui iiſdem verbis exprimere voluerunt: ea enim verba: *Fuit itaque a matris utera ſanctificatus, & a cunabulis benedictus*, ut in MS. Piſt. in vita ſupradicta: *Ille enim a cunabulis benedictus, & a ventre ſanctificatus erat*: Non ſanctificationem in utero, & antequam naſceretur proprie ſignificant, ſed poſt nativitatem. *A matris utero ſanctificatus, & a cunabulis benedictus.* Proprius itaque ſenſus eſſe videtur, S. Zenonem infantem ſtatim natum baptizatum fuiſſe, quod primis illis Eccleſiæ temporibus non ita paſſim factum fuiſſe conſtat; plurimi enim adulti ab idololatria ad Fidem convertebantur, ita ut veluti quædam ſingularis prærogativa in S. Zenone videretur commendanda, ut ipſe a Chriſtianis Parentibus ortus judicaretur: Quare & in MS. hæc, quæ ſequuntur verba, verum hunc ſenſum confirmant: *Denique probitatis, atque ſcientiæ jugibus incrementis ad hoc pertingere meruit, ut per ſacerrimam vitam Paſtor in populis mereretur.* Item in vita. *Et ad hoc pertingere meruit, ut per vitam ſanctam Paſtor in populo eſſe mereretur, & ideo quia in omnem terram exivit ſonus ejus, & Sanctitas emicuit.* Quibus ſignificatur, ea de cauſa ad Cathedram Veronenſem ſublatum fuiſſe Zenonem, quod a Chriſtianis Parentibus ſanctiſſime jugiter vitam traduxerit ſacris ſtudiis occupatus. Quod autem Jeremiæ Textum Baptiſmo Zenonis infantis accommodaverint, vel Coronatus, vel alii, hoc encomiaſtice factum fuiſſe dicendum; nam cautione quadam Jeremiæ textum in MS. Piſtorienſi allatum videmus. *Ut aſſertione Divina in eo repeti videretur quod Jeremiæ dictum eſt &c.* Nihil itaque in Veronenſis

Lect. III. Officii S. Zen. Vid. ſup. MS. Monial. S. Joan. Baptiſtæ Piſt.

nensis Ecclesiæ Officiis de S. Zenone incongruum, & fabulosum reperitur, quod Traditioni huic officere possit. Vide quæ de Gallieni filia per S. Zenonem liberata a Dæmone supra diximus. c. 3. §. 3.

At enim vero illud asserere, ab una Coronati Notarii narratione manasse, S. Zenonem Ecclesiæ Veronensi præfuisse tempore Gallieni Imperatoris, a quo & Ecclesia Veronensis, totque alii hanc traditionem acceperint, non satis tutum. Quid si Coronatus Notarius ab Officiis Veronensis Ecclesiæ sit mutuatus, quæ sua in historia collegit? (hoc in sententia Dominorum Balleriniorum dictum volo, qui Coronatum Notarium Sæculo septimo, vel octavo scripsisse opinantur) Hac etenim constituta Coronati Notarii Epocha, cum ante septimum, & octavum Sæculum Officia de S. Zenone in Ecclesia Veronensi celebrata fuisse in dubium verti non possit; Coronatum potius ab Officiis Ecclesiæ Veronensis, quam Veronensem Ecclesiam a Coronato accepisse dicendum est. Nam antiquioris ævi præsumptio hoc suadet. Licet enim quarto, & quinto Sæculo forte non eodem modo Officia Ecclesiastica fuerint disposita, ut post decimum Sæculum disposita leguntur antiquis in MS. Forma tamen Officiorum mutata, historiæ Sanctorum, quæ a primis Sæculis in Ecclesia legebatur, nullum præjudicium afferre, evidens est.

Constat ulterius alia in Ecclesia Veronensi monumenta antiquitus fuisse præter Coronati Notarii narrationem. Ipsi enim eximii Ballerinii observant in Coronati narratione deesse Miraculum a D. Zenone patratum; *Nempe mortuum fluvio abreptum, vitæ redditum - Cujus miraculi a Coronato licet prætermissi testimonium profert Anonymus Pipinianus, ut nos ex duobus MS. restituimus*, Anonymus Pipinianus Coronato Notario posterior, quem scripsisse *octavo Sæculo exeunte, vel saltem ineunte Sæculo nono*, optime ex ipso contextu probant Domini Ballerinii, hoc miraculum a Coronato prætermissum suo in Rhythmo commemoravit his verbis: *Mortuum e fluvio exemptum suscitavit.* Non a Coronato itaque accepit, sed aliunde. Unde nam? An ex vulgari traditione? Nonne & potuit ab aliis monumentis vetustioribus habere? Sine ulla itaque ratione opinari e vulgi Triviis habuisse, præjudicium est, eorum qui antiquorum scripta minus probant, cum valde arduum sit in eam sententiam ire; Veronenses videlicet nullam prorsus de Zenone notitiam antiquiorem retinuisse: De hoc miraculo, & lectione secunda secundi Nocturni, quæ in Officio S. Zenonis in præsens legitur, habetur mentio. *Sed cum propterea Gentilium Sacerdotes adversus eum* (Zenonem) *conclamarent, Vir Sanctus doctrinam suam miraculo comprobavit: Nam hominis cadaver, quod tunc forte in fluvio volutabatur, longe vocavit, & ei vitam cum omnium admiratione restituit. Quo miraculo universa pene Civitas simulacris deorum rejectis, Christi Fidem suscepit.* Plura hic quam in Anonymo Pipiniano leguntur, quæ cum neque Coronatus narret ex aliis vetustioribus MS. ortum habuisse dicendum. Non a solo itaque Coronato Notario ea, quæ de S. Zenone leguntur sunt derivata, sed aut ab Ecclesiæ Veronensis Traditione, vel ab antiquioribus monumentis: Quare & liberatio filiæ Gallieni Imperatoris a Dæmone inter fabulas adscribenda non est, neque S. Zenonis Epocha Gallieni tempore veluti falsa spernenda, cum nihil in his historicis factis reprehendi possit, quod improbandum videatur.

In adm. ante monum. p. CXLIII.

Illud vero maximi in hac re ponderis esse dicendum est. Si Traditionem Ecclesiæ Veronensis pro vindicandis S. Zenonis sermonibus cum ejusdem Ecclesiæ Veronensis circa ætatem ejus de S. sui Præsulis Traditione conferamus. Jure quidem ac merito Domini Ballerinii in hac traditione insistunt, ut S. Zenonem Sermonum Auctorem demonstrent, MS. Remense Sæculo nono antiquius adducunt, Ratherii Episcopi Veronensis testimonium Sæculo decimo scribentis, qui tribus in locis Sermones S. Zenonis laudat, Anonymi cujusdam Monachi Cœnobii Veronensis, qui Sermones S. Zenonis se legisse testatur, idem comprobat Joannes quidam Presbyter mansionarius Ecclesiæ Veronensis. Alios etiam citant Sæculi XIV., & XV. auctores, Petrum Calo Ordinis Prædicatorum, Guilielmum Poetrengum, Petrum de Natalibus, Flavium Blondum, quos videas Dissertatione prima cap. 3. § 1. Additis MS. omnibus, in quorum non tantum Titulo, sed pluries vel in prin- *Dissert. 1. §. 1.*

lib. 1. de Serm. S. Zen. c. 2. principio vel in fine Sermonum S. Zenonis nomen inscribitur. Idem, & in hoc Pistoriensi Capitulari MS., & nos observavimus.

Neque pauciora, neque minoris auctoritatis ad Traditionem ætatis S. Zenonis Gallieni Imperatoris Ævo suppetunt argumenta: Et primo MS. Remense in quo Coronati Notarii vita de S. Zenone inserta est, quæ in ea parte potissimum, qua de Gallieni Imperatoris filia a dæmonis obsessione liberata agit, ab injectis falsitatis indiciis vindicata pro genuina habenda est, quam septimo, vel octavo Sæculo exarasse putant Domini Ballerinii. V.c. 3. §. 3. supr. Ignotus Scriptor, quem in MS. Capituli Veronensis Sæculi noni repertum a Bartholomæo Campagnola ejusdem Capituli Cancellario accepisse dicunt iidem Ballerinii, cujus scriptum exhibent inter monumenta pag. CLI. Monachus, quem iidem Auctores Zenonianum vocant in Vita S. Zenonis, hic circa finem Sæculi XI. vixisse dicitur, ipsumque *antiquiori aliquo monumento usum* conjiciunt: quare reprehendi forte non poterit qui diceret præjudicii loco habendum esse eorum assertionem, qui dicunt hunc Zenonianum Monachum a Coronati Notarii narratione, quam forte numquam vidit, sumpsisse, quæ de S. Zenone scriptis mandavit. Anonymus item Pipinianus nono cadente Sæculo scribens, cujus Rhythmus Ratherii Veronensis Episcopi manu conscriptus Lobii extat, quem de Gallieno Imperatore intelligendum in eo versu -- A malo spiritu sanavit Gallieni filiam --

c. 3. §. 2. Supra notavimus MS. omnia S. Zenonem imperante Gallieno vixisse probant, ut apud eosdem Ballerinios in Officiis pro S. Zenone videre potest inter monumenta pag. CLXIV. & sequentibus, quæ sunt conformia MS. huic Pistoriensi supra relato in fine §. tertii cap. 3. Hæc MS. Ecclesiæ Veronensis aliarumque Ecclesiarum, quæ eadem Officia a Veronensibus acceperunt, tot sunt irrefragabilia argumenta, quibus ejusdem Ecclesiæ Veronensis Traditio probatur; neque a vulgi rumoribus orta dicenda sunt, quæ in Divinis Officiis recitabantur. Martyrologia quoque idem confirmant, tam Veronensia, quam ab exteris vel scripta, vel edita. Vide quæ referunt Perettus, & Bagatta in antiquis monumentis SS. Episcoporum Veronensium pag. 12., & sequentibus. Vide quæ a me relata sunt lib. 2. de Martyrio S. Zenonis cap. 1. 2 4. 7. 11.

Auctores vero hic colligere, qui Traditioni huic suffragantur, non oportet, cum omnes, qui ante Dupinum, & Tillemontium scripsere, Gallieni Imperatoris tempore Epocham S. Zenonis constituant. Quis itaque si bene sapiat, Dupini, & Tillemontii sententiam probare audeat, potentissimum cum Traditionem tot Sæculis probatam falsis, vanisque suspicionibus inani labore vellicare sint ausi, ut superius ostendimus. Si ergo Traditio de Sermonibus S. Zenonis tantis non adjuta suffragiis pro constanti & vera accipienda est (ut eam libenter accipio) qua de causa Traditio de S. Zenonis ætate Gallieno Imperante sit respuenda, non video.

DIS-

DISSERTATIO SECUNDA.

RATIONUM, QUAS

D. D. BALLERINII

PRO ET CONTRA

S. ZENONIS

MARTYRIUM AFFERUNT,

EXAMEN ET JUDICIUM.

Sine judicio ac temere facturus sane videar, si de S. Zenonis Martyrio audeam judicium ferre. Ab hoc ferendo judicio libratis hinc inde rationibus Eruditissimi Ballerinii tantopere in S. Zenonis rebus versati abstinuerunt. Quid ego viribus, ingenio, eruditione instructissimis Viris ornatisque bonarum litterarum artibus, adeo impar affirmare attentabo? Cum vero illud venit in mentem, non causæ difficultate absterritos eximios Viros alterutræ opinioni suum cohibuisse assensum, ac facile quæstionis hujus exitum lectoribus permisisse. *Lectorum judicio, quod non difficile ferri poterit, omnia remittimus.* [Dissert. 3. c. 2. ante pr. §.] Sine temeritatis nota, hoc mihi posse sumere non diffido. Norunt quippe ingenui hi, Sapientesque Viri Ciceronis monitum, obesse *scilicet plerumque iis, qui discere volunt auctoritas eorum, qui se docere profitentur; desinunt enim suum judicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo quem probant, judicatum vident.* [De Nat. Deor.] Norunt S. Ambrosii effatum: *Aperis sibi diligentia januam veritatis.* [In Luc. in proœm.] Ac proinde studio præcipuo omnia hinc inde seligentes, quæ tum ab iis produntur, qui S. Zenonem Martyrem fuisse probant, tum ea, quæ contra ab iis afferuntur, qui Martyrem fuisse negant: causam instruunt, ut ejus veritas facile deprehendi ab unoquoque possit. Instructa itaque causa, sententia ferenda est, non tam auctoritatis, quam rationis momenta pensando. Hoc opitulante Deo pro viribus præstare suscipio.

§. I.

Num S. Ambrosius in testem vocari possit contra S. Zenonis Martyrium.

Qui Confessorem S. Zenonem, non Martyrem fuisse affirmant, S. Ambrosii auctoritatem exaggerant, hunc quem supparem Zenoni asserunt in Epistola ad Syagrium (ut volunt Zenonis successorem) eumdem Zenonem non Martyrem dicere, sed Sanctæ memoriæ Episcopum proclamantes, inferunt primo: *Itaque nihil de Martyrio ejus Ambrosium cognovisse palam videtur, & si Ambrosius nihil de illo rescivit, jam Zenonem non martyrio, sed naturali morte in pace functum probabilissimum est, nisi quo paris ætatis atque auctoritatis documento Ambrosii testimonium elidatur.* [Apud Baller. Dissert. 3. c. 2. §. 2.] Gravissime vero contra præcipuam veræ Critices legem peccare eos, qui ita fidenter asserunt, facile demonstratur. Præceptum Critices est cavendum, maxime ne

aucto-

Ceric. Bibliot. Univ. & histor. an. 1688. Tr. 10. p. 309. S. Amb. l. 6. cap. 46. auctorum verbis sensus illos affingamus, quos ipsa verba non exprimunt, neque eadem verba opinionibus nostris aptemus. Meminit cujusdam Zenonis in Epistola ad Syagrium S. Ambrosius his verbis: *Tu autem sine alterius fratris consilio hoc judicium tibi solus judicandum putaris, in quo tamen ante judicium, præjudicium feceris, ut puellam Zenonis Sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione, post tot annos, sine auctore criminationis, sine accusatore, sine professore delationis in periculum reatus deducendam arbitrareris.* Judicium Lectoris appello, an ex his tantum verbis possit inferri, Zenonem hunc Veronensem fuisse Episcopum Syagrii decessorem, ita ut ex eo, quod hunc Zenonem martyrem non dixerit Ambrosius, sed Sanctæ memoriæ, conjicere prudenter quis possit S. Zenonem Veronensem Episcopum, Martyrem non fuisse? Neque etenim de Zenone in citata epistola ulla alia mentio fit. At de hoc egimus, & in libro primo Sermonum S. Zenonis cap. 11. & in addita Dissertatione cap. 3. §. 1.

§. II.

Discutiuntur ea, quæ ad elevandam S. Gregorii Magni auctoritatem opponuntur, qui S. Zenonem Martyrem appellat.

Præ hoc autem Ambrosii testimonio sequior nimis est S. Gregorii Magni quæ pro Martyrio antiquior suppetit auctoritas. Is enim qui duobus post Sæculis vixit, cum Athesis miraculum recitans Martyrem illum appellavit, fieri potuit, ut memoria lapsus eum Martyrem dictum crediderit, quem Joannes, a quo de miraculo fuerat instructus, simplicem Episcopum, & Confessorem pronuntiaverat, nisi forte ipse Joannes, & in titulo lapsus probabilius credatur. Ita contra S. Gregorium Magnum S. Zenonem Martyrem appellantem argumentantur hi, qui ipsum S. Veronensem Præsulem autumant Confessorem. Inspiciamus modo an juxta veræ Criticæs normam procedant? *Apud. Baller. Dissert. 3. c. 2. §. 2.*

Cum de SS. Ecclesiæ Patribus agitur, Doctores Critici, & Dupinus ipse, ac Tillemontius ita præscribunt, nempe Veterum probatorum Scriptorum auctoritatem a Catholicis summa veneratione excipiendam, neque ab ea nisi urgentissimis rationibus recedendum. *Tillem. in Admon. Dupin. Bibliotb. Tom. 1. pag. 18. Alexand. Hist. Eccle. Sæc. 1. Tom. 1. Dissert. 2. quæst. 1.*

Urgens ne ratio est incertum S. Ambrosii textum, expresso S. Gregorii textui opponere? Zenonem nominat Ambrosius, at neque Episcopum dicit, neque Veronensem, neque Syagrii Decessorem. Si vero detur (non datur tamen) S. Ambrosium Zenonem Veronensem nominasse (incidenter nominet) quæ necessitas illum Martyrem appellare? Neque Episcopum Zenonem dicit Ambrosius. Cur itaque Episcopum fuisse, & Veronensem contendunt? Si Martyrem Zenonem nolunt, quia Martyrem Ambrosius non dicit; neque Episcopum itaque fuisse, neque Veronensem eadem ratione fateri coguntur. Vide c. 3. §. 1. supra.

Urgentissima ne hæc ratio? *Is enim* (Gregorius) *qui duobus post sæculis vixit, cum Athesis miraculum recitans mártyrem illum appellavit, fieri potuit, ut memoria lapsus eum Martyrem dictum crediderit, quem Joannes, a quo de Miraculo fuerat instructus simplicem Episcopum, & Confessorem pronuntiaverat: nisi forte ipse Joannes ei in titulo lapsus probabilius credatur*: Si aliunde certo constaret S. Zenonem Confessorem non Martyrem fuisse, tunc memoria lapsum S. Gregorium fuisse, opinari obvium certe crediderim; at cum ex allato S. Ambrosii incerto textu non constet, memoriæ lapsum adinvenire tantum abest, ut urgentissima ratio sit, quin calumniæ loco habendum nemo jure inficiabitur.

Urgentissimam rationem forte credent S. Zenonis Martyrio adversantes, quod *in S. Gregorio defectus id generis sine exemplo non sint. Nam Molano animadvertente in secunda Usuardi editione, S. Juvenalis Narniensis Episcopus cujus festa dies v. nonas Maji in Romano Martyrologio signatur, martyr dicitur lib. 4. cap. 12. a S. Gregorio, cum merus Confessor fuerit.* Aliud

Aliud nos exemplum afferimus ex epistola olim 73 lib. 9. nunc 62. lib. 6 ubi idem Pontifex beatissimum Martyrem vocat S. Leucium Episcopum Brundusinum, qui in laudato Martyrologio, nec non Calendario MS. Bibliothecæ Casanatensis scripto ineunte Sæculo VIIII. ad Monasterium quoddam Beneventanum olim pertinente III. Id. Januarii Episcopus, & Confessor nominatur, atque uti Confessor quidem in ipsa ejus Ecclesia Brundusina nunc quoque temporis colitur. Urget quidem nimis hæc ratio: S. Gregorius *in appellandos S. Juvenalem Narniensem Episcopum, & S. Leucium Episcopum Brundusinum Martyres erravit:* erravit itaque in appellando Martyre S. Zenone: erravit ergo in omnibus. Particulares errores in aliis S. Gregorium erraſſe, minime probant. At non erravit in appellando Martyre S. Juvenale Episcopo Narniense, ut in dissertatione post duos libros de Sermonibus, & Martyrio S. Zenonis ostendimus, neque erraſſe convincitur in S. Leucio Episcopo Brundusino. Fatentur etenim ipsi Domini Ballerinii aliis in editionibus *Leontium non Leucium* appellari. *Verum quidem est Leontium in editionibus post Romanam illum appellari non Leucium. At cum ejus Corpus Brundusii requiescens ibidem tradatur, Brundusina autem Urbs nullum cujusquam S. Leontii Corpus apud se requiescens unquam agnoverit, ut illud S. Leucii Episcopi olim habuit, antequam Beneventum transferretur, melior videtur lectio priorum Gregorii editionum, quæ cum quinque MS. in Benedictina allegatis Leucium præferunt.* Leontium vero non Leucium S. Gregorium scripsisse ex ipso contextu Epistolæ satis evidenter emergit. Nam si de S. Leucii Episcopi Reliquiis egisset, Episcopum illum nominasset Gregorius, & Episcopum Brundusinum. Solummodo S. Martyris Corpus in Brundusina Ecclesia quiescere asserit S. Pontifex. *Quia ejusdem beatissimi Martyris corpus in Brundusii Ecclesia, cui visitationis impendis officium, esse dignoscitur.* Nam superius indicat Ecclesiam monasterii, cui præerat Opportunus Abbas, qui Sacras reliquias expetebat, nomine ipsius Sancti decoratam fuisse. *Sanctuaria ejusdem Martyris, quæ de Ecclesia nomini ipsius dicata, ut astruis, furto ablata sunt.* Quare si de Sancto Leucio, qui Brundusinæ Ecclesiæ Episcopus fuit, loquutus fuisset, utique & hoc indicasset. An ne, & in hoc memoria lapsum S. Gregorium dicemus, in eum calumnias cumulando? *Quod vero Brundusina* Ecclesia - - *nullum cujusquam S. Leontii corpus apud se requiescens numquam agnoverit,* gratis asseritur. Nullam de eo nunc temporis extare memoriam in eadem Ecclesia asseri potest: At sexto Sæculo Brundusii non requievisse corpus ejusdem S. Leontii, quis contra S. Gregorii auctoritatem mutire audeat? Quot Sanctorum corpora multis in Ecclesiis extiterunt, quorum non est memoria, bellis, incendiis, vastationibus absumpta? Nam in editione Romana *multitudine antiquissimorum exemplarium* usos se fuisse testantur, qui eam curarunt editionem. Non urgent itaque adductæ rationes; quare a S. Gregorii assertione de S. Zenonis Martyrio recedendum non est. *Item.*

Minus urget assertio Coronati Notarii, qui S. Zenonis vitam conscripsit: multis etenim improbabilibus refertam esse fatentur ipsi met, qui contra Martyrium S. Zenonis opinantur. Improbabile scriptum cum S. Gregorii auctoritate conferre quis audeat? Si quis vero auderet, istum injuria pro veneratione S. Pontificem affecturum, nemo non videt. De hac vero vita a Coronato descripta videas supra dissertatione prima cap. 3. §. 3.

Addunt præterea: *In perantiquo Remensi codice - - ubi exponitur miraculum Athesis, inserta apparent ipsa S. Gregorii verba - - - & in his pro eo quod apud S. Gregorium scribitur* „ ad „ ostendendum meritum Martyris „ *ibidem positum fuit* „ ad ostendendum meritum Confes„ soris „ *Unde suspicio est, Veronensem quicumque fuerit, qui eam additionem in MS. illo olim Veronensi, nunc autem Remensi apposuit, ex Gregorii verbis Martyrem in Confessorem correxisse, Sanctumque Pontificem in eo lapsum putasse, quod S. Zeno Veronæ Confessor haberetur, non martyr, qua eadem de causa Monachus Zenonianus Gregorium appellans, ejusque verba recitans, martyris nomine prætermisso, Sancti suppositi scribens* „ ad ostendendum meritum Sancti „ *vel ut in MS. Lectionario Brixiano legitur, cujus mentionem Maffejus noster in præfatione ad Monachum Zenonianum pag. 317. Hist. diplom.* „ ad ostendendum meritum Confessoris „

Ffff *Nisi*

Nisi forte hoc MS. Lectionarium Brixianum ipsam Coronati vitam ex simili exemplo Remensi sumptam contineat, uti sane illam continet Lectionarium aliud MS. Ecclesiæ Tridentinæ, quod eamdem additionem, & formulam Gregorii verbis præfert.

T. 5. Ital. In MS. Coronati ab Ughello relato circa miraculum Athesis excrescentis inserta S.
Sac. de Ep. Gregorii verba minime leguntur ac in Remensi, & in MS. Lectionario Brixiano, ac Tri-
Ver. in S dentino. Quæ varietas conjecturam nostram confirmat, Coronati Notarii vitam de S. Ze-
Zen. V. su- none non integram ad posteros pervenisse, sed corrosis vetustate cartulis quædam pauca
pra c 3. § remansisse a pluribus postea aliis, & aliis verbis continuata, ut hic patet, ubi in Remensi,
3. *Diss.* 2 Brixiano, ac Tridentino MS. verba Gregorii inseruntur, quæ in aliis MS. inserta non sunt. Correctionis vero causa superius adducta, nempe - - *Suspicio est, Veronensem quicumque fueris, qui eam additionem - - - - apposuit ex Gregorii verbis, Martyrem in Confessorem correxisse, S. Pontificem in eo lapsum putasse, quod S. Zeno Veronæ Confessor haberetur, non Martyr.* Correctionis, inquam, hujus causa nullo adjuta probabili circumstantiæ indicio, emendicata videtur. Alia probabilior suppetit, quam ipsimet suppeditant Domini Ballerinii in admonitione ad monumenta num. 2. nempe Coronati Opusculum, quo vitam S. Zenonis exaravit in Lectionario fuisse relatum, quod, & de Zenoniani Monachi scripto te-
Ib. num. 3. stantur. *In sacris officiis* (Monachi Zenoniani scriptum) *pro Coronati vita locum fere occupavit.* Hæc officia pro Festo Ordinationis S. Zenonis Episcopi ordinata fuere de Confessore Pontifice. Nam de Martyrio S. Zenonis antiquitus raro Festum celebrabatur, ut constat ex canone Concilii Toletani anni 656., & ex MS. Capituli Pistoriensis, quæ lib. 2. de martyrio S. Zenonis cap. 10. exscripta videre potes. Die vero octava Decembris Missa pro S. Zenone legitur in Sacramentario Gregorii Magni tamquam de Confessore Pontifice. *Qui beato Pontificatui Zenonis æternam in Cælis coronam præparasti*: ita in eadem Missa in oratione secreta; & ad *Deus qui tali Ecclesiæ fecisti Pontificem.* Quibus Ordinatio S. Zenonis aperte commemoratur. In prima itaque oratione ipse S. Gregorius, qui bis S. Zenonem Martyrem appellarat consuetudinis Ecclesiæ Veronensis non ignarus, Confessorem dicit. *Venerabilem diem complendam: Beati Confessoris tui Zenonis devotione Sancta hodie celebrantes.* Quæ orationes eædem sunt ac illæ, quæ in tertia Missa pro Ecclesia Veronensi, seu Monasterio S. Zenonis, & in die Ordinationis S. Zenonis recitabantur, ut adnotant Domini Ballerinii. Sicut in Missa itaque & in Officio pariter Zeno Confessor legitur, in Martyrologiis, & Lectionariis, non quod Martyrem non putarent, sicuti neque Confessorem, sed Martyrem reputavit S. Gregorius; Sed ut officiorum ritui, & orationes, & Lectiones accommodarent; plura de his citato lib. 2. videre potes. Illud vero non omittendum, nempe in Scripto Monachi Zenoniani correctionem hoc modo factam: pro verbis enim S. Gregorii *ad ostendendum meritum martyris*, scriptum est: *Ad ostendendum meritum Sancti*, ea de causa credendum est, quod is, qui ita correxit satis esse putavit, ne ritui Confessoris aliquo verbo detraheretur, reticere tantummodo martyris nomen sine additione verbi Confessoris, alioqui sciens, vere Martyrem fuisse Zenonem, idcoque Confessorem noluit appellare. Qua de re illa forte verba, quæ in opusculo Coronati leguntur: *Non multo post in pace receptus est*, sublata mentione Martyrii S. Zenonis, ejus mentionis loco posita sunt. Nam in aliis MS. diversa conspiciuntur, ut in eodem lib. 2. cap. 5. de Martyrio S. Zenonis adnotavimus. Varietas hæc & in Lectionario MS. antiquo in Episcopali Archivio Pistoriensi ab eruditissimo P. Zacharia S. J. reperto evidentissima legitur his verbis expressa: *Qui dum hoc juxta Dei adjutorium ageret, Dei voluntatem, quando placuit volente, non post longo tempore receptus in pace est*: Lectiones vero pro octava die Decembris dispositæ conspiciuntur, qua Ordinationis Festum celebratur. Testantur quoque Perettus, & Bagatta, atque Dondorius noster oculati testes, in Lectionibus pro festo martyrii S. Zenonis ordinatis, quæ ex Coronati Scripto desumpta fuisse constat, martyrii mentionem fieri, & Veronæ, & Pistorii. Vide quæ attulimus lib. 2. cap. 1. de Martyrio S. Zenonis. Correctiones igitur, de qui-

bus

bus agitur, non ex ea opinione ortæ sunt, quod S. Gregorium in tribuendo titulo Martyris S. Zenoni quis erraſſe crediderit; ſed ex eo, quod hæc ſcripta in lectionibus digeſta pro officio Ordinationis S. Zenonis uſui erant: Qua de cauſa &: in hymno *Præſulis Sancti* in ſecunda ſtropha diverſe legitur primus verſus. *Magnus Excelſi fuerat Sacerdos*, alibi: *Martyr Excelſi fuit, & Sacerdos*. Nempe pro diverſis Feſtivitatibus Magnus in Feſto Ordinationis; Martyr in Feſto natalis, ſeu Martyrii, cum aliunde conſtet, in tertia ſtropha martyrem fuiſſe. *Pro Deo tandem patiendo mortem, vivit in ævum*. His etenim in verbis non ita facilis erat mutatio; licet in ſupra allato MS. Piſtorienſi, & in his verbis mutatio conſpicua ſit. *In Deo tandem patiendo mortem, vivit in ævum*, loco Verbi *pro* poſito *in*: tantam adhibebant cautionem ne *martyris* verbum, vel Martyrii mentionem, in Officio Ordinationis Epiſcopi immiſcerent. Baller. inter Monument. pag. clxvm. Ferr. in Vita S. Zen. Antiq. Monum. Peret. pag. 17.

§. III.

De aliis poſt S. Gregorium Scriptoribus, qui S. Zenonem Martyrem affirmant.

Quod in rebus bellicis evenire ſolet, ut extincto Duce totus diſpergatur exercitus, & in direptionem inimicorum cadat; idem in hac Litteraria concertatione de S. Zenonis martyrio eveniſſe arbitrantur, qui contra ſentiunt. Sancti Gregorii Magni auctoritate proſtrata, reliquorum ſcriptorum Martyrio S. Zenonis adhærentium turbam uno ictu confixam apertiſſime clamant. *Si porro ex his probabile ſit S. Gregorium, dum Zenonem appellavit Martyrem, unius nominis errore defeciſſe, nihil profunt Pauli Diaconi, Joannis item Diaconi, Rabani Mauri, Notkerii teſtimonia, quippe quos ex S. Gregorii Dialogis ſicuti miraculum Athefis, quod memorant, ita & Martyrii titulum, quem Zenoni affigunt derivaſſe manifeſtum eſt. Eadem ratione cadunt etiam cæteri poſteriores Wandelbertus, Uſuardus, aut potius Uſuardi additamentum, & Adonis Auctores & alii, qui afferri ſolent, quos vel ex S. Gregorio, vel ex aliis Gregorii aſſeclis profeciſſe, ſatis credibile eſt.* At ſtat adhuc integra S. Gregorii de Martyrio S. Zenonis aſſertio, & reliquorum ergo Scriptorum ſub tanto duce minime nutat auctoritas. Qua vero ratione tanto ardore proclamant, Scriptores omnes S. Gregorio poſteriores, *vel ex Gregorio, vel ex aliis Gregorii aſſeclis profeciſſe*? Num Paulus Diaconus, ut alibi obſervavimus, Veronæ adeo vicinus nullum alium præ oculis habuit ſua in hiſtoria concinnanda, quam S. Gregorii Dialogos? Ipſum namque Paulum juſſu Caroli Magni Lectiones Sanctorum pro totius anni Feſtivitatibus ordinaſſe Sigebertus teſtatur; alios itaque præter Gregorium vidit, & Veronenſis Eccleſiæ inſtituta illi comperta fuere. Quapropter ſi S. Gregorius in appellando Martyre S. Zenone deceptus eſſet contra Veronenſis Eccleſiæ traditionem, illius errorem correxiſſet potius, vel præteriiſſet ſilentio ſaltem, non illum ſuæ aſſertionis laudaſſet auctorem. Si ergo laudavit, vera fuiſſe quæ S. Gregorius aſſeruit, & ſuo tempore octavo decurrente Sæculo comperit. Num Wandelbertus, Uſuardus, Ado, multum licet a Verona diſtantes, vel *Uſuardi additamentorum*, & *Adonis Auctores* uni Gregorio ſtuduerunt? At qua ratione id ſuaderi poteſt? Quinimmo cum edita omnia celebriorum Auctorum Martyrologia in compellando Martyre S. Zenone concordent, quis in animum ſibi inducere poteſt, ut credat, neque ex iis unum S. Gregorii errorem deprehendiſſe, adverſante potiſſimum (ut putatur) Eccleſiæ Veronenſis conſuetudine celebrandi Feſtum S. Zenonis ritu Confeſſoris, non vero Martyris? Hoc præcipue de iis dicendum eſt, qui Uſuardi, & Adonis Martyrologiis S. Zenonis nomen veluti martyris addiderunt. His profecto S. Præſulis notitiam, quam Uſuardus, & Ado non habuerunt, perſpectam fuiſſe, certum eſt; Si ergo nomen S. Zenonis, ut Martyris in iis Martyrologiis addidere, ita certo horum Auctorum temporibus S. Zenonem pro Martyre fuiſſe habitum, minime revocari debet in dubium. Apud Ball. d. Diſſ. 3. cap. §. 2.

V. l. 2. de Mart. S. Zenonis c. 10. Horum Auctorum assertioni neque allati codices refragantur. Non Vaticanum anno 1806. ubi in Calendario Mense Aprili expresse *S Zenonis Martyris* mentio fit. Quod vero mense Decembri in prima oratione pro Missa Confessor dicatur, hoc ea ratione factum est, quia tunc Festum Ordinationis celebrabatur, non Martyrii, quod occurrente Quadragesima, vel Paschate omittebatur. Neque officit MS. Veronense Monasterii S. Spiritus, quod pariter mense Aprili S. Zenonem Martyrem memorat, quamvis die Translationis, & Ordinationis Confessorem nominet ea ratione, qua supra. Hoc in Ecclesiastico officio minime insuetum videri debet, cum & in Nativitate S. Joannis Baptistæ, & in Cathedra S. Petri, & Romana, & Antiochena, & in Festo S. Joannis Evangelistæ eodem modo sine commemoratione martyrii agatur eorum Festum, licet in decollatione S. Joannis Baptistæ, & in Festis S. Petri, & S. Joannis ante portam latinam martyrii recolatur memoria. Maxime vero illud notandum est, quod Domini Ballerinii testantur in admonitione ad monumenta: Scilicet Missam pro festo Ordinationis S. Zenonis dispositam legi etiam in aliis Festis, & Martyrii, & Translationis. *Hæc quoque Missa ponitur die* VIII. *Decembris sub hoc titulo: Dedicatio S. Zenonis, nec in eo Missali alia Missæ alibi uspiam de S. Zenone reperiuntur, propterea quod cum hæc Dies VI. Idus Decembris prima sit ex illis tribus, quæ S. Zenoni consecratæ sunt (Missale enim incipit ab Adventu) hæc eadem Missa aliis quoque diebus legebatur*, quare mirum non est, si in orationibus, quæ in ea describuntur nomen Martyris non reperiatur, cum pro Festo Ordinationis fuerit concinnata; et in aliis Festis facilis erat mutatio unius nominis, nempe *Confessoris in Martyris*, absque eo quod Rubrica distincta id notare opus esset.

§. IV.

De Traditione & MS. antiquis Ecclesiæ Veronensis & Pistoriensis, Festa S. Zenonis celebrantium.

FAtentur Domini Ballerinii in argumentis, quæ contra S. Zenonis Martyrium referunt, Paschali tempore, nempe, Aprili mense, quo Martyrii S. Zenonis memoria celebratur, Antiphonas, & Evangelium indicari de communi Martyrum. *Negari quidem non potest, antiphonas Missæ S. Zenonis pro Paschali tempore in Carpso* * *indicatas, nec non Evangelium ejusdem temporis duobus in aliis codicibus descriptum ejusmodi esse, quæ per id tempus de Martyribus dici solent.* Idem observare est in MS. Codicibus Ecclesiæ hujus Pistoriensis, quæ jam exhibuimus lib. 2. de Martyrio S. Zenonis cap. 2., sed & in Vesperis, & in Laudibus, quæ indicantur de Communi Martyrum tempore Paschali. Quod Panvinii errorem declarat, asserentis ante Lippomanum Veronensem Ecclesiam S. Zenonem Confessoris cultu Ecclesiasticis in officiis coluisse. Constat etenim ex superius adductis, ante Lippomanum Veronensem, & Pistoriensem Ecclesiam ritu Martyris Festum S. Zenonis Aprili mense celebrasse. At de hoc vide quæ diximus dicto libro secundo cap. 6.

* *Martyr. antiq. seu rituale Ver. Eccl. sic dict.*

Traditionem hanc eludere conantur, qui contra sentiunt, opinantes antiquitus Paschali tempore eas Antiphonas, & Evangelia Martyribus, & Confessoribus fuisse communia: Quod probare nituntur hac conjectura: *Enim vero in antiquis Missarum libris a Venerabili Cardinali Thomasio editis hæc rubrica:* „ In communi unius Martyris, vel Confessoris „ *apposita legitur tum in Antiphonario pro officio temporis Paschalis pag.* 281., *tum in Lectionario pag.* 80., *tum in Capitulari Evangeliorum pag.* 217., *& id ipsum quoque notatur in Responsoriale, & Antiphonorio pro Officio temporis Paschalis pag.* 314., *& pro officio communi pag.* 361. *adeo ut quod ex id generis Antiphonis, & Evangeliis eruitur argumentum ad statuendum cultum Martyris potius, quam Confessoris traduci non possit. Illud autem quod ex Missis certum elicere possumus cultus testimonium, sunt orationes, vel graduale responsorium, si quidem proprium Sancti nomen præ-*

ferat;

feras ; Ubi enim Martyris, vel Confessoris titulus nomini proprio additus, utrum Confessor, an Martyr habitus fuerit, tute judicabis. Omnes vero orationes, quas in sex MS. Veronensis Ecclesiæ libris, & in omnibus quidem S. Zenonis Missis inferius describendis legere licet, unum Confessoris Pontificis, non autem martyris titulum constanter ingerunt, & responsorium graduale subjectum Epistolæ ipso in Carpso designatum non alio titulo eumdem Sanctum appellat: Sancte Confessor Zeno &c. Quis ergo ex Antiphonis, & Evangelio, quæ pro Martyre, vel Confessore olim communia fuisse deprehenduntur contra expressum orationum testimonium, pro martyrio statuendo arguere velis ? Immo hinc potius confirmare licet, eas Antiphonas, & Evangelium Paschalis Missæ S. Zenonis, quæ Martyrum propriæ nunc habentur, Confessoribus etiam communia olim fuisse, cum præsertim idem Carpsus, & alii rituales Libri officium etiam Paschale S. Zenonis totum de Confessore Pontifice recitandum exhibeant, quod non fecissent profecto, si Paschalis Missa, quæ cum officio concordare debebat, Martyris propria indicata fuisset. Novum prorsus, & inauditum in Ecclesia, ritum (commentum potius dixerim) eodem officio, & pro Martyribus, & pro Confessoribus uti in celebrando Martyrii festo, vel die obitus Confessoris. Antiquorum namque Missalium, quæ Thomasius edidit rubrica, nempe: *In commune unius Martyris, vel Confessoris*, non eo sensu accipienda est, quo nostris temporibus *Confessoris* nomen accipitur. Modo enim hi dicuntur Confessores, qui pie, & religiose viventes, singulari sanctitate præditi obdormierunt in Domino. Antiquis vero temporibus ii dicebantur Confessores, qui publice coram Præside, vel in tormentis Fidem professi fuerant, sanguine licet ac morte *martyrium non consummassent*. De his igitur intelligenda rubrica est. Potissimum vero cum olim Confessoris, & Martyris nomen Synonymum fuisse videatur, ut in Missali Gothico ab eodem Eminentissimo Thomasio edito, ubi in collecta SS. Ferreoli, & Ferruccionis sic legitur: *Deus cujus amore piissimi Confessores, & Martyres tui Ferreoli, & Ferruccionis cruore adserunt, & morte confirmant ; qui dum tibi tam libenter sumptum a te vitæ munus impendunt &c.* Et in Sacramentario S Gregorii S. Donatus Martyr Episcopus Aretinus, titulo Confessoris distinguitur. *S. Confessoris, & Episcopi tui Donati.* Idem notat Sollerius in observatione ad textum Usuardi septimo Idus Augusti, nempe eumdem S Donatum, cum in Martyrologiis notissimus sit Martyr, in nonnullis Hieronymianis apographis Confessorem tantummodo nuncupari : Quod & in S. Marcello Papa est observandum XVII. Kal. Feb In Missali quippe a Thomasio Romæ edito Confessor, & Pontifex dicitur. *S. Marcelli Confessoris, atque Pontificis.* Et in Sacramentario ejusdem Gregorii, Martyr. *Beati Marcelli Martyris tui, atque Pontificis.* Sicuti etiam S. Felix Nolanus Presbyter & Martyr, titulo Confessoris inscribitur *XIX. Kal. Feb. Natale S. Felicis Confessoris.* Nulla itaque distinctio in allata a Thomasio rubrica facienda est, cum nomen Martyris, & Confessoris in eadem significatione antiquitus acciperetur, & ipsis qui morte consummaruut martyrium, nomen tribuatur Confessoris. Qua de re manifesto patet, quam leve sit ex illis rubricæ verbis: *In commune Martyris, vel Confessoris* imaginari, olim fuisse communes Antiphonas & Evangelia, tam pro Martyribus quam pro Confessoribus (eodem sensu, quo nunc intelligitur Confessoris nomen) quæ modo pro solis Martyribus tempore Paschali sunt in usu. At vero ut indulgentius agamus, si qua distinctio inter nomen Confessoris, & Martyris in eadem rubrica admittenda est, hæc unica admitti debet: nempe idem officium pro Martyribus dispositum commune fuisse iis, qui stricto nomine Confessores nuncupantur; nempe illi qui fidem publice professi, atque etiam tormentis excruciati, cruenta morte non sunt affecti. Hi & in præsenti eodem Martyrum officio coluntur, & veri Martyres sunt; ut S. Marcellus, S. Joannes, S. Silverius, SS. Martinus, & Pontianus omnes Pontifices, qui in eo tantum a reliquis Martyribus distinguntur in octavo Responsorio ad Matutinum. Nam pro Martyribus, qui mortem in tormentis oppetiere, disponitur responsorium: *Hic est vere Martyr, qui pro Christi nomine sanguinem suum fudit &c.* Pro superius recensitis Responsorium: *Domine prævenisti eum.* Vide Breviarium Romanum in commune unius Martyris.

Magri in Hyer. Verbo Chr. V.
Ex pl. Lupum T. 9. Ed. Ven. 1727. *in lib. 3. de pr. p.* 48.

Nihil vero confert observatio illa, quæ ad Martyrem a Confessore discernendum
Ball. l. c. adducitur. *Illud autem quod ex Missis certum elicere possumus cultus Testimonium, sunt orationes vel graduale responsorium, si quidem Sancti nomen præferas: ibi enim Martyris, vel Confessoris titulus nomini proprio additus, utrum Confessor, an Martyr habitus fuerit, tute judicabit.* Plurium namque Sanctorum martyrum nomina in orationibus Missæ commemorantur sine titulo martyrii, ut videre est in Sacramentario S. Gregorii. Pridie Idus Junii in Festo Sanctorum Basilidis, Cirini, Naboris & Nazarii III. Kal. Decembris in Festo Sanctorum Felicis, & Adaucti, III. Idus Septembris in Festo Sanctorum Prothi, & Hiacynthi. Pridie Idus Octobris in Festo S. Callisti Papæ: & in Missalibus a Thomasio editis V. Kal. Septembris in Festo S. Hermis (seu Hermetis) & Nonis Octobris in Festo SS. Marcelli, & Apulei &c. In Graduali vero post Epistolam vix invenies, præcipue in antiquis Missarum libris (ut in Missa S. Zenonis legitur) proprium nomen Sancti, cujus Festum celebratur. In Festo vero S. Martini Episcopi undecima die Novembris ejus nomen sine addito Confessoris inspicitur in Graduali. Non itaque ex orationibus, vel graduali Responsorio, sed aliunde discerni potest, utrum Martyres, an Confessores Sancti sint appellandi. Aliunde vero de S. Zenonis Martyrio constare inferius ostendemus.

In hac vero re, de qua agimus, alia ratio est. Negari profecto non potest, in orationibus, & in Graduali post Epistolam S. Zenonem Confessorem dici; Sed hoc in Festo Ordinationis, in quo Missa de Confessore Pontifice recitatur, de quo etiam agemus postea. Itaque cum plures Festi dies pro S. Zenone celebrentur, ex uno Festo Ordinationis argumentum sumi non debet ad alia Festa, neque ex eodem inferendum est, ipsum Confessorem non Martyrem fuisse: eoque minus inferendum est, iisdem antiphonis, & Evangelio Paschali tempore coli, & Martyres Pontifices, & Pontifices Confessores. Cum itaque fatentibus ipsis, qui contra sentiunt, in dubium verti non possit, in veteribus codicibus Veronensis, & Pistoriensis Ecclesiæ 12. Aprilis ordinari Missam, & Officium de uno Martyre pro Festo S. Zenonis, certius esse non potest, easdem Ecclesias cultu Martyris S. eumdem Præsulem veneratas esse.

Si vero aliqua irrepsit in his Ecclesiis Officiorum confusio, ex eo factum est, quod officio proprio pro Festo Ordinationis S. Zenonis digesto in aliis festivitatibus, nempe Martyrii, & Translationis uterentur. At Veronensis Ecclesia hac Officii confusione non obstante, semper in Festo Aprilis ad Primam, ut ex antiquis Martyrologiis probat Baptista Perettus suis in Scholiis ad vitam S. Zenonis recitari. *Prid: Id: Aprilis: Eadem die S. Zenonis Episcopi, qui inter procellas persecutionum Veronensem Urbem mirabiliter rexit, ac tempore Gallieni martyrio coronatus est.* Et Ecclesia Pistoriensis in Vesperis, & Laudibus, & ad Horas antiphonis de Communi unius Martyris usa fuit. Hanc officiorum confusionem sustulit Lippomanus. Jure vero ac merito id fecisse, & ex jam allatis apparet, & ex iis, quæ afferuntur, constabit.

Maxime vero id est animadvertendum, nempe in ipso Officio pro Festo Ordinationis digesto quædam esse, quæ nonnisi de Martyre possunt intelligi. In prima Missa inter
pag. CLVIII. monumenta a Dominis Ballerinis relata duæ orationes ante Epistolam ponuntur, & in secunda sic legitur: *Deus qui nos S. Zenonis Sacerdotis, & Confessoris tui annua beatæ Confessionis solemnitate lætificas, præsta quæsumus &c.* Quæ Missa pro die Ordinationis concinnata, aliis etiam Festis S. Zenonis recitabatur. *Eadem Missa aliis quoque diebus legebatur.* In admonitione ad monumenta nu. 5., & in adnotatione 2. ad eamdem Missam. *Ecclesia Veronensis hac oratione singulis S. Zenonis Festis in officiis usa apparet ex MS. Capitulari, & alio Monalium S. Mariæ de Campo Martio.* Eadem oratio & in MS. Pistoriensi supra tradito legitur. In hac itaque oratione verba illa: *Annua beatæ Confessionis solemnitate*, de simplici Confessore intelligi non possunt, nam Confessionem exprimunt, quæ Fidei publicam Confessionem significant: Quapropter cum eadem oratione singulis Festis S. Zenonis usa dicatur Ecclesia Veronensis, aliqua mutatione adhibita ea uti debuerat. Festo etenim Translationis, & Ordinationis aptari non poterant illa verba: *Annua beatæ Confessionis Solemnitate*; Ita probabile

bile est, illud verbum *Confessionis* mutari solitum in verbum Ordinationis, & Translationis, ut Festum exigebat, quod & in præsenti fit in commemorationibus, seu suffragiis Sanctorum post Laudes, & Vesperas; mutatur enim in oratione S. Zenonis verbum: *Ut cujus Solemnitate lætamur*, ita: *Ut cujus commemoratione lætamur*, nulla id præscribente rubrica. Ita factum fuisse dicendum, quamvis in veteribus ritualibus libris hoc non adnotetur. Quare & illud nomen *Confessoris*, vel pro *Martyre* intelligendum, ut supra ostendimus, & adjecta verba suadent. *Annua beatæ Confessionis solemnitate*, vel & ipsum *Confessoris* nomen in *Martyris* mutatum fuisse, arbitrandum est. Quidquid autem de hac mutatione sit, verba illa *Beatæ Confessionis* Martyris, non simplicis Confessoris sunt propria. In secunda Missa, in oratione post communionem sic legitur: *Concede quæsumus Omnipotens Deus, ut qui Venerandam gloriosi Confessoris tui Zenonis Translationem* &c. Adjectum illud *gloriosi* simplici Confessori non convenit. In iis quæ communia dicuntur ad Missas S. Zenonis pertinentia, introitus ad Missam: *Statuit ei Dominus* pro Martyre Pontifice, sicut etiam pro Martyre non Pontifice in communi videtur. Notatur in his Evangelium pro Martyribus tempore Paschali. Quare constat Mense Aprili Missam pro S. Zenone de Pontifice Martyre celebrari solitam. Admiscentur alia, quæ pro Pontifice Confessore in Missa leguntur pro diversitate Festorum S. Zenonis. pag. CLIX. pag. CLX.

In versu secundi Nocturni alius versus notatur de communi Martyris: *Posuisti Domine sup. cap. ejus.* pag. CLXV. Adnot. 3.

Secundus hymnus incipit: *Deus tuorum militum*, ut hymnus pro uno Martyre.

Secunda Stropha hymni quinti, quæ incipit: *Magnus Excelsi*, alibi legitur: *Martyr Excelsi* pag. CLXVI. Peretto, & Bagatta Testibus, in antiquis monumentis Sanctorum Episcoporum Veronensium, & Ferrario in vita S. Zenonis. Mutabatur scilicet pro diversitate Festi: nempe in Festo Ordinationis *Magnus*, in Festo martyrii *Martyr*. Expresse tamen in eadem stropha martyrii memoria exprimitur: p. CLXVIII.

Pro Deo tandem patiendo mortem
Vivit in ævum.

Quæ verba non ita facilem mutationem patiebantur.

Benedictionis formula in Festo S. Zenonis sic habet: *Omnipotens Deus, & Dominus det vobis copiam benedictionis, qui B. Zenonem sibi ascivit Virtute Confessionis. Amen.* Illa verba: *Virtute Confessionis* martyrium exprimunt, simili etenim modo apud Thomasium XVIII. Calendas Febr. S. Felicis martyrium significatur in oratione: *S. Felicis, Domine, confessio recensita conferas nobis* &c. *qui in confessione tui nominis perseverans, meruit honorari.* Et in Natali Sanctorum Martyrum Processi, & Martiniani VI. Non. Julii in Sacramentario S. Gregorii legitur: *Deus qui nos Sanctorum tuorum Processi, & Martiniani confessionibus gloriosis circumdas & protegis,* absque alia mentione Martyrii. pag. CLXX.

§. V.

Quo ritu aliæ Ecclesiæ Festa S. Zenonis celebrarunt.

Sancti Zenonis cultum, & in Italia, & extra eam late diffusum probant Eruditissimi Ballerinii. Mediolani, Patavii, Pisis, in Diœcesi Novocomiensi, Tridentina, Tarvisina, Aquilejensi, aliisque pluribus Festum Ordinationis S. Zenonis colitur. VI. Id. Decembris ritu Confessoris Pontificis. At in Diœcesi Brixiana sex Ecclesiæ, quæ pridie Idus Aprilis Festum celebrant, S. Zenonem ritu martyris venerantur, & in ipsa Urbe Brixiæ una Ecclesia, quæ antea VI. Idus Decembris Festum agebat ritu Confessoris, nunc Pridie Idus Aprilis S. Zenonis natale ritu Martyris peragit. Una est Ecclesia in Tarvisina Diœcesi, D. Diss. 2. c. 4. §. 3. & 4.

quæ

quæ eodem die officium recitat de Confessore Pontifice. At in universa Congregatione Montis Cassini, ut in Calendario pro eadem Congregatione digesto apparet, die octava Decembris commemoratio fit *S. Zenonis Episcopi, & Martyris* Ecclesia Frisingensis, quæ ab anno 730. S. Zenonem colere cœpit, ritu Martyris Pontificis Natale S. Zenonis recolit. Monasterium quoque S. Zenonis Hallensis eumdem ritum S. Zenoni impertitur pridie Idus Aprilis; Confessoris Pontificis cultum VI. Idus Decembris. Evidens itaque ea consuetudo est, & Veronensis, & aliarum Ecclesiarum celebrandi Festum Ordinationis S. Zenonis ritu Confessoris Pontificis VI. Idus Decembris. Pridie Idus Aprilis ritus Martyris, una excepta in Tarvisina Diœcesi. Festum vero Ordinationis de Confessore Pontifice peragendum esse, usui Veronensis Ecclesiæ non modo conformis est, sed & communi ritui Romanæ Ecclesiæ. Quare Sixtus V. in suo Brevi 16. Novembris 1588. ex relationibus Eminentissimorum Cardinalium Cong. Rituum, cui hoc fuerat ab eodem Pontifice demandatum, præcipit die Ordinationis S. Zenonis Festum celebrandum esse de Confessore Pontifice: Aliis duobus Festis nempe Natalis, & Translationis, de Martyre Pontifice. *Essendo de mandato di Sisto V. stato diligentissimamente, e secondo la forma del detto Breviario* (Romano) *emendato* (l'Offizio proprio di S Zenone) *della Congregazione degl' Illustrissimi Cardinali deputati sopra i riti, e ceremonie Ecclesiastiche, e da alquanti nomini per dottrina, e per pietà excellenti con auttorità di esso Sommo Pontifice a ciò eletti, essendo prima a pieno informati intorno all' uso, e al titolo dell' officio, come nella Chiesa, e sua Diocese in diversi tempi avanti, e dopo la riforma era stato celebrato, e vedute anche, acciò non mancasse cosa alcuna a questa informazione, alcune ragioni, che di qua* (da Verona) *gli furono da altri mandate, giudicando, che non si devesse far l'offizio di Martire, ma di Confessore solamente, e quelle come mal fondate da essi rifiutate, fu da Sua Santità confirmato con precetto a tutto il Clero secolare, e regolare dell' uno, e dell' altro sesso della Diocese Veronese, a quelli cioè, che recitano il Divino Offizio secondo il Rito del Breviario Romano, che debbano divotamente al suo tempo debito recitarlo, come diffusamente si legge nel Breve Apostolico sotto di 26. Novembre 1587. stampato col detto Officio l' anno seguente 1588. nel quale Offizio è stata fatta la provisione di proprio per ciascuna delle tre Feste dette di sopra: nella prima si fà l' Offizio di Confessore Pontefice, e nell' altre due di Martire, e Pontefice, come in detto Offizio si legge.*

d. §. 3.

Bapt. Peretius in Vit. c. 20.

§. VI.

De aliis Monumentis, & Veteribus MS.

Vetustissimum monumentum Anonymi Pipiniani S. Zenonem Martyrem appellat

Octavus Pastor, & Confessor
Zeno Martyr inclitus

cui, & Guillelmus Pastrengus adstipulatur. Hos unum S. Gregorium secutos dicunt, qui lauream martyrii S. Zenoni detrahere nituntur. At S. Gregorius in S. Zenone Martyre nuncupando non est deceptus, neque memoria lapsus, ut supra ostensum est; stat ergo, & Anonymi Pipiniani, & Pastrengi auctoritas pro S. Zenonis Martyrio. Eos vero S. Gregorium secutos dicunt, sed non probant. Et illud addere non verentur: *Quin Anonymus Pipinianus cum Sanctum Zenonem Martyrem, & Confessorem appellet, vel ex hoc apparet, eum inscium, Martyr ne, an Confessor S. Zeno fuerit, utrique quæ ferebatur appellationi, ne errares, voluisse satisfacere, & idcirco martyris titulum a S. Gregorio ita sumpsisse, ut Confessoris tamen nomen ex antiqua, toque testimoniis formata suæ Ecclesiæ traditione prætermittendum nequaquam putaret, qua eadem causa accidisse quispiam existimet, ut tum in MS. Modoetiensi Pauli Diaconi 6. 1. Rerum Italicarum*

Apud Baller. d. Diss. 3. c. 2. §. 2.

rum pag. 447. *tum in uno e duobus objectis monumentis utrumque nomen pariter jungatur.* Perbelle quidem at leviter admodum! Figmenta hæc eorum sunt, qui non omnem non movent lapidem, ut opinioni suæ fucum faciant. Adfuerunt ne dum hæc Anonymus Pipinianus scriberet, ut suæ mentis arcanum illi aperiret? His versutis commentis quale, firmum licet, & certum monumentum, si admittantur, in tuto esse poterit? Magis tamen antiquitati studeant necesse est, & aliis in antiquis codicibus verba Confessoris, & Martyris simul juncta reperient, ut in Sanctis Martyribus Ferreolo, & Ferrucione supra exemplum dedimus. Norint etiam antiquitus cum simplicis Confessoris vix Festa celebrarentur nomine Confessoris aliquando Pontificem solere intelligi, quod in Missali Gothico apparet a Thomasio edito, ubi titulus legitur: *Missa unius Confessoris* In prima vero oratione ita scribitur: *Sancti Confessoris tui, & Episcopi.* In secreta: *Sancti Confessoris tui*, & in aliis duabus orationibus: *Confessoris, & Episcopi.* In titulo, & oratione secreta idem valet nomen *Confessoris*, ac in aliis *Confessoris, & Episcopi.* In Missali quoque Francorum ab eodem Eminentissimo Thomasio edito S. Hilarius Confessoris titulo scribitur: *S. Hilarius Confessor tuus*, ita in oratione, & precibus; at in oratione super oblata *Confessor*, & Pontifex nominatur. Anonymus ergo Pipinianus, qui Confessorem, & Martyrem S. Zenonem dicit, Pontificem, & Martyrem significasse putandus est. Idem in Medoetiensi MS., & alibi, ubi hæc reperitur inscriptio. Neque minus allucinantur, dum in *charta anno* 769. *in vico Campellione Mediolanensis Diœcesis scripta*, & ab inclito atque de Litteraria Republica optime merito Marchione Maffeio edita inter monumenta, *quæ ipsi in Veronensi historia illustranda usui fuerunt parte prima pag.* 375. in qua memoratur *Basilica Beatissimi, & Confessoris Christi Zenonis*. Quis non videt verba illa *Confessoris Christi* de simplici Confessore enunciari non posse? Quid vero refricant adhuc inscriptionem, *quæ temporibus Andreæ Patriarchæ Aquilejensis, idest, Sæculo IX. in templo S. Gregorii, nunc autem vulgo S. Helenæ*, in dedicationis monumentum *erecta adhuc cernitur, ubi intra Sanctorum, quæ ibidem continentur reliquias, hæ recensetur: S. Vigilii Confess., S. Proculi Confess., S. Zenonis Confess.*, cum ejusdem inscriptionis manifestum errorem in Scholiis ad vitam S. Zenonis Baptista Perettus evidenter demonstret. *In instrumento autentico primæ consecrationis Ecclesiæ S. Gregorii Martyris apud Cathedralem, quæ etiam S. Helenæ vocatur, de quo supra cap. 7. dictum est, quod asservabant in Archivio multum reverendi Capituli Dominorum Canonicorum, ita legitur* „ Maxentius Patriarcha Aquilejensis consecra„ vit Ecclesiam, quam construxerat Pacificus Archidiaconus Ecclesiæ Veron. in honorem „ Beati Georgii, & Beati Zenonis Martyrum, aliorumque Venerabilium Sanctorum, sub „ die XVI. Kal. Octobris, & reliquias supradictorum Sanctorum in locello altaris ejus„ dem Ecclesiæ manu propria collocavit: Regnante Domino Carolo in Italia anno pie„ tatis ejus XLI. indict. v. Cui consecrationi præsens fuit Rotaldus Episcopus Veronensis.„ *Hæc ex memoriali D. Alexandri Canobii, qui, ut mihi asserit ex dicto instrumento ea fideliter exscripsit. D. autem Carolus obiit die* 28. *Januarii anno Christi* 814., *teste Carolo Sigonio Historiarum de Regno Italiæ lib. quarto* - - - *Aliquis fortasse non deerit, qui objiciat S. Zenonem Episcopum Martyrem non fuisse, cum in lapide posito in pariete Ecclesiæ supradictæ S. Gregorii, quæ & S. Helenæ appellatur incisæ sunt litteræ, quæ docent, quod in reconsecratione dictæ Ecclesiæ anno Domini* 1140. *primo Decembris inter alias reliquias in Locello majoris Altaris impositas, fuerint etiam impositæ reliquiæ S. Zenonis Confessoris* - - *Cui respondebitur, quod cum hæ reliquiæ sint eædem, quæ olim collocatæ ibidem fuerant in prima Consecratione Maxentii Patriarchæ sub titulo S. Zenonis Martyris, ut paulo supra dictum est: Nulla ratio patitur, quidquid in illo lapide contra Fidem instrumenti primæ consecrationis, & historiæ veritatem dicatur, ut a veritate Martyrii S. Zenonis recedatur.* Primam Consecrationem sub die XVI. Kal. Octobris nono Sæculo incipiente celebratam, cum secunda sub die primo Decembris anno 1140 confundunt. Quanti vero facienda sit hæc inscriptio in secunda Consecratione posita, ostendit manifestus error in ea patens, cum S. Vigilium Episcopum Tridentinum Confessorem indicet, qui omni dubio procul Martyr obiit.

Ap. Ball. d. Diss. 3. c. 2. §. 2.

l. c. §. 1.

Et Coronatum Notarium non timent afferre, qui S. Zenonem in pace quievisse asserit, Coronatum inquam, quem ut totum scatentem fabulis respuère prius, nunc laudant, ejusque prosequuntur auctoritatem. At jam supra observavimus Coronati Narrationem in lectiones distributam pro officio Ordinationis S. Zenonis. Quare non est alienum, ut quis hoc sibi in animum inducat, ut credat, mentionem martyrii pro eodem festo fuisse sublatam. Hoc suadet varia lectio, quæ in diversis MS. inspicitur, ut notavimus lib. 2. de Martyrio S. Zenonis cap. 5., suadentque similes aliæ mutationes in eodem officio superius notatæ. Joannes quidem Presbyter Mansionarius Ecclesiæ Veronensis, & ipse in sua Historia Imperiali MS. de S. Zenone asserit: *Quievit in Christo.* At immediate ante scribit: *Post multa supplicia quievit in Christo.* Forte in lectionibus Festi Ordinationis, ablatis verbis, quæ mentionem Martyrii exprimebant, illa tantum relicta sunt: *Requievit*, aut *receptus est in pace*, eo modo: ac *si quis* ex textu Joannis Presbyteri nuper laudati delevisset illa verba *post multa supplicia*, & reliquisset *quievit in Christo.* Neque vero aliena sunt hæc verba: in Festo Martyris recolendo, ut in Martyrologio Romano 1584. XIX. Kal. Feb. ubi de S. Felice legitur: *Clarus miraculis in pace quievit.* Detractam vero a Festo Ordinationis mentionem Martyrii constat ex eo, quod Perettus, & Bagatta cum nostro Dondoro in lectionibus, quæ 12. Aprilis & Veronæ, & Pistorii antiquitus legebantur in Festo martyrii S. Zenonis eam se vidisse testentur.

Quoad statuta vero Veronensis Urbis, ubi de cultu S. Zenonis agitur, quæ Perettus refert in Scholiis ad vitam S. Zenonis, neque Martyr, neque Confessor in illis legitur S. Zeno, sed Patronus, & Urbis Protector. Alibi forte cum addito Confessoris scribitur S. Zeno. At in antiquis codicibus, ut supra vidimus Confessoris nomen Martyrem significare certum est. Si vero posteriori ætate alicubi legatur, id ex veteribus libris derivasse dicendum. Neque enim Statutorum Conditores rubricas ecclesiasticas consulebant, dum leges darent, sed Codicis, & Digestorum. Aliud libet exemplum afferre, quo aperte Martyres vocari Confessores demonstratur. Præbet illud Perettus. *S. Paulinus* namque pluries Confessorem, & pluries Martyrem S. Felicem Nolanum appellat:

Ipse Opifex, Lux nostra Deus, Felici amici
Natalem tanta voluit decorare medela,
Ut Confessoris meritum sublime patenti
Munere monstraret, non ut cumularet honorem
Martyris hoc opere, ingentes cui contulit olim
Nobilibus Titulis benedicto nomine palmas.

Eodem modo nunc Confessoris, nunc Martyris Titulo S. Felicem decorat idem S. Paulinus in vita ejusdem S. Felicis versibus hexametris exarata. S. Augustinus ipse eumdem S. Felicem modo Confessorem, modo Martyrem vocat in libro de cura pro mortuis cap. 1. *Quod materno, & pio affectu desideravit esse completum, ut scilicet in Beatissimi Felicis Confessoris Basilica poneretur.* Et in cap. 4. *Cum ergo fidelis Mater fidelis Filii defuncti Corpus desideravit in Basilicam martyris poni, siquidem crediderit ejus animam meritis martyris adjuvari;* De eadem Basilica S. Felicis loquitur Augustinus.

Si vero in Litaniis, & Canone Missæ inter Confessores S. Zeno recenseatur, hoc ea ratione factum fuisse putandum est, quod processio die Ordinationis fiebat (idem modo in hac Pistoriensi Ecclesia fit) ut Litaniæ, & Missæ Canon cum Officio concordarent. In Canone vero post Confessores Pontifices locatum S. Zenonem par est credere, eo quod posterius additum fuerit; nam & S. Proculus post SS. Hilarium, Martinum, Augustinum, Gregorium, Hieronymum legitur, eos licet ætate præcesserit. Alio autem tempore,

&

& occasione recitatas esse Litanias, quid inde? Cum Litaniis jam pro Festo Ordinationis dispositis uterentur.

In Commemorationibus communibus, seu Suffragiis Sanctorum si Confessor S. Zeno appelletur, jam ex sæpe adductis exemplis patet, prisco more & Martyres appellatos fuisse Confessores. Nam & in Benedictione Pontificali in Festo S. Zenonis, ubi præcipue Confessor inscribitur, hæc verba leguntur: *Omnipotens Deus, & Dominus det nobis copiam benedictionis, qui B. Zenonem sibi adscivit Virtute Confessionis*. Hæc verba *Virtute Confessionis* Martyrem, non simplicem Confessorem significant.

Quæ restant, nempe: *Quod nec Ratherius, qui S. Zenonem suis in operibus, & honorificis quidem titulis allegat, nec manuscripti tractatus, inter quos Remensis antiquissimus huic ipsi Ecclesiæ inter sacra officia inservivit, nec Calendaria sive nostra, sive aliena, quorum plura vidit P. Henschenius cap. 1. n. 3. pag. 70. martyrem illum vocant, sed solo Confessoris titulo insigniunt.* Hæc, inquam, argumenti negativi abusum hac in disceptatione præ.eferunt, neque tanti sunt ponderis, ut præcisa responsione quis ea suscipiat refellere; cum tot aliis monumentis, ut mox videbimus, S. Zenonis Martyrium comprobetur. Quod vero Calendaria concernit, recole quæ diximus, & ea etiam, quæ lib. 2. cap. 10. de Martyrio S. Zenonis disseruimus. Probabile vero ortum sit, S. Zenonem sub Gratiano, Valentiniano juniore, ac Theodosio Imperatoribus martyrium subiisse, supervacaneum est inquirere, cum jam supra Gallieni Imperatoris ævo S. Zenonis epocham constituerimus. l. c. §. 8.

His omnibus discussis, quæ contra S. Zenonis martyrium objecta fuerunt, illud prætereundum non est, nempe edito jam a Dominis Balleriniis sermonum S. Zenonis libro, sermonem quemdam S. Petronii Episcopi Veronensis ipsi Editores invenerunt, in quo S. Zeno Confessor nominatur his verbis: *Probat hoc ædis istius ampliata sublimitas, quæ dum Sacratissimum Confessorem gremio sustinet, fragrantia suavitatis ejus longe lateque dispergitur.* Titulus Sermonis est: *Sermo S. Petronii Episcopi Veronensis in Natale S. Zenonis.* Hunc Sermonem typis dedit præclarissimus litterariæ Reipublicæ splendor, Marchio Scipio Maffeius, de quo inter alia sic habet: *Il codice è di poca antichità, ma fu ricavato da un altro, che doveva essere d' assai maggior età.* Cum itaque ab antiquiori codice hoc MS. originem ducat, neque desint exempla, vetustiora MS., quæ S. Zenonis martyrium concernunt, fuisse secunda manu corrupta, ut in duobus Martyrologiis Capituli Cathedralis Pistoriensis, & Bibliothecæ almæ domus Sapientiæ hujus ejusdem Civitatis ostendimus lib. 2. de Martyrio S. Zenonis cap. 2. incertum videtur, an autographo Sermone S. Petronii vere legatur *Confessorem*. Nam epithetum illud *Sanctissimum* Martyris potius, quam Confessoris videtur proprium. Si tamen confessionis nomen pro martyre accipiamus, ut priscis temporibus factum fuisse indubitatum est, nullo modo martyrio S. Zenonis officere satis constat. Quanti vero momenti hujuscemodi rationes sint, ex sequenti paragrapho prudens lector dijudicet. Observaz. letter. Tom. 6. p. 232.

§. VII.

Auctores MS., atque monumenta, quæ S. Zenonis Martyrium asserunt.

PLura collegimus de martyrio S. Zenonis agentes lib. 2. cap. 1. 2. 3. 4., quæ ibi eruditus Lector inspicere poterit, S. Gregorii incorruptum testimonium, Pauli Diaconi, Rabani, Notkerii, Bedæ, Usuardi, Vandelberti, aliorumque recentiorum, qui communi calculo martyrem S. Zenonem decernunt, neque plures alii desunt, qui eisdem consentiunt; Joannes Diaconus in Vita S. Gregorii cap. 35., Ado die octava Decembris in additionibus, Guillelmus Pastrengus Veronensis in libro de originibus, qui Sæculo XIV. scripsit: *Zeno Veronensis Episcopus Gallieni Imperatoris tempore insignis habetur, & Martyrium patitur.* Ita Pastrengus. Sixtus Senensis in Bibliotheca libro 4.: *Zeno*

Veronæ Episcopus & Martyr. Hermannus Contractus in Chronico de sex mundi ætatibus: *Passi sunt* (Gallieno imperante) *Romæ Fabianus Papa - - Veronæ Zeno Episcopus.* Bernardinus Corius, & ipse in Historia Mediolanensi de Gallieno Imperatore agens, *S. Zenonem* Veronensem Episcopum martyrio coronatum dicit. Idem asserit Vincentius Bellovacensis suo in *Speculo historiali* lib. 11. cap. 83. Marianus Scotus in Chronico *S. Zenonis* martyrium ponit anno Christi 369., quæ vero contra tantorum virorum auctoritatem opponuntur, supra rejecta sunt. Complura etiam MS., ac vetera monumenta martyrem S. Zenonem confirmant. Quæ in Ecclesia Pistoriensi reperiuntur, cap. 2. lib. 2. de martyrio S. Zenonis exscripsimus; Pag. tamen 69. error irrepsit in adducendis catalogi cujusdam verbis: *Depositio S. Zenonis Patroni nostri Veronensis Martyris*, ita legi, ut antiqui characteres, & vetustate non leviter assumpti primo aspectu præseferebant. At perlustrante Illustrissimorum Canonicorum Archivio Adm. R. Patre Francisco Antonio Zacharia S. J. summæ, consummatæque eruditionis Viro, antiquarum rerum peritissimo, cujus aciem nihil fugit, attentiorique diligentia inspecto MS. ita legendum esse, compertum est, ut hic vides - nostri Victoris mr. Nam post verbum *Patroni nostri* punctum est, alia verba sic legenda sunt separatim ab antecedentibus *Victoris martyris.* Errores namque meos fateri non erubesco.

Baller. Vetustissimum MS. Anonymi Pipiniani *octavo Sæculo exeunte vel saltem ineunte Sæculo nono* scriptum, ut Domini Ballerinii optime conjiciunt, S. Zenonem Martyrem canit in suo Rhythmo:

Octavus Pastor & Confessor, Zeno Martyr inclitus.

Authenticum instrumentum tempore Caroli Regis Italiæ qui teste Sigonio lib. 4. Hist. de Regno Italiæ anno 814. obiit, stipulatum occasione primæ Consecrationis Ecclesiæ S. Gregorii, & Zenonis, quæ nunc Veronæ *S. Helenæ* nuncupatur, cujus verba supra retulimus, *S.* Zenonem martyris titulo decorat.

Ball. Diss. 3. c. 2. §. 1. In quodam privilegio a Berengario Monasterio S. Zenonis concesso anno 901. S. Zeno bis Confessor, & semel Martyr dicitur, sicuti antiquitus in usu erat Martyres Confessores etiam appellare.

Item. In alio quoque privilegio eidem Monasterio anno 1055. concesso ab Henrico Imperatore, *S.* Zeno bis Martyr dicitur.

Ball. Diss. 3. c. 4. §. 3. Ecclesia Frisingensis, quæ a *S.* Corbiniano primo ejusdem Ecclesiæ Episcopo, cujus obitus anno 730. contingit, cultum S. Zenonis hausit, Martyrem semper agnovit.

Calendarium Sæculi noni, Sacramentario S. Gregorii præfixum, die XII. Aprilis in Biblioth. Vaticana anno 1806. S. Zenonem Martyrem nominat.

Hic accensenda MS. Ecclesiarum Veronensis, & Pistoriensis, de quibus supra egimus.

Alia subsequntur Martyrologia, & Calendaria edita, & MS. Cassinense editum Tom. 7. *rerum Italicarum pag.* 936. in quo *Mense Aprili Zeno* „ Martyrio coronatus dicitur „ Joannes Presbyter Veronensis in historia Imperiali MS. sic habet. *Post multa supplicia quievit* (S. Zeno) *in Christo II. Idus Aprilis*: Charta, in vico Campellione Diœcesis Mediolanensis anno 769. scripta. S. Zenonem Beatissimum Christi Confessorem appellat. Martyr etiam S. Zeno dicitur in *Martyrologio antiquo ex membranis manuscripto Ecclesiæ Cathedralis Veronæ. Idem in Martyrologio antiquissimo Fratrum Ordinis Prædicatorum, quod servatur in loco, quem Fratres S. Anastasiæ Depositum vocant. Idem in Martyrologio antiquo ex membranis manuscripto Monialium Ecclesiæ S. Mariæ Magdalenæ in Campo Martio Ordinis Minorum. Idem in Martyrologio Monialium S. Luciæ Veronæ Ordinis S. Benedicti*, Perettus in Scholiis. *In Martyrologio Ordinis Prædicatorum post Concilium Tridentinum reformato dicitur: Pridie Idus Aprilis eadem die S. Zenonis Episcopi, qui inter procellas persecutionum Veronensem Urbem mirabiliter rexit, ac tempore Gallieni martyrio coronatus est.* Iisdem fere verbis Perettus aliud refert

(Margin: Ref. Ball. d. c. 2. §. 1. — Ib. §. 2. — Perett. & Bag. in l. SS. Ep. Ver. Ant. Mon p. 14.)

Mor-

Martyrologium, quod Viola Sanctorum inscribitur, & aliud Martyrologium *apud S. Marcum in Urbe Roma.*

Quædam quoque fragmenta a Panvinio collecta se vidisse idem Perettus testatur, quæ martyrii S. Zenonis mentionem faciunt: ipsius verba referam ex cap. 5. Vitæ S. Zenonis. *In alcuni framenti di Fratre Onofrio Panvinio Veronese Cronista diligentissimo, investigatore delle cose antiche, i quali vedemmo adi 4. Febbraio 1574. appresso, Paolo suo Fratello si fà mentione di aver letto, che S. Zeno Vescovo di Verona sia stato legato, e molte volte preso, e battuto: Et un fatto a questo conforme si legge essergli avenuto essendo andato a predicare nelle parti oltramarine dell' Asia, e particolarmente nella Soria. Perciocchè da un Pontefice de Dei falsi, e bugiardi con suoi seguaci fu preso, legato e battuto, e di poi fù per aspri luoghi crudelmente strascinato, & avendo legate le mani, & i piedi, e crudelmente battuto, mezzo vivo, e moribondo fù da quelli lasciato in abbandono: mà subito doppo la loro partenza per virtù Divina fù dalla morte preservato, da legami sciolto, e nel pristino stato miracolosamente ritornato. Avendo di poi liberato un figliuolo di quell' empio, e crudele pontefice idolatra dal demonio, che crudelissimamente lo tormentava per la crudeltà usuata dal Padre contro la Persona di S. Zeno, subito corse la fama di questi due miracoli per que i luoghi, per il che a lui concorreva gran moltitudine di infermi, acciocchè per esso il beneficio della Sanità acquistassero, i quali esso per Virtù Divina nella pristina Sanità ritornava: E quivi fece gran frutto distruggendo gl' idoli, e confermando la dottrina sua co miracoli, e particolarmente cacciandone il demonio da i corpi umani, e da i luoghi agl' idoli dedicati.*

Consonant his fragmentis, quæ in hymno Præsulis Sancti leguntur:

Magnus Excelsi fuit, & Sacerdos
Gentes effrenas penetrans marinas,
Inde Veronam Deus hunc ad Urbem
Mittere curat.

Consonat, & Vetustissimum MS. Anonymi Pipiniani

Non queo tanta hujus Sancti opera narrare
Quæ veniendo a Syria usque in Italiam
Mirabilia per ipsum Deus ostendit

Plures Ecclesiæ S. Zenonem tamquam Martyrem venerantur. In Patavina Diœcesi inter alias Ecclesias una est Montis Silicis S. Thomæ Apostoli, & S. Zenonis Confessoris Christi nuncupata. In Brixiana Diœcesi ubi S. Zenonis cultus vetustissimus extitit, quindecim Ecclesiæ S. Zenoni dicatæ numerantur, quarum novem die octava Decembris Ordinationis Festum officio Confessoris Pontificis colunt, sed reliquæ prid. Id. Aprilis Officio Martyris. Hallæ quoque Monasterio Salisburgensis Diœcesis officio Martyris, & in Festo Aprilis, & die Translationis S. Zeno veneratur. *In universa Congregatione Montis Cassini ejus Sancti* (Zenonis) *memoriam peractam didicimus ex Calendario, quod præfixum vidimus* „ Psalterio Monastico Ordinis Sancti Benedicti Congregationis Cassinensis S. Justinæ de Padua „ *Venetiis edita anno* 1606. *in quo leguntur mense Decembri die octavo* „ Conceptio Beatæ Mariæ Virginis duplex majus, & Zenonis Episcopi, & Martyris commemoratio. „ Ball. c. 4. §. 2. Diss. 3 Ball. Diss. 3. c. 4. §. 2.

Hæc sufficiant omissis aliis, quæ afferri possent, & quæ in hac Dissertatione commemoravimus, satis enim esse videntur ad martyrium S. Zenonis probandum.

Quid etenim contra hæc afferunt ii, qui adversus S. Zenonis martyrium opinantur? Extortum, & incertum S. Ambrosii textum: emendicatum, & improbabilem in S. Gregorium memoriæ lapsum: imprudentem in clarissimos Auctores credulitatem. Plura MS. quæ in Festo Ordinationis S. Zenonis ipsum Confessorem dicunt, tum cum officio Confessoris Pontificis peragi Festum debuerat. Quam vero impudenter asserant! *Nec Calendaria sive nostra, sive aliena - - Martyrem illum vocent, sed solo Confessoris titulo insigniunt*: ex his, quæ mox retulimus MS., & Martyrologiis, atque Calendariis evidenter constat. Asserunt & inscriptionem lapideam in Ecclesia S. Georgii Veronæ, nunc S. Helenæ, in qua error manifesto deprehenditur, & falsitas demonstratur. Ap. Ball. Diss. 3. c. 2. §. 8.

Eadem Diss. c. 4. §. 2. d. Diss. 3. c. 2. §. 2. Unam Ecclesiam habent S. Zenonis de Ruvico in Tarvisina Diœcesi, quæ prid. Id. Aprilis, quando martyrii Festum celebratur, officio Confessoris Pontificis memoriam recolat S. Zenonis; alteramque inscriptionem in *Ecclesia Montis Aurei Diœcesis Veronensis, quam nondum hactenus editam, & a P. Josepho Blanchinio olim diligenter exscriptam* D. Ballerinii ediderunt, & in ea S. Zeno Confessor scribitur. Quis itaque errorem Ecclesiæ S Zenonis de Ruvico, duarumque harum inscriptionum, contra tot monumenta Traditionesque quam plurium aliarum Ecclesiarum clausis etiam oculis non agnoscat? Quanti sunt hæc, ut illa possint eludere? Commentum vero illud, quod e cerebro, propria opinione obdurato, solummodo emersit, nempe Antiphonas, & Evangelia pro Martyribus tempore Paschali, communia esse etiam Confessori Pontifici, quis non rideat?

JUDICIUM.

SAncti Zenonis Martyrium S. Gregorii Magni auctoritate probatum, cui Ecclesiæ Veronensis, aliarumque Ecclesiarum traditio, & unanimis celebriorum Auctorum, ac veterum codicum, manuscriptorumque consensus palam suis in scriptis expressus suffragatur, in dubium revocare non possunt, Confessoris Titulus in Festo Ordinationis S. Zenoni adscriptus, officiumque eodem die Festo de Confessore Pontifice celebratum, quod Ecclesiastico ritui conforme est; neque una Ecclesia in Tarvisina Diœcesi, quæ pridie Idus Aprilis Festum de Confessore Pontifice celebrat, quando memoria Martyrii S. Zenonis recolitur, tot aliis Ecclesiis, quæ eodem die de Martyre Pontifice Festum agunt, argumento esse potest, S Zenonem inter Confessores, non inter Martyres recensendi. Evidens namque est Festorum S. Zenonis distinctio; Nam omnes aliæ Ecclesiæ VI. Idus Decembris Ordinationem S. Zenonis celebrant officio Confessoris Pontificis: Pridie vero Idus Aprilis Martyrii memoriam agunt officio Martyris Pontificis. Qua propter si in aliquo Martyrologio eodem Festo Aprilis S. Zeno Confessor nuncupatur, errore id factum fuisse constat contra tot insignium Auctorum sententiam, vetustissimam Codicum antiquorum veritatem, atque Veronensis Ecclesiæ aliarumque Traditionem. Itaque cum Summus Pontifex Sixtus V. exacte hac causa discussa judicium suum tulerit, ut in suo Brevi sub die 26. Novembris 1588. præcipiens, ut Ordinatio S. Zenonis officio Confessoris Pontificis, Martyrii vero, ac Translationis Festa officio Martyris Pontificis celebrarentur, judicium hoc quisque exosculari debet, Sanctumque Zenonem verum Martyrem venerari, in posterum ab omni disceptatione abstinendo.

Laus Deo, Deiparæque Virgini, ac Sancto Zenoni Martyri, Episcopo Veronensi. Amen.

